

ՀՈՒՍՈՒՆ ԻՆՅՈՒՄ

ԱՆՎՆՈՒՆ

և զ ցածր

პიესორ ჰიუბო საკალიცი

ტომი
II

სახელმწიფო გამომცემლობა
„საბჭოთა საქართველო“
თბილისი
1963

И (ф.р.)
84 — 31
3 721

VICTOR HUGO
LES MISÉRABLES

ფრანგულიდან თარგმნა
ივანე მაჭავარიანმა

ნ ა ნ ი ლ ი მ ე თ ი ე

ილია კლუბის ქუჩის
და
ეკთავა სან-დონის ქუჩის

წიგნი პირველი

ისტორიის რამდენიმე ფურცელი

თ ა ვ ი პ ი რ ვ ე ლ ი

კარგად იყო გამოჯობილი

1831 და 1832 წლები, რომლებიც უშუალოდ მოსდევდნენ ივლისის რევოლუციას, მეტად თვალსაჩინო და საყურადღებო ხანაა ისტორიისა. ეს ორი წელიწადი რომ შევადაროთ მის უახლოეს წინა წლებს და შემდეგს, მაღალ მთასავით დიდებულად აღინიშნება თავისი რევოლუციური დიდებით და უფსკრულის სიღრმით. სოციალური მოთხოვნილებანი ხალხისა, ფუძეები ცივილიზაციისა, მკვიდრად შეერთებული საერთო მისწრაფებანი, საუკუნეობრივი ძველი საფრანგეთის წესწყობილების მოხაზულობანი ჩნდებოდა წამდაუწუმ და მაშინვე ქრებოდა სხვადასხვა სისტემების, თეორიების და ვნებათა მშფოთვარე ღრუბლებში. ეს გამოჩენა და გაქრობა აღიარებულ იქნა წინააღმდეგობად და მოძრაობად. ხანდახან აქ ჰქმნარიტების სხივიც მოჩანდა, სხივი ადამიანის სულისა.

ეს ღირსშესანიშნავი დრო საკმაოდ ჩამოშორებულია აწინდელიდან, და შესაძლებელი უნდა იყოს მის მთავარ ხაზებში აღნიშვნა. გვინდა ვცადოთ.

რესტავრაცია გარდამავალი ხანა იყო, დასახასიათებლად მეტად ძნელი, რომელშიაც მოისმის დაღლაც, გაურკვეველი გუგუნიც. ძილის სურვილიც და დაქანცულთა დრტვინვაც, — უტყუარი ნიშანი, რომ დიდმა ერმა მიაღწია თავის ახალ ეტაპს. მეტად თავისებურია ეს გარდამავალი ხანა და ადვილად შეჰყავს შეცდომაში ის პოლიტიკოსები, რომლებსაც მისი გამოყენება ნებათ თავის სასარგებლოდ. დასაწყისში არაფერს მოითხოვს ერი, გარდა დასვენებისა; თუ ნატრობს რასმე, მარტო მშვიდობას; აღარა უნდა რა, ოღონდ მოასვენონ, თავი დაანებონ დაღლილს. მაღლობა ღმერთს, ყველაფერი

ნახა და ივემა ხალხმა, დიდებული ამბებიც, საზარელი შემთხვევებიც, დიდი კაცებიც. ნახა და მეტი აღარ უნდა, აღარ შეუძლია; პრუსიასში გასცვლის თავის კეისარს და პატარა მეფე ივეტოში თავის ნაპოლეონს. „რა კარგი იყო პატარა მეფე“¹. გათენებიდან ხალხი ლაშქრობაში იყო, ახლა მძიმე გაჭიანურებული დღის საღამოს უამი მოსულიყო, ჯერ მირაბო, მერე რობესპიერი, მერე ნაპოლეონი! მოიქანცა ხალხი, ლოგინი და ტკბილი ძილი ენატრებოდა.

დაიღალნენ თავგანწირულები, დაბერდნენ გმირები, დიდებულთა ხელის კოცნით გაძლნენ მლიქვნელები. დიდი სიმდიდრე შეიძინეს ანგარების მოყვარულებმა და ერთხმად გაისმის თხოვა, გოდება, ვედრება, რისა? ბინისა და მოსვენებისა! აი, ბინაცა აქვთ და მოსვენებაც; დამშვიდებულნი არიან, მოცლილნი, შიში აღარა აქვთ; კმაყოფილნი არიან. მაგრამ ცხოვრება თავის გზას მისდევს და ახალ ამბებსა ჰქმნის, რომლებიც მოსვენებას არ აძლევენ და ძილს უფრთხობენ დაღლილთ და კმაყოფილთ; რევოლუციიდან მომდინარეობენ და ომებიდან; არსებობენ, სული უდგათ, უფლება აქვთ საზოგადოებრივ ცხოვრებაში დამკვიდრებისა და კიდევაც მკვიდრდებიან. მკვიდრდებიან და ნელ-ნელა, მაგრამ შეუწყვეტლივ ამზადებენ დასასვენებლად მიღწეულ, ბინის და ძილის მონატრულ ხალხს ახალი პრინციპებისა და ახალი ბრძოლისათვის.

და აი, რა ეჩვენებათ მაშინ პოლიტიკის ფილოსოფოსებს.

იმ დროს, როდესაც დაღლილი ხალხი მხოლოდ მოსვენებას მოითხოვს, ცხოვრება თავისი ახალი ფაქტებით მოითხოვს გარანტიას. გარანტია იგივე არის ფაქტებისათვის, რაც მოსვენება დაღლილთათვის.

გარანტიას სთხოვდა ინგლისი სტიუარტებს, გარანტიასა სთხოვდა საფრანგეთი ბურბონებს იმპერიის შემდეგ.

ეს გარანტია პოლიტიკური მოთხოვნილება არის დროისა. და დაკმაყოფილებულიც უნდა იქნეს მოთხოვნილება. მეფე „უწყალობებს“ ხალხს ამ მოქალაქეობრივ გარანტიებს, მაგრამ ნამდვილად აქ მეფის წყალობა როდია. ცხოვრების ძალა მოითხოვს და ჰპოვებს კიდევ თავისას. ეს არის ღრმა და სასარგებლო ჰუმანიტება, რომელშიაც დარწმუნდნენ სტიუარტები 1660 წ. და რომელიც ვერც 1814 წ. შეიგნეს ბურბონებმა.

დამარცხდა ნაპოლეონი, ბურბონების გვარი დაბრუნდა საფრანგეთში და გულწრფელად სწამდა თავისი მიაპიტობით, რომ მისი ნება იყო, მისი სურვილი და ამიტომ უწყალობა ხალხს თავისი ქარ-

¹ სიმღერა ბერანესისა

ტია. სწამდა აგრეთვე, რომ რასაც აძლევდა, თავის გულკეთილობით აძლევდა, და შეეძლო წაერთმია, როდესაც მოისურვებდა; სწამდა, რომ ბურბონების გვარს ჰქონდა ღვთისაგან მონიჭებული უფლება და საფრანგეთს კი არა ჰქონდა რა; სწამდა, მაშასადამე, რომ ხალხისადმი ლუი მეფერამეტის მიერ ქარტიით მიცემული პოლიტიკურა უფლებები ნაწილი იყო ღვთისაგან ბურბონებისადმი მონიჭებული უფლებისა, ბურბონების გვარიდან ჩამოჭრილი და ხალხისადმი მიძღვნილი მხოლოდ დროებით, იმ დრომდე, როდესაც მეფე მოისურვებს მიცემულის უკანვე გამორთმევას. მაგრამ ყურადღება რომ მიექციათ იმ მწუხარებისთვის, რომლითაც ბურბონებმა ეს ქარტია მისცეს ხალხს, უნდა ეგრძნოთ, რომ იმათი არაფერი იყო ამ „წყალობაში“ და, თუ მიიღო რამე ხალხმა, თავისი კუთვნილი მიიღო.

მოუსვენარი, შურიანი იყო ბურბონების გვარი მეფერამეტე საუკუნეში. ბასრი ხმალივით ხვდებოდა შიგ გულში ყოველი სიკეთე და წარმატება ერისა. მდაბიო სიტყვას ვიხმართ, ესე იგი ხალხურს და ნამდვილად გამომთქმელს, ბურბონებს ცხვირ-პირი ჩამოსტიროდათ და ხალხიც კარგად ხედავდა ამას.

„ჩვენ რომ ძლიერნი არ ვიყვნეთ, ასე ადვილად არ მოისპობოდა ნაპოლეონის იმპერიაო“, — ფიქრობდნენ ბურბონები. ვერა ხედავდნენ, რომ იმ ძალით იყვნენ საფრანგეთში დაბრუნებულნი, რა ძალითაც დამარცხებული იყო იმპერია. ვერა ხედავდნენ, რომ იმის ნელთ იყვნენ ისინი, რამაც ტახტიდან ძირს ჩამოაგდო ნაპოლეონი.

„ღრმა ფესვი გვაქვს ხალხში გადგმული, რადგან ჩვენა ვართ ხალხის წარსულიო“, — ეგონათ ბურბონებს. მაგრამ სცდებოდნენ ბურბონები ნაწილს შეადგენდნენ წარსულისას, ნამდვილი წარსული კი საფრანგეთი იყო და არა იმისი მეფეები. საფრანგეთის საზოგადოებრიობის ფესვები ერში იყო და არა ბურბონებში. ღრმად ჩამალული იყო ეს ფესვები, სიცოცხლის ძალ-ღონით სავსე, და ერთი ოჯახის კუთვნილებას და უფლებას კი არა, მთელი ხალხის ისტორიას წარმოადგენდა. ყველგან იყო ეს ფესვები, ყველგან, გარდა სამეფო ტახტისა.

ბურბონების გვარი საფრანგეთისთვის ერის ისტორიის კვანძი იყო დიდებული და სისხლიანი, მაგრამ მისი მომავლის და ბედის უმთავრეს ნაწილს კი არ შეადგენდა, აღარც საფრანგეთის პოლიტიკის საჭირო ფუძეს. ბურბონების გარეშეც აღარა უჭირდა რა ხალხს: უშიშროდაც კარგად გაძლებდა; ოცდაორი წელიწადი იყო, უშიშროდ იბრძოდა ხალხი თავისი კეთილდღეობისთვის, შეწყვეტილ იქნა დროებით მათი მეფობა, მაგრამ ამასაც კი ვერა ხედავდნენ, ან როგორ დაინახავდნენ, როცა ჰეშმარიტებად სწამდათ, რომ ლუი მეჩ-

ვიდებოდა მეფედ ბრძანდებოდა 9 თერმიდორს და ლუი მეთვრამეტე კი მარენგოს ბრძოლის დღეს?

თავის დღეში არსადა ყოფილა, მას შემდეგ, რაც ისტორია არსებობს, ამგვარი დაბრმავება მეფეებისა; დაბრმავებულები იყვნენ იმდენად, რომ ვერა ხედავდნენ ფაქტებს და ღვთის განგებას, რომელსაც ცხადპყოფენ ეს ფაქტები. თავის დღეში არა ყოფილა მეფის უფლებებისაგან ასეთი უარყოფა ზეციური უფლებისა.

ძირითადი შეცდომა იყო და შედეგად ის მოჰყვა ამ შეცდომას, რომ ბურბონები იძულებული გახდნენ დამორჩილებოდნენ ამ მოთხოვნისა და გარანტია მიეცათ ხალხისთვის, ვითომ მოწყალეობად. „მოწყალეობად“ მოგვეცეს ის; რაც ბრძოლითა გვექონდა მონაპოვარი. თავის ნადავლად მიაჩნდათ ის, რაც ჩვენს უფლებას წარმოადგენდა.

და როდესაც ხელსაყრელად ეჩვენა დრო რესტავრაციას, რომელსაც სწამდა, — მე ჩემი ძალით დავამარცხე ნაპოლეონი და ღრმად გავიმაგრე ხალხში ფესვიო, — იგი წამოდგა უცბად და განიზრახა გაბატონება. წინ გამოეჭიმა ერთ დილას საფრანგეთს და ხმის ამოდებით უარპყო საზოგადოებრივი და ინდივიდუალური უფლება, ერის ხელისუფლება და მოქალაქის თავისუფლება. სხვა სიტყვით რომ ვთქვათ, ერს მოუსპო ის, რითაც ის ერი იყო, და მოქალაქეს ის, რითაც იგი მოქალაქე იყო.

ამან გამოიწვია რესტავრაციის დამხობა.

დამხეს რესტავრაცია და სამართლიანიც იყო! ოღონდ, ისიც უნდა ვიქონიოთ მხედველობაში, რომ რესტავრაცია მტრულად არ ექცეოდა პროგრესის ყოველ ფორმას. ბევრი დიდი რამ გარიგდა რესტავრაციის დროს, გარიგდა მის გვერდით, მის დაუხმარებლად.

რესტავრაციის დროს მიეჩვია ხალხი მშვიდად ბჭობას და კამათს, რაც შეუძლებელი იყო რევოლუციის დროს; ამ დროსვე შეიგნო სიდიადე მშვიდობიანობისა, რაც შეუძლებელი იყო ნაპოლეონის იმპერიის დროს. თავისუფალი და დიდებული საფრანგეთი იმედით ავსებდა ევროპის ხალხებს; რობესპიერის დროს რევოლუციას ეკუთვნოდა სიტყვა; ნაპოლეონის დროს — ზარბაზანს; ლუი მეთვრამეტის და შარლ მეათის დროს ერგო რიგი გონებას. ქარი ჩავარდა, სანათი გაჩაღდა, წმინდა მწვერვალზე აციმციმდა სხივი გონების და ცოდნისა, — გულისწარმტაცი სურათი, სასარგებლო და თაყვანსაცემი. თხუთმეტი წლის განმავლობაში ბრწყინავდნენ სრული თავისუფლებით, სახალხოდ, სრულიად დაუირიგებლად, დიდებული პრინციპები; ესოდენ ხნიერნი მეცნიერთათვის და სულ ახალნი მთავრობის მოხელეთათვის; თანასწორობა კანონის წინაშე, თავი-

სუფლება სარწმუნოებისა, თავისუფლება სიტყვის, თავისუფლება მწერლობისა, უფლება ყოველგვარი თანამდებობის მიღებისა, თუკი მომზადებული არის ადამიანი, ასე იყო 1830 წლამდე. ბურბონები წარმოადგენდნენ ცივილიზაციის იარაღს, რომელიც გატეხილყო განგების ხელში.

დიდებით საესე იყო ბურბონების დაცემა, ოღონდ დიდებულად ბურბონები კი არა, ხალხი მოიქცა ამ დროს. თავის ტახტიდან თავ-მომწონედ ჩამობრძანდნენ, მაგრამ პატივისცემა ვერ დაიმსახურეს. ტახტის დაკარგვა ბურბონებისა არაფერს წარმოადგენდა მნიშვნე-ლოვანს, რომ საზარელი კვალი რამე დაეტოვებინა ისტორიაში; ის არც შარლ პირველის დიად სიმშვიდეს ემსგავსებოდა, არც ნაპო-ლეონის არწივისებურ ყვირილს. ჩამობრძანდნენ და წავიდნენ. მორ-ჩა და გათავდა! გვირგვინი მოიხსნეს თავიდან, მაგრამ შუქითმოსი-ლი კი ვერ შერჩათ თავი. ღირსეულად მოიქცნენ, მაგრამ დიდებუ-ლად კი ვერა. იმათ ვერ შეეგნოთ მთელი დიდება თავისი უბედურე-ბისა. შერბურგში მგზავრობის დროს შარლ მეათემ რომ მრგვალი მაგიდა ოთხკუთხედად გადააკეთებინა, ეტიკეტს იცავდა იმ დროს, როდესაც მიწასთან სწორდებოდა მისი ხელმწიფობა. ეს დაკნინება ბურბონებისა სამწუხაროდ ჰქონდათ მეფის ერთგულებს, რომლებ-საც უყვარდათ ბურბონები, და აგრეთვე იმათ, ვინც პატივსა სცემ-და მათ შთამომავლობას. ხალხი კი მართლა დიდებულად მოიქცა. იარაღით მივიდა ხალხზე ერთ დილას ერთგვარი მოთხოვნილებით მეფე. და იმდენად ძლიერად გრძნობდა თავს ხალხი, რომ არც კი განრისხებულა. მაგრად დაუხვდა იარაღით მომდგარს, არაფერი და-ანება თავისი, ამით დაქმყოფილდა და თავთავის ალაგას ჩააყენა სულ ყველაფერი, — მთავრობას კანონიერება დაავალა, ბურბონები განდევნა და გაჩერდა. ბალდახინის ქვეშიდან გამოიყვანა ბებერი შარლ მეათე, იმ ბალდახინის ქვეშიდან, რომელიც ლუი მეოთხემე-ტეს ჰფარავდა, და ფრთხილად დასვა მიწაზე. ვისაც კი ხელი ახლო მეფის ოჯახიდან, ყველას სიფრთხილით და ღრმა მწუხარებით. ერ-თი კაცი კი არ იყო ისე პატიოსნად მოღვაწე, არც რამდენიმე კაცი, ერთად მოქმედი, არა, ეს საფრანგეთი იყო, გამარჯვებული და თა-ვისი გამარჯვებით მთვრალი საფრანგეთი, რომელიც ისე მოიქცა, როდესაც მთელი ქვეყანა მას შესცქეროდა, თითქოს მოაგონდა და გამოიყენა გილიომ დე-ვერის კეთილშობილებით აღსავსე სიტყვე-ბი მთელი დღის ბარიკადებში ბრძოლის შემდეგ ნათქვამი:

„გაჭირვებაში რომ ნახავს მეფეს, მხოლოდ ის წაჰკრავს წიხლს, ვინც ხელს ულოკავდა ძლიერთ, რომ გაერიგებინა პირადი საქმე, და ისე ხტოდა ერთიდან მეორისაკენ, როგორც ფრინველი

ტოტზე; მე კი ყოველთვის პატივსაცემად დამრჩებიან ჩვენი მეფეები და მეტადრე ბედისაგან დაჩაგრულები“.

პატივისცემა გაპყვათ თან ხალხისა ბურბონებს, მაგრამ შებრალება კი არა. იმათი უბედურება უფრო დიდი იყო, ვიდრე თვით ისინი, და უჩინარ იქმნენ ჰორიზონტზე.

ივლისის რევოლუციას მაშინვე გამოუჩნდნენ თანამგრძობნი დ. პტრები მთელ ქვეყანაში. ზოგნი სიხარულით აღტაცებულნი მიემხრნენ მის დებულებებს, ზოგმა კიდევ ზურგი შეაქცია და შორს გაუდგა, თითოეული მოიქცა ისე, როგორც ეს მის ბუნებას შეეფერებოდა. ევროპის მეფეებმა, ამ გათენების ჭოტებმა, მაშინვე თვალი დახუჭეს, სინათლით განცვიფრებულებმა და დაკოდილებმა თვალი მხოლოდ იმისთვის გაახილეს, რომ მუქარა დაეყრანტალებინათ. გასაგებია მათი შიში, შესაწყნარებელია მათი მუქარა. მშვიდობიანად ჩაიარა ამ უცნაურმა რევოლუციამ. დამარცხებულ მეფობას იმდენი პატივიც კი არა სცა ხალხმა, რომ მტრად გამოეცხადებინა, ან მისი სისხლი დაედვარა. დესპოტიზმზე დამყარებულ მეფეებს, რომელნიც სულ იმის ცდაში არიან, რომ თავისუფლება როგორმე თვითონვე შერცხვეს და წაიბილწოს, ვერ მოენელებინათ, რომ ასე ტკბილად ჩაიარა მძლავრმა ივლისის რევოლუციამ. მაგრამ მის წინააღმდეგ არც რამე განზრახვა ყოფილა, არც მეფეების დახმარება. პირიქით, ამ რევოლუციას მიესალმნენ უკმაყოფილონიც, განრისხებულნიც, აღშფოთებულნიც. რაც უნდა დიდი იყოს ჩვენი ეგოიზმი და ჩვენი ჯავრი, რაღაც საიდუმლო სათაყვანებლით არის მოკუთული ის მოვლენები, რომელშიც იმის მარჯვენის მონაწილეობასა ვგრძნობთ, ვინც უფრო მალლა დგას, ვიდრე ადამიანი.

ივლისის რევოლუცია გამარჯვება არის უფლებისა, რომელმაც ძირს დასცა არსებული. ბრწყინვალეებით სავსეა ეს გამარჯვება.

უფლებამ ძირს დასცა დიდი ხნის არსებული. ამით არის დიდებული 1830 წ. რევოლუცია და ამასთან თავის მშვიდობიანობით. გამარჯვებულ უფლებას არ ესაჭიროება არავითარი ძალმომრეობა.

უფლება არის სიმართლე და ჭეშმარიტება. უფლების თვისება არის დარჩეს მარად უმწიკვლო და კეთილისმყოფელი.

ძალიან საჭიროც რომ იყოს არსებული თავის გარეგნობით და კეთილად მიჩნეული თავის თანამედროვეთაგან, თუ მართო იმიტომ არის, რომ ვიღაცას დაუარსებია ოდესღაც, და ძალიან ცოტადა შერჩენია, ან სულაც არ შერჩენია უფლება, იგი უნდა დაეცეს და მოსპობილ იქნას, რადგან დღეს იქნება, თუ ხვალ, დაჰკარგავს თავის მნიშვნელობას და საზიზღარი, პროგრესის ხელშემშლელი იქნება და, მაშასადამე, მავნებელი. თუ გნებავთ ნახოთ ერთხელ თვალის

გადავლებით, რამდენად წაიბილწება არსებული დროთა მსვლელობაში, გადახედეთ მაკიაველის. ავი სული არ იყო მაკიაველი, არც მავნე მწერალი, ის იყო მხოლოდ და მხოლოდ ფაქტი და ეს ფაქტი მარტო იტალიისთვის კი არ იყო დამახასიათებელი, არამედ მთელი ევროპისათვის მეთექვსმეტე საუკუნიდან მოყოლებული. საზარელსა ჰკავს და საზარელიც არის იგი მეცხრამეტე საუკუნის ზნეობრივ პრინციპთან შედარებული.

ეს ბრძოლა უფლებისა არსებულის წინააღმდეგ დაიწყო ადამიანმა საზოგადოებრივი ცხოვრების დასაწყისში. ადამიანის სიბრძნემ უნდა გაათავოს ეს ორთაბრძოლა. წმინდა იდეა უნდა გარდაქმნას ადამიანურ რეალობად, მშვიდობიანად უნდა შეიყვანოს უფლება არსებულში, და არსებული, თუ სასარგებლო არის კაცობრიობის წინსვლისათვის, უფლებაში.

აი რა ვალდებულება უნდა იკისროს ბრძენთა მოღვაწეობამ.

თ ა მ ი მ ი ო რ ა

კარგად არ იყო შეპირილი

მაგრამ სულ სხვა არის შრომა ბრძენისა და შრომა მოხერხებულისა ადამიანისა.

ძალიან ჩქარა დამთავრდა 1830 წლის რევოლუცია.

როგორც კი თავის ნაპირზე გარიყავს ზღვა რევოლუციას, მაშინვე მიესევია მოხერხებული მოღვაწენი, რომ ნადავლი გაინაწილონ.

ჩვენს დროში ამ მოხერხებულებმა სახელმწიფო მოღვაწეთა სახელი დაირქვეს. ფესვი გაიდგა ამ სახელმა და დღეს ხალხში „სახელმწიფო მოღვაწე“ მოხერხებულ ადამიანს ნიშნავს. მართლაც ნუ დავივიწყებთ, რომ საცა მოხერხების მეტი არა არის რა, იქ უთუოდ დაკნინებაც არის. რომ იტყვიან — მოხერხებული კაცი არისო — ამით ამბობენ, საშუალო კაცი არისო.

სწორედ ისევე, როგორც სიტყვა — „სახელმწიფო მოღვაწე“ — ხშირად უდრის სიტყვას — „ქვეყნის მოღალატე“.

ამ მოხერხებულთ რომ ყური დაუვგდოთ, ყველა რევოლუცია, როგორც ივლისის რევოლუცია, გაჭრილი არტერია არის და სასწრაფო შეხვევა ესაჭიროება. მეტისმეტი დიდებით გამოცხადებული უფლება არყევს ქვეყანას. და ამიტომ, როგორც კი დამყარებული იქნება უფლება, უნდა გავამაგროთ მაშინვე სახელმწიფოც. რა-

კი უზრუნველყოფილია თავისუფლება, ახლა მთავრობაზე უნდა ვიზრუნოთ.

ჯერჯერობით ბრძნებიც ამ მოხერხებულებთან არიან, მაგრამ ექვი კი ეპარებათ. ხელისუფლება გვინდა? ძალიან კარგი, მაგრამ, პირველი, — რა არის ეს ხელისუფლება? — და მეორე — საიდან მომდინარეობს ხელისუფლება?

მოხერხებულები ყურს იყრუებენ, ვითომ არც კი გაუგონიათ ბრძენთა ნათქვამი და თავისას განაგრძობენ.

ძალიან კარგად იციან ამ პოლიტიკოსებმა თავისი ჯიბისთვის სასარგებლოზე სახელმწიფო საჭიროების ნიღაბის ჩამოცმა და გაიძახიან, — სახელმწიფოს დინასტია უნდაო: — პირველი საჭიროება ხალხისა, რაკი დამთავრდება რევოლუცია, რადგან ეს ხალხი მონარქიული წესით ცხოვრობდა, არის დინასტიის მოპოვება. თუ ასე მოვაგვარეთ საქმე, რევოლუციის შემდეგ მოსვენებას ეღირსება ხალხი, ესე იგი საშუალება ექნება შეიხვიოს თავისი ჭრილობები და შეაკეთოს თავისი სახლი. დინასტია მალავს ხარაჩოს და ჰფარავს საავადმყოფოს.

მაგრამ არც აგრე ადვილია დინასტიის მოპოვება.

თუ გაჭირდა, პირველივე ნიჭით აღვსილი, ან პირველივე შემხვედრი შეიძლება გამოვჭიმოთ სამეფო ტახტზე. პირველის მაგალითი ბონაპარტია და მეორესი — მექსიკის ხელმწიფედ გამოცხადებული ესპანელი იტურბიდე.

მაგრამ ყველა გვარი ხომ ვერ ივარგებს დინასტიის შესაქმნელად; რამდენიმე საუკუნის ისტორია უნდა ჰქონდეს გვარს, რომ დინასტიად ივარგოს; ეს აუცილებელი საჭიროებაა, რადგან უთუოდ უნდა ემჩნეოდეს საუკუნეთაგან აღბეჭდილი ნაოჭები: ერთი წამითაც რომ გავიზიაროთ ამ „სახელმწიფო მოღვაწეთა“ დებულებანი, მაინც აღიძვრის კითხვა, — რევოლუცია რომ გათავდება, რა თვისებები უნდა ჰქონდეს მეფეს, რომელსაც რევოლუცია ჰქმნის? შეიძლება და სასარგებლოც არის, რომ რევოლუციონერი იყოს, ესე იგი პირადი მონაწილე რევოლუციისა, მონაწილე თავისი აზრით, დახმარებით, იარაღით.

რა თვისებები უნდა ჰქონდეს დინასტიას? ეროვნულ ნიადაგზე უნდა იდგეს, ესე იგი რევოლუციონერი უნდა იყოს, ოღონდ განზე ედგეს რევოლუციას; თანაუგრძნობდეს მხოლოდ პრინციპულად და არა საქმით; წარსულზე უნდა იყოს დამყარებული და ისტორიული იყოს; მომავალი ჰქონდეს და მიმზიდველი იყოს.

ამით აიხსნება ის გარემოება, რომ პირველი რევოლუციები შესაფერი ადამიანებით კმაყოფილდებიან, — კრომველით, ნაპოლეო-

ნით, — და შემდეგში კი უთუოდ დიდ გვარიშვილობაზე ამყარებენ თავის იმედებს, ბრაუნშვეიგის, ან ორლენანების გვარზე.

მეფის გვარეულობა ძალიანა ჰგავს ინდურ ლეღვის ხეს, რომლის ყოველი ტოტი ძირისკენ იწევს, მიწას ეხება, შიგ ფესვს იმაგრებს და ლეღვის ხედ ზდება. აგრეთვე მეფის გვარეულობის ყოველ შტოს შეუძლია დინასტიად გახდეს, ოღონდ ხალხამდე დაიღუნოს.

ეს გახლავთ მოხერხებულთა თეორია.

მაშ, აი, იმათი ხელოვნება. პატარა გამარჯვების ამბავს უნდა მისცეთ გაზვიადებული კატასტროფული მნიშვნელობა, რომ მისი შიშით თრთოდნენ, ვინც მით სარგებლობს; საშიში გახადეთ ყოველი წარმატება ამ გამარჯვებისა, და შეზღუდეთ მისი გავლენა, რომ შეაჩეროთ პროგრესი; შეაზიზღეთ მისი სინათლე, დაჰგმეთ და შეამციროთ სიმკაცრე აღტაცებისა; ჩამოსკერით კუთხეები და ფრჩხილები; ბამბა შემოახვიეთ გამარჯვებას; ფლოსტები ჩააცვიოთ უფლებას; გმირებრივ მებრძოლი ხალხი ფლანელში შეახვიეთ და საჩქაროდ ლოგინში ჩააწვინეთ; დიეტა დაუნიშნეთ გადაჭარბებით ჯანსაღ ხალხს; ჰერკულესი ავადმყოფად გამოაცხადეთ და წამლობა დაუწყეთ; გახსენით და გააწყალეთ საჭიროებისამებრ ეგ გამარჯვება. იდეალით გატაცებულთ მიართვით ეს წყალში გახსნილი ბალახებით შეზავებული ნექტარი; მიიღეთ ყოველგვარი ღონისძიება, რომ შემცირებულ იქნას ის გამარჯვება და ერთი კარგი შუქფარი ჩამოათარეთ რევოლუციას.

1830 წელმაც სწორედ ეს ხელოვნება გამოიყენა, უკვე ნაცადი ინგლისში 1688 წელს.

1830 წელს რევოლუცია შუა გზაში იყო შეჩერებული, ოდნავ მიადწია თავის წადილს, ვითომ უფლებას. ლოგიკამ კი არა იცის რა ოდნავების და ვითომებისა, როგორც მზემ არა იცის რა ჩვენი შანდალისა.

მერე ვინ აჩერებს რევოლუციას ზედ შუა გზაზე?

ბურჟუაზია.

რად აჩერებს?

იმიტომ, რომ ბურჟუაზია არის თავის მიზანთან მისული წადილი. ბურჟუაზია გუშინ მადა იყო, დღეს ჭამა არის და ხვალ ძღომა იქნება.

რაც ნაპოლეონის დამარცხებას მოჰყვა 1814 წელს, იგივე მოჰყვა შარლ მეათის განდევნას 1830 წელს.

სცდებოდნენ, როდესაც ნებადართ ცალკე კლასად გაეხადათ ბურჟუაზია. ბურჟუაზია არის დაკმაყოფილებული ნაწილი ხალხისა.

ბურჟუაზია კაცი გახლავთ, რომელსაც მოცალეა აქვს, სკამი აქვს და შეუძლია დაბრძანდეს.

მაგრამ სკამი კლასი არ არის.

ძალიან ადრე რომ მოინდომებენ დაბრძანებას, შეიძლება თვით კაცობრიობის წინმსვლელობაც კი შეაფერხონ. ეს შეცდომა ხშირად მოსდიოდა ბურჟუაზიას.

იმით ხომ ვერ გადაიქცევიან ბურჟუები კლასად, რომ ხშირი იყო იმათი შეცდომა.

ეგოიზმი არ გამოადგება საზოგადოების ცალკე კლასებს დაყოფის საფუძვლად.

მაგრამ სამართლიანად მოვეკიდოთ ყველაფერს, თვით ეგოიზმსაც კი. 1830 წ. რევოლუციის შემდეგ ხალხის ის ნაწილი, რომელსაც ბურჟუაზია ეწოდება, განცხრომას კი არა ნატრობდა, სიზარმაცეს და შერცხვენილ მოსვენებას, არც აგრეთვე ძილს, რომ დავიწყებოდა ყველაფერი; არა, ბურჟუაზია შეჩერებას ლამობდა.

შეჩერებას ორგვარი მნიშვნელობა აქვს: შეიძლება საომრად განწყობილი მიმავალი ჯარი შეაჩეროთ დასასვენებლად; აქ მოძრაობაა. შეიძლება საბოლოო სადგურზე გაჩერდეთ; აქ მოსვენებაა.

დასასვენებლად შეჩერება ძალ-ღონის მოკრება არის, დასვენება იარაღითურთ და ფხიზელი თვალებით; ამ შეჩერების ბრძოლა ჰქონდა გუშინ და ბრძოლა ექნება ხვალაც.

ამგვარი ორბორბლის შუად უნდა ვიგულისხმოთ 1830 — 1846 წლები.

რასაც ჩვენ აქ გამოვთქვამთ სიტყვით „ბრძოლა“, ამას სხვაფრივ პროგრესი ჰქვია.

მაშასადამე, ბურჟუაზიას, როგორც სახელმწიფო მოღვაწეებს, ესაჭიროებოდათ ისეთი კაცი, რომ სათავეში „დაეყენებინათ“, ვიდრე დაისვენებდნენ და ძალას მოიკრებდნენ შემდეგი ბრძოლისთვის; ერთი რთული პიროვნება, რომელიც რევოლუციის მიერ მონაპოვარს შეეგუებოდა და ახალს არაფერს განიზრახავდა, ან, უკეთ რომ ვთქვათ, წარსულის და მომავლის შეთანხმებით გაამაგრებდა აწმყოს.

ძებნაც არ დასჭირებიათ ამ კაცისა, იგი „ნახული“ იყო, მისი სახელი ლუი ფილიპე ორლეანელი გახლდათ.

221 ხმით მეფის წოდება მიანიჭეს ლუი ფილიპეს. ლაფაიეტმა იკისრა მეფის კურთხევა და სახელიც ღირსეული უწოდა — „საუკეთესო რესპუბლიკელთაგანი“. რემისის ტაძრის ალაგი ქალაქის თვითმმართველობამ დაიჭირა.

სრული ტახტის წილ ნახევართახტი შემოიღო 1830 წელმა.

როდესაც განახორციელეს მოხერხებულებმა თავიანთი განზრახვა და მაშინვე გამოჩნდა საშინელი ბიწი ამ მოხერხებისა, უფლებების გარეშე გარიგებულოყო ყველაფერი.

— პროტესტს ვაცხადებ! — შეჰკვირა უფლებამ და, — საშინელება მოხდა, მაშინვე მიიმალა.

თ ა ვ ი მ მ ს ა მ ა

ლუი-ფილიპე

საშინელი მკლავი აქვს რევოლუციას და ბედნიერი ხელი. რასაც დაჰკრავს, მაგრად დაჰკრავს და, მახვილი თვალი აქვს. დაუსრულებელიც რომ იყოს, მისუსტებული და დაკნინებული, როგორიც იყო 1830 წლის რევოლუცია, მაინც საკმაოდ აქვს შორსმჭვრეტელობა ბედისწერისა, რომ არსად შერცხვეს. ამ რევოლუციის დაბნელება მუხანათობას არ მოასწავებდა.

მაგრამ ნურც დიდ მოწონებას დავიწყებთ ასე ხმამაღლა: რევოლუციასაც მოსდის ხოლმე შეცდომა და ისტორია ბევრს გვაჩვენებს ამის მაგალითს.

დავუბრუნდეთ 1830 წელს. 1830 წლის რევოლუცია გადახრის დროსაც კეთილსივითი იყო. შეკვეცილი რევოლუციის შემდეგ დადგენილ წესწყობილებაში მეფე სჯობდა მეფობასა. იშვიათი ადამიანი იყო ლუი-ფილიპე.

ლუი-ფილიპე შვილი იყო იმ კაცისა, რომელსაც ისტორია ბევრ შესაწყნარებელ გარემოებას უპოვის; თვით იგი ისევე ღირსი იყო პატივისცემისა, როგორც მისი მამა ღირსი იყო განკიცხვისა. — ლუი ფილიპეს ყოველი ღირსება ჰქონდა კერძო პირისა და რამდენიმე საზოგადო მოღვაწისა; ძალიან ზრუნავდა თავის ჯანსაღობაზე, თავის ქონებაზე, თავის პიროვნებასა და თავის საქმეებზე. კარგად იცოდა ფასი წუთისა და ხშირად ავიწყდებოდა ფასი წლისა. ფხიზელი კაცი იყო, მშვიდობიანი; მოთმინებით სავსე, კარგი ადამიანი იყო და კარგი უფლისწული; ყოველთვის თავისი ცოლის ერთგული იყო და ლაქიები ჰყავდა საგანგებო დავალებით, რომ ბურჟუაზიებისთვის ეჩვენებინათ ცოლ-ქმართ სარეცელი, თავს იწონებდა კანონიერი ცხოვრებით და საპიროც იყო ეს თავის მოწონება, რადგან უფროსი შტო მისი გვარისა, ბურბონები, თავს იწონებდნენ თავიანთი საყვარლებით და უკანონო კავშირით. ყველა ენები იცოდა ევროპის ერებისა და, რაც უფრო იშვიათია, იცოდა ენა ყველაგვარო ინტე-

რესისა და ამ ენაზე კარგადაც ლაპარაკობდა. საგანგებო წარმომადგენელი იყო „საშუალო კლასისა“, მაგრამ ამ კლასზე ბევრად მალა იდგა. ქვეიანი კაცი იყო, ძალიან კარგად აფასებდა თავის შთამომავლობას, მაგრამ უფრო მეტად თავის პირად ღირსებას, შთამომავლობის საკითხშიც კი, ყოველთვის იძახდა ორღენელი ვარ და არა ბურბონიო; დიდ მნიშვნელობას აძლევდა თავის მეფეთგვარის შთამომავლობას, მანამ ბრწყინვალე უფლისწული იყო, და ნამდვილ ბურჟუაზად იქცა, საფრანგეთის ტახტზე რომ იჯდა. მოუბარი იყო საზოგადოებაში და ჩუმი თავის ოჯახში, ძუნწობას აბრალებდნენ, მაგრამ ვერ უმტყიცებდნენ; ნამდვილად კი იმ ხელმოკერილთაგანი იყო, რომლებიც უხვად ხარჯავენ თავის სასიამოვნოდ, ან მოვალეობის ასასრულებლად. განათლებული იყო, მაგრამ მწერლობას ღირსეულად არ აფასებდა. კეთილშობილი იყო და არა რაინდი, თავმდაბალი, მშვიდი, ძლიერი, თაყვანსაცემი თავისი გვარის და ოჯახისა, კარგი მოზაასე იყო, სახელმწიფო მოღვაწე, უკვე დარბაისელი, გულცივი, მორჩილი ინტერესისა, არც ჯავრის ამოყრა იცოდა, არც სიკეთის დახსომება; უაღრესობით სარგებლობდა, რომ საშუალო მიეჩუმებინა; კარგად სარგებლობდა პარლამენტის უმრავლესობით და ამტყუნებდა იმ უკმაყოფილებას, რომელიც ყოველთვის ყრუდ გაისმის მეფის ტახტის ირგვლივ. გულთა კაცი იყო და ხანდახან მეტიც წამოსცდებოდა, მაგრამ საკვირველად მოხერხებული იყო ამ შეცდომაშიც; ყოველთვის მზადა ჰქონდა პასუხი, გასაძვრომი გზა და ნიღაბი. საფრანგეთს ევროპით აშინებდა და ევროპას საფრანგეთით. ძალიან უყვარდა თავისი სამშობლო და უფრო მეტად თავისი ცოლ-შვილი; ბატონობა უფრო მოსწონდა, ვიდრე მეფობა. მეფობა უფრო მეტად, ვიდრე ღირსება, — საძაგელი მიდრეკილება, რადგან თავის წადილის მისაღწევად ვერაგობასაც ხშირად ხმარობს ამგვარი კაცი და ავკაცობასაც, მაგრამ იმით არის კარგი, რომ პოლიტიკას არ მოელის მკაცრი შერყევა, სახელმწიფოს — რღვევა და საზოგადოებას — საშინელი რამ. წვრილმანი ადამიანი იყო, რიგიანი, გულისყურიანი, გონიერი, დაულალავი, თავის ნათქვამის გამბათილებელი და გამაცრუებელი; მედგრად ებრძოდა ავსტრიელებს ანკონაში, არ შედრკა ინგლისელების წინაშე ესპანეთში, ყუმბარა დაუშინა ქ. ანტვერპენს და ფულს აძლევდა პრიჩარდს; გულწრფელად მღეროდა მარსელიოზას; არ იცოდა გულის გატეხა, დაღლა, არ გააჩნდა გემო მშვენიერების და იდეალისა, გაზვიადებული დიდსულოვნებისა, უტოპიისა, ოცნებისა, გაბრაზებისა, ამაოებისა, შიშისა. პირადი სიმამაცის მქონე იყო; უბრალო მებრძოლი ყემაპში და გენერალი ვალში, რვაჯერ უპირებდნენ მოკვლას, როგორც

მეფეების შთამომავალს, მაგრამ მაინც სულ იცინოდა; მამაცი იყო, როგორც გრენადერი, და გამბედავი, როგორც მოაზროვნე. თუ ეწინოდა რისიმე, მხოლოდ მთელი ევროპის არეულობისა, რადგან არ იცოდა პოლიტიკური არეულობით სარგებლობა. ყოველთვის ადვილად გასწირავდა თავს, მაგრამ საქმეს კი არასოდეს; თავისი წადილის მისაღწევად გავლენით სარგებლობდა, რომ დამორჩილებოდნენ იმის გონებას და არა ძალას. იცოდა დაკვირვება, მაგრამ გულთმისნობა კი არ ეხერხებოდა, ყურადღებას არ აქცევდა გონიერებას, მაგრამ კარგად იცნობდა ადამიანს, ისე რომ ჯერ კაცი უნდა ენახა, რომ დასკვნა გამოეყვანა; ჭკვიანი, ჩქარი და შთაგონებითი მსჯელობა იცოდა; პრაქტიკული, ადვილი სიტყვა, საკვირველი მეხსიერება, ეს ერთადერთი თვისება ჰქონდა, რომლითაც კენისარსაც ჰგავდა, ალექსანდრე მაკედონელსაც და ნაპოლეონსაც. კარგად ახსოვდა რაც მოხდა, დაწვრილებით, თარიღებით, მოქმედი პირებით, ოღონდ არ იცოდა ხალხის სხვადასხვა მალული მისწრაფებანი და ფარული სულიერი აღშფოთება, ერთი სიტყვით, ყოველივე ის, რასაც ადამიანთა სინდისის უხილავი მოძრაობა წარმოადგენს. კარგად მიიღო საფრანგეთის საზოგადოების ზედაპირმა, მაგრამ ხალხთან, თავისი ქვეყნის ქვედაპირთან კი საერთო ცოტა ჰქონდა. უფრო განაგებდა სამეფოს, ვიდრე მეფობდა; თვითონვე იყო თავისი პირველი მინისტრი და საგანგებოდ ახერხებდა ცხოვრების წვრილმანებით დიდებული იდეის შეჩერებას; ნიჭიერად უწყობდა ხელს ცივილიზაციას, წესიერებას, ორგანიზებას, მაგრამ შიგვე ურევდა ბიუროკრატიულ წვრილმან მოთხოვნილებას; დამფუძნებელი იყო სამეფო გვარისა და ცოტა რამ კარლოს დიდისა გამოაჰყოლოდა, ცოტა რამ ვეჟილისა, საერთოდ კი დიდებული, თავისებური კაცი იყო, მეფე, რომელმაც მოიპოვა ძალა, მიუხედავად საფრანგეთის არეულობისა და ევროპის შურისა თავისი დროის სახელოვან მოღვაწეებთან ერთად ლუი-ფილიპეც იქნება მოხსენებული და ისტორიაში სახელოვან მეფეთა რიცხვში იქნებოდა ჩარიცხული, ცოტად მაინც რომ ჰყვარებოდა სახელოვნება და ისევე სწამებოდა დიდება, როგორც სწამდა სასარგებლო.

მშვენიერი გარეგნობის კაცი ყოფილიყო ლუი-ფილიპე; მოხუცებულსაც შერჩენოდა მიმზიდველობა. ყოველთვის არ მოსწონდა საფრანგეთს ეს მეფე, მაგრამ ბრბო კი იმისკენ იყო, რადგან პატივსაც სცემდა; იცოდა მეფემ ხალხის მოხიბლვა. დიდებულება აკლდა, არც გვირგვინს იხურავდა, თუმცა მეფე იყო, არც ჰალარა ჰქონდა, თუმცა მოხუცებული იყო. ქცევა ძველებური ჰქონდა, ჩვეულებანი — თავისი, დროისა, ნარევი დიდებულის და ბურჟუაზიისა, რაც ძალიან შე-

ეფერებოდა 1830 წელს. გარდამავალი ხანის მეფე იყო, შერჩენოდა ძველებური გამოთქმა და მართლწერა. ძალიან უყვარდა პოლონეთი და ჰუნგრეთი. ტანისამოსი საერო გვარდიის ფორმისა ეცვა, როგორც შარლ მეათეს, და სახელოვანთა ლეგიონის ლენტი ჰქონდა, როგორც ნაპოლეონს.

ხშირად არ დადიოდა საყდარში, სანადიროდ სულაც არა, ოპერაში თავის დღეში არ შევიდოდა. შორს ედგა სამღვდლოებს, მონადირეების ძაღლებს და მოცეკვავე ქალებს. ასე უნდა მოქცეულიყო, ვისაც თავყანისცემა უნდოდა ბურჟუაზიისა. სახლში კარისკაცები აღარავინ ჰყავდა. ქუჩაში თავის ქოლგით გამოდიოდა ყოველთვის და ეს ქოლგა დიდხანს იყო მისი დიდების ერთ-ერთი მიზეზი. ცოტა რამ კალატოზობა ეხერხებოდა, ცოტად მებაღეობა და ექიმობა; ერთხელ სისხლი გამოუშვა ცხენიდან ჩამოვარდნილ ფოსტის მოხელეს. საცა უნდა წასულიყო, თანა ჰქონდა თავისი ნესტარი, როგორც ანრი მესამეს თავისი ხანჯალი. მეფის მომხრენი დასცინოდნენ ამ მეფეს, რომელმაც პირველად დაღვარა ადამიანის სისხლი განკუთრვის მიზნით.

ბევრს უჩიოდა ლუი-ფილიპეს ისტორია, მაგრამ ზოგს უსაბუთოდ. ზოგი რამ მეფის მთავრობასაც ედება ბრალი, ზოგი მეფობას, ზოგი თვით მეფეს, — სამგვარი სია, რომლების ჯამი სხვადასხვა რაოდენობისაა. სამეფოს მთავრობამ შეზღუდა დემოკრატიის უფლებანი, მეორე ხარისხის მისწრაფებად გახადა პროგრესი, ქუჩებში გამოცხადებული პროტესტი ჩააჩუმა სასტიკი სასჯელით, ჯარით და იარაღით ჩაახრჩო აჯანყება, შემოიღო სამხედრო საბჭო, ქვეყანას სამასი ათასი წარჩინებულის დახმარებით განაგებდა. მეფობის ბრალი იყო ბელგიის უარყოფა, ალყირის მეტად მკაცრად დამორჩილება, როგორც ინგლისელების მიერ ინდოეთისა, უფრო ბარბაროსობით, ვიდრე ცივილიზაციით, უნდობლობა მაროკოელ აბდელ-კადერისადმი, ყიდვა ბლეის და დეიცისა, პრიჩარდის ფულით დაჯილდოება. თვით მეფის ბრალი იყო პოლიტიკა უფრო ოჯახური, ვიდრე ეროვნული.

როგორც ხედავთ, პატარა ანგარიშის შემდეგ შესამჩნევად მცირდება მეფის შეცოდებანი.

უმთავრესი მისი შეცოდება ის იყო, რომ თავმდაბლობდა საფრანგეთის სახელით. საიდან მომდინარეობდა ეს შეცდომა?

ესეც ვნახთ.

მეფე იყო ლუი-ფილიპე, მაგრამ მეტად მოსიყვარულე თავის ოჯახისა. დინასტიად გახდა მისი ოჯახი, მას უნდა ჰქუთვნებოდა მოპავეალი და ამიტომ იყო, რომ ფრთხილობდა, — არაფერმა წა-

მიხდინოს ეს იმედით. აქედან იყო იმისი შიში და მოკრძალება, ძნელად ასატანი იმ ხალხისთვის, რომელსაც ივლისის თითხმეტი შეეტანა თავის სამოქალაქო მატრიანეში, და აუსტერლიცის გამარჯვება — სამხედროში.

ამიტომ, განზე რომ გავუდგეთ საზოგადო მოვალეობას, რომელიც ყოველთვის უნდა სრულდებოდეს, უწინარეს ყოვლისა, უნდა აღვნიშნოთ, რომ მართლა ღირსი იყო მეფის ოჯახი იმის უსაზღვრო სიყვარულისა. თავყანასავე იყო მისი ცოლ-შვილი, სათნოებით და ნიჭიერებით აღსავსე. ლუი-ფილიპეს ერთი ქალი, მარი ორლენელი, თავის ხელოვნებით ამშვენებდა მხატვრობას, და ერთი ვაჟი, შარლ ორლენელი — პოეზიას. ქალმა თავის სული ჩაუდგა მის მიერ ქანა დ'არკის ქანდაკებას. ლუი-ფილიპეს შვილები იყვნენ, რომ ეს ქება ათქმევინეს მეტერნისს: — ისეთი კარგი ყმაწვილები არიან, რომელთ მსგავსს იშვიათად ნახავთ და ისეთი ღირსეული უფლისწულები, რომელთ მსგავსს სულაც ვერ ნახავთო.

აი, სრული და შეუღამაზებელი სიმართლე ლუი-ფილიპეს შესახებ.

მამა რევოლუციის მომხრე ჰყავდა, ფილიპე „ეგალიტედ“ წოდებული: თვითონაც სავსე იყო რესტავრაციის და რევოლუციის შეუთანხმებლობით, მაგრამ მეფის ტახტმა იქონია თავისი გავლენა და მეფეს შეაგუა რევოლუციონერები. ესეც ბედი ლუი-ფილიპესი. თავის დღეში არსადა ყოფილა, რომ ასე სავსებით შეჰკვებოდეს ადამიანი გარემოებას; შეუერთდა ადამიანი გარემოებას და მოხდა გარდაქმნა; ლუი-ფილიპე განხორციელება არის 1830 წლისა. ერთხანად განდევნილი იყო საფრანგეთიდან და ესეც ხელს უწყობდა მის გამეფებას. განდევნილი იყო. ხან სადა ცხოვრობდა, ხან სად. დიდ გაჭირვებას განიცდიდა. თავისი შრომით ცხოვრობდა. შვეიცარიაში: ერთი ბებერი ცხენი გაყიდა ამ საფრანგეთის დიდებულმა მემამულემ, რომ შიმშილით არ მომკვდარიყო. რეიშნოში იძულებული გახდა მათემატიკის გაკვეთილებით ეშოვა ლუკმაპური. და იმისი დაჟ აღელაიდე კერვით და ქარგვით შველოდა თავის ძმას. აღტაცებული იყო ბურჟუაზია თავისი მეფის ამგვარი წარსულით. ლუი-ფილიპემ თავისი ხელით დაანგრია მონ-სენ-მიშელის რკინის გალია, ლუი მეთორმეტის მიერ აგებული, რომელსაც ისე კარგად ხმარობდა ლუი მეთხუთმეტე. ლუი-ფილიპე ამხანაგი იყო დუმურიესი, მეგობარი ლაფაიეტისა, იაკობინელების კლუბის წევრი; მირაბო ამხანაგურად მხარზე უტყუაუნებდა ხელს; დანტონი „ყმაწვილ კაცს“ ეძახდა, როცა ელაპარაკებოდა. ოცდაოთხი წლისა იყო 1793 წ., მაშინ ბატონ დე შარტრად წოდებული, და ერთ ბნელ ლოყაში იჯდა

მიმალული, კონვენტში რომ მეფე ლუი მეთექვსმეტის, რომელსაც მან მოსწრებულად „საბრალო მტარვალი“ უწოდა, საქმე ირჩეოდა; თავისი თვალით ნახა ბრმა შორსმხედველობა რევოლუციისა; მეფის განწირვით მეფობის მოსპობა; იღვის განსახორციელებლად დიდი სისხლისღვრა; საშინელი მღელვარება მეფის განმსჯელ სასამართლოსი; საზოგადოების აღწვოთებით აღძრული კითხვები, დუმილი კაპეტისა, რომელმაც არ იცოდა, რა პასუხი გაეცა; საზარელი თრთოლა მეფისა, რომლისთვის მოულოდნელსა ჰგავდა ეს ქარიშხალი; უბრალოება ამ კატასტროფის მოქმედ პირთა, რადგან უბრალონი იყვნენ ბრალმდებელნი, და არც ისე დამნაშავე იყო ბრალდებული. თავის თვალთა ნახა ეს ყველაფერი, ნახა ხალხის გაშმაგება, წარსული საუკუნეების განსჯა კონვენტის მიერ; ლუი მეთექვსმეტის უკან, ამ უბედური პასუხისმგებელი გამვლელის უკან, ბნელში ამართული დაინახა ნამდვილი ბრალდებული — მონარქია, და გულში ჩარჩენოდა თაყვანსაცემი შიში ხალხის მართლმსაჯულების წინაშე, რომელიც ისევე უპირადო იყო თითქმის, როგორც უპირადო არის მართლმსაჯულება ღვთისა.

დიდი შთაბეჭდილება მოახდინა მასზე რევოლუციამ და დიდი კვალიც დატოვა მისი გულის სიღრმეში. დაწვრილებით ახსოვდა სულეყველაფერი, თითქოს ცოცხლად ჰქონოდა ჩაბეჭდილი ყოველი წუთი რევოლუციისა. ერთხელ იყო ერთს თავის მეგობარს, რომლის ნათქვამს სრული ნდობით ვიმეორებთ, ზეპირად ჩამოუთვალა შეუცდომლად, დამფუძნებელი კრების წევრების ა-ზე დაწყებული გვარები.

ნათელი დღის მეფე იყო ლუი-ფილიპე. მეფე გახლდათ და მის დროს სრული თავისუფლება იყო მწერლობისა, სრული თავისუფლება სიტყვისა, თავისუფლება კრების და სარწმუნოებისა. სექტემბრის კანონებით დაადგინა ეს თავისუფლება, კარგად იცოდა, რომ მთავრობის უპირატესობას ძირს უთხრის გააშკარალება, მაგრამ მაინც ყველას სანახავად ჰქონდა თავისი ტახტი და ისტორია ღირსეულად დაუფასებს ხალხისადმი ამ იშვიათ პატივისცემას.

ლუი-ფილიპე, როგორც ყველა ისტორიული მოღვაწე, უკვე წარსულისა, დღეს განსასჯელად წამდგარა ადამიანის სინდისის წინაშე, განსჯა მხოლოდ იწყება და მსჯავრი ჯერ შორს არის.

ჯერ არ დამდგარა ლუი-ფილიპესთვის ის დრო, როდესაც ისტორია თავისუფლად გამოთქვამს თავის მსჯავრს; ჯერ შეუძლებელია საბოლოო შეფასება ამ მეფის ღვაწლისა. სახელოვანმა მკაცრმა ისტორიკოსმა ლუი ბლანმაც კი შეარბილა ამას წინათ თავისი პირველი მსჯავრი. ორი ძალით იყო ამორჩეული ლუი-ფილიპე; 221-თა

უდღეური კრების ხმით და 1830 წელით. ესე იგი, ნახევრად პარლამენტის და ნახევრად რევოლუციის მიერ. მაინცდამაინც, თუ იმ უმაღლესი თვალსაზრისით შევხედავთ, რომელზედაც ყოველთვის უნდა იდგეს ფილოსოფია, მხედველობაში უნდა მიგვედო ცნობილი პირობები, როგორც აქამდეც იგულისხმებდა ამას მკითხველი, და მხოლოდ აბსოლუტური დემოკრატიული პრინციპის სახელით გვემსჯელა. ამ პრინციპით წმინდა მარტო ადამიანი და ხალხის უფლება არის. დანარჩენი სხვა ყველა ნაძალადეგია; მაგრამ მაინც შეგვიძლია დღემდე ვთქვათ: ძალიან სასტიკადაც რომ მივუდგეთ ამ მეფეს, იძულებული ვიქნებით ვთქვათ, რომ ლუი-ფილიპე დარჩება ისტორიაში იმ მცირერიცხოვან ქველ ადამიანთა სიაში, რომლებიც მეფობამაც კი ვერ წარყვანა.

რა გვაქვს მის წინააღმდეგ? მეფის ტახტი? წაართვით ეგ ტახტი და დარჩება ადამიანი, კეთილი ადამიანი, იმდენად კეთილი ხანდახან, რომ თავყანსაცემი ხდება. ხშირად მოხდებოდა, სამეფოს საქმეებით დაღლილი, მთელი დღის განმავლობაში ევროპის დიპლომატებთან ბრძოლით დაქანცული, მივიდოდა თავის სახლში საღამოზე და ძილის და დასვენების ნაცვლად, ვიღაც განწირულის საქმეს სინჯავდა მთელ ღამეს, რადგან თავის მოვალეობად სწამდა სამშობლოს დაცვა ევროპის დიპლომატიისგან და ამაზე უფრო მეტ მოვალეობად მიაჩნდა ვიღაც უცნობის სასჯელის შემსუბუქება და ჯალათის ხელიდან ადამიანის გამოგლეჯა.

შეუწყვეტელი ბრძოლა ჰქონდა მართლმსაჯულების მინისტრთან და პროკურორთან, ამ „კანონის ყბედებთან“, როგორც იგი მათ უწოდებდა, რომ რაც შეიძლებოდა მეტად შეემცირებინა გილიოტინით დასასჯელთა რიცხვი. ხანდახან ამ საქმეების მეტი სხვა აღარა ელაგა რა იმის მაგიდაზე; თვით უნდა გასცნობოდა თვითველ საქმეს; ვერ მოისვენებდა, სასამართლოსთვის და ჯალათისთვის რომ მიენებებინა უბედურნი. ერთ დილას ამ სიტყვით მიმართა თავის მეგობარს, რომელიც ამას წინათ დავიმოწმეთ:

წუხელ შვიდი კაცი მოვუგე სიკვდილს. ლუი-ფილიპეს მეფობის პირველ ხანს გაუქმებულივით იყო სიკვდილით დასჯა, მის უნებურად, ძალდატანებით აამუშავეს ეშაფოტი. მეფეთა გვარის უფროს შტოს გრევის მოედანი ჰქონდა დამნაშავეების მოსაკლავად და ახლა სხვა მოედანი გამართეს, ბურჟუაზიული გრევი, სენ-ჟაკის სადარაჯოდ წოდებული. „მოხერხებულ“ სახელმწიფო მოღვაწეთ საჭიროდ სცნეს გილიოტინის კანონიერი არსებობა. ეს იყო ერთი გამარჯვებათაგანი კაზიმირ პერიესი, რომელიც ბურჟუაზიის წარმომადგენელი იყო; დამარცხებული ამ შემთხვევაში თვით მეფე იყო, წარ-

მომადგენელი ლიბერალური მხარისა. დრმად შესწავლილი ჰქონდა და, შენიშვნებით სავსე ბეჟარის თხზულება „დანაშაული და სასჯელი“. ფიესკის მანქანას რომ გადაჩია, თქვა: — „ნეტავ დაქრილი გყოფილიყავ! შევეუნდობდი და ვაპატიებდიო“. ერთხელ კიდევ ძლივს გადააჩინა სიკვდილს ერთი განწირული პოლიტიკური დამნაშავე. ერთი უბრაწყინვალესი მოღვაწე ჩვენი დროისა, და ასე აღნიშნა თავისი მინისტრების წინააღმდეგობა: „დავიყოლიე, როგორც იყო, ახლა უნდა ავასრულებინო“. ლობიერი იყო ლუი-ფილიპე, როგორც ლუი მეცხრე და გულკეთილი, როგორც ანრი მეოთხე.

ისტორიაში მეტად იშვიათი მარგალიტი არის გულკეთილობა, და თუ იყო ვინმე გულკეთილი, ის უფრო შესანიშნავია, ვიდრე მრავალი დიდებული.

ლუი-ფილიპე მკაცრად იყო დაფასებული ზოგთაგან, სასტიკად მეორეთაგან, და სრულიად ბუნებრივია, რომ მის კარგად მცნობის, დღეს იმისავით აჩრდილის, სიტყვაც იყოს ისტორიის წინაშე გახსენებული: ეს სიტყვა მით არის მნიშვნელოვანი, რომ არავითარი მიდგომა არა აქვს და მხოლოდ ჭეშმარიტებას ემსახურება; მიცვალებულის მიერ შედგენილი ეპიტაფია ყოველთვის გულწრფელია, აჩრდილია და უფლება აქვს ნუგეში სცეს თავისავით აჩრდილს; ერთა და იმავე შავბედით მოცულთ უფლება აქვთ ერთმანეთის დაცვისა და ძნელი წარმოსადგენია, რომ თქვას ვინმემ ოდესმე. — ერთმანეთის წინაშე პირმოთნეობდნენ ეს ორი საფლავი განდევნილებისაო.

თ ა ვ ი მ ე ო თ ხ ა

და მ ს კ დ ა რ ი ს ა მ ი რ ა ვ ე ლ ი

დრომ მოიტანა და ჩვენი სათხრობი დრამა იქამდე მივიდა, რომ უნდა მისწვდეს სიღრმეს იმ ტრაგიკული ღრუბლისა. რომელიც ლუი-ფილიპეს მეფობის დასაწყისის დასწოლოდა და ამიტომ საჭირო იყო ამ წიგნსაც თავისი ეთქვა მეფის შესახებ.

ძალით არ გამეფებულა ლუი-ფილიპე, თავის მხრივ არავითარი ღონისძიება არ უხმარია ამისთვის. ფეხი იცვალა რევოლუციამ, იმ გზას დაადგა დროებით, რომელიც რევოლუციის მიზანს არ შეეფერებოდა, და არც ამ ცვლილებაში მიუღია მას რაიმე მონაწილეობა. მეფეთა შთამომავალი იყო და მეფედ იქნა არჩეული. თვით ორღეანელმა უფლისწულმა კი არ მოისურვა ეს თანამდებობა, არც ძალით მოიხვეჭა; შესთავაზეს მეფობა და იმანაც მიიღო, მიიღო რადგან

დარწმუნებული იყო და სცდებოდა, რა თქმა უნდა, რომ სრულიად
კანონიერი იყო საფრანგეთის თხოვნაც და იმის მხრივ ამ თხოვნის
ასრულებაც. იქედან გამომდინარეობდა გულწრფელი რწმენა, რომ
იგი სამშობლოს კეთილდღეობას ემსახურებოდა. მეფეს გულწრფე-
ლად სწამდა თავისი მოვალეობა. მაგრამ დემოკრატიასაც გულწრ-
ფელად სწამდა მეფის მოსპობა, არც მეფის ბრალი იყო და არც
დემოკრატიისა ის საშინელება, რომელიც ამ უთანხმოებამ გამოიწ-
ვია. ერთმანეთს რომ შეეხლებიან პრინციპები, იგივე ხდება, რასაც
ბუნების ძალებში ვხედავთ. ოკეანე თავის წყალს იცავს, გრიგალი —
ჰაერს; მეფე ცდილობს თავისი მეფობა დაიცვას, და დემოკრატია
იცავს ხალხს. დროებითია მონარქია და ებრძვის სამარადისოს —
რესპუბლიკას; სისხლი სდის ამ ბრძოლაში საზოგადოებას, მაგრამ
დღევანდელი ვარამი მისივე ხსნად იქცევა ცოტა ხანს შემდეგ. ბუ-
ნებრივი არის ეს ბრძოლა, და გასაიციხნი არ არიან მებრძოლნი;
ცხადია, შემცდარი უნდა იყოს ერთი ამ მებრძოლთაგანი; როდოსის
ქანდაკება კი არ არის უფლება, რომ ერთი ფეხი წყალგაღმა ედგას და
მეორე გამოღმა; რომ ერთი ფეხით რესპუბლიკას ეყრდნობოდეს და
მეორით მეფობას; არა, იგი სრულია, განუყოფელი და მთლად
ერთმხრივი, მაგრამ შემცდარი მებრძოლნიც გულწრფელად ცდი-
ბიან. როგორც ბრძას ვერ გაამტყუნებთ, — რად არ ხარ თვალხი-
ლულიო, — ისე ვანდელს ვერ გაამტყუნებთ, რადა ხარ ყაჩაღიო. —
გასამტყუნარი ამ საშინელ ბრძოლაში არავინ არის, რადგან ბრძო-
ლა გამოწვეულია ავბედითად მოგროვილ გარემოებათაგან. რაც უნდა
საზარელი იყოს შედეგი ამ ბრძოლისა, პასუხისმგებლობა მაინც
სხვისაა და არა ადამიანისა.

მაშ გავათაოთ ეს მიმოხილვა.

1830 წლის მთავრობას იმთავითვე ავი დღე დაუდგა; გუშინ შო-
ბილი დღეს უკვე ბრძოლაში უნდა ჩაბმულიყო.

ის იყო დამყარდა და მაშინვე იგრძნო ჭახანი ივლისის ნაგებობი-
სა, ახლახან აყვანილის და ჯერ ისევ გაუმაგრებელისა.

მეორე დღესვე გამომელაგნდა წინააღმდეგობა — ვინ იცის, გუ-
შინვეც არსებული.

ყოველ თვე იზრდებოდა ეს წინააღმდეგობა და სახალხოდ წა-
მოდგა ყველას დასანახავად.

ივლისის რევოლუციას, ეს უკვე აღვნიშნეთ, მტრულად შეხვ-
დნენ სხვა ქვეყნების მეფეები. არც საფრანგეთში იყო ერთსულოვ-
ნად მიღებული.

ღმერთი თავის ნებას უცხადებს ხალხს თვალსაჩინო ამბების სა-
შუალებით. ეს არის გაურკვეველი ნაწერი იდუმალ ენაზე. ოღონდ

ამოკითხვა უნდა ამ ნაწერს. ხალხიც მაშინვე იწყებს ამ ნაწერის გარჩევას და თარგმნას, სთარგმნის აჩქარებულად, შეცდომებით, ხარვეზებით და უაზროდ. ძალიან ცოტა მოიპოვება ხალხში ღვთიური ენის მცოდნე, და ვინც უბრძნესი არის, მშვიდი, ღრმად მცოდნე, ნელ-ნელა არჩევს ამ წარწერას; როდესაც გაარჩევს და ხალხში გაიტანს, საქმე დიდხნის წინათ გათავებული დახედება; ოცი თარგმანი გამოტანილია უკვე მოედანზე, ყველა თარგმანი ჰქმნის პარტიას, ყველა უაზრობა ჰქმნის ცალკე ჯგუფს, და ყველა პარტიას სწამს, რომ ნამდვილი, სწორი თარგმანი მარტო იმასა აქვს, და ყველა ჯგუფს სწამს, რომ ჰეშმარიტებას მარტო ის ემსახურება.

ხშირად თვით ხელისუფლებაც კი მარტო ჯგუფია.

რევოლუციაში ყოველთვის არიან უკუმცურავნი; ეს გახლავთ ძველი პარტიები.

ძველი პარტიებისთვის, რომლებსაც მემკვიდრეობითი უფლება სწამთ, ნებითა ღვთისათა დამყარებული, რევოლუცია შედეგია იმ უფლებისა, რომელსაც აჯანყება ეწოდება. ხალხსა აქვს ეს უფლება და მით სარგებლობს ღვთის მიერ დამყარებულის წინააღმდეგ. შეცდომა! რადგან რევოლუციაში აჯანყებული ხალხი კი არ არის, აჯანყებული მეფე არის. თუ ჰეშმარიტება გნებავთ, სწორედ რევოლუცია არის აჯანყების მოწინააღმდეგე. ყოველი რევოლუცია აღსრულება არის ბუნებრივი და შეიცავს თავის კანონიერებას, რომელსაც ხანდახან სახელს უტეხავენ ყალბი რევოლუციონერები, მაგრამ მაინც მედგრად იბრძვის შეურაცხყოფილიც კი და თავისას მოითხოვს მძიმედ დაჭრილი. რევოლუცია შემთხვევის შედეგი კი არ არის. რევოლუცია არის შედეგი საჭიროებისა. რევოლუცია ხელოვნურის ნგრევა არის ბუნებრივის დასამყარებლად. ნაძალადევი ხელოვნური რომ არ ყოფილიყო, არც რევოლუცია წამოიჭრებოდა. —

მიუხედავად ამისა, ძველი „ნებითა ღვთისათა“ მეფის მომხრენი საშინელი ძალით შეებრძოლნენ 1830 წ. რევოლუციას, უსაფუძვლო მსჯელობით გამოწვეულ გაშმაგებით. ძალოვანი ყუმბარა არის შეცდომა, და სწორედ იქა სცემდა რევოლუციას, სადაც ის სუსტი იყო და მკაცრი ლოგიკის აბჯარი აკლდა. მეფობას დაუშინეს თავისი ყუმბარა და თან გაჰყვიროდნენ: — თუ რევოლუცია ხარ, ეგ მეფე რაღად გინდა? — ბრმები არიან ჯგუფები, მაგრამ დამიზნება კი კარგი იციან.

არა ნაკლებ გაშმაგებულნი იყვნენ რესპუბლიკელები. და საფუძვლიანადაც. ის, რაც სიბრძავეს წარმოადგენდა მეფის მომხრეების მხრივ, ნათლად ხილვა იყო დემოკრატებისა. 1830 წელი გაკოტ-

რდა ხალხის წინაშე და აღშფოთებული დემოკრატიაც ამას უსაყვე-
ლურებდა.

წარსული ცალკე დაიკეტა, მომავალი ცალკე და ორ მეტრს შუა
მოჰყვა საბრძოლველად ივლისის რევოლუცია. იგი წარმოდგენდა
წუთს, რომელსაც ერთი მხრივ მონარქიული საუკუნეები უტევდნენ,
და მეორე მხრივ მარადი უფლება. გარდა ამისა, რადგან ის რევო-
ლუცია კი აღარ იყო, არამედ მონარქიად ქცეულიყო, იძულებული
გახდა უცხოეთში ევროპის სამეფოების ფეხს აჰყოლოდა. მშვიდო-
ბიანობის შენარჩუნება ხშირად უფრო თავსაცემია, ვიდრე ომიანო-
ბა. ამ ყრუ კონფლიქტიდან, რომელიც ლაგამამოდებულია, მაგრამ
სულ ბრდღვინავს, წარმოიშვა შეიარაღებული ზავი, ეს საზარალო
ხერხი, რომლისა არა სწამს რა თვით ცივილიზაციას. ყალუხე დგე-
ბოდა ივლისის მეფობა, ევროპის კაბინეტებთან ერთად შებმული
ეტლში; რომ შესძლებოდა, სიამოვნებით დაადებდა მას ცალულს
მეტერნიხი. საფრანგეთში პროგრესი მიათრევდა მეფობას და ის თა-
ვის მხრივ — ევროპის მონარქიებს, ამ ფეხმრუდებს მიათრევდა.
პროგრესის მიერ ბუქსირზე აყვანილი, თვით მიათრევდა სხვებს.

ამ დროს მრავალი საკითხი წამოჭრილიყო საფრანგეთში: პაუპე-
რიზმი, პროლეტარიატი, ხელფასი, აღზრდა-განათლება, სასჯე-
ლი, პროსტიტუცია, დედაკაცის ხვედრი, სიმდიდრე, გაჭირვება, წარ-
მოება, მოხმარება, განაწილება, გაცლა, ფული, კრედიტი, შრომის
უფლება; წამოჭრილიყო ყველა ეს საკითხები და მძიმედ თავს დას-
წოლოდა საზოგადოებას.

პოლიტიკური პარტიების გარეშე კიდევ სხვა მოძრაობამ იჩინა
თავი. დემოკრატიულ მღელვარებას ფილოსოფიური მღელვარება
დაემატა. გონებრივ წარჩინებულნიც ისევე გაეტაცა ლელვას, რო-
გორც ხალხი, სულ სხვაგვარად, მაგრამ იმდენადვე.

მოაზროვნენი ფიქრს მისცემოდნენ მაშინ, როდესაც მათ ქვეშ
იძვროდა ნიადაგი. ე. ი. ხალხი, რევოლუციური მდინარებით მო-
ცული, თავითფეხამდე თრთოდა. ზოგი ცალკე, ზოგი ამხანაგებთან
ერთად. სრული თანხმობით, აუჩქარებელი სჯიდა ამ საზოგადოებ-
რივ კითხვებს, მშვიდობიანად, ჩაკვირვებით, ძირისძირამდე კვლე-
ვით. ეს მშვიდობიანი მენალმენი იყვნენ, რომელნიც თავის ტალა-
ნებს სთხრიდნენ ვულკანის სიღრმეში და ყურადღებას არც კი აქ-
ცევდნენ ჩუმ მიწისძვრას და პირღია გრდემლს.

ეს სიმშვიდეც ერთ-ერთი საუცხოო სურათი იყო ამ მღელვარე
დროისა.

ამ მოაზროვნეთ პოლიტიკური პარტიებისთვის მიენდოთ უფლებ-

რევი საკითხების განსჯა და თვით ხალხის კეთილდღეობის საკითხებს შესდგომოდნენ.

ცდილობდნენ საზოგადოებისაგან მიეღოთ მხოლოდ ის, რაც ადამიანის კეთილდღეობას გაუწევდა სამსახურს.

უწმინდეს, სარწმუნოებრივ საკითხებს გვერდით დაუყენეს მატერიალური უზრუნველყოფა ადამიანისა, მიწათმოქმედება, წარმოება, ვაჭრობა. ჩვენს ცივილიზაციაში, რომელსაც ცოტად ღმერთი ჰქმნის და მეტად ადამიანი, ერთმანეთს ეკვრიან ინტერესები, ზედ ერთვიან, ერთდებიან და ერთ მაგარ კლდეს ჰქმნიან თანახმად ერთი დინამიკური კანონისა, რომელსაც გულდადებით სწავლობენ ეკონომისტები, ეს პოლიტიკის გეოლოგები.

სხვადასხვა სახელებით იყვნენ წოდებულნი ეს მკვლევარნი, მაგრამ უკეთესი იქნება ერთი ზოგადი სახელი მივცეთ და სოციალისტები ეუწოდოთ, რომლებიც ცდილობდნენ გაეპოთ როგორმე ეს კლდე და ადამიანის მაცოცხლებელი წყარო აღმოეჩინათ. თავის შრომით იკვლევდნენ ყველაფერს, ეშაფოტიდან დაწყებული ომამდე. საფრანგეთის რევოლუციის მიერ აღძრულ საკითხიდან დაწყებული კაცის უფლებით — იმათ კიდევ სხვა წამოაყენეს — უფლებანი დედაკაცისა და ბავშვისა.

არავინ გაიკვირვებს, რომ სხვადასხვა მოსაზრებათა გამო, ჩვენ აქ დაწვრილებით არ განვიხილავთ, თეორიის თვალსაზრისით, სოციალიზმის მიერ წამოყენებულ კითხვებს. ჩვენთვის ამ კითხვების აღნიშვნაც საკმარისი იქნება.

რაც კი კითხვები აღუძრავთ სოციალისტებს, გვერდი რომ ავუქციოთ იმათ კოსმოგონიურ აბდა-უბდას, ოცნებას და მისტიციზმს, შეიძლება ორ უმთავრეს მცნებად გამოვთქვათ:

პირველი მცნება:

წარმოება სიმდიდრისა.

მეორე მცნება:

განაწილება სიმდიდრისა.

პირველი მცნება შეიცავს შრომის საკითხს.

მეორე მცნება შეიცავს ხელფასის საკითხს.

პირველით გადასაწყვეტია ძალების გამოყენება.

მეორით გადასაწყვეტია განაწილება სიმდიდრისა და სიხარულისა.

კარგად გამოყენება ძალებისა ჰქმნის საზოგადოებრივ ძლიერებას.

კარგად განაწილება სიმდიდრისა, სიხარულისა ჰქმნის ინდივიდის ბედნიერებას.

კარგად განაწილებას რომ ვამბობთ, სამართლიანად განაწილებას ვგულისხმობთ და არა თანასწორად განაწილებას. ნამდვილი თანასწორობა სამართლიანობა არის.

როდესაც ხალხი საზოგადოებრივ ძლიერებას ეღიროსება გარეთ და ინდივიდურ უზრუნველყოფას შინ, მაშინ იგი მიაღწევს საზოგადოებრივ კეთილდღეობას.

საზოგადოებრივი კეთილდღეობა არის ბედნიერი ადამიანი, თავისუფალი მოქალაქე, დიდებული ერი.

ინგლისი ახორციელებს პირველ მცნებას, საუტხოოდ ჰქმნის სიმდიდრეს; და საძაგლად ანაწილებს ამ სიმდიდრეს. ასე გადაწყვეტა კითხვისა, რომელიც მართო ერთი მხრივ არის სრული, ჰქმნის ორ უკიდურესობას; საკვირველ სიმდიდრეს და შემადრწუნებელ გაჭირვებას; ზოგს ყოველგვარი სიკეთე აქვს ჩვენი ცხოვრებისა და სხვას კი, ესე იგი, ხალხს სრული სიღარიბე და გაჭირვება. ხალხის შრომას შეუქმნია უპირატესობანი, მონობოლია, გამონაკლისი, ფეოდალების ბატონობა, ეს ყალბი და საშიში წესწყობილება, რომელიც საზოგადოებრივ ძლიერებას ამყარებს კერძო სიღარიბეზე, და სახელმწიფოს დიდებას — პიროვნების ტანჯვაზე. — ავად შედგენილი დიდება, რომელშიც მოიაზრება ყოველი მატერიალური ელემენტი და არც ერთი ზნეობრივი.

კომუნისში და მიწით სარგებლობის კანონი თავისებურად სწყვეტენ ამ საკითხს, მაგრამ სცდებიან: იმათებური განაწილება ძირს დასცემს წარმოებას. თანასწორად განაწილება სპობს შეჯიბრებას და, მაშასადამე, თვით შრომასაც. ამგვარი განაწილება ყასაბს მოგვაგონებს, რომელიც თვით სპობს, რაც გასანაწილებლად აქვს. ამიტომ შეუძლებლად მიგვაჩნია ამ ვითომდა გადამწყვეტ დებულებებზე გაჩერება. ეს არის სიმდიდრის მოსპობა და არა განაწილება.

ამ ორი კითხვის შეუცდომლად გადაჭრა მათ შეერთებას მოითხოვს. უნდა შეერთდეს ორი გადაწყვეტილება ამ კითხვებისა და ერთ დებულებად დაისახოს.

თუ მართო პირველ კითხვას გადაწყვეტთ, იმას მიიღებთ, რაც ვენეციამ მიიღო ან ინგლისმა. ხელოვნური ძლიერება გექნებათ, როგორც ვენეციას, ან მატერიალური ძლიერება, როგორც ინგლისს. ცუდი მდიდარი იქნებით, გარემოებათა მიმდინარეობა დაგლუპავთ, როგორც ვენეციას, ან გაკოტრდებით, რაც ინგლისს მოსდის. გულცივად მიიღებს ქვეყანა თქვენს დაქვეითებას და სიკვდილს, რადგან ქვეყანა გულცივად უყურებს ყოველივე იმის დაცემას და

სიკვდილს, რაშიაც ეგროზმის მეტი არაფერია, და რაც არავითარ იდეას, ან სათნობრივ აზრს არ წარმოადგენს კაცობრიობისთვის.

თავისთავადვე ცხადია, რომ სიტყვაში — „ვენეცია“, „ინგლისი“, — ჩვენ ვგულისხმობთ არა ხალხს, არამედ მხოლოდ საზოგადოებრივ წესწყობილებას, დიდებულთ, ხალხის ზემოდან გამოჭიმულთ, და არა თვით ამ ქვეყნების ერს. ყველა ქვეყნის ერსა აქვს ჩვენი პატივისცემა და თანაგრძნობა. ვენეციელი ხალხი აღდგება, ინგლისის არისტოკრატია ძირს დაემხოება, მაგრამ ინგლისის ერი უკვდავი არის და რაკი ესა ვთქვით, მაშ განვაგრძოთ.

გადაწყვიტეთ ეს ორი საკითხი, ხელი შეუწყეთ მდიდარს და მფარველობა აღმოუჩინეთ ღარიბს, მოსპეთ გაჭირვება, მოსპეთ ძალოვანისაგან ექსპლოატაცია სუსტისა. ალაგმეთ ადამიანის შემარცხვენელი შური და ურთიერთშორის მტრობა, შეუფარდეთ სამართლიანად და მათემატიკურად ხელფასი შრომას, დააწესეთ მუქთი და ამასთან სავალდებულო სწავლა მოზარდი თაობისათვის. მეცნიერება დაუდეთ საფუძვლად მოწიფულობას. ამუშავეთ ხელი, მაგრამ განავითარეთ გონიერებაც. ეცადეთ თქვენი ერის გაძლიერებას და ოჯახის ბედნიერებას, სახალხოდ აქციეთ საკუთრება, სხვაფერად რომ ვთქვათ, ისე მოაწყეთ საქმე, რომ კი არ მოისპოს საკუთრება, პირიქით, ყველას უკლებლივ ჰქონდეს თავისი პირადი საკუთრება, რაც უფრო ადვილად მოსახერხებელია, ვიდრე ჰგონიათ; ერთი სიტყვით, იცოდეთ სიმდიდრის შექმნა და მისი განაწილება, და მაშინ შესძლებთ და მოიპოვებთ ორივეს ერთად — დიდებას მატერიალურს და დიდებას ზნეობრივს, მაშინ იქნებით ღირსი იმ დიდებული სახელისა, რომელიც საფრანგეთსა ჰქვია.

აი, ამას ქადაგებდა სოციალიზმი, თუ ყურადღებას არ მივაქცევთ შემცდარ წვრილ ჯგუფებს, რომლებიც გადაჭარბებით მეტს მოითხოვდნენ.

სოციალიზმის სიტყვაც წმინდა იყო და განზრახვაც.

საშინელ მდგომარეობაში იყო ლუი-ფილიპე, ერთმანეთს ებრძოდნენ წარსული და მომავალი, იგი ისე უნდა მდგარიყო მათ შუა, რომ მომავალი გაემარჯვებინა, რადგან რევოლუციონერი იყო რწმენით, და არც წარსული შეელახა, რადგან დიდებული იყო შთამომავლობით. ეს დებულებანი სოციალიზმისა, ეს ახალი თეორიები ვრცელდებოდა ხალხში და ისიც იძულებული იყო ანგარიში გაეწია ამ მოძრაობისთვის. საჭირო იყო შექმნა ახალი პოლიტიკისა, ისეთისა, რომ რევოლუციური იდეალი შეთანხმებული ყოფილიყო ძველებურთან. იგი თანაუგრძნობდა აზრებს, რომლების განხორციელებას აჯანყებით მოითხოვდა ხალხი; ცალკე პალატა იყო და ცალკე ქუჩა.

სწამდა რევოლუცია, სწამდა უმაღლესი უფლება ხალხისა და იმავე დროს შთამომავალი იყო თავისი წინაპრებისა, თაყვანისმცემელი თავისი გვარის და ოჯახისა. უაღრესად პატიოსანი კაცი იყო, გულწრფელი, პატივისმცემელი ხალხისა და თან ნაყოფი წარსულისა. და იმისთანა სულიერ ტანჯვას განიცდიდა, რომ ხშირად სასოწარკვეთილება ერეოდა ამ მეტად მაგარ და უშიშარ ადამიანს.

გაძნობდა, რომ რაღაც ინგრეოდა მის ფეხქვეშ, მაგრამ საფრანგეთს კი არაფერს უქადდა, რადგან ამჟამად საფრანგეთი უფრო საფრანგეთი იყო, ვიდრე ოდესმე.

შავი ღრუბელი ფარავდა პორიზონტს. რაღაც უცნაური აჩრდილი მოიწვედა და ნელ-ნელა ედებოდა ხალხს და იდებდა. აჩრდილი სხვადასხვა მიმართულების ბრძოლის გამშაგებისა. უკვე ხელახლად ბორგავდა, რაც კი ნაჩქარევად იყო ჩაჩუმებული. პაერი გაჟღენთილი იყო განსხვავებული აზრებით, ჭეშმარიტების და სოფიზმების ნარევიტ და სუნთქვას უკრავდა პატიოსანი ადამიანის სინდისს. საზარელის მოლოდინი დასწოლოდა ხალხს და ისე თრთოდა ადამიანი, როგორც ფოთოლი ქარიშხლის მოახლოებისას. იმდენად მძლავრი იყო ძაბვა ელექტრონისა, რომ ხანდახან ერთი სიტყვა კმაროდა, ხშირად სულ უცნობისა, რომ ერთ წამს დაემშვიდებინა ხალხი; მაგრამ წამიერი იყო ეს დამშვიდება და მაშინვე თან მოსდევდა ისევ ის, რაღაც გაუგებარის მოლოდინი. ყრუ გრგვინვა გაისმოდა ხანგამოშვებით, რაც ცხადჰყოფდა, რომ ძალიან დიდი რისხვა დაგროვილიყო, ჩამოწოლილ ღრუბელში.

სულ ოცი თვე გავიდა ივლისის რევოლუციის შემდეგ და 1832 წელიწადი მოვლენილი იყო მუქარით და აუცილებლობით აღსავსე. გაპირებული იყო ხალხი, პური შიოდა მუშას. უკანასკნელი კონდე წყვილიადა შთანთქა. ბრიუსელმა განდევნა თავისი ნასაუ, როგორც პარიზმა ბურბონები. ბელგიას ფრანგი უნდოდა მეფედ და ინგლისელი მისცეს. წინ ჰქონდა საშინელი სიძულვილი რუსეთის ხელმწიფის ნიკოლოზისა, უკან — სამხრეთის ორი ქაჯი ემუქრებოდა საფრანგეთს: ესპანელი ფერდინანდი და პორტუგალიელი მიგელი. არც ევროპა იყო დამშვიდებული; იგივე მოძრაობა ემჩნეოდა იტალიას. მეტერნიხს ბოლონიისკენ გაეწია ხელი. საფრანგეთი უხეშად ექცეოდა ავსტრიას ანკონაში, ჩრდილოეთით ჩაქუჩის ხმა ისმოდა, კუბოში ჩაეწვინათ პოლონეთი და მაგრად ლურსმავდნენ. საფრანგეთს შემოსტკეროდა გაბრაზებული თვალით მთელი ევროპა; საფრანგეთის საექვო მოკავშირე — ინგლისი, ვერაგი, როგორც ყოველთვის, მზად იყო წიხლი წაეკრა, ვისაც კი ფეხი წაუსხლტებოდა და ტყავი გაეძრო, ვინც დაეცემოდა; პერების სასამართლო ბეკარისა

ეფარებოდა. რათა ოთხი სიცოცხლე დაეცვათ კანონიერად მის-
ჯილი სიკვდილისაგან; მეფის ეტლზე შრომანა ყვავილი ჩამოფხიკეს,
პარიზის ღვთისმშობლის გუმბათს ჯვარი ჩამომტვირთეს, ლაფაიტი
დაამცირეს, ლაფიტი გაანაღგურეს, დიდ გაჭირებაში მოკვდა ბენ-
ჟამენ კონსტანი; თავისი ძლიერების დაქსინებისაგან მოკვდა კაზიმირ
პერიე. პოლიტიკური და სოციალური ავადმყოფობა მორეოდა საფ-
რანგეთის ორივე დედაქალაქს, პარიზს. დედაქალაქს აზროვნებისას
და ლიონს — დედაქალაქს შრომისას. პარიზში აზროვნება ამზადებ-
და ბრძოლას, ლიონში — დამონებულ შრომა. დიდი ხანძარი მზად-
დებოდა ორივე ქალაქში. ზედ შუბლზე აჩნდა ხალხს გრდემლის სი-
ცხარე. სამხრეთი გაცოფებული იყო, ჩრდილოეთი აშლილი, ქალბა-
ტონი დე-ბერი ვანდეას გაემგზავრა. გაფიცვა იყო ყველგან, შეთქმუ-
ლება, აჯანყება, ხოლერა და იდეებით გამოწვეული ხალხის მღელვა-
რებას უმატებდა თავის საშინელებას.

თ ა ვ ი მ ე ა შ თ ი

დასაწყისი ისტორიისა, ისტორიის მიერ არცნობილი

ძალიან გამწვავდა საქმე აპრილის გასულს. მოძრაობა დუდილად
იქცა. მოსალოდნელი იყო ხალხის აშლა. 1830 წლიდან აქა-იქ იყო
ხოლმე აჯანყების ცდა, კერძო, ადგილობრივი, სწრაფად ჩაჩუმე-
ბული, მაგრამ ერთგან ჩააჩუმებდნენ, სხვაგან ატყდებოდა მაშინვე,
და ეს იყო უტყუარი ნიშანი, რომ დღეს თუ ხვალ მთელ საფრან-
გეთში ავარდებოდა ცეცხლის ალი. საშინელება მოელოდა ქვეყანას.
უკვე იყო მკრთალი, მაგრამ ნაცნობი ნიშნები რევოლუციისა. საფ-
რანგეთი პარიზს შემოჰყურებდა და პარიზი წმ. ანტონის უბანს.

შეუმჩნევლად გაცხელებული წმ. ანტონის უბანი საცაა აღუღლე-
ბოდა.

რისხვით იყო საესე შარბონეს ქუჩის დუქნები, თუმცა ეს სიტყ-
ვა სულ არ ახასიათებს ამ მხიარულ დუქნებს.

იქ განსასაჯელ საგნად მთავრობა გაეხადათ მიმსვლელებს. გადა-
საწყვეტი იყო კითხვა, შეებრძოლონ ამ მთავრობას, თუ ჩუმად იყე-
ნენ. დუქნების უკანა ოთახებში კი აფიცებდნენ მუშებს, რომ მა-
შინვე ქუჩაში გამოვლენ, როგორც კი გაისმის განგაშის ხმა, და
„შებრძოლებიან მტერს, რაც უნდა დიდი იყოს მტრის რიცხვი“. ერ-
თი მუშა იჯდა კუნჭულში და, რაკი დააფიცებდნენ ამხანაგს, ახლა

ის მიმართავდა და შთავონებით ჩასძახოდა: „ხომ დაიფიცე, მამ არ უღალატო რევოლუციას“. ხანდახან ზემო სართულში ავიდოდნენ, ცალკე ოთახში, კარს ჩაიკეტავდნენ, თითქოს ფრანკ-მასონები ყოფილიყვნენ, და იქაც ფიცსა სდებდა მუშა: „რომ იმსახურებდა ისე, როგორც შვილები ემსახურებდნენ მამებს“.

ქვემო დარბაზში პატარა ბროშურებს კითხულობდნენ, მთავრობის საწინააღმდეგოდ შედგენილს. — „იქ მთავრობას ავინებენო“, — ეწერა იმ დროის საიდუმლო მოხსენებაში.

იქ გაიგონებდით შემდეგს: — „მე ჩემი ბელადების სახელი არ ვიცი... ჩვენ მუშები ვართ და არა ვიცი რა. ის ვიცი მხოლოდ, რომ ორი საათით ადრე გვაცნობებენ, ქუღზე კაციო! — ერთი მუშა იძახდა, სამასი კაცი ვართ. ნახევარი ფრანკი რომ გამოვიღოთ ყველამ, ას ორმოცდაათი ფრანკი გვექნება თოფის წამლის და ტყვიისთვის“. — ერთი კიდევ სხვას ამბობდა: — „ექვსი თვე კი არა, ორიც არ გვინდა, ორი კვირაც არ გავა, რომ წინ აღვუდგებით ჩვენს მთავრობას და ხუთი ათასი კაცით ქვეყანას შევებრძოლებით“... ერთი მუშა დაურიდებლად იძახდა: სადა მცალია დასაწოლად? ტყვიას ვამზადებ ღამე. ხანდახან ბურჟუებივით ძვირფასტანისამოსიანი გაბლინძული კაცები ჩაეროდნენ ხოლმე, თითქოს მოთავენი ყოფილიყვნენ ამ მოძრაობისა, ხელს ჩამოართმევდნენ მეთაურებს, მოიკითხავდნენ საჩქაროდ და გარბოდნენ; ათ წუთზე მეტ ხანს თავის დღეში არ დარჩებოდნენ. ან ჩუმი ხმით ეკითხებოდნენ ერთმანეთს საქმის ვითარებას. — შეთქმულება მზად არის, ხალხი მომზადებულია, — ჩურჩულით ამბობდნენ ამისთანებს; — ბუზღუნებდნენო, — სწერია ერთ მოხსენებაში; მაგრამ მთელ დარბაზს ეყურებოდა ჩუმად ნათქვამი. იმდენად დიდი იყო აღფრთოვანება, რომ ერთ, ხალხით გატენილ დუქანში ხმამაღლა შეჰყვირა მუშამ: — იარაღი გვინდა, იარაღი! — ამის პასუხად მეორემ დაიძახა: — იარაღი ჯარისკაცებს აქვთ! — რა იცოდა, რომ თქვა იგივე, რაც ნაპოლეონმა თავის ჯარისაღმე მიმართულ პროკლამაციაში, იტალიაში რომ იყო. „თუ საიდუმლო ჰქონდათ რამე, — სწერია იმავე მოხსენებაში, — ამ კრებებზე არაფერს ამბობდნენ“. ძნელი გასაგებია, რაღა უნდა ჰქონოდათ იმაზე მეტი, რასაც დაურიდებლივ გაიძახოდნენ?

კრებები დროგამოშვებით იმართებოდა, პერიოდულად. ზოგ კრებას ყოველთვის ერთი და იგივე პირები ესწრებოდნენ, რვა, ათი კაცი; ზოგ კრებაზე კი ყველას შეეძლო შესვლა და იმდენი ხალხი იკრიბებოდა, რომ გატენილი იყო ხოლმე დარბაზი. ზოგი თანაგრძნობისა გამო მიეშურებოდა ამ კრებისკენ; ზოგი იმიტომ, რომ „სა-

მუშაოდ მიმავალს გზაც იქით ჰქონდა“. ამ კრებებს, როგორც რევოლუციის დროს, პატრიოტი ქალები ესწრებოდნენ და ესაღმებოდნენ ახალმოსულებს.

დიდად მნიშვნელოვანი დღე თენდებოდა.

შევიდოდა დუქანში კაცი, დაღევდა და ფულს არ იხდიდა — რევოლუციას დააწერე, ძმობილო, რაც გერგება, ის გადავიხდისო.

ერთ დუქანში, შარონის ქუჩის პირდაპირ, რევოლუციის რწმუნებულებს ირჩევდნენ. კენჭს ქუდში ჰკრეფდნენ.

ერთ ფარიკაობის ოსტატთან იკრიბებოდნენ მუშები კოტის ქუჩაზე. იარაღი ელაგა დარბაზში — ხის ფარები, ჯოხები, წვერბლაგვი ხმლები. ერთ დღეს სათიხარები მოხსნეს ხმლებს: ოცდახუთნი ვართ, — თქვა ერთმა მუშამ, — მაგრამ მე ანგარიშში ნუ ჩამავდებთ, რადგან მანქანად ვარ მიჩნეულიო. — ეს მანქანა შემდეგში კენისე აღმოჩნდა.

ზოგიერთი განზრახვა უცნაურად გამოაშკარავდა და სალაპარაკო გახდა. კარმიდამოს ჰგვიდა ერთი დედაკაცი და მეზობელს ეუბნებოდა: — რამდენი ხანია, აღარა გვიძინავს, ტყვია-წამალს ვაძხადებთ რევოლუციისთვის. — პროკლამაციები იყო გაკრული ყველგან ქუჩებში ეროვნულ გვარდიისადმი მიმართული. ერთ პროკლამაციას ხელს აწერდა „სირაჯი ბურტო“.

ერთხელ ლენუარის მოედანზე ბაზრობა დღეს ერთი გრძელწვერა კაცი ახტა ლობეზე და იტალიელის კილოთი ხმამაღლა წაიკითხა ხალხის აღმაშფოთებელი მოწოდება რაღაც საიდუმლო უსახელო ხელისუფლების სახელით. მრავალი ხალხს შემოეხვია. ტაშს უქრავდნენ. ერთმა იქ მყოფთაგანმა ჩაიწერა ის სიტყვები, რომლებიც უფრო მოეწონა ხალხს:

— „შეურაცხყოფილია ჩვენი დებულებანი, ჩამოფხრეწილია ჩვენი პროკლამაციები, ციხეში ყრიან ჩვენი ამხანაგები, რომლებიც პროკლამაციებს ავრცელებდნენ“. „მრავალი თანამგრძნობი შეგკძინა საფეიქრო წარმოების შემცირებამ; სულ ჩვენთან არიან, ვინც გუშინ ვერაფერს ბედავდაო“. ხალხის გულში ღვივის მომავალი ქვეყნისა“... აი, ჩვენი დებულებანი: ან აღვდგეთ, ან რეაქცია; ან რევოლუცია, ან რევოლუციის მტრების გამარჯვება! აღარ შეჭფერის ჩვენს დროს და აღარც ვისმე სჯერა, რომ შეიძლებოდეს ხელის გაუხმრევლად წოლა და ლოდინი. დღეს ყველამ ხმამაღლა უნდა თქვას თავისი, ხალხისკენ არის, თუ ხალხის წინააღმდეგ. ეს არის უმთავრესი საკითხი და მეტი არაფერი. თუ ერთ მშვენიერ დღეს აღარ ვიქნებით თქვენთვის საჭირონი, დაგვიტხოვთ და მოგვიშორებთ.

მაგრამ მანამდე კი დაგვეხმარეთ, რომ წინ წავიდეთ. — ამგვარი სიტყვა ისმოდა ყველგან დაურიდებლად.

სხვაც იყო უფრო ძნელად გასაბედი. და სწორედ ამ გაბედულობისა გამო ხალხის მიერ საექვოდ მიღებული. 1832 წ. ოთხ აპრილს ერთი კაცი ავარდა ლობეზე სენ-მარგარიტის ქუჩაზე და შეჰყვირა: — მე ბაბეფის მომხრე ვარო! მაგრამ ბაბეფის სახელს ამოფარებულ ქისკეს ალლო აულო ხალხმა.

სხვათა შორის, ეს სიტყვები წარმოთქვა ამ ბაბეფისტმა კაცმა: — „ძირს საკუთრება! ძირს პარლამენტის მემარცხენეთა ოპოზიცია! იგი მხდალია და მოღალატე! რევოლუციას ქადაგებს და ძირს უთხრის რევოლუციას. დემოკრატიული არის, რომ ძირს არ დასცენ, და მეფის მომხრეა, რომ არ იბრძოლოს. რესპუბლიკელები საფცქენელად გაუხდიათ მემარცხენებს. მოერიდეთ, მოქალაქენო! ნურც რესპუბლიკელებს ენდობით, ნურც მემარცხენებს“.

— გაჩუმდი, მოქალაქე ჯაშუშო! — შეჰყვირა ერთმა მუშამ.

ამ შენიშვნამ ბოლო მოუღო მის მჭევრმეტყველებას.

საიდუმლოებით სავსეც ბევრი რამ იყო.

ქუჩაში შეხვდა ბინდისას მუშას ერთი კარგად ჩაცმული კაცი და შეჰყვირა:

— სად მიხვალ, მოქალაქევე?

— უკაცრავად. ბატონო, — მიუგო მუშამ, — მე თქვენ არ გიცნობთ.

— მე კი ძალიან კარგად გიცნობ, და აი, რას გეტყვი, ნუ გეშინია. მე წევრი ვარ კომიტეტისა. ჰო, ცოტა ეჭვი შეჰპარვიათ შენს შესახებ, უნდობლად გიყურებენ, და აი, გაფრთხილებ: ფრთხილად იყავ, არაფერი წამოგცდეს სადმე, თორემ ვერ გადაგვირჩები! უთხრა, ხელი ჩამოართვა და დაუმატა: — ნახვამდის! მალე შეეხვდებით ერთმანეთს.

პოლიციაც ყურდაცქვეტილი ბრძანდებოდა, დუქნებშიც და ქუჩებშიც, სადაც დაურიდებლად ისმოდა ხალხის უცნაური ლაპარაკი:

— დააჩქარებინე, ამხანაგო, მიგიღონ და გაათაონ, რაღა! — ურჩევდა ფეიქარი ღურგალს.

— განა რა არის საჩქარო?

— ის, რომ მალე დაგეჭირდება თოფის სროლა.

ორი ღარიბი კაცი გაჩერდა ქუჩაზე დაგლეჯილ-დაფლეთილები. მისალმების მაგივრად, ასე მიმართეს ერთმანეთს:

— ვინ არის ჩვენი მთავრობა?

— ბატონი ფილიპე.

— არა! ბურჟუაზია!

ხუმრობით იყო ნათქვამი ეს პასუხი. მაგრამ მწარე, ღარიბი კაცის ხუმრობით.

ორი კაცი მიდიოდა ქუჩაში. რაღაცას ბაასობდნენ და კარგად გაისმა ერთის ხმამალა წამოსროლილი სიტყვა: — გეგმა შედგენილია. ჩვენ იერიშით მივალთ მთავრობაზე.

ოთხი კაცი იჯდა ტრონის სადარაჯოს ახლოს და ეტყობოდათ პოლიტიკაზე ბაასობდნენ:

— ყოველი ღონისძიება უნდა ვიხმაროთ, რომ პარიზში აღარ გაიქაჭანოს...

ვინ არ გაიქაჭანოს? ის კი აღარა თქვეს, ვისზე იყო ბაასი.

საქმის მოთავენი. როგორც ეძახდნენ მათ გარეუბნელები. არსადა ჩანდნენ; ამბობდნენ, წმ. ესტატეს კუთხეში კრებები აქვთ ერთ დუქანში, რომ შეთანხმდნენო. მოთავეების და სენტ-ანტუანის უბნელების შესათანხმებლად შუაქაცად ჰყავდათ დურგლების დამხმარე საზოგადოების თავმჯდომარე ოგი. მოდეტურის ქუჩაზე რომ იდგა. დიდი სიფრთხილით, ფარულად აწარმოებდა საქმეს და ჯერ-ჯერობით არ იცნობდა ხალხი შეთქმულების მოთავეებს. კიდევ რომ სცნობოდა, არავითარ შემთხვევაში არ გასცემდა, რაც უნდა ძალა დაეტანებინათ. შემდეგში მოხდა, ერთი მუშა კაცი წარდგა დიდუბულ სასამართლოს წინაშე.

— ვინ იყო თქვენი მოთავე?

— არც ვიცნობდი, და არც ახლა ვიცნობ, — უპასუხა ამიყად მუშამ.

ჯერ გარკვეული არა ისმოდა რა ხალხში. თუ იყო რამე, ფრთხილი, თბილი სიტყვა, რომლის მნიშვნელობას ადვილად მიხვდებოდა, ვინც უნდა მიმხვდარიყო; ან „ამბობენო, გავიგონეთ“ და სხვ. მაგრამ ამას ცხადიც ემატებოდა ნელ-ნელა.

ერთი დურგალი ღობავდა დიდ ეზოს, სადაც სახლს აშენებდნენ, რეილის ქუჩაზე. და ნაფხრეწი ქალაღი იპოვა მიწაზე. ცოტა რამ კიდევ შეიძლებოდა გაერკვია და წაიკითხა:

— კომიტეტმა ღონისძიება უნდა მიიღოს, რომ მოსპოს ხალხის სხვადასხვა საზოგადოების წევრებად ჩაწერა...

და იქვე ძირს მინაწერი.

„ცნობა გვაქვს, პუასონიერის ქ. № 5-(ბ)-დან, ხუთი თუ ექვსი ათასი თოფი აქვს ერთ მესაჭურვლეს ეზოში მიმალული. სექციას კი არა აქვს იარაღი“.

წაიკითხა, ამხანაგებს აჩვენა და იქვე. ცოტა იქით კიდევ იპოვეს

ნაფხრეწი, უფრო მნიშვნელოვანი, რომელსაც უკლებლივ ავუ-
წერთ მკითხველს, როგორც იმ დროის საინტერესო დამახასიათ-
ებელ საბუთს.

ბ	ა	ათ	მ	
				<p>...„ზეპირად ისწავლეთ ეს ბარათი. შერე დახიეთ. ასევე მოიქცევიან ამხანაგები, თქვენ ბრძანებას რომ მიიღებენ.“</p> <p>ქ მ ო ბ ა და გ ა მ ა რ ჯ ვ ე ბ ა უ ო გ ა ფ ე</p>

ახლა ეს წაიკითხეს, მაგრამ ვერა გაიგეს რა ამ ასოებისა. მხო-
ლოდ შემდეგში გამოირკვა ეს შემოკლებით ასოებით აღნიშნული
საიდუმლოება: უ ო გ ა ფ ე ნიშნავდა 1832 წ. 15 აპრილს, ბ — ხუთა-
სის წინამძღვარს, ა ასისას, ათ ათისას და მ მსტოვრისას. ქაღალ-
დი ოთხ სვეტად იყო ჩახაზული და, ეტყობოდა, სია უნდა ყოფილი-
ყო მომავალი აჯანყების წინამძღვრებისა. პირველ სვეტში ბ-ს ქვე-
ვიდან მოხსენებული იყო „ბანრე 8 თოფი. 83 ვაზნა, სანდო კაცია“. ა-ს ქვემოდან ბუბიერი, 1 — დამბაჩა. 40 ვაზნა“, ათ-ის ქვემოდან „როლე. 1 შუბი, 1 დამბაჩა, 1 გირვანქა თოფისწამალი“, მ-ს ქვევი-
დან „ტეისიე — 1 ხმალი, 1 ფალასკა — მუყაითი. ტერორი. 8 თოფი.
მამაცი და ა. შ.

შერე ძესამე ნაჭერიც იპოვეს ამ ქაღალდისა. ფანქრით იყო და-
წერილი, მაგრამ გარკვევით წაიკითხებოდა ეს საიდუმლო სია:

ერთობა, ბლანშარი, არბრ-სეკ 6

ბარა. სუაზი. სალ-ო-კონტი,

კოსტიუშკო. ობრი-ყასაბი?

ჟ. ი. რ. .

გაიუს გრაქუსი

უფლება შემოწმებისა. დიუფონი. ფური.

დაცემა ჟირონდელებისა. დერბაკ. მობუე.

ვაშინგტონი. პენსონი. 1 დამბაჩა. 86 ვაზნა.

მარსელიოზა.

თავის. ხალხისა. მიშელი. კენკამპუა. საბრი.

პოში.

მარსო, პლატონი, არბრ-სეკი.

ვარშავა, ტილი, გაზეთ „პოპიულერის“ დამტარებელი.

ეტყობა. სია უნდა ყოფილიყო ამ ქაღალდში ქალაქის მეოთხე
განყოფილების „ადამიანის უფლებათა“ საზოგადოების ყველა სექ-

ციებისა და სექციების მოთავეებისა, იმათი მისამართის აღნიშვნით. დღეს. როდესაც ყველა ეს მნიშვნელოვანი ბნელით დაფარული ნიშნები უკვე ისტორიას ეკუთვნის, შეიძლება მათი გამოქვეყნება, ოღონდ ის კი მივუმატოთ, რომ „ადამიანის უფლებათა“ საზოგადოების დაარსება უფრო გვიან მოხდა, ვიდრე ამ ქალაქში იყო აღნიშნული. შეიძლება ახალი ჩასახული იყო საზოგადოება და უკვე ამ სახელით მოქმედებდა.

გაკვრით ნათქვამი სიტყვის, სიტყვიერი ბრძანებების და საიღუმლო ბარაკების დაპირისპირების შემდეგ საქმე გამოაშკარავდა.

პოპულარული ქუჩაზე ერთ ძველ-ძველებით მოვაჭრეს სახლი გაუჩხრიკეს და კამოდის უჯრაში შეიდი ნაჭერი ქალაქი უპოვეს ლურჯი, შევიდო თანასწორად, სიგრძივ ოთხად დაკეცილი. ამ ქალაქში შეხვეული იყო ვაზნის გასაქეთებლად მომზადებული ქალაქი და პატარა ბარათი, რომელზეც ეწერა:

გეარჯილა	. 12 მისხალი
გოგირდი	2 მისხალი
სახშირი	2 ნახევარი მისხალი
წყალა	2 მისხალი

ოქმში აღნიშნული იყო, რომ კამოდს ძალიან ასდოდა თოფის წამლის სუნი.

ერთ კალატოხს გაეთავებინა მუშაობა და შინისკენ მიდიოდა. დასასვენებლად დამჯდარიყო სკამზე აუსტერლიცის ხიდთან და იქვე დავიწყებოდა თავისი აბგა. აბგა პოლიციამი მიიტანეს, გახსნეს და შიგ ქალაქდებიც აღმოჩნდა დაბეჭდილი: ორი დიალოგი იყო, ლოტერისა, ერთი სიმღერა სათაურით „შეერთდით, მუშებო, შეკავშირდით“, და ერთი თუნუქის ყუთი, ვაზნებით სავსე.

ღვინოსა სვამდნენ მუშები. — ოჰ, რა ძალიან მცხელა! — დაიძახა ერთმა და ამხანაგის ხელი შეიყო იღლიაში: დამბაჩა ჰქონდა ხალათის ქვეშ.

ბავშვები თამაშობდნენ ქუჩაში პერ-ლამეზოს და ტრონის სადარაჯოს ახლოს მიყრუებულ ადგილზე და ორმოში, ბურბუშელის ქვეშ, ტომარა იპოვეს, რომელშიაც ტყვიის ჩამოსასხმელი ქვაბი იყო, ვაზნის საჭრელი დანა, ბადია ცოტა თოფის წამლით, და პატარა ქვაბი ტყვიის სადნობად. ქვაბში ტყვია ჩარჩენილიყო.

მთულოდნელად შეუცვივდნენ სახლში პოლიციელები დილის ხუთ საათზე ვინმე პარდონს, რომელიც შემდეგში ბარაკად-მერის სექციის წევრი აღმოჩნდა და მოკლულ იქნა 1834 წ. აჯანყების დროს. შეუცვივდნენ პოლიციელები და დაჭირეს: იდგა კაცი და ვაზნებს აკეთებდა.

დასვენების დროს შეხვდნენ ერთმანეთს მუშები პიკუსის და შარანტონის სადარაჯოების ახლო, პატარა ქუჩაში, ერთ დუქანთან. ხალათის ქვეშიდან ამოიღო ერთმა დამბაჩა და ამხანაგს მისცა, მაგრამ შენიშნა, რომ ცოტად დანოტიოებულყო იმის ოფლისაგან თოფის წამალი; ხელახლა გაუტენა და ისე მისცა.

ვინმე გალე, — რომელიც აპრილის აჯანყებაში მოკლეს მერე ბობურგის ქუჩაში, — იკვებოდა, — შეიდასი ვაზნა მაქვს სახლში და ოცდაოთხი ტალიო.

მთავრობამ მიიღო ერთხელ ცნობა, — გარეუბნელებს იარაღი დაურიგეს და ორასი ათასი ვაზნაო. — ერთი კვირის შემდეგ კიდევ დაურიგეს ოცდაათი ათასი ვაზნა, და უცნაური ის იყო, რომ ერთი ვერავის წაართვა პოლიციამ. ერთი პოლიციის მიერ დაჭერილ წერილში მუქარაც იყო: „შორს არ არის ჩვენი გამარჯვება, ოთხს დაპკრავს საათი და ოთხმოცი ათასი პატრიოტი გამოვია შეიარაღებული“.

დიდ მზადებაში იყო ხალხი, მაგრამ სრულიად დამშვიდებული, თუმცა კარგად იცოდა, რომ საშინელი ბრძოლა მოელოდა მთავრობასთან. დღეს თუ ხვალ იფეთქებდა მიწაში ჩამალული ვულკანი და სისხლის ღვარი დაეფინებოდა ქვეყანას. უკვე მომზადებული იყო ყველაფერი, დაურიღებლივ ებასებოდნენ მუშა ხალხს ბურჟუეები ამ მომავალ აფეთქებაზე. იმ კილოთი ჰკითხავდნენ ერთმანეთს, — როგორ არის აჯანყების საქმეო? — როგორც ზრდილობიანი მოკითხვით, — როგორა ხართ? თქვენები როგორ არიანო?

ხმამალა ჰკითხა ერთმა ვაჭარმა მოროს ქუჩაზე გამვლელს:

— ჰა! როდის აპირებთ იერიშს?

ერთმა მედუქნემ ამ სიტყვით მიმართა მუშას:

— ვიცი, მალე აისხამთ იარაღს. სულ თხუთმეტი ათასი კაცი იყავით ამ ერთი თვის წინათ და დღეს ოცდახუთი ათასი ხართ. ჩემი თოფიც მზადა მაქვს.

ამ ლაპარაკში ჩაერია იმისი მეზობელი და შვიდ ფრანკად ღირებული თავისი დამბაჩა შესთავაზა.

მეტად და მეტად ედებოდა ხალხს რევოლუციის ციებ-ცხელება. სახლი არ იყო პარიზში და მთელ საფრანგეთში, რომ ამის მონატრული არ ყოფილიყო, ისე ედებოდა ქვეყანას ქსელი საიდუმლო წრეების და საზოგადოებისა, როგორც ადამიანის ანთებით დაავადებულ ორგანიზმს ედება და ჰფარავს გარსი. საზოგადოება „ხალხის მოყვარენი“. ნებადართულივით მოქმედებდა. მაგრამ საიდუმლოდ უფრო მეტს აკეთებდა; ეს საზოგადოება შტო იყო „ადამიან-

ნის უფლებათა“ საზოგადოებისა, რომელიც ასე ათარიღებდა ერთ-ერთ თავის ბრძანებას: „...პლუვიოზს 40 წელს რესპუბლიკურ ხანთ-ალრიცხვისას“. თავის სექციებსაც რევოლუციურ სახელებს უწოდებდა.

შ უ ბ ო ს ნ ე ბ ი .

გ ა ნ გ ა შ ი .

გ ა ნ გ ა შ ი ს ზ ა რ ბ ა ზ ა ნ ი .

ფ რ ი გ ი უ ლ ი ქ უ დ ი .

21 ი ა ნ ვ ა რ ი .

მ ა თ ხ ო ვ რ ე ბ ი .

მ ა წ ა ნ წ ა ლ ე ბ ი .

წ ი ნ მ ი მ ა ვ ა ლ ნ ი .

რ ო ბ ე ს პ ი ე რ ი .

გ ა მ ა რ ჯ ვ ე ბ ა .

ე ს მ ო ხ დ ე ბ ა !

„ადამიანის უფლებათა“ საზოგადოებისაგან დაიბადა „მოქმედი საზოგადოება“. ეს იყვნენ მოუთმენელნი, რომელთაც მოსწყენოდათ სჯა და კამათი და რევოლუციის აჩქარებას ცდილობდნენ. დანარჩენი ასოციაციები ცდილობდნენ იმ დიდ სექციებს შეერთებოდნენ, რომლიდანაც ისინი იყვნენ წარმოშობილნი.

— აღარ გვასვენებენო, — ჩიოდნენ სექციელები, ხან ერთ საზოგადოებაში ჩაგვრიცხავენ, ხან მეორეში ერთდროულად. მრავალი საზოგადოება იღწვოდა ხალხის რევოლუციისათვის მოსამზადებლად. საზოგადოება „პრესის თავისუფლებისა“, „პირად თავისუფლებისა“, „ხალხის განათლებისა“, „ფარულ ბეგარის გაუქმებისა“, „მუშურ თანასწორობისა“, რომელიც სამ ნაწილად იყო გაყოფილი — თანასწორობის მომხრენი, რეფორმის მომხრენი და კომუნისტები. მერე „ბასტილიის ლაშქარი“, მხედრულად მოწყობილი საზოგადოება, რომელშიაც მარტო ხუთი კაცი იცნობდა ერთმანეთს. საგანგებოდ იყო შეერთებული ამ საზოგადოებაში სიფრთხილე და გამბედაობა და ვენეციელების მოხერხების ნიჭი ეტყობოდათ მის დამფუძნებელთ. საქმის გამგედ და მმართველად მთავარი კომიტეტი იყო, ორი მაგარი მკლავით მოქმედი, ეს იყო: „ადმასრულებელი საზოგადოება“ და „ბასტილიის ლაშქარი“. ერთი საზოგადოებაც იყო, მთავრობის მომხრე „ერთგულების რაინდები“, რომელიც ყველგან ძვრებოდა და ყველაფერს ზვერავდა; მაგრამ იცნეს და თავს ლაფი დაასხეს.

მრავალი განშტოება ჰქონდა პარიზულ საზოგადოებებს საფრანგეთის დიდრონ ქალაქებში. ლიონს, ნანტს, მარსელს, ლილს ჰყავდა თავისი საზოგადოებანი.

პარიზში სენ-მარსის უბანში ისეთი მღვლევარება მოჩანდა, როგორც სენტ-ანტუანის უბანში იყო. და სასწავლებლებში ისევე მოუთმენლად ელოდნენ რევოლუციას, როგორც გარეუბნებში. ერთი კაფე იყო სენტ-იასინტის ქუჩაზე და „შვიდი ბილიარდის“ ყავახანა სენ-ჟაკის ქუჩაზე, სადაც უმთავრესად სტუდენტები იკრიბებოდნენ. ანბანის საზოგადოება, როგორც უკვე ვთქვით, მუზენის ყავახანაში იკრიბებოდა და გარდა ამისა, მონდეტურის ქუჩაში ერთ რესტორანში, რომელსაც სახელად „კორინთი“ ეწოდებოდა. კრებები საიდუმლო იყო, მაგრამ გამბედაობა და დაურიღებლობა სჯობნიდა და ხშირად მოხდებოდა ხოლმე უცხოებიც ისმენდნენ კრების ბჭობას. ერთი შემდგომი სასამართლოს დაკითხვაც იკმარებს დასახსიათებლად იმდროინდელი დაურიღებლობის და გამბედაობისა:

— სად იყო ხოლმე თქვენი კრებები?

— დე-ლა-პეს ქუჩაში.

— ვისთან?

— ქუჩაში.

— რომელი სექციები იკრიბებოდნენ?

— ერთადერთი.

— რომელი?

— მანუილისა.

— ვინ იყო მოთავე?

— მე.

— თქვენ მეტად ყმაწვილი ხართ და ვერ შესძლებდით სექციის მეთაურობას და მთავრობის წინააღმდეგ ხალხის წაქეზებას. საიდან მოგდიოდათ ბრძანებები?

— მთავარი კომიტეტიდან.

როგორც ხალხს ამზადებდნენ ასაშლელად, ისე საფრანგეთის ჯარებს, რაც შემდეგში დიდებულად დაამტკიცეს ბელფორის, ლუნევილის და ეპინალის ჯარებმა. თავისკენ ჰყავდათ რევოლუციონერებს ორმოცდამეთორმეტე რაზმი, მერვე, მეხუთე, ოცდამეჩვიდმეტე და მეოცე. ბურგონში და სამხრეთის ქალაქებში დიდი ზეიმით რგავდნენ „თავისუფლების ხეს“, ესე იგი, მაღალ ანძას წითელი ჩაჩით.

ასეთი იყო იმდროინდელი მდგომარეობა.

და ეს მდგომარეობა ყველაზე მეტად და საგრძობლად სენტ-ანტუანის რაიონში გამოიხატებოდა, მუშების უბანში. ეს ძველი უბანი, მრავალრიცხოვანი, როგორც ქიანჭველების ბუდე და მშრომელი, გამბედავი, მრისხანე, როგორც ფუტკარი სკაში, ასაჯანყებლად მომზადებულიყო. თრთოდა ხალხი, ისე მოუთმენლად ელოდა ამ სანატრელ დღეს. დღევანდელი ხალხი, თუმცა თავის საქმესაც მუყაითად განაგრძობდა. შეუძლებელია სიტყვით გამოსახვა ამ მუშების ცოცხალი. დაღვრემილი სახეებისა. ამ უბნის სახლების სხვენებქვეშ მიმალულიყო მწვავე ნაღველი, მაგრამ დიდი იყო აგრეთვე იშვიათი ნათელი გონიერება. სწორედ მაშინ გამწვავდება ხოლმე მდგომარეობა, როდესაც შეერთდება ორი უკიდურესობა: ნაღველისა და გონიერებისა.

სხვა მიზეზებიც ჰქონდა. რომ ასე აღელვებული ყოფილიყო სენტ-ანტუანის უბანი. ეცემოდა ვაჭრობა, მცირდებოდა წარმოება და იკლებდა ხელფასი მუშისა; გაკოტრდებოდა ვინმე ბურჟუა, დაიკეტებოდა მისი ქარხანა, და მშვიერი რჩებოდა მუშა; გაიფიცებოდნენ მუშები პოლიტიკურ მოთხოვნისა გამო, და ამასაც შამშილი მოსდევდა და გასაჭირის მომატება. რევოლუციის დროს გაჭირვება მიზეზიც არის და შედეგიც ხალხის მოძრაობისა. მაგრამ სცემს ხალხი, მაგრამ ზოგჯერ თვითონვე ხვდება თავის მუშტი. შეგნებული. ამაყი, სათნო ხალხი იყო ამ უბანში მოგროვილი, ადგზნებული, მომზადებული იბრალით ხელში თავგანწირვით საბრძოლველად. ყურდაცქვეტილი ელოდა, — როდის გვეღირსება განგაშის ხმაო. — ამ მხრივ სახელოვანი არის ეს უბანი და, როდესაც კი ნაპერწყალი გამოჩნდება შორეულ პორიზონტზე, პოლიტიკურ გარემოებათა მიმდინარეობით ანთებულა. მაშინვე სენტ-ანტუანის უბანი აგონდება ადამიანს, და ის მრისხანე შემთხვევა, რომელსაც პარიზის კართან მოუთავსებია ეს თოფას წამლის საწყობი, საესე ტანჯვა-ვაებითა და დიადი განზრახვით.

დიდი ისტორიული მნიშვნელობა ჰქონდა ამ უბნის დუქნებს, რომლებიც რამდენჯერმე მოვიხსენიეთ. პოლიტიკური არეულობის დროს ხალხით სავსე იყო ეს დუქნები და ეს ხალხი სიტყვით უფრო თვრებოდა. ვიდრე ღვინით. იმ დროს იქ დაციალებდა რაღაც წინასწარმეტყველური სული, მიმოიქცეოდა მომავლის ტალღა, რომელიც ცეცხლს უკიდებდა ადამიანის გულს და ფრთებს ასხამდა მის სულს. სენტ-ანტუანის დუქნები ძალიან ჰგვანან ავენტინის მთის სამიკიტნოებს, რომლებიც აშენებული იყო სიბილის მღვიმის ალაგას და დამოკიდებულება ჰქონდათ მომავლის მცოდნე ღმერთებთან. მათი

სუფრები თითქმის სამფეხები იყო, სადაც ხალხი სვამდა იმ ღვინოს, რომელსაც ძველი პოეტი ენიუსი „სიბილურ ღვინოს“ უწოდებდა.

სენტ-ანტუანის უბანი წყალსაცავი არის მუშა ხალხისა. რევოლუციის ძვრები ამტკრევდნენ მის კედელს, რომ იქედან გადმოღვრილიყო უზენაესი უფლება ხალხისა. შეიძლება თავის გზას ასცდნოდეს ეს უზენაესი უფლება, ისე, როგორც სხვა ყველა, მაგრამ აგი გზას ამცდარიც კი დიდებულად რჩება. მის შესახებ შეიძლება ითქვას ის, რაც ნათქვამი იყო უსინათლო ციკლოპის შესახებ: Ingens¹.

1793 წელს სენტ-ანტუანის უბნიდან გამოდიოდა ხან ველური ბრბო და ხან გმირთა რაზმები, იმ იდეების მიხედვით, რომლებიც ხან შურისძიების და ხან სათნოების შედეგად ტრიალებდა ჰაერში, ხან გაშმაგებული და ხან ქვეყნის სიკეთით აღფრთოვანებული.

ველური ბრბო! განვმარტოთ ეს სიტყვა. რას მოითხოვდა ეს ხალხი? რას მოითხოვდა ეს, რევოლუციის მიერ ქვეყნის გარდაქმნის დღეებში გაცოფებული ხალხი, რომ შეესეოდა ხოლმე ბებერ თავზარდაცემულ პარიზს, დაფხრეწილი ტანისამოსით, საზარელი ყვირილით, მოდერებული რკინის კეტებით და ამართული შუბებით? ხალხის დაჩაგვრის, მტარვალობის და ძალმომრეობის მოსპობას, შრომას ადამიანისთვის, სწავლა-განათლებას ბავშვისთვის, საზოგადოებრივ პატივისცემას ქალისთვის, თავისუფლებას, თანასწორობას, ძმობას, საკმელს ყველასთვის, აზროვნებას ყველასთვის; კეთილ, სათნო, წმინდა საქმეს, პროგრესს მოითხოვდა იმედმისხილი, ტანჯული ხალხი, დამშეული, თითქმის ტიტველი, მუშტმოდერებული და ცოფიანივით დორბლმორეული. დიახ, ველურები იყვნენ, მაგრამ ცივილიზაციის ველურები.

თავისი უფლების აღდგენას მოითხოვდა გაშმაგებული ხალხი. უნდოდა სამოთხისაკენ წაეყვანა კაცობრიობა და ამისთვის არც არეულობას ერიდებოდა, არც დაშინებას, ბარბაროსს ჰგავდა ეს მხსნელი კაცობრიობისა; ბნელნიღაბფარებული სინათლეს მოითხოვდა.

ამ ერთი შეხედვით ველურების, ამ გარეგნულად საშინელი ადამიანების გვერდით იყვნენ უღარდელნი, მხიარულნი, დიბა-ატლასით მოსილნი, მაქმანით და ოქრომკედით შეკაზმულნი, ლენტებით და ორდენებით მბრწყინავნი, აბრეშუმის წინდებით, თეთრი ბუმბულებით, ყვითელი თათმანით, ოქროს აბზინდიან ფეხსაცმლით; მარმარილოს ბუხართან ბრძანდებოდნენ სავარძელში განცხრომით და ცდილობდნენ წარსულის შემაგრებას და განგრძობას; განგრძობას

¹ ძლიერი (ლათ.).

საშუალო საუკუნეებისას, ვითომ ღვთის მიერ დაწესებულ ხალხის დამონებისას, სარწმუნოებით ხალხის დაბრმავებისას, გაუნათლებლობისას, დამნაშავეთა სიკვდილით დასჯისას, ძალმომრეობით და ომით ხალხის ყლუტისას და ძარცვისას. ბრძანდებოდნენ ბატონკაცურად უმაქნისნი და მედიდურნი და ხოტბით კმოსავდნენ, ჩუმი ხმით და ზრდილობიანად ხმალს, კოცონს და ეშაფოტს. ჰოდა, ძალა რომ დაგვატანონ და გვიბრძანონ, აბა რომელი უფრო კარგია: ცივილიზაციის ბარბაროსები, თუ ბარბაროსობის ცივილიზატორებიო, ჩვენ ბარბაროსებს ვამჯობინებდით.

მაგრამ ღვთის მადლით კიდევ არსებობს არჩევანი. აუცილებელი არ არის და არც ოდესმე ყოფილა ძალმომრეობა. არც დესპოტიზმი გვინდა, არც ტერორიზმი. დავადგეთ ბუნებრივ გზას პროგრესისკენ.

ღმერთიც ამაზე ზრუნავს. გზის შემსუბუქება არის ღვთის მთელი პოლიტიკა.

თ ა ვ ი მ ე მ ა ვ ს ა

ანჟოლრასი და იმისი თანამოაზრანი

ვინაიდან მოსალოდნელი იყო პოლიტიკური მოძრაობა ხალხისა, ანჟოლრასმა საჭიროდ სცნო ერთგვარი ფარული შემოწმება მეზრძოლი ძალისა.

მუშენის ყაეახანაში შეიკრიბნენ ამხანაგები.

პატარა სიტყვით მიმართა კრებას ანჟოლრასმა, მნიშვნელოვან, ადვილად შესაგნები მეტაფორების ჩარევით.

მგონია, დრო არის, ამხანაგებო. ვიცოდეთ სადა ვართ, ვის ველით და ვისი იმედი უნდა ვიქონიოთ. ვისაც უნდა მეზრძოლნი ჰყავდეს, უნდა შესძლოს მათი შექმნა. არც საჭირო იარაღის შექმნა მოუტანს ვნებას. თუ ხარი გამოჩნდა სადმე თქვენს გზაზე და გავლა გინდათ, ჯოხი მაინც წაიღეთ. რომ რჩოლა არ დაგიწყოთ და რქაზე არ აგაგოთ. მაშ გავსინჯოთ ჩვენი ძალა? ვინა ვართ, რამდენნი ვართ? საზვალიოდ ნურაფერს გადავდებთ. თუ რევოლუციონერები ვართ, დაუყოვნებლივ უნდა ვაკეთებდეთ, რასაც დღევანდელი დღე გვავალებს; ხვალინდელი თავისასაც ბევრს მოგვთხოვს. პროგრესმა არ იცის დროს დაკარგვა. მოულოდნელი არა იყოს რა ჩვენთვის და მოუშვადებლად არ დაეხვედეთ ხვალინდელს. უნდა გადავსინჯოთ: საცა კი რამ დაგვითესია და ვნახოთ, რამდენად კარგად გაუხარია და

განვითარებულა. ეს დღესვე უნდა შეეამოწმოს, კურფერაკ, შენ პოლიტექნიკელები ნახე, დღეს სწავლა არა აქვთ, დღეს ოთხშაბათია, არა, ფეილი? თქვენ გლასიელები ნახეთ. კონბფერი დამპირდა — პიკუსში მე მივალო, — იქაც ძალიან ბზუის ფუტკარი. ბაორელმა ესტრაპადი დაიაროს, პრუვერ, რაღაც სიცივე დარევიათ კალატო-ზებს; ნახავ და გრენელ სენტ-ონორეს ქუჩაში რომ ლოყა აქვთ, იმის ამბავს მოგვიტან. ყოლის დიუპიუიტრონის კლინიკა შივანდოთ, რომ მაჯა გაუსინჯოს საექიმო სასწავლებელს. ბოსუე სასამართ-ლოში მივა, ამხანაგ ვეჭილებს მოგვიკითხავს. კუგურდისკენ მე გა-ვისეირნებ.

— მორჩა და გათავდა! — თქვა კურფერაკმა.

— ჯერ არა.

— კიდევ არის რამე?

— ერთი ძალიან მნიშვნელოვანი.

— სახელდობრ? — ჰკითხა კურფერაკმა.

— მენის სადარაჯო, — უპასუხა ანჟოლრასმა.

ცოტა ხანს ჩაფიქრებული იდგა ანჟოლრასი, თითქოს თავის ფიქრებს გამოჰკიდებია და ვეღარ დაეწიაო. მერე განაგრძო:

— მენის სადარაჯო, ესე იგი, მარმარის ქვისმთლელები, მღება-ვეები, მხატვრები, მოქანდაკეთა შეგირდები, ძალიან ბიჭები არიან ყველანი, მაგრამ მალე ცივდებიან. კაი ხანია, სულ სხვა რაღაცას ფიქრობენ. ისე არიან, ლამის ჩაქრნენ. დომინოს თამაშობაში ატა-რებენ მთელ დროს. ძალიან კარგი იქნება, რომ გვენახა და შთაგო-ნებით გვეთქვა ჩვენი. რიშფეში აქვთ ხოლმე კრებები. შუადღიდან პირველ საათამდე ყოველთვის იქ არიან. კარგი იქნება, მივიდეს ვინმე, შეუბეროს, გააჩალოს ეს ჩაფერფლილი ცეცხლი. მინდოდა ეს საქმე მარიუსისთვის მიმენდო. რაღაც ლანდებით არის გატაცებუ-ლი, მაგრამ მაინც ყოჩალი ბიჭია. რა ვქნა, რომ აღარ მოვიდა? ერთი კაცი მინდა მენის სადარაჯოს დასათვალიერებლად. და არ ვიცი, ვის დავადო ხელი?

— აი, აქ არა ვარ? — წამოიძახა გრანტერმა.

— შენა?

— დიახ, მე.

— შენ უნდა შთაგონო რესპუბლიკელებს? შენ უნდა პრინცი-პები შეუკეთო ნაცარმოდებულ ნაღვერდალს და ცეცხლი ააგიზ-გიზო?

— რატომ არა?

— ნუთუ შენ შეგიძლია რამე?

— მგონია, რომ უნდა შემეძლოს.

— რომ არა გწამს რა?

— შენ მწამხარ.

— გრანტერ! გინდა, მართლა დახმარება გამიწიო?

— წალებსაც კი გაგიწმენდავ, თუ შეტყვი.

— პოდა. აი, რასა გთხოვთ: ნუ ჩაერევი ჩვენ საქმეში. გამოინ-
ლე შენი აბსინტი და გამოფხიზლდი.

— უმადური კაცი ხარ, ანჟოლრას.

— მაშ მენის სადარაჯოში შეგიძლია მიხვიდე? მოახერხებ
ჯანა?

— ძალიან კარგად. გრეს ქუჩას ჩაივლი, სენ-მიშელის მოედანს,
კოჟერარის ქუჩაში გავალ, კარმს გავუვლი, ასას ქუჩას მოვუზღვევ
და კლოშ-მიდიში ჩავალ; უკან მოვიტოვებ სამხედრო საბჭოს, ავივ-
ლი ვიელტულიერის ქუჩას, ბულვარზე გავალ, გავყვები მენის გზატ-
კეცლს. გადავივლი სადარაჯოს და რიშელიეც ხომ იქ არის. ამას
მოვახერხებთ მეც და ჩემი წალებიც.

— მერედა იცნობ იმ ამხანაგებს? ცოტად მაინც უნდა იც-
ნობდე.

— ძალიან არა. მაგრამ მაინც შენობით ველაპარაკები მათ.

— მერე რას ეტყვი?

— რა ვქნა? რობესპიერს მოვაგონებ, დანტონს, პრინციპებს!

— ეგ შენა?

— სწორედ მე. აგრე კი ნუ მიყურებთ, მართლა! მოვინდომო რა-
მე. თორემ ქვა ქვაზე აღარ დარჩება. წაკითხული მაქვს პრუდონი.
ძალიან კარგად ვიცი „საზოგადოებრივი ხელშეკრულება“ და ზები-
რად ვაცი რესპუბლიკოს მეორე წლის კონსტიტუცია. „თავისუფლე-
ბა მოქალაქისა იქ თავდება, სადაც იწყება თავისუფლება მეორე
მოქალაქისა“. ისე მელაპარაკები, თითქო რეგენი ვიყო. ცოტა რამ
ჩვენც ვიცი. ამხანაგო! ადამიანის უფლებანი. ხელისუფლება ხალ-
ხისა. ბიქოს! წარმოიდგინეთ. ცოტა არ იყოს, ჰებერტისტიცა ვარ.
ისე მაქვს მოლესილი ენა, ექვს საათს გავაჭიანურებ ჩემს მოხერხე-
ბას. ჯორის ტლინკებივით დავაყრი სიტყვას, სულ უმადლესი, დიდ-
ბული პრინციპებით შეზავებულს.

— რა დროს ხუმრობაა?

— მრისხანებით აღსავსე ვარ!

ჩაფიქრდა ანჟოლრასი, კარგა ხანი იყო გაჩუმებული. ეტყობოდა
ძნელი იყო საკითხის გადაწყვეტა. მერე უთხრა ღრმა შთაგო-
ნებით:

— გრანტერ, თანახმა ვარ. ვცადოთ, ვნახოთ. იქნება მართლა გა-
მარჯვებული ვნახოთ. შენთვის მომიხდეთა მენის სადარაჯო.

— გრანტერი იქვე ცხოვრობდა, ერთ მზამოწყობილ ოთახში, მუზენის ყავახანის ახლოს. გავარდა სირბილით, თავის ოთახში ავიდა და ცოტა ხანს უკან დაბრუნდა. შინ ასულიყო, რომ რობესპიერული ჟილეთი ჩაეცვა.

— აი, გავწითლდი, — შესძახა ამხანაგებს და თან თვალს არ ამორებდა ანჟოლრასს.

მერე ჟილეტზე დაირტყა ხელი.

მივიდა ანჟოლრასთან და უჩურჩულა:

— ფიქრი ნუ გაქვს. ახლა მე ვიცი!

ქული მაგრად ჩამოიფხატა თავზე და წავიდა.

ცოტა ხანს უკან მთლად ცარიელი დარჩა უკანა დარბაზი მუზენის ყავახანისა. ანბანის ყველა თანამგრძნობნი თავთავის მოვალეობის ასასრულებლად წასულიყვნენ. უკანასკნელი ანჟოლრასი იყო, კუგურდისკენ უნდა წასულიყო.

კუგურდელელები ისიში იკრიბებოდნენ, ერთ უკვე მიტოვებულ ქვრს სამტვრევში, და ანჟოლრასიც იქით გაემუშრა, მიდიოდა და ცდილობდა გონების თვალი გადაეგლო პოლიტიკური მდგომარეობისთვის. ცხადი იყო, დღეს-ხვალ დიდი ამბები იყო მოსალოდნელი. როდესაც ფაქტები, ეს წინამორბედნი საზოგადოების ფარული დაავადებისა, ესაა იწყებენ გამოვლინებას, სულ უბრალო ცვლილებას შეუძლია ისინი გაართულოს და არიოს. ამ მოვლენით აიხსნება ყოველი რღვევა და აღორძინებაც. ანჟოლრასს ბუნდოვნად წარმოედგინა ჯერ მომავლით დაფარული აღმომავალი ბრწყინვალება. ვინ იცის? იქნება ახლოც ყოფილიყო უამი ოცნების ასრულებისა. ხალხი ხელთ იგდებდა თავის უფლებას და თავისუფლად განაგებდა თავის ცხოვრებას. რევოლუცია ძველებურად, დიდებულად დაეპატრონებოდა საფრანგეთს და დაიძახებდა ქვეყნის გასაგონად, — ხვალ თქვენკენ წამოვალო! — კმაყოფილი იყო ანჟოლრასი. ალი ასდიოდა ბრძმედს. გაფანტული ჰყავდა ყველგან მთელ პარიზში თავისი თანამოაზრე ამხანაგები. ელექტრული ნაპერწკალი იყო საჭირო, რომ უცბად და ერთდროულად წაჰკიდებოდა ცეცხლი მთელ პარიზს, და ამ ნაპერწკალის გადასაცემად ჰქონდა შეკავშირებული კომბფერის ფილოსოფიური აღმგზნები მჭევრმეტყველება, კოსმოპოლიტური აღტაცება ფეილისა; შთაგონებითი ნიჭი კურფიერაჟისა, მხიარულება ბაორელისა, კმუნვა უან პრუვერისა, ცოდნა ყოლისა, ოხუნჯობა ბოსუესი. თავისთავის ალაგას იყვნენ ყველანი. ნათესი დიდი ჰქონდათ და მოსავალიც კარგი უნდა ყოფილიყო. და გრანტერი მოაგონა ნათესმა. თვითონაც სწორედ მენზე უნდა გაეგლო, რომ კუგურდელეები ენახა. გადაწყვიტა, ცოტათი დავიგრძელებ

გზას, შევალ რიშფეში. ვნახავ, სად არის და რას არიგებს გრანტერიო.

პირველი საათი დაჰკრა ვოჟირარის სამრეკლომ, როლესაც რიშფეს დუქანში მივიდა ანჟოლრასი. კარი შეაღო, შევიდა. კარი ზურგში მოხვდა, რადგან თვითონვე იხურებოდა.

შევიდა, გულ-ხელი დაიკრიფა და თვალი გადაავლო დიდ დარბაზს, მაგიდებით, ხალხით და კვამლით სავსეს.

ერთი ხმა სჯობნიდა ყველას იმ ხმაურობაში და ერთი კიდეც მეორე, პირველის მოკამათე. გრანტერის ხმა ისმოდა და იმისი მებრძოლისა.

გამოჰიმული ბრძანდებოდა ერთ მარმარილოს მაგიდასთან გამარჯვებით მავალი გრანტერი, წინ ვილაც კაცი უჯდა, მარმარილოზე ხორბლის მარცვალი ეყარა და სათამაშო დომინო. ხელსა სცემდა მაგიდას გრანტერი და ხმამალა გაიძახოდა თავისას, მაგრამ არც ამხანაგი უვარდებოდა ყვირილში:

— ეს ექვს-ექვსი.

— ოთხი.

— ვაი, რომ არა მაქვს!

— დაიღუპე! ორი.

— ექვსი.

— სამი.

— კიკო.

— მე ვიწყებ.

— ოთხი.

— ძლივს!

— ახლა შენ.

— ეჰ, ჰკუა წავაგე!

— ახია შენზე!

— თხუთმეტი.

— და კიდეც შეიდი.

— მაშ ოცდაორი. ოცდაორი!

— ექვს-ექვსს არ მოელოდი, განა! მჭ რომ ექვს-ექვსი არა მრგებოდა, სულ სხვაფრივ გათავდებოდა საქმე.

— ორი.

— კიკო.

— ხუთი შენს კიკოს შიგ თავში!

— ხუთი? არა მაქვს.

— შენ დაიწყე, არა!

- დიას.
- თეთრი.
- დღეს ბედი შენი მწყალობელია! შენ გილიმის, ოხერი!
(დიდიხნის ფიქრის შემდეგ:)
- ორი.
- კიკო.
- არც ხუთი და არც კიკო. მოგხვდა?
- დომინო!
- წადი და ირიკავე!

წიგნი მეორე

ეპონინი

თ ა ვ ი პ ი რ ვ ე ლ ი

ტოროლას ველი

თავით ბოლომდე ნახა მარიუსმა მოულოდნელი დაბოლოება ტენარდიეს მიერ მოწყობილი ხაფანგისა, რომლის კვალსაც თვითონ მიაგნებინა ყავერს. სამ ეტლში ჩასხა ყავერმა ყაჩაღები და საპატიმროში წაიყვანა. წავიდა ყავერი და მარიუსიც მაშინვე გაძვრა სახლიდან. ღამის ცხრა საათი იყო, იგი პირდაპირ კურფეირაკისკენ გაეშურა. კურფეირაკი სტუდენტების უბნიდან „პოლიტაკური მოსაზრებით“ ვერერის ქუჩაში გადასულიყო; იმ უბანთაგანი იყო ეს ქუჩა, სადაც იმ დროს ადვილად ვრცელდებოდა რევოლუციური აზრები. მივიდა და უთხრა:

— ამაღამ შენთანა ვარ.

კურფეირაკმა ერთი ლეიბის ქვეშიდან მეორე გამოიღო, იატაკზე გაშალა და — ბრძანდებოდეო, — უთხრა.

მეორე დღეს, შვიდი საათი იყო დილისა, რომ თავის ოთახში მივიდა მარიუსი, გადაუხადა სახლის ქირა ბებერ ბუგონს, ხელურეშში ჩაალაგა თავისი წიგნები, ლოგინი, მაგიდა, კამოდი, ორი სკამი და გამოეთხოვა გორბოს სახლს. ახალი მისამართი არ დატოვა, და ცოტა ხანს შემდეგ ყავერი რომ მოვიდა მის დასაკითხავად, მარტო ბებერი ბუგონილა დახვდა, რომელმაც მოახსენა, — გადავიდაო.

დარწმუნებული იყო ბებერი ბუგონი, რომ წუხანდელი ქურდების მიერ მოწყობილ საქმეში მარიუსიც მონაწილეობას იღებდა და — ვინ წარმოიდგენდაო? — გაიძახოდა განცვიფრებული თავის მეზობლებში; — შეხედავდი, უმანკო გოგოსა ჰგავდაო!

ორმა მოსაზრებამ გამოაცვლევინა ასე სასწრაფოდ მარიუსს თავისი ბინა: პირველი, ზიზღი იყო იმ სახლისადმი, სადაც ასე ახლო ნახა იმოდენა საშინელება. თავის თვალითა ნახა, როგორ მზადდე-

ბოდა და ვითარდებოდა საზოგადოებრივი ვერაგობა. შეიძლება უფრო საზარელი და მხეცური, ვიდრე მდიდრის აკაცობა, აკაცობა ლატაკისა. მეორე ის იყო, რომ არ უნდოდა მოწმედ ყოფილიყო ამ საქმეში და თავის სიმართლით იძულებული გამხდარიყო მოვსენებინა სასამართლოსთვის. ტენარდიეს დამღუპველი საბუთებია.

ქავერმა იფიქრა — შეეშინდებოდა ყმაწვილ კაცს, სახლში არ მივიდოდა იმ ღამეს, მანამ იქ ქურდები ეგულებოდა; იქნება სხვაგან სადმე ეძინა იმ ღამესაო, და ნანობდა, რომ აღარც სახელი ახსოვდა იმისი, აღარც გვარი. ეცადა კიდევაც მარიუსი მოენახა, მაგრამ ამოდ ჩაუარა ცდამ, და თავი მიაწება.

გავიდა ერთი თვე. მას მოჰყვა მეორე. მარიუსი ისევ კურფეირაკთან იყო. ერთმა ახალგაზრდა ვეჟილმა, რომელიც სხვებთან ერთად სულ სასამართლოს დარბაზში ტრიალებდა, უთხრა, რომ ტენარდიე საიდუმლო საქანში ჰყავთ დამწყვედეულიო. — მივიდოდა ხოლმე მარიუსი ყოველ ორშაბათს ლა-ფორსის საპატიმროში და ხუთ ფრანკს სტოვებდა სამდივნოში ტენარდიესთვის გადასაცემად.

ფული აღარა ჰქონდა და კურფეირაკისგან სესხულობდა. ეს პირველი იყო; აქამდის არ იცოდა ვალი რა იყო. ნამდვილ გამოცანას წარმოადგენდა ეს ხუთი ფრანკი ცალკე კურფეირაკისთვის, რომელიც აძლევდა, და ცალკე ტენარდიესთვის, რომელიც მას იღებდა. — ნეტავი ვის აძლევს? — ფიქრობდა კურფეირაკი. — ნეტავი, ვინ არის, რომ მიგზავნის? — ფიქრობდა ტენარდიე.

წუხდა მარიუსი. დაუბნელდა სიცოცხლე, საიმედოს ველარაფერს ზედავდა თავის მომავალში. მის ცხოვრებას ისევ იღუმალება მოჰფენოდა. ისევ ხელისცეცებით უხდებოდა მოძრაობა. გაუღიმა ბედმა, ცოტა ხნით აჩვენა ამ ბნელში ყმაწვილი ქალი, რომელსაც საუკუნოდ მიუძღვნა თავისი გული და აჩვენა მოხუცებული, ალბათ მამა თავის სატრფოსი, დაანახვა ეს უცნობნი, ერთადერთი მიზანი, ერთადერთი ინტერესი მისი სიცოცხლისა. დაანახვა ნეტარება და სწორედ იმ დროს უმტყუნა, როდესაც იმედი იყო აღფრთოვანებული.

— ჩემია, ღღეს — ხვალ დავეწაფები ჩემ ნეტარებასაო, — ხედავდა და თვალწინ გაუქრა ყველაფერი. ნაპერწკალი არსადა ჩანდა ამ სიბნელეში, რომ მიმართულება მაინც სცოდნოდა, და იქეთ ეძებნა თავის გულის წარმტაცი. შეუძლებელი იყო ძებნა; სახელიც კი არ იცოდა, რომ კითხვა დაეწყო. ცხადი იყო, ურსული არ უნდა ყოფილიყო იმ ქალის სახელი. ტოროლა კიდევ მეტი სახელი იქნებოდა, საალერსო. მოხუცებული? რას წარმოადგენდა ნეტავი, ის კაცი? ნუთუ მართლა პოლიციას ეძალეობდა? აგონდებოდა ერთი მუ-

შა, მთლად გაქადარავებული, ინვალიდების ბულვართან რომ შეხვდა, შეიძლება მართლა აგრეც იყოს, შეიძლება ერთი და იგივე კაცი ყოფილიყო ის ბებერი მუშა და ბ. ლებლანი. მაშ იმალებოდა? და დასამალავად ტანისამოსს იცვლიდა და სამკაულს? გმირულად იქცეოდა კაცი და თან მეტად საეჭვოდ. რატომ ყვირილი არ დაიწყო იმ განსაცდელში? რად გაიპარა? რა ჰქონდა დასამალავი? მართლა მამაკი იყო იმ ქალისა? ან არადა, ნუთუ მართლა ის კაცი იყო, რომელიც ტენარდიემ იცნო? მაგრამ ხომ შეიძლება, შემცდარიყო ტენარდიემ? ყოველივე ეს გამოუყენობი რამ იყო მარიუხისთვის, მაგრამ ეს სულაც არ ამცირებდა ლუქსემბურგელი ქალიშვილის ანგელოზებრივ თვალწარმტაცობას. მწვავე სევდას შეეპყრო იგი. გულში სიყვარული ენთო და თვალეზე ბნელი ჩამოჰფარებოდა. სადღაც მიილტვოდა გული და ფეხი კი უძრავი იყო. გაქრა ყველაფერი, გარდა სიყვარულისა. და ამ სიყვარულმა ერთბაშად დაკარგა მარიუხისთვის სინათლე და შთაგონების უნარი. ხშირად ეს ალი რომ მოედება ადამიანს და სწვავს, შუქსაც ჰფენს და გარემოს უნათებს. ახლა უკვე აღარ იყო ჩუმი ბრძანება ვნებისა, — წადი ბაღში, შორიდან მაინც მოიკალ გულის ქინიო, — აღარც ძველებური რჩევა იყო გულისა: — მოდი, ასე მოიქეც... ესა სცადეო... — სადღაც იყო, რაღა თქმა უნდა, იმისი სატრფო, რომელსაც აქამდე ურსულს უწოდებდა, და ურსული კი არ იყო; სადღაც იყო, მაგრამ სად? საით დაეწყო იმისი ძებნა? აღარავითარი იმედი, აღარავითარი ნუგეში! შავბნელი შემოხვეოდა გაუვალი, და სრული შეუძლებლობა მისი გაქარვებისა. თავის სატრფოს ნახვა უნდოდა, სულ იმაჰ ნატრობდა და იმედი არ გააჩნდა.

მწუხარებას გაჭირვებაც ემატებოდა, უკვე გრძნობდა მის ცივ სუნთქვას. ამდენ უბედურებაში მთლად მიეტოვებინა თავისი საქმე. და ესეც ნამდვილ საშიშროებას წარმოადგენს ადამიანისთვის: შრომის მიტოვება ჩვეულების დავიწყება არის. ამ ჩვეულებამ ადვილად იცის გაქცევა და დაბრუნება კი ძალიან ძნელად.

ცოტა რამ ოცნებაც კარგი არის, როგორც მცირე ნარკოზი, ამშვიდებს ტკივილს, ხშირად საშინელს, ნათელი შეაქვს ფიქრში და ჰქმნის გონებაში ახალ, ტკბილ სიოს, რომელიც იტაცებს მწარეს, უხიაკს ჩვენი ფიქრისას, აღმგზნებელი იმედით ხიბლავს უიმედობას. მაგრამ გადაჭარბებული ოცნება კი ჩასძირავს და ანრჩობს თავის კერძს. ვაი იმ გონებრივ მუშას, რომელიც მთლად ჩაეშვება თავის ფიქრით ოცნების ზღვაში! ჰგონია, როგორც ჩავეარდი, ისევე ადვილად ამოვალო, რომ ფიქრი და ოცნება ერთი და იგივე არისო. შეცდომაა.

ფიქრი შრომა არის გონებისა და ოცნება — მისი განცხრომა. ფიქრი რომ ოცნებით შეცვალოს ადამიანი, ეს იქნება საქმელში საწამლავის შერევა.

მარიუსმაც სწორედ ოცნებით დაიწყო, ეხსომება მკითხველს. ვნება მოერია და ისე დაიმორჩილა, რომ ოცნებაში ჩააგდო, უსაგნოში და უძიროში. ყველაფერი გადაავიწყდა. თუ გავიდოდა სადმე სახლიდან, მარტო იმიტომ, რომ უფრო თავისუფლად გაჰყოლოდა თავის ოცნებას, სიზარმაცის მქნელ დაუდგრომელ მორევს. მცირდებოდა შრომა და იზრდებოდა გაჭირვება. ეს კანონი არის ჩვენი ცხოვრებისა. ადამიანი რომ ოცნებას მიჰყვება, ლბება და ადვილად ჰფლანგავს. მისუსტებული გონება ხელს ვეღარ უჭერს ცხოვრების მოთხოვნილებას. ავიც მოიპოვება და კარგიც ამგვარ ოცნებრივ ცხოვრებაში, რადგან უვარგისია მოღობა ადამიანისა, საკეთილოა და სასურველი ადვილად ფლანგვა, თუ გაჭირვებულს — დაეხმარება. ღარიბი კაცი კი, დიდებული და პატიოსანი, დაღუპულია, თუ არა შრომობს, უმცირდება ცხოვრების სახსარი და ეზრდება ცხოვრების საჭიროებათა მოთხოვნილებანი.

დაღმართია საბედისწერო, რომელიც ძირს მიაცურებს, როგორც უპატიოსნებს და უმაგრესს, ისე ბოროტს და მისუსტებულს, ძირს ჩააცურებს და იქ დაახვედრებს ორ ორმოს, თავის მოკვლას, ან ავკაცობას.

ისე ეჩვევა ადამიანი საოცნებოდ ხეტიალს, რომ დაუდგება ერთი დღე, როდესაც თავის დასახრჩობად წაეხეტება.

გადაჭარბებული ოცნება ჰქმნის ესკუსებს და ლებრაებს.

მარიუსიც ამ დაღმართზე იყო, ნელი ნაბიჯით მიიწევდა ქვევით და თვალი კი ზევითა ჰქონდა. უხილავ ოცნებას შესტრფოდა. უცნაურად ეჩვენება მკითხველს ჩვენი ნათქვამი, მაგრამ ჩვენ მარტო სრულ სიმართლეს მოვუთხრობთ. შორსმყოფის ხსოვნა გვინთია გულის სიდრმეში და, რაც უფრო მეტად გვშორდება, მით უფრო მეტად გვეკიდება ამ ცეცხლის ალი, სასოწარკვეთილი ჰუმენვითმოსილი სული მხოლოდ ამ სინათლეს ხედავთ თავის საწუგეშოდ, დამის ვარსკვლავს შინაგანს. და მარიუსიც მარტო იმასა ხედავდა თავის ვარსკვლავად, თავის უცნობ ქალს. სხვას აღარაფერს ფიქრობდა, სხვა აღარა ახსოვდა რა. განა არა, გრძნობდა, რომ უცვდებოდა თავისი ძველი ტანისამოსი; შეუძლებელი ხდებოდა იმის ხმარება; გრძნობდა, რომ უცვდებოდა და უხუნდებოდა ახალიც; პერანგები აღარ უვარგოდა; ქუდი წახდომოდა, წაღები დახეოდა. გრძნობდა, რომ სიკოცხლე წახდომოდა, და სულ ერთსდა ნატრობდა:

— ნეტავი ერთხელ კიდევ ვნახო, მანამ მოკვდები.

მხოლოდ ერთი რამ დაჩენოდა სანუგეშოდ, — იცოდა, რომ იქალს უყვარდა. ერთხელ გადმოხედა და მით აგრძნობინა, — მიყვარხარო. არც ის იცნობდა მარიუსს, მაგრამ კარგად იცნობდა იმის გულს და სულს. და იქნებ ჯერაც არ დავიწყებოდა, იქნებ ჯერაც უყვარდა სადღაც შორს წასულს, ვინ იცის? იქნებ ისიც სულ ამაზე ფიქრობდა, როგორც მარიუსი ფიქრობდა სულ იმაზე, და მარტო იმაზე.

როდესაც ხანდახან, სევდით აღსავსეს, რაღაც უმიზეზო სიხარულის გაურკვეველი თრთოლა აიტაცებდა, როგორც ეს სჩვევიათ სიყვარულით შეპყრობილთ, მარიუსი თავის თავს ეტყოდა: ეს მისი ფიქრი იყო, ჩემამდე რომ მოაღწია. მერე დაუმატებდა: ვინ იცის, იქნებ ჩემი ფიქრებიც ეწვევიან მას.

იმ წამსვე იგრძნობდა ხოლმე, რომ ცარიელი ლანდი იყო ეს სიხარული. მაგრამ მაინც რაღაცა რჩებოდა გულში საამო სხივად და იმედის მაგვარად. საღამოობით, როდესაც მთელი თავისი სიმწარით აწვება მეოცნებეთ მწუხარება, აიღებდა ხოლმე კალამს და ერთ რვეულში წერდა, ქაღალდს ანდობდა თავის გულის ვარამს, თავის წმინდა, იდეალურ, უიმედო სიყვარულს. ამას ეძახდა: „იმას ვწერო“.

ის კი არ იფიქროს მეითხველმა, რომ გონების მხრივ დასჩინოდეს რამე არეულობა. პირიქით, მართალია, შრომა აღარ აგონდებოდა, აღარ მიიწვედა ძველებური სიმტკიცით — თავისი მიზნისკენ, მაგრამ ახლა უფრო მეტი ჰქონდა ცხადმკვრეტელობაც და მართლმოსაზრებაც. სიყვარულს არ დაებნელებინა იმისი თვალი და კარგად ხედავდა, ნათლად, გარკვევით ცხოვრების მიმდინარეობის ყოველ ცვლილებას, მცირემნიშვნელოვანსაც. ყველაფერს შესაფერს ღირსეულ სახელს არქმევდა პატიოსნად და გულწრფელი უანგარობით. თითქმის ყოველგვარ იმედს ჩამოშორებული მისი გონება მალეა ციალებდა.

ბეჯითად იყო ამ მხრივ და არა გამოეპარებოდა რა, არსად ტყუვდებოდა და ყოველთვის ხედავდა ფუძეს ცხოვრებისას, კაცობრიობის და ზედისწერისას. ბედნიერია, თვით სევდით. მოცულობით, ვისაც ღმერთმა მიანიჭა სიყვარულის და უბედურების ღირსი სული. არა დაუნახავს რა ჭეშმარიტი და არც რამე იცის მან, ვისაც არ უნახავს ორმაგი შუქით განათებული წუთისოფელი და ადამიანის გული.

ზესკნელს ერთვის ადამიანის სული, რომელსაც უყვარს და იტანჯება.

დღე დღეს მისდევდა, ახალი არაფერი იყო. სულ იმას ფიქრობ-

და მარიუსი, რომ უახლოვდებოდა თავის აღსასრულს და სულიერ მოსვენებას. ცხადად ელანდებოდა საზღვარი თავის სიცოცხლისა. იქით კიდევ შავი წყვილია, და ეკითხებოდა თავის ბედს:

— ნუთუ ისე მოვკვდები, რომ ის ერთხელ მაინც ველარა ვნახო?

სენ-ჟაკის ქუჩას რომ აჰყვეს კაცი, გვერდით გაუაროს სადარაჯოს და ძველ ბულვარს დაადგეს, სანტეს ქუჩაზე აღმოჩნდება, მერე გლასიერში პატარა მდინარეს რომ მიუახლოვდება, გობლენს, პატარა ველობში შევა, რომელიც პარიზის ირგვლივ მოხვეულ გრძელ, თავით ბოლომდე ერთგვარ ქუჩებში, ერთადერთ გამონაკლისს წარმოადგენს, სადაც ახალსაც ხედავს თვალი და სიამოვნებით ისვენებს. იმდენად ლამაზია იქაურობა, რომ თვით რეისდალიც კი მოისურვებდა იქ გაჩერებას.

უცნაური სანახავია თავის სიძველით და სოფლურობითაც. აგერ თოკია გაბმული და ზედ გასაშრობად რაღაც ძონძები; ძველებური, ლუი მეცამეტის დროის მეზოსტნის ფერმა თავის ბოსტნებით, აქა-იქ სხვენებით დაჭრილი შენობით, რომლიდანაც პატარა ოთახები გამოიყურება; მარგილიანი ღობეები; წყალი ხეებქვეშ, ქალები, ხმაური, სიცილი. შორს პორიზონტზე — პანთეონი, ყრუმუნჯთა დაწესებულების ხე, ვალდე-გრასი, შავი, ჯმუხი, უცნაური, და მარც მშვენიერი, და ბოლოს, ამ პანორამის სიღრმეში ღვთისმშობლის ეკლესიის კოშკების მკაცრი ოთხკუთხედი.

სწორედ იმიტომ, რომ ღირსსანახავი არის ეს ადგილი, არავინ მიდის მის სანახავად. დიდი. დიდი თხუთმეტ წუთში ერთხელ გაიაროს მეფორნემ ან ხელურემმა ბარგით.

ერთხელ თავისი სევდით გატაცებულ მარიუსს მოუხდა სრულიად შეუმჩნევლად ამ მხარეს გავლა. მოეწონა იქაურობა თავისი სიმწვანით და პატარა მდინარით. სწორედ იმ დღეს იყო, რომ ერთი სხვა გამგლელიც იყო იქვე, მის ახლოს. აღტაცებული იყო იქაურობის ველური სილამაზით და გამგლეულსა ჰკითხა:

— რა ჰქვია ამ ველს?

— ტოროლას ველი, — უპასუხა გამგლეულმა და დაუმატა: — აქ მოკლა უღბანმა საწყალი ქალი, ივრელი მწყემსი.

მარიუსმა „ტოროლას“ მეტი ვერა გაიგონა რა. ოცნებით გატაცებულმა კაცმა საკმარისია ერთი სიტყვა გაიგონოს, რომ მას მთლად შეუჩეროს გრძნობიერება, იმ ერთ სიტყვაზე ჩერდება მისი აზრი, იგი აღარცა ხედავს, აღარც ეყურება. ის სახელი იყო ტოროლა, რომელმაც მარიუსის მწუხარე გულიდან ურსული განდევნა და თვითონ დამყარდა.

„მაშ ეს ტოროლას ველობი არის“, — ფიქრობდა გახარებული მარიუსი, რომელსაც ამ სიტყვის გავონებაზე დაბნელებოდა გონება. — მაშ აქ იმასაც გავიგებ, სადა დგას ის.

ეს შეუსაბამობა იყო, მაგრამ დაუძლეველი.

და მას შემდეგ ყოველდღე ტოროლას ველზე დასეირნობდა.

თ ა ვ ი მ ე ო რ ა

ციხე არის ბუნდ ბორცვების ჩანასახის განვითარებისა

თითქოს გამარჯვებული დარჩა ქავერი გორბოს სახლში, მაგრამ სრული არ იყო ეს გამარჯვება.

უმთავრესი იმის მარცხი იმაში მდგომარეობდა, რომ ვერ დააკავა ყაჩაღთა ტყვე. კაცის მკვლელს რომ ასე ხელიდან გაუძვრება და მიიძალება მოსაკლავად შეტყუებული, ის უფრო საეჭვოა, ვიდრე კაცის მკვლელი. ცხადი იყო, ძალიან ძვირფასად უღირღათ ყაჩაღებს ის მოხუცებული კაცი, მაგრამ შეიძლება უფრო ძვირფასი გამომდგარიყო იგი პოლიციისთვის.

მეორე კიდევ ის იყო, რომ მონპარნასიც გაჰპარვოდა.

ვინ იცის, როდის ეღირსებოდა მეორე შემთხვევა, რომ ბორკილი დაედო იმ „ჯოჯოხეთის მაშხალისათვის“.

იმ საღამოს მონპარნასი შეხვდა ეპონინს, რომელიც ბულვარზე სადარაჯოდ გაგზავნა ტენარდიემ, და თან წაიყვანა; ნემორინობა არჩია ქალიშვილთან, ვიდრე მამასთან შინდერგანობა. კარგადაც მოიქცა. იგი თავისუფალი იყო. ეპონინი კი მაინც დაიჭირა ქავერმა, მაგრამ აქ სანუგეშო არა იყო რა: უმთავრესი მონპარნასი იყო, რომელიც თავისუფლად დანავარდობდა. ეპონინიც ახელმასთან დაამწყვდიეს.

ახლა მესამე: როცა ტუსაღები ეტლებით მიჰყავდათ, გზაში სადღაც გაქრა კლასუ, რომელსაც დიდი ხანი იყო უკანა სდევდა პოლიცია. წარმოუდგენელი იყო, როგორ მოახერხა გაპარვა, როდესაც პოლიციელები ცალკე მისდევდნენ და ჯარისკაცები ცალკე. ხომ ვერ აორთქლებოდა კაცი, ჯაჭვში ხომ ვერ გაძვრებოდა, ხომ ვერ გაამტვრევდა დახურულ ეტლს? გაქრა კაცი და, ციხესთან რომ მივიდნენ, კლასუ აღარა ჰყავდათ! ან ჯადოქარი იყო ან პოლიცია დაეხმარებოდა. თოვლი ხომ არ იყო, რომ დამდნარიყო და აორთქლებულიყო? მაშ პოლიციელის დახმარება იყო? ნუთუ საზოგადოების მტერი საზოგადოების მოყვარეც იყო და პოლიციას ეხმარებოდა?

ყაჩაღებშიც იყო და პოლიციაშიც? რატომ არა? განა არ შეიძლება ერთი ხელით კაცსა ჰკლავდეს და მეორით ამხანაგს აბეზღებდეს? თვითონ ჟავერი არ შეიწყნარებდა ამისთანა კაცს და არ იკადრებდა მის დახმარების მიღებას, მაგრამ ჟავერის გარდა სხვაც მრავალი იყო პოლიციის ინსპექტორი; თუ დაესმარა ვინმე, პოლიციელი უნდა ყოფილიყო, მაშ კუდგაბმულები არიან ქურდები და პოლიციელები? მაშ პოლიციამ წინათვე იცოდა ქურდების განზრახვა და ქურდებმა პოლიციის მზადება? ასე იყო თუ ისე, აშკარა იყო, რომ კლასუ გაქრა. ჟავერი უფრო გაგულისებული ჩანდა, ვიდრე გაოცებული.

რაც შეეხება მარიუსს, იმ „დოყლაპია ვექილს“, რომლის აღარც სახელი ახსოვდა ჟავერს, აღარც გვარი, — შეეშინდა და თავი გაარიდაო, ფიქრობდა ჟავერი და არც ძალიან ცდილობდა იმის ნახვას. თუ საქმისთვის დასჭირდებოდა, ადვილად იპოვიდა ვექილს. მაგრამ მართლა ვექილი კი იყო ისა?

გამომიება უკვე წარმოებდა.

გამომიებელმა საჭიროდ დაინახა საერთო საპატიმროში დაემწყვდია ერთი ამ ყაჩაღთაგანო, იმ იმედით, რომ მას ტუსალებს შორის უფრო წამოსცდებოდა რამე. საიდუმლო საკანს ამგვარად ბრუჟონი ასცდა, პტი-ბანკიეს ქუჩის რაინდი. ციხის ეზოში გაუშვეს სხვა ტუსალებთან ერთად და თვალს არ აშორებდნენ პოლიციელები.

ეს ბრუჟონების გვარი ლა-ფორსის ციხეში ცნობილი იყო. ახალი შენობის საზიზღარ ეზოში, რომელსაც ციხის მმართველობა სენ-ბერნარისას უწოდებდა, და ტუსალები — ლომების ორმოს, ერთი ძველებური, დაეანგებული რკინის კარი იყო, ძველად ეკლესიაში შესავალი. დღეს ეს კარი კაცისმკვლელ ტუსალების საწოლ ოთახის შესავალად გარდაქმნილიყო. კარის გვერდზე მაღალ კედელზე გარკვევით მოჩანდა ამ თორმეტი წლის წინათ, კედლის ქვაზე ლურსმნით გამოსახული რაღაც ციხე და ქვემოდან წარწერა:

„ბრუჟონი, 1811“.

1811 წლის ბრუჟონი მამა იყო 1832 წლის ბრუჟონისა.

ამ ბრუჟონს ოდნავ თვალს მოჰკრავდა მკითხველი გორბოს ხაფანგში. ყმაწვილი ბიჭი იყო, დიდი გაიძვერა და ძალიან მარჯვე, თუმცა იერი საცოდავი ყეყეჩისა ჰქონდა. ამ შეხედულების წყალობით იყო, რომ გამომიებელმა გადაწყვიტა, — ეს კაცი ციხის ეზოში უფრო გამომადგება, ვიდრე ცალკე საკანშიო.

ქურდი მაშინაც კი, როდესაც მართლმსაჯულების ხელშია, თავისას არ იშლის. ასეთი წვრილმანი რამ მას არ აფერხებს. ერთი დანაშაულისთვის დაპატიმრებული იქვე მეორეს ამზადებს. ქურდი

იგივე ხელოვანი გახლავთ, რომელსაც ხალხის სანახავად გამოფენაზე გაუტანია თავისი ნახატი და თვითონ კი ზის და ახალსა ხატავს თავის სახელოსნოში.

გაშტერებულსა ჰგავდა ბრუჟონი საპატიმროში. ხანდახან მთელი საათობით იდგა ატუზული ციხის ეზოში ვაჭრის პატარა ფარდულთან და იდიოტივით შეჰყურებდა ფიცარს, რომელზედაც გასაყიდი საქმელების ფასი იყო მსხვილი ასოებით გამოხატული. პირველად ნიორი ეწერა — 62 სანტ. და სულ ბოლოს სიგარა — ხუთი სანტიმი. ან არადა იდგა ერთ ალაგას, მთელი ტანით კანკალებდა, ავადა ვარო — იძახდა და კითხულობდა, როდის გათავისუფლდება საავადმყოფოში ერთი საწოლი, რომ ახლა მე დამაწვინონ? ნუთუ ოცდარვა ავადმყოფს ერთი არსად აკლდებაო?

და უცბად გაიგეს 1832 წ., თებერვლის მეორე ნახევარში, რომ ამ გამოშტერებულ ბრუჟონს, რომელიც რეგვენად ეჩვენებოდათ, სამი დავალება მიუცია სამი შუაეკაცისთვის, ოღონდ თავის სახელით კი არა, სამი ამხანაგის სახელით, და ეს სამი დავალება ორმოცდაათი სუ დასჯდომია; ეს ხარჯი, ორფრანკნახევარი, იმდენად დიდი იყო ტუსადისთვის, რომ მაშინვე მიიპყრო ზედამხედველის ყურადღება.

დაიწყეს საქმის კვლევა, გადასინჯეს ნიხრი შუაეკაცების გასაწერჯელისი, რომელიც ტუსადების სანახავად მოსულთა ოთახში იყო კედელზე გაკრული, და აღმოჩნდა, რომ ორმოცდაათი სუ ასე იყო განაწილებული: ერთი დავალება პანთეონში იყო და ათი სუ ღირდა, ერთი ვალ-დე-გრასში, თხუთმეტი სუ და ერთიც გრენელის სადარაჯოსკენ, ოცდახუთი სუ. გრენელში გაგზავნილი ცნობა უფრო საყურადღებო უნდა ყოფილიყო, თუ ნიხრის რაოდენობია ვიხელმძღვანელებდით. სწორედ პანთეონში, ვილ-დე გრასში და გრენელში ცხოვრობდა სამი მეტად საშიში სახელოვანი ქურდი; კრუიდენიე, მეტსახელად ბიზარო; გლორიო, კატორლიდან გათავისუფლებული, და ბარკაროსი. ამ ცნობით ისარგებლა პოლიციამ და ზვერვა დაუწყო სამივეს, რადგან ეჭვი აღეძრათ, რომ ისინიც უნდა ყოფილიყვნენ პატრონ-მინეტის ამხანაგები, რომელთა ორი მოთავე, ბაბეტი და გელმერი, დაჭერილი ჰყავდათ და სხვების დაჭერასაც ცდილობდნენ. ისიც ცხადი იყო, რომ ბრუჟონის დავალება ბინის აღნიშვნით არ იქნებოდა მიმართული; ალბათ უთხრა შუა ეკაცს, — ამა და ამ ქუჩაზე, ამა და ამ სახლთან დაგვხვდება კაცი და იმას მიმართეო. — ეტყობოდა, დიდს აპირებდნენ რაღაცას. ამ ცნობების გარდა სხვაცა ჰქონდათ და მაშინვე დაიჭირეს სამი საეჭვო კაცი. დაიჭირეს და ფიქრობდნენ თავიდან ავიცილეთ რაღაც განზრახვა ბრუჟონისაო.

დაახლოებით ერთი კვირის შემდეგ ღამის მოდარაჯე დადიო-

და საპატიმროს ახალი შენობის ქვემო სართულში ტუსაღების დასათვალიერებლად და სწორედ იმ დროს, როდესაც კართან ჩამოკიდებულ ყუთში აპირებდა თავის ექტონის ჩაშვებას, — ღამის მოდარაჯემ დასამტკიცებლად იმისა, რომ ნახა ოთახები; კარებზე ჩამოკიდებულ ყუთებში უნდა ჩააგდოს თითო ექტონი ყოველ საათს, — დიახ, აპირებდა ყუთში ექტონის ჩაშვებას, მაგრამ პატარა სარკმელით რომ შეიხედა ოთახში, ბრუყონი დაინახა; ის წამომჯდარიყო თავის ლოგინში და რაღაცას სწერდა. შევარდა მოდარაჯე. ხელი სტაცეს ბრუყონს, ერთი თვით ბნელ სკანში ჩასვეს, მაგრამ ის კი ვერ უპოვეს, რასაც სწერდა; ვერას გახდა იქ პოლიცია.

მეორე დღეს ერთი „ფოსტა“ გადმოისროლეს ციხის ეზოდან ლომების ორმოში. ისე გადმოისროლეს, რომ ამ ორ ეზოს შუა აგებული ხუთსართულიანი შენობის ზემოდან გადმოველო და ეზოში ჩავარდნილიყო.

ფოსტა ტუსაღების ენით პურის გული გახლავთ ხელოვნურად დაზელილი, რომელსაც „ირლანდიაში“ გზავნიან, ესე იგი ერთა ეზოდან მეორეში, ისე რომ შუაზე აგებულ სახლს ზემოდან გადაუაროს, თითქო საფრანგეთიდან ირლანდიას უგზავნიდნენ რასმე, ოღონდ ისე, რომ ინგლისს ზემოდან გადაუაროს. დასორსოლებულია გუნდა ეზოში ჩამოვარდება. აიღებს კაცი და შიგ პატარა ბარათს იპოვის, რომელიმე ტუსაღისადმი მიმართულს. თუ ტუსაღმა იპოვა, ბარათს მაშინვე პატრონს გადასცემს, თუ დარაჯმა აიღო, ან ერთმა იმ პატიმართაგანმა, რომლებიც მოსყიდული ჰყავს პოლიციას, და რომლებსაც საპატიმროში ცხვარს ეძახიან და კატორღაში მელიას, ბარათს მაშინვე სამდივნოში შეიტანენ და პოლიციას გაუგზავნიან.

ეს ფოსტა ასცდა ცხვარსა და დარაჯს, მაგრამ იმ ტუსაღამდე კი ვერ მიაღწია, ვისთანაც იყო გამოგზავნილი. ბარათი ბაბეტთან იყო მიმართული, ბაბეტი იმ დროს საიდუმლო სკანში იყო დამწყვდეული, ბაბეტი მკითხველს ესსომეპა, ერთი მოთავეთაგანი იყო ნალმელებისა.

ფოსტაში პატარა ქალაღი იყო დახვეული და შიგ ეწერა:

„ბაბეტს. ძალიან საქმეა პლუმეს ქუჩაზე, მოაჯირო და ბალი“.

ის ბარათი იყო, ბრუყონი რომ სწერდა იმ დამეს.

ბევრს სჩხრეკენ საპატიმროში ტუსაღებს. ამ საქმეში დახელოვნებული ქალი და კაცი, მაგრამ მაინც მოახერხა ბაბეტმა და ეს ბარათი ფორსის ციხიდან სალპეტრიერში გადაგზავნა, თავის საყვარელთან, რომელიც იქ იყო დატუსაღებული. ამ გოგომ თავის მხრივ ერთ სხვას გადასცა, ვინმე მანონს, რომელს მკითხველი შემოქვეში კარგად გაიცნობს, როგორც ტენარდიების მახლობელ აცხანაგს.

ეპონინის სანახავად რომ მივიდოდა ციხეში მანონი. იმას გადასცემდა ამ ბარათის შინაარსს და სალპეტრიერის და მადლონეტის ციხეების შუაჯაცი გახდებოდა.

სწორედ ამ დროს გამოტუშვეს ციხიდან ეპონინი და აზელმა, რადგან გამოძიებამ ვერავითარი საბუთი ვერ იპოვა დასამტკიცებლად იმისა, რომ ისინიც მონაწილენი იყვნენ ტენარდიეს საქმისა.

გამოვიდა მადლონეტის ციხიდან ეპონინი და შიგ კარებში დახვდა მანონი, მისცა ბრუჟონის წერილი ბაბეტისადმი მიმართული და სთხოვა საქმის „განმარტება“.

წავიდა ეპონინი პლუმეს ქუჩაზე. იპოვა სახლი, მოაჯირით და ბალით, აათვალიერა-ჩაათვალიერა, დაზეერა, და რამდენიმე დღის შემდეგ ხშიადი მიართვა მანონს, რომელიც კლოშპერის ქუჩაში იდგა. ეს ხშიადი მანონმა ბაბეტის საყვარელს მიუტანა სალპეტრიერის ციხეში. საპატიმროების საიდუმლო ენის ლექსიკონით ხშიადი ასე ითარგმნება: — „ვერას გავხდებით“.

ისე კარგად იყო მოწყობილი ეს მიმოწერა და ცნობის მიწოდება, რომ ერთი კვირის შემდეგ. ერთმანეთს რომ შეხვდნენ ტალანში ბაბეტი და ბრუჟონი, ერთი გამოძიებელთან მიჰყავდათ, მეორე გამოძიებელისაგან, — ასე აცნობეს ერთმანეთს საქმის ვითარება:

— ჰა, ჰ-ს ქუჩა? — დაუძახა ბრუჟონმა.

— ხშიადი, — უპასუხა ბაბეტმა.

ამგვარად. ბრუჟონის მიერ საპატიმროში განზრახული ბოროტება მარცხით დამთავრდა.

მაგრამ მას სხვა შედეგი მოჰყვა, სრულიად მოულოდნელი ბრუჟონისთვის, როგორც ვნახავთ.

ხშირად მოხდება, როცა ერთი ძაფის ნაცვლად სულ სხვა გაიბნება ხოლმე.

თ ა ვ ი მ ი ს ა მ ე

მ ა ბ ე ზ ი ს ჩ მ ე ნ ე ბ ა

ჩამოშორდა თავის ამხანაგებს მარიუსი, აღარავის ხედავდა. თუ წავიდოდა ვინმეს სანახავად, ისიც იშვიათად, მხოლოდ მოხუცებულ მამბეფთან.

ნელნელა ძირს ეშვებოდა მარიუსი იმ უბედური კიბით, რომელსაც ქვესკნელში ჩაჰყავს ადამიანი. მიყრუებულ, მობნელებულში, სადაც კარგად ისმის ზემოდან ბედნიეროთ ფეხის ხმა. ნელნელა

მისდევდა ამ კიბეს მარიუსი და ამ კიბითვე ქვევით მიცურავდა მოხუცებული მამბეფი.

„კაუტერეცის ფლორას“ სრულებით არა ჰყავდა მუშტარი. ინდიგოს მოყვანამაც მთლად გაუცრუა იმედი. იქნება იმიტომ, რომ ცუდ ადგილას მდებარეობდა იმისი პატარა ბაღი. დაჩრდილული იყო, მზე არ ადგებოდა, რამდენიმე იშვიათი ჯიშის მცენარე გამოიყვანა, რომლებიც კარგად მარტო ჩრდილში და ნოტიოში ხარობენ, მაგრამ იმედს მაინც არ კარგავდა. ითხოვა და ბოტანიკურ ბაღში პატარა ფართობი დაუთმეს, კარგად გააზოხიერებულ, მზიანი მიწა და ახლა იქა ცდილობდა თავისი ხარჯით ინდიგოს მოყვანას. ამ ხარჯის გასაწევად ბანკში დააგირავა თავისი „ფლორის“ კლიშეები. საუზმედ ორი კვერცხილა ჰქონდა, და ერთით კმაყოფილდებოდა; მეორე ბებერი მსახურისთვის რჩებოდა, რომელსაც, აგერ თხუთმეტი თვე იყო, ჯამაგირს ველარ აძლევდა. ხშირად მოხდებოდა ხოლმე ამ სუსტი საუზმით დაღამებდა მთელ დღეს. აღარც თავისი ბავშვური სიცილი შერჩენოდა. დაღვრემილი იყო და აღარავის იღებდა. კიდევ კარგი, რომ მარიუსი მაინც იშვიათად ეწვეოდა ხოლმე. ხანდახან შეხვდებოდნენ ერთმანეთს ბულვარზე, როდესაც მამბეფი ბოტანიკური ბაღისკენ მიდიოდა. დაღონებული მიესალმებოდნენ და ხმის ამოუღებლად გაუდგებოდნენ თავთავის გზას. სწორ-ამხანაგს ამორებს კაცს გაჭირვება; გუშინდელი მეგობრები დღეს მხოლოდ ნაცნობები გამხდარიყვნენ.

მამბეფის გამომცემელი როიოლი მომკვდარიყო. აღარა დარჩენოდა რა მამბეფს, გარდა თავისი წიგნებისა, პატარა ბაღისა და ინდიგოს გაშენებისა; ეს იყო იმისი სამი საუნჯე: წიგნებით ნეტარება, ბაღით სიამოვნება და ინდიგოს იმედი. ამით იყო ცოცხალი და ტკბილი ოცნებით სავსე, — აი, მოვაშენებ ინდიგოს, გავმდიდრდები. ჩემს კლიშეებს გამოვისყიდი, გავავრცელებ ჩემს „ფლორას“. — წიგნი არ გავრცელდება, თუ განცხადებებით არ გაავსე გაზეთები და ყოველგვარი თაღლითობა არ იხმარე. რა გაეწყობა? მეც ამ საშუალებას გამოვიყენებ. მაშინვე ვიყიდი პიერ დე მედინის „ხელოვნებას ზღვაოსნობისას“, ვიცი, ვისა აქვს და სად ვიპოვო. 1559 წ. არის დამბეჭდილი.

ასე ოცნებობდა საწყალი კაცი და თან დაუღალავად მუშაობდა მთელ დღეს თავის ინდიგოზე. საღამოს შინ რომ მივიდოდა, ახლა პატარა ბაღს რწყავდა, მერე კითხულობდა. ოთხმოცი წლისა იყო იმ დროს მამბეფი.

უცნაური რამ მოეჩვენა ერთ საღამოს.

ჯერ არა ბნელოდა, შინ რომ მივიდა. ბებერ პლუტარქს ავად-

მყოფობა მორეოდა და ლოგინში ჩაეგდო. სადილად ერთი ძვალიდა დარჩენოდა მაბეფს, ცოტა რამ ხორციით და გამხმარი ჰური, სამზარეულოში რომ იპოვა მაგიდაზე დარჩენილი. სადილს უკან გავიდა ბაღში და ქვაზე ჩამოჯდა.

ამ ქვასთან, რომელიც სკამის მაგივრობას უწყევდა მაბეფს, ერთი ძველებური, დიდი, მაღალი ყუთი იყო ამართული, დაძველებული და გაფუჭებული. ქვემო ნაწილი ამ ყუთისა ბაჭიებისთვის იყო მოწყობილი, და ზემო ხილის შესანახავად. ბაჭიებს აღარ იჩენდა სახლის პატრონი, სახილეში ვაშლს ინახავდა მაბეფი და ცოტა რამ კიდევაც მოებოვებოდა შარშანდელ მოსავლისა.

სათვალე გაიკეთა მაბეფმა, გადაშალა თავისი წიგნი, კითხვა დაიწყო. ორი წიგნი გამოეტანა, ორივე მეტად საინტერესო და იმდენად წარბეცა, რომ იმ ხნის კაციც კი დაემორჩილებინა. მშიშარა ადამიანი იყო ბუნებით და ადვილად მისდევდა რაიმე ცრუმორწმუნეობას. ერთი წიგნი დელანკრის თხზულება იყო, სახელოვანი „დაუდგრომლობა დემონებისა“, მეორე მუტორდე ლა რუბიედერისა „ვოვერელი ეშმაკები და ბიეფრელი ქაჯები“. ეს მეორე უფრო აინტერესებდა, რადგან, როგორც ამბობდნენ, იმის ბაღშიც თურმე იყვნენ ოდესღაც ეს ქაჯები. ბინდი ედებოდა ქვეყანას. სწმინდავდა ცას და შავად ეფინებოდა დედამიწას. ჯერ კიდევ კითხულობდა და ხანგამოშვებით თვალს ააშორებდა წიგნს, თავის ყვავილებს გადახედავდა, მეტადრე ერთ საუცხოო შქერს, რომელიც სანუგეშოდ მიაჩნდა თავის ბაღში. ოთხი დღე იყო ძალიან ცხელოდა. ცხელი ქარი ქროდა. წვეთი წვიმა არსად იყო. დამკვნარივით წვებოდა ყვავილი, ფოთოლი სცვიოდა. საჭირო იყო დაუყოვნებლივ მორწყვა ბაღისა. მომაკვდავსა ჰგავდა მაბეფის საყვარელი შქერი.

მაბეფის აზრით, მცენარეებსაც სული ჰქონდათ. მთელი დღე თავის რნდიგოზე ემუშავა მოხუცებულს, დაქანცულიყო და მაინც წამოდგა, ქვაზე დატოვა თავისი წიგნები და ტორტმანით წავიდა ჰისკენ, წელში მოხრილი, მისუსტებული მივიდა, მოკიდა ხელი ჯაჭვს, მაგრამ ვერც კი დასძრა. მიბრუნდა, სევდით სავსე მზერა მიაპყრო ცას, სადაც უკვე ანთებულიყვნენ ვარსკვლავები.

მშვიდი სადამო იყო, ტბილი, მწუხარებას რომ უქარებებს ადამიანს თავის ჩუმი, მაგრამ უსაზღვრო სიხარულით. ეტყობოდა, ღამეც ისეთივე ცხელი იქნებოდა, როგორიც დღე იყო.

— ვარსკვლავებით იქედება ცა! — იძახდა მაბეფი. — ღრუბლის ნაგლეჯიც კი არსადა ჩანს! არც ერთი წვიმის წვეთი!

და ისევ დაუშვა ჰადარა თავი.

მერე ისევ ზეცას შეხედა და, თითქო სთხოვსო, წამოიძახა:

— პატარა ნამი! მცირე მოწყალება გაიღე!

ერთხელ კიდევ სცადა ჯაჭვის ამოძრავება, მაგრამ ამაოდ.

ამ დროს ვილაყის ხმა მოესმა:

— ძია მამეფე, თუ ნებას მიბოძებთ, მე მოგირწყავთ ბაღს.

ტყის ნადირის ხმასავით მოესმა მამეფეს ღობის ჭრიალი, რაღაც მოეჩვენა ბუჩქებში ქალის მსგავსი, მალალი, გამხდარი; მივიდა, წინ აეტუზა, თვალში ჩააცქერდა.

ჯერ გონს არ მოსულიყო გულგახეთილი მოხუცებული, ხმის ამოდება ვერ მოეხერხებინა, რომ მოჩვენებამ ხელი სტაცა ჯაჭვს, ჩაუშვა ჭაში ვედრო, ამოიღო წყალი, ჩაასხა სარწყავში და სიცოცხლეს მოჰფინა სიცხით დამწვარ ბაღს. ფეხშიშველი იყო მოჩვენება. მოკლე კაბა ეცვა დაგლეჯილ-დაფლეთილი. სწრაფად იღებდა წყალს, უხვად ასხამდა ყვავილებს და ნეტარებით ავსებდა საწყალა მამეფის გულს.

გადარჩა ჩემი შქერი, დაე, იხაროს, როგორც მე ვხარობ“, — ფიქრობდა გახარებული მამეფი.

ლამაზად მორწყო მთელი ბაღი ქალმა. ბაღახი არ გადარჩენია, რომ წყალი არ დაესხა და არ გაეძლო.

რომ გაათავა, მიუხალოვდა თვალცრემლიანი მამეფი, შუბლზე დაიდო ხელი და მადლობა უთხრა:

— ღმერთმა გადაგიხადოს, შვილო. ალბათ, ანგელოზი ხარ. რომ აგრე გიყვარს ყვავილები.

— არა, — უპასუხა მოჩვენებამ, — მე ქაჯი ვარ, მაგრამ ეგ სულერთია ჩემთვის.

არ დააცალა მამეფმა, არც კი მოუსმინა ნათქვამი და უთხრა:

— ძალიან ვწუხვარ, შვილო, ისე ღარიბადა ვარ მე უბედური, რომ არ ვიცი, რით გადაგიხადო ეს სიკეთე.

— კარგადაც გადამიხდით, თუ მოისურვებთ.

— როგორ?

— მითხარით, სადა დგას ბატონი მარიუსი?

ვერც კი გაიგო მოხუცებულმა:

— ვინ მარიუსი?

ჩამქრალი თვალით შეჰყურებდა ქალს და ცდილობდა თავის მეხსიერებაში ეპოვა დავიწყებული.

— აი, ყმაწვილი კაცი. თქვენ სანახავად რომ მოდის ხოლმე ხანდახან.

ბ. მამეფი ჯერ ისევ ძებნაში იყო.

— ჰო, ვიცი, ვიცი! — შეჰყვირა სიხარულით, — ვიცი. რასაც ჰკითხავთ! მოითმინეთ! ბატონი მარიუსი... ბარონი მარიუს პონმერ-

სი, არა? როგორ გადამავიწყდა? ისა დგას... არა, არსადაც არა დგას... მე კი არ მაგონდება და...

თან დაღუნული ფოთლებს უსწორებდა შქერს, მაგრამ ეტყობოდა, კიდევ რალაცას ეძებდა თავის მეხსიერებაში.

— ახლა კი ვიცი! ძლივს! ძალიან ხშირად დადის ბულვარზე გლასიერის მხრიდან. კრულბარბის ქუჩისკენ. ტოროლას ველზე. თქვენ იქით გაისეირნეთ, უთუოდ შეხვდებით.

რომ წამოიწია მბეფმა, აღარავინ იყო ბაღში, გამქრალიყო მოჩვენება.

და ისევ შიში მოერია.

— ჩემი ბალი რომ მორწყული არ იყოს, ღმერთს დავიფიცავდი, რომ ეს სული იყო.

ცოტა ხანს უკან დაწვა დასაძინებლად და ისევ მოაგონდა ეს ყველაფერი. ძილი ერეოდა, თან ეს მოგონება არა შორდებოდა. იმ ყოფაში იყო სწორედ, როდესაც ფიქრი ნელნელა სიზმრად იქცევა, რომ ძილი გადალახოს, როგორც ზღაპრული ფრინველი, რომელიც თევზად იქცევა, რომ ზღვა გაიაროს. სიზმარშიც იმასვე ხედავდა ბ. მბეფე და ჩასჩინებდა თავის თავს:

— ნამდვილია! სწორედ ის არის, რაც ქაჯადა აქვს აწერილი რუბოდიერს. იქნებ მართლა ქაჯი იყო? —

თ ა ვ ი მ ე ო თ ხ ი

მარტუსის ჩვენება

გავიდა რამდენიმე დღე მბეფის მოჩვენების შემდეგ.

ორშაბათ დილას, — ორშაბათობით ისესხებდა ხოლმე კურფერ-რაკისაგან ყოველთვის ხუთ ფრანკს ტენარდიეს დასახმარებლად, — ჯიბეში ჩაიღო მარტუსმა ხუთი ფრანკი, — ჯერ ცოტას გავისეირნებ, იფიქრა, — და მერე საპატიმროში მივალო. — დღესაც იმედი ჰქონდა, რომ სეირნობის შემდეგ დამშვიდებული დაბრუნდებოდა და საქმეს ჩაუჯდებოდა. ასე იყო ყოველთვის, იმის შემდეგ, რაც გორბოს სახლიდან გადავიდა. ადგებოდა დილით, მაშინვე მაგიდას მიუჯდებოდა, წიგნს გადაშლიდა. წინ ქაღალდს დაიდებდა და საწერ-კალამს; რომ ცოტა რამ მაინც ეთარგმნა. სწორედ იმ დროს მიანდეს ფრანგულად თარგმნა სახელოვანი კამათისა, რომელიც გაჩაღებულიყო ჰანსსა და სავინს შორის. ხან ჰანსს აიღებდა, ხან თანამედროვე მართლმსაჯულების სახელოვან მეცნიერს სავინის. წა-

იკითხავდა ერთ-ოთხ სტრიქონს, ცდილობდა თარგმანი დაეწერა, მაგრამ ვერა და ვერ ახერხებდა, რადგან ვარსკვლავი ციალებდა მის და ქალაქს შუა. სტრიქონსაც ვერ დასწერდა ხოლმე და წამოვარდებოდა:

— ცოტა გავივლი. იქნებ მერე უფრო მოვახერხო.

და სასეირნოდ ტოროლას ველისკენ მიდიოდა.

იქ კიდევ არა შორდებოდა, სულ თვალწინ ედგა ის ვარსკვლავი და აღარც ჰანსი აგონდებოდა, აღარც სავინი.

დაბრუნებისას ცდილობდა ჩასჯდომოდა თავის საქმეს, მაგრამ აქაც ისევ უძლური იყო. რაღაც ძაფი გასწყვეტოდა ტვინში და ველარ შეეკრა გაწყვეტილი. — მაშ ხვალ სასეირნოდ აღარ წავალ, სულ იმის ბრალია, რომ ვიღლები და ვეღარაა ვწერო, იძახდა და ყოველ დილით კი მიეშურებოდა ტოროლას ველისკენ.

ტოროლას ველზე ცხოვრობდა და არა კურფერაქთან, რადგან სულ იქ აღამებდა დღეს. ნამდვილი მიხამართი მარიუსისა იყო შემდეგი: სანტეს ბულვარი, მეშვრეუე ხესთან კრულ-ბარბის ქუჩის კუთხიდან.

ამ დილას კი თავი მიანება მეშვიდე ხეს და გობელენის მდინარის პირას დაჯდა. მხიარულება იყო ირგვლივ, რადგან მზის სხივი სცემდა და სიცოცხლით ავსებდა გარემოს.

ისევ „იმაზე“ ოცნებობდა. იმაზე ფიქრობდა და სასაყვედუროდ გრძნობდა ამ ფიქრს; აგონდებოდა თავისი უსაქმურობა, ზარმაცობა, სულიერ სიღამბლეზე ნანობდა. სულ მეტად და მეტად ჰქენჯნოდა სინანული. გრძნობდა, რომ ბნელი ეხეეოდა განუვალი და მზე-საც კი ვეღარ ამჩნევდა.

სევდით იყო მოცული, ვეღარ იმორჩილებდა არეულ ფიქრებს, ვერ აჩუმებდა თავისადმი საყვედურის გრძნობას; მაგრამ მის ირგვლივ ცხოვრების მიმდინარეობა მაინც აღწევდა მის შეგნებამდე. წყალს დასცქეროდა, კარგად ესმოდა წყალში ჩამდგარი მრეცხავების ხმა და სარეცხზე ქობინის ცემა, ხეებზე ჩიტების გალობა. ერთი მხრივ თავისუფლების ხმა ესმოდა, ბედნიერი უზრუნველობის ფრთაშესხმული მოცალებობისა; მეორე მხრივ — ხმა შრომის და გაჭირვებისა. ორი მხიარული ხმაური ხვდებოდა გულში და ოცნებასთან ერთად ფიქრსც უძრავდა.

უცბად ხმა მოესმა ნაცნობი:

— აი, სად ყოფილა!

შეხედა და მაშინვე იცნო ის უბედური გოგო, ერთ დილას რომ შევიდა მის ოთახში, ტენარდიეს უფროსი ქალი, ეპონინი; სახელიც კი იცოდა ამ ქალისა, უცნაური ის იყო, რომ უფრო მეტად გაღარა-

ბებულიყო ამ ხნის განმავლობაში საწყალი ქალი და თანაც გაღამაზებულიყო; ორი ცვლილება, რომელიც მარიუსს შეუძლებლად მიაჩნდა ეპონინისთვის; ორი ნაბიჯი წაედგა პროგრესისკენ, ერთი ნათელისკენ და მეორე გაჭირვებისკენ. ისევ ფეხშიშველი იყო, როგორც იმ დილას, მარიუსთან რომ შევიდა ისე თავხედად დახმარების სათხოვად, ისევ ძველი ტანისამოსით, ოღონდ ეს ტანისამოსი ახლა მთლად დაფლეთოდა და ძლივსღა ჰფარავდა იმის სიტუაციას. იგივე ხრინწიანი ხმა ჰქონდა, იგივე დამპყნარი, დასერილი შუბლი, იგივე მოურიდებელი, ურცხვი თვალი, მაგრამ მერყევი. ციხეში ყოფნას თავისი დალი დაესვა და ურცხვობასთან ერთად ეტყობოდა დაშინებულიყო საცოდავი.

თმაში ბზე ჩარჩენოდა და თივა, ისე კი არა, როგორც ოფელიას, რომელსაც ჰამლეტისაგან გადასდებოდა სიგიჟე, არა, ალბათ იმიტომ, რომ სადმე საბძელში, ან ბოსელში გაეტარებინა ის ღამე.

მიუხედავად ამისა, მაინც ღამაში იყო. რა მომხიბლავი ვარსკვლავი ხარ, სიყმაწვილევ!

მივიდა მარიუსთან, წინ გამოეჭიმა. სიხარულით შესცქეროდა, დიმილი უკრთოდა გაყვითლებულ სახეზე.

ცოტა ხანს იდგა ასე, თითქოს ხმის ამოდებას ვერა ბედავსო. ბოლოს მოერია მღელვარებას და უთხრა:

— ძლივს არ გიპოვეთ! მართალი მითხრა ძია მახეფმა — ბულვარზე ნახავ, ტოროლას ველზეო. რამდენი ხანია, თქვენ დაგეძებთ! ოჰ, რომ იცოდეთ!.. დაჭერილი ვიყავა, იცით? ორი კვირა ვიჯექი ციხეში. მერე გამომიშვეს იმიტომ, რომ ვერაფერი მინახეს ჩემს წინააღმდეგ და არც სრულწლოვანი ვყოფილვარ. ორი თვე კიდევ მაკლდა. ჰო, როგორ გეძებდით, რომ იცოდეთ, როგორ გეძებდით! ექვსი კვირაა, თქვენ ძებნაში ვარ. მამ იქ აღარა ცხოვრობთ?

— არა, იქ აღარა ვარ, — მიუგო მარიუსმა.

— ვიცი, ბატონო, ვიცი! იქ რაღა დაგაყენებდათ, იმ საშინელების შემდეგ? საზიზღრად გეჩვენებათ, მგონია. ის სახლი! ეგ აგრე, მაგრამ ეს ძველი ქუდი რაღა გხურავთ? თქვენისთანა ყმაწვილ კაცს კარგი, ღამაში, ახალი ტანისამოსი უნდა ეცვას, კოხტა და მოხდენილი. იცით, ბატონო მარიუს, ძია მახეფი ბარონ მარიუსს გიწოდებთ, არ ვიცი, რაღა. თქვენ ბარონი არა ხართ, არა? ბარონი — ბებერია, გადაყრუებული, ლუქსემბურგში დაყიალებს სასახლის წინ, რომ იქ მაინც გაითბოს გაყინული სისხლი და „კოტიდიენსა“ კითხულობა. ძლივს იმეტებს ერთ სუს, რომ გაზეთი იყიდოს. ერთხელ მივედი

ამგვარ ბარონთან, წერილი მივეუტანე. სულ ნაკლები, ასი წლისა მაინც იქნებოდა. ერთი მიბრძანეთ, ახლა სად ცხოვრობთ?

პასუხი არ მისცა მარიუსმა.

— ოჰ, პერანგი დაგხევათ! სადა ცხოვრობთ, რომ მოვიდე და დაგიკეროთ?

ნელ-ნელა ეცვლებოდა სახის გამომეტყველება, აღარც სიხარული, ეტყობოდა, აღარც ღიმილი:

— მაშ არ გესიამოვნათ ჩემი ნახვა?

პასუხს არ იძლეოდა მარიუსი. ისიც გაჩუმდა ცოტა ხანს და მერე უთხრა:

— რომ მინდოდეს, ისე გაამებთ ჩემი ნახვით, ისე გაამებთ, რომ...

— რას მაამებთ, რისი თქმა გინდათ?

— ეჰ. რატომ წინანდელივით შენობით არ მელაპარაკებით?

— ჰოდა, რას მაამებ? გამაგებინე შენი სიტყვა.

ტუჩზე იკბინა გოგომ. ეტყობოდა, რაღაც ბრძოლა აღძრულიყო მის გულში და არ იცოდა, ეთქვა თუ არა? ბოლოს გადაწყვიტა.

— ეჰ, სულ ერთია დაღონებული ხართ, ბატონო, და მე კი მინდა, რომ მსიარულად გხედავდეთ. ოღონდ პირობა მომეცით, რომ გამსიარულდებით და ჩემიც კმაყოფილი იქნებით. მინდა თქვენი სიცილი დაგინახო, და კმაყოფილებით სავსე თვალები. ჰოდა, მაშ აგრე. საბრალო ბატონი მარიუსი! გახსოვთ, პირობა მომეცით ერთხელ, — მოგცემ, რასაც კი მთხოვო?

— მახსოვს, თქვი რა გაქვს სათქმელი?

თვალი თვალში გაუყარა მარიუსს და უთხრა:

— მე მაქვს მისამართი.

— რა მისამართი? — ფერი ეცვალა მარიუსს. გულს მოაწვა, რაც სისხლი ჰქონდა.

— ის მისამართი, თქვენ რომ დამავალეთ, გამიგეო.

ძლივს წარმოთქვა. ძალას ატანდა თავის თავს — ის მისამართი... თვით იცით, ვისი.

— ჰოო?

— იმ ქალბატონისა...

თქვა და ღრმად ამოიოხრა.

წამოვარდა მარიუსი, მიიქრა, გიჟივით სტაცა ხელი:

— მაშ იცი? მოდი, წავიდეთ! წამიყვანე! ან მითხარ. მასწავლე! მთხოვე, რაც გინდა! სადა დგას, სადა?

— აი, წავიდეთ. არც ქუჩის სახელი ვიცი კარგად და არც ნო-

მერი მახსოვს. სულ სხვა მხარეს არის, მაგრამ კარგად ვიცი სახლი, აბა, წავიდეთ.

ხელი გამოგლიჯა და იმისთანა მწუხარებით მიმართა, რომ გულს მოაწყვეტდა უცხო მკურებელს. მარიუსი კი ისე იყო სიხარულით გატაცებული, რომ ყურადღებას აღარას აქცევდა:

— ოჰ, რა კმაყოფილი ხარ!

ღრუბელი მოედო მარიუსის შუბლს. ხელი სტაცა ეპონინს და უთხრა:

— შემომფიცე! ერთი რამ მინდა შემომფიცო.

— შემოგფიცოთ? მე ფიცისა არა ვიცი რა! რა არის ეგ შეფიცვა? თქვენ გინდათ. მე დავიფიცო?

და სიცილი წასკდა. მწარე სიცილი.

— მამაშენს... შემომფიცე, ეპონინ, რომ მამაშენს არ ეტყუო მაგ მისამართს.

გაშტერდა ქალი, გაკვირვებული შეპყურებდა მარიუსს:

— ეპონინი! მერე რა იცით, რომ მე ეპონინი მქვია?

— შემომფიცე, რომ ამისრულებ ამ თხოვნას.

ის კი ყურს აღარ უგდებდა:

— რა კარგია, რომ იცოდეთ! მაშ ეპონინი დამიძახეთ?

ორივე ხელი დაუჭირა მარიუსმა.

— მიპასუხე, ქალო, მიპასუხე. ღეთის გულისათვის! კარგად შეიგნე, რასაც გთხოვ და ისე მიპასუხე, გეყურება, არამც და არამც არ გააგებინო მამაშენს ეგ მისამართი. ამისრულებ ამას? მაშ შემომფიცე, რომ არ ეტყვი მამაშენს მაგ მისამართს.

— მამაჩემს? ჰო, მამაჩემი!.. დამშვიდდით. ბატონო, მამაჩემი ციხეში ზის... საკანში გახლავთ საიდუმლოში, და ეგეც რომ არ იყოს, სად მე, სად მამაჩემი?

— მაშ არ დამპირდები? არ შემომფიცავ? — შეპყვირა მარიუსმა.

— ხელები ნუ დამამტვრიეთ, რა ვქნა? — და სიცილი აუტყდა ეპონინის: — დიახ! პირობას გაძლევთ! გეფიცებით. აგისრულებთ მაგ სურვილს. რა მენადვლება, ნუ ეცოდინებათ, რა? არ ვეტყვი მამაჩემს იმათ მისამართს. ახლა? კმარა, თუ კიდევ გინდათ რამე? კმაყოფილი ხართ?

— არც მამათქვენს და არც სხვას ვისმე.

— არც სხვას ვისმე! არავის! არავის!

— ახლა კი წავიდეთ, — უთხრა მარიუსმა, — დამანახვე ის სახლი.

— ახლავ წავიდეთ?

— ახლავ, ახლავ!

— წავიდეთ. ოჰ რა კმაყოფილია! რა ბედნერია! — იძახდა ეპონინი.

ცოტა ხანს უკან გაჩერდა:

— ძალიან ახლო მომდევთ, ბატონო მარიუს. მე წინ გიახლებით და თქვენ შორიასლო მომდიეთ. ვითომ ცალ-ცალკე მივდივართ. არ მინდა, რომ თქვენისთანა ყმაწვილი კაცი ჩემისთანა დედაკაცთან დაინახონ.

არავის ძალუძს გამოთქვას ის სიმწარე, რომელიც ეპონინმა ჩაურთო სიტყვებში „ჩემისთანა დედაკაცთან“.

ცოტა ხანს კიდევ გაჩერდა და როდესაც მიუახლოვდა მარიუსს, ზედ არ შეხედა, ისე წარმოთქვა რამდენიმე სიტყვა:

— მართლა, ხომ გახსოვთ, რომ დამპირდით?

ჯიბეში ჩაიყო ხელი მარიუსმა. ხუთად ხუთი ფრანკი ჰქონდა ტენარდიესთვის, ისიც ნახესხები. აიღო და ხელში ჩაუდო ეპონინს.

გაშალა ხელი ეპონინმა, მიწაზე დააგდო ხუთფრანკიანი ვერცხლი და გაბრაზებით უთხრა:

— მე თქვენი ფული არ მინდა!..

წიგნი მესამე

სახლი კლუმეს ქუჩაზე

თავი პირველი

მიმალული სახლი

წარსული საუკუნის ორმოცდაათიან წლებში პარლამენტის ერთ ზვერდისჩაჩიან თავმჯდომარეს ჰყავდა საყვარელი. რომელსაც მალავდა. — იმ დროს დიდებულ ბატონებს თავი მოჰქონდათ თავიანთი საყვარლებით, ბურჟუებს კი საძრახისად მიაჩნდათ და მალავდნენ. მან პატარა სახლი აუშენა სენ-ჟერმენის უბანში, მიყრუებულ ბლომეს ქუჩაზე; დღეს ამ ქუჩას პლუმეს ქუჩა ჰქვია. სახლი შორს არ იყო ეგრეთ წოდებული „საქონლის საბრძოლი“ მოედნიდან.

პატარა სახლი იყო, ორსართულიანი პავილიონი, ორი დარბაზი ქვემო სართულში ჰქონდა, ორი ოთახიც მეორეში; სამზარეულო ქვემოთ იყო. ბუდუარი ზემო სართულში, ჰერკვეშ კიდევ სხვენი. სახლს წინ ბაღი ჰქონდა, ქუჩის მხრივ, მაგარი შოაჯირით შემოღობილი. დაახლოებით ერთი დესეტინა იქნებოდა ბაღი. ამის მეტს ვერასა ხედავდა გამვლელი, მაგრამ ბაღის უკან ვიწრო ეზო იყო და ამ ეზოს ბოლოს ერთი პატარა სახლი — ორი ოთახი და ქვეშ სარდაფი, აშენებული ალბათ იმ განზრახვით, რომ ადვილად მოსახერხებელი ყოფილიყო, თუ საჭირო იქნებოდა, იქ ბავშვისა და იმის ძიძის დამალვა. ამ სახლს უკანიდან პატარა საიდუმლო კარი ჰქონდა ვიწრო ტალანში გასასვლელი; ტალანი მოკირწყლული იყო, ვიწრო და დაკლაკნილი. სახურავი არა ჰქონდა, მაგრამ ისე ვიწროდ იყო ჩართული ორ კედელშუა, რომ მართლა საიდუმლო გამხდარიყო. ტალანის ბოლოს მეორე საიდუმლო კარი ჰქონდა ვარგად დაშორებით პირველიდან და უდაბურ ბაბილონის ქუჩაში გადიოდა.

ბ. თავმჯდომარე ამ კარით ისე მოხერხებულად სარგებლობდა ყოველთვის, რომ კიდევ ყოფილიყო ვინმე და მოესურვებინა გაე-

გო, — სად. ან ვისთან დადის ყოველდღე, — ვერც კი წარმოადგენდა, რომ ბაბილონის ქუჩით შესული, იგი პლუმეს ქუჩაში ამოჰყოფდა თავს. მთავრობის მოხელემ ძალიან მარჯვედ და ხელსაყრელ ფასად შეიძინა თავისი საიდუმლო სახლის მოსაზღვრე მიწები და თავის საკუთარ მამულში, ყოველგვარი კონტროლია გარეშე, ტკბებოდა ცხოვრებით. შემდეგში კარგ ფასად ჰყიდდა ნელ-ნელა ამ მიწებს და იმის ახალ მეზობლებს — მებაღეებს და მებოსტნეებს, აზრადაც არ მოუვიდოდათ, რომ საიდუმლო გზა იყო დატოვებული კედელში: ორი კედელი ერთად მიაჩნდა ყველას, და რას წარმოიდგენდნენ, რომ შიგ გავლა შეიძლებოდა. ამ საიდუმლოების დანახვა მარტო ფრინველთ შეეძლოთ. შესაძლებელია, წარსული საუკუნის კიოტებმა და წიწკანებმა საკმაოდ იკორავეს კიდეც ბ. თავმჯდომარის შესახებ.

ორსართულიანი ქვიტყირის სახლის შენობა მანსარის გემოვნებაზე იყო აგებული, მოკაზმული და მოწყობილი ვატოს გემოვნებით. ლამაზ მღვიმეს წააგავდა შიგნიდან და კოჰჰია პარკს გარედან. სამ რიგად ეხვია გარშემო მწვანე ხის ტოტები და ყვავილები. მორცხვად მიმალულიყო ხეებში კეკლუცად და თან ჩინებულად, როგორც შეეფერება დიდებული მოხელის სიყვარულს.

დღეს აღარც ეს სახლი არის, აღარც საიდუმლო გასაავალი ტალანი; ამ თხუთმეტი წლის წინათ კი შეიძლებოდა ორივეს ნახვა. ოთხმოცდაცამეტში ერთმა მკალავმა იყიდა სახლი დასანგრევად, მაგრამ ფასის გადახდა ვერ შეძლო და ერთმა ვალაუფალ მოვალედ გამოაცხადა. ამგვარად, იმან კი არა, სახლმა დაანგრია და დაღუპა საწყალი მკალავი. მას შემდეგ ცარიელი ეგდო ეს სახლი, მდგმური არავინ დგებოდა, და ნელ-ნელა პარტახდებოდა, როგორც ყველა უპატრონო შენობას ემართება. თავისი ძველი მოწყობილობა ისევ შერჩენოდა. ქუჩის მხრივ მოაჯირზე ძველი გაყვითლებული განცხადება იყო მიკრული; ჯერ ისევ 1810 წლიდან, რომელიც აუწყებდა გამვლელთ, რომ ეს სახლი გასაქირავებელი იყო ან გასაყიდი. მაგრამ ამ ქუჩაზე წელიწადში ათი, თორმეტი კაცი ძლივს გაივლიდა და სახლს არც მდგმური უჩნდებოდა, არც მყიდველი.

რესტავრაციის უკანასკნელ ხანს კი ეს განცხადება აღარსადა ჩანდა, ზემო სართულის ფანჯრები ღია იყო. სახლში ვილაც დაბინავებულიყო. ფანჯრებს ფარდები ჰქონდა, — უტყუარი ნიშანი, რომ აქ ქალიც ცხოვრობდა.

1829 წლის ოქტომბერში ერთი ხნეირი კაცი მივიდა ამ სახლში და იქირავა ჰველიონი ბაღით. უკანა ეზოთი და საიდუმლო გასავლით. სახლის მოწყობილობა ნაწილობრივ იგივე იყო, რაც ბ. თავ-

მჯდომარის დროს. ახალმა მდგმურმა შეაკეთებინა ცოტა რამ, სხვა-
თა შორის, საიდუმლო გასაველი და იმისი ორივე კარი; მიიტანა,
თუ რამ აკლდა მოწყობილობას; მოაკირწყვლინა ეზო, შეაკეთებინა
კიბეები და ალაგ-ალაგ წამხდარი იატაკი, შუშები ჩაასმევინა და და-
ბინავდა სახლში. ერთი ყმაწვილი ქალი ახლდა თან და ერთი ბებერი
დედაკაცი, მსახური. ჩუმად, შეუმჩნევლად გადავიდა ამ სახლში.
თითქოს შეიპარა. მეზობლებს ლაპარაკი არ აუტეხიათ, ვინაიდან
მეზობლები არცა ჰყავდა.

ეს მორიდებული მდგმური ჟან ვალჟანი იყო, და ყმაწვილი ქალი
კოზეტი. მსახურად ბებერი დედაკაცი ჰყავდათ, სახელად ტუსენა;
არც სახლი ჰქონდა ტუსენს, არც მახლობელი ჰყავდა ვინმე და გა-
კირვებიდან და საავადმყოფოდან დაიხსნა ჟან ვალჟანმა; ბებერი
იყო, პროვინციელი და ზღუ; ეს სამი ღირსება ჰქონდა და ამან გაა-
ბედვინა ჟან ვალჟანს, რომ იგი მოახლედ დაეჭირა. სახლი რანტიე
ფოშლევანის სახელით დაიჭირა. ზემოთ ნაამბობში, ეჭვი არა გვაქვს,
მკითხველი ადვილად იცნობდა ჟან ვალჟანს, უფრო ადვილად. ვიდ-
რე ტენარდიემ იცნო.

რად გამოვიდა ჟან ვალჟანი პიკუსის მონასტრიდან? განა რა
მოხდა?

დიდი არაფერი.

ძალიან კმაყოფილი იყო ჟან ვალჟანი მონასტერში ყოფნით,
იმდენად ბედნიერი, რომ ბოლოს სინდისის საყვედურიც კი იგრძ-
ნო. ყოველდღე ხედავდა კოზეტს, გრძნობდა, რომ მამობრივი სიყ-
ვარულით ევსებოდა გული, თავის ღვიძლ შვილად. ოღონდ სულიე-
რად მიაჩნდა კოზეტი, და საბოლოოდ გადაწყვეტილი ჰქონდა, —
ჩემი შვილია, მე იმას ვერავინ წამართმევსო. ერთნი ვართ სულით
ხორცამდე და ერთად ვიქნებით, მანამ ცოცხალნი ვართო. წამოიზ-
რდება, მონასტერშივე დარჩება, მოლოზნად; მონასტერი იქნება კო-
ზეტისთვის, როგორც თვითონ ჟან ვალჟანისთვის, მთელი ქვეყნიე-
რება. ისიც იქვე იქნება, თავის კოზეტთან, იმის ზრდას ნახავს და
თავის დაბერებას. დრო გაივლის, კოზეტიც დაბერდება, ჟან ვალჟა-
ნი მოკვდება. დაბოლოს, რაც მისთვის მთავარი იყო, მანამ ცოცხა-
ლი იქნება, შეუძლებელი გახდება ცოტა ხნითაც კი მათი განშო-
რება.

დიდხანს იყო ამ ოცნებით გატაცებული, მაგრამ ბოლოს ეჭვი
აღებრა, ჩაფიქრდა, თავის თავს შეეკითხა: — მარტო ჩემია მთელი
ეს ნეტარება, ჩემთვის რომ ვლამობ, თუ ჩემსაში სხვისასაც ვურევ,
ჩემი კოზეტისას, ჯერ შეუგნებელ ბავშვისას, რომელსაც მე ჩემე-
ბურ ნეტარებას ვუმზადებ, მოხუცებული კაცის ოცნების მიხედ-

ვით. განა კოზეტისთვისაც ნეტარება იქნება ჩემი ოცნება? — გრძნობდა, რომ ბავშვს ჰქონდა უფლება ჯერ გაეცნო ცხოვრება და მერე თვით გადაეწყვიტა, შესძლებდა ცხოვრების უარყოფას, თუ არა, რომ მოლოზნად აღკვეცილიყო. კოზეტის დაუკითხავად სწყვეტდა იმას ბედს და ექვი ერეოდა. სულ სხვა ნეტარება რომ სწყუროდეს ქალს? ეს გაუბედურება იქნება საწყალი ქალისა. ქურდობაზედაც უარესი. ან რას ფიქრობს, როგორ შეიძლება უსუსურა ბავშვის შეუგნებლობით ისარგებლოს. კაცმა, უნდა ედემში ჩააბას ისე, რომ სიკვდილის მეტი სხვა მხსნელი არავინ ჰყავდეს? ეს ხომ ადამიანის ბუნების უარყოფა იქნება და ღვთის წინაშე სიცრუე. ხომ შეიძლება ყოველივე ეს მოიაზროს ოდესმე კოზეტმა, იგრძნოს, რომ ნაძალადევად არის მოლოზნად შეწირული და სიყვარულის წილ სიძულვილით და საყვედურით მოიგონოს თავისი მამობილი.

ამ უკანასკნელმა მოსაზრებამ, უფრო ეგოისტურმა და ნაკლებად გმირულმა, ვიდრე სხვები, მაგრამ ეს ვალეანისთვის აუტანელმა, გადააწყვეტინა მას მონასტრის მიტოვება.

გადაწყვიტა. გული უკვდებოდა, მაგრამ მაინც გრძნობდა, რომ სწორედ ასე უნდა მოქცეულიყო. ამ გადაწყვეტილების საწინააღმდეგო კი არა ჰქონდა რა. ხუთი წელიწადი გაატარა ოთხკედელშია, ცხოვრებიდან გაქრა კაცი, და შიში აღარა ჰქონდა თავის ბედისა. თავისუფლად შეეძლო ხელახლა ჩარეულიყო ადამიანთა საზოგადოებაში. დაბერდა, გამოიცვალა, ვინდა იცნობდა ხუთი წლის შემდეგ? ეგეც რომ არ ყოფილიყო, თუ უარესი მოელოდა რამ, საშიში მართო თვითონ ეს ვალეანისთვის იყო, და როგორ შეიძლებოდა მონასტერში ჩაემწყვდია ქალი მარტო იმიტომ, რომ ის კატორღელი იყო და საშიშროება მოელოდა? ნუთუ კაცმა მოვალეობას უნდა უღალატოს, როდესაც საშიში მოელის რამე? თუ საშიში აქვს, ფრთხილად იყოს, აიცილოს როგორმე განსაცდელი და სხვას კი ნურავის გასწირავს.

რაც შეეხება კოზეტის აღზრდა-განვითარებას, ის თითქმის დასრულებული იყო.

რაკი საბოლოოდ დაადგა ამ გადაწყვეტილებას. იგი შესაფერ შემთხვევასლა ელოდა, რომ გამოეცხადებინა სამსახურიდან გასვლა. შესაფერი გარემოებაც მალე დაუდგა: ბებუმა ფოშლევიანმა თქვენა ქირი წაიღო.

— წინამძღვრის ნახვა მიხდაო, — სთხოვა ეს ვალეანმა და, რომ შეიყვანეს, მოახსენა თავისი სათხოვარი: — ძმა მომიკვდა, ცოტა რამ მემკვიდრეობა დამიტოვა, ასე რომ, ამ სიბერის დროს დასვენებით

შეიძლება ცხოვრება; ნება მიბოძეთ მონასტრიდან გავიდე და ჩემი გოგონაც თან წავიყვანო. მაგრამ რადგან მონასტერი ვალდებული არ იყო აღეზარდა ქალი, რომელიც მოლოზნად არ დარჩებოდა, კეთლ ინებეთ და მონასტრის სასარგებლოდ მიიღეთ ჩემგან ხუთი ათასი ფრანკი. როგორც ხუთი წლის განმავლობაში კოზეტის ცხოვრებისა და სწავლის საზღაური.

ასე გამოვიდა ეს ვალყანი მუდმივ თაყვანისმცემელთა მონასტრიდან.

თავის ბინიდან გამოსვლისას თვითონვე აიღო პატარა ჩანთა, რომელსაც თავის დღეში არავის ანდობდა, არც მეზარგულეს, არც მეეტლეს. იმ ჩანთის გასაღები ყოველთვის თვით ატარებდა. ძალიან უნდოდა კოზეტს ამ ჩანთის საიდუმლოების ამოცნობა, მით უფრო, რომ საამო სურნელებას აფრქვევდა, მაგრამ ამაოდ.

ახლავე ვთქვათ, რომ ამის შემდეგაც სულ თან ატარებდა ამ ჩანთას. თავის ოთახში ჰქონდა ყოველთვის. ბინის გამოცვლისას ეს ჩანთა იყო, რომ ხელში აიღებდა ხოლმე ყველაზე უწინ ეს ვალყანი. იცინოდა კოზეტი. „განუყრელს“ უწოდებდა და — ლამის ეპვი ამიძრასო, — იტყოდა ხოლმე ხუმრობით.

ბაინც ძალიან მწუხარე იყო ეს ვალყანი, მონასტრიდან რომ გამოვიდა.

შესაფერი სახლი იპოვა პლუმეს ქუჩაზე და შიგ ჩაიმალა. ამიერიდან მისი სახელი ულტიმი იყო და გვარი ფოშლევალი.

იმავე დროს ორი ბინა კიდევ სხვა ჰქონდა პარიზში. სულ რომ ერთ ბინაზე ყოფილიყო, უფრო მეტად მიიქცევდა მეზობლების ყურადღებას, და, თუ საჭიროება იქნებოდა, ერთი სახლიდან მეორეში გადავადოდა დასამალავად; გარდა ამისა, ის შიშითა ჰქონდა, რომ მეორედ აღარ დარჩენილიყო ისე უბრაოდ, როგორც იმ დამეს მოუვიდა, ჟავერს რომ რაღაც სასწაულით გაუსხლტდა ხელიდან. პატარა ბინებო იყო ეს ორი ბინა, მეტად ღარიბი და ძალიან დაშორებული ერთმანეთისაგან, ერთი ლ-ომ-არმეს ქუჩაზე იყო, მეორე დასავლეთისაზე.

ხანდახან ერთი თვით, ან ექვსი კვირით გადასახლდებოდა ხოლმე ხან ერთში. ხან მეორეში. კოზეტიც თან ჰყავდა ყოველთვის. ტუსენს კი ყოველთვის პლუმეს ქუჩაზე სტოვებდა. ამ სახლებში მეკარე ემსახურებოდა ხოლმე. იქ რანტიედ იცნობდნენ, გარეუბნელად. რომელსაც საქმეების გამო ხშირად უხდებოდა პარიზში ჩამოსვლა.

ამგვარად, ამ უაღრესად ფხიზელ ადამიანს სამი ბინა ეჭირა პარიზში პოლიციისაგან თავდაცვის მიზნით.

შ ა ნ პ ა ლ შ ა ნ ი ე რ ო ვ ნ უ ლ გ ვ ა რ ღ ი ა შ ი

უმთავრესად კი პლუმეს ქუჩაზე იყო ხოლმე და კარგადაც ჰქონდა მოწყობილი თავისი ცხოვრება.

პავლიონში კოხეტი დადგა და ბებერი მოსამსახურე. დიდი საწოლი ოთახი ჰქონდა, ლამაზი დიდრონი სარკეებით მორთული, პატარა ბუდეუარი, ძველი პატრონის, თავმჯდომარის, ხალეზიანი და ღრმა სავარძლებიანი დარბაზი; რომელიც ბაღს გადასცქეროდა. საწოლ ოთახში ბალდახიანი ლოგინი მოუწყო ჟან ვალყანმა და იატაკზე ერთი ძველებური, სპარსული ხალი გაუშალა, ქალბატონ გოშესთან ნაყიდი ფიტიე სენ-პოლის ქუჩაზე და რომ დაეფარა ეს ძველი, ძვირფასი მორთულობა, სახლი წვრილმანი დგამით და ნივთებით გაავსო და სხვათა შორის, ლამაზი ყდებით მოკაზმული წიგნებით. კარგი საწერი მაგიდა დაუდგა კოხტა საწერ-კალმით და სხვა მოწყობილობით; აგრეთვე ხელსაქმის მაგიდა. ფანჯრებზე ფარდები ჩამოაფარეს და მით დაამშვენეს მეორე სართული. ქვემო სართულიც კარგად იყო მოწყობილი და ეს „კოხეტის სახლი“ ყოველთვის კარგად იყო გამთბარი მთელი ზამთრის განმავლობაში. თვითონ კი იმ პატარა სახლში დადგა, უკანა ეზოში რომ იყო ცალკე აშენებული. ტახტის მაგივრად გაკიმული ღვედები ჰქონდა, ზედ გადებული ნაალი. უბრალო შეუღებავი ხის მაგიდა, ორი სკამი ჩალისა, ქაშანურის სურა წყლისთვის, რამდენიმე წიგნი თაროზე და თავისი განუშორებელი ჩანთა იქვე კუნჭულში. ცეცხლს თავის ღღეში არ ანთებდა. პურს კოხეტთან სჭამდა და სუფრაზე უთუოდ უნდა ჰქონოდა იმისთვის ნაყიდი შავი პური.

ტუსენი რომ დაიჭირა და მსახურად შეიყვანა სახლში, უბრძანა:

— ამ სახლში ქალბატონი ეს ქალი ბრძანდება.

— თქვენა, ბატონო?

— მე უფრო მეტი ვარ, ვიდრე ბატონი. მე მამა ვარ.

კოხეტი მონასტერშივე შეაჩვიეს დიასახლისობას და იმის ხელთ იყო სახლის გაძღოლა და ხარჯის გაწევა. სასეირნოდ ყოველდღე გადიოდნენ, ყოველთვის ერთად მამობილი და ყმაწვილი ქალა. ლუქსემბურგის ბაღში შევიდოდნენ ხოლმე. განცალკევებულ ხეივანში და იქ დასეირნობდნენ. ყოველ კვირას წირვაზე იყვნენ სენ-ჟაკის ეკლესიაში, რადგან ძალიან შორს იყო იმათი სახლიდან; ღარიბი, გაჭირვებული ხალხი ეხვია ამ საყდარს და ჟან ვალყანი იმდენად ეხმარებოდა მათ, რომ სულ გარს ეხევივნენ უბედურები, როგორც კი

მივადოდა. ამ-თ იყო. რომ წერილით მიმართა ტენარდიემ და მისა-
მართად -- „ბატონ სენ-ჟაკის ეკლესიის ქველმოქმედსო“, — დაა-
წერა.

ლარიბების და ავადმყოფების სანახავად და დასახმარებლად კო-
ზეტიც თან დაჰყავდა ხშირად. მიმსვლელ-მომსვლელი არავინ ჰყავ-
დათ, უცხო არავინ შევიდოდა. ჟან ვალჟანის და კოზეტის სახლში.
ბაზარში ტუსენი დადიოდა, წყალი თვითონ ჟან ვალჟანს მოჰქონდა,
ბულვარზე გამოყვანილ წყალსადენიდან. შუშა და ლეინო ხელოვნუ-
რი მღვიმის მაგვარ სარდაფში ჰქონდათ შენახული, ბაბილონის ქუ-
ჩაში გამავალ კართან, რომელიც გამოყენებული ჰქონდა ბ. თავმ-
ჯდომარეს, როგორც იმ დროის სიყვარულის თავშესაფრის აუცი-
ლებელი დამატება.

ბაბილონის ქუჩაში გამავალ კარს ყუთი ჰქონდა გარედან მიკ-
რული წერილების და გაზეთებისთვის. ჟან ვალჟანს და კოზეტს, მით
უფრო დედაკაცს, არავითარი წერილები და გაზეთები არ მოსდიო-
დათ და. თუ ჩავარდებოდა რამ იმ ყუთში, უწინდელი სიყვარულით
გაგიყებულის და გულდამწვარის წერილების მაგივრად, უწყება
იყო ხოლმე, რომ ხარჯი გადაეხადა ჟან ვალჟანს, ან ეროვნული გვარ-
დიიდან რამე ცნობა, ან ბრძანება. ბ. ფოშლევანი რანტიე იყო და
ამიტომ გვარდიაში იყო ჩარიცხული, რადგან ვერ მოახერხა და თავი
ვერ დააღწია 1831 წლის გვარდიელების აღრიცხვას. ქალაქის თვით-
მმართველობას ცნობა ჰქონდა პიკუსის მონასტრისა, ამ წმინდა და
მიუვალვი დაწესებულებისა, რომ ფოშლევანი იქიდან გამოსულიყო
დიდი ხნის სამსახურის შემდეგ, რომ იგი დიდად პატივსაცემი კაცა
იყო და ეროვნულ გვარდიაშიც ამიტომ ჩარიცხა.

წელიწადში სამჯერ-ოთხჯერ მოირთვებოდა ხოლმე ჟან ვალჟა-
ნი გვარდიის მუნდირით, მიდიოდა თავისი მოვალეობის ასასრულებ-
ლად და სიამოვნებით ასრულებდა ამ მოვალეობას, რადგან გამოიცი-
ვლიდა ტანისამოსს და თვითონაც ერეოდა საზოგადოებრივ ცხოვ-
რებაში, თუმცა ჩვეულებისამებრ იქაც განმარტოებულად რჩებოდა.
ის იყო, სამოცი წლისა გახდა და კანონისამებრ განთავისუფლებუ-
ლი უნდა ყოფილიყო სამხედრო სამსახურიდან. მაგრამ შეხედულე-
ბით ორმოცდაათი წლისას ჰგავდა, და გარდა ამისა, არავითარი სურ-
ვილი არა ჰქონდა გამოსთხოვებოდა ათისთავს, ან გაეჯავრებინა
გრაფი ლობო. მოქალაქეობრივი მდგომარეობა ჟან ვალჟანს არ გა-
აჩნდა: თავის გვარსა და სახელს მალავდა; მალავდა თავის პიროვნე-
ბას, თავის ასაკს, მალავდა ყველაფერს. ეროვნულ გვარდიაში იყო
და, ვიმეორებთ. სიამოვნებით ასრულებდა ყოველგვარ დავალებას.
ძლივს ეღორსა უბედური, ისიც ადამიანს დაემსგავსა, ხარჯს იხდი-

და; საზოგადოებრივ მოვალეობას ასრულებდა; ეს იყო იმისი დიდი ხნის ნატურა. ჟან ვალჟანს იდეალად ჰქონდა დასახული გულით ანგელოზი ყოფილიყო, ხოლო გარეგნობით ბურჟუა.

ერთი წვრილმანიც აღვნიშნოთ; თუ კოზეტთან ერთად მიდიოდა სადმე, კარგად ირთვებოდა, როგორცა ვნახეთ, და სამსახურიდან გამოსულ ოფიცერს ჰგავდა, მაგრამ, თუ მარტო მიდიოდა ჩვეულებრივ ბინდისას, მუშის ტანისამოსით. გადიოდა და განიერფარფლიანი ქუდით, რომ სახე დამალული ჰქონოდა. სიფრთხილე იყო, თუ თავმდაბლობა? ერთიცა და მეორეც. კოზეტი უკვე მისჩვეოდა თავის მამის უცნაურ ჩვეულებებს და ყურადღებას აღარ აქცევდა. ტუსენს კი სათაყვანებლად გაეხადა ჟან ვალჟანი და სულყველაფერი მოსწონდა იმისი. ერთხელ ყასაბთან იყო ტუსენი და ჟან ვალჟანმა გაიარა იმ დროს ქუჩაში.

— უცნაური კაცია, — უთხრა ტუსენს ყასაბმა.

— წმინდანი არის, — უპასუხა ტუსენმა.

ბაბილონის კარით არც ჟან ვალჟანი შედიოდა სახლში, არც კოზეტი, არც დედაკაცი. პლუმეს ქუჩიდანაც ძნელი დასანახავი იყო, ვინა ცხოვრობდა ამ ბაღში ჩამავალ სახლში. პლუმეს ქუჩაში გამავალი კარი ყოველთვის დაკეტილი იყო და ბაღი სრულიად მოუვლელი და გაუსხლავი ჟან ვალჟანის განკარგულებით, რომ არავის მიექცია ყურადღება და მზერა არ დაეწყო.

ასე მოაწყო ყველაფერი დიდი სიფრთხილით, მაგრამ ვინ იცის, იქნებ სცდებოდა.

თ ა ვ ი მ ე ს ა მ ე

FOLIIS AC FRONDIBUS¹

ნახევარი საუკუნე იყო, რაც მებაღის ხელი არ შეხებოდა ამ ბაღსა და მით უფრო არაჩვეულებრივი გამხდარიყო და გამშვენიერებულიყო. ამ ორმოცი წლის წინათ ქუჩაში ჩერდებოდნენ ალბათ იშვიათი გამვლელები, რომ დამტკბარიყვნენ მისი მშვენიერებით, და ვერც კი წარმოედგინათ, თუ ამ დაბურულ ბაღს თავისი საიდუმლოება ჰქონდა. იმ დროს არა ერთი მეოცნებე გაჩერდებოდა ხოლმე ალბათ, ცდილობდა გაეხედა ხშირ ტოტებში და დაენახა,

¹ ფოთლები და ტოტები (ლათ.).

რა იყო ბალის უკან, მაგრამ ისე გადაეხლართათ ხეებს თავის ხშირ-ფოთლებიანი ტოტებით ძველი, დაყანგებული, ალაგ-ალაგ გამრუდებული მოაჯირიანი ღობე, რომ შეუძლებელი იყო რისიმე დახახვა.

ხის სკამი იდგა ერთ კუთხეში, ორა დახავებული ქანდაკება; აღარც ხეივნები იყო, აღარც მოლი. მებალე აღარ ჰყავდა და ბუნება დაჰპატრონებოდა აქაურობას. უვარგისი ბალახი მოსდებოდა მთელ ბალს და ხარობდა თავისი გამარჯვებით, თავისუფლად იზრდებოდა კელიანი, აღარავინა-ჰყავდა მტერი მთელ ბალში. ხეებს ტოტები დაეშვათ კვრინჩხნარზე და მავალზე, ზედ სვია მოჰკიდებოდა და გარს შემოხვეოდა. ტოტი დაშვებულყო, ბალახი აცოცებულყო, მიწაზე მოზარდი ზევით ამძვრალიყო, ქარით მერხვევი ძირს დაშვებულყო და ხავსით მოფენილ მიწას გაჰკვროდა. არეულიყვნენ ერთმანეთში ტოტები, ყვავილები, ფოთლები, პწკალები. გადახლართულიყვნენ, შეერთებულიყვნენ, მაგრად შეკავშირებულიყვნენ და ღვთისწყალობით განეხორციელებინათ წმინდა საიდუმლოება თავიანთი ძმობისა, სიმბოლო ადამიანთა შორის ძმობისა. ბალი ყოფილიყო, და ახლა ტევრად გამხდარიყო, რომელშიაც გავლა აღარ შეიძლებოდა. გაუვალი იყო ბალი, როგორც დაბურული ტყე, და შიგ მაინც მცხოვრებნი იყვნენ, როგორც ქალაქში; ირხეოდა, როგორც ჩიტის ბუდე მაღალ ხის ტოტზე, ბნელი იყო, როგორც ტაძარი, სურნელოვანი, როგორც ყვავილთ თაიგული, განმარტოებული, როგორც საფლავი, სიცოცხლით სავსე, როგორც ხალხის ბრბო.

დადგებოდა ფლორეალი¹ და გამოიღვიძებდა ეს ტყედ გარდაქმნილი ბალი, თავისუფალი თავის ოთხ კედელშია. გამოიღვიძებდა და საკვირველი აღტაცებით და სიხარბით დაეწაფებოდა გაზაფხულის ტკბილ წვიმას და სულისჩამდგმელ მზის სითბოს. ისე თრთოდა ამომავალი მზის მოლოდინით, როგორც ნადირი, რომელიც ტკბება ბუნების მადლიანობით, და გრძნობს თავის გულში აპრილის მიერ ჩაყენებულ მჩქეფარი სიცოცხლის ძალას. თრთოდა მთელი ბალი; მოუთმენლად მოელოდა ქარის ქროლვას, რომ ძველი, დამქკნარი მოეშორებინა და ყველგან მოეფინა, თავის ირგვლივაც და შორსაც, ყველგან: დასველებულ მიწაზე, ნაქანდაკე მარმარილოზე, სახლის მერყევე საფეხურზე და მოკირწყლულ ქუჩაზედაც კი ვარსკვლავით ღამაზე ყვავილი, ნამის მარგალიტი, ნაყოფიერება, მშვენიერება, სიცოცხლე, სიხარული, სურნელება. დადგებოდა შუადღე და

¹ 20 აპრილი — 19 მაისი.

ათასობით დაერეოდა ბაღს თეთრი პეპელა. სიცხისაგან ჩრდილს მიმავალი, და ზაფხულის ცოცხალი თოვლივით მოჩანდა ხის ტოტება შუა. იქვე, იმ მხიარულ სიმწვანის ჩრდილში ტკბილი გალობა და ჭიკჭიკი ატკობდა ადამიანის გულს. საღამოზე საოცნებო ბნელი ეფინებოდა ბაღს და ნისლის სუდარას აფარებდა მის მწვიდ, ციურ სევედას. სურნელებით ავსებდნენ ბაღს ყვავილები, ერთმანეთს უხმობდნენ ჩიტები დასაძინებლად. საგრძნობლად ჩანდა ურთიერთობა ფრინველისა და ხის ფოთლებისა: დღე ფრინველი აცოცხლებდა ფოთლებს, ღამე ფოთოლი ჰფარავდა ფრინველს.

ბულვარი იყო იქვე ახლო; გარს ეხვია ამ სახლს და ბაღს დიდრონი პარიზის ქუჩები; დიდებული სასახლეები იყო ფარანის და ინვალიდების ქუჩაში იქვე, მის გვერდით და დეპუტატთა პალატა იყო ცოტა მოშორებით; ეტლები დაგრიანებდნენ იქვე ბურგონის და სენ-დომინიკის ქუჩებში; ყვითელი, ყავისფერი, თეთრი და წითელი ომნიბუსები დადიოდნენ იქვე ქუჩებში, და მაინც მიყრუებული იყო პლუმეს ქუჩა. დაიხოცნენ ძველი პატრონები, მერე ზედ რევოლუციამ გადაუარა, დაიღუპა ძველებური სიმდიდრე; ამას თან მოჰყვა უპატრონობა, დავიწყება, ორმოცი წლის მოუვლელობა და ედემის ყვავილს ჩადუნა ჩაერია, ნარეკლი, ჭინჭარი, ბალახში ხელიკი და ჯოჯო, რომ ბუნებას იქაც დაეგმო წვრილმანი გარემოებანი ადამიანისა, თავისებურად მთლიანად დაჰპატრონებოდა ნაოხარს და ისე გამწილიყო პარიზის ბაღში, იმავე სიმკაცრით და დიდებით, როგორც ამერიკის პირვანდელ გაუვალ ტყეში.

ბუნებაში არაფერია წვრილმანი და უმნიშვნელო. ეს ჭეშმარიტებაა ყველასთვის. ვინც კი იცის ბუნების წილში შთაჭკრეტა. მართალია, სრულ კმაყოფილებას არ აძლევს ადამიანს ფილოსოფია; ჯერ ვერც ნამდვილი მიზეზები გამოუკვლევია და ვერც მათი შედეგები, მაგრამ მაინც აღტაცებული რჩება კვლევით გატაცებული შთამჭკრეტი, როდესაც ხედავს ესოდენ ერთიანობას ბუნების სხვადასხვა ძალებისას. ყველა ერთისთვის და ერთი ყველასათვის.

ღრუბლების მოძრაობაში შეიძლება გამოვიყენოთ ალგებრა; სხივფრქვევა ვარსკვლავებისა ეხმარება ვარდს; არავინ იქნება ბუნების მკვლევარი, რომ გაბედოს და თქვას, — კუნელის სურნელება უსარგებლო არის თანავარსკვლავედთათვისაო. ვის შეუძლია გამოიანგარიშოს მოლეკულის ზნა? რა ვიცი, რომ ქვეყნიერებათა შექმნა ქვიშის ფხვნილის ცვევით არ იყოს გამოწვეული? ვინ იცის, რა დამოკიდებულება აქვთ ერთმანეთში უსაზღვროდ დიდის და უსაზღვროდ პატარის მოქცევას და უკუქცევას, ან რა მნიშვნელობა აქვს

მიზეზებისა შედეგების არსებობას ქვეყნიერების სიღრმეში? თითო-
ეულ ატომს აქვს თავისი მნიშვნელობა; პატარაა და მნიშვნელობით
კი დიდი; სხვა კიდევ დიდი არის და მნიშვნელობით პატარა. წონას-
წორობას წარმოადგენს საჭიროების გამო სულყველაფერი, და ეს
არის, რომ აკვირვებს ადამიანის გონებას. სასწაულებრივი დამოკი-
ლებულება არსებობს არსებათა და საგანთა შორის. ჩრდილიდან
მზემდე უსაზღვრო ბუნებაში არაფერია უგულვებელყოფილი, რად-
გან ერთმანეთის დახმარებით არსებობს სულყველაფერი. სინათლეს
რომ მიაქვს მიწიერი სურნელებანი, კარგად იცის თავისი მიზანი; ღამე
უგზავნის მიძინებულ მცენარეებს ვარსკვლავების ესენციას. ჩიტი
რომ დაფრინავს, ნისკარტით უჭირავს ძაფი უსაზღვროებისა. შემოქ-
მედებითი ძალაა, რომ მეტეორს აძლევს ზეცას, და საკმაო ძალას
მერცხლის ბარტყს, რომ ნისკარტით გატეხოს კვერცხი და გამოვი-
დეს; ეს ძალა არის რომ განაგებს მიწის მატლის გაჩენას და სოკრა-
ტის მოვლინებას.

ტელესკოპის მისაწვდომი რომ გათავდება, მიკროსკოპისა იწყე-
ბა. რომელი უფრო მეტსა სწვდება, თქვენვე განსაჯეთ. ობი — მრავალ
ყვავილთა გროვაა, ბინდი კიდევ ვარსკვლავთ გროვა. ისეთივე
შერევა არის აქაც და უფრო წარმოუდგენელიც, როგორც გონებ-
რივ მოვლენათა და მატერიალური საგნების შეგუებაში. ირევიან
ერთმანეთში ელემენტები და პრინციპები, ერთდებიან, ქორწინდე-
ბიან, მრავლდებიან ერთმანეთისაგან. რომ ერთი და იმავე გონებ-
რივსა და ნივთიერებრივ სიაშკარავემდე მივიდნენ. მოვლენანი მუ-
დამ უბრუნდებიან თავის სახეს. შეუგნებელი ოდენობით იძვრია
ქვეყნიერების სიცოცხლე მიუწვდომელი საიდუმლოების სივრცეში,
აურაცხელ გარდაცვლას განიცდის. ყველაფრით სარგებლობს, არა-
ფერს სტოვებს გამოუყენებლად. აქ უხილავ ცოცხალ არსებას აჩენს,
იქ ვარსკვლავსა ფხვნის, მიისწრაფის, მიიკლავება, სინათლეს ძალა-
და ჰქმნის, ფიქრს — ელემენტად. თვითონ უხილავია, გაფანტული,
მაგრამ განუყოფელი და ყველაფერსა შლის და ხსნის, გარდა იმ გე-
ომეტრიული წერტილისა, რომელსაც „მე“ წარმოადგენს; სულს,
ატომს უძღვნის ყველაფერს, ღმერთად აყვავებს ყოველივეს. ერთმა-
ნეთს აბამს უზუნაეს და უქვენაეს ყოველგვარ მოქმედებას, პატარა
მწერის ფრენას უკავშირებს დედამიწის ბრუნვას, და, ვინ იცის,
იქნება კიდევ აკავშირებს კუდიანი ვარსკვლავის ზეცის სივრცეში
მოძრაობას ინფუზორიის ერთ წვეთ გუბის წყალში ტრიალთან.
ქვეყნიერება არის სულით შექმნილი მანქანა. უზარმაზარი მექანიზმი.
რომლის პირველი ძრავი მუშაობს და უკანასკნელი ბორბალი — ზო-
ლიაკაა.

მოაჯირის შეცვლა

მთლად შეცვლილიყო დანიშნულება ამ ბაღისა. სახლიც და ბაღიც იმ მიზნით იყო მოწყობილი, რომ დაეშალა შემარცხვენელი სიყვარულის საიდუმლოება. ახლა კი წმინდა უმანკოების საიდუმლოებას ფარავდა. აღარც ხეივანი ჰქონდა, აღარც ძველი, ბურთის სათამაშო კორდები, აღარც გვირაბი და მღვიმეები. მშვენიერი ჩრდილი ფარავდა სახლს, ფოთლოვანი და ყვავილოვანი. პათოსი ედემად გადაქცეულიყო. ისე იყო, თითქოს ვიღაცის მონანიებამ განწმინდა და განკურნა სახლიც და ბაღიც და ეს თაიგული ახლა წმინდა სულს ატკობდა თავის ყვავილით. ამ კეკლუც ბაღს, შერცხვენილს წინათ და სახელგატეხილს, უმანკოება და კდემამოსილება დაებრუნებინა. ბ. თავმჯდომარეს და მის მებაღეს — ბატონს ლამუანონის დარად მიაჩნდა თავი, მებაღეს — ლენოტრის დარად — შეელამაზებინა ბაღი, გაესხლათ, გაეწმინდათ, მოეკაზმათ და სიყვარულის ბუდედ ექციათ. მაგრამ მერე ბუნებამ კვლავ აჩრდილით აავსო და თავისებურად დაამშვენა წმინდა სიყვარულისთვის.

ამ განმარტოებულ, დაბურულ ბაღში აღმოჩნდა არსება, რომელიც მზად იყო სიყვარულისთვის გადაეშალა გული. ოღონდ გამოჩენილიყო სიყვარული, მას დახვდებოდა ტაძარი მწვეანე ბალახისა, ყვავილებისა, ფრინველების ვიშისა, ნაზი ჩრდილისა, მოქანავე ხის ტოტებისა და სული წმინდა, უმანკო, რწმენით და მომავლის ტკბილი იმედით აღსავსე.

ჯერ თითქმის ბავშვი იყო კოხეტი, მონასტრიდან რომ გამოვიდა; ის იყო; თოთხმეტი წლისა გახდა, ასე რომ, გარეგნობისთვის მეტად „უმაღურ“ ასაკში იყო. ჩვენ უკვე ვთქვით, რომ სახე ულამაზო ჰქონდა, მხოლოდ მშვენიერი თვალები ამშვენებდა. ამასთან გამხდარი იყო, მორიდებული, მოუქნელი, ზოგჯერ გამბედავიც, ერთი სიტყვით, მოზარდი იყო.

სწავლა გათავებული ჰქონდა. ესე იგი მას გააცნეს სარწმუნოება, მეტადრე შთააგონეს ღვთისმოშიშობა; ასწავლეს ის საგანი, რომელსაც მონასტერში „ისტორიას“ უწოდებენ, გეოგრაფია, გრამატიკა. საფრანგეთის მეფეების სახელები, ცოტა მუსიკა, პროფილის დახატვა. სხვა კი არა გაეგებოდა რა. და სწორედ ეს არის, რომ მომხიბვლელს ჰქმნის მოზარდს და თან მრავალ მარცხს უქადის; სიცოცხლის მოთხოვნილებათა გაუცნობლად არ უნდა იზრდებოდეს ქალი, თორემ, რომ წამოიზრდება, მის წინ აიმართება მკვეთრი და

თვალისმომკრელი მირაჟები; ეს არის აუცილებელი ხვედრი ბნელში აღზრდილი ქალისა. ნელ-ნელა, ფრთხილად უნდა აუხილოთ თვალი. უფრო ცხოვრების მიმდინარეობის ანარეკლით, ვიდრე თვით ცხოვრების მედგარი სინამდვილით. მკრთალი სინათლე არის აქ საჭირო, წმინდა თავისი შთაგონებითი ძალით, რომ გაუქარავოს ბავშვური შიში და ააცილოს განსაცდელი. დედობრივმა აღლომ იცის მარტო, რომელშიაც ერთად არიან დედის ქალწულური ოცნებანი და დედაკაცის გამოცდილება, როგორ და რით მოაგვაროს ეს მკრთალი სინათლე. ეს დედის ვალდებულება არის და აქ მშობელ დედას ვერაფრით შესცვლით. მთელი ქვეყნის მოლოზნები ვერ შეედრება ერთ დედას. კოზეტს კი დედა არა ჰყავდა. დედები ჰყავდა მრავალი.

რაც შეეხება ჟან ვალჟანს, იგი განხორციელებული სინაზე და მზრუნველობა იყო ბავშვის მიმართ, მაგრამ ბებერი კაცი იყო და არა გაეგებოდა რა ქალის აღზრდისა.

ძალიან მნიშვნელოვანი არის ქალის აღზრდა, ქალის მომზადება ცხოვრებისათვის. დიდი ცოდნაა საჭირო, რომ შეგებრძოლოთ იმ დიდ უცოდნელობას, რომელსაც უმანკოება ეწოდება.

ისე კარგად აზაფერი ამზადებს მოზარდ ქალში ვნებიანობას, როგორც მონასტერი. მონასტერია, რომ უცნობელისკენ მიაქცევს ქალის ოცნებას. საალერსო არავინ გააჩნია გულს, არც დედ-მამა. არც და-ძმა; გულშივე იკლავს ამ გრძნობას. და ოცნებით ტკბება. აქედან — მრავალი ჩვენება, შეუძლებლის წარმოდგენა და დასკვნა, რომანების მონახაზი, უცნაური თავგადასავლის ნატვრა, ფანტასტიკური ზმანება, ჰაეროვანი კომედი, გონების წყვილიადში ნაგები, საესე ბნელი, საიდუმლო კუნჭულებით. სადაც ჟინიანი ვნება დაიბუდებს, როგორც კი ამისი საშუალება მიეცემა. მონასტერი არის უღელი, რომელიც მხოლოდ მაშინ იმორჩილებს ადამიანის სულს, როდესაც სიკვდილამდე არსად გაუშვებს.

მონასტრიდან გამოსული კოზეტი უფრო მიმზიდველს და ამასთანავე უფრო საშიშს ვერას იბოვიდა, ვიდრე ეს სახლი იყო პლუმეს ქუჩაზე თავისი განმარტოებულობით. ეს გახლდათ იგივე სიმარტოვის გაგრძელება, მაგრამ თავისუფლების დასაწყისი. ჩაკეტილ ბაღში დიდებული, სურნელოვანი, ვნების ამშლელი ბუნება გადაშლილიყო. აქაც იგივე ოცნება შეეძლო, რაც მონასტერში, თუმცა ახალგაზრდა ვაჟებსაც მოჰკრავდა ხოლმე ზოგჯერ თვალს. ბაღს მოაჯირი ეკრა, მაგრამ ქუჩაში მიმავალი მგზავრი მაინც ჩანდა.

ოლონდ ამ სახლში რომ შევიდა კოზეტი, ამას განმეორებით

ვამბობთ, ჯერ ბავშვი იყო. ჟან ვალჟანმა იმას მიაწერა მოუვლელი ბალი და, — შენ იცი, როგორც გინდა, ისე ისიამოვნეო, — უთხრა. მართლაც სიამოვნებდა ბაღში კოზეტი. იქ ატარებდა დროს, იქ თამაშობდა, იქ ერთობოდა. ჯერჯერობით ოცნება არ მორეოდა. უყვარდა ეს ბალი, უყვარდა ბალახებში ქვების ქვეშ მწერების სინჯვა. ჯერ არ დასდგომოდა ის ხანი, როდესაც ქვებისკენ კი არა, ვარსკვლავებისკენ მიმართავდა თვალს და თან ოცნებას.

გარდა ამისა, თავისი მამა უყვარდა. ესე იგი, ჟან ვალჟანი. უყვარდა, როგორც მშობელი მამა, ერთადერთი მხსნელი და მფარველი, ერთადერთი იმედი, რომლის უსაზღვრო სიყვარულსაც ხედავდა და სიკეთით სავსე გულსაც. მკითხველს ეხსომება, რომ ბ. მადლენი ბევრს კითხულობდა, და ახლა ამას ჟან ვალჟანი განაგრძობდა. საბაასო მასალაც ბევრი ჰქონდა და გონებრივი თვითგანვითარებით მიღწეული მჭევრმეტყველებაც. ცხოვრების მწვავე ვარამისა იმდენილა დარჩენოდა სწორედ, რომ შეემცირებინა მისი ხშირად გადაჭარბებული გულკეთილობა და ბაღში რომ იქნებოდნენ, მიყრუებულ ხეივანში, ჟან ვალჟანი ბევრს უამბობდა, ბევრს უხსნიდა და განუმარტავდა იმისთანას, რაც ჯერ გაუგებარი იყო კოზეტისთვის. ყურს უგდებდა ქალი და თვალს ავლებდა იქაურობას.

ეს ალაღმართალი კაცი სავსებით აკმაყოფილებდა კოზეტის სულიერ მოთხოვნილებას და ეს გავლურებული ბალი — იმის გრძნობას. რომ დაიღლებოდა პეპლების დევნით, ჟან ვალჟანთან მიიბრუნდა დაქანცული და ახარებდა, — უჰ, რამდენი ვირბინე. — და ისიც შუბლში. ჰკოცნიდა.

აღმერთებდა თავის მამობილს კოზეტი. სულ უკან სდევდა. კარგად იქა გრძნობდა თავს, საცა ჟან ვალჟანი იყო. და რადგან ჟან ვალჟანი არც სახლში იყო, არც ბაღში, ბავშვიც უფრო ხშირად უკანა მოკირწყლულ ეზოში თამაშობდა, ვიდრე ყვავილებით სავსე ბაღში. და უფრო ხშირად მამობილის უბრალოდ მოწყობილ ოთახში იყო, ვიდრე თავის მორთულ-მოკაზმულ სახლში. ხანდახან სიცილით ეტყოდა ხოლმე ჟან ვალჟანი და ნეტარებით ევსებოდა გული, რომ მას ასე ხშირად აწუხებდნენ:

— წადი შენს სახლში! მარტო დამტოვე ცოტა ხანს!

კოზეტმაც იცოდა საყვედური, უფრო გულწრფელი, მით უფრო ტკბილი, რომ ბავშვისაგან იყო მამისადმი მიმართული, როგორც დარიგება:

— მამა. ლამის გავიყინო თქვენს ოთახში. რატომ ხალიჩას არ გააშლევინებთ და ლუმელს არ აანთებთ?

— ეჰ, შვილო! რომ იცოდე, რამდენია ჩემზე უკეთესი, რომ ჰერცი კი არა აქვს და ცისქვეშა გდია ამ ცივ ზამთარში.

— მაშ ჩემს ოთახებში რაღად თბილა? იქ რაღად აგია ის ხალიჩები?

— იმიტომ, რომ შენ ქალი ხარ, და მერე ბავშვი.

— ვაი! მაშ კაცები უნდა იყინებოდნენ?

— ზოგიერთი.

— ძალიან კარგი. მეც ანე ხშირად მოვალ და ისე დიდხანს დავრჩები თქვენთან, რომ იძულებული იქნებით ცეცხლი აანთებინოთ.

მერე პურზე გადაეკიდა:

— მამა, მაგ საძაგელ პურს რად მიირთმევთ?

— იმიტომ, შვილო, რომ ასე უნდა.

— ჰოდა, თუ აგრეა, მეც შავ პურს ვიახლებით.

იმისთვის, რომ კოხეტს მართლა არ ექამა შავი პური, თვითონაც თეთრი პურის ჭამა დაიწყო.

ბავშვობისა თითქმის აღარა ახსოვდა რა კოხეტს. დილა-საღამოს ყოველთვის თავის დედას ავედრებდა ღმერთს, თუმცა აღარ ახსოვდა. ტენარდიე ჩარჩენოდა მეხსიერებაში, ცოლ-ქმარი. ორი საშინელი, საზიზლარი ჩვენება. ისიც ახსოვდა, რომ ერთხელ ღამე ტყეში იყო მარტოდმარტო წყლის მოსატანად. საღდაც შორს ეგონა მომხდარიყო ეს ამბავი, პარიზიდან ძალიან შორს. ისე აგონდებოდა თავისი წარსული, ვითომ ღრმა, ბნელ ორმოში ყოფილიყო და ჟან ვალჟანს ამოეყვანა იმ სიღრმიდან; კვლევ კარგი, რომ ამოეყვანა, თორემ იქ სულ გველები ეხვია თავის წარმოდგენით, ობობები და ცხრაფეხა ჰიები. რომ ჩაწვებოდა ღამე ლოგინში და ჩაფიქრდებოდა, — ნეტავ, მართლა მამა არის ჩემი ჟან ვალჟანიო? — მოუვლიდა ფიქრი, რომ მისი დედის სული ჩადგომოდა ჟან ვალჟანს, რომ თავის შვილთან ეცხოვრა.

მიუჯდებოდა ხოლმე თავის მამობილს, ლოყას მიადებდა მის ჭლარა თმას, ჩუმად გადმოაგდებდა ერთ ცრემლს და იძახდა:

— იქნება დედაჩემი არის ეს კაცი, ასე რომ ვუყვარვარ.

მონასტერში აღზრდილ ქალს, ჯერ ისევ ბავშვს, არა გაეგებოდა რა დედობისა, და იმ აზრს დაადგა, რომ ძალიან ცოტა დედა ჰყავდა, ძალიან ცოტა, ისე რომ სახელობე კი არ იცოდა მისი. განა არა, ჰკითხავდა ხოლმე ჟან ვალჟანს, — დედაჩემს რა ერქვაო? — მაგრამ პასუხს არ აძლევდა მამობილი. თუ გაუშეორებდა კითხვას, ჩააცივდებოდა, ჟან ვალჟანი იღიმებოდა და პასუხს მაინც არ აძლევდა. ერთხელ კი ისე ჩააცივდა, რომ ჟან ვალჟანის ღიმილს ცრემლიც გადმოჰყვა.

ბნელში ხვევდა კოზეტს ჟან ვალუანის დუმილი.

რად უმაღავდა? სიფრთხილით იყო, მიცვალებულისადმი პატივისცემით, თუ შიშით, — სხვის ვისიმე მეხსიერებას როგორ ვანდო იმ უბედურის სახელით.

მანამ ბავშვი იყო კოზეტი, სიამოვნებით ელაპარაკებოდა ჟან ვალუანი თავის დედაზე, და რომ წამოიზარდა ბავშვი, შეუძლებლად ეჩვენა მისი ხსენება. ისე იყო, რომ ველარ ბედავდა კოზეტთან დედამისის მოგონებას. კოზეტს უფრთხილდებოდა, თუ დედას არიდებდა? საშინელი შიში ერეოდა, სარწმუნოებრივი, როდესაც წარმოიდგენდა, რომ შეიძლება კოზეტს გულში ჩარჩეს ფანტინი და ამგვარად მკვდარი ჩაერიოს მათ ცხოვრებაში. წმინდად მიაჩნდა ფანტინი, წამებულად, მაგრამ მაინც საშურად მისი ჩარევა. ფანტინზე ფიქრობდა და დუმილი ერეოდა. რაღაც ჩრდილსა ხედავდა ბნელში მკრთალად და ისე ეჩვენებოდა, თითქო თითი მიედო პირზე, — ჩუმად იყავიო! — მეტად მორცხვი იყო ფანტინი. ცხოვრების ვარამმა მთლად დააკარგვინა თავისი მორცხვობა. ახლა? — ნუთუ უკანვე დაუბრუნდა თავისი მორცხვობა, უკვე მიცვალებულს, ახლა სდარაჯობს აღშფოთებული, რომ საფლავშიც კი აღარავინ დაარღვიოს მისი მოსვენება? — ნუთუ თავისდა უნებურად თვითონაც განიცდიდა იმ ჩრდილის ბრძანებას ჟან ვალუანი? ჩვენ გვწამს სიკვდილი და, მაშასადამე, არა ვართ იმათგანი, რომლებსაც უაზრობად ეჩვენებათ ეს საიდუმლოებრივი განმარტება. ეს იყო მიზეზი, რომ შეუძლებლად მიაჩნდა ფანტინის სახელის ხსენება იმის ქალთან.

ერთხელ კოზეტმა უთხრა:

— წუხელის დედაჩემი ვნახე სიზმარში. ორი ფრთა ჰქონდა, დიდრონი, ალბათ წმინდა იყო თავისი ცხოვრებით.

— თავისი წამებით, — დაუმატა ჟან ვალუანმა.

საერთოდ კი ბედნიერად გრძნობდა თავს ჟან ვალუანი.

ერთად რომ წავიდოდნენ სადმე, მამობილის მკლავს ეყრდნობოდა კოზეტი, ამაყი, ბედნიერი, გულდამშვიდებული. გრძნობდა ამ დიდ სიყვარულს ჟან ვალუანი. ცხადად ხედავდა და ნეტარებას განიცდიდა. თრთოდა საწყალი კაცი, ისე ერეოდა ანგელოზებრივი სიხარული; აღტაცებით იმშვიდებდა თავს, — ასე ვიქნებით, მანამ კოცხალნი ვართო. სულ იმას ფიქრობდა, — ღირსი არა ვარ ამ ნეტარებისა; იმდენი ტანჯვა არ გამომივლია, რომ ასეთი ბედნიერება დამემსახურებინაო, — და გულის სიღრმიდან მადლობას სწირავდა ღმერთს, რომ ასე შეაყვარა ის, განწირული, ანგელოზივით უმანკო არსებას.

პარლი ამინებს, რომ ომის იარაღი გამსღარა

ერთხელ შემთხვევით ჩაიხედა კოზეტმა თავის სარკეში და დაიძახა: — ოჰო!

თითქმის ლამაზად ეჩვენა თავისი თავი და ამან უცნაურად ააღელვა.

აქამდე არც უფიქრია თავის გარეგნობაზე. კოზეტი იხედებოდა სარკეში, მაგრამ თავის თავს არ უყვირებოდა. გარდა ამისა, ხშირად სმენია, როგორც ამბობდნენ იმაზე, — ლამაზი არ იქნება, რომ გაიზრდებო. — მარტო ჟან ვალუანი იყო, რომ ეტყოდა ხოლმე ტყბილად, — არა, შეილო, არა! — მაგრამ იმასაც არა სჯეროდა და ყოველთვის იმ აზრისა იყო, რომ ლამაზი არ არის. ესა სწამდა და ამ რწმენით, ბავშვურად ადვილად მიღებულით, წამოიზარდა, და აი უცბად სულ სხვა უთხრა სარკემ, სწორედ ისე, როგორც ჟან ვალუანმა იცოდა: — არა, შეილო, არა!

ძილი არ მოჰკიდებია იმ ღამეს.

— იქნება მართლა ლამაზი ვარ! რა კარგი იქნება, რომ ლამაზი ვიყო!

თავისი ამხანაგები აგონდებოდა, პანსიონელები, რომლების სილამაზე განთქმული იყო მონასტერში და იძახდა:

— როგორ? მეც ისეთი ვიქნები, როგორც ის კეკლუცი ქალბატონი?...

მეორე ღღესაც მივიდა სარკესთან, ოღონდ შემთხვევით კი არა, მთელი ღამის ფიქრების გადასაწყვეტად და ექვი მოერია:

— რამ გადამრია წუხელის? რის სილამაზე? რა სილამაზე? მე გონჯი ვარ.

არც კი სძინებია წინა ღამეს. ფერმკრთალი ადგა, თვალმიღეული. წუხელის რომ ლამაზად ეჩვენა თავი, არც ძალიან გახარებული იყო ამ აღმოჩენით; მაგრამ ღღეს კი ძალიან დაღონდა, რაკი ნახა, რომ შეცდომით მოეჩვენა თავის სილამაზე. აღარ მიეკარა სარკეს და თმასაც კი ისე ივარცხნინდა მთელი ორი კვირის განმავლობაში, რომ ზურგს უკან ჰქონდა მატყუარა სარკე.

საღამო ხანს სადილს უკან ჩვეულებრივ ქარგას მიუჯდებოდა ხოლმე კოზეტი, ან სხვა რამ მონასტერში ნასწავლ ხელსაქმეს. ჟან ვალუანიც გვერდზე უჯდა ყოველთვის და უკითხავდა რამეს. როგორღაც თვალი მოაშორა ქარგას. ჟან ვალუანს შეხედა და გაკვირვებული დარჩა. — მწუხარებით სავსე თვალთ შეჰყურებდა მამობილი.

ერთხელ კიდევ, ქუჩაში რომ მიდიოდა. უკანიდან მოესმა ვიღაცის ხმა:

— ლამაზი ქალია. ოღონდ უშნოდ ჩაცმული.

არც კი მიბრუნდა, რომ ენახა ამ სიტყვის მთქმელი:

— იპ, ჩემზე არ იტყოდა ამას. მე ლამაზი არა ვარ და მორთული კი ვარ.

თავთიკის კაბა ეცვა და ბამბის ხავერდის ქუდი ეხურა.

თავის ბაღში იყო ერთხელ და ყური მოჰკრა, როგორ ეუბნებოდა ბებერი ტუსენი ჟან ვალჟანს:

— ხედავთ, ბატონო, როგორ გალამაზდა პატარა ქალბატონი? — ის კი ველარ გაიგონა, რა უთხრა ამაზე მამობილმა. მაგრამ ბებერი დედაკაცის ნათქვამმა იმდენად დიდი შთაბეჭდილება იქონია ქალზე, რომ მაშინვე შინისკენ გაიქცა, ავარდა თავის ოთახში, ეცა სარკეს. სამი თვე იყო სარკეში აღარ ჩაეხედა. ჩაიხედა სარკეში და ისე მოეწონა თავისი მშვენიერება, რომ უტბად შეჰყვირა ალტაცებულმა.

ლამაზიც იყო და მშვენიერიც! ძალაუვნებურად დაეთანხმა ტუსენის ნათქვამს თუ არა, თავის სარკეს.

ტანმალალი ქალი იყო, წერწეტა წელი ჰქონდა, თეთრი კანი, ვარდისფერი ღაწვი, დიდრონი თვალები, რომლებს რაღაც ახალი ალი წაჰკიდებოდა. ერთმა წამმა იკმარა, რომ სრული რწმენა აღმოჩენილიყო მის შეგნებაში თავისი სილამაზისა. ან რაღა იყო საეჭვო? სპეციბიც ამას ამბობდნენ, ტუსენმაც იგივე თქვა; ცხადია, ქუჩაშიც იმაზე იყო ნათქვამი, — ლამაზია, მაგრამ უშნოდ არის ჩაცმულიო. — არა, ეჭვი შეუძლებელი იყო და ქალი ბაღში ჩავიდა. დედოფლად ეჩვენებოდა თავი. ჩიტების გალობა ესმოდა იმ შუა-ზამთარში, მოწმენდილი ელანდებოდა ცა, მზის სხივს ხედავდა ყველგან ხეებში, ყვავილების ბუჩქებში. შესლილივით იყო გახელებული, გამოუთქმელი სისხარულით ალტაცებული.

ჟან ვალჟანს კი მწუხარება ერეოდა, სევდით უვსებდა გულს.

რამდენიმე ხანი იყო, გულისწუხილით ხედავდა, როგორ დღითი დღე ემატებოდა კოზეტს მშვენიერება და კეკლუცობა. ის, რაც ბრწყინვალე განთიადი იყო სხვებისთვის, იმისთვის მწუხრი გამჭდარიყო.

საგულისხმობა, რომ კარგა ხანია, ასე იცვლებოდა კოზეტი და თვითონ კი ვერას ამჩნევდა. სიმშვენიერის მოულოდნელი სხივი ეფინებოდა ნელ-ნელა კოზეტს და ამ სხივს ვერ გაუძლო ჟან ვალჟანის მოღუშულმა თვალმა. გრძნობდა, რომ ამას მოჰყვებოდა შეცვლა მისი ბედნიერი ცხოვრებისა. იმდენად ბედნიერი იყო კაცი,

რომ ფიქრითაც კი ვერა ბედავდა რისიმე შეცვლას, — სულაც არ დავკარგო ჩემი ნეტარებაო. — მრავალი უბედურება ენახა საბრალოს; მრავალი სულიერი ჭირილობა ჰქონდა, ჯერაც მოუშუშებელი, ავი კაცი იყო ერთხანად. თითქმის ბოროტი; ასლა ლამის წმინდანად ვარდაქმნილიყო და კატორღის ჯაჭვი მაინც სდევნიდა უბედურს. მართალია უხილავი, მაგრამ მეტად მძიმე, ჯაჭვი საზოგადოებისაგან ჩასაქვევებლად განწირულისა, კანონის მიერ დევნილისა. რომ დაეჭირათ, თავის უხილავ სათნოებიდან ისევ ყველასათვის სანახავ სიწმილეში გადაიყვანდნენ და ჯაჭვს შეაბამდნენ. ყველაფერს აიტანდა ეს კაცი, ყველაფერს მოითმენდა, ყველაფერს აპატიებდა, ყველაფერს მოიწონებდა და აყურთხებდა, აღარა უნდოდა რა ღვთისაგან, თავის ბედისაგან, ხალხისაგან, კანონებისაგან, საზოგადოებისაგან, ბუნებისაგან, ქვეყნიერებისაგან. ოღონდ კოზეტს ჰყვარებოდა.

ღიახ, ოღონდ კოზეტს ჰყვარებოდა!

სულ იმას შესთხოვდა ღმერთს, — კოზეტის სიყვარული არ მომიშალო, ჩემია დღეს ამ ბავშვის გული და ჩემად დარჩეს მანამ ცოცხალი ვარო.

კოზეტს უყვარდა იგი და ამით იყო დამშვიდებული. განკურნებული, მოსვენებული, დაჯილდოებული, დაგვირგვინებული. კოზეტს უყვარდა და ცოცხალი იყო. სხვა აღარა უნდოდა რა. რომ ეკითხათ, — უკეთესი გინდა რამეო? — არაო, — უპასუხებდა, თვით ღმერთს რომ ეკითხა, — ცათა შინა ყოფნა გინდაო? — არაო, — უპასუხებდა, — ბევრს წავაგებო.

სულ წვრილმანი რამ რომ შესებოდა მის ცხოვრებას და იოტის ოდენი წაეხდინა, თუნდა მარტო ზედაპირზე, მაინც შიშით ავსებდა ჟან ვალჟანს და ისე ეჩვენებოდა. როგორც დასაწყისი დიდი უბედურებისა. არ იცოდა, და არც როდისმე სცოდნია, რა არის ქალის სილამაზე; მაგრამ ალღოთი გრძნობდა, რომ საშინელი რამ უნდა ყოფილიყო.

კოხტად იშლებოდა ვარდი, უფრო და უფრო ტურფა და მომხიბლავი; იშლებოდა ჟან ვალჟანის გვერდით, მის თვალწინ და ისიც შიშით შეჰყურებდა საკუთარი სიგონჯის, სიბერის, სიღარიბის, განწირულებისა და დამცირების სიღრმიდან თავის ტოროლას. გრძნობდა, რომ ხელიდან გამოაცლიდა ეს სილამაზე ერთადერთ ნუგეშს.

— რა ლამაზია ეს საძაგელი! — იძახდა ჟან ვალჟანი, — მერე ნე? მე რაღა მომელის უამისოდ?

ამით განსხვავდებოდა მამობილის და დედის სიყვარული: ის

შიშით და მწუხარებით ხედავდა ქალის გალამაზებას, დედას კი ნეტარებით და ტკბილი იმედით აევესებოდა გული.

მალე აღმოჩნდა პირველი ნიშნები ამ სილამაზის შედეგებისა.

კოზეტმა მეორე დღესვე, რაკი სარკემ დაარწმუნა, რომ კონტა, ლამაზი იყო, მეორე დღესვე დიდი ყურადღებით ჩაიცვა ტანისამოსი და მოიკაზმა. იმ კაცის ნათქვამი ეღვა ყურში, ქუჩაში რომ გაიგონა, — ლამაზია, მაგრამ უშნო ჩაცმულიო. — ყურში ეღვა, თითქოს მისანი ყოფილიყოს, ეთქვას თავისი და გამქრალიყოს. ტორროლას კი გულში ჩაეტოვებინა თესლი იმ ორი ნეტარებისა, რომლითაც სულდგმული არის ქალი: თესლი კეკლუცობისა. მეორე თესლი — სიყვარულისა ჯერ არსად იყო.

თავისი სილამაზე უნდა სწამდეს ქალს, რომ მასში გაიშალოს სული დედაკაცისა. ზიზღით შეხედა თივთიკის კაპას და სირცხვილით ბამბის ხავერდის ქულს. რაც უნდა ეთხოვა, ყველას აუსრულებდა მამობილი. მას ერთბაშად შეეთვისებინა მთელი მეცნიერება კონტა კაბის და ზედატანისა, მოხდენილი ქულის და ფეხსაცმლისა. კოპწია გულისპირის და მაჯებისა, მშვენიერი ქსოვილისა, სახის მომხიბლავი ფერისა, — მთელი ის მეცნიერება, რომელიც ისე ამშვენებს პარიზელ ქალს, გულწარმტაცად ჰქმნის და თან საშიშრადაც. პარიზელი ქალისთვის არის გამოგონილი სიტყვა — ეშხით დამთრობი.

ერთი თვე არც კი დასჭირდა პატარა კოზეტს, რომ უდაბური ბაბილონის და პლუმეს ქუჩაში მცხოვრები ერთი მშვენიერთაგანი გამხდარიყო, რაც დიდ მიღწევას წარმოადგენდა, და საუკეთესოდ მორთულიც. რაც აუცილებლად საჭირო არის ლამაზი ქალისთვის. ძალიან უნდოდა კიდევ შეხვედროდა სადმე იმ გამვლელს, რომ ენახა, — ახლა რაღასა ბრძანებდა? — რომ ჰკუთნა ესწავლებინა მისთვის. მშვენიერება იყო, ყველაფრით შემკული და აგრეთვე გემოვნებითაც, — საკვირვლად კარგადა სცნობდა, ვისი მოკაზმული იყო ქალის ქული, ეერარის, თუ დ-ერბოსი.

მწუხარებით შესცქეროდა ყოველივე ამას ჟან ვალჟანი. გრძნობდა, რომ თვითონ მხოლოდ ცოცვა შეეძლო, სიარული, თუ მეტი გნებავთ, და ხედავდა, რომ ფრთებს ისხამდა კოზეტი.

თუმცა ქალი თუ დააცქერდებოდა იმის ტანსაცმელს, მაშინვე მიხვდებოდა, რომ დედა არა ჰყავდა ამ კეკლუცს. ბევრი რამ გამოკპარგოდა კოზეტს წვრილმანი, მაგრამ აუცილებელი. დედა რომ ჰყოლოდა, ეტყოდა, რომ ყმაწვილმა ქალმა, გასათხოვარმა, არ უნდა ჩაიცვას არაფერი ქამხისა.

პირველად რომ მოიხროთ კოზეტი და სასეირნოდ წავიდა თავისი ახალი ქამსის კაბით. მოკლე წამოსასხამით და თეთრი მარმაშის ქუდი, მკლავში გაუყარა ჟან ვალჟანს ხელი და ისე მისდევდა ჩვეულებრივად, ოღონდ მხიარული იყო, აღტაცებული, ვარდივით მშვენი, ამაყი, თავმომწონე.

— როგორ მოგწონვართ, მამიკო, ასე მორთული?

— მშვენიერი ხარ, შვილო, — უთხრა ჟან ვალჟანმა იმ ხმით, რომელიც შურიანის სიმწრით წარმოთქმულსა ჰგავდა.

ჩვეულებისამებრ ისეირნეს იმ დღეს. შინ რომ მივიდნენ, კოზეტს ჰკითხა:

— იმ კაბას კი აღარ ჩაიცვამ, გუშინ რომ გეცვა?

კოზეტის ოთახში იყვნენ. მიბრუნდა კოზეტი განჯინისკენ, სადაც მისი ტანისამოსი ეკიდა, სხვათა შორის პანსიონელის ფორმის კაბაც, და თქვა:

— ამ საზიზღრობას? აბა, რად გინდათ, მამიკო, რომ ესენი მეცვას? ოჰ, ღმერთმა დამიფაროს! მაჯლაჯუნასა ვგავარ, ეს რომ მაცვია.

მწარედ ამოიოხრა ჟან ვალჟანმა.

წინათ სულ იმას ეხვეწებოდა კოზეტი, — ჩემთან იყავით, ნურსად წახვალთ, მე თქვენთან უფრო ვერთობიო, — და ახლა კი სულ იმას სთხოვდა, — გავიდეთ, გავისეირნოთო. — მართლაც, რად უნდა ქალს წერწეტი წელი და ტურფა სახე, თუ შინ იჯდება და არავის დაანახვებს?

ისიც შენიშნა ჟან ვალჟანმა, რომ წინანდებურად აღარ სწყალობდა კოზეტი უკანა ეზოს და მამობილის ოთახს. უფრო ბაღში ტრიალებდა, ან ბაღის მოაჯირთან დასეირნობდა. დაღონებული იყო ჟან ვალჟანი და, ეს რომ ნახა, ფეხი ამოიკვეთა ბაღიდან; თავის უკანა ეზოში იყო, როგორც ძაღლი.

იცოდა კოზეტმა, რომ ლამაზი იყო და დაჰკარგვოდა სიკეთე ამის უვიცობისა. ტკბილი სიკეთე, რადგან თავისი უვიცობით დამშვენებული სილამაზე სათნოებად ხდება, და არაფერია ისეთი წარმტაცი, როგორიც არის უმანკო მშვენიერება, რომელს ხელში უჭირავს სამოთხის გასაღები, და ის კი არ იცის, რის პატრონია. მაგრამ თუ ცოტა რამ დაჰკარგვოდა ბავშვური უცოდნელობისა, სამაგიეროდ ბევრი შეეძინა თავისი ჩაფიქრებული მშვენიერებით. სიყმაწვილის სიხარულით იყო აღსავსე, უმანკოებით და სილამაზით, მაგრამ მაინც ჩაფიქრებული იყო და დაღონებული.

ამ დროს იყო, რომ ექვსი თვის უნახავს შეხვდა მარიუსი ლუქსემბურგის ბაღში.

დასაწყისი ბრძოლისა

კოზეტი თავის ბაღში, მარიუსი თავის ოთახში, მარტოდმარტონი იყვნენ ორივე და ნაპერწკალსა მოელოდნენ, რომ ცეცხლი წაჰკიდებოდათ. განგება იყო, რომ თავის იღუმალის მოთმინებით უახლოვებდა ერთმანეთს ამ ორ არსებას, უკვე აღვსილი ვნების ელექტრონით. ისე მომწიფებოდათ გული სიყვარულისთვის, როგორც ელვით სავსე ღრუბელს ჭექა-ქუხილისთვის, და ისღა აკლდათ, რომ შეხვედროდნენ სადმე ერთმანეთს და ერთი თვალის გადაკვრით შეერთებულნი იყვნენ ადგზნებული სულით.

ისე ხშირად ნახავთ ჩვენს სიყვარულის რომანებში ამ „ერთი თვალის გადაკვრას“, რომ ბოლოს სულაც უსაფუძვლოდ სცნეს და უარჰყვეს. დღეს ვედარავინ ბედავს თქვას, რომ — შეიყვარეს, რადგან ერთმანეთს უყურებდნენო, — და ნამდვილად კი სწორედ ამით იწყება სიყვარული, და მარტო ამით სწორედ. დანარჩენი თან მოსდევს ამას. არაფერია იმისთანა მძლავრი, როგორც ეს ბიძგი, ერთმანეთს რომ წაჰკრავს ორი არსება და ცეცხლს აუწებებს.

კოზეტმა რომ შეუცნობლად მხერა ესროლა მარიუსს და აათრთოლა, მარიუსმაც იმითვე უპასუხა და ააღლევა კოზეტი.

გული დაუჭირეს ერთმანეთს და ნეტარებით აუვსეს.

კაი ხანი იყო, ხედავდა კოზეტი მარიუსს, უყურებდა, ათვალეობდა, როგორც ქალებმა იციან, — ხედავენ და ათვალეობენ, თუმცა თვალით სხვაგან იყურებიან. — ჯერ არად მოსწონდა მარიუსს კოზეტი და კოზეტს კი ლამაზ ბიჭად მიაჩნდა მარიუსი; მაგრამ ყურადღებას არ აქცევდა მარიუსი და ისიც იყო თავისთვის, დამშვიდებული.

მაინც იძულებული იყო ეღიარებინა, რომ მშვენიერი თმა ჰქონდა იმ ყმაწვილს. ლამაზი თვალები, ტკბილი ხმა, — ბაღში შეხვდებოდნენ ხოლმე მარიუსს ამხანაგები და იმათ ბაასსაც ისმენდა ხანდახან, — კარგად ვერ დადიოდა, მართალია, მაგრამ უხდებოდა თავისი იერი; ჭკვიან ბიჭსა ჰგავდა, პატიოსანს, გულკეთილს, თავმდაბალს, მაგრამ თავმოყვარეს და ამაყს. ღარიბსა ჰგავდა, მაგრამ ღირსეულს.

ბოლოს რომ თვალი გადაჰკრეს ერთმანეთს და უტბად ამცნეს გულისნადები, ეს პირველი ბნელი და გამოუთქმელი აღსარება, რომელსაც თვალი გამოთქვამს, კოზეტმა ჯერ ვერც კი გაიგო ეს მუნჯი ენა. ჩაფიქრებული მოადგა დასავლეთის ქუჩას; ჩვეულებისა-

მებრ ჟან ვალუანი იქ გადასულიყო მაშინ ექვსი კვირით. მეორე დილას რომ გაიღვიძა, მაშინვე ის უცნობი ყმაწვილი კაცი მოაგონდა. ამდენი ხნის განმავლობაში გაყინული ბრმასავით მავალი, დღეს რომ შემოხედა კოხეტს. თითქოს არც ძალიან იამა მისი ყურადღება: ცოტა არ იყოს, გაჯავრებულიც იყო იმ ლამაზი ყმაწვილი კაცის საქციელით. „რა, აქამდე კი ბრმა იყო, რომ არა კადრულობდა საწყალი კოხეტის შემჩნევას? მაგაზე ნუ იქნება, თორემ თვითონ უარესს უზამს“. და სიხარულით აევსო გული, ჯერ ისევ ბავშვური სიხარულით, როდესაც დაემუქრა.

იცოდა, რომ ლამაზი იყო და გრძნობდა, თუმცა ბავშვურად. შეუგნებლად, რომ კარგად იყო შეიარაღებული. ისე თამაშობენ თავისი სილამაზით ქალები, როგორც ბავშვები კალმის დანით და გულსაც იჭრიან.

რა იცოდა პატარამ, როგორ ყოყმანობდა მარიუსი, როგორ თრთოდა, ველარა ბედავდა იმათი სკამისკენ გავლას. იჯდა თავის სკამზე, ან თუ სეირნობდა, იმათ სკამს ველარ უახლოვდებოდა; და სწორედ ეს აჯავრებდა კოხეტს. ერთხელ ჟან ვალუანს სთხოვა, — მოდი, ახლა აქეთ ჩავისეირნოთ, — რომ მარიუსისკენ გაევიდნენ. რაკი ნახა ბოლოს, რომ მარიუსი არ მოდიოდა, თვითონ წავიდა იმისკენ. ამგვარ შემთხვევაში მაჰმადსა ჰგვანან ქალები, გარდა ამისა, ნამდვილი სიყვარულის პირველი ნიშანი კაცის მხრივ მოკრძალება არის და ყმაწვილი ქალისა გამბედაობა. საკვირველია, მაგრამ სრულიად ბუნებრივი: ორი სქესი, ერთმანეთთან დაახლოების მონატრულნი, ერთიმეორეს უცვლიან თვისებებს.

იმ დღეს კი გადახედა კოხეტმა მარიუსს და გააგეჟა კაცი. გადახედა მარიუსმა კოხეტს და აათრთოლა ქალი. მარიუსი იმედიანად წავიდა შინისკენ, კოხეტი კი მოუსვენრად იყო. იმ დღიდან ისინი აღმერთებდნენ ერთმანეთს.

პირველი განცდა კოხეტის სიყვარულისა იყო ღრმა ჰმუნვა, გამოურკვეველი. ისე გრძნობდა თავს, თითქოს ერთი ღამის განმავლობაში მთლად მიღამებულიყო მისი სული. ველარა სცნობდა თავის სულს. სპეტაკი სიწმინდე ყმაწვილი ქალისა, ცივი და მხიარული, თოვლივით არის და უმალვე დნება სიყვარულისაგან, რადგან სიყვარული მზე არის, იმისი მდნობი.

ჯერ არა იცოდა რა კოხეტმა სიყვარულისა. ჯერ არსად გაეგონა ეს სიტყვა, მიწიერი მნიშვნელობით წარმოთქმული. მონასტერში შემავალ მუსიკის წიგნებში სიყვარულის, „ამურის“, მაგივრად ან „ტამბური“ იყო ჩაწერილი, ესე იგი დოლი, ან „პანდური“, ესე იგი უნგ-

რელი ჯარისკაცი. ბრიყვი, გაუთლელი, ამით იყო რომ სიმღერა გამოცანას წარმოადგენდა მოზრდილთათვის, სრულიად გაუგებარს: „აჰ, რა ტყბილია ტამბური“. ან კიდევ: — „სიბრალოელი ხომ პანდური არ არის“... მაგრამ ისევ ბავშვი იყო მონასტერში ყოფნის დროს და „დოლსაც“ ტყბილად მღეროდა და „პანდურსაც“. ამიტომ იყო, რომ არ იცოდა, რა სახელი ჰქონდა იმ გრძნობას, რომელიც ისე მორეოდა. თავის ავადმყოფობის სახელი შეიძლება არ იცოდეს კაცმა, მაგრამ მაინც იტანჯებოდა.

მით უფრო მეტად უყვარდა კოხეტს, რომ სიყვარულისა არა იცოდა რა. და მარტო გრძნობდა. არ იცოდა, კარგია თუ ავი ეს სიყვარული, სასარგებლო, თუ მავნებელი, მაცოცხლებელი, თუ მომკვდინებელი, მარადი, თუ წარმავალი, ნებადართული, თუ აკრძალული? სიყვარულს გრძნობდა და განცვიფრებული დარჩებოდა, რომ ეთქვა ვისმე: — მაშ ძილი გაგიკრთათ? არა გრცხვენიათ! მადა აღარა გაქვთ! ხომ არ გაგიყებულხართ? გული გიწუხთ, გულისცემას უჩივით... ანია თქვენზე! ხან ჰარხალივით აწითლდებით, ხან ფერი მიგდით და ყვითლდებით, ხეივანში რომ დაინახავთ ვიღაც შავად მოსილ ყმაწვილს, განა? ფუ, შეგარცხენიათ ღმერთმა! — ვერაფერს გაიგებდა ამ რისხვისას და გულწრფელად უპასუხებდა:

— ჩემი რა ბრალია? მე ამისი არაფერი ვიცი და არაფერი შემეძლია.

კარგი ის იყო, რომ გული სწორედ იმ სიყვარულით ჰქონდა სავსე. რომელიც შეეფერებოდა მის სულიერ განწყობილებას. ერთგვარი თაყვანისცემა იყო ეს სიყვარული. შორით მზერა, შორით ტკბობა, გაღმერთება უცნობისა. ეს იყო სიყმაწვილის და სიჭაბუკის შეხვედრა, ტყბილი სიზმარი რომანად ქცეული, მაინც სიზმრად დარჩენილი. ოცნება, უკვე განხორციელებული, მაგრამ ჯერ მას არც სახელი ჰქონდა, არც დანაშაული, არც რამე მწიკელი, არც მოთხოვნილება, არც ნაკლი; ერთი სიტყვით, საყვარელი ჰყავდა კოხეტს შორეული, გაიდევლებული, ოცნება ხორცმესხმული. უფრო ახლო რომ შეხვედროდნენ, შეხებოდნენ ერთმანეთს, შეშინებული იქნებოდა კოხეტი, იუცხოვებდა, რადგან ჯერ ისევ მონასტრის მიერ შთაგონებული სჯიდა ყველაფერს. ბავშვური შიში არ მოეშორებინა ჯერ კიდევ და ამას მოლოზნური შიშიც ემატებოდა. მონასტრის შთაგონებებით იყო გაქლენილი, ძალიან ნელა თავისუფლდებოდა მათი გავლენისაგან და ყველაფერი საშიშრად ეჩვენებოდა და ასარიდებლად. იმ ყოფაში იყო კოხეტი, რომ იმისთვის, ლანდი იყო საჭირო და არა მისდამი ტრფილით გახელებული სიყვარული. თაყვანსა სცემდა მარიუსს. როგორც რაღაც მომხიბლავ, სათელმოსილ, შეუძლებელ არსებას.

და რადგან უაღრესი უმანკოება უაღრესი კეკლუცობის მოსაზღვრე არის, გულწრფელად უღიმოდა თავის ოცნებას.

მოუთმენლად მოელოდა ყოველდღე იმ დროს, როდესაც სასეირნოდ მიდიოდა. იქა ხედავდა მარიუსს, უსაზღვრო ბედნიერებით ევსებოდა გული და ღრმად სწამდა, რომ გულწრფელად გამოთქვამდა თავის სულიერ განწყობილებას, ეან ვალეანს რომ მიმართავდა აღტაცებული:

— რა მშვენიერი რამ არის ეს ლუქსემბურგის ბაღი!

ბნელში იყვნენ ერთმანეთისთვის კოზეტი და მარიუსი: ჯერ არ იცნობდნენ ერთიმეორეს, არ ლაპარაკობდნენ, საღმის მიცემასაც კი ვერ ბედავდნენ. ხედავდნენ ერთმანეთს და, როგორც ვარსკვლავები ზეცაში, რომელთ განმაცალკევებელი მანძილი მილიონობით ითვლება, ერთმანეთის ცქერით სულდგმულბდნენ.

კოზეტი ნელ-ნელა იზრდებოდა. განვითარება ერეოდა და ქალი ხდებოდა, ლამაზი, სიყვარულით გატაცებული ქალი. თავისი სილამაზის სრული შეგნებით და სიყვარულის სრული შეუგნებლობით. კეკლუცი იყო. კეკლუცი იყო მეტიხმეტად, კეკლუცი თავისი შეუგნებლობისა გამო.

თ ა ვ ი მ ე შ ვ ი დ ე

ს ა ვ დ ა ს ს ა ვ დ ა ე რ თ ვ ის

თავისი ალლო აქვს ყოველ მდგომარეობას. ბებერი. მაგრამ მარადი დედა-ბუნება ყრუდ აგრძნობინებდა ეან ვალეანს მარიუსის სიახლოვეს და კანკალებდა კაცი, რომ გაიტაცებდნენ ბნელი ფიქრები. არაფერსა ხედავდა საექვოს. არაფერი იცოდა და მაინც ექვის თვალით შეჰყურებდა ყველაფერს, თითქოს გრძნობს, რომ მის გვერდით შენობას აგებენ დიდს და მეორე გვერდით კი რაღაც ინგრევა ისევე დიდი.

მარიუსიც გაეფრთხილებინა ამ დედა-ბუნების ალლოს და ყოველ ღონისძიებას ხმარობდა, დამალვოდა ქალის „მამას“. მაგრამ ვერ ახერხებდა დამალვას და ეან ვალეანი თვალს მოჰკრავდა ხოლმე ხანდახან. უცნაური იყო მარიუსის იერი, ბუნებრიობას სრულიად მოკლებული. სიფრთხილე საექვო ჰქონდა და კადნიერება უხერხული.

ძველებურად ახლო აღარ გაუვლიდა ხოლმე, დაჯდებოდა შორს სადმე და იჯდა ისე აღტაცებული. წიგნი ეპირა გაშლილი, ვითომ კითხულობდა, მაგრამ წიგნიც ვერა შველოდა მის განზრახვას. ან რა საჭირო იყო ეს ვითომ კითხვა? წინათ თავის ძველ, საშინაო

ტანისამოსით მოდიოდა ბალში. ახლა კი ყოველთვის ახალს იცვამდა, სასეირნოდ რომ დააპირებდა წასვლას. იქნებ თმასაც იხუჭუჭებდა. უცნაური თვალით იყურებოდა, ხელთათმანს იცვამდა. მოკლედ რომ ვთქვათ, ჟან ვალჟანს გულით სძულდა ეს ყმაწვილი კაცი.

კოზეტს ვერაფერს ატყობდა ჟან ვალჟანი. დანამღვილებით არ იცოდა ტოროლამ, რა სჭირდა იმ დროს, მაგრამ იმას კი კარგად გრძნობდა, რომ დასამალი იყო, რაც აწუხებდა და ახარებდა.

საექვო შეთანხმებას ხედავდა ჟან ვალჟანი კოზეტში აღძრულ ახალი ტანისამოსით და სამკაულებით გატაცებაში და უცნობი ყმაწვილი კაცის მორთულობაში. შეიძლება, უბრალო შემთხვევა ყოფილიყო ეს ერთდროულობა; დიახ, შემთხვევითი უნდა ყოფილიყო ეს გარემოება, მაგრამ მაინც მუქარად ეჩვენებოდა ჟან ვალჟანს.

კოზეტს თავის დღეში არაფერს ეტყოდა ამ უცნობის შესახებ. მაგრამ ერთხელ ველარ შეიკავა თავი, გულს უკლავდა შიში, სასოწარკვეთილება ერეოდა და იმანაც მოუთმენლად, მოულოდნელად მოსინჯა თავისი უბედურების სიღრმე.

— რა გაბერილი დადის ეს ყმაწვილი კაცი!

ერთი წლის წინათ რომ ეთქვა კოზეტისთვის ეს სიტყვა, როდესაც გულგრილი ბავშვი იყო, გულწრფელად უპასუხებდა:

— მაგას როგორა ბრძანებთ? პირიქით, მშვენიერია!

ათი წლის შემდეგ, მარიუსისადმი სიყვარულით გულსავესე, უპასუხებდა:

— მართალსა ბრძანებთ, გაბერილი, საძაგელი!

იმ დროს კი, სიცოცხლის და სიყვარულის იმ ყოფაში, მოკლედ მოუჭრა მშვიდად, გულცივად:

— რომელი ყმაწვილი კაცი, ისა?

ისე უპასუხა, თითქოს ჯერ არსად ენახა ეს ყმაწვილი კაცი და ახლა თვითონ ჟან ვალჟანმა დაანახა აქამდე უნახავი.

„რა სულელი ვარ! — ფიქრობდა ჟან ვალჟანი, — ყურადღებას არ აქცევდა ბავშვი და ლამის თვალი აუუხილო ჩემი დაუფიქრებლობით“.

ეს გახლავთ მიაშიტობა სიბერისა და სიღრმე ბავშვისა.

ესეც კანონი არის მწუხარებით და სიფრთხილით ჩამწარებული პირველი სიყვარულისა, დაბრკოლებათა ასაცილებლად ბრძოლით გახლებულისა: ყმაწვილი ქალი გულთმისანივით აიცდენს მახეს, ყმაწვილი ვაჟი კი მაშინვე შიგ გაებმის.

ჩემი ბრძოლა დაუწყო მარიუსს ჟან ვალჟანმა და იმან კი ამისი ვერაფერი გაიგო, რადგან გაგიყებული იყო სიყვარულით, ჯერ სრულიად გამოუტყდელი. მრავალი მახე დაუგო ჟან ვალჟანმა. —

ხან სეირნობის დრო შეცვალა, ხან სკამი, ხან ცხვირსახოცი დატოვა სკამზე, ვითომ დავეწყებულე, ხან მარტო მივიდა ბაღში. ამას ვერაპა ხედავდა მარიუსი და თავდალუნული ძვრებოდა მის გზაზე დაგებულ მახეში. ჩუმ ძიებას აწარმოებდა ჟან ვალჟანი, ხმის ამოუღებლად ჰკითხავდა მარიუსს, და ისიც — დიახ, აგრეთაო, — უპასუხებდა გულწრფელად ყოველ მის კითხვას. კოზეტს კი მაგარი ციხე აეგო თავისი გარეგანი შეურყევლობისა და სიმშვიდისა, და ყინულზე აცურებდა მოხუცებულ მამობილს.

— გაგიუებულია კოზეტისადმი სიყვარულით ის დოყლაპია, და კოზეტმა კი ისიც არ იცის, რომ არსებობს ის სულელი ბიჭი.

დასკვნა იყო და დამშვიდება კი არა. მაინც რაღაცას სწუხდა გული და კანკალი აუვარდებოდა ის დოყლაპია რომ მოაგონდებოდა: დღეს იქნებოდა, თუ ხვალ ხომ კოზეტსაც გაიტაცებდა სიყვარული. განა ასეთი შეუძინებლობით არ იწყება სულ ყველაფერი?

ერთხელ იყო მხოლოდ, ფეხი წაუსხლტა კოზეტს და ძალიანაც შეაშინა თავისი მამობილი. სამი საათი იყო, ბაღში ისხდნენ და, რომ წამოიწია ჟან ვალჟანმა შინ წასასვლელად, ქალს მოულოდნელად წამოსცდა:

— ასე ადრე?

ბაღში სიარული კი მაინც არ დაიშალა ჟან ვალჟანმა, რადგან არ უნდოდა დაერღვია რითიმე ცხოვრების ჩვეულებანი და მით არ გაემყლავნებინა კოზეტისთვის თავისი ეჭვი. ამ სეირნობის დროს, როდესაც რამდენიმე საათის განმავლობაში ნეტარებით ტკებობდნენ შეყვარებულნი, კოზეტი ღიმილით ატკობდა მარიუსს და ისიც ქალის ეშხით მთვრალი, აღტაცებული აღარაფერსა ხედავდა ამქვეყნად, გარდა თავისი სალოცავის მშვენიერი სახისა, ჟან ვალჟანი გაცეცხლებულ, აღშფოთებულ თვალს არ ამორებდა მარიუსს. ხომ მრწამსად მიაჩნდა თავის რწმენა — ავს აღარსად გავიტარებ გულშიო, — მაინც, მარიუსს რომ დაინახავდა, გრძობდა, ლამის გაგიუებულიყო, გაცოფებულიყო კაცო. ძველებური მხეტური ბრაზი აღეძვროდა გულში, სადაც უწინ გაშმაგების და შურისძიების მეტა არა გააჩნდა რა. ხანდახან ისე მოერეოდა ხოლმე ბრაზი, რომ განცვიფრებული ეკითხებოდა თავის თავს, — ნუთუ ისევ მხეცადა ვხდები ადამიანიო?

— აგერ, ისევ აქ არის! რას დაეხეტება? რად არის ყოველთვის ამ ხეივანში? სხვაგან ვერ ისეირნებს? რა უნდა, რა, რომ სულ უკან გვდევს, გვითვალთვალვს, გვზვერავს? რა უნდა და, ცდა ბედის მონახვერეაო, თავს დასტრიალებს თავის სატრფოს, რომ ხელთ იგდოს როგორმე და გაიტაცოს.

— ასეა, ასე! რას დაეძებს, რა უნდა? დროს გატარება და გამარჯვება. მერე მე რაღა ვარ? როგორ? ტყის ნადირივით უვიცი ვიყავ, ავისა და კარგის გარჩევა არ ვიცოდი, საზიზღარი ვიყავ, ბედკრული; დაჩოქილი ვყავდი ცხოვრებას, ტანჯვისა და წვალების მეტი არა მინახავს რა, ავერ სამოცი წლისა ვარ ჯაცი; ისე დავებრდი, რომ სიყმაწვილე არ მინახავს, არც ოჯახი მყოლია, არც ცოლი, არც შვილი, არც ნათესავი, არც მეგობარი; შრომით გავატარე ჩემი სიცოცხლე; გულკეთილი ვიყავ, თუმცა ავად მექცეოდნენ ყოველთვის; მიუხედავად ამისა, დავიმორჩილე ბოროტება. პატიოსნება დავისახე ცხოვრების მიზნად, მოვინანიე ჩემი წარსულის ბოროტება. მზადა ვარ შეეუნდო ჩემს მოყვასს ყოველი ავი... და სწორედ იმ დროს, როდესაც დაჯილდოებულად მიმაჩნია თავი, როდესაც ბოლო მოელო ჩემს წამებას, როდესაც მეგონა, მივალწიე-მეთქი ჩემს მიზანს, როდესაც ყველაფერი მაქვს, რაც კი მინდა, ხელიდან მართმევენ, უნდათ გულიდან მომგლიჯონ ჩემი სულის ჩამდგმელი. რაღად მინდა სიცოცხლე, თუკი კოზეტი არ მეყოლება? აღარც სიხარული შემრჩება უიმისოდ, აღარც გული და აღარც სული, მხოლოდ იმიტომ, რომ ვიღაც ბრიყვმა მოისურვა ხეტიალი ჩვენს ახლო ბაღში. — ცეცხლს აფრქვევდა გაბრაზებული. ადამიანი კი აღარ იყო, რომელიც ადამიანს შესცქერის; მტერი კი აღარ იყო თავის მტრის წინაშე; არა, გააფთრებული ძაღლი იყო, რომელიც ქურდსა ხედავს.

დანარჩენი ვიცი: ისევ ისე გაუფრთხილებლად დარჩა მარიუსი. ერთხელ კვალდაკვალ მიჰყვა კოზეტს დასავლეთის ქუჩის სახლამდე. ერთხელ კიდევ მეკარეს დაუწყო კითხვა. მეკარემ თავის მხრივ უან ვალყანს მოახსენა:

— ვინ გახლავთ, ბატონო, ის ცნობისმოყვარე ყმაწვილი, თქვენ ამბავს რომ კითხულობს?

მეორე დღეს ისეთი თვალით გადახედა უან ვალყანმა, რომ არ შეიძლებოდა მარიუსს ყურადღება არ მიექცია ამისთვის და ერთი კვირის შემდეგ ხომ ბინაც გამოიცვალა. დაიფიცა, — აღარ გავივლი არც ლუქსემბურგის ბაღში, არც დასავლეთის ქუჩაზეო, — და პლუმეს ქუჩას დაუბრუნდა.

კოზეტი კი არასა ჩიოდა, არას ამბობდა, არაფერს ჰკითხავდა, არ ეხებოდა მიზეზს, ამ ჩვეულებრივის უარყოფისას, უკვე გრძობდა, რომ სიფრთხილე იყო საჭირო, რომ არ გაეცა თავისი საიდუმლოება. უან ვალყანმა არა იცოდა რა ამ სიფრთხილისა, გამოცდილება არა ჰქონდა ამ მომხიბლავი საიდუმლოების გამოცნობისა, და იმიტომ იყო, რომ ვერ მიხვდა, რა მნიშვნელოვანი საფუძველი

ჰქონდა კოზეტის ღუმელს. შენიშნა მხოლოდ, რომ დაღონებული იყო ქალი და თვითონაც მწუხარება მოერია. ერთმანეთს ებრძოდა ორი გამოუცდელი.

და ერთხელ გამოსაცდელად მიმართა კოზეტს:

— მოდი, ლუქსემბურგში გავისეირნოთ, გინდა?

სიხარულით გაუბრწყინდა სახე ტოროლას.

— დიახ, წავიდეთ.

შევიდნენ ბაღში. სამი თვე იყო იქ აღარ გაეგლოთ. აღარც მარიუსი დადიოდა. არც იმ დღეს იყო მარიუსი.

მეორე დღეს ხელახლა მიმართა იმავე კითხვით:

— თუ გინდა, ლუქსემბურგში წავიდეთ.

ნელი, სევდიანი ხმით უპასუხა კოზეტმა:

— არა, არ მინდა.

ეს დაღონება აბრაზებდა ჟან ვალჟანს და სიმშვიდე კი გულს უჩუყებდა.

რას დაემონავებინა ასე ამ ყმაწვილი ქალის ფიქრი და გონება? რას ჩაემალა ასე მიუწვდომლად? რის მომასწავებელი იყო ეს მდგომარეობა? რის მოლოდინში უნდა ყოფილიყო საწყალი კაცი? რა მოელოდა პატარა კოზეტს? და იმის მაგივრად, რომ დაწოლილიყო და დაეძინა, მთელი ღამე იჯდა ხოლმე საწოლთან და მწუხარებით ეკითხებოდა თავის თავს: — ნეტავ რას ფიქრობს ჩემი კოზეტი? თვითონაც იმას ფიქრობდა, რაც მისი აზრით კოზეტს უნდა ჰქონოდა საფიქრებელი და სამწუხარო.

მაშინ მოაგონდებოდა მწარე ოხვრით და სინანულით მონასტერი, ეს წმინდა მწვერვალი, ეს სავანე ანგელოზებისა, ეს მიუვალი საყინულე უმანკოებისა. ტკბილი აღტაცებით შეჰხაროდა სასოწარკვეთილი მონასტრის ბაღს, წალკოტს, ყვავილებით და დამწყვდეული ქალწულებით სავსეს, სადაც ზეცისკენ მიიწევს მთელი სურნელება და ყოველი სული. თაყვანსა სცემდა ამ სამუდამოდ დაკეტილ ედემს, რომლიდანაც თავისნებისად გამოვიდა, დიახ, შეუწყნარებელი შეცდომა დაუშვა და იღუპება. თავგანწირვით ცდილობდა კოზეტის ბედნიერებას. ეს მიზეზი იყო, რომ ამ წადილით აღტაცებულმა თავი გასწირა, უარპყო პირადი უშიშროება და, ღმერთი გაუწყრა, გამოვიდა მონასტრიდან, რომ ქვეყანაში გაეყვანა კოზეტა.

ეჰ, უბედური იყო და უბედურია! უბედური გმირი თავგანწირვისა, თავის თავგანწირვითვე წაქცეული და გათელილი! — და თავში იცემდა ხელს, — ეს რა ჩავიდინეო?

კოზეტს კი არაფერს აგრძნობინებდა, არც თავის დაღონებას, არც თავის სევდას. ყოველთვის ისეთი იყო იმასთან, როგორც წი-

ნათ, ალერსიანი და მხიარული. ოღონდ ეხლა უფრო ნაზად ექცეოდა, უფრო მშობლიურად, ვიდრე წინათ. თუ იყო რამე გამცემი მისი სულიერი მწუხარებისა, მეტისმეტი გულთბილობა და ლმობიერება.

კოხეტსაც თავისი სევდა მორეოდა. დაკარგული ჰყავდა მარიუსა და ეს იყო, რომ გულს უკლავდა, ისე, როგორც ნეტარებით უვსებდა შორიდანვე მისი დანახვა. სწუხდა და ვერ გაეგო, ან დანახვად ახარებდა, ან მიმალვა რად ჰგვრიდა სევდას? რომ მოსპო უან ვალუანმა ლუქსემბურგის ბაღში სიარული, ქალის ალღომ ჩასჩურჩულა შიგ გულისგულში: — ნუ შეამჩნევიან, რომ იქ გინდა გასეირნება. რაკი ნახავს, რომ არავითარ უპირატესობას არ აძლევ ამ ბაღს, თვითონვე წაგიყვანსო. — მაგრამ დღე დღეს მისდევდა, თვე თვეს, გადიოდა ხანი, კოხეტის ჩუმი თანხმობით დაკმაყოფილდა უან ვალუანი და აღარ დაარღვია ჩუმი თანხმობა. ბევრი ინანა კოხეტმა, მაგრამ გვიანდა იყო. ერთხელ, მამობილის წინადადებით რომ წავიდა ბაღში, მარიუსი იქ აღარ დახვდა. გამქრალიყო მარიუსი, აღარ მოჩანდა. რაღას იზამდა საწყალი ქალი? შეხვდებოდა სადმე, კიდევ რომ ეძებნა? გული მისდიოდა და მშველელი არავინ ჰყავდა. აღარაფერი ახსოვდა. არც კი იცოდა, ზამთარი იყო, თუ ზაფხული, წვიმდა თუ მზე კაშკაშებდა, მაისის ვარდი ჰყვაროდა ბაღში, თუ ასკილი. აღარ ახსოვდა აღარც ლუქსემბურგის ბაღის მშვენება, აღარც ტუილერისა. იმასაც კი აღარ ამჩნევდა, რამდენად კარგად იყო დაუთოვებელი მრეცხავის მიერ მოტანილი სარეცხი, ან რამდენად კარგად მოიარა ბაზარი ბებერმა ტუსენმა და რა მოიტანა დღეს საკმელად. დაღონებული იყო. თავის გულის ტკივილით და ფიქრებით გატაცებული. იჯდა და შესცქეროდა გაშტერებით ერთ ალაგს, თითქო რაღაც მოეჩვენა წყვილიაღში და მყისვე მიმალაო.

როგორც უან ვალუანი, ისიც მაგრად იყო და ცდილობდა არ გაემყდარებინა თავისი სევდა. ფერი დაკარგა და ამის მეტი არა ეტყობოდა რა, მით უფრო, რომ ისევ ისე ტკბილი ანგელოზი იყო. მაგრამ ესეც საკმარისი აღმოჩნდა უან ვალუანისთვის.

შეხედავდა ფერმიხდილს და ჰკითხავდა:

— რა დაგემართა, შვილო?

და ისიც მოკლედ მოუჭრიდა, ტკბილად:

— არაფერი.

რამდენიმე ხნის დუმილის შემდეგ, რადგან კარგად ხედავდა, რომ უან ვალუანსაც აწუხებდა რაღაც, თუმცა ცდილობდა ამის დამალვას, ახლა ისა ჰკითხავდა:

— თქვენა, მამიკო? თქვენ რაღა დაგემართათ?

— მე, არაფერი, — უპასუხებდა ჟან ვალჟანი.

ორნი იყვნენ ამქვეყნად, გაგიყებით უყვარდათ ერთმანეთი, ერთმანეთით და ერთმანეთისთვის არსებობდნენ, და ახლა კი ერთიმეორესთან, სევდით მოცულნი, იტანჯებოდნენ და ხმას ვერ იღებდნენ, ვეღარ უზიარებდნენ ერთმანეთს თავიანთ სევდას.

თ ა ვ ი მ მ რ ვ ე

კატორღის ბორკილეზი

ჟან ვალჟანი უფრო უბედური იყო, ვიდრე კოზეტი. სიყმაწვილე, სევდით მოცულიც კი, საკმაო შუქს ინარჩუნებს თავისთვის.

ხანდახან ისე სწუხდა ხოლმე ჟან ვალჟანი, რომ ბავშვურად იწყებდა მსჯელობას. ასე იცის დიდმა სევდამ, ადამიანში ხელახლა აღძრავს ბავშვობას. ცხადად ხედავდა, რომ ხელიდან ეცლებოდა კოზეტი. უნდოდა დაეჭირა, შებრძოლებოდა, სხვა რამ დიდებულთ, ბრწყინვალეთ მოეხიბლა და წარეტაცა მისი გონება. ბავშვური იყო ეს ფიქრი. ეს უკვე ვთქვით, და თან ბებრულიც. ამგვარი ბავშვური ფიქრების წყალობით იყო, რომ იმ საკმარისად მართალ აზრსაც მიაგნო, რომ დიდი გავლენა აქვს ყმაწვილ ქალზე სამკაულებს და მორთულობას. ერთხელ ქუჩაში ცხენით მიმავალი ფორმის ტანისამოსიანი გენერალი გრაფი გუტარი, პარიზის კომენდანტი: დაინახა და შური მოერიო, ოქროთი დამშვენებული ტანისამოსი რომ ეცვა. — რა ბედნიერი ვიქნებოდი, მეც რომ იმნაირი ტანისამოსი მეცვას! — იფიქრა ჟან ვალჟანმა. — ასე დიდებულად მორთული რომ ვყოლოდი კოზეტს. მოხიბლულივით იქნებოდა და ტუილერის კართან რომ გავივლიდით, და დაინახავდა. როგორ მესალმებთან დარაჯები მხედრული წესით, ესეც იკმარებდა, რომ საბოლოოდ გამოეფხიზლებინა და დაევიწყებინა ყმაწვილი ბიჭიო.

ერთი მოულოდნელი გარემოებაც ჩაერიო ჟან ვალჟანის მწუხარე ფიქრებში.

განმარტოებულნი იყვნენ ყოველთვის და, პლუმეს ქუჩაზე რომ იქირავებს სახლი, ერთი ახალი ჩვეულებაც შეეძინათ. მზის ამოსვლის სანახავად წავიდოდნენ ხოლმე სადმე ქალაქგარეთ; ეს სიამოვნება ერთნაირად მოსწონთ ცხოვრებაში შემავალთაც და ცხოვრებიდან გამავალთაც.

დილაადრიანად სეირნობა, თუ კაცს მარტოობა უყვარს, ღმინას უდრის, მაგრამ დილას ბუნება უფრო მხიარულია. ქუჩებში

არავინა ჩანს, ფრინველების გალობა ისმის. კოზეტიც ჩიტუნისა-
ვით აღრე დგებოდა. წინაღამითვე ემზადებოდნენ ამ ნაადრევი სეირ-
ნობისთვის. ჟან ვალჟანი წინადადებას იძლეოდა, კოზეტი თანხმო-
ბას აცხადებდა. შეთქმულებივით ემზადებოდნენ და მეორე დღეს,
ისევ ღამიანად მიდიოდნენ ქალაქის გარეუბნისკენ. ძალიან მოსწონ-
და კოზეტს ეს სეირნობა.

ჟან ვალჟანს თავის მხრივ მიყრუებულ, მივიწყებულ ადგილებ-
ში უყვარდა სიარული, საცა სხვა არავინ დაიარებოდა. პარიზის სა-
დარაჯოების იქითა მიდამოებში ხშირი იყო იმ დროს პატარა ყა-
ნები, ძალიან ახლო ქალაქის სახლებთან; ზაფხულში უხეირო პური
მოჰყავდათ ამ ყანებში და, რაკი მომკიდნენ, ისეთი გახოკილი იყო
ეს მიწები, თითქო ცეცხლი წაუკიდეს, რომ ნამჯა აღარსად დარ-
ჩენილიყო. ამგვარი ადგილები უფრო მოსწონდა ჟან ვალჟანს. არც
კოზეტმა იცოდა იქ მოწყენა. ჟან ვალჟანი მარტოობით ტკბებოდა,
კოზეტი — თავისუფლებით. მინდორში რომ გავდლოდა, ისევ პატა-
რა გოგოდ გრძნობდა თავს. დარბოდა, თამაშობდა; კალთაში ჩაუ-
დებდა თავის ქუდს ჟან ვალჟანს და ყვავილების თაიგულებს ჰკო-
ნავდა, პეპლებს დასდევდა, — ყვავილიდან ყვავილზე რომ გადა-
დიოდნენ, — მაგრამ კი არ იჭერდა. სიყვარული ყოველთვის ღმობ-
იერებასა ჰქმნის და სიბრალულს სუსტიხადმი. ყმაწვილ ქალსაც,
რომელიც ნაზ ათრთოლებულ იდეალს ატარებს, ცოდვად მიიჩნია
პეპლის ფრთის დაზიანება. აგროვებდა ყაყაჩოს, სწნავდა გვირ-
გინს და იმშვენებდა თავს. მზის სხივი სცემდა ყვავილის წითელ
ფურცელს, აწითლებდა, შიგ ნავარდობდა და ისე უხდებოდა კო-
ზეტის ნორჩ სახეს, თითქო ყაყაჩო კი არა, გავარვარებული ცეცხ-
ლის ალი გაეკეთებინოს გვირგვინადაო.

მაშინაც კი, როდესაც სევდამ მოიკვა მათი ცხოვრება, არ და-
ვიწყებიათ ეს ჩვეულება და ძველებურად დადიოდნენ მზის ამო-
სვლის სანახავად.

ერთხელ დილაადრიანად გაემგზავრნენ ასე სასეირნოდ. შემოდ-
გომა იყო 1831 წლისა, კარგად ციოდა, მაგრამ ისეთი მზიანი დარი
დაიჭირა, რომ ცოდვა იყო, არ ესარგებლათ ამით და ქალაქგარეთ
არ გასულიყვნენ. ისევ ბნელოდა, რომ მენის სადარაჯოს გასცდ-
ნენ. ჯერ განთიადი არ იყო, გარიჟრაჟი იწყებოდა, მომხიბლავი და
თან მკაცრი წუთი. მოკრიალებული იყო ზეცა, კაშკაშებდნენ ვარ-
სკვლავები, შავად მოჩანდა მიწა, მოუთმენლად თრთოდა ბალახი,
ღერო, ბინდბუნდის იღუმალი ძრწოლა იყო, ზემოდან ტოროლას
გალობა ისმოდა, იმ სიმალლიდან, იტყოდით, ისიც ვარსკვლავებს
ჩარევა, თაყვანსა სცემს უსაზღვროს და ამ პატარის ჰიმნი, უსა-

ზღვროსადმი მიმართული, მშვიდობით ავსებს ცის სივრცესაო. აღმოსავლეთით, ფოლადისფერ სინათლეში შავად გამოიყურებოდა ვალ-დე-გრასის ტაძრის მოხაზულობა, მისის გუმბათის უკანიდან მოჩანდა ბრწყინვალე ვენერა, თითქო სული ყოფილიყოს ნათელ-მოსილი ბნელნაგებიდან ამომავალი.

სრული სიმშვიდე იყო ყველგან და სრული ღუმილი. არავინ ჩანდა ჯერ გზაზე გამელელი. შორს ქალაქის მხარეს აქა-იქ მუშა თუ გამოჩნდებოდა ქარხნისკენ მიმავალი.

ხეები ეყარა ერთ ხე-ტყის საწყობთან და ზედ ჩამოჯდა ჟან ვალუანი. პირი გზისკენ ჰქონდა. ზურგი მზისკენ. ისე იყო ჩაფიქრებული, რომ ამომავალი მზეც კი დავიწყებოდა. ღრმად ჩაძირულიყო თავის მწუხარე ფიქრებში, აღარა ახსოვდა რა თავისი სევდის გარდა, აღარას ხედავდა. ერთგვარი ფიქრი გაიტაცებს ხოლმე ადამიანს, რომელსაც შეიძლება შევეული ვუყოლოთ. ამ ფიქრში რომ ჩაიძირება კაცი, პატარა ხანი უნდა, რომ ისევ სინამდვილეს დაუბრუნდეს. სწორედ ამ შვეულ ფიქრს ჩაეძირა ჟან ვალუანი. კოზეტა ედგა თვალწინ, სრული ბედნიერება, თუ არაფერი აღიძვროდა მათ შუა, ის ნეტარება, რომლითაც სავსე იქნებოდა მისი ცხოვრება, თუ კოზეტი თავისთან ეყოლებოდა. იჯდა და ფიქრობდა იმ შუქზე, რომლითაც კოზეტი ავსებდა მის ცხოვრებას და რომლითაც ის სულდგმულობდა. ის თითქმის ბედნიერი იყო ამ ოცნებით, კოზეტიც იქვე იდგა და შორეულ ღრუბელს შესცქეროდა, რომელსაც ვარდის ფერი ეფინებოდა ნელ-ნელა.

უცბად კოზეტმა შეჰყვირა:

— შეხედეთ, მამა! თითქოს ხალხი მოდის აქეთკენ.

ჟან ვალუანმა გაიხედა.

მართლა რაღაც მოჩანდა.

მენის ძველ სადარაჯოსკენ მიმავალი გზატკეცილი, როგორც ვიცით, გაგრძელებაა სევრის ქუჩისა და სწორკუთხედად არის გადაჭრილი ბულვარით, ბულვარის მხრიდან ისმოდა რაღაც ყრუ ხმაური, ძნელი გამოსარკვევი იმ დილაადრიაანად, და რაღაც მოჩანდა განურჩეველი, არეული. ბულვარიდან მოიწევდა გზატკეცილისაკენ.

ნელ-ნელა იზრდებოდა, ეტყობოდა, რაღაც წესს ემორჩილებოდა თავის მოძრაობაში, მაგრამ ირეოდა და იშლებოდა. ფორანსა ჰგავდა უზარმაზარს, მაგრამ რით იყო დატვირთული, ეს კი არა ჩანდა. ცხენები გამოჩნდნენ, თვლები, ყვირილი გაისმა, მათრახის ტყლაშუნი. ნელ-ნელა მოიწევდა წინ რაღაცა იყო, უკვე მოჩანდა მისი

მოხაზულობა, თუმცა ჯერ ისევ ბნელით იყო მოცული. მართლაც, ფორანი აღმოჩნდა, ბულვარიდან მომავლი სადარაჯოსკენ, სადაც ჟან ვალჟანი დამჯდარიყო. ერთი ფორანის უკან მეორე გამოჩნდა, მერე მესამე, მეოთხე. სულ შვიდი იყო და ისე ახლო მისდევდნენ ერთმანეთს, რომ ცხენების თავი ეხებოდა წინა ფორანის უკანა კოფოს. ადამიანი იძვროდა ამ ფორნებზე, რაღაც ბრჭყვიალებდა ბნელში, თითქო ბასრი ხმალი მოიქნიესო, ისმოდა წყრიალი, რომელიც ჯაჭვის ჩხარუნს წააგავდა. წინ მოიწევდა რაღაც უზარმაზარი, უფრო კარგად ისმოდა მისი მოძრაობა, ხმები. სიზმარში თუ მოეჩვენება რამე ამგვარი ადამიანს.

ყოველივე ეს უახლოვდებოდა ჟან ვალჟანს და კოზეტს. ხეების უკან გარკვევით გამოჩნდა მოჩვენების სიმკრთალით. თენდებოდა ნელ-ნელა და ამ მოძრავ მოჩვენებასაც ხვდებოდა სინათლე, ამ ცოცხალ მოჩვენებას, რომელსაც თან მოჰყავდა მკვდრებივით ფერმიხდილი ადამიანები.

სინამდვილეში კი რა იყო:

გზაზე მწკრივად მოდიოდა შვიდი ფორანი. უცნაური აგებულებისა იყო წინ მიმავალი ექვსი: გრძელი ფიცრები ელაგა, ორც, ვიწრო, რომლის წინა მხარე საკაცედ იყო მოწყობილი. ოთხი ცხენი ება თითოში, ოღონდ წალიკად. ფიცრებზე ადამიანები ისხდნენ მწკრივად, ბნელოდა და ჯერ არ ჩანდნენ ეს ადამიანები, მართა მოხაზულობა მოჩანდა ადამიანისა. ოცდაოთხი კაცი იჯდა თითო ფორანზე, თორმეტ-თორმეტი ორივე მხარეს, ისე რომ ზურგით ერთმანეთს ეყრდნობოდნენ და პირი ქუჩისკენ ჰქონდათ. ფეხები ძირს დაეშვათ. ზურგს უკან ჯაჭვი იყო გაშლილი, რომელზედაც მიბმული იყვნენ მწკრივად ოცდაოთხივე. კისერზე რკინის ოთხკუთხი საყელური ებათ. საყელური ყველას თავისი ჰქონდა. ჯაჭვი კი საერთო იყო, და ფეხით სიარული რომ დასჭირდებოდათ, ცხრაფეხასავით გაგრძელდებოდნენ გზაზე მწკრივად; ხერხემლად ეს ჯაჭვი ექნებოდათ. ყოველი ფორანის თავში და ბოლოში ორ-ორი კაცი იდგა, ხელში თოფები ეჭირათ და ფეხქვეშ ჯაჭვი, რომელზედაც მიბმული იყო ოცდაოთხი კაცი. მეშვიდე ფორანი განიერი იყო, დიდი რიკულიანი, დაუხურავი. ექვსი ცხენი ება და ძალიანაც იყო დატვირთული. წვრილ-წვრილი ქვაბები ეყარა შიგ, ტაფები, ჯაჭვი, ზედადგარები; იქვე რამდენიმე კაცი იწვა შეკრული, ალბათ ავადმყოფები. აქა-იქ წკეპლების დაშლილი კონები ეყარა, ეტყობოდა ადამიანის დასასჯელად ნახმარი.

შუა ქუჩაში მოდიოდნენ ეს ფორნები. აქეთ-იქიდან ორივე მხრივ ორ-ორ წყებად მისდევდნენ საშინელი შეხედულების ჯარისკაცები,

ღირექტორიის¹ დროის ფორმის ძველი სამკუთხედიანი ქუდებით; გასვრილები, ბინძურები, ინვალიდების დაგლეჯილტანისამოსიანები, მეჩირაღდნის დაგლეჯილი, ზოლიანი შარვლებით, ხმლით, თოფით, თან ჯოხით შეიარაღებულნი. ჭუჭყიანები იყვნენ, უბადრუკები, გლახის სიბეჩავე ჰქონდათ, სიმკაცრე კი ჯალათისა. ერთს, ეტყობოდა, უფროსი უნდა ყოფილიყო, შოლტი ეჭირა ხელში. თენდებოდა ნელ-ნელა, სინათლე ეფინებოდა ქვეყანას და უკვე გარკვევით ჩანდა ყველა ეს წვრილმანი. ამ ფორნებს წინაც ცხენოსანი ხმალამოღებული ყანდარმები მიუძღვოდნენ. და უკანაც მწყობრად მოსდევდნენ.

იმდენად გრძლად გაჰიმულიყო ეს მოჩვენება, რომ მოწინავე ყანდარმები სადარაჯოსთან მოვიდნენ და უკანები კი ჯერ არ გამოსულიყვნენ ბულვარიდან.

ქუჩის ორივე მხარე უტბად გავსილიყო ხალხით, როგორც ყოველთვის იცის პარიზმა, და თან მოჰყვებოდა. მახლობელ ქუჩებში ყვირილი ისმოდა, — კატორღელები მიჰყავთო! — და ხის ქოშების კაკუნი სეირის სანახავად სირბილით მომავალი ხალხისა.

გაჩუმებულნი იყვნენ ფორანში მჯდარი ტუსაღები, ეტყობოდათ, სციოდათ, გაცრეცილები იყვნენ დილის სიცივით. შარვლები თხელი ტილოსი ეცვათ და ტიტველ ფეხზე ხის ქოშები. დანარჩენი ტანისამოსი ნაყოფი იყო გაჰირვებისა და უბედურობისა, საზარელი თავისი შეუსაბამობით. დაგლეჯილი დახვრეტილი ქუდები, ჭუჭყიანი ძველი ხალათი და იქვე, იმის გვერდით შავი სახელოგახეხილი სერთუკი; ზოგს ქალის ქუდი ეხურა, ზოგს პატარა კალათი. პერანგისა ხსენებდა შერჩენოდათ და ზოგს ბალნიანი გული უჩანდა, ზოგს სვირანგით გამოსახული სატრფოს სახელი, დამწვარი გულა, კუპიდონი, მაგრამ მუწუხებიც უჩანდა ზოგს და საეჭვოდ აწითლებული, დასიებული კანი, ორს თუ სამს წნელები მოებათ რიკულისთვის, დაეშვათ ძირს და შიგ ჰქონდათ ფეხები გაყრილი, როგორც უზანგში. ერთს რაღაცა ქვასავით შავი ეჭირა ხელში და პირთან მიჰქონდა, შავ პურსა სჭამდა უბედური. ცრემლი აღარავის უჩანდა. ჩაშრეტილი, ჩამკვდარი თვალიდა შერჩენოდათ განწირულთ და; თუ იყო ვინმე თვალცოცხალი, გამმაგება უელავდა თვალში და ცოფის ალი. ბრაზობდნენ ჯარისკაცები, ლანძღავდნენ დაჯაჭვულებს. ისინი ხმას არ იღებდნენ. წამდაუწუმ გაისმოდა ხოლმე ჯოხის

¹ 1795 წ. 27 ოქტომბრიდან 1799 წ. 9 ნოემბრამდე ღირექტორია ეწოდებოდა საფრანგეთის მთავრობას.

ხმა, ბეჭებში რომ ჩაჰკრავდნენ პატიმარს, ან თავში. ზოგი მწარედ კენესოდა, ზოგი ღრმად ამოქნარებდა.

გულსაკლავი სანახავი იყო ეს ხალხი: ფეხები ძირს დაეშვათ, თავით ერთმანეთს სცემდნენ, მთლად ირყეოდნენ იმ გრძელ ფაცარზე, ჯაკვს აწკარუნებდნენ ფორნისა და თავის მოძრაობით, კენესოდნენ, ოხრავდნენ, ცეცხლს ჰყრიდნენ, მუშტებს კუმშავდნენ ან უძრავად ეკიდათ ხელები, როგორც მკვდრებს. უკან ბავშვების ჯარი ასდევნებოდათ გამაყრუებელი სიცილით.

გულსაკლავი სანახავი იყო ამ განწირულთა მწარე მგზავრობა. ხომ შეიძლებოდა, გაავდრებულიყო, ცოტა ხანს, დღეს თუ არა ხვალ, ერთს მეორე მოჰყოლოდა და მთლად დაესველებინა ამათი ტანისამოსი. დასველდებოდნენ, რადგან არა ჰქონდათ რა, რომ წამოესხათ. და თუ დასველდებოდნენ, ველარ გაშრებოდნენ; გაცივდებოდნენ, და ველარც გათბებოდნენ. ტანზე მიეკვრებოდათ თხელი შარვალი, წყლით გაეცხებოდათ ხის ფეხსაცმელი, და მათრახის ტყლაშუნი ხომ ვერ დაფარავდა მათი კბილების კაწკაწის ხმას? გაჯაჭვული მიჰყავდათ, თითქმის ტიტვლები ამ შემოდგომის სიცივეში და ავდარში.

ჯოხი და მათრახი ხვდებოდა ყველას, თვით ავადმყოფებსაც, რომლებიც უვარგისი ბარგივით ჩაეყარათ მეშვიდე ფორანში, არაფერი დაეხურათ და, — ხმა არ ამოიღოთო, — მათრახით სცემდნენ.

მზე ამოვიდა. შუქი მოჰფინა ქვეყანას. სითბო აღუთქვა განწირულთ და გამოაცოცხლა მიმკვდარებული. ლაპარაკი დაიწყეს, ხუმრობა, ოხუნჯობა, გინება, სიმღერა. განივრად დაეცა შუქი და ორად გაყო ეს მგზავრები; თავი და ზურგი განათებული ჰქონდათ, ფორნის თვლები და ძირს ჩამოშვებული ფეხები ჯერ ისევ სიბნელეში იყო. ფიქრი აჩნდა უბედურების პირისახეს. საშინელი იყო ეს წამი. ნიღაბი ჩამოეხსნათ ბოროტსულთ, მთლად გატიტვლებულად ჩანდა სიავე. მზე ანათებდა ამ ბედასლებს, მაგრამ მაინც შავად ჩანდნენ ყველანი. ზოგი აქაც არ იშლიდა ხუმრობას, ბატის ფრთა ჩაედო პირში და რაღაც საზიზღრობას აჰკურებდა ხალხს, მეტადრე ქალებს. გათენების სხივი სცემდა ამ დასჯილთ და უფრო და უფრო ცხადჰყოფდა იმათ ავკაცობას. ერთი არ იყო, რომ ცხადად არა ჰქონოდა სიღარიბის და გაჭირვების მიერ დასმული დაღი. ყველაზე საშინელი პირველი ფორანი იყო; მღეროდნენ, რაც ძალა და ღონე ჰქონდათ, ყვიროდნენ, ღრიალებდნენ ერთ სახელოვან სიმღერას დე-ზოჟიეს ოპერადან „ვესტალი“. იდგა ხალხი და სულელური სიამოვნებით ისმენდა ამ აჩრდილთა სიმღერას.

აქ შეგროვილიყო ყოველი ბიწი და უბედურება ადამიანისა და

ქაოსად არეულიყო ერთმანეთში. აქ იყო პირისაზე ყოველი მხეცი-
სა, ყმაწვილის და მოხუცისა, მოზარდისაც კი; ზოგი თავმოტვლე-
პილი იყო, ჭადარაწვერიანი, ზოგს ოდნავ ეტყობოდა ღიწლი
წვერ-ულვაშისა. აქ იყო საზიზღარი ცინიზმი, ნაძალადევი მორჩი-
ლება, გიჟური სიცილი, მხეტური მიხვრა-მოხვრა. ზოგს ღორს
უგავდა თავი, ზოგს — ყმაწვილ ქალს, ყურებზე ჩამოშვებული კუ-
ლულებით, ზოგი კი ბავშვს მოგაგონებდათ და მით უფრო საზარელ
და საცოდავ შთაბეჭდილებას ახდენდა. ჩონჩხივით გამხდარი ერია
ზოგიერთი, იმდენად ჩამომხმარი, რომ ცხადი იყო, სიკვდილის მე-
ტი აღარა აკლდა რა. პირველ ფორანზე ერთი ზანგი იყო. იქნება
მონად იყო ოდესმე უბედური და, მაშასადამე, შეეძლო შეედარე-
ბინა ძველი და ახალი ბორკილები. სამარცხვინო მორევში ჩაცვივ-
ნილიყვნენ ყველანი და ერთნაირად გასვრილიყვნენ თავით ფეხამ-
დე. ღრმად ჩაეძირა ამ მორევს ეს უბედურები, ჩამოებანა, თუ კი-
დევ ჰქონდათ რამე ადამიანური და ბოროტების მსახურად გარდა-
ექმნა ყველანი. უფიცობა დაბრჯულებად შესცვლოდათ და ცოდნა
სასოწარკვეთილებად. შეუძლებელი იყო ამორჩევა, ერთიერთმა-
ნეთზე უარესები იყვნენ ყველანი, როგორც საუკეთესო წარმომად-
გენელნი ბიწიერების მორევისა. ცხადად ჩანდა, რომ აზრადაც
არავის მოსვლოდა ამ უბედურების შესაფერად დალაგება და ერ-
ტად იყვნენ შემთხვევით მიჯაჭვულნი მგელი და ძაღლი, ალბათ
გვარის პირველი ანბანის მიხედვით. ერთი რამ გვაიწყობდა ამ შემ-
თხვევაში: ერთად რომ შეიყრებიან ბიწიერება, ავკაცობა და ვერა-
გობა, მაშინ თავის ნაყოფსაც გამოიღებენ. უბედურებას ხომ ზედ
სხვა დაერთვის და მერე კიდევ სხვა, ჯავრის ამოყრასღა ცდილობს
და თავსაც გასწირავს. ყველა ჯაჭვს საერთო სული ედგა, და გან-
საკუთრებული იერი ჰქონდა ყოველ ფორანს. ერთზე რომ მხიარ-
ულად მღეროდნენ, მეორეზე მწარე ქვითინი ისმოდა, მესამეზე
ხელგაწვდილი ისხდნენ უბედურები და მოწყალეებას სთხოვდნენ
მაყურებელ ხალხს. ერთზე კბილების ღრჭენა იყო, მეორეზე მუშტ-
მოღერებული მუქარა და ღვთის გმობა. უკანასკნელზე სამარისე-
ბური ღუმილი იდგა. დანტეს რომ დაენახა, — ჯოჯოხეთის შვიდი
წრე ვნახე მოძრავიო, — იტყოდა.

თავის სასჯელისკენ მიჰყავდათ უბედურები, ჯოჯოხეთში საწა-
მებლად, ოღონდ აპოკალიპსის ცეცხლისმფრქვევი ეტლების მაგივ-
რად, რომაელებივით, მოსაკლავად დანიშნულებსავით ჩაეყარათ
ფორანებში.

ერთ დარაჯს რკინის კავი ჰქონდა თავის გრძელ ჯოხზე და
ხშირად შეატრიალებდა ხოლმე ტუსაღებში, — ფრთხილად, თორემ!..

ბებერ დედაკაცს მაყურებელ ხალხში პატარა ბიჭი ეჭირა ხელში, ხუთი წლისა. აჩვენებდა ბავშვს შებორცილ კატორღელებს და არიგებდა:

— შეხედე, შეხედე! ჭკვიანად იყავ, თორემ შენც ეგ მოგელის...

ძალიან იმატა სიმღერამ, უფრო ძალიან ლანძღვა-გინებამ, და ჯარის უფროსმა კაპიტანმა გაატკაცუნა თავისი შოლტი. ამ ნიშანს სეტყვა მოჰყვა, — სეტყვასავით დაეცათ უბედურებს მათრახი და ჯოხი, შვიდივე ფორანზე, განურჩევლად ბრალიანისა და უბრალოსი. ამას ყვირილი მოჰყვა, ბრდღვინვა და ამას კიდევ მხიარულა სიცილი ბიჭებისა, რომლებიც გარს ეხვეოდნენ და თან მისდევდნენ ამ საწყლებს, როგორც ბუზები დამპალ ლეშს.

საშინელი თვალთ შესცქეროდა ამ სურათს ჟან ვალჟანი. თვალი კი არ იყო, ამ საშინელებას რომ უყურებდა, შუშა იყო ჩაღრმავებული, რომლითაც შეეცვლებათ ხოლმე თვალი განწირულებს; ნამდვილისას ველარას ხედავენ, რადგან ცეცხლი წაჰკიდებიათ საშინელი განსაცდელის და წამებრისა. შეჰყურებდა და ამათ კი არა ხედავდა, ძველ ტანჯვას განიცდიდა სულით და ხორციით. უნდოდა ამდგარიყო, გაქცეულიყო, თვალი მიინც მოერიდებინა, მაგრამ ფეხი ვერ გაენძრია. მოხდება ხოლმე ხანდახან, უყურებს რამეს ადამიანი და ისეა გატაცებული, თითქო ჩაბოჭილი იყოს იმ სანახავით, ველარ განძრეულა, დგას გაშეშებული, გაშტერებული, გამოუთქმელი რაღაც მწუხარება ერევა და თავის თავს ჰკითხავს განცვიფრებული, — რას ნიშნავს ეს მომაკვდინებელი დევნა და საიდან არის ეს ეშმაკთა კრება, რომ ასე სდევნის და გულს უწუხებს? — მერე, როგორც იყო, შუბლში იკრა ხელი, ჩვეულებრივი მოძრაობა ხელისა, როდესაც უტბად გონებაზე მოდის გაშტერებული, გონება მოიკრიბა, მოაგონდა, რომ ასეთი იყო კატორღელების მგზავრობა; მოისაზრა, რომ ასე გზის მოვლა და გაგრძელება ჩვეულებრივი იყო, რადგან ფონტებლოზე რომ გამოეგლოთ, შეიძლებოდა მეფეს შეხვედროდნენ სადმე, და ისიც მოაგონდა, რომ ამ ოცდათხუთმეტი წლის წინათ თვითონაც სწორედ ასევე და ამ გზით მიდიოდა კატორღისკენ.

კოზეტიც ძალიან იყო შეშინებული; ჯერ არაფერი ენახა ამის მსგავსი და ველარა გაეგო რა. სუნთქვა ეკვროდა. უყურებდა, შეუძლებლად მიაჩნდა ასე დამცირება ადამიანისა და, რომ ველარ გაუძლო გულმა, მწარედ შეჰყვირა:

— მამა, ვინ არიან ეს უბედურები?

ჟან ვალჟანმა უპასუხა:

— კატორღელები.

— მერე სად მიჰყავთ?

— კატორღაში.

ამ დროს ხელახლა ატყდა ჯოხის ტრიალი, მათრახის ტყლაშენი. ამას ხმლის ყუით ცემა მოემატა და იმისთანა ყვირილი და ხმაურობა მოერია იქაურობას, თითქო ცოფიანი ყოფილიყოს ჯოხიც და მათრახიც. მოიკუნტნენ ტუსალები, თავი დაიმაღეს; ხმაურობის წილ ჩუმი სამარცხვინო მორჩილებლა მოჩანდა ყველგან. გაჩუმდნენ ყველანი, მაგრამ დაბმული მგლების თვალით უყურებდნენ თავიანთ მტარვალებს.

მთელი ტანითა თრთოდა კოზეტი და კიდეც ჰკითხა:

— მამა, განა ესენი კი ადამიანები არ არიან?

— დროგამოშვებით.

ჯერ ისევ ბნელოდა, რომ ბისეტრის ციხიდან გამოეყვანათ ეს ტუსალები და მანსის გზისკენ გაეჭიმათ, რომ ფონტენებლოს ასცდენოდნენ, რადგან იქ იყო იმ დროს მეფე. ასე გზის მოვლა სამიოთხი დღით გააგრძელებდა ამ საშინელი მგზავრობის ვადას, მაგრამ სამ-ოთხ დღეს კი არა, სამ-ოთხ კვირას არ დაიშურებდნენ, ოღონდ მეფის ბედნიერი თვალისთვის არ დაენახებინათ ეს საზარელი სანახაობა.

გულმკვდარი დაბრუნდა შინ ჟან ვალჟანი. ამგვარს რომ ნახავს საწყალი კაცი, თითქო ბიძგი წაჰკრეს იმის გულისძირს, უცბად მოაგონდება წარსული და კვლავ განიცდის წარსულის ტანჯვას.

შინისკენ წამოვიდნენ. ბაბილონის ქუჩაში შევიდნენ. გაჩუმებული მიდიოდა კოზეტი. აღარას ჰკითხავდა ჟან ვალჟანს. იქნებ თვითონ ჟან ვალჟანი იყო იმდენად ჩაფიქრებული, რომ არც კი ესმოდა კოზეტის სიტყვა. მაგრამ ღამე კი, როდესაც დასაძინებლად გამოეთხოვა კოზეტი, მიმავლისგან გაიგონა ვალჟანმა ჩუმი ხმით წარმოთქმული, თითქოს თავის თავს ელაპარაკებო:

— ღმერთმა დამიფაროს და გზაში რომ შემხვდეს საღმე ასე ახლო ერთი იმათგანი, მე მგონია, იქვე მოვკვდები.

კიდეც კარგი, რომ მეორე დღეს, — აღარც კი მახსოვს, რა უქმე იყო, ან რის დღეობა, — დიდი ზეიმი და დღესასწაული იყო პარიზში; ალღუმი გაიშალა მარსის მოედანზე, სენაზე — ნავებისა, განათებული იყო მთელი ქალაქი ჩირაღდნებით. გაჩაღებული იყო ელისეს მინდვრები თავის თეატრებით.

ჩვეულებას გადაუხვია ჟან ვალჟანმა და, რომ გაერთო როგორმე კოზეტი, ქალაქში წაიყვანა ამ დღესასწაულის სანახავად. ცდილობდა გაექარვებინა როგორმე გუშინდელი შთაბეჭდილებანი და პარიზის მხიარულ ზეიმში დაევიწყებინა ის საზარელი სურათი, რომელიც ასე გულსაკლავად ეჩვენა კოზეტს.

რაკი აღლუმი იყო. გვარდიელის სამხედრო ტანისამოსი ჩაიცვა
ქან ვალყანმა, რომ უფრო დაუბრკოლებლად შესძლებოდა ხალხში
სიარული, თუმცა გრძნობდა, რომ ასე არ უნდა მოქცეულიყო გა-
მოქცეული. ამას გრძნობდა, მაგრამ ამაზე უფრო დიდი იყო მიზანი
ამ სეირნობისა და გულში ჩაიმალა თავისი გრძნობა. აისრულა კი-
დეც თავისი მიზანი. კოზეტისთვის უმთავრესი ის იყო, რომ აესრუ-
ლებინა თავისი მამის ყოველი სურვილი, და გარდა ამისა, ყმაწვილი
იყო, ჯერ არ ენახა ამგვარი არაფერი და სიამოვნებით მიიღო ვალ-
ყანის წინადადება, როგორც ყველა მოზარდმა იცის, სახალხო ზეი-
მის სანახავად რომ გაიწვევენ. ისე კარგად ჩაიარა ყველაფერმა, რომ
ქან ვალყანს შეეძლო ეფიქრა, მივალწიე ჩემს მიზანს და კოზეტს
სულაც აღარ აგონდება გუშინდელიო.

რამდენიმე დღის შემდეგ, ერთ მშვენიერ მზიან დილას, ბაღის
მხრივ აივანზე იყვნენ კოზეტიც და ქან ვალყანიც; ქან ვალყანი იმ
დღეს თავის ჩვეულებას არღვევდა აქ ყოფნით და კოზეტიც აგრეთ-
ვე, რადგან უკანასკნელ ხანს სევდა ერეოდა და დილით თავის
ოთახში მარტო იჯდა ხოლმე ჩაფიქრებული. ერთად იყვნენ აივან-
ზე, კოზეტს ჯერ ისევ დილის ტანისამოსი ეცვა და ისე შვენოდა,
თითქოს ვარსკვლავი ყოფილიყო ნისლით გარემოცული. მზის შუქი
სცემდა, ვარდივით აწითლებული. აღტაცებული იყო თავის შვი-
ლობილით ქან ვალყანი. ხელში გვირილა ეჭირა კოზეტს და ნელ-
ნელა აცლიდა თითო ფურცელს. რა იცოდა, რომ ამ ყვავილზე არის
შექმნილი თქმულება, ყოველ ფურცელს თავისი მნიშვნელობა
აქვსო: მიყვარხარ... მიყვარხარ გაგიყებთ... და სხვ. — ვინ ასწავ-
ლიდა მონასტერში, ან შემდეგ? ხელში ეჭირა, ფურცელს აცლიდა
და აზრადაც არ მოსდიოდა, რომ რიდეს აცლიდა თავის გულის
საიდუმლოს. რომ ყოფილიყო ერთი კიდეც მეოთხე გრაცია, სახე-
ლად მელანქოლია, მაგრამ მცინარი, სწორედ კოზეტის სილამაზის
და სიტუტრფისა იქნებოდა. ქან ვალყანი ტკებებოდა თავისი შვილო-
ბილით. თვალს არ აშორებდა იმის წვრილ თითებს იმ პატარა ყვა-
ვილზე და ყველაფერი დაეიწყებოდა მისი სიყვარულით შოხიბ-
ლულს და დამტკბარს. ხეებზე ჩიტები ირეოდნენ და კიკიკებდნენ.
თეთრი ღრუბელი იძვროდა ცაზე გაჩქარებული, თითქო ეს არის
მოიპოვა თავისუფლება და მით ხარობსო. კოზეტი ყვავილს დასც-
ქეროდა. ფურცელს აცლიდა ღრმად ჩაფიქრებული. აღტაცებული
იყო ქან ვალყანი. უცბად ქალმა გედის ნარნარი მოძრაობით მიიღო
მისკენ თავი და ჰკითხა:

— მამა, რა არის კატორლა?

წიგნი მეოთხე

ქვემოდან ზველა შეიძლება ზეგარდმო
ზველად იქცეს.

თ ა ვ ი პ ი რ ვ ე ლ ი

ხორციელად დაპრილი, სულით განაქურნებული

ასე ნელ-ნელა იღრუბლებოდა მათი ცხოვრება.

ერთადერთი დარჩენილად სანუგეშო, ძველი თავისი ნეტარების აღმძვრელი ჩვეულება, ღარიბების და გაჭირვებულების ნახვა, მშვიერთათვის პურის მიწოდება და ტიტველთათვის ტანისამოსისა. ხშირად კოზეტიც თან გაჰყვებოდა ხოლმე ჟან ვალჟანს და ამ ქველმოქმედებაში ჰპოვებდნენ ორთავე სულიერ სიმშვიდეს და კმაყოფილებას. მოხდებოდა, თუ ამ მხრივ კარგი დღე დაუდგებოდათ, ბევრსა ნახავდნენ გაჭირვებულს და შეუმსუბუქებდნენ მათ გაჭირვებას, ბევრ ტიტველ ბავშვს შემოსავდნენ და ბევრ მშვიერს გააძღობდნენ, კოზეტი გამხიარულდებოდა ხოლმე, საღამოს შინ რომ მივიდოდნენ. ჟონდრეტის სანახავადაც მაშინ მიიყვანა ქალი ჟან ვალჟანმა.

თავი რომ დააღწია ჟონდრეტს, მეორე დღეს დილით ჩვეულებისამებრ მივიდა კოზეტთან ჟან ვალჟანი სრულიად დამშვიდებული, მაგრამ საშინელი კრილობით მარცხენა ხელზე. კრილობა ჩაწითლებული იყო, დაჩირქებული და დამწვარს უფრო ჰგავდა. ჟან ვალჟანმა რაღაც მიკიბ-მოკიბა ამ კრილობის მიზეზის ასახსნელად. კრილობის ბრალი იყო, რომ ერთ თვეზე მეტი შინ იჯდა კაცო, ფეხი არ გაუდგამს გარეთ, რადგან სიცხე ჰქონდა. ექიმი არავინ ისურვა. რომ ჩააცივდებოდა ხოლმე კოზეტი, — ექიმი მოვიყვანოთო, — ასე მოუჭრიდა სიტყვას:

— ძაღლების ექიმი დაიბარე.

ჭრილობას კოზეტი უხვევდა დილას და საღამოს ისეთი ღვთიუ-
რი სინაზით, ანგელოზური ბედნიერების გრძნობით, — ძლივს მეც
დავჭირდი მამაჩემსაო, — რომ ჟან ვალჟანს კვლავ განუახლდა წარ-
სული სიმხიარულე, მთლად გადააეიწყდა თავისი შიში და გულს
სევდა. შეჰყურებდა თავის კოზეტს და გულით ხარობდა.

— კურთხეულო ჭრილობავ! ტკბილო ტკივილო!

რაკი ავადა ჰყავდა მამობილი, კოზეტმაც თავი მიანება თავის
ოთახებს და უფრო ჟან ვალჟანთან იყო უკანა ეზოს პატარა სახლ-
ში; თითქმის მთელ დღეს ატარებდა ჟან ვალჟანთან და ხმამაღლა
უკითხავდა მამისაგან ამორჩეულ წიგნებს, უფრო მოგზაურობის
აღწერას. გაცოცხლდა ჟან ვალჟანი, მთლად დაუბრუნდა თავისა
ტკბილი, მშვიდი ბედნიერება. აღარც ლუქსემბურგის ბაღი აგონ-
დებოდა, აღარც ის უცნობი ყმაწვილი ბიჭი, დოჟლაპიას რომ ეძახ-
და, აღარც კოზეტის დაღონება. ყოველივე ეს ჩამოშორებოდა მის
გულს, როგორც გრიგალით გაფანტული შავი ღრუბელი. ტკბებოდა
თავისი ბედნიერებით და ფიქრობდა:

— ბებერი გიყი ვარ, თორემ იმ სისულელეს როგორ წარმო-
ვიდგენდიო!

ისე იყო გატაცებული თავისი ნეტარებით, რომ აღარც კი აგონ-
დებოდა ტენარდიეს მიერ მოწყობილი საშინელი ხაფანგი ვითომ
ჟონდრეტის ბუნავში. მართალია, მოახერხა, გამოექცა იმ საზიზლ-
როებასაც და პოლიციასაც, უკვალოდ მიიმალა, მაგრამ აღარავითარ
მნიშვნელობას არ აძლევდა ამას და, თუ მოაგონდებოდა, იმიტომ
მხოლოდ, რომ სიბრაღული აღძვროდა იმ უბედური ყაჩაღებისად-
მი. — ციხეში სხედან ტუსაღები და ამიერიდან ველარას მავნე-
ბენ, — იძახდა ჟან ვალჟანი და გულის კვნესით აგონდებოდა ტე-
ნარდიეს სახლში ნახული სიღარიბით ადამიანის გათახსი-
რება.

მენის სადარაჯოსთან ნახული კატორღელების მოგზაურობაც
ავიწყდებოდა, რადგან ამაზე ხმას აღარ იღებდა კოზეტი.

მონასტერში მუსიკას ასწავლიდა კოზეტს დედა სენტ-მეშტილ-
დი. ტკბილი, კიოტისავით ხმა ჰქონდა და ხანდახან, საღამოობით,
ჟან ვალჟანის ოთახში მღეროდა ხოლმე მონასტერში გაგონილ
მწუხარე ჰანგებს და გულს უტკებობდა თავის მამობილს.

გაზაფხული ახლოვდებოდა. ისეთი კარგი რამ იყო ამ დროს
ბაღი, რომ ხშირად ეტყოდა ჟან ვალჟანი:

— რატომ ბაღში არ ჩახვალ, შვილო? რატომ არა სეირნობ?

— როგორც გნებავთ, მამა. — უპასუხებდა კოზეტი.

და თავის მამობილის სურვილის ასასრულებლად ყოველდღე ჩადიოდა ბაღში მარტოდმარტო, რადგან, როგორც უკვე აღვნიშნეთ, ჟან ვალჟანს ეშინოდა, — ქუჩიდან არავინ დამინახოსო, — და ბაღში თითქმის არ ჩადიოდა.

სწორედ სანუგეშოდ გამოადგა ჟან ვალჟანს თავისი დაქრილი ხელი.

რაკი ნახა კოზეტმა, რომ ჭრილობა ურჩებოდა ჟან ვალჟანს, ისე აღარა სტკიოდა და კმაყოფილი და ბედნიერი ჰყავდა მამა, სიამოვნებით ევსებოდა გული. მარტი შეუმჩნევლად გადიოდა. დღე იზრდებოდა. ზამთარი უკანასკნელ დღეებს ითვლიდა. ზამთარი რომ მიდის, თან მიაქვს ცოტა რამ მაინც ჩვენი ვარამის და მწუხარებისა. მარტს აპრილი მოჰყვა. ეს ზაფხულის განთიადი, აისივით ნორჩი, მხიარული, როგორც ბავშვობა, ხანდახან ცოტა მტირალა, როგორც ყოველი ახალშობილი. ამ თვეში ბუნება გვაჯილდოვებს გულის წარმტაცი ბრწყინვალეებით, რომელიც ზეციდან, ღრუბლებიდან, ხის ტოტებიდან, გაზაფხულის მოლიდან და ყვავილებიდან იღვრება ადამიანის სულსა და გულში.

მეტად ყმაწვილი იყო კოზეტი, რომ არ დამტკბარიყო თავისი მსგავსი გაზაფხულის სიხარულით. სრულიად შეუმჩნევლად მიმალულიყო სადღაც მისი გულის სევდაც და დაღონებაც. ისე აშუქებს გაზაფხული მწუხარებით სავსე გულს, როგორც სარდაფს შუადღის მზის სხივი. გამხიარულდა კოზეტი, თუმცა თვითონ კი ვერა ხედავდა თავის მხიარულებას. დილით, საუზმის შემდეგ, ათ საათზე, თუ მოახერხებდა და ბაღში ჩაიყვანდა ჟან ვალჟანს, ცოტა ხნით მაინც, ხელზე ედო მისი მტკივანი ხელი და ისე ასეირნებდა: ვერც კი ამჩნევდა, რომ მხიარულად იცინოდა ყოველ წამს და საფიქრებელი არა ჰქონდა რა.

ჟან ვალჟანიც თვრებოდა მისი ბედნიერებით, მისი მშვენიერებით და სიყმაწვილით.

— რა სიკეთე მიყო ამ ხელის დაწვამ! — იძახდა ჩუმად ჟან ვალჟანი.

და გულთ მადლობას უძღვნიდა ტენარდიეს.

მოურჩა ხელი და დაიწყო ძველებურად სეირნობა, ბინდისას, სადმე მიყრუებულ ქუჩებში.

შეცდომა იქნება ვიფიქროთ, რომ ასე ღამით სეირნობას შორეულ მიყრუებულ უბანში საშიში არა ჰქონდეს რა. და ვერც ჟან ვალჟანი გადარჩა ამ საშიშ შემთხვევას.

ყველაფერს აზიხსნით ძალუა პლუტარქე

დაბინდდა და გავროშს კი ჯერ არა ექამა რა. მოაგონდა, რომ გუშინაც არ ექამა სადილი. ბოლო არ უნდა ჰქონოდა ამოდენა მარხვას? და გადაწყვიტა, — უნდა ვცადო, ვახშამი მივირთვაო! — გასცდა სალპეტრიერს, დაიწყო ყიალი, მიძინებულ ჩუმ ქუჩებში თუ იშოვიდა რასმე, იქ იშოვიდა, იმიტომ, რომ იქ იპოვის რასმე კაცი, სადაც იშვიათად არის ვინმე. ერთ უბანში შევიდა, რომელიც სოფელ აუტერლიცად ეჩვენა.

ამას წინათაც იყო ამ მხარეს. დადიოდა, სინჯავდა, ეძებდა, ერთი ბებერი კაცი დაინახა იმისავით დაბერებულ ძველ ბაღში და ერთი კიდევ ბებერი დედაკაცი. ბაღში ერთი დიდი ვაშლის ხეს მიაქცია ყურადღება და იმ ვაშლთანვე პატარა სახილეს, უვარგისად დაეკეცლს, მამასადამე, ადვილად გასაღებს, თუ შიგ ვაშლი მოიპოვებოდა. ვაშლი ნიშნავდა ვახშამს, ვახშამი კიდევ სიცოცხლეს! ვაშლმა დალუპა ადამი და ვაშლმა უნდა იხსნას გავროში. ბაღი პატარა, ვიწრო, მოუკირწყლავ ქუჩაში გადიოდა, სადაც შენობა არსად იყო, პატარა ლობე ჰქონდა და გადასავალი ამ ვიწრო ქუჩიდან.

გავროშიც იმ ბალისკენ წავიდა, მიაგნო ვიწრო ქუჩას, მივიდა ბაღთან, იცნო ვაშლის ხე, იქვე სახილე. რას დააბრკოლებდა ლობე? ისკუპა და გადახტა. ბინდდებოდა. კატაც არსად კნაოდა პატარა ქუჩაში, ვინ დაინახავდა? გადახტა და იქვე გაჩერდა. ბაღში ლაპარაკობდნენ. გაინახა ბიჭი.

ვაშლის ხესთან და სახილესთან, სწორედ იქ, საითაც გავროში აპირებდა მისვლას, ეგდო ქვა, რომელიც სკამის მოვალეობას ასრულებდა. ამ სკამზე იჯდა გავროშის მიერ ნახული ბებერი კაცი და იქვე იდგა ბებერი დედაკაცი.

რალაცას ბუზღუნებდა დედაკაცი. არცთუ დიდად მორიდებული გავროში ყურს უგდებდა.

— ბატონო მამეფ! — მიმართა დედაკაცმა.

— მამეფო! — იუცხოვა გავროშმა იფ. რა სახელია!

მოხუცებული ხმას არ იღებდა. თითქოს ვერც კი გაიგონა.

— ბატონო მამეფ! — გაიმეორა დედაკაცმა.

არც კი შეინძრა მოხუცებული, ისევ მიწას დასცქეროდა:

— რა იყო, ძალუა პლუტარქე?

— ძალუა პლუტარქეო? — უფრო მეტად იუცხოვა გავროშ-
მა, — ეს კიდევ უარესი.

ძალუა პლუტარქე წინ ედგა მბეფს და თავისას არ იშლიდა:

— სახლის პატრონი ჯავრობს.

— რადაო?

— სახლის ქირას თხოულობს. სამი ვადისა გვმართებს.

— სამი თვის შემდეგ ოთხი ვადისა გვემართება.

— ქუჩაში გაგყრიოთ, — იძახის.

— გაგყვერის და გავალთ.

— მეხილეც თავის ნისიას თხოულობს. ხომ იციოთ, რა საშინელა
დედაკაცია! აღარც შეშას იძლევა. რითი გაეათბოთ სახლი, რომ
აღარც შეშა გვაქვს?

— რითი და მზითა.

— ყასაბმა, ფულიო! ნისიად აღარ მოგცემოთ.

— უშველა ღმერთმა! მეტად მძიმეა ხორცი, ველარ ვინელებ.

— მაშ სადილად რა გვექნება?

— პური.

— მეპურეც მაგას გაიძახის, — ნისიაში გამისწორდით, საცა ფუ-
ლი არ არის, იქ არც პური არისო.

— მართალი უთქვამს.

— მაშ რას მიირთმევთ?

— ეს ვაშლი ხომ გვაქვს.

— კარგი, ბატონო, მაგრამ რომ არ შეიძლება უფულოდ ცხოვ-
რება?

— მე კი არა მაქვს და!

წავიდა, თავი დაანება ძალუა პლუტარქემ. მარტო დარჩა მბე-
ფი ღრმად ჩაფიქრებული. გავროშიც იქვე იყო მინაბული და ისიც
ღრმად ჩაფიქრებული. დამდებოდა.

მერე ვახშამი მოაგონდა. იმის მაგივრად, რომ ღობეზე გადა-
მხტარიყო და წასულიყო, გადაწყვიტა, უვახშმოდაც კარგად და-
ვიძინებო. — ბუჩქებში შეძვრა, ზურგს უკან მოექცა ბებერ მბეფს,
ღობის ძირში მისწი-მოსწია ბუჩქები და — აი ლოგინიც ამისთანა
უნდაო, — იფიქრა, — მაშ აქვე დავიძინებო. კარგად ესმოდა ბებე-
რი მბეფის ქშენა.

სადილის და ვახშამის მაგივრად ძილი ირჩია.

კატის ძილი იყო გავროშის ძილი, ცალი თვალით სთვლემდა და
ესმოდა, ხედავდა.

ცის სიბნელე ეფარებოდა მიწას, ძლივსდა ჩანდა ვიწრო ქუჩა.
აქეთ-იქით ამართულ ხეებში და ბუჩქებში.

უცბად ფეხის ხმა მოესმა. გაიხედა ქუჩაში, ორი ჩრდილი დაინახა, იმისკენ მომავალი. ერთი წინ იყო, მეორე უკან, ცოტა მოშორებით.

— რა დროს ხეტილია, რა ვქნა? — წაიბუზღუნა გავროშმა.

წინ რომ მოდიოდა, მოხუცებულ ბურჯუას ჰგავდა. თავდაღუნული მიდიოდა, ჩაფიქრებული; უბრალო ტანისამოსი ეცვა, ნელი ნაბიჯით იძვროდა სიბერისა გამო, ეტყობოდა, ტკბებოდა ბუნების დუმილით.

მეორე მაღალი ბიჭი იყო, წელწვრილი, მოქნილი, ღონიერი, ფრთხილად მისდევდა მოხუცებულს, თავის ნაბიჯს უგუებდა იმისას, მაგრამ ამ ნელ სვლაშიც ეტყობოდა, რომ მარჯვე ბიჭი უნდა ყოფილიყო და ჩაუქი. საშინელი შეხედულებისა იყო, ეკვის და შიშის აღმძვრელი, მაგრამ ამასთან ძალიან კობტა, ისეთი, რომელსაც იმ დროს სალუქს ეძახდნენ. კარგი, მოხდენილი ქუდი ეხურა, შავი სერთუკო, კარგად გამოჭრილი, წელში მოჭერილი, თავი მაღლა ეჭირა. მოხდენილად და ძალოვნად, და ქუდქვეშ რომ დაკვირვებოდით, გაყვითლებულ სახეს დაინახავდით ჭაბუკი ბიჭისას. პირში ვარდი ეჭირა.

მაშინვე იცნო გავროშმა, მონპარნასი იყო.

პირველისას კი ვერას იტყოდა, გარდა იმისა, რომ უბრალო მოხუცებულა კაცი იყო.

რალა დააძინებდა? ზვერვა დაუწყო ამ მომავალთ.

ცხადი იყო, ერთს ამთგანს რალაც განზრახვა უნდა ჰქონოდა, რომ ასე ჩუმად, ფეხაქრეფით მოსდევდა მეორეს. ღობის ძირში იწვა გავროში, თავის წალოში, რომელიც ახლა საფრად გაეხადა, და თვალს აღარ აშორებდა ამ კაცებს.

სასეირნოდ გამოსულიყო მონპარნასი. ღამე იმ უბედურ ქუჩებში კარგს არას მოასწავებდა ეს სეირნობა. ბებერი კაცისადმი სიბრაღეული მოერია გავროშს.

რა უნდა ექნა? ისიც ჩარეულიყო? რას გააწყობდა სუსტი სუსტის დახმარებით? მასხარად აიგდებდა მონპარნასი. გადაწყვეტილა ჰქონდა გავროშს, ორ ლუკმად არ ვეყოფით ამ სახელოვან, თვრამეტი წლის ყაჩაღს მე და ის ბებრუცუნაო.

და მანამ ამას საზრავდა გავროში, უცბად მივარდა მონპარნასი არხეინად მიმავალ ჩაფიქრებულ მოხუცს, ეცა, როგორც ვეფხვი კანჯარს, ან ობობა ბუზს. უცბად გადაადგო ვარდი, ეტაკა მოხუცს, ყელში მაგრად მოებლაუჭა. ძლივს შეიმაგრა გავროშმა ყვირილი. ცოტა ხნის შემდეგ ერთი ამ კაცთაგანი ქვეშ მოჰყოლოდა მეორეს,

ხრიალებდა, ველარ იძვროდა, რადან ზედ აჯდა მეორე და ისე აწვებოდა გულზე თავისი მუხლით, რომ ძლივსღა სუნთქავდა დამარცხებულნი. მაგრამ ის კი არ იყო, რასაც გავროში მოელოდა: მიწაზე განრთხმული მონპარნასი იყო, და მუხლქვეშ რომ ყაჩაღი მოექცია, მოხუცებული იყო.

იქვე მოხდა ყოველივე, გავროშის თვალწინ.

მოხუცს დაჰკრა მონპარნასმა, მაგრამ იმანაც უპასუხა და ისე მედგარი იყო ეს პასუხი, რომ სწრაფად შეიცვალა ბრძოლა. იერიშით მისული ძირს ეგდო დამარცხებული და მწარედ გმინავდა გამარჯვებული მოხუცებულის მუხლის ქვეშ.

— ესეც შენ, ბებერო! — წამოიძახა ჩუმად გავროშმა.

ვერ შეიკავა თავი და ტაში დაჰკრა. მაგრამ ვერავინ გაიგონა იმისი ტაში. ისინი განაგრძობდნენ ბრძოლას, ისე ჩასჭიდებოდნენ ერთმანეთს, რომ აღარაფერი ეყურებოდათ.

ბოლოს მიჩუმდა ბრძოლა, დაემორჩილა მონპარნასი, მკედარით ვით ეგდო მიწაზე.

„ხომ არ მოკვდა ეს ბიჭი?“ — ფიქრობდა გავროში.

მოხუცებული ხმას არ იღებდა არცა ყვიროდა, — მიშველეთო, — წამოიწია, წამოდგა და გავროშმა გაიგონა იმისი ბრძანება:

— ადგი! — მიმართა მონპარნასს.

მონპარნასი ადგა, მაგრამ მაინც ეჭირა მოხუცებულს.

შერცხვენილი იყო მონპარნასი, ცოფი ერეოდა, როგორც ცხვრისაგან დამარცხებულ მგელს.

შესტკეროდა გაკვირებული გავროში, თან ცდილობდა არაფერი გამოჰპარვოდა იმის ყურსა და თვალს, რადგან სწორედ საამო სურათსა ხედავდა.

აუსრულდა კიდევ სურვილი. იმდენად ხმამაღლა მიმართა მონპარნასს მოხუცებულმა, რომ ყველაფერი კარგად ესმოდა პატარა ბიქს. ბნელში აღძრულ ბაასს რაღაც ტრაგიკულ კილოს აძლევდა ღამის დუმილი. მოხუცებული ჰკითხავდა, მონპარნასი პასუხს აძლევდა.

— რამდენი წლისა ხარ?

— ცხრამეტისა.

— ღონიერი ბიჭი ხარ და ჯანსაღი. რატომ არ მუშაობ?

— მეზარება.

— ხელობა გაქვს რამე?

— ცუდაობა.

— რა დროს ლაყობაა? გეკითხები, მაპასუხე. იქნება დაგეხმარო რამეში. რა საქმეზე უფრო მიიწვევს შენი გული?

— ქურდობაზე.

ღუმელი ჩამოვარდა ცოტა ხნით. ღრმად ჩაფიქრებულსა ჰგავდა მოხუცი, იდგა უძრავად და ხელს არ უშვებდა მონპარნასს.

ყმაწვილი ბიჭი იყო ყოჩაღი, ძალ-ღონით სავსე და წამდაუწყე გაიწვედა ხოლმე გასაქცევად, როგორც მახეში გაბმული მხეცა. ხან გასხლტომას ლამობდა, ხან ფეხს წაუდგამდა, საზარლად იკლავნებოდა, მაგრამ ისე იდგა მოხუცებულს, თითქო ვერც კი ამჩნევს; ერთი ხელით ეჭირა მონპარნასის ორივე ხელი და, ღონით სავსე, ყურადღებას არ აქცევდა იმის ფართხალს.

ცოტა ხანს გაჩუმებული იდგა მოხუცებული. მერე დააქერდა მონპარნასს და ტკბილი ხმით ხმამალა დაუწყა დარიგება ისე, რომ ერთი სიტყვა არ გამოეპარა გავროშს.

— შენა, შეილო, სიზარმაცით შედიხარ შრომაზე დამყარებულ ცხოვრებაში. ნუთუ აგრე ცუდად, უსაქმურად უნდა დაყიალებდე? მოდი, ისეე საქმე ირჩიე. იქნება გენახოს სადმე, ერთი მანქანა არის საშინელი, საბრტყელებელს რომ ეძახიან. მორიდებით უნდა მიუდგეს კაცი, რადგან მკაცრია და ავგული; თუ ხელთ იგდო როგორმე შენი ტანისამოსის კალთა, წასულია შენი საქმე! ჩაგითრევს და ბუზივით გაგჭყლეტს! უსაქმურობაც ამ მანქანასავითა ღუპავს ადამიანს. ნუ მიხვალ მაგ გზით; გაჩერდი, მანამ დრო გაქვს და თავს უშველე. თუ არა, ვაი შენი ბრალი! დღეს თუ არა, ხვალ ჩაგითრევს კბილოვანი ჩარხი და მიწასთან გაგასწორებს. იმედი ნულარ გექნება. შენ იმას თავს ველარ დააღწევ. ისე ჩაგაბამენ ზარმაცს, რომ დასვენება გენატრებოდეს. ნუთუ არ გინდა იმუშაო, შრომით შეიძინო ლუკმაპური, აასრულო ადამიანის დანიშნულება? არ გინდა, შენც ადამიანი გახდე და ადამიანის სახელი მოიხვეჭო? არ გინდა, და იცოდე, სწორედ ის დაგტანჯავს და გაწამებს. რასაც შენ გაურბი. შრომა კანონია ჩვენი ცხოვრებისა, ვინც თავის სიზარმაცით დაარღვევს ამ კანონს, სწორედ შრომითვე იქნება დასჯილი. მუშად გახდომა არა გნებავს, მაშ მონად იქცევი, შრომის ყურმოჭრილ ყმად და მონად. შრომას გაურბი? მით უფრო მეტად ჩაგბოჭავს ეგ შრომა. შრომას ვერ ეგუები, ვერ უამხანაგდები? თავის ზანგად გაგიხდის შრომა. ადამიანურ პატიოსან დაღლას ერიდები? ჰოდა, განწირულთა ოფლში გაიწურები. შრომის შვილების სიმღერა რომ მოგესმის. შენ მარტო კენესადა ამოგხდება. შორიდან, ქვემოდან დაინახავ, როგორ მუშაობენ შრომის ერთგულნი და —

აგერ, ისვენებენ. — იტყვი. ისეთ სხივმოსილად გეჩვენება მაწის მუშა. მეზღვაური, მკედელი, თითქოს სამოთხეში არიან და ტბებთანო. იცი, რა სინათლეს აფრქვევს გრდემლი! იცი, რა ნეტარება მიწის ხენა, მომკილის ძნად შეეკრა? თავისუფლად მიმავალი ნავია მუშაკაცის ცხოვრება. ზარმაცი ხარ? შრომას გაუტრბი? ჰოო? მაშ აქ მოდი! აბა, დაბარე, ასწიე, მოაგროვე, მოუარე! სადღა წაუხვალ შენს აპურს? შენ უკვე უღელში შებმული ტყვე ხარ ჯოჯოხეთისა. მაშ ეგ არის. რაღა, შენი მიზანი, ცუდად დაყიალებდე. უსაქმურად? მე კი გარწმუნებ, — ერთ კვირას ვერ გაატარებ, ერთ დღეს, ერთ საათს, რომ დაქანცული არ იყვე და წელმოწყვეტილი. მწუნხარება და ვარამილა იქნება შენი ცხოვრება. ერთი წამის მოსვენებაც აღარ ექნება შენს ხელს. რაც სხვებისთვის ბუმბულივით მსუბუქი იქნება, შენ კლდის სიმძიმისად დაგაწვება. აუვალ ციცაბოდ გეჩვენება სულ უბრალო, პატარა აღმართი. საზოხლარ ურჩხულად გადაიქცევა შენი სიცოცხლე. სიარული შეგძაგდება, სუნთქვა შეგეკვრის, ტყვიასავით დაჰძიმდება შენი ფილტვები. ჰოდა, უნდა გადაწყვიტო, სად გირჩევნია სიცოცხლე, ადამიანად, თუ მონად? ადამიანს რომ წასვლა მოუნდება სადმე, კარს გააღებს და გავა. შენ კი, თუ წასვლა განიზრახე, ჯერ შენი დილეგის კედელი უნდა გაანგრიო. რას სჩადის ადამიანი, ქუჩაში გასვლა რომ მოუნდება? ჩამოვა კიბეზე და ქუჩაშია. შენა? შენ კი შენი ლოგინის ზეწარი უნდა დახიო, თოკად დაგრიხო, ფანჯარაზე მიაბა და ზედ დაეკიდო ამ თოკს, დიდი სიმადლიდან დაშვებულს, და ისიც როდის? დამე, რომ წვიმდეს, ქუხდეს და ვერავინ დაგინახოს. მოკლე რომ გამოდგეს შენი თოკი? უნდა გაუშვა და ძირს ჩავარდე. მერე რა იცი, სად ჩავარდები, რას დაეცემი? რა არის იქ, ძირს, სადაც შენ ჩავარდები? ან არადა ბუხრის საკვამურში უნდა ჩაძვრე და თან გული გისკდებოდეს, — ვაითუ გზაში დავიწვაო. ან არადა, განავლის გამყვან მილში უნდა ჩაძვრე, რომ გული წაგივიდეს სუნით და შიგ ჩაიხრჩო. ახლა რამდენი ნახვრეტი უნდა გქონდეს კედელში დაფარული! დღეში ოცჯერ მაინც გამოიღებ კედლიდან აშლილ ქვებს და ისევ შიგვე შეაწყობ, რომ განზრახვა არ შეგიტყონ. გაჯი რა არის, კედლიდან ჩამოშლილი გაჯიც კი შენ ლეიბში უნდა გქონდეს დამალული. დაკეტილის გაღება დაგჭირდება? მუშას ჯიბეში უღევს მკედლის გაკეთებული გასაღები. შენ კი, თუ დაგჭირდა დაკეტილის გაღება, შენვე უნდა გაიკეთო ამ კლიტის გასაღები. უსაზღვრო შრომა და მოთმინება დაგჭირდება ამ საკვირველი გასაღების გასაკეთებლად. ერთი სუ უნდა იშოვო და ორკეცად გასჭრა. რითი გასჭრა? ეგ შენ უნდა გამოიგონო, შენი საქმეა. მერე უნდა მისდგე

და ჩაადრმოა ორივე კეცი, ოღონდ ისე, რომ არაფრით დააზიანო ფულის გარეგნობა. მერე ისე უნდა შეუწყო ერთმანეთს ორი კეცი, რომ ერთდებოდეს და არაფრით განირჩეოდეს ნამდვილი შავი ფულისგან. ფულის ნიშნები უცვლელად უნდა ჰქონდეს ზემოდანაც და ქვემოდანაც. შენი დარაჯებისთვის ეს იქნება უბრალო შავი ფული, შენთვის კი ეს იქნება პატარა კოლოფი. რას ჩასდებ ამ კოლოფში? ერთიბეწო ფოლადს, საათის ზამბარას, ოღონდ წინათვე დააკბილოვნებ, რომ გაკვირვებაში ხერხად გამოგადგეს. ამ ხერხით, ქინძისთავის სიგრძის, სუში დამალული ხერხით უნდა გადასჭრა ჯერ კლიტის ყური, მერე საკვალთის ღერო, მერე მოაჯირი, ფანჯარას რომ მიადგები, და ბოლოს ბორკილები, რომელიც ფეხებზე გადევს. აგერ, გააკეთე ის სასწაულებრივი კოლოფი, საკვირველი ნაწარმი ხელოვნებისა, უნარიანობისა, მოხერხებისა, მოთმინებისა. მერე რა მოგელის, თუ გაგიგეს, რომ შენა ხარ, ეს ხელმარჯვე ოსტატი? რითი დაგიჯილდოებენ იმოდენ შრომას? საპატიმროში ჩავსვამენ, აი შენი ჯილდო და მომავალი. იცი, რა საშინელი უფსკრული არის ზარმაცობა და სიამოვნება? ნუთუ არ იცი, რომ უსაქმურად ხეტიალი სულით ხორცამდე ღუპავს ადამიანს? შენ ცუდად უნდა იყო და საზოგადოებას აწვე მუქთახორად? უსარგებლო წევრი უნდა იყო საზოგადოებისა, ესე იგი მავნებელი? ვაი იმას, ვისაც ამგვარი პარაზიტობა ნებავს! მატლად გადაიქცევა, ფეხით გასასრესავ მატლად. მაშ, შრომა გეზარება? ერთადერთიდა გაქვს საფიქრებელი, — კარგი საკმელი, კარგი სასმელი, ტკბილი ძილი? შენ კი წყალიდა გექნება, ტალახივით შავი პური და ცარიელ ფიცარზე იწვები ბორკილით ხელფეხშეკრული, ამ ბორკილის ცემა გაგიფრთხობს და ჩაგიმწარებს ძილს. დაამტვრევე ბორკილს და გაიქცევი? ძალიან კარგი. პირქვე შეძვრები სადმე ბუჩქნარში, ცოცვით ეცდები სადმე მიმალვას და ბალახიდა იქნება შენი საზრდო, როგორც ტყის ნადირისა, დამალვით კი ვერ დაიმალები, დაგიკერენ. ორმოსავით ბნელ ქვესკნელში ჩავაგდებენ და, ვინ იცის, რამდენ ხანს იქნები იქ დამწყვდეული, კედელზე მიჯაჭვული? ხელის ცეცება დაგვირდება, რომ სურას მიაგნო და პირი გაისველო. პური მოგშივა და იმისთანას დაგიყრიან, რომ მშიერი ძაღლიც კი არ მიეკარება; საკმელს იტყვი და ცერცვის შეჭამადს დაგიდგამენ, იმისთანას, რომ ჯერ ჰიებს შეეჭამათ, მანამ შენამდე მოაღწევდა. ტენის ჰილა იქნები ბნელ სარდაფში. ყმაწვილი ბიჭი ხარ, ოცი წელიწადი არ გასულა, რაც ძუძუსა სწოვდი, ცოცხალი უნდა გყავდეს მშობელი დედა, ნუთუ არ გებრალეება შენი თავი, შე უბედურო, შენა? ხომ გეყურება, რა საშინელუბას გიქადის ემაგრე ცუდაობა. გეფიცები, დამიჯერე, თორემ დაი-

ლუპები. შავი მათდის ტანისამოსი გინდა, განა? კობტა ბრჭყვილა ფენსაცემელი, სურნელოვანი საკუთრით დამშვენებული ხუჭუჭი თმა, სილამაზე და კობტობა, რომ ქალებს მოეწონო, განა? ჰოდა, მაგ გზით თუ იარე, ძირიანად გადაგკრეჭავენ მაგ თმას, წითელ ხალათს ჩავაცვამენ და ფეხზე ხის ქოშებს. თითზე კობტა ბეჭედი გნებავს? ბეჭდის მაგივრად ჯაჭვი გექნება კისერზე. ქალს გადახედავ? ჯოხს ჩაგკრავენ შიგ თავში, რომ კქუა გასწავლონ. ოცო წლის ჰაბუკი შეხვალ ამ საშინელებაში და ორმოცდაათი წლის ბებრუცანა გამოხვალ იქიდან. ყმაწვილი ბიჭი შეხვალ. ნორჩი, სალუჭი, ბრწყინვალე თვალით, ბროლივით კბალით, გიშერივით შავი თმით და წელში მოხრილი, მოლუნული გამოხვალ, დამქნარი სახით, ჰადარა თმით, უკბილო და საშინელი. ავ გზაზე ხარ. შეილო, უსაქმურობასავით არა ღუპავს რა ადამიანს. მრავალგვარია შრომა და ყველაზე საშინელი ქურდობა არის. ჰოდა, დამიჯერე. ნუ მიჰყვება ზარმაცობას, გაისარჯე, რომ კაცი იყვე და ქუდი გეხუროს. რას შეგძენს, ნეტავი, ეს ქურდობა და ავაზაკობა? მერწმუნე, პატიოსნება უფრო ადვილია, ვიდრე ავკაცობა. წადი ახლა და კარგად მოიფიქრე ჩემი ნათქვამი. მართლა! რა გინდოდა ჩემგან, წელან რომ მომვარდი? ჩემი ქისა? აი, წაიღე.

გაუშვა მოხუცებულმა მონპარნასი, ხელში ჩაუდო თავისი ქისა. იმანაც ერთ წამს ხელით აწონა ეს ნაჩუქარი და მერე დიდი სიფრთხილით, თითქო მოპარულსა მალავსო, სერთუკის უკანა ჯიბეში ჩაიდო.

მოხუცებულს ხმა აღარ ამოუღია. დამშვიდებული გაუდგა თავის გზას.

— ყეყეჩი! — წაიდუღუნა მონპარნასმა.

ვინ იყო ეს მოხუცებული? ეჭვი არ არის, მკითხველი თვით მიხვდებოდა.

გაშტერებული იდგა მონპარნასი, თვალს აღარ ამორებდა ბნელ ქუჩაში მიმავალ „ყეყეჩს“ და ძვირადაც დაუჯდა ეს გაშტერება.

მრხუტებული რომ შორდებოდა, გავროში უახლოვდებოდა.

ჯერ მამბფს გადახედა გავროშმა, დარწმუნდა, რომ ისევ იქ იჯდა სკამზე და ძილი ერეოდა. მერე გამოძვრა ბუჩქებიდან და მიწაზე განრთხმული ცოცვით წამოვიდა მონპარნასისკენ, რომელიც ისევ უძრავად იდგა. ისე მიეპარა უკანიდან, რომ ვერა გაიგო რა მონპარნასმა, ხელი ჩაუყო უკანა ჯიბეში, ამოაცალა ქისა და ისევ ცოცვით გველხოკერასავით მიიშალა ბუჩქებში. მონპარნასს საშიში აღარა ჰქონდა რა და იდგა ისე ჩაფიქრებული, იქნება პირველად მოუხდა თავის სიცოცხლეში ეს ჩაფიქრება და ვერაფერი შენიშნა.

გავროში კი მიუახლოვდა ჰებერ მბეფს. გადასროლა ქისა
ლობეზე და მოჰკურცხლა.

ფეხზე დაეცა მბეფს ქისა და გამოაღვიძა. დაიხარა, აიღო. ვე-
ლარა გაეგო რა საცოდავს და გახსნა. შიგ ციკა თეთრი ფული იყო
და ძირში ჩამალული ექვსი ოქრო.

შიში მოერია მბეფს, წამოვარდა და თავის დიასახლისს შეუ-
ტანა:

— ღვთის წყალობაა სწორედ! — თქვა ბებერმა პლუტარქემ.

წიგნი მეხუთე
რომლის ბოლო თავს
არა ჰგავს

თავი პირველი

ბანმარტოება და კაზარმა

მეტად მწუხარე იყო ოთხი-ხუთი თვის წინათ კოხეტი, მეტად აწუხებდა მარიუსის ფიქრი, მაგრამ გადიოდა დრო და მწუხარება უმცირდებოდა მის შეუმჩნევლად. ბუნება, გაზაფხული. სიყმაწვილე, მამისადმი სიყვარული, მაგალობელი ჩიტები და გაზაფხულის აყვავება ნელ-ნელა უქარვებდა მწუხარებას ამ უმანკო ნორჩ სულს და თითქმის ავიწყებდა წარსულს. ნუთუ ქრებოდა მის გულში აღზნებული ცეცხლი? თუ მარტო ფერფლი ეფინებოდა ზემოდან? იქამდე მივიდა ეს დავიწყება, რომ ერთ დღეს სრული სიმშვიდით მოაგონდა მარიუსი და აღარც გულისტკივილი მოჰყვა ამ მოგონებას, აღარც კვნესა. ერთხელ გაახსენდა:

— ვაი აღარც კი ვფიქრობ მგონი იმაზე!

და სწორედ იმ დღეებში შენიშნა ქუჩაში მიმავალი ერთი კოხტა, ლამაზი ოფიცერი, წელწერწეტა, გულისწარმტაცი თავისი მხედრული ტანისამოსით, ყმაწვილი ქალის ლოყებით, მშვენიერი ხმლით, დაწკეპილი უღვაშებით და პოლონური ფორმის ქუდით; ყმაწვილი ბიჭი, ქერათმიანი ცისფერთვალემა, პირში სიგარით და თავხედურა, სულელური გამომეტყველებით სულ სხვა იერისა, ვიდრე მარიუსი. დაინახა კოხეტმა და იფიქრა, — ალბათ ოფიცერია იმ პოლკისა, ბაბილონის ქუჩაზე რომ დგასო.

მეორე დღესაც დაინახა მიმავალი და საათი დანიშნა.

და მას შემდეგ, იქნება შემთხვევითაც ყოფილიყო, თითქმის ყოველდღე ნედავდა ამ ყმაწვილ კაცს.

ოფიცრის ამხანაგებმა შენიშნეს, რომ იმ ბაღში, ისე მოუვლელ

ბაღში, იმ ძველ როკოკოს მოაჯირიანი ღობის უკან ერთი ლამაზი ქალი დასეირნობდა თითქმის ყოველთვის იმ დროს, როდესაც კობტა ოფიცერს უნდა გაეცლო. ეს სალუქი უცნობი არ არის მკითხველისთვის და თეოდულ ჟილნორმანი ჰქვია.

— ხედავ, — უთხრეს ამხანაგებმა, თვალს არ გაშორებს ის კობტა გოგო, აი იმ ბაღში რომ დასეირნობს.

— სადა მცალია, რომ ყველას ვუტყვირო, ვინც მე თვალს არ მაშორებს? — უპასუხა თავმომწონედ თეოდულმა.

სწორედ იმ დროს იყო ეს ამბავი, როდესაც სასოწარკვეთილება მორეოდა მარიუსს და ოხრავდა:

— ერთხელ მაინც მეღირსოს იმისი ნახვა და მერე თუნდა მოკვდე.

რომ ასრულებოდა ეს ნატვრა და დაენახა, რა თვალით უყურებდა კოზეტი ოფიცერს, იქვე ხმის ამოუღებლად დაეცემოდა მკვდარი.

და ვისი ბრალი იქნებოდა? — არავისი.

მარიუსი იმ ბუნების ადამიანი იყო, რომელიც ღრმად იძირება სევდაში და შიგვე რჩება; კოზეტი კი იმათგანი იყო, რომლებიც იფლობიან სევდაში, მაგრამ ბოლოს მაინც ამოდიან.

ესეც რომ იყოს, იმ ხნისა იყო კოზეტი, იმ საბედისწერო ხნისა, როდესაც ოცნებით ცოცხლობს მარტოდ მიტოვებული ქალი; როდესაც ყმაწვილი ქალის, მარტოხელა ქალის გული წარმოადგენს ვახის პწკალს, რომელიც შემთხვევის მიხედვით ხან მარმარილოს სვეტისთვის ეჭიდება და ხან უბრალო დუქნის კედელს. დაჰკრავს ხოლმე წამი, სწრაფი და მედგარი, ყველა ობლის საბედისწერო, სულ ერთია, ღარიბი იქნება ქალი თუ მდიდარი, რადგან სიმდიდრე არ დაიფარავს მას ცუდი არჩევანისაგან. დიდებულთა წრეშიც ხშირია უღირსი ქორწინება. ნამდვილი უღირსი ქორწინება გულისხმობს სულიერ განსხვავებას: ხშირად მოხდება ხოლმე, ყმაწვილი არც ცნობილია, არც სახელოვანი შთამომავლობის არის ან მდიდარი, მაგრამ მარმარილოს სვეტით უდგაჲ თავის გრძნობათა და იდეების ტაძარს; და მეორე მხრივ, დიდი გვარიშვილია, დიდებულ წრეში აღზრდილი, მდიდარი და შეძლებული, თავისი ტანსაცმლით და სიტყვა-პასუხით ამაყი, მაგრამ სულ სხვაგვარად გეჩვენებათ, თუ გარეგნობას თვალი აარიდეთ და ადამიანს დაუკვირდით, სწორედ იმას, რაც მისი მეუღლისთვის არის დანიშნული, ნახავთ, რომ ზოძია გაუთლელი, თავისი საძაგელი სამარცხვინო ყინით — გარყვნილებით გატაცებული, სირაჯხანის ბოძია და სხვა არაფერი.

რა იყო კოზეტის გულში? დამშვიდებული, მიძინებული ვნება, დაკარგულად მიჩნეული სიყვარული, წმინდა და მბრწყინავი ზემო-

დან, ძირში კი ამღვრეული. გარედან კოხტა ოფიცრის სახე ცია-
ლებდა. გულის სიღრმეში? იქ რაღა იყო? იქნებ სხვა მოგონება?

იქნებ ასეც ყოფილიყო. კოხტმა ამისი არა იცოდა რა, მაგრამ
ამ დროს უცნაური ამბავი მოხდა.

თ ა ვ ი მ ე ო რ ა

კოხტის უიზი

აპრილის დამდეგს რამდენიმე დღით სხვაგან წასვლა მოუხდა
ჟან ვალყანს. იშვიათად, მაგრამ ხანდახან დასჭირდებოდა ხოლმე,
როგორც ვიცით, ცოტა ხნით გამგზავრება. ერთი-ორი დღე დარ-
ჩებოდა ხოლმე სხვაგან. სად მიდიოდა? ეს არავინ იცოდა, ამას
თვით კოხტსაც კი არ ეუბნებოდა. ერთხელ იყო მარტო, წასასვ-
ლელად რომ მოემზადა ჟან ვალყანი, კოხტიც ეტლში ჩაუჯდა და
ერთი პატარა ქუჩაბანდის კუთხემდე მიაცილა, რომელზედაც მან
წაიკითხა, — პლანშეტის ჩიხი, — ჟან ვალყანი იქ ჩამოხტა და კო-
ხტი იმავე ეტლით შინ დაბრუნდა. საერთოდ ეს მგზავრობა მაშინ
მოხდებოდა ხოლმე, როდესაც ფული დააკლდებოდათ სახლში.

წასვლისას კოხტს დაჰპირდა, — სამი დღის შემდეგ შინა ვარო.

სადამოზე კოხტი მარტო იყო ოთახში. მოსწყინდა მარტოობა.
მიუჯდა პიანო-ორღანს და სიმღერა დაიწყო. ეურიანთის სიმღერას
უკრავდა — „გზა აერიათ ტყის მონადირეთ“.

საგანგებო რამ არის ეს სიმღერა ჩვენს მუსიკაში. იჯდა და მღე-
როდა. მერე ფიქრებმა გაიტაცა.

და უცბად ფეხის ხმა მოესმა ბალიდან. ვილაც იყო. დადიოდა.

მამა არ იქნებოდა, რადგან სხვაგან იყო წასული. არც ტუხენი
იქნებოდა, რადგან უკვე ეძინა. ღამის ათი საათი იყო.

მამაკაცის ფეხის ხმად ესმოდა რაღაცა, თითქო ვილაც არის
ბაღში და ფრთხილად დადისო.

მაშინვე ზემო სართულში ავარდა, თავის ოთახში, ფანჯარაში
მოთავსებული პატარა სარკმელი გააღო და ბაღში ჩაიხედა. მთვარე
კაშკაშებდა. ისე ჩანდა ყველაფერი, როგორც შუადღისას.

ბაღში არავინ იყო.

ფანჯარა გააღო. არავინ იყო ბაღში, და როგორც ყოველთვის,
არავინ ჩანდა ქუჩაში, სადამდინაც კი თვალი მისწვდებოდა.

— შემომესმაო, — იფიქრა, — ბაღში არავინ იყო, ლანდი იყო
ამ დღემილით და ვებერის პირქუში და საუცხოო ხოროს მუსიკით
გამოწვეული. რას არ მოაჩვენებს ადამიანს ეს საგანგებო მუსიკა:

უსაზღვრო სივრცისკენ მიაფრენს მსმენელს, თვალწინ გაუშლის დაბურულ ტყეს. ცხადად გააგონებს ხის ხმელი ტოტების ტკაცანს, თითქო მართლა მონადირეები იყვნენ ტყეში და ბინდისას ფეხს ადგამდნენ ამ ტოტებს.

მერე სულაც გადააეიწყდა წელანდელი ფეხის ხმა.

ამასთან ზუნებითაც მშიშარა არ იყო კოხეტი. სისხლში ჰქონდა ცოტა რამ ბოშა ქალისა და ფეხშიშველა შემთხვევის მაძიებელი მოგზაურისა. მკითხველს ეხსომება, რომ იგი უფრო ტოროლა იყო, ვიდრე მტრედი. გულით გამბედავი, ყოჩაღი...

მეორე დღეს, სალამოს, ბინდისას, ბაღში დასეირნობდა. დადიოდა თავისი ფიქრებით გატაცებული და ახლაც მოესმა წუხანდელი ვათ რაღაც ფეხის ხმა, თითქო ვიღაც არის ბაღში და ფეხაკრეფით ჩუმად დადის ბნელში ხეების ქვეშ, იქვე, იმის ახლოსო. მაგრამ თვითონვე იმშვიდებდა გულს, — ისე არაფერი ჰგავს ფეხის ხმას, როგორც ორი ტოტის ერთმანეთთან შეხებაო, — და ყურადღებას აღარ აქცევდა, და ვერც რასმე დაინახავდა. ჯერ მთვარე არ ამოსულიყო.

ხეების ქვეშიდან გამოვიდა და შინისკენ გაემართა. პატარა მწვანე ველობი უნდა გადაეველო. სწორედ ამ დროს ამოვიდა მის უკან მთვარე, მისი ჩრდილი დაადო ველობს.

გულგახეთქილი გაჩერდა კოხეტი.

იმის ჩრდილთან ერთად მთვარეს მეორე ჩრდილი გამოესახა მწვანე ველობზე. საშინელი და საზარელი ვიღაც მრგვალქუდიანის ჩრდილი.

კაცის ჩრდილი იყო. ეტყობოდა, იქვე ლობესთან იდგა ვიღაც, სულ რამდენიმე ნაბიჯის მანძილზე კოხეტის უკან.

ერთ წამს შემკრთალი იდგა ქალი, ვერცა თქვა რამე, ვერც დაიყვირა, ვერც უკან მიიხედა.

მაგრამ მაშინვე მოიკრიბა ძალ-ღონე და გაბედვით მიბრუნდა უკან.

აღარავინ იყო ბაღში.

ველობს გადახედა, ჩრდილიც გამქრალიყო.

ისევ ხეებქვეშ შევიდა, ბუჩქებში, დაათვალიერა იქაურობა, ლობე გასინჯა და ვერავინ იპოვა.

განცვიფრებული იყო ქალი. ესეც ლანდი იყო? როგორ? ერთი და იგივე ლანდი ზედიზედ ორ დღეს? ერთხელ, შეიძლება, მართლა მოლანდებოდეს რამე, მაგრამ ეს მეორე რაღა იყო? საშინელი ის იყო, რომ ჩრდილი ცოცხალი ადამიანისა უნდა ყოფილიყო. სად მოჩვენება და სად მრგვალი ქუდი?

მეორე დღეს ეს ვალყანიც დაბრუნდა. კიზეტმა დაწვრილებით უამბო ფეხის ხმის გაგონების, ჩრდილურს ნახვის შესახებ, ეგონა, მამა გაუქარვებდა შიშს, მხრებს აიჩეჩა და ეტყოდა: — რა მშიშარა ყოფილხარ, შე კუდრაქავ, შენაო!

მაგრამ არა, ეს ვალყანი ჩაფიქრდა.

— იქნებ სულაც არაფერი იყო, — უთხრა კოზეტს.

რალაც მოიმიზეზა და ბალში ჩავიდა. კოზეტმა კარგად დაინახა, რომ დადიოდა და ყველგან ღობეს სინჯავდა.

ლამე რალაცამ გამოაღვიძა კოზეტი. ახლა კი ცხადად ესმოდა ფეხის ხმა: ვილაც იყო ბალში. დადიოდა მის ფანჯრის ქვეშ. მივარდა თავის სარკმელს, გადაიხედა. ერთი კაცი იყო ბალში. მსხვილი კეტი ექირა ხელში. ის იყო უნდა დაეყვირა, რომ მთვარის სხივი ეცა კეტიანს. ეს ვალყანი იყო.

დაწვა კოზეტი, მაგრამ გულში შიში აღძრა: — მაშ მამაჩემიც ფრთხილად არისო, — ფიქრობდა.

ის ლამე ბალში გაათენა ეს ვალყანმა. მერე მეორე, მესამე. კოზეტი ყოველთვის ხედავდა თავისი სარკმლიდან.

მესამე ღამეს, — მთვარემ უკვე იკლო და გვიან ამოდიოდა, — პირველი საათი იქნებოდა ღამისა, რომ გულიანი ხარხარი შემოესქა თავისი მამისა და მისი ძახილი:

— კოზეტ!

წამოხტა, კაბა გადაიცვა და ფანჯარა გააღო.

ეს ვალყანი ბალში იყო. ველობზე იდგა.

— გაგაღვიძე, რომ დაგამშვიდო. შემოხედე! აი შენი მრგვალქუდიანი ადამიანის ჩრდილი.

და ველობზე გაშლილი ჩრდილი აჩვენა, რომელიც მართლა ძალიან ჰგავდა მრგვალქუდიანი ადამიანის ჩრდილს. იქვე მეზობელი სახლის საკომურს ზემოდან მრგვალი საფარი ედო და ადამიანის მსგავს ჩრდილად ეცემოდა მიწას.

კოზეტსაც სიცილი მოერია. ამ ლანდით აღძრული შიში გაუქარდა და მეორე დღეს, საუზმეზე მზიარულად ხუმრობდა საკომურის მრგვალ სახურავზე და მისი მრგვალქუდიანი კაცის მსგავს ჩრდილზე.

ეს ვალყანიც სრულიად დამშვიდდა.

კარგი ის იყო, რომ აზრალაც არ მოსვლია კოზეტს, შეემოწმებინა, რა მიმართულებით, სად უნდა დაცემულიყო მთვარიან ღამეს ქუდიანი საკვამურის ჩრდილი და სწორედ იქვე იდგა მთვარე იმ ღამეს, კოზეტი რომ შეშინდა, თუ უკვე წინ წასულიყო? არც ის მოაგონდა, რომ შეუძლებელი იქნებოდა, კოზეტისა შეშინებოდა ქუდიანი საკვამურის ჩრდილს და ისიც უცბად გამქრალიყო, — არიქა!

მეძებენ და არ დამიჭირონო! ხომ კარგად იცოდა, რომ ჩრდილი უცბად გაქრა, როდესაც იმისკენ მიბრუნდა. ყურადღება არ მიაქცია ამას და სრულიად დამშვიდდა ქალი. მამის მოსაზრება უეჭველ ქეშმარიტებად ეჩვენა და არც კი უფიქრია, რომ შეიძლებოდა მართლა ყოფილიყო ვინმე ლამე ბალში და ევლო კიდევ ფეხაკრეფით.

მაგრამ რამდენიმე დღის შემდეგ სულ სხვაფრივ დატრიალდა საქმე.

თავი მესამე

ტუსენის განმარტებით მდიდარი თავი

ბალში, ქუჩისკენ გამავალ ლობესთან, ერთი ქვის სკამი იდგა ბუჩქებში მიმალული, მაგრამ ისე ახლო ლობესთან, რომ გარედან ადვილად მოსწვდებოდა კაცი, ხელი რომ შემოეყო მოაჯირში.

ერთ საღამოს, ჯერ ისევ აპრილი იყო, შინ არ იყო უან ვალჟანი. მზე რომ ჩავიდა, იმ სკამზე დაჯდა კოზეტი, პატარა სიო აგრილებდა და აშრილებდა ფოთლებს. ჩაფიქრებული იყო ქალი. სევდა ერეოდა თანდათან უმიზეზო, ის დაუძლეველი სევდა, რომელსაც ბინდი ჰქმნის, და რომელიც, — ვინ იცის? — თავისი სიბნელით იქნება საფლავის საიდუმლოებას აგონებდეს ადამიანს.

იქნებ ფანტინის აჩრდილი დასტრიალებდა თავს ამ ბინდში.

ადგა კოზეტი, ნელი ნაბიჯით შემოიარა ბაღი, ცვარიან ბალახში გაიარა, დაღონებული იყო, რაღაც გული ელეოდა, მაგრამ მაინც იფიქრა, — ხის ქოშები უნდა შევიძინო, თორემ ამ ბალახში სურდო შემეყრებაო.

ისევ სკამთან მივიდა.

ის იყო უნდა დამჯდარიყო, რომ შემკრთალი გაჩერდა ქალი, სწორედ იმ ადგილს, სადაც წელან იჯდა, ქვა იღო დიდი. წელან იქ რომ იჯდა, ეს ქვა იქ არა დებულა.

იდგა და შესცქეროდა ამ ქვას, თან თავის თავს ეკითხებოდა, — საიდან გაჩნდა აქ ეს ქვაო? და უცბად მოიაზრა, რომ ეს ქვა თავისთავად ვერ ავიდოდა სკამზე, რომ ვიღაც იყო, იმან შემოყო ხელი მოაჯირში, და სკამზე დადო ქვა. მოიაზრა და თან შიში მოერია, ნამდვილი შიში, რადგან თვალწინ ედო ეს ქვა და, მაშასადამე, აღარავითარი ეჭვი რომ, — ვიღაც იყო იქვე ახლოს! შეშინებული გაიქცა შინისკენ, უკან მოხედვა ვეღარ გაბედა. ავარდა სახლში, დაკეტა კარი, ფანჯარა, გაამაგრა ყველაფერი და მერე ტუსენს მიმართა.

— მამაჩემი დაბრუნდა?

— ჯერ არა, ქალბატონო.

(ჩვენ უკვე აღვნიშნეთ, რომ ენაბლუ იყო ტუსენი და ახლა წესიერად დავეწრთ მის ნათქვამს. ადამიანის ნაკლის მოკლედ აღნიშვნაც კმარა. დასურათება საკადრისი არ არის).

თავისი ფიქრებით გატაცებულ ეს ვალჟანს ძალიან უყვარდა ღამით სეირნობა და ხშირად ძალიან გვიან დაბრუნდებოდა ხოლმე სახლში.

— ტუსენ, — განაგრძო კოზეტმა, — ხომ კარგად ჰკეტავთ ღამე კარს, ფანჯარას, მეტადრე ბაღში გამაველს?

— ჰო, დამშვიდებული ბრძანდებოდეთ, ქალბატონო.

კოზეტმა კარგად იცოდა, რომ ფრთხილი დედაკაცი იყო ტუსენი, ყოველთვის ჰკეტავდა; რაც დასაკეტი იყო და მინც არიგებდა:

— ისეთ უდაბურშია ჩვენი სახლი...

— ეგა ბრძანეთ და, ქალბატონო! — კვერი დაუკრა ტუსენმა, — სულ რომ ამოგვწყვიტონ, ჩვენს ყვირილს ვერავინ გაიგონებს. მერე ბატონსაც აქ არა სძინავს! მაგრამ ნუ გეშინიათ, ქალბატონო, ისე ვკეტავ კარ-ფანჯარას, თითქოს მტრის შემოსევას ველოდე. არავინაა სახლში, ქალების გარდა! გული მელევა შიშით, რომ მომაგონდება, მარტონი ვართ ამოდენ სახლში. წარმოიდგინეთ, შემოგვიცვივდნენ ღამე ყაჩაღები! შემოვარდნენ თქვენს ოთახში და დაგვიყვირეს: — ჰა, ჩუმად! ხმა არ ამოიღო! მოგადგნენ და ყელის ჭრა დაგიწყონ. სიკვდილი არაფერია, ყველანი სიკვდილის ხედრნი ვართ, ერთხელაც იქნება უნდა მოგკვდე! არა, საშინელება ის არის, რომ ყაჩაღების ხელში ჩავარდება ადამიანი! მერე დანებიც ჩლუნგო ექნებათ! ოჰ! ღმერთმა დაგვიფაროს!

— კარგი ერთი! დაიარეთ და მაგრა ჩაკეტეთ ყველაფერი.

ისე იყო კოზეტი შეშინებული ტუსენის ყაჩაღებით და წარსულ კვირას ნახული ვილაცის ჩრდილით, რომელიც უცბად წარმოუდგა თვალწინ, რომ ამის თქმაც კი ველარ გაბედა:

— ჩადით ერთი ბაღში და ქვის სკამი ნახეთ. ზედ ქვა დაუდვით ვილაცას.

ვერ გაბედა, რადგან ეშინოდა, კარი რომ გავადოთ, ყაჩაღები შემოგვივარდებიანო. დააკეტინა ყველაფერი, შეამოწმებინა მთელი სახლი სარდაფიდან ბანამდე, ჩაიკეტა თავისი ოთახი, ლოგანის ქვეშ შეიხედა, — ხომ არავინ არისო, — და დაწვა, მაგრამ ვაი ამ ძილს! მთელი ღამე რაღაც ქვას ხედავდა, მთასავით დიდს და ხევეპით დასერილს.

მზის ამოსვლისას, — მზის ამოსვლამ იცის. სასაცილოდ გაგვიზღვის ხოლმე ღამით აღძრულ შიშს, და მით უფრო ტკბილია ეს სიცილი, რამდენადაც ძალიან იყო შიში და გულის ფანცქალი, — მზის ამოსვლისას რომ გამოედვიდა კოზეტს, მაჯლაჯუნად ეჩვენა წუხანდელი შიში და წამოიძახა:

— რა ღმერთი გამიწყრა, რა ვქნა? სადა მქონდა გონება? იმ ფეხის ხმისა არ იყოს, ბალიდან რომ შემომესმა წარსულ კვირას! სახურავიანი საკვამურის ჩრდილი რომ მრგვალქუდიან კაცად მომეჩვენა! — შიშისა არა ვიცოდი რა და ნუთუ მსდალი გავხდი?

მზის სხივი შედიოდა ოთახში, მზიარულად სცემდა თვალებში და იმდენად დაამშვიდა, რომ ბაღში სკამზე დადებული ქვაც კი დაეიწყა.

— ის ქვაც ისევე მომელანდა, როგორც მრგვალქუდიანის ჩრდილია, — იძახდა კოზეტი.

ტანთ ჩააცვა, ბაღში ჩავიდა. სირბილით მივარდა სკამთან და ჭირის ოფლი დაასხა უცბად: ქვა ისევე სკამზე იდო.

მაგრამ წამიერი იყო ეს შიში. რასაც ღამე საშიშრად გვაწვდის, დღე ცნობის აღმძვრელადა ხდის.

— ეჰ, ხომ არ შემქამს ეს ქვა! ერთი ვნახოთ!

და ზევით ასწია, კარგად მძიმე იყო და ძნელი ასაწევი. ქვის ქვეშ რაღაცა იდო თეთრ კონვერტში შეხვეული.

აიტაცა კოზეტმა. არც მისამართი ეწერა კონვერტს, არც დაბეჭდილი იყო, მაგრამ არც ცარიელი. შიგ კაღალდი იდო.

ქაღალდიც ამოიღო. არც შიში, არც ცნობისმოყვარეობა. სევდით აევსო უცბად გული.

წერილის მაგივრად პატარა რვეული იყო, დანომრილი ფურცლებით, რამდენიმე სტრიქონი ეწერა ყოველ ფურცელზე, კარგი და ლამაზი ხელით, რომელიც ძალიან მოეწონა კოზეტს.

ღამწერის სახელი ეძება, მაგრამ ვერსად იპოვა. ხელმოწერილი არ იყო რვეული. ვისადმი იყო მიმართული? ალბათ კოზეტისადმი, რადგან იმის სკამზე დადო, ვინც იყო, და იმას მიუძღვნა. ვისგან უნდა ყოფილიყო? მოჯადოებულივით იდგა ქალი. ხელში ეჭირა რვეული და თრთოდა თავით ფეხამდე. ცდილობდა თვალი მოეშორებინა, ცას ახედა, მზის სხივით დამშვენებულ აკაციებს, მტრედებს, მეზობელი სახლის ეზოში რომ დაფრინავდნენ, მიყრუებულ ქუჩას. მგრე თავისდაუნებურად უეცრად დააქქერდა ხელნაწერს და გადაწყვიტა, — უნდა ვნახო, რა სწერია ამ რვეულშიო.

აი რა წაიკითხა:

ჰვის ჰვეზ მოჰცეული გული

ქვეყნიერებას რომ ერთადერთ არსებაში ხედავს ადამიანი და ღვთაებად ისახავს, ეს არის სიყვარული.

სიყვარული მისალმება არის ანგელოზებისა ციურ მნათობთადმი.

რა მწუხარება ერევა სულს, როდესაც სიყვარულისა არის ეს მწუხარება!

რა ობლობას განიცდის გული, როდესაც განშორდება თავის სულისჩამდგმელ სატრფუზს! ოჰ, რა ჭეშმარიტებაა, რომ ღვთაებად იხდი, ვინც გიყვარს! გასაგებია, ამაზე განრისხდებოდა ღმერთი, ყოვლად შემძლებელს რომ ადამიანის სულისთვის არ შეექმნა ქვეყნიერება, სული კი სიყვარულისთვის.

პატარა ღიმილი კმარა იისფერი ლენტებით დამშვენებული თეთრი ქუდის ქვეშიდან, რომ ოცნებათა სამოთხეში შევიდეს სული.

ყველგან არს ღმერთი, მაგრამ ყველა მალავს ღმერთს, შავია ნივთიერება, გაუმჟვირვალა არსება, და გამჟვირვალედ ჰხდის, რა შეიყვარებ.

ლოცვას უდრის ზოგი ფიქრი. მოხდება ხოლმე, რაც უნდა მდგომარეობაში იყოს ტანი, სული მაინც მუხლმოყრილია.

განშორებულნიც რომ იყვნენ შეყვარებულნი, განშორებას მოატყუებენ ათასი ქიშერიტით, რომელთ მაინცა აქეთ თავისი რეალობა უკრძალავენ მათ ერთმანეთის ნახვას; წიგნის მიწერას; ათას საშუალებას ჰპოვებენ საიდუმლო მიმოწერისთვის: ფრინველთ გალობას უგზავნიან ერთმანეთს, ყვავილთა სურნელებას, ბავშვის სიცილს, მზის შუქს, ქარის კენესას, ვარსკვლავის ელვარებას, მთელ ქმნილებას ბუნებისას და რატომ არა? სიყვარულის ხელშემწყობად გა-

ჩინა ღმერთმა ყოველივე, რაც გააჩინა, და საკმაოდ ძლიერია სიყვარული, რომ მთელი ბუნება მოიხმაროს თავის მახარებლად.

— ო, გაზაფხულო! შენც უსტარი ხარ, ჩემ სატრფოსთან მიწერილი!

მომავალი გულს უფრო მეტად ეკუთვნის, ვიდრე გონებას. მართო სიყვარულია იმდენად ძლიერი, რომ შეიძლებს დაეუფლოს და გაავსოს მარადისობა. უსაზღვროს დაუშრეტელი ესაქიროება.

სიყვარული მოზიარე არის სულისა. ერთი ბუნებისანი არიან სული და სიყვარული. ისიც, როგორც სული, ნაპერწკალია ღვთიური, განუხრწნელი, როგორც სული, განუყოფელი და უკვდავი. წერტილა ცეცხლისა ჩვენს გულში აღგზნებული, უკვდავი და განუქრობელი, რომელსაც ვერც რამე შეზღუდავს, ვერც რამე ჩააქრობს. ანთია და ძვლების ტვინშიც კი შეაქვს თავისი სიცხე, და ცის კამარაში ბრწყინავს თავისი ალით.

ო, სიყვარულო! თაყვანისცემავ! ნეტარებაე ორი არსებისა, რომელთ შეუფენიათ ერთმანეთი, ორი გულისა, რომელნი ერთსულოვნად გაერთებულან, ხომ კიდევ მომხედავ, ბედნიერებაე? ერთად სეირნობა განცალკევებით! კურთხეული, ბრწყინვალე დღენი ოცნებასავით მესიზმრება, რომ ხანდახან ცოტა ხანი მოსწყდება ხოლმე უამი ანგელოზთ ცხოვრებას და ქვეყანას ეფინება ადამიანთა ბედის დასატკობად.

დაუსრულებელი მარადისობის მეტს ველარას დაუმატებს ღმერთი შეყვარებულთა ნეტარებას. სიყვარულით აღსავსე სიცოცხლის შემდეგ რომ სიყვარულის მარადისობა მიანიჭოს, მართლად დაუმატება იქნება, მაგრამ ვერას დაუმატებს იმ ნეტარებას, რომელსაც ამქვეყნად ანიჭებს სიყვარული სულს; ეს შეუძლებელია თვით ღმერთისთვისაც. ღმერთი სისრულეა ცისა და სიყვარული — სისრულე კაცისა.

ორი მოსაზრება გაქვთ, ვარსკვლავს რომ შეჭხარათ: შეჭხარით იმიტომ, რომ სსივსა ჰფენს და იმიტომ, რომ მიუწვდომელია. და

აგერ, გვერდით გადავთ ერთი უფრო ტკბილი სხემტენი და უფრო მეტად იღუმალი არსება, ეს არის ქალი.

ყველასა გვაქვს, ვინც კი ვართ ამქვეყნად, ის, რითაც ვსუნთქავთ. რომ არა გვქონდეს, უჰაეროდ დავრჩებით და დავიხრჩობით. საშინელებაა უსიყვარულოდ სიკვდილი, სულის დახშობა!

ოდეს შეადნობს სიყვარული, შეაერთებს ერთ წმინდათა ანგელოზურ ერთეულად ორ არსებას, სიცოცხლის საიდუმლოება ნათელი გახდება მათთვის, ისინი დაინახავენ, რომ ორ მხარეს წარმოადგენენ ერთი ბედისწერისას, ორ ფრთას წარმოადგენენ ერთი სული-სას. მაშ გიყვარდეთ და აღმა ფრენდეთ!

წინ რომ გავივლით ქალი და სხივს მოგვფენთ, თქვენს თავს აღარ ეკუთვნით, — უკვე გიყვართ. ერთადერთილა დაგრჩენიათ: ისეთი დაჟინებით ფაქრობდეთ იმაზე, რომ იძულებული გახადოთ იგი თქვენზე იფიქროს.

სიყვარულით დაწყებულს ღმერთის მეტი ვერავინ დააბოლოებს.

სასოწარკვეთილებას ეძლევა, ან ალტაცებით ივსება ნამდვილი სიყვარული ერთი თათმანის დაკარგვით, ან ნაპოვნი ცხვირსახოცით. და მარადისობა კი ესაჭიროება თავისი ნეტარების და იმედისთვის. სიყვარულში ერთად არიან მოთავსებული უსაზღვროდ ღიადი და უსაზღვროდ კნინი.

თუ ქვა ხართ, ანდამატი გახდით; თუ მცენარე ხართ, მიმოზად იქეცით, მგრანობიარედ. თუ კარი ხართ, სიყვარულად გარდაიქეცით.

არაფერს იკმარებს სიყვარული. ბედნიერია? ედემი უნდა. და ედემს რომ მიაღწევს, ზეცასა ნატრობს.

თუ გიყვართ, სიყვარულშივე ჰპოვებთ ედემსა და ზეცას. ოღონდ

იცოდეთ მათი მიგნება. სიყვარულს აქვს თავისი ზეცა და ზეცაზე შეტი ნეტარება.

— კიდევ დაბრძანდება „ის“ ლუქსემბურგის ბაღში? — არა, ბატონო. — მგონია, ამ ეკლესიაში მოისმენს წირვას? არა? — არა, აქ აღარ დაიარება. — ისევ იმ სახლში დგას? — არა, გადავიდა. — სად გადავიდა, თუ იცით?

— ეგეც არა თქვა.

უბედურება არ არის, თავის სულის ადგილსამყოფელი არ იცოდეს კაცმა?

სიყვარულს ბავშვურიცა სჭირს; სხვა ვნება კი წვრილმანია. შერცხვენილი იყოს ვნება, რომელიც ამცირებს კაცს! დიდება ვნებას, რომელიც ბავშვად აქცევს კაცს!

იცით, უცნაური რამ შემემთხვა. ღამის წყვდიადში ვარ. იყო ვინმე, განმშორდა და თან წაიღო ზეცა.

გვერდზე მეწვეს ჩემი სატრფო ერთ და იმავე კუბოში ხელი ხელჩართული და ხანდახან ტკბილად ვუაღერებდნენ იმ წყვდიადში მის თითს. ესეც იკმარებს ჩემ სამარადისოდ.

გიყვართ და იტანჯებით? უფრო მეტად გიყვარდეთ! სიყვარულით სიკვდილი სიცოცხლეა ნეტარი.

გიყვარდეთ! ტანჯვა არის სიყვარული, მაგრამ რაღაც ზეციურიც ურევია ამ ტანჯვაში. სულთბრძოლაში არის აღტაცება.

რა ბედნიერები არიან ჩიტები! ბუდე აქვთ და იმიტომ გალობენ.

სიყვარული ზეციური სუნთქვა არის სამოთხის ჰაერით.

ღრმა გულნო, გონიერნო, დატებით იმ სიცოცხლით, როგორიც ღმერთმა გააჩინა, სიცოცხლე ტანჯვაა ხანგრძლივით, შეუგნებელი მზადება უცნობი ბედისწერისადმი მისაღწევად, — ეს ბედისწერა.

ნამდვილი ბედისწერა ადამიანისა, საფლავის შინაგანი კიბის პირველი საფეხურიდან იწყება. მარტო იქ გაეახელთ თვალს, და დავინახეთ ჩვენს საბოლოოს. სიცოცხლის საბოლოო! დაუფიქრდით ამ სიტყვას. ცოცხალი უსაზღვროს ხედავს, და საბოლოო კი მარტო მიცვალებულთ ეჩვენება. მანამ კი, გიყვარდეთ და იტანჯებოდეთ, იმედოვნებდეთ და გიხაროდეთ. ვაი იმას, ვისაც მარტო ტანი უყვარდა, აგებულება, ხილული. ყველაფერს გამოაცლის სიკვდილი! ეცადეთ, სული შეიყვაროთ, რომ იქაცა კპოვოთ.

ყმაწვილი კაცი შემხვდა ქუჩაში, მეტად ღარიბი, სიყვარულით გატაცებული. ძველი ქუდი ეხურა, გახუნებული ტანისამოსი ეცვა, ნიდაყვები გამოხეული; წყალი შესდიოდა წალეებში და ციური სხივი სულში.

რა ნეტარებაა, ოდეს უყვარხართ! უფრო მეტი ნეტარებაა, ოდეს გუყვართ! გულს გიგმირავეთ ვნების ძალი. აღარაფერი გრჩებათ გულში. გარდა წმინდის და სათნოსისა; აღარაფერს ემყარება გული, გარდა კეთილის და სადიდებელისა. ვერ იხეირებს იქ ბიწიერი რამ ფიქრი, როგორადაც ყინულში ქინძარი. წმინდაა მამინ სული განდიდებული, ვეღარ იგუებს ხორციელ ვნებას და აღტაცებას, და უარპყოფს ქვეყანაზე შავი ღრუბელივით ჩამოწოლილ ბოროტებას, შურს, სიძრუეს, სიძულვილს, ამოებას, გაჭირვებას. ზეცაში უპოვია თავისი ბინა და ბედისწერის ღრმა საზარელ ვაებას ისე ნაკლებადა გრძნობს, როგორც მაღალი მთის მწვერვალი იგრძნობს ხოლმე დედამიწის ძვრას.

თვით მზე ჩაქრებოდა, რომ აღარავინ ყოფილიყო სიყვარულით შეპყრობილი.

თ ა ვ ი მ ე ნ უ თ ი

წ ა პ ი თ ხ ვ ი ს უ მ ი დ ე გ '

კითხულობდა კოზეტი, თანდათან ტკბილი ოცნება ერეოდა და სწორედ იმ დროს, როდესაც უკანასკნელი სტრიქონი წაიკითხა და თვალი მოაშორა რვეულს, გამარჯვებული სახით გაიარა ქუჩაში კოხტა ოფიცერმა. ამ დროს გაივლიდა ხოლმე ყოველთვის.

საზიზღრად ეჩვენა იგი კოზეტს.

და ისევ რვეულს დააცქერდა, დაჰხაროდა პატარა რვეულს. — მშვენიერი ხელით არის დაწერილიო, — ფიქრობდა კოზეტი. — ერთი ხელით, მაგრამ სხვადასხვა მელნით. ზოგან სულ შავით, ზოგან ბაციით, თითქოს საწერელში წყალი ჩაუსხამთო, მამასადამე, სხვადასხვა დროს. მაშ გრძნობა მორევია გულს, აუკენესებია და დროგამოშვებით უწერიანებია, უთანამიმდევროდ, ურიგოდ, ურჩევად, უმიზნოდ, შემთხვევის მიხედვით. ჯერ ამისთანა თავის დღეში არა ენახა რა კოზეტს. ოდნავ კარდია საკუთრთხველად ეჩვენებოდა ეს ხელნაწერი, რომელში მისთვის გასაგებს უფრო მეტსა ხედავდა, ვიდრე ბნელს. თვალწინ უბრწყინავდა ყოველი სტრიქონი, ჯერ საიდუმლოებით სავსე, და უცნაურ სინათლით უვსებდა გულს. მონასტერში რომ იყო, სულს ჩასჩინებდნენ ყოველთვის და ერთხელაც არ უზსენებიათ სიყვარული. სწორედ ისე, რომ სულ ცეცხლზე ლაპარაკობდეს კაცი და ალი კი არ ახსენოს. უცბად, მაგრამ ტკბილად გადაუშალა თვალწინ იმ პატარა ხელნაწერებმა სიყვარული, მწუხარება, ბედისწერა, სიცოცხლე, მარადისობა, — თავი და ბოლო ადამიანის არსებობისა. ისე მოხვდა გულს პატარა რვეული, თითქოს უცბად ხელი გაშალა ვიდაცამ და შიგ პირში შეაფრქვია ქვეყნის სინათლე. ხელნაწერის რამდენიმე სტრიქონში გრძნობდა ვნებით აღსავსე ბუნებას, აღგზნებულს, დიდსულოვანს, პატიოსანს, წმინდა სურვილს, მწარე სევდას და უსაზღვრო იმედს, დაწყულულებულ გულს და ნეტარ აღტაცებას. რას წარმოადგენდა ეს ხელნაწერი? წერილს უმისამართოს, უსახელოს, უთარილოს; ხელმოუწერელს, საჩქაროს და უზიაროს, ჭეშმარიტებით სავსე გამოცანას, მახარობელს სიყვარულისას, ანგელოზის მიერ შედგენილს ქალწულისთვის წასაკითხავად, პაემანს ქვეყნის გარეთ შესახვედრად, ტკბილ ალერსს ლანდისას აჩრდილისადმი. დაშორებულის ალერსი იყო, მშვიდის, მაგრამ სიკვდიანისა, რომელიც, ეტყობოდა, მზად იყო სიკვდილს შეჰფარებოდა და დაშორებულს უგზავნიდა საიდუმლოებას თავის ბედისას და გასაღებს სიცოცხლისას, — სიყვარულს. ვინ იცის, ფეხი საფლავში ჰქონდა, ამას რომ სწერდა და თითები — ზეცაში. ეს სტრიქონები, თითოთითოდ რომ ვარდებოდნენ ქაღალდზე, წვეთები იყო სულისა, თუ დასაშვებია ასეთი სიტყვა.

ახლა ვისგან უნდა ყოფილიყო ეს ხელნაწერი? ვის შეეძლო ამის დაწერა?

ერთ წუთს არ ჩაფიქრებულა კოზეტი.

ერთად ერთს! მხოლოდ „იმას!“

სინათლე მოეფინა მის აზროვნებას. განახლდა წარსული. აღტაცებული იყო სიხარულით და თან მწარე სევდა ერეოდა. ის იყო, ის!

ის აწერებოდა! ის უნდა ყოფილიყო იქ, ბაღში! იმან შემოყო ღობეში ხელი და ქვის ქვეშ ამოდო თავისი გული! და იმ დროს, როდესაც კოხეტი ნელ-ნელა ივიწყებდა, იმან მაინც იპოვა თავისი სატრფო. მაგრამ განა მართლა ავიწყდებოდა კოხეტს? თავისდღეში არა! შემლილი იყო ალბათ, რომ ერთ წამს წარმოიდგინა — ვივიწყებდით. — პირიქით, ყოველთვის უყვარდა, აღმერთებდა. ცეცხლს პატარა ფერფლი გადაეფარა და აღარ ენთო ცოტა ხანს, მაგრამ, კარგად გრძნობდა, უფრო ჩაღრმავებულიყო ეს ცეცხლი, და, აგერ, ისე იფეთქა ხელახლა, რომ თავის ალში გაეხვია იგი სულით ხორცამდე. ეს რვეული ნაპერწკალი იყო იმის სულისგან კოხეტის სულში გადმოვარდნილი. და გრძნობდა, რომ ხანძარი უჩნდებოდა გულში. ხელნაწერის ყოველი სიტყვის სევდასა გრძნობდა და კვნესოდა.

— ოჰ, ასეა! — იძახდა კოხეტი, — როგორა ვცნობ მე ამ სევდას! მე ამის მეტი არა მინახავს რა იმის თვალბეჭდში!

მესამედ წაიკითხა. ის იყო ათავებდა, რომ ისევ ის ოფიცერი დაინახა ქუჩაში, რომელმაც ბაღის ღობესთან ააწყრილა თავისი დეზები. თავისდა უნებურად გადახედა კოხეტმა. საზიზღარი ეჩვენა, გაუთლელი, სულელი, უფიცი, ქარაფშუტა, მკვებარა, ბრიყვი და უსახური. ის კი ამ აზრისა იყო, რომ უთუოდ უნდა გავუღიმო ამ ქალსაო. შერცხვა კოხეტს და აღმფოთებულმა შეაქცია ზურგი. ცო-
| კიდევ და შიგ თავში ესროდა რამეს.

სიბილეთ შევარდა სახლში, ავიდა თავის ოთახში, კარი ჩაიკეტა, რომ კიდევ წაეკითხა ხელნაწერი, რომ ზეპირად ესწავლა და ოცნებით დამტკბარიყო. გაძღა რვეულის კითხვით, აკოცა და უბეში ჩაიდო.

მეტიც არა უნდოდა რა კოხეტს. ღრმად ჩაიჭრა მის გულში სერათიმული სიყვარული. ხელახლა ხედავდა ღია სიღრმეს ედემისას.

გაბრუებული იყო მთელი დღე. ფიქრი ძლივსღა შეეძლო, აწეწილ ძაფივით ეხვლანჯებოდა აზრები, ველარაფერი წარმოედგინა თავისი მომავლისა, იმედი უღვიოდა და თან თრთოლა ერეოდა. რის იმედი? ჯერ გამოურკვევი ბედნიერებისა. ვერა ბედავდა აღეთქვა რამე თავისთვის, მაგრამ არც რისამე უარყოფა უნდოდა. ხან ფერა ეცვლებოდა, გაყვითლდებოდა, ხან შეაჟრჟოლებდა და წარმოუდგებოდა უცბად, რომ კიდევ რაღაც ელანდება, ნამდვილი არაფერია მის სიხარულში. — სიზმარში ხომ არა ვარ? — ეკითხებოდა თავის თავს. და ამის გამოსარკვევად ხელით უალერსებდა გულში ჩაქრულ სიყვარულის რვეულს. გულში იკრავდა, გრძნობდა ქაღალდს თავის ტანზე, და ჟან ვალჟანს რომ დაენახა ამ წამს, განცვიფრებული დადგებოდა გაბრწყინებული კოხეტის წინაშე, რომელიც ჯერ არსად

ენახა ასე გახარებული. — ოჰ, ის არის, ის! ჩასძახოდა თავის თავს კოზეტი — ის არის, და წერილიც იმისგან მომივიდა, ჩემთვის გამოგზავნილი!

— ანგელოზები ჩამოერივნენ ჩემს ბედისწერაში. — იძახდა კოზეტი, — ზეციურმა შემთხვევამ დამიბრუნა ჩემი მიჯნურიო.

ოჰ, ოცნებავ სიყვარულისავ! ეს ზეციური შემთხვევა, ეს ჩამორჩევა ანგელოზებისა სულ უბრალო პატარა ბაჩათი იყო, პურის გულში ჩამალული, ერთმა ქურდმა რომ გადაუგდო მეორეს კარლს დიდის საბატიმროს ეზოდან.

თ ა ვ ი მ ე მ ა მ ს ი

მოხუცი იმისთვის არსებობს, რომ ღროზე მიდიოდეს სახლიდან

დაბნდდა და ჟან ვალჟანიც სასეირნოდ წავიდა. მოირთო კოზეტი. კოხტად დაივარცხნა თავი, კაბა ჩაიცვა, რომლის გულისპირს ცოტა მეტად მოხვედროდა მაკრატელი და ამ ჭრილობის გამო მთლად ატიტვლებდა კისერს, რაც „საკადრისი არ უნდა იყოს“ ყმაწვილი ქალების აზრით. უკადრისი იმ კაბაში და გულისპირში არა იყო რა, მაგრამ მოხდენით კი უფრო უხდებოდა, ვიდრე სხვა, მოირთო, მოიკაზმა ქალი და თვითონაც არ იცოდა, რისთვის ირთვებოდა.

მიდიოდა სადმე? არა.

ელოდა ვისმე? არა.

მოირთო და ბაღში ჩავიდა: ტუსენს საქმე ჰქონდა სამზარეულოში, რომლის ფანჯრები უკანა ეზოში გადიოდა.

დადიოდა ხეების ქვეშ. ხელით იშორებდა დაბლა დაწეულ ტოტებს.

მერე ქვიან სკამთან მივიდა.

ქვა ისევ ზედ იღო.

დაჯდა, თეთრი ფუნჩულა ხელი დაადო ქვას, თითქოს ალერსს უპირებს და მადლობასაო.

და უტბად მოერია ის გამოურკვეველი გრძნობა. რომელსაც განიცდის კაცი. როდესაც მის უკან დგას ვინმე, მისთვის უხილავი და თვალს არ აშორებს.

წამოვარდა, უკან მიიხედა.

ის იყო.

თავშიშველი იდგა; ფერმიხდილსა ჰგავდა, გამხდარიყო. ძლივს

ჩანდა იმისი შავი ტანისამოსი. ბინდი აყვითლებდა მის ლამაზ შუბლს და ბნელს აფარებდა თვალებზე. შეუღარებელი გულჩვილობა ემჩნეოდა სახეზე, მაგრამ ამ რილეს ქვეშიდან რაღაც მოჩანდა ბნელის და სიკვდილისა. სახეს მომაკვდავი დღის სინათლე უნათებდა და ფიქრი სულთმობრძავი სულისა.

გამოცვლილიყო, ჯერ კიდევ მოჩვენება არ იყო, მაგრამ აღარც ადამიანი იყო.

ქული იქვე ბუჩქებში ეგლო.

კინალამ გული წაუვიდა კოზეტს, მაგრამ მაინც არ დაიყვირა. უკან დაიხია ნელ-ნელა, რადგან გრძნობდა, რომ თავისკენ მიიზიდავდა მოსული. ის კი იდგა, ფეხს არ იცვლიდა, დალონებული, და თუმცა მას ვერა ხედავდა კოზეტი, ცხადადა გრძნობდა, რომ იგი თვალს აღარ აშორებდა თავის სატრფოს.

უკან მიიწევდა კოზეტი, ხეს შეხვდა და ზედ მიეყარნო. ეს ხე რომ არა ყოფილიყო, წაიქცეოდა.

მაშინ მოესმა იმისი ხმა, რომელიც აქამდე თითქმის არ გაეგონა, ჩუმი ხმა, რომელიც ოდნავ აღემატებოდა ფოთლების შრიალს:

— მაპატიეთ, რომ აქ გახლავართ. გული მეღეოდა, აღარ შემეძლო ისე ცხოვრება და გეახელით. წაიკითხეთ ის რვეული, აქ რომ დავდე, ამ სკამზე? მიცანით, ბატონო, ცოტად მაინც? ნუ გეშინიათ. რამდენი ხანია მას შემდეგ! ნეტავ თუ გახსოვს ის დღე, მე რომ შემომომხედეთ? ლუქსემბურგის ბაღში იყო, გლადიატორის ქანდაკების ახლო. ან კიდევ მეორე დღეს, წინ რომ გამიარეთ? თექვსმეტ თიბათვეს იყო და ორ მკათათვეს. წელიწადი სრულდება, დიდი ხანი გავიდა მას შემდეგ და ველარსად დაგინახეთ. სკამების გამჭირავებელსა ვკითხე და — დიდი ხანია აღარ მობრძანებულაო, — მიპასუხა. დასავლეთის ქუჩაზე იდექით, ახალ სახლში, ქუჩის მხრივ მესამე სართულში. ხედავთ, ესეც ვიცოდი. სულ უკანა გდევდით, ქალბატონო. ან რას ვიზამდი, რომ თქვენს მეტი აღარა მაგონდებოდა რა? და თქვენ კი გაქრით, მიმემალეთ. ერთხელ ოდენონის თაღებქვეშ გაზეთს ვკითხულობდი; ვიღაც ქალს მიგამსგავსეთ და გამოვეკიდე. მაგრამ არა, არა, სხვა იყო, მხოლოდ ქული უგავდა თქვენსას. დაღამდება და მეც აქა ვარ. ნუ გეშინიათ, მე აქ არავინ მხედავს. ვღგევარ და თქვენს ფანჯრებს შემოვყურებ. ძალიან ფრთხილად დავდივარ, რომ თქვენ არ შემოგვესმათ ჩემი ფეხის ხმა და არ შეგაშინოთ. იმ დღეს უკან გიდექით, და თქვენ რომ მოიხედეთ, გავიქეცი. ერთხელ თქვენი სიმღერა გავიგონე და ცას დავეწიე. ხომ არა გწყინთ? რა დაგაკლდებათ, რომ თქვენი სიმღერა გავიგონო, მით უფრო, რომ ფარდებჩამოშვებულ ოთახში მღერით? არა გწყინთ, განა? რა ვქნა, რომ თქვენა

ხართ ჩემი ანგელოზი და ნება უნდა მომცეთ, ხანდახან მოვადე ხოლმე თქვენს სანახავად. მგონია, რომ დიდხანს არ შეგაწუხებთ, მომაკვდავი ვარ. რომ იცოდეთ, როგორ გაღმერთებთ! მამატიეთ, რაღაცას გელაპარაკებით, არც კი ვიცი, რასა ვროტავ, იქნება კიდევ გაგაჯავრეთ, ხომ არ მიჯავრდებით?

— ოჰ, დედავ! — ამოიკვნესა კოზეტმა.

და ძირს დაეშვა მომაკვდავივით.

ხელი მიაშველა მოსულმა, აიყვანა, რომ არ წაქცეულიყო. გულში ჩაიკრა ანგარიშმიუცემლად. კოზეტს შველოდა და თვითონაც საშველი იყო, ისე კანკალებდა და ბარბაცებდა. ისე იყო გაბრუებული, თითქო კვამლით ევსებოდა თავი; წამწამებიდან აღს აფრქვევდა; ფიქრები არეოდა; ისე იყო, თითქოს მღვდელთმსახურებასაც ასრულებდა, აბილწებდა წმინდას და იმავე დროს არავითარი სურვილი არა ჰქონდა ამ მშვენიერებისა, როგორც ქალისა, რომელიც გულში ჰყავდა ჩაკრული. წმინდა სიყვარულით იყო აღტაცებული.

ხელი ჩამოართკა კოზეტმა და გულზე დაიდო. მარიუსმა მაშინვე იგრძნო გულში ჩამალული ქაღალდი და წასჩურჩულა:

— მაშ გიყვარვართ?

ოდნავე ქროლვასავით ჩუმი ხმით. უპასუხა კოზეტმა:

— გაჩუმდი! ხომ იცი!

უცბად გაწითლდა და ყმაწვილი კაცის, ბედნიერის და აღტაცებულის გულში ჩამალა თავი.

სკამზე დასხდნენ ერთად. სიტყვა აღარ ჰქონდათ. კაშკაშებდნენ ვარსკვლავები. როგორ მოხდა, რომ ერთმანეთს მიეწება იმათი ბაგე? როგორ მოხდება ხოლმე, რომ ჩიტი გალობს, თოვლი დნება, ვარდი იშლება, მაისი ჰყვავის, ბორცვზე შავი ხეები მთრთოლვარე წვერების გაღალმა თეთრად გამოკრთის აისი?

ერთი კოცნა და ამით გათავდა მათი ალერსი.

თრთოდნენ ორივენი. გაბრწყინებული თვალით შეჰყურებდნენ ერთმანეთს ამ სიბნელეში.

არც ღამის სიგრილეს გრძნობდნენ, არც ქვის სიცივეს, არც მიწის ნოტიოს, არც სველ ბალახს; შესცქეროდნენ ერთმანეთს და გული სავესე ჰქონდათ ფიქრით; ერთმანეთის ხელი ეჭირათ ხელში და ვერც ამჩნევდნენ ამას.

არაფერსა ჰკითხავდა კოზეტი. ისიც კი არა ჰკითხა, როგორ შემოხვედი ბაღში, სად არის გატენილი ღობეო? — იქ იყო მისი მიჯნური და სხვა აღარა ახსოვდა რა.

ხანდახან მარიუსის მუხლი შეეხებოდა ხოლმე კოზეტისას და თრთოლა ერეოდა ორივეს.

ისხდნენ ჩუმად. კოზეტს თუ წამოსცდებოდა ერთი სიტყვა. ბაგეზე უთრთოდა სული, როგორც ყვავილზე ცის ნამი.

ბოლოს ცოტ-ცოტად ლაპარაკიც შეძლეს. დუმისს გულისნადებ-ბ-ს გაზიარება მოჰყვა. ტკბილი, ნათელი ღამეც ხელს უწყობდათ. ანგელოზებივით უმანკო იყვნენ ორნივე და ერთმანეთს გადაუშალეს თავისი გული, უამბეს თავისი ოცნებანი, გულის წუხილი, აღტაცებანი, რაღაც ლანდები, თავიანთი სისუსტე. უამბეს, როგორ აღმერთებდნენ შორიდან ერთმანეთს, როგორ სწყუროდათ ერთმანეთის ნახვა და სასოწარკვეთილება, როდესაც განშორებულნი იყვნენ. იდეალური ნდობით უამბობდნენ ერთმანეთს ყველაფერს, რაც კი დამალული ჰქონდათ და საიდუმლო გულის სიღრმეში. სრული ნდობა ჰქონდათ ერთმანეთს, რომ ერთმანეთს ეკუთვნიან სამუდამოდ და უმანკოების ნდობით უზიარებდნენ ერთმანეთს სულყველაფერს, რასაც კი მოაგონებდათ სიყვარული, სიყმაწვილე და ბავშვობის ნაშთი. ერთმანეთს შეუღულდა ეს ორი გული, ისე რომ ერთი საათის შემდეგ ყმაწვილ კაცს გული ყმაწვილი ქალისა ჰქონდა და ყმაწვილ ქალს — ყმაწვილი კაცისა. სულით შეერთდნენ, აღიტაცნენ ერთმანეთის თავანისცემით.

და როდესაც გაათავეს, თქვეს. რაც სათქმელი ჰქონდათ, თავი დაადო მხარზე კოზეტმა და ჰკითხა:

- მართლა, რა გქვიათ?
- მარიუსი, თქვენა?
- მე კოზეტი.

წიგნი მეექვსე პატარა გავროში

თავი პირველი

მარის ბოროტი ცელოზა

1823 წლის შემდეგ, როდესაც ისე ცუდად წავიდა მონფერმელის დუქნის საქმე, რომ ის ნელ-ნელა ჩაიფლო არა გაკოტრების უფსკრულში, არამედ წვრილი ვალების ბინძურ ორმოში, ორი შვილი კიდევ შეეძინა ტენარდიების ოჯახს, ორივე ბიჭი, ისე რომ მათ უკვე ხუთი შვილი ჰყავდათ: ორი ქალი და სამი ვაჟი. ეს კი მეტი-მეტი იყო.

ტენარდის ცოლმა დიდი სიხარულით მოიშორა თავიდან ეს ორი პატარა, ჯერ ისევ ჩვილი ბავშვი. სწორედ თავიდან მოიშორა. ამ დედაკაცს ბუნებრივი გრძნობების მარტო ნამსხვრევები შერჩენოდა. თუმცა ამგვარი მაგალითი მრავლად მოიპოვება ჩვენს ცხოვრებაში, — მარშალ მოტ-უდანკურის ცოლისა არ იყოს, შეილებად მას მარტო თავისი ქალები მიაჩნდა, ქალებით თავდებოდა მისი დედობა. ადამიანი სძულდა და თავის შვილების, ვაყების, შეძულებით დაეწყო ეს სიძულელი. თავის ვაყებისთვის უაღრესად ავი იყო, უდიერი, და გული მათდამი ბოროტებით და ზიზღით ჰქონდა სავსე. როგორც უკვე ვნახეთ, კირივით ეჯავრებოდა უფროსი და უფრო მეტად ორი პატარა. რად იყო ასე? იმიტომ. იმიტომ — ეს არის უსაზარლესი საფუძველთაგანი და თან საბოლოოდ უცილობელი პასუხი. რა თავში ვიხლი ამ ბავშვების ხროვას? გაიძახოდა ეს დედა.

განვმარტოთ, როგორ მოიშორეს ტენარდიებმა ორი პატარა ბიჭი და თან პატარა სარგებლობაც ნახეს.

გესსომებათ გოგო მანონი, რომლას ოინი უკვე გიამბეთ. ორი შვილი ჰყავდა და ისე მოახერხა, რომ ყილნორმანი დააჯერა, — შენები არიანო, — ფულს ართმევდა ყოველთვისურად მათ შესანახად. სენის პირას იდგა სელესტანის სანაპიროზე იმ ძველი პტი-მუსკის ქუჩის კუთხეში, რომელიც ძალიან ეცადა, რომ კეთილად გარდა-

ექმნა თავისი ცუდი სახელი. ამ ოცდათხუთმეტი წლის წინათ ჩუნაგი მუსრს ავლებდა პარიზში მდინარის პირას მცხოვრებთ. ეს ყველას ეხსოვება, მით უფრო, რომ კარგად ისარგებლა ამით მეცნიერებამ და მრავალ ავადმყოფზე სცადა შაბით წამლობა, რომლის მაგივრად ასე სასარგებლოდ აღმოჩნდა ჩვენს დროში იოდი. მაშინ იყო, რომ ერთ დღეს მოუკვდა მანონს ორივე ბავშვი. ერთი დილით მოკვდა, მეორე იმავე საღამოს. დიდი უბედურება ეწია — ძალიან ძვირფასნი იყვნენ დედისთვის, ვინაიდან მათ შესანახად ოთხმოც ფრანკს იღებდა თვეში. ამ ოთხმოც ფრანკს ყოველთვის დანიშნულ დროს მიატომევდა ხოლმე ჟილნორმანისგან მისი, ასე ვთქვათ, ხაზინდარი, ბ. ბარჟი, ძველად ბოქალად ნამყოფი, რუა-დე სისილის ქუჩაში მცხოვრები. ბავშვები დაიხოცნენ და ოთხმოცი ფრანკიც უნდა დაკარგულიყო. ჩაფქრდა მანონი, — უნდა მოვახერხო რამეო. — იმ შავბნელ ბოროტების წრეში, რომელსაც ეკუთვნოდა ეს დედაკაცი, ყველამ იცის, ვის რა აკაცობა ჩაუდენია, მაგრამ ხმას არავინ იღებს, საიდუმლო საიდუმლოდ რჩება, და ამგვარად ეშველებიან ერთმანეთს. ორი ბავშვი სჭირდებოდა მანონს. ტენარდიესა ჰყავდა ორა ბავშვი, იმავე სქესისა, იმავე ასაკისა, საქმის სასარგებლოდ მოგვარება იყო ერთისთვის, და კარგად დაბინავება ბავშვებისა მეორისთვის. პატარა ტენარდიეები პატარა მანონებად იქცნენ. მანონმა ბინა შეიძვალა და ახლა კლიშპერსში დასახლდა. პარიზში პიროვნების იგივეობა ხშირად იცვლება ერთი ქუჩიდან მეორეზე გადასვლისას.

მთავრობას ამისი არაფერი აცნობეს, ისიც არ ჩარეულა, და ტენარდიეების მანონებად გარდაქმნა სულ ადვილად მოგვარდა. ტენარდიემ ათი ფრანკი მოსთხოვა თვიურად, — ჩემი ბავშვების წყალობით იღებ ოთხმოც ფრანკსაო; მანონიც დათანხმდა და აძლევდა კიდევ, რადგან ბ. ჟილნორმანი ყოველთვის უგზავნიდა ფულს და წელიწადში ორჯერ თვითონაც მიდიოდა მანონთან ბავშვების სანახავად. ამ შეცვლისა იმან ვერა შენიშნა რა, — ერთი შეხედეთ, ბატონო, როგორა გგვანანო, — ჩასციებოდა მანონი.

ტენარდიესაც ძალიან ეადვილებოდა ყოველგვარი გარდაქმნა. ისარგებლა ამ შემთხვევით და ჟონდრეტად იქცა. იმისი ორი ქალი და გავროში აქამდე ყურადღებასაც არ აქცევდნენ თავიანთ პატარა ძმებს. დიდ გაჭირვებაში მყოფ ადამიანს რალაც სპექტრული განურჩევლობა ერევა და ჭიასავით ეჩვენება ყველა, ისე უყურებს უახლოეს ადამიანებს, როგორც აჩრდილს ცხოვრების მოღრუბლულ სივრცეში და უმნიშვნელოდ ეჩვენება ეს აჩრდილი, თითქოს ჰგონია აგერ გაქრებო.

ჩააბარა ტენარდიეს ცოლმა თავისი ორი ბავშვი მანონს და სამუ-

დამოდ გამოეთხოვა, — ვითომ არც კი მყოლიაო! — მაგრამ საღამოზე პატარა სინანული დაეტყო, — ვინ იცის, იქნებ სურდა თავის ქმარს სჩვენებოდა შვილების მოყვარე დედად? — და ჰკითხა:

— მაშ გარეთ გაყვარეთ ჩვენი შვილები?

მეცნიერის გამომეტყველება მიიღო ტენარდიემ და გულგრილად გაუქარვა სინანული:

— უან-უაკ რუსო უარესს სჩადიოდა.

სინანული შეშფოთებად შეეცვალა დედას:

— პოლიციამ რომ გავვიგოს, ხომ ვერ გადავრჩებით? ერთი მიბრძანეთ, ბატონო ტენარდიე, კანონის მიერ ნებადართულია თუ არა ჩვენი მანონთან მორიგება?

ტენარდიემ გადაჭრით უპასუხა:

— ყველაფერი ნებადართულია. მანდ ავი არაფერია, და ეგეც რომ არ იყოს, ვინ დაიწყებს იმ ბავშვების საქმის ძიებას, რომელთაც ერთი სუ არ გააჩნიათ?

მანონს კეკლუცის სახელი ჰქონდა თავის წრეში. სულ კოხტად მორთული დადიოდა. თავის სახლში, ღარიბად, მაგრამ თავისებურ სილამაზით მოწყობილში, ერთი ქურდობაში დახელოვნებული გადაფრანგებული ინგლისელი ქალი ჰყავდა. ამ ქალს, რომელიც პარიზში დამკვიდრებულიყო, კარგი განწყობილება ჰქონდა მდიდრებთან და მონაწილე იყო ბიბლიოთეკის მედალების და ქალბატონ მარსის ბრილიანტების მოპარვის საქმეში. შემდეგშიც დიდად ისახელა თავი სასამართლოს მატთანეს ფურცლებზე.

მამზელ მისს-ს ეძახდნენ მას.

მანონთან მოხვედრილი ორი პატარა ბიჭი ვერას დაემდურებოდა მას. ოთხმოცი ფრანკის წყალობით, კარგად უვლიდა ბავშვებს მანონი, ისე როგორც უვლის ადამიანი ყველაფერს, რისგანაც კი სარგებლობა აქვს. მათ არც ტანისამოსი აკლდათ, არც საკმელ-სასმელა. ისე ექცეოდა მანონი, თითქო „პატარა ბატონები“ ყოფილიყვნენ, ისე რომ დედობილთან უფრო კარგად გრძნობდნენ თავს, ვიდრე მშობელ დედასთან. „ქალბატონობას“ ლამობდა მანონი და მდაბიურ სიტყვასაც კი არ გაავრთებდა ბავშვებს.

ასე გაატარეს ბავშვებმა რამდენიმე წელიწადი. მათ მომავალზე იმედებს ამყარებდა ტენარდიე. ერთხელ, როდესაც თავისი ხვედრი ათი ფრანკის მისაღებად მივიდა მანონთან, ურჩია ქალს:

— ამ ბავშვების სწავლა-განათლებაც „მამამ“ უნდა იკისროს.

და უცბად უპატრონოდ დარჩნენ საწყალი ბავშვები, რომელთაც აქამდე ცოტად მაინც იბრალებდა ავი ბედი. ქუჩაში დარჩნენ და თვით უნდა შებრძოლებოდნენ ცხოვრებას.

ჟონდრეტის და მისი ამხანაგების დაპატიმრებას მრავალი ქურდის და ბოროტმოქმედის დაკვერა მოჰყვა; ბინების ჩხრეკა და ახლა სხვების აღმოჩენა და დამწყვდევა. ლეთის რისხვა ეწიათ იმ ბოროტების წიაღში მცხოვრებ ნაწილს სასოგადოებისას, რომელიც სადღაც ბნელ სიღრმეში ცხოვრობს და მარტო ბოროტებით იდგამს სულს. ქირავით მოედება ხოლმე მთავრობის მოხელეების სტუმრობა ამ ბნელეთში მცხოვრებთ. ტენარდიეს დალუჰვამ მანონის დალუჰვა გამოიწვია.

ერთ მშვენიერ დღეს, ცოტა ხანს უკან მას შემდეგ, რაც მანონმა ბარათი გადასცა ეპონინს პლუმეს ქუჩაზე განცალკევებით მცხოვრებთა შესახებ, მოულოდნელად კლოშპერსის ქუჩაზე გაჩნდა პოლიცია. მანონი დაიჭირეს, აგრეთვე „მამზელ მისს-ი“. სახლში მცხოვრებნი, ყველა, ვინც საექვო იყო, პოლიციის მახეში მოხვდა. ამ დროს მანონის ორი პატარა ბიჭი სახლის უკანა ეზოში თამაშობდა ბავშვებთან და არა იცოდნენ რა თავდასხმის შესახებ. შინ რომ მივიდნენ, კარბი დაკეტილი დახვდათ და სახლი ცარიელი. სახლის პირდაპირ ქუჩაში ხარაზი მუშაობდა ფარდულში, დაუძახა ბავშვებს და მისცა პატარა ქაღალდი, რომელიც „დედას“ დაეტოვებინა იმათთვის. ქაღალდზე მისამართი ეწერა: „ბ. ბარეი, რუა-დე-სისილის ქ. № 8“.

— თქვენ აქ აღარა ცხოვრობთ,— უთხრა ხარაზმა.— აი იმ სახლში მიდიოთ. სულ ახლოა აქედან. პირველი ქუჩა, მარცხნივ რომ ჩაუბნევს. ამ ქაღალდით მიაკვლევთ გზას.

წავიდნენ ბავშვები, უფროსს მიჰყავდა უმცროსი, ერთ ხელში მისი ხელი ეჭირა და მეორე ხელში ის ქაღალდი, რომელსაც მათთვის გზა უნდა ეჩვენებინა. სციოდა პატარა ბიჭს, თითებს ვეღარ კუმშავდა და ოდნავ ეჭირა ქაღალდი. კლოშპერსის ქუჩისკენ რომ ჩაუხვდეს, უცბად დაუბერა გოჟმა ქარმა, ხელიდან გააგდებინა ქაღალდი და გაიტაცა. ბინდებოდა და ვერც კი დაინახეს, საით წაიღო ის ქარმა.

ბავშვებმა უმიზნოდ დაიწყეს ყიალი ქუჩაში.

თ ა ვ ი მ ე ო რ ა

დიდი ნაპოლეონით სარგებლობს პატარა გავროში

გზაფხულს პარიზში ხშირად მოჰყვება ხოლმე ცივი ქარი, რომელიც არ ჰყინავს ადამიანს, მაგრამ ძალიან კი აცივებს. ეს ცივი ქარი, რომელიც აპირქუშებს გზაფხულის მშვენიერ დღეებს, ცივი ზამთრის ჰაერის შთაბეჭდილებას ახდენს. ჩარჩოს ქუჭრუტანებიდან

ან ცუდად მიხურულ კარიდან რომ გამთბარ ოთახში შეიჭრება, თითქოს წასულ ზამთარს ღია დარჩენია კარი და იქიდან გამოდის ეს სიცივეო. 1832 წლის გაზაფხულზე, იმ დროს, როდესაც პირველად მოედო ევროპას საშინელი ეპიდემია, ეს ქარაც უფრო მკაცრი იყო და საზარელი, ვიდრე ოდესმე. ეს ღიად დარჩენილი გამყინავი კარი უფრო ცივი იყო, ვიდრე ზამთრისა. ეს სამარის კარი იყო. ამ ქარის ქროლვაში იგრძნობოდა ხოლერის სუნთქვა.

მეტეოროლოგიური მხრივ იმით იყო შესანიშნავი ეს ცივი ქარი, რომ დაძაბული იყო ელექტრული ძალით. ძალიან ხშირი იყო იმ გაზაფხულს ქექა-ქუხილი და დიდი ავდარი!

ერთ საღამოს, როდესაც ეს ცივი ქარი ისე უბერავდა, თითქოს იანვარი დაბრუნებულყო და ბურჟები ზამთრის პალტოში გახვეულიყვნენ, პატარა გავროში ქუჩაში იყო, აკანკალებული, დაგლეჯილი ტანისამოსი ეცვა, მაგრამ კარგ გუნებაზე, თავისებურად მხიარული, ორბსენ-ჟერვეს ახლოს ერთი დალაქის განათებულ ფანჯარასთან იდგა და აღტაცებით შეჰყურებდა ფანჯარაში გამოწყობილ საქონელს და ცვლის პატარძალს. ქალის შალი ეშოვა საღდაც, გულზე და თავზე შემოეხვია და ასე მობუდნული ვითომ თვალს ვერ ამორებდა კონტად მორთულ პატარძალს, გულმკერდღიას, ნარინჯის ყვავილებით დამშვენებულს. პატარძალი ტრიალებდა, ორი ლამპით განათებული და თავისი ღიმილით ატკობდა ქუჩაში გამეღელთ. შეჰყურებდა გავროში, მაგრამ სულ სხვა განზრახვა ჰქონდა: იდგა და ფიქრობდა, როგორ მოეხერხებინა, რომ ერთი ცალი საპონი „აეწაპნა“ დალაქისთვის; მოპარულს გარეუბანში გაიტანდა, იქ „პარიკმახერს“ მიჰყიდდა და პურის ფულს იშოვიდა. ხშირად უხდებოდა ხოლმე ქურდობით მოპოვებული ვაჭშმის ქამა. ესეც ერთგვარ შრომად მიაჩნდა, „დალაქს წვერი მოვპარსეო“ — იტყოდა ხოლმე თავმომწონედ.

პატარძალს შეჰყურებდა, საპონს უთვალთვალებდა და თან ზუტ-ზუტებდა:

— სამშაბათს, არა! სამშაბათს არა! სამშაბათს იყო? მგონი სამშაბათს იყო, ჰო სამშაბათს.

ვინ იცის, რას ნიშნავდა ეს მონოლოგი?

თუ შემთხვევით იმის თქმა უნდოდა, რომ უკანასკნელად სადილი სამშაბათს ეჭამეო, მაშ სამი დღე გასულიყო, რაც არა ეჭამა რა, რადგან უკვე პარასკევი ღამდებოდა.

დალაქს კარგად გახურებული ღუმელი ედგა. წვერსა ჰპარსავდა ვიღაც კაცს და ხანგამოშვებით გადმოხედავდა ხოლმე მტერს, ან

გათომილი, თავხედი პატარა ქურდბაცაცას სახით, რომელსაც ჯიბე-ში ხელები ჩაეწყო და, ცხადია, რაღაც განეზრახა.

ასე რომ შეჰყურებდა მოკაზმულ პატარძალს და ვინდზორ-საპონს, ორი პატარა ბიჭი მიადგა სადალაქოს. პატარა ბავშვები იყვნენ, კარგად ჩაცმულები, გავროშზე პატარები; ერთი შვიდი წლისა იქნებოდა, მეორე ხუთისა; გაუბედავად შეაღეს კარი, შევიდნენ და რაღაცას ეუბნებოდნენ დალაქს, იქნებ მოწყალეებასა სთხოვდნენ, მაგრამ ისე საცოდავად, რომ ეს კვნესას და ტირილს უფრო წააგავდა, ვიდრე თხოვნას. რაღაცას ამბობდნენ ორივე ერთად, მაგრამ გაუგებარი იყო მათი სიტყვა, რადგან ქვითინი აწყვეტილებდა სათქმელს უმცროსს და ყინვისაგან კანკალი უფროსს. გაბრაზებული დალაქი მივიარდა, ისე, რომ არც კი დადო სამართებელი, მარცხენა ხელი სტაცა უფროსს, პანღური ჰკრა უმცროსს, ქუჩაში გამოყარა, კარი მოხურა და წამოიძახა გაჯავრებულმა:

— ხომ გაიყინა აქაურობა, თქვე საძაგლებო, თქვენა!

ტირილით გაუდგნენ გზას პატარები. სწორედ იმ დროს ღრუბელი მოიტანა ქარმა და წვიმა დაუშვა.

მათ უკან დაედევნა გავროში და დაუწყო გამოკითხვა:

— რა მოგსვლიათ, ბიჭუნებო?

— არ ვიცით, სად დავიძინოთ. — უპასუხა უფროსმა.

— სულ ეგ არის? — გაიკვირვა გავროშმა, — დიდი რამ მომხდარა! აბა ვინ ტირის მაგისთვის? რა სულელები ყოფილხართ!

ოდნავ ქედმაღლურად, თან დამამშვიდებელი მფარველობით მიმართა ბავშვებს:

— ჩემთან წამოდით, წვრილფეხობაჲ!

— გაიხლებით, ბატონო, — უპასუხა უფროსმა.

და გავროშს გაჰყვნენ ბავშვები სწორედ ისე, როგორც გაჰყვებოდნენ არქიებისკოპოსს. ისინი უკვე აღარც კი ტიროდნენ.

სენტ-ანტუანის ქუჩა აიარეს ბიჭებმა, ბასტილიის მიმართულე-ბით.

დალაქის ჯავრი კი ჯერაც არ მოენელებინა გავროშს. მანამ ანლო იყვნენ, ერთხელ კიდევ გადახედა სადალაქოს და წამოიძახა აღშფოთებულმა:

— ქვის გული ჰქონია იმ ვირთევზას!, იმისა, ალბათ ინგლისელი იქნება.

ერთ გოგოს სიცილი წასკდა, ასე მიმავალი რომ დაინახა ბიჭები,

¹ ხალხი დალაქს დაცინვით „ვირთევზას“ ეძახის.

წინ გავროში, უკან პატარები. გავროშის და იმის სიტყმების შეუ-
რაცხყოფა იყო ეს სიცილი.

— სადამო მშვიდობისა, ქალბატონო ომნიბუსო! — გადასაძახა
გავროშია.

მაგრამ ისევ დალაქი მოაგონდა და დაუმატა:

— არა, მგონია შეეცდი მხეცში. ვირთევზა კი არა, გველია. და-
მაცადე შენა! ერთი კარგი ზეინკალი ვიშოვო, რომ ზარი შეგაბას ზედ
კუღზე.

გაბრაზებული გავროში ჯავრს სხვებზე იყრიდა. პატარა რუზე
რომ გაღახტა, მიმართა წვეროსან დედაკაცს, რომელსაც ცოცხი ეჭი-
რა ხელში და სავსებით ღირსი იყო ფაუსტს შეხედროდა ბროკენზე:

— ქალბატონო, თქვენი რაშით გამობრძანებულხართ, განა?

იქვე ფეხი წაჰკრა ტალახს და ლაქის ფეხსაცმელები გაუსვარა
ერთ გამვლელს.

— რას შვრები, შე ბრიყვო?! — შეუტრა ბრახმორეულმა გამ-
ვლელმა.

ცხვირი გამოყო თავისი შალიდან გავროშია, დააქქერდა:

— ბატონი უჩივის ვისმე?

— შენა, შე საძაგელო!

— სასამართლო დაკეტილი გახლავთ, — მიუგო გავროშია, — მე
არზას ვეღარ მივიღებ.

თან ნელ-ნელა მიდიოდნენ ბასტილისაკენ. ერთ ალყაფის კარ-
თან გოგო დაინახეს მთლად გაყინული, ცამეტ-თოთხმეტი წლის
მთხოვარა, ისეთი მოკლე კაბა ეცვა, რომ ტიტველი მუხლები უჩანდა.
პატარა იყო, მაგრამ კაბა დამოკლებოდა იმ ასაკში, როდესაც სამარ-
ცხვინოდ ხდება სიტიტვე.

— საწყალი გოგო! — წამოიძახა გავროშია — ნიფხავიც კი არ
აცვია! აჰა, დაიჭი! ეს მაინც წამოისხი.

კისერზე რომ შალი ეხვია, მოიხსნა, ჩამომხმარ, გალურჯებულ
მხრებზე წამოასხა გოგოს და ისევ შალად აქცია თავისი ყელპირ-
სახვევი.

გაკვირვებული შეაშტერდა გოგო და ხმის ამოუღებლად მიიღო
ეს საჩუქარი. ზოგჯერ ისე გამოატეინებს ხოლმე ღარიბ კაცს გაკვირ-
ვება, რომ აღარც კვნესის ტკივილისაგან, და აღარც მადლობას უხდის
კეთილისმყოფელს.

უცბად სიცივემ აიტანა:

— ბრარ! — წამოიძახა მწარედ და უფრო ძალიან აკანკალდა,
ვიდრე წმ. მარტენი, რომელმაც მხოლოდ წამოსასხამის ნახევარი
მისცა ტიტველს.

ეს ბრბრ! ეწყინა ზეცას და შხაპუნა წვიმა დაუშვა. — მოღრუბ-
ლული ზეცა თითქოს სჯიდა ადამიანს სიკეთისათვის.

— ეს რაღაა? — შეჰყვირა გავროშმა, მგონი ცა ძირს ჩამოდის,
შენ, ეი, ღმერთო! თუ ასე გაგრძელდება, იცოდე, ბოროტი გავხდები!
ფეხი ააჩქარეს.

გადახედა მთხოვარა გოგოს, რომელიც ეხვეოდა იმის შალში:

— ხედავთ, როგორ გავხვია ჩემ ქურქშიო!

მერე ცას შეხედა და შეჰყვირა:

— რა გაიტანე?

მიდიოდა და თან მისდევდა ორი პატარა ბიჭი.

რკინის მოაჯირით გამაგრებულ დუქანთან მივიდნენ. ეს მოა-
ჯირი პურის დუქნისა იყო, რადგან პურსაც ისე ინახავენ და ჰყე-
ტავენ, როგორც ოქროს.

— მართლა, პაწიებო, სადილი ჭამეთ?

— დღეს დილიდან არა გვიჭამია რა, ბატონო, — მიუგო უფ-
როსმა.

— მაშ არც დედა გყოლიათ, არც მამა? — ჰკითხა ზეიმურად
გავროშმა.

— უკაცრავად, ბატონო. დედაცა გვეყავს, მამაცა, მაგრამ არ ვი-
ციტ, სად არიან.

— მაგის ცოდნას ზოგჯერ უცოდინარობა სჯობია, — თქვა გავ-
როშმა, რადგან იგი უკვე ღრმამოაზროვნე გამხდარიყო.

— აგერ, ორი საათი იქნება, რაც ასე დავდივართ. სულ აქეთ-
იქით ვაცეცხდით თვალებს, რომ საქმელი გვეპოვა, მაგრამ ვერაფე-
რი ვიპოვეთ.

— მე კი არ ვიცი! — უთხრა გავროშმა. — თქვენ რას იპოვდით,
როცა სულ ძაღლები სჭამენ ყველაფერს.

ცოტა ხანს ჩუმად მიდიოდა. მერე წამოიძახა:

— მაშ ჩვენი მშობლები დავკარგეთ? აღარ ვიციტ, სად გადა-
კარგნენ? არ ვარგა, ბიჭებო! როგორ შეიძლება უფროსების აგრე
მიტოვება? მოდი შენა და გააწყე რბმე!

სხვა კი არაფერი ჰკითხა. უბინაო ბავშვები! რა იყო აქ გასაკ-
ვირველი?

უფროსი თითქმის დამშვიდებულიყო და ბავშვური უზრუნვე-
ლობით წამოიძახა:

— არ ვიცი, ღმერთმანი! დედაჩემი დაგვპირდა, ბზობას საყდარ-
ში წავიყვანთ, ნაკურთხი ბზა მოვატანოთო.

— მერმის იყოს, — უთხრა გავროშმა.

— ქალბატონია დედაჩემი, ერთადა ვდგევართ ჩვენა და მამზელ მისი.

— შეგაბეროთ!

გავროში გაჩერდა. რამდენიმე წუთი ჯიბეებში ეძება რაღაც. მერე ტანისამოსში, სადაც კი რისამე ჩადება შეიძლებოდა.

ბოლოს მალა აიღო თავი. ცდილობდა მარტო კმაყოფილება აღბეჭდოდა სახეზე, მაგრამ ზეიმური გამარჯვება გამოხატა ზედ.

— დამშვიდდით, ჭიჭყინებო, აი ჩვენი ვახშამი, სამი კაცისა!

და ჯიბიდან ერთი სუ ამოიღო.

აღარ დააცალა ბავშვებს, რომ თავისი გაკვირება გამოეთქვათ, ხელი წაჰკრა ორივეს და პურის დუქანში შეაგდო. თვითონ შევიდა, დაზგაზე დადო თავისი სუ და უბრძანა:

— ბიჭო! ხუთი სანტიმის პური!

— სამად გასკერით, ბიჭო! — უბრძანა გავროშმა და მერე მედიდურად დაუმატა:

— სამნი ვართ.

გაღმობედა სამ ბიჭს მეპურემ და თეთრის მაგივრად ახლა შავი პური აიღო. ეს რომ დაინახა გავროშმა, ცხვირში შეიყო თითი, ისეთი ძალით შეისუნთქა, თითქო ფრიდრიხ ძლიერის ბურნუთი ჰქონოდა. თითზე, და მერე შეურაცხყოფილის რისხვით შეუტია მეპურეს:

— კესკსა?

ჩვენ მკითხველს, რომელსაც გავროშის ეს წამოძახილი რუსულ სიტყვად ეჩვენება, ან პოლონურად, ან ველური იოვაების და ბოტოკუდების ძახილად, ერთმანეთს რომ გაჰყვირიან მდინარის გაღმა-გამოღმა, მოვაგონებთ, რომ იგი თვით ხშირად ხმარობს ამ სიტყვას, მხოლოდ მთელი ფრაზის სახით:

— რა არის ეს?

მეპურემ კარგად გაიგო ეს სიტყვა და უპასუხა:

— ესეც ძალიან კარგი პურია, ოღონდ მეორე ხარისხისა.

— ესე იგი საძაგელი შავი პური, განა? — შეუხსწორა მშვიდად გავროშმა. თეთრი პური მოგვიჭერით, სტუმრები მყავს!

ვერ შეიკავა მეპურემ სიცალი და, პურს რომ უჭრიდა, თანაგრძნობით გადახედა პატარა ბიჭებს. ახლა ეს იუკადრისა გავროშმა და შეუტია:

— რამ მოგიარათ, ფქვილცომავ? რა თვალითა გვზომავთ აგრე?

ზედიზედ რომ შეგვეყენებინა სამივე, ზომით ორი მეტრიც არ გამოვიდოდა.

პური სამად გასკრა მეპურემ, სუ დახლში ჩააგდო.

გავროშმა პატარებს მიმართა:

-- აბა. გალასანსლეთ!

გაკვირვებული შესცქეროდნენ ბავშვებო.

გავროშს სიცილი მოერია:

— აბა, რას გაიგებენ, ძუძუმწოვრები არიან ჯერ ისევ.

მერე განუმარტა:

— ჭამეთ.

და თითო ნაჭერი პური მიაწოდა თითოეულ მათგანს.

უფროსს უფრო ღირსადა სცნობდა თავისთან სალაპარაკოდ და ამიტომ ცდილობდა მის წაქეზებას, რათა მოუხრიდებლად გამოერთ-მია მისთვის პური და მოეკლა შიმშილი. გაუწოდა, რომელიც უფრო დიდი ნაჭერი იყო, და უთხრა:

— აბა, გატენე შენი თოფი!

ღანარჩენი ორი ნაჭრიდან, რომელიც უფრო დიდი იყო, უმცროსს მისცა. თავისთვის პატარა დაიტოვა.

საბრალო ბავშვები გავროშზე ნაკლები დამშეულები როდი იყვნენ. ხარბად ილუქებოდნენ და წასვლა აღარ აგონდებოდათ. მე-პურემ თავისი ფული მიიღო და ახლა გაჯავრება დაეტყო, — რატომ არ მიდიანო.

— აბა, წავიდეთ, — თქვა გავროშმა.

ისევ ბასტილის მიმართულებით გაუდგნენ გზას.

აქა-იქ, კარგად განათებული მაღაზიის ფანჯრებთან რომ მივი-ლოდნენ, გაჩერდებოდა უმცროსი და ტყვიის საათს დასცქეროდა, რომელიც ყელზე ება პატარა ბაწრით.

— ამ მაიმუნს უყურეთ თქვენა! — თქვა გავროშმა.

მერე ჩაფიქრდა ერთ წამს და ბუზღუნით გამოცრა:

— არა, მე რომ მყოლოდა ბალები, უფრო კარგად მოვუვლიდი.

პურს ათავებდნენ, როდესაც დადვრემილ ბაღეს ქუჩის კუთხეს მიადგნენ. საიდანაც მოჩანს ფორსის საპატიმროს დაბალი კარი.

— ოჰო! ეს შენა, გავროშ? — შეაყენა ვოლაც კაცმა.

— ოჰო! ეს შენა, მონპარნას?

ეს კაცი გადაცმული მონპარნასი იყო. ლურჯსათვალებიანო, გავროშმა მაინც იცნო.

— ყოჩაღ, ბიჭო! — მოუწონა გავროშმა, — ძალიან გიხდება ეგ სელის საფენის ფერი ტყავი და ექიმით ლურჯი სათვალე. კობტა ბიჭი ხარ, რაც მართალია, მართალია!

— ჩუმად, — წასჩურჩულა მონპარნასმა — რა გაყვირებს?

ხელი სტაცა გავროშს და ბნელში შეიყვანა, ხადაც განათებული მაღაზიები არ იყო.

პატარა ბიჭებიც თან გაჰყვნენ.

ალაყაფის კარების ბნელში რომ გაჩერდნენ, საცა აღარც აწვიმდათ და აღარც ვინმე ხედავდათ, იქ დაიწყეს საუბარი.

— იცი, სად მივდივარ? — ჰკითხა მონპარნასმა.

— სინანულის მთის მონასტერში¹. — უპასუხა გავროშმა.

— რა ხუმარა ხარ!

მონპარნასმა დაუმატა:

— მინდა ბაბეტი ვიპოვო.

— ოჰო! მაშ ბაბეტი ჰქვია შენს კეკლუსს?

— კაცია, რა ვქნა!

— ჩვენი ბაბეტი?

— ჰო, ჩვენი ბაბეტი!

— მე კი მეგონა, გაიჭედა.

— უკვე დაიძვრინა თავი.

და საჩქაროდ უამბო გავროშს, როგორ გამოიპარა იმ დილასვე კონსიერჟერში რომ მიიყვანეს, ბაბეტი. იმის მაგივრად, რომ მარჯვენა გამოძიების ტალანში შესულიყო, იმან მარცხნივ გაუხვია და მოუხვია.

გავროშს ძალიან მოეწონა ეს ოინი და შეაქო ბაბეტი.

— ყოჩაღ, ბიჭო!

მონპარნასმა ცოტა რამ წვრილმანი დაუმატა ბაბეტის გამოქცევის შესახებ და შერე თქვა:

— ეჰ, განა მარტო ეგ არის!

მონპარნასის თხრობის დროს, გავროშმა ჯოხი გამოართვა ბელიდან, მაშინალურად გასწია ტარი და წვრილი ხანჯალი გამოაჩინა.

— ოჰო, — მიმართა მონპარნასს და მყისვე ჩააგო ხანჯალი. მაშ შენი მხედრობაც თან გახლავს, ბურჟუაზ გადაცმული?

თვალი ჩაუკრა მონპარნასმა.

— დალაზვროს ღმერთმა, კრივს ხომ არ აპირებ ჩვენს ღამურებთან?

— ვინ იცის? — უპასუხა გულგრილად მონპარნასმა, — კაცს ყოველთვის თან უნდა ჰქონდეს პატარა ნესტარი.

მაგრამ გავროში თავისას არ იშლიდა:

— მაინც? ეს მითხარ, ამალამ რას აპირებ?

დიდ საქმეებში ჩაბმული კაცის კილოთი უპასუხა მონპარნასმა:

— საქმე მაქვს.

— რა საქმე?

— მაგრამ უცბად სხვა მიმართულება მისცა ბაასს მონპარნასმა:

¹ ეშაფოტზე.

— ჰო, მაროლა...

— რაო?

— უცნაური რამ შემემთხვა ამას წინათ. წარმოგიდგენია? ერთ ბურჟუას შევხვდი. აიღო და ერთი უთავბოლო ქადაგება მიძღვნა და თანაც თავისი ქისაც მოაყოლა. ჯიბეში ჩავიდე. ცოტა ხანს უკან არ გასულა ერთი წუთი, — ჩავიყავ ჯიბეში ხელი, შიგ აღარაფერა დამხვდა!

— და შეგრაჩა მარტო ქადაგება, განა? — უთხრა გავროშმა.

— შენ სადღა მიდიხარ? — ჰკითხა მონპარნასმა.

გავროშმა დაანახვა თავისი ორი სტუმარი და უპასუხა:

— ეს ბავშვები უნდა დავაძინო.

— სად უნდა დააძინო.

— სადა და ჩემთან.

— სად შენთან?

— ჩემს ბინაში.

— მაშ ბინა გქონია?

— დიახ, მაქვს.

— მერე სადა?

— სპილოში, — უპასუხა გავროშმა.

მონპარნასი იმ ბუნების კაცი იყო, რომ ადვილად არაფერი გააკვირვებდა, მაგრამ აქ კი ვერ შეიკავა თავი:

— სპილოში?

— ჰოდა რა? სპილოში, კეკსაა?

ესეც ერთი იმგვარი სიტყვაა ფრანგული ენისა, რომელსაც ქვეყანა გაიძახის და წერით კი არავინა სწერს. კეკსაა შემოკლებული სიტყვებია — *qu'est ce que celà* — რა გამომდინარეობს აქედანო.

მონპარნასიც ამ შენიშვნამ დაამშვიდა და ჰკუაზე მოიყვანა; ქებაც კი შესძღვნა სპილოს:

— მაშ სპილოში ხარ? უკეთესს ვერას მიაგნებდი. ხომ კარგად ხარ მოწყობილი?

— ძალიან კარგად, — უპასუხა გავროშმა, — ნამდვილად ბუდეა. ხილქვეშ კი აღარა ვარ, რომ ორმხრივი ქარი მაწუხებდეს.

— მერე, როგორ შედიხარ?

— შევდივარ.

— მაშ ხვრელი არის რამე?

— მაშა! ოღონდ არავის უთხრა: წინა ფეხების შუა. პოლიციელებმა ჯერ არ იციან.

— და აძვრები ხოლმე, განა? ესლა კი მივხვდი.

— ერთი ხელის მოქნევა, წამიც და გაქრა ბიჭი!

ცოტა ხანს გაჩუმდა და მერე დაუშატა:

— ამ საძაგლებისთვის კი კიბე მაქვს.

მონპარნასს სიცილი წასკდა.

— სად ჯანდაბას აიკვიატე ეს ლაწირაკები?

გულწრფელად უპასუხა გავროშმა:

— ერთმა დალაქმა მიფეშქაშა.

მონპარნასს ეტყობოდა, რალაც აწუხებდა.

— ძალიან მალე მიცანი, ბიჭო, — წაიბურტყუნა დაფიქრებულ-
მა.

ჯიბიდან ამოიღო ორი ცალი ბატის ფრთის მილი ბამბაში შეხ-
ვეული და ცხვირის ნესტოებში შეიღო. მთლად გამოეცვალა
ცხვირი.

— ძალიან შეგცვალა, — უთხრა გავროშმა, გონჯი გაგალამაზა.
მე რომ შენი ვიყო, სულ მაგრე ვივლიდი, ცხვირგაბღინძული.

ლამაზი ბიჭი იყო მონპარნასი, მაგრამ გავროშს ხუმრობა უყ-
ვარდა.

— რა დროს ხუმრობაა? — უთხრა მონპარნასმა — მიყურე შენა!
ახლაც მცნობ?

სულ სხვა ხმითა თქვა ეს მონპარნასმა. თვალის დახამხამებაზე
მთლად შეიცვალა კაცი, შეუძლებელი იყო მისი ცნობა.

— ნამდვილი ოინბაზი ხარ! მოდი ერთი წარმოგვიდგინე რამე! —
შეჰყვირა გავროშმა.

აქამდე ყურს არ უგდებდნენ ამ ბაასს ბავშვები, იდგნენ და
ცხვირს იჩიჩნიდნენ არხეინად. მაგრამ ოინბაზის ხსენებაზე ყურები
ცქეიტეს. მიუახლოვდნენ მონპარნასს და აღტაცებით შესცქეროდნენ
გახარებულნი.

სამწუხაროდ, თავისი აწუხებდა მონპარნასს.

ხელი დაადო გავროშს მხარზე და ხაზგასმით უთხრა:

— ყური დამიგდე და კარგად შეიგნე. შე რომ მოედანზე ვიყო
ჩემი დოგით, ჩემი დაგით, ჩემი ღიგით, და ერთი ათი სუ დამანახ-
ვოთ, იქნება კიდევ გაცინოთ, მაგრამ დღეს ხომ ყველიერი არ არის,
რომ მასხარობა დავიწყოთ.

საკვირველი გავლენა იქონია პატარა გავროშზე ამ უცნაურმა
ფრაზამ. უცბად მიბრუნდა, ღრმა ყურადღებით გადაავლო იქაურო-
ბას თავისი ცოცხალი თვალი და იქვე, რამდენიმე ნაბიჯით მოშო-
რებული პოლიციელი დაინახა, რომელსაც ზურგი შემოექცია ამათ-
თვის. — პოო? კარგი! — დაიძახა ჩუმად გავროშმა, მაგრამ ამის
მეტი აღარა თქვა რა პოლიციელის შესასებ. ხელი ჩამოართვა მონ-
პარნასს და გამოეთხოვა:

— მაშ, ღამე მშვიდობისა. მე ამ ბავშვებს წავიყვან დასაძინებლად. თუ ღამე დაგჭირდი საღამე, მოხვალ და სპალოში მნახავ მეორე სართულში, შვეიცარი არ გახლავს, და ბატონ გავროშს იკითხავ.

— კარგი, კარგი!

და თავ-თავის გზას გაუდგნენ. მონპარნასი გრევისკენ წავიდა, გავროში ბასტილიისაკენ: ხუთი წლის პატარა, რომელსაც ძმა მიათრევდა, რამდენჯერმე გაჩერდა და უკან მიიხედა, რომ „ოინ-ბაზი“ დაენახა.

ამ ახირებულ ფრაზას, რომლითაც მონპარნასმა პოლიციელის მოასლოება გააგებინა გავროშს, არავითარი თილისმა არა ჰქონდა, გარდა იმისა, რომ ხუთჯერ-ექვსჯერ იყო ნათქვამი სხვადასხვა სიტყვაში მარცვალი „დიგ“.

ამ მარცვალს ცალკე მნიშვნელობა არა აქვს და არცა ხმარობენ, მაგრამ ხელოვნურად სიტყვებში ჩაჩეულს და გამეორებულს თავისი მნიშვნელობა აქვს: „ფრთხილად! არა წამოგცდეს რა!“ მონპარნასის ფრაზაში ერთი. სხვა ლიტერატურული მშვენიერბაც მოიპოვებოდა, რომელიც შეუმჩნეველად დარჩა გავროშს: „ჩემი დოგით, ჩემი დოგით, ჩემი დიგით“ — ტანკლის უბნის არგო, რომელიც ნიშნავს ჩემი ძაღლით, ჩემი დანიით, ჩემი ცოლით. — ამ სიტყვებს ხშირად ხმარობდნენ მასხარები და წითელქუდა ქილიკები იმ დიად საუკუნეში, როდესაც მოლიერი სწერდა და კალო ხატავდა.

ამ ოცი წლის წინათ ჯერ კიდევ ნახავდით ბასტილიის მოედნის სამხრეთ-დასავლეთ მხარეს, ამ საპატიმრო ციხე-სიმაგრეიდან წინანდელ ხევში გაყვანილ არხის თავში, ერთ უცნაურ ძეგლს, რომელიც უკვე აღმოფხვრილი არის პარიზელების მეხსიერებიდან, თუმცა ის ღირსი იყო, ცოტად მაინც შერჩენოდათ მისი ხსოვნა, რადგან ეს ძეგლი „ინსტიტუტის წევრის, ეგვიპტის ლაშქრის მთავარსარდლის“ აზრის განხორციელება იყო.

ძეგლს ნახავდითო, ვთქვით. თუმცა ეს მარტო მოდელი იყო. მაგრამ თვით ეს საკვირველი მოდელიც, მხოლოდ მონახაზიც რომ ყოფილიყო, დიადი ნაშთი იქნებოდა ნაპოლეონის იდეისა, რომელიც ისე ადვილად გავავშორა ქარმა ორი-სამი დაქროლვით და ისტორიული მნიშვნელობის ძეგლად გახდა; თუმცა გარეგნობით საამისოს არაფერს წარმოადგენდა; სპილო იყო, თოთხმეტი მეტრის სიმაღლისა; აგებული ხისა და ქვის მასალისაგან; ზურგზე ამ სპილოს კოშკი ჰქონდა, რომელიც სახლს უფრო ჰგავდა, იგი ოდესღაც მღებავს მწვანედ შეეფერა, შემდეგ კი ცას, წვიმას და დროს გაეშავებინა. ეს მხარე მოედნისა ცარიელი იყო, სრულიად ღია და სპილოს ფართო უბელი, მისი ხორთუმი და ეშვები, ზურგზე კოშკი, უშვე-

ლებელი გავა და სვეტებივით დიდი ოთხი ფეხი, ვარსკვლავებით მოჭედებულ ცის ქვეშ რალაც საკვირველ და საზარელ ლანდად ეჩვენებოდა აქ ადამიანს. ვერ მიხვდებოდით, რას წარმოადგენდა ეს სპილო? იქნებ ერთგვარი განსახიერება იყო ხალხის ძალ-ღონისა, პირქუში, იღუმალი და უზარმაზარი. რალაც ძლიერად შვეთრად ამართული ჩვენება იყო იქვე უხილავი ბასტილის აჩრდილის გვერდით.

უცხოელები იშვიათად მოდიოდნენ ამ შენობის სანახავად, გამკლავი ზედაც არ შეზღავდა. ინგროდა, ნელ-ნელა ჩამოიშლებოდა კედლიდან ნალესი გაჯი და საზარელ ჭრილობად დააჩნდებოდა სპილოს. „ედილებს“, — ედილებად იხსენიებდნენ იმ დროს განათლებულ წრეში პოლიციელებს, — უკვე 1814 წლიდან დავიწყებული ჰქონდათ ეს ძეგლი; ისიც იდგა მიკუხქული, დაღვრემილი, დაავადებული. ალაგ-ალაგ დასახიერებული, გარემოცული დაშალი ღობით, რომელსაც წამდაუწუმ აბინძურებდნენ დამფრალი მეეტლეები. მუცელი დახეთქილი ჰქონდა, ლარტყა გამოსჩნოდა კუდიდან, მაღალი ბალახი ამოსვლოდა ფეხებშუა. და რადგან მოედნის დონე ზევით იწევდა ნელ-ნელა ოცდაათი წლის განმავლობაში, რაც დადი ქალაქის ნადაგის საერთო თვისებას წარმოადგენს, სპილო ქვევით დარჩა და ისე მოჩანდა, თითქოს იმის სიმძიმეს ჩაეწია მიწა. საზიზღარი იყო, ათვალწუნებული, მაგრამ, ბურყუის აზრით, შესანიშნავი, ხოლო მოაზროვნესათვის სევდით მოცული, რალაც უწმინდური ჰქონდა, რომელს გაწმენდა ესაჭიროებოდა, და რალაც დიდებული, რომელს თავის მოქრას უპირებენ.

როგორც უკვე ვთქვით, ღამით იცვლებოდა შთაბეჭდილება. ღამით უფრო კარგად გრძნობს თავს, რაც დაჩრდილულია დღისით. როგორც კი დაბინდებოდა, მთლად შეიცვლებოდა ბებერი სპილო. დამწვიდებულს, მაგრამ მრისხანე იერს მიიღებდა ღამის იღუმალ სიბნელეში. იგი წარსულს ეკუთვნოდა, ღამის წყვილადს და ეს წყვილადი ამშვენებდა მის დიადობას.

ეს ტლანქი, უშნო, მძიმე, მკვეთრი, პირქუში, თითქმის მახინჯი, მაგრამ დიადი და რალაც ველური ძლიერების გამომხატავი ძეგლი აღიგავა მიწის პირიდან, რომ ადგილი დაეთმო ერთსაკომურიანი უზარმაზარი ღუმელისათვის, რომელმაც დაიჭირა ადგილი ცხრა-კოშკიან ციხე-სიმაგრისა, თითქმის ისევე, როგორც ბურყუაზიამ დაიჭირა ადგილი ფეოდალებისა, სრულიად ბუნებრივია, რომ ღუმელი გახდეს სიმბოლოდ იმ დროისა, რომლის ძლიერებას შეადგენს ქვაბი. გავა ის დრო, გადის კიდევ უკვე, და ვიწყებთ ნელ-ნელა შეგნებას, რომ თუ ძალა ქვაბით მოიპოვება, ძლიერებას ვერაფრით მი-

ვალწევთ, თუ არა ჰკუთით. — სხვაფრივ რომ ვთქვათ, ქვეყანას განაგებს და წინა სწევს არა ორთქლმავალი, არამედ ფიქრი და იდეა, დაახმარეთ იდეას ორთქლმავალი, კარგი და პატიოსანი, მაგრამ ცხენს კი მხედრად ნუ ჩასთვლით.

ისევ ბასტილიის მოედანს დაუბრუნდეთ. სპილოს ამქმეხებელმა ხუროთმოძღვარმა დიადი რამ შექმნა ფარდახტით; ღუმელის და იმის საკვამურის ამშენებელმა ხუროთმოძღვარმა ბრინჯაო იხმარა, მაგრამ კნინი რამ შექმნა.

ამ საკვამურს ღუმელისას ნათლობის სახელად — „ივლისის სვეტი“ დაარქვეს. ამოდ ჩავლილ რევოლუციის სახსოვრად და ძეგლად; 1832 წ. ჯერაც პერანგივით ფარავდა დიდი ხარაჩო, რომლის ჩამოშლა მეტად დაგვენანა, და გარეშემო კიდევ მაღალი ღობე ჰქონდა ფიცრებისა. ამგვარად მთლად განცალკევებულად იდგა სპილო.

ბნელი იყო ეს მხარე, რადგან შორეული ფანრის სინათლე ძლივსა აღწევდა სპილომდე. ამ ბნელ მხარისკენ მიჰყავდა გავროშს თავისი სტუმრები.

ნება გვიბოძოს მკითხველმა შევწყვიტოთ ერთს წამს ჩვენი მოთხრობა და მოვაგონოთ, რომ სრულ სინამდვილესა ვწერთ: ამ ოცი წლის წინათ სასამართლომ გაარჩია ერთი უბედური ბიჭის დანაშაული — ბინის უქონლობა და საზოგადო ძეგლის დაზიანება: ბიჭი ბასტილიის სპილოში იპოვეს მძინარე.

მამ ისევ ჩვენი განვაგრძოთ.

სპილოს რომ მიუახლოვდნენ, გავროშმა იგრძნო, რომ უსაზღვროდ დიდმა შეიძლება შეაშინოს უსაზღვროდ პატარა, და გააფრთხილა ბავშვები:

— არ შეშინდეთ, ბალებო!

მერე ერთ ალაგას გატეხილი ღობით ისარგებლა, გადაიყვანა ისინი და სპილოსთან მივიდა. ცოტა არ იყოს, შეეშინდათ პატარა ბიჭებს, მაგრამ ხმის ამოუღებლივ მისდევდნენ გავროშს, რადგან სრული ნდობა ჰქონდათ იმ პატარა, დაფხრეწილტანისამოსიანი განგებდისა, რომელმაც პური აჭამა და თავშესაფარს დაჰპირდა.

ღობისძირას კიბე იდო, რომლითაც დღისით მუშები სარგებლობდნენ. ბუმბულივით მსუბუქად ასწია გავროშმა და სპილოს წინა ფეხს მიადგა. კიბის თავი სპილოს მუცლის შავ, ბნელ ხვრელთან მოაქცია.

მერე ბავშვებს ის ხვრელი დაანახვა, კიბესთან მიიყვანა და უთხრა:

— აბა, აღით!

ერთმანეთს შესცქეროდნენ პატარები. შეშინებოდათ ამ სიბნელისა.

— რისა გეშინიათ, ბიჭუკებო? — შეჰყვირა გავროშმა და ცოტა ხანს შემდეგ დაუმატა:

— აბა, მიყურეთ!

ხელი წაავლო სპილოს ხორკლიან ფეხს, კიბით სარგებლობა არ იკადრა, და თვალის დახამჩამების უმალ ხერეღთან ავარდა. ისე შეძვრა შიგ. როგორც გველი თავის სოროში და ჩაიძალა. რამდენიმე წამს შემდეგ ბნელ ხერეღში ოდნავ გამოჩნდა გავროშის ფერმკრთალი სახე.

— ამოდით, ბიჭო, რალას უყურებთ? ნახეთ რა კარგადა ვარ აქ მოწყობილი! ჯერ შენ ამოდი, — მიმართა უფროსს, — ხელს მოგაშველებ.

ერთმანეთს აწეებოდნენ კიბისკენ ბავშვები და ასელას კი ვერა ზედავდნენ, სპილო აშინებდათ. გავროში აქეზებდა მათ, — ჩქარა, საშიში არაფერი! — ციოდა, კარგად წვიმდა და როგორც იყო გაბედა უფროსმა, შედგა კიბეზე. ნახა უმცროსმა, რომ მარტო დარჩა ამ საშინელი მხეცის ფეხებ შუა, შეეშინდა, ცრემლით აეცსო თვალები, მაგრამ ტირილი ვერ გაბედა.

ნელ-ნელა, ბარბაცით აღიოდა უფროსი კიბეზე. ზემოდან გავროში ამხნევებდა, როგორც ფარიკაობის ოსტატი თავის მოწაფეებს, ან კიდევე მენახშირე თავის დატვირთულ ჯორებს:

— ნუ გეშინია!

— აგრე!

— ჰა, ყოჩაღ!

— ემანდ დაადგი ფეხი!

— ჰო, აგრე!

— მოიტა ხელი!

ბიჭი რომ მიუახლოვდა, ხელი სტაცა და უცბად აიტაცა თავისკენ.

— ეს ერთი! — დაიძახა სიხარულით.

შეიყვანა ბნელ ხერეღში და უთხრა:

— აქ დამიცადე. უკაცრავად, ბატონო, მობრძანდით, დაბრძანდით!

ისევე სწრაფად გაძვრა გარეთ და შაიმუნის სისწრაფით და სიმარჯვით ჩაცურდა სპილოს ფეხებზე. ჩახტა ბალახში, ხელი მოხვია ხუთი წლის ბავშვს, ასწია, შუა კიბეზე დააყენა, თვითონაც უკან დაუდგა და ასძახა უფროსს:

— მე მოვაწეები და შენ აიტაცე.

ვერც კი გაიგო პატარამ, როგორ ააფრინეს იმ კიბეზე. ქვევიდან აწებოდა გავროში, და თან მაგრა ეჭირა, — არ ჩამოვარდესო. — მიჰყავდა, ამხნევებდა და ისიც სწრაფადვე შეიყვანა თავის ბნელ ბინაში. მერე ფეხი ჰკრა კიბეს, ძირს ჩააგდო ბალახზე, შევიდა ბნელში, ტაში დაჰკრა და დაიძახა:

— აი, შინა ვართ! გაუმარჯოს გენერალ ლაფაიეტს.

მერე ბავშვებს მიმართა:

— თქვენ ჩემთან ხართ, ბიჭუკებო!

და მართლაც გავროში თავის ბინაში იყო.

ო, უსარგებლო სარგებლობავე! დიად ქმნილებათა მადლო! ბუმბერაზების გულკეთილობავე! ეს უსაზომო ძეგლი, რომელშიაც განხორციელებული უნდა ყოფილიყო აზრი ნაპოლეონისა, ქუჩის ბიჭის სასახლედ იქცა. ბუმბერაზმა მიიღო და შეიწყალა პატარა. კვირაობით მორთული ბურჯუები რომ გაივლიდნენ ხოლმე ბასტილიის მოედანზე და ზიზღით შეხედავდნენ სპილოს თავისი გადმოკარკლული თვალებით, მოყვებოდნენ ბუზდუნს: — ნეტა ეს რის მაქნისიაო? რის მაქნისი იყო ეს შენობა? იგი იფარავდა სიცივისაგან, თოვლისაგან, სეტყვისაგან, წვიმისაგან, ზამთრის გამყინავი ქარისაგან, ტალახში ძილისაგან და დაავადებისაგან, თოვლში ძილისაგან და სიკვდილისაგან პატარა ქმნილებას, რომელსაც არც დედა ჰყავდა, არც მამა, არც ტანსაცმელი ჰქონდა, არც თავშესაფარი. რის მაქნისი იყო ეს შენობა? თავშესაფარს აძლევდა უმანკოს, რომელიც განდევნილი იყო საზოგადოებისაგან. ეს საზიზღარი შენობა იყო, რომ ჰკიცხავდა საზოგადოებრივ უდიერებას. კარლია თავშესაფარი იყო იმისთვის, ვისაც დაკეტილი ხვდებოდა ყველგან კარი. ერთი მასტოდონტი იყო, მატლითა და დავიწყებით დაღრღნილი, მუწუკიანი, ხავსიანი, დაწყლულებული, საძირკველაშლილი, მივიწყებული, განწირული, ერთგვარი უზარმაზარი მათხოვარი, რომელიც მოედანზე იდგა ხელგაწვდილი და ამაოდ ელოდა, რომ გრძნობის თვალთ გადამოეხედა ვინმეს, ერთს მაინც იმოდენ ხალხიდან. და ამ განწირულმა, ყველასგან უარყოფილმა, შეიბრალა მეორე განწირული, საწყალი პატარა ბიჭი, რომელიც დაყვალობდა ქუჩაში ფეხშიშველი, თავშიშველი, გაყინული ხელფეხით, დაფლეთილი ტანსაცმლით და საზრდოობდა მხოლოდ იმით, რასაც საზოგადოება ჩაჰყრიდა სანაგვეში. აი, რის მაქნისი იყო ბასტილიის მოედნის სპილო. ეს იყო აზრი ნაპოლეონისა, განკიცხული ადამიანისაგან, და მოწონებული ღვთისაგან; რაც შეიძლება მხოლოდ სახელოვანი გამხდარიყო, დიდებული შეიქმნა. ნაპოლეონს თავისი ზრახვის განსახორციელებლად მე-

წამული ქვა, სპილენძი, რკინა, ოქრო, მარმარილო სჭირდებოდა; ღმერთისთვის კი საკმარისი იყო ძველი ფიცრებისა და ბოძების გაღესილი ანაწყობი. იმპერატორი გენიოსურ ოცნებას გაეტაცა; უნდოდა ამ უზარმაზარი იარაღით აღჭურვილ ძლიერ სპილოში, მალე რომ აეშვირა ხორთუმი, ზურგზე მაღალი კოშკი დაედგა და მჩქეთარე შადრევნებით იყო გარშემორტყმული, გამოესახა ხალხი; ღმერთმა კი უფრო დიდებული დანიშნულება მისცა მას, — უპატრონოდ მიტოვებული ბავშვის ბინად აქცია.

ხერელში რომ შეძვრა გავროში, ბზარი იყო, თითქმის დაუნახავი გარედან, რადგან დამალული იყო სპილოს მუცლის ქვეშ, და იმდენად ვიწრო, რომ შიგ კატების და ბავშვების მეტი ვერავინ შეძვრებოდა.

— მაშ ვუბრძანოთ მეკარეს, რომ შინ არა ვართ, — დაიძახა გავროშმა და პირდაპირ ფიცარს წაავლო ხელი. თავის სასახლეში იყო და სიბნელეშიც კარგად ხედავდა, რაც კი დასჭირდებოდა. ასწია ფიცარი და შემოსაძვრომ ხერელს დააფარა.

წინ წაიწია იმ ბნელში და რაღაც შრიალი შემოესმათ ბავშვებს, ფოსფორიან ბოთლში ჩაშვებული ასანთისა. ჯერ არა ჰქონდათ მათ შინ ქიმიური ასანთი. ფუმადის ტალკვესიც კი პროგრესს წარმოადგენდა იმ დროს.

სინათლე ეცა ბავშვებს, თვალი დაახუჭვინა. ბაწარი ჰქონდა გავროშს, ფისში ამოვლებული. ამ სანათ ბაწარს „სარდაფის თაგვი“ ერქვა. გავროშის სარდაფის თაგვი უფრო ხრჩოლავდა, ვიდრე ანათებდა, მაგრამ მაინც ჩანდა იქაურობა.

მიიხედ-მოიხედეს პატარა სტუმრებმა, თვალი გადაავლეს გავროშის მეორე სართულს და იგივე განიცადეს, რასაც განიცდის ჰეიდელბერგის დიდ კასრში ჩამწყვდეული კაცი, ან ის, რაც უნდა განეცადა იონას ბიბლიური ვეშაპის მუცელში. უშველებელი ჩონჩხი იყო ამართული მათ ზემოდან. ზემოთ ერთი დიდი ბოძი მოჩანდა დაშავებული, ამ ბოძიდან პატარ-პატარა მანძილის დაშორებით გამოდიოდა ორივე მხრივ მრავალი მოზნექილი სქელი ლარტყი, ეს ბოძი წარმოადგენდა სპილოს ხერხემალს და ნეკნებს; ალაგ-ალაგ სტალაქტიტივით ჩამოშვებულიყო თაბაშირი; ობობების აბლაბუდა იყო ყველგან, ფართოდ გაბმული და დამტვრიანებული. აქა-იქ კუნძულებში რაღაც მოჩანდა პატარა, მოშავო, მოძრავი, რომელიც ცოცხალი უნდა ყოფილიყო, რადგან სწრაფად იძვროდა შეშინებული.

მრავალი ნატეხი დასცემოდა ზემოდან სპილოს მუცელს. ამოევსო მუცლის სიღრმე და ზედ თავისუფლად შეიძლებოდა სიარული, როგორც იტაკზე.

პატარა ბავშვი თავის ძმას მიეკრა და ჩუმი ხმით თქვა:

— ოჰ, ბნელა!

ამ სიტყვამ გააჯავრა გავროში: ისე გაშტერებულ იყვნენ შიშით ორივე ძმები, რომ პატარა შეტევა იყო საჭირო იმათ გასამხნევებლად.

— რას მიედ-მოედებით, რა ვქნა? — შეუტია გავროშმა. — ხუმრობთ, თუ რა? არ მოგწონთ აქაურობა? იქნებ ტუილერის სასახლე ვნებავთ? რატომ არ იტყვიან? ეს იცოდეთ, რომ მე ოტროველების რაზმს არ ვეკუთვნი. თქვენ კი, პატარა გოგებო! წმ. პაპის მელორის გოგები კი არა ბრძანდებით, რომ აგრე იკიმებით!

ცოტა რამ დატუქსევა უებარი წამალია შეშინებულის განსაკურნავად, ჰკუთხე მოიყვანა გავროშის გაჯავრებამ პატარები. შოის-მინეს და მიუახლოვდნენ.

გული მოუღბო ბავშვების ამ საქციელმა გავროშს, თითქო მამა ყოფილიყო იმათი, რისხვა ალერსად შეეცვალა და ტკბილად დაარიგა უმცროსი:

— ნუ ხარ სულელი, პაწიავ. აქ კი არა, გარეთა ბნელა. გარეთა წვიმს, აქ კი არა; გარეთა ცივა, აქ კი არა; იქ ქარი ქრის და აქ კი ქარისა ჰაჰანებაც არ არის; გარეთ ხალხით სავსეა ქუჩები, აქ კი არავინ არის; გარეთ მთვარეც კი არსადა ჩანს, აქ კი სახთელი გვინთია, მაშ!

ისინი მაინც დაკვირვებით სინჯავდნენ იქაურობას, ოღონდ ნაკლები შიშით, მაგრამ არ დააცადა გავროშმა, კარგად დაშტებარიყვნენ მისი სასახლის მშვენიერებით.

— აბა, ჩქარა! — დასძახა ბავშვებს და იმ მხარეს მიიყვანა ორივე, რომელსაც, ჩვენდა საამოდ, შეიძლება ოთახის ბოლო ვუწოდოთ. აქა ჰქონდა თავისი ლოგინი.

არა აკლდა რა ამ ლოგინს. ლეიბიც იყო, საბანიც და წალოდ ჩამოფარებული ფარდებიც.

ლეიბად ჰქონდა ჰქონდა, საბნად ძალიან თბილი, თითქმის ახალი. რუხი დიდი ყაჯარი, და წალოდ — აი, რას წარმოადგენდა იმისი წალო:

სამი ლატანი იყო მაგრად ჩასმული იატაკად გამხდარ ნანგრევში, ესე იგი, სპილოს მუცელში, ორი წინ, ერთი უკან; ზემოთ კი ერთმანეთს უერთდებოდნენ და თოკით იყვნენ შეკრული, ისე რომ პირამიდულად ამართულიყვნენ ლოგინის ზემოდან. ამ სამ ლატანზე მიყუდებული და მავთულით მიკრული ჰქონდა თითბერის მავთულის ბადე. ისე ხელოვნურად იყო მიმაგრებული ეს ბადე, რომ სრულიად ჰვარავდა ლოგინს. ბადეს ქვემოთ დიდრონი ქვები ჰქონდა

მიყუდებული, რომ შიგ ვერაფერი შემძვრალაო; ბაბუ იყო სწორედ იმ გალიის ნაწილი, როგორებშიაც სამხეცეში ძოთავსებული არიან ფრინველები. გავროშის ლოგინიც ამგვარ გალიაში იყო ჩამალული და გარეგნობით ესკიმოსების კარავსა ჰგავდა.

თითბერის ქსელი უსრულებდა ფარდის დანიშნულებას.

გავროშმა ოდნავ აქეთ-იქით მისწია ქსელზე მიყუდებული ქვეები და ერთმანეთს გააშორა ორი ქსელფარდა.

— აბა, შეძვერით! უნდა წაწვეთ, თორემ ვერ შეხვალთ.

დიდი სიფრთხილით შეაძვრინა წალოში თავისი სტუმრები, მერე თვითონ შეძვრა, ძირს განრთხული, ქსელის ნაპირი გადაადო მეორეს, ქვეები გაასწორა და საბოლოოდ გაამაგრა თავისი გალიის შესავალი.

ქილობზე დაწვნენ სამივე ერთად.

ხომ ისე პატარები იყვნენ და ფეხზე წამოდგომას კი ვერავინ შესძლებდა იმ გალიაში; „სარდაფის თავგად“ წოდებული სანათი ისევ ხელში ეჭირა გავროშს.

— ახლა, ნანა! — უბრძანა გავროშმა, — ახლა კი უნდა გავაქრო ჩემი ჭალი.

— ბატონო, — მიმართა გავროშს უფროსმა და ხელი დაადო ბადეს, — ეს რაღაა?

— ეს ბადეა, ბიჭიკო, თავების მოსაშორებლად. აბა, ნანა!

მაგრამ საჭიროდ ეჩვენა დაემატებინა რამდენიმე სიტყვა, რომ სრული განმარტება მიეცა პატარებისთვის, და აუხსნა:

— ეს ყველაფერი ზოოლოგიური ბაღიდან არის. მხეცებს ეკუთვნის. იმდენი უწყვიათ - საწყობში, რომ ვერ გამოლევს ადამიანი. კედელზე უნდა აფოფხდე, ფანჯარაში გადაძვრე და იქიდან კარის ქვეშით გახვიდე. წამოიღე, რამდენიც გინდა.

ამას ამბობდა და თან საბანს ხურავდა უმცროსს. დახურა, ამოუკეცა.

— ოჰ, როგორ გავთბი! — წამოიძახა სიხარულით ბავშვმა.

კმაყოფილებით გადახედა გავროშმა თავის საბანს.

— ეს საბანიც ზოოლოგიური ბაღიდან არის, მაიმუნებს ავუაპნე. მერე უფროსს თავისი ლეიბი აჩვენა, ეს იყო ქილობი, რომელზედაც იწვნენ სამნივე, სქელს და სავანგებოდ დაწნული:

ეს კიდევ ჟირაფისა იყო.

ცოტა ხანს მიჩუმდა. მერე განაგრძო:

— იმ მხეცებს, ტყის ნადირებსა ჰქონდათ ეს ყველაფერი. მეც მივედი და წავართვი, როდი გამოჯავრდნენ. — ეს სპილოსთვის მინდა; მეთქი, — ვუთხარი.

კიდევ გაჩუმდა. მაგრამ მალე წამოიძახა, რაც გულზე აწვა:

— კედელზე უნდა გადაძვრე და... ჯანდაბას მთავრობაც და იმისი მომგონიც!

გაკვირვებით და მოკრძალებული თაყვანისცემით ისმენდნენ პატარები ამ უშიშარი გამბედავი ბიჭის ლაპარაკს; ისიც პატარა იყო, უფროსზე ცოტა დიდი, იმათსავით უბინაო, იმათსავით უპატრონო, გამსდარი, სუსტი ქუჩის ბიჭი; მაგრამ რაღაც ჰქონდა ამ ბიჭს საკვირველი და ყოვლადშემძლებელი, რაც იმათ ზებუნებრივად ეჩვენებოდათ. ამ ქუჩის ბიჭის სახეზე ისატებოდა ბებერი მასხარას ღმეჭა და ჩვილი ბავშვის ტკბილი ღმიმილი.

— მაშ პოლიციელებისა არ გეშინიათ, ბატონო? — ჰკითხა მოწიწებით უფროსმა.

გავროშმა მოკლედ მოუპრა:

— ბიჭიკო! პოლიციელები კი არა, ღამურები უნდა თქვა.

ჯერ არ ეძინა უმცროსს, მაგრამ არას ამბობდა. ჭილობის პირას იწვა, თავისი ძმის გვერდით, არ შესცივდესო, კარგად დახურა გავროშმა საბანი, კარგად ამოუქეცა, როგორც დედამ იცის, შვილს რომ დააწვენს. ჭილობს ქვეშიდან ძველი ნაგლეჯები ამოუწყო, ისე რომ მუთაქისმაგვარ რაღაცაზე ედო თავი პატარას.

— განა კარგად არ მოგეწყვეთ? — შეეკითხა გავროში უფროსს.

— ძალიან კარგად — უპასუხა ბიჭმა განსაცდელს გადარჩენილი ანგელოზის გამომეტყველებით.

წვიმისაგან სულ დაწუწული ბიჭები თბებოდნენ.

— მართლა! — წამოიძახა გავროშმა, — ერთი მითხარით, რა გატირებდათ წელან? ემაგ პაწიამ რომ იტიროს. კიდევ ჰო, ეპატიება, — მიუთითა უმცროსზე, — მაგრამ შენოდენა ბიჭი რომ ბლავის ხბოსავით, ეგ კი სირცხვილია.

— ვაი, როგორ არ გვეტირა, რომ აღარ ვიცოდით, სად დაგვეძინა ამ ღამეს? სახლი რომ აღარა გვექონდა?

— იცოდე, სახლის მაგივრად სასახლე უნდა თქვა.

— და გვეშინოდა კიდევ, მარტოდმარტონი ვიყავით ქუჩაში ღამე.

— არც ღამე ვარგა. უნდა თქვა „უკუნეთი“.

— გმადლობთ, ბატონო.

— გამიგონეთ, — დაუწყო დარიგება გავროშმა, — თავისდღეში არ იწუწუნოთ ტყუილუბრალოდ. ახლა მე გიპატრონებთ. ნახავ, რა კარგად ვიქნებით. ზაფხულში გლასიერში წავიდეთ ნავესთან ერთად, ნაყე ამხანაგია ჩემი, კარგა ღამაზად ვიბანავებთ წყალში. მერე ქვიშაზე ვირბნით სულ მთლად ტიტვლები, აუსტერლიცის ხიდთან,

და ისე გავაზრაზებთ მრეცხავ დედაკაცებს, რომ სულ ცოფსა ჰყრიდნენ. მოჰყევებიან ყვირილს, წყევლას, ლანძღვას, გინებას! სიცილით მოკვდება ადამიანი. ჩონჩხი-კაცი ვნახოთ. მკვდარი კი არ გეგონოს, ცოცხალია. იმას ელისეს მინდვრებზე აჩვენებენ. ისეა ჩამოჰმმარე, რომ ცარიელი ძვალი და ტყავილა დარჩენილა. მერე თეატრში წაგიყვანს, ფრედერიკლემეტრისას რომ წარმოადგენენ რასმე. ბილეთები რამდენიც გინდა, მსახიობი მყავს ნაცნობი. ერთხელ მეც მ.ვილე მონაწილეობა წარმოადგენაში. პატარა ბიჭები ვიყავით. ერთი დღეა ზეწრის ქვეშ დავბოდით, ის ზეწარი ზღვას წარმოადგენდა. თქვენც მიგაღებინებთ ჩემ თეატრში. ველურების სანახავად წაგიყვანს. მართლა ველურები კი არ გეგონოთ, რალაც აცვიათ ვარდისფერი თავითფხამდე, მაგრამ ზოგან დახეულია და თეთრი-კანი უჩანთ. მერე ოპერაში წავიდეთ. ტაშის მკერდელებთან ერთად შევიდეთ. ძალიან კარგად არიან ოპერაში ტაშისმკერდელები. სადმე ქუჩაში მათთან მე არ გავივლი, ოპერაში კი სხვაა. ზოგიერთს ოც სუს აძლევენ ოპერაში და სახელიც შესაფერი აქვთ იმ სულელებს, — მჩვარს ეძახიან. მერე კიდევ გილიოტინა ვნახოთ, თავს რომ გააგდებინებს საწყალ კაცს, ჯალათსაც გაჩვენებთ; მარეს ქუჩაზე გდას, ბატონი სანსონი. კარებზე წერილების ყუთი უკიდია. დიდებულად გავატარებთ დროს.

ამ დროს სანათის წვერი დაეცა ხელზე გავროშს და ცხოვრების სინამდვილე მოაგონა.

— ერიჰა! — შეჰყვირა ხუმრობით, — პატრუქი მეღევა. მე თვეში ერთ სუზე მეტს ვერ დავხარჯავ ჩემი პალატის გასანათებლად. რაკი დაწვება კაცი, კიდევ უნდა დაიძინოს. ან დრო სადა გვაქვს იმდენი, და ან სინათლე, რომ ბატონ პოლ დე-კოკის რომანები წავიკითხოთ? ერთიც ვნახოთ, სადმე გაბზარული იყოს შემოსავალი კარი, სინათლე გადიოდეს და თავს დაგვესხან-ღამურები!

გავროშთან ლაპარაკს მარტო უფროსი ბედავდა, და ისიც მოკრძალებით. გავროშის პოლიციელებმა, ღამურებმა, იმას სხვა შიში აღუძრეს.

— ერთიც ვნახოთ, — დაიწყო მოკრძალებით, — ქილობს დაეცეს ნაპერწკალი და ცეცხლი წაუქიდოს. ხომ ძთელი სახლი გადაიწვება!

— ეჰ, ვინ ამბობს — სახლი გადაიწვაო, სთქვი სასახლე გადაიბუგება-თქო.

ავი დარი იდგა. კექა-ქუხილი ისმოდა, შსაპუნა წვიმა შოდიოდა და ზურგში სცემდა ბუმბერაზს.

— ძალიან იბერება, მაგრამ მაინც შერცხვება ზეცა, — თქვა გავროშმა, — დასველებას გვიპირებს და ხანაშშოალი დარჩება! რა

სულელია ზამთარი! ამოდ ჰფანტავს თავის საქონელს და თავის შრომას! ვერ გვასველებს და ცოფი ერევა იმ ბებერ შერწყულს.

ის იყო გამომწვევი დაცინვით ახსენა გავროშმა ქექა-ქუხილი, როგორც მეცხრამეტე საუკუნის ფილოსოფოსს შეეფერებოდა, რომ მის სიტყვას ეს შედეგი მოჰყვა, ჯერ ფართო ელვა შოედო ცას, იმდენად მძლავრი. რომ გავროშის სასახლეშიც კი შეატახა; თითქმის იმავ წუთს საშინლად დაიქუხა, თითქო ვილაცის ჯავრის ამოყრას ლამობსო. ორთავე პატარამ შეშინებული ყვირილი გააბა, ისე უცბად წამოცვივდნენ, რომ კინალამ დააწვინეს მთელი ბადე, მაგრამ გავროშმა გადახედა თავის სტუმრებს მამაცურად და გრგვინვას სიცილით ააყოლა:

— ჰკვიანად, წვრილფეხობავ! ემაგრე მთელ ნაგებობას დაძინგრევთ, თქვე საძაგლებო! ძალიან დაიქუხა? მამა ვაცხონე იმისი! ერთი შეადარეთ მას ჩუმჩუმად შეძმარავი ელვა! ვაშა ღმერთსა, აშბიგუს თეატრს არც კი ჩამოუფარდება!

წამოიწია, გაასწორა თავისი ბადე, ალერსით მიაწვინა პატარა ბიჭები ჭილობზე, ხელი დააკირა მუხლებზე, რომ სამივე დატეულიყვნენ და შეჰყვირა:

— რაკი ფუფალამ თავისი სანათი აანთო, მე ჩემსას გავაქრობ. უნდა დაიძინოთ, ბიჭებო, მომავალო კაცობრიობავ. უძილობისთანა ცუდი არა არის რა. პირი აციკროლდებათ უძილობით, ახუ წარჩინებული საზოგადოების სიტყვით რომა ვთქვათ, არასასიამოვნო სუნი აგედინებთ: აბა, გაეხვიენით ამ ქურქში! ჰა, ვაქრობ! მზადა ხართ?

— დიახ,— უპასუხა უფროსმა,— ძალიან კარგადა ვარ. ისე მაქვს თავი, თითქოს ყურთუჯზე მედოს.

— თავი კი არა, გოგრა, ბიჭო!

ერთმანეთს მიეკვრნენ პატარები. მისწი-მოსწია გავროშმა, საბანი გაუსწორა, ყურთამდე დახურა, და მესამედ გაიძეორა თავისი ბრძანება:

— აბა, მალე! ნანინა!

და გააქრო პატარუქი.

ის იყო გააქრო და რაღაც მოუვიდა ბადეს, რომლის ქვეშ დაძინებას აპირებდნენ ბიჭები. შეინძრა ქსელი; რაღაც მოხვეოდა. ღრღნიდა მავთულს, უწკარუნებდა, თითქო რაღაც მრავალკბილიანი და მრავალბრტყალიანი ცდილობდა გაქრას. ლითონზე დაჭერილ კბილის კაწკაწი ისმოდა და რაღაც მრავალხმიანი წრიპინი.

მოესმა თუ არა პატარას, ხუთი წლისას, ეს ღრიანცელი, კინალამ გული გაუსკდა შიშით და ნიდაყვო წაჰკრა თავის ძმას. მაგრამ იმას ძილი მორეოდა და აღარა ესმოდა რა. რაკი ველარ გაუძლო პატარამ

ამ საშინელებას, გაბედა და გავროშს მიმართა, ისე ჩუმად, რომ სუნ-
თქვას იკრავდა ბიჭი:

— ბატონო?

— ჰა, რა იყო? — უპასუხა გავროშმა და ძლივს გაახილა თვალი.

— ეს რა არის?

— ვირთაგვებია, — უპასუხა გავროშმა და ისევ დახუჭა თვალი.

თაგვები დახვეოდნენ ბადეს. ათასობით ირეოდნენ სპილოს და-
ხეთქილ კედლებში. შავ მოძრავ ქვებად ეჩვენებენ, როგორც ზემო-
თაცა ვთქვით, ზაკვებს, ხერელში რომ შევიდნენ, და მანამ სანათი
ენტო, მისი პატებისცემით ახლო მისვლას ვერა ბედავდნენ; მაგრამ
როგორც კი გააქრო სინათლე გავროშმა და დააბნელა ამ თაგვთა
სამეფო, სუნი მიუვიდათ იმისი, რასაც კარგი მეზღაპრე პერო „ნედლ
ხორცს“ უწოდებს, და უცბად მიესივნენ გავროშის კარავს, აძვრნენ
ბადეზე და ღრღნი დაუწყეს, რომ გაეხვრიტათ როგორმე და შემსუ-
რალიყვნენ.

რალა დაძინებდა პაწიას?

— ბატონო!

— ჰა?

— რა არის ეს ვირთაგვები?

— თაგვებია.

— ამ განმარტებამ ოდნავ დაამშვიდა ბავშვი. პატარა თეთრი
თაგვები ენახა სადღაც და არ შეშინებოდა მათი. მაგრამ ძაიხც კი-
დეე აწუხებდა რალაც.

— ბატონო?

— ჰა, რა გინდა?

— რატომ ერთ კატას არ იშოვით?

— მყავდა, კარგი კატა მოვიყვანე, მაგრამ შემიჭამეს.

ამ მეორე განმარტებამ მთლად გააქარწყლა პირველი და კანკა-
ლი დააწყებინა ბავშვს. მეოთხედ მიმართა გავროშს და გაიძარტა
ბაასი:

— ბატონო?

— რაო?

— რა შეგიჭამეს?

— კატა.

— რამ შეგიჭამათ კატა?

— ვირთაგვებმა.

— თაგვებმა?

— ჰო, ვირთაგვებმა.

განცვიფრებული იყო პატარა ბიჭი, ვერ წარმოედგინა, რომ
თაგვებს კატა შეეჭამათ, და კიდევ ჰკითხა:

— ბატონო. მამ ჩვენც შეგვპაუენ ეს თაგვები?

— ნოდი შენა და...

გულგახეტილი იყო პაწია. მაგრამ დაამშვიდა გავროშმა:

— ნუ გეშინია! აქ ვერ შემოვლენ. მერე მე აქ არა ვარ? აჰა, აი ჩემი ხელი გეჭიროს... დასუჟე თვალი და დაიძინე.

და შეშინებულის ხელს დაადო თავისი ხელი. მაგრა ჩაიკრა ბავშვმა გავროშის ხელი და გული დაუშვიდა. მამაცობას და ძალასაც რაღაც საიდუმლო გადამღები თვისება აქვს. ამ ბაასმა შეაშინა ალბათ თაგვები, რომ ჩამოშორდნენ ბავშვებს, და შიჩუძდა ყველაფერი. რამდენიმე წუთის შემდეგ კვლავ გასაახლეს ბრძოლა და გაცოფებულნი მიესიგნენ ბადეს, მაგრამ ისე ჩასძინებოდა სამივეს, რომ მათ აღარა ესმოდათ რა.

ღამე ილეოდა. ბნელი დაჭყენოდა ვეება მოედანს ბასტილიისას, ზამთრული ქარი ჩარეულიყო წვიმაში და დაქრიალებდა. პოლიციელები დაყიალებდნენ, ზვერავენ ალაყაფის კარებს, ხეივნებს, შემორაგულ ადგილებს, ბნელ კუთხეებს, ეძებდნენ ღამის მაწანწალებს, რომელნიც მრავლად დაეხეტებოდნენ ქუჩებში, და ისე გაუვლიდნენ ხოლმე სპილოს, თითქოს ვერც კი ხედავდნენ, ის კი იღვა მალა ამართული, უძრავი, თვალგახელილი იმ სიბნელეში, კმაყოფილი თავის ქველმოქმედებით, მით, რომ თავშესაფარი აღმოუჩინა და ბინა მისცა ცისა და კაცთაგან დევნილ, საცოდავ, ამქამად ტკბილად მძინარე ბავშვებს.

რომ კარვად შევიგნოთ, რაც ამას მოჰყვება, უნდა გავიხსენოთ, რომ იმ დროს ბასტილიის მცველი რაზმი მოთავსებული იყო მოედნის მეორე ბოლოში. ამგვარად, რაც უნდა მომხდარიყო სპილოსთან, გუშაგები მას ვერც კი დაინახავდნენ და ვერც გაიგონებდნენ.

მოახლოებული იყო გათენება, მაგრამ ჯერ ბნელოდა, როდესაც ერთი კაცი გამოვარდა სენტ-ანტუანის ქუჩიდან, მიიხედ-მოიხედა, მერე სირბილით გადმოიარა მოედანი, „ივლისის სვეტის“ დიდ ღობეს შემოუარა და სპილოს მუცლის ქვეშ შეძვრა. იმ დროს რომ სინათლე მოხვედროდა, დაინახავდით, რომ ძალიან დასველებული იყო წვიმისაგან, ალბათ მთელი ღამე უნდა ყოფილიყო ცის ქვეშ. სპილოს ქვეშ რომ შეძვრა, რაღაც დაიძახა უცნაური, რომელიც არც ერთი ადამიანის ენას არ ეკუთვნის და, თუ იტყვის ვინმე, მარტო თუთიყუში. ორჯერ დაიძახა ის სიტყვა, რომელს მარტო ნაწილობრივ აღნიშნავენ შემდეგი ასოები:

— კირიკიკიუ!

მეორედ რომ დაიძახა, სპილოს მუცლიდან პასუხი გასცა მხიარულმა, ყმაწვილი ბიჭის კრიალა ხმამ!

— ახლავე.

თითქმის მაშინვე შეინძრა შესავალზე დახურული ფიცარი, იქით წაიწია და გზა მისცა პატარა ბიჭს, რომელიც სპილოს ფეხზე ჩამოცურდა და წინ გამოეჭიმა იმ კაცს. პატარა ბიჭი გავროში იყო, ის კაცი — მონპარნასი.

რაც შეეხება ამ ძახილს — კირიკიკიუ, — გავროშისთვის რომ გეკითხათ, ასე გითარგმნიდათ:

— შინ ბრძანდება ბატონი გავროში?

რომ შემოესმა ეს ძახილი, იმ წუთს გამოელვია, გამოძვრა თავის წალოდან, მერე ისევ გაამაგრა ბადე, რომ თავგები არ შემძვრალიყვნენ, ფიცარი აიღო და ძირს ჩაცურდა.

მაშინვე იცნეს ერთმანეთი, თუმცა ბნელოდა.

ეჩქარებოდა და მოკლედ უთხრა მონპარნასმა:

— საქმე გვაქვს რამე და შენი დახმარება დაგვჭირდა. წამოდი, ჩქარა!

გავროშმა ესეც იკმარა, არავითარი კითხვა არ მისცა:

— წავიდეთ.

სირბილით გასწიეს სენტ-ანტუანის ქუჩისაკენ, საიდანაც წელან გამოვარდა მონპარნასი. მირბოდნენ და ძლივს უქცევდნენ გზას სოფლიდან პარიზის ბაზრისკენ მომავალ ოთხთვალეებს, რომლებიც მიეშურებოდნენ მოედნისკენ, რომ კარგი ადგილი დაეჭირათ და კარგად გაეყიდათ ბოსტნეული.

ოთხთვალეებში სხვადასხვა მწვანილში ჩამსხდარიყვნენ მებოსტნეები, უძილობით მილულულები, თავითფეხამდე შეხვეულხი წამოსასხამებში საშინელი წვიმის გამო, ისინი არც კი უყურებდნენ ამ უცნაურ მიმავალთ.

თავი მისამე

ბაპარვის ამბავი

აი, რა მოხდა იმ ღამეს ფორსის საპატიმროში:

გასაპარავად შეთანხმებულიყვნენ ბაბეტი, ბრუეონი, გელმერი და ტენარდიე, თუმცა ტენარდიე ცალკე იყო დაძწყვდიული. ბაბეტი უკვე გაპარულიყო, იმ ღამესვე, როგორც გავროშს უამბო მოხპარნასმა. დანარჩენ სამს მონპარნასი უნდა დახმარებოდა გარედან.

ბრუეონი ერთი თვის განმავლობაში ცალკე ოთახში იყო დაძწყვდიული და საკმაო დრო ჰქონდა, რომ ჯერ ერთი მაგარი თოკი

შეეკრა, მეორეც — კარგად შეედგინა საპატიმროდან გაპარვის გეგმა, უწინ ეს ცალკე ოთახი, რომელშიაც საპატიმროს დისციპლინა მართლმართო სტოვებს დამნაშავეს, წარმოადგენდა ოთხ ქვიტკირის კედელს, ქვის ჰერით, ფილაქანის იატაკით, სამგზავრო საწოლით, რკინის მოაჯირიანი სარკმლით, რკინით შექვედილი კარით და სახელად ტუსადის საკანი ეწოდებოდა; მაგრამ მეტად სასტიკად იქმნა ცნობილი ეს საკანი, და დღეს კაცის ცალკე დასამწყვდეველ ოთახი წარმოადგენს რკინის კარს, მოაჯირიან სარკმელს, სამგზავრო საწოლს, ფილაქანის იატაკს, ოთხ ქვიტკირის კედელს და სახელად სასჯელი საკანი ეწოდება. პატარა სინათლე შედის შუადღისას ამ სენაკში. იმით იყო უვარგისი ეს სენაკებიც, რომელნიც, როგორც დავინახეთ, ტუსადის საკანი აღარ იყო, რომ იქ დამწყვდეული თავის ფიქრებში უნდა ყოფილიყო გართული იმის მაგივრად, რომ სასარგებლო რამ გაეკეთებინა.

მთელი თვის განმავლობაში ბევრი რამ გაიაზრა ბრუჟონმა და, სასჯელი სენაკიდან რომ გამოვიდა, თან კარგი გრძელი თოკი გამოიტანა. რადგან მას ძალიან საშიშარ პატიმრად სთვლიდნენ იმ ნაწილისთვის, რომელსაც „კარლოს დიდის ეზო“ ეწოდებოდა, ის გადაიყვანეს „ახალ შენობაში“. როგორც კი გადავიდა „ახალ შენობაში“, ზრუჟონი გელმერს შეხვდა, ეს ერთი: მეორე კიდეც — ერთი ლურსპანი იშოვა. გელმერი — ეს დანაშაული იყო და ლურსმანი — თავი-აუფლება.

ბრუჟონი, დრო არის კარგად გავაცნოთ იგი მკითხველს, შეხედულებით სუსტი აგებულებისა იყო და განზრახ ნელი და ზლანია მხიარული ყმაწვილი ჩანდა, ზრდილი, განვითარებული არამზადა. თვალთ გიაღერებდათ, ღიმილით ყელსა გჰკრიდათ; თვალი იმის ნებას ემორჩილებოდა და ღიმილი იმის ბუნებას. ქურდობაში ოსტატობის მისაღწევად ბანებზე დაიწყო ვარჯიში — თუნუქის ფურცლებს იპარავდა და აგრეთვე ტყვიას აცლიდა წყალსადენ მილებს. ამ მხრივ ძალიან დახელოვნდა და შერე სხვას მიჰყო ხელი.

ერთი გარემოება ძალიან ხელს უწყობდა ტუსადების განზრახვას: საპატიმროს ძველი ბანი წამხდარიყო და ამ დროს შენობის შეკეთებისა და დამტკრეული ქვადაფის შეცვლის მიზნით მუშაობა სწარმოებდა. საპატიმროს ეგრეთ წოდებული სენ-ბერნარის ეზო ძველებურად განცალკევებული აღარ იყო კარლოს დიდის და სენ-ლუის ეზოებიდან. ამ სამივე შენობის ეზოებს შორის ხარაჩოები და ფიცრის ხიდები გაედოთ, ესე იგი, ხიდები და კიბეები თავისუფლებისაკენ.

„ახალი შენობა“ ერქვა საპატიმროს იმ ნაწილს, რომელიც სულ

დამსკდარი ხელახლა იყო შესაკეთებელი. ეს გახლდათ საპატიმროს ყველაზე სუსტი მხარე. ისე ჩაეჭამა გვარჯილას შენობა, რომ იქულებულნი გამხდარიყვნენ ფიცარი აფთარებინათ ჭერისთვის და კედლებისთვის, რადგან აგური და კირი ცვიოდა ძირს მძინარე პატიმრების საწოლებზე. ამისდა მიუხედავად, რაღაც გაუგებრობის შედეგად, სწორედ ამ „ახალ შენობაში“ ამწყვედევდნენ საშიშ ტუსალებს, რომელთაც „განსაკუთრებული მძიმე დანაშაული“ მიუძღოდათ, საპატიმროში მიღებული ენით რომ ვთქვათ.

„ახალ შენობას“ ოთხი საწოლი ჰქონდა ერთიმეორის ზემოდან და სულ ზევით კიდევ ბანჯარდული, რომელსაც „წმინდა ჰაერს“ ეძახდნენ. ერთი უზარმაზარი საკომური, ალბათ უწინდელი მებატონის, — დე-ლა-ფორსის სამზარეულოს ნაშთი, აღიოდა პირველი სართულიდან, სჭირდა ოთხივე სართულს და ისე აპობდა ორად ოთხივე საწოლ დარბაზს, თითქოს ძალა კოშკისთვის ყოფილიყო მიღგმული ეს ოთახები.

ერთ ოთახში იყვნენ გელმერი და ბრუჟონი; სიფრთხილისა გამო „წმინდა ჰაერის“ ქვემო სართულში შემთხვევით ერთად ედგათ ორივეს საწოლები და თავით იმ საკომურს ეხებოდნენ.

ზემოთ კიდევ, ამათსავით საკომურთან, ტენარდიე ბრძანდებოდა ეგრეთწოდებულ „წმინდა ჰაერში“.

გზად მიმავალი რომ განეჩრდეს ვინმე კულტურ-სენტ-კატერინის ქუჩაში, მესანძრეთა სადგომის ახლოს, აბანოების ალაყაფის კართან, დიდ ეზოს დაინახავს, საუსეს კასრებში ნახარები ყვავილებით და ბუჩქებით. და ამ ბუჩქების უკან პატარა თეთრ როტონდას, ორი ფრთედით და მწკანე დარაბებით, თითქოს უან-უკა რუსოს ბუკოლიკური ოცნებააო. ათ წელიწადზე მეტი არც კი იქნება იმის შემდეგ, რაც ეს როტონდა ერთ შავ უშველებელ, საშინელ კედელს ეკრა, რომელიც ოთხი-სუთი სართულის სიმაღლეზე ამართულიყო. ამ კედელზე დადიოდნენ ლა ფორსის საპატიმროს დარაჯები.

ეს კედელი იმ როტონდის უკან მოგავიწყებდათ ბერკინის უკან მდგომ მილტონს.

ამ მაღალ კედელს თავს დასცქეროდა ერთი იმაზე ძალა ბანი, მის გვერდით, იმასავით ჩაშავებულნი. ეს იყო ბანი — „ახალი შენობისა“, ოთხი რკინისმოაჯირიანი სარკმლით. „წმიდა ჰაერიდან“. ბანში ის დიდი საკომური გადიოდა, ოთხ საწოლ ოთახს რომ ამშვენებდა.

სამ თებერვალს დაიჭირეს ტენარდიე და მას შემდეგ „წმინდა ჰაერის“ ერთ-ერთ საიდუმლო საკანში იჯდა დამწყვედელი. ვერა და ვერ გამოიკვლიეს შემდეგში როგორ, ან ვისი დანმარებით მოა-

ხერხა, რომ იშოვა და დამალული ჰქონდა ერთი ბოთლი იმ ღვინისა, რომელიც დერუს გამოგონილი უნდა ყოფილიყო, როგორც ამბობდნენ; ამ ღვინოს რაღაც წამალი ერია, ადამიანის გამაბრუებელი, და სახელგანთქმული იყო „დამაძინებელთა“ ბრბოს მიერ.

ბევრ საპატემროში მოიპოვება მოღალატე მოსამსახურე, დარაჯი თუ ქურდი, რომელიც ეხმარება ტუსაღებს, შველის გაპარვაში; მაგრამ, თუ შეაძლიეს რამე, პოლიციასაც აძლევს ბოროტმოქმედის მისამართს, და ერთი მზარეულისა არ იყოს, ბატონსაც ემსახურება და არც თავის ჯიბეს აკლებს.

სწორედ იმ დამეს გაიპარნენ ბრუჟონი და გელმერი, როდესაც გავროშმა თავშესაფარი მიუჩინა ორ უპატრონო ბავშვს. ბაბეტი რომ იმ დილას გაიპარა, იცოდნენ ბრუჟონმა და გელმერმა, და ისიც კარგად: იცოდნენ, რომ ქუჩაში დაელოდებოდა იმათ ბაბეტი და აგრეთვე მონპარნასი. ისინი წამოდგნენ ჩუმად ღამე, მისდგნენ საკომურის კედელს და დაუწყეს ხერეტა, იარაღად ლურსმანი ჰქონდათ, ბრუჟონს რომ ეპოვა სადღაც. თავით საკვამურისკენ იწვნენ და ესეც უადვილებდა საქმეს. კედლის ნამტვრევი ბრუჟონის ლოგინზე ცვიოდა და ამიტომ ხმაურს არ იწვევდა. გაზაფხულის წვიმას ჰქეპა-ქუხილი თან ახლდა, ქარი აჭრიალებდა დაჯანგებულ კოჭაკში ჩასმულ კარებს და საშინელი ხმაური შეჰქონდა საპატემროში. ეს ხმაურიც აადვილებდა გაპარვის საქმეს. გამოედვიძებოდათ ხოლმე ტუსაღებს, მიხედებოდნენ ბრუჟონის და გელმერის განზრახვას, მაშინვე დაწვებოდნენ და თავზე წაიხურავდნენ საბანს, ვითომ არა ვიცით რაო. ხელმარჯვე იყო ბრუჟონი, გელმერი — ღონიერი. და ისე გამოანგრეეს საკვამურში შესაძრომი, რომ ვერაფერი გაიგო დარაჯმა, თუმცა ამ ოთახის კედელთან იწვა თავის რკინის გალიაში და ყოველთვის შეეძლო ტუსაღების დათვალიერება, პატარა სარკმელში რომ ჩამოეხედა. ავაზაკები შეძვრნენ საკვამურში, აძვრნენ მის კედელზე, გატეხეს რკინის ცხაური. საკვამურს რომ ეფარა ზემოდან და ბანზე გავიდნენ. წვიმამ უფრო იმატა. ქარი გრიალებდა, ფეხი უსხლტებოდათ სახურავზე.

— კარგი ღამე დაგვიდგა გასაფრენად! — წარმოთქვა ქურდული ენით ბრუჟონმა.

ბანზე იყვნენ ქურდები, მაგრამ ბანიდან სადარაჯო კედლამდე უფსკრული იყო ორ მეტრამდე სიგანისა და ოცდაექვსი მეტრის სიღრმისა. ამ უფსკრულის ძირში ცხადად ჩნდა გუშაგის ელვარე ხიშტი. ბრუჟონის თოკი მაგრა მიაბეს საკვამურის ცხაურის სამაგრ რკინას, მერე მთელი თოკი სადარაჯო კედლის ზემოდან გადაისროლეს და თვითონაც ამ კედელზე გადახტნენ, იქიდან პატარა სახლის

ბანზე დაეშენენ. რომელიც აბანოების შენობას მიჰკვროდა, იმავე თოჯის ბოლოთი აბანოების ეზოში ჩანტნენ, ჯერ ერთი, მერე მეორე, დასწიეს თოჯი, ჩამოწყვიტეს კარგად დიდი ნაწილი, გაიარეს ეზო, შეაღეს მეკარის სარკმელი, რომლის გვერდზე კარების გასადებად გამოსაწევი ბაწარი ეკიდა, გამოსწიეს ეს ბაწარი და ქუჩაში გავიდნენ.

ერთი საათიც არ გასულა იმის შემდეგ, რაც ისინი ლოგინიდან წამოდგნენ ბნელში, ერთი ლურსმნით ხელში და კარგად მოაზრებული გეგმით თავში.

რამდენიმე წუთის შემდეგ შეუერთდნენ ბაბეტსა და მონპარნასს, რომლებიც იქვე ახლოს დაყალიბდნენ.

ჩამოსვლისას თოჯი გაუწყდათ და ნაწილი ბანზე დარჩა, საკომურზე მიბმული. თვით არა დაუშავებითაა რა, გარდა იმისა, რომ ტყავი ჰქონდათ გადამძვრალი ხელებზე.

ტენარდიეს წინათვე გააგებინეს, — ვინ იცის, როგორ და ვისი დახმარებით, — ამალამ გაპარვას ვაპირებთო, — და არ ეძინა.

პირველი საათი იქნებოდა ღამისა, ძალიან ბნელოდა. წვიმდა, ქუხდა. ტენარდიემ დაინახა თავისი სარკმლიდან, რომ ბანზე იმის სარკმელს გაუარა რაღაც ლანდმა, მერე მეორემ. ერთი შეჩერდა წუთით, რომ ტენარდიესკენ გაეხედა. ეს ბრუჟონი იყო. ტენარდიემ იცნო და მიხედა. ეს საკმარისი იყო.

ტენარდიე, რომელიც ღამე შეეპყროთ იარაღით ხელში, ბოროტმოქმედების ჩადენის დროს, საშიშ ავანჯაკად მიაჩნდათ და თვალს არ აშორებდნენ. იმის გალიასთან მუდამ მიდი-მოდოდა თოფიანი გუშაგი. ყოველ ორ საათში სცელიდნენ ამ გუშაგს. „წმინდა ჰაერს“ ანათებდნენ. ტუსალს ბოროტი ჰქონდა ფეხებზე ოცდახუთი კილოგრამის სიმძიმისა. დაკრავდა ნაშუადღევის ოთხი საათი და ერთი ზედამხედველი შევიდოდა ტენარდიესთან, თან ორი ძალი ახლდა, — ჯერ ისევ ასე იქცეოდნენ იმ დროს: შევიდოდა გალიაში, დაულაგებდა ლოგინთან ერთ კილო შავ პურს, ერთ ტოლჩა წყალს და ჯამით წვეს, რომელშიაც აქა-იქ მოჩანდა რამდენიმე მარცვალი სისირი. გაუსინჯავდა ბოროტს, დაუკაჟუნებდა მოაჯირს. ეს კაცი თავისი ძალეებით ორჯერ კიდევ ეწვეოდა ღამე.

ტენარდიესთვის ნება მიეცათ, თავის გალიაში ჰქონოდა რკინის ჰანჭიკი, — ამ ჰანჭიკით ვაპარებ გამსკდარ კედელში პურს, რომ თავგებმა არ შემიჰამონო, და რადგან ძალიან სდარაჯობდნენ, საშიში ვერაფერი დაინახეს ამ ჰანჭიკში. შემდეგში კი მოაგონდათ ერთი დარაჯის იმ დროს ნათქვამი, — თუ ჰანჭიკი ეპირება, ისევ ხისა მივცეთ და არა რკინისაო.

ლამის ორ საათზე გუშაგი გამოცვალეს, ძველი, გამოცდილი ჯარისკაცის მაგივრად ყმაწვილი ბიჭი დააყენეს, ახალწვეული, ცოტა ხანს უკან ზედამხედველი მივიდა, ძალებით რომ დადიოდა, და მაშინვე წავიდა. ვინაიდან საეკუო ვერა შენიშნა რა, გარდა იმისა, რომ მეტად ახალგაზრდად და გაუთლელ სოფელად ეჩვენა ახალი გუშაგი. ეს მან შემდგომ განაცხადა, დაკითხვის დროს. ორი საათის შემდეგ, ოთხ საათზე რომ მივიდნენ იმ ახალწვეული გუშაგის შესაცვლელად, საწყალი ბიჭი ძირს ეგდო გაშხლართული, ტენარდიეს გალიასთან, ღრმად მიძინებული. რაც შეეხება ტენარდიეს, ის იქ აღარ იყო. იქვე ეყარა მისი დამტვრეული ბორკილები. გალიის ქერი გახვრეტილი იყო ისევე, როგორც ბანი. საწოლ ტახტს ერთი ფიცარი აკლდა; ალბათ ავლიჯა ტენარდიემ და თან წაიღო, რადგან მერეც ველარსად იპოვეს. გალიაში ნახევარი ბოთლი ძილისმომგვრელი ღვინო აღმოჩნდა. ნახევარი ბოთლი უთუოდ დარაჯს დააღვივინა ტუსალმა. დარაჯის თოფის ზიშტიც გამჭკრალიყო.

იმ დროს, როდესაც ყოველივე ეს აღმოაჩინეს, ეგონათ, ტენარდიე უკვე სამშვიდობოს იქნებო. სინამდვილეში კი მართალია, იგი „ახალ შენობაში“ აღარ იყო, მაგრამ ჯერ შორს არ წასულიყო აქედან, და ისევე განსაცდელს მოელოდა.

„ახალი შენობის“ ბანზე რომ ავიდა, ბრუჟონის მიერ მიბმული თოკი ნახა, მაგრამ გაწყვეტილი თოკისა მხოლოდ მოკლე ნაჭერიდა დარჩენილიყო. იმას არ შეეძლო თოკი სადარაჯო კედლის ზემოდან ჩაეშვა-ძირს, როგორც ეს ბრუჟონმა და გელმერმა მოახერხეს.

ბალეს ქუჩიდან რუა-დე-სისილის ქუჩისკენ რომ ჩაუხვევს კაცი, თითქმის მაშინვე დაინახავს მარჯვნივ ერთ საზიზღარ ჩაღრმავებულ ეზოს. წარსულ საუკუნეში ამ ეზოში ერთი სახლი იდგა, რომლისაგანაც დღეს ერთი უკანა კედელიდა დარჩენილა, ნამდვილი ნაშთი ნანგრევისა, იმდენად მაღალი, რომ მეზობელი შენობების მესამე სართულის სიმაღლე ჰქონდა. კედელს ორი ოთხკუთხედი ფანჯარა შერჩენოდა. ამ ფანჯარებიდან ოდესღაც ჩანდა ფორსის საპატიმროს მაღალი, შავი სადარაჯო კედელი.

დანგრეული სახლის ეზო ქუჩის მხრივ შემოღობილი იყო დამპალი ფიცრულით, რომელსაც ჯერ კიდევ იმაგრებდა ხუთი ბოძკინტი ქვისა. ეზოში პატარა სახლი იდგა. ნგრევას გადარჩენილი კედლის ძირას. შემოღობილი იყო ეზო, მაგრამ რამდენიმე წლის წინათ კარს უბრალო რაზა ედო მხოლოდ.

ლამის მეოთხე საათი იყო ამ მაღალ კედელზე რომ გადაძვრა ტენარდიე.

როგორ მოახერხა კედელზე გადაძრომა? ეს ვერასოდეს ვერ გაიგო ვინმემ.

ელვა-ჭექა შეელოდა კიდევაც და ხელსაც უშლიდა ერთსა და იმავე დროს. ვინ იცის, ბანის შესაკეთებლად გაკეთებულ ხარაჩოვებით ისარგებლა, ბანიდან ბანზე გადავიდა, ზღუდიდან ზღუდებზე, „კარლოს დიდის ეზოს“ შენობიდან „სენ-ლუის შენობაზე“, სადარაჯო კედელზე და იქედან რუა-დგ სისილის დანგრეული სახლის მაღალ კედელზე? მაგრამ ამ გზას იმოდენა გარდაუვალი უფსკრული ახლდა თან, რომ შეუძლებლად ხდიდა სარგებლობას. იქნებ იმ ფიცრით ისარგებლა, თავის ტახტს რომ ააგლიჯა და „წმინდა ჰაერიდან“ ხიდად გადო სადარაჯო კედელზე გადასასვლელად, მერე პირქვე დაწვა ამ კედელზე და ხოხვით გაიარა დიდი მანძილი ნანგრევების კედლამდე, მაგრამ ფორსის სადარაჯო კედელი სწორ ხაზს არ წარმოადგენდა; ზოგან ზევით იწევდა, ზოგან ქვევით, დაბალი იყო მხანძრეების სადგომთან, მაღალი აბანოებთან, ზოგან ჩაჭრილი; ლამუანონის სასახლესთან სხვა სიმაღლისა იყო და პავეს ქუჩაზე სხვა სიმაღლისა: გარდა ამისა, როგორ შეიძლებოდა არ დაენახათ დარაჯებს, რომ რაღაც შავი მიცოცავდა კედელზე? ამ გზითაც შეუძლებელი გვეჩვენება ტენარდიეს გაპარვა. იმ გზას მიჰყვა თუ ამას, ორივე შემთხვევაში ჩვენთვის ეს მიუწვდომელია. მაგრამ აღგზნებული ჟნდა ყოფილიყო, თავისუფლების მოპოვების უსრეტი სურვილით, იმ აღგზნებით, რომელიც მდინარეს პატარა რუდ გადააქცევს, რკინის მოაჯირს ლელის წნულად, ხეიბარს ბუშმბერაზად, კუტს ფრინველად. სისულელეს ალღოდ, ალღოს გონებად, გონებას გენიოსებად. იქნება მართლა ტენარდიემ შესძლო და სხვა, მესამე გზა აიღო? ეს მის საიდუმლოებად დარჩა.

მრავალ გასაკვირველს წარმოადგენს ტუსაღის გაპარვა და ხშირად შეუძლებელია მისი წარმოდგენა. გამჭკეცი კაცი, ვიპეორებთ, ზეშთაგონებულია. ვარსკვლავიცა აქვს და სინათლაც ბნელი გზის გასარკვევად. თავისუფლებისადმი მისწრაფება იმდენადვე არის ძლიერი, რამდენადაც ძლიერია უდიადესი აღტაცება. და გაკვირვებულნი იძახიან, ქურდის გაპარვას რომ გაიგონებენ, — იმ სიმაღლე კედელზე როგორ აძვრებოდაო? — სწორედ ისევე, როგორც კორნელის შესახებ ამბობენ, — სად ნახა სიტყვა, „დაე მოკედესო“.

ასე იყო, თუ ისე, ტენარდიე ნანგრევების კედელზე იყო. ოფლი სდიოდა. წვიმა ასველებდა. ტანისამოსი შემოხეოდა, ხელებზე კანი გადაჰყვლევოდა, იდაყვიდან სისხლი სდიოდა, მუხლები დასისხლიანებოდა და იქამდე მისულიყო, რასაც ბავშვები თავის მხატვრული ენით „მორევს“ ეძახიან; კედლის პირამდე მისული იქ დაწოლილი-

ყო, რადგან მეტი აღარა შეეძლო რა. ოოხი სართულის ციცაბო კედელი ჰქონდა ჩასავალი, რომ მიწაზე დაედგა ფეხი.

თოკი წამოიწყო, მაგრამ მეტად მოკლე იყო.

იწვა და ელოდა ფერმიხდილი, დაქანცული, სასოწარკვეთილი, ჯერ ისევ ღამე იცავდა, მაგრამ სასომიხდილი გრძნობდა, რომ საცაა გათენდებოდა. შიშის ზარს ჰგვირდა იმის ფიქრი, რომ სულ მალე დაპყრავს ოთხს სენ-პოლის საათი, მის გალიაში მოვლენ გუშაგის განოსაცვლელად, გუშაგი მძინარე დახვდებათ, ჰერი გახვრეტილი და ატყდება განგაში. უიმედოდ ჩასტკეპროდა საშინელ სიღრმეს, ფანრების სინათლეს, მოკირწყულულ ქუჩას, სველს და შავბნელს, იმ ქუჩას, რომელიც სანატრელიც გამხდარიყო და შემადრწუნებელიც, სიკვდილიც და თავისუფლებაც.

თან თავისი ამხანაგები აგონდებოდა და თავისთავს ეკითხებოდა, — ნეტა თუ გაიპარენ? გაიგონეს ჩემი სიტყვა? მომეშველებიან თუ არა? — სმენად იყო გადაქცეული. ერთხელ გაიარა მარტო ჯარისკაცთა პატარა რაზმმა, რაც ხანი ის იმ კედელზე ედგო. მონრეილის, შარონის, ვენსენის და ბერსის მებოსტნეები თითქმის ყოველთვის სენტ-ანტუანის ქუჩით მიეშურებიან მოედნისკენ.

საათმა ოთხი დაპყრა. აკანკალდა ტენარდიე. საათის რეკას მოჰყვა ის საზარელი ჩოჩქოლი, რომელიც შედეგია ციხეში ტუსადის გაპარვის აღმოჩენისა. კარების ჯახუნის ხმა ისმოდა, მოაჯირის კრიალი, დარაჯების, რაზმელების ღრიალი, ხრინწიანი ხმით ძახილი მეციხოვნეებისა; ეზოდან თოფების კონდახის ცემა მიწაზე; მიდი-მოდიოდა სანათები ხან ზევით, ხან ქვევით, ანათებდა ცხავურით დაქედნილ სარკმელს საპატიმროსას; ზევით „წმინდა ჰაერში“ სანათით ხელში დადიოდნენ დარაჯები. მესანძრეები დიბარეს გაპარულის საქმენელად და ტენარდიე კარგად ხედავდა იმათ ჩირაღდნებით გაელვარებულ ლითონის ქუდებს. ამ დროს ტენარდიემ შენიშნა ბასტილიის მხარეს ცაზე რიყრაყით ოდნავ განათებული ვიწრო ზოლი.

კედელზე ედგო. სიგანე ამ კედლისა ერთი მეოთხედი იყო მეტრისა. მარჯვნივ და მარცხნივ უფსკრულს დაედო პირი. განძრევა არ შეეძლო. თავბრუ ესხმოდა. ან კედლიდან გადავარდნა მოელოდა, ან ისევ დაპატიმრება, და ზარის ენასავით ხან უფსკრულის საშინელელებას ეცემოდა იმისი ფიქრი, ხან დაპატიმრებას. ჩავევარდებ — მოვეკვდები, არადა, დამიჭერენ!

ასე იმედმიხდილმა უცბად ვილაც დაინახა ბნელ ქუჩაში, იგბ კედლისკენ მოეშურებოდა ჰავეს ქუჩიდან და სწორედ დანგრეული სახლის ღობესთან გაჩერდა. ამ კაცთან მეორეც მოვიდა, რომელიც

იმავე სიფრთხილით მოდიოდა. მერე მესამე და მეოთხე. სხვა აღარავის ელოდნენ, ალბათ, რადგან რაზა ასწიეს, გააღეს კარი, შევიდნენ ეზოში და სწორედ სულგანაბული ტენარდიეს ქვევით გაჩერდნენ. ცხადი იყო, სიფრთხილით შევიდნენ ამ მიყრუებულ ეზოში მოსალაპარაკებლად, რომ არც გამვლელ ვისმე დაენახა, და არც გუშავს, რომელიც იქვე, რამდენიმე ნაბიჯით მოშორებული იდგა ფორსის კარებში, მაგრამ წვიმას საგუშავგოში შეემწყვდია. კაცების სახეს ვერ არჩევდა ტენარდიე. მათ სიტყვებს უსმენდა იმ გასწორული ადამიანის უიმედო ყურადღებით, რომელიც უკვე დაღუპულად გრძნობს თავს.

რალაც იმედის მსგავსი აღეძრა ტენარდიეს, როდესაც დარწმუნდა, რომ ქვემოთ მდგომნი არგოს ენაზე ლაპარაკობდნენ¹.

ჩუმი ხმით, მაგრამ გასაგონად თქვა პირველმა:

— რას დავრჭობილვართ, წავიდეთ, აქ ველარას გავარიგებთ.

მეორემაც კვერი დაუკრა:

— ჩვენ კი არა, ჯოჯოხეთის მამხალაც ვერ გაუძლებს ამ თავსხმას. ახლა პოლიციელებიც გამოირეკებიან. აგერ, ერთი გუშავი, აქვე, ჩვენს გვერდით აყულებულა კიდეც; გავიჭედებით და იმიით გათავდება ჩვენი საქმე.

— პირველმა „ვეუდგავართის“ მაგივრად „დავრჭობილვართ“ თქვა, მეორემ „გავიჭედებით“. არგოს ეკუთვნის ორივე, პირველი საბაჟოებისას და მეორე ტანპლის უბნისას, — სიხარულის სხივი მოჰფინა ტენარდიეს ამ სიტყვებმა.

„დავრჭობილვართში“ მაშინვე ბრუჯონი იცნო, რომელიც სულ საბაჟოებთან დაეხეტებოდა, და გავიჭედებითში“ ბაბეტი, რომელიც სხვადასხვა ხელობასთან ერთად ვაჭრობდა კიდეც ტანპლის უბანში.

ძველს, დიდებულ საუკუნის არგოს აღარსად ლაპარაკობდნენ ტანპლის გარდა და მარტო ბაბეტი იყო, რომ წმინდად ლაპარაკობდა ამ ენაზე. ეს „გავიჭედებით“ რომ არ გაეგონა ტენარდიეს, ვერც კი იცნობდა ბაბეტს, რადგან ხმა გამოეცკაალა.

მესამე ჩაერია ამ ბაასში:

— ასაჩქარებელი არაფერია, ცოტა შრვიცადოთ. რა იციან, რომ არ ესაჭიროება ჩვენი დახმარება?

ეს კი წმინდა ფრანგულით იყო ნათქვამი და მონპარნასი იცხო ტენარდიემ, რომელსაც თავი მოსწონდა, რომ ყველა არგო იცოდა და იმისი საშუალებით რისამე თქმას კი არ კადრულობდა.

¹ ქურდიცაი არგოს ენაზე ლაპარაკობდნენ, მაგრამ თვითონ ავტორს მოჰყავს თარგმანი.

მეოთხე გაიუშებული იყო, მაგრამ გაშლილი მხარბეკი უშტკი-
ცებდა ტენარდიეს, რომ ეს გელმერი უნდა ყოფილიყო.

გაჯავრებით უპასუხა ბრუჟონმა, მაგრამ ჩუმი ხმით:

— რას უნდა ვუცადოთ, ერთი მითხარი? ან როგორ მოახერ-
ხებდა მედუქნე გამოპარვას? ცოდნა იმას არა აქვს და გამოცდი-
ლება! რა, თავის პერანგს დახვედა და ლოგინის ზეწარს, რომ თოკი
დაეგრინა? კედელს გახვრეტდა? ყალბი ქალაღების შედგენას,
ზორკილის დამტვრევას, თოკის ხმარებას, გარეგნობის შეცვლას და
მღვვართაგან დამალვას, ნიჭი უნდა და გამოცდილება. როგორ მო-
ხერხებდა ამას ბებერი, რომ მუშაობისა არა იცის რა?

ბაბეტმაც იგივე თქვა იმ კლასიკურ, აზროვან არგოთი, რომელ-
საც ხმარობდა პულაღი და კარტუში, და ისევე განსხვავდებოდა
ბრუჟონის ახალი, გამბედავი, ლამაზი, სახიფათო არგოსაგან, რო-
გორც რასინის ენა — ანდრე შენიეს ენისაგან.

— იქვე გააკავებდნენ შენს მედუქნეს. სადა აქვს ამდენი ეშმა-
კობა? აქ ოსტატი უნდა იყოს, ის ჯერ შევირდია. გააბრიყვებდა
ვინმე ჯაშუში და ათქმევინებდა თავის განზრახვას. არ გეყურება,
მონპარნასო, რა ღრიანცელია ციხეში? ხომ ხედავ, როგორ დაეძე-
ბენ თავიანთი მამხალეებით? დაიჭირეს, ძმავ, და ოცი წლის კატორ-
ლითაც ძლივს გადარჩება. მე არ შეშინია. მხდალი არა ვარ, ეს
ყველამ იცის, მაგრამ სადაც არა სჯობს, წასვლა სჯობს. ჰოდა, წა-
ვიდეთ, თორემ ტყუილად დავიღუპებით. ნუ ჯავრობ, მოდი შენც
ჩვენთან წამოდი, ერთი პირი გავიხველოთ კარგი ძველი ღვი-
ნით.

— თუ ამხანაგები ვართ, არც გაქირვებაში უნდა ვუშტყუნოთ,—
წაიბურტყუნა მონპარნასმა.

— მე კი გარწმუნებ, დაჭერილია. დაჭერილია და, მაშასადამე,
ჩაღის ფასად არა ღირს შენი მედუქნე. ჩვენ იმას ველარას ვუშვე-
ლით, წავიდეთ. ასე მგონია, ხელი მტაცა პოლიციელმა.

მონპარნასს ყოყმანი შეეტყო, ერთგვარი თავგანწირვითი ერთგუ-
ლება აქვთ ქურდებს და ყაჩაღებს ამხანაგისადმი და ამიტომ იყო,
რომ მთელი ღამე ეს ოთხი კაცი დაეხეტებოდა იმ ღამეს ფორსის
გარშემო; იმედი ჰქონდათ, რომ ტენარდიეს დაინახავდნენ და მიეშ-
ველებოდნენ; მიუხედავად იმისა, რომ ამითი შეიძლება თავიც წაე-
გოთ. კოკისპირული წვიმა მოდიოდა, ციოდა, ტანისამოსი მთლად
სველი ეცვათ, ფესსაცმელში წყალი შესდიოდათ, თან საპატიმროში
ატენილი განგაში აშინებდათ. დრო გადიოდა, პოლიციელების გა-
მოვლა იყო მოსალოდნელი, იმედი ეკარგებოდათ და შიში ერეოდათ.
ამიტომ იყო, რომ წასვლას გაიძახოდნენ სამნი. თვითონ მონპარნა-

სიც, რომელიც თითქმის სიძე იყო ტენარდიესი, ისიც კი ფიქრობდა უკან დახევას.

ერთი წუთი კიდევ და წავიდოდნენ კიდევ. ისე ქმინავდა კედელზე ტენარდიე, როგორც „მედუზის“ მგზავრები, რომლებიც ხედავდნენ მშველელი გემის დალუპვას პორიზონტზე.

ვერ გაებედა დაძახება, რადგან დაიღუპებოდა სხვას ვისმე რომ გაეგონა მისი ხმა და ერთმა ფიქრმა გაუელვა უცბად, უკანასკნელმა რაღაც სინათლემ: ამოიღო ჯიბიდან ბრუჟონის თოკის ნაწყვეტი და ძირს ჩააგდო, ამხანაგებისკენ.

ქურდების ფეხთან დაეცა თოკი.

— ოჰო, მახრჩობელა!¹ — წამოიძახა ბაბეტმა.

— ჩემი ხვლანჯი!² — შეჰყვირა ბრუჟონმა.

— იქ არის მელუქნე, — დაიძახა მონპარნასმა.

აიხედეს. ოღნავ წინ წამოეწია ტენარდიეს თავი.

— აბა, ჩქარა! — თქვა მონპარნასმა, — თოკი შენა გაქვს, ბრუჟონ?

— ჰო.

— ეგეც ზედ მიაბი, ავისროლოთ, დაიჭერს, კედელს მიაბამს და ჩამოცურდება.

ასლა კი გაბედა ხმის ამოღება ტენარდიემ:

— გაფიჩხებული ვარ.

— გაგათბობთ.

— ველარ ვიძვრი.

— ჩამოცურდი, აქ ჩვენ დაგიჭერთ.

— ხელს ველარ ვანძრევ.

— ეს თოკი გამოაბი კედელს.

— აღარც ეგ შემიძლია.

— ჩვენგანი უნდა ავიდეს ვინმე, — თქვა მონპარნასმა.

— ამ სიმაღლეზე? — იკითხა ბრუჟონმა.

კედელს პატარა ძველი სახლი ეკრა და ამ სახლის საკვამური ასდევდა ბოლომდე, იმ ალაგამდე, სადაც ტენარდიე იწვა. დახეთქილი იყო ეს საკვამური, დასერილი და ძალიან ვიწროც. — ძალეც დაინგრა შემდეგში.

— ამ საკვამურით ავძვრეთ, — თქვა მონპარნასმა.

— ამ დანგრეულით? — შეჰყვირა ბაბეტმა, — ამით კაცი ვერ ავა. აქ ბავშვია საჭირო.

¹ თოკი.

² ჩემი თოკი.

— პატარა გვინდა ვინმე — დაეთანხმა ბრუქონი.

— მერე ვინ სად ვიპოვოთ ამ ბნელში?

— მომითმინეთ, — უთხრა მონპარნასმა, — ახლავე მოვიყვან.

ფრთხილად გააღო კარი, დარწმუნდა, რომ არავინ იყო ქუჩაში, ჩუმად გავიდა, კარი გაიხურა და სირბილით წავიდა ბასტილიისაკენ.

შვიდი თუ რვა წუთი გავიდა — რვა ათასი საუკუნე ტენარდისთვის. ხმას არ იღებდნენ ბაბეტტი, ბრუქონი და გელმერი. ხელახლა გაიღო კარი და მონპარნასი შევიდა ეზოში, დაღლილ-დაქანცული. თან გავროში მოსდევდა. ისევ წვიმდა, არავინ ჩანდა ქუჩაში.

შევიდა ეზოში პატარა გავროში, დამშვიდებული სახით შეაქქერდა ავაზაკებს. წყალი ჩამოსდიოდა თავიდან. გელმერმა მიმართა კითხვით:

— კაცი ხარ, ბალო?

მხრები აიჩეჩა გავროშმა და უპასუხა:

— ჩემისთანა ბალლი ყოველთვის კაცია, და ემანდ თქვენისთანა კაცები ხანდახან ბალები არიან.

— ძან პასუხი მოგცა ბალებმა! — დაიძახა ბაბეტმა.

— დამბალი ჩალისა როდია პარიზელი ბიჭი! — დაუმატა ბრუქონმა.

— მაინც რაზე დაგჭირდით? — ჰკითხა გავროშმა.

პასუხი მონპარნასმა გასცა:

— ამ საკვამურზე უნდა აძვრე.

— აი, ამ მანჩობელით — განუმარტა ბაბეტმა.

— აძვრე და კედელს გამოაბა ეს თოკი, — უთხრა ბრუქონმა.

— იქ, ზემოდან, — დაუძახა ბაბეტმა.

— აი იმ ფანჯარაში, — მიუთითა ბრუქონმა.

— მერე? — ჰკითხა გავროშმა.

— მერე აღარაფერი, — აუხსნა გელმერმა.

თვალი გადაავლო გავროშმა კედელს, შიგ დაყოლილ ფანჯარას, თოკს, საკვამურს, მერე ტუჩი აიბზუა და დაცინვით წამოიძახა:

— სხვა არაფერი?

— ერთი კაცია კედელზე. იმას გადაარჩენ, — უთხრა მონპარნასმა.

— ჰა, აძვრები? გინდა?

— ვაიმე, ვაიმე! — წამოიძახა წყენით გავროშმა, — მაგას როგორა მკითხავოთ, — და წაღები გაიხადა.

ცალი ხელით აიტაცა გელმერმა გავროში და პატარა სახლის ბანზე შესვა, რომლის დამბალი ჰერი ამ ბიჭის სიმძიმისაგანაც კი იზნიქებოდა, და მიაწოდა დახვეული თოკი. მივიდა გავროში გამსკ-

დარ საკვამურთან და შიგ შეძვრა. ბიჭი რომ საკვამურში ძვრებოდა, ტენარდიემ იგრძნო სიცოცხლისა და თავისუფლების მოახლოება და თავი გადმოყო კედლიდან. განთიადის პირველმა სხივმა ოდნავ გაანათა მისი ოფლიანი შუბლი, გაყვითლებული ლოყები, ველური წაწვეტებული ცხვირი, ქალარა, აწეწილი წვერი, გავროშმა იცნო თავისი მამა.

— ეჰ, ეს მამაჩემი ყოფილა!.. დაე, ვინც უნდა იყოს!

თოკი კბილებით დაიჭირა და გაბედულად შეუდგა ცოცვას.

აძვრა კედელზე, ზედ შეჯდა, როგორც ცხენზე, და მაგრა მოაბა თოკი ფანჯარაში დარჩენილ ჩარჩოს.

რამდენიმე წუთის შემდეგ უკვე ძირს, ქუჩაში იყო ტენარდიე.

როგორც კი ფეხი დაადგა მიწას, იგრძნო, რომ გადარჩა განსაცდელს, დაღლაც დაავიწყდა, სიცივეც, კანკალიც; ისე გადაავიწყდა იმოდენა საშინელება, თითქო კვამლი ყოფილიყო და ქარს გაეფანტა. მაშინვე მოიკრიბა თავისი მხეცური ჭკუა-გონება, თავისუფალ კაცად იგრძნო თავი, ავკაცობის მეტი არა ახსოვდა რა და აი, რით მიმართა თავის მხსნელ ამხანაგებს:

— ახლა ვინ ვკამოთ?

საჭირო არ უნდა იყოს განმარტება ამ სიტყვის საზიზღარი მნიშვნელობისა, რომელიც ტენარდიემ წარმოთქვა. ამხანაგებსა ჰკითხავდა, ვინ მოვკლათ, ვინ ავიკლოთ, ვინ გავძარცვოთ?

— რაღა დროსია, — უპასუხა ბრუჟონმა. საჩქაროდ, სამი სიტყვით გავათავოთ და წავიდ-წამოვიდეთ. ერთი კარგი საქმე იყო პლუმესს ქუჩაზე. მიყრუებული უბანია, განცალკევებული სახლი; ერთი ძველი, დამპალი ღობე და მარტო ქალები.

— ჰოდა, რატომ არა?

— შენმა გოგომ. ეპონინმა დაათვალიერა სახლი, — უპასუხა ბაბეტმა. — და ხელცარიელი დაბრუნდა, — ჩვენ იქ ვერაფერს გავარიგებთო.

— კაი თავი აქვს ჩემ გოგოს, — თქვა ტენარდიემ, — მაგრამ მაინც ვნახოთ.

— ჰო, ჰო, — დაემოწმა ბრუჟონი, — ჩვენი თვალითა ვნახოთ.

ლაპარაკობდნენ და აღარც კი ახსოვდათ გავროში, რომელიც ამ ბაასის დროს ღობეზე ჩამოძვდარიყო. ცოტა ხანს იჯდა ასე, ელოდა — ჩემსკენ მოიხედავს მამაჩემიო, — მერე წალები ჩაიცვა და ჰკითხა:

— ჰა, გათავდა? აღარ გესაჭიროებით, კაცებო? ხომ გაირიგეთ თქვენი საქმე! მივდივარ. უნდა მივხედო ჩემს პაწიებს. — და წავიდა. ფროხილანდ გავიდა ქუჩაში ხუთი კაცი.

გავროშმა რომ ბაღეს ქუჩაში შეუხვია და მიიმალა, ბაბეტმა ცალკე გაიყვანა ტენარდიე და ჰკითხა:

— იცანი ის ბიჭი?

— ვინ ბიჭი?

— პატარა ბიჭი, კედელზე რომ ამოძვრა, თოკი რომ ამოგიტანა.

— ვერა, რა იყო?

— მგონი, შენი შეილი იყო.

— რას ამბობ! — წამოიძახა ტენარდიემ, — შენ ასე გგონია?

წიგნი მეშვიდე

არგო

თავი პირველი

წარმოშობა

საშინელი სიტყვაა.— Pigritia, — ნიშნავს სიზარმაცეს.

მისგან წარმოდგება მთელი სამყარო — la pégre, ესე იგი „ქურდობა“ და მთელი ჯოჯოხეთი — la pégrene, ესე იგი „შიშ-შილი“.

ამგვარად სიზარმაცე ორი შეილის დედა არის:

ერთი ვაჟია — ქურდობა, და ერთიც ქალი — შიშშილი.

სადა ვართ ახლა? არგოზე გავჩერდით.

რა არის არგო?

ეს არის ერთი და იმავე დროს ხალხი და თავისებური ენა, ნაქურდალი ერთიც და მეორეც.

ოცდაათი წლის წინათ, როდესაც ამ „საბრალოთა“ წამების მომ-
თხრობმა ავტორმა ერთ თავის, ამავე მიმართულების მოთხრობაში¹
არგოთი მოლაპარაკე ქურდი შეიყვანა, განცვიფრება და აღშფოთება
გამოიწვია საზოგადოებაში. — როგორ? არგო? საზიზღარი არგო
შემოაქვს მწერლობაში? კატორღელების, ტუსაღების, ქურდების
ენა? საზოგადოების ბილწ ნაძირალთა ენა? და სხ. და სხ. და სხ.

ჩვენ ჯერაც ვერ შეგვიგნია საფუძველი ამ აღშფოთებისა.

მას შემდეგ ორმა სახელოვანმა მწერალმა, რომელთაგან ერთი
ღრმა დაკვირვებით გვისახავს ადამიანის გულს, და მეორე თავდადე-
ბული მოყვარეა ხალხისა, ბალზაკმა და ეიენი სიუმ. ქურდული ენით
აალაპარაკეს ყაჩაღები თავიანთ თხზულებებში, როგორც „სიკვდილ-
მისჯილის უკანასკნელი დღე“-ს ავტორმა 1828 წ. და მაშინაც იგივე

¹ ვიქტორ ჰიუგო — „სიკვდილმისჯილის უკანასკნელი დღე“.

აღმფოთება გაისმა და საყვედური, — რა უნდათ ჩვენგან ამ მწერლებს საზიზღარი ქურდული არგოთი? ბინძური რამ არის არგო, გულს ურევს ადამიანს!..

მერე ვინ ამტკიცებს ამის საწინააღმდეგოს?

როდესაც საჭიროება მოითხოვს კრილობის, რაიმე ზერელის, ან საზოგადოებრივი ვარამის მოსინჯვას, განა აკრძალულია ღრმად, ძირამდე ჩაწვდენა ზონდისა? ჩვენ ყოველთვის იმ აზრისა ვიყავით, რომ ეს არის მოვალეობის კეთილსინდისიერი ასრულება, საჭირო და სასარგებლო, ღირსი თანაგრძნობის და მოწონებისა. მაშ მთლად, ძირიანად არ გამოვარკვიოთ ცხოვრების ვარამი? შუა გზაში გავჩერდეთ? რადა და რისთვის? გაჩერება ზონდის საქმეა და არა მზონდავისა.

რა თქმა უნდა, ღრმად ჩასვლა საზოგადოებრივი წყობილების ძირისძირში, სადაც იღვევა მყარი მიწა და იწყება ტალახი, კვლევა ამ ტალახის ნალექისა, ძიება, აღმოჩენა და ზევით ამოტანა იმ გარყვნილი იდიომისა; რომელსაც წკრიალით გასდის მყარალი, იმ წაბილწული ლექსიკონისა, რომლის ყოველი სიტყვა წყვილიადის და ბინძურების საზარელ ურჩხულს მოგაგონებთ, არც მიძხიდველია და არც საამო. არა იქნება რა ამისთანა საზარელი, როგორც არის გონების სინათლეზე ტიტვლად გაშლილი მართლა გულისამრევი ფუთფუთი არგოსი. გეგონებათ, რადაც საშინელი მხეცია, მარტოოდენ წყვილიადისთვის გაჩენილი. რომელიც თავისი კლოაკიდან ამოათრეისო. ცოცხალ, საზარელ ბუჩქნარად გეჩვენებათ, რომელიც სულ განზე იწევს, იძვრის, დელავს, სულ ბნელს მოითხოვს და მუქარით იყურება. ზოგი სიტყვა ბრჭყალსა ჰგავს, ზოგი კიდევ ჩასისხლიანებულ, ჩამკვდარ თვალს; ზოგი ფრაზა ისე იძვრის, როგორც მარწუხი კიბოსი. ყოველივე ეს იმ საზიზღარ ცხოველუნარიანობას ამჟღავნებს, რომელიც დამახასიათებელია გასრწნის ნაყოფისთვის.

ახლა ისიცა ვთქვათ, როდის იყო, რომ ზიზღის გრძნობა აბრკოლებდა შესწავლას? როდის იყო, რომ ავადმყოფობას გაუბრბოდა მკურნალი? წარმოგიდგენიათ ბუნებისმეტყველი, რომელიც იტყვის, — მე არც შხამიან გველს შევისწავლი, არც ღამურას, არც შორიელს, არც სკოლოპენდრს, არც ღრიანკალსაო, — და უკანვე ჩაყარის ორმოში, — საზიზღარი რამ არისო! — მკვლევარმა რომ ზურგი შეაქციოს არგოს, ქირურგს ემსგავსება, რომელიც ზიზღით მოერიდება აყროლებულ კრილობას, ან მუწუქს; ეს იქნება. ფილოლოგი, რომელიც არ შეუდგება კვლევას, თუ წარყვნილად ეჩვენა სიტყვა, ან ფალოსოფოსი, რომელიც არ ისურვებს საზოგადოებრივი ცხოვრების უვარგისი მოვლენის კვლევას. ამიტომ საჭირო არის მოვაზ-

სენოთ ეს იმათ, ვინც არ იცის, რა არის არგო: არგო ერთდამივე დროს არის მოვლენა სიტყვაერებისა და შედეგი საზოგადოებრივი ცხოვრებისა. არგო არის ენა გაჭირვებისა.

აქ შეიძლება შეგვაჩერონ, შეიძლება განაზოგადონ კერძო, მისი მნიშვნელობის შემცირების მიზნით და გვითხრან, რომ ყველა ხელობას, ყველა პროფესიას, და შეიძლება ესეც დაუმატონ, საზოგადოებრივი წესწყობილების ყველა საფეხურს, ყველა სარბიელს გონებრიობისას აქვს თავისი არგო. თავისი არგო აქვს ყველას: სტამბას, მხედარს, ფრენოლოგს, მონადირეს, ფილოსოფოსს, მსახიობს, ვოდევილების ავტორს, ბოქაულს, ზარაფს, ბანქოს, მედუქნეს, ხელოსანს, ხელოვანს¹. არგოსა ხმარობს ყველა, წარჩინებულ საზოგადოებაშიც კი ხშირია მისი ხმარება. ერთი მიმართულების კრიტიკა იყო ამ ოცი წლის წინათ, რომელიც ამტკიცებდა, — შექსპირის თხზულებების ნახევარს სიტყვის თამაში შეადგენს და ორაზროვანი ოხუნჯობაო, მაშასადამე, ისიც არგოს ხმარობს. პოეტი და არტისტი, რომლებიც „ბურჟუად“ ახსენებენ მონმორანსის, თუ არა გაეგებათ რა პოეზიის და ქანდაკებისა, არგოსა ხმარობენ. აკადემიკოსი — კლასიკოსი, რომელიც ყვავილს ფლორას უწოდებს, ზღვას — ნეპტუნს, სიყვარულს — გულისცეცხლს არგოსა ხმარობს. ალგებრას თავისი არგო აქვს, მედიცინას თავისი, ბოტანიკას თავისი. გემზე რომ ენა გაისმის ზღვაოსნებისა, ეს საგანგებო ენა ზღვისა, ეკოდენ მდიდარი და მხატვრული, რომელიც უერთდება გემსართავის ჭრიალს, ხმისმადიდის ღრიალს, ზღვის ღელვას, ქარს, ზვირთის ცემას, ზარბაზნის სროლას, ეს ენა არის გმირული, ლამაზი, სხარტული არგო და ისე განირჩევა ქურდების საზარელი არგოსაგან, როგორც ლომი და ტურა.

მართალია, ყველას თავისი არგო აქვს, მაგრამ რაც უნდა ბრძანონ, ასე გაგება სიტყვისა „არგო“ განფართობას წარმოადგენს, რომელსაც ყველა არ დაეთანხმება. რაც შეგვეხება ჩვენ, ჩვენ ამ სიტყვას ვუნახავთ თავის ძველ განმარტებას, მის ნამდვილ და ვიწროდ შემოზღუდულ ცნებას. ნამდვილი არგო, რომ მართლა არგოს სახელით ვახსენოთ, ძველდროინდელი და გამეფებული, არის უხამსი, დამახინჯებული, დაუდგვარი, დაღვრემილი, მოღალატე, გესლიანი, მკაცრი, ორაზროვანი, საძაგელი, ღრმა ავბედთი ენა გაჭირვებისა. ყოველგვარ დამცირების და უბედურების ბოლოს არის კიდევ ერთი უკანასკნელი აუტანელი გაჭირვება, რომელიც აჯან-

¹ პიუგოს მოპყავს შავალითები, გასაგები მხოლოდ ფრანგი მკითხველისათვის (მთარგმნ. შენიშვნა).

ყებას მიმართავს, რომ შეებრძოლოს ბედნიერთა და ხელისუფალთ. საშინელია ეს ბრძოლა, ვერაგობისა და უნდობლობის მიერ წარმოებულზე; ბიწიერების ნესტარით ებრძვის საზოგადოებრივ წესწყობილებას და ბოროტმოქმედების ხანჯლით და კეტით. ამ ბრძოლის საწარმოებლად გამოიგონა გაჭირვებამ საომარი ენა, რომელსაც არგო ჰქვია.

თუ აღმოვაჩინებთ რასმე, უფსკრულიდან ზევით ამოვიტანთ და დავიწყებას გადავარჩინებთ, თუნდა მცირე ნაწილს ენისას, რომელსაც ლაპარაკობდა ადამიანი, და რომელიც ახლა იკარგება და კვდება, — ავია ის თუ კარგი, იგი შემადგენელი ნაწილია ჩვენი ცივილიზაციისა, — ეს იქნება საზოგადოებრიობის დაკვირვებისთვის საჭირო მონაცემების გამრავლება და თვით ცივილიზაციისადმი მიძღვნილი უნჯი. ეს უნჯი მართა ისტორიას, განზრახ, თუ თავისდაუნებურად, პლაგტემ, რომელმაც ორი კართაგენელი ჯარისკაცი ალაპარაკა ფინიკიურად. იგივე უნჯი დაგვიტოვა მოლიერმა, რომელმაც ლევანტურით და სხვადასხვა ადგილობრივი ენით ალაპარაკა თავისი მრავალრიცხოვანი მოქმედი პირნი. მაგრამ აქ ისევ უთანხმოების შენიშვნები გაისმის. ფინიკიურად ალაპარაკა? ძალიან კარგი! ლევანტურად? კარგი და პატოსანი! თუნდა ადგილობრივი ენებიც იყოს, რადგან ერის კუთვნილება არის ადგილობრივი, ერის მოწაწყლის ვიწრო ფარგლებში ხმარებული ენა. მაგრამ ეგ თქვენი არგო რაღა არის? რა საჭიროა მაგის შენახვა? რა საჭიროა წუმპედან ამოღება შებილწულისა?

ამას მოკლედ ვუპასუხებთ, ერთი სიტყვით. თუ ჩვენი ყურადღების ღირსია ენა, რომელსაც რომელიმე ერი ხმარობდა, ან რომელიმე მხარე ერთი ერთი დასახლებული ქვეყნისა, უფრო მეტი ყურადღების და გაცნობის ღირსად უნდა ვცნათ ენა, რომელსაც გაჭირვება ხმარობდა.

ეს არის ენა, რომელსაც ლაპარაკობდა საფრანგეთში უკანასკნელი ოთხი საუკუნის განმავლობაში არა მარტო ერთი მხარის გაჭირვება, არამედ მთელი შესაძლებელი გაჭირვება კაცობრიობისა.

და გარდა ამისა, — დაჟინებით ვიმეორებთ ამას, — საზოგადოებრივი ცხოვრების სიმახინჯისა და დაავადების შესწავლა და მათი აღნიშვნა მკურნალობის მიზნით იმგვარი საქმე არ არის, რომ შეიძლებოდეს მისი უარყოფა. ზნე-ჩვეულებათა და აზროვნების ისტორიკოსს არა ნაკლებ სასტიკი მოვალეობა აწევს, ვიდრე ცხოვრების მიმდინარეობის ისტორიკოსს; ამას ხელთა აქვს ზედაპირი ცივილიზაციისა, — გვირგვინოსანთა ბრძოლა, დაბადება ბატონიშვილებისა, ქორწინება მეფეებისა, ომი, შეკრებები, სამეფოს დიდებულები,

მშით განათებული რევოლუცია, — სულ გარეგანი, ყველასათვის და სანახავი; მეორე ისტორიკოსის საგანი კი შინაგანი: ყველასთვის დაფარული, სიღრმე, ხალხი, რომელიც შრომობს, ეწვალება, იტანჯება და სასოებს; ამ ხალხში დამცირებულსა ხედავს ქალს, სულთმობრძავ ბავშვს, კაცთა შორის შურს და მტრობას, საშინელ სიმსეცეს, ცრუმორწმუნეობას, დაკანონებულ უთანასწორობას, ჩუმ, მიწისხვრელში ჩამალულ არსებულ წესწყობილების მტრებს, საიდუმლო განვითარებას სულისას, ხალხის გმინვას, შიმშილით სიკვდილს, ფესშიშველებს, უბინაობებს, ობლებს, უბედურებს, ავბედი-თებს, ყოველგვარ მატლს, რომელიც ფუთფუთებს ამ წყვილადში. და ისიც იქ უნდა ჩავიდეს, სიბრალულით და სიმკაცრით სავსე გულით, როგორც მოყვარული ძმა და სასტიკი მსაჯული; უნდა ჩავიდეს და მიუვალი ფსკერის ძირში, სადაც არეული არიან ერთმანეთში ისინიც, ვისაც სისხლი სდის, და ისინიც, ვინც იმათ სისხლს ადენს, ისინიც, ვინც ტირიან და ისინიც, ვინც ატირებს; ისინიც, ვინც შიმშილით კვდებიან და ისინიც, ვინც ველარ ძლებიან; ისინიც, ვინც წამებული და ტანჯულია და ისინიც, ვინც აწამებს და სტანჯავს. ნუთუ ამ სულის და გულის ისტორიკოსებს უფრო ნაკლებ მნიშვნელოვანი მოვალეობა აწევთ, ვიდრე გარეგანი ცხოვრების აღმწერთ? ნუთუ იტყვის ვინმე, რომ დანტე ალიგაიერს არა ჰქონდა იმრდენა სათქმელი, რაც მაკიაველს? ძირი ცივილიზაციისა რომ უფრო ღრმა არის და უფრო ბნელი, ნუთუ მით არის უფრო ნაკლებად მნიშვნელოვანი, ვიდრე ზედაპირი? ვინ იტყვის, კარგად გამოვიკვლიე ეს მთაო, თუ მის მღვიმეებს არ გასცნობია?

გაკვრითა ვთქვათ, მოკლედ: ზემოთ ნათქვამი რამდენიმე სიტყვიდან შეიძლება ის დასკვნა გამოიყვანონ, რომ ისტორიკოსების ორ კლასს შუა უდევს დიდი ზღვარი, რაც აზრადაც არ მოსვლია ავტორს. შეუძლებელია, კარგი ისტორიკოსი იყოს ყველასთვის დასანახავი, ხალხის საზოგადო ცხოვრებისა, თუ იმავე ღროს იგი შინაგანი ცხოვრების ისტორიკოსიც არ არის, მკვლევარი ხალხის ღრმად დაფარული ცხოვრებისა; და აგრეთვე შეუძლებელია, კარგი ისტორიკოსი იყოს საზოგადოების შინაგანი ცხოვრებისა, თუ არ ძალუძს, როდესაც კი საპირობა მოითხოვს, ხალხის გარეგანი ცხოვრების ისტორიკოსობა. ისტორია ზნე-ჩვეულებათა და აზროვნებისა შთაერთვის გარეგანი ცხოვრების ისტორიას და გარეგანი ცხოვრების ისტორია შინაგანი ცხოვრებისას. ეს არის ორი განსხვავებული მხარე საზოგადოებრივი ცხოვრებისა, რომლებიც შეადგენენ ერთს, დამოკიდებული არიან ყოველთვის ერთმანეთზე და ხშირად ჰქმნიან ერთმანეთს. ყოველ ხაზს, რომელსაც განგება გაუსვამს ზედაპირს

ხალხის ცხოვრებისას, თავისი პარალელი აქვს მის სიღრმეში, ბნელი, მაგრამ მნიშვნელოვანი: და ყოველი რყევა ძირისა ჰქმნის მოძრაობას ზედაპირისას. ყველაფერში ერევა ნამდვილი ისტორია და ყველაფერს უნდა იკვლევდეს ნამდვილი ისტორიკოსი. წრე კი არ არის ადამიანი, რომ ერთადერთი ცენტრი ჰქონდეს; ის ელიპსი უფრო არის და ორი კერა აქვს; ერთი კერა ცხოვრების მიმდინარეობისა და მეორე იდეებისა.

ტანისამოსის საცვლელი ოთახია არგო, და ამ ოთახში იცვლის ენა ფერს და გარეგნობას, როდესაც ბოროტი აქვს რამე განზრახული. იქ იძენს სიტყვის ნიღაბს და მჩვრების მეტაფორას.

და საშინლად ხდება.

მაშინ ძნელი საცნობიდა არის ენა. ნუთუ მართლა ეს არის ფრანგული ენა, დიდებული ენა კაცობრიობისა? აგერ მზად არის გამოვიდეს სცენაზე და შეესიტყვოს ბოროტებას; მზად არის აასრულოს ყოველი დავალება ბოროტების რეპერტუარისა. სიარული აღარ ეხერხება და კოკლოზით დაჩანჩალებს, სასწაულთა სასახლის ყავარჯენს იშველიებს, რომელსაც კეტად გარდაჰქმნის, როცა კი მოინდომებს. სახელსაც იცვლის, — სილატაკეს ირქმევს. — იმას ემსახურებიან ალქაჯნი; ისინი ჰპოსავენ და გრიმს უკეთებენ. ხან მიცოცავს, ხან ფეხზე წამოდგება; ორივეჯერ ქვემძრომის მაგვარია. ამიერიდან აღარას იუკადრისებს, ყველაფრისთვის მზად არის ყალბის მქმნელისაგან გამრუდებული, მომწამვლელისაგან გაჟანგარობული, მეხანძრის ჰვარტლით გამურული და კაცის მკვლელისაგან გასისხლიანებული.

საზოგადოების კართან რომ დადგეს ვინმე პატიოსნების მხრივ და ყური მიუგდოს გარეთ მყოფთა საუბარს, გაიგონებს სიტყვაპასუხს, რაღაც საზარელ დრტვინვას, რომლისას ვერაფერს გაიგებს; ვითომ ადამიანის ენა არის, მაგრამ ღმუილს უფრო უახლოვდება. ეს არგო გახლავთ. შეცვლილია სიტყვა, დამახინჯებული, და რაღაც უცნაური მხეტურით გაჟღენთილი. გეგონებათ, გველეშაპნი ბაასობენო.

ეს არის რაღაც გაუგებარი წყვილიადით მოსილი; ჩურჩულებს კბილების დრტვინით, საიდუმლოებით ავსებს წყვილიადს. ბნელით მოცულია უბედურება და უფრო შავბნელით ავკაცობა და ბოროტება. ამ ორი შავბნელის შეერთებას წარმოადგენს არგო, ბნელი თავისი პირადობით, ბნელი თავისი ცხოვრებით, ბნელი თავისი სიტყვით; საზარელი ენა-ჯოჯო, რომელიც მიდი-მოდის, ხტის, ცოცავს, დორბლს ჰყრის და საზარლად ტრიალებს სქელ ბურუსში, რომელიც ნაყოფია წვიმის, ბნელის, შინშილის, ბიწიერების, სიცრუის, უსა-

მართლობის, სიტატელის. სულის შეხუთვის და ყინვის, განწირულთა მთელი ავლადიდებისა.

შევიბრალოთ განწირულნი! თვით ჩვენ ვილანი ვართ? ვინა ვარ მე, ამას რომ მოგახსენებთ? ვინ ბრძანდებით თქვენ, მე რომ მისმენთ? საიდან მოვედით, როგორ გაეჩნდით? და დარწმუნებულნი კი ვართ, რომ არააყერი დაჯვიშავებია, მასამ დავიბადებოდით? დედამიწასაც აქვს ცოტა რამ მსგავსება საპატიმროსთან. ვინ იცის, რომ ღვთის მართლმსაჯულებით უკვე დასჯილი არ იბადება ადამიანი?

ახლო მიეუდგეთ ცხოვრებას. ისეა მოწყობილი ჩვენი ცხოვრება, რომ ყოველგან სასჯელსა ხედავს კაცი.

სომ ვერ იტყვიტ, ბედნიერი ვარო, — ამ სიტყვის სრული მნიშვნელობით, როგორ იტყვიტ, როდესაც ყოველი ღღე გაღონებთ? ყოველ ღღეს აქვს თავისი დიდი მწუხარება და თავისი პატარა საზრუნავი. გუშინ გული მიგდიოდათ, ავადმყოფთს რომ შეჰყურებდით, თქვენს საყვარელს; ღღეს თქვენი ავადმყოფობა გაწუხებთ; ხვალ უფულობა, ზეგ გესლიანი ცილისწამება; მაზეგ თქვენი მეგობრის უბედურება, მერე ავი დარი, მერე რამე დაკარგული, ან გატეხილი, მერე ნეტარებით დატეკობა, რომელსაც მწარედ გისაყვედურებთ თქვენი სინდისი და ხერხემალი; მერე კიდევ საზოგადოების საქმეების უვარგისობა. თქვენი გულისტივილის შესახებ აღარას ვამბობთ. ეგრეა ყოველთვის. დაიშლება ერთი ღრუბელი, მეორე დაგაწვებათ. ასში იქნება ერთი ღღე არ გელირსოთ სიხარულის და სრულმზიანობისა. თქვენ მაინც იმ პატარა რიცხვს ეკუთვნით, რომელიც ბედნიერად ითვლება. სხვების ხვედრია წყვდიადით მოცული ღამე.

შეგნებული კაცი იშვიათად ხმარობს ამ სიტყვებს: ბედნიერი და უბედური. ამქვეყნად, რომელიც კარიბჭეს უნდა წარჰოადგენდეს მეორე ქვეყნისას, ბედნიერი არავინ არის.

სინამდვილეში კაცობრიობა შედგება განათებულთა და ბნელით მოცული ადამიანებისაგან.

შეამტირეთ რიცხვი ამ ბნელით მოცულებისა, გაამრავლეთ რიცხვი განათებულებისა — აი სიცოცხლის მიზანი. ამიტომ არის, რღმ სულ ერთს და იმავეს გავყვირით: სწავლა; განათლება ხალხისა! კითხვას რომ ასწავლით, ნათელს მოჰფენთ მის გონებას, კოველი ახალი მარცვალი სიტყვისა მზის სხივით გაანათებს მის გონებას.

შაგრამ სინათლე ყოველთვის როდია უნაკლულო სიხარული. ნათელშიაც იტანჯება ადამიანი. გადაქარბებული ნათელი სწვავს.

ცეცხლის ალი მტერია ფრთისა. იწვოდე ისე, რომ ფრენა არ შეწყვიტო. ამაში არის საკვირველება გენიისა.

ოდეს შეიცნობთ და შეიყვარებთ, მაინც განიცდით მწუხარებას. ტირილში იბადება დღე. და განათებულნიც ტირიან, თუნდა დასტირიან, ბნელით მოცულთა ვაებას.

თ ა ვ ი მ ე ო რ ბ

არგოს ფსევნი

არგოს ენა ბნელეთს ეკუთვნის. აკვირვებს გონებას თავის უღრესად ჩამალული სიღრმით, მძიმე ფიქრებს აღუძრავს საზოგადოებრივ ფილოსოფიას. ეს გამოსაცნობი ენაა, მკვნარი და აძავე დროს აჯანყებული. ამ ენაში ცხადად მოჩანს განწირულთა აღმფოთება და მუქარა. ყოველ მარცვალს თავისი ნიშანი ადევს. ხალხში ხმარებული სიტყვა დაკმუჭვნილია იქ და ჯალათის ცეცხლქვეშ გაქვაებული. ზოგს თითქოს ჯერაც კვამლი ასდის, ისე მოგხვდებათ ზოგი ფრაზა, თითქო ქურდის უცბად გატიტვლებულ, ეხლახან დადალულ მხარსა ხედავდეთ. გონებას თითქმის შეუძლებლად მიაჩნია აზრის გამოთქმა მისი მართლმსაჯულების მიერ დაგმობილი არსებითი სახელების საშუალებით. თავხედური და ურცხვია არგოს მეტაფორა. ზედვე ეტყობა, სამარცხვინო ბოძზე ყოფილა გაკრული.

მიუხედავად ამისა, და აგრეთვე ყოველივე ამისა გამო, ამ უცნაურ მდაბიოსიტყვაობას უფლება აქვს განსაკუთრებული ადგილი მიეცეს იმ დიდ პირუთენელ საღაროში, სადაც თავისი ადგილი აქვს მიჩნეული ძვირფას ოქროს სამკაულთან ერთად აგრეთვე დაქანგებულ შავ ფულს, და რომელსაც ლიტერატურა ეწოდება. არგოსაცა აქვს, — დაგვეთანხმებთან, — თავისი სინტაქსი, თავისი პოეზია. ეს იგივე ენა არის. თუ ზოგი დამახინჯებული სიტყვა გვათქმევინებს, რომ იგი მანდრენის ნაღეჭიაო, — სამაგიეროდ ცნობილი ბრწყინვალე მეტონიმები გვიმტკიცებენ, რომ ოდესღაც ვიიონი ლაპარაკობდა ამ ენაზე.

წმინდა ლიტერატურული თვალსაზრისით რომ მივუდგეთ საგანს, ბევრი არა შეგვხვდება რა შესასწავლად არგოზე უფრო საინტერესო და ნაყოფიერი. ეს ენა ენაზე დართული, ერთგვარი ავადური მეტხორცი, შხამიანი დანამყენი, რომელმაც იხარა; პარაზიტია, რომელსაც თავისი ფესვი ძველი გალების ფუძეში აქვს, და რომლის თვალბედითი ფოთლები მოსდებია ენის ყოველ ტოტს. ეს გახლავთ,

ასე ვთქვათ, პირველი შთაბეჭდილება არგოსაგან მიღებული. მაგრამ ვინც აპირებს ენის შესწავლას ისე, როგორც ამას მეცნიერება მოითხოვს, ესე იგი, როგორც გეოლოგი დედამიწას, მისთვის არგონამდვილ ნარიყს წარმოადგენს. თუ საკმაოდ ღრმად ჩასწვდება მკვლევარი არგოს, აღმოაჩენს ძველებური ხალხური ფრანგულის ქვემოდან შემდეგ დანაშრევებს: პროვანსალურს, ესპანურს, იტალიურს, ლევიანტურს, — ამ ხმელთაშუა ზღვის ნავსაყუდების ენას, ინგლისურს და გერმანულს, რომანულს თავისი საში განშტოებით — ფრანგულ — რომანულს, იტალიურ — რომანულს და საკუთრივ რომანულს, — ლათინურს და ბოლოს ბასკურს და კელტურს. ეს არის ღრმად ჩამალული და უცნაური ფორმაცია. დედამიწის სიღრმეში ყველა განწირულთა შეერთებული ძალით აგებული დიდი შენობა. ყოველ დევნილ ერს დაუდვია თავისი ნაშენის ფენა, ყოველგვარ ტანჯვას დაუტოვებია ზედ თავისი ქვა, ყველა დაწყულულბულ გულს მიუცია თავისი კენჭი. მრავალი ბოროტი მდაბალი და გაშმაგებული სული, რომელსაც გაუვლია წუთისოფელზე და გამქრალა მარადისობაში, დარჩენილა არგოში თითქმის ისევე მთლიანად საშინელი სიტყვით გამოსახული.

გნებავთ ესპანური? აი გატ — კატა, შეცვლილი ძველი გატო; და მრავალი სხვა. იტალიური გნებავთ? აი სპადე — ხმალი, შეცვლილი სპადა; კარველ — გემი, სიტყვიდან კარაველა. ინგლისური გნებავთ? აი ბიში — ეპისკოპოსი, სიტყვიდან ბისპოპ; რაილ — ჯაშუში, სიტყვიდან რასკალ, რასკალიონ — ვერაგი. გერმანული გნებავთ? აი კალერი — რესტორანის მომსახურე ბიჭი, სიტყვიდან კელნერი, აი ჰერს, ბატონი, სიტყვიდან ჰერცოგი; ლათინური გნებავთ? აი ფრანჟირ — გატეხვა, სიტყვიდან ფრანგერი; კადენ — ჯაჭვი, სიტყვიდან კატენა. ერთი სიტყვა არის, რომ ყველა ერები ხმარობენ, თითქო რაღაც ძალა ჰქონდეს და საიდუმლო რამე ღირსება; ეს არის სიტყვა მაგნუს — დიდი. შოტლანდიამ ეს სიტყვა მაკად გადააქცია, ხევის — გამგის სახელად¹, არგომ მეკად აქცია და მერე მეგად, ესე იგი ღმერთად. ბასკური გნებავთ? აი გაპისტო — ქაჯი, სიტყვიდან გაისტოა — საძაგელი; სორგაბონ — ღამე მშვიდობისა, სიტყვიდან გაბონ — ღამე მშვიდობისა. — კელტური გნებავთ? აი ბლავენ — ცხვირსახოცი, სიტყვიდან ბლავე — მდინარე წყალი; ბარანწყარო სიტყვიდან ბარანტონ — შადრევანი; გედუსი — სიკვდილი, სიტყვიდან გენ-დუ, ესე იგი მოშავო თეთრი. ისტორიული გნებავთ? ოქროს

¹ უნდა აღვნიშნოთ, რომ მაკ კელტურად შვილს ნიშნავს,

ფულს არგო ჯერაც მალტეზს უწოდებს, რადგან ახსოვს, რომ მალტის კატორღაში გასავალი ჰქონდა ამ სახელის ფულს:

გარდა აღნიშნული ფილოლოგიური წარმოშობისა, არგოს სხვა ფესვებიცა აქვს, უფრო ბუნებრივი, რომლებიც თეოა ადამიანის გონებრიდან მომდინარეობენ.

პირველი: ეს უშუალო შექმნა სიტყვისა, სწორედ ამაში არის ენის საიდუმლოება, ადამიანი სიტყვითა ხატავს საგანს და არაეიხ იცის, როგორ ახერხებს ამას? ეს არის პირვანდელი ძირი ადამიანის ყველა ენისა, რასაც შეიძლება გრანტიტის სახელი მივცეთ. არგოს მრავლად აქვს ასეთი სიტყვა, სიტყვა საგნის ზედმიწევნით აღმნიშვნელი, შექმნილი უცბად — ვინ იცის — სად, როდის, ვის შიერ? არც ეტიმოლოგია აქვს ამ სიტყვებს, არც ანალოგია, არც ნაწარმოები; ცალკეული სიტყვა არის ბარბაროსული, ხანდახან საზარელი, მაგრამ საკვირველი ზედმიწევნით სახავს საგანს და ცოცხალი არის.

მეორე: მეტაფორა. ენამ, რომელსაც უნდა ყველაფერი თქვას და ყველაფერი დამლოს, მეტაფორებს უნდა მიმართოს. მეტაფორა გამოცანა არის, რომელშიაც იმალება ქურდი, რადგან კიდევ ქურდობას აპირებს, და პატიმარი, რომელიც გაპარვას ცდილობს. არც ერთი ენა არ არის ისე მეტაფორული, როგორც არგო. პურის ქურდს თავი აქვია; ეშმაკს — ხაბაზი, რადგან ფურნეში ალაგებს პურს; ძველებურ ეშმაკის არგოულ სახელს — რაბუენ — ესა სჯობია; უფრო მახვილგონიერია, თუმცა არც ისე ძალოვანი; სწორედ ისე, როგორც რასინი კორნელის შემდეგ და ევრიპიდე ესქილეს შემდეგ.

მესამე ერთგვარი ფანდი არის. არგო ენას დაჰკვრია და საჭიროებისამებრ ხმარობს მას; იღებს, რაც დასჭირდება და ბრყვეულად რყვნის და ამახინჯებს სიტყვას, მოხდება ხოლმე, ასე მითვისებულ, დამახინჯებულ სიტყვას თავისას შეუერთებს და ხელოვნურ ფრაზას შეადგენს, რომელშიც უშუალოდ შექმნილი სიტყვაც არის და მოპარულიც. უფრო ხშირად კი, რომ უცხომ არაეიხ გაიგოს, არგო ყოველ სიტყვას ბოლოში ახალ კუდს აბამს დაბოლოებად — აილ, ორგ, იერგ, ან უშ, ოლონდ ისე, რომ ერთ ფრაზაში ერთი და იგივე დაბოლოება კი არ ემატებოდეს ყველა სიტყვას, არამედ სხვადასხვა. იშვიათად ემატება სიტყვას დაბოლოება — მარ.

გახრწინილების ენა არის არგო და თვითონაც მალე იხრწინება. გარდა ამისა, რადგან სულ იმის ზრუნვაშია, რომ გაუგებარი იყოს, თვითონაც იცვლება, როგორც კი იგრძნობს, რომ შეიძლება მიხვდნენ მის ფარულს. ყველას ახარებს და ზრდის, ასაზრდოებს მზის სინათლე და არგოში კი მაშინვე კლავს, რასაც მოხვდება, ისე რომ შეუწყვეტლივ იშლება ეს ენა და საჭიროების მიხედვით მყისვე

ახლით ივსება. ათ წელიწადში უფრო მეტ ცვლილებას განიცდის არგო, ვიდრე ხალხის ენა ათ საუკუნეში. ამგვარად ლარტონ — პური ლარტაფ-ად ხდება; გელ — ცხენი გეი-დ იცვლება; ფერ-დანშ — ჩალა ფერტილ-ად იქცევა, შიკ — საყდარი ხდება ეგრუ-ჟუარ-ად; კოლაბრ — კისერი, კოლს-ად; ჯერ გაპისტო ერქვა ქაჯს, მერე რაბუნენ-ი, მერე ბულანეე; მღვდელს რატიშორი ერქვა, მერე სანგლიე გახდა. შეუჩერებლად გარბიან არგოს სიტყვებო, როგორც თვით არგოთი მოლაპარაკენი.

ხანდახან, დროგამოშვებით, არგოს ლექსიკონის ამ ცვალებადობისა გამო, ძველი აღსდგება ხოლმე და ახლად იქცევა. თავისი სამეფო აქვს და იქ არის მაგრად. ტანაღში მეჩვიდმეტე საუკუნის არგო მეფობდა, ბინეტში, როდენაც ის საპატიმროდ იყო, არგო ტუნისა, ყოველი სიტყვის ბროლს ანშ-ის მიმატებით. ეს ასეა, მაგრამ არგოს ენა მაინც ემორჩილება შეუჩერებელი ცვალებადობის კანონს.

თუ მოახერხა ფილოსოფოსმა და ერთი წუთით მაინც დასაკვირვებლად თავი მოუყარა ამ მსრბოლ ენას, რომელიც შეუჩერებლივ იცვლება, მწვავე, მაგრამ სასარგებლო ფიქრები მოიცავს. არავითარი კვლევა არ იქნება ასე მნიშვნელოვანი და ნაყოფიერი. მეტაფორის ვერა ნახავთ არგოში, ან იმის ეტიმოლოგიას, რომელშიაც საყურადღებო რამ არ მოიპოვებოდეს. არგოთი მოლაპარაკე რომ იტყვის — ვცემო — თავს მოვიავადებო, — ამბობს: სცემს ავადმყოფობას. ცბიერობაში არის ამ ხალხის ძალა. არგოსთვის ცნება — ადამიანი განუყრელია ბნელის ცნებისაგან. ბნელს, ღამეს სორგ-ს უძახიან და ადამიანს ორგ-ს. ბნელის ნაყოფი არის ადამიანიო.

საზოგადოება თავის მოსისხლე მტრად მიაჩნია ამ ენით მოლაპარაკეს, მის მკვლელ საშინელ ძალად, და ისე ახსენებს თავის განთავისუფლებას ამ დაუნდობელი მტრისაგან, როგორც სნეულების შემდეგ განკურნებას. დაპატიმრებული კაცი ამ ენაზე ავადმყოფია; მსჯავრდადებული — მკვდარი.

ყველაზე საშინელი ქვიტკირის ოთხ კედელშია ჩამწყვდეულ ცოცხლივ დასამარებულ პატიმარისთვის ის არის, რომ იძულებულია მკვდარივით ყინულებრივ უმწიკვლობაში იმყოფებოდეს. და არგოს ენაც საპატიმროს წმინდას ეძახის — კასტუს. ზის უსაქმურად, მარტოღმარტო გულდაწყულულებული და წარმოუდგენელ ნეტარებად ეჩვენება თავისუფლად ცხოვრება. ბორკილი ადევს ფესებზე; იქნება გგონიათ, იმას ოცნებობს, რომ გავა და სიარულს შესძლებს? არა, სულ იმას ფიქრობს, რომ გავა და იცეკვებს, თუ შესძლო და მოახერხა ბორკილის გაჭრა, ის უხარია უპირველეს ყოვლისა, რომ

ახლა კი გაჰკრავს საქეიფოდ. ბორკილის გასაჰრელად ქლიბს რომ ხმარობს, იმას ქეიფს უწოდებს — ბასტრინგ. სახელწოდება ცენტრი გახლავთ, ღრმა შედარებაა. ყაჩაღს ორი თავი აქვს. ერთი უფიქრდება იმის ცხოვრებას და წინ უძღვის, მანამ ცოცხალია; მეორე ის არის, კისერზე რომ აბია სიკვდილის ღროს; პირველს, რომელიც ბოროტებას ურჩევს, ჰქვია სორბონი და მეორეს, რომელიც ისჯება პირველის ავკაცობისა გამო, კუნძი — ტრონშ. როდესაც ადამიანს აღარა შერჩენია რა: ტანზე ძონძებისა და გულში ბოროტების გარდა, როდესაც იგი დაცემულია, როგორც ქონებრივად, ისე ზნეობრივადაც, რის დამანასიათებლადაც არსებობს სიტყვა „უბადრუკობა“ ორგვარი გაგებით, იმ ღროს ეს ადამიანი მზად არის ბოროტმოქმედება ჩაიდინოს და ემსგავსება ორპირიან კარგად გაღესილ დანას. ერთი პირი უბედურება არის, მეორე ავკაცობა. ამიტომ არგო იმას უბადრუკს კი არა, გაღესილს ეძახის — რეგიზე. რა არის კატორღა? კოცონი სასჯელისა, ჯოჯოხეთი; თვითონ კატორღელი კი ფიჩხია დასაწვავი — ფაგო. რა სახელით მონათლა არგოთი მონაპარაკე ხალხმა საპატიმრო? კოლეგია დაარქვა საპატიმროს. შეიძლება ამ სიტყვიდან მთელი გამასწორებელი სისტემა გამოვიყვანოთ.

ქურდსაც ჰყავს თავისი საკლავი და საძარცვი, — თქვენ, მე, ვინმე, გზაზე გამვლელი — პანტრ — მთელი ქვეყანა, ბერძნული სიტყვიდან პან — ყველა.

გნებავთ გაიგოთ, სად გაჩნდა დიდი უმრავლესობა კატორღელების სიმღერებისა, რომლებსაც სპეციალური ლექსიკონი ლირონფა-ს უწოდებს?

ერთი დიდი, გრძელი სარდაფი იყო პარიზის შატლეში. მდინარე სენის დონეზე ორნახევარი მეტრით უფრო ღრმად ჩათხრილი. არც ფანჯრები ჰქონდა ამ სარდაფს, არც სარკმელები. ერთადერთი შესასვლელი ეს იყო — კარი. ადამიანს შეეძლო შიგ შესვლა, ჰაერს კი არა. ჰერად ქვიტკირის თალი ჰქონდა და იატაკად ნახევარი მეტრის სიღრმის ტალახი. ოდესღაც ფილაქანით იყო თურბე დაფარული, მაგრამ წყალი ჟონავდა, დამსკდარიყო და დაშლილიყო ფილაქანი. ორნახევარი მეტრით მიწისპირს ქვევით ჩაღრმავებულ სარდაფში ერთი უშველებელი ძელი გაედოთ, რომელიც თავით ბოლომდე ორადა ჰყოფდა ამ ქვესკნელს. ამ ძელიდან ჯაჭვები ეშვებოდა ძირს; ერთი მეტრის სიგრძისა იყო ჯაჭვები და ერთი და იმავე მანძილით ბოძზე ერთმანეთისაგან დაშორებული; ჯაჭვს ბოლოში რკინის საყელურები ება. ამ სარდაფში ამწყვდევდნენ კატორღაში გასაგზავნ პატიმრებს, მანამ ტულონისკენ გაისტუმრებდნენ, ჩარე-

კავდნენ ამ სარდაფში, მირეკავდნენ ჯაჭვებთან. სადაც სიბნელეში ბრჭყვიალა საყელური ელოდებოდათ, კისერზე ჩამოაცვამდნენ საყელურებს და დაამოქლონებდნენ. მეტად მოკლე იყო ჯაჭვი და დაწოლა არ შეეძლოთ პატიმრებს. იღვნენ უძრავად იმ ჯურღმულში, იმ ბოძის ქვემოდან, თითქოს ჩამოკიდებულნი; იძულებულნი წარმოუდგენელი ძალ-ღონე ესმართ. რომ მისწვდომოდნენ როგორმე პურს ან წყლიან ტოლჩას; თავზე შავი თალი აწვიათ, ფეხები ტალახში ედგათ, ბარძაყზე დასდიოდათ თავისივე განავალი, ღონემიხდილნი იყვნენ ასე ტალახში და შესასვენებლად ხელებით ეკიდებოდნენ ჯაჭვს. ძილი მხოლოდ მდგომიარეთ შეეძლოთ და ყოველ წამს აღვიძებდათ რკინის საყელური, რომელიც დახრჩობას უქადა, ვისაც გულიანად ჩაეძინებოდა, ზოგი არც კი იღვიძებდა და იქვე ესალმებოდა წუთისოფელს. მოშივდებოდა და პურიც იქვე ჰქონდათ, — ტალახში ეგდო; ფეხის ქუსლით უნდა მოეწიათ პური იმდენად, რომ ხელი მისწვდომოდა და აეღო. რამდენ ხანს ეყარნენ იმ სარდაფში? ერთ თვეს, ორს, ხან ექვს თვესაც. ერთმა მთელი წელიწადი დაჰყო იქ. ეს იყო კარიბჭე კატორღისა, სადაც შეიძლება მოხვედრილიყო ადამიანი, თუ მეფის ყორულში ერთ კურდღელს მოკლავდა. მერე რას აკეთებდნენ ამ ჯოჯოხეთურ აკლამაში? იმას, რისი გაკეთებაც შეიძლება აკლამაში: სულთ ებრძოდნენ, და იმას, რისი გაკეთებაც შეიძლება ჯოჯოხეთში — მღეროდნენ. ასეა: საცა იმედი აღარ არის, იქ სიმღერა რჩება ნუგეშად. მალტას რომ მიაღწევდა კატორღელებით სავსე გემი, შორიდანვე ისმოდა მათი სიმღერა და ნაჩბის მოსმის ხმას ჰფარავდა. ქურდულად ტყეში მონადირე სურვენსანი, რომელსაც გაველო შატელეს სარდაფ-საპატიმრო, ამბობდა, — ლექსები რომ არა, დავიღუპებოდიო. — აი უსარგებლობა პოეზიისა! რა საჭიროა ლექსი და რითმა? სწორედ ამ სარდაფში იყო გამოთქმული ყველა სიმღერა არგოსი. უმეტესი ნაწილი ამ სიმღერებისა ავბედითი არის, მაგრამ ზოგი მხიარულიც ურევია. სიყვარულისაც კი არის ერთი:

ტუტკაილი თეატრია
მოისარი ბალისა.

ძალიანაც რომ ეცადოთ, ვერა და ვერ აღმოფხვრით ადამიანის გულის იმ ნაწილს, რომელსაც სიყვარული ჰქვია.

ამ ბოროტმოქმედთა სამფლობელოში ამხანაგები არიან ყველანი და ამხანაგის საიდუმლოებას არავინ გასცემს. საიდუმლო საერთო საკუთრება არის. ყველას კუთვნილი. საიდუმლოება ამ განწირულთათვის ფუძე არია ერთობისა. ერთი და იგივეა საიდუმლოების

გაცემა და ამ საზარელი ერთობის ყველა წევრის დაღუპვა. ვისიმე დაბეზლება ამ წრეში ითქმის სიტყვებით — ნაჭერი შექამაო, თითქოს ყველას თითო ნაჭერს ჩამოსჭრის დაბეზლებელი და ისე იკვებება თავისი ამხანაგების ხორციით.

რა არის სიტყვა — სილა გაპკრეს კაცსაო? ამ კითხვის პასუხად გაცვეთილი მეტაფორა ამბობს — ოცდაცამეტი შანდალი დაანახევს კაცსაო; — მაგრამ არგო ერევა საკითხში და ამბობს, — შანდალი კი არა, კამუფლე აჩვენესო, ცხვირში კვამლი შეტბოლესო. ამის გამო ჩვეულებრივი ჩვენი ენა, სილის სინონიმად ხმარობს კამუფლეს. ერთგვარი შეღწევის ძალით ქვემოდან ზევით ადის სიტყვა. მეტაფორა. აურაცხელ მანძილს გაივლის, ქვესკნელიდან აკადემიაში შედის და ვოლტერის კალამსაც კი მიაღწევს.

არგოს გამოკვლევის ყოველ ნაბიჯზე ახალ აღმოჩენას წავაწყდებით. შესწავლა და გაღრმავება ამ უცნაური ენისა მიგვიყვანს იმ საიდუმლო მიჯნასთან, რომლიდანაც დაკანონებული საზოგადოებრივი წესწყობილება გადადის კანონის მიერ დაგმობილში.

არგო არის სიტყვა, კატორღელად გარდაქმნილი.

გული უკვდება მკვლევარს, რა დარწმუნდება, რომ ადამიანის აზროვნების ნიჭი შეიძლება ასე ღრმად იყოს მიწაში ჩაძარხული; რომ იქაც იმ სიღრმეშიც შეიძლება დევნილი იყოს და ხელშეკრული ბედისწერის მტარავალთაგან და ჯაჭვით დაბმული უფსკრულში.

ოჰ, განწირული ადამიანის დაჩაგრულო აზროვნება!

და ნუთუ არავინ მიეშველება ადამიანის სულს, ამ წყვილიაღში ჩაეარდნის? ნუთუ ის უწერია ბედად, რომ იქ იყოს და მარად ელოდეს თავის გამათავისუფლებელს, პეგასების და ჰიპოგრიფების ძლიერ მხედარს. ალიონისფერ მებრძოლს, რომელიც ციდან ჩამოფრინდება ფრთებით მოსილი, სხივოსანი რაინდი მომავლისა? ნუთუ საუკუნოდ ამაოდ უნდა მოუწოდებდეს იგი იდეალის სხივმოსილ მსხნელ შუბს? ნუთუ განწირულია იჯდეს ბოროტების ღრმა მორევეში და თავის თვალით ხედავდეს უფრო და უფრო ახლო, თავის გვერდით, წუმპე წყლის ქვეშ, გველუშაპების ქვეყანას, პირდაპრენილ ურჩხულებს და მახვილბრქვალეზიან გველუშაპებს? ნუთუ იქ უნდა ეგდოს სულ უმცირეს სინათლეს მოკლებული, იმედმიხდილი, იმ ავსულთა მსხვერპლად, და თრთოდეს, გული სწყდებოდეს, ხელებს იმტერევედეს საუკუნოდ მიჯაჭვული წყვილიადის კლდეზე, დაღვრემილი ანდრომედა თეთრი თავისი სიტეტვლით ამ სიბნელეში?

არგო ზირის და არგო იცინის

როგორც ხედავთ, მთელი არგო, არგო ამ ოთხასი წლის წინანდელი და არგო დღევანდელი გაყდენთილია ერთგვარი სიმბოლურ-სულით, რომელიც ყველა სიტყვას აძლევს ხან მწუხარე და ხან მრისხანე იერს. ცხადადა გრძნობთ საზარელ მწუხარებას ძველი დროის იმ მაწანწალებისას, რომლებიც განსაკუთრებული ქალაღლით თამაშობდნენ ბანქოს. ამ ქალაღდს ჩვენამდე მოულწევიან. ჯვარის რვიანზე, მაგალითად, გამოსახული იყო ერთი დიდი ხე, რომელსაც რვა იონჯის ფოთოლი ჰქონდა და ერთგვარი ფანტასტიკური განსახიერება ტყისა; ხის ძირში ცეცხლი ენთო და სამი კურდღელი ეხატა, რომლებიც შამფურზე სწვავდნენ მონადირეს; უკან კიდევ სხვა ცეცხლი ენთო, ზედ ქვაბი დუღდა და ქვაბიდან ჩანდა ზევით ამოწეული მეძებრის თავი. საშინელება იყო ეს თვალბეღითი გამოხატულებანი სათამაშო ქალაღდზე. კოცონები კონტრაბანდისტების დასაწვავად და მღუღარე ქვაბები ყალბი ფულის მკრეღთათვის. სხვადასხვაგვარად გამოთქმულ აზრს არგოს სამეფოში, აგრეთვე სიმღერას, ხუმრობას და მუქარასაც — ყველა ამას უილაჯობის და უიმედობის ბეჭედი აზის. ყველა სიმღერა, რომლის კილოსაც ჩვენამდე მოულწევიან, საცოდავია და სატირელი. ქურდების ბრბო „საბრალო ქურდებად“ ასახელებს თავის თავს; ბედკრული — ეს კურდღელია, რომელიც ყოველთვის იმალება, თავგია, რომელიც ყველას გაუბრბის, ფრინველია, რომელიც ახლო ვერას ეკარება გულგახეთქილი. მოთხოვით ვერას მოითხოვს; თუ უნდა რამე, კენესით გამოთქვამს. ერთმა ამგვარმა კენესამ ჩვენამდეც მოაწიან:

„ფეიქრობ და ვერ გამიგია, როგორაა რომ ღმერთი, მამა ყოველი ადამიანისა, ასე აწამებს თავის შვილებს და შვილისშვილებს? როგორ უძლებს მისი გული ამოდენ გოდებას და თვითონაც არ ატარდება?“

როდესაც კი შემთხვევას იპოვის და ცოტად მაინც მოცლილია, რომ ჩაფიქრდეს ეს განწირული. თავს იკნინებს კანონის წინაშე და თავს ისუსტებს საზოგადოებრივ წინაშე; პირქვე დაეცემა, ან მუხლს მოიყრის, ევედრება და იქით მიიწევეს, საიდანაც შეწყალებას მოეღლის. ცხადად ეტყობა, რომ დამნაშავედა გრძნობს თავს.

უკანასკნელი საუკუნის ნახევრიდან დიდი ცვლილება მოხდა: საპატიმროების სიმღერებს და ქურდების ლექსებს მხიარული და თავხედური ტონი ჩაერია. ცრემლიან „მატურკეს“ მხიარული „ლა-

რიფლა“ მოჰყვა. მეთვრამეტე საუკუნეში კატორღელების და საპატიმროების თითქმის ყველა სიმღერაში რალაც უცნაური ქაჯური მხიარულება არის ჩარეული. სიმღერაში გაისმის ყურთასმენის წამლები და როკვიანი ჩანართი. თითქოს ცეცხლი წაჰკიდებოდა და ტყეში შეეგდოს სიხარულით გაგაყებულ შესტვირეს. აი ეს ჩანართიც:

მირლიაბაბი, სურლიაბაბო,
მირლიტონ, რიბონ რიბეტ
სურლიაბაბი მირლიაბაბო,
მირლიტონ რიბონ რიბო!

ამ უაზრო ჩანართით ავსებდნენ ყაჩაღები სიმღერას, როდესაც კაცსა ჰკლავდნენ სადმე მიყრუებულ სახლში, ან ტყის პირას.

შესანიშნავია ეს ცვლილება. მეთვრამეტე საუკუნეში ამ პირქუში კლასის ანტიკური მელანქოლიურობა იფანტება. სიცილი იმის ტირილის მაგივრად. მასწარად იგდებენ დიდებულ მთავრობასაც და ბურჟუასაც. ლუი მეტხუთმეტეს მიაშგავსეს მეფე და სახელად „ხელითსატარებელი“ უწოდეს. გამხიარულდა არგო, პატარა მკრთალი სინათლე დაეწყო ამ განწირულთ, თითქოს აღარა აწვთ რა სინდისზე, საბრალო წამებული ბრბო ბნელეთისა თუ აქამდე თავგანწირულ ვაჟკაცობას ამყლავნიებდა, ახლა უკვე ვაჟკაცურად უდარდელნი გამხდარან. ეს არის იმისი ნიშანი, რომ მათ დაუკარგავთ გრძნობა თავისი დამნაშავეობისა და მოაზროვნეთა და მეოცნებეთა შორის რალაც თანაგრძნობაც უპოვიათ. ესეც ნიშანი არის იმისი, რომ ქურდობა და ძარცვა ნელ-ნელა შეპარულა საზოგადოებრივ მსჯელობის დებულებებში და სოფიზმებში, ამით, ასე ვთქვათ, დაუკარგავს თავისი საზიზჯრობის ნაწილი. ეს იმისი ნიშანიც არის, რომ, თუ მოულოდნელი რამ დაბრკოლება არ აღმოჩნდა ახლო მომავალში, შეიძლება გასაოცარი აყვავების მოწამენი გავხდეთ.

ერთ წამს გავჩერდეთ. ვის ვდებთ ბრალს ამაში? მეთვრამეტე საუკუნეს? იმის ფილოსოფიას? რა თქმა უნდა, რომ არა! მეთვრამეტე საუკუნის ღვაწლი წმინდა არის და სასიკეთო. ენციკლოპედიისტები და იმათი მოთავე დიდრო, ფიზიოკრატები და იმათი მოთავე ტურგო, ფილოსოფოსები და იმათი მოთავე ვოლტერი, უტოპისტები და იმათი მოთავე რუსო შეადგენდნენ ოთხ წმინდა ლაშქარს. იმათი წყალობით იყო, რომ ასეთი დიდი მანძილი განვლო წინ კაცობრიობამ განათლებისკენ. ეს იყო ოთხი წინმავალი ლაშქარი კაცობრიობისა, რომლებიც პროგრესის ოთხი მთავარი მხარისაკენ მიეჭურებოდა: დიდრო — მშვენიერებისაკენ, ტურგო — სასარგებლოსკენ, ვოლტერი — ჰუმანიტებისკენ და რუსო — სამართლიანო-

ბისკენ. მაგრამ ფილოსოფოსებთან ერთად, ან მათ ქვემოდან, სო-
ფისტები იყვნენ, შხამიანი ნაბარტყი, რომელიც შერეოდა ჯანსაღ
მცენარეულობას. საწამლავი მცენარე მათოთი უღრან ტყეში. და იმ
დროს, როდესაც სასამართლოს მთავარ კიბეზე ჯალათი სწვავდა იმ
დროის მოწინავე განმათავისუფლებელი მიმართულების მწერლო-
ბის წიგნებს, დღეს დავიწყებული მწერლები ბექდავდნენ ძეფის
წყალობით თავის, ასე ვთქვათ, თხზულებებს, გასაოცარი არეულო-
ბის შემტანს განწირულთა ცხოვრებაში. ისინი კი ხარბად-ეწაფებო-
დნენ ამგვარ ნაწარმოებებს. ზოგი რამ ამ თხზულებათაგანი, რო-
მელსაც მფარველობას უწევდა მეფის გვარეულობა, — აღვნიშნოთ
ეს უცნაური დეტალი, — ჯერაც მოიპოვება „საიდუმლო ბიბლიო-
თეკაში“. ამგვარი სხვაც ბევრი იყო, ღრმა მნიშვნელობისა, მაგრამ
საიდუმლოებით მოცული, რაც შეუმჩნევლად რჩებოდა ცხოვრების
ზედაპირისთვის. საშიშროებას რაიმე განზრახვისას სწორედ მისი
საიდუმლოება წარმოადგენს; ბნელია, რადგან ქვეყნელისაა. ამ
მწერალთაგან ყველაზე ღრმა და მავნე ხვრელი ხალხში რეტიფი-
დე-ლა-ბრეტონმა გააპო.

ყველაზე მეტად გერმანიაში გავრცელდა ეს მიმართულება, მიუ-
ხედავად იმისა, რომ მთელ ევროპას მოედო. გერმანიაში იყო დრო,
რომლის სურათიც შილერმა მოგვცა თავის სახელოვან „ყაჩაღებ-
ში“, ქურდობა და ძარცვა აღიარებული იყო საკუთრების და შრო-
მის საწინააღმდეგო პროტესტად. ამის საფუძველზე ქადაგებდნენ
ზოგ ელემენტარულ კეთილსაჩინო, მაგრამ ყალბ იდეებს, რომლე-
ბით თითქო სიმართლეს აღუთქვამდნენ, მაგრამ არსებითად მცდარა
და უაზრონი იყვნენ. ამგვარ იდეებს ეფარებოდნენ, თითქოს ითქვი-
ფებოდნენ კიდევაც მათში, განყენებულ აზრად აჰმნიდნენ, ერთგვარ
თეორიად და ავრცელებდნენ მუშა ხალხში, ტანჯულ პატიოსან ძა-
საში. ამისი არა იცოდა რა არც ამ წამლის შემზავებელმა, არც იმ
ხალხმა, რომელიც მით ლამობდა განკურნებას. ამგვარად მომხდარი
რამ თავისთავად მნიშვნელოვანია. ტანჯვა-ვაება წარმოშობს გუ-
ლისწყრომას; და იმ დროს, როდესაც კეთილდღეობაში მყოფი
კლასები თვალდახუჭულნი არიან, ან ტუბილადა სძინავთ, — ძილიც
თვალის დახუჭვას მოასწავებს, — დაჩაგრულთა კლასების სიძულ-
ვილი აანთებს თავის ჩირაღდანს ვინმე განწირულს, ან ბიწიერის
კოცონზე, რომელიც ოცნებობდა სადმე მიკუნჭული და ამ სიხათ-
ლეზე იწყებს საზოგადოების მხილებას. ამგვარი გულისწყრომის
მხილება საშინელებას წარმოადგენს.

აქედან წარმოდგება, თუ ყამთა ავბედობამ ინება, ის საზარე-
ლი შერყევა საზოგადოებრივი ცხოვრებისა, რომელსაც ოდესღაც

ქაქერიას უწოდებდნენ. ქაქერიასთან შედარებით ბავშვის ცელქობას წარმოადგენს ყოველი წმინდა პოლიტიკური მოძრაობა. აქ ჩაგრულის ამხედრება როდია მჩავერელის წინააღმდეგ, არაქედ გავირგების ამხედრება კეთილდღეობის წინააღმდეგ. მაშინ არის, რომ ინგრევა ქვეყანა.

ნამდვილი ხალხისძვრა არის ქაქერიასებური მოძრაობა.

ამგვარ დაღუპვას, რომელიც, ვინ იცის, აუცილებლად მოელოდა ევროპას მეთვრამეტე საუკუნის დამლევს, მთლად შეუშალა ხელი მხოლოდ საფრანგეთის რევოლუციამ, ამ პატიოსნების თვალგადუწვდენელმა დაუვიწყარმა ქმედებამ.

საფრანგეთის რევოლუციამ, რომელიც მახვილით შეიარაღებულ იდეალს წარმოადგენდა, ერთი დაკვრით ჩაუქეტა კარი ბოროტებას და კარი გაუღო სიკეთეს.

საფრანგეთის რევოლუციამ გამოარკვია საკითხი, გამოაქვეყნა ჭეშმარიტება, განდევნა ჭირი, გააჯანსაღა საუკუნე და დააგვირგვინა ხალხი.

შეძლება ვთქვათ, რომ საფრანგეთის რევოლუციამ ხელმეორედ გააჩინა ადამიანი, და მეორე სულიც ჩაუდგა, — უფლება.

მეცხრამეტე საუკუნე მემკვიდრეობს და სარგებლობს ამ რევოლუციის ღვაწლით და დღეს ყოველად შეუძლებელია ის საზარელი რყევა საზოგადოებრივი ცხოვრებისა, რომელიც ეს არის დავასახელებთ. ბრმა უნდა იყოს კაცი, რომ იწუნებდეს საფრანგეთის რევოლუციას! ბრიყვი უნდა იყოს, რომ ეშინოდეს იმისი! საფრანგეთის რევოლუცია აცრად გამოადგა ხალხს, რომ ქაქერია აღარ შეჰყროდა.

რევოლუციის წყალობით შეიცვალა საზოგადოებრივი ცხოვრების პირობები. ფეოდალური და მონარქიული ჭირისგან საბოლოოდ განვკურნეთ ჩვენი სისხლი. საშუალო საუკუნეებისა აღარა მოიპოვება რა ჩვენს კონსტიტუციაში. უკან დავტოვეთ უკვე ის დრო, როდესაც ჩვენს მწვიდობიანობას არღვევდა შეუწყვეტელი ძღელვარება, როდესაც ფეხქვეშ იდნა ისმონა მიყრუებული ჩოჩქოლი და ცივილიზაციის ზედაპირს არყევდა უცნაური ზეწევა თხუნელების სოროებისა; უკან დავტოვეთ ის დრო, როდესაც სკდებოდა დედამიწა, მოჩანდა ძირი მღვიმეებისა და ბნელიდან უცბად ამოშვარილი ურჩხულთ თავები.

რევოლუციური გრძნობა წნეობრივი კატეგორიის გრძნობა არის. რა განვითარდება გრძნობა უფლებებისა, ის თავის მხრივ განავითარებს გრძნობას მოვალეობისას. ყველას კუთვნილებად არის კანონი თავისუფლებისა, რომელიც ისპობა იქ. სადაც იწყება სხვისი თავი-

წუფლებს. თანახმად რობესპიერის საგანგებო განმარტებინსა. 89 წლის შემდეგ განათლდა მთელი ხალხი. ღარიბს ვეღარსად ნაჭავთ, რომ თავის უფლებით აღჭურვილს არ ახსოვდეს თავისი ღირსება. შიმშილით დაძალუღსაც კი უღვეს გულში პატიოსნება საფრანგეთისა; მოქალაქეობრივი ღირსება შეადგენს მის ზიდა იარაღს; ვინც თავისუფალია, ის კეთილსინდისიერიც არის. მეფობს ის, ვინც თავის აზრს გამოთქვამს. აქედან უანგარობა, აქედან მოსპობა საზოგადოებისათვის მავნებელი წადილისა; აქედან გმირულად დახრილი თვალი ცთუნების წინაშე. რევოლუციური გაჯანსაღება უღრის თავისუფლების მოპოვების დღეებს: 14 ივლისის, 10 აგვისტოს. მან მოსპო ბრბო. რა განათლდება ხალხი და განდიდდება, უპირველეს ყოვლისა დაიყვირებს, — სიკვდილი ქურდებს! — პატიოსანი კაცი არის პროგრესი, უბრალო ფარატინად კი არ მიაჩნია იდეალი და აბსოლუტი. ვინ მისდევდა დარაჯად 1848 წელს ფურგონებს, რომლებითაც ტუიღერის სასახლის განძი მიჰქონდათ? სენტ-ანტუანის უბნელი ნავაჟში მჩვრების მკრები ღარიბ-ღატაკნი. მჩვარი გაპყლოდა დარაჯად თვალმარგალიტს, სათნოებამ გააბრწყინა ეს ტიტველ-შიშველნი! ბევრი ყუთი იყო ამ ფურგონებში ოდნავ დაკეტული, ზოგი სულაც ღია, ოქრო-ვერცხლით და ძვირფასი ნივთებით სავსე; ასობით ელაგა შიგ ძვირფასი განძი და იქვე იყო საფრანგეთის ძველი გვირგვინი, თვალმარგალიტით მორთული, სამეფოს ანქვითით დამშვენებული, რომელიც ოცდაათ მილიონად ღირდა. მცველებად მისდევდნენ ამ გვირგვინს ფეხშიშველები.

მაშ შიში აღარა გვაქვს ყაყერიისა, რაც სამწუხარო უნდა იყოს გერგილებისთვის. ვეღარ გამოიყენებენ ძველებურად ხალხის დაშინებას, მეტადრე პოლიტიკაში. დღეს თვალხილულია ყველა. აღარავის აშინებს დღეს საფრთხობელა. არხეინად სხედან ზედ ჩიტები, რწყილიყარია ბუდობს შიგ და სიცილით შესცქერის ღას ბურჟუა.

თავი მეთხე

ორი ვალღებუღება: სიფხიღლე და იმეღიანოღა

ეს ასე, მაგრამ შეგვიძლია ვთქვათ, რომ განდევნილი გვაქვს ყოველი საზოგადოებრივი საშიშროება? რა თქმა უნდა, არა. ყაყერია აღარ მოგვეღის; ამ მხრივ შეიძლება გულდამშვიღებული იყოს საზოგადოება; გულს აღარ გაუხეღთქვს ამგვარი სისხლისღვრა, მაგრამ იმას კი უნდა ცდილობღეს, რომ გამოასწოროს თავისი სუხბთქვა.

აპოპლექსური წვეთი მოსალოდნელი აღარ არის, მაგრამ სიჭლექე კი ახლოა. საზოგადოების სიჭლექე არის გაქირვება.

ადამიანს მარტო მეხი კი არა, ავადმყოფობაც კარგადა ჰკლავს.

დაუღალავად უნდა გავიძახოდეთ შემდეგს: უპირველეს ყოვლისა უნდა ვზრუნავდეთ გაქირვებულ, დამცირებულ ხალხზე, შევუმსუბუქოთ ვაებით მოწამლული სიცოცხლე, წმინდა ჰაერი ვაღირსოთ, გავანათლოთ, შევიყვაროთ, გადავუშალოთ გაფართობული დიადი ჰორიზონტი, ყოველგვარი საშუალებით მივაწოდოთ სწავლა, თვალწინ წაუყუენოთ შავალითი შრომისა, ავადმყოფობით ცუდაობისა, შევამციროთ ინდივიდის ტვირთის სიმძიმე და ამისთვის შევავებინოთ მიზანი საყოველთაო კეთილცხოვრებისა, შემოვფარგლოთ სიღარიბე სიმდიდრის შემოუფარგლავად, მოვაწყოთ ფართო ასპარეზი საზოგადო სახალხო წარმოებისა. ბრიარესავით ასი ხელი გამოვიბათ, რომ ყოველმხრივ ვეხმარებოდეთ სუსტს და ტვირთმძიმეს, საერთო ძალი მოვიხმაროთ და ავასრულოთ ჩვენი დიდი მოვალეობა, გავხსნათ სახელოსნოები, რომ ყოველ მუშახელს ჰქონდეს საქმე, გავხსნათ სასწავლებლები ყოველგვარი მიდრეკილებისა და ნიჭისთვის, ლაბორატორიები ყოველგვარი ცოდნისთვის, გაუღვიდოთ ხელფასი, შევუმციროთ შრომა, მოვაწესრიგოთ შემოსავალ-გასავალი, ესე იგი გავახაროთ ადამიანი მისი შრომის მიხედვით და დავაკმაყოფილოთ მისი მოთხოვნილების მიხედვით; ერთი სიტყვით, გამოვადებინოთ საზოგადოებრივ წყობილებას მეტი სინათლე და მეტი კეთილდღეობა იმათ სასარგებლოდ, ვინც იტანჯება და უვიცია, აი, ამაში მდგომარეობს უპირველესი ძმური მოვალეობა, რასაც თავის დღეში არ ივიწყებენ კეთილი სულნი. აი ეს შეადგენს, — დაე იცოდნენ ეგოიზმით გულგაქვავებულებმა, — აუცილებელ და დაუყოვნებელ პოლიტიკურ საჭიროებას.

და ისიც ვიცოდეთ, რომ ყოველივე ეს მხოლოდ და მხოლოდ დასაწყისია; ნამდვილი გადასაჭრელი საკითხი არის შემდეგი:

არ შეიძლება სავალდებულო გახადოთ შრომა, თუ ჯერ უფლებად არ გახადეთ.

ამაზე არ შევჩერდებით, აქ ამ საკითხის ადგილი არ არის.

თუ ბუნებას განგებას უწოდებენ, საზოგადოებას წინდახედულობა უნდა ეწოდებოდეს.

გონებრივი და ზნეობრივი ზრდა და განვითარება არანაკლებ საჭიროა, ვიდრე ქონებრივი კეთილდღეობის მიღწევა. ცოდნა მიზნის მიღწევის საშუალება არის. ფიქრი — პირველი საჭიროების საგანია და ქეშმარიტება საზრდო არის, როგორც პური. თუ გონებას დააკლდება ცოდნით კება და სიბრძნით, ძალე დაძქლევდება.

გვეცოდებოდეს როგორც დამწეული სტომაქი, ისე დამწეული გონებაც: თუ არის რამე უფრო საზარელი, ვიდრე შიმშილით მომაკვდავი ადამიანი, რომელსაც ლუქმაპური ვერ უშოვია, ეს გახლავთ შიმშილით მომაკვდავი სული, რომელსაც სინათლე არ ღირსებია.

იმასა ცდილობს მთელი პროგრესი, რომ გამოსავალი იპოვოს. მოვა დრო და განცვიფრებული შეხედება მას კაცობრიობა. კაცობრიობის ზრდასთან ერთად მიწის ჯურღმულის ფენებიც ბუნებრივად გამოსცილდებიან სასოწარკვეთილების ფარგლებს. მხოლოდ ცხოვრების საერთო დონის ამაღლება წაშლის გაჭირვებას.

დალოცვილია საკითხის ამგვარი გადაწყვეტა. შეცდება, ვისაც ექვი შეეპარება.

მართალია, ჩვენს დროში ჯერ ისევ მძლავრობს წარსული; იგი თავისას მოითხოვს. განსაკვიფრებელია ეს გაყმაწვილება მკვდრისა. აგერ დადის, აქეთ მოდის; გამარჯვებულსა ჰგავს: დაპყრობას გვიქადის მკვდარი. მოდის და თან ახლავს თავისი ლაშქარი — ცრუმორწმუნეობანი; თანა აქვს თავისი ფარ-ხმალი — მტარვალობა; თანა აქვს თავისი დროშა — ხალხის დაბრმავება და უვიცობა; რამდენიმე ხნის განმავლობაში ათ ბრძოლაში დარჩა გამარჯვებულა. მოდის, მოიწევს, გვემუქრება, იცინის, ჩვენს კარს მოადგა. მაგრამ ნუ შევუშინდებით. სასოწარკვეთილებას ნუ მივეცემით. შეგვიძლია გავყიდოთ ის ველი, სადაც დაბანაკებული იყო ჰანიბალი.

ვისაცა სწამს, იმას შიში ვერ მოერევა.

როგორც მდინარე ვერ წავა უკან, ისე იდეა.

მაგრამ უნდა დაფიქრდნენ ისინიც, ვისაც არ მოსწონს ეს მოძავალი. პროგრესს რომ შესძახიან — არ გვინდინარო! — ამით მოძავალს კი არა, თავის თავს უარჰყოფენ; ისინი რაღაც შავ სენს მისცემიან, წარსულს იცრიან. ერთადერთი გზა აქვს ადამიანს, რომელსაც უარი უთქვამს ხვალისდელ დღეზე: — დღესვე მოკვდეს.

ადამიანს კი სიცოცხლე სწყურია, — რაც შეიძლება გვიანი სიკვდილი ხორციელი, და მარადი უკვდავება სულიერი.

ღიახ, გამოცანა გამოცნობილი იქნება, ხმას ამოიღებს სფინქსი, გამოყვანილი იქნება ამოცანა. ღიახ, ხალხის ზრდა, დაწყებული მეთვრამეტე საუკუნეში მეცხრამეტე საუკუნეში დამთავრდება. რევენი თუ იქნება ვინმე, რომ ეს არა სწამდეს.

ბრწყინვალე მომავლის მოახლოება, საყოველთაო კეთილდღეობის განხორციელება. ღვთაებრივ აუცილებელი მოვლენა!

ადამიანთა ცხოვრებას განაგებს ძლიერი წნევა გარემოებათა შეერთებისა, და საჭირო დროის გავლის შემდეგ მიიყვანს ლოკუკურ მდგომარეობამდე. ესე იგი შექმნის წონასწორობას, ესე იგი სა-

მართლიანობას. არსებობს ძალა. მიწისა და ზეცისაგან შემდგარი, ნაყოფი კაცობრიობისა, და ეს ძალა განაგებს კაცობრიობას; ეს ძალა არის სასწაულთმოქმედი და ისევე ადვილად, საკვირველად იცის საკითხის გადაწყვეტა, როგორც არაჩვეულებრივი ამბების დატრიალება. ამ ძალას ერთი მხრივ მეცნიერება ეხმარება, რომელიც ადამიანის მიერ არის შექმნილი, მეორე მხრივ მრავალი სხვა შემთხვევა, ის ყურადღებასაც არ აქცევს მის წინაშე აღძრულ გადამწყვეტი საკითხების შეუთანხმებლობას, რომლებიც შეუძლებლად ეჩვენება ხალხს. ეს ძალა ისევე ხელოვნურად ახერხებს აზრთა და პირისპირების საშუალებით დასკვნის გამოყენას, როგორც მეცნიერება ფაქტების დაპირისპირებით. ამიტომ ყველაფერს უნდა მოველოდეთ პროგრესის ამ იდუმალი ძლიერებისაგან, რომელიც ერთ მშვენიერ დღეს პირში წაუყენებს ერთმანეთს აღმოსავლეთს და დასავლეთს, რომელიმე საფლავის სიღრმეში, ან იმამებს შეაკამათებს ბონაპარტთან დიდ პირამიდში.

და ამ ბრწყინვალე მომავლის მოლოდინში ნურც გაჩერება, ნურც ყოყმანი, ნურც დროის დაკარგვა გონებრივი განვითარების დიდებულ წინსვლაში! საზოგადოებრივი ფილოსოფია ძირითადად შეცნიერება არის და მშვიდობიანობა; ამ ფილოსოფიას მიზნადა აქვს და უნდა ჰქონდეს თავის შედეგად უთანხმოებათა შესწავლით მტრობის მოსპობა. ეს ფილოსოფია არის, რომ ირკვევს, იკვლევს, ახალიზს უკეთებს და მერე აწარმოებს შეკავშირებას. მოკვეცის გზით იღწვის და შურსა და სიძულვილს აცლის ყველაფერს.

ხშირად მომხდარა, ხალხს ღუპავდა ქარიშხალივით მოულოდნელი უბედურება. ისტორია სავსეა ხალხების და სახელმწიფოების დაღუპვის ამბებით. წამოუვლის ერთ მშვენიერ დღეს უცნობი ქარიშხალი და თან წალეკავს ყველაფერს: ზნე-ჩვეულებათ, კანონებს, სარწმუნოებას; ინდოეთის, ქალდეის, სპარსეთის, ასირიის, ეგვიპტის ცივილიზაცია გაჰქრა ერთიმეორეზე მიყოლებით. რად გაჰქრა? არ ვიცით. რა იყო მიზეზი ამ საზარელი უბედურებისა? არც ეს ვიცით. შეიძლებოდა თუ არა ამ საზოგადოებათა განსაცდელიდან გადარჩენა? თავიანთი ბრალი ხომ არ იყო, რომ დაიღუპნენ? იქნებ ბაწიერება სჭირდათ რამე, ხალხის გამხრწნელი, და იმან მოულოდნელო ბოლო? რამდენად დიდი იყო თავისკვლა ამ თაობების და მთელი ერების საშინელ ბედისწერაში? პასუხი არა აქვს ამ კითხვებს. ბნელი დასწოლია განწირულ ცივილიზაციებს. ალბათ წყალს აგუბებდნენ, რომ შიგ ჩაიხრჩვენ. ჩვენ ამის მეტს ვეღარას ვიტყვი. ერთგვარი ძრწოლით ჩავცქერით იმ ზღვის ძირს, რომელსაც წარსული ჰქვია; ამ უზარმაზარ ზვირთებში — საუკუნეებში ჩაძირულან

დიდებული ხომალდები. — ბაბილონი, ნინეფია, ტარსი, თებე, რომი, იმ საზარელი ქარიშხლისაგან, რომელიც გამოჰქრის ბნელეთის ყოველი უფსკრულიდან. მაგრამ ბნელეთი იქ იყო და აქ ჩვენს წინ სინათლე არის. წინანდელი ცივილიზაციების დაავადებისა არა ვიცით რა, და ჩვენს სატიკვარს კი კარგად ვიცნობთ. ჩვენ ხელთა გვაქვს უფლება სინათლის მოფენისა ცხოვრების მიმდინარეობაზე; შევხარით მის მშვენიერებას და ვამეღავენებთ მის სიმახინჯეს. თუ დაავადებული აქვს რამე, მაშინვე ზონდვას დავეუწყებთ; და რაკი აღმოჩენილია სენი, მიზეზის გამოკვლევას განკურნების საშუალების აღმოჩენაც თან მოსდევს. ჩვენი ცივილიზაცია ნაყოფი არის ოცი საუკუნისა. ერთ და იმავე დროს საკვირველებაც არის და საშინელებაც. ღირსია, რომ გადარჩენილ იყოს ყოველგვარი განსაცდელისაგან, და გადარჩება კიდევ. ძალიან კარგრ, შეგუშუბუქოთ ხალხს გაჭირვება, და კიდევ უკეთესი, გავანათლოთ. თანამედროვე სოციალური ფილოსოფიის ყველა შრომას ერთადერთ მიზნად უნდა ჰქონდეს ეს დებულება. დღევანდელ მეცნიერს ერთი დიდი მოვალეობა აწევს: შეიტყოს ცივილიზაციის მაჯისცემა.

ვიმეორებთ, მაჯის შეტყობა შეჰმატებს მხნეობას და ამ მხნეობის აუცილებლობის ხაზგასმით გვინდა გავათავოთ ეს რამდენიმე ფურცელი, მძიმე დრამის სასტიკი შესავალი.

სახელმწიფო შეიძლება დაიღუპოს, მაგრამ კაცობრიობა კი არ იღუპება. შეიძლება აქა-იქ ნაპრალი ჰქონდეს დედამიწას, ცეცხლისმფრქვეველი მთები, ჩამქრალი ვულკანები, ამინდა მიუხედავად ის არ იღუპება. ხალხთა სნეულებანი ვერ მოჰკლავს კაცობრიობას.

მიუხედავად ამისა, ვინც თვალყურს ადევნებს საზოგადოებრივი ცხოვრების მიმდინარეობას, თავსა ჰქინდრავს ხშირად, უძლიერესთ, უღმობიერესთ, ლოგიკით შეიარაღებულთაც კი მოერევათ დროებითი სისუსტე.

გვეღიროება კი ის ბრწყინვალე მომავალი? იმდენ შავბნელ საშინელებას ვხედავთ, რომ ბუნებრივია ამ კითხვის აღძვრა. ეგოისტები და განწირულნი ჰქმნიან ამ საშინელებას. ეგოისტი თავისი ცრუმორწმუნეობით, მდიდრულად აღზრდის შეცდომებით, უძლები მადით, სიმდიდრის გაღმერთებით, რომელიც გულს უქცავებს კაცს, ტანჯვის შიშით, რომლისა გამო ეგოისტი ზიზლით უყურებს ტანჯულს და თვითკმაყოფილების გრძნობით. რაც უნშობს მას სიხდისის ხმას. განწირულნი — სიხარბით, შურით, ბრაზით, სხვისი დამტკბარი სიცოცხლისადმი, სიძულვილით, მასში გაღვიძებული ადამიანი — მხეცის შავბნელით სავსე გულით, მწუხარებით, გაჭირვებით, ავბედისწერით, ბინძური, მაგრამ უპრალო უვიცობით.

საჭირო არის განვაგრძოთ სასოებით ცისადმი ცქერა? იქ რომ ელვარე შუქს ვხედავთ. ნუთუ იმასაც მოელის სხვებსავე ჩაქრობა? გულსაკლავი სანახაია იდეალი, ასე ჩამალული სადღაც სიღრმეში, პატარა, განცალკევებული, ძლივს დასანახი, ელვარე, მაგრამ გარ-შემორტყმული შავბედი მუქარით. გულსაკლავი სანახაია, მაგრამ შიში არაფრისა აქვს, როგორც ვარსკვლავს ცაზე, ღრუბლებით შე-მოზღუდულს.

წიგნი მერვე

აღტაცება და მწუხარება

თ ა ვ ი პ ი რ ვ ე ლ ი

სრული ბედნიერება

მკითხველი მიხვდებოდა, რომ მანონმა საპატიმროდან გადმოსროლილი ცნობის მიღებისთანავე ეპონინი გაგზავნა პლუმეს ქუჩის განცალკევებული სახლის დასახვევრად. ეპონინმა იცნო ამ სახლის მდგმური, ჩამოაშორა ამ სახლს ქუჩრდები და მერე მარიუსი მიიყვანა. რამდენიმე დღე ამ სახლს და ბაღს შექზაროდა მარიუსი ქუჩიდან, მიზიდული იმ ძალით, რომლითაც რკინას იზიდავს შაგნიტი და შეყვარებულს ის ქვები, რომლითაც აგებულია მისი სატრფოს სახლი. მერე კი კოზეტის ბაღში შევიდა, როგორც რომეო ჯულიეტას ბაღში. ბაღში შესვლა მარიუსისთვის უფრო ადვილი იყო, ვიდრე რომეოსთვის; რომეო იძულებული გახდა კედელზე ამძვრალიყო, მარიუსმა კი ოდნავ შეანძრია მოაჯირი, რომელიც ისე ფამფალებდა, როგორც ბებრუტუნას კბილები, და შესავალი გაიკეთა. სქელი კაცი არ იყო მარიუსი და ადვილად შეძრა.

ქუჩაში ღამით არავინ დადიოდა. მარიუსი ღამით შედიოდა ბაღში და არავითარი შიში არაჰქონდა. რომ დაინახავდა ვინმე.

იმ კურთხეული და წმინდა წამის შემდეგ, როდესაც ერთმა კოცნამ შეაერთა ეს ორი სული, მარიუსი ყოველ საღამოს მიდიოდა კოზეტის სანახავად. თავის სიცოცხლის იმ დროს, რომ კოზეტს მარიუსი კი არა, სხვა შეყვარებოდა, კეთილსინდისიერებით სუსტი და ვნებათა ამყალი უთუოდ დაიღუპებოდა საწყალი ქალი. ხშირია გულკეთილი ქალი, რომელიც ადვილად ემორჩილება თავისი ტრფილის სურვილს, და კოზეტიც სწორედ ერთი მათგანი იყო, დიდსულოვანია ბუნებით ქალი და ამის საყოფია მისი სისუსტე. იმ სიმაღლეს რომ მიადწევს სიყვარულს, საღაც სხვა აღარა ახსოვს რა,

რალაც ზეცურა თავდავიწყებით რთულდება მისი კდემამოსილება. მაგრამ რამდენ განსაცდელს გიმზადებთ, ო: დიდსულოვანო, ეს თავდავიწყება! ზშირი არის, თქვენ გულს გვიძღვნი, ჩვენ კი ტანითა ვტკბებით. თქვენი გული თქვენვე გრჩებათ და მწუხარებით გაგონდებათ ამაოდ გაცემული მსხვერპლი. სიყვარულს არა სწამს რა ნაწილობრივი; ან ღუპავს იგი, ან მსხნელად ევლინება. ამ დიღემაში არის მთელი ბედი ადამიანისა. არავითარი საბედისწერო ძალა არ გვიყენებს ისე უწყალოდ, როგორც სიყვარული, ამ დიღემას, — წამება, ან ნეტარება! სიყვარული სიცოცხლეა, თუ სიკვდილი არ არის. აკვანია, მაგრამ აგრეთვე კუბო. ერთი და იგივე გრძნობა ჰოსაც გაიძახის და არასაც ადამიანის გულში. მრავალი რამ გაუჩენია ღმერთს, მაგრამ მარტო გულბ არის ადამიანისა, რომ ყველაზე მეტ სინათლეს გვაძლევს, და ვაი, რომ ეს ასეა.— ყველაზე მეტ სიბნელესაც.

ღმერთმა ინება და ის სიყვარული, რომელიც კოზეტს ერგო, დამღუპველი კი არა, მსხნელი გამოდგა.

მანამ მარსი იღგა 1832 წლისა, ყოველი დაღამებისას ერთად იყვნენ მარიუსი და კოზეტი იმ გავერანებულ ბაღში, დღითიღნე სულ უფრო სურნელოვან და ძირს დაშვებულ ბუჩქნარის ტოტებქვეშ. ორნი იყვნენ ყოველი სიწმინდით და უმწიკვლოებით აღსავსე შეყვარებულნი; ციური უმანკოების წარმომადგენელნი, უფრო ანგელოზების მონათესავენი, ვიდრე ადამიანისა, ლმობიერნი, პატიოსანნი, აღტაცებულნი, გაბრწყინებულნი და ცხოვრების სიბნელეში ერთმანეთის მანათობელნი. ისე ეჩვენებოდა კოზეტს მარიუსი, თითქო გვირგვინი ჰქონოდა თავზე და მარიუსს კოზეტი, თითქო სხივმოსილი ყოფილიყო. ერთმანეთს ეხებოდნენ, ერთმანეთს შეჰხაროდნენ, ერთმანეთის ხელებით ტკბებოდნენ, ერთმანეთს ეხვეოდნენ. მაგრამ იყო ერთგვარი საზღვარი, რომელსაც არამც და არამც არ გადადიოდნენ. იმიტომ კი არა, რომ წმინდად მიაჩნდათ ეს საზღვარი; არა, იმიტომ, რომ უგულუბელყოფდნენ მას. მარიუსს ხელშეუხებლად მიაჩნდა კოზეტის მორცხვობა და კოზეტსაც მძღავრი სიმაგრე ჰქონდა, მარიუსის პატიოსნება. ამგვარად უკანასკნელი იყო პირველი კოცნა. თუ კიდევ გაბედა რამე მას შემდეგ მარიუსმა, ეს იყო კოზეტის ხელზე. მის კულულებზე, ან ხილაბანღზე ტუჩებით შეხება. კოზეტი იმისთვის სურნელება იყო და არა ქალი. შეჰხაროდა და იმით სუნთქავდა. უარს არაფერზე ეუბნებოდა კოზეტი და მარიუსიც იმისგან არას მოითხოვდა. ბედნიერი იყო ქალი და კმაყოფილი იმისი მოტრფიალე. იმ მომხიბლავი ნეტარებით ტკბებოდნენ ორნივე, რომელსაც შეიძლება ერთი სულის მიერ მეორით

აღტაცება ვუწოდოთ. ეს იყო პირველი შეერთება იდეალში ორი უმწიკვლოებისა. ორი გედი შეხვდა ერთმანეთს იუნგფერაუს მთაზე.

ამ წმინდა სიყვარულის ქაშს, იმ დროს, როდესაც მუნჯივით გაჩუმებულია ეინი ყოვლისშემძლე ტრფობის წინაშე, მარიუსი, უმანკო და სერაფიმივით წმინდა მარიუსი იქნება ვინმე გარყვნილ გოგოსთან შესულიყო და კოზეტს კი ფეხის კოჭამდეც ვერ გაუბედავდა კაბის აწევას. ერთხელ, მთვარიან ღამეს, რაღაც გაუვარდა ხელიდან კოზეტს და რომ დაიღუნა ასაღებად, ოდნავ გამოუჩნდა შიშველი მკერდი. მარიუსმა თვალი მოაჩიდა.

რა აერთებდა ამ ორ არსებას? არაფერი. ისინი აღმერთებდნენ ერთმანეთს.

ღამით; ერთად რომ იყვნენ ბაღში, ბაღიც კი ცოცხალ და წმინდა ადგილად ეჩვენებოდათ. მათ გარშემო იშლებოდა ყველა ყვავილი და თავის სურნელებას უკმევდა ტრფილთ; იმათაც ღიად ჰქონდათ ორივეს სული და ზედ აფრქვევდნენ ყვავილებს. მძლავრი, ტკბილვნებოვანი მცენარება, მოზღვავებული წვენიტ გახელებული თრთოდა ამ ორი უმანკო მიჯნურის ირგვლივ, ხის ფოთლები აღტაცებული თრთოლვით ისმენდნენ მათი სიყვარულის სიტყვას.

რა იყო ეს სიყვარულის სიტყვა? სუნთქვა სიყვარულისა, სხვა არაფერი. ეს სუნთქვაც კმაროდა, რომ შეერყია და აღეგზნო გარშემო მთელი ბუნება. ეს იყო ჯადოსნური ძალა, რომელსაც ძნელად გაიგებს კაცი, თუ წიგნში წაიკითხავს აღტაცებულთა ბაასს, კომლივით რომ იტაცებს ქარი და ფოთლებისკენ მიაქანებს. ჩამოაცალეთ მოტრფილეთა ჩურჩულს ის მელოდია, რომელიც სულიდან ამოსდით და ჩანგვივით ხმას უწყობს მათ სიტყვას, და რაც დარჩება, მხოლოდ ჩრდილიდა იქნება, სხვა არაფერი. მამ ეგ არის, სხვა აღარაფერი? ბრძანებთ. — დიახ, ბავშვური ტიტინი, განმეორებანი, ტკბილი სიცილი, უმნიშვნელობანი, უაზრობანი, სულყველაფერი, რაც კი მოიპოვება ქვეყნად უმაღლესი და უღრმესი! ერთადერთი რამ, რასაც ნეტარებით ამბობს და ისმენს ადამიანი.

თუ არის ვინმე, რომ თავისდღეში არ ეთქვას, და არ გაეგონოს უმნიშვნელობანი და უაზრობანი, სულელი არის და ავი კაცი.

კოზეტი ჰკითხავდა ხოლმე მარიუსს:

— იცი, რა გითხრა?

მიეჩვივნენ ერთმანეთს და თავიანთ ციურ უმანკობაში, შენობით დაუწყვეს ერთმანეთს ლაპარაკი. რომ გეკითხათ, როგორ მოხდა ეს დაახლოება? — ვერ აგიხსნიდათ ვერც ერთი და ვერც მეორე.

— იცი, რა გითხრა? — მე ეფრაზი მქვია.

— ეფრაზი? არა, შინ კოზეტი გქვია.

— ჰო! საძაგელი სახელია კოზეტი. ეგ მაშინ დამარქვეს, სულ ჰაწაწინა ბავშვი რომ ვიყავ. და ჩემი ნამდვილი სახელი კი ეფრაზია. — რაო? შენ არ მოგწონს ეს ჩემი სახელი?

— მე? რატომ არა?.. მაგრამ არც კოზეტი არის ცუდი.

— იქნება კოზეტი უფრო მოგწონს?

— ჰო, კოზეტი უფრო.

— მაშ მეც კოზეტი მიირჩევნია. არა, მართალია, კოზეტი უფრო ლამაზია. მაშ კოზეტი მიწოდე.

და იმისთანა ღიმილით შეაძმო კოზეტმა ეს დიალოგი, რომ ზეციური სამოთხის იდილიის ღირსად გახადა.

ერთხელ კიდევ დაკვირვებით დააცქერდა მარიუსს და შეჰყვირა:

— თქვენ, ბატონო, მშვენიერი ბრძანდებით, მოხდენილი, ჭკვიანი, უგუნურებისა არა გცნიათ რა. თქვენ გაცილებით უფრო განათლებული ხართ და მცოდნე. დიახ, მაგრამ ერთში კი ვერ მაჯობებთ, ჩემს სიყვარულში.

ცას დაეწია მარიუსი, ასე ეგონა, ციდან მომქმსმა ვარსკვლავთ გუნდის გალობაო.

ან არადა ხელს წაჰკრავდა, მარიუსს რომ ხველა აუვარდებოდა, და ეუბნებოდა:

— ნუ ახველებთ, ბატონო, მე არ მინდა, რომ ჩემთან იყოს ვინმე და ჩემ ნებადაურთველად ხველა გაბედოს. საძაგლობაა ეგ ხველა და მით ჩემი გულისხეთქა. მე მინდა, კარგად იყო და არა გტკიოდეს რა. როგორ არ იცი, შენ რომ ავად გამიხდე, ჩემზე უბედური აღარავინ იქნება. მერე მე რაღა შეშველება?

ღვთაებრივ წმინდა იყო ყოველივე ეს.

ერთხელ მარიუსმა უთხრა კოზეტს:

— წარმოიდგინე, ერთხანად ურსული მეგონა შენი სახელი.

ამაზე იცინეს მთელი საღამო.

ერთხელ კიდევ, ტკბილ ბაასში, უცბად წამოიძახა მარიუსმა:

— ოჰ, ერთხელ ლუქსემბურგის ბაღში ისე გამაბრაზა ერთმა ინვალიდმა, რომ კინაღამ მივევარი და მოლად დავასახიჩრე!

მაგრამ ამით გაათავა, სხვა აღარა თქვა რა ამ შემთხვევისა. რომ განეგრძო, კოზეტის წვივისაკრავს უნდა შეჰხებოდა, და ეს შეუძლებლად მიაჩნდა. ერთ მხარეს უნდა შეჩებოდა უცნობს, ქალის ტანს, რომელსაც ერთგვარი წმინდა გულისძგერით ეძაღებოდა ეს უსაზღვრო უმანკო სიყვარული.

ასე ჰქონდა წარმოდგენილი მარიუსს კოზეტთან ცხოვრება, სხვა აღარა უნდოდა რა, ოღონდ ყოველ საღამოს მისულიყო პლუმეს ქუ-

ჩაჩე, შეენძრია ძველი, დაქანგებული შოაჯირი. გვერდს მისჯდო-
მოდ ბაღში სკამზე თავის კოზეტს, შესძლებოდა ხის ტოტებშუა
დაენახა მოახლოებული ღამის ვარსკვლავთ სინათლე, მუხლით შე-
ხებოდა კოზეტის კაბას, ალერსით სჭეროდა იმისი ცერი, შენობით
მიემართა ბაასში, დამტკბარიყო იმ ყვავილის სურნელებით, რო-
მელსაც კოზეტი ყნოსავდა. ესა ჰქონოდა მარად და სხვა არა უნ-
დოდა რა. და ამ დროს ღრუბელი იკრიბებოდა მათ ზემოდან. რო-
დესაც კი ამოვარდება ქარი, ადამიანის ოცნებას უფრო იტაცებს,
ვადრე ცის ღრუბელს.

შეუძლებელია აშოკობა არ ჩარეოდეს ამ უმანყო, თითქმის
მკაცრ სიყვარულს, ვინც გიყვართ, ქათინაურითაც ამკობთ. ეს არის
ალერსის პირველი საფეხური, კვლევა მისავალი ნიადაგისა. ქათინა-
ური იგივე კოცნაა, ოლონდ პირბადით დაფარული დაწვისა. იქ სტო-
ვებს ვნება ტკბილ სახსოვარს და თვითონ კი განწედა დგება. გული
უკან იხევს ვნებისაგან, რომ უფრო ძლიერ შეიყვარო. ოცნებით
გაყდენთილი მარიუსის ღულუნი სავსებით ციური იყო. შალა ცაში
რომ ანგელოზების მხარეში მოხვდებიან ჩიტები, იმათ უნდა ეყურე-
ბოდეთ ამგვარი ღულუნი. მაგრამ თავის ალერსში მარიუსი ცხოვრე-
ბასაც ურევდა, კაცობრიობასაც, მთელ თავის რწმენას და მისწრა-
ფებას. ეს იყო ის, რასაც მღვიმეში ეუბნებიან ერთმანეთს შეყვა-
რებულნი, შესავალი იმისა, რასაც საწოლ ოთახში იტყვიან; ეს იყო
ლირიკული გულის გადაშლა, ლექსის ხანისა და სონეტის ხმარება,
ტკბილი ჰიპერბოლა ტრფიალისა, ყოველგვარი დაწვლილება, თაყ-
ვანისცემა, თაიგულად შეკრული, რომელსაც ნაზი სურნელება ას-
დიოდა ციური, სიტყვით აუწერელი გულისადმი გულის ჰიკ-
ჭიკი.

— ოჰ, — ჩურჩულებდა მარიუსი, — რა მშენიერი ხარ! ვეღარა
ვბედავ, რომ გიცქირო. მე შემძლია მხოლოდ გვერეტდე. შენ შალ-
ლი ხარ ციური. არ ვიცი, რა მემართება? ფეხის წვერი რომ
გამოგიჩნდება კაბის ქვეშიდან, მე ვლელავ. მერე რა წარმტაც სხი-
ვებს ისვრის ეგ შენი აზროვნება! საკვირველი რამ არის შენი გონე-
ბამახვილობა. ხანდახან მგონია, რომ მხოლოდ ოცნება ხარ! ჰა, თქვი
რამე, გისმენ ალტაცებული. ო, კოზეტ! რა უცნაურია და მოძნიბ-
ლავი ეს ყოველივე. ღამის გავგყდე! თაყვანსაცემი ბრძანდებით,
ქალბატონო! მიკროსკოპით ვსინჯავ შენს უეხს და ტელესკოპით
შენს სულს.

და კოზეტიც პასუხს აძლევდა:

— უფრო და უფრო მეტად მიყვარხარ, რაც ხანი გადის დღეის
დღიდან.

თავისუფლად მიდიოდა მათ ბაასში კითხვა-პასუხი, ყოველთვის შეთანხმებით და სიყვარულით.

განხორციელებული უმანკოება იყო კოზეტი, გულწრფელობა, გამჭვირვალობა, სპეტაკობა, გულუბრყვილობა, სხივოსნობა; შეიძლებოდა გვეთქვა, რომ ნათელი არის. მის მნახველზე გაზაფხულის ან დილის ცისკრის შთაბეჭდილებას სტოვებდა. ცის ნამი უდგა თვალში. კოზეტი ამომავალი მზის სხივი იყო, ქალად განხორციელებული.

ბუნებრივი იყო, მარიუსს უყვარდა, თაყვანსა სცემდა, აღმერთებდა. და ღირსიც იყო ზაყვანისცემისა. ეს ნორჩი „მონასტრის პანსიონიდან გამოსული“ გამოუცდელი ყმაწვილი ქალი საკვირველი დაფიქრებით მსჯელობდა ყველაფერზე, თანაც საფუძვლიანად და თავზიანად. იმისი ღულუნიც კი აზრიანი იყო. მოტყუებით არსად მოტყუვდებოდა და ყველგან კპოვებდა მართალს. ქალი გრძნობს და აწბობს გულის ღმობიერი შეუცდომელი ალღოთი. ქალისთანა კარგად ვერაჟინ იტყვის ტკბილს და იმავე დროს ღრმა სიტყვას. სიღრმე და სიტკბოება. ეს არის ქალი და ეს არის ზეცა.

ასე ბედნიერები იყვნენ და მაინც ყოველ წამს ცრემლი ერეოდათ თვალში. ჭიამაიას დაინახავდნენ მკვდარს, ჩიტის ბუდიდან ჩამოვარდნილ ბუმბულს, კუნელის მოტეხილ ტოტს და სიბრალულით აევსებოდათ გული. აღტაცება ნაზად იფარებოდა მწუხარებით და ცრემლითლა მოიპხოვდა თავის დამშვიდებას. უაღრესად სათუთი თვისება სიყვარულისა არის გულჩვილობა, ხანდახან თითქმის აუტანელი.

და ყოველივე ამასთან ერთად, გულიანად იცინოდნენ, საამო თავისუფლებით და ისე დაურიდებლად, რომ ხანდახან ორ ბიჭს ემსგავსებოდნენ; მაგრამ მიუხედავად იმისა, რომ გული სავსე არის უბიწოებით, დაუდგრომელი ბუნება თავისას მაინც არ იშლის, და ისიც იქ არის თავის ხორციელ, მაგრამ დიადი მიზნით. რაც უნდა ძალოვანი იყოს უმანკოება სულისა, მაინც გრძნობენ, მარტონი რომ არიან ორნივე მორცხვნი, სათაყვანებელ და საიდუმლო საზღვარს, რომელიც სიყვარულით გატაცებულ ქალ-ვაჟს განასხვავებს ორი მეგობრისაგან.

ერთმანეთს აღმერთებდნენ კოზეტი და მარიუსი.

არსებობს მარადისი, შეურყეველი. უყვართ, ერთმანეთს შესციინან, უაღრესებენ, ბავშვურად ებუტბუტებიან ტუჩის აბზუებით, ერთმანეთის თითებით ტკბებიან, შენობით ლაპარაკობენ, მაგრამ ყოველივე ეს არაფრით არღვევს მარადისობას, უყვართ ერთმანეთი, საღამოს ბინდში იძალებიან. დამის სიბნელეში, უბილავში,

ფრინველებთან და ვარდებთან, ერთმანეთს ხიბლავენ თვალწინ გა-
დაშლილი თავიანთი გულით, ჩურჩულებენ, ქუქუქებენ, და ამ
დროს საოცრად დიდი სრბოლა ვარსკვლავებისა ავსებს უსაზღვ-
როებას.

თ ა ვ ი მ ე ო რ ა

ბედნიერებით მთვრალნი

ცხოვრებისას ველარას ამჩნევდნენ ბედნიერებით თვალახვეულ-
ნი. ხოლერაც კი არ აგონდებოდათ, რომელიც სწორედ იმ თვეს
ულეტდა პარიზელებს, ყველაფერი უამბეს ერთმანეთს, მაგრამ ეს
ყველაფერი თითქმის არ გასცილებია იმათ სახელებს. მარიუსმა
უამბო კოზეტს, რომ თბოლი იყო, აცნობა თავისი გვარი და სახელი—
მარიუს პონმერსი; უთხრა, რომ ვეჭილი იყო, რომ წიგნის მაღაზიების-
თვის სწერდა და თავისი ნაწერების ხელფასით ცხოვრობდა, რომ მამა
პოლკოვნიკი ჰყავდა, სახელოვანი გმირი; უამბო, რომ პაპა ჰყავდა,
მდიდარი კაცი, რომელიც შემოსწყურა და ხმას აღარა სცემდა. ისიც
უთხრა, ოდნავ გაატარა სიტყვაში, რომ ბარონი იყო, მაგრამ ამან
არავითარი შთაბეჭდილება არ იქონია კოზეტზე. მამ ბარონია მა-
რიუსი? ვერც კი შეიგნო ამ სიტყვების მნიშვნელობა. არც კი იცო-
და, რას ნიშნავდა სიტყვა ბარონი. მარიუსი მარიუსი იყო, მორჩა
და გათავდა! თავის მხრივ კოზეტმაც უამბო, რომ მცირე-პიკეტუსის
მონასტერში იყო აღზრდილი; რომ პატარაობისას მოუყვდა დედა,
როგორც მარიუსს; რომ იმისი მამა არის ბ. ფოშლევანი, ძალიან
გულკეთილი კაცი, ეხმარება გაჭირვებულთ, თუმცა თვითონაც და-
რიბია; და თვითონ ყველაფერს იკლებს, ოღონდ კოზეტს არა დააყ-
ლოს რა.

უცნაური ის იყო, რომ კოზეტის სიახლოვის ტკბილი სიმფონიით
დამტკბარ მარიუსს ისე დაშორებოდა და დავიწყებოდა წარსული,
სულ უახლოესი გუშინდელიც კი, რომ სავსებით დაკმაყოფილდა
კოზეტის ნაამბობით. ისიც კი არ მოიაზრა, რომ ბაასი ჩამოეგდო და
გაეგო რამე ტენარდიეს მიერ ფოშლევანის დამე მახეში გაბმისა,
თვით ტენარდიესი, ან ფოშლევანის მიერ ხელის დაწვის შესახებ; სა-
ერთოდ, რაც შეეხებოდა მის საოცარ ქცევას და მეტადრე მის გაქ-
ცევას. ყოველივე ეს მყის დავიწყებოდა მარიუსს. ისიც კი აღარ
ახსოვდა სადამოს, სად იყო, ან რას აკეთებდა დილას, ან სად ისა-
უბმა, ვინ ნახა, რაზე ჰქონდათ ბაასი. სიმღერა, რომელიც ედგა

ყურში, უყრუებდა ყოველ სხვა ფიქრს: ცოცხალი მარტო მაშინ იყო, როდესაც კოზეტსა ჰხედავდა. რაკი ზეცაში ციალებდა. სრულიად ბუნებრივი იყო. რომ ქვეყანა დავიწყებოდა. თავს დასწოლოდათ ორთავეს ენით უაქმელი სულიერი ნეტარების ტვირთი. და ავიწყებდა მიწიურს. ასე ცხოვრობენ ის მთვარეულში, რომლებსაც შეყვარებულებს ვუწოდებთ.

ეჰ! ვის არ განუტდია ყოველივე ეს? რად არის, რომ დაჰკრავს ავბედითი საათი და ძირს ჩამოგვაგდებს სამოთხიდან? რად არის, რომ ამის შემდეგაც ცოცხალი რჩება ადამიანი?

აზროვნების ალაგს თითქმის მთლად იწერს სიყვარული. სიყვარული ცეცხლწაკიდებული დავიწყება არის სულყველაფრისა, ჰოდა, მოსთხოვეთ ვნებას რაზე ლოგია! ისევე ნაკლებად მოიპოვება ადამიანის გულში ლოგიკის აბსოლუტური თანამიმდევრობა. როგორც ზეციურ მექანიკაში სრულქმნილი გეომეტრიული საგანი. კოზეტისთვის და მარიუსისთვის აღარა არსებობდა რა, გარდა მარიუსის და კოზეტისა. მათ ირგვლივ მთელი ქვეყნიერება სადღაც ჯურღმულში ჩავარდნილიყო. ისინი ოქროს წუთს განიცდიდნენ. აღარაფერი იყო არც წინ, და არც მათ უკან. არც კი აგონდებოდა მარიუსს, რომ კოზეტს მამა ჰყავდა, გონება სიყვარულის ბრწყინვალეობას დაებრძავებინა. რას ლაპარაკობდნენ ერთმანეთით აღტაცებულნი? აკი ვნახეთ, — ყვავილები, მერცხალი, ჩამავალი მზე, ამომავალი მთვარე, ყოველგვარი „მნიშვნელოვანი“ საგანი, — ეს იყო იმათი სალაპარაკო. ყველაფერი უთხრეს ერთმანეთს, გარდა ყველაფრისა, არაფერი გახლავთ შეყვარებულთა ყველაფერი. რა დროს მამა იყო, ცხოვრობის ავკარგი, ტენარდიეს სორო, ყაჩაღები, ფოშლეგანის მახეში გაბმა? და განა დარწმუნებული კი იყო მარიუსი, რომ ეს კომპარი სინამდვილეში არსებობდა? ორნიღა იყვნენ და აღმერთებდნენ ერთმანეთს. ეს იყო და ეს. სხვა ამის გარდა აღარა იყო რა. ალბათ ასეა: როგორც კი სამოთხეს მიაღწევს ადამიანი, მაშინვე საბოლოოდ უქრება მხესიერებიდან მის უკან დარჩენილი ჯოჯოხეთი. განა უნახავთ სადმე ბოროტი სული? განა ის არსებობს? განა იმათაც შეხვდა და შეამჩნა? განა იმათაც დღე გაუმწარა? წარსულისა აღარაფერი ახსოვთ და აღარა იციან რა. წარსულს ზემოდან ვარდისფერი ნისლი დასდებია.

ასე ცხოვრობდა ეს ორი არსება, ძალიან მალა, იმ წარმოუდგენელი შეუძლებლობის არეში, რომელიც მაინც არის ბუნებაში. არც ნადირში იყვნენ. არც ზენიტში; ადამიანთა და სერაფიმთა შუა იყვნენ, მწიკვლის ზემოდან, ეთერის ქვემოდან, ღრუბლებში, ოღნავ სხეული, მხოლოდ სული და აღტაცება თავით ფეხაქდე. უკვე შეტად

აღფრთოვანებულნი იყვნენ. რომ შესძლებოდათ მიწაზე სიარული, მაგრამ ჯერ ისევ მეტად დატვირთულნი კაცობრივლით, რომ შესძლებოდათ გამქრალიყვნენ ზეცის ლაქვარდში, მოციალენი იყვნენ იმ ატომებივით, რომლებიც მძაფრ სისწრაფესლა მტელიან, რომ წარიტაცნენ. ბედისწერის გარეშე იყვნენ; აღარ ახსოვდათ ეს საზრუნავი — გუშინ, დღეს, ხვალ. აღტაცებულნი იყვნენ, დაღლილნი, მაგრამ დამტკბარნი, ხელაღებულნი მიწიურზე, დროდადრო თითქმის მზად იყვნენ უსაზღვროსკენ გაქცეულიყვნენ, რომ სამარადისოდ გაფრენილიყვნენ.

ამგვარ რწევაში ეძინათ თვალდაუხუქავთ. ო, ტკბილო ლეტარგიავ, იდეალით დაფარულ ჩვენი კირ-ვარამისავ!

ხანდახან, ხომ ძალიან ლამაზი იყო კოზეტი, თვალებს ხუჭავდა მარიუსი მის წინაშე. თვალი უნდა დახუქოს კაცმა, რომ კარგად გასინჯოს ვისიმე სული.

არც მარიუსი ეკითხებოდა თავის თავს და არც კოზეტი, — სად მიიყვანდა მათ ეს აღტაცება. ისე უყურებდნენ ერთმანეთს, როგორც უკვე მისულნი, უცნაური მოთხოვნილება არის ადამიანისა, — სიყვარულმა მიმიყვანოს სადმეო.

თ ა ვ ი მ ე ს ა მ ე

* ც ა ' ი ღ რ უ ზ ლ ე ბ ა

ჟან ვალჟანმა არაფერი იცოდა ამ სიყვარულისა.

კოზეტი უფრო ნაკლებად მისდევდა ოცნებას. ვიდრე მარიუსი; მზიარულობდა, რაც სრულიად საკმარისი იყო ჟან ვალჟანისთვის, რომ ბედნიერი კაცი ყოფილიყო. ფიქრიცა ჰქონდა კოზეტს, გულის საგრძნობიც, გულის სიღრმეში ჩამალული, და გულის ამვსები მარიუსის სურათიც; მაგრამ ყოველივე ეს არაფრით სცვლიდა შეუდარებელ სიწმინდეს იმის მშვენიერ, უმანკო და მზიარული სახისას. იმ ხნისა იყო სწორედ, როდესაც ქალწულს ისე ძალავს სიყვარული, როგორც ანგელოზი თავის შრომანს. დამშვიდებული იყო ჟან ვალჟანი. ასეა ყოველთვის: შეყვარებულნი რომ შეთანხმდებიან და უსიტყვოდ ესმით ერთმანეთისა, ვინმე შესამე, რომელმაც შეიძლება შეარყიოს მათი ნეტარება, დაბრმავებული ჰყავთ რაოდენიმე სიფრთხილით, რომელსაც ყოველთვის უცვლელად ხმარობენ შეყვარებულები. ამიტომ იყო, რომ უარს არაფერზე ეუბნებოდა კოზეტი თავის მამას. სასეირნოდ ნებავდა წასვლა? — ძალიან კარგი,

მაიკო. წავიდეთ. — შინ ნებავდა დარჩენა? — ეგ უკეთესი; კო-
ზეტთან აპირებდა საღამოს გატარებას? — ალტაცებული იყო კო-
ზეტი. და რადგან მას ყოველთვის ღამის ათ საათზე გამოეთხოვე-
ბოდა ხოლმე. მარიუსიც ბაღში ხელოვანად ამ დროს შედიოდა, რო-
დესაც ქუჩაში გაიგონებდა კოზეტის მიერ აენის კარის გაღებას.
ღღისით, რაღა თქმა უნდა, იმ ქუჩაზე მარიუსს ვერავენ ნახავდა, ჟან
ვალჟანსაც დავიწყებული ჰყავდა მარიუსი, არც კი იცოდა ცოცხა-
ლი იყო ეს ბიჭი. თუ არა: მაგრამ ერთხელ კი, ერთ დღიას ყურა-
დღება მიაქცია კოზეტის ზურგს: — სად გაისვარე. ქალო, კირით
ბიჭები? — წინა საღამოს მარიუსთან კედელს მიჰკვროდა კო-
ზეტი.

ბებერი ტუსენი. როგორც კი გაათავებდა თავის საქმეს, მაშინვე
ადრინად დაწვებოდა ხოლმე და დაიძინებდა. იმანაც არა იცოდა
რა, ისე როგორც ჟან ვალჟანმა.

სახლში კი თავის დღეში ფეხი არ შეუღდავს მარიუსს. კოზეტ-
თან რომ იყო, კართანვე იჯდა კედლის დოლაბში ჩამალული, რომ
ვერც ვისმე დაენახა ქუჩიდან, და ვერც იმისი ხმა გაეგონა. იჯდა იქ
ჩამალული და ხშირად სრულიად კმაყოფილი იყო თუ ბაასის წილ
წუთში ერთ ოცჯერ მაინც შეეხებოდა კოზეტის ხელს და თან ხის
ტოტებს შეჰყურებდა. ამ დროს რომ მეხი დასცემოდა რასმე იქვე
მათ ახლოს, ერთი ოცდაათი ნაბიჯის იქით, იმასაც კი ვერ გაიგებდა,
ვერც ერთი, რადგან ერთმანეთის მეტს ვერასა ხედავდნენ ერთმა-
ნეთის სულსისკვეთებით გატაცებულნი.

ნათელი უმანკოება, წმინდად გატარებული დრო, თითქმის ყო-
ველთვის ერთნაირია. ამგვარი სიყვარული კონა არის ვარდის ფურ-
ცლისა და მტრედის ბუმბულისა.

მთელი ბალი იყო ქუჩის და მათ შუა. როცა კი შევიდოდა, ან
გავიდოდა მარიუსი, ისევ ისე ამაგრებდა მოაჯირს, რომ შეუძლე-
ბელი ყოფილყო გატეხილის შემჩნევა.

ჩვეულებრივ შუალამის მოახლოებისას გამოეთხოვებოდა კო-
ზეტს და კურფეირაკისკენ მიეშურებოდა. ხშირად ეტყოდა ხოლ-
მე კურფეირაკი ბაორელს:

— წარმოიდგინე, ღამის პირველ საათზე ადრე არ მოდის შინ
მარიუსი.

— რას იზამ, პეტარდით არის გატენილი ყველა სემინარი-
ელი.

მოხდებოდა ხოლმე, გულხელს დაიკრებდა კურფეირაკი, მოიჭ-
მუნხიდა სახეს და მივარდებოდა მარიუსს:

— კარგად ვერ იქცევით, ბატონო ჩემო!

გამოცდილი ყმაწვილი იყო კურფერაკი და არაფრად მოსწონდა უხილავი სამოთხის შუქი მარიუსის სახეზე. სიყვარული მარტო ხორციელი სწამდა, მარიუსის მაგივრად ის ჰკარგავდა მოთმინებას და ხშირად ცდილობდა ლანდები ჩამოეშორებინა და ჰკუთაზე მოეყვანა თავისი ამხანაგი.

ერთ დილას პირდაპირ ესროლა:

— რა გითხრა, იცი? შენა, ძმავ, ისე ხარ გაგოყებული, თითქოს მთვარეზე იმყოფებოდე, ოცნებათა სამეფოში, ლანდის პროვინციაში, დედაქალაქ საპნის ქაფ-ბუშტში. მოდი, ამხანაგურად მითხარ, რა ჰქვია იმ გოგოს?

მაგრამ შეუძლებელი იყო მარიუსის ალაპარაკება. ფრჩხილები რომ დაეგლიჯათ, კოზეტის სახელის ერთ მარცვალსაც ვერ ათქმევინებდნენ. ნამდვილი სიყვარული სხივის მფრქვევია, როგორც ალიონი, და ჩაჩუმებული, როგორც აკლდამა. და რასაც კარგად ხედავდა კურფერაკი, სწორედ ეს სხივმოსილობა იყო, მარიუსი რომ გამოეცვალა.

მშვენიერი მაისის განმავლობაში დიდი ნეტარება განიცადეს მარიუსმა და კოზეტმა:

წაეკიდებოდნენ ხოლმე ერთმანეთს და თქვენობით მიმართავდნენ, რომ მერე უფრო ტკბილად ეგრძნოთ შენობით ბაასი.

ხანგრძლივად უამბობდნენ ერთმანეთს, ყოველი წვრილმანის დაწვრილებით აღნიშვნით, ვიღაც-ვიღაცეების ამბავს, რომლებიც სრულიად არ აინტერესებდათ; უტყუარი საბუთი იმისი, რომ იმ მომხიბლავ ოპერაში, რომელსაც სიყვარული ჰქვია, თითქმის არავითარი მნიშვნელობა არა აქვს ლიბრეტოს.

მარიუსი აღტაცებით ისმენდა კოზეტის ტიტინს ქალის კაბების და მორთულობის შესახებ.

კოზეტი აღტაცებით ისმენდა მარიუსის მსჯელობას პოლიტიკის შესახებ.

მუხლი-მუხლ მაკრული ისხდნენ, ისმენდნენ ბაბილონის ქუჩიდან მომავალი ეტლების გრიალს. ;

ერთად შეჰყურებდნენ რაიმე მნათობს ცაში, ან ციციანათელას ბალახში.

ერთად მიღუძმდებოდნენ, რაც გაცილებით უფრო ტკბილია, ვიდრე ბაასი; და სხ. და სხ.

ამასობაში მრავალგვარი გართულება უახლოვდებოდათ.

ერთ საღამოს კოზეტისკენ მიდიოდა მარიუსი ინვალიდების ქუჩით. ჩვეულებრივ თავდალუნული. ის იყო უნდა ჩაეხვია პლუტქს ქუჩისკენ, რომ ვიღაც მიესალმა, იქვე მის გვერდით:

— სალამო მშვიდობისა, ბატონო მარიუს!
შეხედა, ეპონინი იცნო.

უცნაური შთაბეჭდილება იქონია ეპონინის დანახვამ. იმ დღას შემდეგ, როდესაც პლუმეს ქუჩაზე მიიყვანა ამ გოგომ, ერთხელაც აღარ მოჰგონებია მარიუსს, აღარსად შეხვედრია მის შემდეგ და მთლად გადავიწყებოდა. სიკეთის გარდა არაფერი უნდა ხსოვებოდა ამ ქალისა, რადგან იმან მიიყვანა კოზეტის სახლთან, იმის დახმარებით მიღწია თავის ბედნიერებას, მაგრამ შინც არ ესია-მოვნა იმის დანახვა.

შესცდება, ვინც წარმოიდგენს, რომ სიყვარულს, როდესაც ბედნიერია და უმწიკვლო, სრულყოფისკენ მიჰყავს ადამიანი; არა, ის ბევრ რამეს ავიწყებს, როგორც უკვე ვთქვით. ამ მდგომარეობაში რომ არის კაცი, ავიც ავიწყდება და კარგიც. სხვისი მისდაძი სიკეთეც, მოვალეობაც, მნიშვნელოვანი მოგონებაც. სხვა დროს სხვაგვარად შეხვდებოდა ეპონინს, მაგრამ შთანთქმული იყო კოზეტით და ისიც კი ვეღარ მოესაზრა, რომ ეს ეპონინი ტენარდიე იყო, ქალი იმ კაცისა, რომლის გვარი ეწერა იმის მამის ანდერძში, იმ კაცისა, რომლის დასახმარებლად რამდენიმე თვის წინათ თავსაც კი არ დაზოგავდა მარიუსი. ისე ვხატავთ მარიუსს, როგორც იყო, თვით განსვენებული მამაც კი ოდნავდა მოჩანდა იმის გულში, ისიც კი დაეჩრდილა ოდნავ სიყვარულის ელვარებას.

თვითონვე იგრძნო თავისი შეცდომა და შერცხვა:

— აჰ! თქვენა ხართ, ეპონინ?

— თქვენობით რად მელაპარაკებით? განა დაგიშავეთ რამე?

— არაფერი.

ან რა უნდა, ჰქონოდა იმის წინააღმდეგ? პირიქით, მაგრამ გრძნობდა, რომ სხვაფრივ ვერ მიმართავდა. შენობით მარტო კოზეტს ელაპარაკებოდა, და-შენაო — ეპონინს ვეღარ ეტყოდა.

გაჩუმებული შესცქეროდა მარიუსი. უყურა გოგონამ, უყურა და შეჰყვირა:

— ერთი მითხარით...

მაგრამ ხმა ჩაუწყდა. ისე იღვა, თითქო საჰირო სიტყვა დაჰკლებოდა ამ არსებას, რომელიც ახლახან ისეთი უღარდელი და კანდიერი ჩანდა. სცადა გაეცინა, მაგრამ ვერ მოახერხა.

— ჰოდა...

ისევ გაჩუმდა და დარჩა ისე თვალდახრილი.

— ღამე მშვიდობისა, ბატონო მარიუს! — წამოიძახა უცბად პატარა ღუმელის შემდეგ და მოშორდა.

კეზი — ინგლისურად ეძლია და არგოთი კი ქალლი

მეორე დღეს, სამ ივნისს, — 1832 წლის სამი ივნისი მნიშვნელოვანი თარიღია, რადგან ამ დღეს ჭეჭა-ჭუხილით გავსილ ღრუბელივით დასწოლოდა პარიზს არეულობის საშიშროება — დაბინდებისას მარიუსი იმავე გზით, როგორც წუხელის, და იმავე ფიქრებით და ალტაცებული გულით მიდიოდა კოზეტისკენ. ბულვარის ხეებში ეპონინი დაინახა იმისკენ მომავალი. ორ დღეს ზედიზედ, ეს კი მეტისმეტი იყო. უცბად გამობრუნდა, ბულვარიდან გავიდა, გზა შეიცვალა და მონსიეს ჭუჩით გასწია პლუმეს ჭუჩისკენ.

ეპონინიც უკან მიჰყვა, პლუმეს ჭუჩამდე. აქამდე ასე არსად დასდევნებია. აქამდე ისიცა კმაროდა საწყალ გოგოსთვის, რომ შორიდან დაენახა ბულვარზე მიმავალი; არც წინ დაუხვდებოდა ხოლმე, არც ლაპარაკს უბედავდა. ეს წუხელ იყო მხოლოდ, რომ დალაპარაკება სცადა.

მიდიოდა მარიუსი და ეპონინიც უკან მისდევდა მის შეუძინებლად. მიჰყვა, ნახა, როგორ აშალა მოაჯირი მარიუსმა, როგორ შევიდა ბაღში.

— ოჰო! ნამ სახლშიაც შედის!

მივიდა, ხელი წაავლო, შეანძრია და ადვილად იპოვა მოაჯირის ნაწილი, რომლითაც მარიუსი სარგებლობდა, რომ ბაღში შესულიყო.

— ეს კი არ ვარგა, მეგობარო! — წაიდუღუნა მუქარით.

და იქვე დაჯდა, კედელზე. მოაჯირის იმ ნაწილთან, რომელსაც კარგად ხმარობდა მარიუსი; იქვე ახლო, თითქოს დარაჯობას უპირებდნო, სწორედ იქ, სადაც მოაჯირი მეზობელ კედელს ეხებოდა. ბნელი კუნჭული იყო და მთლად შიგ ჩაიმალა ეპონინი.

ერთ საათზე მეტი იჯდა ასე, გაუნძრევლად, თავის ფიქრებში ჩაფლულია.

ღამის ათი საათი ოქნებოდა. ერთი მოხუცებული ბურჯუა მიდიოდა შინისკენ. დაპგვიანებოდა სადღაც, გაძვლელი აღარავინ იყო ამ მიყრუებულ, სახელგატეხილ ჭუჩაში; ჩქარი ნაბიჯით მიეშურებოდა და, იმ კუნჭულთან რომ მივიდა, რომელიც მოაჯირსა და სხვის კედელშუა დარჩენილიყო, ვიღაცის ხმა გაიგონა, ყრუდ ნათქვამი, მუქარით:

— ახლა კი ცხადია, რომ ყოველამ აქა ბრძანდება!

მიიხედ-მოიხედა შემინებულმა, ვერავინ დაინახა, კუნჭულში

შეხედვა ვერ გაბედა და აჩქარებული წავიდა: კარგიცა ჰქნა, რომ აჩქარდა, რადგან ცოტა ხანს შემდეგ ექვსი კაცი გამოჩნდა პლუჰეს ქუჩაში, ფრთხილი ნაბიჯით მოდიოდნენ, კედლის ძირად, ერთმეორის მიყოლებით. ისე რომ მანძილი დარჩენილიყო მათ შორის, თითქოს პატრული მოიპარებო.

უან ვალუანის ბაღის მოაჯირს რომ მოაწია პირველმა, გაჩერდა და სხვებს დაუწყო ლოდინი. ცოტა ხანს უკან ერთად შეიყარნენ ექვსნივე.

იღგნენ და ჩუმი ხმით ლაპარაკობდნენ:

— აქ არის, აქა — თქვა ერთმა.

— კები ხომ არა ჰყავთ ბაღში? — იკითხა მეორემ.

— არ ვიცი. მე მაინც დავასორსოლავე ცოტა რამ და იმით გავაჩუმებ.

— მასტიკი შუშისთვის?

— წამოვიღე.

— ძველი მოაჯირია, — თქვა მეხუთემ, რომელიც მუცლით მოზღაპრე უნდა ყოფილიყო.

— მით უკეთესი, — თქვა მეორემ, — ღრკილს არ გამოსცემს, ხერხეას რომ დავუწყებთ; ისე დაგვენებდება, თითქო არც კი ყოფილა.

მეექვსეს ჯერ ხმა არ აქოელო და მოაჯირს მოსინჯვა დაუწყო, როგორც იმ ერთი საათის წინათ ეპონინმა; ხელს წააელებდა რკინას და ანძრევდა ფრთხილად. სინჯა, სინჯა და იმას მიადგა, საიდანაც მარბუსი შედიოდა. ის იყო, აპირებდა იმის შექანებას, რომ უცბად ვილაცის ხელი გამოვიდა სიბნელიდან, მკლავში ჩაჰკრა და ხრინწიანი ხმით უთხრა ხმადაბლა:

— კებია ბაღში.

და წინ წაუდგა ვილაც გაყვითლებული ქალი.

შეკრთა კაცი მოულოდნელობის გამო, შეხტა, თმა აეშალა საზიზღრად; არაფერია სანახავად ისე საშინელი, როგორც მხეცის შეკრთომა.

შეშინებულის თვალი ამინებს ადამიანს. უკან დაიწია და წაილულლულა:

— ეს კახბა ვინლა არის?

— შენი ქალია.

ეპონინი იყო და თავის მამას ელაპარაკებოდა.

ეპონინი რომ დაინახეს, სხვებიც, ესე იგი კლავსუ, გელმერი, ბაბეტი, მონპარნასი და ბრუჟონი ჩუმი ნაბიჯით აუჩქარებლივ, ხმის ამოუღებლივ, ნელ-ნელა, მელამია მაწანწალების სიფრთხილით

მიუახლოვდნენ მამა-შვილს. ყველას რაღაც საზარელი იარაღი ეჭირა ხელში. გელმერს ერთი მოკალული გაზი ეჭირა, რომელსაც ქურდები თავსაკრავს ეძახიან.

— აქ რა გინდა, გოგო? რა გინდა ჩვენგან? ხომ არ გაგიყებულხარ! — შეჰყვირა ტენარდიემ რამდენადაც კი შეიძლებოდა ჩუმად ყვირილი, — ხომ ხედავ, საქმე გვაქვს? რას ეჩრები ჩვენს საქმეში?

სიცილი წასკდა ეპონინს, მოეხვია, გულში ჩაიკრა ძაძა.

— აქ იმიტომ ვარ, მამიკო, რომ აქა ვარ. ახლა რა? განა აკრძალულია ქუჩაში ქვაზე ჯდომა? მე კი არა, თქვენ არ უნდა გამოგველოთ აქეთკენ. რა გინდათ? ხომ იცით, რომ ხელისმოსათბობი აქ არაფერია. აკი შევატყობინე მანონს. არაფერია აქ, არაფერი. ტყუილად გარჯილხართ. რა ვქნა? არ უნდა მაკოცო, მამიკო? რამდენი ხანია აღარ მინახიხარ. მაშ გამოგიშვეს, გამოგიშვეს?

ტენარდიე სულ იმას ცდილობდა, ხელიდან გამოსძრომოდა ეპონინს და შეუტია:

— კარგი, კმარა! ხომ მაკოცე! ჰო, გამომიშვეს, დამწყვდეული აღარა ვარ. ახლა კი მოგვშორდი!

ეპონინი კი არ უშვებდა ხელიდან და უფრო და უფრო შეტად უაღერსებდა.

— მერე როგორ მოახერხე, მამიკო? როგორ გამოიპარე? ძალიან ჰკვიანი და ხერხიანი უნდა იყოს კაცი, რომ თავი დააღწიოს. ერთი მიაბზე, როგორ გამოძვერი? დედაჩემი როგორღაა? სად არის დედაჩემი? მითხარი რამე დედაჩემისა.

გაბრაზებით უპასუხა ტენარდიემ:

— კარგად არის! აბა, რა ვიცი? თავი დამანებე, გამიშვი, გოგო! წადი, მოგვშორდი!

— ჰოდა სწორედ ეგ მოშორება არა მნებავს, — უთხრა ჭირვეული ბავშვის ახირებით ეპონინმა. — ოთხი თვე სრულდება, რაც აღარ მინახიხართ. ძლივს გაპოკუთ და იმის ნებასაც კი არ მაძლევთ, რომ მამიჩემის ალერსით დავტყბე?

და უფრო მაგრად მოეხვია.

— კარგი, ერთი! რა დროს ეს სისულელეა? — წამოიძახა ბაბეტმა.

— ჰა, აეჩქარდეთ, თორემ გუგულები გამოივლიან! — აფრთხილებდა გელმერი.

მუცელმოგვმა ლექსითა თქვა იგივე:

როგორც ყველაფერს. კოცნასაც დრო აქვს,

ახლა არ არის ახალი წელი

— ახლა კი იმათკენ მიბრუნდა ეპონინი:

— ოჰო, ბატონი ბრუჟონი! როგორ გიკითხოთ, ბატონო ბაბექ? სალამი ბატონ კლასუ! ნუთუ ველარა მცნობთ, ბატონო გელმერ? ჰა, როგორა ხარ, მონპარნას?

— გცნობენ, გცნობენ, — აჩქარებდა ტენარდიე, — ჰოდა, მ'შვილობით. ნახვამდის! გაგვეცალე აქედან!

— ეს დრო მეღიებისა არის და არა ქათმებისა, — შეუტია მონპარნასმა.

— ხომ ხედავ, რომ საქმე გვაქვს, ნულარ შოგვაცდენ, — დაუმატა ბაბექმა.

ხელი დაუჭირა მონპარნასს ეპონინმა.

— ჰა, ფრთხილად! — დაუძახა მონპარნასმა, — დახა მიჭირავს გახსნილი.

— ჩემო კარგო მონპარნას, — დაიწყო ალერსით ეპონინმა, — ადამიანისაც უნდა გჯეროდეთ რამე. მგონია, რომ შე შამიჩემის შვილი ვარ. ბატონო ბაბექ, ბატონო გელმერ, შე მქობდა დავალებული ამ სახლის დაზვერვა. მერწმუნეთ, თქვენ აქ ვერაფერს იშოვით.

აღსანიშნავია, რომ ქუჩის გოგო არგოს არ ლაპარაკობდა, მიუხედავად იმისა, რომ ქურდული ენით წარმოებდა ეს საუბარი. მას შემდეგ, რაც მარიუსი გაიცნო, საზიზღრად მიაჩნდა ეს წარყვნილი ენა.

თავისი სუსტი, გაძვალტყავებული ხელი მოუჭირა გელმერის მაგარ ტლანქ ხელს და განაგრძო:

— კარგად იცით, რომ სულელი არა ვარ. საერთოდ ყოველთვის სჯერათ ჩემი, რასაც კი დამავალბენ. რამდენჯერ დაგხმარებინვართ თქვენს საქმეებში. და აი, აქაც, დავზვერე აქაურობა, გავსინჯე, გამოვიძიე და გადაწყვეტით გეუბნებით, სულ არაფრისთვის, სულ ამოდ გაებმით მახეში. გეფიცებით, რომ საშოვარი არაფერია ამ სახლში.

— მარტო ქალები არიან, — წამოიძახა გელმერმა.

— არა; ისინიც სხვაგან გადავიდნენ.

— შანდლები კი ღარსად გადასულან! — შენიშნა ბაბექმა.

და დაანახვა ხეების ტოტებშუა სამერცხულიდან გამომდინარე სინათლე. ბებერ ტუსენს სარეცხი აეტანა სხვენზე და იქ ჰფენდა.

ეპონინი მაინც თავისას არ იშლიდა:

— ესენი? ღარიბ-ღატაკები არიან, შიმშილით უხმებათ კუჭი. ერთი სუ რა არის, ერთ სუს ვერსად უპოვით.

— მოგვშორდი-მეთქი, გეუბნები! — შეუტია ტენარდიემ, — ამ სახლს კარგად რომ გავჩხრიკავთ და სარდაფს ბანზე მოვაქცევთ

და ბანს სარდაფში, მაშინ გეტყვით, რაც ვიპოვეთ, სუ იყო. ფრანკი, თუ ოქროს ნაპოლეონი.

ხელი ჰკრა და ჩამოიშორა.

— ჩემო მეგობარო, ბატონო მონპარნას, გულწრფელად გთხოვთ, ხომ კარგი, გულკეთილი ბიჭი ხართ, — ნუ შეხვალთ ამ სახლში!

თავისებურად, გადაჭრით შეუტია ტენარდიემ.

— აბა, მოწყდი აქაურობას, ქაჯო! საქმე გვაქვს კაცებს და აქ გოგოების ჩარევა არ გვესაჭიროება.

ეპონინმა ხელი გაუშვა მონპარნასს, რომელსაც სიტყვით ეხვეწებოდა და ხელით უალერსებდა, და ჰკითხა:

— მაშ ამ სახლში უნდა შეხვიდეთ?

— ჰო. ისე ოდნავად! — წაიბურტყუნა მუცელმოგვმა.

მაშინ მოაჯირს მიეყუდა ეპონინი. გადახედა თავითფეხამდე შეიარაღებულ ქურდებს, რომლებსაც ღამის სიბნელე მართლა ქაჯების მსგავსადა ხდიდა, და დაბალი, მაგრამ მტკიცე ხმით წარმოთქვა:

— ჰოდა. მე კი არ მინდა, რომ თქვენ აქ შეხვიდეთ.

განცვიფრებულნი შეჰყურებდნენ ქურდები. მუცელმოგვსაც კი დაავწყდა თავისი ლაზღანდარობა.

ახლა უფრო შთაგონებით განაგრძო ეპონინმა:

— ყური მიგდეთ, ამხანაგებო! საქმე არც აგრეა, თქვენ რომ ფიქრობთ. ახლა მე მომისმინეთ. პირველი, თუ ამ ბაღში შესულხართ, თუ ხელი გიხლიათ ამ მოაჯირისთვის, მე მაშინვე ყვირილს დავიწყებ. კარს დავაბრახუნებ, ხალხს გავადვიებ და ექვსივეს დავაქერინებ. პოლიციას დაგასხამთ თავს.

— ნურც გაგიკვირდებათ ამ ქაჯისაგან. — წასჩურჩულა ტენარდიემ ბრუეონს და მუცელმოგვს.

თავი გაიქნია და დაუმატა:

— მამაჩემსაც კი არ დავინდობ.

ტენარდიემ თავის ქალისკენ მიიწია.

— ნურც აგრე ახლო, ბებერო! — შეაყენა ეპონინმა.

უკან დაიხია ტენარდიემ ბუზლუნით:

— რა ვქნა, რა მოვლანდა ამ სამიწეს, ამასა? — და შეუტია: — შე ძუენა ძაღლო, შენა!

სიცილი დაიწყო ეპონინმა, მაგრამ საზარელი იყო მისი სიცილი:

— გაიგონეთ? თქვენ რე ვერ შეხვალთ! ახლა თქვენ იცით. ძაღლი კი არა, მგელი ვარ. მგლების ნაშეირი! ექვსნი ხართ? გული არ გამიხეთქოთ! კაცები ხართ? მე კიდევ დედაკაცი ვარ! თქვენ

უნდა შემაშინოთ?! გეუბნებით, რომ თქვენ ამ სახლში ვერ შეხვალთ, იმიტომ რომ მე ეს არა მსურს! მოძიახლოვდებით? ყეფას დავიწყებ. კიდე გიმეორებთ. აქ კები — ეს მე ვარ. ჰოდა, აქ მე ვარ მბრძანებელი! გაუღექით თქვენს გზას, გული ნუ გამიწყალეთ! გასწოთ, წადით, საითაც გენებოთ, ოღონდ ამ სახლს კი ნუ შოეკარებით. მე გიკრძალავთ! თქვენ იარადითა ხართ, მე კიდე ჩემი ფლოსტით, მაგრამ ეგ არაფერია, აბა მობრძანდით!

და წინ წაიწია ერთი ნაბიჯით, ქურდებისკენ. საშინელი იყო. ისევ სიცილი წასკდა:

— ხომ ხედავთ, არ მეშინია თქვენი. ამ ზაფხულს დამშეული ვივლი, ამ ზამთარს 'გათოშილი. რა ჩერჩეტები არიან კაცები, — ქალია და შევაშინებთო! — რით უნდა შემაშინოთ? რის შიში უნდა მქონდეს? თქვენი? ეგ არის, დიახ! აქაოდა, ყურმოჭრილი ხასები გყავს, ისეთები, რომ სულ ტახტის ქვეშ ძვრებიან, როდესაც დავუყვირებთო, თქვენა გგონიათ, მეც შემაშინებთ? მე არავისი მეშინია!

მამას დააცქერდა და დაუმეტა:

— თქვენიც კი არ მეშინია, მამაჩემო!

მერე ჩასისხლიანებული თვალი გადაავლო ქურდებს და გახაგრძო:

— განა ორივე ერთი არ არის ჩემთვის, ხვალ დილით, აქ პლუმეს ქუჩაში, მიპოვიან მამიჩემის ბებუთით ყელგამოლადრულს, თუ ერთი წლის შემდეგ სენ-კლუში მეთევზეების ბადეში დამხრჩვალს, ან სინის კუნძულზე ნაგავში და დამხრჩვალ ძაღლებშორის.

გაჩუმდა, რადგან ხმელი ხველა აუვარდა, ძლივსლა ქშინავდა.

— მაშ გაშეცალეთ! — განაგრძო, რაკი სული მოიბრუნა. — ქვეყანას შეეყრი, ერთი რომ დავიყვირო! თქვენ ექვსნი ხართ და მე მთელი ქვეყანა!

წინ წაიწია კიდე ტენარდიემ.

— ჰა, იქით! — შეჰვირა გოგომ.

გაჩერდა კაცი და ტკბილად უთხრა:

— ჰო, შორს ვარ, გოგო. ოღონდ ემაგრე ნუ დაიყვირებ. მაშ არ გინდა. შეილო, რომ ჩვენს საქმეს შეეუღღებთ? ცოტად ხელი მოვითბოთ? ხომ უნდა ვიშოვოთ როგორმე ჩვენი საცხოვრებელი? მაშ მამაშენი არ გებრალეზა?

— გული ნუ გამიწყალეთ! — შეუტია ეპონინმა.

— მაშ რა ვქნათ, რომ გვშია? შიმშილით ხომ არ დავიხოცებით?

— ჩაძაღლდით!

— ესა თქვა, ჩამოჯდა მოაჯირის ქვედა კედელზე და სიმღერა დაიწყო:

ხელი რა ნაზია,
ფეხიც ლამაზია,
ღრო კი რა ტუქილად გადის...

ნიდაყვი მუხლზე დაედო, ნიკაპი ხელის გულზე და სიმღერას ფეხის ქნევას აყოლებდა. კაბა დახეული ჰქონდა და ტიტველი ჩამომხმარი ლავიწი უჩანდა. ქუჩის ფარანი უნათებდა სახეს და აღნაგობას. გადაწყვეტილი ჰქონდა, რასაც ამბობდა, და უკან არ დაიხევდა, კიდევ რომ მოეკლათ...

ექვსი კაცი, ექვსი ქურდი და კაცის მკვლელი უჩაღი შეეყენებინა გოგოს და წინ აღარ უშვებდა. ბრაზი ერეოდათ, მაგრამ რას იზამდნენ? იქვე ჩრდილში მიდგნენ მოსალაპარაკებლად და მხრებს-და იჩეჩავდნენ შერცხვენილნი.

ეპონინი დამშვიდებულ და მკაცრ მზერას არ აშორებდა მათ.

— რაღაცა იცის ამ გოგომ, — თქვა ბაბეტმა, — რაღაც საფუძველი აქვს, იქნება უყვარს ვინმე აქ მცხოვრები? მოდი შენა და ხუდაგენანება ასეთი რამის ხელიდან გაშვება! ორი ქალი და ერთი ბებერი კაცი, რომელიც უკანა ეზოში ხვრინავს თავისთვის. მერე, რა კარგი ფარდები აფარია ამ ფანჯრებს! ბებერი ურია უნდა იყოს. რა საქმეს გავირიგებდით!

— ჰოდა, თქვენ შედით, — დაიძახა მონპარნასმა. — მე გოგოსთან დავრჩები, და თუ ხმა ამოიღო!..

ბებუთი დაანახვა ამხანაგებს.

ტენარდიე არას ამბობდა და ეტყობოდა მზად იყო დათანხმებულიყო.

ბრუჟონი ცოტად გულთმისნად ითვლებოდა თავის წრეში. იმის აღძრული იყო „ეს საქმეც“. მას ჯერ არა ეთქვა რა. ჩაფიქრებულიყო. უკან დახევა და საქმის მიტოვება არ იცოდა, რაც უნდა საშინელება ყოფილიყო მოსალოდნელი. ყველამ იცოდა, რომ თავის გამბედაობის და ვაჟკაცობის დასამტკიცებლად ერთხელ პოლიციაში შეიპარა და გამოალაგა, რაც მოხვდა ხელში. გარდა ამისა, ლექსებსა სთხზავდა, სიმღერებს და დიდი გავლენით სარგებლობდა.

ბაბეტმა მიმართა კითხვით:

— შენ რაღას იტყვი, ბრუჟონ?

ერთ წამს ისევ ჩაფიქრებული იდგა ბრუჟონი, მერე რამდენჯერმე სხვადასხვაფორივ გაიქნია თავი და, როგორც იყო, ხმა ამოიღო.

— აი, რა გითხრა; ორი მანხუბარი ბელურა დავინახე ამ დღით, ამ საღამოს კიდეც ამ მყეფარე დედაკაცს წავაწყდი. ავი ნიშნებია ეს ყველაფერი. მოდიო, წავედეთ.

და წავიდნენ.

მიდიოდნენ, მაგრამ მონპარნასი განაგრძობდა ბუხლუნს:

— რომ შესულიყავით, ისე ჩავცემდი ბეპუთს, რომ ხმა ვეღარ ამოელო.

ბაბეტს არ მოეწონა ეს სიტყვა:

— არა, ძმაო. მე ქალს ხელს არ ვახლებ.

ქუჩის კუთხესთან რომ მივიდნენ, დადგნენ და ყრუდ წარმოთქვეს ეს გაუგებარი დიალოგი:

— ახლა ხად დავიძინოთ ამ საღამოს? — იმათთვის გათენება საღამო იყო.

— პარიზის ცის ქვეშ.

— ტენარდზე, მოაჯირის გასაღები თანა გაქვს?

— მაშ არადა?

თვალს არ აშორებდა მათ ეპონინი და დანახა, რომ სწორედ იმ გზას გაუდგნენ. რომლითაც წელან მოვიდნენ. ადგა, უკან შიშყვა; მიძვრებოდა კედელს გაკრული. ასე მისდია ბულვარამდე, სანამ ერთმანეთს არ დაშორდნენ ამხანაგები და ექვსივე არ შთანთქა ღამის წყვილიაღმა.

თ ა ვ ი მ ე ხ უ თ ი

ღამის ბნელში

წავიდნენ ქუჩდები და ისევ ჩვეულებრივი ღამის იერი მიეცა პლემეს ქუჩას.

ყოველივე ის, რაც ამ ქუჩაში მოხდა, სულაც არ გააკვირვებდა ტყეს. დაბურული ტყე, ან ჭალა გადახლართული ტოტებით და მაღალი ბალახით თავისებურ ბნელ არსებობას განიცდის; შიგ ფუთფუთებს მრავლად ცხოველი, რომელთაც ხშირად ეჩვენებათ მოვლენა უხილავისა: ადამიანის ქვემოვრედ მყოფი კარგადა ხედავს იმ სიბნელეში იმას, რაც ადამიანის ზემოვრედ იმყოფება. იქ არის მრავალი არსება, ჩვენ ცოცხალთათვის უცნობი და შეუგნებელი, და იქა ხვდება ერთმანეთს, იმ სიბნელეში. ადამიანისაგან შორს, თავისუფლად მყოფ ფაფარაშლილ ბუნებას აშინებს ყოველივე, რაშიაც კი არაბუნებრივს გულისხმობს რასმე. ბნელის ძალები კარგად იც-

ნობენ ერთმანეთს და საიდუმლო შეთანხმებით მოქმედებენ. კბილებს და ბრჭყალებს ემანიათ მიუწვდომელისა. სისხლისძსქელი მხეცი, გაუმაძღარი, დამშეული მადის დასაკმაყოფილებლად ნადირის დევნა, ბასრკბილებიანი ყბებით და ბრჭყალებით შეიარაღებული ინსტინქტები, რომლის სულისჩამდგმელიც და მიზანიც მართო მუცელი არის, შესცქერის და წინასწარვე გრძნობს გულისფანცქალით რაღაც სუღარით დაფარულ ლანდებს, რომლებიც ისე ეჩვენებიან, თითქო მკვდარი და საშინელი სიცოცხლით იყვენ სულდგმულნი. ამ უხეშ ძალას შიში ერევა იმ შეუტანებელი სიბნელისა, რომელიც შემკვირვებულია უცნობ არსებაში. შავი რამ რომ დაინახოს საზარელმა მხეცმა შორს თავის გზაზე, მაშინვე მოერიდება. რაც საფლავიდან ამოდის, აშინებს და გულს უხეთქავს იმას, ვინც ბუნაგიდან გამოსულა. მძვინვარეს ეშინია თვალბეღათისა. მგელიც გაურბის მკვდრების მკამელ ავსულს.

თ ა ვ ი მ ე მ მ ს ა

ცხორების ვაებას დაუბრუნდა მარიუსი და თავის მისამართს აქლემს კოზემს.

იმ დროს, როდესაც ეან ვალუანის ბინას იცავდა ერთგვარი ძალი ქალის სახით, ექვსი ყაჩაღისაგან, რომელნიც მან გააქცია კიდევაც, მარიუსი კოზეტთან იყო.

აროდეს ყოფილა ზეცა უფრო მოქედილი ვარსკვლავებით და უფრო მომხიბლავი; აროდეს ყოფილა ასე ნაზი ხეების რხევა და ასეთი გულისმტკობი სურნელება ბალახებისა. აროდეს დაუძინიათ ასე ტკბილად ჩიტუნებს ხეების ფოთლების მელოდირი ნანინით დამტკბარათ. თავის დღეში ქვეყნიერებაზე არსადა ყოფილა მყუდროების ასეთი შესაბამისობა სიყვარულით სავსე გულის მუსიკასთან; აროდეს ყოფილა მარიუსი უფრო ბედნიერი, უფრო აღტაცებული, როგორც იმ ღამეს იყო. მაგრამ კოზეტი კი დაღონებული დახვდა. ეტყობოდა, ნამტირალევი იყო; გაწითლებული ჰქონდა თვალები.

ეს პირველი ღრუბელი იყო ოცნებათა სამყაროში:

— რა დაგემართა?

— ეჰ, — ამოიკვნესა კოზეტმა და პატარა სკამზე დაჯდა სახლში შესავალ კიბესთან. აკანკალებული მარიუსი გვერდზე მიუჯდა.

— ამ დილას მიბრძანა მამაჩემმა, — განაგრძო კოზეტმა, — წასასვლელად მოემზადე, საქმეები მაქვს და წასვლა მოგვიხდება.

უფრო მეტად მოერია მარიუსს კანკალი.

სიცოცხლის საზღვარს რომ მიაღწევს ადამიანი, სიკვდილი გამგზავრება არის; მაგრამ სიცოცხლის დასაწყისში ადამიანის გამგზავრება სიკვდილი არის.

ექვსი კვირის განმავლობაში მარიუსი ნელ-ნელა, ყოველდღე უფრო მეტად და მეტად ისაკუთრებდა კოზეტს. ნავსებით იდეალური იყო ეს დასაკუთრება, მაგრამ ღრმა. როგორც უკვე განვმარტეთ, პირველი სიყვარულის ეპოს ადამიანი სულს იპყრობს სხეულზე ადრე; შემდეგ კი სხეულს უფრო ადრე ეუფლება, ვიდრე სულს და ხანდახან სული ადარც კი აგონდება. ფობლაზები და პრუდომები გაიძახიან, — სულით როგორ უნდა დავტკბეთ, სული რომ არ არსებობსო? — მაგრამ, ჩვენდა საბედნიეროდ, ღვთისგმობა არის ეს სარკაზმი. მარიუსი დაჰპატრონებოდა კოზეტს, სულით და სულიერად. თავის სულში ჰყავდა ჩახვეული და სულით ტკებოდა. იმისი იყო კოზეტის სიცილი, სუნთქვა, სურნელება. ღრმა სხივისნობა მისი ცისფერი თვალებისა, სიტკბოება მისი ხელისა, ხელს რომ შეასებდა, მომხიბლავი ხალი, ყელზე რომ ჰქონდა, ყოველი იმისი ფიქრი და აზრი. პირობა მიეცათ ერთმანეთისთვის, — ისე არ დავიძახოთ, რომ ერთმანეთი არ ვნახოთ ძილშიო, — და ასრულებდნენ კიდევ ამ დაპირებას. ამგვარად, კოზეტის სიზმარიც კი მას ეუთვნოდა. თვალს არ აშორებდა და ხანდახან თავის სუნთქვით შეარხევდა ხოლმე მოკლე თმას კოზეტის კეფაზე და თან აღტაცებული იძახდა, — ბეწვი არ არის აქ არც ერთი, რომ ჩემი არ იყოსო. — შეჰხაროდა და თაყვანსა სცემდა იმის ტანისამოსს, კოხტად შეკრულ ბაფთს, ხელთათმანს, სახელოს, პაწია ფეხსაცმელს, როგორც ერთგვარ წმინდა საგნებს, თავის საკუთრებას. — მე ვარ მფლობელი ამ ბაჟნის ლამაზი სავარცხლისა კოზეტის თმაში, — ფიქრობდა მარიუსი მიყრუებულ, ჯერ გამოუჩვეველი ჟინის ძახილის გამო, რომელიც ნელ-ნელა იზრდებოდა, — ერთი ღილი არ არის კოზეტის ტანსაცმლისა, ერთი თვალი იმის წინდისა, ერთი ბწკარი იმის კორსეტისა, რომ ჩემი არ იყოსო. კოზეტთან რომ იყო, ისე გრძნობდა თავს, როგორც თავის საკუთრებასთან, თავის კუთვნილებასთან, როგორც თავის მბრძანებელ და თან მონასთან. ისე შეეერთებინათ თავიანთი სული, რომ თავთავისას ველარ იცნობდნენ, გაყრა რომ მონდომებოდათ. — ეს ჩემია! — არა, ჩემია! — სცდები, გარწმუნებ! — ჩემია, ჩემი! სწორედ მე ვარ, შენად რომ მიგაჩნია! — მარიუსი კოზეტის ნაწილი გამხდარიყო და კოზეტი მარიუსის ნაწილი. მარიუსი გრძნობდა, რომ იმის სულსა და გულს დაჰპატრონებოდა კოზეტი. კოზეტი ჰყოლოდა, კოზეტის სული და გული თავისად ჰქონდა,

ეს ისეთივე საჭიროება იყო სიცოცხლისა. როგორც სუნთქვა. ასეთი რწმენა, ასეთი გახელება, ასეთი უბიწო შეერთება ასულდგუმლებდა მარიუსს, როდესაც მეხივით მოხვდა კოზეტის სიტყვა, — წასვლა მოგვიხდებო. ცხოვრების მიმდინარეობის მკაცრი ხმა მოესმა: — შენი არ არის კოზეტო.

ექვსი კვირა იყო, ცხოვრების გარეშე იმყოფებოდა მარიუსი, როგორც ვთქვით, და ამ სიტყვამ — წასვლა მოგვიხდებო, — ისევ ცხოვრებას დაუბრუნა, გამოაფხიზლა.

ხმა ველარ ამოელო. ის იგრძნო უცბად კოზეტმა, რომ მარიუსს ყინულივით გაუხდა ხელი.

— რა დაგემართა?

პასუხი მისცა, მაგრამ ისეთი ჩუმი ხმით, რომ ძლივს გაავონა:

— ვერ გავიგე, წელან რომ მითხარი.

ქალმა განუმეორა:

— ამ დილას მამაჩემმა სამგზავროდ მომზადება მიბრძანა: ჩაალაგე, რაც დაგჭირდება, მზად იყავ წასასვლელად. დიდ ჩანთაში შენი ნივთები ჩაალაგე, მომცროში ჩემი საცვალი, და დღეს სწორს იქნება ინგლისისკენ წავიდეთო.

— მაგრამ ეს ხომ შეუძლებელია! — შეჰყვირა მარიუსმა.

დანამდვილებით შეიძლება ვთქვათ, რომ ამ წამს მარიუსის თვალსაზრისით არავითარი ბოროტმოქმედება მთავრობისა, არავითარი ძალმობრეობა, არავითარი თარეში მტარვალობისა, არავითარი ავკაცობა ბუზირისისა, ტიბერიუსისა ან ანრი მერვისა არ შეედრებოდა თავისი სისასტიკით ბ. ფოშლევანის განზრახვას, თავისი ქალი ინგლისს წაეყვანა რალაც საქმეების გამო.

და მისუსტებული ხმით ჰკითხა:

— მერე როდის მიდიხარ?

— არ ვიცი, არ უთქვამს.

— და როდის დაბრუნდებით?

— არც ეგ ვიცი.

წამოდგა მარიუსი და ცივად ჰკითხა:

— მერე თქვენც წახვალთ, კოზეტ?

ცრემლით არა, მაგრამ მწუხარებით სავსე ჰქონდა კოზეტს ლამაზი თვალი, როცა ჰკითხა, თითქო გონება ერევათ:

— სადა?

— წახვალთ ინგლისში?

— თქვენობით რად შელაპარაკებო?

— ეს მითხარით, წახვალთ თუ არა?

— მაშ რა ვქნა, რას შეტყვი? — ამოიყენეს კოზეტმა.

— მაშ წახვალთ? წახვალთ?

— თუკი მამაჩემი წავა?

— მაშ წახვალთ?

კოხეტმა ხელი დაუქირა და ალერსი დაუწყო ხმის ამოუ-
ლებლად.

— კარგი! — თქვა მარიუსმა. — თუ აგრეა, მეც წავალ, ოღონდ
სულ სხვაგან!

კოხეტმა უფრო იგრძნო, ვიდრე მიხვდა, ამ სიტყვის მნიშვნე-
ლობა; ისე გაყვითლდა, რომ თეთრადა ჩანდა ხეების ქვეშ სიბნე-
ლეში, და წაილულლულა:

— რაო? ეგ რა თქვი?

დააქებრდა მარიუსი, მერე ზეცას აღაპყრო თვალი და უპა-
სუხა:

— არაფერი.

და თავის სატრფოს რომ გადმოხედა, ნახა, რომ ფიქმებოდა
მისი კოხეტი. თუ გიყვართ ქალი, მისი ღიმილის ელვარება ბნელ-
შიაც ბრწყინავს.

— რა ბავშვები ვართ! ერთი რამ მოვიფიქრე, მარიუს.

— რა?

— შენც გამოგვეყვე, თუ წავალთ. მე შეგატყობინებ, სად წა-
ვალთ, და შენც იქა მნახავ.

მთლად გამოფხიზლებულიყო უკვე მარიუსი, ისევ ცხოვრების
სინამდვილეში ჩავარდნილიყო.

— მეც წამოვიდე? რა ადვილად სჯი! წამოსვლას ფული უნდა და
მე კი არა მაქვს, ინგლისში წამოვიდე? როგორ წამოვიდე, რომ კურ-
ფერიაკისა მმართვეს, — ჩემი მეგობარია, შენ არ იცნობ, — სწორედ
არ ვიცი, მგონი, ორას ფრანკზე მეტი? ერთი ძველი ქუდი მხურავს,
იმაში სამ ფრანკს არავინ მომცემს. ტანისამოსს ღილები აკლია, პე-
რანგი დახეულია, ნიდაყვში გამოფხრეწილი და წაღებში კიდევ წყა-
ლი შემდის. ექვსი კვირაა, ისე აღარ მახსოვდა ჩემი ტანისამოსი, რო-
გორც შარშანდელი თოვლი; არაფერზე ვზრუნავდი და არც შენ გე-
უბნებოდი. რომ იცოდე, კოხეტ, რა წყალწაღებულნი ვარ! შენ
მარტო ღამით მხედავ და მამკობ შენი სიყვარულით. დღისით რომ
მნახო, იქნება ერთი სუ გამომიწოდო! ინგლისში წამოვიდე? იმდე-
ნიც კი არა მაქვს, რომ პასპორტის ხარჯის გადახდა შევ-
ძლო.

ხესთან მივარდა იქვე, მის გვერდით რომ იდგა, ორივე ხელი
თავში იტაცა, შუბლი ხის ქერქს მიაღო და არც ამ ხესა გრძნობდა,
შუბლს რომ ჰკაწრავდა, არც სისხლს, საფეთქლებში მოწოლილს

იღვა ასე უძრავად. წასაქცევად გამზადებული, როგორც სასოწარ-
კვეთილების ქანდაკება.

კარგა ხანს იღვა ასე. უფსკრულში რომ ჩაეარდებოდა ადამიანი,
შეიძლება სულაც ველარ დააღწიოს თავი, მაინც მობრუნდა, უკნი-
დან რალაც ხმა მოესმა, ჩაყრუებული, ტკბილი, სევდით აღსავსე.
კოზეტი იყო, ქვითინებდა.

ორ საათზე მეტი იტორა კოზეტმა... მარიუსის გვერდით, ის კი
თითქოს უგრძობელი გამზდარიყო.

მერე მივიდა, მუნლებზე დაეცა, თავი დახარა, ფეხის წვერი
დაინახა, კაბის ძირიდან გარეთ გამოყოფილი, და იმას აკოცა.

გაჩუმებული შეჰყურებდა კოზეტი, არაფერს უშლიდა. არის
ხოლმე წამი, როდესაც ისე იღებს ქალი სიყვარულის თაყვანისცე-
მას, როგორც დაღვრემილი, თავისი მოვალეობის ერთგული
ღვთაება.

— ნუ ტირი, — სთხოვა მარიუსმა.

ქალმა ამოილულლულა:

— მე რომ შეიძლება წავიდე და შენ კი ვერ წამოხვალ?

შეესიტყვა მარიუსი:

— გიყვარვარ განა?

ქვითინით უპასუხა კოზეტმა იმ სამოთხისებური სიტყვით, რო-
მულიც არასდროს არ არის ტკბილი, როგორც მაშინ, როდესაც
ცრემლი თან ახლავს.

— გაღმერთებ!

მარიუსი განაგრძობდა თხოვნას ვამოუთქმელი ალერსით სავსე
ხმით.

— ნუ ტირი, ნუთუ არ ამისრულებ თხოვნას? ნულარა ტირი.

— შენ გიყვარვარ? — შეეკითხა კოზეტი.

ხელი დაუჭირა მარიუსმა:

— ჩემო კოზეტ, ჩემს დღეში არავისთვის მიშცია ჩემი პატიო-
სანი სიტყვა, რადგან მეშინია, — ვაითუ ვერ ავასრულო და შევრ-
ცხვე-მეთქი. აქ კი, აი, ვგრძნობ, რომ გვერდით მიდგას მიცვალე-
ბული მამაჩემი. ჰოდა, პატიოსან სიტყვას გაძლევ, უწმინდეს სიტყ-
ვას, თუ წახვედი, ცოცხალს ველარა მნახავ.

იმნაირი კილოთი წარმოთქვა ეს სიტყვები, ისეთი სევდით და
თავგანწირულის სიმშვიდით, რომ კოზეტი კანკალმა აიტანა. ის ში-
ნაგანი სიცივე იგრძნო, რომელსაც იწვევს ჩვენში რალაც მძიმე და
გარდუვალი. გაშეშებული შესცქეროდა მარიუსს, ტირილიც კი შე-
წყვიტა.

— ახლა ყური მიგდე, ხვალ ნუ მომელი.

— რატომ?

— ზეგ კი აქა ვარ.

— ოჰ, რატომ ხვალ არა?

— ნახავ.

— ერთი დღე უშენოდ? შეუძლებელია.

— მოდი შეეწიროთ ერთი დღე, რომ მთელი სიცოცხლე შევიდინოთ.

და ისე წარმოთქვა, ჩუმად, თავისთვის, მარტო:

— იმისთანა კაცია, რომ თავის ჩვეულებას არაფრით უღალატებს. თავისდღეში არავინ მიუღია, თუ არ საღამოს.

— ვისზე ამბობ მაგას? ვინ არის ეგ კაცი?

— მე არაფერი მითქვამს.

— ვილაყის იმედი გაქვს. რატომ არ შეტყვი?

— ზეგამდე დამაცადე.

— შენ ავრე გსურს?

— ჰო, ჩემო კოხეტ.

წამოდგა კოხეტი, ორივე ხელით დაუჭირა ხელი, თითის წვერებზე შედგა, რომ შიგ თვალებში ჩაეხედა მარიუსისთვის და ამოეკითხა იმისი იმედი.

მარიუსმა განაგრძო:

— საჭირო იქნება შენთვის ჩემი მისამართი; შეიძლება მოხდეს რამე ისეთი, რომ დაგკირდეს. მე ჩემ მეგობართანა ვცხოვრობ, ჟურფეირაკთან, ვერერის ქუჩაზე თექვსმეტ ნომერში.

ჯიბიდან კალმის დანა ამოიღო და გალესილ კედელზე ამოკრა თავისი მისამართი:

— ვერერის ქუჩა, № 16.

კოხეტი კი ისევ თვალში ჩააცქერდა:

— მითხარ, მარიუს, რას აპირებ? გამიზიარე შენი განზრახვა. ჰო. გამაგებინე, რომ დამშვიდებული ვიყო ამაღამ.

— ჩემი განზრახვა? აი რას გეტყვი: ყოვლად შეუძლებელია, ღმერთმა ინებოს ჩვენი განშორება. მაშასადამე, ზეგ საღამომდე მომიცადე.

— მე ჩემი დამემართება, მანამ ვნახავ. შენ გარეთა ხარ, მიხვალ-მოხვალ. რა ბედნიერები ხართ კაცები! მე კი უნდა ვიჯდე მარტოდმარტო, დაღონებული, გულდაწყლულებული. მაშ რას აპირებ ხვალ საღამოს, მაგას კი არ შეტყვი?

— მინდა ვცადო.

— მაშ მე, ღმერთს შევევედრები და სულ შენ ფიქრში ვიქნები, რომ ცდამ ამაოდ არ ჩაგიაროს. აღარასა გკითხავ, რაკი არ გინდა.

შენა ხარ ჩემი მბრძანებელი. ხვალინდელ საღამოს სიმღერით გავატარებ; „ევრიანტადან“ ვიმღერებ, შენ რომ გიყვარს, ჩემად რომ ისმენდი, ჩემი ფანჯრების ქვეშ. მაგრამ ზეგ საღამოს კი აღრე მოხვალ. სწორედ ცხრა საათზე გელი და არ დაიგვიანო. რა საშინელებაა, ღმერთო, ეს დაუღამებელი დღეები! გაიგე, როგორც კი დაპკრავს ცხრას, მე აქ ვარ, ბაღში.

— მეც აქ დავხვდები.

და ხმისამოუღებელივ, ერთი და იმავე ფიქრით აღძრულნი, გატაცებულნი იმ ელექტრონული დენით, რომელიც შეუწყვეტელივ ერთ არსებადა ჰქმნის ორ შეყვარებულს, ვნებით გაგიჟებულნი მოეხვედნენ ერთმანეთს, გულში ჩაიკრეს და ვერც კი შენიშნეს, როდის და როგორ შესწებებოდა ერთმანეთს იმათი ბაგე, როდესაც თვითონ ისინი ნეტარებით დამტკბარნი, მაგრამ თვალცრემლიანნი, ვარსკვლავებით მოქედილ ცას შესცქეროდნენ.

მარიუსი შინ რომ წავიდა, ქუჩაში აღარავინ იყო. სწორედ ის დრო იყო, ეპონინი რომ მიჰყვა ბულვარამდე ქურდებს, რომელნიც იქ მიემალნენ.

ხეს რომ მიეკრა მარიუსი და გამოსავალს ეძებდა, ერთმა აზრმა გაუელვა მოულოდნელად, აზრმა, რომელიც თვითონვე შეუძლებლად მიაჩნდა. ხავსს ეჭიდებოდა წყალწაღებული.

თ ა ვ ი მ ა ზ ვ ი დ ა

მოხუცებულის და ყმაფვილის გულის უთანხმოება

მოხუცებული ჟილნორმანი იმ დროს უკვე ოთხმოცდათერთმეტი წლისა იყო, ისევ ისე თავის ქალთან ცხოვრობდა ფილ-დე-კალვერის ქუჩა № 6, ძველ საკუთარ სახლში. ძველებური კაცი იყო, როგორც მკითხველსაც ეხსოვება, ერთი იმ კაცთაგანი, რომელიც გულგრილად ელის სიკვდილს, და რომელსაც ვერც ხნიერება მოჰლუნავს წელში, ვერც დარდი და სევდა გაუტეხავს გულს.

მაგრამ რამდენიმე წელიწადი იყო, სულ იმასა ჩიოდა იმისი ქალი, — მამაჩემი მისუსტდებოდა. — სილას აღარ გაჰკრავდა ხოლმე თავის მოახლეებს; იმ ძალით ვეღარა სცემდა თავის ჯოხით კიბის საფეხურს, როდესაც მალე არ უღებდა კარს თავისი ბასკი. ივლისის რევოლუციამ თითქმის არაფრით შეაწუხა, თუმცა ექვს თვეს გასტანა. თითქმის სრული დამშვიდებით წაიკითხა „მონიტორში“ ასეთი შეუსაბამო სიტყვები: „ბატონი უნალო კონტე, დიდებული საფრან-

გეთისა“. ნამდვილი თუ გნებავთ, მქმენვარება მორეოდა მოხუცებულის გულს, მაგრამ არ ნებდებოდა, არ სურდა დაეთმო: როგორ, ისა და დამარცხებული ყოფილიყო? ეს არც ფიზიკურ აგებულებაში ჰქონდა მოსუცს, არც ზნეობრივ ბუნებაში, მაგრამ გულით კი გრძნობდა, რომ სუსტდებოდა. ოთხი წელიწადი სულ მარიუსის მოლოდინში იყო კაცი; გულმაგრად ელოდა სრულიად დარწმუნებულად, რომ მოვა ის საძაგელი, აბეზარი და, დღეს იქნება, თუ ხვალ, ზარს დაუწყარუნებს, და ახლა კი, როდესაც მოერეოდა ხოლმე ავის შესაძლებლობის ფიქრი, — ცოტა რომ კიდევ დაიგვიანოს... ის კი არ აწუხებდა, რომ სიკვდილი უახლოვდებოდა; არა, სამწუხაროდ ისა ჰქონდა, რომ შეიძლებოდა ვეღარც კი ღირსებოდა მარიუსის ნახვა. აქამდე ისე ქარმაგად იყო, რომ აზრადაც არ მოსდიოდა — ვაი, თუ ისე მოვკვდე, ჩემი შვილიშვილი ვერა ვნახო: — ახლა კი უფრო და უფრო სშირად ეპარებოდა ეს ფიქრი და ჰყინავდა კაცს. როგორც ყოველთვის მოსდებდა ხოლმე, საცა კი ბუნებრივი და ნამდვილი სიყვარულია, განმორებამ უფრო გააძლიერა პაპის სიყვარული თავისი უმადური შვილიშვილისადმი, რომელმაც ისე არხეინად მიატოვა. დეკემბრის ღამით არის, ათი გრადუსის ყინვაში, რომ სულ მზე აგონდება ადამიანს. ბ. ჟილნორმანს არ შეეძლო, ან ეგონა, რომ არ შეეძლო პირველი თვითონ გამოლაპარაკებოდა, მოხუცებული პაპა, თავის გაზრდილ შვილიშვილს. — მოვკვდები და ამას კი არ ვიზამო, — იძახდა. იმისთვის რომ ეკითხათ, მარიუსის წინაშე მას არავითარი დანაშაული არ მიუძღოდა, მაგრამ ყოველთვის ღრმა სიყვარულით იგონებდა და თან საფლავის კართან მდგომი მოხუცებულის უიმედობით.

კბილები სცვიოდა ნელ-ნელა და ახლა ეს უმატებდა მწუხარებას.

ბ. ჟილნორმანს, — ამას თავის თავსაც კი არ გაუტყდებოდა, რადგან შერცხვენილი დარჩებოდა და გაშმაგებული, — თავისი არც ერთი საყვარელიც კი არა ჰყვარებია ისე ძალიან, როგორც მარიუსი უყვარდა.

თავის ოთახში, საწოლის ფეხით, ძველი სურათი ჰქონდა თავისი უმცროსი ქალისა, რომ დილით, როგორც კი თვალს გაახელდა, პირველად ეს სურათი დაენახა. სურათი მაშინ იყო დახატული, როცა მისი ქალი, შემდეგში პონმერსის მეუღლე, და გარდაცვლილი, თვრამეტი წლისა იყო. სულ იმ სურათს შესცქეროდა მოხუცებული და ერთხელ წამოიძახა:

— ძალიანა ჰგავს თავის დედას.

— ჩემს დას? — შეეკითხა უფროსი ქალი, — დიახ, ძალიანა ჰგავს.

მოხუცებულმა სხვაც დაუმატა:

— „იმასაცა“ ჰგავს.

ერთხელ დაღვრემილი იჯდა, მუხლი მუხლზე მიედო, თვალი მოეხუჭა და დაფიქრებულიყო. გაბედა როგორღაც შემისმა ქალმა და ჰკითხა:

— მამაჩემო, ნუთუ ისეე უჯავრდებით?..

გაჩუმდა, ვეღარ გაბედა დაებოლოებინა თავისი კითხვა.

— ვის უუჯავრდები? — ჰკითხა მამამ.

— საწყალ მარიუსს?

მალლა აიღო თავისი ბებერი თავი. გამხდარი, დანაოჭებული ხელი მაგიდას დაჰკრა და აღშფოთებით უპასუხა:

— როგორ? თქვენ სთქვით, საწყალი მარიუსიო? საძაგელი რამ გახლავთ ის ვაჟბატონი, საზიზღარი, თავმომწონე, უმადური, უგულლო და უსულო, ამაყი, ამპარტავანი და ამასთან გულღრძო!

და თავი მიიბრუნა, — არ დაინახოს ჩემმა ქალმა, რომ ცრემლით ამევესო თვალიო.

სამი დღის შემდეგ გაჩუმებული იჯდა მთელი ოთხი საათი და მერე უცბად მივარდა თავის ქალს:

— მე მგონია, ვთხოვე ქალბატონ ჟილნორმანს, რომ მისი ხსენება არ ყოფილიყო ჩემს სახლში!

მას შემდეგ საბოლოოდ გადაწყვიტა ქალმა, რომ შეუძლებელი იყო მათი შერიგება, და შემდეგ ღრმასწროვან დასკვნაზე შეჩერდა:

— მამაჩემს აღარ უყვარდა ჩემი და, რაკი ის სისულელე ჩაიდინა, და, ცხადია, იმისი შვილიც ეჯავრება.

„ის სისულელე ჩაიდინა“ ნიშნავდა პოლკოვნიკს გაჰყვა ცოლად.

ძალიან უნდოდა ჟილნორმანის ქალს მარიუსის მაგივრად თავისი მამის ოჯახში შეეყვანა თავისი მოწონებული თეოდული, მაგრამ ვერას გახდა, როგორც მკითხველიც დაინახავდა; არ ივარგა მარიუსის მოადგილემ, მან ვერ დაიჭირა ჟილნორმანის გულში მარიუსის ადგილი. ტიხით არ ამოივსება დაცარიელებული გული. თეოდულსაც თავის მხრივ, თუმცა დიდი მემკვიდრეობის სუნი მისდიოდა, მაინც არ უნდოდა პირმოთნეობით მოეწონებინა თავი. მოხუცებულმა მალე მოაბეზრა თავი თეოდულს, და თეოდული კიდევ უფრო მალე შეეჯავრა ჟილნორმანს. ყმაწვილი ოფიცერი იყო თეოდული, მხიარული, მაგრამ უბედი, ქარაფშუტა და უწმამური; დროსტარების მოყვარე, მაგრამ უვარგის წრეში: მართალია, საყვარლები ჰყავდა, მაგრამ ისიც მართალია. რომ სულ თავის საყვარლებზე ლაპარაკობდა და ცუდადაც ლაპარაკობდა. თავისი ნაკლოვანება თან

აქლდა ყოველ მის ღირსებას. სულ იმას უამბობდა ჟილნორმანს, რომ თავისი რაზმის სადგომის მიდამოებში, ბაბილონის ქუჩაზე, გამარჯვებული იყო ქალებში. ვარდა ამისა, ხანდახან სამხედრო ტანისამოსით ეწვეოდა ხოლმე ჟილნორმანს, სამფეროვანი კოკარდით, ბოლოს იმითი გათავდა საქმე, რომ გამოუცხადა ჟილნორმანმა თავის ქალს: — თავი მომაბეზრა შენმა თეოდულმა. არად ვარგებულა მშვიდობიანობის დროს სამხედრო კაცი! თუ აგრე გინდა, შენ მიიღე ხოლმე. მე მგონია, რომ ნამდვილი ხმლით ხელში მებრძოლი უფრო კარგია, ვიდრე ეს მეკობტავე, ხმალი რომ აუთრევი. ბრძოლაში რომ ხმლების ჩახაჩუხი გაისმის, იმის აზრი აქვს რამე, რაღაცას ემსახურება და იმისთვის იბრძვის. ესენი კი ჩამოიკიდებენ ხმალს, ძირს დაუშვებენ მიწაზე და ისე მიათრევენ. კაცი ვიყო და აგრე ვიკვებდე ჩემს ვაჟაკობას? კაცი ვიყო და ასე ყმაწვილ გოგოსავით ვიწერწეტებდე წელს? ფორმის ტანისამოსის ქვეშ კორსეტი მეცვას? თუ კაცია ადამიანი, თანასწორ მანძილზე გაუდგება ბაქაობასაც და პრანჰევა-გრენასაც. ცარიელი ტრაბახი და თავის მოწონება! შენთვის დამითმია შენი თეოდული.

ქალმაც გასცა პასუხი:

— კარგი, მაგრამ ხომ ნათესავია თქვენი, თქვენი ძმის შვილი-შვილი?

და მაშინ აღმოჩნდა, რომ ბ. ჟილნორმანი თავით ფეხებამდე პაპა იყო, ბიძაობას არ აპირებდა.

ტკვიანი მოხუცი იყო, შეადარა ერთმანეთს. ორთავე ყმაწვილი და ამ შედარებამ უფრო მეტად დაანანა მარცხის განშორება.

ერთ საღამოს, — ეს იყო ოთხ ოცნის, და მიუხედავად ამისა, მშვენიერი ცეცხლი გუზგუზებდა ბ. ჟილნორმანის ბუხარში, მოხუცმა დაითხოვა ქალი, იქვე, მეორე ოთახში მიუჯდა საკერავს: მარტო იყო მოხუცებული თავის საგანგებო სურათებით დამშვენებულ ოთახში; ფეხები ბუხრის მოაჯირზე შეეწყო, უკან კორმანდელის თეჯირი ედგა და მაგიდას დაყრდნობოდა, რომელზედაც ორი სანთელი ერთო მწვანე შუქფარიანი; ძვირფასი ნაქარგით გადაკრულ საგარძელში იჯდა, წინ გაშლილი წიგნი ედო, მაგრამ არა კითხულობდა; ტანისამოსი „თავის მოდისა“ ეცვა „incroyable“, რომელიც გარას ძველებურ სურათს მოგაგონებდათ; ქუჩაში რომ ასე მოსთელი გასულიყო, ქვეყანა დაედევნებოდა; მაგრამ ქალმა იცოდა, რომ ასე იქნებოდა და როგორც კი სახლიდან გასვლას დააპირებდა ბ. ჟილნორმანი, ქალი ერთი ეპისკოპოსის მანტიისმაგვარ განიერ წამოსასხამს შემოახვევდა ხოლმე, და ასე უმაღლავდა ძველებურ მორთულობას; შინ რომ იყო, მარტო დასაწოლად და ასადგო-

მად ცოტახნით ჩაიცვამდა ხოლმე ხალათს: — ბებრის შეხედულობას აძლევს ადამიანს ხალათით.

სულ მარიუსზე ფიქრობდა ბ. ჟილნორმანი, ეს იყო იმისი განუშორებელი სევდა და სიყვარული, და როგორც ყოველთვის არის ხოლმე, აქაც სიმწარე უფრო მეტი იყო, ვიდრე სიტკბოება. სიყვარულს ბრაზი სჯობნიდა, ადუღდებოდა და რისხვად ხდებოდა. იმ ყოფაში იყო უკვე, როდესაც აუცილებელ საჭიროებად ხდება ორში ერთის ამორჩევა, და სწორედ იმას იღებს და ურიგდება ადამიანი, რაც მიუღებლად და შეუწყნარებლად მიაჩნდა. თვითონვე უმტკიცებდა თავის თავს, რომ დღეს აღარავითარი საფუძველი არ მოიპოვებოდა მარიუსის დაბრუნების შესაძლებლობისა; ეტყობა არ უწერია ეს მარიუსს, თორემ აქამდე დაუბრუნდებოდა თავის პაპას და თავის ოჯახსო. ამათა უკვე მისი ლოდინი და სჯობს გაათაოს წუხილი, შეურიგდეს იმ აზრს, რომ ვეღარ ეღიარება „იმ ვაებატონის“ ნახვას, ისე დალევს სულს; მაგრამ ვერ ურიგდებოდა ამ დასკვნას მისი ბუნება და აღშფოთებულყო, ბებერი მშობლის გულს არ შეეძლო დათანხმებოდა ამაზე. — როგორ? — ყოველდღე ეუბნებოდა თავის თავს მოხუცებული, — ნუთუ არ დაბრუნდება? გულზე დაუშვებდა მოტვლეპილ თავს, სევდით და ბრაზით სავსე თვალთ შესტკეპროდა ბუხარში ცეცხლს.

ასე დაღვრემილი იჯდა ბუხართან. როდესაც ოთახში შევიდა მისი ბებერი მოსამსახურე ბასკი და მოახსენა:

— ბატონი მარიუსი გახლავთ. მიიღებთ, ბატონო, თუ არა?

წამოიწია მოხუცებულმა, წელში გასწორდა. მთლად გაფითრებული, დაემსგავსა ცხედარს, რომელიც ელექტრული დენის გავლენით წამომდგარა. გულს ეცა, რაც სისხლი ჰქონდა. ძლივს მოახერხა ორი სიტყვის წარმოთქმა:

— რაო? ბატონი მარიუსი?

— რა მოგახსენოთ? — უპასუხა ბატონის რისხვით სავსე სახით შეშინებულმა ბასკმა. — მე არ მინახავს. ნიკოლეტმა მითხრა, — ერთი ყმაწვილი კაცი არის ბატონის სანახავად. მოახსენეთ, რომ მარიუსი გახლავთო.

ჩუმი ხმით წაილულულა მოხუცებულმა:

— მობრძანდეს.

და ისევე დარჩა, როგორც იყო, თავს აცანცარებდა, თვალთ კარს შესტკეპროდა.

აგერ, გაიღო კარი, ყმაწვილი კაცი შიგნით. ეს მარიუსი იყო.

კართანვე გაჩერდა, თითქოს ელოდა ნება მიეცათ პაპასთან მისვლისა.

ძველი, გაცვეთილი ტანისამოსი ეცვა, მაგრამ შუქფარი აბნე-
ლებდა ოთახს და ეს გარემოება შეუმჩნევლად რჩებოდა. მარიუსისა
მარტო სახე ჩანდა, დამშვიდებული და ჩაფიქრებული, მაგრამ სა-
ოცრად დაღონებული.

კეუაზე ვეღარ მოსულეყო განცვიფრებული და გახარებული
მოხუცი. ცოტა ხანს ასე დარჩა; ვერაფერსა ხედავდა, რალაც სინათ-
ლის გარდა, თითქო მოჩვენება სდგომოდა თვალწინ და იმას გამო-
ელოს ეს სინათლე. გული მისდიოდა. — თავბრუ ეხვეოდა. ცხადად
ხედავდა მარიუსს. ის იყო, ის, მარიუსი იყო.

ძლივს! ოთხი წლის შემდეგ თავით ფეხებამდე ერთი თვალის
გადაკვრით დაინახა მშვენიერი ყმაწვილი, კეთილშობილი, ზრდი-
ლობიანი, უკვე დავაყვაცებული, დარბაისელი, მომხიბლავი. გულით
უნდოდა დაეძახა, მოხვეოდა, გულში ჩაეკრა. ალერსის სიტყვებით
ავსებოდა გული და ვეღარ იტევდა; ამდენი ხნის სიყვარული და
ტკბილი ალერსი მოსდგომოდა პირზე და — ვინაიდან ჩვეული იყო
ასეთ ქცევას — გულთანდების მაგივრად სულ სხვა წარმოთქვა:

— რა გნებავთ აქ?

შემკრთალმა მარიუსმა ძლივს მიუგო:

— ბატონო...

ბ. ყილნორმანს უნდოდა, მისულიყო მარიუსი, გულში ჩაჰკერო-
და. უკმაყოფილო იყო მარიუსითაც და თავისი თავითაც. იგრძნო,
რომ მეტად უკმეხად დახვდა თავის შვილიშვილს, და იმასაც გულ-
ცივობას აბრალებდა. აუტანელ ტანჯვას განიცდიდა მოხუცებულის:
გრძნობდა, რომ გული უდნებოდა სიყვარულით და საქმით კი მხო-
ლოდ უსეშობას ამკლავებდა და ისევ ძველი სიმწარე მოერია. არ
გაათავებინა მარიუსს თავისი და შეუტია:

— მაშ რიდასთვის მობრძანდით?

ამ მაშ-ს თავისი მნიშვნელობა ჰქონდა; — თუკი არ მომხევევით
და არ მაკოცებთო. — მარიუსი შესტკეპროდა პაპას, რომელსაც ჯე-
რაც არ მოსვლოდა ფერი და მარმარილოს ქვასავით თეთრი იყო:

— ბატონო...

ისევ სასტიკად შეაწყვეტინა პაპამ:

— ბოდიშის მოსახდელად მოხვედით? შეიგნეთ, თუ არა თქვენი
დანაშაული?

უნდოდა, ამით გზა ეჩვენებინა ბიჭისთვის და მოელუნა, დაე-
მორჩილებინა. ათრთოლდა მარიუსი; თავის მამის უარყოფას უბრძა-
ნებდნენ: თავი დალუნა და მიუგო:

— არა, ბატონო.

— მაშ რა გინდათ ჩემგან? — შეჰყვირა მოხუცებულმა, რო-

მელსაც გული გაუპო ამ პასუხმა და მით უფრო გააშმაგა, -- რა გინდათ ჩემგან?

ვედრებით აღაპყრო ხელები მარიუსმა, წინ წაიწია თავის პაპისკენ და სუსტი, ათროლებული ხმით უთხრა:

— შემობრალეთ, ბატონო.

ამ სიტყვამ შეარყია ეილნორმანი. ცოტა წინათ რომ ყოფილიყო წარმოთქმული, გულს მოუღობოდა მოხუცებულს. მაგრამ ახლა უკვე გვიან იყო. ფეხზე წამოდგა პაპა. ჯოხზე დაეყრდნო ორივე ხელით. ტუჩები გასთეთრებოდა, თავს ცანცარი გაჰქონდა. თავის მაღალი ტანით ზემოდან დაჰყურებდა თავდალუნულ მარიუსს.

— მე შეგიბრალეთ? ახალგაზრდა ჰაბუკი შებრალებასა სთხოვს ოთხმოცდაათორმეტი წლის მოხუცს? თქვენ ესლა იწყებთ ცხოვრებას, მე კი გავდივარ. თქვენ თეატრში დაბრძანდებით, მეჯლისში, კაფეში, დროს ატარებთ, ქეიფობთ, ჰკვიანი ბიჭი ხართ, მოხდენილი, ლამაზი, ქალებს მოსწონხართ; მე კი, ავერ ბუხართანა ვზივარ ამ შუტა ზაფხულში. თქვენ მდიდარი ხართ ჩვენი სიცოცხლის ერთადერთი ნამდვილი სიმდიდრით; მე კი სიბერის კუთვნილი სიღარიბის მეტი არა გამაჩნია რა, — უძლურება და მარტოობა! თქვენ მთლად გაქვთ თქვენი ოცდაათორმეტი კბილი, კარგი მადა, ჯანსაღობა, შხიარულება, დაბურული ტყე მაგ შავი თმისა; მე კი გათეთრებული ჰალარა თმაც აღარ შემრჩენია. კბილები აღარა მაქვს; აღარც ფეხი შემრჩა, აღარც ყური, აღარც მეხსიერება; სამი ქუჩის სახელი სულ ერთმანეთში მერევა, შარლოს ქუჩა, შომის ქუჩა და სენ კლოდის ქუჩა. ხედავთ, სადა ვარ? თქვენს წინ მთელი მომავალია, მზის სხივით გაბარწყინებული. მე კი ისე ღრმად შემიტოპია სიბნელეში, რომ ამ გაბარწყინებულშიც კი ვეღარას ვხედავ. თქვენ შეყვარებული ხართ, ამას რაღა კითხვა უნდა? მე კი არავის ვუყვარვარ. და მე მთხოვთ თქვენ შებრალებას? დალახვრა ღმერთმა! როგორ დაავიწყდა მოლიერს ეს ამბავი? თუ ასე ლაზღანდარობთ სასამართლოში, ბატონო ვეჭილებო, გულწრფელად მოგილოცავთ დახელოვნებას! ძალიან ბიჭები ყოფილხართ!

მერე ისევ თავისას დაუბრუნდა და გაბრაზებით ჰკითხა.

— ახლა არ იტყვიოთ, რა გნებავთ ჩემგან?

— ვიცი, ბატონო, რომ არ მოგწონთ ჩემი აქ მოსვლა, მაგრამ ცოტა სათხოვარი მაქვს თქვენთან, მოგახსენებთ და მაშინვე წავალ.

— რა სულელი ხართ! — შეუტია მოხუცებულმა, — მერე ვინ გეუბნებათ, წადი აქედანაო?

ეს იყო თარგმანი იმ ტკბილი სიტყვისა. რომელიც ღრმად ჰქონდა მოგროვილი გულის სიღრმეში: — ბოდიში მოიხადეთ, რა-

ღას უყურებთ? მოდი, მომეხვიე, რასა დგახარ? — გრძნობდა ბ. ჟილნორმანი, რომ ცოტა ხანს უკან წავიდოდა მარიუსი; რომ მეტად ავად დახვდა თავის საყვარელ შვილიშვილს; რომ იმისი მკაცრი უკმეზობა გააქცევდა საწყალ ბიჭს; კარგად გრძნობდა მას, უფრო და უფრო ერეოდა გულს მწუხარება, და რადგან მისი მწუხარება ყოველთვის ბრაზით გამოითქმებოდა, ეს ბრაზიც ზრდას ლამობდა. უნდოდა, რომ შეეგნო მარიუსს მისი გულის წუხილი. მარიუსს კი ვერ გაეგო, რა იყო მის გულში. ეს უფრო აბრაზებდა მოხუცს:

— როგორ? ოთხი წელიწადია, ქვა მოაგდეთ ამ სახლს, განზე გაუდექით პაპათქვენს, რომ სადღაც გადაკარგულიყავით; გული გაუწყალეთ თქვენს დეიდას; ის ირჩიეთ, რომ ყმაწვილკაცურად გეცხოვრათ, თავისუფლად, ადვილი გამოსაცნობი გახლავთ თქვენი წადილი, — რომ სალუქად გეცხოვრათ, დაბრუნებულყავით შინ, როცა მოისურვებდით, კარგად გაგეტარებინათ დრო, მხიარულად, ქეიფში. და ამოდენი ხნის განმავლობაში ერთხელაც არ მოგაგონდათ პაპათქვენი, რომ გეცნობებინათ; — ცოცხალი ვარო? ვალებს დაიდებდით, ცხადია, და ისიც კი არ იფიქრეთ, რომ პაპითქვენისთვის უნდა გეთხოვათ დანმარება. გადაჰკრავდით, ქუჩაში ჩხუბს ასტეხავდით, სხვის სახლს ფანჯრებს ჩაუშტვრევდით, და ოთხი წლის შემდეგ მოდიხართ ჩემთან, მაგის მეტი სხვა არა გაქვთ რა ჩემთვის სათქმელი?

მეტად მკაცრად ცდილობდა ჟილნორმანი თავისი შვილიშვილის გულში ჩაკვრას, მაგრამ ამ სიმკაცრის მეტს ველარას ხედავდა მარჩიუსი და ჩუმად იღგა. ბოლოს გულზელი დაიკრიფა პაპამ. რაც მედიდურობის და დიადობის ნიშანი უნდა ყოფილიყო, და მწარედ მიმართა მარიუსს:

— გავათაოთ! ცოტა რამ სათხოვარი მაქვსო, წელანა თქვით, აბა, რა სათხოვარი გაქვთ? რა გინდათ? რა არის? თქვით, რაღას უცდით?

— მოგახსენებთ, ბატონო. — მიუგო მარიუსმა იმ კილოთი, რომლითაც მარტო უფსკრულის პირას მდგომი შესძლებს ხმის ამოღებას. — მე გიახელით, რომ გთხოვოთ... ნება მიბოძეთ, ცოლი შემვიტოო.

ბ. ჟილნორმანმა ზარი დარეკა. ბასკმა შემოაღო კარი.

— სთხოვეთ ჩემს ქალს, აქ მობრძანდეს.

წამი არ გასულიყო ჯერ, ხელახლა გაიღო კარი და ჟილნორმანის ქალი გამოჩნდა. ოთახში არ შევიდა. ხელები დაეშვა მარიუსს და ფერმიხდბლი, უმწეო იღგა, თითქოს დამნაშავე ყოფილიყო.

ბ. ჟილნორმანი ბოლთასა სცემდა ოთახში. მიუბრუნდა თავის ქალს და უთხრა:

— არაფერი! ბატონი მარიუსი გახლავთ. მიესალმეთ. ცოლს ირთავს ბატონი, სომ გაიგეთ? ახლა მიბრძანდით.

მოკლედ, ხრინწიანად ისვროდა თავის სათქმელს ჟილნორმანი და ცხადი იყო, ძლივს იმაგრებდა აღშფოთებას. გაშტერებული თვალთ შეხედა მარიუსს თავისმა დეიდამ, თითქო ძლივს იცნოო, ხმა არ ამოიღო და ისე სწრაფად გაქრა, როგორც ქარიშხლით გატაცებული ჩალის ღერი.

ჟილნორმანი ისევ ბუხარს მიეყრდნო.

— ცოლს ირთავთ? ოცდაერთი წლის ბიჭი? უკვე გარიგებული გექნებათ საქმე! ერთი ნებართვა გაკლავთ, სხვა საფიქრალი აღარა გაქვთ რა! სულ უბრალო მოთხოვნილებაა ზრდილობისა! დაბრძანდით, ბატონო. ვიცი, დიდი რევოლუცია გადაიარეთ მას შემდეგ, რაც მე თქვენ აღარ მინახიხართ. იაკობელებმა გაიმარჯვეს—ძალიან კმაყოფილი უნდა ყოფილიყავით ამ გამარჯვებით, იქნება, რესპუბლიკის მომხრეცა ხართ მას შემდეგ, რაც ბარონი ბრძანდებით? თქვენ მშვენივრად მოათავსებთ ერთად რესპუბლიკას და ბარონობას. რესპუბლიკა შეგიზავებთ ბარონობას. ივლისის რევოლუციამ ახალი ღირსება არა მოგანიჭათ რა? თქვენც ერიეთ განა ლუვრის აღებაში, ბატონო? აი, აქვე, ჩვენს ახლო სენტ ანტუანის ქუჩაში, ნონენდიერის ქუჩის პირდაპირ, ერთი სახლის მესამე სართულის კედელში ყუმბარა არის ჩამჯდარი და კედელზე წარწერა მოჩანს შესანიშნავი: „29 ივლისი 1830 წ.“. მიდით და დატკბით, ძალიან კარგი სანახავია. აჰ! ძალიან საქმეს არიგებენ თქვენი მეგობრები! მართლა, რატომ შადრევანს არ გააკეთებენ, მოედანზე. ჰერცოგ დე-ბერის ძეგლის ალაგას? მაშ ცოლს ირთავთ? ხომ არ გამიწყრებით, რომ გავბედო და გკითხოთ, ვინა ბრძანდება თქვენი დანიშნული?

გაჩუმდა, მაგრამ მანამ მარიუსი ხმას ამოიღებდა, თავისებურად შეუტია:

— მართლა! თქვენი ჯიბე რაღასა ბრძანებს? ქონება შეიძინეთ? რას გაძლევეთ ვეკილობა?

— არაფერს. — უპასუხა მარიუსმა გულმაგრად და გამბედავად.

— არაფერს? — მაშ არაფერი გაქვთ, გარდა ათას ორასი ფრანკისა, რომელსაც მე გაძლევეთ?

მარიუსმა პასუხი არ გასცა. ჟილნორმანმა განაგრძო:

— მაშ მდიდარი უნდა იყოს ქალი?

— როგორც მე.

- როგორ? მზიოვევი არა აქვს?
- არა.
- მემკვიდრეობის იმედი?
- არა მგონია.
- ტიტველ-შიშველი? მამა ვილა ჰყავს?
- რა მოგახსენოთ?
- რა ჰქვია თქვენს დანიშნულს.
- ფოშლევანი.
- ფოშ... რაო?
- ფოშლევანი.
- ჰუიტ! — დაუსტვინა მოსუცებულმა.
- ბატონო ჩემო! — შეჰყვირა მარიუსმა.

ისე გააბა ჟილნორმანმა, თითქოს თავისთავს შესჩივისო:

— ასეა ყოველთვის: ოცდაერთი წლის ბიჭი, არც სახლი, არც კარი, ათას ორასი ფრანკი წელიწადში... და ქალბატონი პონნერსი, ბარონის მეუღლე, მივა და ორი სუს ოხრახუშს იყიდს ბაზარში.

— ნება მიბოძეთ, ბატონო, — შეაწყვეტინა სასოწარკვეთილმა მარიუსმა, რადგან ხედავდა, რომ ეს უქანასკნელი იმედიც უცრუვდებოდა, — გვედრებით, ბატონო, ღვთის გულისთვის, მუხლს მოვიყრი თქვენს წინაშე. ნება მიბოძეთ შევირთო.

სიცილი წასკდა მოხუცებულს და თან ხველა აუვარდა. იცინოდა, ახველებდა და მაინც თავისას არ იშლიდა:

— ოჰ, ოჰ, ოჰ! ამაზე უკეთესი რა იქნებაო, — ბრძანეთ თქვენ გულში: წავალ, ვნახავ იმ გამოტვინებულ ბებრუცუნას. ვაი, რომ ოცდახუთი წლისა არა ვარ! მაშინ ვაჩვენებდი, რამდენად მჭირდება მე იმისი ნებართვა! ზეცას არ შევხედავდი! სულ ერთია, მივალ და ვეტყვი: — შენ ეი, გადაყრუებულო! ხომ ბედნიერება მოგიძლევს, ხომ დაგენახვე? ჰოდა, მე ცოლს ვირთავ. ცოლს ვირთავ ქალბატონ ვიგინდარას, ბატონ ვიგინდარას ასულს. მე წალები არა მაქვს, იმას პერანგი არ აცვია, მაგრამ ეგ არაფერი! მინდა წყალში ჩაყარო ჩემი სარბიელი, ჩემი მომავალი, ჩემი სიყმაწვილე, ჩემი სიცოცხლე! მინდა გაჭირვებაში ჩავიყურყუმალაო კისერზე შემოხვეული დედაკაციო, ეს არის ჩემი განზრახვა და შენც უნდა დამეთანხმო. — და რას იზამს ბებერი ჩონჩხი, რომ არ დამთანხმდეს? — ასე ფიქრობდი, განა? ჰოდა, შენი ნებაა, ჩემო ბიჭიკო, თუ გინდა ქვა დაიკიდე კისერზე! შეირთე შენი კუბლევანი, პუსლევანი... მე კი ნებას არ გაძლევთ, არასდროს, ბატონო, არასდროს!

— მამაჩემო!

— არასდროს!

იმნაირი კილოთი იყო თქმული ეს „არასდროს“, რომ ყოველი იმედი დაკარგა მარიუსსა. თავი ჩაღუნა და ნელი ნაბიჯით, ბარბაციტ გაიარა ოთახი. მომაკვდავს უფრო ჰგავდა, ვიდრე სადმე მიმავალს. თვალი გაადევნა ბ. ჟილნორმანმა. კართან რომ მივიდა მარიუსი და ხელი დაადო, რომ გასულიყო, საკვირველი სისწრაფით, ბრძანების გაცემას, ბატონობას მიჩვეული ბერიკაცის გაბრაზებით მივარდა თავის შვილიშვილს, კისერში სტაცა ხელი, ძალად შემოაბრუნა ოთახში, სავარძელში ჩააგდო და უბრძანა:

— ერთი მიამბე ეგ შენი ამბავი.

ერთი სიტყვა, მარიუსს რომ წამოსცდა განუზრახავად, — „მამაჩემო“, საკმარისი იყო, რომ ეს რევოლუცია მოეხდინა ჟილნორმანში.

გაკვირვებული შეჰყურებდა მარიუსი. აღარა ემჩნეოდა რა ჟილნორმანის მოძრავ სახეს, გარდა უსაზღვრო გულკეთილობისა. წინაპარის ალაგი დარჩენოდა პაპას.

— ჰა, დაიწყე რაღა! მიამბე შენი არსიყოფა, სიყვარული! არაფერი დამიმალო! აჰა, ღმერთო! რა სტულელები არიან ეს ყმაწვილები!

— მამაჩემო, — გაიმეორა მარიუსმა.

სხივი მოეფინა მოხუცებულის სახეს.

— აი აგრე! მამაჩემო-თქო, მითხარ ხოლმე და მაშინა ნახავ ამჟამად მოხუცებულის უხეშობაში იგრძნობოდა იმდენი სითბო, სინაზე და მშობლიური ალერსი, რომ მარიუსი სასოწარკვეთილებიდან ისევ ერთბაშად იმედმოცემული, რეტდასხმულს ჰგავდა. მაგიდასთან იჯდა, სანთლის სინათლეზე კარგად ჩანდა იმისი ძველი და უვარგისი ტანისამოსი და ეს კიდევ ჟილნორმანს აკვირვებდა.

— მამ რას მიბრძანებთ, მამაჩემო?

— მოითმინე ერთი და! — შეაწყვეტინა პაპამ. — მართლა აგრე უფულოდა ხარ, რომ სუ გენატრება? ამ ტანისამოსში ქურდს ჰგავხარ.

უჯრაში ჩაყო ხელი, ქისა ამოიღო და წინ დაუდო მაგიდაზე.

— აი, ასი ლუდილორი არის. ქუდი მაინც იყიდე.

— მამაჩემო, — განაგრძო მარიუსმა, — ჩემო კეთილო მამავ, რომ იცოდეთ, როგორ მიყვარს. ვერც კი წარმოიდგენთ პირველად ლუქსემბურგის ბაღში ვნახე, იქ მიდიოდა სასეირნოდ; თავდაპირველად ყურადღებასაც არ ვაქცევდი, და მერე არც კი ვიცი, რა მოხდა, ან როგორ მოხდა, გაგიჟებით შემეიყვარდა. ოჰ, რა უბედური

ვიყავი! ახლა კი ყოველდღე ვჩედავ. იმასთან მივალ ხოლმე. იმ-სმა მამამ ამისი არა იცის ზა. და წარმოიდგინეთ. წასვლას აპირებენ. ერთმანეთს ბაღში ვხვდებით. საღამომობით. მამა ინგლისში აპირებს გადასვლას. და მეც ვიფიქრე, — წავალ; პაპჩემსა ვნახავ და იმას გავაგებინებ ჩემს უბედურებას-მეთქი. თუ წავიდა სადმე, მოვკვდები, ავად გავხდები, წყალში ჩავვარდები. უნდა შევიერთო. თორემ გავგიჟდები. ასე გახლავთ ჩემი საქმე. აი სრული სიმართლე. არა მგონია, დამერწყებოდეს რამე. ბაღში აქვს სასლი, მოაჯირიანი ღობით, პლუმეს ქუჩაზე, ინვალიდებისკენ.

ნეტარებით ვაბრწყინებული ყილნორმანი გვერდით მიუჯდა თავის შვილიშვილს. ყურს უგდებდა, ტკბებოდა იმისი ხმით და იმავე დროს არც ბურნუთი ავიწყდებოდა. პლუმეს ქუჩა რომ გაიგონა, ვეღარ შეისუნთქა და მუხლებზე დასცვივდა ბურნუთი.

— პლუმეს ქუჩა? პლუმეს ქუჩა თქვეი? მოითმინე, მოითმინე! ჯარიც უნდა იდგეს იქ სადღაც, ახლო! ჰო, ჰო, იქ არის, შენმა ბიძაშვილმა თეოდულმა მიაბო. ოფიცერია, ხომ იცი. ერთი გოგო არისო. ერთი გოგო, რომ... ჰო, პლუმეს ქუჩა, წინათ ბლომეს ქუჩას ეძახდნენ. აი ახლა კი მომაგონდა. ჰო. იმისგან ვიცი პლუმეს ქუჩაც და იმ გოგოს სილამაზეც. ერთხელ კი არ უქია ის ცუვარუმელა, სულ რომ ხეებქვეშ დასეირნობს, მოაჯირიან ბაღში, პლუმეს ქუჩაზე. ნამდვილი პამელაა თურმე. კაი გემოვნების ბიჭი ყოფილხარ. ძალიან სულფაა გოგო არისო. ჩვენში კი დარჩეს და, მე მგონია, რომ შენი სულელი ბიძაშვილიც ეარშიყებოდა იმ ტურფას. სადამდის მივიდა იმისი არშიყობა, არ ვიცი, ის კი ვიცი, რომ სულ იკვების. ჩემო მარიუს! მე რომ მკითხო, რა იქნება მაგაზე უკეთესი: ყმაწვილ ბიჭს. როგორც შენ ხარ. კიდევ უნდა უყვარდეს. ეს არის მოთხოვნილება შენი ასაკისა. მე ის მირჩევნია გოგო გიყვარდეს, ვიდრე იაკობინელები, გოგო გაყვარდეს ვინმე, თუნდა ოცი ლამაზი გოგო, ვიდრე ბატონი რობესპიერი. პირადად მე. მე მარტო ქალები მიყვარდა, მარტოდმარტო ქალები! ლამაზი გოგო ლამაზია, რა პარტიისაც უნდა იყოს! ამის წინააღმდეგს ბრძენთა ბრძენიც ვერას იტყვის. რაც შეეხება შენ გოგონას, მამისაგან ფარულად მიგიღებს ხოლმე, განა? აგრეთ და აგრეთ უნდა იყოს, სრულიად ბუნებრივია. მეც ბევრი რამ მქონია მაგისთანა. ერთი კი არა ერთზე მეტი. იცი, როგორ იქცევა ამ შემთხვევაში ყოჩალი ბიჭი? ძალის დატანებით ვერას გახდები, არც ტრაგიკული ტანჯვა-ვაება გამოგადგება. არც ქორწინება არის საქირო და თავის ყელსაბჯველი განდიდებულ მერთან მისვლა. ყოჩაღად. მოხერხებულად უნდა მოიქცეს ბიჭი. ჭკვიანად, ფრთხილად უნდა ტკბებოდეთ, ბატონებო, მაგრამ ისე ფრთხი-

ლად, რომ ქორწინებამ არ ჩაგიმწაროთ ეს სიტყბოება. გაჭირდა საქმე? მაშინ პაპას მოიგონებენ, რომელიც სულ ბუზღუნებს, მაგრამ გულით კეთილი არის და გარდა ამისა, ყოველთვის აქვს თავის ძველ უჯრაში ოქროს ოცფრანკიანები. მივლენ პაპასთან: — პაპა, მიშველე! — და პაპაც შველის, ჭკუას ასწავლის: მაგაზე ადვილი რა არის? სიყმაწვილე ტკბებოდესო და სიბერე წყდებოდესო! მეც შენსავით ვიყავ ყმაწვილი ბიჭი, შენც ჩემსავით დაბერდები და ჩამოქნები. წადი, ჩემო ბიჭიკო! ეს ვალი შენს შვილიშვილს გადაუხადე, აი ორი ათასი ფრანკი. წადი, დრო გაატარე. დატკბი სიცოცხლით და სიყვარულით. დატკბი სიცოცხლით, მანამ დრო გაქვს და სიყმაწვილე. მაგაზე უკეთესი რაღა იქნება? ასე უნდა მოაგვარო შენი საქმე. ცოლად კი არ შეირთო, მაგრამ... ხომ მიხვდი, რას გუბნები?

გამეშებულებით იჯდა მარიუსი, გაშტერებული, ხმის ამოდება აღარ შეეძლო. მხოლოდ თავი გაიქნია, ვერ მივხვდი.

სიცილი დაიწყო ჟილნორმანმა, თვალი მოკუტა, ხელი დაჰკრა მოხლზე, საიდუმლოებით სავსე თვალით დააკვირდა, მხრები აიჩეჩა და განუმარტა:

— პატარა სულელო! საყვარლად გაიხადე.

ფერი ეცვალა მარიუსს, თავისი პაპის ნათქვამისა ვერა გაიგო რა. რაღაცას ბოდავდა ბებერი, — ბლომეს ჭუჩაო. პამელაო, ჯარის სადგურიო. ოფიცერიო; — უაზრო ჩმახვად ეჩვენა ყოველივე ეს მარიუსს და ყურადღება არ მიაქცია. აქ ისეთი არა იყო, რა, რომ კოზეტს შეხებოდა, მის წმინდა ანგელოზს. ბოდავდა საწყალი მოხუცი. მაგრამ ერთი იმისთანა სიტყვა მოჰყვა ამ ბოდავს, რომელიც შიგ გულში ეცა მარიუსს, რადგან მომაკვდინებელი შეურაცხყოფა იყო კოზეტისა. ეს სიტყვა: „საყვარლად გაიხადეო“, ლახვარივით ჩაერჭო ყმაწვილ კაცს უმანკო გულში.

ადგა, აიღო თავისი ქუდი, რომელიც იატაკზე ეგდო. და მტკიცე ნაბიჯით წავიდა კარისკენ. იქ გაჩერდა, მობრუნდა. ღრმად დაუქრა თავი მოხუცებულ პაპას, წელში გაიმართა და უთხრა:

— ამ ხუთი წლის წინათ თქვენ შეურაცხყავით მამაჩემი. დღეს შეურაცხყოფთ ჩემს მეუღლეს. მე თქვენი აღარა მინდა რა, ბატონო. მშვიდობით ბრძანდებოდეთ.

გაშტერდა ჟილნორმანი. პირი დაადო, ხელები გაშალა. ადგომა სცადა და მანამ ხმას ამოიღებდა. მარიუსი უკვე აღარ იყო.

უძრავად დარჩა რამდენიმე წამს მოხუცებული. თითქო მეხი დაეცაო, ხმის ამოდება ვერ შეძლო. სუნთქვა შეეკრა. თითქოს მუშტი ჩასჩარეს პირშიო. ბოლოს, როგორც იყო, წამოვარდა თავისი

სავარძლიდან, ოთხმოცდათორმეტი წლის ბებრული სირბილით. მივალდა კართან, გააღო და დაიყვირა:

— მიშველეთ! მიშველეთ!

ქალი შემოვარდა მაშინვე, მერე მსახურები.

ზრინწიანი, საცოდავი ხმით ჰყვიროდა:

— გამოუდექით! დაიჭირეთ! რა დავუშავე, განა? გიყია სწორედ! წავიდა! ოჰ, ღმერთო ჩემო? ოჰ, ღმერთო ჩემო! ახლა კი არასოდეს აღარ დაბრუნდება.

ფანჯარასთან მივარდა, ქუჩაში რომ გადიოდა. გააღო თავისი აკანკალებული ბებრული ხელით. წელამდე და უფრო მეტადაც გადაეყუდა ქუჩისკენ, ისე რომ ბასკმა და ნიკოლეტმა ხელი სტაცეს,— თავდაყირა არ გადაეპარდეს ქუჩაშიო. ის კი ყვიროდა:

— მარიუს! მარიუს! მარიუს! მარიუს!

მაგრამ მარიუსი იმის ძახილს ვეღარ გაიგონებდა. უკვე სენლუსის ქუჩის კუთხის იქეთ ჩაუხვია.

ორჯერ-სამჯერ ხელები იტაცა საფეთქელზე საშინელი ვარამით გულმოკლულმა ოთხმოცდაათი წლის მოხუცმა, უკან წამოვიდა ბარბაცით, დაეშვა თავის სავარძელზე, აღარც ხმა ჰქონდა, აღარც მაჯა, აღარც ცრემლი. თავს აცანცარებდა, თვალის უაზრო გამომეტყველებით ანძრევდა ტუჩებს, აღარაფერი დარჩენოდა აღარც თვალში და აღარც გულში, გარდა ღამესავეით ღრმა გულსაკლავი მწუხარებისა.

წიგნი მეცხრე

სად მიღიან?

თ ა ვ ი პ ი რ ვ ე ლ ი

ჟან ვალჟანი

იმავე დღეს, ნაშუადღევის ოთხი საათი იქნებოდა, რომ შან-დე-მარსის ერთ სრულიად განცალკევებულ ფერდობზე იჯდა ჟან ვალჟანი. სიფრთხილით იყო ეს, განმარტოების სურვილით, რომ უფრო თავისუფლად განესაჯა მდგომარეობა, თუ, სულ უბრალოდ, იმ ჩვეულებათა შეუმჩნეველი ცვლილებით, რომელიც ნელ-ნელა შეეპარება ადამიანს, კოხეტი იშვიათად დაჰყავდა ხოლმე სასეირნოდ. ტანისამოსი მუშისა ეცვა, ნაცრისფერი ტილოს შარვალი; ქუდს იმდენად დიდი წინაფრა ჰქონდა, რომ სახეს უმაღავდა. ამჟამად კოხეტის მხრივ დამშვიდებული იყო და ბედნიერი; იყო ცოტა რამ, ძალიან აწუხებდა და აშინებდა, მაგრამ გაჰქრა, რაც იყო, და ჟან ვალჟანიც დამშვიდდა. სამაგიეროდ ახლა სხვა მხრივ მოედო ცეცხლი. ერთი კვირა იქნებოდა, ან ორი, სხვაგვარი უბედურების შიში აწუხებდა საწყალ კაცს. ერთხელ, ბულვარზე, რომ დასეირნობდა, ტენარდიეს შეხვდა; კიდევ კარგი, გადაცმული იყო და ტენარდიემ ვერ იცნო, მაგრამ ვაი, რომ მას შემდეგ იგი კიდევ რამდენჯერმე დაინახა, და ცხადი იყო ამ უბანში რაღაცას ეძებდა. ესეც კმაროდა ჟან ვალჟანისთვის, რომ რაიმე გადაწყვეტილება მიეღო. ტენარდიე იქ იყო და, მაშასადამე. ყოველგვარი განსაცდელი მოელოდა ჟან ვალჟანს. გარდა ამისა, არც პარიზი იყო დამშვიდებული; პოლიტიკური მღელვარებისა გამო დიდ სიძნელეს და საშიშროებას წარმოადგენდა შეუმჩნეველად დარჩენა იმათი, ვისაც დასამალი ჰქონდა რამე თავისი წარსული ცხოვრებისა, რადგან ძალიან მოუსვენრად იყო პოლიცია, ეკვის თვალთ შესცქეროდა ყველას

და ვ-სმე პეპენს, ან მორეს რომ დაეძებდა, შეიძლებოდა ძალიან ადვილად ხელი ეტაცა იმისთანა კაცისთვის, როგორც ჟან ვალჟანი იყო. ამიტომ გადაწყვეტილი ჰქონდა წასულიყო პარიზიდან, საფრანგეთიდანაც კი, და ინგლისში გადასახლებულიყო. კოზეტს უკვე აცნობა ეს გადაწყვეტილება. ერთი კვირის შემდეგ აპირებდა გამგზავრებას. მარსის მინდვრის ფერდობზე იჯდა, თავში ყოველგვარი ფიქრი და საშიშროება უტრიალებდა. ტენარდიე, პოლიცია, მგზავრობა, პასპორტის მიღების სიძნელე.

ბევრი რამ ჰქონდა, როგორც ხედავთ, საფიქრებელი და საზრუნავი.

გარდა ამისა, ერთი რამ იყო ძნელად გამოსარკვევი, რომელიც ჯერაც თავში სცემდა და გულს უხეთქავდა. ამ დილას, ჩვეულებრივსამებრ სხვებზე ადრე ამდგარი. ბაღში დასეირნობდა მარტოღოლო. კოზეტს ჯერ არ გაეღო თავისი ფანჯრის დარაბები, უცბად დაინახა კედელზე ალბათ ლურსმნით ამოფხაპნილი სიტყვები:

ვერერის ქუჩა, 16.

ახალთახალი იყო ეს წარწერა, ამოფხაპნილი, სრულიად თეთრი ძველ ჩაშავებულ ბათქაშზე; კედლის ძირას ჰინჰარს ფოთლებზე ისევ ეყარა კედლიდან ამოფხეკილი კირის ფხვნილი; ცხადი იყო, იმ ღამეს უნდა ყოფილიყო ვიღაც ბაღში და დაეწერა ეს მისამართი. მაგრამ რა მისამართი იყო, ვისი? თუ ნიშანი რამ იყო? იქნებ ჟან ვალჟანს აფრთხილებენ? ასეა თუ ისე. ცხადი იყო, რომ ვიღაც უცნობნი ყოფილიყვნენ დაკეტილ ბაღში, და, მაშასადამე, თუ ისურვეს, ხელახლა მობრძანდებიან. მაშინვე მოაგონდა ის გაუგებარი შემთხვევა, მრგვალქუდიანი ჩრდილისა, ისე რომ შეაშინა ყველანი. ახლა ამას დაუფიქრდა; — იქნებ კავშირი ჰქონდეს წარსულს ამ მისამართთანაო. — კოზეტს არაფერი უთხრა კედელზე ამოფხაპნილი მისამართისა, რომ არ შეეშინებინა.

ამ ფიქრებით გატაცებულმა ჩრდილი დაინახა ვიღაცისა, ფერდობის ზევიდან მზით გადმოსროლილი. სწორედ ჟან ვალჟანის უკან, ზემოთ ფერდობზე გაჩერდა ვიღაც. ის იყო უნდა მობრუნებულიყო, — ნეტავ, ვინ არისო, — რომ მუხლზე დაეცა ზემოდან გადმოგდებული ოთხად შეკეცილი ქაღალდი. ძალიან მარჯვედ იყო გადმოსროლილი, ისე რომ თავზე გადმოეველო და მუხლზე დასცემოდა. სტაცა ხელი, გაშალა, წაიკითხა: მსხვილი ასოებით დაწერილი სიტყვები:

— გადადით მაგ სახლიდან.

წამოვარდა ჟან ვალჟანი. მაგრამ აღარავინ ჩანდა ფერდობზე. მიხედ-მოიხედა ირგვლივ, შორს ვიღაც დაინახა მიმავალი, ბავშვზე

ცოტად დიდი, კაცზე პატარა, ლურჯი ხალათი ეცვა და მოშავო შარვალი. ჩქარი ნაბიჯით მიდიოდა, ვილს იყო და მარსის მინდვრის დაბლობში ჩაიმალა.

მაშინვე შინისკენ წავიდა ყან ვალეანი, ღრმად ჩაფიქრებული.

თ ა ვ ი მ ე ო რ ი

მარიუსი

გულმოკლული წამოვიდა ბ. ჟილნორმანისაგან მარიუსი. პაპასთან მიდიოდა, ძალიან მცირე იმედით, მაგრამ ბრუნდებოდა მისგან უკვე სასოწარკვეთილებით აღსავსე.

ვისაც კი შეუსწავლია ადამიანის გულის ძირითადი საწყისები, დაგვეთანხმება, რომ ბრიყვი ოფიცერი თეოდულე და იმისი ბაჭიაობა არავითარ ჩრდილს რა დასტრეებდა მარიუსის გულში, სულ უმცირესსაც კი არა. დრამატიულმა პროექტმა შეიძლება წარმოიდგინოს, რომ მოხუცის მიერ ასე მოულოდნელად წამოროშილ თეოდულისაგან კოზეტის ხსენებას, გართულება უნდა გამოეწვია ამ მოთხრობის მიმდინარეობაში. მაგრამ ამით მხოლოდ დრამა მოიგებდა და არა ჭეშმარიტება. იმ ასაკში იყო მარიუსი, როდესაც ადამიანს არ სჯერა ბოროტებისა; შემდეგში დაუდგება დრო, როდესაც ყოველგვარ ავს დაიჯერებს. ეჭვი — ეს იგივე სახის ნაოკია, სიყმაწვილეს ნაოკი არა აქვს. რაც აშფოთებს ოტელოს, შეუმჩნეველია კანდიდისთვის. ეჭვი რამ კოზეტზე? ვინ იცის, მრავალ ავკაცობას ჩაიდენდა მარიუსი, მაგრამ ამას კი ვერა.

უმიზნო სიარული დაიწყო ქუჩებში, რომ ცოტად მაინც შეემსუბუქებინა თავისი მწუხარება. ისეთს არაფერსა ფიქრობდა, რომ ღირსი ყოფილიყო დახსომებისა. ნაშუალამევის ორი საათი იყო, შინ რომ მივიდა, კურფეირაკთან და ტანისამოსის გაუხდელად მიგდო ლოგინზე. მზე მალლა იდგა, როდესაც, როგორც იყო, შოერია ის საშინელი ძილი, რომელიც კარლიადა სტოვეებს თავის ტვინს, რომ შიგ თავისუფლად თარეშობდნენ ყოველგვარი ფიქრები. გამოეღვიძა. კურფეირაკი დაინახა თავის ოთახში. ანკოლრასი, ფეილი და კონზფერი იმის ლოგინთან იდგნენ ჩაცმულები, ქული ეხურა ყველას. მზად იყვნენ წასასვლელად. ეტყობოდათ, საქმე ჰქონდათ რამე საჩქარო და იქით მიეშურებოდნენ.

კურფეირაკმა ჰკითხა:

— გენერალ ლამარკს ასაფლავებენ. ხომ წამოხვალ?

ისე ეჩვენა მარიუსს, თითქოს ჩინურად დალაპარაკებოდეს კურფერიაკი.

ამხანაგები წავიდნენ და ცოტა ხნის შემდეგ ისიც გავიდა. ჯიბეში ჩაიღო დამბაჩები, ჟავერმა რომ მისცა სამ თებერვალს, და ველარ დაუბრუნა პატრონს. დამბაჩები ჯერ ისევ დატენილი იყო. ძნელი გამოსაცნობია, რა ბნელი განზრახვით წაიღო თან ეს დატენილი დამბაჩები.

მთელი დღე ხეტიალში გაატარა, თვითონაც არ იცოდა, სად იყო, ან სად მიდიოდა. ერთხანს წვიმდა, მაგრამ ეს არ შეუშინებია. ერთი სუს პური იყიდა. სადილისთვის ჯიბეში ჩაიღო და დაივიწყა. მგონი თავისდა შეუშინებლად გაიხადა და იბანა სენაში; ზოგჯერ მოხდება, რომ ადამიანს ცეცხლი უკიდია თავზე და სწორედ ამ მდგომარეობას განიცდიდა მარიუსიც. იმედი აღარა ჰქონდა რა, აღარავითარი შიში; წუხანდელმა საღამომ ჩააგდო ამ მდგომარეობაში. გახლებულის მოუთმენლობით მოელოდა საღამოს. ერთადერთი აზრიღა შერჩენოდა ცხადი, რომ ცხრა საათზე კოზეტს ნახავდა. ამ უკანასკნელ ნეტარებაში იყო ამჟამად მთელი მისი მომავალი. შემდეგ კი მხოლოდ წყვილიად ხედავდა. როდესაც სრულიად მიყრუებულ ქუჩებში დადიოდა, თითქოს რაღაც უცნაური ხმაურობა ესმოდა ქალაქიდან. ერთ წამს თავს დააღწევდა თავის შავ ფიქრებს და იტყოდა: — ნუთუ იბრძვიან სადმე?

დაღამებისას, სრულ ცხრა საათზე, როგორც დაჰპირდა კოზეტს, პლუმეს ქუჩაზე გაჩნდა. ღობეს რომ მიუახლოვდა, მთლად გადავიწყდა ყველაფერი. ორმოცდარვა საათი იყო, რაც კოზეტი აღარ ენახა. ამის მეტი სხვა აღარაფერი აგონდებოდა, ღრმა, უსაზღვრო სიხარულმა აიტანა. არის წუთი, რომლის განმავლობაში მთელ საუკუნეებსა ცოცხლობს ადამიანი, რომელიც მით არის მომხიბვლელი და საოცნებო, რომ ნეტარებით ავსებს მთელ გულსა და სულს.

მისწია მარიუსმა მოაჯირი და ბაღში შევიარდა. არ დახვდა კოზეტი იქ, სადაც ჩვეულებრივ ელოდა ხოლმე. ბაღი გაიარა და აივნისკენ წავიდა.

„აღბათ იქ მიცდისო“, — მაგრამ არც იქ დახვდა, ზევიდ აიხედა ფანჯრისკენ და ნახა, რომ დაკეტილი იყო სახლის დარბაზები. ბაღი მორარა. ბაღში არავინ იყო. მაშინ ისევ სახლთან მივიდა და სიყვარულით დამთვრალმა და გაგიჟებულმა, შიშით გულგახეთქილმა, მწუხარებით იმედმინდილმა, როგორც მოიქცეოდა უდროოდ დროს სახლში დაბრუნებული სახლის ბატონ-პატრონი. ბრახუნი დაუწყო დარბაზს. დააბრახუნა ერთხელ, ორჯერ, სამჯერ. თუშკა შესაძლებელი იყო ფანჯარა კოზეტის მამას გაეღო, გამოჰყოფდა

თავის დაღვრემილ თავს და დაუძახებდა: — თქვენ აქ რა გნებათ? — მაგრამ ეს რა იყო იმასთან შედარებით, რაც მარიუსს გაეთვალისწინებინა. რომ არავინ გამოეხმაურა, ხმამაღლა დაუძახა: — კოზეტ! — მერე შეჰყვირა ბრძანებით: — კოზეტ! — ხმა არავინ გამოსცა. ყველაფერი გათავებულიყო. არავინ იყო ბაღში, არავინ სახლში.

განწირულის სასოწარკვეთილებით შეჰყურებდა ამ მგლოვიარე სახლს, საფლავივით შავს, მღუმარეს, მაგრამ უფრო ცარიელს. ქეისს სკამს დააცქერდა, რომელზედაც იმდენი ბედნიერი საათი გაეტარებინა კოზეტის გვერდით. მერე სახლში შესავალ კიბეზე ჩამოჯდა; წინანდელი სინაზით და მტკიცე განზრახვით აღსავსემ გულის სიღრმეში მადლობა უძღვნა თავის სიყვარულს და დაუმატა: — რაკი წასულა კოზეტი, მე სიკვდილის მეტი აღარაფერი დამრჩენიაო.

უცბად ვილაცის ხმა მოესმა ქუჩიდან, ხეების გაღმიდან:

— ბატონო მარიუს!

წამოვარდა.

— ჰა? ვინ არის?

— მანდა ბრძანდებიო, ბატონო მარიუს!

— დიახ.

— ბატონო მარიუს, — განაგრძო ვილაცამ, — თქვენი ამხანაგები გელიან შანვრერის ქუჩის ბარიკადაზე.

არც ძალიან უცნობი იყო მარიუსისთვის ეს ხმა. ეპონინის ხმასა ჰკავდა, უხეშს და ხრინწიანს. სირბილით მივარდა ლობესთან, გაღასწია მოაჯირი, თავი გაყო ქუჩაში და დაინახა — თითქოს ყმაწვილი კაცი სირბილით მიიმალა ბნელში.

თ ა ვ ი მ ა ს ა მ ა

ბ. მ ა ბ ე ფ ი

↓ სრულიად უსარგებლოდ ჩაუარა ბ. მაბეფს ეს ვალენის ქისამ. ბ. მაბეფი უსუსური ბავშვივით წმინდა პატიოსნების კაცი იყო და არ ისურვა ვარსკვლავთაგან ჩამოსროლილი სწაშქრის მიღება; ვერ წარმოიდგინა, რომ ზეცაში ვარსკვლავს ფულის ქედვა შესძლებოდა და ისიც ოცფრანკიან ლუიდორისა. რას წარმოიდგენდა, თუ ცათაგან მოძღვნილი პატარა გავროშის გადმოსროლილი იქნებოდა? თავის უბნის პოლიციაში მიიტანა ქისა და კომისარს ჩააბარა, როგორც ვისგანმე დაკარგული, რომელსაც მპოენელი პატრონისადმი

გადასაცემად პოლიციაში სტოვებდა. ქისა, მართალია, დაკარგული იყო, მაგრამ უთქმელადაც ცხადია, რომ იმას არავინ მოიკითხავდა. გაჭირვებულ მამეყს არაფრით უშველა და პოლიცია კი თავისებურად გამოიყენებდა.

საერთოდ კი უყრო და უფრო უძნელდებოდა ცხოვრება ბ. მამეყს.

ინდიგოს გაჩენის ცდამ ისეთივე უარყოფითი შედეგი მისცა ბოტანიკურ ბაღში, როგორც თავის ბაღში მიიღო, აუსტერლიცის ქუჩაზე. შარშან თავის მსახურის ჯამაგირი ჰქონდა გადასახდელი, ახლა კი, როგორც ვნახეთ, სახლის ქირაც ვალად დასდებოდა, და კაი ხანიც იყო, ვერ გადაეხადა, დაგირავებული ჰქონდა თავისი „ფლორის“ კლიშეები მონ-დე-პიეტეში და ცამეტი თვის შემდეგ ისიც გაუყიდეს. მექვაბე იყიდდა ვინმე და ძვირფას კლიშეებს ქვაბების მასალად მოიხმარებდა. „ფლორა“ კიდევა ჰქონდა, მაგრამ განცალკევებული - ცალებილა შერჩენოდა, და რადგან კლიშეები აღარა ჰქონდა, რომ ნაკლი შეეგსო, ადგა და წიგნებიც ჩალის ფასად მიჰყიდა ბუკინისტს, როგორც უვარგისი. თავისი ხანგრძლივი სიცოცხლის ნაშრომიდან ამის მეტი აღარა დარჩენოდა რა და ამ ფულით ცხოვრობდა ცოტა ხანს. რაკი ნახა, რომ ეს ფულიც ელეოდა, ბაღსაც თავი მიანება და მოუვლელად დატოვა. დიდი ხანი გასულიყო მას შემდეგ, რაც უბრი ეთქვა იმ ორ კვერცხზე და ხორცის ნაჭერზე, რასაც ხანდახან მიირთმევდა, ყოველდღე კი არა. ამჟამად სადილად კარტოფილი ჰქონდა და პური. სახლის მოწყობილობა გაყიდა, მერე ყველაფერი, რაც კი ორ ცალადა ჰქონდა, — საცვალი, ტანისამოსი, საბანი, მერე მცენარეების კოლექცია და ესტამპები. მაგრამ ჯერ კიდევ შერჩენოდა თავისი ძვირფასი წიგნები, რომელთაგან რამდენიმე იყო მეტად იშვიათი, სხვათა შორის „ისტორიული საზღვრები დაბადებისა“ 1560 წ. დაბეჭდილი, „შეთანხმებანი დაბადებისა“ პიერ ბესისა, „მარგარიტას მარგალიტები“ ეან დე ლაისი, ნავარის დედოფლისადმი მიძღვნილი, „მოვალეობა და ღირსება ელჩისა“ ვილიე ოტმანისა, „ყვავილთ კონა“ რაბინებისა 1644 წლისა, ერთი ტაბულა 1567 წლისა დიდმშვენიერი წარწერით: „Venetiis, in aedibus Manulianis“¹. და ერთიც ლიოგენ ლაერსი, დაბეჭდილი ლიონში 1644 წ., რომელშიაც ჩატანებული იყო ვატიკანის სახელოვანი ვარიანტები, მეცამეტე საუკუნის ხელნაწერებისა 414 და ვენეციის 393 და 394 ხელნაწერებისა, ასე ნაყოფიერად რომ გამოიკვლია ანრი ეტიენმა, და აგრეთვე რამდენიმე ფურ-

¹ ვენეციაში, მანუციოს სახლში (იტალ.).

ცელი, დაწერილი დორჟული ენით, რომელიც მხოლოდ ნეაპოლის ბიბლიოთეკის მეთორმეტე საუკუნის ხელნაწერში მოიპოვება. ბ. მამბეფი თავის დღეში ცეცხლს არ ანთებდა თავის ოთახში და, როგორც კი დაბინდდებოდა, მაშინვე დაწებოდა ხოლმე, რომ სანთელი არ დაეწვა. ისე იყო განმარტოებული, თითქო მეზობლებიც კი არა ჰყავსო; რომ გავიდოდა სადმე, თვალს არიდებდნენ მეზობლები, და იმასაც შეუმჩნევლად არა რჩებოდა ეს გარემოება. ბავშვის გაჭირვება აწუხებს შვილების დედას; ყმაწვილი კაცის გაჭირვება აწუხებს ყმაწვილ ქალს; მოხუცებულის გაჭირვება არავის შეაწუხებს. ყველა გაჭირვებაზე ცივი მოხუცებულის გაჭირვებაა. მამბეფი კი მაინც არა ჰკარგავდა თავის სულის ბავშვურ სიწმინდეს. თვალში სიცოცხლე უბრწყინავდა ხოლმე, როდესაც თავის წიგნებს გადახედავდა; იცინოდა, როდესაც დიოგენ ლაერსის წიგნს უყურებდა, რომლის ცალი სხვა აღარსად მოიპოვებოდა. მინიან კარადაში ელაგა ეს საუნჯე და, რაც უნდა გაჭირვება დასდგომოდა, ამ წიგნებს ხელს არ ახლებდა.

ერთხელ ბებერმა პლუტარქემ მოახსენა:

— ფული აღარა მაქვს. არ ვიცი, რითი გიყიღო ცოტა რამ მაინც სადილისთვის.

„სადილს“ პლუტარქე ერთ პურს და ოთხ-ხუთ თავ კარტოფილს ეძახდა.

— ნისიად? — ჰკითხა ბ. მამბეფმა.

— კარგად იცით, რომ აღარ მაქლევენ.

გაალო თავისი წიგნთსაცავი, დიდხანს შესცქირა წიგნებს, ცალცალკე ყველას, როგორც ამას იზამდა მამა, იძულებული გაეწირა ერთ-ერთი შვილი სასიკვდილოდ. მერე საჩქაროდ ერთი გამოიღო და წავიდა. ორი საათის შემდეგ დაბრუნდა, ფრანკანხევარი დაუღო პლუტარქეს მაგიდაზე და უთხრა:

— აი, სადილის ფული.

და მას შემდეგ იყო, რომ მოხუცებულის ნათელ სახეს შავი ღრუბელი ჩამოეფარა და აღარც მოშორებია.

გადიოდა ხანი და ნელ-ნელა ცარიელდებოდა წიგნთსაცავი, შემოაკლდებოდა პლუტარქეს სახარჯო და მამბეფიც წაიღებდა წიგნს გასაყიდად; ცოტაოდენ ფულს მოიტანდა ხოლმე, რადგან ძველი წიგნების მყიდველი ბუკინისტები კარგად ხედავდნენ იმის გაჭირვებას და ოც სუს აძლევდნენ იმაში; რაშიაც თვითონ ოცი ფრანკი მიეცა, ზოგჯერ სწორედ ის ბუკინისტი. ვისგანაც წიგნი ჰქონდა ნაყიდი. წიგნი წიგნს მიჰყვა და დაიცალა მამბეფის წიგნთსაცავი. ხანდახან იტყოდა ხოლმე:

— ოთხმოცი წლის კაცი ვარ. დღეს იქნება, თუ ხვალ გავემგზავრები, ისე ამბობდა ამას, თითქოს ჩუმი იმედი ჰქონდა, რომ თვითონ უფრო ადრე გამოესალმებოდა ამ წუთისოფელს, ვიდრე წიგნები გამოეღოდა.

უფრო და უფრო ემატებოდა დაღონება, მაგრამ ერთხელ კიდევ ეღიროსა გახარება. გასაყიდად წაიღო რობერ ეტიენი. ფრანკნახევრად გაყიდა მალაკეს ქუჩაში და, შინ რომ მივიდა, ერთი „აღღუსი“ მიიტანა, რომელშიც ორი ფრანკი მიეცა გრეს ქუჩაზე... ხუთი სუღამედო ვალად, უთხრა პლუტარქეს. იმ დღეს სადილი არ უჭამია.

ბაღოსნობის საზოგადოების წევრი იყო. იქ იცოდნენ მისი გაჭირვებული მდგომარეობის შესახებ. საზოგადოების თავმჯდომარე მივიდა მის სანახავად, დაჰპირდა, — მეურნეობის მინისტრს მოველაპარაკები თქვენს შესახებ და ვაჭრობის მინისტრსაო, — დაჰპირდა და კიდევ ასრულა: — როგორ? — შეჰყვირა მინისტრმა, რაღა თქმა უნდა, დავენმარებით! მოხუცებული, სწავლული! ბოტანიკოსი! უწყინარი კაცი! საჭიროა და კიდევ დავენმარებით! — მეორე დღეს ბ. მახეფმა წერილი მიიღო მინისტრისა, სადილად ჰპატიებდნენ, სიხარულით თრთოდა, როდესაც წერილს აჩვენებდა პლუტარქეს, — ახლა კი აღარა გვიჭირს რა! — შესძახა იმედიანად. მივიდა მინისტრთან. დაინახა, რომ გაკვირვებით შესცქეროდნენ ბ. მინისტრის შინაკაცები იმის დაქმუქვნილ ყელსახვევს, იმის ძველ ტანისამოსს და ცუდად გაწმენდილ წაღებს. ხმა არავინ გასცა, თვითონ მინისტრმაც კი. ათი საათი სრულდებოდა; ელოდა, ერთი სიტყვა მაინც მითხრანო, — და მინისტრის მეუღლის, მშვენიერი გულმკერდგაღეღილი ქალის ხმა შემოესმა, რომელთანაც ახლო მისვლაც კი ვერ გაებდა: — ვინ არის ეს მოხუცებული? — ფეხით მივიდა შინ, შუაღამისას, კოკისპირულ წვიმაში. ერთი წიგნი გაეყიდა, ელზევირი, რომ მინისტრთან ეტლით მისულიყო.

ჩვეულებად ჰქონდა ყოველ საღამოს, ვიდრე დასაძინებლად დაწვებოდა, რამდენიმე ფურცელი წაეკითხა დიოგენ ლაერსისა. იმდენად კარგად იცოდა ბერძნული, რომ შეეძლო ენის თავისებურებით დამტკბარიყო. ამხანად მისთვის სხვა არავითარი სიხარული აღარ არსებობდა. რამდენიმე კვირა კიდევ გავიდა და უცბად ავად გახდა პლუტარქე. ძნელია, როცა კაცს ფული არა აქვს, რომ პური იყიდოს მეპურისაგან, და უფრო ძნელია, როცა კაცს ფული არა აქვს, რომ წამალი გამოიტანოს აფთიაქიდან. ერთ საღამოს ექიმმა ძალიან ძვირფასი სასმელი წამალი გამოუწერა, გარდა ამისა. უფრო და უფრო ცუდად ხდებოდა ავადმყოფი, საჭირო გახდა მოძველები ღედაკაცის აყვანა. გააღო მახეფმა თავისი წიგნთსაცავი და შიგ

აღარაფერი დახვდა! უკანასკნელი წიგნიც წასულიყო. დიოგენ ლა-ერსის მეტი აღარა ჰქონდა რა.

იღლიაში ამოიდრო თავისი საყვარელი დიოგენი და წავიდა. ეს იყო 1832 წლის ოთხ ივნისს. სენ-ჟაკის კართან მივიდა, როიოლის მემკვიდრესთან. დაბრუნდა ასი ფრანკით ჯიბეში. ავადმყოფთან შევიდა, ღამის მაგიდაზე დაუდო ასი ფრანკი და მერე თავის ოთახში გავიდა, ისე რომ ხმა არ ამოუღია.

მეორე დღეს, როგორც კი ინათა, ბაღში გავიდა, დაჯდა 'და უძრავად იყო მთელი დღია. თავჩაღუნული დასცქეროდა დაუბარავ კვლებს. წვიმდა დროგამოშვებით. მოხუცებული ვერც კი ამჩნევდა, რომ სველდებოდა. სადილს უკან უცნაური ხმაური ატყდა პარიზში. ხალხის ყვირილი ისმოდა, ყიჟინა და თოფის სროლა.

წამოიწია მოხუცებულმა, ერთი მებაღე დაინახა, ქუჩაში მიმავალი, და ჰკითხა:

— რა მოხდა? რა ყვირილია?

მშვიდობიანი კილოთი უპასუხა მხარზე ბარგადებულმა მებაღემ:

— აჯანყებაა.

— როგორ თუ აჯანყება?

— დიახ, იბრძვიან.

— რისთვის იბრძვიან!

— ვაი! — იუცხოვა კითხვა მებაღემ.

— სად იბრძვიან.

— არსენალის მხარეს.

შინ შევიდა მახეფი, ქუდი დაიხურა, ჩვეულებისამებრ ძებნა წიგნი, რომ იღლიაში ამოედო, ველარ იპოვა, რადგან ერთიც აღარ დარჩენოდა.

— ჰო, მართლა! — წაილაპარაკა და თავგზააბნეულივით წავიდა.

წიგნი მეათე

1882 წლის ხუთი ივნისი

თ ა ვ ი პ ი რ ვ ე ლ ი

ზედაპირი საკითხისა

რისგან შედგება ამბოხება? არაფრისაგან და ყველაფრისაგან: ელექტრობისგან, რომელიც ნელ-ნელა გროვდება, უცბად აღგზნებული ცეცხლის ალისაგან, მოწიალე ძალისაგან, წარმავალი ნიავისაგან. ამ ნიავეს გზაზე ხვდება მოაზროვნე თავი, ოცნებით გატაცებული ტვინი, მწუხარებით აღსავსე სული, ცეცხლწაკიდებული ვნება, მგმინავი გაჭირვება, იგი ყველას თან გაიტაცებს.

საით?

შემთხვევისკენ. გადასთელავენ მთავრობას, კანონებს, ზოგის კეთილდღეობას და ზოგის თავხედობას.

აქ არის აღშფოთებული რწმენა, ჩამწარებული აღტაცება. აღძრული აღშფოთება, ჩახშული საბრძოლო ინსტინქტები, აღგზნებული ჭაბუკური ვაჟკაცობა, დიდსულოვანი დაბრმავება, ცნობისმოყვარეობა, ცვლილებისადმი მიდრეკილება, მოულოდნელობის წყურვილი, ის გრძნობა, რომლითაც სიამოვნებით კითხულობენ ახალი წარმოდგენის აფიშას და სიამოვნებით ისმენენ მემანქანის სტვენას, — დეკორაციის გამოცვლის ნიშანს; გაურკვეველი მძულვარება, შურისძიება, განხიზღვა, ბედით უკმაყოფილება, უნიადაგო ოცნება, აუვალ ციცაბოთი შეზღუდული დიდებისმოყვარეობა, ნგრევით გასავლის ძებნა, და ბოლოს, სიღრმეში ბრბო, ეს საწვი ტალახი, — ეს არის შემადგენელი ნაწილები ამბოხებისა.

ამბოხების საკუთრება არის, რაც კი მეტად დიდია, და რაც მეტად კნინია. ყველა ისინი, ვინც განზე უდგანან ყველაფერს და შესაფერ შემთხვევას მოელიან, უსაქმური მაწანწალები, მებოძრზე აზრის მძებნელები, ყველა ისინი, ვისაც ღამე იქა სიძნავს,

სადაც ცივი ღრუბელი ასრულებს ბანის დანიშნულებას, ყველა ისინი, ვინც ყოველდღე შემთხვევას სთხოვს პურს და არა შრომას, ყველა უცნობი შვილები გაჭირვებისა და არარაობისა, ხელცარიენი და ფეხშიშველნი.

ვისაც კი გულში უდევს საიდუმლო უკმაყოფილება მთავრობის რაიმე საქციელით, ან ცხოვრებით და ბედისწერით, თანაუგრძნობს ამბოხებას, და როგორც კი ის იფეთქებს, ათრთოლდება და გრავალს გაჰყვება.

ამბოხება საზოგადოებრივი ატმოსფერისა ერთგვარი გრიგალი არის, რომელიც უცბად ჩნდება, ტემპერატურის შესაფერ პირობებში და თავის მიმოსრბოლაში ზევით აღის, მიჰქრის, ქუბს, აღმოფხვრის, აღვის, სრესს, ანგრევს, ფესვიანად ჰგლეჯს და თან მიაქანებს დიდბუნებოვანსაც და სულმდაბალსაც, კარგ ვაჟკაცსაც და სუსტ გონებასაც, ძლიერ მუხასაც და ჩიტი ბუმბულსაც.

ვაი იმას, ვისაც აიტაცებს! და ვაი იმას, ვისაც ეცემა! ერთმანეთს შეაჯახებს და ზედ შეაკლავს.

რადაც უცნაურ, განსაკუთრებულ ძალს მიანიჭებს, ვისაც გაიტაცებს. ოღონდ კი გაიტაცოს და ვინც უნდა იყოს, მომხდარი ამბების ძლიერებით ავსებს და ახალისებს; სასროლ მასალადა ჰქმნის ყველას და ყველაფერს. რიყის ქვას ყუმბარად აქცევს და კურტნიან მუშას გენერლად.

დაფარული პოლიტიკის ზოგ წინასწარმეტყველს რომ დაუუჯეროთ, მთავრობის თვალსაზრისით სასურველიც უნდა იყოს პატარა ამბოხება. ამის დებულებანი: ამბოხება ამაგრებს მთავრობას, რომელსაც არ ამხობს, სცდის ლაშქარის ძალას, აერთებს ბურჟუაზიას, ავარჯიშებს პოლიციას დევნა-ძებნაში, ამოწმებს საზოგადოებრივი წესწყობილების სიმაგრის ძალას. ეს არის ერთგვარი ვარჯიში და თითქმის ჰიგიენა. მთავრობა უფრო მაგრად გრძნობს თავს ამბოხების შემდეგ, როგორც ადამიანის ტანი დაზღვევის შემდეგ.

მაგრამ ოცდაათი წელია, რაც სხვა თვალსაზრისით უყურებენ ამბოხებას.

ყველაფრისათვის არსებობს თეორია, რომელიც „საღ აზრად“ აცხადებს თავის თავს: ფილინტი ალცესტის წინააღმდეგ; მოსაზრებანი მართალის სიცრუისაგან გასარჩევად; ახსნა-განმარტება, გაფრთხილება, ცოტად მედიდური დათმობა, რომელსაც საყვედური და ბოდვის ურევია და ამიტომ სიბრძნედ მიაჩნია თავი, თუმცა ხშირად ცარელი ახირების მეტი არაფერია. მთელი სკოლა არის პოლიტიკური. რომელსაც „არც მწვადი დაწვავთ. არც შამფურიო“, გაუხდია თავის მრწამსად. ცივსა და ცხელ წყალს შუა ეს არის

ნელობილი წყლის პარტია. ეს მიმართულება, თავისი ყალბი სიღრმით, მთლად ზედაპირული, რომელიც ჰგმობს მოვლენას, რომ მიზეზს არც კი იკვლევს, თავმომწონედ ლანძღავს ერგმეცნიერების სახელით ხალხის მოედანზე შეკრებას და ამბოხებას.

ამ სკოლის დებულებანი:

„ამბოხებამ გაართულა 1830 წ. მოძრაობა და ამ დიდებულ შემთხვევას ჩამოაკლო რამდენიმე ნაწილი თავის სიწმინდისა. ეს ივლისის რევოლუცია მოკრიალებული ციდან უეცრად მოვლენილი ქარიშხალი იყო. ამბოხების ჩარევამ კი ღრუბელი მოჰფინა ზეცას. ამბოხებამ უნიადაგო ჩხუბად გარდაქმნა ეს რევოლუცია, ესოდენ დიდებული თავისი ერთსულოვნობით. — დასაწყისში ივლისის რევოლუციაში, როგორც ყოველ უეცარ პროგრესში, მოიპოვებოდა საიდუმლო რღვევა; და ამბოხებამ სწორედ ეს გამოამყდა. შეიძლებოდა გვეთქვა, — ამაოდ ჩაგვიარა ამოდენა მსხვერპლმაო. — ივლისის რევოლუციაში განთავისუფლება მოჩანდა, ამბოხების შემდეგ კი — განსაცდელი.

„ამბოხებას თან მოსდევს მალაზიების დაკეტვა და ფონდების შემცირება; ამბოხება პანიკას ჰქმნის ბირჟაზე, აჩერებს ვაჭრობას, რევს საქმეებს, აჩქარებს გაკოტრებას; აღარსად არის ფული; შიშითა თრთის კერძო საკუთრება; შეჩერებულია წარმოება; გააზრვას ცდილობს კაპიტალი; უსაქმურად რჩება მუშაკაცი; შიშია ყველგან; ამ მოძრაობის წინააღმდეგ ბრძოლა წარმოებს ყველა ქალაქში, და აქედან გამომდინარეობს — დიდი ზარალი. დამტყიცებული არის, რომ ამბოხების პირველი დღე საფრანგეთს ოც მილიონ ფრანკად უღირს; მეორე დღე ორმოც მილიონად; მესამე — სამოცად. სამი დღის ამბოხება ას ოც მილიონ ფრანკის ზარალს აძლევს, ისე რომ, თუ მარტო ფინანსური შედეგი ვიანგარიშეთ, ამბოხება დაღუპვას უღრის, ხომალდების ჩაძირვას, ან ბრძოლაში დამარცხებას და სამოცი ხომალდის დაკარგვას.

„ექვი არ არის, ისტორიულად ამბოხებასაც ჰქონდა თავისი სიკეთე, ქვაფენილებზე ბრძოლა არც დიადობით ჩამოუვარდება ბუჩქებში ჩასაფრებით ბრძოლას და არც პათოსით; ერთში ტყის სულია მებრძოლი, მეორეში ქალაქის სული; ერთს ჟან შუანი ჰყავს, მეორეს ჟან. წითლად ანათებს ამბოხება, დიდებულად, ბრწყინვალედ, პარიზელების ხასიათის ყოველ თავისებურებას, — ლმობიერებას, ერთგულებას, გულითად მხიარულებას, თავგანწირვას, სტუდენტებს, რომლებიც საქმით ამტყიცებენ, რომ ვაჟაკობა ნაწილი არის განათლებისა, საერო გვარდიის შეუპოვრობას. მეწვრილმანეების გულადობას, ქუჩის ბიჭების მამაცობას, ქუჩაში გამ-

ვლელთა მიერ სიკვდილის აბუჩად აგდებას. სკოლა და ჯარი შეებრძოლნენ ერთმანეთს. ბოლოს და ბოლოს მებრძოლნი ხნიერებით განირჩეოდნენ ერთმანეთისაგან: ერთი ეროვნებისანი, ერთგვარი უდრეკნი: ოცი წლისანი, რომლებიც თავისი იდეებისთვის იხოცებიან, და თავისი ცოლ-შვილისთვის — ორმოცი წლისანი. შინაურ ბრძოლაში ყოველთვის მჭმუნვარეა ჯარი და ყმაწვილების ვაჟკაცობას სიფრთხილით უპასუხებს. ამბოხებამ გამოაჩინა ხალხის მამაცობა და ვაჟკაცობას შეაჩვია ბურჟუაზია.

„ძალიან კარგი, მაგრამ ნუთუ ყოველივე ეს ღირს დაღვრილ სისხლად? აბა, ამ დაღვრილ სისხლს მორღუმბლული მომავალიც მიუმატეთ, შერყეული პროგრესი, ღირსეულთა მწუხარება, პატიოსანი ლიბერალების სასოწარკვეთილება, უცხოელი აბსოლუტიზმის სიხარული, გამოწვეული იმ ჭრილობებით, რომელიც რევოლუციამ თავის თავს მიაყენა. 1830 წ. დამარცხებულთა სიხარული, — ბარემ ვთქვით, მაგრამ ვის ესმოდა ჩვენით? — მიუმატეთ პარიზი, იქნება კიდევ გადიდებული, მაგრამ საფრანგეთი კი დამცირებული; მიუმატეთ, რადგან სულყველაფერი უნდა იყოს ნათქვამი; ის ყლგტა, რომელიც ძალიან ხშირად ჩირქსა სცხებს გამარჯვებას, რადგან მოპოვებულ მართებლობას მძვინვარება ერეოდა და თავისუფლებას — გახელება. საერთოდ კი ამბოხება ყოველთვის საზარელი იყო“.

ასე ბრძანებს ეს ვითომ სიბრძნე, რომლითაც სრულიად კმაყოფილია ბურჟუაზია, ეს ვითომ ხალხი.

რაც შეეხება ჩვენს აზრს — უარყოფთ ამ მეტად ფართოს და, მაშასადამე, მეტად ხელსაყრელ სიტყვას — ამბოხება. მღელვარებაც არის ხალხისა, და მღელვარებაც, ერთმანეთისაგან განსხვავებული. ჩვენ იმასაც კი არ ვიკითხავთ, იმდენადვე ხომ არ გვიღირს ამბოხება, რამდენადაც ვისთანმე ომიო. ჯერ ისა ვთქვათ, რად გვინდა ეს ომი? აქ ომის საკითხი აღიძვრის, განა ომი ნაკლები ჭირია, ვიდრე ამბოხების უბედურება? და გარდა ამისა, რაც სადმე ამბოხება მოხდა, განა ყველა უბედურება იყო? მერე რა, თუნდა ას ოცი მილიონი დაგვეჯდომოდა 14 ივლისი? ფილიპე მეხუთის ესპანეთის ტახტზე აყვანა საფრანგეთს ორ მილიარდად დაუჯდა. იმდენივეც რომ დახარჯულიყო 14 ივლისს, ჩვენ მაინც უპირატესობას 14 ივლისს მივცემდით. ესეც რომ არ იყოს, უარყოფთ ამ ციფრებს, რომლებიც თითქო ჰგვანან საფუძველს და ცარიელი სიტყვის მეტს კი არას წარმოადგენენ. ჩვენც ამბოხების ბუნებას ვიკვლევთ. ზემოთ მოყვანილ დოქტრინულ შენიშვნებში კითხვა მხოლოდ მოვლენას შეეხება ამბოხებისას, ჩვენ კი ვეძებთ მიზეზს.

ვაზუსტებთ საკითხს...

ფუძე საკითხისა

არსებობს ორი რისხვა ერისა: ამბოხება და აჯანყება. ერთი უსამართლობაა, მეორე უფლება. დემოკრატიულ სახელმწიფოში, რომელიც ყოველთვის სამართლიანობაზე არის დაფუძნებული, მოხდება ხოლმე, ხანდახან, რაიმე პარტია დაისაკუთრებს ხელისუფლებას; მაშინ აიშლება მთელი ერი და შეიძლება თავისი უფლების აღსადგენად იარაღიც იხმაროს. ყველა იმ მოძრაობაში, რომელიც კოლექტიური უფლების დარღვევით არის გამოწვეული, მთელი ხალხის ბრძოლა პარტიის წინააღმდეგ არის აჯანყება, და პარტიის ბრძოლა ხალხის მიერ დადგენილი ხელისუფლების წინააღმდეგ არის ამბოხება. თუ ტულიერში მეფე არის გამოქიმული, საფუძვლიანია ხალხის აჯანყება; და თუ ტულიერში კონვენტი მეფობს, უსაფუძვლო არის მის წინააღმდეგ ამბოხება. ზარბაზანი, რომელიც მიმართული იყო ხალხისკენ 10 აგვისტოს — უსამართლოდ მოქმედებდა, იგივე ზარბაზანი 14 ვანდემიერს უფლებამოსილი იყო. გარეგნობითი მსგავსება არის, ფუძე კი განსხვავებულია. შვეიცარული ჯარი უსამართლობას იცავდა, ბონაპარტი კი სიმართლეს. რაც საყოველთაო მოქალაქეობრივმა უფლებამ დაადგინა თავისუფლებისა და სახელმწიფოსთვის, რა შეიძლება ქუჩის მიერ იქნას გაუქმებული. ესევე არის წმინდა ცივილიზაციის კითხვებში. ძალიან შორსმჭვრეტი არის ხალხის ალლო დღეს, მაგრამ შეიძლება ხვალ ის მთლად აიძვრეს. ერთი და იგივე გაათრება კანონიერია ტერვის წინააღმდეგ და უსაფუძვლო და უაზრო ტურგოს წინააღმდეგ. მანქანების მტვრევა, საწყობების აკლება, ლიანდაგების აშლა, ნავსადგურების ნგრევა, ხალხისაგან თავის გზის დაკარგვა. ხალხის სამართლიანობის მიერ უარყოფა პროგრესისა, მოსწავლეების მიერ რამუსის მოკვლა, შვეიცარიიდან ქვებით განდევნა რუსოსი, ათენა წინააღმდეგ ფოკიონისა, რომი წინააღმდეგ სციპიონისა, — ეს ამბოხებაა; მაგრამ პარიზი ბასტილიის ციხის წინააღმდეგ არის აჯანყება. ჯარისკაცები რომ ალექსანდრე მაკედონელის წინააღმდეგ აიშალნენ და მეზღვაურები ქრისტეფორე კოლუმბის წინააღმდეგ, ესეც ამბოხება არის, ამბოხება უწმინდური. რადა? ალექსანდრე ხმლით იღწვის აზიისთვის და ქრისტეფორე კოლუმბი კომპასით იღწვის კაცობრიობისთვის; ალექსანდრე, როგორც კოლუმბი. აღმოაჩენს უცნობ ქვეყანას. ცივილიზაციისთვის ეს აღმოჩენა ისეთი საშუალება არის განათლებისა, რომ დასაგმობი იყო ყველა, ვინც

მას წინააღმდეგობას გაუწევდა. ხანდახან ხალხი თვითონ უღალატებს ხოლმე თავის თავს; ბრბო მოღალატეა ხალხისა. განა იქნება რამე ისე საზიზღარი, როგორც არის მარილის კონტრაბანდისტების სისხლიანი აჯანყება, და სწორედ მაშინ, როდესაც გამარჯვებით უნდა გათავებულყო საქმე, რამდენიმე ხალხის მოღალატე, მეთაური, ტახტს უერთდება და მეფობის წინააღმდეგ მებრძოლი მისი მომხრე ხდება? საზარელი შედეგრი უვიცობისა! ნილაბიანი მტერი მეფისა გაურბის სახრჩობელას, კისერზე თოკით, და ერთგულებას შეჰფიცავს მეფეს. „სიკვდილი მარილზე ხარჯის დამდებსაო“ იცვლება ძახილით „გაუმარჯოს მეფესაო!“ წმ. ბათლომეს ღამით ხალხის მკვლელნი! სექტემბრის ხალხის მმუსრავნი! ავინიონის ხალხის მელეტავნი, ქ. ლამბელის მკვლელნი, კოლინის მკვლელნი, ბრენის მკვლელნი, ესპანელი მიქელე, ვერდელი ყაჩაღები კადნეტები, ეაუს ამხანაგები, გლოვის რაინდები, — აი ამბოხება. ვანდეა ერთ დიდ კათოლიკურ ამბოხებას წარმოადგენს.

თვით მოძრაობაში ისმის ხმა უფლებისა, მაგრამ ეს ხმა ყოველთვის არ ისმის ამბოხებული ხალხის მღელვარებაში; არსებობს გიჟური გააფთრება, არსებობს გაბზარული ზარის რეკვა. ყოველ განგაშში ბრინჯაოს ზარის რეკვის კილო როდი გაისმის. უნისა და უვიცობის მიერ აღძრული მღელვარება სულ სხვა არის, ვიდრე პროგრესის სახელით აღძრული მოძრაობა. — ადექით! აიშალენით! — ძალიან კარგი, მაგრამ სიკეთისათვის და თქვენს სადიდებლად დამანახვეთ, საით მხარეს მიდიხართ? აჯანყება არ არის, თუ წინ არ მიიწევს; სხვა ყველა მოძრაობა ხალხისა ავი არის და მანე. ყოველი გაბრაზებით უკან გადადგმული ნაბიჯი არის ამბოხება; უკან დაწევა მტრობა არის განათლების და კაცობრიობისა. აჯანყება არის იერიში აღშფოთებული სიმაართლისა. სიმაართლის ნაპერწკალს ისერიან ის ქვები, რომელსაც ქვაფენილიდან იღებს აჯანყება თავისუფლების დასამყარებლად; ამბოხებისთვის კი ქვაფენილს ტალახი აქვს და სხვა არაფერი. დანტონი მეფე ლუი მეთექვსმეტის წინააღმდეგ — ეს არის აჯანყება, პერბერი დანტონის წინააღმდეგ — ამბოხება.

ამიტომ არის, რომ აჯანყება ზოგიერთ შემთხვევაში, როგორც ლაფაიეტმა თქვა, „უწმინდეს მოვალეობადა“ ხდება, და ამბოხება უსაზარლეს ბოროტებად.

განსხვავება არის აგრეთვე სიტბოს ოდენობაშიც. აჯანყება ხშირად ვულკანი არის და ამბოხება ყოველთვის ცეცხლწაქიდეპული ჩალა.

ამბოხება ხშირად თვით მთავრობაშიც მოიპოვება, როგორც უკვე ვთქვით, პოლინაკი მემბოხე იყო და კამილ დემულენი მთავრობის წევრი.

ხანდახან აჯანყება აღდგომა არის.

სრულიად ახალი და თანამედროვე არის საყოველთაო ხმის მიცემით გადაწყვეტა ყოველი კითხვისა, მთელი წინანდელი, ოთხი ათასი წლის განმავლობის ისტორია სახსრად არის ხალხის უფლების რღვევითა და ხალხის დამონებით; ისტორიის ყოველ ხანას თან მოაქვს, რამდენადაც კი შესძლებს, პროტესტი დაჩაგრულებისა. იულიუს კეისრის დროს აჯანყებას არ ჰქონდა აღგილი, მაგრამ არსებობდა იუვენალი.

Facit indignatio¹ გრაკუსების მაგივრობას სწევს.

კეისრების დროს არის განდევნა სიენში და არის აგრეთვე „Annales“-ს² მატიანის მწერალი.

აღარას ვიტყვიტ პათმოსში განდევნილის შესახებ, რომელიც სხვებთან ერთად იდეალური ცხოვრების სახელით ჰგმობს ცხოვრების სინამდვილეს, მოჩვენებას იყენებს, რომ სატირა შეადგინოს და ნინევიას, ბაბილონს, სოდომს სტყორცნოს ცეცხლწაქრებული აპოკალიპსის ანარეკლი.

იოანე თავის კლდეზე იგივეა, რაც სფინქსი თავის კვარცხლებეზე; შეიძლება ვერ მივხვდეთ, რისი თქმა უნდა, ებრაელია და ებრაულად წერდა; მაგრამ „Annales“-ის დამწერი ლათინი არის, უკეთ რომ ვთქვათ, რომაელია.

რადგან ნერონების ბოროტი მეფობა ბნელით მოცულია, ის იმგვარადვე უნდა იქნეს ასახული, მაგრამ პოეტური საკვეთი საკმარისი არ იქნება და ამოკვეთილ ჭრილში შედედებული და გელიანი პროზა უნდა ჩაისახოს.

მტარვალსაცა აქვს ცოტა რამ მნიშვნელობა აზროვნათათვის. საშინელია ჯაპკვით დაბმული სიტყვა. როდესაც ბატონი გაჩუმებას უბრძანებს ხალხს, მწერალი აორკეცებს და ასაქეცებს თავის სტილს. ამ ნაძალადევი გაჩუმებიდან გამოდის ერთგვარი იღუმალი სისრულე, რომელიც იწურება და რკინადა ხდება ადამიანის გონებაში. შეკუმშვა ისტორიისა გამოიწვევს ისტორიკოსის აზროვნების შეკუმშვას. გრანიტული სიმკვიდრე რაიმე სახელოვანი პროზისა არის შედეგი შემჭიდროებისა, მტარვალის ბრძანებით რომ მომხდარა.

¹ ლექსი, შეთხზული აღშფოთებით (ლათ.) იუვენალი, პირველი სატირა.

² ანალები, მატიანე.

მტარვალი აიძულებს მწერალს შეზღუდოს გამოთქმების დია-
მეტრი და მით ჰმატებს ძალას. ციკრონის სიტყვის საქციევი ძლივს
საკმარისი ვერესისათვის, მთლად მაჩლუნგდებოდა კალიგულას
ხელში. რაც უფრო შევიწროებულია სიტყვის გასაქანი, მით უფრო
მეტია მისი სიმძლავრე. ხელშეკრული ფიქრობს ტაციტუსი.

მეხის დამცემია სამართლიანობით და სამართლით აღსაფსე გული
პატიოსანი ადამიანისა.

გაკვრითა ვთქვათ, აღსანიშნავია ის გარემოება, რომ ისტორიუ-
ლად ტაციტუსი არ სჯობნის კეისარს. იმან გაუსწრო ტიბერიუსებს.
კეისარი და ტაციტუსი ერთმანეთის შემცვლელი ფენომენები არიან,
რომელთა შეხვედრა საიდუმლოებრივ არის არიდებული მის მიერ,
ვინც განაგებს საუკუნეების მოქმედ პირთა სცენაზე გამოსვლას და
სცენიდან გასვლას. დიდებულია კეისარი, დიდებულია აგრეთვე
ტაციტუსი; ღმერთი იფარავს ამ ორ დიდებას და ააცდენს ერთმანე-
თის შეხვედრას. მართლის მოამბეს რომ დაეკრა კეისარისთვის, შე-
იძლება ძალიან დაეკრა, და მით უსამართლო გამომდგარიყო.
ღმერთს ეს არ სურს. აფრიკაში და ესპანეთში წარმოებული ომები,
სიცილიელი ყაჩაღების ამოწყვეტა, ცივილიზაციის შეტანა გალიაში,
ბრიტანეთში, გერმანიაში, — მთელი ეს დიდება ჰფარავს რუბიკონს,
აქ ერთგვარი თავაზიანობა არის ღვთიური სამართლიანობისა, რო-
მელიც ყოყმანობდა, მიეშვა თუ არა სახელოვან, ძალით გამეფებულ
უზურპატორზე არანაკლები სახელოვანი ისტორიკოსი — ტაციტუსს
შეაწყნარებინა კეისარი და გენიოსს მიანიჭა დანაშაულის შემწყნა-
რებელი გარემოებანი.

მართალია, მტარვალობა მტარვალობად რჩება, გენიოსიც რომ
მტარვალობდეს. ირყენება ქვეყანა, თუ დიდებული ტირანი ჰყავს
სათავეში. მაგრამ ზნეობრივი ჭირი მაშინ უფრო დიდია, თუ მტარ-
ვალი პატიოსნებას მოკლებულია. ამგვარ სამეფოში აღარაფერი ჰფა-
რავს სირცხვილს, და მაგალითის მომცემნი, ტაციტუსი, როგორც
იუვენალი, მთელი კაცობრიობის თვალწინ ამათრახებენ ამ სამარ-
ცხვინო უშვერობას.

რომი ვიტელიუსის დროს უფრო ყარდა, ვიდრე სულას დროს.
კლავდიუსისა და დომიციანეს დროს ზნეობრივი დაცემის საზიზღრო-
ბა შეესაბამებოდა თვით მტარვალის სიმახინჯეს. მონობის ბორო-
ტებას უშუალოდ ქმნის მტარვალის ხელი. მიაზმი გამოდის ამ
ჩამოყალიბებული სინდისიდან და შიგ ისახება თვითონ ბატონი. სა-
ზოგადოებრივი დაწესებულებანი — ბუდეა ბოროტებისა; გული —
დაკნინებული; სინდისი — ფეხქვეშ მძრომი, სული — ბაღლინჯოდ
გარდაქმნილი; ასეა კარაკალას დროს, ასეა კომოდის დროს. ასე

დარჩა ჰელიოგაბალის დროს. მაშინ. როდესაც კეისრის დროის რომის სენატიდან, გარდა არწივის ბუდის სკინტლის სუნისა აღარა გამოდის რა.

აქედან — ტაციტუსების და იუვენალეების თითქოს დაგვიანებული გამოცხადება: აღმნიშვნელი მხოლოდ მაშინ გამოჩნდება, როდესაც ყველაფერი აშკარა გამხდარა.

მაგრამ იუვენალი და ტაციტუსი, როგორც დაბადების დროის ისაია და საშუალო საუკუნეების დანტე, ადამიანები არიან, ამბოხება და აჯანყება კი ნამოქმედარია ადამიანთა მასისა, რომელიც ხან მტყუანია, ხან მართალი.

უფრო ხშირად ამბოხება გამოწვეული არის ხოლმე ქონებრივი უსამართლობით; აჯანყება კი ყოველთვის ზნეობრივ ნიადაგზე ჩნდება.

ამბოხება — ეს არის მაზანიელო; აჯანყება — ეს არის სპარტაკი. აჯანყება გონებისაა, ამბოხება ქონებისა, ესე იგი კუქისა. კუქი შფოთავს, მაგრამ, ესეც მართალია, ყოველთვის კი არა ტყუის, რომ შფოთავს, ეს შიმშილის გამო ამბოხებაა. ბუზანსეს მაგალითებრ ნამდვილი საბაბი აქვს თავის ამბოხებისა, საღმობიერი და სამართლიანი, მაგრამ მაინც ამბოხებად ირიცხება. რაღა? იმიტომ, რომ სამართლიანმა ფუძემ უსამართლობას მიმართა თავისის მისაღწევად; მკაცრი იყო, თუმცა უფლება ჰქონდა; აღშფოთებული, თუმცა ძლიერი იყო, და ანადგურებდა, რაც კი მოხვდებოდა; ისე მიდიოდა. როგორც ბრმა სპილო და სრესდა, რაც ფეხქვეშ მოჰყვებოდა; მიდიოდა და უკან სტოვებდა მოხუცების, ბავშვების და ქალების ცხედრებს; დიდი სისხლი დააქცია, თვითონაც არ იცოდა, რისთვის, უდანაშაულოთა და უვნებელთა. კეთილი მიზანია ხალხის საზრდოს მოპოვება, მაგრამ სისხლისღვრა კი საზარელი საშუალებაა.

ყოველგვარი შეიარაღებული პროტესტი, სრულიად საფუძვლიანიც კი, თვით 10 აგვისტოსი და 14 ივლისისა, იწყება არეულობით. სანამ უფლება გაიკვლევს გზას, თავს იჩენს არეულობა. აჯანყების დასაწყისი ამბოხებაა, როგორადაც მდინარის სათავე ბუნებრივი მიმდინარეობის შედეგად მიაღწევს ოკეანეს — რევოლუციას. მაგრამ მოხდება ხოლმე ხანდახან, რომ წამოვა მთის მწვერვალიდან. რომელიც თავს ადგას ზნეობრივ ჰორიზონტს — მართლმსაჯულებას, სიბრძნეს, გონებას, უფლებას, — იდეალის უწმინდესი თოვლის ნაღონობი და ხანგრძლივი დენის შემდეგ კლდიდან კლდეზე, როდესაც ზეცას ისახავდა თავის გამჭვირვალეობაში, და ასობით სხვა მდინარეებს იერთებდა გამარჯვებით განდიდებული, უცბად იკარგება ბურჯუაზიულ საფლობში, როგორც რეინი ქაობში.

ყოველივე ეს წარსულს ეკუთვნის. მომავალი სულ სხვა იქნება. საყოველთაო კენჭისყრის უფლების შესაძლებლობას ისა აქვს საგანგებო, რომ თვით თავის პრინციპში აღნობს ამბოხებას, და ხმის უფლებას რომ აძლევს აჯანყებას, მით ხელიდან აცლის იარაღს. მოსპობა ომისა, ქუჩაში იქნება ეს ომი, თუ საზღვარზე, ეს არის ჩვენი პროგრესის აუცილებელი შედეგი. რაც უნდა ავი იყოს დღევანდელი დღე, კაცობრიობის „ხვალ“ მაინც მშვიდობიანობისა იქნება.

საერთოდ კი, აჯანყება, ამბოხება... რით განსხვავდება პირველი მეორისაგან? ბურჟუას ამისი არა გაეგება რა. იმას რომ ჰკითხოთ, ყაჩაღობაა ერთიცა და მეორეც, სულ უბრალო ძარცვა და გლეჯა. გააფთრება ძაღლისა თავისი პატრონის წინააღმდეგ, წადილი და ცდა უკბინოს როგორმე ბატონს, — რაც უნდა გათავდეს ჯაპკვით და ხუხულაში შეგდებით; მისთვის ეს მხოლოდ ძაღლის ღმუილა და ძაღლის ყეფაა მანამდე, სანამ არ გაიზრდება ეს ძაღლის თავი და უცბად საშინელი ლომის სახედ წინ არ აუდგება.

მაშინ ბურჟუაზიაც იწყებს ყვირილს:

— გაუმარჯოს ხალხს!

ეს განმარტება ხომ გავათავეთ, ახლა ვნახოთ, რას წარმოადგენს ისტორიისთვის 1832 წ. მოძრაობა? ამბოხება არის ხალხისა, თუ აჯანყება?

აჯანყება არის.

შეიძლება შეგვემთხვეს სადმე და ხალხის მოძრაობის აღწერაში ამბოხება ვთქვათ; ამით მარტო მოძრაობის ზედაპირს აღვნიშნავთ და ყოველთვის ვიხელმძღვანელებთ იმ განსხვავებით, რომელსაც წარმოადგენს ზედაპირი და ფუძე ხალხის აშლისა.

— 1832 წ. უცბად წამოიშალა ხალხი. საზარლად მოელო ბოლო ამ მღელვარებას, მაგრამ იმდენად სადიდებელი იყო. რომ თვით ისინიც კი, ვინც ამ მოძრაობაში ამბოხების მეტს ვერასა ხედავდნენ, მაინც პატივისცემით იხსენიებენ მას. იმათთვის ეს გამოძახილი იყო 1830 წლისა. — აღვზნებული ოცნება ასე მალე ვერ დამშვიდდებოდა, — ბრძანებენ. რევოლუცია აგრე სწრაფად არ ბოლოვდება, უთუოდა აქვს თავისი ზვირთსრბოლა, ვიდრე სრულიად დამშვიდდებოდეს, როგორც ბარისკენ ჩამომავალ მთას, ალპის მთას უურას შტოები უნდა ჰქონდეს და პირინეს — ასტურია.

ჩვენი თანამედროვე ისტორიის ამ პათოსით აღსავსე ტენილს პარიზელები „ამბოხების ხანად“ სთვლიან. და მართლაც. მეტად დამახასიათებელი იყო ეს დრო ჩვენი საუკუნისათვის, უფრო მეტად, ვიდრე სხვა არეულობანი.

ერთი სიტყვა კიდევ, უკანასკნელი, ვიდრე თხრობას დაუბრუნდებოდეთ.

რასაც ეხლა ვუამბობთ მკითხველს, იმ დრამატულ და ცოცხალ სინამდვილეს ეკუთვნის, რომელსაც ხანდახან უყურადღებოდ სტოვებს ისტორია დროის და შესაძლებლობის სიმცირისა გამო. და სწორედ იქ არის, სწორედ იქ, სიცოცხლე, ძრწოლა, ადამიანური მაჯისცემა. ყოველი წვრილმანი, როგორც უკვე ვთქვით. თუ არა ვცდებით, დიდი ამბების ფოთლებია, რომელიც დროს ჩამოუცვენია და ისტორიის წარსულში იკარგება. იმ დროს, რომელსაც „ამბოხების ხანას“ უწოდებენ, მრავლადა ჰქონდა ამგვარი წვრილმანი. მართლმსაჯულების გამოძიებამ სხვა მოსაზრებით, ვიდრე ისტორიისა იყო, ყველაფერი არ აღმოაჩინა და შეიძლება არც ყველაფერს ჩაულრმავდა. ჩვენ გვინდა სინათლეზე გამოვიტანოთ ცნობილ და გამოცხადებულთან ერთად სწორედ ის, რაც აქამდე არ იყო ცნობილი, რაც ზოგიერთის დავიწყებამ გააქრო და ზოგის სიკვდილმა. ამ ბუმბერაზული სცენების მოქმედ პირობები ბევრი აღარ არიან; მეორე დღესვე მიჩუმდნენ. მაგრამ რასაც ჩვენ მოგითხრობთ, შეგვიძლია თამამად ვთქვათ, ჩვენი თვალთა ვნახეთ. — ზოგიერთ სახელს შეევცვლით, რადგან ისტორია მოგვითხრობს და არ აბეზღებს, მაგრამ სრულ სინამდვილეს დავხატავთ იმ პირობებში, რომელშიც ეს წიგნი იწერება. ერთ მხარეს ვაჩვენებთ მკითხველს და ერთ ეპიზოდს, ყველაზე ნაკლებად ცნობილს, რაღა თქმა უნდა, 1832 წ. 5 და 6 ივნისს, მაგრამ ისე მოვაგვარებთ, რომ მკითხველმა დაინახოს შავი ზეწრის ქვეშ, რომელსაც აწევას ვუბირებთ, ნამდვილი სახე ამ საზოგადოებრივი მოძრაობის საშინელი შემთხვევებისა.

თ ა ვ ი მ ე ს ა მ ი

დასაფლავება — საბაზი ხელახლა დაბადებისა

1832 წლის გაზაფხულს სრულიად მზად იყო აფეთქებულიყო პარიზი, თუმცა სამი თვე გავიდა, ხოლერა შიშით ჰყინავდა მოსახლეობას და მათ მღელვარებას რაღაც პირქუშ დამამშვიდებელ ზეწარს აფარებდა. როგორც ვთქვით, დიადი ქალაქი ზარბაზნს ჰგავდა გატენილს, რომლისთვისაც ერთი ნაპერწკალიც კმარა, რომ გაისროლოს.

1832 წ. ივნისში გენერალ ლამარკის სიკვდილი იყო ეს ნაპერწკალი.

სახელოვანი კაცი იყო ლამარკი და კარგი მოღვაწე. იმპერიის

და აგრეთვე რესტავრაციის დროს ორგვარი ვაეკაცობა გამოიჩინა; საჭირო ერთისთვის და მერე მეორისთვის, — ვაეკაცობა ბრძოლის ველზე და ვაეკაცობა ტრიბუნაზე. ისეთივე უძლეველი იყო იმისი მშვერმეტყველება, როგორც უძლეველი იყო იმისი გმირობა; ბასრი ხმალივით სჭრიდა იმისი სიტყვა. როგორც ფუას, მისი წინამოადგილე ჯარში, ისე მას, ძირს არ დაუშვია საფრანგეთის თავისუფლების ალაში და მანამდე საომარი დროშა. პალატაში მემარცხენეთა და უკიდურეს მემარცხენეთა შუა იჯდა. ძალიან უყვარდა ხალხს, რადგან იმას სწამდა ხალხის მომავალი და აგრეთვე ძალიან უყვარდა ბრბოს, რადგან გულწრფელად ემსახურა იმპერატორს. ის იყო გრაფი ჟერარ და დრუესთან ერთად ნაპოლეონის ერთ-ერთი in petto მარშალთაგანი. 1815 წლის ხელშეკრულება ისე აწუხებდა, როგორც პირადი შეურაცხყოფა. ჭირვიით სძულდა ველინგტონი და ესეც ძალიან მოსწონდა ხალხს. ჩვიდმეტი წელიწადი გავიდა ვატერლოოს ბრძოლის შემდეგ, და თითქოს ყურადღებას არ აქცევს ცხოვრების ჭირ-ვარამსაო, სულ ის დიდი დამარცხება აწვა გულზე. სულთმობრძავი რომ იყო. უკანასკნელ წუთს, გულში ჩაიკრა ხმალი, რომელიც მიუძღვნეს ნაპოლეონის ასი დღის ხელმწიფობის დროს ოფიცრებმა. ნაპოლეონის უკანასკნელი სიტყვა, რომ კვდებოდა, იყო „არმია“ და ლამარკის უკანასკნელი სიტყვა — „სამშობლო“.

მისი სიკვდილისა, თუმცა მოსალოდნელის, ეშინოდა ხალხს, როგორც მძიმე დანაკლისის, არა ნაკლებ ეშინოდა მთავრობას როგორც არეულობის შესაძლებელი საბაზისა. — მისი მიცვალება საფრანგეთის გლოვად იქცა. როგორც ყოველივე, რაც კი მწარეა, ისე გლოვაც შეიძლება აჯანყებად გარდაიქცეს. ასეც მოხდა.

5 ივნისს იყო დანიშნული მიცვალებულის დაკრძალვა. იმ დღეს და წინა დღის საღამოს ხალხით გაივსო წმ. ანტონის უბანი, სადაც მიცვალებული უნდა გაეტარებინათ და საშობარი სახე მიიღო. უცნაური ხმაური ისმოდა ყველგან ამ მკვიდროდ დასახლებული უბნის ქუჩების ქსელში. იარაღდებოდა ყველა, როგორც შეეძლო. დურგლებს თავიანთი კეტები მოჰქონდათ „კარების ჩასამტერველად“. შუბად და ხანჯლად ლესავდნენ, საცა რკინას იპოვნიდნენ. ერთს კიდევ ისე მორეოდა მომავალი ბრძოლის სიტყვები. რომ სამი ღამე ტანთ არ იხდიდა. ერთი დურგალი, სახელად ლომბიე, შეხვდა ამხანაგებს, რომელმაც ჰკითხა: — სად მიხვალ?

— რა ვქნა? იარაღი არა მაქვს.

— მერე?

— მერე მინდა სახელოსნოში მივიდე, იქნება იქ მაინც ვიპოვო რამე.

ერთი კაცი იყო. სახელად ქალკლენი, ძალიან მოხერხებული, გააჩერებდა მიმავალ მუშას, — აქ მოდი, აქა! — ნახევარი ფრანკის ღვინოს გადააკრევიანებდა და ეუბნებოდა: — საქმე გაქვს რამე? — არა — წადი ფილბიერი ნახე, მონრეილის და შარონის სადარაჯოს შუა. საქმეში ის ჩაგაბამს. — ფილბიერთან იყო მოგროვილი იარაღი და ტყვია-წამალი. ხალხის მოთავენი, როგორც წერილების დამრიგებლები, ისე დადიოდნენ თავ-თავის ქუჩებში და ხალხს აგროვებდნენ. ტრონის სადარაჯოსთან ბარცელემისა და კაპეს დუქანში ბრძოლისთვის მომზადებულნი ამხანაგურად ხვდებოდნენ ერთმანეთს. წამდაუწუმ გაისმოდა ხმამაღალი კითხვა: — დამბაჩა გაქვს? — ზე აი. ხალათის ქვეშ. შენა? — პერანგის ქვეშ. — ტრავერზიერის ქუჩაში, როლანის სახელოსნოს კარებთან, და „დამწვარი სახლის“ ეზოში, ბერნიეს სახელოსნოს კარებთან, რომელიც სავსე იყო ყოველგვარი იარაღით და ზელსაწყოთი, ჯგუფ-ჯგუფად იდგა ხალხი და ჩუჩჩულებდა. ამ ხალხში მოჩანდა ერთი მეტისმეტად აღგზნებული კაცი, სახელად მავო, რომელიც ერთ კვირაზე მეტ ხანს თავის დღეში არ დარჩენილა ერთ ქარხანაში; დაითხოვნდნენ ხოლმე პატრონები, რადგან ყოველდღე დავას უმართავდა მათ. მეორე დღეს მოკლეს მავო მენილმონტანის ბარიკადზე. მავოსთან ერთად პრეტო იღწვოდა, ხალხს აგროვებდა და რომ ჰკითხავდნენ, — რა გაქვს მიზნად. განზრახულიო? — უპასუხებდა, — აჯანყებაო. — ისიც ბრძოლაში მოკვდა. ბერსის ქუჩაზე მოგროვილი მუშები ვინმე ლამარტენს ელოდნენ, რევოლუციონერს, რომელსაც ხალხის მომზადება ჰქონდა დავალებული სენ-მარსოს უბანში. აჯანყების ბრძანებები თითქმის საქვეყნოდ ისმოდა დაუფარავად.

ცუდი დღე იყო 5 ივნისი, ხან წვიმდა, ხან ღრუბლებიდან მზე გამოაშუქებდა. პარიზზე გადმოატარეს მიცვალებული სამხედრო დებულეების, სიფრთხილის გამო ცოტად გადამეტებული გლოვის ზეიმით, ორი ბატალიონი მისდევდა უკან, დაფდაფები თალხში ჰქონდათ შეხვეული. თოფები თავდაყირა ძირს დაშვებული, საერო გვარდიის ათიათასი კაცი მოაბიჯებდა, გვერდზე ხმლებჩაკიდებული. ბალდახინი ყმაწვილ კაცებს მიჰქონდათ. ბალდახინს უკან მისდევდნენ სამსახურიდან გადამდგარი ოფიცრები, ხელში დაფნის ტოტებით. მერე ურიცხვი აღელვებული ხალხი მიჰყვებოდა, წევრები „ხალხის მეგობართა“ საზოგადოებისა, უმაღლესი სასწავლებლების, მართლმსაჯულების, მედიცინის მოწაფენი, სამშობლოდან გამოქცეულნი ყოველი ეროვნების შვილნი. მოჩანდა დროშები: ესპანური, იტალიური, გერმანული, პოლონური, თარაზულად ძირს დაშვებული სამფერი დროშები, ყოველგვარი, ბაირალები. მიდი-

ოდნენ ბავშვები მწვანე ტოტების ქნევით, ქვის მთლები და ღურ-
გლები, რომლებიც გაფიცულიყვნენ სწორედ იმ დროს, ადვილად
საცნობნი, ქალაღდის ქუდიანი სტამბის მუშები, რომლებიც ორ-
ორად, ან სამ-სამად დაჯგუფებულიყვნენ, ყვიროდნენ, ჯონს ან
ხმალს იქნევდნენ თითქმის ყველანი. გამწესებულნი არავინ ჰყავდა
ხალხს, მაგრამ ერთსულოვნად მოქმედებდა ყველა და ხან არეულად
მოჩანდნენ, ხან მწყობრ რაზმებად. ეს რაზმები თვითონვე ირჩევდნენ
თავის წინამძღვარს, ერთი კაცი იყო ორი დამბაჩით, მხედართმთავრის
თვალით სინჯავდა ამ რაზმებს; მას გზას უთმობდნენ ყველგან, საცა
კი გაივლიდა. ბულეარის ორივე მხარეს ხეების ტოტებში, აივნებზე,
ბანებზე, ფანჯარებში ყველგან ხალხი მოჩანდა, — ქალი, კაცი ბავშვი.
შიში მორეოდა ყველას. მიცვალებულს მიასვენებდა შეიარაღებუ-
ლი ხალხი და იმას უყურებდა შეშინებული ხალხი.

თავის მხრივ არც მთავრობა იყო დამშვიდებული და გაფაციცე-
ბით თვალყურს ადევნებდა ყველაფერს. თვალყურს ადევნებდა
ხმალამოდებული. ლუი მეთხუთმეტის მოედანზე მთლად გამზადე-
ბული იდგა ოთხი ესკადრონი, გატენილი თოფებით და დამბაჩებით;
ცხენებზე ისხდნენ და უცბად დაიძროდნენ, როგორც კი ბრძანებას
მიიღებდნენ; ლათინებას უბანში და ბოტანიკურ ბაღში ქალაქის
თვითმმართველობის რაზმები იდგა ყოველ ქუჩაში უკლებლივ;
ღვინის მოედანზე დრაგუნები იდგნენ, ერთი ესკადრონი; გრევში—
მეთორმეტე რაზმის ნახევარი; მეორე ნახევარი ბასტილიაში დაე-
ყენებინათ; სელესტინში იდგა დრაგუნების მეექვსე რაზმი; ლუერის
ეზო სავსე იყო არტილერიით. დანარჩენი ჯარი მზად იყო თავის
სადგომებში; მზად იყვნენ აგრეთვე პარიზის მიდამოებში მდგომი
ჯარები. შეშინებულ მთავრობას მუქარით მომავალი ხალხის ასა-
ლაგმავად ოცდათხუთი ათასი ჯარისკაცი ქალაქში ჰყავდა და ოცდა-
ათი ათასი — გარეუბნებში.

სხვადასხვა ხმები ტრიალებდა მიცვალებულის უკან მიმავალ
ხალხში: ლეგიტიმისტების ქვებუდანობაზე, ჰერცოგ რაიხსშტად-
ტელზე, რომელსაც სწორედ იმწამს მოუვლინა ღმერთმა სიკვდილი,
როდესაც ხალხი იმპერატორად ასახელებდა. ერთი კარი, ჯერაც
უცნობი, უცხადებდა ხალხს, რომ დანიშნულ დროს ორი აჯანყების
მომხრე მოსყიდული ქარგალი იარაღის ქარხნის კარებს გაუღებს
ხალხს. უქუდოდ იყო უმრავლესობა და ყველას აღტაცება აღბეჭ-
დოდა შუბლზე, თან მკმუნვარება. ამ დიდებული აღტაცებით აღსავ-
სე ხალხში აქა-იქ კარგად ჩანდა აგრეთვე ნამდვილი სახე ავაზაკო-
ბისა, მათი ბილწი პირი მზად იყო ეყვირა: ყველაფერს ავიკლებთ!—
არის ხოლმე მღელვარება ხალხისა, რომელიც შესძრავს ქაობის

ძირს და წყლის ზედაპირზე მოაქცევს ძირეულ დამბალ ნალექს. ეს ჩვენი ცხოვრების ერთგვარი მოვლენა გახლავთ, რომელიც კარგად უწყის დაგეშილ პოლიციამ.

ნელი, აღზნებული ნაბიჯით მიასვენებდნენ მიცვალებულს თავის სახლიდან ბულვარებით ბასტილიისაკენ. დროდადრო წვიმდა, მაგრამ ყურადღებასაც არ აქცევდა ამას ხალხი. რამდენიმე გარემოება არის აქ აღსანიშნავი; ვანდომის სვეტის ირგვლივ შემოატარეს რამდენჯერმე მიცვალებული; ერთ აივანზე ჰერცოგი ფიც-ჟემსი დაინახეს, ქუდი არ მოეხადა, და ქვები ესროლეს. ერთ დროშას ზემოდან გალური მამალი ეკრა, ჩამოვლიჯეს და ტალახში ჩააგდეს; სენ-მარტენის კართან პოლიციელი დაქრეს სმლით; ერთმა მეთორმეტე რაზმის ოფიცერმა ხმამალა დაიძახა, -- რესპუბლიკის მომხრე ვარო; -- როდესაც გამოჩნდნენ პოლიტექნიკური სკოლის სტუდენტები, რომელთაც მთავრობამ ეს აუკრძალა, გაისმა ხალხის ძახილი: გაუმარჯოს პოლიტექნიკურ სკოლას! გაუმარჯოს რესპუბლიკას! ბასტილიის ციხესთან კიდევ მიემატა სენ-ანტუანის უბნიდან მომავალი მრისხანე სახის მქონე ცნობისმოყვარე ხალხთა გრძელი მწყრივი. ახლა უფრო დაეტყო საშინელი ქოთქოთი მღელვარე ბრბოს.

ერთი კაცის სიტყვა გაიგონეს, მეორეს რომ ეუბნებოდა: -- აგერ, იმ კაცს ხედავ, ქერა წვერიანს? ის გვეტყვის, როდის უნდა დავიწყოთ სროლა. -- როგორც აღმოჩნდა, შემდეგშიც იმავე თანამდებობით ერია ეს ქერაწვერიანი მეორე ამბოხებაში, კენისეს საქმეში.

ბალდაინმა გაიარა ბასტილიის ციხე, გადაიარა პატარა ხიდი და აუსტერლიცის ხიდის მოედანთან მივიდა. იქ გაჩერდა. ამ დროს რომ ზემოდან, ფრინველის მისაღწევი სიმაღლიდან, ჩამოეხედა ვისმე, კუდიან ვარსკვლავად ეჩვენებოდა ეს ხალხი, რომლის თავი მოედანზე იყო, გზაზე ბასტილიას ფარაჭდა და ბოლო სენ მარტენის კარამდე აღწევდა. პატარა წრე შემოეხვია მიცვალებულის კუბოს. მიდუმდა იმოდენი ხალხი. ლაფაიეტმა წარმოთქვა სიტყვა და გამოეთხოვა მიცვალებულს. გულს ეცა ყველას იმისი სიტყვა. ყველას ქუდი მოეხადა და ყველას გული უძგერდა. უცბად ვილაც კაცი გამოჩნდა ცხენიანი, შავად მოსილი, წითელი დროშით. ზოგი ამბობს, -- დროშა კი არა, შუბი ექირა, რომლის წვეტზე წითელი ჩაჩი ეხურაო. -- ლაფაიეტმა თვალი მოარიდა. ექსელმანმა თავი გაარიდა იქაურობას.

გრიგალი აღძრა ამ წითელმა დროშამ და თვითონაც შიგ ჩაიმალა. ბურღონის ბულვარიდან აუსტერლიცის ხიდამდე გაისმა

აზვირთებული ხალხის დრტვინვა, ორი მძლავრი ძაბილი გაისმოდა ყველგან: — ლამარკი პანთეონში! ლაფაიეტი ქალაქის თვითმმართველობაში!

ისევ ყმაწვილი კაცები შეებნენ, ხალხის ძაბილით წაქეზებულნი ბალდახინში და აუსტერლიცის ხიდისკენ წაასვენეს მიცვალებული. ლაფაიტი ეტლში ჩასვეს და წაიყვანეს მორლანის სანაპიროთი.

იმ ხალხში, რომელიც ლაფაიეტს შემოხვეოდა და იმის გვარს გაიძახოდა, ბევრი მიუთითებდა ერთ გერმანელზე, ლუდვიგ სნიდერზე (რომელიც შემდეგში ასი წლისა მიიცვალა), რომ მონაწილეობას იღებდა 1776 წლის ომში, ტრენტონის ბრძოლაში ვაშინგტონთან ერთად და ბრენდივანში ლაფაიეტთან ერთად.

ამასობაში მდინარის მარცხენა მხარეს დაიძრა ქალაქის ცხენოსანი ჯარი და გზა შეკრა ხიდზე. მარჯვენა მხარეს დრაგუნები ჩამოვიდნენ სელესტინელების მონასტრიდან და მორლანის სანაპიროზე გამწკრივდნენ. ლაფაიეტს სანაპიროს კუთხეში შეეჩვენენ, მაშინვე შენიშნეს ჯარი და დაიძახეს, — დრაგუნები! — უქანასკნელნი ნელი ნაბიჯით მიდიოდნენ, გაჩუმებულნი, ჩალთაში დამბახები ელაგათ, წელზე ხმლები ერთყათ, მხარზე თოფები გადაეკიდათ და პირქუში გამომეტყველება აღბეჭდოდნენ სახეზე.

პატარა ხიდიდან ორასი ნაბიჯის მანძილზე დადგნენ. ლაფაიეტის ეტლიც რომ მიუახლოვდათ, გააღეს თავისი მწყობრი, გაატარეს ეტლი და ისევ შეერთდნენ. უკვე წინ უდგნენ ერთმანეთს ჯარი და ხალხი. შეშინებულმა ქალებმა თავს უშველეს.

რა მოხდა ამ საბედისწერო წუთში? ამას ვერავინ იტყვის. ეს იყო ერთი იმ შევბენელ წამთაგანი, როდესაც ერთმანეთს ეჯახება ორი ღრუბელი. ზოგი ამბობს, — არსენალის მხრიდან გაისმა საყვირით მოცემული ბრძანება ბრძოლის დაწყებისაო; — ზოგი ამბობს, — ერთმა ბიჭმა ხანჯალი ატაკა დრაგუნსაო. უდავო სინამდვილე ის არის. რომ უეცრად სამი თოფი გავარდა; პირველმა ესკადრონის უფროსი, შოლე მოკლა, მეორემ ერთი ბებერი ყრუ დედაკაცი, რომელიც თავის ფანჯარას ხურავდა კონტრესკარპის ქუჩაზე; მესამემ ეპოლეტი დაუწვა ერთ ოფიცერს. ერთმა ქალმა შეჰყვირა, — ძალიან ადრე დაიწყესო! — და უცბად მორლანის სანაპიროს მოპირდაპირე მხრიდან გამოჩნდა დრაგუნების ესკადრონი, რომელიც აქამდე თავის სადგომში იყო; ცხენებს მოაქნებდნენ ბასონიერის ქუჩით და ბურდონის ბულვარით და მიწის პირიდან ჰკვიდნენ. რაც წინ დახედებოდათ.

ამას მოჰყვა სხვა ყველაფერი. ამოვარდა გრიგალი. წამოვიდა ქვის წვიმა, დაიწყო თოფის სროლა, მრავალი ხალხი ჩაცვივდა

ქვევით და მდინარის ამჟამად ამოვსებულ პატარა ტოტში გაცურა; მებრძოლი ხალხით გაივსო ლუვეის კუნძულის ხე-ტყის საწყობი, რომელიც მზამზარეულ დიდ სიმაგრეს წარმოადგენდა. მარგილს აძრობენ მიწიდან, დამბახას ისვრიან, ბარიკადს იკეთებენ; ყმაწვილ-კაცობა სირბილით მიაქანებს აუსტერლიცის ხიდზე მიცვალებულს და თან ჯარს ებრძვის. მორბიან მსროლელი რაზმები, ცხენებს მოაქენებენ და ხმლებით სჩეხენ ხალხს დრაგუნები. ყოველმხრივ გარბის და იფანტება ხალხი. ბრძოლის ხმაურობა გაისმის პარიზის ოთხივ მხარეს. გაისმის ძახილი, — შეიარაღდით! — გარბიან, ძირს ეცემიან, ჯარებს ებრძვიან. გულისწყრომა ისე ამძვინვარებს ამბოხებას, როგორც ქარი ანთებულ ცეცხლს.

თ ა ვ ი მ ი ო თ ხ ა

გ ა ნ ვ ლ ი ლ ი მ ლ ე ჯ ა რ ე ბ ა ნ ი

ამბოხების პირველი ქოთქოთებისთანა უცნაური სხვა არა იქნება რა. ერთად და ერთდროისად იშლება ხალხი. მოფიქრებული და მომზადებული იყო? არა. მაშ საიდან მომდინარეობს ეს ერთობა? ქუჩიდან. საიდან ჩამოდის? ღრუბლებიდან. აქ აჯანყება შეთქმულებასა ჰგავს, იქ კიდევ იმპროვიზაციას. გამოჩნდება ვინმე, დაეპატრონება ხალხს და იქით მიჰყავს, საითაც უნდა. შიშიანობით არის სავსე ეს დასაწყისი და შიშს საშინელი მხიარულება ერევა. ჯერ ყვირილია ყველგან, მაღაზიების დაკეტვა, ვაჭრების გამოფენილი საქონლის მიჩქმალვა; მერე აქა-იქ სროლა, შეშინებულთ გაქცევა, კეტით ბრახუნი ალაყაფის კარებისა. ქუჩაში ისმის მსახური გოგოების სიცილი და ეზოში წარმოთქმული სიტყვები, — არიქა, აირია მონასტერიო!

თხუთმეტი წუთიც არ გავიდოდა ამ დასაწყისის შემდეგ და მთლად შეიცვლებოდა პარიზი; ქალაქის ყოველი უბანი ხმას აძლევდა ამ ამბოხებას.

სენტ-კრუა-დე-ლა-ბრეტონერის ქუჩაში ერთი ოციოდე ყმაწვილი ბიჭი, წვერმოშეებულად და გრძელთმიანი, შეიჭრებოდა სადმე კაფეში და მყისვე გამოვიდოდა სამფეროვანი გლოვის თალხებით მოსილი დროშით; წინ ამ ყმაწვილებს სამი კაცი მოუძლოდა შეიარაღებული. ერთს ხმალი ერტყა, მეორეს თოფი ჰქონდა და მესამეს შუბი.

ნონენდიერის ქუჩაზე ერთი ღიპიანი, თავმოტვლებილი, მაღალ-

შუბლიანი, შავწვერიანი, ჯაგარა ულვაშებიანი მყდერი ხმის პატრონი კაცი სახალხოდ აძლევდა მიმავალთ ტყვია-წამალს.

სენ-პიერ მონმარტრას ქუჩაზე ხელებს იმკლავებდნენ ბიჭები და შავ დროშას აფრიალებდნენ, რომელზედაც თეთრი ასოებით მოჩანდა წარწერა: — რესპუბლიკა, ან სიკვდილი! — ჟენერის ქუჩაში, კადრანის, მონტორგეილის, მანდარის ქუჩაში ჯგუფ-ჯგუფად მოჩანდა ხალხი დროშების ფრიალით, რომლებზედაც ოქროს ასოებით იყო წარწერა — სექცია და იმის ნომერი. ერთი ამ დროშათაგანი წითელი იყო და ცისფერი, და ამ ორ ფერს შუა ოდნავ მოჩანდა ძლივს შესამჩნევი მკრთალი თეთრი.

იარალის ქარხანას აიკლებდნენ სენ-მარტენის ბულვარზე, და სამ იარალის მაღაზიას; ერთი ბობურგის ქუჩაზე იყო, მეორე მიშელლე კონტის ქუჩაზე და ერთი კიდევ ტანალის ქუჩაზე. მიეხვეოდნენ და რამდენიმე წუთი კმაროდა, რომ ორასოცდაათი თოფი წაეღოთ, თითქმის ყველა ორლულიანი, სამოცდაოთხი ხმალი, ოთხმოცდასამი დამბაჩა. რომ უიარაღოდ არავინ დარჩენილიყო, ერთს თოფი მიჰქონდა, მეორეს იმისი ხიშტი.

გრევის პირდაპირ ყმაწვილი ბიჭები ჩასაფრებულებიყვნენ ბინებში, სადაც მარტო ქალებილა დარჩენილიყვნენ. ერთს ტალკვესიანი თოფი ჰქონდა. დააწკარუნებდნენ ზარს, შევიდოდნენ და შეუდგებოდნენ ვაზნის გაკეთებას. ერთმა ქალთაგანმა თქვა: — არ ვიცოდი, ვაზნა რა იყო და ჩემმა ქმარმა გამაგებინაო.

ვიელ-ოდრიეტის ქუჩაზე ხალხი ძველებური ნივთების მაღაზიაში შევარდა, ხანჯლები გამოიტაცა და ოსმალური იარაღი.

ერთი კალატოზის გვამი ეგდო პერლის ქუჩაზე, თოფის ტყვია მოხვედროდა უბედურს.

ყველგან, გაღმა მხარე იყო ეს, თუ გამოღმა, სანაპიროებზე, ქუჩებში, ბულვარებზე, ლათინების უბანში, ბაზრების უბანში, პროკლამაციებს კითხულობდნენ მუშები, სტუდენტები, სექციელები და გაჰყვიროდნენ: — შეიარაღდით! — ამტკრევდნენ ფარნებს, ცხენებს უშვებდნენ ეტლებიდან, შლიდნენ ქვაფენილს, ანგრევდნენ სახლების კარებს. ძირიანად გლეჯდნენ ხეებს, ჩხრეკდნენ სარდაფებს, მოაგორებდნენ კასრებს, აგროვებდნენ სასროლ ქვას, ფიცარს და ბარიკადებს იკეთებდნენ.

ბურკუებსაც ძალას ატანდნენ, რომ დახმარებოდნენ: სახლში შედიოდნენ და ქალებს აიძულებდნენ, მიეცათ მათთვის ქმრის თოფი და ხმალი. მიიღებდნენ და რბილი ცარციით წააწერდნენ კარებს: — იარაღი მიღებულია: — ზოგი „თავის სახელის“ მოწერით ამტკიცებდა ხმლის, ან თოფის მიღებას და ეუბნებოდა: — ხვალ

მერიაში გაგზავნეთ ვინმე ამის დასაბრუნებლად. — ქუჩაში რომ დარაჯს დაინახავდნენ განცალკევებულს, იარაღს ართმევდნენ, აგრეთვე ეროვნულ გვარდიელებს; თუ ცალკე მოასწრებდნენ, ოფიცრებს ეპოლეტებსა ჰკლევდნენ. სიმეტიე-სენ-ნიკოლას ქუჩაში ეროვნული გვარდიის ერთ ოფიცერს გამოეკიდნენ; შეიარაღებული იყვნენ ჯოხებით და საეარჯიშო ხის ხმლებით. ოფიცერი გაიქცა, ვიღაც უცნობის სახლში შევარდა და ველარ გამოვიდა იქიდან, მანამ არ დაღამდა და ტანისამოსი არ გამოიცვალა.

სენ-ჟაკის უბანში ჯგუფ-ჯგუფად გამოდიოდნენ სტუდენტები თავიანთი ბინიდან და სენტ-იასინტისკენ მიეშურებოდნენ პროგრესის კაფესკენ, ან მათურენის ქუჩის კაფესკენ. ამ კაფეების კარებში იდგნენ ყმაწვილი ბიჭები და იარაღს არიგებდნენ. ტრანს-ნონენის ქუჩაზე ერთი ხე-ტყის საწყობი აიკლეს ბარიკადების ასაგებად. ერთადერთი წერტი იყო, სადაც მცხოვრებნი ეწინააღმდეგებოდნენ ამ მოძრაობას, სენტ-ავუას და სიმონ-ლე-ფრანის კუთხეში, და ანგრევდნენ იქ მოწყობილ ბარიკადებს. ერთგან იყო მხოლოდ, რომ უკან დაიხიეს აჯანყებულებმა, ერთი ბარიკადი მიატოვეს, რომელიც ტანპლის ქუჩაზე იწყებოდა, თოფი დაუშინეს ეროვნული გვარდიის რაზმს და კორდერის ქუჩით გაიპარნენ. ჯარმა ამ ბარიკადაში ერთი წითელი დროშა იპოვა მიწაზე, ერთი პარკი ვაზნა და სამასი დამბაჩის ტყვია. ეროვნული გვარდიის რაზმმა იქვე დაფხრიწა წითელი დროშა და წვრილ ნაქუწებად ჩამოაცვა თავის ხეშტებს.

ყოველივე ეს, რასაც აქ მოგიტხრობთ, ნელ-ნელა და თანმიმდევრობით, სულ ერთ და იმავე დროს წარმოებდა ქალაქის ყველა უბანში და ყველა ქუჩაში, საზარელ ყვირილში და ხმაურში, როგორც მრავალი ელვა ერთადერთ ქუჩილში.

ერთი საათიც არ გასულიყო, რომ ოცდაშვიდი ბარიკადი თითქოს მიწიდან ამოდგრა მარტო ერთ ბაზრის უბანში. შუაგულში ის სახელოვანი № 50 სახლი მოეთავსებინათ, რომელიც ციხე-სიმაგრედა ჰქონდა ჟანს და იმის ასექვს ამხანაგს; ეს სახლი იყო, რომ ერთი მხრივ სენ-მერის ბარიკადი იფარავდა, მეორე მხრივ მობუეს, ქუჩის ბარიკადი, და იმით გამაგრებულს სამი ქუჩა ეჭირა: არსის ქუჩა, სენ-მარტენისა და ობრი-ლე-ბუშერისა. ორი სწორკუთხედოვანი ბარიკადი იყო, ერთი მონტორგეილის და გრანდტრუანდერის ქუჩებში ჩადიოდა, მეორე ჟოფრუა-ლონჟევენის და სენტ-ავუას ქუჩებში, მრავალი ბარიკადი იყო პარიზის სხვა ოც უბანშიაც, — მარეში, სენტ-ჟენევიევის მთაზე, ერთი მენილ-მონტანის ქუჩაზე ვილაციის სახლიდან ალაცაფის კარით იყო გამაგრებული, ერთი კიდევ პატარა ხილთან, ცხენები გამოეშვათ ეტლიდან, ეტლი გადაებრუნებინათ და ის ეხმარათ ბარიკადის გასამაგრებლად.

მენეტრიეს ქუჩის ბარიკადთან ერთი კარგად ჩაცმული კაცი ფულს ურიგებდა მუშებს. გრენეტის ქუჩის ბარიკადთან მივიდა ერთი ცხენოსანი, ბარიკადის მცველთა უფროსს მისცა ფული, ქალაქში შეხვეული, და უთხრა: — „ი. ცოტა რამ, რომ დაფაროთ ხარჯები ღვინისა და სხ.“. ერთი ყმაწვილი კაცი, თეთრგვრემანი, უყელსახვევო, დადიოდა ერთიდან მეორე ბარიკადისკენ და განკარგულებას აძლევდა. ერთი კიდევ სხვა, ხმალამოღებულ, პოლიციელის ცისფერი ქუდით, დარაჯებს აყენებდა ყველა სიმაგრესთან. ბარიკადებით გამაგრებულ ქუჩებში, დუქნებში და მეკარეთა ოთახებში დარაჯები იყვნენ მოთავსებული. საერთოდ ამბოხება ყოველმხრივ საგანგებოდ ასრულებდა სამხედრო ტაქტიკას. საკვირველი შორსმხედველობით იყო ამორჩეული გასამაგრებლად გიწრო, ოღროჩოღრო, მიხვეულ-მოხვეული ქუჩები. ამ მხრივ მეტადრე კარგი იყო ბაზრის უბანი, რომელიც მთელ ქსელს წარმოადგენდა ტყის ბილიკებზე დაქსაქსული გზებით გასავლელად. ამბობდნენ, — აჯანყების ხელმძღვანელობა სენტ-აეუას უბანში „ხალხის მეგობართა საზოგადოებამ“ იტვირთაო. — ერთი კაცი მოკლეს პონსოში, გაჩხრეკის დროს ჯიბეში პარიზის გეგმა უპოვეს.

ნამდვილი ამბოხების ხელმძღვანელი ერთგვარი აღგზნება იყო, რომელიც ჰაერში ტრიალებდა. აჯანყებამ ერთი ხელით სასწრაფოდ ააგო ბარიკადები და მეორით ქალაქის გარნიზონის თითქმის ყველა საგუშაგოები დაიჭირა. სამი საათიც არ გასულა იყო ამბოხების დაწყებიდან, რომ აჯანყებულები თოფის წამლით სავსე მილს ცეცხლის მოღების სისწრაფით შევისივნენ და დაიჭირეს მდინარის მარჯვენა მხარე: არსენალი, მერია მეფის მოედანზე, მთელი მარე, პოპენკურის იარაღის ქარხანა. გალიოტი, შატო-დ-ო, ყველა ქუჩები ბაზრის ახლოს; მარცხენა მხარეს: ვეტერანების კაზარმა. სენტ-პელაჟი, მობერის მოედანი, თოფის წამლის საწყობი და ყველა საგუშაგოები. სალამოს ხუთ საათზე აჯანყებულებს ხელთ ჰქონდათ ბასტილია. ლენ-ჟერი, ბლან-მანტო; მშვერავები გამარჯვების მოედანამდე თავისუფლად დადიოდნენ და ემუქრებოდნენ ბანკს, პეტისპერის კაზარმას და ფოსტის სამმართველოს. პარიზის მესამედი აჯანყებულებს დაეჭირათ.

ბუმბერაზული ბრძოლა იყო ყველგან. ქვის სროლით დაიწყო ბრძოლა, მაგრამ მალე გაისმა თოფის ხმა, რადგან იარაღს ართმევდნენ აჯანყებულები. თუ მარტოს მოასწრებდნენ სადმე ჯარისკაცს, სახლებს სჩხრეკდნენ იარაღის აღმოსაჩენად, იარაღის მალაზიებს იკლებდნენ.

სალამოს ექვსი საათი იქნებოდა, როდესაც სომონის გასავალი

გახდა ბრძოლის ველად. ერთ მხარეს შეამბოხენი იყვნენ, მეორე მხარეს ჯარი. თოფის სროლით ებრძოდნენ ერთმანეთს. ერთი მეთვალყურე ჩვენი ცხოვრებისა, მეოცნებე, ავტორი ამ წიგნისა, რომელსაც უნდოდა სულ ახლო ენახა ვულკანი, შიგ შუაში მოხვდა ამ გასაველში, სწორედ ორ ცეცხლშუა. თოფის სროლისაგან თავის გადასარჩენად არაფერი ჰქონდა, გარდა წინწამოწეული სვეტებისა, რომელიც ერთმანეთს აშორებს მალაზიებს; თითქმის ნახევარი საათი გაატარა ამ შეჭირვებულ მდგომარეობაში.

განგაში გაისმოდა ყველგან. საჩქაროდ იმოსებოდა და იარაღს ჩსხამდა ეროვნული გვარდია; ჯარები გამოდიოდნენ მერიიდან, რაზმები გამოდიოდნენ კაზარმებიდან. ლ-ანკრის გასასვლელის პირდაპირ ერთ მედლოეს ხანჯალი ჩასცეს და მოკლეს. სინის ქუჩაში ოცდაათი ოდე ახალგაზრდა მიესია ერთ მედლოეს, დაუმტვრია დოლი და აართვა ხმალი. ერთი კიდე გრენიე-სენ-ლაზარის ქუჩაზე მოკლეს. მიშელ-ლე-კონტის ქუჩაზე სამი ოფიცერი ერთიმეორეზე ჩახოცეს. ლომბარის ქუჩაში დაკრილი ქალაქის თვითმმართველობის ჯარისკაცები სტოვებდნენ ბრძოლის ველს და უკან იხევდნენ.

კურ-ბატავის წინ ეროვნული გვარდიის ერთმა რაზმმა წითელი დროშა იპოვა ამ წარწერით: „— საფრანგეთის რევოლუცია № 127“. მართლა რევოლუცია კი იყო ეს არეულობა?

აჯანყებამ ერთგვარ ციხე-სიმაგრედ აქცია პარიზის შუაგული, მიუვალ, მიხვეულ-მოხვეულ, უზარმაზარ ციხე-სიმაგრედ.

იქ იყო აჯანყების კერა, იქ იყო, ცხადია, საქმის გადამწყვეტი საკითხი. სხვა ყველა შეტაკებები იყო ადგილობრივი. რომ ყველაფერი ამ ციხე-სიმაგრეზე იყო დამოკიდებული, ეს იმიტაც მტკიცედებოდა, რომ აქ ჯერ ბრძოლა არ ატეხილიყო.

ზოგ რაზმებში ჯარისკაცები ყოყმანობდნენ და ეს გარემოებაც ემატებოდა საკითხის საზარელ სიბნელეს. ამ ჯარისკაცებს აგონდებოდათ 1830 წლის ივლისის აჯანყება და ის ოვაცია, რომლითაც ხალხი დახვდა ორმოცდამეცამეტე რაზმს, ნეიტრალურად რომ გამოაცხადა თავი. მთავრობის ჯარს მხედართმთავრებად ორა შეუპოვარი, დიდ ომებში გამოცდილი კაცი ჰყავდა, მარშალი დე-ლოზო და მისი ხელქვეითი გენერალი ბუჟო. მთელი ბატალიონები ჰყავდათ მთავრობის ჯარებისა და ეროვნული გვარდიისაგან შემდგარი დარაჯების დიდი რაზმები, რომელთ წინ უძღოდა პოლიციის კომისარი, თავის ფორმის შარფით. დადიოდნენ, სინჯავდნენ, — რომელი ქუჩა დაეჭირათ აჯანყებულთ. თავის მხრივ, აჯანყებულნიც ყველგან დარაჯებს აყენებდნენ და მებოძირების იქითაც გზავნიდნენ თავიანთ მსტოვრებს. ორთავ მხარე ერთმანეთს ზვერადა. მთავ-

რობას ხელთა ჰყავდა მთელი ჯარი, მაგრამ ჯერ ვერას ბედავდა; ლამდებოდა და უკვე გაისმოდა სენ-მერის განგაში. მხედრობის მინისტრი, მარშალი სულტი, რომელიც მონაწილე იყო აუსტერლიცის ბრძოლისა, ძალიან დაედონებინა ამ შინაური ბრძოლის მოლოდინს.

ბებერი ვაჟკაცები, რომლებიც გამირულად იბრძვიან ომში სამხედრო ტაქტიკის მოთხოვნილებათა დაცვით, რაიც კომპასი არის ბრძოლისა, გზადაკარგულივით დგანან ხოლმე, როდესაც წინ აღუდგებათ ეს უზარმაზარი ტალღა, რომელსაც სახელად ხალხის რისხვა ეწოდება. თავისნებისად ვერ მომართავს ადამიანი რევოლუციის ქარიშხალს.

ეროვნული გვარდიის რაზმები სასწრაფოდ, მწყობრად მორბოდნენ გარეუბნებიდან; ერთი ბატალიონი სენ-დენიდან მორბოდა ქალაქისკენ; კურბუადან მოდიოდა კიდევ სხვა; სამხედრო სკოლის ბატარეა დააყენეს კარუსელთან; ვენსენიდან ზარბაზნები მოჰქონდათ.

განმარტოებულიყო ტუილრი, მაგრამ მეფე ლუი-ფილიპე მაინც დამშვიდებული ჩანდა.

თ ა ვ ი მ ე ხ უ თ ე

თავისებურება პარიზისა

უკანასკნელი ორი წლის განმავლობაში, როგორც ვთქვით, არაერთი აჯანყების მოწმე გახდა პარიზი. აჯანყებულ უბანს რომ თავი დავანებოთ, სრულიად დამშვიდებული არის ქალაქი ყოველგვარის მღელვარების დროს. პარიზი ძალიან მალე მიეჩვენება ხოლმე ყველაფერს; — ეს მღელვარება ამბოხებაა, სხვა კი არაფერი — და პარიზს იმოდენი საქმე აქვს თავისი, რომ ამ წვრილმანისთვის თავს არ იწუხებს. მხოლოდ ბუმბერაზ ქალაქებში შეხვდება კაცი ამგვარ სანახაობას. მხოლოდ ამ უშველებელ გალავანს შეუძლია დაიტოს ერთდღიანად დროს შინაბრძოლა და რაღაც უცნაური სიმშვიდე. ჩვეულებრივ, აჯანყება რომ დაიწყება, როდესაც დაფდაფის ხმა გაისმის, ძახილი, განგაში, ყურსაც არ იბერტყავს ვაჭარი და იძახის:

— ეტყობა, წაეკიდნენ ერთმანეთს სენ-მარტენის ქუჩაში.

ან:

— წმ. ანტონის უბანში.

და ხანდახან გულდამშვიდებით წაუმატებს:

— იქით იქნება სადმე.

მერე კი, როდესაც უფრო მოესმის საზარელი ხმა, ჯაზაირების და თოფების ბათქაბუთქისა, თავს მოიქექავს და წამოიძახებს:

— ოჰო! ძალიან წაუთაქეს!

ცოტა ხანს უკან კი, თუ უახლოვდება ამბოხება და გამარჯვება ეტყობა, საჩქაროდ კეტავს თავის სავაჭროს, სწრაფად იმოსება თავისი ფორმის ტანისამოსით, ესე იგი, უზრუნველყოფს თავის საქონელს და თვით, ვინ იცის, საფრთხეში ვარდება.

თოფს ესვრიან ერთმანეთს სადმე მებოძირში, გასავალში, ქუჩაბანდში; ბარიკადები ხელიდან ხელში გადადის, სისხლი იღვრება, ტყვიები ცხრილავენ სახლის კედლებს, კლავენ ადამიანს თავის ლოგინში, დახოცილებით სავსეა ქუჩა და იქვე, რამდენიმე ქუჩის მოშორებით, კაფედან ბილიარდის ბურთის რაკუნის ისმის.

თეატრი აღებს თავის კარს და ვოდვეილებს სდგამს. ცნობის-მოყვარენი გაჩერებულან იქვე მკვდრებით სავსე ქუჩების ახლო და არხეინად ბაასობენ. ეტლები მიდი-მოდის. სადილის საკმელად მიეშურება რესტორნისკენ ხალხი. ყოველივე ეს ხანდახან სწორედ იქ არის, იმ უბანში, სადაც ბრძოლაა გაჩაღებული. 1831 წ. სროლა შეწყვიტეს მებრძოლებმა, რომ მაყრიონი გაეტარებინათ.

1839 წ. აჯანყების დროს 12 მაისს, სენ მარტენის ქუჩაზე ერთ ჩია ბებერ კაცს გაეკეთებინა მკლავზე პატარა სამფეროვანი ნაკუწი, ხელურომით სასმელი დაჰქონდა და ჰყიდდა; ხან ბარიკადთან მივიდოდა, ხან იქიდან მთავრობის ჯართან, და ორთავეს განურჩევლად სთავაზობდა თავის სასმელს, ხან მთავრობას, ხან ანარქიას.

არაფერი იქნება ამაზე უცნაური; ეს არის დამახასიათებელი თვისება საკუთრივ პარიზის ამბოხებისა და სხვაგან, სხვა სახელმწიფოების დედაქალაქში, ამას ვერსად ნახავთ. ამისთვის ორი რამ არის საჭირო; იშვიათი სიდიდე პარიზისა და იმისი მხიარულება. საჭიროა ქალაქი ვოლტერისა და ქალაქი ნაპოლეონისა.

ამ აჯანყებაში კი, 1832 წლის 5 ივნისს რომ იარაღი აისხა ხალხმა. რაღაც იგრძნო დიდებულმა ქალაქმა, ალბათ უფრო ძლიერი, ვიდრე თვით იყო. შიში მოერია. ყველგან, საცა კი გაივლიდა ადამიანი, თვით იმ უბნებშიც კი, რომლებიც არ იყვნენ „დანიტერესებულნი“, დღე და ღამე დაკეტილი ჰქონდა ყველას კარი. ფანჯარა, ფანჯრის დარაბა. ვაჟკაცი იარაღს ეძებდა, ლაჩარი იმალებოდა. გამვლელი აღარსად იყო. აღარც უზრუნველი და არც საქმეზე მიმავალი. ბევრი ქუჩა იყო ისე დაცარიელებული. როგორც დილის ოთხ საათზე არის ხოლმე. საშინელი ხმები ტრიალებდა. საბედისწერო ამბები ვრცელდებოდა: — ბანკი „იმათ“ ხელში არის; მარტო სენ-

მერის მონასტერში ექვსასი კაცი არის გამაგრებული, საყდარში ჩასაფრებული; ჯარი არ არის საიმედო; არმან კარელი ყოფილა მარშალი კლოზელის სანახავად და იმას უბრძანებია, ჯერ საიმედო რაზმი შეიგულეთო. — ლაფაიეტი ავად არის, მაგრამ მაინც გამოუცხადებია აჯანყებულებისათვის, — თქვენი ვარ და ყველგან მოგყვებით, საცა კი ჩემი ჯალამბერისთვის ადგილი მექნებაო. — დიდი სიფრთხილე გვმართებს; ღამე ქურდებით გაივსება ქუჩები და აიკლებენ საცა კი განცალკევებულ სახლს ნახვევს ქალაქის მიყრუებულ ქუჩებშიო. აქ ცხადადა ჩანდა პოლიციის წარმოსახვა, ამ მთავრობის ანა რატკლიფისა. ზარბაზნები დაულაგებიათ ობრი-ლე-ბუშეს ქუჩაზეო; შეთანხმებულან ლობო და ბუჟო, და შუალამისას, ან სულ გვიანი რომ ვთქვათ, გათენებისას, ოთხივე მხრიდან შემოესევა აჯანყებულთა ცენტრს ჯარი, — პირველი ბასტილიიდან, მეორე სენ-მარტენის კარიდან, მესამე — გრევიდან, მეოთხე ბაზრიდან; შეიძლება ჯარები გავიდნენ პარიზიდან და მარსის მოედანზე შეკრბნენო. არავინ იცის, რა მოხდება, მაგრამ ის კი ცხადია, რომ ძველებური ზემორობა არ არის ეს ამბოხებაო. — სალაპარაკოდ გაეხადათ აგრეთვე ყოყმანი მარშალ სულთისა; რა მიზეზი იყო. რომ აყოენებდა შეტევას? ეტყობოდა, ძალიან უჭირდა რისამე გადაწყვეტა. ბებერ ლომს ამ საქმეში რაღაც საზარელი, გამოუცნობი ურჩხულის ლანდი აშინებდა.

დაბინდდა. თეატრები არ გაუღიათ. გააფთრებული მოღარაჯე რაზმები ტრიალებდნენ ყველგან, ჩხრეკდნენ გამვლელთ, აპატიმრებდნენ საეჭვოებს. ცხრა საათზე რვაას კაცზე მეტი იყო დაჭერილი; გატენილი იყო დაჭერილებით პოლიციის სამმართველო, კონსიერეერის და ლაფორსის საპატიმროები; მეტადრე ბევრი მიეყვანათ კონსიერეერიში, სადაც მიწის ქვედა ტალანში, რომელსაც სახელად „პარიზის ქუჩა“ ერქვა, დაეყარათ ჩალის კონები და ზედ ეყარნენ დაჭერილები. ლიონელი ლაგრანჟის მზრუნველი მეთვალყურეების ქვეშ. იმოდენ ხალხის მიერ ამრიალებული ჩალა შხაპუნა წვიმის შთაბეჭდილებას ქმნიდა. სხვაგან დაჭერილებს გარეთ ეძინათ. ცის ქვეშ, ეზოში, ცარიელ მიწაზე. შიში მორეოდა ყველას და თრთოლა, რაც მეტად უჩვეულო იყო პარიზისთვის.

სახლებს ბარიკადებად იყენებდნენ. მოუსვენრად იყვნენ ქალები და დედები. ერთი და იგივე ისმოდა ყველგან: — ოჰ. ღმერთო ჩემო! სად არის აქამდე? რატომ არ მოდის? — ოდნავდა ისმოდა ეტლების სიარულის ხმა. მოკეტილ კარებთან იდგა ყველა და ყურს უგდებდა ქუჩის ყვირილს. ჩაყრუებულ განურჩეველ ხმაურობას და იძახდა: — ეს ცხენოსანი ჯარი არის — ან კიდევ, — არტილერია მიაქენებს. —

ისმოდა ბუკის ხმა, ნალარისა, თოფის სროლისა და მეტადრე გულის
გამაწყალელებელი განგაშის ზარი სენ-მერისა. პირველ სროლასდა
ელოდნენ ზარბაზნისას. უცბად გამოჩნდებოდა ვინმე ქუჩაში და უც-
ბადვე ქრებოდა ყვირილით: — შინ შედით! — და ყველა იმას ცდი-
ლობდა, მაგრად ჩაეკეტა თავისი ბინის კარები. რით გათავდებოდა
ეს უბედურება? და რაც ხანი გადიოდა და ღამე ეფინებოდა ქალაქს,
უფრო და უფრო გულსაკლავად ედებოდა პარიზს ავბედითი ალი
მრისხანე ამბოხებისა.

წიგნი მეთერთმეტე

ატომისა და ქარიშხლის დამოკიდებულება

თავი პირველი

ცოტა რამ განმარტება გავროშის კოეფიციენტის შესახებ და აკადემიკოსის გავლენა ამ კოეფიციენტზე

არსენალს რომ მიაღწია მიცვალეზულ ლამარკის ბალდახინმა და ჯარის შემოტევისა გამო იძულებული იყო უკან დაეხია, საშინელი ალიაქოთი ატყდა ხალხში, რომელიც ბალდახინს მიჰყვებოდა და ბულვარების მთელი სიგრძით აწვებოდა თავის წინ მიმავალ ნაწილს. წინიდან რომ უკან მოაწვინენ, აირია ხალხი, დაიშალა მწყობრი და ყველა იმასა ცდილობდა, ფეხქვეშ არ მოჰყოლოდა გამოქცეულთ; გამორბოდნენ. აქეთ-იქით ქუჩებში შერბოდნენ და თან ყვიროდნენ ზოგი იერიშის მრისხანე ყვირილით, ზოგი გამოქცეულის გულსაკლავი ხმით. ის დიდი მდინარეა ხალხისა, ბულვარებს რომ ფარავდა, თვალის დახამხამების უმაღლესი გაიფანტა მარჯვნივ თუ მარცხნივ და მოვარდნილი წყალივით მოედო. ორას ქუჩას, თითქო კაშხალი გადმოენგრიოს დაგუბებულ წყალს და ქვეყანას მოსდებოდეს.

ერთი პატარა ბიჭი მოდიოდა ამ დროს მენილმონტანის ქუჩით, დაგლეჯილი ტანისამოსი ეცვა, ხელში კურდღლისცოცხას ტოტი ეჭირა აყვავებული; ბელვილის მალლობზე ყოფილიყო და იქ მოეგლიჯა. ერთი მეჯღანის დუქანში დაინახა ძველებური დამბაჩა, უნაგირზე რომ იკიდებდნენ ცხენოსნები. ყვავილიანი ტოტი იქვე მიაგდო, აიღო დამბაჩა და შესძახა დუქანის პატრონ დედაკაცს:

— დედავ-ქალო! ე, რა გპქვია, მიმაქვს ნისიად.

და მოჰკურცხლა.

ამ დროს გულგახეთქილი ბურჟუები გარბოდნენ ამელოს და

ბასის ქუჩებით.* წინ შეხვდათ პატარა ბიჭი; ხელში დამბაჩას ათამაშებდა და მღეროდა:

ღამით ჭირს — ვინმეს გზა გაუყვარო,
ღღისით შუქია წყალობით მზისა.
ყოველი ლექსი, თუნდ სულ უბრალო
ბურჯუას გულში ესობა ისრად.

ეს პატარა გავროში იყო და ომში მიბრძანდებოდა.

ბულვარზე რომ ჩავიდა, იქ შენიშნა, რომ ჩახმასი არა ჰქონდა იმის დამბაჩას.

ვისი იყო ეს სიმღერა, რომელსაც ასე კონტად აყოლებდა ფეხს, ან ვისი იყო სხვა ყველა იმისი სიმღერა, რომლებსაც სიამოვნებით მღეროდა, როცა კარგ გუნებაზე იყო, ესე იგი ყოველთვის? არ ვიცით. ან ვინ იცის? იქნებ თავისი იყო. ეს კია, რომ გავროშმა კარგად იცოდა ხალხში გავრცელებული სიმღერები და, რომ მღეროდა, თავის საკუთარ ჭიკჭიკსაც შიგ ურევდა. ქუჩის ბიჭი იყო, ყველგან დაწიალებდა და ბუნების და პარიზის ხმების შეერთებით ჰქმნიდა პოპურის; ფრინველების გალობას უგუვებდა სახელოსნოების სიმღერებს. მხატვრების შეგირდებს იცნობდა, თავისავით ქუჩის ბიჭებს. მგონი სამი თვე ყოფილიყო შეგირდად სტამბაში. ერთხელ პოეტს, ბაურ-ლოჰმიანს, ორმოციდან ერთ-ერთ უკვდავთაგანს, გაეგზავნა სადღაც. მაშასადამე, მწერლობის მცოდნე ბიჭი იყო გავროში.

რას წარმოადგენდა გავროში, რომ იმ საძაგელ, ცივ, წვიმიან ღამეს, როდესაც ისე კარგად გაუმასპინძლდა ორ პატარა ბავშვს თავის სპილოში, თავის ძმებს უწევდა განგების მფარველობას. საღამოზე თავის ძმებს უშველა, დილით თავის მამას; აი, როგორ გაატარა პატარამ ის ღამე. ის იყო თენდებოდა, შინ რომ მივიდა, სირბილით, რომ ბავშვებისთვის მიეხედა. ოსტატურად ჩამოსხა ძირს თავისი სტუმრები, ცოტა რამ უშოვა საუზმედ, აჭამა და წავიდა. ბავშვები ქუჩას მიანდო. იმ კეთილ ქუჩას, რომელმაც დედობა გაუწია თვით იმასაც. გამოთხოვებისას პატარა სიტყვით მიმართა:

— მე კარსა ვკეტავ, ანუ სხვაფრივ რომა ვთქვათ, სადღაც ვქრები, ანუ როგორც სასახლეში ბრძანებენ, მე უნდა მოვკურცხლო. ჩიტუნებო, თუ ვერ იპოვეთ თქვენი დედიკო, ან მამიკო, აქვე მოდით საღამოზე. ვახშამსაც ერთად შევექცევით და დაძინებითაც ტკბილად დავიძინებთ.

აღარ მოვიდნენ ჩიტუნები, — ან პოლიციელი წაასხამდა, როგორც დაკარგულებს და ბავშვების თავშესაფარში მიიყვანდა, ან ცირკის მასხარა მოიტაცებდა, ან სადმე დაწიალებდნენ და გავრო-

შის სასახლისთვის ვეღარ მიეგნოთ. თანამედროვე ჩვენი საზოგადოებრივი წესწყობილების ქვედაძირი სავსე არის ასე დაკარგულთა კვალით. შემდეგში ისინი ვეღარსადა ნახა გავროშმა. ათი-თორმეტი თვე გავიდა იმ ღამის შემდეგ. ხშირად მოაგონდებოდა ხოლმე პატარა ბავშვები. თავს მოიფხანდა და იტყოდა:

— ნეტავ სად ეშმაკებში დაიკარგა ის ჩემი ორი ბაღლი?

მიდიოდა თავის დამბაჩით ხელში და პონტ-ო-შუს ქუჩაში შევიდა; თვალი გადაავლო, ერთის მეტი მაღაზია არსად იყო ღია და ის ერთიც, გარემოება მეტად საგულისხმო, ტკბილნამცხერის მაღაზია იყო. სწორედ ღვთის განგებით იყო, რომ შემთხვევა ეძლეოდა ერთხელ კიდევ ეგემა ვაშლის ღვეზელი, ვიდრე უცნობ მომავალს მიეცემოდა. იქვე დადგა, ჯიბეში ხელი ჩაყო, მოსინჯა ტანისამოსი, ჯიბეები გადმოაბრუნა და ვერა იპოვა რა, ერთი სუც კი არსადა ჰქონდა, და წამოიყვირა:

— მიშველეთ!

ხუმრობა კი არ არის ტკბილი ღვეზელის დაკარგვა!
მაგრამ მაინც თავის გზას გაუდგა.

ერთი ათი წუთის შემდეგ სენ-ლუის ქუჩაზე ამოყო თავი. პარკოილის ქუჩაში რომ შევიდა, თეატრის აფიშები ჩამოფხრიწა, საცა კი ნახა, და ამით ამოიყარა ტკბილი ნამცხერის დაკარგვის ჯავრი.

არა, რა მსუქნად არიან ეს რენტის პატრონები! ძღომა არ იციან, იმდენსა სჭამენ! სულ ტორტებით იღმუძლებიან! აბა ჰკითხეთ, რას უშვრებიან თავის ფულს! თვითონაც არ იციან სჭამენ და სჭამენ! მუცლის მეტი არა ანსოვთ რა!

1

თ ა ვ ი მ ი ო რ ა

გალაჟმარებული გავროში

სასახელო საზოგადოებრივი მოღვაწეობის ნიშანი არის ხალხით სავსე ქუჩაში უჩახმახო დამბაჩის ხელში თამაში, ასე რომ საზღვარი არა ჰქონდა გავროშის აღტაცებას, მარსელიოზას მღეროდა, მაგრამ ენის წვერზე ადგა თავისი ვარამი და შეწყვეტდა ხოლმე სიმღერას, რომ თავისი წამოეყვირა:

— კარგად მიდის საქმე! ძალიან მაწუხებს ჩემი მარცხენა ფეხი. ქარები მქონდა და მოვიშორე. კლივის გამიღიმა ბედმა, მოქალაქენო.

ჰკვიანად იყვნენ ბურჟუები, თორემ ისეთს შემოვძახებ, რომ ღვთის რისხვად ეჩვენოთ, ცხვირს რომ დავაცემინებ. რა არის ჯაშუში? რა არის და ძაღლია! მაგრამ არა, ნურც ასე შეურაცხვეყოფთ ძაღლებს. ტყუილად კი არ დაარქვეს ჩახმახს ძაღლი. აჰ, ნეტავი მეცა მქონდეს ერთი ამ დამბაჩაზე! ბულვარიდან მოვდივარ, მეგობრებო. ცხარდება საქმე. დულს და გადადის, დრო არის, ქაფი მოვხადოთ ქვაბ-ქოთანს. მაშ ყოჩაღად, ძმებო! რომ უწმინდურთ სისხლმა მორწყოს ჩვენი ყანა. სამშობლოსთვის შემეწირავს ჩემი სიცოცხლე! ველარა ვნახავ ჩემს საყვარელს, ვერც წინანდელს და ვერც ადელს. მაგრამ ჯანდაბას! გაუმარჯოს სიხარულს, გაუმარჯოს ბრძოლას! გული გამიწყალეს ამ მტარვალეზმა!

— ამ დროს ცხენი წაქეცა ერთ გვარდიელს. გავროშმა მიწაზე დაღრ თავისი დამბაჩა, წამოაყენა კაცი, უშველა ცხენის აყენებაც, მერე თავის დამბაჩა აიღო და გზას გაუდგა.

მიჩუმებული იყო და დამშვიდებული ტორინის ქუჩა. უცნაურ კონტრასტს წარმოადგენდა ეს მარეს უბნისთვის დამახასიათებელი უგერძობლობა გარშემო ქუჩების ხმაურში. ოთხი დედაკაცი იდგა ერთ კართან და ჰკორიკანობდა. შოტლანდიას სამ-სამი კულიანი სჩვევია, პარიზს ოთ-ოთხი ჰკორიკანა. შეიძლება ისევე საბედისწეროდ ესროლა ვინმეს ბონაპარტისთვის „შენ, ...რომელს მეფობა გელის“, — როგორც მაკბეტს უთხრეს არმუიერის ჰალაში. ესეც იგივე დაჩხავლება იქნებოდა.

ტორინის ქუჩის დედაკაცებს თავიანთი გაჭირვების მეტი არა აწუხებდათ რა. სამი მეკარე იყო და ერთი მეძონძე თავის კალათით და კავით. იდგნენ და ლაპარაკობდნენ ოთხივე, სიბერის ოთხივე თვისებით აღჭურვილნი, — უძღურებით, ჰკნობით, მიხრწნილობით და მწუხარებით.

თავმდაბალი დედაკაცი იყო მეძონძე. ამ ღია ცის ქვეშ მყოფ ქვეყანაზე მეძონძე ქედს იხრის და მეკარე მფარველობს; ეს დამოკიდებული არის ეზოს იმ კუნჭულზე, სადაც სანაგვე ყუთია გამართული, და მეკარის სურვილისამებრ ხან ძალიან მსუქანია და ხან ძალიან მქლე. შეიძლება ცოცხის გასმაშიც კი მოიპოვებოდეს გულკეთილობა.

მადლიერი დედაკაცი იყო მეძონძე და ტკბილად უცინოდა. რა სიცილი იყო! — სამ მეკარეს ამგვარი ლაპარაკი ჰქონდა:

— მართლა ისევ ისე იფხაჭუნება თქვენი კატა?

— ღმერთო ჩემო! — კატა, მოგეხსენებათ, ბუნებითაც ძაღლის მტერია. თუ ჩივის ვინმე, ისევ ძაღლები

— და ადამიანებიც.

— მართალია, მაგრამ კატისაგან რწყილი არავის შეაჯღღებო.

— არც ძაღლისაგან, ოღონდ საშიში არის ძაღლის შენახვა. ერთ წელიწადს ისე გამრავლდა, მახსოვს, ძაღლი, რომ გაზეთებშიც კი გამოაცხადეს. ეს იმ დროს, როდესაც ტუილრის სასახლეში დიდრონი ცხვრები ჰყავდათ, პატარა ბატონიშვილის ეტლში შებმულნი, გახსოვთ? რომის მეფისა...

— მე ბორდოს ღუკი უფრო მიყვარდა.

— მე ლუი მეჩვიდმეტე ვნახე. ლუი მეჩვიდმეტე ყველას მირჩენია.

— ძალიან გაძვირდა ხორცი, ჰა, პატაგონ-ქალებო?

— აჰ! ნულარ მომაგონებთ, საშინელებაა ჩვენი საყასბო! საზარელი საშინელება! ეჰ, რაღაც დანაწონების მეტს ვერას წაეკარები. აქ კი მენაგვე ჩაერია საუბარში:

— აღარა იშოვება რა, ქალებო, ვაჭრობაც ძალიან გაძნელდა, ყველაფერს ფასი დაადეს, უვარგისსაც კი. აღარაფერს იმეტებენ გადსაყრელად, სულ თვითონვე სჭამენ.

— ეჰ. გაჭირვებამ იცის, ჩემო ვარგულემ.

— ეგ მართალია, — მიუგო პატივისცემით მეძმონქემ, — კიდევ კარგი, რომ მე ჩემი ხელობა მაინცა მაქვს.

კოტა ხანს მიჩუმდნენ, მეძმონქე აიყოლია თავის გამოჩენის სურვილმა, რაც ძირითადი თვისება არის ადამიანისა, და განაგრძო:

— შინ რომ მივალ ხოლმე დილით, ჯერ კალათს დავცლი, ვარჩევ ნაპოვარს. რამდენიმე გროვად მიყრია იატაკზე. მიჩვრებს ერთ კალათში ჩაყარი, კურკას და ნაფცქვენს მეორე კალათში. საცელის ნაფხრეწს განჯინაში, ქაღალდს ფანჯრის კუთხეში. თუ საკმელი არის რამე, ჩემ ბაღიაში. შუშების ნამტვრევს ბუხარში, ძველ ფეხსაცმელს კარს უკან და ძვლებს ჩემი ტახტის ქვეშ.

გავროში უკან მისდგომოდა და ყურს უგდებდა.

— ბებრუტუნებო, რასა ბრძანებთ პოლიტიკისას?

— უცბად შეუტეის, ერთხმად ოთხივემ:

— შენ ვინა გკითხავს, შე არამზადავ, შენა?!

— ეგ რა გიჭირავს მაგ დასამიწებელ ხელში? დამბაჩა?

— ამას უყურეთ ერთი! ჯერ მიწას არ ასცილებია!

— როგორ მოისვენებს, მანამ მთავრობას არ დაამხობს?

პასუხის ღირსად არა სცნო გავროშმა. ზიზღით გადახედა, ცერი მიიღო ცხვირზე და ფართოდ გაშალა თითები.

მეძმონქემ შეუტია:

— გასწი, გაგვეცალე, შე ფეხშიშველა მაწანწალავ!

პატ:ქონ-ქალს რომ ეძახდნენ, შეურაცხყოფილის ბრაზით ხელე-
ბი გაასაგსავა:

— უბედურება მოგველის, რაღა თქმა უნდა! ჩემ გვერდით რომ
ბიჭი დგას, აი, ესპანურად წვერშეკრეჭილი, ისე ჩამოივლიდა ხოლ-
მე ყოველ დილით, რომ ერთი ვარდისფერქუდიანი ლამაზი უნდა
ჰყოლოდა თან, ხელიხელჩაკიდებული, და ამ დილით კი რომ ჩამო-
იარა, იმ გოგოს მაგივრად თოფი ეჭირა ხელში. მადამ ბაშემა თქვა,
წარსულ კვირას რევოლუცია მოხდა, ღმერთო, შენ მომაგონე. აი,
საცა ხბორებსა ჰყიდიან! დიახ, პონტუაზში, და ეგეც რომ არ იყოს,
ამას ხედავთ, თავის დამბაჩით, ამ უტიფარ მურტალს! ამბობენ,
სულესტინი სავსეა ზარბაზნებითაო. რა უნდა გააწყოს მთავრობამ,
როცა ქვეყანას იკლებენ ეს მაწანწალა ყაჩაღები, რომლებმაც არ
იციან, რა მოიგონონ, რომ ქვეყანა არიონ და ხელი მოითბონ. ის არ
გვეყოფოდა, რაც ჩვენ ვაი-ვაგლახი ვნახეთ, რომ ახლა ეს არ გა-
მომტყვრალიყო! მოსვენება კი აღარ არის და! ღმერთო დიდებულო!
მე რომ დედოფალი ვნახე თავისი ეტლით! ახლა ბურნუთი როგორ
გაძვირდება! საშინელებაა! მეც იქ ვიქნები, იცოდე, გილიოტინაზე
რომ აგაბრძანებენ, შე ბედასლო, შენა!

— რას დუღლუნებ, ძველისძველო? ეგა სჯობს, რომ ხორთუმი
მოიხოცო, — შესძახა გავროშმა და გაქუსლა.

პავეს ქუჩაში რომ გავიდა, იქაც მოაგონდა მეძონძე და ამ მო-
ნოლოგით მიმართა, თუმცა ის იქ აღარა ჰყავდა:

— სცდები, რომ აგრე ლანძღავ რევოლუციონერებს, ქალბატო-
ნო ნაგვისყუთო, შენ საშველად არის ეს დამბაჩა, რომ ნაგავი კი არა,
კარგი საკმელ-სასმელი გქონდეს სუფრაზე.

და რაღაც ხმაური მოესმა უკნიდან; მეკარე პატაგონი თურმე
მოსდევდა, შორიდანვე უღერებდა მუშტს და უყვიროდა:

- შე ნაბიჭვარო, შენა!
- ახლა მაგის დარდი ამიშალე, რა მენადვლება?!
- ცოტა ხანს უკან, ლამუანონის სახლთან რომ მივიდა, დაიყვირა:
- ბრძოლისკენ, ხალხო!

მაგრამ დაღონდა უცბად: დახედა თავის დამბაჩას და საყვედუ-
რით უთხრა, თითქოს ცდილობს გული მოუგოსო!

- მე მივდივარ და შენ კი ადგილიდან ვერ დაიძვრი!
- ძალსაც შეუძლია ძალად წოდებული ჩახმახი დაავიწყოს კაცს.
- პატარა ფინია დაინახა გამხდარი, დამშეული და შეებრაღა:

— ნუთუ მთელი კასრი ჩაყლაპე, შე საწყალო, რომ აგრე გი-
ჩანს მთელი მისი გვერგვები?

მერე ლ-ორმ-სენ-კერვესკენ მიაშურა.

დალაქის სამართლიანი აღზოთება

ღირსეული დალაქი, რომელმაც ისე უდიერად გამორეკა პატარა ბავშვები, გავროშმა რომ მამობრივი სიყვარულით დააძინა სპილოს მუცელში, ახლაც წვერსა პარსაედა ერთ მოხუცებულ ჯარისკაცს, რომელიც იმპერის დროს ყოფილიყო ჯარში. დალაქმა მაშინვე ამბოხების შესახებ დაუწყო ლაპარაკი ბებერ ჯარისკაცს, მერე გენერალი ლამარკი მოაგონდა, ლამარკიდან ნაპოლეონამდე მივიდა და გაიმართა ბაასი. პრუდონი რომ იქა ყოფილიყო, თავისებურად შეამკობდა და გამოსცემდა შემდეგი სათაურით: „სამართებლისა და ხმლის დიალოგი“.

— ერთი მითხარით, ბატონო, — ეკითხებოდა დალაქი, — როგორ იჯდა ცხენზე იმპერატორი?

— ცუდად. ჩამოვარდნა არ იცოდა. და ამიტომ ერთხელაც არსად ჩამოვარდნილა.

— კაი ცხენები ეყოლებოდა? — ალბათ საუცხოო, პა?

— მე რომ ჯვარი ჩამომკიდა გულზე, იმ დროს იმის ცხენსა ვსინჯავდი. იორლა ფაშატზე იჯდა, მთლად თეთრზე, ყურები აქეთ-იქით ჰქონდა გადაწკეპილი. ღრმა უნაგირი ედგა, ლამაზ შუბლზე შავი ვარსკვლავი ჰქონდა ნიშნად, ძალიან გრძელი კისერი, წვრილი ფეხი, გამობერილი ნეკნები, მაგარი გული და ღონიერი გავა. სამი მეტრის სიმაღლისა იქნებოდა.

— ძალიან ცხენი ყოფილა, — მოუწონა დალაქმა.

— მათი დიდებულების ცხენი იყო.

— დალაქმა იგრძნო, რომ ამ სიტყვის შემდეგ საჭირო იყო ცოტა ხნის ზრდილობიანი გაჩუმება. დაემორჩილა ამ მოსაზრებას და მერე განაგრძო:

— იმპერატორი მარტო ერთხელ იყო დაჭრილი, არა, ბატონო?

ისე უპასუხა ბებერმა ჯარისკაცმა, იმ სიმშვიდით და თავმოწონებით, რომელიც შეშვენის დამსწრეს და თავის ივალთ მნახველს:

— დიახ, შიგ ქუსლში. რატისბონში იყო. ისე მშვენივრად ჩაცმული სხვაგან არსად მინახავს... ისე ბრწყინავდა, როგორც ახალი სუ.

— თქვენა, ბატონო? თქვენც იქნებოდით დაჭრილი?

— მე? ეჰ, საიმისო არაფერი! მარენგოში შიგ კვინიხში ჩამკრეს ორჯერ ხმალი; ერთი ტყვია აუსტერლიცში მითავაზეს, მარჯვენა მკლავში, ერთი კიდევ მარცხენა თეძოში, იენის ბრძოლაში, ფრიდლანდში აი აქ ჩამკრეს ხიშტი; მოსკოვში შეიდი, თუ რვა შუბი,

ალარც კი მახსოვს. სად მატაკეს; ლუცენში ყუმბარა გასკდა და თითი წამიხდინა... ეჰ, ვატერლოო კი მავიწყდება! ბარძაყში მომხვდა ტყვია. ეს იყო და ეს.

— რა კარგია, — შეჰყვირა დალაქმა პინდარის კილოთი, — ბრძოლის ველზე სიკვდილი! — პატოსან სიტყვას გაძლევთ, მე ის მირჩევენია, იქ მოვეკდე, ვიდრე ჩემ ლოგინში ვეგდო ავადმყოფი, ხანგრძლივად ნელ-ნელა მომაკვდავი, მაწვალებდნენ ექიმები წამლებით, მალამოებით, ოყნით, კოტოშებით. ასე ტანჯვას ისა სჯობია, ერთი კარგი ყუმბარა მეცეს მუცელში და სული გამანთხევენოს.

— კაი გემოვნების კაცი ყოფილხართ.

ჯერ არც კი გაეთავებინა ჯარისკაცს ეს სიტყვა, რომ საშინელი ხმით დაიმსხვრა და ძირს ჩამოვარდა ქუჩის მხრივ ფანჯრის მინა.

მკვდრის ფერი დაედო დალაქს.

— გამიწყრა ღმერთი! აი, ეს ერთი! — შეჰყვირა გულგახეთქილმა.

— რა?

— რა და ყუმბარა!

— აი, თქვენი ყუმბარა, — უთხრა ჯარისკაცმა, იატაკიდან რაღაცა აიღო და დალაქს მიაწოდა. ქვა იყო.

მივარდა დალაქი ფანჯარას, გაიხედა და გავროში დაინახა. მირბოდა ბიჭი, უკან აღარ იხედებოდა, სენ-ჟანის ბაზრისკენ.

ქუჩაში რომ მოდიოდა გავროში და სადალაქოს მიუახლოვდა, პატარები მოაგონდა, ისინი ჯერ ისევ გულიდან ვერ ამოედო. მოუნდა, ერთი კარგად მისალმებოდა მის პატრონს და ფანჯარას ესროლა ქვა.

— ხედავთ?! — მოთქვამდა დალაქი, რომელსაც ყვითელი ფერი ცისფრად შეცვლოდა. — ავი უნდა იყოს კაცი, რომ ავს სჩადიოდეს, თორემ განა რა დავუშავე მე იმ არამზადას?

თ ა ვ ი მ ი ო თ ხ ი

მოხუცის მიერ გააკვირვებული მხაწვილი

სენ-ჟანის მოედანზე, სადაც უკვე იარაღი ჩამოერთმიათ ერთ სამხედრო სადარაჯოსთვის, გავროში გაერია ხალხში, რომელსაც წინ მიუძღოდა ანჟოლრასი, კურფეირაკი, კონბფერი და ფეილი. თითქმის შეიარაღებულნი იყვნენ ყველანი. ახლა ბაორელი და ჟან პრუვერი შეუერთდნენ და უფრო იმატა ხალხმა. ანჟოლრასს სანა-

დრო თოფი ჰქონდა: ორლულიანი, კონბფერს — ეროვნული გვარ-
დიის თოფი, რაზმის ნომრით და ქამარში ორი დამბაჩა; სერთუკის
ლილები გახსნილი ჰქონდა და კარგად მოუჩანდა დამბაჩები; ეს
პრუვერს ძველი ჯაზიარი ჰქონდა, ცხენოსანი ჯარისა; ბაორელს
მოკლე შაშხანა; კურფეირაკი იქნევდა ჯოხს; ფეილისაც ამოდებუ-
ლი ხმალი ეჭირა, წინ მიუძლოდა და ყვიროდა:

— პოლონეთს გაუმარჯოს!

მორლანის ქუჩიდან მოდიოდნენ. ზოგს ყელსახვევი დავიწყებო-
და, ზოგს ქუდი, დაღლილები იყვნენ, წვიმით დასველებულები, მაგ-
რამ მოელვარე მზერა ჰქონდათ.

მივიდა წინამძღოლებთან გავროში და დინჯად ჰკითხა:

— სად მივდივართ?

— წამოდი, — უთხრა კურფეირაკმა.

ფეილის უკან ბაორელი მოდიოდა, უფრო მოკუნტრუშობდა,
თავს ისე გრძნობდა, როგორც თევზი წყალში. ყოლოსფერი ყილექი
ეცვა. ყველაფრის შემეშუსვრელი ენა ჰქონდა. ერთ ბებერ კაცს გული
გაუხნეტქა იმისმა ყილექმა და ყვირილი მორთო:

— წითლები მოდიან!

— წითლები, წითლები! — შეაყენა ბაორელმა. — სირცხვილია
ასე შიში, ბურკუეავ, ისე როგორ წაეხდები, რომ კანკალი დამაწყე-
ბინოს წითელმა ყაყაჩომ, ან წითელქუდა გოგომ. მერწმუნეთ, ბურ-
კუეავ, სჯობია წითელი ფერის შიში რქიან საქონელს დავუთმოთ.

კედელზე ერთი მშვიდობის მაუწყებელი ქალაღი დაინახა გაკ-
რული, — არქიეპისკოპოსი ნებას აძლევდა თავის „სამწყსოს“ კვერ-
ცხი ექამათ იმ მარხვაში.

გაბრაზდა ბაორელი:

— რაო? სამწყსოო? ზრდილობიანი ხსენებაა ბატებისა!

და ჩამოგლიჯა კედლიდან ეს წმინდა ნებართვა. ამით დაიმორ-
ჩილა გავროში; თვალს აღარ აშორებდა ბიჭი და აკვირდებოდა.

— სცდები, ბაორელ, — უთხრა ანეოლრასმა, — რა გენაღვლება,
იყოს თავისთვის ეს ქალაღი! ჩვენ მაგის მოსასპობად კი არ გამოვ-
სულვართ. უსარგებლოდა ხარჯავ შენს ცეცხლს. მომარაგებულის
გაფრთხილებაც უნდა ვიცოდეთ. თუ მწყობრში ხარ, ცალკე ნუ ის-
ვრი თოფის ტყვიას და ნურც მრისხანებას.

— კაცია და გუნებაო, ანეოლრას, — უპასუხა ბაორელმა. მარ-
ცხვენს ეს ეპისკოპოსის პროზა. მე' მინდა ჩემინებისად ვჰამო კვერ-
ცხი და არა ვილაცის ნებართვით. შენ ცივი გონების კაცი ხარ, მე კი
გართობაც მიყვარს. და გარდა ამისა, ჩემს მარაგს კი არა ვფლანგავ,
პირიქით, მინდა ისე ვისკუპო, რომ ჩემს მიზანს მივალწიო, ვვარჯი-

შობ. ის ეპისკოპოსი: ჩამოვხიე? ჰერკულესის მზემ, იმიტომ ჩამოვხიე, რომ მინდა მადანზე მოვიდე!

ყურში ეცა გავროშს ეს სიტყვა „ჰერკულესი!“ ყოველგვარ შემთხვევას ეძებდა, რომ განვითარებულიყო, ბიჭი პატივისცემით შეჰყურებდა ამ აფიშების ჩამომხვეს და ჰკითხა:

— ეს ჰერკულესი ვიღა არის?

განუმარტა ბაორელმა:

— აი დასწყევლოს ღმერთმა ძაღლიცა და იმის გამჩენიცაო, ლათინურად.

ამ დროს ერთი სახლის ფანჯარაში ყმაწვილი კაცი დაინახა ბაორელმა, ფერმკრთალი, შავწვერიანი, რომელიც ზემოდან უყურებდა ამ ხალხს. ალბათ წვერი იქნებოდა ანბანის საზოგადოებისა. და ახლა იმას მიმართა ბაორელმა:

— ჩქარა ვაზნები! Para bellum ¹.

— Bel homme! მართლა — წამოიძახა გავროშმა, რომელიც დარწმუნდა, რომ ახლა კი კარგად ესმოდა ლათინური.

ამ ყმაწვილებს მრავალი ხალხი მოსდევდა მხიარული ხმაურით, — სტუდენტები, არტისტები, ეკსის კუგურდის მომხრე ყმაწვილები, მუშები, ნავსადგურლები, შეიარაღებული ჯოხებით და ხიშტებით. ზოგს კონბფერივით დამბაჩა ედო შარვლის ჯიბეში. ერთი მოხუცებული კაცი ჩარეულიყო ამ ყმაწვილ ხალხში; მეტისმეტად მოხუცებულსა ჰგავდა, მაგრამ მაინც ამ ყმაწვილებთან იყო. იარაღი ჰქონდა და ჩქარობდა უკან არ დარჩენილიყო, თუმცა ჩაფიქრებული ჩანდა.

თვალი მოჰკრა გავროშმა:

— ეს ვიღაა? — ჰკითხა კურფეირაკს.

— ბებერი კაცია.

ეს მახეფი იყო.

თ ა ვ ი მ ე ხ უ თ ე

მოხუცებული

ენახოთ, რა მოხდა.

ანჟოლრასი და იმისი ამხანაგები ბურდონის ბულვარზე იყვნენ იმ დროს, როდესაც დრაგუნები ხალხს მისციდნენ. ანჟოლრასმა,

¹ Para bellum (ლათინური) — ნებად იყავი ომისთვის. გამოთქმასას bellum (ლათ.) — ომი მიაგავს bel homme (ფრანგული) — ლამაზი კაცი.

კურთფერაკმა და კონბუერმა სსვებთან ერთად ბასონპიერის ქუჩას მიაშურეს ყვირილით:

— ბარკადებზე!

ლედიგერის ქუჩაზე ერთი ღრმად მოხუცებული კაცი შეხვდათ.

მაშინვე მიიპყრო იმათი ყურადღება, რადგან ისე ბარბაცებდა, თითქოს მთვრალი ყოფილიყო. გარდა ამისა, ქუდი ხელში ეჭირა, თუმცა მთელ დილას წვიმდა და წვიმდა მაშინაც, ამ ყმაწვილებს რომ შეხვდა. კურთფერაკმა იცნო მოხუცებული მამეფი, იცნო, რადგან ბევრჯერ მიეცილებინა მარიუსი იმის სახლამდე. იცოდა კურთფერაკმა მამეფის მშვიდობიანი ცხოვრება; იცოდა, რომ მორიდებული, თავმდაბალი კაცი იყო ეს ძველი მნათე, წიგნების მოყვარული; გაუყვირა, იქ რომ დაინახა, იმ არეულობაში, ორი ნაბიჯის მანძილზე ზარბაზნებიდან, სწორედ იმ ადგილზე. რომელსაც მიზანში ამოიღებდა მთავრობის ჯარი, სროლა რომ ატეხილიყო. უქედოდ მოდიოდა მოხუცი ავდარში, თითქო სასეირნოდ გამოსულიყო ამ არეულობაში. მიესალმა კურთფერაკი და ასეთი დიალოგით გამოელაპარაკნენ ერთმანეთს ოცდახუთი წლის აჯანყებულნი და სამოცდათხუთმეტი წლის მოხუცებული:

— ბატონო მამეფ, შინ წაბრძანდით.

— რადა?

— შეიძლება ბრძოლა ატყდეს.

— ძალიან კარგი.

— თოფის სროლა ატყდება, შეიძლება ხმალი და ხიშტი იხმარონ.

— ძალიან კარგი.

— ზარბაზნის სროლა...

— ძალიან კარგი, თქვენ საით მიხვალთ?

— ჩვენ მივდივართ, რომ ძირს დავცეთ ჩვენი მთავრობა.

— ძალიან კარგი.

და ისიც თან გაჰყვა. მას შემდეგ ხმა აღარ ამოუღია. უცბად გაუმაგრდა ფეხი. მუშებმა ხელი გაუწოდეს, — დაგეხმარებით, თუ დაღლილი ბრძანდებითო, — მაგრამ თავი გაიქნია, — არა, არ მინდაო. — თითქმის პირველ რიგში მოქცეულიყო და მოძრაობა იმ ადამიანისა ჰქონდა, რომელიც იძვრის, მიღის, და სახე კი იმ ადამიანისა, რომელსაც სძინავს.

— საწყალი კაცი! — დუდუნებდნენ სტუდენტები, — როგორი თავდადებულია!

და ხმა გავარდა, მაშინვე, — კონვენტის წევრი არის წინანდელი, ერთ-ერთი მეფის მკვლელთაგანია.

ვერერის ქუჩით წავიდნენ. წინ გავროში მიუძლოდათ და, რაც შეეძლო, მაღალი ხმით მღეროდა, ისე რომ ის ასრულებდა თავის სიმღერით ბუკის დანიშნულებას:

აი უკვე ცაზე ამოცურდა მთვარე,
უკვე ღამის თრთვილით იფარება არე.
— განა დრო არ არის? დრო არ არის განა? —
ეხვეწება ეანი კერპ, თავნება ეანას.
ზე, ზე, ზე,
შატეზე.

ღმერთი, მეფე, ჯღანი, გახვრეტილი გროში — აი ამ სიმღერით ვცხოვრობ
მე ჩვენს დროში!

მზე ჩავიდა უკვე, ღამე არის ბნელი,
მიწურს გაზაფხულის სუნი ათრობს მწველი.
მინდორში ბალახი ყვავის,
ეძლევა ცეკვას და ხალისს,
ზე, ზე, ზე,
პასახე.

ღმერთი, მეფე, ჯღანი, გახვრეტილი გროში — აი რა სიმღერით ვცხოვრობ
მე ჩვენს დროში!

მგლის ლეკვებმა
ტყეში ისე იჩხუბეს,
ბარტყი ქილყავისა
ისე ძლიერ დათვრა, —
რომ თვით ხაფანგშიც კი
გაიცინა დათვმა.
ზე, ზე, ზე,
მედონზე.

ღმერთი, მეფე, ჯღანი, გახვრეტილი გროში — აი რა სიმღერით ვცხოვრობ
მე ჩვენს დროში!

ირგელივ ისმის მხოლოდ არეული ხმები,
აფარება თრთვილით მინდვრები და მთები,
განა დრო არ არის? დრო არ არის განა?
ეხვეწება ეანი კერპ, თავნება ეანას,
ზე, ზე, ზე,
პანტენზე.

ღმერთი, მეფე, ჯღანი, გახვრეტილი გროში — აი ამ სიმღერით ვცხოვრობ
მე ჩვენს დროში!

მოსალისენი

ყოველი მსრიდან მოდიოდა ხალხი და მებრძოლთ ემატებოდა. ბიეტის ქუჩას რომ მიუახლოვდნენ, ერთი მაღალ-მაღალი კაცი ჩაერია ხალხში, ჭადარაშერეული, მტკიცე და გამბედავი სახისა. კურფეირაკმა, ანჟოლრასმა და კონბფერმა მაშინვე შენიშნეს, მაგრამ ცნობით კი არ იცნობდნენ. გავროში თავის სიმღერით იყო ვართუ-ლი, სტვენით, ოხუნჯობით. წინ მიუძლოდა თავის ლაშქარს. მაღაზიების დარაბებს უჩახმახო დამბაჩის კონდახსა სცემდა და უკან აღარც კი იხედებოდა.

ვერერის ქუჩაზე კურფეირაკის სახლის წინ უნდა გაეელოთ.

— ძალიან კარგი, — თქვა კურფეირაკმა — ფული შინ დამვიწყებია, და ქუდი სადღაც დამიკარგავს.

სირბილით ავიდა სახლში, ძველი ქუდი დაიხურა. ქისა ჩაიღო ჯიბეში, ერთი სკივრივით დიდი ყუთი აიღო, დამალული ჰქონოდა თავის ჭუჭყიან საცვლებში, — და კიბეზე დაეშვა სირბილით. მეკარემ შეაყენა:

— ბატონო დე კურფეირაკ!

— თქვენ რაღა გქვიათ? — შეუტია კურფეირაკმა.

პირლია შეჰყურებდა ქალი.

— ძალიან კარგად იცით, ბატონო, მეკარე გახლავართ ამ სახლისა. ძალუა — ვევენს მეძახიან.

— ჰოდა, თუ კიდევ გითქვამთ ჩემთვის დე-კურფეირაკი, მეც ძალუა-ვევენს დაგიძახებთ. აბა, რა გინდათ, ჩემგან, რაშია საქმე?

— ვილაც გახლავთ, თქვენი ნახვა უნდა.

— ვინ არის?

— რა მოგახსენოთ?

— სად არის?

— ჩემს ოთახში.

— სადა მცალია?

— ერთი საათი იქნება, მეტიც, რაც აქ გელით.

ამ დროს მეკარის ოთახიდან ერთი ყმაწვილი მუშა გამოვიდა, გამხდარი, გაყვითლებული, ტანდაბალი, ჭორფლიანი სახე ჰქონდა, დახეული ხალათი და დაკერებული შარვალი ეცვა, გოგოს უფრო ჰგავდა, კაცურ ტანისამოსით მორთულს, ვიდრე ყმაწვილ კაცს. თავი დაუკრა კურფეირაკს და მიმართა ნამდვილი ქალის ხმით:

— ბატონი მარიუსის ნახვა თუ შეიძლება?

— შინ არ არის.

— ამ საღამოს გიახლებათ?

— აბა, რა ვიცი?

და კურფეირაკმა დაუმატა: — მე კი არ მოვალ შინ.

დააცქერდა ყმაწვილი ბიჭი და ჰკითხა:

— რატომ?

-- იმიტომ.

-- სად მიბრძანდებით?

— შენ რა გინდა?

-- ეს ყუთი წამოგიღოთ?

-- ბარიკაღზე მივდივარ.

— ნებას მიბოძებთ, მეც თან წამოგყვებით?

— თუ გინდა. ქუჩა ყველას ეკუთვნის.

და სწრაფად გაეარდა ქუჩაში, რომ ამხანაგებს დასწეოდა. დაეწია. ყუთი ერთ ამხანაგს მისცა. ცოტა ხანს უკან შენიშნა, რომ ის ყმაწვილი ბიჭიც თან წამოჰყოლოდა.

ასე შეგროვილი ხალხი ადვილად ვერ მივა სწორედ იქ, სადაც უნდა მისულიყო. უკვე ვთქვით, ქარიშხალი მიაქანებს აჯანყებულებს. სენ-მარი გადაიარეს და არც კი იცოდნენ, როგორ მოხდა, რომ სენ-დენინში მოხვდნენ.

წიგნი მეთორმეტე

„კორინთი“

თ ა ვ ი პ ი რ ვ ე ლ ი

„კორინთის“ ისტორია ღლიდან მისი დაარსებისა

რამბუტოს ქუჩაში რომ შევა დღეს პარიზელი ბაზრის მხრიდან, მარჯვნივ, მონდეტურის ქუჩის პირდაპირ, კალათების ერთ მაღაზიას დაინახავს; სანიშნად ამ მაღაზიას ერთი დიდი კალათი აქვს, იმპერატორ ნაპოლეონის ფორმისა და ზედ წარწერა:

NAPOLÉON EST BAÏT
TOUT EN OSIER¹.

ის ვერც კი წარმოიდგენს, რა საშინელი ამბები დატრიალდა აქ ოცდაათი წლის წინათ სწორედ ამ სახლთან.

სწორედ აქ იყო შანვრერის ქუჩა, რომელსაც ძველებურად შანვერერი ერქვა, და სახელოვანი დუქანი, სახელად — „კორინთი“.

მკითხველს ეხსომება ყოველივე, რაც ამ ადგილს აგებული ბარიკადის შესახებ ვთქვით. რომელიც მერე მთლად ჩაჩრდილა სენმერის ქუჩის ბარიკადამ; სწორედ ამ შანვრერის ბარიკადს, დღეს დავიწყების სიბნელეში ჩაძირულს, გვინდა მოვფინოთ ცოტა რამ შუქი.

მაშ, ნება გვიბოძეთ, უფრო მეტი სიაშკარავისათვის, იმავე უბრალო საშუალებას მივმართოთ, რომელიც ვატერლოოს აღწერისთვის გამოვიყენეთ. თუ ნებავს ვისმე სრული სინამდვილით წარმოიდგინოს ის მრავალი შენობები, რომლებიც იმ დროს სენტ-ეუსტაშის ირგვლივ იყო აგებული, ბაზრებიდან ჩრდილო-აღმოსავლეთის მხრივ, სადაც დღეს შესართავი არის რამბუტოს ქუჩისა, წარმოიდგინოს ასო N, რომელიც თავისი წვეროთი სენ-დენის ქუჩას ეხება

¹ ტირიფისაგან არის აქ ამოწნული ნაპოლეონის.

და ფუძით — ბაზარს, ორი შვეული გვერდით -- ტრუანდერის და შანვრერის ქუჩებს და ამ გვერდების შემაერთებელი განივი ხაზი ლა პტიტ ტრუანდერის ქუჩას, ძველი მონდეტურის ქუჩის აბნეული ხვეულებით სჭრიდა იმ N-ის სამივე მხარეს და მრავალ კუთხეებს ჰქმნიდა, ისე რომ იმ ოთხი ქუჩის ლაბირინთი კმაროდა, რომ ორასი მეტრის ოთხკუთხე ფართობზე ბაზრისა და სენ-დენის ქუჩის შუა ერთ მხრივ, და მეორე მხრივ — დე-სინის და პრეშერის ქუჩების შუა შემოეფარგლა შვიდ კუნძულად მოგროვილი, უცნაურად აგებული შენობები, სხვადასხვა სიმაღლის და ფართობისა, თითქოს შემთხვევით განივად აშენებული, ერთმანეთისაგან ოდნავ განშორებული ვიწრო გასავალით, როგორც მთიდან ჩამონგრეული კლდის ლღდი.

ვიწრო გასავალითაო, ვთქვით და უკეთ, უფრო შესაგნებად, სხვას ვერაფერს ვიტყოდით, რომ სინამდვილით გამოგვესახა ეს ვიწრო, გაუვალი, დაკლაქნილი, რვასართულიანი სახლებით ჩაბნელებული ქუჩები; ძველი შენობები იყო ამ ქუჩებში, იმდენად ძველი და დამსკდარი, რომ შანვრერის და პტიტ ტრუანდერის ქუჩებში დიდრონი ბიჯგები ჰქონდათ შედგმული, გასამაგრებლად ერთი სახლიდან მეორემდე. ქუჩა ვიწრო იყო, თხრილი კი განიერი, ისე რომ ყოველთვის სველ მიწაზე მიდიოდა გზა, სარდაფივით ჩაღრმავებულ დუქნებთან, მსხვილ, რკინით გამაგრებულ ლობებთან, ქუჩაში გადმოყრილ ნაგავთან, ძველებურ, ასწლოვან მოაჯირით გამაგრებულ კარებთან. რამბუტოს ქუჩამ გადაყლაპა ეს ყველაფერი.

სახელი მონდეტური სწორედ საგანგებოდ ახასიათებდა ამ ქუჩების ქსელს. ცოტა იქით კიდევ უფრო უკეთ დასახელებული ქუჩა იყო — პირუეტისა, რომელიც მონდეტურისას უერთდებოდა, და რომლის სახელი კიდევ უფრო დამახასიათებელი იყო ამ უბნისათვის.

სენ-დენის ქუჩიდან რომ შანვრერისაში შევიდოდა კაცი, ნახავდა, სულ უფრო და უფრო ვიწროვდებოდა ქუჩა, თითქოს გაგრძელებული ძაბრიაო. ქუჩა მოკლე იყო და ბოლოში გადაღობილი ბაზრის მხრივ დიდრონი მაღალი სახლებით; ყრუ ჩიხში ვარო, — იფიქრებდა გამვლელი, რომ არ შეენიშნა მარცხნივ და მარჯვნივ ორი ვიწრო, ბნელი გასავალი, რომლითაც შეიძლებოდა განშორებოდა იქაურობას. მონდეტურის ქუჩა იყო, რომ ერთ მხრივ პრეშერის ქუჩას უერთდებოდა, მეორე მხრივ სინის და პტიტ-ტრუანდერისას. ამ თითქმის ქუჩაბანდის ბოლოს, მარჯვენა მხრივ გასავალის კუნძულთან ერთი სხვებზე უფრო დაბალი სახლი ჩანდა და ერთგვარ კონცხად გამოწეულიყო ქუჩისკენ.

ამ ორსართულიან სახლში იყო მოთავსებული სამი საუკუნის განმავლობაში ერთი მხიარული სახელოვანი დუქანი. იმისთანა მხიარულობით და ხმაურით ავსებდა უბანს ეს დუქანი, რომ ლექსით აღნიშნა ბებერმა თეოფილმა:

იქ ქანაობს, ქანაობს ჩონჩხი გულსაკლავი,
უბედურმა მიჯნურმა ჩამოიხრჩო თავი.

კარგ უბანში იყო ეს დუქანი და მამისაგან შვილებზე გადადიოდა მემკვიდრეობით.

მატურენ რენიეს დროს ამ დუქანს სახელად „კოკობი ვარდების-თვის“ ერქვა. და რადგან ძალიან გავრცელებული იყო რებუსის მოდა, სანიშნად ბოძი ჰქონდა ვარდისფრად შეღებილი¹. წარსულ საუკუნეში რამდენჯერმე ეწვია ამ დუქანს ღირსეული ნატუარი, ოცნებით სავსე მხატვარი, რომელსაც დღეს ზიზლით უყურებს სინამდვილის მხატვავე მიმართულება, და კარგად გადაჰკრა. რამდენჯერმე დაითვრა იმ მაგიდაზე, რომელზედაც რენიე ითვრებოდა, და ვარდისფერ ბოძზე ერთი მტევანი კორინთული ყურძენი დახატა. ძალიან გაეხარდა მედუქნეს, მაშინვე შეცვალა თავისი სანიშნი და ყურძენის მტევნის ქვეშ ოქროსფერი წარწერა გააკეთებინა: „კორინთული ყურძენი“. აქედან იყო, რომ კორინთი დაერქვა დუქანს. ისე არაფერი ეხერხებათ ლოთებს, როგორც ელიპსი. ელიპსი იკანკელი არის ფრაზისა. კორინთმა ნელ-ნელა განდევნა ძველი სახელი ამ დუქნისა და თვით დაიჭირა იმისი ადგილი. ამ დუქნის პატრონების უკანასკნელმა შთამომავალმა უშლუმ თავისი გვარეულობის ტრადიციებისა არა იცოდა რა და ვარდისფერი ბოძი ცისფრად შეაღებინა.

ერთი დახლიანი დარბაზი დაბლა სართულში იყო. ერთიც მეორე სართულში ბილიარდით. ამ დარბაზს იატაკი გახვრეტილი ჰქონდა და ქვემო სართულში ხის სპირალური კიბე ჩადიოდა; მაგიდებზე ღვინის ბოთლები იდგა, კედლებს კვამლი ჩაჰკვდომოდა, დღისითაც კი სანთლები ენთო. აი რას წარმოადგენდა ეს დუქანი. იატაკის ნაწილი პირველი სართულიდან სარდაფში ჩამავალ კიბეს ეფარა. მესამე სართულში პატრონები, უშლუები, ცხოვრობდნენ. თავის ბინაზე ასასვლელად მეორე სართულის დარბაზიდან კიბე ადიოდა მესამეში, კედელში ჩამალული. ბანის ქვეშ ორი ოთახი იყო მოწყობილი მსახური გოგოებისთვის. სამხარეულო ქვევით იყო, დარბაზის გვერდით.

¹ პოტო-როზ-კოკობი ვარდებისთვის; პოტო როზ-ვარდისფერი ბოძია. ორივე ერთნაირად გამოითქმის.

უშლუ ბუნებით იქნება ქიმიკოსი იყო, მაგრამ ზედმა მზარეული გახადა. მარტო ღვინის სმა კი არ იყო იმის ღუქანში, პურსაც იქა სკამდნენ. თევზს ამზადებდა საუცხოოდ და მარტო იმის ღუქანში მოიპოვებოდა ეს სახელგანთქმული საკმელი; ქანარი იყო რაღაც საიდუმლო სატენით მოხრაკული, სახელად *carpes au gras*¹. ამის საკმელად დადიოდა ხალხი და, დღევ რომ ყოფილიყო, ქონის სანთელი და ლუი მეთექვსმეტის დროის ლამაზუნათებდათ სუფრის მაგივრად მუშაობით დაფარულ მაგიდებს. შორიდან დაიარებოდა ხალხი. ერთ მშვენიერ დაღას მოისაზრა უშლუმ, რომ უმჯობესი იქნება აუწყოს გამვლელ-გამომვლელთ თავისი „სპეციალური“ საკმლის შესახებ. შავ საღებავში ჩაყო მღებავის ყალბი და რადგან თავისი მარაღწერა ჰქონდა; ისევე, როგორც თავისი მზარეულობა, ეს შესანიშნავი წარწერა გამოასახა თუნუქის კედელზე:

Carpes ho gras

შემოდგომის ახირებულმა წვიმამ, აიღო და მთლად ჩამორეცხა პირველი სიტყვის ბოლო ასო *s* უკანასკნელი სიტყვის პირველი ასო *g*. დარჩა ასეთი წარწერა:

Carpe ho ras

ღრომ და წვიმამ ერთი უბრალო გასტრონომიული წარწერა ბრძნულ დარიგებად გარდაქმნა — *Carpe horas*² — ისარგებლე დროით.

ამგვარად, თუმცა ფრანგული არ იცოდა მედუქნე უშლუმ, ლათინურის ცოდნა გამოიჩინა, თავის სამზარეულოდან ფილოსოფია გამოიყვანა, უბრალოდ, მარხვის გაუქმების მოსურნე ჰორაციუსს დაედარა. საინტერესო ის იყო, რომ ყოველივე ამას ერთადერთი მიზანი ჰქონდა, — მობრძანდით ჩემს ღუქანშიო.

ამისი აღარაფერი მოიპოვება დღეს. მონღეტურის ქუჩების ლაბირინთი აღებული იყო 1847 წ. და, უეპველია, ნატამალიც აღარსად დარჩებოდა იმ ძველი შენობებისა. ანერერის ქუჩა და „კორინთი“ გაქრნენ რამბუტოს ქუჩის ქვაფენილის ქვეშ.

— როგორც უკვე ვთქვით: „კორინთში“ იკრიბებოდნენ კურფერაკი და იმისი მიმართულების ამხანაგები. „კორინთის“ აღმო-

¹ ქანარი მსუქნად (ლ.თ.).

² *Carpe horas* (ლათ.) დაქირე ღრო — წააგავს ჰორაციუსის ცნობილ თქმას *Carpe diem* — ისარგებლე დროით.

ჩენა გრანტერის ღვაწლი იყო. მოვიდა დუქანში, რადგან ხელმძღვანელობდა მცნებით „კარპე ჰორას“ და მერე იქ წშირად დადიოდა „კარპე ო გრა“-ს სიყვარულით. სვამდნენ ამ დუქანში, სვამდნენ, კამათობდნენ, ყვიროდნენ, ბევრს არასა ხარჯავდნენ, ნისიით სარგებლობდნენ. ან სულაც არას აძლევდნენ და ყოველთვის სიამოვნებით იყვნენ ხოლმე მიღებული. კარგი გულის ადამიანი იყო დუქანის პატრონი უშლუ.

ეს გულკეთილი კაცი, ვიმეორებო, დედულვაშიანი მაცეტნის უცნაურ ნაირსახეობას წარმოადგენდა. სახე ყოველთვის დაღვრემილი ჰქონდა, ცუდ გუნებაზე იყო, თითქოს თავის მუშტრის დაშინებას ცდილობსო. სულ ბუზღუნით შეხვდებოდა, ვინც კი იმის დუქანში შევიდოდა, თითქოს ჩხუბის ატებას უპირებს, და არა შეჭამადის მირთმევასო; მაგრამ, ვადასტურებთ ჩვენს ნათქვამს, ყველა კარგად გრძნობდა თავს მის დუქანში, ვინც უნდა მისულიყო. ამ უცნაურმა ქცევამ სახელი გაუთქვა კიდევაც იმის დუქანს და იზიდავდა განსაკუთრებით ყმაწვილებს, რომლებიც ეუბნებოდნენ ერთმანეთს: წავიდეთ, ჩვენი უშლუს ბუზღუნის ვნახოთო. — იგი ერთ დროს ფარეკაობის ოსტატი ყოფილიყო. განრისხებულს რომ ჰგავდა კაცი, უცბად ისეთ ხარხარს ასტენდა, რომ გეგონებოდათ სახლი დაინგრაო. დიდი უხეში სმა ჰქონდა და კეთილი გული. არსებით კომიკი იყო, ტრაგიკული გარეგნობის მქონე. სულ იმას ცდილობდა, შეეშინებინა თავისი მოსაუბრე, თითქმის ისე, როგორც დამბაჩისმაგვარი საბურნუთე აშინებს ადამიანს, — სროლა არ შეუძლია, და ცხვირს კი დააცემინებს.

ცოლიც შესაფერი ჰყავდა; წვეროსანი და უშნო.

დაახლოებით 1830 წელს მიიწვალა სახელოვანი დუქანის პატრონი. მოკვდა და საფლავში ჩაიტანა თავისი „მსუქანი ჰანარის“ საიღუმლოება. საქმეს ახლა იმისი უნუგეშო ქვრივი განაგებდა, მაგრამ სამზარეულო წასდა და საზიზღარი გახდა; ყოველთვის ცუდი იყო ღვინო და ახლა სულ გაფუქდა. კურფეირაკი და იმისი მეგობრები მაინც ძველებურად სწყალობდნენ „კორინთს“, — გეგბრალებს ის დედაკაციო, — ამბობდა ბოსუე.

ქოშინი ჰქონდა უშლუს ქვრივს და გონჯი იყო. სულ სოფელი და სოფლური ცხოვრება აგონდებოდა და იქიდანვე მოსდევდა თავისებური გამოთქმა. თავისებურად იტყოდა ხოლმე, რაც ჯერაც არ დავიწყებოდა სოფლის ცხოვრებისა და თავის გაზაფხულისა: — ვერ წარმოიდგენთ, რა ბედნიერებას ვგრძნობდი. როდესაც ქალაში მაჯლაჯუნას სიმღერა მესმოდაო.

მეორე სართულის დარბაზი, სლაც მოთავსებული იყო „რეს-

ტორანი“, კარგად დიდი, გრძელი ოთახი იყო ტაბურეტებით, სკამებით, მაგიდებით და ძველი სამფეხიანი ბილიარდით. ამ დარბაზში აღიოდნენ ვიწრო, სპირალური კიბით, რომელიც გემის სანათურს ამსგავსებდა ერთ კუნჭულს.

ერთაღერთი ფანჯარა ჰქონდა ამ ოთახს და სიბნელის გამო ერთი ძველებური ლამპა, რომელსაც დღისითაც არ აქრობდნენ. რაც კი დგამი იყო ოთხფეხიანი, ისე ფამფალებდა, თითქოს სამფეხიანი ყოფილიყო. კირით გათეთრებულ კედლებს დასამშვენნი არა ჰქონდა რა, გარდა ამ უშლუს ქვრივისადმი მიძღვნილი ოთხტაეჰოვანი ლექსისა:

როცა უცქერი ათ ნაბიჯზე — ძალიან გიკვირს,
როცა უცქერი ორ ნაბიჯზე — შიშსა გგვირს იგი.
ცხვირში შექექი — საზიზრობა არის ნამდვილი,
კაუჭა ცხვირი ზედ ყბაზე აქვს ჩამოვარდნილი,
სულ გეშინია, გეშინია: საცაა უცებ
დააცემინებს და საზიზრად მოგაყრის წუწებს.

ნახშირით იყო კედელზე დაწერილი ეს მიძღვნა.

და ჰგავდა კიდეც ამ სურათს ბებერი უშლუ. დილით საღამომდე ამ წარწერის წინ ტრიალებდა, სრულიად დამშვიდებული, თითქოს ეს იმას არც კი შეეხებოდა. ორი მსახური ჰყავდა, გოგოები, მატლოტი და ჟიბლოტი¹, რომლებს ნამდვილი სახელი არავინ იცოდა. ისინი შველოდნენ, სტუმრებს თეთრ ღვინოს მიაართმევდნენ, სასმისს, და დამშეულთ — რძის შექამადს ჯამით. მატლოტი — სქელი გოგო იყო, ჩასუქებული. ქერა, მყვირალა, განსვენებული უშლუს ყოფილი საყვარელი დედოფალი, უფრო საზარელი, ვიდრე ყოველგვარი მითოლოგიური ურჩხული, — მაგრამ რადგან წესიერება მოითხოვს, მსახური ყველაფერში უნდა ჩამოუვარდებოდეს თავის ქალბატონს, ისიც ცოტა ნაცლები მახინჯი იყო; ვიდრე უშლუს მეუღლე. ჟიბლოტი აწოწილი გოგო იყო, გამხდარი, ლიმფური სიყვითლედ დაჰკრავდა, თვალები ამოლურჯებული ჰქონდა, თვალის კილოები ძირს დაშვებული, ყოველთვის დაღლილი და დაქანცული, — იმ ჰკირით იყო დაავადებული, რომელს შეიძლება ქრონიკული დაქანცვა ვუწოდოთ. ყველაზე ადრე დგებოდა, ყველაზე გვიან წევებოდა. ყველას ემსახურებოდა, მეორე გოგოსაც კი; მუდამ გაჩუმებული იყო, ტკბილად მღიმარი, მაგრამ დაღლა მაინც თან ახლდა და ღმილსაც კი დაღლა ემჩნეოდა.

¹ Matelote (მატლოტი) — თევზის კერძი; gibelotte (ჯიბლოტი) — კურდღლის ხორცისაგან დამზადებული კერძი.

კარებზე, ვიდრე დარბაზ-რესტორანში შევიდოდა კაცი, კურფირაკის ხელით ცარციით დაწერილს წაიკითხავდა!

თუ შეგიძლია — გაუმასპინძლი,
და თუ გაბედავ — თვითონ შექამე.

თ ა ვ ი მ ე ო რ ე

წინასწარი მხიარულება

ლეგლ-დე-მოს, როგორც ვიცით, უფრო ყოლისთან ჰქონდა ბინა, ვიდრე სხვაგან. იმის ბინაც ის იყო, რაც ჩიტისა ხის ტოტზე. ერთად ცხოვრობდა ეს ორი მეგობარი, პურს ერთად სჭამდნენ, ერთად ეძინათ. ყველაფერი საერთო ჰქონდათ, თვით ლამაზი მუზიკეტაც კი. ისე იყვნენ განუშორებელნი, თითქო მარჩბივნი ყოფილიყვნენ. ივნისის ხუთს საუზმის საქმელად „კორინთში“ წავიდნენ. ყოლის სურდო სჭირდა და ლეგლიც წელს იღებდა, თითქოს ესეც საერთო ყოფილიყოს. ლეგლს გახუნებული სერთუკი ეცვა, ყოლი კარგად იყო მოკაზმული.

დილით ცხრა საათი იქნებოდა, დაახლოებით, „კორინთის“ კარი რომ შეაღეს.

მეორე სართულში ავიდნენ.

წინ მიეგებნენ მატლოტი და ჟიბლოტი.

— ოსტრია, ყველი და ლორი, — უბრძანა ლეგლმა.

და მაგიდას მიუსხდნენ.

დარბაზი ცარიელი იყო. მარტო ისინი იყვნენ.

ჟიბლოტმა კარგად იცოდა ამ ყმაწვილების ჩვეულება და ერთი ბოთლი ღვინო დაუდგა მაგიდაზე.

ის იყო, თითო ოსტრია აიღეს, რომ ვიღაც გამოჩნდა კიბის თავეზე და დაუძახა:

— ქუჩაში მეცა საუცხოო სუნი ბრიული ყველისა და ვეღარ გავუძელ.

გრანტერი იყო.

ტაბურეტი მიიდგა და გვერდით მიუჯდა ამხანაგებს.

გრანტერი რომ დაინახა ჟიბლოტმა, ორი ბოთლიც იმას დაუდგა, სულ სამი ბოთლი.

— ნუთუ ორ ბოთლს დაღევ? — ჰკითხა ლეგლმა.

იმანაც შესაფერი პასუხი მისცა:

— ამქვეყნად ყველამ ისწავლა ჭკუა, შენა ხარ მარტო, რომ არა გეშველა რა, თორემ ორი ბოთლი ღვინო როგორ გაგაკვირვებდა.

იმათ ჭამით დაიწყეს, გრანტერმა ღვინით, ნახევარი ბოთლი გადაყლაპა ერთბაშად.

— მაშ გახვრეტილი გქონია კუჭი, — უთხრა ლეგლმა.

— შენი ნიდაყვივით — უპასუხა გრანტერმა.

ერთხელ კიდევ გადაჰკრა ღვინო და დაუმატა:

— იცი რა, მართალია, მიცვალებულის თავზე სიტყვის თქმის ოსტატი კი ხარ, ლეგლ, მაგრამ სერთუკი მაინც შემოგებერებია.

— მაშ რა მოუვიდოდა, — მიუგო ლეგლმა, — ეს იმას ამტკიცებს, რომ ძალიან ძმურადა ვართ მე და ჩემი სერთუკი. ისე მომეჩვია, რომ მთლად ჩემებრ დანაოქდა და აღარსად მაწუხებს, მიეჩვია ჩემი აგებულების ყოველ ნაკლს და საამოდ შეეგუა ჩემს ყოველ მოძრაობას. თუ ვვრძნობ, რომ ზედ მაცვია, მარტო იმიტომ, რომ მათბობს. ძველი ტანისამოსი იგივეა, რაც ძველი მეგობარი.

— მართალია; — ჩაერთა საუბარში ყოლი, — ძველი ტანისამოსი იგივეა, რაც დიდიხნის მეგობარი.

— მეტადრე თუ სურდო მორევია ამ მეგობარს, — შენიშნა გრანტერმა.

— ბულვარიდან ხომ არ მოდიხარ, გრანტერ? — ჰკითხა ლეგლმა.

— არა.

— მრავალი ხალხი შეკრებილიყო. ეს არის, ეხლა ვნახეთ წინა ნაწილი მე და ყოლიმ.

— საუცხოო სანახავი იყო, — თქვა ყოლიმ.

— როგორი მიწყნარებულია ეს ქუჩა! — შეჰყვირა ლეგლმა, — ვინ იფიქრებს აქ მყოფი, რომ პარიზი სქექს და ქუხს? როგორ ეტყობა, რომ აქ წინათ მონასტრების მეტი არა ყოფილა რა! დებრეილს და სოვალს მთელი სია აქვს შედგენილი ამ მონასტრებისა და აგრეთვე ბ. ლებფს. აქაურობა სავსე იყო ბერებით, ჭიანჭველასავით ფუთფუთებდნენ, ფეხშიშველები, ფეხსაცმლიანები, გაპარსულები, წვერიანები, რუხები, შავები, თეთრები, ფრანსისკანელები, ფრანსუა სენ-პოლელები, კაპუცინები, კარმელიტები, პატარა ავგუსტინელები, დიდი ავგუსტინელები, ძველი ავგუსტინელები. აკი ვამბობ, ფუთფუთი გაჰქონდათ ბერებს.

— მოდით, ნულარ ვახსენებთ ბერებს, — შეაწყვეტინა გრანტერმა, — ბერს რომ ახსენებენ, მაშინვე ქავილი ამივარდება ხოლმე.

მერე შეჰყვირა:

— ფუჰ, ერთი წამხდარი ოსტრია ჩაეყლაპე! აი, ამეშალა ისევ ჩემი იპოზონდრია! ან როგორ არ ამშლოდა? ოსტრია წამხდარია, ეს გოგოები უშნო! შემაძაგეს კაცობრიობა! ეს არის ეხლა გამოვიარე საზოგადო წიგნთსაცავის წინ, რიშელიეს ქუჩაში. იქ არის მოგროვილი ისტორიის ბაკანი, რომელსაც სახელად ბიბლიოთეკას ეძახიან, და გასაგონადაც კი მეჯავრება! რამდენი ქალაღია! რამდენი მელანი! რამდენი ნაჯღაბნი! ისხდნენ და სწერდნენ! ვინ იყო ის რეგენი, რომ თქვა, — ადამიანი ორფეხი უფროთ ცხოველიაო? — და რითი სწერდნენ განა, თუ არა ფრთით? დღეს კიდევ ერთი ლამაზი გოგო შემხვდა ჩემი ნაცნობი, მშვენიერი, ვით გაზაფხული, სრულიად ღირსი, რომ სახელად ფლორეალი ეწოდებოდეს; ალტაცებული იყო ის უბედური, სიხარულით ცას დასწეოდა წუხანდელს აქეთ, რადგან ერთ საზარელ პირნაყვავილარ, ფულიან ბანკირს კეთილ ენება და წუხელ გაებდნიერებინა. ეჰ! რა გაეწყობა? ქალს ისევე ენატრება ფულიანი კაცი, როგორც სალუქი ბიჭი! კატამაც აგრე იცის, ხან მყრალ თავგზე ნადირობს, ხან მგალობელ ჩიტხედაო. ორი თვე არ იქნება, იყო თავისთვის ჰკვიანად, ერთი მაღალი სახლის ბალახანაში; იჯდა და კორსეტს დუგმებს ახხავდა! დიახ, ამ ორი თვის წინათ! კერაედა, პატარა ლოგინი ჰქონდა გაქიმულ თასმებზე, თავისი ყვავილით ტუბებოდა, იქვე რომ ედგა ქოთანში, და კმაყოფილი იყო. დღეს კი ბანკირის ხასა გახლავთ! ერთი ღამის განმავლობაში მოხდა ეს გარდაქმნა. ამ დილას ვნახე ეს ფულის მსხვერპლი, უსაზღვროდ გახარებული და ბედნიერი. საზარელი ის არის, რომ დღესაც ისევე ლამაზი იყო ის კახა, როგორც გუშინ. იმისი ბანკირი არ მოჩანდა იმის სახეზე. ვარდი იმითი არის ქალზე უკეთესი, და, თუ გნებავთ, უარესი, რომ ზედ აჩნდება მუხლუხის კვალი. ეჰ! წახდა ქვეყანა! გაქრა, მოისპო ამქვეყნად ზნეობა! მოწმედ მომყავს ღვია, სიმბოლო სიყვარულისა, დაფნი — სიმბოლო ომისა, ზეთის ხილის ხე — სულელი სიმბოლო მშვიდობიანობისა, ვაშლი, რომელმაც კინაღამ დაასრხო თავისი თესლით ჩვენი ადამი, და ლედვი — პაპა ქალების ჯუბისა, რაც შეეხება უფლებას, გნებავთ გაიგოთ, რა არის უფლება? გალებს თავისად უნდათ კლუზიუმი. რომი კი მფარველობას უწევს. და ჰკითხავს გალებს, — რა დაგიშავათ კლუზიუმმაო? ამაზე ბრენუსი უპასუხებს: — იგივე, რაც დაგიშავათ ალბელებმა, რაც დაგიშავათ ფიდენმა, რაც დაგიშავეს ეკვებმა, ვოლსკებმა და საბინებმა, რომლებიც თქვენი მეზობლები იყვნენ; კლუზიუმელები კი ჩვენი მეზობლები არიან და ჩვენც სწორედ ისე გვესმის მეზობლობა, როგორც თქვენ. თქვენ ალბი დაისაკუთრეთ; ჩვენ კლუზიუმს ვისაკუთრებთ. მაშინ რომმა უთხრა, —

ოქვენ კლუზიუმს ვერ აიღებთო. — ამის პასუხად ბრენმა რომი აიღო. აიღო და შეჰყვირა: *Vae victis!*¹ — აი რას წარმოადგენს თქვენი უფლება. უფლება იმასა აქვს, ვინც ძაღვანია. ეჰ, ამქვეყნად უფლებამოსილი სისხლით გაუმადლარი მხეცია და. ბასრბრქყალუბიანი არწივი! ვინა ვყრივართ ჩვენ? რის უფლება? რა უფლება?

ქიქა გაუშვირა ქოლის, — ღვინო დამისხით, — გადაჰკრა ისე სწრაფად, რომ არც კი შეიმჩნია სიტყვის შეწყვეტა და განაგრძო:

— ბრენუსმა რომ აიღო რომი, არწივი იყო; ბანკირი, რომელიც ტყებზე ყმაწვილი ქალით, ისიც არწივია! არავითარი სირცხვილი არც აქ და არც იქ! მაშ სარწმუნოც არაფერი გვექონია და არცა გვაქვს! თუ არის რამ სინამდვილე — ეს არის ღვინო. მაშ ნურაფერს ვიწამებთ. რაც უნდა იყოს თქვენი მიმართულება, გამხდარი მამლის თაყვანისმცემლები ხართ, როგორც ურის-კანტონი, თუ მსუქანი მამლისა, როგორც გლარის კანტონი, ეგ სულ ერთია, ოღონდ დალიეთ. თქვენ ბულვარზე მელაპარაკებით, შეკრებილ ხალხზე და სხ. ერიპა! მაშ კიდევ რევოლუცია მოგველის?! ისე როგორ შემოაკლდა დალოცვილ ღმერთს საშუალებანი, რომ წამდაუწუმ ცეცხლს უკიდებს ჩვენს ქვეყანას? რაღაცას წამოედო? კარგად ვერ მიდის საქმე? — აბა, ჩქარა რევოლუცია! საწყალ ღმერთს სულ გამურული აქვს ხელები კვამლითა და მჭვარტლით. მე რომ ვიყო იმის ალაგას, უფრო უბრალოდ მოვიქცეოდი! იმასავით ყოველ წამს კი არ ავთამაშებდი ჩემს მანქანებას, გულწრფელად ვემსახურებოდი კაცობრიობას. ერთმანეთს მივაქსოვდი მომხდარ ამბებს, როგორც წინდის თვალს თვალზე, ძაფს არ გავეწყვეტდი, არც „გარემოებათა მიხედვით“ მექნებოდა და არც მოულოდნელის საჭიროებად ცეცხლი. თქვენ რომ პროგრესს ეძახით, ორი მოძრავი აქვს თქვენს პროგრესს — ადამიანი და მოვლენანი; მაგრამ, სამწუხაროდ, ხანდახან საჭირო ხდება გამონაკლისიც. მოვლენათათვის, როგორც ადამიანისათვის, საკმარისი არ არის უკვე ცნობილ მოღვაწეთა მთელი კრებული, საჭირო ხდება ადამიანთაგან გენიოსები და მოვლენათაგან — რევოლუციები. კანონად ხდება დიდი შემთხვევა; უიმისოდ ველარ გასძლებს ცხოვრების წესიერება, და კუდიანი ვარსკვლავი რომ გამოტყვერება ხოლმე უცბად ცაზე, ლამის დავრწმუნდებ კაცი, რომ თვითონ ზეცასაც კი ესაჭიროება თავის მუდმივ მსახიობთა გარდა ჯერ უნახავი, ვინმე ახალი. სწორედ იმ დროს, როდესაც ახალს არაფერს მოელის კაცი, უცბად გადმოჰკიდებს ხოლმე ღმერთი ზე-

¹ ვაი დამარცხებულს (ლათ.).

ცის კამარაზე აფიშასავით ახალ მეტეორს. რაღაც ვარსკვლავი გა-
მოჩნდება უცნაური, უშველებელკუდიანი და ისე ჰკლავს კეისარს;
ბრუტოსი მას დანას ჩასცემს, ღმერთი კუდიან ვარსკვლავს და წახდა
კაცი! აი ესეც თქვენი ჩრდილოეთის ციალი, აი, რევოლუცია, აი
დიდი ადამიანი, ოთხმოცდაცამეტს — მსხვილი ასოებით წერდნენ,
ნაპოლეონს წითელი ასოებით, აფიშის თავზე 1811 წლის კუდიანი
ვარსკვლავი ეხატა. მართლა მშვენიერი იყო ეს აფიშა, ცისფერი,
მთლად გაბრწყინებული მოულოდნელი ალის ტრიალით. ბუჰ! ბუჰ!
უცნაური სანახავი! აიხედეთ ზევით; დოცლაპიებო! აწეწილია ყვე-
ლაფერი, ციური მნათობიც და დრამაც. ღმერთო, ღმერთო დიდე-
ბულო, მეტისმეტია ეს ყველაფერი და არც საკმარისი. ეს გამო-
ნაკლისისთვის ხმარებული საშუალებანი დიდ მშვენიერებად მი-
ჩანს, მაგრამ სილატავე არის და სხვა არაფერი. გაჭირვებაში არის,
შეგობრებო, განგება! რევოლუცია რისი დამამტკიცებელია? იმის
დამამტკიცებელია, რომ მისჭირვებია მის ყოვლად შემძლებლობას,
ყირამალა აყენებს სახელმწიფოებრივ წყობილებას, რადგან ამაში
ჰპოვებს აწმყოს და მომავლის განგრძობის საკითხის გადაწყვეტას,
და უმთავრესად იმიტომ, რომ ბატონმა ღმერთმა ვერა და ვერ მოა-
ხერხა ისე შეეერთებინა ერთმანეთთან, რომ მომავალი აწმყოს შე-
დეგი ყოფილიყო. ყოველივე ეს ცხადად მიმტკიცებს, რომ სრული
კეშმარტება არის ჩემი ნათქვამი, რომ დიდ გაჭირვებას უნდა გა-
ნიცდიდეს ყოვლადშემძლებელი იეგოვა. ამდენ უბედობას რომ ვხე-
დავ ზევით და ქვევით, ამდენ დაკნინებას, ამდენ სიძუნწეს და წუ-
წურაქობას, ამდენ გაჭირვებას ზეცისას და ქვეყნისას. რომლის
მძვინვარებისა გამო ჩიტს ერთი მარცვალი შვრია ვერსად უშოვია
და მე ასი ათასი ფრანკი წლიურ შემოსავლად; რომ ვხედავ, რუ-
გორ გაცვეთილა ადამიანის ბედისწერა და თვით მეფეების ბედის-
წერაც კი, რომელსაც თოკის მეტი აღარა დარჩენია რა, — დასამ-
ტკიცებლად ამისა უფლისწული კონდეცა კმარა, რომელიც ჩა-
მოახრჩეს; — რომ ვხედავ ზამთარს, რომელიც ზენიტის ნახვრეტს
მოსასწავებს, და ამ ნახვრეტიდან შემოვარდნილ ქარს; რომ ვხედავ
სადმე ბორცვის თავიდან ამოდენ ნახვრეტებს თვით დილის რიყ-
რაჟის ახალთახალ წმინდა ციალში; რომ ვხედავ დილის ნამს, ამ
ყალბ მარგალიტს და თრთვილს—ყალბ აღმასს; რომ ვხედავ ერთ-
მანეთზე გადაკიდებულ კაცობრიობას და ჩვენი ცხოვრების დაწ-
ვრილმანებას; ამოდენ ლაქებს მზეზე და ამოდენ ნახვრეტს მთვა-
რეზე; რომ ვხედავ ამოდენ გაჭირვებას ყველგან და ყოველთვის,
ეჭვი მერევა და გამომყავს დასკვნა, რომ ღმერთი არ უნდა იყოს
მდიდარი. იერი დიდებული აქვს, მართალია, მაგრამ მე ვგრძნობ

მის გაჭირვებას. ისე აგვიტეხს ხოლმე რევოლუციას, როგორც გა-
კოტრებული სოვდაგარი, რომლის სალარო ცარიელია, მეჯლისის
მართავს. მაგრამ გარეგნობით ნუ განვსჯით ღმერთებს. ზეცის მო-
ოქრული ზეწრით მალავს ამ გაჭირვებულ სამყაროს. ქვეყნიერების
შექმნაში გაკოტრებას ვხედავ და მეც ამიტომა ვარ ასე ყველაფრით
უკმაყოფილო. აი, შეხედეთ, დღეს ხუთია ივნისისა და ისე ჩამობ-
ნელებულა ქვეყნიერება, თითქოს დამე იყოს. ამ დილას აქეთ სულ
იმის ცდაში ვარ, რომ ინათოს როგორმე. აქამდე ვერ ინათა და,
თუ გნებავთ, სანაძღვოს დავდებ, რომ დღეს ველარც ინათებს. ეს
გაზღავთ დაუდევრობა ნოქრისა, რომელსაც დროზე ვერ აძლევენ
თავის ხელფასს. ასეა, საძაგლად არის მოწყობილი ყველაფერი და
ერთმანეთს ვერა ეგუება რა. ფურთხის ღირსია ეს დაბერებული
ქვეყნიერება და იმიტომ მეც ოპოზიციაში გამოვიჭიმე. ყველგან
მრუდუა გამეფებული სწორის მაგივრად, წინააღმდეგობათა ბუდე
არის ქვეყნიერება, როგორც ბავშვების შესახებ იცის: ვისაც შვი-
ლი ენატრება, არა და არ მისცემს; და ვისაც სულაც არ უნდა,
წყვილ-წყვილი ჰყავს ყოველ წელს. დასკვნა: ბრაზი მერევა! გარ-
და ამისა, ჩემო ლეგლ-დე-მო, გულს მიკლავს ის თავმოტვლებილი,
იმდენ რასმე მაჩვენებს საზარელ გულისამრევს. შეურაცხყოფილა-
და ვგრძნობ ჩემს თავს, როდესაც მომაგონდება, რომ მეც იმდენი
ხნისა ვარ, რამდენისაც ეს მუხლია. საერთოდ კი მე ვაკრიტიკებ,
მაგრამ შეურაცხყოფას და ლანძღვას კი ვერ ვუბედავ. გთხოვთ, მიი-
ღოთ, მამაო მარადისაო, ჩემი პატივისცემა და თაყვანისცემა. ეჰ,
ვფიცავ ყველა წმინდანებს ოლიმპისას და ყველა ღმერთებს სამო-
თხისას — იმისთვის არა ვარ გაჩენილი, პარიზელი ვიყო, ესე იგი
უკუნითი უკუნისამდე ვბტოდე ბურთივით ორ ცეცხლშუა. მუქთა-
ხორათაგან მყვირალეებთან და მერე უკან. მე უნდა ოსმალო გავჩე-
ნილიყავ და მთელი დღე მეტყირა ლამაზი მოცეკვავეებისთვის, რომ-
ლებიც ატკობენ კაცს ეგვიპტური ცეკვით, უინის გამახლებელი
რომ არის, როგორც სიზმარი წმინდად მცხოვრები ბერისა; ან ბოსე-
რონელ გლეხკაცად, ან ვენეციელ დიდებულად; გარს რომ კოხტა
ლამაზი ქალები ეხვევიან; ან ერთ პატარა გერმანელ თავადად, თავის
წილად რომ ჯარისკაცის ნახევარს მიუძღვნიდა გერმანიის კონფედე-
რაციას, და იმაზე ზრუნავდა ყოველთვის, თავის ღობეზე, ესე იგი,
თავის სამეფოს საზღვარზე, გაეფინა თავისი წინდები და კარგად გა-
ეშრო. აი, რაგვარი დანიშნულებისათვის უნდა გავეჩინე ჩემს ბედის-
წერას. დიახ, ვთქვი ოსმალო-მეთქი და არც უარყოფ ამას. ვერ წარ-
მომიდგენია, რად უყურებთ ჩვენი ჩვეულებისამებრ ოსმალს ასე
ტუღად? მაჰმადს ბევრი რამ აქვს კარგი. დიდება იმ ვაჟკაცს, რო-

შელმაც მოიგონა ჰურიებიანი ჰარამანა და ოდალისკებიანი სამოთხე! აეს ნურას ვიტყვით მაჰმადიანობაზე, რადგან ეს არის ერთადერთი სარწმუნოება, რომელიც დამშვენებული არის კარგი საქათმით. აქ კი, ვიმეორებ, — დავლით! დიდი სისულელეა ჩვენი დედამიწა, ეტყობა, ბრძოლას უპირებენ ერთმანეთს ეს სულელები, თავ-პირის მტვრევას, სისხლის ღვრას. ისიც როდის? მშვენიერ ზაფხულში, თიბათვის თვეში, როდესაც შეიძლებოდა სასაიეროდ გასულიყვნენ ქალაქიდან, თან ლამაზი გოგონები წაეყვანათ და დამტკბარიყვნენ მინდორში ახლად გათიბული თივის სურნელებით. მართალი უთქვამთ, სისულელეს საზღვარი არა აქვსო. ერთი ძველი ლიფლიფა ვნახე გატეხილი, ეს არის ეხლა ძველძეულის სავაჭროში, და ამან მათეჰრებინა, რომ სწორედ დრო არის სინათლე მოვფინოთ კაცობრიობას. მაგრამ უკვე ისევ სევდა შემომაწვა. რა საშინელება ყოფილა წამხდარი ოსტრიის და მრუდი რევოლუციის გადაყლაპვა! საგლოვი არის ჩვენი ცხოვრება! ოჰ, რა საშინელია ჩვენი ძველი ქვეყანა, სადაც მხოლოდ ვერაგობენ, მრუშობენ, ერთმანეთს მტრობენ, კლავენ და ყველაფერს ეჩვევიან.

აქ ეს მკვერმეტყველების შეტევით სრულიად დამსახურებული ხველის შეტევით შეეცვალა გრანტერს.

— ამ რევოლუციამ მომაგონა, — აღუდღუნდა ჟოლი, — როგორც ეტყობა, ძალიან შეჰყვარებია მარიუსს.

— ვინა, თუ იცით? — ჰკითხა ლეგლმა.

— არ ვიცი.

— არა?

— არა-მეთქი, გეუბნები.

— მარიუსის სიყვარული! — შეჰყვირა გრანტესმა, — მაგას რა-ღა კითხვა-ძიება უნდა? მარიუსი ნისლშია და, ალბათ, ერთი კარგი ღრუბლის ქულა იპოვა. მარიუსი პოეტების ჯიშისაა, ესე იგი შემოღობის Timbroeus Apollo¹. მარიუსი და იმისი მარიამი, ან იმისი მართა, ან იმისი მარიეტი, ან იმისი მარიონი, ორთავენი უცნაური ტრფობით იქნებიან გაგოებულნი. თვალწინ მიდგანან ორნივე: ალფრთოვანება, რომელიც კოცნას ავიწყებს, უბიწონი მიწათა ზედან და შეერთებულნი უსაზღვრობასა შინა. ეს არის ორი სული, რომელთ აქვთ გრძნობა და ერთად მხოლოდ ვარსკვლავების სარეცელზე დაწვებიან.

მეორე ბოთლს მისწვდა გრანტერი და იქნება მეორე სადღეგრძელოც დაეწყო, მაგრამ ვილაც გამოჩნდა კიბით ამომავალი. პა-

¹ ტიმბრეელი აპოლონი (ლათ.).

ტარა ბიჭი იყო, ათი წლისაც არ იქნებოდა, დაგლეჯილი ტანისამოსი ეცვა, ძალიან ტანდაბალი, გაყვითლებული, პირღნაოში, ცოცხალი თვალის, გრძელთმიანი, წვიმით დასველებული, კმაყოფილი სახის პატრონი.

სინჯვა დაუწყო სამივეს, რადგან არც ერთს არ იცნობდა, და უნდოდა თავისი ეპოვა. ბოლოს ლეგლს მიმართა კითხვით:

— თქვენა ბრძანდებით, ბატონო, ბოსუე?

— ჰო, მაგრე მეძახიან, — უპასუხა ლეგლმა, — რა გინდა?

— აი, მოგახსენოთ: ერთმა მაღალ-მაღალმა თეთრგვრემანმა მკითხა ბულვარზე, — ბებერ უშლუს იცნობო? — დიახ-მეთქი, შანვრერის ქუჩაში, მოხუცებულის ქვრივი რომ დარჩა. — მერე მითხრა: — მიდი, იქა ნახავ ბატონ ბოსუეს და ეტყვი ჩემს მაგივრად — „ანბანი“. ხუმრობა არის, არა, ბატონო? ათი სუ მომცა.

— ათი სუ მასესხე, ყოლი, — სთხოვა ლეგლმა, მერე გრანტერისკენ მიბრუნდა და ახლა იმას სთხოვა:

— ათი სუ მასესხე, გრანტერ.

ოცი სუ შედგა, მთელი ფრანკი, და პატარა ბიჭს ჩაუღო ხელში.

— გმადლობთ, ბატონო.

— რა გქვია, ბიჭო? — ჰკითხა ლეგლმა.

— ნავე, ამხანაგი გახლავართ გავროშისა.

— მოდი, ჩვენთან დარჩი, — უთხრა ლეგლმა.

— ჰო, ჩვენთან ისაუზმე, — დაუმატა გრანტერმაც.

არ შეეძლო პატარას:

— არა მცალია, ბატონო, აჯანყებაში გახლავართ, ვყვირი: — ძირს პოლინიაკი!

თავი დაუტრა, უკან წაიღო, რამდენადაც კი შეეძლო მარჯვენა ფეხი, ნიშნად დიდი პატივისცემისა და წავიდა.

ბიჭი რომ წავიდა, ისევ გრანტერმა დაიწყო:

— ეგეც თქვენი ნამდვილი გამენი. მრავალი ტიპია განსხვავებული კაცობრიობის ამ ნაწილში. ნოტარიუსს რომ გამენი ჰყავს, ის ისკუბე გახლავთ; მზარეულისას — მოლოკე ჰქვია; ხაბაზისას — ასტამა; ლაქიად რომ იმსახურებენ — გრუმი; გემზე, ხომალდზე — კიბემძვრალა; ჯარში მყოფს კადეტს ეძახიან; მხატვართან რომ არის — მრავალფერას; ვაჭრობაში — წაპნიას; დიდებულის გაუმენს — ბიჭოს, მეფისას — ბატონიშვილს ღეთისას — დოყლაპიას.

ჩაფიქრებული იყო ლეგლი და ჩუმად წამოიძახა:

— ანბანი, ესე იგი ლამარკის დასაფლავებო. *

— მაღალ-მაღალი თეთრგვრემანი ანჟოლრასი იქნებოდა, — უთხრა გრანტერმა, — ბიჭიც მოსაგონებლად გამოგიგზავნა.

— წავალთ განა? — იკითხა ბოსუემ.

— წვიმს! — თქვა ყოლიმ. — მე აღთქმა დავდე; რომ ცეცხლში ვიბრძოლებდი და არა წყალში. ახლა სურდო შემყარეთ!

— მე აქა ვრჩები, — თქვა გრანტერმა, — მიცვალებულის თან დევნას საუზნე მირჩევნია!

— დასკვნა: აქა ვრჩებით, — თქვა ლეგლმა, — მაშ თუ აგრეა, კიდევ დავლიოთ. შეიძლება დასაფლავებას არ დავესწროთ და ამბოხებას კი არ დავაკლდეთ.

— აჰ, ამბოხებას როგორ დავაკლდებით? — შეჰყვირა ყოლიმ.

ლეგლმა ხელები მორიფშენიტა.

— მაშ 1830 წლის რევოლუცია უნდა შევასწოროთ, თორემ ძალიან უჭერდა ხალხს ილღიებში.

— ჩემთვის საყურადღებოს არაფერს წარმოადგენს თქვენი რევოლუცია, — დაიწყო გრანტერმა, — მე მტერი არა ვარ ჩვენი მთავრობისა; ეს განლავეთ ბამბის ჩაჩით შენიღბული გვირგვინი, სამეფო კვერთხი არის ქოლგით დამთავრებული. ისე რომ დღეს, ამ წვიმაში ლუი ფილიპეს შეუძლია ორგვარად გამოიყენოს თავისი მეფობა: — კვერთხის თავი ხალხს ატაკოს და კვერთხის ბოლოზე ქოლგა გაშალოს ზეცის წინააღმდეგ.

ბნელი იყო დარბაზი, შავი ღრუბელი უფრო და უფრო აბნელებდა დღის სინათლეს. ყმაწვილების გარდა არავინ იყო დუქანში, არავინ ქუჩაში: დიდი და პატარა „სეირის საყურებლად“ გამოსულიყო.

— შუადღეა, თუ შუაღამე? — შეჰყვირა ბოსუემ, — აღარაფერა ჩანს ამ სიბნელეში. სანთელი, ყიბლოტ!

დაღონებული იყო გრანტერი და ღვინით იბრუნებდა გულს.

— ათვალისწუნებული ვყევარ ანჟოლრასს, — ბუზღუნებდა ჩუმი ხმით, — ალბათ იფიქრა, — ყოლა ავად არის, გრანტერი მთვრალი იქნებოა, — და ბოსუესთან გამოგზავნა ის პატარა ნავე. მე რომ წავეყვანე, სიამოვნებით გავყვებოდი. ჰოდა, წავიდეს და ირიკაოს ბატონმა ანჟოლრასმა! მე იმის დასაფლავებას არ დავესწრები.

მიიღეს ეს დადგენილება და ფეხი აღარ მოიცვალეს „კორინთის“ დუქნიდან. ნაშუადღევის ორი საათი იქნებოდა და ცარიელი ბოთლებით ავსილიყო იმათი სუფრა. ორი სანთელი აუნთო ყიბლოტმა, ერთი სპილენძის მწვანე შანდალში და მეორე გამსკდარი ბოთლის პირში. სვამდა გრანტერი. ყოლი და ლეგლიც ჩაიტყუა სმაში და იმათ კიდევ ამით მხიარულება კვლავ დაუბრუნეს დაღონებულ გრანტერს.

გრანტერმა შუადღის შემდეგ თავი მიანება ღვინოს, როგორც ოცნების სუსტ წყაროს. ნამდვილი ღირსეული ლოთისთვის დიდი მნიშვნელობა არა აქვს ღვინოს. თრობისათვის საჭირო არის მოგვობა შავი და მოგვობა თეთრი; ღვინო თრობისათვის თეთრი მოგვობაა. გრანტერი კი იმისათვის სვამდა, რომ ტკბილი სიზმრებით და ოცნებებით დამტკბარიყო. თრობის საშინელი შავი უფსკრული, თვალწინ რომ ჰქონდა გაშლილი, არ აშინებდა გრანტერს, პირიქით, თავისკენ იზიდავდა. ბოთლები იქით მიეწყო და ახლა სხვა, მაგარ სასმელებს სვამდა, ალკოჰოლიანს, სწორედ ეს არის, რომ უფსკრულისკენ მიაქანებს ადამიანს. არც ოპიუმში მოეპოვებოდა, არც საშიში და, რადგან ცდილობდა დაებინდა ტვინი, საშუალებად ის საზარელი ნარევი იხმარა, რომელშიც არაყი შედის, ინგლისური ძალიან არაყიანი ლუდი და აბსენტი. ამ სამი სასმლის, — არაყის, ლუდის და აბსენტის — ორთქლი არის, რომ ტყვიასავით ამძიმებს სულს. ეს არის სამმაგი ბნელეთი. შიგ იზრჩობა ციური პეპელა; და ოდნავ დამურის ფრთების მსგავსად შესქელებულ კვამლში სამი მუნჯი ავსული ჩნდება, — უემური, ღამე და სიკვდილი, — რომელიც თავს დასტრიალებს მიძინებულ პსიქეას.

ჯერ იმდენი არ ესვა გრანტერს. რომ ამ უკიდურეს თრობამდე მისულიყო, ჯერ შორს იყო იქიდან. საოცრად მხიარული იყო და ბოსუე და ჟოლიც მხარს უჭერდნენ. სვამდნენ, ჭიქები ჰკოცნიდნენ ერთმანეთს. სიტყვა იყო, თუ რამ მეტი. სულ ხაზგასმით ამბობდა გრანტერი. ხელებსა და თავს იშველიებდა: მარცხენა ხელით მუხლზე იყო დაყრდნობილი, ყელსახვევი მოჰქცეოდა, ტაბურეტზე იჯდა, თითქო ცხენზე ზისო, ხელში სავსე ჭიქა ეჭირა და ამ ზეიმური სიტყვით მიმართავდა ჩასქელებულ მატლოტს:

— გააღონ სასახლის კარი! აკადემიის წევრად გახდეს მთელი ქვეყანა და უფლება ჰქონდეს გადაჰკოცნოს მშვენიერი ქვრივი უშლუ! აბა, დავლიოთ!

მერე ბებერ უშლუს მიუბრუნდა:

— ოჰ, ქალო ანტიკურო, სიძველით კურთხეულო, მომიახლოვდი, რომ დავტკბე შენი მზერით.

იმას კიდევ ჟოლი მისდევდა:

— ბატლო და ჟიბლო, ნულარ მიუტანთ სასმელს გრანტერს. სულ ღვინოში ყრის ამდენ ფულს. ჯერ არ დაღამებულა და თავის გულუხვობით ორი ფრანკი და ოთხმოცდათხუთმეტი სანტიმი აქვს დასარჯული.

გრანტერი თავისას არ იშლიდა:

— ვინ იყო თავხედი, რომ ჩემ ნებადაურთველად ეს ვარსკვლავები ჩამოგლიჯა ზეცას და წინ დამიწყო სანთლების სახით?

ბოსუეც მთვრალი იყო, მაგრამ შეენარჩუნებინა თავისი სიმშვიდე.

ღია ფანჯარასთან იჯდა, ზურგს წვიმა უსველებდა და თავის ამხანაგებს შეჰყურებდა.

უცბად ზურგსუკან ქუჩიდან ხმაური მოესმა, — გაჩქარებული ფეხის ხმა, ყვირილი: შეიარაღდით! ჩქარა გამოდით! — გაიხედა და სენ-დენის ქუჩაში, შანვრერის ქუჩის ბოლოში დაინახა მიმავალი ანჟოლრასი, თოფით, გავროში თავისი დამბაჩით, ფეილი ხმლით, კურფეირაკი აგრეთვე ხმლით, ყან პრუვერი ჯაზაირით, კონბფერი თოფით, ბაორელი თოფით და მრავალი შეიარაღებული და მკექარე ხალხი, რომელიც უკან მისდევდა ამ ყმაწვილებს.

ერთი თოფის სროლის მანძილს არ აღემატებოდა შანვრერის ქუჩის სიგრძე. პირთან მიიღო ბოსუემ ორივე ხელი ხმისგამადიდებლის მაგივრად და დაიყვირა:

— კურფეირაკ! კურფეირაკ!

კურფეირაკმა გაიგონა ეს ძახილი, დაინახა ბოსუე, რამდენიმე ნაბიჯი წამოდგა იმისკენ და დაუძახა:

— ჰა, რაო? რა გინდა?

ისიც სწორედ იმავე დროს ჰკითხავდა და ერთმანეთს შეეჯახა ეს ორი კითხვა:

— სად მიხვალთ?

— ბარიკადის ასაგებად, — შეჰყვირა კურფეირაკმა.

— ბარემ აქ აავეთ. კარგი ადგილია! აქა სჯობია!

— მართალი ხარ, ეგლ, — დაეთანხმა კურფეირაკი.

ნიშანი მისცა ხალხს კურფეირაკმა და ხალხიც შანვრერის ქუჩაზე დანდგა.

თ ა ვ ი მ ე ს ა მ ა

ღამე ეპარება ბრანძმარს

მართლა საგანგებო ადგილს წარმოადგენდა გასამაგრებლად ეს მოედანი. ქუჩას შესავალი განიერი ჰქონდა, მაგრამ ნელ-ნელა ვიწროვდებოდა და ბოლო ქუჩახანდსა ჰგავდა. „კორინთი“ წინ იყო კონცხივით წამოწეული; მონდეტურის ქუჩის გამაგრება მარჯვენა და მარცხენა მხრიდან ძნელს არაფერს წარმოადგენდა; თუ საშიში

ჰქონდა რამე. მარტო სენ-დენის ქუჩიდან. ესე იგი წინა განიერ მხრიდან. მთვრალ ბოსუეს ისეთივე ზუსტი თვალი ჰქონდა, როგორც ფხიზელ ანიბალს.

ხალხი რომ შეესია ამ უბანს, იქ მცხოვრებლები შეშინდნენ. სწრაფად მიიმალნენ გამველები. ელვის სიჩქარით ჩაუხვიეს მარჯვნივ, მარცხნივ; სწრაფად ჩაეცტეს ძირიდან ბანამდე დუქნები, მალაზიები, კარები, ფანჯრები, ბანის ქვედა ოთახები, ყველგან ფარდები ჩამოაფარეს და დარაბები დახურეს, ერთმა გულგანთქილმა დედაკაცმა ლეიბი ჩამოაფარა თავის ფანჯარას, — ორ ლატანზე ჰქონდა გაჭიმული თოკი სარეცხის გასაფენად, — რომ თოფის სროლის ხმა შეემცირებინა. ღია მარტო „კორინთის“ დუქანი დარჩა, რადგან შიგ შევარდა ხალხი. ისმოდა უშლუს ქვრივის კენესა: — აჰა, ღმერთო! აჰა, ღმერთო!

ბოსუე ძირს ჩავიდა კურფეირაკთან

ყოლიმ ფანჯრიდან გაყო თავი და დაუყვირა:

— კურფეირაკ! ქოლგა აიღე, თორემ სურდო შეგეყრება.

ამასობაში, რამდენიმე წუთის განმავლობაში, „კორინთის“ ქვედა სართულის ყველა ფანჯრებიდან ამოგლიჯეს ოციოდ რკინის ლატანი, ოცი მეტრის საგრძეზე აჰყარეს ქუჩას ქვაფენილი; გავროშმა და ბაორელმა ერთი დროგი დაიჭირეს, მეკირე ანსოსი, და ბარიკადის ასაფარავად გადააბრუნეს; შიგ სამი კასრი იყო, კირით სავსე; ისინიც იქვე დააწყეს, დაგროვილ ქვის ძირში. ანჟოლრასმა სარდაფში ჩასავალ კიბეს ბანი ახადა, გარეთ გამოიტანა რაც იქ ცარიელი კასრები იყო, და ისინიც გასამაგრებლად გამოიყენა კირის კასრებთან. ფეილიმ თავისი ნაზი თითებით, რომლებსაც მარაოს დასახატავი ფირფიტების მეტი თავის დღეში არა აელო რა, ქვები ამოუწყყო დროგს და კასრებს და აამალდა; ეს ქვებიც სწრაფად იყო მოგროვილი, ვინ იცის, სადა და როგორ? საყრდნობი ბოძები ჩამოაცალეს მეზობელ სახლებს და ისიც კასრებზე დააწყეს, ბოსუე და კურფეირაკი რომ მობრუნდნენ, ქუჩის ნახევარი გალობილი იყო კარგი მაგარი ბარიკადით, რომლის სიმაღლე უფრო მეტი იყო, ვიდრე ადამიანისა. არაფერია ხალხის ხელისთანა კარგი ასაშენებლად იმისა, რაც ნგრევის დროს შენდება.

მატლოტი და ყილბოტიც ჩაერივნენ მუშებში. ყილბოტი მიდი-მოდოდა ხალხში და ღორღს ეზიდებოდა. დაღლილი სახე ჰქონდა, მაგრამ კარგად აწვდიდა აჯანყებულებს ღორღს, როგორც ღვინოს, „კორინთის“ სტუმრებს.

ქუჩის ბოლოში ორ თეთრცხენშებმულმა ომნიბუსმა გაიარა. გამოუდგა ბოსუე, დაიჭირა მეეტლე, ჩამოსხა მგზავრები; ხელით

დაეხმარა „ქალბატონებს“, დაიფხოვა კონდუქტორი და ბარკადასთან მოათავსა ომნიბუსიცი და ცხენებიც.

— არ შეპყვების „კორინთს“ გვერდით ჩაუაროს ომნიბუსმა, წამოიძახა მზიარულად და მერე ლათინურად თქვა იგივე: *Non licet omnibus adire Corinthum*¹.

ცხენები გაუშვეს, — ისეირნეთ მონდეტურის ქუჩაშიო, — ომნიბუსი კი გვერდზე დააწვინეს და ბარკადას კედლის ასაგებად გამოიყენეს.

შიში მორეოდა უშლუს ქვრივს და მეორე სართულში ავარდნილიყო.

გაშტერებული ჰქონდა თვალი, თვალდაკეცილი იყურებოდა, მაგრამ ველარას ხედავდა. ყვირილს კი პირიდან ამოსვლა ვერ გაუბედა.

— მეორედ მოსვლაა, მეორედ მოსვლა! — ჩურჩულებდა გულგახეთქილი.

უქნიდან მიუახლოვდა ყოლი, დანაოკებულ სქელ წითელ კისერში აკოცა და გრანტერს დაუძახა:

— რა გითხრა, მეგობარო: მე იმ აზრისა ვიყავ ყოველთვის, რომ ქალის კისერი მეტისმეტად ფაქიზი რამ არის.

მაგრამ გრანტერმაც თურმე მიაღწია უმაღლეს კიდეს აღტაცებისას. მატლოტი შევიდა ამ დროს მეორე სართულის დარბაზში. ხელი მოხვია გრანტერმა წელზე, ფანჯარასთან მიიყვანა სიცილით და ყვირილით:

— უსახურია მატლოტი! განხორციელება არის უსახურობისა! ქიმერა არის ჩემი მატლოტი! მაგრამ აი, საიდუმლოება ამის შობისა: ერთი გოთელი პიგმალიონი ტაძარში პირს უკეთებდა წყალჩამოსადენ მილებს და ერთ დილას ნახა, რომ გაგიყვებით შეპყვარებოდა ერთი იმათგანი, ყველაზე უარესი და უსახური. შეევედრა სიყვარულის ღმერთს სული ჩაედგა მისთვის. — აქედან წარმოიშვა ჩვენი მატლოტი. შემოხედეთ, მოქალაქენო! იმისთანავე ფერის თმა აქვს, როგორც ტიცინანის საყვარელსა ჰქონდა, ტყვიის ქრომატისა, და ძალიან კარგი ქალიც არის. პირობას გაძლევთ. რომ ლომივით იბრძოლებს. გმირია ჩამალული ყოველ კარგ ქალში. რაც შეეხება მოხუცებულ უშლუს, ისიც ყოჩალი ბებერია. ჯერ იმისი უღვაში ნახეთ თქვენა! ქმარს რომ დაუტოვებია მემკვიდრეობით. შეხედავთ, კარგი ჰუსარი გევონებათ. ისიც ძალიან დაგეხმარებათ, თუ ბრძო-

¹ ყველას როდი უწერია კორინთოს მადწევა (ლათ.). ძველი რომაული გამოთქმა.

ლა ატყდა. ეს ორი ქალიცა კმარა, რომ მთელი უბანა შიშმა აიტანოს. ამხანაგებო, მიწასთან გაყვასწორებთ მთავრობას! ეს ისეთივე ქვეშაირიტებაა, როგორც ისა, რომ მარგარიტის მკვასა და ჰიანკველას მკვას შუა თხუთმეტი კიდევ სხვა მკვავა შორისული. მაგრამ ამას ჩემთვის არავითარი მნიშვნელობა არა აქვს, ბატონებო, სულ იმიტომ მიჯავრდებოდა მამაჩემი, რომ მათემატიკისა არა მესმოდა რა. მე თუ მესმის და მეყურება რამე, მარტო სიყვარული და თავისუფლება. გრანტერი ვარ, ამხანაგებო, და კაი ბიჭიცა ვარ. ფული ჩემს ღლეში არა მქონია და, მაშასადამე, არც მივჩვეულვარ ფულიანობას, და ამისა გამო ჩემს ღლეში არ დამკლებია ჯიბეში ფული. მაგრამ მდიდარი რომ ვყოფილიყავ, მე რომ მდიდარი ვყოფილიყავ, ღარიბი აღარავინ იქნებოდა. ნასავლით თქვენ! ოჰ, რა კარგი იქნებოდა, რომ კეთილ გულს ქისაც დიდი ჰქონოდა! რა კარგად მოეწყობოდა ჩვენი ცხოვრება! წარმოიდგინეთ იესო ქრისტე როტშილდის სიმდიდრის პატრონად! რა სიკეთეს მოჰფენდა ქვეყანას! მატლოტ! ერთი მაკოცე. გოგო! ვნებით სავსე ხართ, ქალბატონო, მაგრამ მორცხვი! ისეთი ლოყები გაქვს, რომ დობილის კოცნასა ნატრობს, და ტუჩები კიდევ საყვარლისას.

— გაჩუმდი, კარგი, შე ღვინის ქვევრო, შენა! — მიმართა კურღეირაკმა.

მაგრამ ღირსების გრძნობით აღსავსე პასუხიც მიიღო:

— მე კაპიტული ვარ და თავმჯდომარე ფლორის თამაშის გამგეობისა!

მშვენიერმა ანკოლრასმა, რომელიც ბარიკადის ზემოთ იდგა, ხელშიც თოფი ეჭირა, მკაცრად ამოხედა ამ მკვერმეტყველს. ეს სომება მკითხველს, ანკოლრასი სპარტელსა ჰგავდა თავისი მიმართულებით და პურიტანელს. ლეონიდესთან რომ ყოფილიყო თერმობილში, მასთან ერთად მოკვდებოდა. კრომველთან ერთად დროგედას გადასწვავდა.

— გრანტერ, წადი, სხვაგან მოინელე სადმე შენი ღვინო! აქ მოედანი არის თავდადებისა და არა ლოთობისა, ნუ შეგვირცხვენ ბარიკადს!

ამ გაბრაზებით ნათქვამმა სიტყვამ უცნაური გავლენა მოახდინა მთვრალ გრანტერზე, იტყოდით, — ერთი დიდი ტოლჩა ცივი წყალი დაასხეს თავზედაო. — უცბად გამოფხიზლდა. იქვე ფანჯარას-

¹ ტულუზის სალიტერატურო საზოგადოების მიერ ჯილდოების დარიგება.

თან დაჯდა, გამოუთქმელი ლმობიერებით დააქქერდა ანეოლრასს და სთხოვა:

— იცი, როგორი რწმენა მაქვს შენი.

— წადი აქედან!

— ნება მომეც აქვე გამოვიძინებ!

— დასაძინებლად სხვაგან წადი, — დაუყვირა ანეოლრასმა.

მაგრამ ისევ ისე სიყვარულით ჩასტკეპროდა გრანტერი და გაუმეორა თავისი:

— ნება მომეცით, აქ მეძინოს, მანამ აქვე მოვკვდები.

• ზიზლით ამოხედა ანეოლრასმა და ამოსძახა:

— არ ვარგისარ, გრანტერ. შენ არც რწმენა შეგძილია, არც ფიქრი, არც სურვილი, არც სიცოცხლე და არც სიკვდილი.

ნალვლიანად უპასუხა გრანტერმა:

— მაგასაც ვნახავ.

რამდენიმე სიტყვა კიდევ წარმოთქვა შიუგნებელი. მერე მძიმედ დაუშვა თავი მაგიდაზე. რაც ჩვეულებრივი ნიშანია სიმთვრალის მეორე ფაზისა, საითაც ისე უკმეხად უბიძგა ანეოლრასმა, და ჩაიძინა.

თ ა ვ ი მ ე ო თ ხ ი

ცდილობენ უზღუს ამრივის ნუგაზისცემას .

გახარებული იყო ბაორელი ბარიკადით და იძახდა:

— ხედავთ, როგორ მოვრთეთ ქუჩა! ამაზე მეტი რა გინდათ?

კურფეირაკი ნელ-ნელა აშიშვლებდა „კორინთს“ და თან ნუგეშს სცემდა ქვრივ მელუქნეს:

— იმას არა სჩიოდით ამასწინათ, რომ ოქმი შემიდგინეს და ჯარიმა გადამახდევინესო? მერე რად შეგიდგინეს ოქმი? იმიტომ, რომ თქვენი ფანჯარიდან პაწია ნოხი ჩაბერტყა ქუჩაში ყიბლოტმა.

— დიახ, ჩემო კეთილო ბატონო კურფეირაკ. ღმერთო დიდებულო! ახლა ეს მაგიდაც იქ უნდა ჩაიტანოთ, თქვენ საშინელებაში? ისე რომ, ის ფარდაგი ხომ იყო, და ახლა კოჭობი ჩავარდა ქუჩაში ბანის ქვედა ოთახიდან და მთავრობამ ასი ფრანკი გადამახდევინა ჯარიმა. განა შეიძლება მეტი უშვერობა?

— ჰოდა, ჯავრს ჩვენ ამოგიყრით, ნუ გეშინიათ.

ეტყობოდა, უზღუს ქვრივს ამ ჯავრის ამოყრის სარგებლობა ვერ შეეგნო. კურფეირაკი სწორედ ისე აკმაყოფილებდა მას, რო-

გორც მამა ერთ არაბელ ქალს. ქალს სილა გაჰკრა ქმარმა, ის თავის მამისკენ გაიქცა საჩივლელად:

— მამაჩემო, ადექ და შეურაცხყოფით გადაუხადე ჩემ ქმარს ჩემი გალახვა!

მამამ ჰკითხა:

— რომელ ლოყაში გაგარტყა ქმარმა?

— მარცხენა ლოყაში.

მამამაც ერთი სილა გააწნა მარჯვენა ლოყაში და უთხრა:

— ახლა კი კმაყოფილი უნდა იყო! წადი და უთხარი შენს ქმარს, რომ იმან შეილი გამილახა და მე ცოლი გავუღახეო.

აღარა წვიმდა. აჯანყებულები ემატებოდნენ ბარიკადს. მუშებმა თოფის წამალი მოიტანეს მალულად, მბაბიამნით სავსე ბოთლები კალათებში ჩაელაგებინათ, კარნავალის ორი-სამი ჩირაღდანი და ერთი დიდი გრძელი კალათი სანათით, ნაშთი მეფის დღეობისა. დიდი ხანი არ გასულიყო ამ დღეობის შემდეგ, ეს იყო პირველი მაისი. ამბობდნენ, ყოველივე ეს ერთმა წმ. ანტონის უბნელმა მეწვრილმანემ, პეპენმა უძღვნა აჯანყებასაო. ერთადერთი ფანარი იყო შანვრერის ქუჩაში და ისიც გატეხეს; გატეხეს აგრეთვე იმის პირდაპირ მდგომი ფანარი სენ-დენის ქუჩაში და ყველგან გარშემო ქუჩებში, საცა კი სანათი მოიპოვებოდა, ისე რომ, მთლად ჩააბნელეს მონდეტური, სინი პრეშერი, ღადი და პატარა ტრუანდერი.

ანეოლრასი, კონბფერი და კურფეირაკი განაგებდნენ ყველაფერს. ახლა უკვე ორი ბარიკადი შენდებოდა. ერთდროულად, ორივე „კორინთის“ სახლზე მიშენებული. ერთი უფრო დიდი იყო და შანვრერის ქუჩასა ჰკეტავდა; მეორე სინის მხრიდან ჰკეტავდა მონდეტურის ქუჩას. ეს უკანასკნელი ბარიკადი ძალიან ვიწრო იყო და კასრებით და ქვაფენილის ქვითა და ღორღით აეგოთ. ორმოცდაათამდე კაცი მუშაობდა. ოცდაათს თოფები ჰქონდა, რადგან, აქეთ რომ წამოსულიყვნენ, გზაში ერთ იარაღის მაღაზიას სწვეოდნენ და „ქირით“ წამოეღოთ.

ვერაფერს წარმოიდგენს ადამიანი ისე უცნაურს და ჭრელს, როგორც ეს აჯანყებული ხალხი იყო. ერთს ტანისამოსიც კარგი ეცვა, ხმალიცა ჰქონდა, ორი დამბაჩაც, მეორეს ხალათი ეცვა, მრგვალი ქუდი და იარაღის მაგივრად დიდი საპირისწამლე ეკიდა მხარზე, თოფის წამლით გატენილი. მესამეს ლურჯი ქაღალდი შემოეხვია და იარაღად დიდი სადგისი ექირა.

ერთი გაჰყვიროდა:

— სულ დედაბუდიანად ამოვწყვიტოთ და, თუ გაპირდა, ჩვენი ხიშტის წვერებზევე დავიხოცნეთ!

გაჰყვიროდა ის, რომელსაც სწორედ თვითონ არა ჰქონდა ხიშტი. ერთს კიდევ სერთუქზე ჯარისკაცის ტყავის საჭურველი გაეკეთებინა და ეროვნული გვარდიის სავაზნე, რომლის ბუდეზე წითელი ძაფით იყო ამოკერილი: „საზოგადოებრივი წესიერება“. ბევრი თოფი იყო, რომლებსაც თან წამოჰყოლოდათ ლეგიონის ნომერი; ძალიან ცოტა მოჩანდა ფარფლებიანი ქუდი; ყელსახვევი სულაც არა; ბევრი იყო ტიტველი მკლავი, რამდენიმე შუბი. ამას მიუმატეთ ყოველგვარი ასაკი, ყოველგვარი სახიერება, პატარა გაყვითლებული ბიჭები, ნავსადგურის მზემოკიდებული მუშები. ეჩქარებოდა ყველას, ერთმანეთს შველოდნენ და თანაც სჯიდნენ საკითხს, — რამდენად საიმედო იყო ეს აჯანყება? ამბობდნენ, რომ დილის სამ საათზე კიდევ მოემატებოდათ მებრძოლნი; რომ დარწმუნებულნი იყვნენ, — ერთი რაზმი მონაწილეობას არ მიიღებს ბრძოლაშიო, — რომ მთელი პარიზი აიშლება და მხარს დაუჭერს აჯანყებულებსაო. მრისხანებით აღსავსე იყო ეს ხმები და ამ მრისხანებას გულითადი სიხარული ერთვოდა. იტყოდით, — ძმები შეყრილანო, — თუმცა ერთმანეთისა სახელიც კი არ იცოდნენ. დიდი განსაცდელი სინათლეს ჰფენს უცნობთა ძმობას.

„კორინთის“ სამზარეულოში ცეცხლი აენთოთ და ერთ ტყვიის სადნობ ქვაბში შამფურებს ადნობდნენ, კოვზებს, ჩანგლებს, ყოველგვარ კალის ჭურჭელს, რაც კი „კორინთში“ მოიპოვებოდა. თან ლეინოსა სვამდნენ. მასრები, ვაზნები, მსხვილი საფანტი ეყარა მაგიდებზე ლეინის ბოთლებთან ერთად. ბილიარდის დარბაზში უშლუს ქვრივი და იმისი მსახურები: მატლოტი და ჟიბლოტი, სხვადასხვაგვარად შეცვლილნი ამ ტერორით, ისე რომ პირველი გამოტყინებული იყო, მეორე აქოშინებული, მესამე ფრთაგაშლილი, ძონძებს ხევდნენ და ფთილას ამზადებდნენ; სამი აჯანყებული შველოდა ქალებს, — სამი ზორბა ბიჭი, გრძელწვერულვაშთმიანი: ისინი თეთრეულის მკერავი ქალებივით მარდად მუშაობდნენ, მაგრამ ამ ქალებს შიშის ზარს სცემდნენ.

მალალ-მალალი კაცი კურფეირაკმა, კონბფერმა და ანჟოლრასმა სწორედ იმ დროს შენიშნა ეს, როდესაც ბიეტის ქუჩის კუთხეში ჩაერია ხალხში, პატარა ბარიკადებზე მუშაობდა და ძალიან გულმოდგინედაც. გავროში დიდი ბარიკადის აგებაში მონაწილეობდა: რაც შეეხება ყმაწვილ კაცს, რომელიც კურფეირაკთან მისულიყო სანახავად და იქ ელოდა, რომ ბატონი მარიუსის ამბავი ეკითხა, სადღაც გაქრა დაახლოებით მაშინ, როდესაც ომნიბუსი გადააბრუნეს.

აღტაცებულ და სახეგაბადრულ გავროშს კისრად ედო საქ-

მის მოგვარება, მიდიოდა, მოდიოდა, აღიოდა. ჩამოდიოდა, ხტოდა, გაჰყვროდა, ფრინავდა და ცეცხლს აფრქვევდა. რომ ენახა ვისმე, ამ საქმის უცხოს, იტყოდა, — ყველას გამამხნეველია ეს ბიჭო. — რა იყო მიზეზი ამ ალტაცებისა? ბავშვობა და გაქირვება, რითი ფრინავდა? თავის ალტაცებით. ბზრიალასავით ტრიალებდა. საცა კი გაიხედავდა კაცი, ყველგან გავროშს დაინახავდა, ყველგან იმის სმას გაიგონებდა, ყველგან იყო ყოველთვის და ჰაერს ავსებდა. თითქოს ყველგანმყოფი გახდაო. თითქმის მომბებზრებელიც; განჩნება შეუძლებლად მიაჩნდა. ეს უზარმაზარი ბარიკადიც კი გრძნობდა, რომ ზედ ზურგზე აჯდა გავროში. აწუხებდა უსაქმურებს, ახალისებდა ზარმაცებს, აქებებდა დალილებს, თავს აბეზრებდა ჩაფიქრებულებს. ზოგს ამხიარულებდა, ზოგს საქმეს მოაგონებდა, ზოგს აბრაზებდა, დაუდგრომლად ტრიალებდა, სიტყვას გაჰკრავდა სტუდენტს, სიტყვით უკებნდა მუშას, გაჩერდებოდა ერთ წამს, ისევ სადღაც გარბოდა, ზედ დაჰფრინავდა იმ ხმაურობას და მზადებდა, ერთი ჯგუფიდან მეორისკენ მიფრინავდა, რალასაც ჩურჩულებდა, ბუზლუნებდა და აწუხებდა ყველას, თითქო აბეზარი ბუზი ჩასციებია რევოლუციის უზარმაზარ ეტლსაო.

შეუწყვეტელი მოძრაობა სჭირდა იმის პატარა ხელ-ფეხს და შეუწყვეტელი ხმაურობა იმის პატარა ფილტვებს.

— აგერ, აქ ქვა გვაკლია! კასრები გვინდა! ცოტა კიდევ კედლის ნანგრევი, რომ ამოვავსოთ ეს სვრელი! ძალიან პატარაა თქვენი ბარიკადი! უნდა აამაღლოთ! ყველაფერი ზედ დაადეთ, ზედ დააყარეთ, ზედ დაარჭეთ! დაანგრეთ სახლი! ბიჭოს! აგერა ერთი შუშინი კარი!

ეს კი არ მოეწონათ მუშებს.

— შუშინი კარიო? მერე რაში გამოვიყენოთ შუშინი კარი? ჩვენს დასალუბავად? ჭკუის კოლოფი ყოფილხარ, ბიჭო!

— ჭკუის კოლოფები თქვენა ყოფილხართ, თუ მართალი გინდათ. — მიუგო გავროშმა: — ბარიკადში შუშინი კარის ჩასმაზე უკეთესი არა იქნება რა. იერიშს ვერ გაუძლებს, მართალია, მაგრამ ბარიკადის აღებას კი — ვერ მივართვი. ნუთუ თქვენ დღეში არ მოგიგლეჯიათ ვაშლი ღობის ზემოდან, როცა კედელი ბოთლის ნამტვრევებით ყოფილა გამაგრებული? განა არ გახსოვთ რა გაქირვებით მისწვდომიხართ იმ ვაშლს? და შუშები რომ არ ყოფილიყო? ერთს კი არა, მთელ ტოტს გაჰკრიფავდით. შუშინი კარი სულ ფეხებს ჩაუსისხლიანებს ეროვნულ გვარდიელებს, თუ გაბედეს და ბარიკადზე ამოვიდნენ. ბიჭოს! შუშა დიდი ვერაგია! ერიპა! არც ისე ცოცხალი აზროვნება გქონიათ, ამხანაგებო!

მაგრამ აშმაგებდა უჩანსანო დამბაჩა. ხან ვისთან მიირბენდა, ხან ვისთან, --- ერთი თოფი მომეცით, თოფი მინდა, თოფი!.. რატომ არ მაძლევთ ერთ კარგ თოფს?

— შენც თოფს თხოულობ, ბიჭო?

— ვითომ რატომ არა? თუკი 1830 წ. მქონდა, შარლ მეათეს რომ ვედავებოდით. ახლა უფრო არ მერგება?

მხრები აიჩიქა ანეოლრასმა.

— როცა კაცებს ყველას დაუფრიგებთ თოფებს, იქნებ ბავშვებსაც ვარგუნოთ რამე.

მიუბრუნდა გავროში და მედიდურად მოუჭრა:

— თუ შენ მოგკლეს ჩემზე ადრე, გესმის, შენ თოფს მე ავიღებ!

— ლაწირაკო! — იწყინა ანეოლრასმა.

— ალუ! — უპასუხა გავროშიმა.

გზა შეშლოდა ერთ კონტად ჩაცმულ ვაემატონს და იქვე ახლო ტრიალებდა. ამან მოულო ბოლო ანეოლრასის და გავროშის კამათს იმ ვაემატონს გასძახა გავროშიმა:

— თქვენ, აქეთ მოდით. ახალგაზრდავ, ჰა? მამ არას დაეხძარებიან ამ ბებერ სამშობლოს?

საღღაც გაქრა ვაემატონი.

თ ა ვ ი მ ე ხ უ თ ი

მ ზ ა ლ ე ბ ა

იმ დროის გაზეთები სწერდნენ, რომ შანვრერის ბარიკადი, ეს „თითქმის აუღებელი სიმაგრე“ სიმაღლით მეორე სართულამდე აღიოდანო, მაგრამ სცდებოდნენ. თუ მართალი გნებავთ, ამ ბარიკადის სიმაღლე საშუალოდ ორნახევარ მეტრს აღწევდა, ისე კარგად იყო აგებული, რომ აჯანყებულთ შეეძლოთ დამალვოდნენ მომავალ ჯარს, და, თუ საჭირო იყო, ბარიკადის თავზედაც ასულიყვნენ, რადგან უკან მრავალი ქვა მოაყარეს, რომ კარგად გაემაგრებინათ. გარედან რაღაც უსწორ კედელს წარმოადგენდა, რადგან ქვა ეყარა, აქა-იქ კასრები, ზედ გადებული ბოძები, გადაბრუნებული ომნიბუსები, მეკირე ანსოს დროვი, ზოგი წინ გაშვერილი, ზოგი უკან შეწეული. „კორინთიდან“ მთლიანად შედიოდა ბარიკადი ერთი დაშორებული სახლის კედლამდე, იქ კი ვიწრო გასავალი იყო დატოვებული, იმდენად ვიწრო, რომ ძლივს გაძვრებოდა კაცი; თუ

გაქირდებოდა საქმე. ამ გზით გაარიდებდნენ თავს. ომნიბუსის ხელნა გამოედოთ, ბარიკადის თავზე თოკით დაემაგრებინათ და ზედ წითელი ღროშა აეფრიალებინათ.

მონდეტურის პატარა ბარიკადი დუქნის შენობის უკან იყო მიმალული და არც კი ჩანდა, მაგრამ შეერთებული იყო პირველთან და კარგ სიმაგრეს წარმოადგენდა. ანჟოლასმა და კურფეირაკმა საჭიროდ არა სცნეს მონდეტურის ქუჩის მეორე ნაწილის გამაგრება, რომელიც პრეშერების ქუჩით ბაზარში გადის, რადგან უნდოდათ დამოკიდებულება ჰქონოდათ ქალაქთან მით უფრო, რომ შეუძლებლად მიაჩნდათ პრეშერების ქუჩით ჯარის შემოსვლა.

ამ თავისუფალი გასავლის გარდა, რომელსაც ფოლარი თავის სტრატეგიული ენით ჯებირის კარს უწოდებდა, და გარდა იმ ვიწრო გასაძრომისა, რომელიც დიდ ბარიკადსა ჰქონდა დატანებული, სიმაგრის შინა ფართობი პატარა მოედანს წარმოადგენდა, უსწორო ოთხკუთხედს, ყოველმხრივ გამაგრებულს. დიდი ბარიკადის და მაღალ სახლებს შუა ქუჩის ბოლოში სულ ოცი ნაბიჯი იქნებოდა. ისე რომ თითქმის ეყრდნობოდა ამ სახლებს, რომლებშიაც მრავალა ხალხი ცხოვრობდა, მაგრამ არავინ მოჩანდა, მათ მაგრად დაეკეტათ კარი და ფანჯარა.

ერთი საათიც არ მოანდომეს მუშებმა ამ სიმაგრის აგებას, ისე რომ არც ხიშტი და არც ჯარისკაცის ქუდი არ გამოჩენილა. გამკვლელებიც აღარსად იყვნენ. და თუ ჩამოივლიდა ბურჟუა სენდენის ქუჩაში და შანვრერის ბარიკადს თვალს მოავლებდა, უთუოდ აუჩქარებდა ფეხს.

გაათავეს, ააგეს ორი ბარიკადი, ამართეს წითელი ღროშა, ერთი მაგიდა გაიტანეს გარეთ და ამ მაგიდაზე ავიდა კურფეირაკი. ანჟოლასმა დიდი ყუთი გამოიტანა კურფეირაკისა. გააღეს; ვაზნებით იყო სავსე. ყრუანტელმა დაუარა უშიშარ, ყოჩაღ ბიკებსაც და ერთ წამს მიჩუმდა ყველა.

ერთადერთი კურფეირაკი არიგებდა ვაზნებს მხიარული სახით.

ოცდაათი ვაზნა მიიღო თითო კაცმა. ბევრსა ჰქონდა თოფის წამალი და მაშინვე საქმეს შეუდგნენ. ტყვიას აღნობდნენ. ვაზნას სტენიდნენ. განცალკევებულ მაგიდაზე იდგა პატარა კასრით, კარებთან ახლო თოფის წამალი, რომელსაც ძალიან უფრთხილდებოდნენ.

ქალაქში ატეხილი განგაში ჯერაც არ ჩამქრალიყო და ერთკილოვან ხმაურად ისმოდა, ხან შორიდან, ან იქვე, თითქოს ზღვის საზარელი ზვირთივით იძვრისო; მაგრამ მისჩვეოდა ხალხი და ყურადღებას აღარავინ აქცევდა.

თოფები გატენეს, ყველამ ერთად; აუჩქარებლივ. ზეიმური სი-
დინჯით. ანჟოლრასმა სამი კაცი დააყენა სადარაჯოდ ბარიკადის
გარეთ, ერთი შანვრერის ქუჩაზე, მეორე პრეშერის ქუჩაზე და მესა-
მე პატარა ტრუანდერის კუთხეში.

და მერე, რაკი ბარიკადები ააგეს, ყველას თავთავისი ალაგი
მიუჩინეს, თოფები გატენეს, დარაჯები დააყენეს, მარტონი დარ-
ჩნენ ამ საშინელ სიმაგრეში, სადაც გამვლელი აღარავინ იყო; გარს
მაღალი მიმკვდარებული სახლები ეხვიათ, სადაც აღამიანის სიცო-
ცხლისა აღარა ისმოდა რა. უკვე დამდებოდა, ბინდის სიბნელე ეხ-
ვეოდათ და თან დუმილი, რომელს, — გულისფანცქალით გრძნობ-
დნენ ამას, — უნდა მოეტანა რაღაც საშინელი. ტრაგიკული. მარ-
ტონი იყვნენ, შეიარაღებულნი, თავგადადებულნი, დამშვიდებულნი
და ელოდნენ.

თ ა ვ ი მ ე ე მ ვ ს ა

მოლოდინში

რას აკეთებდნენ ბრძოლის მოლოდინში?

ესეც უნდა ვთქვათ, რადგან ისტორიას წარმოადგენს ჩვენი მო-
თხრობა. იმ დროს, როდესაც კაცები ვაზნებს აკეთებდნენ, ქალები
ნაკუწებს სწეწავდნენ, დიდი ქვაბები დუღდა ტყვიით და სპილენძით
ტყვიის ჩამოსასხმელად. დარაჯები უდგნენ ბარიკადს შეიარაღებულ-
ნი და დაუღალავი ანჟოლრასი დარაჯებს ათვალეირებდა, იმ დროს
კონბფერი, კურფეირაკი, ჟან პრუვერი, ფეილი, ბოსუე, ჟოლი, ბაო-
რელი და რამდენიმე კიდევ სხვა იმათი ამხანაგი შეიყარნენ ერთად
სწორედ ისე, როგორც ყოველთვის იცოდნენ სრული მშვიდობიანო-
ბის დროს, სტუდენტურად საკამათოდ და დროს გასატარებლად; ამ
დუქნის, უკვე სატუსალოდ გადაქცეულის, ერთ კუნჭულში გროვდე-
ბოდნენ ერთად, იქვე, იმათ მიერ აგებული სიმაგრის გვერდით, თა-
ვიანთი გატენილი თოფებით, რომლებიც იქვე მიეყუდებინათ და, —
სიყმაწვილე თავისას არ იშლიდა, — სიყვარულის ლექსებს ამბობ-
დნენ საფლავის კართან მდგომი ყმაწვილი ბიჭები.

რა ლექსებს? აი, ერთი:

შენ გახსოვს, გახსოვს ის დრო ნეტარი
როცა სისხლი ჩქეფს, გული გრძნობს ხალისს,
როცა სიცოცხლე ახალგაზრდული
კი არა კვნება, ვარდივით ჰყვავის,

თუმც ტანსაცმელი გაცვეთილია,
 გულს ათბობს სხივი კვლავ ტრფობის მზისა,
 რა ხნის ვიყავით, ორივე ერთად
 არც ვიქნებოდით ორმოცი წლისა!
 სუსხიც მაისად გვეჩვენებოდა,
 ტკბილი დრო იყო, როგორც ზღაპარი.
 რა კარგი იყო, რა კარგი იყო
 ჩვენი უბრალო თავშესაფარი.
 ო, ემანუელს, ჩვენს ემანუელს
 დიდება ჰქონდა მაშინ ნამდვილი,
 დიდი ზეიმის, დიდი ზეიმის
 პარიზი მაშინ იყო ადგილი.
 ფუა გრგვინავდა და ზიზზიმებდა...
 როგორც საამო, კარგ მოსაგონარს
 ახლაც ვინახავ, ახლაც ეინახავ,
 ვინახავ შენი კორსაჟის ზონარს.
 უსაქმო ვექილს, მე შენ პრადოში
 მაშინ დამყავდი ხშირად სადილად.
 მშვენიერებით ვარდსაც ჩრდილავდი,
 ვარდზე ლამაზი იყავ ნამდვილად.
 „რა ლამაზია! — ამბობდა ყველა —
 რა ლოყები აქვს, თმა — დატალღული!
 ჩამოფრენილი ანგელოზია,
 ანდა იქნება თვით გაზაფხული!“
 ჩვენ ვსეირნობდით, ჩვენ ვსეირნობდით
 ხშირად ხელიხელჩაკიდებულნი.
 ყველა ღიმილით შემოგვეცქეროდა,
 რა კარგი იყო, რა დიდებულის!
 ეპ, სიყვარულო, ეპ, სიყვარულო,
 შენ აკრძალულო ხილო, ო, ტკბილო!
 ხშირად სიტყვის თქმას ვერც კი ვასწრებდი, —
 შენ უკვე გულით პასუხს მაძლევდი,
 სორბონას მქონდა თავშესაფარი,
 თავშესაფარი მშვიდი და წყნარი.
 სად სტუდენტების უბანში მაშინ
 ვნების სინაზით ვიყავი მტკპარი,
 ახალ, საამო ჩვენს სამყოფელში
 ცისკრამდე გვქონდა უტკბესი ძილი.
 შენ ლამაზ ფეხებს ათამაშებდი,
 როდესაც წინდებს იცმევდი დილით.
 ტრფობის ბრწყინვალე ვარსკვლავად ენთე
 ჩვენს ჰერს ღარიბულს, ვით ზეცის ტატნობს,
 დიდ თაყვანს ვცემდი მალბრანსს, ლამენეს
 და ვალმერთებდი მე მაშინ პლატონს.
 შენ თაიგული გეპირა ხელში
 და მოდიოდი, როგორც მადონა,

რომ ჩემთვის უხვად შემოგეფრქვია
 ციურ მშვენიების სხივების კონა!
 ო, ჩვენი ჰერი! როგორც ქურუმნი
 ერთურთს ვწირავდით ჩვენ გულთა ძეგრას,
 დილით, როგორც კი წამოდგებოდა,
 დიდსანს გიყვარდა სარკეში ცქერა.
 რა დამავიწყებს შენს სუნთქვას ნეტავ,
 ან განთიადით მბრწყინავ ცის დიდ თალს
 იორდასალამს ქოთანში ჩარგულს,
 ჩვენ ვუტოლებდით ედემის დიდ ბაღს.
 ჩვენს ფანჯარაზე ფარდის მაგვრად
 მოჩანდა კაბა დაკიდებული.
 ჩემთვის უბრალო სასმისი მქონდა,
 შენთვის — ძვირფასი და დიდებული.
 და ყველა ამბის, თუნდაც საწყენის,
 სიცილი იყო ყოველთვის ბოლო.
 ჩვენ შეველიეთ შექსპირის სურათს
 ერთი სადილის ფულისთვის მხოლოდ.
 სულ ბედნიერნი ვიყავით ასე,
 საკუთარ წესით მე კოცნას ვთვლიდი.
 წაბლს გემრიელად შევექცეოდით
 და მაგიდად კი დანტეს ტომს ვთვლიდი.
 მახსოვს მხურვალე კოცნის პასუხად
 ტუჩზე მომწყვითე მხურვალე კოცნა,
 გაწითლებული, აქარხლებული,
 შეცბუნებული წახვედი მორცხვად.
 ან ეს ხალისი, ან ეს ნაღველი,
 ან ნაფლეთები იმ თავსაფრიაა,
 გახსოვს თუ არა, გახსოვს თუ არა,
 ბედნიერება, მსგავსი ზღაპრისა?

სალამოხანის ბინდი, ეს სიყმაწვილის მოგონებანი, რამდენიმე
 ვარსკვლავი, რომლებიც ნელ-ნელა გამოჩნდნენ ზეცაზე, სამარის-
 სებური დუმილი ამ მიღუმებული ქუჩებისა, აუცილებლობა და სა-
 შინელება ბრძოლისა, რომელიც მზადდებოდა და შეიძლებოდა ყო-
 ველ წამს ატეხილიყო, მომხიბლავ პათოსს ჰმატებდა ამ ლექსს, ჩუმი
 ხმით, ჩურჩულით წარმოთქმულს ბნელში ეს პრუვერის მიერ, რო-
 მელიც, — უკვე ვთქვით, — ნაზი პოეტი იყო.

ამასობაში კრაქი შემოიტანეს პატარა ბარაკადში და დიდში კი-
 დევ ერთი წმინდა სანთლის სანათი, რომელსაც ყველგან ნახავს კაცი
 კარნავალის უკანასკნელ დღეს ნილაბიანებით საესე ეტლის წინ მი-
 მავალთა ხელში. ეს სანათი, — უკვე ვთქვით, — სენტ-ანტუანის
 უბნიდან იყო მოტანილი.

ერთგვარი მოგროვილი ქვების გალააში ისე მოათავსეს ეს სანათი,

რომ სამ მხრივ დაფარული იყო ქარისაგან და მეოთხე მხრივ კი ღია, და ისე მოეწყოთ, რომ წითელ დროშას მოჭვენოდა მთელი იმისი სინათლე. ქუჩა და ბარეკადი სრულ სიბნელეში რჩებოდა და არაფერი ჩანდა გარდა ამ წითელი დროშისა, რომელიც ისე იყო განათებული, თითქო კარგი დიდი ფანარი ჰქონოდა გვერდით.

ეს სხივი უფრო აწითლებდა დროშას და საშინელ მეწამულ ფერს აძლევდა.

თ ა ვ ი მ ე ზ ვ ი დ ე

ბიეტის მუჩაზე უმომართებული კაცი

მთლად ჩამოღამდა. არავინ მოდიოდა ბარეკადისკენ. ხმაური ის-მოდა შეუგნებელი და ხანდახან, იშვიათად, თოფის სროლა. წყვეტილი, საკმაოდ სუსტი და შორეული. ეს ხანგრძლივი სიმშვიდე იმისი ნიშანი იყო, რომ მთავრობა დროს იმარჯვებდა და ძალას იკრებდა. ბარეკადის ორმოცდაათი კაცი ორი ათას კაცს ელოდა საბრძოლველად.

ანჟოლრასს მოერია მოუთმენლობა, რომელსაც განიცდის ადამიანი, საშინელების კარიბჭეს რომ მიადგება; გავროშის სანახავად წავიდა, რომელიც ახლა ქვემო სართულში, ორი ქონის სანთლით ოდნავ განათებულ დაბალ დარბაზში ვაზნებს ამზადებდა, გავსილ ვაზნებს სიფრთხილისა გამო დახლზე ალაგებდა, რადგან მაგიდებზე თოფის წამალი იყო დაფანტული; ამ ორი სანთლის შუქი გარეთ ვერ გადიოდა. ზემო ორ სართულში სანთელი არსად აენთოთ აჯანყებულებს.

ძალიან შეფიქრიანებული დაუხვდა გავროში, ოღონდ ამის მიზეზი ვაზნები როდი იყო.

ბიეტის ქუჩაზე რომ კაცი ჩაერია აჯანყებულებში, შესულიყო ქვემო სართულის დახლიან დარბაზში, სადაც გავროში უჯდა თავის საქმეს, და ბნელ კუთხეში მიკუნჭულიყო; წილად დიდი ოდენობის თოფი რგებოდა და მუხლებშუა ჩაედო. აქამდე გავროში გართული იყო თავის „სახალისო“ საქმით და ჯერ არ დაენახა ეს კაცი.

ოთახში რომ შევიდა, გავროშმა თავისდამუშემჩნევლად გააყოლა თვალი და აღტაცებით დააცქერდა იმის თოფს. მერე კი, როდესაც ტაბურეტზე ჩამოჯდა კაცი, ისიც უცბად წამოვარდა. თვალი რომ ედევნებინა ვისმე ამ კაცისთვის, მანამ გარეთ იყო, დარწმუნდებოდა, რომ ის დაწვრილებით სინჯავდა ყველაფერს ბარეკადში და აგრეთვე აჯანყებულებს — უცნაური დაკვირვებით; მაგრამ რაკი დარბაზში შევიდა, ჩაფიქრებული იჯდა, თითქო აღარაფერსა ხედავს და არც

ესმისო. მიუახლოვდა გამენი იმ ჩაფიქრებულ კაცს და ხან აქედან მოუვლიდა ფეხის წვერებზე, ხან იქიდან. გარს დასტრიალებდა ფრთხილად, სწორედ ისე, როგორც ფრთხილად იძვრის აღამიანი შიშით, მძინარე არ გავალდებო. ამავე დროს ბავშვური სახე ასე დარბაისლური და თან თავხედური, ასე უზრუნველი და ღრმად მოაზროვნე, ასე მხიარული და თან დაჩაგრული ისე ეცვლებოდა, თითქოს გამოხატავდა: — რა ვქნა? შეუძლებელია! თვალი მატყუებს! მელანდება! იქნება მართლა? არა, ის არ არის! ის არის, ისა! ქანაობდა გავროში ფეხის ქუსლებზე, ხელს მუშტად კრავდა ჯიბეში, ჩიტვით იქნედა კისერს. განცვიფრებული იყო, საგონებელში ჩავარდნილი, გულშეუჯერებელი, მამხილებელი, ელდანაკრავი. საჭურისების უფროსს მოგაგონებდათ, ტყვეებისა და მონების მოედანზე, რომელსაც გასაყიდ უშნოდ ჩასუქებულ გოგონებში ვენერა აღმოუჩენია, ან კიდევ მხატვრობის მოყვარეს, რომელიც ძველ-ძველის ვაჭართან იყო გატაცებული, იმას ახმარებდა ალღოს, რომელიც იძიებს, და გონებას, რომელსაც სურს ნაპოვარი ასწონ-დასწონოს. ცხადი იყო, რაღაც დაემართა გავროშს.

თავის საკითხის მეტი აღარა ახსოვდა რა. ანჟოლრასი შევიდა და უთხრა:

— შენ პატარა ხარ, ვერ დაგინახავენ, გადი ბარეკადთან, ამ სახლებს ჩაპყე, დაათვალიერე ქუჩები და მალე დაბრუნდი, — მითხარ რასაც ნახავ და გაიგონებ.

გამოიჭიმა გავროში:

— მაშ პატარებიც ვარგებულან კაი საქმისათვის! ბედნიერებაა სწორედ! ეხლავ ვიახლებით, მაშასადამე, ენდეთ პატარებს და... ერთდეთ დიდებს.

თავი მალლა აიღო, ხმა დაიდაბლა და ჩურჩულით დაუმატა, თან ის კაცი ანიშნა:

— აიმ დიდს ხედავთ?

— მერე რაო?

— ჯაშუში გახლავთ.

— დარწმუნებული ხარ?

— ორი კვირა არ იქნება, რაც ყურში მტაცა ხელი და ძირს ჩამომაგდო ხიდის ლავგარდანოდან. მცხელოდა და გასაგრილებლად ავძვერი.

ანჟოლრასმა იქვე მიატოვა პატარა ბიჭი და რაღაც წაუჩურჩულა ყურში ერთ მუშას, რომელიც მაშინვე გარეთ გავარდა. თითქმის მაშინვე დაბრუნდა და თან სამი თოფიანი კაცი შემოიყვანა. ზორბა ბიჭები იყენენ ოთხივე, მხარბეკიანები, ტვირთის მზიდავები; ისე

მიუახლოვდნენ განცალკევებულად ჩაფიქრებულ უცხოს, ბიეტის ქუჩაში რომ შეუერთდა აჯანყებულთ, თითქო დასასვენებლად შესულიყვნენ. მივიდნენ, გარს შემოეხვივნენ, ეტყობოდათ, მზად იყვნენ, ყელში სწვდომოდნენ.

მაშინ ანჟოლრასი მიუახლოვდა და კითხვა:

— თქვენ ვინა ხართ?

კაცი წამოხტა, იმდენად მოულოდნელი იყო ეს კითხვა. გამჟვავი მზერით დააცქერდა ანჟოლრასს, ჩასწვდა ყმაწვილი ბიჭის უმანკო თვალის სიღრმეს და ამოიკითხა ამ კითხვის ფარული აზრი. ჩაიცინა ზიზღით, რომელსაც დიდი გაბედულება ერეოდა, და მედიდურად უპასუხა:

— ვიცი რაც გნებავთ, დიახ, აგრეა.

— ჯაშუში ხართ?

— მე მოხელე ვარ ჩვენი მთავრობისა.

— თქვენი სახელი?

— ჟავერი.

რაღაც ანიშნა ოთხ კაცს ანჟოლრასმა, თვალის დახამხამებაზე, ჯერ მობრუნებაც კი ვერ მოასწრო ანჟოლრასმა და უკვე ხელფეხშეკრული იყო კაცი, ძირს განრთხული, გაჩხრეკილი.

ჯიბეში ვინაობის ბარათი უპოვეს, მრგვალი, ორ მინის შუა ჩაკრული, რომელსაც ერთ მხრივ საფრანგეთის ღერბი ეხატა, წარწერით, — ზედამხედველობა და სიფხიზლე, — და მეორე მხრივ პოლიციის მოწმობა: — ჟავერი, ინსპექტორი პოლიციისა, ორმოცდათორმეტი წლისა, — ქვემოთ ხელის მოწერა, მაშინდელი პოლიციის პრეფექტის — ჟისკესი.

გარდა ამისა, ქისა უპოვეს, შიგ რამდენიმე ოქრო და საათი; ორივე ჯიბეში ჩაუდგეს. საათის უკან, ილღიის ძირში მიმალული ქალღი ალმოაჩნდა. მაშინვე გაშალა ანჟოლრასმა და ნახა თვით პოლიციის პრეფექტის ხელით დაწერილი შემდეგი ხუთი სტრიქონი:

„როგორც კი შეასრულებს თავის პოლიტიკურ დავალებას, ინსპექტორი ჟავერი გამოიკვლევს და შეამოწმებს განსაკუთრებულ გამოძიებით, რამდენად მართალი არის ცნობა, რომ ბოროტმოქმედთა კვალი აღმოჩენილია აგრეთვე სენის მარჯვენა ნაპირის ფერდობზე, იენის ხიდის ახლოს“.

გაჩხრეკეს ჟავერი, გაათავეს და წამოაყენეს. ხელები ზურგს უკან შეუკრეს და მაგრად მიაბეს ქვედა სართულის დარბაზის შუაში ამართულ სახელოვან ბოძს, რომელმაც ოდესღაც თავისი სახელი მისცა დუქანს.

გავროშიც იქვე ტრიალებდა, თვალს ადევნებდა ამ სცენას, ამარ-

თლებდა და თავის დაქნევით ადასტურებდა ანეოლრასის ყოველ განკარგულებას. მერე მიუახლოვდა ქავერს და უთხრა:

— დღეს კი თავგმა დაიჭირა კატა.

ისე სწრაფად მოხდა ყოველივე ეს ჩხრეკა-ძიება და ისე სწრაფად გათავდა, რომ გარეთ მყოფმა ხალხმა სულაც ვერა გაიგო რა. ქავერმა ერთხელაც არ დაიყვირა, რომ გაიგონეს, — ქავერი გაბაწრულია, ბოძზე მიკრულიო, — მიიბრინეს კურფერიაკმა, ბოსტემ, ყოლიმ, კონბფერმა და ორივე ბარეკადში დაფანტული ბიჭებიც თან მოყვნენ.

ისე მაგრად მიეკრათ ბოძისთვის, რომ განძრევა აღარ შეეძლო ქავერს, თავი ეჭირა აღუშფოთებელი სიმშვიდით იმ ადამიანისა, რომელსაც თავის დღეში ტყუილი არ უთქვამს.

— ჯაშუშია, — უთხრა ანეოლრასმა.

მერე ქავერს მიუბრუნდა:

— დაგხვრეტენ. მხოლოდ ათი წუთი რომ დაგვრჩება ბარეკადის დაკარგვამდე, დაგხვრეტთ და ისე წავალთ.

ბრძანების კილოთი მისცა პასუხი ქავერმა:

— და რატომ ამ წამსვე არა?

— თოფის წამალს ვუფრთხილდებით.

— დანას ვერ ჩამკრავთ, რომ გამათავოთ?

— ჯაშუშო! — უთხრა მშვენიერმა ანეოლრასმა, — ჩვენ მსაჯულები ვართ და არა ჯალათები.

მერე გავროშს დაუძახა:

— შენ კი წადი შენს საქმეზე. წადი, ამისრულე, რაც დაგაკალე.

— გიანლებით! — შეჰყვირა გავროშმა:

მაგრამ შედგა ერთ წამს და სთხოვა:

— მართლა, მე მიბოძეთ ამ ვაჟბატონის თოფი, ჩემი ხვედრია. მებუკეს თქვენ გიტოვებთ, მაგრამ ბუკი ჩემთვის მინდა.

მხედრული სალამი მისცა და მსიარულად გავარდა დიდი ბარეკადის გასაყალით.

თ ა ვ ი მ ე რ ვ ე

რამდენიმე კითხვით ნიშანი ვიღაც კაბუჰის შესახებ, რომელიც იწინებ კაბუჰი არც კი იყო

ის ტრაგიკული სურათი, რომლის დასატყვასაც ვცდილობთ, სრული არ იქნება და მკითხველი ვერ დაინახავს მთელი სისრულით და რეალობით იმ დიად წამებას და კრუნჩხვას სოციალური მშობიარობის და რევოლუციური განახლებისას იმ შემთხვევაში, თუ გამოგვრ-

ჩა ერთი გარემოება, სავსე ეპიკური საშინელებით, რომელიც იქვე მოხდა, მაშინვე, გავროშის წასვლის შემდეგ.

ხალხის დაგროვება, როგორც ვიცით, ემსგავსება მთიდან ჩამოვარებული თოვლის ზეავს; იგი სწრაფად იზრდება. ერთმანეთს არ ეკითხებიან, — ვინა ხარ, საიდან მოდიხარო? — დილით რომ ან-ქოლრასმა, კონბფერმა და კურფეირაკმა მუშები შეკრიბეს და წინ მიუძღოდნენ, ერთი კაცი ჩაერია იმათში, ტვირთის მზიდავ მუშის განიერ, მხრებში გაცვეთილტანისამოსიანი, რომელიც სულ რაღაცას გაჰყვიროდა, ხელებს იქნევდა და იერით ტყის ნადირსა ჰგავდა, ან მთვრალს და გოჟს. კაბუკს ეძახდნენ სახელად, თუ მეტსახელად, თუმცა მას სრულიად არავინ იცნობდა იქ მყოფი. ძალიან მთვრალი იყო, ან ცდილობდა მთვრალად სჩვენებოდა ყველას. სხვებთან ერთად გამოიტანა ღუქნიდან მაგიდა, დასხდნენ და სმა დაიწყეს. კაბუკი ყველას ასმევდა და თვითონ კი თვალს არ აშორებდა იქვე ახლო ამართულ ექვსსართულიან სახლს, მთლად ჩამობნელებულს, რომელიც თავისი სიმაღლიდან მედიდურად თავს დასცქეროდა მთელ ამ ქუჩას და მეორე მხრივ გადიოდა სენ-დენის ქუჩაზე. უცბად წამოიყვირა კაბუკმა:

— ამხანაგებო, იცით რა გითხრათ? თუ სროლა გვინდა, აი, ამ სახლიდან ვისროლოთ. იქ რომ ჩავსაფრდეთ, ორმხრივ მაღალ კოშკში, ეშმაკიც ვეღარ გაბედავს ამ ქუჩებში შემოსვლას.

— კარგი, მაგრამ სახლი რომ დაკეტილია? — უთხრა ერთმა მუშამ.

— დავაკაქუნოთ.

— არ გაგვიღებენ.

— შევამტვრიოთ.

წამოვარდა კაბუკი, მივარდა იმ სახლის კარიბჭესთან, რომელსაც ძალიან მსხვილი ჩაქუჩი ეკიდა და დაჰკრა. კარი არ გაუღეს. მეორედ დაჰკრა. პასუხი არ გასცეს. მესამედ, უფრო მაგრად, იგივე ღუქნილი.

— არის ვინმე ამ სახლში? — შეჰყვირა კაბუკმა.

არავითარი პასუხი.

თოფი აიტაცა და დაჰკრა და დაჰკრა კარებს კონდახი. ძველებური მაგარი კარები იყო, წინ გამოზნექილი, დაბალი, ვიწრო, მთლად მუხისა, შიგნიდან რკინით აკრული. ნამდვილი მოძრავი კარი ციხესიმაგრისა. კონდახის ცემა სახლს ანძრევდა, მაგრამ კარს კი არას ავნებდა. ადვილი წარმოსადგენია, უნდა შემკრთალიყვენ მცხოვრებნი. მეოთხე სართულში ერთ პატარა ოთხკუთხ სარკმელში სინათლე გამოკრთა, სარკმელი გაიღო, გამოჩნდა ჯერ სანთელი, მერე ერთი

ბებერი, შეშინებული კაცის ქალარა თავი; ამ სახლის მეკარე უნდა ყოფილიყო.

შეაჩერა კარის მტკრევა კაბუკმა.

— რა გნებავთ, ბატონებო? — ჩამოსძახა მეკარემ.

— გააღე! — დაუყვირა კაბუკმა.

— შეუძლებელი გახლავთ, ბატონებო.

— გააღე-მეთქი!

— არ შემიძლია, ბატონებო.

მხარზე მიიღო კაბუკმა თოფი და დაუმიზნა მეკარეს. მაგრამ ძირს იდგა, ბნელში და მეკარე ვერ ხედავდა მას.

— ჰა! გააღე კარი! ჰო, თუ არა?

— ვერა, ბატონებო, ვერ გავაღებ.

— მაშ არა?

— არ შემიძლია, ჩემო კეთილო...

ველარ გაათავა უბედურმა: თოფი გავარდა, ტყვია ნიკაპის ქვეშ მოხვდა, საულღეში გაუარა და კისერში გავარდა, ხმის ამოღებაც ველარ მოასწრო, იქვე დაეშვა მკვდარი, სანთელი ძირს ჩამოვარდა და გაქრა. აღარა ჩანდა რა, გარდა საარკმელში გადმოკიდებული უძრავი, ქალარა თავისა და ზევით ბანისკენ მიმავალი პატარა კვამლისა.

— ეგეც ეგრე! — დაიძახა კაბუკმა და თოფი ძირს დაუშვა კონდახით.

ესა თქვა და იგრძნო, რომ ხელი დაჰკრა მხარზე ვიდაცამ, ისე მძიმედ ჩაუჭირა თითები, თითქო ორბის ბრჭყალები ყოფილიყოს. მერე გაიგონა ბრძანება:

— დაიხოქეთ!

კაცისმკვლელი მოტრიალდა. გაყვითლებული, გაბრაზებული ანჯოლრასი ჩასკიდებოდა მხარში. მეორე ხელში რევოლვერი ეჭირა.

თოფის ხმაზე ანჯოლრასი იქ გაჩნდა.

მაგრად ჩასკიდა მარცხენა ხელი კაბუკის მხარს.

— დაიხოქე-მეთქი!

დიდი ვაჟკაცის ძალით დააწვა ამ ოცი წლის სუსტი ყმაწვილი კაცის ხელი, ჯმუხ, ღონიერ ტვირთმზიდავს და შიგ ტალახში ჩააჩოქა. კაბუკმა სცადა წინააღმდეგობა გაეწია, მაგრამ ვერა გააწყო რა, თითქო ზეადამიანის ხელით ყოფილიყო დაცემული.

ანჯოლრასს მშვენიერი, ქალივით ლამაზი სახე გაჰფითრებოდა, გულგაღვლილი იყო და რალაციით მიაგავდა ანტიკურ თემიდას. ნესტოები გამობეროდა, თვალი ძირს დაეშვა და იმის ბერძნულ პროფილს იმ რისხვისა და უბიწოების გამომეტყველება მიეღო, რომელსაც ძველ დროს მართლმსაჯულების განსახიერებას აკუთვნებდნენ.

გარს შემოხვეოდა ანეოლრასს, რაც კი ბარიკადში ხალხი იყო, ოღონდ ცოტა მოშორებით. გაჩუმებულნი შეჰყურებდნენ, ალბათ ხედავდნენ, რომ შეუძლებელი იყო რისიმე თქმა და მართლმსაჯულების და კაცისმკვლელის სანქმეში ჩარევა.

დამარცხებული იყო კაბუკი, აღარც კი ცდილობდა თავის შევლას, კანკალებდა თავით ფეხამდე. ანეოლრასმა ხელი გაუშვა და საათი ამოიღო:

— გონება მოიკრიბე, ჩაუფიქრდი შენს საქციელს. ილოცე; თუ გინდა, ერთი წუთი მომიცია.

— შემებრალეთ, — წარმოთქვა ვედრებით კაბუკმა, მერე თავი დაღუნა, რაღაც წყევლა თუ გინება წაიბურტყუნა ჩუმაღ.

ანეოლრასი თვალს არ აშორებდა საათს. წუთი რომ გავიდა, საათი ჯიბეში ჩაიღო. მერე ხელი სტაცა კაბუკს, მუხლებზე რომ ეხვეოდა ბლავილით, და ყურთან მიადო რევოლვერის ტუჩი. ბევრი ერია ამ ხალხში უშიშარი, სრულიად დამშვიდებულნი რომ ჩაერეოდნენ მომაკვდინებელ ცეცხლში და ბრძოლაში, მაგრამ ამას კი თვალი აარიდეს.

დამბაჩა გავარდა. პირქვე დაეცა კაბუკი. შუბლი მიწას დაარტყა. წამოიწია ანეოლრასმა. თავისი რწმენით სავსე მკაცრი თვალი გადაავლო ხალხს.

მერე ფეხი წაჰკრა მოკლულს და ბრძანა:

— გარეთ გადააგდეთ!

სამმა კაცმა ასწია არამზადის გვამი, რომელიც უკანასკნელი თრთოლივით ეჭიდებოდა სიცოცხლეს, და პატარა ბარიკადის კედლიდან გადააგდეს მონღეტურის ქუჩაში.

ჩაფიქრებული იდგა ანეოლრასი, ვინ იცის, რა საზარელი ბნელი ერეოდა იმ დროს იმ სულს და ადამიანისადმი სიყვარულით სავსე გულს; უცბად ხმა ამოიღო, მიჩუმდა ყველა:

— ამხანაგებო, — თქვა ანეოლრასმა, — საშინელება ჩაიდინა ამ კაცმა და მეც არანაკლები საშინელება ჩამადგინა. იმან კაცი მოკლა და ამიტომ მე კიდევ ის მოვკალი. იძულებული ვიყავი ასე მოვქცეულიყავ. რადგან აჯანყებას უნდა ჰქონდეს თავისი წესიერება და დისციპლინა. კაცისკვლა ჩვენი უფრო დასასჯელია. ვიდრე სხვაგან. ჩვენ თავს დაგვცქერის რევოლუცია, ჩვენ ქურუმნი ვართ რესპუბლიკისა, ჩვენ მსხვერპლნი ვართ მოვალეობისა და ისე უნდა ვიბრძოლოთ, რომ არავის შეეძლოს ჩვენი წმინდა ბრძოლის რაშიმე გამტყუნება. მეც ვანვსაჯე ამ კაცის საქციელი და სიკვდილით დასჯა გადავუწყვიტე. რაც შეეხება ჩემს საქციელს, ვიმეორებ. იძულებული ვიყავ მეც ის ჩამედინა, რისთვისაც ის დაესაჯე; ამიტომ ჩემი

საქციელიც განვსაჯე და ეხლავე ნახავთ, რა სასჯელი გადავუწყვეტე ჩემს დანაშაულს.

კანკალი დაიწყო ყველამ.

— ჩვენც წილი გვიღვეს შენს დანაშაულში და აგრეთვე შენს სასჯელში.

— აგრე იყოს, — მიუგო ანეოლრასმა, — ის უბედური რომ დავსაჯე, საჭიროებას ვემორჩილებოდი, მაგრამ საჭიროება ძველი ცხოვრების ურჩხული არის; საჭიროებას ბედისწერა ჰქვია სახელად. ჰოდა, პროგრესი მოითხოვს, — ეს არის კანონი პროგრესისა, — რომ ეს ურჩხულები გაქრნენ ანგელოზთა წინაშე. ამჟამად როგორღაც არ მეხერხება სიტყვა „სიყვარულის“ წარმოთქმა, მაგრამ რა გაეწყობა, ვიტყვი და დიდებით ვმოსაგ. მომავალი შენ გეკუთვნის, სიყვარულო! შენ გიხმობ, სიკვდილო, მაგრამ მეზიზღები. მომავალში. მოქალაქენო, აღარც წყვილია იქნება, აღარც ბოროტება, აღარც სისხლით გაუშაძღარი გაუნათლებლობა, აღარც სისხლის ძიება, რადგან აღარ იქნება ავი სული და აღარც მთავარანგელოზი იქნება. განათლდება ქვეყანა, სიყვარულითა იხელმძღვანელებს კაცობრიობა. დაგვიდგება, მოქალაქენო, ის დღე, როდესაც თანხმობა იქნება ყველგან, ჰარმონია, სინათლე, სიხარული და სიცოცხლე; დაგვიდგება ის დღე და იმის ასახქარებლად, იმის მალე განსახორციელებლად და მისაღწევად არის, რომ თავგანწირვით ვიბრძვით და კიდევ დავიხოცებთ.

გაჩუმდა ანეოლრასი. მოკუმბა ქალწულური ბაგე და ცოტა ხანს იქ იდგა სწორედ, სადაც ადამიანის სისხლი დააქცია, მარმარილოსავით უძრავად. იმის ჩაფიქრებული მწუხარე მზერის შემწყურე ჩურჩულით ლაპარაკობდნენ ამხანაგები.

უან პრუვერმა და კურფერიაკმა თანაგრძნობით ხელი ჩამოართვეს ერთმანეთს ხმის ამოუღებლად; ბარეკადის კუნძულში იდგნენ ერთად და აღტაცებით და თანაგრძნობით შესცქეროდნენ ამ უმწიკვლო პატიოსნების ყმაწვილ კაცს, — ჯალათს და მოძღვარს, ბრძოლის სინათლეს და ამავე დროს პიტალო კლდეს.

ეხლავე ვთქვათ, რომ შემდეგში, ბრძოლის შემდეგ, როდესაც სამკვდროში მიიტანეს დახოცილები და გაჩხრიკეს, კაბუკის ჯიბეში იპოვეს პოლიციის მიერ მიცემული ვინაობის ქაღალდი. ამ წივნის ავტორს ხელთაჲ ქჷონდა 1848 წ. სპეციალური მოხსენება ამ საგნის შესახებ, 1832 წ. შედგენილი პოლიციის პრეფექტისათვის.

ესეც არის აღსანიშნავი, რომ, თუ შეიძლება ვენდოთ პოლიციის ერთ უცნაურ, მაგრამ ამ შემთხვევაში საფუძვლიან ცნობას, კაბუკი კლაქსუ იყო. ერთი სრულიად მარტალი გარემოებაც არის აღსანიშ-

ნავი. სახელდობრ ისა, რომ მის შემდეგ, რაც კაბუკი მოკვდა, ხსენება აღარსად ყოფილა კლასუსი. გაქრა კაცი, არავითარი კვალი არ დარჩა იმისი სიკვდილის შესახებ, თითქოს ზედ მიჰკვროდა უხილავს და შიგ გამქრალიყო.

აჯანყებულები ჯერ ისევ ამ ტრაგიკული დანაშაულის განსჯით და დასჯით იყვნენ აღელვებულნი; ასე სწრაფად განზილულით და სწრაფადვე გათავებულთ, როდესაც კურფეირაკმა დაინახა ბარაკადზე დილანდელი ყმაწვილი კაცი, რომელიც მარიუსის სანახავად მივიდა მასთან.

ყმაწვილი ბიჭი იყო, ყოჩალი, უზრუნველი სახის გამომეტყველება ჰქონდა და აჯანყებულებთან მოსულიყო ღამე დასახმარებლად.

წიგნი მეცამეტე

მარიუსი წყვდიადში უბლის

თ ა ვ ი პ ი რ ვ ე ლ ი

პლუმეს ჟუჩიდან სენ-დენის უბნისაკენ

სიბნელეში რომ დაუძახა ვილაცამ მარიუსს, ჟუჩიდან, — შანვრერის ბარკადზე გელიანო, ეს ძახილი მან ბედისწერის მოწოდებად მიიღო. სიკვდილს ნატრობდა, საუკეთესო შემთხვევაც ეს იყო, სამარის კარს დაეკაუნებინა და ვილაც ბნელში მყოფი გასაღებს აწვდიდა. ეს სამწუხარო გამოსავალი, რომელიც მოულოდნელად გამოვარდება წყვდიადიდან, გაიტაცებს ხოლმე სასოწარკვეთილს. მარიუსმა გადასწია მოაჯირის ნაწილი, რომელსაც რამდენიმე ხანი იყო, კარებად იყენებდა, გავიდა ბალიდან და წამოიძახა:

— მაშ გავსწიოთ!

ვაებით გაგიყებულს აღარაფერი ჰქონდა მტკიცე და ურყევი გონებაში. ამ ორი თვის ნეტარების, ამ სიყვარულით და სიყმაწვილით დამტკბარი ბედნიერების შემდეგ სხვას ვერაფერს შეურიგდებოდა, სასოწარკვეთილი თავისი ოცნების და მომავლის ასე უკვალოდ დაკარგვით, და ერთადერთი რამ ენატრებოდა, — როგორმე ბოლო მოღებოდა მის სიცოცხლეს.

ჩქარი ნაბიჯით გაუდგა გზას. ბარემ ჟავერის მიერ მიცემული დამბაჩებიც ჯიბეში ეღო.

ამ ამბის მიმტანი ყმაწვილი კაცი შორიდან დაინახა, მაგრამ მას ვეღარ დაეწია.

პლუმეს ჟუჩიდან ბულვარში ავიდა, გადაქრა ესპლანადი და ინვალიდების ხიდი, ელისეს მინდორი, ლუი მეტხუთმეტის მოედანი და რივიელის ქუჩაში გავიდა. დუქნები ღია იყო, გაზის სანათი. ენთო თაღებქვეშ. ქალები დასეირნობდნენ მაღაზიებში, ლეტერის კაფეში

ნაყინს მიერთებდნენ და შექარლამას — ინგლისურ კაფეში. უცნაური ის იყო მხოლოდ, რომ პრენსის და მერის სასტუმროებიდან საჩქაროდ მიჰქროდა რამდენიმე ეტლი.

დელორმის ქუჩით შევიდა სენტ-ონორეს ქუჩაში: იქ კი დაკეტილი იყო დუქნები, დარაბებაფარებული. დუქნის ოდნავ გაღებულ კართან იდგნენ ვაჭრები და ბაასობდნენ. ხალხი დადიოდა ქუჩაში, სანათი ანთებული იყო ყველგან, მეორე სართულიდან დაწყებული განათებული იყო სახლები. პალე-როიალის მოედანზე ცხენოსანი ჯარი დაეყენებინათ.

მარიუსი სენტ-ონორეს ქუჩას გაჰყვა, რაც უფრო მეტად შორდებოდა პალე-როიალს, უფრო და უფრო მცირდებოდა განათებული ფანჯრები. დუქნები დაკეტილი იყო, აღარსად ჩანდნენ ქუჩაში მოლაპარაკენი, ქუჩა ბნელდებოდა და იმავე დროს ხალხს ემატებოდა; გამვლელები თითოთოროლა კაცი კი არა, ჯგუფ-ჯგუფად მისდევდნენ ერთმანეთს. მოლაპარაკეს ვერავის დაინახავდით, მაგრამ ჩუმნი, მიყრუებული ხმაური გამოდიოდა ხალხიდან.

ლ-არარ სეკის აუზთან მრავალი ხალხი იყო, ოღონდ ჯგუფ-ჯგუფად იდგნენ, უძრავად, პირმოქუშულები. გამვლელ-გამომვლელიც ბევრი იყო, მაგრამ გაქვავებულებით იდგნენ შეჯგუფებულნი, თითქოს კლდეები ყოფილიყვნენ მდინარე წყალში.

პრუვერის ქუჩის შესავალშიც უამრავი ხალხი იდგა. გავლა შეუძლებელი იყო. ეს იყო მკვრივი, მასიური, მკიდრო კოლობი, თითქმის შეუღწევი. ჩუმად ლაპარაკობდნენ. აქ აღარც სერთუი ჩანდა და აღარც მრგვალი ქუდი. მუშური ტანისამოსი ეცვა ყველას, ხალხთები; მუშური ქუდი ეხურათ და ისიც ყველას არა, თმა აბურძგვნილი ჰქონდათ და ჰუჭყიანი. დამის სიბნელეში ყრუდ დღლავდა ეს ხალხი. იმის ჩურჩული ნიშანი იყო ახლო მომდგარი განსაცდელის საშიშროებისა. თუმცა არ მიდიოდნენ, მაინც ისმოდა იმ ტალახში ფეხის ხმა ამ შეგროვილი ხალხის იქით, რულის, პრუვერის და სენტ-ონორეს ქუჩის გაგრძელებით ფანჯარა აღარსად იყო განათებული. ამ ქუჩებში იყო სანათის ბოძები, რომლების შორეული მწკრივი ისე მოჩანდა, თითქო ერთმანეთს მიჰკვრიან სანათებო. იმ დროის სანათი ღიდ წითელ ვარსვლავსა ჰგავდა, გაქიმულ თოჯნე ჩამოკიდებულს, და ვეება ობობას მსგავს ჩრდილსა სცემდა მიწას. უდაბური არ იყო ეს ქუჩები. თოფები ჩანდა, ხიშტები და ჯარის რაზმი. გამოსული ცნობისმოყვარენი ვერ გადალახავდნენ საზღვარს, რომლის იქით მოძრაობა შეწყვეტილიყო. ამ საზღვარზე თავდებოდა ბრბო და იწყებოდა მებრძოლთ მოქმედების არე.

მარიუსს ენატრებოდა სიკვდილი ისე, როგორც ადამიანს. რომელსაც საიმედო აღარა დარჩენია რა. უნძეს და ისიც უნდა წასულიყო. მოახერხა როგორც იყო, იმ ბრბოშიც გაიარა, ჯარის სამფლობელოშიც და დარაჯებსაც კი ისე შორს მოუარა, რომ ვერ შენიშნეს. ბეთიზის ქუჩაში ჩავიდა, იქიდან ბაზარში. ბურღონეს ქუჩაში სანათი აღარსად ენთო.

ხალხის ბრბოსაც გამოუარა. ჯარით დაქერილ ქუჩებსაც და საშინელ მდგომარეობაში ჩავარდა. აღარც გამვლელ-გამომვლელი ჩანდა, აღარც ჯარისკაცი, აღარც სადმე სინათლე; აღარავინ! მარტობა. დუმილი, ბნელი ღამე; რაღაც ცივი ჟრუანტელი უვლიდა ტანში, სადმე ქუჩაში შესვლა სარდაფში ჩასვლას უღრიდა.

მაინც მიდიოდა.

რამდენიმე ნაბიჯი კიდევ გადადგა. ვიღაცამ გაუბრინა გვერდით. კაცი იყო? ქალი? ერთი იყო, თუ რამდენიმე? ამის პასუხს ვერ მოგცემდათ მარიუსი. გაუარა და გაქრა სიბნელეში.

ხან აქეთ ჩაუხვია, ხან იქით, იმდენი იარა, რომ ერთ პატარა ქუჩაში შევიდა, რომელიც პოტერის ქუჩად ეჩვენა. შუამდევ რომ მივიდა, წინ აეტუზა რაღაცა. ხელები წაიწია, სინჯვა დაუწყო. ეტლი იყო გადაბრუნებული; ფეხი გუბეში ჩაუვარდა. ქუჩა დათხრილი იყო, ქვაფენილი ამოშლილი; ბარიკადის შენება დაეწყოთ და თავი მიენებებინათ. აძვრა მოგროვილ ქვაზე და ამ ღობის მეორე მხარეს გადავიდა. გაიხედა, წინ ცოტა მოშორებით რაღაც დაინახა თეთრი. მიუახლოვდა. ორი ცხენი იყო, ამ დილას რომ ცხენები გამოუშვა ომნიბუსიდან ბოსუემ, მთელი დღე უპატრონოდ ევლოთ ქუჩიდან ქუჩაში და ბოლოს იქ გაჩერებულყვენ პირუტყვის მწარე მოთმინებით, რომელსაც ისევე არ ესმის მოქმედება ადამიანისა, როგორც ადამიანს განგებისა.

ცხენები უკან დატოვა. ის იყო ერთ ქუჩას მიადწია, რომელიც კონტრა-სოსიალის ქუჩად ეჩვენა, თოფი გავარდა სადღაც, სულ ახლო გაუსრიალა ტყვიამ და იქვე მის ზემოდან სადალაქოს კედელზე ჩამოკიდებულ წვერის საპარსად სახმარ ტაშტს მოხვდა. ჯერ კიდევ 1846 წ. იქვე ეკიდა ტყვიით გახვრეტილი ტაშტი.

მაშ კიდევ იყო სადმე სიცოცხლე. ეს თოფი რომ გაისროლეს, მის შემდეგ აღარავინ და აღარაფერი შეხვედრია.

ისე გამოიარა მთელი გზა, თითქოს ბნელეთში ჩადიოდა შავი კიბის საფეხურებით.

მაინც სულ წინ მიიწევდა მარიუსი.

პარიზი ბუს ფრენის სიმაღლიდან

საზარელ სურათს დაინახავდა იმ ღამეს პარიზში არსება, რომელიც შესძლებდა ცაში აფრენილიყო ღამურას ან ბუს ფრთებით.

მთელი უბანი ბაზრებისა, რომელიც ისე არის მოთავსებული, თითქოს ქალაქი იყოს ქალაქში, სენ-დენის, სენ-მარტენის ქუჩებით და ათასი პატარა, ვიწრო ქუჩებით გადაქრილი, ისე მოეჩვენებოდა აქ არსებას, როგორც ერთი დიდი შავი ორმო, პარიზის შუაგულში ამოთხრილი. აქ იყო აჯანყებულთა იარაღის საწყობი და სანგარი. უფსკრულად ეჩვენებოდა ეს უბანი, სანათი აღარსად იყო, დაემტვრიათ, ფანჯრები მთლად ჩამობნელებული იყო. შეწყვეტილიყო ყოველგვარი სინათლე, ყოველგვარი ხმაური, ყოველგვარი მოძრაობა, ყოველგვარი სიცოცხლე. აჯანყებულთა პოლიცია იდგა ყველგან, მაგრამ უხილავი, და ის ამყარებდა წესიერებას ღამისას. აჯანყების ტაქტიკის საპირობებს წარმოადგენს მებრძოლთა პატარა რიცხვის ფართო სიბნელეში დამალვა და ღამის სიბნელის სარგებლობით მცირერიცხოვანი რაზმის მრავალრიცხოვნად მოჩვენება. როგორც კი დაბნელდა, საცა კი ფანჯარაში სინათლე გამოჩნდა, მაშინვე ტყვია ეცა. სანთელი ქრებოდა და ხანდახან პატრონიც თან მისდევდა. ამიტომ იყო, რომ აღარავინ ჭაჭანებდა, თითქო ამომწყდარიყოს უბანი. შიშაინობის მეტი აღარა დარჩენილიყო რა და მასთან ერთად მავალი გლოვა და გარინდება ყოველ სახლში; ქუჩებში კიდევ უარესი იყო. მიბნელებულიყო ყველაფერი, სახლების მწკრივად დატანებული ფანჯრებიც კი აღარა ჩანდა და სართულები, ბანები და კვამლის ასავალი მილები; იქნება შეენიშნა სადმე ალაგ-ალაგ ზემოდან მაყურებელ თვალს ამ წყვილადში ძნელად გასარჩევი დაკლავნილ-დაღრეცილი უცნაური ხაზები, რაღაც გასაოცარი შენობები, თითქოს პატარა სინათლე შეჰპარვია ბნელს და ფრთხილად მიდი-მოდის ამ ნანგრევების მსგავს შენობაშიო, ასე დაინახავდა ბარკადებს. დანარჩენები ტბა იყო სიბნელისა. პირქუში, მძიმე, მომაკვდინებელი, რომლის ზემოდან აჭიმულიყო უძრავად და მწუხარედ სენ-ჟაკის კოშკი, სენ-მერის ეკლესია და ორი-სამი კიდევ სხვა იმ დიდროვან შენობათაგანი, რომლებიც აღამიანის თვალში ბუმბერაზებია და ღამე კი მოჩვენებად გარდაქმნის.

ამ მიყრუებულ. მშვიდობიანობის დამრღვევ უბნის გარშემო უბნებში, სადაც პარიზული მიმოსვლა ჯერაც არ შეწყვეტილიყო და აქა-იქ კიდევ ანათებდა იშვიათი სანათი, ზეციდან მაყურებელი გაი-

გონებდა იარაღის ლითონის ჩხარუნს, ხმლის და ხიშტის წკარუნს, მიყრუებულ გრიალს ზარბაზნების თვლებისას, და ჯარების ჩუმ ფუთფუთს, რომელიც უფრო და უფრო ძლიერდებოდა; ეს იყო მრისხანე ქამარი, რომელიც უფრო და უფრო ექირებოდა აჯანყებას.

ერთ საშინელ მღვიმეს წარმოადგენდა აჯანყებულების მიერ გამაგრებული უბანი; მიძინებულსა ჰგავდა, უძრავს და, როგორცა ვთქვით, რომელი ქუჩიდანაც კი შევიდოდა კაცი, სიბნელის მეტს ვერას ნახავდა.

ეს სიბნელეც საშინელებას წარმოადგენდა, რადგან სავსე იყო მახეებით, მოულოდნელი საშიშარი შეხვედრით; საშინელი იყო იქ შესვლა და უფრო საშინელი იქ მოგვიანება; კანკალებდა, ვინც კი შევიდოდა იმათ წინაშე, ვინც იმას მოელოდა, და ისინიც კანკალებდნენ, ვინც ელოდნენ მტრულად მომავალთა მისვლას. ამ ქუჩებში ყველგან ჩასაფრებულიყვნენ და მიმალულიყვნენ სულგანაბული მებრძოლნი. სხვა სინათლის იმედი აღარ იყო, გარდა თოფის სროლის სინათლისა და სხვა შეხვედრისა, თუ არ სწრაფად მოქმედ სიკვდილთან. სად? როგორ? როდის? ეს არავინ იცოდა, მაგრამ ეს ნამდვილი იყო და აუცილებელი. ამ საბრძოლველად ამორჩეულ უბანში იარაღით უნდა შეხვედროდნენ სიბნელეში ერთმანეთს მთავრობა და აჯანყება, ეროვნული გვარდია და ხალხი, ბურჟუა და მუშა; ამის აუცილებლობა ცხადი გამხდარიყო როგორც ერთი, ისე მეორე მხარისათვის. ამ ბრძოლიდან ან გამარჯვებული უნდა გამოსულიყვნენ, ან იქვე დახოცილიყვნენ, — ეს იყო ერთადერთი შესაძლებელი გამოსავალი. მდგომარეობა ისეთი უკიდურესი გამხდარიყო, წყვილიაღი ისე ძლიერი, რომ მხდალთაც კი გარკვეული გადაწყვეტილება მიეღოთ, მამაცნი იარაღს ისხამდნენ.

ერთი და იგივე გაშმაგება იყო ორივე მხრივე, გამძვინვარება და გამბედაობა. ერთი მხრისთვის სიკვდილს ნიშნავდა წინ წაწევა, და კაცი არ იყო, რომ უკან დაწევა მოჰგონებოდა; მეორე მხრისთვის ადგილობრივ დარჩენა სიკვდილს ნიშნავდა, და კაცი არ იყო, რომ გაქცევა მოჰგონებოდა.

აუცილებელი იყო, ხვალ დილით სულყველაფერი გათავებულნი ყოფილიყო, აქეთ იქნებოდა გამარჯვება, თუ იქით, რევოლუციად გადაიქცეოდა ეს, ამბოხებად, თუ უბრალო ჩხუბად. მთავრობაც ასე უყურებდა საქმეს, როგორც პარტიები; ამას კარგადა გრძნობდა სულ პატარა ბურჟუაც კი. ამიტომ იყო, რომ ამ უბნის განუსაზღვრელ სიბნელეს ერეოდა ფიქრი მწუხარებისა; აქ უნდა გადაწყვეტილიყო გამეფება ავის, თუ კარგის. ამიტომ ერთიორად მძლავრდებოდა გულსაწყლავი შეჭირვება ამ წყვილადში, რომელსაც კატასტროფა

უნდა მოჰყოლოდა. ისმოდა მხოლოდ სენ-მარის საგანგაშო ზარის ხმა, ყრუ, როგორც მომაკვდავის ხრტიანი და პრისხანე, როგორც შეჩვენება. შემზარავი და სისხლის გამყინავი, იგი სასოწარკვეთილებით და მღელვარებით აღსავსე გოდებასავით გაისმოდა ამ სიბნელეში.

როგორც ხშირად მოხდება ხოლმე, ბუნებაც კი ისე იყო მოღუშული, თითქოს შესთანხმებოდა ადამიანს და ხელს უწყობდა იმის საქციელს. არაფერი არღვევდა ამ შეთანხმების საზარელ ჰარმონიას. ვარსკვლავიც არსადა ჩანდა; პორიზონტს შავი ღრუბელი მოჰფენოდა თავისი დაღვრემილი ნაკეცებით. ზემოდან შავი ცა დასცქეროდა ამ მკვდარ ქუჩებს, თითქოს უზარმაზარი სუდარა გადაფარებოდა ამ უზარმაზარ სასაფლაოს.

და იმ დროს, სწორედ, როდესაც მზადდებოდა სავსებით პოლიტიკური ბრძოლა, სწორედ ამ ადგილას. რომელსაც მრავალი რევოლუციური შემთხვევა ენახა, იმ დროს, როდესაც ყმაწვილკაცობა, საიდუმლო საზოგადოებანი, სასწავლებლები პრინციპის სახელით და ბურჟუაზია ჯიბის სარგებლობის სახელით, საბრძოლველად უახლოვდებოდნენ ერთმანეთს, რომ შესჭიდებოდნენ და საბოლოოდ მოესპოთ თავისი მოწინააღმდეგე, იმ დროს, როდესაც ორთავეს ეჩქარებოდათ და მოუთმენლად ცდილობდნენ უკანასკნელი. გადამწყვეტი საათის მოახლოებას, ამ საბედისწერო უბნის გარეთ, შორს, ძველი უმსგავსი პარიზის, რომელიც დღეს ნელ-ნელა ქრება და მის ადგილას ბრწყინვალე პარიზი შენდება, ბედნიერი და შემძლებელი, დიახ, ძველი პარიზის უბნეღეს, თვალჩაუწვდენელ სიღრმეში ხალხის მიყრუებული დრტვინვა ისმოდა.

შემზარავია ეს ხმა და წმინდაც, ხეპრეს ბრდღვინვაც არის და ღვთის სიტყვაც, რომელიც შიშის ზარსა სცემს სუსტს და აფრთხილებს ბრძენს, რომელიც ერთ და იმავე დროს ქვემოდანაც მოდის, როგორც ლომის ღრიალი, და ზემოდანაც, როგორც ხმა ქექა-ქუხილისა.

თ ვ ვ ი მ ე ს ა მ მ

უკიდურის წარბილზე

ბაზარს მოაღწია მარიუსმა.

დამშვიდებული იყო იქაურობა, უფრო შავად ჩამობნელებული და უძრავი, ვიდრე ქუჩები. იტყოდით, გამყინავი სამარის სიმშვიდე ამოსულა მიწიდან და ცის ქვეშეთს მოჰფენიაო.

მავრამ რაღაც სიწითლე მოჩანდა ამ შავბნელეთში, იმ მაღალი სახლების ბანების ჩრდილში, რომლებიც ჰლობავდნენ სენტ-ეუსტა-მის მხრივ შანვრერის ქუჩას. ეს იყო ანარეკლი იმ ჩირაღდნისა, რომელიც „კორინთის“ ბარაკადაზე ენთო. მარაუსიც ამ სინათლეს მიჰყვა. მიჰყვა და ჯერ მიშელ-ო-პუარესთან მივიდა. იქიდან დაბნელებულ შესავალს ხედავდა პრეშერის ქუჩისას. ახლა იქ შევიდა. დარაჯი მეორე მხარეს იდგა და ვერ შენიშნა. გრძნობდა, რომ სულ ახლო იყო იმისგან ის, რასაც ასე გულით ნატრობდა და ეძებდა. ფრთხილად იძვროდა, თითის წვერებზე დადიოდა. ასე მიადგა მონდეტურის ქუჩის იმ მოკლე შესახვევს, რომელიც ერთადერთ გზად დატოვა ანჟოლრასმა, რომ კავშირი ჰქონოდა ბარაკადს გარე ქვეყნიერებასთან. უკანასკნელი სახლის კუთხესთან დადგა, მარცხნივ ჩაიხედა და მონდეტურის ქუჩას დაუწყო სინჯვა.

პატარა ქუჩა უერთდებოდა აქ შანვრერის ქუჩას, რომელიც ფართო ჩრდილს აყენებდა იქაურობას, და თვით იმ ალაგსაც კი, სადაც მარიუსი იდგა, ამ ქუჩების კუთხეს. ცოტა მოშორებით რაღაც სინათლეს მოჰკრა თვალი ქუჩაში, თითქოს დუქანი უნდა ყოფილიყო, იქვე კიდევ მის უკან ერთგვარ უფორმო კედელ-გროვანზე სანათი ამართულიყო. კაცებიც დაინახა, ისხდნენ ქეცებზე და თოფები ეღოთ მუხლებზე. ახლო ხედავდა ამას, სულ ახლო, ოცი მეტრის მანძილზე. ეს იყო შინამხარე ბარაკადისა.

მაღალი სახლები იყო პატარა ქუჩის მარჯვენა მხარეს და ეს სახლები უმაღლვდნენ დანარჩენ ნაწილს „კორინთისას“, დიდ ბარაკადს და წითელ დროშას.

ერთი ნაბიჯიღა უნდა გადაედგა მარიუსს, რომ ამხანაგებთან მი-სულიყო.

იქვე კედელთან ჩამოჯდა საწყალი ბიჭი, გულხელი დაიკრიფა და თავის მამაზე დაიწყო ფიქრი.

თვალწინ ედგა თავისი მამა, გმირი პოლკოვნიკი პონმერსი, ამაყი მხედარი, რესპუბლიკის დროს საფრანგეთის საზღვრების დამცველი და იმპერიის დროს აზიის საზღვრამდე მისული. ენახა გენუა, ალექსანდრია, მილანი, ტურინი, მადრიდი, ვენა, დრეზდენი, ბერლინი, მოსკოვი და ევროპის ყველა ბრძოლის ველი, სადაც ისე გამარჯვებით იბრძოდა საფრანგეთის ლაშქარი და სადაც, დაეღვარა ის სისხლი, რომელიც დღეს მარიუსს ედგა ძარღვებში. მოაგონდა, როგორ უდროო კადარით შემოსა მამა ომიანობამ და ომის დისციპლინამ. ცხოვრება გაატარა მოუსვენებლად, არ შეეძლო ქამარი გაეხსნა, ეპოლეტებიანი ტანისამოსი გაეხადა. მოეხადა თოფის სროლის კვამლით გამჟვარტლული ქუდი; თავს სტყენდა ჩაჩქანი, მუდამ

ბრძოლის ველზე. კარავში, საავადმყოფოებში, დაუღალავად იბრძოდა, თავგანწირვით ოცი წლის განმავლობაში და დაბრუნდა შინ, გაჩეხილი ლოყით, მაგრამ სულ უცინოდა პირისახე, გულკეთილი, თავმდაბალი, მშვიდი, სათაყვანო, ბავშვივით წმინდა, საფრანგეთის თავდადებული შვილი.

— დღეს კიდევ ჩემი ჯგერია, — იძახდა მარიუსი, დაჰკრა საათმა ჩემი ბედისწერისამ და მამიჩემის შემდეგ ახლა მე მმართველს ომში მამაცი ვიყო, უშიშარი, გამბედავი. წინ ვეგებებოდე ტყვიას, გულს ვუშვერდე ხიშტს, სისხლს ვანთხევდე, მტერს ვეძებდე, ვეძებდე სიკვდილს. ახლა მე უნდა გავიდე ბრძოლის ველზე და ეს ბრძოლის ველი ქუჩა არის; ის ომი, რომელშიაც მე ვაპირებ ჩარევას, სამოქალაქო ომი არის.

უფსკრულად მოეჩვენა სამოქალაქო ომი. უფსკრულის პირს იდგა და შიგ უნდა ჩავარდნილიყო.

თრთოლა მოერია.

თავისი მამის ხმალი მოაგონდა, რომელიც იმისმა პაპამ ჩალის ფასად მიჰყიდა ვიღაც მეძველმანეს. მოაგონდა, როგორ ნანობდა ამ ხმლის დაკარგვას. კიდევ კარგი, რომ ხელთ არ შერჩა ის მტრის შემმუსგრელი უმანკო ხმალი! კიდევ კარგი, რომ წაუვიდა ხელიდან და, ვინ იცის, სადა გდია შეუტრაცხოფილი? თუ ასე გაუსხლტა ხელიდან, ცხადია, შეგნებული ყოფილა, პატიოსანი და მომავლის წინასწარ შემცნობი. ალბათ წინასწარ იგრძნო ამბოხება, ბრძოლა ქუჩისა, ბრძოლა უბნისა, თოფის სროლა სარდაფების სარკმელებიდან, მიპარვა და ზურგში ჩაკერა შუბისა; გაუსხლტა ხელიდან, რომ მარენგოდან და ფრიდლანდიდან დაბრუნებული არ გასულიყო საბრძოლველად შანვრერის ქუჩაში, მამის ხელში ნამყოფი აღარ იკადრებდა ახლა შვილის ხელში გადასულიყო, — შინ რომ მქონოდა მამიჩემის ხმალი და გამებედა, ხელში ამელო, რომ ქუჩის ბრძოლაში ჩავრეულიყავ, ფრანგების ერთმანეთთან ბრძოლაში, ხელს დამიწვავდა მაშინვე და ისე აენტებოდა ცეცხლად, როგორც ხმალი ანგელოზისა. ჩემი ბედი, რომ აღარა მქონდა, — ფექრობდა მარიუსი. სიკეთეც აქეთ იყო და პატიოსნებაც. სწორედ მფარველად გამოუჩნდა პაპაჩემი მამიჩემის დიდებულ სახელს. ისა სჯობდა, თუნდა საჯარო ვაჭრობით გაყიდულიყო მამიჩემის ხმალი, მეძველმანეს ეყიდა ვისმე, ძველი, გადასადნობი ლითონის ნამტვრევში მოჰყოლოდა, ოღონდ კი დღეს სამშობლოს სისხლის, ძმათა ძმის სისხლის ღვრაში არ ჩარეულიყო.

მარიუსი მწარედ აქვითინდა.

საშინელება იყო, მაგრამ რას იზამდა? უკოზეტოდ სიცოცხლე

არ შეეძლო. რაკი კოზეტი წავიდა, ისიც უნდა მოკვდეს. — აკი მის-
ცა პატიოსანი სიტყვა, აღთქმა დაუდო, — თავს მოვიკლავ, თუ წა-
ხვედიო. — ეს იცოდა და მაინც წავიდა! მაშ წინააღმდეგი არ ყოფი-
ლა, რომ თავი მოიკლას მისმა მიჯნურმა. განა ცხადი არ იყო, რომ
კოზეტს აღარ უყვარდა? რომ ჰყვარებოდა, განა ასე წავიდოდა. არ
აცნობებდა, ერთ სიტყვას, პატარა ბარათს ვერ გამოუგზავნიდა? მი-
სამართი ხომ ჰქონდა? რაღად უნდა, ან რიღასთვის არის ცოცხალი?
ან რა? აქამდე მივიდეს კაცი და მერე უკან დაიწიოს? განსაცდელ-
თან მივიდეს და შეშინდეს? ბარიალს შეხედოს და გაიპაროს? კან-
კალი მოერიოს, გაიპაროს და თან იძახდეს — ეს ხომ ვნახე! ესეცა
კმარა! სამოქალაქო ომში როგორ ჩავერევი? ჩემს ძმებს თოფს რო-
გორ ვესვრი? უღალატოს ამხანაგებს, უღალატოს მეგობრებს, რომ-
ლებიც იმის დახმარებას მოელოან? უღალატოს სწორედ იმ დროს,
როდესაც განსაცდელში არიან? უღალატოს პრინციპისთვის ერთ
მუჭა თავგანწირულთ, რომელთაც მთელი ლაშქარი ებრძვის? დაპ-
გმოს, რაც წმინდა გააჩნია, სულეველაფერი ერთად, — სიყვარულიც,
მეგობრობაც, ამხანაგობაც, პატიოსნებაც, თავისი მრწამსი და სიტყ-
ვაც? თავის ლაჩრობას საფუძვლად სამშობლოს სიყვარული დაუ-
დოს? შეუძლებელია! და თუ აქვე დგას მამის აჩრდილი, იმ სიბნელე-
ში, და ხედავს თავის შვილის სიმხდალეს, თავის ხმლის ყუით დაუ-
წყებს ცემას და უბრძანებს:

— აბა, გასწი, ლაჩარო!

იჯდა თავდალუნული, ერთიმეორის წინააღმდეგი ფიქრებით მო-
ცული.

უცბად ხელახლა ასწია თავი. ერთგვარი აზრთა ბრწყინვალე
შემოწმება მომხდარიყო მის გონებაში. საფლავს, რომ მიუახლოვდე-
ბა ადამიანი, უვრცელდება ფიქრი და მეტსა ხედავს, ვიდრე ხედავ-
და. სიკვდილთან სიახლოვე ადამიანს ქეშმარიტებას შეაგნებინებს.
ცხადლივ დაინახა, რომ ის საქმე, რომელშიაც აპირებდა მონაწილეო-
ბის მიღებას, საძრახისი და სამარცხვინო კი არა, არამედ დიდებული
და სასახლო იყო. ქუჩის ბრძოლა რაღაც გამოურკვეველი შინამს-
ჯელობით უეცრად გარდაიქმნა მისი გონების თვალწინ. ხელახლა,
ახლა თვითონვე წამოაყენა ყველა წელანდელი თავსამტკრევი სა-
კითხები, მაგრამ უკვე დამშვიდებით განიხილა და ერთი არ დატოვა
უპასუხოდ.

არა, რისთვის განრისხდებოდა მამა? განა არ მოხდება ხოლმე,
რომ აჯანყება მოვალეობის სიმალღეზე ავა? და განა სამარცხვინო
არის პოლკოვნიკი პონშერსის ვაჟისთვის ის ბრძოლა, რომელშიც
აპირებს ჩაბმას? ეს არ არის არც მონმირაილი, არც შამპობერი, მარ-

თალია. ეს სხვა საქმეა. აქ სამშობლოს წმიდა მიწაწყალზე კი არ არის გაპართული ბრძოლა, არამედ წმიდა იდეისათვის. სამშობლო ჩივის, დე, ასეც იყოს, სამაგიეროდ კაცობრიობა ტაშს უკრავს ამ აჯანყებას, თუმცა, ვინ უწყის, მართლა კი ჩივის სამშობლო? საფრანგეთი სისხლსა ღვრის, მაგრამ თავისუფლება იღიმება, და ამ თავისუფლების ღიმების წინ საფრანგეთი ივიწყებს ჩივილს.

ჩემს ძმას მე ომს ვერ ავუტეხავ და ვერ შევებრძოლები, უცხოელს კი არ დავინდობო? განა არსებობს კი უცხოელთან ომი? განა ყოველი ომი, რომელშიაც ერთმანეთს ხოცავენ ეს უცხოელები, ძმათაგან ძმათა ხოცვა არ არის და ძმათა სისხლის ღვრა? არა, ომი თავისი მიზნის მიხედვით არის ავი, ან კარგი, სასახელო, ან სამარცხვინო, არ არის არც უცხოელებთან ომი და არც სამოქალაქო ომი; არის მხოლოდ ომი სამართლიანი და ომი უსამართლო. ვიდრე დაგვიდგებოდეს ის დიდებული დღე, როდესაც ხალხთა შორის დამყარდება ძმობა, საჭირო ხდება ომი, ყოველ შემთხვევაში, იერიში მომავლის მხრივ, რომელიც აყოვნებს. რა უნდა უსაყვედურონ ასეთ ომს? ომი საძრახად და შემარცხვენელად მაშინა ხდება, ხმალი ბოროტად, როდესაც ილაშქრებს უფლების, პროგრესის, სიმართლის, ცივილიზაციის, ჰუმანიტეტების წინააღმდეგ. ამ შემთხვევაში ძმათა შორის იქნება ბრძოლა, თუ უცხოელთ შორის, ეგ სულ ერთია, ომი სამარცხვინოა და მისი სახელი ბოროტმოქმედება არის. თუკი სიმართლე, ეს წმინდა მიზანი არ ექნება ომს, — რა საბუთით უნდა ამართლებდეს მას ადამიანი? რა უფლებით უნდა უარპყოს ვაშინგტონის ხმალმა კამილ დემულენის შუბი? ლეონიდე უცხოელთ ებრძოდა, ტიმოლეონტ მტარვალს, და ვინ უფრო დიდებულია? ერთი დამცველი არის, მეორე გამათავისუფლებელი. ვინ იქნება, რომ დაჰკმოს ყოველი შემთხვევა ქალაქში იარაღით ბრძოლისა და სისხლის ღვრისა? მან სამარცხვინო ბოძზე გააკარათ ბრუტოსი, მარსელი, არნოლდ დე ბლანკენჰაიმი, კოლინი. პარტიზანების ომიო? ქუჩაში ომიო? რატომაც არა? ეს იყო ომი ამბიორიქსისა და არტევედლისა, მარნიქსისა, პელაიოსა. მაგრამ ამბიორიქსი რომის წინააღმდეგ იბრძოდა, არტევუდლი საფრანგეთის წინააღმდეგ. მანრიქსი ესპანეთს ებრძოდა, პელაგი მავრებს; ეს ყველანი უცხოელებს ებრძოდნენ. ჰოდა, თუ მართალი გნებავთ, მონარქია უცხოეთია, ხალხის დაბეჩავება — უცხოეთია. — ნებითა ღვთისითაო — რომ იძახიან — ეს უცხოეთია. მტარვალი ისე არღვევს ზნეობრივ საზღვარს, როგორც მტრის შემოსევა გეოგრაფიულ საზღვარს. მტარვალს განდევნით. თუ ინგლისელებს, ეს იქნება ორივე შემთხვევაში თავისი მიწაწყალის დაბრუნება. დგება დრო, როდესაც მხოლოდ უკმაყოფილების გამოცხადება აღარ არის

საქმარსი. ფილოსოფიის შემდეგ მოქმედება ხდება საქიროდ; ცოცხალი ძალა ათავებს იმას, რაც იდნამ წარმოშვა: „მოჯაპვეული პრომეთე“ იწყებს და არისტოგიტონი ათავებს; ენციკლოპედია ანათლებს ადამიანს, ათი ავვისტო აღაგზნებს. ესქილეს თრაზაბულე მოსდევს; დიდროს — დანტონი. ხალხს მიდრეკილება აქვს მიიღოს და გაიბატონოს ვინმე ძლიერი. აპათის ბუდე არის ხალხი, ბრბო უცბად შეერთდება ხოლმე მორჩილებად. უნდა ვარყიოთ ხალხი, ვანძროთ, ვაღვიძოთ, გამოვაფხიზლოთ იმ სიკეთის დახატვით, რომელსაც თავისუფლება უქადის; სხივი მოვფინოთ მის აწმყო მონობას და მომავალ თავისუფლებას. თვალები უნდა აწუჭკრელოთ მომავლის ბრწყინვალეებით. რომ ამითაც დავეხმაროთ მის გაღვიძებას. ცოტად მეხივით უნდა მოხვდეს ხალხს თავისი განთავისუფლების სიკეთე, რომ თვალი მოიფშენიტოს და გონება მოიკრიფოს; ამიტომ არის საჭირო განგაში და ომი. უნდა წამოდგნენ მძლავრი მებრძოლნი, გამბედაობის და ვაჟკაცობის მაგალითი უჩვენონ, და შეანძრონ ეს დაღონებული კაცობრიობა, რომელსაც ზედ დასწოლიან „ნებთა ღეთისათა“-ს ჩრდილი, დიდება კეისრისა, ძალმომრეობა, ბატონისათვის თავდადება, მთავრობა პასუხისმგებელი და ზეცით დამყარებული დიდებულებანი — მუქთახორა ბატონები, რომელთ ერთადერთი საზრუნავი დამორჩილება არის ხალხისა და იმის ნაშრომით ფუფუნება და დროს გატარება. მაშ ძირს მტარვალო! — მაგრამ რა? ვისზე ამბობთ ამას? ლუი ფილიპსაც მტარვალადა სთვლით? არა. არც იმას და არც ლუი მეთექვსმეტეს. მეფეები იყენენ, ისეთი მეფეები ორნივე, რომლებსაც ისტორია კარგ მეფეებადა სთვლის. მაგრამ პრინციბი ნაკუწებად არ დაიჭრება; სიმართლის ლოგიკა სწორხაზოვანია; ქვეშარიტების თვისება ის არის, რომ დათმობისა არა იცის რა. იგივე არის საზოგადოებრივ ცხოვრებაშიც; უნდა მოისპოს ყოველგვარი დაჩაგვრა და დამცირება ადამიანისა. ლუი მეთექვსმეტეს „ნებთა ღეთისათა“ ჰქონდა საყრდენად, ლუი ფილიპეს კი მართო ის, რომ ბურბონების შთამომავალი იყო. ორივეს მეტად, თუ ნაკლებად, ხელთა ჰქონდა ის უფლება, რომელიც ხალხისთვის წაერთმიათ იმათ წინაპრებს, და ამ საქვეყნოდ გავრცელებული ძალმომრეობის გასანადგურებლად საჭირო არის მათთან ბრძოლა. საჭირო არის, რადგან საფრანგეთი არის ყოველთვის საქმის დამწყები. რომ ჩამოვარდება საფრანგეთში ტახტიდან ბატონი, მაშინ ყველგან და ყველას ემტრევა ტახტი. რა იქნება ისეთი სამართლიანი და, მაშასადამე, რა ომი იქნება ისეთი დიდებული, როგორც საზოგადოებრივი სამართლის განმტკიცება, თავისუფლების აღდგენა ხალხის ბატონ-მფრველთათვის, საფრანგეთის კვლავ დამშვენება, ხალხის უფლებით სი-

მართლის და მართლმსაჯულების აღდგენა, მოსპობა შურისა, მოსპობა იმ დაბრკოლებებისა, რომელსაც აღძრავენ მეფენი კაცობრიობის შეთანხმების გასაძნელებლად, განვითარება კაცობრიობისა იმდენად, რომ მან შეიგნოს და დაიცვას თავისი უფლებანი? ამისთვის წარმოებული ბრძოლა ჰქმნის მშვიდობიანობას. ერთი უზარმაზარი ციხე დგას ჯერაც მაგრად, ციხე ცრუმორწმუნეობისა, სხვადასხვა პირთა და დაწესებულებათა უპირატესობებისა, მოტყუებისა, მექრთამეობისა, მიდგომისა, ნდობის ავად გამოყენებისა, შურისა და შურისძიებისა, ძალმომრეობისა; მაგრადა დგას ეს ციხე თავისი ბოროტებით სავსე კოშკებით. მიწასთან უნდა გავასწოროთ ეს ციხესიმაგრე! დავანგრიოთ, რაც უნდა მძლავრი იყოს და უზარმაზარი! აუსტერლიცის გამარჯვება დიადი რამ იყო და ბასტილის ციხის აღება უდიადესი.

არავინ იქნება ქვეყნად, რომ თავის გამოცდილებით არ იცოდეს სულის თვისება: სულსა აქვს, და სწორედ ამით არის საკვირველი და ყოველგანარსი, — სულსა აქვს უცნაური ნიჭი თითქმის გულცივად განსაჯოს მდგომარეობა, განსაცდელის უკიდურესობამდეც რომ იყოს მისული. ხშირად მოხდება ხოლმე, სასოწარკვეთილი ვნება და უაზღვრო მწუხარება, თავისი სულთმობრძავი გლოვის მონოლოგებშიც კი განსჯის საკითხს და აკამათებს დებულებებს. ლოგიკა ერევა ავონიაში და სილოგიზმის ძაფი ტრიალებს, მაგრამ არა წყდება ამ საშინელებაში. სწორედ ამ მდგომარეობაში იყო მარიუსი.

ასე ჩაფიქრებული, სევდით მოცული, მაგრამ უკვე გადაწყვეტილი დებულებით მიმავალი, მაინც თრთოდა, რომ მოაგონებოდა თავისი განზრახვა. შეჰყურებდა ბარიკადის შინა მხარეს. ჩუმი ხმით ლაპარაკობდნენ აჯანყებულები. არც კი ინძრეოდნენ. თითქმის დუმილი იდგა ბარიკადში, რომელიც ნიშანია ლოდინის უკანასკნელი საფეხურისა. ბარიკადის ზემოდან, მგოთხე სართულის სარკმელიდან, ერთგვარი მათურებელი დასცქერდა იქაურობას, ან მოწმე, რომელიც, ეტყობოდა, ძალიან ყურადმღები უნდა ყოფილიყო; ეს იყო კაბუკის მიერ მოკლული მეკარის თავი, რომელსაც მარიუსი ხედავდა ქვემოდან. ქვებში ჩარჭობილი სანათის ძირიდან ოდნავად ჩანდა ეს მკვდარი თავი. უცნაური სანახავი იყო მკრთალ სინათლეზე ეს გაყვითლებული სახე, უძრავი, განცვიფრებული, თმაბურძგვნილი, თვალდაჰყვებილი, გაშტერებული, რომელსაც პირი დაეღო და დასცქეროდა ბარიკადს თითქოს ცნობისმოყვარეობის დასაკმაყოფილებლად, იტყოდით, ვინც მოკვდა. ის უთვალთვალებს სასიკვდილოდ გამზადებულებსაო. გრძელი ხაზი დასჩნეოდა სისხლისა კედელს სარკმელიდან მეორე სართულის სიმაღლემდე და იქა წყდებოდა.

წიგნი მეთოთხმეტე

სასოფარკვეთილების სიღიაღე

თავი პირველი

ღროზა. პირველი აქტი

ჯერ არავინ მოდიოდა. ათი საათი დაჰკრა სენტ-მერიმ. ანჟოლრასი და კონბფერი დიდი ბარიკადის გასავალთან იხდნენ, თოფები ხელში ეჭირათ, ხმას არ იღებდნენ; ყურს უგდებდნენ, ცდილობდნენ ყური მოეკრათ თუნდა სულ შორეული მიყრუებული ფეხის ხმისათვის.

ამ მკმუნვარე დუმილში უცბად გაისმა ვილაცის მკაფიო, ნორჩი, რაკრაკა სიმღერის ხმა, რომელიც თითქოს სენ-დენის ქუჩიდან მოდიოდა. ეს იყო ხალხური სიმღერის — „მთვარის შუქზე“ — მოტივზე დამღერებული ლექსი, რომლის ყოველი ხანა მამლის ყვილით ბოლოვდება:

ბიუვო. ძმაო, გძინავს?
ჩემს თვალში ცრემლი ბრწყინავს,
ცრემლი მიბრწყინავს თვალებში,
განა არა ჩანს?
გამომიგზავნე ჟანდარში სულის დარაჯად.

ლურჯი, ლურჯი ფარაჯა,
ქუდი გვერდზე სულ...
დაიწიელეს ტყვიებმა:
ყიულიყო...

სიხარულით ხელი ჩამოართვეს ერთმანეთს:

— გავროშია, — თქვა ანჟოლრასმა.

— გვაფრთხილებს, — თქვა კონბფერმა.

ვილაც მორბოდა ბარიკადისკენ, მკვირცხლად, საუყეთესო ჯამბა-

ზის ოსტატობით გადმოძქრა ომნიბუსზე და დაღლილი, ოფლში გაწურული მივარდა ანეოლრასს:

— ჩემი თოფი! აგერ, მოდიან!

შეჟრიალდნენ მუშები; თითქოს ელექტროდენმა დაუარათო. თავის იარაღს ეცნენ ყველანი.

— აი, თუ გინდა, ჩემი თოფი! — უთხრა გავროშს ანეოლრასმა.

— დიდი თოფი მინდა, დიდი! — უპასუხა გავროშმა.

და ქავერის თოფი აიღო.

თითქმის იმ დროსვე მოვიდნენ ბარეკაღზე გუშაგები, უკან მოჰყვინენ გავროშს; ერთი ქუჩის ბოლოში მდგარიყო და მეორე პატარა ბუანდერის ქუჩაზე. პეშერის ქუჩის გუშაგი თავის ალაგას დარჩენილიყო, ისე რომ, ცხადია, ხილისა და ბაზრის მხრივ საშიში არა იყო რა.

შანვრერის ქუჩა ოდნავ იყო განათებული და ისიც იქვე, ბარეკადის წინა მხარეს, სადამდეც კი მისწვდებოდა დროშასთან ამართული ჩირაღდანი.

თავთავის ალაგას იდგნენ ყველანი.

ორმოცდასამი კაცი, რომელთა შორის იყვნენ აგრეთვე ანეოლრასი, კონბფერი, კურფერიაკი, ბოსუე, ჟოლი, ბაორელი და გავროშ დაჩოქილები იდგნენ დიდ ბარეკაღზე; ისე რომ შეეძლოთ ბარეკადის მეორე მხრივაც ეცქირათ; თოფები მზად ჰქონდათ, მომავალი მტრისკენ მიმართული; ხმას არ იღებდნენ, სმენად იყვნენ გადაქცეულნი. ექვსი კაცი კიდევე ფეილისა ჰყავდა „კორინთის“ მეორე და მესამე სართულში, ფანჯრებთან იდგნენ გატენილი თოფებით.

ცოტა ხანი გავიდა კიდევე. მერე ფეხის ხმა მოისმა, ზომიერი, ტლანჭი, მომავალი ჯარისა სენ-ლეს მხრიდან; ჯერ ოდნავ ისმოდა, მერე უფრო და უფრო უახლოვდებოდა და მკაფიო ხდებოდა. იგი მიდიოდა მძიმედ, მაგრამ შეუჩერებლივ, შეუწყვეტლივ, დამშვიდებული და საშინელი ძალით. აღარა ისმოდა რა ამ მოახლოების მეტად. ეს იყო დუმილთან შეერთებული კომანდორის ქანდაკების მძიმე ფეხის ხმა, მაგრამ დღეს ერთის კი არა, მთელი ლეგიონისა. უახლოვდებოდა ჯარი, უახლოვდებოდა და შეჩერდა. ისე ახლო იყო, ეგონათ, — ჯარის სუნთქვა გვესმისო, — ასე ელანდებოდათ ბარეკადელებს. გარკვევით ჯერ არაფერი მოჩანდა, ოღონდ ქუჩის ბოლოში, ბნელში ბზინავდა მრავალი ლითონის წვეტი, ნემსივით წვრილი და ძლივს შესამჩნევი, რომლებიც ისე ინძრეოდნენ, როგორც აუწერელი ფოსფორული ქსელი, ადამიანს რომ უციალებს დახუჭულ თვალებში სწორედ ძილის პირველი მხილულების დროს. ხიშტის ბზინვა

იყო და თოფისლულისა, რომელსაც ოდნავ ხედებოდა ბარიკადის ჩირაღდნის სინათლე.

ცოტა ხანმა კიდევ განვლო ასე მშვიდობიანად, თითქო რაღაცას ელოდა ორივე მხარე, და უცბად ხმა გამოვარდა იმ ჩრდილის სიღრმიდან, მით უფრო ავბედითი, რომ ადამიანი არსადა ჩანდა, და ისე მოისმა, თითქოს თვით წყვილიადს ამოედგას ენა:

— ვინ არის მანდ?

და ამ კითხვასთან ერთად თოფის ჩხარუნის, სასროლად მომართული თოფებისა.

კითხვაზე პასუხი ანეოლრასმა გასცა, ხმამალალი და ამაყი:

— საფრანგეთის რევოლუცია!

— ესროლეთ! — გაისმა ბრძანება.

ელვამ გაანათა მთელი ქუჩა, თითქო უცბად გაღებულ იყოს მღვივანი ბრძმედის. სახური და მყისვე დახურულიყოს.

მეხივით ეცა ბარიკადს. წითელი დროშა ძირს ჩამოვარდა. იმდენად ძლიერი იყო ეს სროლა და იმდენად მკვრივი, რომ ომნიბუსის ხელნის თავიც კი წააქცია. სახლების კედლებს რომ ტყეფა ხედებოდა, ისიც კი ბარიკადში ცვიოდა და რამდენიმე კაცი დასჭრა.

გამყინავი იყო ამ პირველი სროლის შთაბეჭდილება. გაშმაგებული უნდა ყოფილიყო ჯარი, რომ ასეთი მედგარი სროლით დაეწყო იერიში, და ცხადი იყო, შემდეგ უფრო გაძლიერდებოდა. ეჭვი არ იყო, მთელი რაზმი გამოეგზავნათ ორი ბარიკადის ასაღებად.

— ამხანაგებო, — შეჰყვირა კურფეირაკმა, — თოფის წამალს გაუფრთხილდეთ, მოვიცადოთ, ცოტა წინ წამოიწიონ, რომ პასუხი მივცეთ.

— და უპირველეს ყოვლისა, — თქვა ანეოლრასმა, — ავმართოთ ჩვენი დროშა.

და ხელში აიღო დროშა, რომელიც მის გვერდით დავარდნილიყო.

გარედან თოფის ზუმბის ჩხაკუნის ისმოდა; თოფსა სტენიდა ჯარი.

— აბა, ვინ არის აქ ყოჩალი ბიჭი! — დაიძახა ანეოლრასმა, — ვინ ააფრიალებს ჩვენს დროშას?

ხმა არავინ ამოიღო. ბარიკადის მალლობზე ასვლა, რაც მთელ რაზმსა ჰქონდა მიზნად და ბრძანებასლა ელოდა, რომ კიდევ ესროლა, უეჭველი სიკვდილი იყო. ძალიან კარგი ვაუკაცეც კი ყოყმანობს ხოლმე; თავგანწირვაზე რომ მიდგება საქმე. თვითონ ანეოლრასიც აკანკალდა ერთ წამს.

— მაშ არავინ არის?

დ რ ო შ ა . მ ე ო რ ა ა მ ბ ი

რაკი „კორინთში“ მივიდნენ და დაიწყეს ბარიკადის შენება, ყურადღება აღარავის მიუქცევია მაბეფისთვის, თუმც სულ იქ იყო. დუქნის პირველი სართულის დარბაზში შევიდა და დახლში დაჯდა. იჯდა იქ და თავის ფიქრებით მოცულს აღარა ესმოდა რა. ისე იყო გაშტერებული, თითქოს აღარც თვალთ უქრის, აღარც ყურთო. ორჯერ-სამჯერ მიუახლოვდნენ კურფეირაკი და სხვა ამხანაგები, უთხრეს, რა საშინელ ალაგს იყო და რა მოელოდა იქ მყოფთ, სთხოვდნენ, — შინ წასულიყო, მაგრამ ისე იყო გატაცებული, რომ აღარაფერი ეყურებოდა. თავს რომ დაანებებდნენ, ააცმაცუნებდა ხოლმე ტუჩებს, თითქოს თავის თავს ელაპარაკებო, მაგრამ როგორც ხმას გასცემდა ვინმე, პირს მოკუმავდა და თვალებიც მკვდრისა უხდებოდა. რომ დაჯდა, მერე აღარც კი განძრეულა, — ხელები მუხლებზე დაეყრდნო და წინ წაეწია დახრილი თავი, თითქოს უფსკრულს ჩასცქერისო. მკვდარივით იჯდა, არ შეუცვლია ეს მდგომარეობა; ცხადი იყო, შორს უნდა ყოფილიყო იმისი ფიქრი. როდესაც ყველა თავთავის ალაგს იდგა იარაღით და ჯარის მოსაგერიებლად იარაღს იმაგრებდა, ქვემო სართულის დაბალ დარბაზში აღარვინ დარჩენილა, გარდა ბოძზე მიკრული ხელ-ფეხგაბაწრული ჟავერისა, მისი დარაჯის, ერთი ყმაწვილი ბიჭისა შიშველი ხმლით ხელში და მოხუცებული მაბეფისა. სროლა რომ გაისმა იერიშის დასაწყისად, ისიც შეხტა, თითქო გამოიღვიძა, უცბად წამოდგა, გაიარა დარბაზი და იმ წამს, როდესაც ანეოლრასმა გაიმეორა თავისი კითხვა: — მაშ არავინ არისო, — დუქნის კარიდან გამოჩნდა მაბეფი.

ამ მოხუცებულის დანახვამ ააღელვა აჯანყებულები. ყვირილი გაისმა:

— ხმოსანთაგანი არის! კონვენტის წევრია! ხალხის წარმომადგენელი!

ადვილი შესაძლებელია, რომ იმას ამ ყვირილისა არაფერი ესმოდა.

პირდაპირ ანეოლრასისკენ წავიდა. მივიდა, ხელიდან გამოგლიჯა დროშა ანეოლრასს, რომელმაც შიშით უკან დაიწია, და ბარიკადის ქვაყრილისკენ წავიდა. ახლო ვერავინ მიეკარა, ვერც შეაყენეს, ვერც უშველეს; თავის ცანცარით მიიწევდა წინ ოთხმოცი წლის მოხუცებული, ნელ-ნელა ადიოდა ქვაყრილზე. იმდენად გულსაკლავი იყო ეს სურათი და იმდენად დიდებული, რომ უცბად შესძახეს ბარიკადელებმა, — ქუდი მოიხადეთო! — ქვაყრილს კიბესავით ჰქონდა

დატანებული მერყევი საფეხურები და ძლივს იმაგრებდა ფეხს მოხუცებული, თოვლივით თეთრი თმა, მიხრწნილი სახე, დიდი დასერილი, გადაშლილი შუბლი, ღრმად ჩამჯდარი, მიმკვდარებული თვალი, განცვიფრებული ღია პირი, მისუსტებული ხელი, რომელშიაც, დროშა ეჭირა — ისე მოჩანდა ბნელში და ისე ფართოდებოდა სანათის სისხლისფერ სინათლეში, რომ ოთხმოცდაცამეტის აჩრდილად ეჩვენა ყველას, მიწის წიაღიდან ამოსული ტერორის დროშით ხელში.

ერთი საფეხურიდა აკლდა, რომ მწვერვალზე შემდგარიყო. როდესაც ეს საშინელი და მთრთოლვარე აჩრდილი, ძლივს რომ იმაგრებდა ფეხს ქვებზე, წინ აღემართა ათას-ორას იმისკენ დამიზნებულ უხილავ თოფს და პირისპირ დაუდგა სიკვდილს, თითქოს იმაზე უფრო ძლიერი ყოფილიყოს, მთელმა ბარიკადმა იმ სიბნელეში მიიღო რაღაც ზებუნებრივი ბუმბერაზის სახე.

ისეთი დუმილი იდგა, რომელსაც მხოლოდ სასწაულებრივი რამ გამოიწვევს ხოლმე.

ამ დუმილში დროშა ააფრიალა მოხუცებულმა და შეჰყვირა:

— რესპუბლიკას გაუმარჯოს! რესპუბლიკას გაუმარჯოს! ძმობა! თანასწორობა და სიკვდილი!

ჩურჩული მოესმათ ბარიკადში მყოფთ; ჩუმი და სწრაფი, როგორც ხშირად მღვდელმა იცის, ლოცვის გათავება რომ ეჩქარება. ალბათ პოლიციის კომისარი იყო და რილაცის ასრულებას მოითხოვდა ჯარისაგან.

ცოტა ხანს უკან იგივე მქუხარე ხმა გაისმა, რომელმაც წელანვინ არის მანდო? — იკითხა.

— წადით მანდედან!

ფერმიხდილი იდგა ბ. მაბეფი, თვალებში თავგანწირულის ალი უბრწყინავდა. ისევ მალლა ასწია დროშა და დაიყვირა:

— რესპუბლიკას გაუმარჯოს!

— ესროლეთ! — გაისმა იგივე ხმა.

ზარბაზნის ფინდიხივით ეცა ბარიკადს ეს მეორე ბათქი.

მუხლი მოეკეცა მოხუცებულს. მერე ისევ წელში გაიმართა, ხელიდან გაუვარდა დროშა და თვით უკან გადმოვარდა. პირაღმა დაეცა გულხელდაკრეფილი, თითქოს გაქვევებული ყოფილიყო.

სისხლის ღვარი სდიოდა გულიდან, გაყვითლებული, დაღონებული თვალთ შესტკეროდა ზეკას.

უზენაესი ალტაცება მოერევა ხოლმე ადამიანს ზოგ შემთხვევაში და თავის თავსაც კი დაავიწყებს. ამგვარადვე იყვნენ ალტაცებულნი ბარიკადელები და მოწიწებით აღსავსე კრძალვით შემოეხვივნენ მკვდარს.

— ზეკაცები იყვნენ მეფის მკვლელები! — თქვა ანეოლრასმა.
კურფერაკმა პირი მიადო ყურზე და წასჩურჩულა:

— მარტო შენ გეუბნები: ნუ შევანელებთ ამ ალტაცებას, ამას მეფის მკვლელებისა არა სცხია რა. ვიცნობ, ვინ არის, მამეფია. არ ვიცი, დღეს რა მოუვიდა, და ერთობ კი გამოტყინებული ბებერი იყო. ჯერ ამის თავს დახედე შენა.

— თავი გამოტყინებული ჰქონია, გული კი ბრუტოსისა. — უბასუხა ანეოლრასმა და მერე შესძახა: — მოქალაქენო! ხედავთ, რა მაგალითს გვაძლევს ყმაწვილებს მოხუცებული! ჩვენ ვერა ვბედავდით, ის შემოგვიერთდა! ჩვენ უკან ვიხევდით, ის წინ მიიწევდა! აი, რას ასწავლის შიშით ათრთოლებულს სიბერით ათრთოლებულსა წმინდა არის ეს მოხუცებული სამშობლოს წინაშე. დიდი ხნის ცხოვრება ხვდა წილად და ბრწყინვალე სიკვდილი, ახლა მივასვენოთ სადმე მიცვალებული და ისე დაიცვას ყველა ჩვენგანმა ეს მკვდარი მოხუცებული, როგორც თავის მშობელ მამას დაიცავდა ცოცხალს. ჩვენთან იყოს ეს თავდადებული და ისე გავმაგრდეთ მისი მაგალითით, რომ დაუმარცხებლად და აუღებლად გავხადოთ ეს ბარკადი.

ჩუმი, სამგლოვიარო ჩურჩული მოჰყვა ამ სიტყვას სრული თანხმობის ნიშნად.

დაიხარა ანეოლრასი, ასწია მოკლულის თავი და ემთხვია. მერე ხელები გაუშალა, ნაზად ასწია, თითქოს ეშინია, — არა ვატყინო. რაო — სერთუი გახადა, დაანახვა ყველას გასისხლიანებული ნახვრეტი ტყვიებისა და თქვა:

— ახლა ეს იყოს ჩვენი დროშა.

თ ა ვ ი მ ე ს ა მ ე

ქარბს იზამდა გავროში, რომ ანეოლრასის უაზხანა აელო

საბრალო მამეფს ერთი გრძელი შავი შალი გადააფარეს მედუქნის ქერივისა. საკაცე მოაწყო თოფებით ექვსმა კაცმა, ზედ დაასვენეს ცხენდარი, ქუდები მოიხადეს და გლოვის ნელი ნაბიჯით ქვემო სართულის დარბაზში დაასვენეს ღიდ მაგიდაზე.

სავსებით შეპყრობილთ მოკლულისადმი პატივისცემის წმინდა მოვალეობის ასრულებით, აღარც კი აგონდებოდათ თავიანთი მდგომარეობა და განსაცდელი.

უავერის გვერდზე რომ გაატარეს მიცვალებული, ანეოლრასი მიუბრუნდა ჯაშუშს და უთხრა:

— შენა? შენც ახლავე!

მხოლოდ გავროში არ მოსცილებია თავის ალაგს და თვალყურს ადევნებდა ჯარის მოძრაობას. ისე ეჩვენებოდა, თითქოს ჩუმად, მგლის სიფრთხილით მიიწევდნენ ჯარისკაცები ბარიკადისკენ, და უცბად დაიყვირა:

— ფრთხილად იყავით!

კურფეირაკი, ანჟოლრასი, ჟან პრუვერი, კონბფერი, ჟოლი, ბაორელი, ბოსუე, ყველანი გაცვივდნენ დუქნიდან. ცოტა კიდევ და გვიანლა იქნებოდა, ვეღარ დაიცავდნენ ბარიკადს. ხიშტების ტალღა შემოხვეოდა აჯანყებულების სიმაგრეს და ზედ იწევდა. ზორბა ბიჭები იყვნენ წინა მწკრივში და თამამად სთელავდნენ დაბრკოლებას; ზოგი ომნიბუსზე ძვრებოდა, ზოგი ბარიკადის ვიწრო შესავალით მოძვრებოდა; წინ მოეგდოთ გამენი, აწვებოდნენ, და ისიც უკან იხვედა, მაგრამ კი არ გაუბრბოდა.

გადამწყვეტი წუთი იყო. პირველი ხანა წყალდიდობისა, როდესაც უცბად მოვარდება წყალი, საგუბარს აავსებს და ზედ გადაივლის. ერთი წამი კიდევ და ჯარის ხელში იქნებოდა ბარიკადი.

როგორც თავი შეყო ერთმა გვარდიელმა ბარიკადში, მაშინვე თოფი სტყორცნა ბაორელმა და ძირს დასცა. მეორემ ხიშტი ატაკა ბაორელს და გვერდზე მიუწვინა მოკლულ ამხანაგს. ერთს კიდევ კურფეირაკი წაექცია, რომელიც ყვიროდა, — მომხედეთო! — ერთი უშველებელი, ბუმბერაზივით ახოვანი გავროშისკენ მიიწევდა წინ გაწვდილი ხიშტით. იმანაც თავის პატარა ხელებით მოიმარჯვა ჟავერის უშველებელი თოფი, შიგ პირში დაუმიზნა იმ აყლაყუდას და დასწია ჩახმახი. არ გავარდა თოფი, ჟავერს თოფი არ გაეტენა. გვარდიელს სიცილი წასკდა და ხიშტით წაიწია გავროშისკენ.

ჯერ გამენამდე არ მისულიყო ხიშტის წვერი, რომ თოფი ხელიდან გაუვარდა ბუმბერაზს; შიგ შუბლში მოხვდა ტყვია და პირადმა დაეშვა მიწაზე. მეორე ტყვია გულში მოხვდა და ძირს დასცა ის გვარდიელი, რომელსაც კურფეირაკი წაექცია.

მარიუსის დამბაჩისა იყო ეს ორივე ტყვია, იგი ის იყო, შესულიყო ბარიკადზე.

თ ა ვ ი მ ა ო თ ხ ე

თოფის წამლის კასრი

ისევ ისე მიკუნჭული იჯდა მარიუსი მონდეტურის ქუჩის კუთხეში და იქიდან დაინახა ამ ბრძოლის დასაწყისი. ჯერაც არ იცოდა, როგორ მოიქცეოდა, და თრთოლა ერგოდა. მაგრამ დიდხანს ვერ გაუძლო იმ ედუშალ ძლევამოსილ ხმას, რომელიც თითქო უფსკრულ-

ლის ძირიდან მოესმოდა. ერთბაშად გაათავა ყოველი ყოყმანი, როდესაც დაინახა მოხუცებული მამბეფის მოკვლა, ეს სავალალო გაშოცანა, — ბაორელის დაღუპვა, კურფეირაკის ძახილი, — მომხედეთო! — მოსაკლავად დევნილი გამენი, განსაცდელში მყოფი სხვა ამხანაგები. გაშმაგებული ჩაერია ბრძოლაში ყვეერისეულ დამბაჩე-ბით. ერთი სროლით გავროში გადაარჩინა, მეორით კურფეირაკი.

სროლის ატეხას და დაქრილი ჯარისკაცების ყვირილს მოჰყვა თავდამსხმელების გაძლიერებული იერიში. აქ იყენენ ქალაქის თვით-მმართველობის ჯარისკაცებიც, ქვეითი ჯარიც, გარეუბნელი ეროვნული გვარდიელებიც. ხიშტგაწვდილი მიიწევდა ყველა ბარიკადისკენ. ქვაყრილის სიმაღლის ორი მესამედი დაიპირეს უკვე. მაგრამ ბარიკადში ჩახტომას კი ვერა ბედავდნენ, ეტყობოდათ, ეშინოდათ ხაფანგში არ ჩავცვივდეთო, — ისე დასცქეროდნენ მიბნელებული ბარიკადის შიდა მხარეს, თითქოს ლომების ბუნაგი ეგულებოდათ იქ. ჩირადღნის სინათლეზე ხიშტებილა ჩანდა ყველგან, სამხედრო ბალნიანი ქუდები და გაცოფებული ფრთხილი სახეები.

უიარაღოდ დარჩა მარიუსი, დამბაჩეები გადაყარა, მაგრამ დაბალ დარბაზში კარებთან პატარა კასრი დაინახა თოფის წამლით სავსე.

კასრისკენ რომ მიბრუნდა, ამ დროს თოფი დაუმიზნა ერთმა გვარდიელმა. ის იყო, უნდა ესროლა, რომ ერთი ხელი ეცა თოფის ლულას და პირი შეუკრა. ეს იყო ყმაწვილი მუშა, ფერმკრთალი, ხავერდის შარვლიანი. გავარდა თოფი, ხელში გაუარა მუშას და იქნება გულშიც. რადგან იქვე წააქცია. მარიუსი გადარჩა. ისეთ სქელ კვამლში მოხდა ეს ყოველივე, რომ გონებით თუ დაინახავდა ამას იქ მყოფი და არა თვალით. ამ დროს მარიუსი დაბალ დარბაზში აპირებდა შესვლას და ყურადღება არ მიაქცია, თუმცა იმისკენ მომიზნებული თოფიც დაინახა, ლულის პირზე მიდებული ხელიც და თოფის გასროლაც. მაგრამ ამგვარ გაჭირვებაში რომ ჩაეარდება კაცი, ისე სწრაფად გაუარბის თვალწინ ეს სურათები, რომ შეუძლებელია მათი მიღევნა. შავი ღრუბლით არის მოცული ამ დროს ყველაფერი და ძნელად გასარკვევი.

ასე საჩქაროდ მტრის შემოსევას არ მოელოდნენ აჯანყებულები, მაგრამ არც შეშინდნენ. შეეკრბნენ ყველანი. ანჟოლრასმა შეჰყვირა: — მოითმინეთ! უმიზნოდ სროლა არავინ გაბედოს! — და მართლაც, ერთ ხანად ისე მკვირვად შეჯგუფულიყვნენ, რომ შეიძლებოდა ერთმანეთისთვის ეკრათ უმიზნოდ გასროლილი თოფი. ახლა კი უმეტესი ნაწილი მეორე საართულის ფანჯრებთან იდგა და მტერს ზემოდან მოჰქცევოდა. უფრო შეგნებულები კი და იმათგან ანჟოლრასი, კურფეირაკი, უან პრუვერი და კონბფერი ამაყად მიჰყუდებოდ-

ნენ ბარიკადის ბოლოში ამართულ სახლის კედელს, სრულიად დაუფარავად და წინ უდგნენ ჯარისკაცებს და გვარდიელებს, რომლებსაც უკვე დაეჭირათ ბარიკადის ქვაყრილი.

აუჩქარებლად წარმოებდა ეს ყველაფერი, იმ უცნაური და მუქარით სავსე სიტუაციით, რომელიც წინ უძღვის ხელჩართულ ბრძოლას. დამიზნებული თოფი ეჭირა ორივე მხარეს და ისე ახლო უდგნენ ერთმანეთს, რომ ლაპარაკსაც მოახერხებდნენ, რომ მოენდომებინათ. იმ წერტილს რომ მიაღწიეს, როდესაც ერთი ნაპერწკალიდა აკლდა ხმლის ამოღებას, ერთმა მსხვილგპოლექტიანმა წინ წამოსწია თავისი ხმალი და დაუძახა:

— დაჰყარეთ იარაღი!

— ესროლეთ! — დაიძახა ანეოლრასმა.

ერთად გაისმა ორივე მხრივ სროლა და კვამლი მოედო არემარეს. მწარე, მახრჩობელა კვამლმა დაფარა იქაურობა, გაისმა კენესა და გმინვა დაჰკრილებისა და მომაკვდავებისა.

როდესაც გაიშალა კვამლი, ორივე მხარეს ისევ მაგრად იდგნენ მებრძოლნი, ისევ თავის ალაგას და თოფებს სტენიდნენ.

უცბად გაისმა ქუხილივით მგრგვინავი ხმა:

— შორს აქედან, თორემ ავაფეთქებ ამ ბარიკადს!

ყველა იქით მიბრუნდა, საიდანაც ეს ხმა გაისმა.

დაბალ დარბაზში შესულიყო მარიუსი, აეწია თოფის წამლის კასრი, მერე კვამლის ბურუსით ესარგებლა იმ სიბნელეში და ქვაფენილზე იმ ქვის გალიამდე მიმძვრალიყო, სადაც ჩირალდანი იყო გამაგრებული. სანათი ამოიღო, იმის მაგივრად შიგ კასრი ჩადო, თოფის წამლით სავსე, ძირი გატეხა კასრისა, რომელიც საკვირველი მორჩილებით დანებდა მის წვეტიან ქვას, ქვა ჩაურჭო გატეხილ ძირში. ისე სწრაფად მოაგვარა ეს საქმე მარიუსმა, რომ სხვა დროს იქნება დაღუნვისა და წელში გამართვისთვის უფრო მეტი დრო მოენდომებინა. შეშინებულნი, განცვიფრებულნი შესცქეროდნენ ყველანი, — მთავრობისა და ქალაქის გვარდიელები, ჯარისკაცები, ოფიცრები, — ბარიკადის ბოლოში მიკუნჭულიყვნენ და თვალს ველარ აშორებდნენ ქვაყრილზე გამოჭიმულს, ხელში ანთებული სანათით ავბედითი გადაწყვეტილებით აღსავსე ამაყ ყმაწვილ კაცს, რომელსაც ცეცხლი ეჭირა ხელში და მზად იყო ის ცეცხლი თოფის წამლის გატეხილ კასრისთვის მიეცა. იდგა და გაჰყვიროდა:

— გამეცალეთ აქედან, თორემ ავაფეთქებ ბარიკადს!

მარიუსი ამ ბარიკადზე ოთხმოცი წლის მოხუცის შემდეგ. ძველი რევოლუციის შემდეგ, ახალი რევოლუციის განსახიერებას წარმოადგენდა.

— ბარიკადს ააფეთქებ და შენ თავსაც! — შეუტია ერთმა ათის-
თავმა.

— ვიცი! — მიუგო მარიუსმა.

და თოფის წამლისკენ წაიღო ცეცხლი.

მაგრამ აღარავინ ჩანდა ქვაყრილზე. ჯარს ისე მიეტოვებინა თავისი დაჭრილები და მკვდრები, არეულად, უმწყობროდ მიეშურებოდა ქუჩის ბოლოსკენ და იქ იკარგებოდა ბნელ ღამეში, გარბოდნენ, რომ შორს ყოფილიყვნენ აფეთქებისაგან.

ბარიკადი გადაარჩა.

თ ა ვ ი მ ა ხ უ თ ი

ჟან კრუვერის ლექსის ბოლო

მარიუსს შემოეხვივნენ ყველანი, კურფეირაკმა გულში ჩაიკრა.

— ესეც შენა!

— რა ბედნიერებაა! — ამბობდა კონბფერი.

— სწორედ დროზე გამოჩნდი! — წამოიძახა ბოსუემ.

— მკვდარი ვიქნებოდი ახლა, შენ რომ არა, — ეუბნებოდა მადლობით კურფეირაკი.

— უთქვენოდ მეც ფეხებს გავფშვიკავდი, — სიტყვა ჩაურთო გავროშმა.

— ვინა გეყავს მთავარსარდლად? — იკითხა მარიუსმა.

— ახლა შენ! — მიუგო ანჟოლრასმა.

მთელი დღე ბრძმედი ენთო ტვინში მარიუსს და ახლა ქარიშხალი აუვარდა. თავში უგრიალებდა ეს ქარიშხალი, მაგრამ იმას ეგონა, იმის გარეშე იყო ის და თვით მას მიაჭროლებდა; მარიუსს ეგონა, უკვე დიდი მანძილი აშორებდა სიცოცხლეს. ორი თვის ბრწყინვალეობით და ნეტარებით სავსე ბედნიერება საზარელი უფსკრულით გათავებულებოდა. კოზეტი დაკარგული ჰყავდა. მამბფეს ხედავდა, თავგანწირულს რესპუბლიკისთვის, თვით ბარიკადზე იმყოფებოდა და აჯანყებულთ ბელადი გამხდარიყო. ყოველივე ეს რაღაც საშინელ კომმარად ეჩვენებოდა. ეხლა ცდილობდა დარწმუნებულყოფილიყო, რომ მოჩვენება კი არა, სინამდვილე იყო მის ირგვლივ, რომ იგი სრულ რეალობაში იმყოფებოდა. ჯერ ძალიან ცოტა ხანი ეცხოვრა მარიუსს და არ იცოდა ერთი უბრალო ჰუმბარიტება, რომ შეუძლებელისთანა საშინელი სხვა არა არის რა, საჭიროა ყოველთვის გათვალისწინებული გეგმონდეს მოულოდნელი.

ისე იყო ამ ფიქრებით გატაცებული, რომ ვერც კი იცნო ქავერი, რომელიც მაგზად იყო მიკრული ბოძზე და თავი არ გაუხსოვებია ამ იერიშის და ბრძოლის განმავლობაში. შეპყურებდა მის თვალწინ აშლილ რევოლუციის მძვინვარებას, წამებულის მორჩილებით და მსაჯულის მედიდურობით.

ჯარი ისევ ისე შორს იდგა. შორიდან ისმოდა, ქუჩის ბოლოდან მისი მოძრაობა და ქოთქოთი, მაგრამ ბარიკადისკენ კი აღარ მოიწვედნენ, იქნებ იმიტომ, რომ ბრძანებას ელოდნენ, ან არადა ახალ ჯარს დასახმარებლად, რომ უფრო მედგრად დასცემოდნენ ამ მიუვალ სიმაგრეს. აჯანყებულებმა გუშაგები დააყენეს, ზოგი კიდევ, სამედონო ფაკულტეტის სტუდენტები დაჭრილების მოვლას შეუდგნენ და ჭრილობების შეხვევას.

დუქნიდან სულ გამოალაგეს რაც მაგიდები იყო. სამილა ლატოვეს სახლში, ორზე ტყვია-წამალი და ფილთა ელაგა. ერთზე კიდევ მკვდარი მახეფი ესვენა. ამ მაგიდებით გაამაგრეს ბარიკადი. დაბალ ღარბაზში დუქნის პატრონის და მისი გოგოების ლეიბები გაშალეს და ზეჯ დააწვინეს დაჭრილები. რაც შეეხება საწყალ ქალებს, რომლებიც „კორინთში“ ცხოვრობდნენ, უშლუს ქერივს და იმის მსახურებს, ისინი სადღაც მიმალულიყვნენ და მერე შემთხვევით იპოვეს სარდაფში მოკუნტულები.

ერთი გულსაკლავი გარემოება მაინც ჩამოერია ბარიკადის სიხარულში და გლოვის თალხი მოჰფინა ამხანაგების გულს.

შეამოწმეს რიცხვი და აღმოჩნდა, რომ ერთი აკლდათ, მერე ვინ? ერთი თავგანწირულთაგანი, ყველას საყვარელი მეგობარი, ქან პრუვერი აკლდათ, დაჭრილებში ეძებეს, არ იყო; არც მკვდრებში აღმოჩნდა. ცხადია, ტყვედ ჩაუუვარდებოდათ.

მაშინ კონბფერმა მიმართა ანჟოლრასს:

— იმათ ჩვენი მეგობარი ჰყავთ, ჩვენ იმათი მოხელე. ძალიან გინდა ამ ჯაშუშის მოკვლა?

— დიახ, ძალიან, — უპასუხა ანჟოლრასმა, — მაგრამ უფრო ნაკლებად, ვიდრე პრუვერის გადარჩენა.

დაბალ ღარბაზში იყო ეს ბაასი, იმ ბოძთან, რომელზედაც ქავერი იყო მიკრული.

— რა გითხრა, იცი? — განაგრძო კონბფერმა. — ამ ჯოხზე მივაბამ ჩემს ცხვირსახოცს და ელჩად მივალ ჯართან. ვთხოვ მიიღონ თავიანთი ჯაშუში და ჩვენ ჩვენი დაგვიბრუნონ.

— ყური მიუგდე, — უთხრა ანჟოლრასმა და ხელი დაადო მხარზე.

ქუჩის ბოლოდან იარაღის წკრიალი ისმოდა. უმნიშვნელო არ უნდა ყრფილიყო ეს მოძრაობა.

მედგარი ხმა შემოესმათ:

— გაუმარჯოს საფრანგეთს! გაუმარჯოს მომავალს!

მაშინვე იცნეს ჟან პრუვერის ხმა.

იელვა ბნელში და თოფიც გავარდა.

კვლავ მიჩუმდა ყველაფერი.

— მოჰკლეს, — შეჰყვირა კონფერმა.

ჟავერს გადახედა ანჟოლრასმა და უთხრა:

— შენმა მეგობრებმა თვით ავიგეს ანდერძი.

თ ა ვ ი მ ე ე მ ს ე

მწარე სიცოცხლე, მწარე სიკვდილი

ერთი თავისებურება აქვს ამგვარ ომს: საერთოდ ბარიკადის ასაღებად მიმავალი ჯარი პირდაპირი გზით მიდის, არ ჩაუხვევს მარცხნივ, ან მარჯვნივ, ან იმიტომ, რომ ჩასაფრებულებისა ეშინია, ან იმიტომ, რომ ერიდება დაკლაკნილ ქუჩებს. აჯანყებულების მთელი ყურადღება მიქცეული იყო დიდ ბარიკადაზე, რომელიც, ცხადი იყო, მიზანში ამოეღო მთავრობის ჯარს და ადრე იქნებოდა, თუ გვიან, ისევ აქეთ წამოვიდოდა მთელი თავისი ძალით. მაგრამ მარიუსს პატარა ბარიკადიც მოაგონდა და იმის დასათვალისწინებლად წავიდა. ცარიელი იყო იქაურობა, ერთ ჰრაქის ანაბარად იყო მიტოვებული, რომელიც ძლივსღა ბეუტავდა ქვებში.

გასინჯა იქაურობა, გამოსვლა დააპირა, რომ თავისი სახელი გაიგონა, მისუსტებული ხმით წარმოთქმული:

— ბატონო მარიუს!

შეკრთა, რადგან მაშინვე იცნო ეს ხმა, იგივე, რომლითაც ორი საათის წინ პლუმეს ქუჩაში მომართა ვილაკამ და უთხრა, — „ამხანაგები გელოდებიანო“.

მაგრამ ეს ხმა უკვე სუსტ ქროლვად მოისმოდა.

მიიხედ-მოიხედა, ვერავინ დაინახა.

„მომესმაო“, იფიქრა, იმოდენი რამ გამოვიარე ამ ორ დღეში, ისე დამექანცა გონება, რომ ნამდვილი და ლანდი ველარ გამირჩევია ერთმანეთისაგანაო“, — გამოსავლისკენ გადმოდგა ერთი ნაბიჯი და ხელახლა მოესმა:

— ბატონო მარიუს!

ახლა კი ეჭვი უადგილო იყო. ცხადად გაიგონა თავისი სახელი. მიიხედ-მოიხედა. არავინ იყო.

— თქვენ ფეხთან, ბატონო.

დაიღუნა. ვიღაც დაინასა ბნელში; მიწაზე ეგდო და იმისკენ მი-
ცოცავდა.

ჭრაქის სინათლეზე ძლივს გაარჩია ყმაწვილი მუშა, ხალათი
და უბრალო ხავერდის დახეული შარვალი ეცვა, ფეხშიშველი იყო.
ჩვე სისხლის გუბე იდგა. გაყვითლებული, მომაკვდავის სახე შეს-
ტყეროდა და ცდილობდა წამოეწია როგორმე.

— ვერა მცნობთ, განა?

— ვერა.

— ეპონინი გახლავართ.

მაშინვე ძირს დაინასა მარიუსი და იცნო კაცის ტანისამოსში ჩა-
ცმული ეპონინი.

— აქ რას აკეთებთ?

— ვკვდები, — მწარედ ამოიკენესა ეპონინმა.

არის სიტყვა, ან შემთხვევა, რომელიც ფეხზე წამოაყენებს და-
ვრომილს. შიგ გულში ეცა ეს სიტყვა მარიუსს და შეჰყვირა:

— დაჭრილი ხართ? მომითმინეთ, ეხლავე დარბაზში შეგიყვანთ.
ჭრილობებს შეგიხვევთ. ძალიანა ხართ დაჭრილი? როგორ აგიყვა-
ნოთ, რომ არაფერი გატკინოთ? რა გტკივათ? აჰა, ღმერთო! გიშვე-
ლით, ჭრილობას შეგიხვევთ! აქ რამ მოგიყვანათ?

და სცადა ხელი მოეხვია როგორმე, რომ აეყვანა.

ამასობაში მის ხელს შეეხო.

ეტკინა ხელი და სუსტად შეჰკივლა ეპონინმა.

— ძალიან გატკინეთ?

— ცოტად, არა მიშავს რა.

— მაგრამ როგორ? მე ამ ხელის მეტს არას შევხებია.

ხელი აიწია გოგომ მარიუსის თვალებისკენ: შავად გახვრეტილი
ჭქონდა ხელის გული.

— რა მოგივიდათ? რაზე დაიჭერით ხელი?

— გახვრეტილია.

— გახვრეტილი?

— დიახ.

— რითი?

— ტყვიით.

— როგორ?

— ვერ დაინახეთ წელან ის თოფი, თქვენ რომ დაგიმიზნეს?

— დიახ, დავინახე, და ვიღაცის ხელი, ლულის პარს რომ და-
ფარა.

— ჩემი ხელი იყო.

კანკალი დაიწყო მარიუსმა.

— რა სიგიჟე ჩაგიდენიათ! საბრალო გოგონა! მაგრამ მით კუკეთესი! ძალიან გადარჩენილხართ, თუ ამის მეტი არაფერია. მოითმინეთ, ერთი აგიყვანოთ. ლოგინში ჩაგაწვინოთ, ხელს შეგიხვევენ. ამგვარი ჭრილობისაგან რომ კვდებოდეს კაცი, ცოცხალი აღარავინ გადარჩებოდა.

ეპონინმა ძლივს წაიბუტბუტა:

— ხელში გამიარა ტყვიამ, მაგრამ ზურგიდან გავიდა. გვიანდა არის, ამოა იქნება აქედან ჩემი დაძვრა. მე მოგასხენებთ, როგორ შეიძლება ჩემი ჭრილობის შეხვევა, თქვენ უფრო კარგად შემიხვეეთ, ვიდრე კარგი ექიმი. აი, აქვე დაბრძანდით. ჩემთან, ამ ქვაზე.

დაჯდა მარიუსი. ეპონინმა მუხლებზე დაადო თავი, თვალი მოარიდა მარიუსს და აღტაცებით წამოიძახა:

— ოჰ. რა კარგია! რა კარგადა ვარ! ძლივს! დამშვილდა გული, აღარა მაწუხებს რა.

ცოტახანს გაჩუმებული იყო. მერე მარიუსისკენ მიიღო პირი და უთხრა:

— მინდა რამ გითხრათ, ბატონო მარიუს. გულს მიწყულულებდა თქვენი სიარული პლუმეს ქუჩაზე, ბაღში რომ შეძვრებოდით ხოლმე. ჩემი სისულელე იყო, რა თქმა უნდა, რადგან მე თვითონ დაგანახვეთ იმათი სახლი. და ისიც უნდა მცოდნოდა, რომ თქვენისთანა ყმაწვილი კაცი...

სევდით სავეს სულ სხვა ადგა ენის წვერზე, მაგრამ თავი შეიკავა და გულსაკლავი ღიმილით უთხრა:

— მახინჯად გეჩვენებოდით განა?

შემდეგ განაგრძო:

— იცით, ბატონო მარიუს, წასულია თქვენი საქმე. აქედან ცოცხალი ველარავინ გავა, თქვენი ბარიკადიდან. თქვენ აქ მე მოგიყვანეთ, იცით? სიკვდილის კარსა დგებართ. დარწმუნებული ვარ, და მაინც, როცა დავინახე თქვენკენ მომიზნებული თოფი, ხელი დავაფარე ლულის პირს, რომ გადამერჩინეთ. უცნაური რამ ყოფილა ქალის გული! ალბათ იმიტომ, რომ გადაწყვეტილი მქონდა, მე უნდა მოემკვდარიყავ თქვენზე უწინ. ამ ტყვიამ რომ გამიარა, აქეთ გამოვცოცდი, არავის დაუვნახივარ, თორემ ამწვედნენ და დამაწვენდნენ სადმე. თქვენ გელოდით, სულ იმის ფიქრში ვიყავ. მოხვიდოდით, თუ არა. ოჰ! რომ იცოდეთ, ამ ხალათს ვგლეჯდი კბილით, ისე ვიტანჯებოდი. აი, ესლა კი კარგადა ვარ. გახსოვთ, თქვენ ოთახში რომ შემოვედი და თქვენს სარკეში ვიყურებოდი? ან კიდევ ბულვარზე რომ დაგიხვდით გოგოებთან ერთად? რა ტკბილად გალობდნენ ჩიტები! ღიღი ხანი არ არის მას შემდეგ, ხუთი ფრანკი ჩამიღეთ ხელში

და უარი გტკიცეთ. — მე თქვენი ფული არ მინდა-მეთქი. შერე, აი-
ღეთ ეს ფული, თუ დაგეკარგათ? მგონია, მდიდარი არ უნდა იყოთ.
ფიქრადაც არ მომივიდა მეთქვა, რომ აგეღოთ. მშვენიერი დღე იყო,
მზე იდგა. გამთბარი იყო ქვეყანა, გახსოვთ ბატონო მარიუს? ოჰ, რა
ბედნიერი ვარ! ყველანი დაიხოცებიან!

შეშლილსა ჰგავდა საცოდავი მომაკედავი. ხალათი დახეოდა.
შიშველი მკერდი უჩანდა. ლაპარაკში გულზე იდებდა ტყვიით გახვ-
რეტილ ხელს, დაწყულულებულ, ტყვიითვე გახვრეტილ გულზე, საი-
დანაც ხანგამოშვებით თქრიალით სდიოდა სისხლი, თითქო ონკანი
მოუშვეს კასრს და ღვინო წამოვიდაო.

ღრმა თანაგრძნობით უსმენდა მარიუსი ამ მწარე სიცოცხლით
დატანჯულ არსებას.

— ოჰ! — შეჰკვივლა მწარედ ეპონინმა, — აგერ მომიარა! სუ-
ლი მიგუბდება!

ხალათი ჩაიდო პირში და კბილით გლეჯა დაუწყყო.

ამ დროს მამლაყინწას ხმა გაისმა, პატარა გავროშისა და მხიარუ-
ლად მოედო მთელ ბარიკადს. მაგიდაზე ასულიყო თავისი თოფის
გასატენად და ხალხში იმ დროს მეტად გავრცელებულ სიმღერას
გაიძახოდა:

ლაფაიტი ნახა, —

ენდარმი შიშით წახდა:

გავიქეთ! გავიქეთ! გავიქეთ!

წამოიწია ეპონინმა, ყური მიუგდო და ჩურჩულით თქვა:

— ის არის.

შერე მარიუსს მიუბრუნდა:

— ჩემი ძმა გახლავთ, ნეტავი არ დამინახოს, გამიჯაერდება.

— თქვენი ძმა? — ჰკითხა გაკვირვებით მარიუსმა, რადგან ის
მწარე და გულსაკლავი ფიქრები აშლოდა. რომელიც განსვენებულ
მამის დავალების აუსრულებლობას აღეძრა ეპონინის ნახვით. სად
არის თქვენი ძმა?

— აგერ, პატარა.

— აი ის, რომ მღერის?

— დიახ.

შეინძრა მარიუსი.

— ოჰ, ნუ წახვალთ. დიდხანს ველარ გასტანს ჩემი სიცოცხლე!

წამომჯდარიყო თითქმის საბრალო, მაგრამ ხმა მისუსტებულ
ჰქონდა და სუნთქვა ეკვროდა. დროგამოშვებით აუვარდებოდა ხოლ-
მე ხრიალი, იწევდა, რაც შეიძლებოდა მეტად უნდოდა სასიით მარიუ-
სის სახეს დაახლოებოდა.

და უცნაური გამომეტყველებით უთხრა:

— ყური დამიგდეთ. რაღა დროს მოტყუებაა? ერთი წერილი მაქვს ჯიბეში, თქვენთან გამოგზავნილი. გუშინდელს აქეთ თან ვატარებ და ვერ მოგეცით. მითხრეს, ფოსტაში ჩააგდეთ. მე ჯიბეში ჩავიდე. არ მინდოდა. თქვენამდე მოელწია. მაგრამ ვაითუ ჯავრა ჩაიყოლიოთ და იქაც ისე გულცივად მომეპყრათ, სადაც ახლა მისვალთ. იქაც ხომ ვნახავთ ერთმანეთს, ჰა? ამოიღეთ თქვენი წერილი.

კონგულსიურად სტაცა თავისი გახვრეტილი ხელი მარიუსის ხელს, ეტყობოდა, აღარც კი გრძნობდა ტკივილს. თავის ჯიბეში ჩაიყო მარიუსის ხელი, და მართლაც ქაღალდი ჰქონდა ჯიბეში.

— ამოიღეთ.

ამოიღო მარიუსმა წერილი.

კმაყოფილებით და თანხმობით დაუქნია ეპონინმა თავი.

— ახლა ჩემს გასამრჯელოდ, მოდით, დამპირდით რომ...

და აღარ გაათავა.

— რას დაგპირდეთ?

— მპირდებით?

— დიახ, გპირდებით.

— დამპირდით, რომ შუბლზე მაკოცებთ ერთხელ, როცა მოვკვდები. იცრდეთ, ვიგრძნობ.

თავი მარიუსის მუხლზე დაუშვა, თვალი დახუჭა, მკვდარს ჰგავდა.

ისე უძრავად იღო უბედური და უცბად სწორედ მაშინ, როდესაც სამუდამოდ მიძინებული ეგონა მარიუსს, ნელ-ნელა გაახილა თვალი, რომელშიაც უკვე მოჩანდა შავბნელი სიღრმე სიკვდილისა, და ისე ტკბილად უთხრა, თითქოს საიჭიოდან წამოსულიყოს ეს სიტყვობა:

— ეჰ, ბატონო მარიუს. მე მგონია, ცოტა არ იყოს, მიყვარდით კიდევ.

სცადა ღიმილით გამოსთხოვებოდა და სული განუტევა.

თ ა ვ ი მ ე უ ვ ი დ ე

გავროშმაც კარგად იცის მანძილის გამონაგარიშება

წმინდად აასრულა მარიუსმა აღთქმა. ერთი კოცნით შეეხო ეპონინის გაყვითლებულ შუბლს, რომელზედაც ჯერაც არ გამშრალიყო ჭირის ოფლი. კოზეტისადმი ღალატად არ ჩაითვლებოდა ეს კოცნა. უბედურის სულს გამოეთხოვა ასე სევდიანი სიტყვობებით.

კანკალით ამოიღო ეპონინის ჯიბიდან ის წერილი. მაშინვე იგრძნო, რომ რაღაც მოხდა. ძლივსდა იკავებდა თავს, ისე ეჩქარებოდა ამ ახალი უბედურების გაგება. ასეთია კაცის გული; ის იყო თვალი დახუჭა უბედურმა გოგომ და მარიუსსაც წერილის მეტი აღარა ახსოვდა რა. მიცვალებული ფრთხილად დაუშვა მიწაზე და წავიდა. რაღაც იყო, შიგ გულში ჩასძახოდა, რომ უხამსობა იქნებოდა მიცვალებულის წინაშე წაეკითხა თავისი წერილი.

დაბალ დარბაზში შევიდა. პატარა სანათთან, ერთიბეწო ბართი იყო, ქალური მოხერხებით ლამაზად დაკეცილი და დაბეჭდილი. მისამართიც ქალის ხელით იყო დაწერილი. ბართის მისამართი ასე იყო შედგენილი:

„ბატონ მარიუს პონმერსის, ბ. კურფეირაკთან, ვერერის ქუჩა № 16“.

გახსნა წერილი და წაიკითხა:

„ოჰ, ჩემო გულით განუშორებლო! მამაჩემი ეხლავე აპირებს წასვლას. ამდამ ლ-ომ-არმეს ქუჩაზე ვიქნებით, № 7, ერთი კვირის შემდეგ ინგლისს მივდივართ.“

კოზეტი. 4 ივნისი“.

იმდენად უბიწო იყო იმათი სიყვარული, რომ კოზეტის ხელს, იმის ნაწერს პირველად ხედავდა მარიუსი.

როგორ მოხდა ეს, რამდენიმე სიტყვით შეიძლება ამისი თქმა. ყველაფერი ეპონინის მოხერხებული იყო და გარიგებული. სამ ბათვის საღამოს შემდეგ ორი გადაწყვეტილებით იყო გატაცებული ეპონინი. პირველი — გადაერჩინა თავისი მამისა და იმისი ამხანაგებისაგან გასაქურდავად დანიშნული სახლი პლუმეს ქუჩაზე, და მეორე — განეშორებინა ერთმანეთისაგან მარიუსი და კოზეტი. ვიღაც ბიჭს მისცა თავისი ტანისამოსი, რომელსაც ძალიან ეხალისებოდა ქალურად მორთვა, და სამაგიეროდ კაცის ტანისამოსი ჩაიცვა. ფერდობზე რომ იჯდა ჟან ვალჟანი მარსის მოედანზე, იმან გააფრთხილა, — ბინა გამოიცვალეთო. — მაშინვე შინ მივიდა ჟან ვალჟანი და გადაწყვეტილება აცნობა კოზეტს, — ამ საღამოსვე მივდივართ, ცოტახანს ლ-ომ-არმეს ქუჩაზე ვიქნებით და ერთი კვირის შემდეგ ინგლისში გადავალთო, ტუსენიც თან მიგვყავსო, — გონზე ვერ მოსულიყო კოზეტი ამ მკაცრი განკარგულების მოსმენის შემდეგ და საჩქაროდ მისწერა მარიუსს რამდენიმე სიტყვა, მაგრამ ახლა ამ წერილის ფოსტით გაგზავნა იყო საჭირო. მარტო არსად გადიოდა, ტუსენისთვის რომ დაევალებინა, დედაკაცი განცვიფრებული დარჩებოდა ამ დავალებით და, ეჭვი არ არის, მაშინვე ფოშლევანს აჩუქ-

ნებდა. ასე გაჭირვებული რომ იყო კოხეტი, ქუჩაში თავის ბაღის ლობესთან დაინახა კაცის ტანისამოსიანი ეპონინი, რომელიც სულ იქ დაყიალებდა, ლობესთან, ნელი ნაბიჯით. მაშინვე დაუძახა ამ „ყმაწვილ მუშას“, ხუთფრანკიანი ვერცხლი მისცა და სთხოვა, — ეს წერილი ეხლავ ჩაბარეთ ამ მისამართით თავის პატრონსაო. — ეპონინმა ჯიბეში ჩაიღო წერილი. მეორე დღეს, ხუთ იენის, კურდღირაკთან მივიდა მარიუსის სანახავად, — ამას კარგად გაიგებს ყველა, ვისაც კი ჰყვარებია და ექვიც უგემია, — მივიდა არა ბარათის მისაცემად, არამედ მარტო იმისთვის, რომ მარიუსი ენახა. აქაც კარგა ხანი ელოდა მარიუსს, ან კურდღირაკს მაინც, რომ იმისგან გაეგო, სად იპოვიდა მარიუსს. კურდღირაკმა რომ უთხრა, — ბარიკადებისკენ მივდივართო, — უცბად გაუელვა გონებაში ერთმა აზრმა: სულ ერთია, მეც იმ ბარიკადზე თავი უნდა მოვიკლა სადმე და მარიუსსაც თან გავიყოლებო. — კურდღირაკს მიჰყვა, თავის თვალთა ნახა, სახელდობრ სად აშენებდნენ ბარიკადს. რადგან მარიუსს ჯერ არ მიეღო კოხეტის წერილი, რომელიც ჯიბეში ეღო ეპონინის, ცხადი იყო საღამოს ჩვეულებრივ პლუმეს ქუჩაში მივიდოდა თავის სატრფოს სანახავად. თვითონაც მივიდა, იქ იჯდა მარიუსის მოსვლამდე და გადასძახა, ვითომ მარიუსის ამხანაგებისაგან, რომ შანვრერის ბარიკადებზე ვართ და შენც იქ გელითო. დარწმუნებული იყო, დიდ მწუხარებას განიცდიდა მარიუსი, კოხეტს რომ ვერ ნახავდა, სასოწარკვეთილებას მიეცემოდა და სწორედ ამიტომ გაემართებოდა ბარიკადისკენ. არც შეცდა. თვით შანვრერის ბარიკადს დაუბრუნდა. უკვე ვნახეთ, როგორ გასწირა თავი. მოკვდა და თან ის ტრაგიკული სიხარული გაიყოლა ეჭვით წამებული ადამიანისა, რომელსაც თავისთან ერთად მიჰყავს საიქიოს საყვარელი, რომ აქ სხვას არავის დარჩეს.

გადაკონა მარიუსმა კოხეტის წერილი. მაშ უყვარდა კოხეტს! სიხარული მოერია ერთ წამს: — ვუყვარვარ, რა დროს სიკვდილიაო? — მაგრამ ახლა სხვა ფიქრები აეშალა თავისდაუნებურად: — ქალი მიდის, მამას მიჰყავს ინგლისში, და პაპაჩემი კიდევ წინააღმდეგია ჩემი ქორწინებისა. არაფერი შეეცვლილა ჩემს ბედისწერაშიო. ისეთ მეოცნებეთ, როგორიც მარიუსი იყო, უადრესი სასოწარკვეთილება მოერევათ ხოლმე და ძალმიხილნი გამოდიან ამ მდგომარეობიდან. აუტანელია სიცოცხლით დაღლილობა; მხოლოდ სიკვდილი აღუთქვამთ მოსვენებას.

აქედან დასკვნა, რომ ორი მოვალეობა ჰქონდა ასასრულებელი: ეცნობებინა კოხეტისთვის თავისი სიკვდილი, საუკუნოდ გამოსთხო-

ვებოდა წერილით, და ეპონინის ძმა და ტენარდიეს შვილი გადაერჩინა როგორმე იმ განსაცდელისაგან, რომელსაც ბარკადი უქადდა.

საფულე თანა ჰქონდა; ის, რომელშიაც კოზეტის სიყვარულით ნაკარნახევი და კოზეტისადმი მიძღვნილი ფიქრებით სავსე რვეული ედო. ამოხია ერთი ფურცელი და ფანქრით დაწერა რამდენიმე სტრიქონი:

„შეუძლებელია ჩვენი ქორწინება. პაპაჩემს ვთხოვე. ნებართვა მოეცა, უარი მითხრა. მე შეძლება არა მაქვს რა, და არც შენ. შენკენ გამოვიქეცი, მაგრამ ველარა განახე. ზიტყვა მოვეცი და კიდევ ვასრულებ. ვკვდები. მიყვარხარ. ამ წერილის კითხვის დროს შენთან იქნება ჩემი სულ და გავგიღმებს“.

არაფერი ჰქონდა, რომ დაებეჭდა ეს წერილი. რას იზამდა? ოთხად დაკეცა და მისამართი დააწერა:

„ქალბატონ კოზეტ ფოშლევანს, ბ. ფოშლევანთან, ლ-ომ-არმეს ქუჩა № 7“.

დაკეცა წერილი და ცოტა ხანს ჩაფიქრებული დარჩა. მერე საფულედან რვეული ამოიღო და პირველსავე ფურცელზე დაწერა შემდეგი ოთხი სტრიქონი:

„მე მარიუს პონმერსი ვარ. პაპაჩემ ბ. ჟილნორმანთან მიმიტანეთ მკვდარი, ფილ-დე-კალვერის ქუჩა № 6, მარგს უბანში“.

საფულე ისევ სერთუკის ჯიბეში ჩაიდო და მერე გავროშს დაუძახა. მარიუსის ხმაზე სინარულით მოიბრძინა ბიჭმა, აღტაცებულმა, რომ თვითონაც რაშიმე გამოსდგომოდა თავის მხსნელს.

— ცოტა რამ მინდა დაგავალო.

— თუნდ ბევრიც იყოს, — უპასუხა გავროშმა, — ღმერთო კეთილო, თქვენ რომ არა, ჩემი საქმე წასული იყო.

— ამ წერილს ხედავ?

— დიახ.

— დაიჭი. ბარკადიდან გადი ახლავე (არ მოეწონა ბარკადიდან გასვლა გავროშს და ყურის ფიანა დაიწყო), და ხვალ დილით მართმევ, ვისი მისამართიც ზედ აწერია, ქალბატონ კოზეტს, ბ. ფოშლევანთან, ლ-ომ-არმეს ქუჩა № 7.

პატარა გმირმა უპასუხა:

— ძალიან კარგი, მაგრამ ვაითუ ამასობაში ბარკადი აიღონ და მე კი აქ არ ვიქნები.

— ბარკადის ასაღებად ჯარი ხვალ დილაშუა არ დაიწერის, როგორც ეტყობა, და ადრინადაც რომ შემოგვიტიონ, შუა დღის შემდეგ ოთხ საათზე ადრე ვერ აიღებენ.

ჯარს შეესვენებინა ბარკადი, ჯერ არას ერჩოდა, და ეტყობოდა

არც აპირებდა იერიშის განახლებას. ეს იყო ღამის შესვენება, რომელსაც ერთიორად გამწვავებული ბრძოლა მოსდევს თითქმის ყოველთვის.

— განა არ შეიძლება ხვალ დილით წავილო თქვენი წერილი?

— მეტად დაგვიანდება. ბარიკადი გარშემორტყმული იქნება ალბათ და შენც ვეღარ გახვალ. თუ წასვლა გინდა, ახლავე უნდა წახვიდე.

პასუხი ვეღარა მოახერხა რა გავროშმა. იდგა იქვე და ყურს იფხანდა დაღონებული. ვერა და ვერ მოეაზრებინა, წასულიყო თუ არა? მერე უცბად სტაცა ხელი წერილს, თავისი ორბული სისწრაფით და ჯიბეში ჩაიღო.

— ბატონი ბრძანდებით. აი, გიანლებით.

თქვა და მოჰკურცხლა მონღეტურის ქუჩისკენ.

ერთი აზრი ჰქონდა გავროშს, რომელმაც გადააწყვეტინა წასვლა. მაგრამ მარიუსს კი არ უთხრა, — ვაი, თუ არ დამეთანხმოსო.

აი რა აზრი ჰქონდა:

ჯერ შუალამეც არ არის. ლ-ომ-არმეს ქუჩა არც ისე შორსაა. წერილს ახლავე ჩავარბენინებ და აქაც დროზე დავბრუნდებიო.

წიგნი მეთხუთმეტე

ლ-ომ-არმეს ქუჩა¹

თ ა ვ ი პ ი რ ვ ე ლ ი

ყველი საზრობი ქალაქი

რას წარმოადგენს მღელვარება ქალაქისა სულის თრთოლვასთან შედარებით? ადამიანი უფრო დიდი სიღრმე არის, ვიდრე ხალხი. საშინელ მდგომარეობაში იყო ამ დროს¹ ეან ვალყანი. ისიც უფსკრულის პირას იდგა და მხოლოდ საშინელს მოელოდა. ისიც ისევე კანკალებდა, როგორც პარიზი, რომელსაც უახლოვდებოდა დიდი და თან ბნელი რევოლუცია. რამდენიმე საათის განმავლობაში ერთიანად შეიცვალა ეან ვალყანის მდგომარეობა. შავი ღრუბელი მოედო იმის სიციცხლეს და იმის შეგნებას. იმის შესახებაც ისე. როგორც პარიზის შესახებ შეიძლებოდა გვეთქვა: — ერთად წამომდგარა ორი პრინციპი, — თეთრი ანგელოზი და შავი ანგელოზი წაჰკიდებიან ერთმანეთს ამ უფსკრულის პირას. რომელი აჯობებს? რომელი დარჩება გამარჯვებული?

4 იენისსვე გადავიდა ეან ვალყანი ლ-ომ-არმეს ქუჩაზე და თან წაიყვანა კოხეტი და ტუსენი. მოულოდნელი ელდა იქ დახვდა.

პლუმეს ქუჩიდან წამოსვლა არ უნდოდა კოხეტს და პატარა წინააღმდეგობაც სცადა, მაგრამ ამაოდ. კარგა ხანი იყო, ერთად ცხოვრობდნენ ისა და ეან ვალყანი და ეს პირველი შემთხვევა იყო, რომ კოხეტის სურვილი თუ არ შეეჯახა ეან ვალყანისას, წინააღმდეგა მიინც. ერთი მხრივ შესიტყვება იყო, მეორე მხრივ შეუდრეკელობა. ვიღაც უცნობის უეცარმა რჩევამ, — ბინა გამოიცვალეთო, — ისე ააღელვა ეან ვალყანი, რომ დაუყოვნებლივ შეუდგა შესრულებას.

¹ შეიარაღებულ კაცის ქუჩა.

დარწმუნებული იყო. ჩემს კვალს მიაგნეს და დამეძებნო. სხვა რა გზა ჰქონდა, უნდა დამორჩილებოდა კოზეტი.

ისე მივიდნენ ახალ ბინამდე, რომ ხმა არ ამოუღიათ, სიტყვა არ უთქვამთ ერთმანეთისთვის. თავის პირადი სევდა დასწოლოდა ორთავეს. იმდენად შეწუხებული იყო ჟან ვალჟანი, რომ კოზეტის დაღონებას ვერა ხედავდა, და იმდენად დაღონებული იყო კოზეტი, რომ ჟან ვალჟანის მწუხარებას ვერ ამჩნევდა.

წინათაც რამდენჯერმე წასულა სხვაგან ჟან ვალჟანი, კოზეტიც თან წაუყვანია, მაგრამ ტუსენი კი არა. ახლა კი ტუსენიც გადაიყვანა თავის ახალ ბინაზე, რადგან გრძნობდა, რომ შეიძლებოდა აღარც კი დაბრუნებულიყო პლუმეს ქუჩის სახლში, და არც უპატრონოდ მიტოვება შეეძლო ერთგული მოსამსახურისა; თავისი საიდუმლოების გამჟღავნებაც არ უნდოდა. თუმცა იცოდა, რომ თავდადებული დედაკაცი იყო და არავითარ შემთხვევაში არ უღალატებდა. მოსამსახურის ბატონისადმი ღალატი ცნობისმოყვარეობით იწყება. ტუსენი კი თითქოს იმიტომ დაბადებულიყო, რომ ჟან ვალჟანის მოსამსახურე გამხდარიყო, სულ არ იყო ცნობისმოყვარე. ხშირად იტყოდა ხოლმე ლუღლუღით ბარწვილელი გლეხის გამოთქმით, — ასე ვიყავ ჩემნი დღენი, ჩემს საქმეს ვაკეთებდი და ყურადღებასაც არ ვაქცევდი, რაც მე არ შემეხებოდაო.

პლუმეს ქუჩიდან ახალ ბინაზე გადასვლა უფრო გაქცევას წააგავდა, ვიდრე გადასაწლებას. ჟან ვალჟანმა არაფერი გადაიტანა, გარდა თავისი სურნელოვანი ჩანთისა. რომელსაც კოზეტმა „განუყრელი“ დაარქვა სახელად. ბარგი რომ ჩაელაგებინათ, მუშები დასჭირდებოდათ გადასაზიდავად და მუშები იგივე მოწმენი არიან. ბინდისას მოიყვანეს ერთი ეტლი, ისიც ბაბილონის ქუჩის კარებთან და ისე წავიდნენ.

დიდი გაჭირვებით მიიღო ტუსენმა ნებართვა ჟან ვალჟანისაგან, რომ ცოტა რამ საცვალი წამოეღო. ტანისამოსი და ტანისამოსის მოკაზმულობა. კოზეტმა მარტო თავისი ქაღალდები წაიღო და მელნის საშრობი.

რომ კარგად მოეგვარებინა თავისი წასვლა და ბნელით დაეფარა, ჟან ვალჟანმა მხოლოდ ბინდისას მიიყვანა ეტლი. ამ გარემოებამ საშუალება მისცა კოზეტს, პატარა ბარათი მიეწერა მარიუსისთვის. ლ-ომ-არმეს ქუჩაზე რომ მივიდნენ, ძილის დრო იყო.

გაჩუმებულნი დაწვნენ.

ჟანა ეზოში იყო ამათი ბინა, მესამე სართულზე. ორი საწოლი ოთახი ჰქონდათ, ერთი სასადილო და სამზარეულო, სასადილო ოთახის გვერდით; სამზარეულოშივე იყო ძვირით გადაღობილი პატარა

საწოლი ტუსენისთვის. სასადილო ორ საწოლ ოთახშია იყო მოწყობილი. საჭირო ჭურჭელი და მოწყობილობა ჰქონდა ამ ახალ ბინას.

განუსჯელად, ერთბაშად მოერევა ხოლმე ადამიანს შიში და თითქმის ისევე ადვილად დამშვიდდება; როგორც კი შევიდა ეს ვალეჟანი თავის ახალ სადგომში, მაშინვე დამშვიდება დაეტყო და მერე თანდათან სულაც დაწყნარდა. ზოგან თვითონ ადგილი ამშვიდებს ადამიანს, უქარვებს სამწუხარო ფიქრებს და მექანიკურად მოქმედებს გონებაზე. მიყრუებულ უბანში იყო ეს ახალი ბინა, ბნელ ქუჩაში, მშვიდობიან მეზობლებში. და ეს მშვიდობიანობა მოედო ეს ვალეჟანსაც, როგორც კი თავის ახალ ოთახებში შევიდა; ძველი პარიზის იმდენად ვიწრო ქუჩაში, რომ განივი ბოძით იყო გადაღობილი, — ეტლები არ შევიდნენ, — ყრუ და ამასთან მუნჯი ქუჩა იყო იმ ხმაურობით სავსე ქალაქში, დღისითაც კი ჩაბნელებული და ისე იყო ჩამწყვდეული ორმხრივ ამართული მაღალი სახლების კედლებით, რომ აღარა ეყურებოდა რა ქვეყნიერებისა. თვით ამ მაღალ სახლებშიც არაფერი ისმოდა მღელვარე სიცოცხლისა, რადგან ძველისძველი სახლები იყო და ბებრულად მიხუმებული. ამ ქუჩაში დაეიწყებულ იყო ყველაფერი. და ეს ვალეჟანსაც თავისუფლად ამოისუნთქა გულიანად. შეიძლებოდა განა იმის იქ აღმოჩენა?

მაშინვე აისრულა თავისი უპირველესი მოთხოვნილება, „განუყრელი“ თავის საწოლთან მოათავსა.

კარგად ეძინა. ღამე მრჩეველია ადამიანისა და შეიძლება კიდევ მივუმატოთ, დამამშვიდებელიც. მეორე დღეს თითქმის მხიარული იყო, რომ გამოედვიდა დილით. საგანგებოდ, მშენიერად ეჩვენა სასადილო ოთახი, თუმცა საძაგელი იყო. ერთი ძველი მრგვალი მაგიდა იდგა, ერთი დაბალი ბუფეტი, რომელსაც ზემოდან სარკე ამშვენებდა, ერთი ძველ კიანაკში სავარძელი და რამდენიმე სკამი, რომლებზედაც ტუსენის მიერ წამოღებული ბარგი ელაგა და. სხვათა შორის, ერთი დახეული ბოხჩა ეს ვალეჟანის ეროვნული გვარდიელის ფორმის ტანისამოსით.

კოზეტმა თავის საწოლ ოთახში შეატანინა ტუსენს საუზმე და საღამომდე არ გამოსულა.

მთელი დღე არ მოუსვენია ტუსენს, ალაგებდა, ასუფთავებდა ახალ ბინას და სუთი საათი იქნებოდა. სუფრა რომ გაშალა; სადილად დედალი ჰქონდა ცივად. კოზეტიც სუფრას მიუჯდა მამის პატრიისცემით, მაგრამ არა უჭამია რა.

როგორც კი გაათავეს სადილი, კოზეტმა თავის ტყვილი მოიმიზეზა, ღამე მშვიდობისა უაურვა მამას და თავის ოთახში შევიდა.

შევიდა და კარი ჩაიკეტა. ჟან ვალჟანმა ერთი ფრთა შექამა ქათმისა და იქვე დარჩა მაგიდაზე მკლავდაყრდნობილი. დამშვიდებული იყო და ცდილობდა დაემორჩილებინა თავისი ფიქრები.

ჯერ ისევ სადილის დროს მოესმა, ისიც ძალიან ყრუდ, ტუსენის ლულულადი, რომელიც ეუბნებოდა: — აიშალა ისევ პარიზი, ბატონო, დიდი ბრძოლაა ქალაქშიო. — მაგრამ ისევ იყო თავისი მრავალგვარი მოსაზრებებით გატაცებული ჟან ვალჟანი, რომ ყურადღება არ მიაქცია. ვინ იცის, არც კი გაიგონა.

წამოდგა და სიარული დაიწყო ოთახში, ბოლთასა სცემდა კარიდან ფანჯრამდე და ფანჯრიდან კარამდე. თან უფრო და უფრო უმშვიდდებოდა გულიც და გონებაც.

მოიბოვა სიმშვიდე და მასთან ერთად კოზეტიც მოაგონდა, ერთადერთი თავის საზრუნავი. თავის ტკივილი კი არ აფიქრებდა კოზეტისა, ან მისი ნერვიულობა, უგუნებობა ქალისა, პატარა ღრუბელი რამ მისი მხიარულების დამჩრდილავი. ყოველივე ეს სწრაფწარმავალი იყო და სულ ორ დღეს გასტანდა. ჟან ვალჟანი თავის შვილობილის მომავალზე ფიქრობდა და ნეტარებად ესახებოდა ეს მომავალი. ბოლოს და ბოლოს, რა უნდა მომხდარიყო ისეთი, რომ ხელი შეეშალა მათი ბედნიერი ცხოვრებისათვის? რაღაცა მოუვა ხოლმე დროებით ადამიანს, შეუძლებლად ეჩვენება სულ ყველაფერი, და ცოტა ხანს უკან ადვილად მისაღწევად და შესაძლებლად ყოველი წადილი. ჟან ვალჟანიც წადილის ასრულების სიადვილეში იყო თავისი ფიქრებით. ასეთი სიკეთის დრო საერთოდ ავ დროს მოჰყვება ხოლმე, როგორც გათენება მოსდევს ღამის სიბნელეს, იმ კანონის ძალით, რომლითაც თანმიმდევრობა და კონტრასტი შეადგენს ფუძეს ბუნებისას, თუმცა ზედაპირად მოაზრენი ანტითეზას უწოდებენ. ამ მშვიდობიან ქუჩას შეაფარა ჟან ვალჟანმა თავი და მთლად ჩამოიბერტყა, რაც კი ჰქონდა საშიში და სამწუხარო. სწორედ იმიტომ, რომ შავი დღის მეტი არა ენახა რა, ახლა ცოტა რამ სინათლესაც ამჩნევდა. რაკი პლუმეს ქუჩიდან ისევ გამოვიდა, რომ არც რამე გართულება მომხდარა, არც რამე საშიში შემთხვევა, ესეც დიდი რამ იყო ამ საბრალოსათვის. იქნებ კარგი ყოფილიყო, ცოტა ხანს უცხოეთში გასულიყო, რამდენიმე თვე გაეტარებინა ლონდონში. კოზეტთან ერთად ყველგან ბედნიერი იქნებოდა. მისი სამშობლო, მისი ყველაფერი კოზეტი იყო. აზრადაც არ მოსდიოდა ფიქრი, რომ შეიძლება თვით ის არა კმაროდეს კოზეტის ბედნიერებისთვის; ეს ფიქრი ძალიან აწუხებდა ერთ დროს, გულს უღრღნიდა და ძილს უკარგავდა. ახლა კი მივიწყებული ჰქონდა. გულწასულივით დავიწყებოდა ყოველი სევდა და ვარამი წარსულისა და სრული ოპტი-

მიზმით ტკებოდა. კოზეტი ჰყავდა თავისთან და თავისად მიაჩნდა; ეს გახლავთ ოპტიკური შთაბეჭდილება, რომელიც ყველას ექნება გამოცდილი. ახლა წასვლას ფიქრობდა, მგზავრობის გადვილებას და სასიამოვნოდ გატარებას; ინგლისში ცხოვრებას თავის კოზეტთან ერთად და გრძნობდა, რომ აღდგენილი იყო მისი ბედნიერება, სადაც უნდა ყოფილიყო, ეგ სულ ერთია, ოღონდ იმ განსახიერებით, როგორც თვით ჰქონდა ნაოცნები.

ასე ფიქრობდა და ოცნებით გატაცებული დადიოდა ნელი ნაბიჯით ოთახში და უცბად რაღაც უცნაურს მოჰკრა თვალი. იდგა და სარკეს შეჰყურებდა. განჯინის თავზე რომ სარკე იდგა, კედელზე მიყუდებული, იმ სარკეში ოთხი სტრიქონი მოჩანდა:

„ოჰ, ჩემო გულთ განუშორებელო! მამაჩემი ეხლავე აპირებს წასვლას. ამაღამ ლ-ომ-არმეს ქუჩაზე ვიქნებით, № 7. ერთი ჯვირის შემდეგ ინგლისს მივდივართ.“

კოზეტი. 4 ივნისი“.

განცვიფრებული იდგა ჟან ვალჟანი.

ამ სახლში რომ გადმოვიდნენ, კოზეტმა სარკის წინ დადო თავისი მელნის საშრობი და ისე იყო სევდით მოცული, რომ იქვე დაავიწყდა, ისიც კი ვერ შენიშნა, რომ დაწოლილი დაედო საშრობი, საშრობი ქაღალდით სარკისაკენ; საშრობ ქაღალდს ძირიანად ამოეწუნა მარიუსისადმი მიძღვნილი სიტყვები, და რადგან ამ ფურცელს ჯერ სხვა არა გაეშრო რა, საგანგებოდ ეტყობოდა ოთხივე სტრიქონი. წერილი ვიღაც მუშას გაატანა მარიუსთან, მაგრამ საშრობზე ანაბეჭდი კი შინ დარჩენილიყო.

სარკეში მშვენივრად მოჩანდა ბარათის ანასახი.

საშრობმა და სარკემ შექმნეს ის, რასაც გეომეტრიაში სიმეტრიულ სურათს უწოდებენ; საშრობ ქაღალდზე მიბრუნებულად გადასული ასოები გადმობრუნებულად მოჩანდა სარკეში და ადვილი წასაკითხი იყო. ჟან ვალჟანს თვალწინ ედგა გუშინ, ოთხ ივნისს, კოზეტის მიერ მარიუსისადმი მიწერილი წიგნი.

ცხადი იყო და ზარდამცემი.

სარკესთან მივიდა. კიდევ წაიკითხა წერილი, მაგრამ არ დაიჯერა. სინათლის თამაშის შედეგად ეჩვენებოდა ლანდად. შეუძლებელსა ხედავდა, რაღაც მოჩვენებას.

მაგრამ სინამდვილე სჯობნიდა და ნელ-ნელა უნიავებდა ამ ანასახის ლანდობას. აიღო, გასინჯა კოზეტის საშრობი და იგრძნო, რომ ნამდვილ არსებულ გარემოებას ხედავდა. — სარკეს აქედან მისდის ეს სიტყვებით, — უფრო დაკვირვებით გასინჯა საშრობი

ქალადღი. გასინჯა საშრობზე დაბეჭდილი ოთხი სტრიქონის გადაბრუნებული ასოები, რომლებიც ნაჯღაბს უფრო ჰგავდა. ვიდრე ნაწერს, და გული დაიმშვიდა, რა მნიშვნელობა უნდა ჰქონდეს ამას? აქ დაწერილი არაფერიაო, — ფიქრობდა, გულიანად. ამოისუნთქა, თითქო მძიმე ტვირთი აწვა და ძლივს მოიხსნაო. ვის არ შემთხვევია საშინელ გაქირვებაში მყოფს ეს სულელური სიხარული? არ ნებდებოდა ხოლმე სასოწარკვეთილებას სული, მანამ არ გამოლევს ყველა თავის ილუზიებს.

ხელში ეჭირა საშრობი და შეჰყურებდა გულუბრყვილოდ ბედნიერი, იმდენად მოხარული, რომ მზად იყო ხარხარი დაეწყო, — ასე როგორ შემაშინა რაღაც სისულელემო. მაგრამ ისევ სარკეს შეხედა და ხელახლა მოელანდა იგივე მოჩვენება. საგანგებო გარკვევით იხატებოდა სარკეში ოთხი სტრიქონი. არა, ახლა კი სინამდვილე იყო და არა მოჩვენება. განმეორება ლანდის ამტკიცებს მის სინამდვილეს და რეალობას. ლანდი კი არა, სინამდვილე იყო, ხელშესახები, თვალით დასანახი და წასაკითხი, ნაწერი იყო სარკეში გამოსახული. მაშინ კი მიხვდა. დაბარბაცდა კაცი, საშრობი ხელიდან გაუვარდა, და იქვე დაეშვა ძველ სავარძელზე, განჯინის გვერდით რომ იდგა; თავს ველარ იმაგრებდა, თვალის კაკალი მინის მსგავსი ვახდომოდა, გონება მიხდილი. — ცხადია, მართალსა ვხედავო, — თქვა, — მზე დამიბნელდა საუკუნოდ, მე ავის მეტს ველარას ველირსები, კოზეტი ვილაცას სწერს ამ სიტყვებსაო. გრძნობდა, რომ საშინლად ხდებოდა იმისი სული და ჩუმბი გრგვიზვა ესმოდა გულის სიღრმიდან გამომავებული სულისა. მდიდით და წაართვით ლომს იმის გალიაში გაზრდილი ძაღლი!

უცნაური ის იყო და საშფუხარო, რომ ჯერ თვით მარიუსსაც არ მიეღო კოზეტის წერილი. შემთხვევამ უღალატა კოზეტს და იმის მიჯნურს, ჟან ვალჟანს უფრო ადრე წააკითხა, ვიდრე მარიუსს მისდამი მიწერილი ბარათი.

აქამდე თავის დღეში არსად ყოფილა ჟან ვალჟანი უბედურებისაგან დამარცხებული. რა არ გადაჰხდომია თავს? უხვად აჯილდოვებდა მას ბედისწერა ყოველგვარი ჭირ-ვარამით, ყოველგვარი საზოგადოებრივი სასჯელით და განკიცხვით ძლიერი. ჯავრის ამოსაყრელად აერჩია საწყალი კაცი, გულს უწიწკინდა და სულს უხუთავდა. ჟან ვალჟანიც ემორჩილებოდა, არც უკან იხევდა, არც თავს იხრიდა. გულმაგრად უხვდებოდა ყველაფერს, რაც უნდა უკიდურესი მიესაჯა მისთვის ცხოვრებას. ურიგდებოდა ამ წამებას და მოთმინებით მოელოდა მომავალს. ძლივს მოპრვებული თავისი ხელშეუხებლობა, თავისუფლება შესწირა მომავალს, საფრთხეში ჩაავდო

თავისი სიცოცხლე. იმას შეაღია ყველაფერი, იმის მოსაპოვებლად იყო, რომ უნაგაროდ და შეუდრეკლად გაატარა თავისი სიცოცხლე, იმდენად წმინდად, რომ შეიძლებოდა გვეთქვა, უარჰყო ამ კაცმა ყოველივე პირადი, როგორც წამებულმაო, — ბრძოლას გაემაგრებინა იმისი სული. უკვე ეგემა ყოველი სამსალა ცხოვრებისა და შიში აღარაფრისა ჰქონდა. მიუხედავად ამისა, რომ ყოფილიყო ვინმე და შესძლებოდა ჩაეხედა მისი გულის-სიღრმეში, იძულებული იქნებოდა ეთქვა, სისუსტე ერევა ჟან ვალჟანს, დამარცხებულადა გრძნობს თავსაო.

ეს იმიტომ, რომ მრავალი ბოროტება ენახა. მართალია. მრავალი უსამართლობა და შეურაცხყოფა აეტანა, მაგრამ ჯერ ამნაირი საზარელი არა მოხვედროდა რა იმის გულს. მუხრუჭს უჭერდა იმას ცხოვრება, მაგრამ ჯერ ასე მაგრად არსად მოსდებოდა მუხრუჭის წვერი. ხედავდა, რომ გული ველარ ტივდა იღუმალ გრძნობიერებათა აღშფოთებას. ხედავდა, როგორ მწარედ უთრთოდა აქამდე უცნობი ფიქრი. ვაი, რომ ყველაზე უსაშინელესი, უკეთა ვთქვათ, ერთადერთი სულიერად მომაკვდინებელი ადამიანისა არის საყვარელი არსების დაკარგვა!

საწყალ მოხუცებულს ისე უყვარდა კოხეტი. როგორც მამას შვილი, და არა სხვაფრივ. მაგრამ, ეს ზემოთაც აღვნიშნეთ, ამ მამობრივ საყვარულს მისი სიცოცხლის სიცარიელემ სხვა ყოველგვარი საყვარულიც ჩაუმატა. კოხეტი უყვარდა, როგორც თავისი შვილი, უყვარდა, როგორც თავისი დედა, უყვარდა, როგორც თავისი და, და რადგან თავის დღეში არავინ ჰყოლოდა, არც ცოლი, არც საყვარელი, და ბუნება კი იმისთანა მკაცრი მოვახზე არის, რომელიც თავის დღეში არავის შეაწევს რამეს, ეს გრძნობაც ერეოდა მის საყვარულში, როგორც ყველაზე უფრო გამძლე და ცხოველი; ოღონდ ყრუდ ერეოდა, შეუხედავლად, წმინდად. იგი წმინდა იყო თავისი სიბრძნავით; ანგელოზებრ ციური და ღვთიურ უბიწოებრივი: გრძნობა კი არ იყო ეს საყვარული, უფრო ალლო იყო და უკეთ რომ ვთქვათ, მიმზიდველობა შეუმჩნეველი და უხილავი, ოღონდ ნამდვილად არსებული. ნამდვილი საყვარული იყო ჩამალული იმ უსაზღვრო სიტკბოებაში, რომელშიც კოხეტსა ხედავდა, როგორც ოქროს ზოლი არის, ჩამალული დიდ, ჯერ გაუთხრელ მთაში.

გაიხსენოს მკითხველმა ის გულისტკივილი, რომელიც ზევით აღვნიშნეთ. შეუძლებელი იყო რაიმე ქორწინება კოხეტის და ჟან ვალჟანს შორის. შეუძლებელი იყო სულიერი ქორწინებაც კი; მაგრამ ის კი ცხადია, რომ დაქორწინებულიყო იმათი ბედი. კოხეტის გარდა, ე. ი. ბავშვის გარდა, ჟან ვალჟანს თავის დღეში არავინ ჰყოლია.

რომ ჰყვარებოდა. ვნებათა ღელვას და სიყვარულს, რომლებიც ერთმანეთს მისდევენ, არ შეეძლო ის მწვავე დალი დაესვა იმაზედაც, ნელ-ნელა გასამუქებელი ბაცი მწვანე დალი, რომელსაც ფოთლებზე ვხედავთ, ზამთარი რომ მოგვიახლოვდება, და ადამიანზე, ორმოცდაათ წელიწადს რომ დასტოვებს. ბოლო რომ მოვუღოთ ამ საკითხს, უკვე რამდენჯერმე ვთქვით და ახლაც ვამბობთ, მთელი ეს სხვადასხვა გრძნობათა შედუღება, რომლის ნაყოფად წმინდა სათნოება ქმნილიყო, კოზეტის მამად ჰქმნიდა ჟან ვალეანს, უცნაურ მამად, რომელშიაც შექმნილიყო პაპაც, შვილიც, ძმაც, ქმარიც, ყოველივე ის, რაც უნდა ყოფილიყო ჟან ვალეანში. მამადა გრძნობდა თავს და დედობასაც შიგ ურევდა; მამალა გრძნობდა თავს და გაგიყებით უყვარდა თავისი შვილობილი, თაყვანს სცემდა, აღმერთებდა და ამ თავის შვილობილის გარდა არა გააჩნდა რა, რადგან ის იყო იმისი მზე და სინათლე, იმისი ქვეყნიერება, იმისი ოჯახი, იმისი სამშობლო და სამოთხე.

და როცა დარწმუნდა, რომ გათავებული იყო, საბოლოოდ ეკარგებოდა ოცნებრივ ტკბილი მომავალი, ხელიდან უსხლტებოდა თავისი ნეტარება, ემალებოდა, ღრუბელივით მისდევდა ქარს; როცა თვალწინ წარმოუდგა ის გულსაკლავი სინამდვილე, რომ კოზეტის გულს სხვა ჰყავდა მიზნად, რომ უკვე სხვა ჰყავდა სიცოცხლის დამატებობელი; რომ კოზეტს სხვა უყვარს, ჟან ვალეანი მარტო მამა არის და სხვა არაფერი; როდესაც დარწმუნდა, რომ შეუძლებელია იყო რაიმე ეჭვი, იმისთანა სევდა მოერიო, რომელმაც შესაძლებელს გადააჭარბა, რას ამზადებდა, რა ტანჯვით, რა თავგანწირვით და რას მიაღწია! მაშ ის არაფერი ყოფილა! და მაშინ კი, როგორც ზემოთაცა ვთქვით, თავით ფეხამდე დაუარა აღშფოთების ყრყოლამ. მთელ თავის არსებაში, თავის თმის ფესვებშიც კი იგრძნო საშინელი აღშფოთება ეგოიზმისა და ამ კაცის გულში გაისმა აქამდე მიმკვდარებული მე-ს ბრდღვინვა.

ზვაგი გულშიც ჩამოწვება ხოლმე. სასოწარმკვეთი რომ დაატყდებოდა რამე ადამიანს, შლის და არღვევს იმ ღრმა ფუძეს, ურომლისოდაც შეუძლებელია სიცოცხლე. ამ წერტილამდე რომ მიაღწევს სევდა, მას ყველა გაუარბის, რაც ადამიანის არსებაში ძალი არის, შეგნება და გამძლეობა. ეს არის ავბედითი კრიზისი ჩვენი სიცოცხლისა. ძალიან ცოტაა ჩვენგანი, რომ ამ განსაცდელის შემდეგ იმ კაცადვე დარჩეს, რა კაციც იყო, ისეთივე ერთგული ამსრულებელი თავის მოვალეობისა, როგორიც იყო. როდესაც თავის საზღვარს გადასცდება ადამიანის სულიერი ტანჯვა, სათნოებაც თავს იხრის, რაც არ უნდა ამაყი და დაუჯაბზნავი იყოს.

ერთხელ კიდევ აიღო საშრობი და კიდევ დარწმუნდა, რომ სინამდვილეს ხედავდა ცხადად. გაქვავებულივით დასცქეროდა ამ ოთხსტრიქონს, კოზეტის ხელით დაწერილს, იმის ხელმოწერას; იღგა მოხრილი, თვალს ველარ აშორებდა. ისეთი წყვილიადი მორეოდა სახეზე, რომ იტყოდით, გაუწყდა ამ განწირულს სიცოცხლის კვანძიო.

კვლევა დაუწყო ამ აღმოჩენას თავის ოცნებათა თვალსაზრისით, გარეგნული, მით უფრო საშინელი სიმშვიდით, რომელიც მით არის საზარელი, რომ ცივ ქანდაკებად ჰქმნის ცოცხალ ადამიანს.

მერე იმ მანძილს გადაავლო თვალი, რომელიც მის შეუთმჩნევლად გაველო მის ბედს. მოიგონა შარშანდელი ზაფხულის შიში, ასე მიაშიტად დავიწყებული, და იცნო უფსკრული; იგივე იყო ის, შარშანდელი! ოღონდ უფსკრულის პირას კი არა, ძირში ჩავარდნილიყო ამჟამად ჟან ვალჟანი.

მით უფრო საშინელი იყო იმისი სევდა, რომ ვერც კი შეენიშნა, უფსკრულში როგორ ჩავარდნილიყო. მთელი თავისი სიცოცხლის მზე გაჰქრობოდა, და იმას კი ეგონა — მზეს შეეხარო.

ყოყმანი არ დაუწყია მის ალლოს. ერთმანეთს მიუყენა სხვადასხვა გარემოება, სხვადასხვა თარიღი, ხშირი გაწითლება და გაყვითლება კოზეტისა, და გადაწყვიტა — ის არისო! სასოწარკვეთილებას ისეთი მშვილდ-ისარი აქვს საიდუმლოს ამოცნობისა, რომ თავის დღეში არ ასცდება მიზანს. ჩაუფიქრდა საქმეს და პირველივე დასკვნით მარიუსი აღმოაჩინა. სახელი არ იცოდა, მაგრამ მიზნდა, რომელი იყო ის ყმაწვილი კაცი. თვალწინ დაუდგა წარსულის სურათების უღმობელ გახსენებაში. ლუქსემბურგის ბალის უცნობი მოყიალე, ის საზიზღარი არშიყი, ის რომანსების მომღერალი უქნარა, ის რეგენი, ის ლაჩარი, რადგან ლაჩარზე უარესია, ვინც თვალს უზამს ქალს, რომელსაც გვერდზე უზის მოყვარული მამა.

როდესაც საბოლოოდ დაადგინა, რომ ამ მდგომარეობას ის ყმაწვილი ჰქმნიდა, მისგან გამომდინარეობდა ყველაფერი. თავის გულში ჩაიხედა ჟან ვალჟანმა, ამ გარდაქმნილმა ადამიანმა. რომელმაც იმოდენა შრომა გასწია თავისი სულის მოსალმობიერებლად, რომელმაც იმოდენა ტანჯვა გამოიარა მხოლოდ იმისთვის, რომ მთელი სიცოცხლე, ყოველგვარი გასაპირი და ყოველი უბედურება სიყვარულით დაეტკბო და გაეჰარებინა, ჩაიხედა თავის გულში და იქ სიძულვილის მეტი ვეღარა დაინახა რა.

დიდმა მწუხარებამ იცის მისუსტება ადამიანისა; იმედს უსპობს და ძალ-ღონეს. ეს მწუხარება რომ მოერევა, თვითონვე გრძნობს კაცი, რომ რაღაცას ჰკარგავს თავისი არსისას. სიყმაწვილეში სავა-

ლალო არის ეს მწუხარება, მერმე კი დამლუპველი. თუკი მაშინ, ოდეს სისხლი უდუღს ადამიანს, თმა გიშერი აქვს, თავი ამაყი აზოვან ტანზე, როგორც ალი ძვირფას შანდალზე; როდესაც გორგალს ბედისწერისას ჯერ სულ მთლად აქვს თავისი სისქე; როდესაც გული ნანატრი სიყვარულით არის აღვსილი და ისე მაგრად უცემს კაცს, რომ ადვილად კპოვებს თავისი თქმის პასუხს; როდესაც წინ უდევს ადამიანს კიდევ ბევრი დრო, რომ შეასწოროს, გამოაკეთოს მდგომარეობა; როდესაც გარს ახვევია მრავალი ქალი და მათი ღიმილი; როდესაც მას ეკუთვნის მთელი მომავალი, მთელი პორიზონტი, როდესაც სიცოცხლის ძალა ჯერ სრული აქვს, მაშინ საშინელებად მიაჩნია ეს მწუხარება და მით წარიკვეთს ყოველ იმედს; მაშ რა დაემართება ამ მწუხარებით მოხუცებულს, რომლის სიცოცხლის წლები თანდათან უფერულდებიან. და გარბიან იმ ბინდით მოცული ჟამისაკენ, საიდანაც ნათლად მოჩანს სამარის ვარსკვლავები.

ამ მწარე ფიქრით იყო ჟან ვალჟანი მოცული, ტუსენი რომ შევიდა. წამოდგა მოხუცებული და ჰკითხა:

— საით არის ეს ბრძოლა? ხომ არ იცით?

ტუსენი გაკვირებული შეჰყურებდა.

— რა მიბრძანეთ?

გაუმეორა ჟან ვალჟანმა:

— თქვენ არ მითხარით წელან, ბრძოლა ატყდა პარიზშიო.

— დიახ, ბატონო. ბრძოლა ატყდა სენ-მერისაკენ.

ერთგვარი შეუძმნეველი მოძრაობა აქვს ადამიანს, რომელსაც ჩვენს უნებურად აღძრავს ხოლმე ჩვენი ღრმად ჩამალული ფიქრი. ალბათ ამ ფიქრის ბიძგიით იყო, რომელიც იქნება ვერც კი შენიშნა ჟან ვალჟანმა, რომ ხუთიოდე წუთის შემდეგ უკვე ქუჩაში იყო.

თავშიშველი იჯდა ქვაზე სახლის კართან. ეტყობოდა ყურს უგდებდა რაღაცას.

ღამე ჩამოწოლილიყო.

თ ა ვ ი მ ე ო რ ა

სინათლის მტერი გავენი

რამდენი ხანი გავიდა ასე, რა მოქცევას განიცდიდა და უკუქცევას ეს ფიქრის ტრაგიკული ზღვა? წამოდგა კაცი. თუ ისე დარჩა ძირს განრთხმული? დაცემული იყო მხოლოდ, თუ დამტკრეული? შეეძლო თუ არა, წამომდგარიყო და თავის შეგნებაში აღმოეჩინა

რამ მკვრივი, მაგარი, რომ ზედ დაედგა ფეხი და ამართულიყო? ამის პასუხს, მოსალოდნელია, თვითონაც ვერ გეტყვოდათ.

არავინ იყო ქუჩაში. რამდენიმე შეშფოთებული ბურჯუა მიეშურებოდა შინისკენ სირბილით, ასე რომ ვერც კი შეამჩნევდა ქვაზე მჯდომ მოხუცს, შიში რომ მოერევა ხალხს, ყველა მხოლოდ თავისთვის ზრუნავს. წესისამებრ მოვიდა კაცი და აანთო ქუჩის სანათი, რომელიც სწორედ № 7 სახლის პირდაპირ იდგა, აანთო და წავიდა. იმ დროს რომ შეემჩნია ვინმეს ჟან ვალეანი, ცოცხალი ადამიანი არც კი მოეჩვენებოდა. იჯდა კართან უძრავად, როგორც ყინულში ჩარჩენილი ქუპრი. სასოწარკვეთილებამაც იცის გაქვავება. განგაშის ხმა ისმოდა და რაღაც ყრუ ხმაურობა. არეული განგაშის ზარს ახლასენ-პოლის ზარი მიემატა მშვიდი, აუჩქარებელი და თერთმეტი დაჰკრა. რადგან განგაში ადამიანი არის, და საათი-ღმერთია, საათის მიერ აღნიშნული დროის გასვლა შეუმჩნევლად დარჩა ჟან ვალეანს. არც კი შეინძრა, მაგრამ თითქმის იმ დროსვე, ცოტა ხნის შემდეგ ბაზრისკენ ერთი სროლა გაისმა მრავალი თოფისა და ზედ მეორე მიჰყვა, უფრო ძლიერი. ალბათ იერიში იყო ჯარისა, შანვრერის ბარიკადის ასაღებად რომ მივიდა, და მოგერებულ იქნა მარიუხის მიერ. ეს ორი სროლა რომ მოესმა ჟან ვალეანს, კანკალი დაიწყო. მით უფრო, რომ სროლის მძვინვარებას ღამის ღუმელი აორკეცებდა; აკანკალდა, წამოვარდა, იქით გაიხედა, საიდანაც სროლა მოესმა და ისევ დაჯდა. გულ-ხელი დაიკრიფა, თავი ველარ შეიმავრა და ნელ-ნელა ძირს დაუშვა:

ისევ ის შავბნელი დიალოგი გააბა თავის თავთან.

ფეხის ხმა მოესმა შორიდან და წამოიწია; ვიღაც მოდიოდა ქუჩაში. ცოტა ხანს უკან მოუახლოვდა, დააქკერდა და სანათით განათებულ მხარეს, სადაც ქუჩა არქივის შენობას ებჯინება, პატარა ბიჭი დაინახა, ფერმკრთალი, მხიარული.

გავროში მოსულიყო ლ-ომ-არმეს ქუჩაზე.

ზევით იყურებოდა გავროში, ეტყობოდა, რაღაცას ეძებდა. ძალიან კარგად ხედავდა ჟან ვალეანს, მაგრამ ყურადღებას არ აქცევდა.

ზევით იყურებოდა გავროში და ახლა ძირს დაიხედა. ფეხის თითებზე დგებოდა, ქვედა სართულის კარებს და ფანჯრებს ხელით სინჯავდა; დაკეტული იყო ყველა, დარაბა აკრული, გამაგრებული, ხუთი-ექვსი სახლის წინამხარე გასინჯა ასე, მხრები აიჩეჩა და წამოიყვირა:

- - აი, დალახვროს ეშმაკმა!

მერე ისევ ზევით აიხედა.

ამ რამდენიმე წამის წინ ისე იყო გულდალული ჟან ვალეანი.

რომ ხმას არავის გასცემდა, არც კი უპასუხებდა, რომ დალაპარაკებოდა ვინმე, აქ კი, ეს პატარა ბიჭი რომ დაინახა, ველარ გაუძლო უძლეველ სურვილს, გამოლაპარაკებოდა მას:

— რას ეძებ პატარავ, რა მოგივიდა?

— რა მომივიდა და პური მშია, თქვენ თვითონ პატარავ, — ესროლა გავროშმა.

ჯიბეში ხელი ჩაიყო ჟან ვალჟანმა და ხუთფრანკიანი ვერცხლი ამოიღო.

მაგრამ მოუსვენარი კუდცანცარას ჯიშისა იყო გავროში, დიდხანს არაფერზე გაჩერდებოდა. კენჭი აიღო ქუჩიდან. მაშ რა ექნა ანთებული სანათი რომ დაინახა?

— ამათ ხედავთ? ჯერაც სანათით დაპარპაშობენ! არა, ამხანაგებო, წესიერების დაცვა არა გცოდნიათ, გეტყობათ! უწესურობას მოსპობა უნდა. აბა, ავაწყარუნოთ!

კენჭი ესროლა და ისეთი ზრიალით ჩამოცვივდა ძირს სანათის მინა, რომ ახლო სახლის დარბაზების უკან მიმალული შეშინებული ბურჟუეები იმეორებდნენ — ვაი! ოთხმოდცამეტს შევესწარიო!

გატეხილ სანათში ცოტა ხანს თრთოდა შეშინებული ალი და ისიც გაქრა. ჩამობნელდა ქუჩაში.

— ასე, ჩემო ბებრუცუნა ქუჩავ, — შესძახა გავროშმა, — დაიხურე შენი ღამის ჩაჩი.

მერე ჟან ვალჟანს მიმართა:

— რას ეძახით ამ ბუმბერაზულ ქანდაკებას, ქუჩის ბოლოში რომა გაქვთ? არქივი უნდა იყოს, არა? რა კარგი იქნებოდა, რომ ცოტა რამ ჩამოგვეგრია მისი სულელური სვეტებიდან და ერთი კარგი ბარიკადი აგვეგო.

გავროშთან მივიდა ჟან ვალჟანი.

— საწყალი ბიჭი, — წარმოთქვა ჩუმი ხმით, თითქოს თავის გასაგონად ამბობდა, — შია.

და ხუთფრანკიანი ვერცხლი ჩაუღო ხელში.

გავროშმა ცხვირი აიწია, იმდენად გაკვირვებული დარჩა ამ ფულის სიდიდით. ბნელოდა, მაგრამ გასინჯა და ძალიან მოეწონა იმ სიბნელეში ვერცხლის კრიალი. ხუთფრანკიან ვერცხლს მარტო სხვისი სიტყვით იცნობდა და იცოდა, რომ კარგი იყო. აღტაცებული დარჩა, რაკი ანე ახლო ნახა ეს სახელგანთქმული ვერცხლი. უყურებდა და იძახდა — აქ მაინცა ვნახოთ ეს ვეფხვიო.

აღტაცებით სინჯა ცოტა ხანს. მერე ჟან ვალჟანს მიუბრუნდა, გაუწოდა ხუთფრანკიანი და ამაყად უთხრა:

— ბურჟუა, მე სანათების მტვრევა უფრო მომწონს, ვიდრე ეს

ფული. ინებეთ თქვენი ხუთფრანკიანი. შეუძლებელი გახლავთ ჩემი მოსყიდვა და გარყვნა. მართალია, ხუთი ბრკყალი აქვს, მაგრამ მე ეგ ვერ დამკაწრავს.

— დედა გყავს, ბიჭო?

— იქნება უფრო მეტადაც, ვიდრე თქვენ.

— ჰოდა გქონდეს ეგ ფული, დედაშენს წაუღე, — უთხრა ჟან ვალჟანმა.

გული მოუღბა გავროშს. ესეც რომ არა ყოფილიყო, უკვე შენიშნა, რომ თავშიშველი იყო მისი მოსაუბრე ბერიკაცი და ამანაც აღუძრა ნდობა და პატივისცემა.

— მაშ იმისთვის არ მაძლევთ, რომ სანათი აღარ დავამტკრიო? არა?

— თუნდა სულ ჩამტკრიე.

— ძან კაცი ყოფილხართ, — შეაქო გავროშმა და ჯიბეში ჩაიღო ხუთფრანკიანი ვერცხლი. ნდობას უფრო მეტსა გრძნობდა და ჰკითხა:

— ამ ქუჩაზე ცხოვრობთ?

— დიახ. რა იყო?

— მეშვიდე ნომერს ვერ მასწავლით?

— რისთვის დაგჭირდა მეშვიდე ნომერი?

— გაჩერდა ბიჭი, შეეშინდა, — მეტი ხომ არა წამოვროშე რაო.— თმაში ჩაიყო მაგრად თითები და პასუხის მაგივრად წამოიძახა:

— ისე...

ერთი აზრი მოუვიდა ჟან ვალჟანს, მწუხარებამ იცის ამგვარი ნათელჩენის ელვარება, და ჰკითხა:

— იქნება შენ მოგაქვს ის წერილი, მე რომ მოველი?

— თქვენა? — ჰკითხა გავროშმა. — თქვენ ხომ ქალი არა ხართ.

— წერილი ქალბატონ კოხეტთან არის, ხომ?

— კოხეტთან? დიახ, მგონი რომ მაგ უცნაურ სახელთან არის მიმართული.

— ჰოდა, აქ მომეცი. მე უნდა გადავცე იმ ქალს წერილი. მოიტა.

— მაშ ისიც უნდა იცოდეთ, რომ მე ბარიკადიდან გახლავართ გამოგზავნილი.

— რა თქმა უნდა, ვიცი.

ჯიბეში ხელი ჩაიყო გავროშმა, ოთხად დაკეცილი ქაღალდი ამოიღო და მხედრული სალაში მისცა პატარა ქაღალდს:

— პატივისცემა ამ ღებეშას, დროებით მთავრობისაგან გამოგზავნილს.

— მოიტა. — უთხრა კიდევ ყან ვალყანმა.

მალლა აეწია გავროსს ხელი და წერილს ათამაშებდა.

— ძან კაცი უნდა იყვეთ, ბატონო.

— ჰა, მოიტა.

ხელში ჩაუდო ყან ვალყანს წერილი.

— და აჩქარდი კიდევო, ბატონო შოზ, რადგან ქალბატონი შო-
ზეტი გელით.

კმაყოფილი იყო ბიჭი, რომ ასე კარგად გამოიყენა შოზი და შო-
ზეტი¹.

ყან ვალყანმა ჰკითხა:

— მაშ სენ-მერიში უნდა მივიტანო პასუხი?

— ემაგრე, ბატონო, ქადას გულის მაგივრად ნაცარს ჩააყროთ. შანვრერის ქუჩის ბარეკადიდან მოდის ეს წერილი და პასუხიც იქვე უნდა მოიტანოთ. ღამე მშვიდობისათ, მოქალაქევე.

ესა თქვა და გზას გაუდგა გავროში, ანუ უკეთ რომ ვთქვათ, გაფრინდა იქითკენ, საიდანაც გამოეგზავნათ. ისე სწრაფად ჩაიმალა ბნელში, თითქოს ორმოში ჩავარდნილიყოს, ზარბაზნის ყუმბარის მკაცრი სისწრაფით. მიჩუმდა, მიურუვდა ლ-ომ-არმეს ქუჩა; თვალის დახამხამების უმალ გაქრა ეს უცნაური ბიჭი, რომელსაც სინათლეც ბევრი ჰქონდა თავისი და აგრეთვე ჩრდილიც. უცბად მიიმალა ამ ვიწრო ქუჩის მაღალი სახლების მწკრივის სიბნელეში და აორთქლე-ბულად, ან გაქარებულად ეჩვენებოდა კაცს, რომ მისი მიმალვის რამ-დენიმე წუთის შემდეგ გატეხილი სანათის წკრიალი არ მოსდებოდა ქუჩას და უცბად არ გამოეღვიძებინა აღშფოთებული ბურჟუები. გავროში მირბოდა ქუჩაში და სანათს ამტვრევდა, სადაც კი ანთე-ბულს დაინახავდა.

თ ა ვ ი მ ე ს ა მ ე

როცა კოზმეტსა და ტუხენს სძინავთ

ყან ვალყანი მაშინვე შინ ავიდა, რაკი წერილი ჩაიგდო ხელში. ხელების ცეცებით ავიდა კიბეზე, ძალიან კმაყოფილი სიბნელით, როგორც ბუ, რომელმაც დაიჭირა და თავის ბუდისკენ მიჰყავს თავისი მტერი. ჩუმად შეალო კარი, ყური მიუვდო, — ხომ არა ღვი-

¹ ბატონო „შოზ“ „არ ვიცი თქვენი სახელი“ და კოზეტიც შოზეტად გადა-
აკეთა.

ძავთ ქალებსაო, — დარწმუნდა, რომ კოზეტსაც ეძინა და ტუსენსაც. სამჯერ-ოთხჯერ ჩაჰკრა ფუმადის ტალ-კვესის ბოთლში ასანთი, ვიდრე ცეცხლს გააჩენდა, რადგან ისე აღელვებულყო, რომ ხელიც კი უკანკალებდა; ქურდობაზე უარესი იყო ამ წერილის გამორთმევა. ბოლოს, როგორც იყო, აანთო სანთელი, დაეყუდა მაგიდას და წაიკითხა.

ასე აღელვებული რომ არის ადამიანი, ისე მივარდება წასაკითხ წერილს, თითქოს ქალაღდის ბრალი იყოს იმისი უბედურება, ან ბედნიერება; სკმუქნის, სრესს, როგორც თავისი ვნების მსხვერპლს, გაბრაზებით ან სიამოვნებით უყრის შიგ თავის ფრჩხილებს, ხან ბოლოს გადახედავს, ხან ისევ თავიდან დაიწყებს კითხვას; გაგაყებულა გული, — ჩქარა მივაგნო სასურველსაო; — ოღონდ ამას მივაგნოს და დანარჩენს მნიშვნელობა აღარც კი აქვს. მარიუსის წერილშიც ჟან ვალჟანმა მარტო ეს სიტყვები დაინახა:

„ვკვდები... ამ წერილის კითხვის დროს შენთან იქნება ჩემი სული და გაგიღიმებს...“

წაიკითხა ეს ორი სტრიქონი და ცას დაეწია სიხარულით. იმდენად მოულოდნელი იყო ეს უეცარი უბედურების ნეტარებად შეცვლა, რომ გონზე ვეღარ მოსულიყო და დამათრობელი სიხარულით დასცქეროდა მარიუსის წერილს. თითქოს თვალწინ გადაშლოდა დიდმშვენიერად სანახაობა მისი მოსისხლე მტრის სიკვდილისა.

სიხარულის ყვირილი გულშივე ჩაინარჩუნა, — გათავებული იყო საქმე, ისე სწრაფად და მოულოდნელად, რომ ამის წარმოდგენაც კი შეუძლებელი იყო. ან როგორ გაბედავდა, ფიქრადაც არ მოუვიდოდა ასეთი წყალობა თავისი ბედისწერისა: სიცოცხლე უნდა მოეწამლა იმისთვის ვიღაც ბიჭს და აგერ მიდის, საუკუნოდ შორდება ამ წუთისოფელს. თვითონ მიბრძანდება, თავის სურვილისამებრ, თავის ნებით, თავისუფლად; ისე მიდის, რომ ჟან ვალჟანს თითიც არ გაუხმრევი იმის მოსაშორებლად, არავითარი მონაწილეობა არ მიუღია, რომ მოეშორებინა როგორმე „ის კაცი“. — ვკვდებიო, — იწერება, იქნება კიდეც მოკვდა! — აქ ანგარიში დასჭირდა ჟან ვალჟანის აღტაცებას, — არა, ჯერ მკვდარი არ უნდა იყოს. წერილი იმ დროს იყო დაწერილი, ისე გვიან, რომ კოზეტს ხვალ დილით მოსვლოდა, ორი სროლა იყო თერთმეტი საათიდან შუალამემდე და მერე კი თოფი აღარ გავარდნილა. იერიშით მარტო ხვალ დილით მივა ჯარი იმ ბარიკადზე; მაგრამ ამას მნიშვნელობა არა აქვს. რაკი ამ ბრძოლაში ჩარეულა, დაღუპულია ის კაცი, თავს ვეღარ დაადწევს. მძიმე ლოდი მოეშვა გულიდან ჟან ვალჟანს. მაშ ისევ მარტო რჩებოდა თავის კოზეტთან! მარტოდმარტონი იქნებიან, სხვა არავინ იქნება

იმათი ნეტარების ჩამაშხამებელი. მოქიშპე შორდებოდა და აღდგენილი იყო ტკბილი მომავალი. ამ წერილს თავის ჯიბეში ჩამალავდა; კოზეტი თავის დღეში ვერც გაიგებდა, რა დაემართა იმ კაცს, და თავისთავად მოგვარდებოდა სულუველაფერი. საჭირო არ იყო იმის ჩარევა. სიკვდილს ველარ გადარჩება ის კაცი. თუ ჯერ არ მომცვდა-რა, ცხადია, მოკვდება! რა ბედნიერებაა!

ასე მსჯელობდა გულში ჟან ვალჟანი და ისევ აეშალა შავი ფიქრები.

ადგა, ძირს ჩავიდა, მეკარე გააღვიძა.

დაახლოებით ერთი საათის შემდეგ ქუჩაში გავიდა ჟან ვალჟანი. ეროვნული გვარდიელის ტანისამოსი ჩაეცვა, შეიარაღებულიყო. ცოტა რამ აკლდა მის ტანისამოსს, მაგრამ მეკარე დაეხმარა და მეზობლებში უშოვა, რაც აკლდა. თოფი გატენილი ჰქონდა და ვაზნებით გატენილი პარკი. ისიც ბაზრისკენ წავიდა.

თ ა ვ ი მ ე ო თ ხ ე

გავროშის გადაჭარბებული თავგამოდება

ამასობაში გავროშს რამდენი რამ შეემთხვა.

კეთილსინდისიერად რომ ჩააქვავა სანათი და ვიეილ-ოდრიეტის ქუჩაზე გავიდა, სადაც „კატაც კი არსადა ჩანდა“, სწორედ შესაფერად სცნო დროც და სიბნელეც, რომ თავისი სიმღერით დაეტკბო მძინარე ბურჟუები. სიმღერის ხმას აყოლებდა ფეხს და ამით უფრო აჩქარებდა სვლას. მიდიოდა, ხმამალა მღეროდა და ბურჟუებს უტოვებდა მემკვიდრეობად თავის სიმღერის ხანებს:

ჩეროში შაში ამბობდა ლანძღვით:

„წელან აი იქ, რომ არის ნაძვი,

ვილაცა რუსი ერთ გოგონასთან“.

ჩემო ლამაზებო, ლამაზებო სწორეთ,

ფერად-ფერად მწკრივად საით გაიქროლეთ?

შენ, პიერო, აბა ეს რას ჰგავს,

დღე ერთია, სულ სხვადანსხვა გყავს.

ჩემო ლამაზებო, ლამაზებო სწორეთ,

ფერად-ფერად მწკრივად საით გაიქროლეთ?

ზოგჯერ საწამლაზე

საშიშია ტრფობა,

ნაზი ხელი მახრჩობს,
მაკარგვინებს გრძნობას.
ჩემო ლამაზებო, ლამაზებო სწორეთ,
ფერად-ფერად მწკრივად საით გაიქროლეთ?

სად ხარ ეამო გართობისა,
ჩემი გაპამპულეზა
ლიზონს გულით სურდა, მაგრამ
ჩაუშწარდა გუნება!
ჩემო ლამაზებო, ლამაზებო სწორეთ,
ფერად-ფერად მწკრივად საით გაიქროლეთ?

როცა სიუზეტა — ლმერთო ჩემო —
მზერას მესროდა,
სულ ვკანკალებდი, აზრს ვკარგავდი, თაებრე მესხმოდა.
ჩემო ლამაზებო, ლამაზებო სწორეთ,
ფერად-ფერად მწკრივად საით გაიქროლეთ?

ღამე წიგნს ვშლი მშვიდად,
მადლენი მყავს თანა,
აბა რას დამაყლებს
ქაჯი და სატანა!
ჩემო ლამაზებო, ლამაზებო სწორეთ,
ფერად-ფერად მწკრივად საით გაიქროლეთ?

როცა სიშიშვლით მიგიზიდავს ფეხი ლამაზი,
ფეხი ლამაზი, საოცარი მაცდური, ნაზი, —
ფრთხილად, ადგლო!
ჩემო ლამაზებო, ლამაზებო სწორეთ,
ფერად-ფერად მწკრივად საით გაიქროლეთ?

ცეკვიდან რომ ვბრუნდებოდი
მე ჩემი მზით სახლში,
მის წრფელ შუბლზე ვარსკვლავები
ფერს ჰკარგავდნენ ცაში.
ჩემო ლამაზებო, ლამაზებო სწორეთ,
ფერად-ფერად მწკრივად საით გაიქროლეთ?

სიმღერით მიდიოდა, სიმღერას აყოლებდა ხელსა და ფეხს. ხელის ქნევა სიმღერის საყრდენია. მოძრავი სახე გავროშისა განსაცვიფრებლად იცვლიდა გამომეტყველებას, ისე იღრიჯებოდა და იღმიკებოდა, უფრო კონველსიურად და უცნაურად, ვიდრე გასაშრობად გაფენილი დახეული სარეცხი დიდ ქარში. სამწუხაროდ, მარ-

ტო იყო ქუჩაში და იმ სიბნელეში ვერ დატკებებოდა ვინმე მისი ხე-
ლოვნებით. რამდენი საუნჯე იკარგება ასე ამაოდ!

და უცბად გაჩერდა ბიჭი.

— შევწყვიტოთ რომანსი. — წარმოთქვა ჩუმად.

მგლის თვალი ჰქონდა ბიჭს და იქვე. ერთი ალაყათის კარებთან,
რალაც დაინახა, რომელსაც: „ერთადს“ ეძახიან, ესე იგი გაერთიანე-
ბული ცოცხალი კაცი და უსულო საგანი. საგანი პატარა ურიკა იყო
და ცოცხალი კაცი, — ერთი ოვარნელი მთვრალი, რომელიც ზედ
ხვრინავდა. ხელები ქუჩისკენ ჰქონდა, თავი კოფოსკენ მიედო მძი-
ნარს ფეხები მიწაზე ჩამოეშვა.

დიდი გამოცდილების მქონე გავროში მაშინვე მიხვდა, რომ ლოთ-
თანა ჰქონდა საქმე.

მებარგულე იქნებოდა ამუბნელი, მაგრამ ისე დამთვრალიყო უბე-
დური, რომ შინამდე ვეღარ მიელწია.

„კარგი რამ არის და ხშირად სასარგებლოც ზაფხულის დამე, —
ფიქრობდა გავროში, — თავის ურიკაში ჩაეძინა ოვერნელს? ძალიან
კარგი. მაშ ურიკა რესპუბლიკას და ოვერნელი მონარქიას“.

დაინახა თუ არა ურიკა, მაშინვე გაუელვა ბრწყინვალე მოსაზრე-
ბამ:

„ეს ურიკაც გამოგვადგება ჩვენი ბარიკადის დასამშვენებლადო“.
ოვერნელი ხვრინავდა.

ფრთხილად წაავლო ხელები მძინარეს ფეხებში და ძირს დასწია.
მერე უკან მოექიდა ურიკას, გასწია ნელ-ნელა და ისე ნაზად გაშ-
ხლართა მთვრალი მიწაზე, რომ მას ხელი არ გაუჩნდრევია.

ეხლა კი იმისი იყო ეს ურიკა.

დაჩვეული იყო ბიჭი: ცხოვრების ყოველი მოულოდნელი ავისთვის
მზად ყოფილიყო ყოველგვარი საჭირო იარაღით, და ჯიბეში ედო,
რაცა ჰქონდა. ხელი ჩაიყო ჯიბეში, პატარა ქალღი ამოიღო. მერე
წითელი ფანქარი, ალბათ ასწაპნა ვისმე დურგალს, და დაწერა:

„ს ა ფ რ ა ნ გ ე თ ი ს რ ე ს პ უ ბ ლ ი კ ა
შენი ურიკა მიღებულია“.

და ხელი მოაწერა: „გ ა ვ რ ო შ ი“.

ეს ფრიად მნიშვნელოვანი საბუთი ყილეტის ჯიბეში ჩაუდო
მთვრალს, რომელიც ისევ გულთანად ხვრინავდა, ხელები წაავლო
ხელნებს და ბაზრისკენ წავიდა. წინ ურიკას მიაქანებდა, გამარჯვე-
ბის ზეიმური გრიალით.

სწორედ ეს იყო საშიში. მეფის სტამბის კართან დროებითი სადარაჯო მოეწყოთ ეროვნული გვარდიისა. კარგა ხანი იყო ეს ხმაურობა აღვიძებდა ხალხს და დარაჯებსაც, რაღა თქმა უნდა, ხან ერთი წამოიწვედა, ხან მეორე. ზედიზედ ორი სანათის გატეხვა, ხმამხალა სიმღერა შუალამისას, მეტისმეტი იყო ყოველივე ეს მიძინებულ მშინარა ქუჩისთვის, რომელიც სულ იმას ნატრობდა, — ნეტავი მზის ჩასვლისას შეიძლებოდეს დაწოლა, რომ ცოტა სანთელი დამეხარჯოსო. ამგვარ ხმაურს და წესიერების დარღვევას დღისითაც ვერსადა ნახავდა იმ მიყრუებულ უბანში მშვიდობიანი ბურჟუა, და იმ ღამეს კი ისეთი მოუსვენარი, შეუწყვეტელი ხმა აღვიძებდა, თითქო თავით ბოთლი უდგას, შიგ ბუზი ჩავარდნილა და ბზულით უწყალებს გულსაო. დარაჯების ათისთავი გაფაკიცებით უგდებდა ყურს და ელოდა. კეთილგონიერი კაცი იყო და არ უნდოდა საქმე წაეხინდა აჩქარებით.

მაგრამ ისეთი გრიალი გაჰქონდათ ქვაფენილზე ურიკის თვლებს, რომ ათისთავის მოთმინების ფილა აივსო, იძულებული გახდა გამოსულიყო და გამოეძია საქმე.

— მთელი ჯგუფი იქნება აჯანყებულებისა, — ფიქრობდა ათისთავი, — სიფრთხილე არის საჭირო...

ცხადი იყო, რომ ანარქიის გველვეშაპი გამოვარდნილიყო თავის ბუნაგიდან და ახლა მთელ უბანში დათარეშობდა.

ფეხაკრეფით, თითის წვერებზე გავიდა ათისთავი ქუჩაში.

და უცბად, ის იყო ვიეილ-ოდრიეტის ქუჩისკენ უნდა ჩაექანებინა გავროშს „რესპუბლიკის“ ურიკა, რომ წინ აეტუზა ერთი მაღალი ფორმის ტანისამოსი — სამხედრო ქუდი და თოფი.

აქაც ისევ უცბად შეჩერდა.

— ბიჭოს, — წამოიძახა გავროშმა, — ისა ყოფილა. ოჰ, გამარჯობა, საზოგადოებრივო წესწყობილებავ!

ხანგრძლივი გაკვირვებისა არა იცოდა რა ბიჭმა.

— სად მიხვალ, შე საძაგელო?

— მოქალაქევ, — მიუგო გავროშმა, — მე თქვენთვის ჯერ ბურჟუა არ მიკადრებია. რად მაყენებთ მაგ შეურაცხყოფას?

— სად მიხვალ ამ დროს, შე მაწანწალავ?

— იქნება გუშინ ძალიან ჰკვიანი კაცი ბრძანდებოდით, მაგრამ დღეს კი საიმისო არა გეტყობათ რა.

— სად მიხვალ-მეთქი, გეკითხები, შე არამზადავ, შენა!

გავროშმა უპასუხა:

— რა თავაზიანი ლაპარაკი გცოდნიათ! ძნელი წარმოსადგენია, გარწმუნებთ, რომ ემაგრე ხნიერი ხართ. მე რომ თქვენი ვიყო. სულ ცალცალად გავყიდდი მაგ ქალარა თმას, თითოს ას ფრანკად. ხუთას ფრანკს ჩავიჩხრიალებდი ჯიბეში.

— სად მიხვალ, შე ქურდბაცაცავ, შენა? სად მიხვალ, სად? ისევე დარბაისლურად უპასუხა გავროშმა:

— საზიზლარი სიტყვები შეგრჩენიათ პირში, ჩემო ბატონო. ძუძუს რომ მოგაწოვებენ, სთხოვეთ, კარგად გამოგირეცხონ პირი. ათისთავმა ხიშტი მოიმარჯვა.

— ბიჭო, მეტყევი თუ არა, სად მიხვალ, შე სალახანავ, შენა?

— თქვენო აღმატებულებავ, — მიუგო გავროშმა, — მშობიარედ მიწვეს ცოლი და ექიმის წასაყვანად გიხსლებით.

— მაშ აგრე?! — შეჰყვირა ათისთავმა.

გულმაგარი ქვეიანი კაცი იმით დაამტკიცებს თავის ღირსებას, რომ სწორედ იმას გამოიყენებს გაჭირვებიდან თავის დასაღწევად, რამაც ეს გაჭირვება მიაყენა. ურიკამ ჩააგდო ამ განსაცდელში და ურიკა უნდა დახმარებოდა გავროშს.

სწორედ იმ დროს, როდესაც ათისთავმა ჩახმახი დაუშვა თავის თოფს, ურიკა უცბად სასროლ ყუმბარად იქცა, დიდი ძალით გაექანა ათისთავისკენ, ცოფიანივით ეტაკა შიგ მუხლებში და პირალმა ჩააგდო თხრილში წესიერების დამცველი. თოფი გავარდა, მაგრამ ზევით წავიდა ტყვია.

ათისთავმა ყვირილი დაიწყო, დარაჯები გამოვიდნენ ნელ-ნელა, დიდი სიფრთხილით, რაკი ერთხელ გავარდა თოფი, მეორედაც უნდა გავარდნილიყო და ერთ სროლად დასცალეს დარაჯებმა თავიანთი თოფები. დასცალეს, ხელახლა გატენეს და სიბნელეში ისროლეს. იდგნენ და ისროდნენ.

თხუთმეტ წუთამდე გაგრძელდა ეს სროლა. ბავშვების თამაშს მოგაგონებდათ, თვალახვეული რომ დასდევს ამხანაგებს, იქნება დავიჭირო ვინმეო. — თხუთმეტ წუთამდე გაგრძელდა და მრავალი შუშა გატეხა ფანჯრებში.

ისე გარბოდა გავროში, თითქოს ფრთები შეისხაო. ხუთი-ექვსი ქუჩა გაირბინა, სუნთქვა ეკვროდა და, ანფან-რუჟის ქუჩის კუთხესთან რომ მივიდა, ქვაზე ჩამოჯდა სულის მოსაბრუნებლად.

თან ყურს უგდებდა.

ცოტა ხანი ასე იჯდა, მერე, რაკი თავისუფლად ამოისუნთქა, უკან მიიხედა, საიდანაც საზარელი სროლის ხმა ისმოდა, მარცხენა

ხელი გაშალა და ცხვირზე მიიდო, სამჯერ აჩვენა ცხვირი. მარჯვენა ხელი კი სამჯერ ჩაიკრა კეფაში. ამგვარად ცხვირის ჩვენებით გამოხატავდა პარიზელი გამენი მთელ თავის დაცინვას და ეტყობოდა, კარგადაც ჰხატავდა, რადგან ეს ცხვირის ჩვენება, აგერ ნახევარი საუკუნეა, ისევე გავრცელებულია, როგორც წინათ.

ამ გამარჯვებას და სიხარულს მწარე ფიქრიც ჩაერია:

— ძალიან კარგი, ვიცინი და დავცინი, ვერთობი, მაგრამ გზა რომ ასე გავიგრძელე? საიდან სად მოვუარე და! ახლა საქმე ის არის, დროზე მივიღე ბარიკადზე.

და ისევე მოჰკურცხლა.

მაგრამ აქ შიში აღარა ჰქონდა და შემოსძახა:

დრომ თქვენ მოვთიბათ ბალახის დარად,
მაგრამ ბასტილია მტყიეა მარად!
ძმებო! ძირს დამპალი რევიმი!
ჩემო ლამაზებო, ლამაზებო სწორეთ,
ფერად-ფერად მწკრივად საით გაიქროლეთ?

კეგლის თამაშში შეიბნენ ცხარედ,
აბა ბურთულა? ხელმარჯვე დარტყმით
მთლად დაიმსხვრევა ბურბონთა ტახტი.
ჩემო ლამაზებო, ლამაზებო სწორეთ,
ფერად-ფერად მწკრივად საით გაიქროლეთ?

ლუერში შემკრთალნი მსჯაერს მოელიან..
მონარქიის ნაგავი
რკინის ცოცხით გავგავოთ,
ხალხო, ძირს მონარქია!
ჩემო ლამაზებო, ლამაზებო სწორეთ,
ფერად-ფერად მწკრივად საით გაიქროლეთ?

ვერ შეაკავებს მესერი ვულკანს,
შენ, შარლ მეთევ, კარების უკან,
თვით ტალახში უნდა იგორო!
ჩემო ლამაზებო, ლამაზებო სწორეთ,
ფერად-ფერად მწკრივად საით გაიქროლეთ?

ამაოდ არ ჩაუარა სადარაჯოს ამოდენა სროლამ: ურიკა დაატყვევეს, მთვრალი ციხეში ჩააგდეს; ერთი შეშის საწყობში გაგზავნეს, მეორე სამხედრო სასამართლოში, როგორც აჯანყებულთა მომხრე

და დამხმარე. დიდი უნარი გამოიჩინა მთავრობამ ამ შემთხვევაში და დაამტკიცა, რა გულმოდგინედ და თავგანწირვით იცავს საზოგადოებრივ მშვიდობიანობას.

გავროშის ეს თავგადასავალი ტანალის უბნის მცხოვრებლების მესხიერებაში დარჩენილა; დღესაც შიშის ზარსა სცემს ბებერ ბურჯუებს, და იმათ მოგონებათა სიაში ამ სათაურით არის აღნიშნული: „აჯანყებულების იერიში ღამით მეფის სტამბის სადარაჯოზე“.

ს ა ბ გ დ ე ვ ზ

ს ა ბ გ დ ე ვ ზ

წიგნი პირველი

ბრძოლა ოთხ კედელს შუა

თ ა ვ ი პ ი რ ვ ე ლ ი

სენტ-ანტუანის უბნის ქარიზმა და ტანკლის უბნის სცილა

არსებობდა ორი შედარებით მნიშვნელოვანი ბარიკადი, ღირსშესანიშნავი საზოგადოებრივ დაავადებათა შემსწავლელთათვის, ოღონდ ეს ორი ბარიკადი არ ეკუთვნის ამ თხზულებაში აღწერილ დროს. ეს ორი ბარიკადი, ორივე სიმბოლურად სხვადასხვა იმ დროის საშინელი მდგომარეობისა, 1848 წლის ივნისის საბედისწერო აჯანყების დღეებში იქნა აგებული, როდესაც ისეთი დიდი ბრძოლა მძვინვარებდა ქუჩაში, რის მსგავსი ჯერ არ ახსოვდა ისტორიას.

მოხდება ხოლმე ხანდახან, ისე გაუჭირდება ბრბოს თავისი წყვილადის, სასოწარკვეთილების, უვიცობის, უსახსრობის, ავადობის, განწირულების საშინელი წუმპის სიღრმეში, რომ აღარც პრინციპები ახსოვს, აღარც თავისუფლება, აღარც ძმობა და თანასწორობა, არც საზოგადო კენჭის უფლება, აღარც ხალხის მიერ მთავრობის ამორჩევა, და პროტესტს აცხადებს, — ეს ბრბო ებრძვის ხალხს.

უპოვარი ებრძვის საზოგადოებრივ უფლებას, ოხლოკრატია აჯანყებით მიიწევს დემოსზე.

სავალალოა ეს ქამი, რადგან ამ გაგიჟებაში ყოველთვის მოიპოვება უფლების ნიშანწყალი; თავის მოკვლას მოასწავებს ეს დუელი და ეს სიტყვები, რომლითაც შეურაცხყოფით ასახელებენ უბედურთ, — მაწანწალა, ნაძირალნი, ბრბო, ოხლოკრატია, — ჩვენდა სამწუხაროდ, ბრალსა სდებენ იმათ, ვინც მეფობს და არა იმათ, ვინც

იტანჯება: ბრალსა სდებენ უპირატესობით აღქურვილთ და არა ბედისაგან დაჩაგრულთ.

პირადად ჩვენ არასოდეს წარმოგვითქვამს ეს სიტყვები მათდამი სიბრალულის გრძნობის და პატივისცემის გარეშე, რადგან ფილოსოფია რომ ჩაუღრმავდება ამ სიტყვების გამომწვევ გარემოებებს, განწირულებასთან ერთად დიადსაც კპოვებს. ათენი ოხლოკრატია იყო. გეზებმა შექმნეს ჰოლანდია. რამდენჯერმე გადაარჩინა ბრბომ რომი განსაცდელს. „ნაძირალნი“ გაჰყვნენ იესო ქრისტეს.

არ არის მოაზროვნე, რომელიც ხანდახან მაინც არ ჩაღრმავებოდეს ამ საზოგადოებრივი „ძირის“ სიდიადეს.

ეჭვი არ არის, ალბათ ეს ბრბო ჰყავდა წმ. იერემიას მხედველობაში, ყველა ეს მშვიერ-ტიტველნი, ყველა ეს მაწანწალები, ყველა ეს საბრალონი, რომელთაგან გამოვლინდნენ წინასწარმეტყველნი და წამებულნი, ეს საიდუმლოებრივი სიტყვა რომ წარმოთქვა: *Fex urbis, lex orbis* ¹.

მძინვარება ამ ტანჯული ბრბოსი, რომელიც სისხლიდან იცლებდა, უაზრო ბრძოლა თავის სულისჩამდგმელ პრინციპებთან, გზა, არჩეული უფლებასთან საბრძოლველად, ყოველივე ეს წინააღმდეგია ხალხისა და მოსპობილი უნდა იქნეს. პატიოსანი კაცი ცდილობს ამის მოსპობას. სწორედ ამ ბრბოსი სიყვარულით და სიბრალულით ებრძვის აჯანყებას. მაგრამ მის ჩასაქრობად ამხედრებულიც ღრმად გრძნობს მის შესაწყნარისობას, წინააღმდეგია და თაყვანსა სცემს მის სასოწარკვეთილებას. აქ არის ერთი იმ იშვიათ წუთთაგანი, როდესაც ადამიანი თავის მოვალეობას ასრულებს, მაგრამ გულს უღრუნის გრძნობა, რომ არც ისე დამნაშავეა განწირული ბრბო, მაინც თავისას არ იშლის კაცი, რადგან საჭიროა მისი დახმარება; მაშინ დაღვრემილია სინდისი, და გული უწუხს მოვალეობის ამსრულებელს.

1848 წლის ივნისი, — საჭირო არის აღვნიშნოთ ეს გარემოება, ერთგვარად განკერძოებული იყო, იმდენად თავისებური, რომ თითქმის შეუძლებელია ისტორიაში შესაფერი ადგილი მივყუთვნოთ. რა იყო თავისი შინაარსით 1848 წ. ივნისის აჯანყება? აჯანყება ხალხისა თავისსავე წინააღმდეგ.

როდესაც მოთხრობის მთავარი შინაარსი დაეწეებული არ არის, გადახვევაც შესაწყნარებელია; მაშ ნება გვიბოძოს მკითხველმა ერთ წამს შევაჩეროთ იმის ყურადღება ორ სრულიად უბადლო ბარიკადზე, რომელთაც ეს არის შევებეთ, რადგან ეს ბარიკადები ახასიათებს ამ აჯანყებას.

¹ ბილწია რომის — ქვეყნის კანონი (ლათ.).

ერთი სენტ-ანტუანის შესავალში იყო აგებული, მეორე ტანლის უბნის დასაცავად. ვინც თავისი თვალთ ნახა იენისის მოკრიალებული ლურჯი ცის ქვეშ ეს ორი სამოქალაქო. ომის შიშისმომგვრელი შედეგრი, თავის დღეში არ დაივიწყებს.

უზარმაზარი იყო სენტ-ანტუანის ბარიკადი. სიმაღლე სამი სართლისა ჰქონდა და სიგანე 227 მეტრისა. ერთი კუთხიდან მეორემდე ღობავდა სენტ-ანტუანის განიერ შესავალს, ესე იგი სამ ქუჩას; გადათხრილი, დანაკუწებული, დასერილი, დაკბილული, გარშემორტყმული სხვადასხვაგვარი მასალის ხროვით, ახლა სიმაგრეებად ქვეულისყო, აქა-იქ წინ გამოწეული კონცხებით, მჭიდროდ იყო მიყრდნობილი ორ დიდ გამოშვებულ მაგარ შენობაზე; ციკლოპური სიმაგრესავით ამართულიყო იმ უბნის შიშისმომგვრელ მოედანზე, რომელსაც 14 იენისი განეცადა. ამ მთავარი ბარიკადის უკან დაშვებულყო კიდევ ცხრაშეტი ბარიკადი ქუჩების სიღრმეში. საკმარისი იყო აღამიანს დაენახა უზარმაზარი ბარიკადი, რომ მაშინვე იგრძნობდა ამ უბნის უსაზღვრო ტანჯვა-ვაებას, რომელსაც იმ უკიდურეს წერტილამდე მიეღწია, სადაც განწირულება კატასტროფისკენ მიიწეეს. რისა იყო ეს ბარიკადი? სამი შვიდსართულიანი სახლის მასალა იყო; ზოგნი ამბობდნენ, — განზრახ დაანგრის ეს სახლები, რომ მასალა ჰქონოდათ ბარიკადებისთვისაო, — ზოგნი კიდევ — ხალხის მძვინვარების სასწაულიაო. სავალალო სანახავი იყო ყოველი შენობა, აგებული მძულვარების მიერ: ნანგრევი. შეიძლებოდა გეთქვათ, — ვისი აშენებულია ესაო? — მაგრამ შეიძლებოდა სხვაფრივაც გეთქვათ, — ვინ დაანგრია ესაო? — ეს იყო გაშმაგებული დუდილის იმპროვიზაცია. უცნაური სანახავი იყო ეს კარი, ეს მოაჯირი, ეს ჩარდახი, ეს დარაბები, ეს გატეხილი ტაფა, ეს გამსკდარი ქვაბი. — მოიტანეთ! აბა, ჩქარა! სულყველაფერს გამოვიყენებთ. გადმოყარეთ, რაც კი დაინახოთ. წინ წამოსწიეთ, გამოაგორეთ, ამოთხარეთ, დაშალეთ, დააზიანეთ, დაანგრეთ სულყველაფერი! — ეს იყო შეთანხმებული თანამშრომლობა ქვაფენილისა, რიყის ქვისა, ხე-ტყისა, რკინის ძელისა, მჩვრებისა, ფილაქანისა, ჩალაჩაგლეჯილი სკამისა, კომბოსტოს ხვიტისა, ნაყუწელისა, დაგლეჯილ-დაფსრეწილი ტანისამოსისა და წყევლა-კრულებისა, დიადი რამ იყო და თან კინი. უფსკრული იყო პაროდულად წარმოდგენილი ამ ქაოსურ მოედანზე. ზვინი იყო და ატომი; დიდი ნაჭერი დანგრეული კედლისა და გატეხილი ბადა. ძმობა იყო მუქარით საესე ყოველნაირი ნამტვრევებისა. სიზოფეს იქ დაეგდო თავისი კლდე და იობს თავისი ჯამი. საერთოდ კი საშინელება იყო. ეს გახლდათ ციხე-სიმაგრე ფესშიშველებისა. გადაბრუნებული ეტლები ჩაეყარათ ბარიკადის ქვაყრილში; ერთი უშველებელი ფო-

რანი გაედოთ განივად, ღერძით ცისკენ აშვერილი და ჰრილობად მოჩანდა ბარკადის ამ არეულ-დარეულ სახეზე; ომნიბუსს, მოთავსებულს მთელი ნაგებობის ზემოთ, მალლა აეშვირა ხელნა, ვითომ უხილავ ჰაეროვან რაშებს ელოდებო. თითქოს ამ ბარკადის მშენებელს სურვილი ჰქონდა საშინელისთვის ბავშვური ცელქობის იერის მიმატებისა, ეს უზარმაზარი ხროვა, ნალექი აჯანყებისა მოგაგონებდათ პელიონის მთის მწვერვალზე ოსას მთის დადგმას, რაც ყოველ რევოლუციას თან ახლდა; ოთხმოცდა ცხრას ზედ მოჰყვა ოთხმოცდა ცამეტი; 10 აგვისტოს მოჰყვა ცხრა თერმიდორი; ოცდაერთ იანვარს მოჰყვა თვრამეტი ბრიუმერი — პერიალს მოჰყვა ვანდემიერი და 1830 წელს მოჰყვა 1848 წ. ადგილიც კარგად იყო ამორჩეული და ბარკადი ღირსი იყო სწორედ იქ აგვით, სადაც მიწასთან გაასწორა ხალხმა ბასტილიის ციხე. ოკეანე რომ სიმაგრეებს იკეთებდეს, სწორედ ამ ბარკადის მსგავსს აიშენებდა. უფორმოდ აგებულ კაშხალზე აღბეჭდილიყო ზვირთის ცემის მძვინვარება. რა ზვირთისა? ადამიანთა ბრბოსი. იტყოდით, განწირულთა ვაივავალახი გაქვავებულა ამ ქვაყრილშიო. ბარკადის ზემოდან ისმოდა, თითქო თავის სკაშიაო, გაშმაგებული ბზუილი უზარმაზარი მრისხანე ფუტკრებისა, რომელნიც მძლავრად მიიწევდნენ წინ. საფარად იყო აგებული ეს ბარკადი, საქეიფოდ, თუ სიმაგრედ? შეშლილის ნაშენს ჰგავდა, საჩქაროდ, დაუდევრად ამართულს. ბევრი რამ ჰქონდა კლოაკისა ამ სიმაგრეს და აგრეთვე ბევრი რამ ოლიმპური ამ აურზაურს. სასოწარკვეთილებით აღსავსე არეულ-დარეულობაში მოჩანდა ბანის ბოძები, ოთახის ძგიდეები თავისი ფერადი ქალღმერთთ, ფანჯრის ჩარჩოები თავისი შუშებით, ბუხრის ნაწილები, განჯინები, მაგიდეები, სკამები და მრავალი მკვნესარე კუთვნილება მშვიერ-მწყურვალისა, გადანაყარი მთხოვარისა, რომელშიაც ერთად მოთავსებულები იყვნენ და არარაობა. იტყოდით, — ეს სახლის ნაგავი არის, ნაგავი ხისა, რკინისა, ბრინჯაოსი, ქვისა; ეტყობა, დიდი ცოცხი წაპკრა სენტ-ანტუანის უბანმა ამ ნაგავს და თავის გაჭირვების ბარკადი ააგო. ბოძიც იქ იყო, ამ ქვაყრილში, კუნძიც, დაწყვეტილი ჯაჭვიც, სახარობელასმაგვარი ძელებიც, მალლა აწეული ჩარხებიც და ისე მოჩანდა ყველაფერი ამ ანარქიულ გროვაში, რომ ხალხის მიერ განცილილი ტანჯვის, წვალების სურათად ხდიდა მას. სენტ-ანტუანის ბარკადი თავის გასამაგრებლად და იარაღად ხმარობდა ყველაფერს, რაც შეეძლო სამოქალაქო ომს გამოეყენებინა საზოგადოების წინააღმდეგ. ეს ბრძოლა კი არა, პაროქსიზმი იყო. შეიარაღებული მუშები იღვნენ ბარკადის თავზე და ტყვიასთან ერთად ფაიფურის ნამტვრევსა ხმარობდნენ, ძვლებს, ტანისამოსის ღილებს, დგამის

ფეხების ლითონის თვლებს, მეტად საშინელს, რადგან შიგ სპილენძიც ურევია. თოფი, — ვისაც რა შეხედებოდა, ზოგს ძველი, მოკლელულიანი, პირგანიერი ესპინგოლი ეჭირა. გაცოფებული იყო ეს ბარიკადი და საზარელი ყვირილით ებრძოდა ჯარს. რომ გაებრაზებინა და უფრო ახლო მიეზიდა ჯარი, ლანძღვას დაუწყებდა ხოლმე, გინებას, დაცინვას და, როდესაც კი დაიძროდა ჯარი, ბარიკადის თავზე უტბად გაიშლებოდა შეიარაღებული ბრბო და თოფის სროლა; ნარეკალად ხდებოდა ბარიკადი და ეკლის მაგივრად თოფი ჰქონდა, ხმალი, კეტი, შუბი, ხიშტი. თავს განიერი წითელი დროშა დაჰფრიალებდა, უფროსების ბრძანება ისმოდა, იერიშის სიმღერა, დოლის ხმა, დედაკაცების ქვითინი და შიმშილით მომაკვდავთა ჯოჯოხეთური ხარხარი. უზომო იყო ეს ბარიკადი, მაგრამ ცოცხალი და თითქო დაელექტროებული ცხოველის ბეწვი ყოფილიყოს, ნაპერწკლებს ისროდა და ტკაცანი გაჰქონდა შეუწყვეტლივ. რევოლუციის სუსხი ჰფარავდა თავისი ღრუბლით ამ მწვერვალს და მგრგვინავ ხმას ხალხისას, რომელიც ღმერთის ხმას აჰგავს. უცნაური დიდებულება იღვრებოდა ამ ბუმბერაზული სანაგვისაგან. დიახ, სანაგვე იყო, მაგრამ სინაი.

უკვე ვთქვით ზემოთ, რევოლუციის სახელით იერიშით მიდიოდა ეს ბრბო. მერე ვისზე? რევოლუციაზე. ეს ბარიკადი, ეს შემთხვევის ნაყოფი, ეს უწესრიგობა, ეს შეუგნებლობა ებრძოდა დამფუძნებელ კრებას, ხალხის ხელისუფლებას, საზოგადო კენჭის ყრას, ერს, რესპუბლიკას. კარმანიოლი ებრძოდა მარსელიოზას.

უაზრო იყო ეს გამოწვევა, მაგრამ გმირული, როგორც ძველი გარეუბანი სახელგანთქმული გმირობით.

ერთად იბრძოდა მთელი გარეუბანი და იმისი სიმაგრე. გარეუბანი თავის ბარიკადს მიჰყარდნობოდა და ბარიკადი გარეუბანზე დამყარებულიყო. ბარიკადი წარმოადგენდა ციცაბო კლდეს, რომელზედაც ეხეთქებოდა სახელოვანი აფრიკელი გენერლების სტრატეგიულ ხრიკები. დათხრილი იყო ბარიკადი, ორმოებით, ნაცარმიწით და სხვა მასალით საესე; შიგ იფლობოდა ყუმბარა, შიგ იხრჩობოდა, შიგ იკარგებოდა; ოღნავ თუ დააჩნევდა პატარა ნაპრალად, საცა მაგარს მოხვდებოდა რასმე, და შიგ ჩარჩებოდა. ან რა აზრი აქვს ქაოსის მოსასპობად ზარბაზნის სროლას? იდგა ჯარი, ბრძოლაში გამოცდილი, ბრძოლის საშინელების კარგი მცოდნე და ათრთოლებული თვალთ შეჰყურებდა ამ მხეცურ სიმაგრეს, გარეული ღორის მსგავსს თავისი აყრილი ჯაგრით და მაღალი მთის მსგავსს ბუმბერაზობით.

ერთი თხუთმეტი წუთის სავალი გზა იქნებოდა იქიდან ტანპლის ქუჩამდე. ამ ქუჩაში, შატო-დ-ოს მახლობელ კუთხეში წინ რომ წაე-

წია კაცს დაღმანის მალაზიის წინა მხრიდან ხეივნიკენ, შენიშნავდა შორს, არხის გაღმა, ბელვილისკენ მიმავალ ქუჩაში, აღმართის სუ-
დაპირზე ერთ უცნაურ კედელს, სამი სართულის სიმაღლისას, რომელიც ქუჩის მარჯვენა მხარის სახლებს აერთებდა მარცხენა მხარის სახლებთან და სრულიად ჰკეტავდა ქუჩაში შესავალ გზას. კედელი რიყის ქვისა იყო, შანდაკი, მიუკარებელი, სწორედშვეული, კალატოზური წესით აგებული. მართალია, გაღესილი არ იყო, მაგრამ ამით არქიტექტურულ სიმაგრეს არა აკლდებოდა რა, როგორც რომაელების სწორად შეუღესავ კედლებს. სისქეც სიმაღლის შესაფერისი ჰქონდა. ზემო ნაწილი მათემატიკური სისწორით შეეფერებოდა ქვემო ნაწილს. ამ შვეულ კედელში წვრილ-წვრილი ნახვრეტები მოჩანდა მართომ ხაზზე დატანებული, ერთმანეთისაგან თანასწორ მანძილზე დალაგებული სათოფურები. ქუჩაში არავინ მოჩანდა, სადამდეც კი მისწვდებოდა თვალი, კარი; ფანჯარა დაკეტილი იყო ყველგან და სულ დაბნელებული. დაკეტილი იყო ქუჩა, ჩიხად გადაქცეული. დამშვიდებული იყო იქაურობა, მიჩუმებული ყველაფერი; არავინ ჩანდა, სმა არავისი ისმოდა, არც ყვირილი, არც სმაური, სუნთქვაც კი აღარ იყო. აკლდამას ჰგავდა მთელი უბანი.

თვალისმომპრეღ შუქსა ჰვენდა ივნისის მზე ამ მიღუმებულ ბარიკადს.

როგორც კი დაინახავდა კაცი ამ ბარიკადს, ძალიან გულმაგარი ვაჟკაციც რომ ყოფილიყო, მაინც საგონებელში ჩააგდებდა მას ეს საიდუმლოდ ამართული მოჩვენება. ბარიკადი საგანგებოდ იყო მოწყობილი, შემოწმებული, სიმეტრიული და საშინელი სამარისებური მყუდროებით. ცოდნაც იყო ჩართული ბარიკადში და სიბნელეც. ცხადია, ამ ბარიკადის უფროსი გეომეტრი უნდა ყოფილიყო, ან ჯადოქარი. შეკყურებდით ამ საოცარ შენობას და ხმას ველარ იღებდით.

მოხდებოდა ხოლმე ხანდახან, ჯარისკაცი, ოფიცერი, ან ხალხის წარმომადგენელი გაბედავდა ქუჩაში ერთი მხრიდან მეორეზე გადასვლას. ბზუილი გაისმოდა მაშინვე, მწვავე, ნელი ბზუილი და დაჭრილი დაეცემოდა კაცი, ან მკვდარი შუა ქუჩაში; თუ გადარჩებოდა ტყვიას, გიყვივთ გარბოდა, რომ ან ბოძს ამოჰფარებოდა, ან კედლის კუთხეს, ან ალაყაფის კარებს. მოხდებოდა ხოლმე, ყუმბარაც გამოდიოდა ამ ბარიკადიდან. რკინის მილები ეშოვათ ბარიკადელებს და ამოდ არ ხარჯავდნენ. თუ გაისროდნენ, მიზანს არ ააცდენდნენ. მკვდრები ეყარა აქა-იქ ქუჩაში; სისხლის გუბე აწითლებდა ქუჩას. თვალწინ მიდგას ერთი თეთრი პეპელა, რომელიც დაფრინავდა ბარიკადის წინ. — ზაფხული თავისას არ იშლის.

აღაყაფის კარების ძირში დაქრილები ეყარა ყველგან.

მკვდარსა ჰგავდა ბარიკადი და მანაც კარგად გრძნობდით, რომ გიმიზნებდნენ საიდანღაც თოფს; მაგრამ ვინ, საიდან? ამას კი ვერა ხედავდით. და მარტო თქვენ კი არა, მთელი ქუჩა, მისი სრული სიგრძე-სიგანით მიზანში იყო ამოღებული.

ტანპლის უბანში შესავალ გზაზე არხზე გადებული ამოზნექილი ხიდის ორივე მხრივ, დაქანებული ფერდობის უკან მოგროვილიყო მთავრობის ჯარი და შორიდან. სინჯავდა ბარიკადს, რომ იერიშით მისულიყო. ჩაფიქრებული, დაღვრემილი სახე ჰქონდათ ჯარისკაცებს. ხედავდნენ, რომ საზარელი რამ იყო ეს სიმაგრე თავისი აგებულიებით, იღუმალებით, მიუვალობით; ხედავდნენ, რომ ცოცხალ ვერ გადაარჩებოდა, ვინც ამ სიმაგრის ასაღებად თავს გასწირავდა. ზოგი გაბედავდა, პირქვე ბობღავდა მიწაზე, ხიდის შუა ნაწილამდე აძვრებოდა, მაგრამ იმას კი თავის ქუდსაც არ გადააცილებდა.

მამაცი პოლკოვნიკი მონტემარი გაკვირვებით და თრთოლვით შესცქეროდა ამ ბარიკადს.

— რა მშვენივრად არის აგებული, — მიმართა ხალხის ერთ-ერთ წარმომადგენელს, — ქვას ვერსად იპოვით, რომ ხაზს გამოსცილებოდეს. ფაიფურისას ჰგავს კედელი. — ამ დროს გულზე რომ ჯვარი ეკიდა. ტყვია ეცა მას, გახვრიტა, პოლკოვნიკი დაეცა.

— მხდალები, ლაჩრები. — უყვიროდნენ მათ, — აბა, გამოჩნდით თუ კარგი ბიჭები ხართ. ვერ ბედავთ განა, იმალებით!

ტანპლის უბნის ბარიკადის დამცველი ოთხმოცი კაცი მთავრობის ჯარის ათიათას კაცს გაუძეკლავდა. სამი დღის განმავლობაში ვერა გააწყო რა ამოდენა ჯარმა. მეოთხე დღეს კი იმ საშუალებას მიმართა მთავრობამ, რასაც ზაჩაში და კონსტანტინში: სახლებს დაუშინეს ტყვია, ბანებზე ავიდნენ და იქიდან დაუწყეს სროლა. აიღეს ბარიკადი. არც ერთმა ოთხმოც „ლაჩართაგანმა“ არ მოისურვა გაქცევა. იქვე ბრძოლაში დაიხოცნენ ყველანი; გარდა უფროსის ბართელემისა, რომელსაც ახლავე გავაცნობთ მკითხველს.

სენტ-ანტუანის ბარიკადი გრვეინვა იყო და ხმაურობა: ტანპლის ბარიკადი კი — სრული დუმილი. დიდი განსხვავება იყო ამ ბარიკადებში: ერთი საშიში იყო, მეორე მომაკვდინებელი; ერთი დაღრენილ პირსა ჰგავდა, მეორე — ნიღაბს.

გიგანტური და ბნელით მოცული იყო ივნისის აჯანყება. შემდგარი რისხვისა და რაღაც იღუმალებისაგან. ამიტომ სენტ-ანტუანის ბარიკადი გველშეას წარმოდგენდა — ტანპლისა სფინქსს.

ორმა კაცმა ააშენა ეს ბარიკადები; ერთი კურნე იყო და მეორე ბართელემი. კურნემ სენტ-ანტუანის ბარიკადი ააშენა, ბართელემიმ ტანპლის ბარიკადი. ორთავე შენობა ნამდვილი ხატება იყო თავისი აღმშენებლებისა.

ძალიან მოსული, ახოვანი, მხარბეჭიანი კაცი იყო კურნე. აწითლებული სახე ჰქონდა, მაგარი მუშტი, უშიშარი გული, პატიოსანი სული, გულწრფელი, მაგრამ საშინელი თვალი. გამბედავი კაცი იყო, ენერგიით აღსავსე, ბრაზიანი, მოჩხუბარი; მეტად ლმობიერი და გულჩვილი მშვიდობიანობის დროს და დაუღალავი, უშიშარი მებრძოლი რევოლუციის დროს. ომი, ბრძოლა ხელჩართული — ეს იყო მისი სულისჩამდგმელი ჰაერი და იქ იყო მართო მოხარული და ბედნიერი. ზღვაოსანი ოფიცერი ყოფილიყო და იმნაირი მიხვრა-მოხვრა ჰქონდა და ისეთი ხმა, რომ ცხადად ეტყობოდა — ოკეანედან იყო გამოსული, ზღვის ღელვით და ქარიშხლით გაწვრთნილი; და სწორედ ქარიშხალივით შეეპარებოდა ხოლმე ყველგან ბრძოლაში. ნიჭიერებასთან ერთად კურნეს რაღაცა ჰქონდა დანტონისა, როგორც დანტონს რაღაცა ჰქონდა ჰერკულესისა.

ბართელემი პატარა კაცი იყო, გამხდარი, სუსტი, ფერმკრთალი, ჩუმი, ერთგვარი გამენი იყო ტრაგიკული; ჩვიდმეტი წლისა რომ იყო, სილა შემოჰკრა პოლიციელმა; გზაზე დაიმალა ბიჭი, ელოდა, მანამ გამოივლიდა ის პოლიციელი და მოკლა. კატორღაში გაგზავნეს. იქიდან რომ დაბრუნდა, ეს ბარიკადი ააშენა.

შემდეგში, — რა არის ბედისწერა, — ლონდონში ცხოვრობდნენ ორნივე, სამშობლოდან განდევნილნი და იქ დუელში ბართელემიმ მოკლა კურნე. ცოტა ხანს უკან რაღაც საიდუმლო საქმეში გააბეს უბედური, რომელშიაც ვნებაც უნდა რეულიყო. საფრანგეთში რომ გარჩეულიყო ეს საქმე, მართლმსაჯულება დანაშაულის შესამძივრებელ გარემოებათაც მიაქცევდა ყურადღებას; ინგლისურმა მართლმსაჯულებამ არად ჩააგდო ეს გარემოებანი და სიკვდილი მიუსაჯა. ბართელემი ჩამოახრჩეს.

ბნელი საზოგადოებრივი წესწყობილების მიზეზით, ქონებრივი გაჭირვებისა გამო, ზნეობრივი სიბნელისა გამო ასე უმნიშვნელოდ დაიღუპა ეს უბედური არსება, მიუხედავად იმისა, რომ ჭკუითაც ძლიერი იყო და განვითარებულიც. სხვა დროს და უკეთეს პირობებში დიდი და სასარგებლო მოღვაწე იქნებოდა, და ჩვენში კი, საფრანგეთში, კატორღით დაიწყო და ინგლისში სახრჩობელაზე გაათავა თავისი სიცოცხლე. თუ საჭიროება მოითხოვდა, დროშას ააფრიალებდა ბართელემი; ეს დროშა მუდამ შავი იყო.

ბაასით მაინც ბაერთოს, ვინც უზსკრულში ჩავარდნილა

ბნელში ჩამალულ მეამბოხეთა განვითარებისათვის თექვსმეტ წელიწადს დიდი მნიშვნელობა აქვს და 1848 წ. ივნისში ხალხმა გაცილებით მეტი იცოდა, ვიდრე 1832 წ. ივნისში. ამიტომ იყო, რომ შანვრერის ქუჩის ბარიკადი ჩანასახი იყო იმ უზარმაზარი ბარიკადებისა, რომლებიც ეს არის დავხატეთ, მაგრამ თავის დროისთვის კი საშინელებას წარმოადგენდა.

აჯანყებულებმა ანჟოლრასის მეთაურობით, რადგან მარიუსი ყურადღებას აღარ აქცევდა, ძალიან კარგად გამოიყენეს ეს ღამე. ბარიკადი შეაკეთეს, გარდა ამისა, კარგად გაათართოვეს და სამოცდახუთი სანტიმეტრით აამაღლეს. რკინის ბოძები რომ ჰქონდათ. ქვაყრილში ისე გაამაგრეს და დასწიეს, რომ მტრისაკენ მიმართულ შუბს დაამსგავსეს. საცა კი რამ მოიპოვებოდა ნაყარი, მიგდებული და დავიწყებული, ყველაფერი ბარიკადისკენ მიზიდეს და უფრო და უფრო გაამაგრეს ქვაყრილი. ისე მოაგვარეს საქმე, რომ გარედან აბურძგვნილი ჯაგარით შემოსეს ბარიკადი და შიგნიდან შანდაკ კედლად აქციეს.

ქვეები მიუწყეს კიბედ და სრულიად თავისუფლად შეიძლებოდა ბარიკადის ზედაპირზე ასვლა.

ბარიკადის შინაურობაც მოაწესრიგეს. რაც მეტი იყო, გაზიდეს დაბალი დარბაზიდან, სამზარეულოში მოათავსეს დაჭრილები, ქრილობა შეუხვიეს ყველას, მოაგროვეს იატაკზე და მაგიდებზე დაბნეული თოფისწამალი, ჩამოასხეს ტყვია, ვაზნები გაბკეთეს, ფილთა მოიმარაგეს, მოაგროვეს და დაარიგეს დაჭრილ-დახოცილთა იარაღი, დაგავეს ბარიკადი, გაიტანეს მკვდრები.

მონდეტურის ვიწრო ქუჩაში დაასვენეს მკვდრები, რადგან ეს ქუჩა ჯერ მათ ხელში იყო. დაჭრილთა სისხლით მოირწყო ქუჩა და დიდხანს იყო ეს ალაგი გაწითლებული. მკვდრებში ოთხი კაცი გარეუბნის გვარდიელი იყო და ანჟოლრასის ბრძანებით მკვდრების ფორმის ტანისამოსი ცალკე დაალაგეს.

ანჟოლრასმა ურჩია ამხანაგებს ერთი ორი საათით თვალი მოეტყუებინათ.

ანჟოლრასის რჩევა ბრძანება იყო, მაგრამ სულ სამმა თუ ოთხმა კაცმა ისარგებლა ამ რჩევით. ფეილიმ გამოიყენა ეს ორი საათი და „კორინთის“ პირდაპირ სახლის კედელზე მსხვილი ასოებით ამოკრა: „გაუმარჯუნ ხალხებს“

ეს სიტყვები ლურსმნის წვერით იყო ამოჭრილი ქვის კედელზე და ჯერ კიდევ ცხადად ჩნდა 1848 წელს.

ქალებმა ამ ღამის ძყუდროებით ისარგებლეს და სადღაც მეზობელ სახლს შეაფარეს თავი, მიიმაღნენ. აჯანყებულებმა თავისუფლად ამოისუნთქეს.

დაჭრილთა უმრავლესობას შეეძლო და კიდევ უნდოდა ბრძოლაში მონაწილეობის მიღება. საავადმყოფოდ გადაქცეულ სამზარეულოში ლეიბებზე და თივაზე ხუთი კაცი იწვა, მძიმედ დაჭრილი, რომელთაგან ორი ქალაქის გვარდიელი იყო. პირველ რიგში ამ გვარდიელებს შეუხვიეს ჭრილობა.

აღარავინ დარჩა დაბალ დარბაზში, გარდა სუდარის მაგივრად შავი შალით გადაფარებული მაბეფისა და ბოძზე მიკრული ქავერისა.

— აქ არის საგვამო ოთახი, — თქვა ანჟოლრასმა.

ერთი სანთელით იყო განათებული ეს საგვამო ოთახი და ისიც უკანა მხარეს იდგა, მიცვალებულის განივ დადგმულ, დარბაზის გადამღობ მაგიდაზე, და ფეხზე მდგომი ქავერის და მიცვალებული მაბეფის ჩრდილი დიდ ჯვარად ისახებოდა კედელზე.

რამდენიმე ტყვია მოხვედროდა ომნიბუსის ხელნას, მაგრამ ჯერ საკმაოდ მაგრად იდგა და ისევ ამაზე ააფრიალეს დროშა.

სწორედ მხედართმთავარის თვისება ჰქონდა ანჟოლრასს, უთუოდ უნდა აესრულებინა, რასაც იტყოდა; დროშის გვერდით მოხუცებული მაბეფის დასისხლიანებული, ტყვიით გახვრეტილი სერთუჯი ჩამოჰკიდა.

საქმელი არ გაანდათ, არც პური, არც ხორცი. თექვსმეტი საათი იყო „კორინთში“ იმყოფებოდა ოთხმოცდაათი კაცი და უკვე შეეჭამათ, რაც იქ სანოვაგე მოიპოვებოდა მომარაგებული. ყოველ ბარეკადს უთუოდ დაუდგება დრო, როდესაც მეღუზის ტივად იქცევა და მის დამცველებს შიმშილის ატანა მოუხდებათ. მალე გათენდებოდა ივნისის ექვსი, ის დაუვიწყარი დღე, როდესაც სენ-მერის ბარეკადში ამხანაგები შემოეხვივნენ უანს და ყვირილი დაუწყეს, — „პური გვშიაო“ და იმანაც მოკლედ უპასუხა:

— ჭამა რა საჭიროა? ახლა უკვე სამი საათია. ოთხზე კი დავიხსოვებით.

რაკი საქმელი არა ჰქონდათ, სასმელიც აკრძალა ანჟოლრასმა. ღვინო სრულიად უარყო და არაყსაც წვრილ-წვრილად უნაწილებდა.

სარდაფში თხუთმეტობედ ბოთლი იპოვეს ღვინით სავსე, ჰერმეტიულად დატული. გასინჯა ანჟოლრასმა და კომბფერმა. ზევით რომ ავიდა კომბფერი, თქვა:

— ეს საწყალი უშლეს ძველი მარაგის ღვინოა; თავდაპირველად იგი ბაყაყი იყო.

— ნამდვილი ღვინო უნდა იყოს, — თქვა ბოსუმ — კიდევ კარგი, რომ გრანტერსა სძინავს, თორემ ძალიან გაგვიჭირდებოდა ბოთლების გადარჩენა.

მიუხედავად ამხანაგების უკმაყოფილებისა და ბუზღუნისა, ანჯორასმა თავისი ველი დაადო ბოთლებს და რომ არავის ეხლო ხელი და თითქოს წმინდა რამ გამხდარიყო, იმ მაგიდის ქვეშ დააწყობინა, რომელზედაც მამეფი განისვენებდა.

ორი საათი იქნებოდა ღამისა, მებრძოლნი დათვალა ანჯორასმა. ოცდაჩვიდმეტი კაცი კიდევ იყო ბარიკადის დასაცავად.

განთიადი უახლოვდებოდა ქალაქს. ჩირალდანი გააქრეს. პატარა ეზოს წარმოდგენდა ბარიკადი, ქუჩიდან შემოჭრილს, ჩამობნელებულს და გატეხილი გემის ბანსა ჰგავდა ამ სიბნელეში. როგორც შავი აჩრდილები, ისე მიდი-მოდრიოდნენ ბარიკადელები. ამ წყვილიდის ბუდეს ზემოდან დასცქეროდა კარ-ფანჯარაჩაკეტილი მდუმარე მაღალი სახლები. ამ სახლების ბანზე განთიადის სინათლე ემჩნეოდა საკომლე მილებს. საგანგებო ფერი ედო ზეცას. მომხიბლავი და გამოუთქმელი, არც თეთრი, არც ლურჯი. ჩიტებს მხიარული ჭიკჭიკი გაჰქონდათ. მაღალ სახლს, რომელიც ბარიკადის ფუძედ იყო გამოყენებული აღმოსავლეთისკენ მიმართული თავისი წინაპირით, შევარდისფერებოდა ბანი.

მეორე სართულის საარკმელში დილის ნიავეი არხევედა მკვდარი ადამიანის ჭაღარა თმას.

— ძალიან კარგი, რომ გააქრეს ის ჩირალდანი, — უთხრა კურფეირაკმა ფეილის. ქარისაგან ისე თრთოდა, თითქოს შეშინებულიაო. ჩირალდნის სინათლე ძალიან ჰგავს ლაჩრის კეთილგონიერებას: ცუდად ანათებს, რადგან კანკალებს.

განთიადი ისე აღვიძებს გონებას, როგორც ჩიტს. ერთად იყვინენ ყველანი და ლაპარაკობდნენ.

სახლის სახურავის ღარზე კატა დაინახა ჟოლიმ და მოჰყვა ფილოსოფოსობას:

— რა არის კატა? კატა შესწორებაა შექმნის დროს დაშვებული შეცდომისა. თავგი შექმნა ღმერთმა და წამოიძახა: — ეს რა სისულელე მომივიდაო! — და შეცდომის შესასწორებლად კატა გააჩინა. კატა ნაყოფი გახლავთ თავისა, ესე იგი ღმერთისა, შეცდომის გამოსასწორებლად. თავგი და მასთან ერთად კატა, ეს გახლავთ კორექტურა განხილული და შესწორებული თვით ქვეყნის შექმნელის მიერ.

კონზერვი, რომელსაც სტუდენტები და მუშები შემოხვეოდნენ, მოკლულების შესახებ ლაპარაკობდა. ჟან პრუვერს ახსენებდა, ბაორელს, მამბეს და თვით კაბუქსაც კი. მერე ანჟოლრასის პირქუმ სევდაზე დაიწყო ბაასი:

— ჰარმოდოსს და არისტოკიტონს, ბრუტუსს, ხერეას, სტეფანუსს, კრომველს, შარლოტა კორდეს, ზანდს — ყველას მოიცავდა მწუხარება ქმედობის ჩადენის შემდეგ. იმდენად სუსტი და მთრთოლვარეა ჩვენი გული, იმდენად ღრმა და მიუწვდომელი საიდუმლოება არის ჩვენი სიცოცხლე, რომ თუ კაცი შემოგვაკვდება მოქალაქეობრივ ომშიაც კი ან სახლის გასათავისუფლებლად აღძრულ ბრძოლაში, სინანულით გვევსება გული და ეს სინანული უფრო მწვავე და მძლავრია, ვიდრე სინარული, კაცობრიობის განთავისუფლებაში მიღებული მონაწილეობით აღძრული.

გამიართა კამათი, მოიგონეს ჟან პრუვერის ლექსები, ამ ლექსებმა ვერგილიუსის „გეორგია“ მოაგონათ და მისი თარგმანები. კონზერვი ერთმანეთს ადარებდა: „გეორგია“ შეადარა კურნანის თარგმანს; კურნანის თარგმანი დალილისას. მოჰყავდა მალფილატრის თარგმანი, მეტადრე საკვირველი სიკვდილი კეისრისა და ამ კეისრის ხსენებამ ისევ ბრუტოსი მოაგონათ.

სრულიად სამართლიანი იყო კეისრის დაცემა, — თქვა კონზერვი. — სასტიკი იყო ციცერონი კეისრის მიმართ, მაგრამ სამართლიანი. სისასტიკე ლანძღვა არ არის. ძოილოსი რომ ლანძღავს ჰომეროსს, მევიუსი — ვირგილიუსს, ვიზე — მოლიერს, პოპი — შექსპირს, ფრერონი — ვოლტერს, ისინი ემორჩილებიან შურის და მძულვარების კანონს. გენიოსს თან სდევს შურით გამოწვეული ლანძღვა-გინება და დიდ კაცს — ყველა. მაგრამ ზოილად ნუ ჩავთვლით ციცერონს. ციცერონი მოსამართლეა, მსაჯულია თავისი აზროვნებით, როგორც ბრუტოსი მსაჯული არის თავის ხმლით. პირადად მე, მე ვკიცხავ ამგვარ მსაჯულებას, მსაჯულებას იარაღით; მაგრამ უწინდელ დროს აქ გასაკიცხს არასა ხედავდნენ. კეისარმა გადალაზა რუბიკონი; თავის სახელს არქმევდა იმას, რაც ხალხის მიერ იყო შექმნილი; ფეხზე არ უდგებოდა სენატს; ევტროპის აზრით, ის იქცეოდა, როგორც მეფე და თითქმის როგორც მტარვალი: *regia ac pene tyrannica*¹. დიდი კაცი იყო. მით უკეთესი, ან თუ გნებავთ, მით უარესი; მით უფრო ჭკუის სასწავლი ხდება გაკვეთილი. მისი ოცდაათი ჭრილობა ისე არ მალეღვებს, როგორც ერთადერთი ფურთხი, რომელიც მიიღო იესო ქრისტემ. კეისარი სენატორებმა განგმირეს ხანჯლებით, იესო ქრისტე-

¹ მეფურად და თითქმის ტირანისებურად (ლათ.).

ტეს სახეში სცემდნენ მონები. რამდენადაც საზიზღარია შეურაცხყოფა, იმდენად მეტადა გრძნობ შეურაცხყოფილის ღვთიურობას.

ქვის ხროვაზე ასულიყო ბოსუე, ხელში თავისი თოფი ეჭირა და იქიდან გამოსძახა:

— ო, სიდათენეუმ, ო მირინუს, ო პრობალინთე, ო მშვენიერო ეანტიდეს! ოჰ! ვინ შემაძლებინებს, ნეტავი, ისე წარმოვთქვა ჰომეროსის ლექსი, როგორც ლაურიუმის, ან ედიპტონის ბერძენი ამბობდა!

თ ა ვ ი მ ა ს ა მ ა

გამოღარება და მოქურუხება

ანჟოლრასი დასაზვერავად წასულიყო; მონდეტურის პატარა ქუჩით გასულიყო და გველივით მიგლინავდა სახლების ძირას.

აჯანყებულები, — ესეც აღვნიშნოთ, — დიდი იმედით იყვნენ აღფრთოვანებულნი, ვინაიდან კარგად მოიგერიეს ჯარის იერიში ღამით, თითქოს სასაცილოდ მიაჩნდათ დილის მოსალოდნელი შემოტევა. მხიარულად მოელოდნენ გათენებას და ბრძოლას. როგორც გულწრფელად სწამდათ თავიანთი სიმატლე, ისევე სწამდათ აგრეთვე გამარჯვება. შეიარაღებული ხალხის დახმარებასაც ელოდნენ. ამაზნადაც ამყარებდნენ იმედებს. სულისჩამდგმელი თვისება აქვს მებრძოლ ფრანგს, ადვილად იცის გათვალისწინება თავისი გამარჯვებისა. ეს იყო მიზეზი, რომ სამ ნაწილად გაეთვალისწინებინათ ბარიკადის დამცველთ ხვალინდელი დღე: დილის ექვს საათზე ერთი რაზმი დაეცემათ და სწორედ ისე მიიღებენ, როგორც ღამე; შუადღისას მოხდება აჯანყება მთელი პარიზისა და მზის ჩასვლისას — რევოლუცია.

სენ-მერიდან განგაშის ზარი ისმოდა, რომელიც გუშინდელს აქეთ ერთ წამს არ გაჩერებულყო; მაშასადამე, მეორე ბარიკადიც, დიდი ბარიკადი ჟინისა, ჯერაც მაგრად იყო და არ ნებდებოდა მთავრობის ჯარს.

ჯგუფიდან ჯგუფში გადადიოდა ყოველი საიმედო ცნობა მხიარული ჩურჩულით, და საომრად გამზადებულ ფუტკრის სკის ბზუილს მოგაგონებდათ.

ანჟოლრასი დაბრუნდა. ორბივით გაისეირნა იმ სიბნელეში, დაზვერა მტერი. ახლა გულზელდაკრეფილი იდგა ცოტა ხანს და თავისი ამხანაგების ჩურჩულს ისმენდა. ცოტა ხანს იდგა ნორჩი და ვარდისფერი, განთიადის შუქით დამშვენიებული, მერე ამხანაგებს მიმართა:

— ფეხზე დგას, რაც პარიზში ჯარია. ერთი მესამედი ამ ჯარისა ჩვენი ბარიკადისკენ არის მომართული და გარდა ამისა, ეროვნული გვარდია. შორიდანაც კარგად გავარჩიე მეხუთე რაზმის ქულები, ბაი-რალი მეექვსე ლეგიონისა. ერთ საათში იერიშით წამოვა ჯარი. რაც შეეხება ხალხს... გუშინ ღელავდა ხალხი და ამ დილას კი აღარ იძვ-რის. ხალხის იმედი აღარავითარი აღარ არის. არც გარეუბანი მო-გვეშველება, იქ მხოლოდ ჯარი დგას. მარტოდმარტო ხართ მიტოვე-ბულნი.

ისე დაეცა ეს სიტყვა ბარიკადელებს, როგორც დიდი ავდრის პირველი წვეთები საომრად გამოსულ ფუტკრის სკას. მუნჯივით გაჩუმებული იდგა ყველა. სიტყვით გამოუთქმელი ღუმილი ჩამოვარ-და ერთ წამს. ისე, თითქოს სიკვდილმა დაუქროლო.

მაგრამ ხანგრძლივი არ იყო ეს წამი.

სულ უკან, სიბნელეში მიმაღული ჯგუფიდან გამოსძახა ვილაცამ ანჟოლრასს:

— ეგრე იყოს! ცოტა კიდევ ავამაღლოთ ჩვენი ბარიკადა: ექვს ნახევარ მეტრამდე და ფეხს ნუ მოვიცვლით აქედან. მოქალაქენო, ჩვენი სიკვდილით გამოვაცხადოთ პროტესტი. დაეუმტკიცოთ ყვე-ლას, რომ შეიძლება ხალხმა უღალატოს რესპუბლიკას, მაგრამ რეს-პუბლიკები კი თავის დღეში არ უღალატებენ ხალხს.

ამ სიტყვამ გაძფანტა შავი მწუხარების ღრუბელი, რომელიც მოჰფენოდათ მებრძოლთ. აღტაცებული შეძახილით შეხვდა მას ყველა.

ვერ გაიგეს ვინ იყო ამ სიტყვის წარმომთქმელი. ხალათიანი, ყვე-ლასაგან უცნობი მუშა იქნებოდა, თავმდაბალი, უჩინარი; დავიწყე-ბული, შემთხვევის გმირი, დიდებული უცნობი, რომელიც ყოველ-თვის ერევა ადამიანთა აღშფოთებაში და ბრწყინვალე მომავლისადმი მიღწევათა შექმნაში და ყოყმანის დროს ზეადამიანური შთაგონებით იტყვის გადამწყვეტ სიტყვას. იტყვის თავისას და მყისვე გაქრება წყვილადში. ელვაა წამიერი ბნელში გაელილი, ხალხის და ღვთის წარმომადგენელი.

ისე იყო 1832 წლის ექვსი თიბათვის ჰაერი გაჟღენთილი ამ გა-დაწყვეტილებით, რომ თითქმის სწორედ იმ დროსვე სენ-მერის ბა-რიკადიდან გაისმა ისტორიულად დარჩენილი და სასამართლოში სრულ სიმართლედ აღიარებული: — „მოგვეშველება ხალხი, თუ არ მოგვეშველება, ეგ სულ ერთია ჩვენთვის. აქ ვართ და აქ დავინო-ცებით ყველანი!“

როგორცა ჩანს. ამ ბარიკადებს, დიდი მანძილით დაშორებულთ, კავშირი ჰქონდა გაბმული ერთმანეთთან.

სუთით ნაკლები და ერთით მეტი

როდესაც გაათავა უცნობმა მუშამ, ურჩია ყველას „სიკვდილით გამოეცხადებინათ პროტესტი“ და ამით გამოთქვა ის, რაც გულში ედო ყველას, ერთხმად ყვირილი გაისმა ბარიკადში, უცნაური, მხიარული და საზარელი, საგლოვი თავისი შინაარსით და გამარჯვებულ თავესი კილოთი.

— გაუმარჯოს სიკვდილს! აქ დავხვდებით ყველანი!

— ყველანი რადა? — ჰკითხა ანჟოლრასმა.

— ყველანი! ყველანი!

ანჟოლრასმა განმარტა:

— მდებარეობა კარგი აქვს ჩვენს ბარიკადს და თვითონაც მაგარია. ოცდაათი კაცი კმარა. რად უნდა გავწიროთ ორმოცი?

პასუხიც ერთხმად იყო:

— იმიტომ, რომ წასვლას არავინ მოინდომებს.

— მოქალაქენო! — შეჰყვირა ანჟოლრასმა ისეთი ხმით, თითქოს გაბრაზება შეჰპარვოდა. — რესპუბლიკა იმდენად მდიდარი არ არის ადამიანებით, რომ ასე ამაოდ და უსარგებლოდ გასწიროს თავისი ერთგული და თავდადებული მომხრენი. წვრილმანი პატივმოყვარეობა ბედოვლათობას უდრის. თუ რომელიმე ჩვენგანს ევალება აქედან წასვლა, ეს დავალებაც ისე წმინდად უნდა აასრულოს მან, როგორც ყოველი სხვა დავალება.

განხორციელებული პრინციპი იყო ანჟოლრასი და ერთგვარი სრულუფლებიანი გავლენა ჰქონდა თავის ამხანაგებზე. მიუხედავად ამ ურყევი გავლენისა, მაინც ბუზღუნებდნენ ბარიკადელები.

როგორც ნამდვილმა უფროსმა, რა ნახა ეს ჩუმი უთანხმოება, შეტევით მიმართა:

„აბა ვინ არის თქვენში, რომ ეშინია ოცდაათზე მეტი არ ვიყო?“

ბუზღუნე გაძლიერდა. ერთი უკანა ჯგუფიდან გამოსძახა ვილამ: — წავიდესო, ეს ადვილი სათქმელია. ბარიკადი გარშემორტყმულია.

— არა, ბაზრის მხრივ ჯარი არ არის, — მიუგო ანჟოლრასმა. — მონდეტურის ქუჩა თავისუფალია და იქიდან პრეშერის ქუჩით შეიძლება ინოსანთა ბაზარში გახვიდეთ.

— იქ კი დაგიჭერენ, — წამოიძახა ახლა სხვა ამხანაგმა, — ან ჯარს ჩაუვარდები ხელში, ან გარეუბნელ გვარდიას. ხალათიან კაცს რომ დაინახავენ, ცოცხალს გაატარებენ? შენ ეი, საიდან მოდიხარ? ბარიკადელი ხომ არა ხარ? თოფის წამლის სუნი გიდის?.. დახვრიტე!

პასუხი აღარ გასცა ანეოლრასმა, ხელი დაადო მხარზე კონბფერს და დაბალ დარბაზში შეიყვანა.

ცოტა ხანს უკან ისევ გარეთ გამოვიდნენ. ანეოლრასს ხელში ეჭირა ოთხი ცალი გვარდიელის ფორმის ტანისამოსი; კონბფერს ქუდეები მოჰქონდა გვარდიელებისა და მათი ტყავ-საჭურველი.

— აი, ფორმის ტანისამოსი გვაქვს. ჩაერევით გვარდიაში და წახვალთ თქვენთვის, — განაგრძო ანეოლრასმა. მზადა გვაქვს ოთხი კაცი გადასარჩენი.

და ძირს დაყარა.

არც ერთი არ განძრეულა. ეტყობოდა, დათმობას არავინ აპირებდა.

— კონბფერმა მიმართა სიტყვით:

— კმარა, შებრალებაც უნდა იცოდეს ადამიანმა. იცით რაშია აქ საქმე? საკითხი აქ ქალებს შეეხება. ერთი მითხარით, გყავთ თუ არა სახლში ქალი? გყავთ თუ არა სახლში ბავშვები? გყავთ თუ არა სახლში დედა, რომელიც ფეხით აკვანს არწევს და ხელით ბავშვებს უვლის? თუ არის ვინმე თქვენში, რომ არსად ენახოს დედის ძუძუ და ზედ ძუძუმწოვარი ბავშვი, თქვას ან მალლა აიშვიროს ხელი. გინდათ თავი შეაკლათ, განა? მეც ეს მინდა, მინდა თავი შევაკლა ჩემს რწმენას, მაგრამ ის კი არ მინდა, რომ გარს შემომეხევივნენ ჩვენი თავგანწირვით დაღუპული ქალების და დაობლებული ბავშვების აჩრდილები. დაიხოცენით, თუ გინდათ, მაგრამ სხვას კი ნურავის დაღუპავთ. აქ რომ მოკვდება კაცი, თავგანწირვა იქნება უწმინდესი; მაგრამ განწირვა თავის თავისა შეიძლება და სხვისი კი არა. და თუ თქვენთან ვისმე აუბედურებთ თქვენი თავგანწირვით, კაცის კვლად ხდება თქვენი თავგანწირვა. ნუ ივიწყებთ ჩვილ ბავშვებს და ქალღმერთ მოსილ მოხუცებულებს. აი, მოისმინეთ, ეს არის ახლა მითხრა ანეოლრასმა, სინის ქუჩაზე, ერთ ოღნავ განათებულ ფანჯარაში ბებერი დედაკაცი თურმე დაინახა, რომელსაც ეტყობოდა მთელი ღამე არ სძინებოდა. იქნება ვისიმე თქვენგანის დედა არის ის უბედური. ჰოდა, წავიდეს, ვინც არის, საჩქაროდ, რომ მივიდეს და უთხრას, ნუ სწუხარ, დედა, აი აქა ვარ. — დამშვიდებული იყოს, ვინც არის, უიმისოდაც კეთილსინდისიერად ავასრულებთ ამ ჩვენს მოვალეობას. თავისი შრომით ცოლ-შვილის ერთადერთი მაცხოვრებელი რომ არის კაცი, უფლება აღარა აქვს თავგანწირვისა. ეს ის არის, რომ თავის ოჯახს უღალატოს კაცმა. ქალები რომ ჰყავდეს კაცს, დები რომ ჰყავდეს? არ უნდა დაუფიქრდეთ თქვენს საქციელს? თქვენი თავგანწირვის გამო ამაოდ კვლებით; ძალიან კარგი, მაგრამ მერე?

ყმაწვილი ქალები რომ ულუკმაპუროდ დარჩებიან? კაცი მოწყალე-
ბას ითხოვს და ქალი? ქალი თავის თავსა ჰყიდის. ლამაზი ქალი გყავთ
სახლში, მოხდენილი, ჩუმი, წყნარი, ვარდის კოკორივით სურნელო-
ვანი, რომელიც თავისი უმანკოებით ავსებს სახლს, მღერის, ღულუ-
ნებს, ჭიკჭიკებს და თავისი მიწიერი უმანკოებით ანგელოზების არსე-
ბობას გიმტკიცებთ ცაში. სახლში გყავთ ეს ანგელოზები. ეს ქანნი,
ეს ლუიზი, ეს მიმი, ეს საყვარელი გოგონები, რომლებიც თქვენს
კურთხევას წარმოადგენენ და თქვენს სიამაყეს, და გნებათ დაამ-
შიოთ? პური ანატროთ? აბა, რაღა ვითხრათ? ბაზარი არის ერთი,
სადაც ქალი იყიდება. იქნება გგონიათ იქიდან დაუშალოთ თქვენა
საფლავიდან იმ ბაზარში გასვლა? რატომ არ გაგონდებათ ქუჩა, ქუ-
ჩაში მავალი ხალხი და ის მალაზიები, რომლის წინ დგანან ან ნელ-
ნელა დადიან ტალახში გულმკერდგაღედილი ქალები? ეს ქალებიც
უბიწონი იყვნენ ერთ დროს. მოიგონეთ თქვენი დები, თუკი გყავთ
ვინმე. გაჭირვება, უნამუსობა, პოლიცია, სენ-ლაზარის საავადმყო-
ფო, — აი სადა ჰგზავნიან ამ გამოუცდელ, უმანკო ქალებს. ამ მყიფე
შშვენინერებას მორცხვობისას, უფრო ნორჩს და ლამაზს, ვიდრე მაი-
სის ვარდია. მაშ გინდათ თავი შეაკლათ, იქ აღარა ხართ, თქვენს
ოჯახში? ძალიან კარგი. თქვენ გინდათ მეფისაგან გაგეთავისუფლე-
ბინათ ხალხი და პოლიციას აძლევთ თქვენს ქალებს? არა, ჩემო მე-
გობრებო, ნუ გასწირავთ, შეიბრალებთ მოზარდნი და მოხუცებულნი.
უბედურება რომ მიადგება ქალს, ფიქრსა და სჯას კი არ დაიწყებს.
ეგეც ჩვენი ბრალია, სულ იმას გავიძახით, — ქალს არ ესაჭიროება
იმდენი სწავლა, რაც კაცსაო, — წიგნების კითხვას ვუშლით. დაფიქ-
რებას ვუშლით, პოლიტიკაში ჩარევას ვუშლით და როგორ დაეუშ-
ლით, რომ დღეს საღამოს ცხედართა სახლში არ მივიდეს მკვდარი
შვილის, ქმრის ან ძმის სანახავად? პოდა, მოდით ადამიანურად მო-
ვიქცეთ, — ხელი ჩამოვართვათ, ვისაც ობლად რჩება ვინმე და გა-
ვისტუმროთ. ჩვენს საქმეს უიმათოდაც კარგად გავარიგებთ. ვიცი,
ძალიან გამბედავი უნდა იყოს, რომ ამხანაგებთან არ დარჩეს, ძნელია
ამხანაგების განსაცდელში მიტოვება, მაგრამ რამდენადაც ძნელია
ეს, იმდენად სანაქებო. ახლა იტყვიან, — თოფი მაქვს, ბარიკადაში
ვარ და იქვე ვრჩები. — ხვალინდელი ნუ გავიწყდებათ. მეგობრე-
ბო, ცხოვრებას ხვალინდელი აქვს ყოველთვის. ვინც აქ დარჩება,
იმას ხვალინდელი ვეღარ გაუთენდება და იმის ოჯახს კი ხვალ მოე-
ლის დაობლება, გაჭირვება და ზნეობრივი წამებაც. პატარა გოგო
გყავთ განა, ლამაზი, ცქვითი, მალხაზი, რომელიც ტიკტიკებს, ლილი-
ნებს, ჭიკჭიკებს. ახარებს და ატკობს ოჯახს. მერე იცით რა მოუვა
უპატრონოდ რომ დარჩება? ერთი პატარა ვნახე, სულ პატარა, აი,

ამ სიმაღლე. მამა მოჰკვდომოდა. ვილაც საწყალ კაცს შეჰბრალებოდა, სახლში შეეყვანა. მაგრამ პური თავისი შვილებისთვისაც ვერ ეშოვა; შიმშილით კვდებოდა ბავშვი; ზამთარი იყო. არა ტიროდა; მივიდოდა ხოლმე ღუმელთან, რომელშიაც თავის ღლეში ცეცხლი არავის აენთო და ყვითელი მიწით ჰქონდა გადალესილი საკომლე მილის დასადგმელი ადგილი; იდგა იმ ღუმელთან მშვიერი ბავშვი, ფხეკდა თავისი თითებით ყვითელ მიწას და იმას სჭამდა, ქლორს სუნთქავდა, გაყვითლებული ჰქონდა სახე, სუსტი ხელ-ფეხი და გამობერილი მუცელი; არაფერს ამბობდა, რომ დაელაპარაკებოდნენ, პასუხს არ აძლევდა. მოკვდა საბრალო ბავშვი; ნეკერის სააუადმყოფოში მოიყვანეს მომაკვდავი და იქა ვნახე. თუ არის ვინმე ბავშვის მამა, კვირაობით რომ სასეირნოდ დაჰყავს ბულვარზე თავისი პატარა შვილი და იმისი ნაზი, ჩვილი ხელი უჭირავს ხელში, წარმოიდგინოს მამამ, რა დაუშვა საწყალმა ბავშვმა, რომ მამას ართმევს და ობლად სტოვებს? ეხლაც თვალწინ მიდგას ის შიმშილით მკვდარი ბავშვი, ანატომიის მაგიდაზე რომ დაასვენეს გატიტვებული, ცარიელი ძვალი და ტყავი იყო, სხვა არაფერი. პურის მაგივრად რაღაც ტალახი ჰქონდა კუქში და კბილებში ნაცარი. ამიტომ, გეუბნებით, ამხანაგებო, დაეკითხეთ თქვენს სინდისს და თქვენს გულს. სტატისტიკა ამტკიცებს, რომ უპატრონო ბავშვების უმეტესობა, ასზე ორმოცდათხუთმეტი, ხვედრია სიკვდილისა. ვიმეორებ, საკითხი შეეხება დედას, მეუღლეს, ყმაწვილ ქალს და ბავშვს. მე თქვენ გადარჩენას კი არ ვცდილობ. ერთმანეთს კარგად ვიცნობთ, მგონია. კარგად ვიცით, რომ თავგანწირული მამაცი მებრძოლნი ხართ დიადი მიზნისათვის, რომ მზადა ხართ სიხარულით შესწიროთ თქვენი სიცოცხლე მის განხორციელებას. ვიცით, რომ მზადა ხართ სასარგებლოდ და ვაჟკაცურად გასწიროთ თქვენი სიცოცხლე და გამარჯვება და დიდება მოიპოვოთ. ასეა და ასეც უნდა იყოს, მაგრამ რას იზამთ, რომ მარტონი არა ხართ ამ ქვეყნად? გარს მოზარდნი განხვევიან და ვალდებული ხართ ისინიც არ დაივიწყოთ. ეგოისტობას ნუ გამოიჩენთ.

დაღერემილი იდგა ყველა, გაჩუმებული.

უცნაური წინააღმდეგობა სიტყვის და საქმისა ამ უწმინდეს წამს ამას ამბობდა კონბფერი, რომელსაც დედა ჰყავდა. ის იგონებდა სხვის მშობელს და თავისი კი დაეიწყებოდა. ბარიალში რჩებოდა და იქ მოჰკლავდნენ. თვით იყო „ეგოისტი“.

დამშეული იყო მარიუსი და ავადმყოფს უფრო ჰგავდა, ვიდრე ჯანსაღს. ნელ-ნელა გაუცრუვდა ყოველგვარი იმედი. სევდით მოცულს სიკვდილიდა ენატრებოდა, ან ამ სევდის მორევში ჩახრჩობა. დაქანცული იყო ამოდენა მღელვარებით და, რადგან სიკვდილის

მოახლოებას გრძნობდა, უფრო და უფრო იფლობოდა იმ ვარინდებში, რომელიც ყოველთვის წინ უძღვის ჩვენი ნებით მოახლოებულ სიკვდილს.

იქ რომ ფიზიოლოგი ყოფილიყო და მარიუსს დაჰკვირვებოდა. ადვილად შეისწავლიდა მეტად შესამჩნევ იმ ნერვულ ნიშნებს თავის არსებაში, რომელსაც კარგად იცნობს მეცნიერება. ეს თავის სულსა და გულში შთაჰკვრეტა, იგივე არის მწუხარებისთვის, რაც ტკბილი ოცნება ნეტარებისთვის. სასოწარკვეთილებასაცა აქვს თავისი ალტაცება და მარიუსსაც მოერია ცოტახნით ეს ალტაცება. ისე იდგა ბარიკადში, ისე შესტკეპროდა ყველაფერს, თითქო სხვაგან ყოფილიყოს. ხედავდა ყველაფერს. მაგრამ შორეულად მიაჩნდა, მისგან დამოუკიდებლად; საერთოდ ხედავდა მოძრაობას, სჯას, მაგრამ შინაარსი ამ მოძრაობისა არ ეკარებოდა იმის შეგნებას. ვილაც იძვროდა, მიდი-მოდოდა ბნელში, რაღაც ლაპარაკი ესმოდა შორეული უსაზღვროდან ამოძახილი.

მაგრამ ისიც კი აღელდა. ერთი ადგილი იყო კონბფერის სიტყვაში, რომელიც გულს ეცა და გამოაღვიძა. ერთადერთი რამ უნდოდა — სიკვდილი და ცდილობდა სხვას არაფერს მიეჭცია მისი ყურადღება, მაგრამ ამ დღეში მყოფსაც კი მაინც მოაგონდა, რომ კიდევ რომ კედებოდეს კაცი, სიკვდილისაგან უნდა იხსნას თავისი მოყვასი, თუ შეუძლია.

ახლა იმან მიმართა ბარიკადელებს:

— მართალნი არიან ანჟოლრასი და კონბფერი. რა საჭიროა უსარგებლო თავის განწირვა? მეც იმათკენა ვარ და გირჩევთ, — აჩქარდით. კონბფერმა თვალსაჩინოდ დაგიმტკიცათ ჩვენი გადაწყვეტილება. თქვენში არის ვინმე, რა თქმა უნდა, ცოლშვილიანი, მოხუცებული დედის, ყმაწვილი ქალების პატრონი. ვინც არის ასეთი, წინ წამოვიდეს.

არავეინ დაიძრა.

— ცოლშვილიანებო და ოჯახის მარჩენალნო, წინ წამოდექით, — გაიმეორა მარიუსმა. დიდი გავლენა ჰქონდა მარიუსს. მართალია, ბარიკადის უფროსი ანჟოლრასი იყო, მაგრამ მარიუსი იყო ბარიკადის მხსნელი.

— მაშ მე გიბრძანებთ! — შეჰყვირა ანჟოლრასმა.

— მე გვედრებით, — თქვა მარიუსმა.

კონბფერის სიტყვით შეძრწუნებულმა, ანჟოლრასის ბრძანებით შეეყოყმანებულმა. მარიუსის თხოვნით აღელვებულმა თავგანწირულმა გმირებმა ერთმანეთის გაცემა დაიწყეს.

— მართალია, — ეუბნებოდა ერთი ყმაწვილი ბიჭი ხნიერ მუ-

შას, — შენ ცოლ-შვილის პატრონი ხარ და, თუ წასვლაა, შენ უნდა წახვიდე.

— მე კი არა, შენ უნდა წახვიდე, — უპასუხა მუშამ, — ორი პატარა და გყავს და შენა ხარ იმათი მამაც და დედაც. მაშ წალი აქედან.

ახლა ამ მხრივ გაიმართა კამათი. ყველა იმას ცდილობდა სამართიდან არ ამოსულიყო.

— ავჩქარდეთ! — შესძახა კურფეირაკმა, — ერთი თხუთმეტი წუთი კიდევ და შეუძლებელი იქნება აქედან გასვლა.

— მოქალაქენო, — დაიძახა ანჟოლრასმა, — აქ რესპუბლიკა არის და კენჭის ყრა მეფობს. თქვენ თვითონ დაასახელეთ, ვინც წასასვლელია.

დაემორჩილნენ. რამდენიმე წუთის შემდეგ ერთხმად დაასახელეს ხუთი კაცი, რომლებიც ბრძოლის ატეხამდე უნდა გასულიყვნენ ბარკადიდან.

— ხუთნი არიან! — შეჰყვირა მარიუსმა.

ფორმის ტანისამოსი კი ოთხი ჰქონდათ.

— ძალიან კარგი, — დაიძახა ხუთივემ, — ერთი ჩვენგანი აქვე რჩება. — ახლა ამაზე ატყდა კამათი. სულ იმას ცდილობდნენ ხუთივე, ამხანაგებისათვის დაემტკიცებინათ, რომ იმათგანი უნდა წასულიყო ერთ-ერთი და თვითონ კი დარჩენილიყო.

— შენ ცოლი გყავს, რომელსაც უყვარხარ, — ეუბნებოდა ამხანაგს ერთი მუშა. — შენ კიდევ მოხუცებული დედა გყავს. — შენა, ძმავ, აღარც დედა გყავს, აღარც მამა და, რა პასუხს აძლევ შენს პატარა ძმებს. — ხუთი შვილის მამა ხარ და აქ რჩები. შენ სულ ჩვიდმეტი წლისა ხარ, მოვალე ხარ იცოცხლო, ჯერ აღრეა შენი სიკვდილი.

ამ დიდრონ რევოლუციურ ბარიკადებში შეკრებილიყო გმირები. წარმოუდგენელი და დაუჯერებელი იქ ადვილად ასასრულებელი გამხდარიყო. ერთმანეთისა არა უკვირდით რა ამ ადამიანებს.

— აბა ჩქარა! — მოიგონა კიდევ კურფეირაკმა.

მაშინ მარიუსს გამოსძახეს ერთი ჯგუფიდან:

თქვენვე დაასახელეთ ვინ დარჩეს ამ ხუთთაგანი?

— მართალია, — თქვა ერთმა ხუთთაგანმა, — თქვენ ამოირჩიეთ.

ჩვენ თანახმანი ვართ და გემორჩილებით.

არ ეგონა მარიუსს, რომ შეიძლებოდა კიდევ მომხდარიყო რაიმე ისეთი, რაც მას აღელვებდა. მაგრამ, რა ნახა, რომ მას უნდა აერჩია კაცი სასიკვდილოდ, გულს ეცა, რაც სისხლი ჰქონდა. გაყვითლდებოდა, რომ კიდევ შესძლებოდა გაყვითლება.

ერთად იდგნენ ხუთნივე და იმათკენ წავიდა მარიუსი. ხუთნივე შესცინოდნენ; იმ ალით უბრწყინავდათ თვალი, რომელიც ასე ანათებს თერმოპილის ისტორიას, და სთხოვდნენ:

— მე დამტოვე! მე! მე!

გაშტერებული იყო მარიუსი. ადგა და თვლა დაიწყო. ხუთნი იყვნენ. მერე ფორმის ტანისამოსს დახედა. ოთხი იყო, მარტო ოთხი. და ამ წამს მეხუთე ტანისამოსი დაეცა მიწაზე, თითქოს ციდან ჩამოვარდაო.

მეხუთეც გადაჩა სიკვდილს.

აიხედა მარიუსმა და ბ. ფომლევანი იცნო.

ჟან ვალჟანი შემოსულიყო ბარეკადში.

ცნობები ჰქონდა რამე, თუ ალღოს მოჰყვა, ან შემთხვევით მონღეტურის ქუჩაში შემოსულიყო და იქიდან ბარეკადში. გვარდიელის ტანისამოსი ეცვა და ალბათ იმან გაუადვილა ბარეკადამდე მისვლა.

აჯანყებულებს თავისი დარაჯი ჰყავდათ მონღეტურის ქუჩაში, მაგრამ მარტოდმარტო მომავალი გვარდიელი რომ დაინახა, გაატარა, ვითომ ვერც კი დაინახა, — ან თავის რაზმისკენ მიდის, ან ჩვენების პატიმარი არისო. მეტისმეტად საშიში იყო ეს წუთი და საქმის ღალატი იქნებოდა, რომ ერთი გამვლელის გამო მიეტოვებინა თავისი სადარაჯო და იმას გამოსდგომოდა.

ჟან ვალჟანი რომ ბარეკადში შევიდა, ვერავინ დაინახა, რადგან ხუთ კაცს შესცქეროდნენ ყველანი და ოთხ ტანისამოსს. ჟან ვალჟანი ახლო მივიდა, მოისმინა მათი კამათი, გაიხანდა თავისი გვარდიული ფორმა და ხმაამოუღებლივ დაუშვა ძირს დაგროვილ ტანისამოსზე.

განცვიფრებულნი შეჰყურებდნენ ყველანი.

— ვინ არის ეს კაცი? — იკითხა ბოსუემ.

— ის ადამიანია, ვინც სხვას იხსნის სიკვდილისაგან, — უპასუხა კონბფერმა.

მარიუსმა მტკიცე პასუხი მისცა.

— მე ვიცნობ.

ამ სიტყვამ დააკმაყოფილა ყველანი, მარიუსის ნაცნობი იყო ეს კაცი. ანჟოლრასი მიესალმა ჟან ვალჟანს, როგორც უფროსი ბარეკადისა:

— მოქალაქე, კეთილი იყოს თქვენი აქ მოსვლა.

და დაუმატა:

— ხომ იცით, რომ ჩვენ ყველანი აქ დავიხოცებოთ?

ჟან ვალჟანმა პასუხი არ მისცა. შინ მიმავალ აჯანყებულს შველოდა თავისეული ტანისამოსის ჩაცმას.

რა ჰორიზონტი იზივება ბარიკადის სიმაღლიდან

ამ საბედისწერო ჟამს, ამ უღმობელ ადგილზე ყველას მდგომარეობამ ანჟოლრასი მელანქოლიაში ჩააგდო.

ამ კაცში იყო მოგროვილი და განხორციელებული რევოლუცია, მაგრამ სრული კი არ იყო. ბევრი რამ ჰქონდა სენ-ჟიუსტისა, და ცოტა რამ ანახარსის კლოოცისა. ანბანის საზოგადოებაში დიდი გავლენა იქონია მის აზროვნებაზე კონბფერმა; რამდენიმე ხანი იყო ნელ-ნელა განთავისუფლდა დოგმის ვიწრო ფარგლებსაგან და გამოვიდა პროგრესის ფართო გზაზე; ბოლო დროს თავის საბოლოო და საგანგებო განვითარების დასკვნად მიიღო დებულება, რომ დიდი საფრანგეთის შემდეგ რესპუბლიკა მთელ კაცობრიობას უნდა მოსდებოდა და შეერთებულ, მთელი კაცობრიობის რესპუბლიკად უნდა გარდაქმნილიყო. რაც შეეხება საშუალებებს ამ მიზნის მისაღწევად, ვინაიდან უკვე მოცემული იყო მძლავრი ბიძგი, საჭირო იყო იმავე გზით სვლა. ამაში უცვლელი იყო მისი რწმენა, ისიც იმ ეპიკურ საშინელ სკოლას ეკუთვნოდა, რომელსაც სრულიად ხატავს სიტყვა: ოთხ-მოცდაცამეტი.

ბარიკადზე იდგა ღრმად ჩაფიქრებული და თოფი ეჭირა ხელში. ისე აერჟოლებდა, თითქოს გამჟოლი ქარი სცემს და ის ანძრევსო. საცა სიკვდილია გამეფებული და თავისუფლად ნავარდობს, ხშირი არის ზედადგარის ბარბაცი. ღრმად ჩაფიქრებული იდგა. აღს ისროდა მისი თვალი და უცბად წელში გასწორდა, თავი მალა აიქნია, უკან გადაიწია ქერა თმა, როგორც ვარსკვლავების ორთვლიან ეტლით მიმავალმა ანგელოზმა და შეჰყვირა:

— წარმოდგენილი გაქვთ¹თუ არა, მოქალაქენო, მომავალი? მზისებრ სინათლით გაჩაღებული ქალაქის ქუჩები, წალკოტად დამწვენებული სახლები, ძმური სიყვარულით გაერთიანებული ერები, სიმართლით აღსავსე ადამიანი, შვილების მლოცავი მოხუცებულები, აწმყოს მოსიყვარულე წარსული, სრული თავისუფლება აზროვნებისა, სრული თანასწორობა სარწმუნოებისა. წარმოგიდგენიათ, რომ თვითონ ღმერთი გყავდეს უშუალო მოძღვრად, ადამიანის სინდისი გამხდარიყოს საკურთხევლად და აღარც შური იყოს, აღარც მტრობა, აღარც სიძულვილი! ძმობა დამყარებულიყოს სახელოსნოს და სკოლისა, თანასწორი სასჯელი და თანასწორი დაჯილდოება ყველასთვის განურჩევლად, ყველა აღქურვილიყოს თანასწორი უტყუებით. სრული მშვიდობიანობა იყოს, აღარც ომი, აღარც სისხლის

ღვრა, დედები ბედნიერნი. ბუნების დამორჩილება — ეს არის პირველი ნაბიჯი; ჩვენი იდეალის განხორციელება — მეორე. აბა გადახედეთ რამდენი რამ შეგვეძინა პროგრესმა. უწინდელ დროში პირვანდელ ადამიანს გულვახეთქილს ელანდებოდა გველუშაპი, რომელიც წყალს აღელვებდა; ურჩხული, რომელიც ცეცხლს აფრქვევდა; ფასკუნჯი, რომელიც ურჩხული იყო ცისა, არწივის ფრთები ჰქონდა და ლომის თავი და ბრკყალები; საშინელი მხეცეები ელანდებოდა, ადამიანზე უფრო მძლავრი და მალლად მდგომი, მაგრამ ადამიანმა მასე დააგო; წმინდა მახე თავის გონიერებისა, და ბოლოს და ბოლოს შიგ გააბა თავისი მტერი. გველუშაპი დაიმორჩილა ადამიანმა და ხომალდი უწოდა, ურჩხული დაიმორჩილა და ორთქლმავალი უწოდა; ახლა, დღეს-ხვალ ფასკუნჯსაც დაიმორჩილებს, უკვე ფლობს ჰაერბურთის საიდუმლოებას და, როდესაც დამთავრდება ეს პრომეთესებური შრომა და ადამიანი მხოლოდ თავისი სურვილის და ნების მორჩილი იქნება და საბოლოოდ დაიმორჩილებს წარსულის ქიმერულ სამებას — ბატონ-პატრონი გახდება წყლის, ცეცხლის, ჰაერის — თვით გახდება სულიერ არსებათა ღმერთად, დაიჭერს ღმერთის ადგილს. მაშ მომავლისაკენ, ამხანაგებო! საით მივდივართ? მეცნიერებისაკენ, განათლებისაკენ, რომ ის იყოს მართო ჩვენი მბრძანებელი; საგანთა ძალისკენ, რომ მხოლოდ ის იყოს საზოგადოებრივ ძალად; ბუნებრივი კანონისკენ, რომელს თვითონვე შეუძლია დასჯაც და დამტკიცებაც და ისეთი ცხადი და ნათელი შესაგნებელია თავისი ჭეშმარიტი დებულებებით, როგორც მზის სხივი. ხალხთა ერთობისკენ მივდივართ, ადამიანთა ერთობისკენ. ძირს ფიქციები, ძირს პარაზიტები, ქვეყნიერებას სიმაართლე უნდა განაგებდეს, აი ჩვენი მიზანი. ცივილიზაციამ უნდა დაიპყროს ევროპის მწვერვალები და მერე ქვეყნიერების მწვერვალზე გახდეს მსოფლიოს გონების პარლამენტად. ცოტა რამ ამგვარი უკვე არსებულა ძველად. წელიწადში ორჯერ იკრიბებოდნენ ამფიქტიონები, ერთხელ დელფში — ღმერთების სამეფოში და მეორედ თერმოპილში — გმირების სამეფოში. ევროპასაც ეყოლება თავისი ამფიქტიონები; მთელ კაცობრიობას ეყოლება თავისი ამფიქტიონები. საყრანგეთი მიიწევს ამ ბრწყინვალე მომავლისაკენ და წინ მიუძღვას კაცობრიობას. ეს არის დანიშნულება მეცხრამეტე საუკუნისა და, რაც მართო მცირე ჩანასახად გამოჩნდა საბერძნეთში, დამთავრებულ უნდა იქნას საფრანგეთში. ყური დამიგდე, ფეილი! პატიოსანო მუშავ, ხალხის შვილო, ყველა ხალხების შვილო, მიიღე ჩემი პატივისცემა! შენ გარკვევით ხედავ მომავალს და მართალი ხარ. არც დედა გყავს, არც მამა, დედად კაცობრიობა გაგიხდია და მამად —

უფლება. შენ აქ მოკვდები, ესე იგი გაიშარჯე! დიახ. მოქალაქენო! რაც უნდა მოხდეს დღეს, ჩვენ დავიხსოვებით თუ გავიშარჯებით, სულ ერთია, ჩვენ ვქმნით რევოლუციას. როგორც ხანძარი ანათებს მთელ ქალაქს, ისე რევოლუცია ანათებს მთელ კაცობრიობას. და რაგვარ რევოლუციას ვქმნით ჩვენ? ეს არის ვთქვი, რევოლუციას სიმართლისას. პოლიტიკური თვალსაზრისით არსებობს ერთადერთი პრინციპი. ადამიანი თვითონ არის თავის თავის მბრძანებელი. ხელმწიფობა ადამიანისა თავის თავზე არის სრული თავისუფლება ადამიანისა. და საცა ერთად შეკრებილა ორი, ან რამდენიმე ამისთანა თავისუფლება, იქ ჩნდება სახელმწიფო. სახელმწიფო რომ ჩნდება. წევრი ამ სახელმწიფოსი არ უარყოფს თავის თავზე ხელმწიფობას, ოღონდ ცოტა რამ ეს უთმობს თავის უფლებებისას, რომ შედგენილ იქნეს საზოგადოებრივი უფლება. ოდენობა დათმობილი უფლებისა ერთი და იგივეა ყველასთვის. ეს თანასწორობა დათმობილი უფლების ოდენობისა, რომელსაც ყოველი წევრი უხდის საზოგადოებას, არის თანასწორობა. საზოგადოებრივი უფლების დანიშნულება არის მფარველობა გაუწიოს და არავის შეალახვინოს კერძო უფლება. ეს მფარველობა საზოგადოების მიერ კერძო უფლებისა და ყველასაგან ერთის დახმარება არის ძმობა. ყველა ამ შეერთებულ ხელმწიფებათა გადაკვეთის წერტილს ეწოდება საზოგადოება. ეს გადაკვეთის წერტილი რომ შენაერთად იქცევა, ქმნის საზოგადოებრივ კავშირს, რომელსაც ხშირად საზოგადოებრივ ხელშეკრულებასაც უწოდებენ, რადგან ხელშეკრულებაც იმავე კავშირს გულისხმობს. შევთანხმდეთ თანასწორობის შეგნებაზე, რადგან თავისუფლება მწვერვალია საზოგადოებრივი წესწყობილებისა და თანასწორობა — მისი საფუძველი. თანასწორობა, მოქალაქენო, გათანასწორობა კი არ არის, რომ ყველა მცენარეს ერთი და იგივე სიმაღლე ჰქონდეს და მუხხა კვრინჩხზედ ზევით არ ავუშვათ. თანასწორობა არის საზოგადოების ყველა წევრის უფლება, ყველასთან ერთად და ერთი ოდენობით ისარგებლოს საზოგადოებრივი ცხოვრების ყოველგვარი სიკეთით; პოლიტიკურად ერთი და იგივე ხმა და კენჭი ჰქონდეს ყველას; სარწმუნოებრივად ერთი და იგივე უფლება. თანასწორობას ეკუთვნის ერთი საშუალება — ხალხის განათლება, სავალდებულო და უსასყიდლო; ყველას უნდა ჰქონდეს უფლება უსასყიდლოდ სწავლისა. ანბანით უნდა დავიწყოთ ხალხის განათლება; პირველდაწყებითი სწავლა სავალდებულო უნდა იყოს ხალხისათვის და საშუალო — ყველასათვის ღია; ეს უნდა იყოს დაკანონებული. ერთგვარი სკოლა ქმნის თანასწორ საზოგადოებას. დიახ, მოქალაქენო! სწავლა მთელი ხალხისათვის. და განათლება! განათლება! სინათლიდან მომდინარე-

ობს ყველაფერი და ისევ სინათლეშივე ჩაიმალება. დიდებულია მეცხრამეტე საუკუნე, მაგრამ ბედნიერი მეოცე საუკუნე იქნება. მაშინ იქნება, რომ არაფერი დარჩება ძველი ისტორიის მსგავსი და მომაგონებელი. მაშინ არავის ექნება შიში, როგორც დღეს, მტრის შემოსევისა, ქვეყნის აკლებისა, ხალხის დამარცხების და გაძარცვისა, ძალით სამეფო ტახტზე გამოქიმვისა, ხალხთა შორის შეიარაღებული ქიშპობისა, მეფის ქორწინებით ცივილიზაციის შეჩერებისა, მტარვალთა გვარში მემკვიდრის შობისა, კონგრესის მიერ ხალხების გაყრის და განაწილებისა, სხვადასხვა სარწმუნოებათა შორის იარაღით ბრძოლისა, თითქო ორი ყოჩი იყოს ჩრდილისა უსაზღვროების ხიდზე მიმავალი; აღარც დამშვევის შიში იქნება, აღარც ადამიანისაგან ადამიანის ექსპლოატაციისა, აღარც სიღარიბით გამოწვეული პროსტიტუციისა, აღარც უმუშევრობის გამო გაჭირვებისა, აღარც ეშაფოტით და ზარბაზნებით ბრძოლისა და აღარც ყაჩაღების თარეშისა, ცხოვრების ბორტების გამო ტყეში რომ გადავარდნენ, თითქმის შეიძლება ვთქვათ, რომ აღარც კი იქნება დაბურული ტყის შემქმნელი მოვლენანი ცხოვრებისა. ადამიანი ბედნიერი იქნება. კაცობრიობა აასრულებს თავისი მიძინარეობის კანონს, როგორც დედამიწა ასრულებს თავისას; სრული ჰარმონია დამყარდება ადამიანის სულსა და ვარსკვლავთ შორის, — სულს მიიზიდავს ქვეშარიტება, ისე, როგორც ვარსკვლავს მნათობი. მეგობრებო, ჩვენი დრო ბნელით არის მოცული. მაგრამ ახლა ვიძინებ ჩვენს მომავალს, რევოლუციამ უნდა გამოისყიდოს იგი. — ოჰ, განთავისუფლებული იქნება კაცობრიობა, წამოყენებული და ნუგეშცემული. ამას ხმამალა აღეუთქვამთ ყველას ამ ბარიკაზე! ან საიდან შემოგვესმება ძახილი სიყვარულისა, თუ არ თავგანწირვის სიმაღლიდან. ეჰ, ჩემო ძმებო, აქ იკრიბებიან და კიდევაც მრავალჯერ შეიკრიბებიან ყველა შეგნებულნი და ყველა ტანჯულნი. ეს ბარიკადი არც ქვისა არის, არც ბოძისა, არც რკინისა; ორი ზვინისა არის ეს ბარიკადი; ერთი იდეების ზვინია და მეორე — სევდისა და მწუხარებისა. აქ არის, რომ ერთმანეთს ხვდებიან განწირული და იდეალი. აქ იკლავს გულში დღე ღამეს და ეუბნება: — მე მინდა შენთან მოვკვდე და შენ კიდევ ჩემთან აღსდგები. — ერთმანეთს ეხვევა აქ ყოველგვარი გაჭირვება და აქედან გამომდინარეობს რწმენა. ტანჯვას აქ მოაქვს თავისი სულთმობრძაობა და იდეებს თავიანთი უკვდავება. ეს სულთმობრძაობა ჩაერევა უკვდავებაში და ნაყოფად გამოიღებს ჩვენს სიკვდილს. ძმებო, ვინც იქა კვდება, მომავლის სხივმოსილი კვდება და ჩვენ ახლო განთიადის სინათლით გაჩაღებულ სამარეში ჩავალთ.

უფრო შეწყვიტა სიტყვა, ვიდრე გაჩუმდა, ისევ ამოძრავებდა

ტუჩებს, თითქოს განაგრძობდა ლაპარაკს თავისთავთან. გაჩუმებული იდგა ყველა. შესცქეროდნენ ყურადღებით. — იქნებ განაგრძოს და გავიგონოთო. — ტაში არ დაუკრავთ, მაგრამ დიღხანს ჩურჩულებდნენ; სიტყვა ქროლვად იქცა. ამ ჩურჩულში ადამიანის გონების თრთოლვა ემსგავსებოდა ფოთლების ნელ შრიალს.

თ ა ვ ი მ ე მ ჯ ს ე

დაღვრემილი მარიუსი და სხარტადმთქმელი ჟავერი

ახლა ისიცა ვთქვათ, რა ფიქრებს გაეტაცა მარიუსი.

მოვიგონოთ, რა მდგომარეობაში იყო იგი. უკვე ვთქვით, სიცოცხლისა აღარა შერჩენოდა რა და უმნიშვნელო სურათებადღა გაურბოდა თვალწინ, რასაც კი ხედავდა. ხედავდა, მაგრამ მნიშვნელობას კი ვერ სწვდებოდა. უშველებელი, ჩაბნელებული ფრთები დასწოლოდა, რომელიც გონებას უბნელებს მომაკვდავს. ისე გრძობდა თავს, თითქო საფლავში ჩასულიყო უკვე, მეორე მხარეს გასულიყო და ცოცხალ ადამიანთ საფლავში დამარხული მკვდრის თვალთ გამოსცქეროდა.

როგორ გაჩნდა იქ ბ. ფოშლევანი? ან რისთვის მივიდა ბარიკადში? რა უნდოდა? მარიუსი ამ კითხვებს აღარ უფიქრდებოდა. გარდა ამისა, ასეთია კაცის გული: სასოწარკვეთილება რომ მოერევა, თავს უიმედობას აფარებს ყველას და ბუნებრივად მიაჩნია მთელი ქვეყნის დაღუპვა.

მხოლოდ კოზეტი იყო, რომელზედაც გულის კანკალით ფიქრობდა მარიუსი.

ბ. ფოშლევანი არ დაელაპარაკა, არც შეხედა, თითქოს არც კი გაიგონა მარიუსის ხმამაღლა ნათქვამი — მე ვიცნობო.

თვით მარიუსსაც ძალიან შეუშუბუტუა მდგომარეობა ბ. ფოშლევანის ამ უყურადღებობამ და, — თუ შეიძლება ეს სიტყვა ვიხმაროთ ამგვარ შთაბეჭდილებათა დასასახავად, ვიტყვით, — რომ ძალიანაც ესიამოვნა: ყოველთვის ვრძნობდა, რომ ძალიან გაუჭირდებოდა. შეუძლებლად ეჩვენებოდა სიტყვით მიემართა ამ საიდუმლოებით მოცული მოხუცისათვის, რომელიც ერთდღიამევე დროს საეჭვოდაც მიაჩნდა და პატივსაცემდაც. გარდა ამისა, დიდი ხანი იყო აღარ ენახა. ესეც ემატებოდა მის ბუნებრივ მოკრძალებას და გაუბედობას.

ფორმის ტანისამოსით მოირთო ხუთი კაცი, გამოეთხოვა ამხა-

ნაგებს და მონდეტურის ქუჩით გავიდა ბარკადიდან. ძალიან ჰგავდნენ გვარდიელებს. ხუთ კაცში მარტო ერთს მოერიო ტირილი. ამხანაგები გადაჰკოცნეს ხუთივემ და ისე წავიდნენ.

ეს ხუთი რომ გაისტუმრეს სიცოცხლისკენ, ანჟოლრასს თავისი პატიმარი მოაგონდა. შევიდა თავის დარბაზში. ბოძზე მიბმული იდგა ჟავერი და ეტყობოდა შორს იყო ფიქრებით.

— იქნება გინდა რამე? — ჰკითხა ანჟოლრასმა.

ჟავერმა უპასუხა:

— როდის მომკლავთ?

— მოითმინე. შენზე თოფის წამალი როგორ წაეახდინოთ?

— მაშ წყალი დამალევინეთ.

ერთი ჰქიპა წყალი მიადო პირზე, თვითონ ანჟოლრასმა და დააღლეინა.

— სხვა არაფერი გინდა?

— ცუდადა ვარ ასე ბოძზე აკრული, — უპასუხა ჟავერმა. — მთელი ღამე ისე ვიყავი. ძილი არ მომეკარა. შეშვარით, როგორც გენებოთ, ოღონდ დამაწვინეთ საღმე, თუნდა მაგიდაზე. როგორც ის არის.

და თავის მოძრაობით აჩვენა მაგიდაზე დასვენებული მკვდარი მამეფი.

დარბაზის ბოლოს, მკითხველს ეხსომება, ერთი დიდი გრძელი მაგიდა იყო, რომელზედაც ტყვიას აღნობდნენ და ვაზნებს აკეთებდნენ. აღარც ვაზნა ჰქონდათ გასატენი, აღარც თოფის წამალი დარჩენოდათ და ცარიელი იდგა მაგიდა.

ოთხი კაცი შემოიყვანა ანჟოლრასმა, ბოძიდან ჩამოხსნეს ჟავერი და მანამ ისინი თოკს ხსნიდნენ, იქვე მეხუთე იდგა მოღერებული ხიშტით. ბეჭებზე მიკრული ხელები არ გაუხსნეს. ფეხები წვრილი, მაგრამ მაგარი თასმით შეუკრეს, ისე, რომ შეეძლო ნელი, პატარა ნაბიჯით ცოტა გაეარა დარბაზში, სწორედ ისე, როგორც სიკვდილით დასასჯელს უკრავენ ფეხებს, რომ ეშაფოტზე ასულა შეეძლოთ. დიდ ადგილამდე მიიყვანეს, კარგად შეკრეს, ზედ დააწვინეს და ახლა იმ მაგიდას მიაბეს.

მაგრამ ესეც არ იქმარეს: კისერზე შემოახვიეს თოკი, მუცლამდე ერთად ჩაუშვეს ორივე წვერი, იქ გაყვეს, ბარძაყის ქვემოდან ამოუტარეს და ხელები შეუკრეს. ამგვარად შეკვრა კაცისა საპატიმროში ძალიან არის გავრცელებული და შეუძლებლად ხდის ხელების გახსნას და გაპარვას.

ჟავერს რომ ასე ჰკრავდნენ, ერთი კაცი დადგა შიგ კარებში და განსაკუთრებული დაკვირვებით შესცქეროდა მას. ამ კაცმა დააჩრ-

დილა ოთახი. უავერმა კარისკენ მიიხედა და მაშინვე იცნო ჟან ვალ-
ჟანი. ოდნავადაც არ შეეკრთა. თავისებურად ამაყად მოაჩიდა თვალი
და წაიბუტბუტა: — რა არის აქ გასაკვირველი?

თ ა ვ ი მ ი შ ვ ი დ ე

მღვთმარეობა მწვაპლება

თენდებოდა, მაგრამ ერთი ფანჯარა არსად გაღებულა. არც სად-
მე კარი. განთიადი იყო და არა გაღვიძება. შანვრერის ქუჩის ბოლო,
ბარიკადის პირდაპირ, მიეტოვებინა ჯარს, როგორც უკვე ვთქვით,
თავისუფლად გასავლელსა ჰგავდა და, ვინ იცის, რას მიაწყდებოდა
ადამიანი, რომ გაებედა და იქით წასულიყო. მიყრუებული იყო სენ-
დენის ქუჩა, დამუნჯებული, როგორც სფინქსთა ხეივანი თებეში.
მზის სხივი სცემდა ქუჩებს, მაგრამ ადამიანის ქაჭანება არსად იყო.
საზარელი სანახავია ასე განათებული უდაბნოსებური ქუჩა.

დანახვით ვერავის ხედავდნენ ბარიკადელები, მაგრამ ხმაურობა
კი ესმოდათ. ჩუმი, იღუმალი რაღაც მოძრაობა იყო. ცხადად ახლო
იყო მთავრობის ჯარი და ბარიკადისკენ წამოსასვლელად ემზადე-
ბოდა. საბედისწერო წუთი აშკარად ახლოვდებოდა. დარაჯები ბა-
რიკადისკენ მიეშურებოდნენ, წუხანდელივით ყველანი უკლებლივ.

ბარიკადი უფრო მაგარი იყო, ვიდრე წუხელ, პირველი იერიშის
დროს. ხუთი კაცი რომ გაისტუმრეს, ისევ ბარიკადის გამაგრება
დაიწყეს და აამაღლეს კიდევაც.

თანახმად იმ დარაჯის მოხსენებისა, რომელიც ბაზრის მხრივ იდ-
გა, ანჟოლრასმა, — უკნიდან არ მომიაჩნო, — ერთი კარგი განკარ-
გულება გასცა: საჩქაროდ ააგებინა ბარიკადი მონდეტურის ქუჩის
ვიწრო გასავალში, რომელიც აქამდე ღია ჰქონდათ. რამდენიმე სახ-
ლის გასწვრივ აშალეს ქუჩაში ქვაფენილი და მასალად გამოიყენეს.
ამგვარად სამ ქუჩას ჰკეტავდა ბარიკადი. — თავის პირდაპირ შან-
ვრერის ქუჩას, მარცხნივ — სინის და ტრუანდერისას და მარჯ-
ვნივ — მონდეტურისას და მართლა რომ თითქმის მიუვალი გამხდა-
რიყო. თვით აჯანყებულებიც ისე იყვნენ შიგ ჩამწყვდეულები, რომ
გასავალი აღარსადა ჰქონდათ. სამი გარეპირი ჰქონდა ბარიკადს და
გასავალი კი აღარც ერთი.

— ციხე-სიმაგრე და თავვის მახე, — ამბობდა კურფერიაკი.

დუქნის კარებთან ანჟოლრასის ბრძანებით ოცდაათამდე ტრო-
ტუარის თლილი ქვა დაყარეს.

— მეტი იყო და უნდა გამოგვეყენებინა რაშიმე, — იძახდა ბოსუე.

იმდენად დიდი იყო ღუმელი იმ მხარეს, საიდანაც იერიშს მოელოდნენ, რომ ყველამ თავთავისი ალაგი დაიჭირა ანჟოლრასის განკარგულებით.

თითო წილი არაყი დაალევინეს მებრძოლთ.

არაფერია ისე საინტერესო, როგორც ბარიკადი, რომელიც იერიშის მოსაგერიებლად ემზადება. თავთავის ალაგს ირჩევს ყველა, როგორც თეატრში წარმოდგენის დასაწყისამდე. ზოგი კედელს ეყრდნობა, ზოგი ქვას, ზოგი გამოშვერილს ეფარება, ზოგი სკამს იკეთებს ქვებისას, რომ ბრძოლის დროსაც კი ჯდომა შეეძლოს, თუ გამოწვეულია სადმე კედლის კუთხე, იმას ერიდებიან და გაუბრძან. თუ შვერილია სადმე და მებრძოლს დამალავს, იქ მაგრდებიან. ძვირფასი არის ამ დროს ცაცია, სწორედ იმ ალაგს ირჩევს, რომელიც ყველსაგან არის დაწუნებული. ზოგი ცდილობს ისე მოეწყოს ბრძოლის დროს, რომ იჯდეს და ისე ისროდეს; უნდა მოხერხებულად ბრძანდებოდეს, როცა კლავს და განცხრომით, როცა კლავენ. 1848 წლის ივნისის საზარელი ბრძოლის დროს ერთმა ძალიან მარჯვედ მსროლელმა აჯანყებულმა მაღალი სახლის ბანზე აატანინა ვოლტერისებური სავარძელი და ისე იბრძოდა, მაგრამ სავარძელშიაც მისწვდა მთავრობის ჯარის ტყვია და შიგვე მოკლა.

როგორც კი გაისმის ბარიკადის უფროსის ბრძანება, — ბრძოლისთვის მოემზადენითო, — მაშინვე ისპობა ყოველი მიმოსვლა, ჯგუფები იშლება, თავთავის ალაგს იჭერს ყველა, აღარც ლაპარაკია, აღარც ვისიმე განცალკევება, მებრძოლს ავიწყდება ყოველივე და ერთსდა ფიქრობს, — ისე დაუხვდეს მტერს, რომ ბედი აწყველინოს. ბრძოლამდე ქაოსია ბარიკადი; ბრძოლის მოლოდინში დისციპლინად იქცევა. საშიშროება ქმნის წესიერებას.

თავისი ორღუდიანი თოფი აიღო ანჟოლრასმა და ერთ წინათვე ამორჩეულ დოლაბისებურ კუნჭულში დადგა. მაშინვე გაჩუმდნენ ყველანი. თოფები დატენეს.

საშიში იყო ბარიკადელების მდგომარეობა, მაგრამ ამაყად გამოიყურებოდნენ და კმაყოფილება ეტყობოდათ სახეზე; თავგანწირვა ამაგრებს ადამიანს; იმედი აღარა ჰქონდათ, მაგრამ სასოწარკვეთილება კი დიდი. სასოწარკვეთილება არის უკანასკნელი სახსარი, რომელიც ხანდახან გამარჯვებას შესძენს ადამიანს, ჯერ ისევ ვირგოლიუსმა თქვა ეს ჰემმარიტება. უკიდურეს უიმედობის გადაწყვეტილებათა შედეგია უაღრეს საშუალებათა წარმოვლენა. სიკვდილის ნაეში რომ ჩაჯდება კაცი, სწორედ ამით გადაარჩება ხოლმე ხანდახან

აბობოქრებულ ზღვას და იმის გრიგალს. ზოგჯერ თვით კუბოს სახურავი ხდება თავდაღწევის საშუალება.

წუხანდელივით ყველანი ქუჩის ბოლოსკენ იყურებოდნენ, საიდანაც ჯარის შემოსევას მოელოდნენ. უკვე დღე იყო და კარგად მოჩანდა მთელი ქუჩა.

დიდხანს არ მოუხდათ ლოდინი. ხმაური სენ-ლეს მხრიდან მოდიოდა, მაგრამ იერიშით მომავალ ჯარისას არ ჰგავდა. ჯაპკვის ჩხაკუნი ისმოდა, მორკინული თვლების გრიალი, რაღაც მძიმე მასის ზანზარი, ქვაფენილზე მომავალი სპილენძის ზრიალი. ცხადი იყო ბარიკადისკენ ადამიანი კი არა, ლითონი მოიწევდა. თავითფეხამდე კანკალებდა ამ პატარა ქუჩის სახლები, კანკალებდა ვიწრო, მშვიდი ქუჩა, გაყვანილი ნაყოფიერი იდეების მიმოსვლის საშუალებად და არა ხალხის მკლეტავ ზარბაზნების სათრევად.

საშინელი თვალთ შესცქეროდა ბარიკადი ქუჩის ბოლოდან მომავალ ზარბაზანს.

უკვე გამოჩნდა ერთი ზარბაზანი.

არტილერიისტები მოაგორებდნენ ზარბაზანს, სასროლად გამზადებულს. წინალი მოეხსნათ; ორს სადგმელი დაზგა ეჭირა, ოთხი კაცი თვლებს მოაგორებდა, სხვები უკან მოსდევდნენ. კომლი ადლოდა პატრუქს.

— ცეცხლი! — შეჰყვირა ანჟოლრასმა.

ერთად გავარდა ბარიკადელების ყველა თოფი. საშინელი იყო ამ სროლის ქექა. კომლის ბურუსმა დაფარა და დამალა ზარბაზანიც და იმის მსროლელებიც. ცოტა ხანს უკან რომ გაიშალა ბურუსი, კვლავ გამოჩნდა ზარბაზანი თავის მხლებლებით; ბარიკადისკენ მიაგორებდნენ ნელ-ნელა, ფრთხილად, აუჩქარებლად. არავის მოხვედროდა ბარიკადიდან ტყვია. გააჩერეს ზარბაზანი, ცოტა ზევით ასწია უფროსმა ზარბაზნის პირი და ისეთი ყურადღებით და სიფრთხილით იღებდა ბარიკადს მიზანში, როგორც ვარსკვლავთმრიცხველი, მთვარისკენ რომ მიმართავს თავის ჭოგრს.

— ყოჩაღ, ბიჭო მეზარბაზნეც! — გასძახა ბოსუმე.

ტაში დაჰკრა მთელმა ბარიკადმა.

ცოტა ხანს უკან შუა ქუჩაში გაამაგრეს ზარბაზანი, თსრილის ზემოდან და სასროლად მოამზადეს. მისი აღრენილი ხახა ბარიკადისაკენ იყო მიშვერილი.

— აბა, ყოჩაღად! — დაიძახა კურფეირაკმა, — ამ მხეცსა ხედავთ! წკიპურტის შემდეგ შიგ ცხვირში მუშტი! თავისი ტლანქი ხელით მოიწვეს ჯარი და კარგადაც შეგვიწვდრევეს ბარიკადს. თოფის სროლა ზვერავს მხოლოდ, ზარბაზანი კი ანადგურებს.

— ახალი ზარბაზანია, ბრინჯაოსი, — თქვა კონბფერმა, — შესანიშნავია იმით, რომ თუ ცოტაც არის მეტი მოუვიდა კალა, — ასი წილი რომ სპილენძი იყოს, ათზე მეტი არ უნდა იყოს კალა; დიახ, თუ მეტი მოუვიდა კალა, უთუოდ გასკდება სროლის დროს. კალა თუ მეტი მოუვიდა, რბილდება, ნაზდება და ზოგან პატარა ნაპრალს იკეთებს, ზოგან პატარა ხერელს, ორმოს. ამ უბედურების ასაცილებლად და ზარბაზნის დანიშნულებისამებრ გამოსაყენებლად კარგი იქნებოდა მეთოთხმეტე საუკუნის წესი შემოგველო, ზარბაზნის ლულისთვის გარედან ფოლადის მთლიანი რკალები შემოგვერტყა თავით ბოლომდე, მანამდე კი შეძლებისდაგვარად უვლიან ამ ნაკლს, ცდილობენ მიაგნონ, სად არის ბზარი ან ჩაღრმავება. მაგრამ უკეთესი საშუალებაც არსებობს, — გრიბოვალის მოძრავი ვარსკვლავი.

— მეთექვსმეტე საუკუნეში ხრახნული იყო ზარბაზნის ლულა, — თქვა ანკოლრასმა.

— მართალია, — მიუგო კონბფერმა, — ის ამძლავრებს სროლის ძალას, მაგრამ მიზანში დაკვრას კი ასუსტებს. პატარა მანძილზე რომ მოუხდება სროლა, ტრაექტორიას არა აქვს სრული სასურველი მართობა, პარაბოლი გრძელდება, ყუმბარის გასავლელი მანძილი სწორხაზოვნობას ჰკარგავს, ვეღარ ხვდება გზადმდებარე საგნებს, რაც საჭირო არის ბრძოლის წესიერად საწარმოებლად. მეტადრე როცა მეტად ახლოს გიდგათ მტერი და შეუწყვეტლივ გესვრით თოფს. ეს ნაკლებოვანებანი მეთექვსმეტე საუკუნის ხრახნული ზარბაზნისა შედეგი იყო მუხტის სისუსტისა. ერთობ კი, უნდა ვთქვათ, რომ ზარბაზანს, ამ ხალხის მმუსრავ მტარვალს, არ შეუძლია სულყველადერი აასრულოს, რასაც დაავალებენ. ძალა აქვს, მაგრამ სისუსტეცა სდევს. ზარბაზნის ყუმბარა საათში მხოლოდ ორიათას ექვსას სამოცდაათ კილომეტრს გაივლის და სინათლე კი ერთ წამში სამას თერთმეტ ათას კილომეტრს. აი რით აღემატება იესო ქრისტე ნაპოლეონს.

— თოფი გატენეთ, — უბრძანა ანკოლრასმა.

საქმე ის იყო, რამდენად მაგრად დაუდგებოდა ბარიკადის კედელი ზარბაზანს. დაინგრეოდა? ნაპრალით გადაჩიებოდა? თუ გაუმადგრდებოდა? ამის ფიქრში იყვნენ აჯანყებულები. თოფსა სტენიდა აჯანყება და ზარბაზანს მთავრობა.

გაჭირვებაში იყო ბარიკადი.

იგრიალა თოფმა, გავარდა ზარბაზანი.

— აქ გახლავართ! — გაისმა ვილაციის მხიარული ხმა.

და ყუმბარა რომ ბარიკადის კედელს ეცა, კედლიდან გავროში ჩახტა ბარიკადში.

სენ-დენის ქუჩის მხრიდან მოდიოდა და მკვირცხლად აძვრა ბარიკადის კედლის იმ ნაწილზე, რომელიც ტრუანდერის ქუჩას გასცქეროდა.

გავროშის მოსვლამ უფრო მეტი შთაბეჭდილება მოახდინა აჯანყებულებასზე, ვიდრე ზარბაზნის ტყვიამ, რომელიც სადღაც ქვა-ნაგავ-ყრილში ჩამალულიყო და იქ განისვენებდა. ოღონდ ომნიბუსის თვალი გაეტეხა და ანსოს დაწვდრეული ეტლი. სიხარულით სიცილი დაიწყეს აჯანყებულებმა.

— განაგრძეთ! — დაუყვირა არტილერიისტებს ბოსუმე.

თ ა ვ ი მ ა რ ვ ე

არტილერიისტები არ ხუმრობენ

გავროშს შემოეხვივნენ.

მაგრამ მას არ ჰქონდა დრო ეამბა რამ, რადგან მარიუსმა სტაცა ხელი და ცალკე გაიყვანა.

— აქ რა გინდა, ბიჭო?

— ოჰ, თქვენა?

და თვალი თვალში გაუყარა თავისი თავხედური გამბედაობით. სიამაყის ცეცხლს მისთვის გაეფართოებინა თვალები.

სასტიკი კილო მისცა თავის სიტყვას მარიუსმა და შეუტია:

— მერე ვინ გითხრა, ისევ აქ დაბრუნდიო? ჩემი წერილი გადაეცი? ვის?

ამ წერილისა იყო, რომ ცოტა სინდისის ქენჯნა ჰქონდა გავროშს. ისე ეჩქარებოდა ბარიკადზე დაბრუნება, რომ უფრო თავიდან მოიშორა ის წერილი, ვიდრე ჩააბარა პატრონს. თვითონვე გრძნობდა, რომ დაუფიქრებლად მოუვიდა: მიენდო ვიღაც უცნობს, რომლის სახეც ვერ დაინახა იმ სიბნელეში. მართალია, თავშიშველი იყო ის კაცი, მაგრამ ცოტაა განა თავშიშველი, რომ ყველაფერს იკადრებს? კმაყოფილი არ იყო თავის დაუდევრობით გავროშში, ნანობდა აჩქარებას, ეშინოდა მარიუსისა და რომ კარგად გამოიმძვრალიყო ამ მდგომარეობიდან, სულ უბრალო საშუალებას მიმართა: ტყუილს ტყუილი მიაყოლა.

— მოქალაქევე, წერილი მეკარეს მივეცი, ქალბატონს ეძინა. აი ადგება და წერილსაც მიართმევენ.

ამ წერილის გაგზავნით ორი მიზნისთვის უნდოდა მიეღწია მარიუსს: გამოსთხოვებოდა კოხეტს და გადაერჩინა გავროშში. იძულებ-

ბული იყო თავისი წადილის ნახევრითაც დაკმაყოფილებულიყო.

წერილი გაგზავნა. ბ. ფომლევიანი მოვიდა ბარიკადში. ერთმანეთს დაუპირისპირა მარიუსმა ეს ორი გარემოება. გავროშს დაანახვა მოხუცებული და ჰკითხა:

— ამ კაცს იცნობ?

— არა, — მიუგო გავროშმა.

და მართლაც, როგორ იცნობდა, რომ ღამე ნახა, ღამის სიბნელეში? ბევრი ბუნდოვანი და მტკივნეული ფიქრი აწუხებდა მარიუსს, მანამ თავისი წერილის ბედს გაიგებდა. გაიგო და დამშვიდდა. ფომლევიანის პოლიტიკური მიმართულებისა არა იცოდა რა, — ალბათ რესპუბლიკელი იყო, რომ ბარიკადზე აჯანყებულებს შველოდა.

გავროში კი ბარიკადის მეორე მხარეს გადასულიყო და გაჰყვიროდა:

— სად არის ჩემი თოფი?

კურფეირაკის ბრძანებით დაუბრუნეს თოფი.

გავროშმა შეატყობინა „ამხანაგებს“, — როგორც მათ უწოდებდა, — რომ ჯარი შემოხვეოდა ბარიკადს ყოველი მხრიდან. თვითონაც ძლივძლიობით მოაღწია ბარიკადამდე. ერთი ბატალიონი, რომლის წირტი ტრუანდერის ქუჩა იყო, სინის ქუჩას სდარაჯობდა, მეორე მხარეს გვარდიას დაექირა პრეშერის ქუჩა; პირდაპირ კიდევ ბარიკადს მთელი ლაშქარი ედგა.

მისცა ეს ცნობები და დაუმატა:

— შე ნებას გაძლევთ, სულ პანღურის კვრით გაისტუმროთ აქედან!

ანჟოლრასი კი ისევ თავის ალაგას იდგა და თვალისკენ ჯარისკენ ჰქონდა, ყურით.

არტილერიისტებს ეტყობოდათ, არ მოსწონდათ პირველი სროლის შედეგი და ზარბაზნს აღარ სტენიდნენ.

ამასობაში პატარა ქვეითი რაზმი შემოვიდა ქუჩაში და ზარბაზნის უკან დადგა. ჯარისკაცები დაეცნენ ქუჩას და ახლა იმათ დაიწყეს ქვაფენილის აშლა. აშალეს, პატარა კედელი აიგეს წინ, სწორედ ბარიკადის პირდაპირ, ნახევარი მეტრის სიმაღლისა არ იქნებოდა. ამ ქვეითი ჯარის მარცხენა მხარის უკან გარეუბნის გვარდიის ბატალიონი მოჩანდა სენ-დენის ქუჩაზე.

ანჟოლრასი ისევ თავის ადგილზე იდგა და ქუჩას გასცქეროდა. რაღაც ხმა მოესმა ჯარის მხრიდან, თითქო ფინდიხს იღებენ ყუთიდან ზარბაზნის გასატენადო. თვითონ ათისთავი კი ზარბაზნის კარგად დამიზნვას ცდილობდა და ოდნავ მარცხნივ მისწია ლულა. მე-

რე ზარბაზნის გატენას შეუდგნენ. უფროსმა თვითონვე აიტაცა ან-
თებული პატრუქი და ზარბაზნისკენ გაექანა.

— თავი დაღუნეთ!— შეჰყვირა ანჟოლრასმა, — კედლისკენ მი-
დით, დაიჩოქეთ ბარიკადის გასწვრივ!

აქა-იქ გაფანტულიყვნენ აჯანყებულები დუქნის წინ, გავროში
რომ მოვიდა და სირბილით გაექანენ ბარიკადის კედლისკენ, მაგრამ
ანჟოლრასის ბრძანება ჯერ არ იყო ასრულებული, რომ გავარდა
ზარბაზანი ფინდიხის საზარელი ხრიალით. მართლაც, ფინდიხით გა-
ეტენათ.

ნასროლმა ზედ გადაუარა ბარიკადს, კედელს ეცა, იქიდან უკანვე
წამოვიდა, ორი კაცი მოკლა და სამი დაჰკრა.

ასე რომ გაგრძელებულიყო, წასული იქნებოდა ბარიკადის საქმე.
ფინდიხს ვერ გაუმაგრდებოდა ბარიკადის ქვაყრილი.

შიშის ზარმა დაჰკრა აჯანყებულებს.

— არ უნდა დავანებოთ მეორედ გასროლა, — თქვა ანჟოლრასმა.
დასწია თოფი, დაუმიზნა ზარბაზნის მემიზნეს, რომელიც ამოწმებ-
და და საბოლოოდ აყენებდა იარაღის ლულის მიმართულე-
ბას.

ლამაზი კაცი იყო ეს ათისთავი, ყმაწვილი ბიჭი, განათლებულსა
ჰგავდა, გულკეთილს; ამ იარაღს თითქმის ყოველთვის შეგნებულები
ემსახურებიან ჯერ ხალხის სამტროდ, მაგრამ მომავალში კი, როდე-
საც სრულყოფილი იქნება ზარბაზანი, ომის მოსასპობადვე გამოგვა-
დგება.

კონბფერი გვერდით ედგა ანჟოლრასს და ათისთავს გასცქერო-
და.

— საცოდავი, — თქვა კონბფერმა, — საზარელი რამ არის ეს კა-
ციის კვლა! როდის გვეღირსება ის დრო, რომ აღარც მეფე იყოს და
აღარც ომი? ანჟოლრას, თოფს უმიზნებ საბრალოს და თვით იმას
კი არ უყურებ. წარმოიდგინე, ყმაწვილი ბიჭია, კონტა, სალუქი, გუ-
ლადი და უშიშარი; ეტყობა განათლებული უნდა იყოს, როგორც
არტილერიის მოსამსახურე. დედაც ეყოლება, ცხადია, მამაც, ოჯა-
ხიც, გულის სატრფოც; ოცდახუთი წლისა ძლივს იქნება. იქნება შე-
ნი ძმაც იყოს.

— ჩემი ძმა არის, — უთხრა ანჟოლრასმა.

— და აგრეთვე ჩემიც, — თქვა კონბფერმა, — ჰოდა ნუ მოგვ-
ლავთ.

— თავი დამანებე. უნდა ასრულდეს, რაც საჭიროა.

და ერთი ცრემლი ჩამოუცურდა ანჟოლრასს ფერმიხდილ ლა-
წვზე.

დასწია ჩახმაზი, თოფი გავარდა. ორჯერ შემოტრიალდა ზედი-ზედ არტილერიისტი ხელების ქნევით, თითქოს ცდილობს დაებღაუ-ქოს რასმეო, თავს მაღლა იღებდა, რადგან, ეტყობოდა, სუნთქვა აღარა ჰყოფნიდა, ზარბაზანზე დაეშვა და ზედ დარჩა უძრავად. ბარიკადიდან ზურგსა ხედავდნენ იმისას და ზურგიდან თქრიალით გადმოდენილ სისხლს. გულში გაველო ტყვიას და ზურგიდან გასუ-ლიყო. მკვდარი იყო.

მკვდრის გასვენება იყო საჭირო და იმის მაგივრად სხვის და-ნიშნვა. რამდენიმე წუთი ჰქონდა ბარიკადს სულის მოსაბრუნებ-ლად.

თ ა ვ ი ა ე ტ ხ რ ა

კარგი სროლა, რამაც თავისი გავლენა იქონია 1796 წ. დაღვინილ სასჯელზე

კუდად იყო საქმე, აზრი აზრს ხვდებოდა ბარიკადში. ზარბაზა-ნიც იყო და ფინდიხიც, სროლა რომ დაეწყოთ, თხუთმეტ წუთს ვერ გაუძლებდა ბარიკადი. საჭირო იყო, რადაც კი უნდა დასჯდომოდათ, ზარბაზნის ნასროლის მისუსტება.

ანჟოლრასმა ბრძანება გასცა:

— ლეიბი ჩამოვაფაროთ იმ ნაპრალს.

— მერე, რომ არა გვაქვს? — უთხრა კონბფერმა. — რაცა გვაქვს, ზედ დაჭრილები წვანან.

განზე იჯდა ჟან ვალუანი, მარტოდმარტო, დუქნის კუთხესთან, მუხლებშუა ჩაედო თავისი თოფი. აქამდე არავითარი მონაწილეობა არ მიუღია ბარიკადის ბრძოლაში. ისე იჯდა, თითქო არც კი ესმო-და ამხანაგების საყვედური, — თოფი აქვს და ჩვენ კი არ გვეხმარე-ბაო.

ანჟოლრასის ბრძანება რომ გაიგონა, წამოდგა.

მკითხველს ეხსომება, ხალხის კრება რომ დაიწყო შანვრერის ქუჩაზე, ერთმა ბებერმა დედაკაცმა თოფის ტყვიისაგან თავისიანე-ბის გადასარჩენად ფანჯარას ლეიბი ჩამოაფარა. ეს ფანჯარა შვიდ-სართულიანი სახლის ბანის ოთახისა იყო, იქვე ბარიკადის გარედან, ძალიან ახლო. ლეიბი ძირით სარეცხის საშრობ ლატანს ეხებოდა და თავით ფანჯრის ზემოდან ლურსმეებზე იყო წვრილი თოკით მიბმუ-ლი, რომელიც შორიდან ზონარსა ჰგავდა. ძირიდან კარგად ჩანდა ეს ორი თოკი, ადამიანის თმის ბეწვივით წვრილი.

— ორლულიან თოფს ვერ მათხოვებთ? — იკითხა ჟან ვალჟანმა. ანჟოლრასს ის იყო გაეტენა, თავისი თოფი მისცა.

დაუმიზნა ჟან ვალჟანმა და ესროლა.

ერთი თოკი გადაჭრა ტყვიამ.

უკვე ერთ თოკზე ეკიდა ლეიბი.

ახლა მეორე ესროლა. მეორე ტყვიამაც გასჭრა თოკი და ფანჯრის შუშმას გაუარა. ორ ლატანს შუა ჩამოცურდა ლეიბი და ქუჩაში ჩამოვარდა. ტაში დაჭკრეს ბარიკადელებმა.

ყვირილი დაიწყეს:

— აგერ ლეიბი!

— კარგი, მაგრამ ამ ლეიბს შემოტანა არ უნდა?

ლეიბი იყო, მაგრამ ბარიკადის გარეთ ეგდო. აჯანყებულებსა და ჯარებს შუა.

მეზარბაზნეთა ათისთავის მოკვლამ ააშფოთა ჯარი; რამდენიმე წუთი იქნებოდა თავიანთი ქვაყრილის უკან გულდაღმა ჩაწვნიენ ჯარისკაცები და მანამ მოკლულის მაგივრად ახალი მოვიდოდა ვინმე, ლოდინს ველარ გაუძღეს და სროლა დაუწყეს ბარიკადს. აჯანყებულებმა პასუხი არ მისცეს, რადგან ტყვია-წამალს უფრთხილდებოდნენ, მაგრამ ქუჩა კი საშიში გახდა, საესე იყო მოზუზუნე ტყვიებით.

ჟან ვალჟანი გავიდა ბარიკადიდან, ლეიბისკენ გასწია ქუჩაში, გაუარა ტყვიების ფუტკარივით ბზუილს, აიღო ლეიბი, ზურგზე წამოიღო და უვნებლად დაბრუნდა ბარიკადზე.

თვითონვე მივიდა ბარიკადის ნაპრალთან და ზედ გადააფარა. ისე გაამაგრა ქვაყრილში, რომ არტილერიებს ვერ დაენახათ.

მოაგვარეს საქმე და ახლა ზარბაზნის სროლას ელოდნენ.

დიდხანს არ მოუხდათ ცდა.

ზარბაზანმა ბარიკადისკენ გამოსტყორცნა თავის გულში ნადები, მაგრამ ლეიბს დაჭრა და იქვე დარჩა, ველარ შეძლო იქიდან ასხლეტა. მოლოდინი გაუმართლდა ბარიკადს და ჯერჯერობით მაინც შიში არ მოელოდა.

— მოქალაქევე, — მიუბრუნდა ანჟოლრასი ჟან ვალჟანს, — რესპუბლიკა მადლობას გიძღვნი.

აღტაცებით შეჰყურებდა ბოსუე და იცინოდა. მერე შეჰყვირა:

— ზნეობის წარმყვნილია, რომ ამოდენა ძალი ჰქონდეს ერთ უბრალო ლეიბს. ეს გახლავთ გამარჯვება იმისა, რაც იკეცება და დამარცხება იმისა, რაც ცეცხლს აფრქევს. მაგრამ ეგ არაფერი, დიდება ლეიბს, რომელიც ანიავებს ზარბაზანს.

გ ა ნ თ ი ა ღ ი

სწორედ ამ დროს გამოედვიდა კოზეტს.

პატარა, ვიწრო ოთახი ჰქონდა. სუფთა, უბრალო, უკანა ეზოში, აღმოსავლეთისკენ გამავალი ფანჯრით.

კოზეტმა არაფერი იცოდა იმისი, რომ აჯანყება იყო ქალაქში და ბრძოლა. უკვე თავის ოთახში იყო, როდესაც ტუსენმა უთხრა ჩაფიქრებულ ჟან ვალჟანს:

— ქალაქში ბრძოლა უნდა იყოს.

ცოტა ხანი ეძინა, მაგრამ კარგად და ტკბილად. ტკბილ სიზმარში იყო, რაც შეიძლება იმაზედაც ყოფილიყო დამოკიდებული, რომ ჰეტად სუფთა ლოგინი ჰქონდა, სიზმარში მარიუსი ნახა სხივით გაბრწყინებული და ის სხივი ედგა თვალებში, როდესაც გამოიღვიძა და ეგონა, ისევ სიზმარში ვარო.

ამ სიზმრით აშლილი ფიქრიც მხიარული და ნათელი ჰქონდა. იმედით აღვსილი კარგის მეტს არას მოელოდა. როგორც რამდენიმე საათის წინათ ჟან ვალჟანმა, მანაც განიცადა ისეთი სულიერი რეაქცია, რომელსაც ფიქრიც კი არ უნდა რაიმე ავის შესახებ არავითარი შემთხვევაში და იმედს გადაუშალა თავისი გული. თვითონაც ვერ გეტყობათ, რაზე ამყარებდა ამ იმედებს. და უცბად კენესა დაუწყო გულმა: სამი დღე იყო მარიუსი აღარ ენახა. მაგრამ გულის დასამშვიდებლად ისიცა თქვა, რომ მისი წერილი უკვე მიღებული უნდა ჰქონდეს მარიუსს და იმდენად ჰკვიანი კაცია, რომ მოახერხებს როგორმე და მოვა ჩემს სანახავადო. — მოვა, რაღა თქმა უნდა, დღესვე მოვა და იქნებ ამ დღითაც მოვიდეს. დღე იყო უკვე, მაგრამ ჰეტად თარაზულად სცემდა მზის სხივი და, — ალბათ ძალიან ადრე არისო, — იფიქრა. მაინც ადგომა ამჯობინა, რადგან შეიძლებოდა მარიუსი მოსულიყო.

გრძნობდა, რომ შეუძლებელი იყო უმარიუსოდ სიცოცხლე, მასასადამე, ეს საკმარისი იყო, — უნდა მოსულიყო მარიუსი. შეუწყუნარებელი იყო ყოველი მიზეზი და დაბრკოლება, — უნდა მოსულიყო! განა საშინელება არ იყო, რომ სამი დღე იტანჯა ქალმა იმის მოლოდინში? სამი დღეა არ ენახა მარიუსი. სად არის მოწყალე ღმერთი? ახლა კი გათავდა ეს განგებით მოძღვნილი საბრალო ქალის განსაცდელი. — გათავდა, საცაა მარიუსი მოვა და კარგ ამბავს მომიტანსო, — ფიქრობდა კოზეტი. ასეთია სიყმაწვილე; ადვილად შეიშრობს ხოლმე ცრემლებს. ამაოდ მიაჩნია მწუხარება და არ იკა-

რებს მას. სიყმაწვილე მომავლის ღიმილი არის შეუცნობელისადმი და თვითონვე არის ეს შეუცნობელი. ბუნების კანონია, მხიარული და ბედნიერი უნდა იყოს სიყმაწვილე. სიყმაწვილის სუნთქვაც კი თვით იმეღია.

ერთი რამ იყო, რომ ცოტად აწუხებდა კოზეტს; ველარ მოეგონებინა რა უთხრა მარიუსმა იმის გასამართლებლად, რომ სხვაგან იქნებოდა ერთ დღეს და კოზეტს ვერ ნახავდა, როგორ აუხსნა ერთი დღის მოუსვლელობა? ყველას ექნება შენიშნული, რა მოხერხებით მიგორავს, ხელიდან რომ გაგვივარდება, ფული, რომ დაგვემალოს სადმე. ზოგი ფიქრიც ასევე გვემალება. მიიმალება სადმე ჩვენი ტვინის კუნჭულში და აღარსად არის. ბევრიც რომ ეძებოთ, ველარ მიაგნებს იმას ჩვენი მეხსიერება. ცოტად სწყინდა კიდეც კოზეტს, რომ ამაოდ ცდილობდა მისი მეხსიერება ამის მოგონებას. — ეს რა მომივიდაო, — იძახდა, — მარიუსის ნათქვამი როგორ დავივიწყებო?

ადგა ლოგინიდან, ორგვარად განიბანა, სულთ და ხორცით, ლოცვით და წყლით.

თუ გაქირდა, შეიძლება ჯვარდაწერილი ნეფე-დედოფლის საწოლში შეიყვანოთ მკითხველი, მაგრამ ქალწულის საწოლში კი არა. ლექსმა იქნება გაბედოს როგორმე და პროზა კი ამას ვერ იზამს.

ჯერ გაუშლელი ვარდის კოკორი არის ეს ოთახი, სპეტაკი, თავის სიბნელეში; ეს შინაგანი უჯრედი არის ჯერ გაუშლელი ყვავილისა, რომელიც არ უნდა ნახოს კაცმა, მანამ მას მზე არ დაინახავს. წმინდაა ქალი, მანამ კოკორია. შეუწყნარებელი არის აღწერა იმ უბიწო ყვავილისა, რომელიც შიშვლდება; ამ მომხიბვლელი ნახევრად სიტიტვლისა, რომელსაც თავის თავისაც კი ერიდება; ამ კოპწია თეთრი ფეხისა, რომელიც ფოსტლებში იმალება; ამ გულ-მკერდისა, რომელიც სარკის წინაც კი ლეჩაქს იფარებს, თითქოს თვალი ჰქონდეს იმის სარკეს, ამ პერანგისა, რომელიც ასეთი სისწრაფით ცდილობს მხარს გადაეფაროს, სავარძლის ჭრიალი ან ქუჩაში მიმავალი ეტლის ხმა რომ მოესმის; ამ შეკრული ყაითანისა და დუგმებისა, ამ კანკალისა, ამ სიცივით და მორცხვობით თრთოლისა, ამ ყოველი მოძრაობის მომხიბლავი მოკრძალებისა, ამ ფრთაშესხმული შიშისა იქაც კი, სადაც საშიში არაფერია, მის ზრდასთან თანმიმდევრობით შეცვლილი ტანისამოსისა, რომელიც ისეთივე მშვენიერია, როგორადაც განთიადის ღრუბელი.

ყმაწვილი ქალის ადგომას უფრო წმინდა თვალთ უნდა მოელოდეს კაცი, ვიდრე ვარსკვლავის ამოსვლას. შესაძლებლობა მისდამი მიღწევისა მოწიწებად უნდა გარდაიქმნას. ატმის ბუსუსი, სპეტაკი ფიფქი თოვლისა, განგლიანი ფრთა პეპლისა, ტლანქია ყო-

გელევე ეს იმ უმანკობასთან შედარებით. რომელმაც თვითონაც არ
ჩიცის, რომ უმანკო არის. ყმაწვილი ქალი სხივი არის ოცნებისა და
ჯერ ქანდაკებად არ გარდაქმნილა. მისი სარეცელო იდეალის ბურჯ-
ში არის მიმალული. კადნიერად თვალით შეხება შეურაცხყოფა ამ
მკრთალ ჩრდილს. შეურაცხყოფად ხდება აქ შთაქვერტა.

მაშ არც ჩვენ ავწერთ კოზეტის ადგომას და მისი სწოლის არე-
ულობას.

ერთი აღმოსავლური ზღაპარი მოგვითხრობს, რომ ღმერთმა მაი-
სის ვარდი თეთრად გააჩინა, მაგრამ სწორედ იმ დროს დააცქერდა
ადამი, როდესაც ის იშლებოდა. შერცხება და გაწითლდაო. ჩვენც
იმათგანი ვართ, რომელთაც მოკრძალება ერევათ ყმაწვილი ქალის
და ყვავილების წინაშე და თაყვანისცემით შეჰხარიათ ორივეს.

საჩქაროდ ჩაიცვა ტანისამოსი, თმა დაივარცხნა. მოიკაზმა, რაც
ძალიან ადვილი იყო იმ დროს, რადგან მაშინდელი ქალები არ იბე-
რავენენ თავიანთ თმას შიგ ჩატანებული კოპებით და სხვის ნაწნა-
ვებს არ იღებდნენ თმაში. მერე ფანჯარა გააღო, თვალი გადაავლო
იქაურობას, — იქნება ქუჩა დავინახო სადმე, პატარა ქუჩაბანდი,
რომ მარიუსის მოსვლა არ გამომეპაროსო. მაგრამ ქუჩა არ მოჩანდა
ამ ფანჯრიდან. უკანა ეზოში გადიოდა ფანჯარა. გარს მაღალი სახ-
ლები ვრტყა და აქა-იქ პატარ-პატარა ბაღები მოჩანდა. საძაგლად
ეჩვენა კოზეტს ეს ბაღები; ეს პირველი იყო იმის სიცოცხლეში, უშ-
ნოდ ეჩვენა ყვავილები. ქუჩის ნაწილი რომ დაენახა სადმე, ბედნიე-
რებით ავესებოდა გული და ცას დააცქერდა გაჯავრებული. თით-
ქოს ცითაც მოსალოდნელი იყო მარიუსის მოსვლა.

უცბად ქეითინი დაიწყო. ხედავდა, რომ გაუცრუვდა ყოველი
იმედი და ველარ გაუძლო გულმა, ველარ შეიკავა ცრემლი. რალაც
საშინელებად წარმოუდგა თვალწინ თავისი ყოფა. და მართლაც,
შიგ პაერში ტრიალებს ჩვენი წინათგრძნობა და კოზეტიც გრძნობ-
და, რომ არაფერი რჩებოდა საიმედო. რომ დაკარგავდა მარიუსს,
თუკი ველარა ნახავდა. სასურველად კი არა, საშინელებად ეჩვენა
ფიქრი, რომ შეიძლება ახლა ცით მოველინოს მარიუსი.

მერე, — ასე იცის ამ ღრუბელმა, — ისევ დამშვიდდა; გაუღიმა
იმედმა და შეუგნებელი ღიმილი მოერია ღვთისადმი სასოებით აღ-
სავსე.

ყველას ეძინა სახლში. სოფლური ღუმელი იდგა ყველგან. ჯერ
ფარდა არავის აეწია, მეკარის კარიც კი დაკეტილი იყო. ჯერ ტუსე-
ნიც არ ამდგარიყო და კოზეტიც, ცხადია, დარწმუნებული იყო, რომ
ისევ ეძინა ჟან ვალჟანს. ალბათ ძალიან მწუხარება გამოეკლო და
ახლაც მეტრამეტად სწუხდა, რომ აღარ ინდობდა მამას და ავად

მიაჩნდა იგი. მაგრამ მარიუსის იმედი ჰქონდა. ყოვლად შეუძლებელი იყო იმ მზის დაბნელება, რომელსაც მარიუსს ეძახდა. ხანდახან შორიდან რაღაც მიყრუებული გრგვინვა ესმოდა და უკვირდა, — რა არის, რომ ასე დილაადრიანად ალებენ და ჰკეტავენ ალაყაფის კარსაო. ეს იმ ზარბაზნის სროლის ხმა ესმოდა, ბარიკადის დანგრევას რომ ცდილობდა.

კოზეტის ფანჯრის ცოტა ქვემოთ, კედლის ძველ ჩაშვებულ ლავგარდანზე მჭრინავის ბუდე იყო. ლავგარდანიდან ცოტა წინ იყო წამოწეული და ზემოდან მშვენივრად მოჩანდა ეს პატარა სამოთხე და მისი მცხოვრებნი. დედას მარაოდ გაეშალა ფრთები და ბარტყებს ჰფარავდა; მამა დაფრინავდა, ნაშოვარით მოეშურებოდა თავის ბარტყებისაკენ, აკმევდა, ჰკოცნიდა, დასჭიკჭიკებდა პატარებს. ამომავალი მზე შუქსა ჰფენდა ამ ნეტარებას. დიდებული კანონი „გამრავლდით“ ზედ დასცქეროდა ტკბილი ღიმილით. დილის დიდებაში იშლებოდა ეს ტკბილი საიდუმლოება. კოზეტს თმა მზის სხივებისთვის მიენებებინა, სული ოცნებისთვის, ამომავალი მზით და სიყვარულით იყო მოხიბლული. თავისდა შეუძინებლად დაიხარა, — თავისთავსაც კი უმალავდა, რომ მარიუსზე ფიქრობდა, — დააშტერდა ამ ბუდეს, ამ ჩიტებს, ამ ოჯახს, ამ დედალ-მამალს, ამ დედას და პაწია შვილებს და თან ღრმა მღელვარება მოერია. მღელვარება ქალწულისა, რომელიც სანატრელ ბუდეს ხედავს.

თ ა ვ ი მ ი თ ი რ თ მ ი ბ ა

ტყვიან, რომელიც მიზანს არ ასცდებდა და აღამიანს კი არ მოკლავს

ჯარი თავისას არ იშლიდა და არ ასვენებდა ბარიკადს. ხან თოფს ესროდა, ხან ზარბაზნს, მაგრამ ჯერჯერობით ბარიკადიც მაგრად იდგა. თუ დაზიანებული იყო რამე, — ეს გახლდათ „კორინთის“ კედლის ზემო ნაწილი ქუჩის მხრივ. მეორე სართულის ფანჯრებს და ბანის ოთახებს ხვდებოდა ტყვია-ფინდიხი და ანგრევდა ნელ-ნელა. ვინც ზევით ასულიყო იქიდან სასროლად, იძულებული გახდა ისევ ძირს ჩამოსულიყო. საერთოდ კი ეს არის ბარიკადის ასაღებად მიღებული ტაქტიკა: სროლას აუტეხავენ ხანგრძლივს, შეუწყვეტელს, რომ საბოლოოდ დაახარჯვინონ აჯანყებულებს ტყვია-წამალი, თუ გაბრიყვდნენ და იმათაც სროლით გასცეს პასუხი; როდესაც შეატყობ, რომ მცირდება ბარიკადიდან სროლა, მაშასადამე, ტყვია-წამალი გამოლევიათ, მაშინ განახლებენ ისევ იერიშს, მაგრამ ან-

ყოლრასი ვერ გააბეს ამ მახეში. ჯარის სროლას ბარიკადი პასუხს არ აძლევდა.

როგორც კი გავარდებოდა ზარბაზანი, ლოყას შემოიბერავდა ენით გავროში, — ეს ნიშანი იყო ათვალწუნების და მასხარად აგდებისა, — და დაიძახებდა რასმე თავისებურს:

— ძალიან კარგი! დახიეთ ეგ ფართალი, ფილთად გამოგვადგება.

ქურფიერაიცი დასცინოდა ზარბაზანს, რომელიც თითქმის ამაოდ განაგრძობდა სროლას და გასძახოდა:

— ყბელი ყოფილხარ და ყურს აღარ გიგდებთ!

ომში და ბრძოლაში ისე ოინბაზობენ და თვალთმაქცობენ. როგორც მეჯლისზე. ადვილად წარმოსადგენია, რომ ბარიკადის დუმილი საექვოდ მიიღო ჯარმა, მოულოდნელ რამე ოინს არ გვიმზადებდნენო. ამის ასაცილებლად საჭირო იყო კარგად ჩაეხედათ ბარიკადში და გაეგოთ, რა იყო ამ აღუშფოთებელი ქვაყრილის უკან, რითი იყო, რომ სროლას უძლებდა ის და პასუხს კი არ იძლეოდა და უცბად ერთი მაღალი სახლის ბანზე დაინახეს ბარიკადელებმა მოელვარე ჩაჩქანი. მეხანძრე საკვამლე მილს მიჰყუდებოდა და თვალს არ აშორებდა ბარიკადს. ეტყობოდა მზვერავე იყო.

— ესეც დაუპატიჟებელი სტუმარი, — თქვა ანჟოლრასმა.

ჟან ვალჟანს ანჟოლრასისათვის დაებრუნებინა მისი თოფი. თავისი კი ხელში ეჭირა.

ხმაც არ ამოიღო, დაუმიზნა მეხანძრეს, წამი და ჩაჩქანი ძირს დასცა ტყვიამ შუა ქუჩაში. გულგახეთქილი მზვერავე მიიმალა.

ახლა მეორე გამოიქიმა იმის ალაგას, ეს უკვე ოფიცერი იყო. ჟან ვალჟანმა გატენა თავისი თოფი, დაუმიზნა და ოფიცრის ჩაჩქანიც ქუჩაში ჩამოაგდო. ოფიცერიც მაშინვე მიიმალა. ახლა კი შეიგნო ჯარმა, რომ მზვერავე იქ ვერაფერს გაარიგებდა და ბარიკადის მეთვალყურედ არავინ ასულა ბანზე.

— რატომ კაცი კი არ მოკალით? — ჰკითხა ჟან ვალჟანს ბოსუმე.

ჟან ვალჟანმა პასუხი არ გასცა.

თ ა ვ ი მ ე თ ო რ მ ე ბ ა

წ ე ს ი ნ ი რ ა მ ბ ის ღ ა მ ხ მ ა რ ე უ წ ე ს უ რ ო ზ ა

ბოსუმე ყურში ჩასჩურჩულა კონბფერს:

— პასუხი არ მადირსა ამ კაცმა.

— თოფის სროლით სთესავს სიკეთეს, — უთხრა კონბფერმა.

ვისაც ცოტა რამ მაინც ახსოვს იმ უკვე შორეული დროისა, კარგად იცის, რომ გარეუბნელთა გვარდია მედგრად ებრძოდა ყოველ აჯანყებას და 1832 წ. თიბათვის დღეებში ხომ სულ ცოფაა ჰყრიდა, ისე იყო გამშაგებული. მედღუქნე ვინმე პანტენული, ვერტუელი, ან კუნეტელი, რომლის ვაჭრობას ძირიანად სპობდა აჯანყება, გმირი ხდებოდა, რაკი ნახავდა, რომ „დაწესებულების“ დაკეტვის მეტი აღარა დარჩენოდა რა, და თავგანწირვით იბრძოდა, რომ აღედგინა სამიკიტნოები. იმ ეპოქის დროს, რომელიც ბურჟუაზიულიც იყო და იმავე დროს გმირულიც, მრავალი ახალი იდეა ტრიალებდა, რომელსაც თავისი რაინდები ჰყავდა, მრავალი ინტერესი იყო უძღვები, რომელსაც დევგმირები ემსახურებოდნენ. ხელის ჭუჭყად ხსენებული გამორჩენა იყო ამ რაინდ-გმირების მრღვაწილობის აღმძვრელი, მაგრამ ეს გარემოება არაფრად მიაჩნდა მათ ვაქცაცობას. ფული რომ შემოაკლდებოდათ ბანკის პატრონებს, მარსელიოზას მღეროდნენ ხოლმე. დახლისთვის იყო, რომ თავგანწირვით კვდებოდა კაცი და ლაქუდემონელების აღტაცებით იცავდა თავის დუქანს, სამშობლოს ამ საზიზღარ განსახიერებას.

რომ დაუფიქრდეს კაცი, მნიშვნელოვანი იყო ეს ბრძოლა სხვადასხვა საზოგადოებრივი ელემენტებისა, ვიდრე გათენდებოდა ის დღე, რომელიც წონასწორობას დაამყარებდა.

მეორე ნიშანი იმ დროისა იყო ანარქია „მთავრობასთან“ ერთად (ბარბაროსული თერმინი!). წესიერების დამყარებას ცდილობდნენ უწყსრიგობით. მოულოდნელად გაისმოდა ხოლმე ეროვნული გვარდიის რაზმის უფროსის ბრძანებით ნალარის ხმა ჯარის შესაკრებად მარტო იმიტომ, რომ რაზმის უფროსს ასე მოეპრიანა. ვინმე კაპიტანი შთაგონებისა გამო მიიწვედა ბრძოლისკენ, ვინმე გვარდიელი „იდიის“ გამო ერეოდა ბრძოლაში უფროსების დაუკითხავად. გაჭირვების დროს საშიშროების მოლოდინში თავისი სურვილით და აღლოთი იღწვოდა მხედარი და არა თავისი უფროსების ნებართვით. ლაშქარში ყველგან მოიპოვებოდა ნამდვილი გვერილიესელები. რომლებიც მშვიდობიანობის დროსაც ომს აჩაღებდნენ, ზოგი ხმლით, როგორც ფანიკო, და ზოგი კალმით, როგორც ანრი ფონფრედი.

იმდროინდელი ცივილიზაცია, საუბედუროდ, უფრო ინტერესთა ერთობლიობას წარმოადგენდა, ვიდრე იდეათა კავშირს, საშიშარ მდგომარეობაში იყო, ან ეგონა, რომ საშიშარ მდგომარეობაში იყო, და განგაშს სცემდა, — ვიღუპებითო. — ყველა იმას ცდილობდა, რომ ცენტრად გამხდარიყო და თავისებურად შველოდა ცივილიზა-

ცის, იცავდა და იფარავდა; გამოჩნდებოდა ვინმე ვიგინდარა და ის კისრულობდა მეთაურობას, ის კისრულობდა საზოგადოების ხსნას.

გულმოდგინებაში ხანდახან ამლაშებდნენ კიდევაც, ეროვნული გვარდიის რომელიმე რაზმი თავისი ნებით აცხადებდა თავის თავს სამხედრო სამსჯავროდ, ზუთი წუთის განმავლობაში არჩევდა საქმეს და სიკვდილით სჯიდა დაპატიმრებულ აჯანყებულებს. ერთი ამგვარი იმპროვიზირებული სამსჯავრო იყო ჟან პრუვერი რომ დახვრიტა. მხეცური კანონი იყო ლინჩისა, რომელსაც ვერც ერთი პარტია ვერ უსაყვედურებს თავის მოწინააღმდეგე პარტიას, ვინაიდან ეს კანონი გამოყენებულია როგორც ამერიკაში რესპუბლიკის მიერ, აგრეთვე ევროპაში მონარქიზმის მიერ. ერთხელ ჯარისკაცები ხიშტებით გამოეციდნენ ყმაწვილ პოეტს, პოლ-ემე-გარნიეს, და იმით გადარჩა საწყალი, რომ პლას-რუაილის მოედანზე № 6 სახლის ალყათის კარებში შევარდა; მისდევდნენ და ყვიროდნენ.—დაიჭირეთ! აი კიდევ სენ-სიმონის მიმდევარი! მოსაკლავად მისდევდნენ. დამნაშავე მით იყო, რომ ხელში წიგნი ეჭირა „ჰერცოგ სენ-სიმონის მოგონებანი“. ერთ გვარდიელს ამ წიგნის ზურგზე „სენ-სიმონი“ ამოეკითხა და ყვირილი დაიწყო, — სენ-სიმონს კითხულობს, მაშ მოკალითო.

1832 წ. ექვს თიბათვეს ეროვნული გვარდიის ერთმა რაზმმა კაპიტან ფანიკოს მეთაურობით, რომელიც ცოტა ზევითაც ეახსენეთ, მრავალი გვარდიელი დაღუპა და თავი შეიკრებინა თავისი ფანტაზიით და მეტიჩრობით, როცა შანვრერის ქუჩის ბარიკადზე მეთუე კაცი დახვრიტა. წარმოუდგენელი თვითნებობა გამოიჩინა იმ რაზმმა, დაუჯერებელი, მაგრამ 1832 წ. აჯანყების სასამართლოს გამოძიებით სრულ სინამდვილედ აღიარებული. კაპიტანი ფანიკო ბურჟუა იყო, სულსწრაფი და ცხარი, ერთი იმათგანი, რომლებიც ეს არის დავახასიათეთ, ფანტიკურად ერთგული მთავრობისა, მაგრამ მორჩილების უარყოფი. ველარ გაუძლო ამ ვაჟბატონმა სურვილს, რომ ყველაზე ადრე იმას დაეწყო სროლა და პირადად თვით იმას აეღო ბარიკადი თავისი პატარა რაზმით. ველარ გაუძლო წითელი დროშის ფრიალს ბარიკადზე და შავ ტანისამოსს, რომელიც იმ შავ დროშად ეჩვენა და ხმამაღლა დაიწყო გენერლების და ჯარის უფროსების კიცხვა, რომლებიც იმის აზრით ბჭობას უნდებოდნენ, ვერა ხედავდნენ, რომ უკვე დრო იყო დასცემოდნენ ბარიკადს და დროს აძლევდნენ აჯანყებულებს, რომ, ერთი გენერლის სიტყვას ვიმეორებთ, — „თავის საკუთარ წვენიში ჩახარშულიყვნენ“. სულ სხვა აზრისა იყო ფანიკო: ბარიკადი „მწიფედ“ მიაჩნდა და, რადგან მწი-

ფე ძირს უნდა დაეცეს. ბარიკადიც უნდა დაცემულიყო და თვითონვე შეეცადა მის დაცემას.

თავის რაზმში სულ თავისავით გულფიცხი ბიჭები ჰყავდა, — სულ „ცოფიანები“, — ამბობს ერთი მოწმეთაგანი. იმისმა რაზმმა დახვრიტა პოეტი ჟან პრუვერი; იმის რაზმი იყო, რომ ბარიკადისკენ ჯარის თავში, პირველი იდგა ქუჩის კუთხეში. სწორედ იმ დროს მიუხია ფანიკომ ბარიკადს თავისი რაზმი, როდესაც ამას არავინ მოელოდა. ეს შეტევა უფრო ახირება იყო, ვიდრე სტრატეგიის შესაფერი და ძალიან ძვირადაც დაუჯდა ფანიკოს. ქუჩის ორი მესამედი არ გაეგლო ამ რაზმს, რომ თოფი გავარდა ბარიკადიდან და ძირს დასცა ოთხი მეტად მამაცი ბიჭი, რომლებიც წინ მიუძღოდნენ რაზმს. ყოჩალი, მამაცი ბიჭები იყვნენ ეს გვარდიელები, მაგრამ მხედრული ურყეობა არა ჰქონდათ და უკან დაბრუნდნენ პატარა ყოყმანის შემდეგ; თხუთმეტი კაცი დატოვეს დაჭრილ-დახოცილი ქუჩაში. იმათი ყოყმანით ისარგებლა ბარიკადმა, ხელახლა გატენა თოფი და, ჯერ თავის სადგომს არ მიახლოებოდა ფანიკოს რაზმი, ერთხელ კიდევ ესროლა უკან მიმავალს. ერთ წამს ორცეცხლშუა მოჰყვნენ გვარდიელები, რადგან სწორედ იმ დროსვე გავარდა ბარიკადისკენ მიმართული ზარბაზანი, რადგან არა ჰქონდა ბრძანება სროლის შეწყვეტისა და სროლას არა სპობდა. გულფიცხი, უგუნური ფანიკოც სწორედ ამ ზარბაზანმა დასცა ძირს თავისი ფინდიხით. მთავრობის ერთგული მონა მოკლა ზარბაზანმა, ესე იგი მთავრობამ.

ამ იერიშმა, უფრო გაშმაგებულმა, ვიდრე მოფიქრებულმა, გააბრაზა ანჟოლრასი.

— რა სულელები არიან, — უთხრა ამხანაგებს, — თავისებსაც ამოდ გვახოცინებენ და ტყვია-წამალსაც გვახარჯინებენ.

ანჟოლრასი ნამდვილი გენერალი იყო აჯანყებისა და კვიკიანად სჯიდა. აჯანყება და მთავრობა რომ იბრძვიან, თანასწორი ძალით კი არ არიან აღჭურვილნი. აჯანყებას ცოტა ტყვია-წამალი აქვს, რამდენიმე კაცი ჰყავს და ცოტა ხნის ბრძოლის შემდეგ ერთიც აკლდება და მეორეც. ვაზნების ჩანთა რომ ცარიელი დარჩება, ან კაცი მოაკლდება, სამაგიეროს ვეღარ იშოვის, მთავრობას კი მთელი ლაშქარი ჰყავს, თავის კაცებს არა სთვლის; თავის საჭურველი აქვს და გულუხვად ხარჯავს ტყვია-წამალს. მთავრობას იმდენი რაზმი ჰყავს, და მეტიც, რაც ბარიკადს კაცი ჰყავს მებრძოლი და იმდენი საჭურველი აქვს. იარაღით სავსე, რამდენიც ბარიკადს ვაზნა მოეპოვება. ამიტომ აქ რომ ბრძოლა არის, ერთი ებრძვის ასს და ბრძოლა ყოველთვის ბარიკადის დანგრევით მთავრდება, თუ უცბად რევოლუციამ არ იფეთქა და ბრძოლის სასწორზე არ დადო თავისი

ცეცხლწაქიდებული მთავარანგელოზის შუბი. მაშინ აიშლება ქვეყანა, ცეცხლი ეკიდება დიდსა და პატარას, ურიცხვად შენდება ხალხის თავსაცავი ბარიკადები, დიდებულად იბრძვის პარიზი, ღვთაებრივი ერევა ამ ბრძოლაში, აგვისტოს ათი და ივლისის 29 ტრიანლებს ჰაერში, სასწაულებრივი სინათლე ეფინება ქვეყანას. უკან იწევს დაღრენილი პირი ხალხის დამონების და დაჩავერისა, და ლაშქრის თვალწინ, ამ ლომის წინ აღიმართება მშვიდი და ლმობიერი წინასწარმეტყველი — საფრანგეთი.

თ ა ვ ი მ ე ც ა მ ე ტ ა

სწრაფწარმავალი სინათლე

იმ გრძნობათა და ვნებათა ქაოსში, რომელიც იცავს ბარიკადს, ყველაფერი ურევია: ვაჟეაცობაც იქ არის, მამაცობაც, სიყმაწვილეც, სიამაყე და თავმოყვარეობაც, ალტაცებაც, რწმენაც, იდეალიც, თამაშის თავგამოდებაც და მეტადრე ცვალებადობა იმედისა.

ერთ წამს მბჟუტავი სინათლე აღიძრა ანკოლრასის ფიქრში, ათრთოლებული იმედი ეჩვენა, სწორედ იმ დროს, როდესაც საიმედო არა ჰქონდა რა ბარიკადს და შეჰყვირა:

— ყური დამიგდეთ! მგონია იღვიძებს პარიზი!

მართალია, ივნისის ექვსს, დილით, ერთი, თუ ორი საათის განმავლობაში, ცოტა რამ საიმედო ჰქონდათ აჯანყებულებს; შეუწყვეტილი რეკავდა სენ-მერის ზარი განგაშს და ეს აიმედებდა ბარიკადებს. პუარის ქუჩაზე შენდებოდა ბარიკადი, გრავილიეს ქუჩაზე სენ-მარტენის კართან ერთი ყმაწვილი კაცი, თოფით შეიარაღებული, დაეტაკა მხედართა ესკადრონს და სროლა დაუწყო; საფარი არა ჰქონდა რა, ბულვარზე იყო; ცალი ფეხით დაიჩოქა, დაუმიზნა და მოკლა ესკადრონის უფროსი. წამოდგა და დაიძახა, ესეც ერთი მოვიშორეთ, რომელიც ჩვენ აღარას გვავენებს! ის იქვე აკუწეს მხედრებმა. სენ-დენის ქუჩაზე მიმავალ გვარდიას სროლა დაუწყო უკნიდან ერთმა დედაკაცმა, რომელიც ფანჯრის დარაბას იყო ამოფარებული. კოსონერის ქუჩაში ერთი ბიჭი დაიჭირეს თოთხმეტი წლისა, ვაზნებით სავსე ჰქონდა ჯიბეები. მთავრობის რამდენიმე სადარაჯოსაც კი დაეცა ხალხი. ბერტერ პუარეს ქუჩაში რომ შევიდა კირასირების რაზმი, გენერალ კავენიაკ-დე-ბარანის წინამძღოლობით, საშინელი სროლით დახვდა ქუჩა. პლანში, მიბრეის ქუჩაზე მიმავალ ჯარს ერთი სახლის ბანიდან ქურჭლის ნამტვრევი დააყარეს თავზე და ძველი უვარგისი ავეჯი. მრავლად იყო ამისთანა

მთავრობისთვის ავი ნიშანი. ყოველივე ეს მარშალ სულტს, ნაპოლეონის ყოფილ ოფიცერს რომ მოახსენეს, ჩაფიქრდა, რადგან სუშეს სიტყვა მოაგონდა სარაგოსში ნათქვამი:

— ჩვენი აღსასრული იმ დღეს იქნება, როდესაც ბებერი დედაკაცები თავზე დაგვასხამენ, თავიანთ ღამის ქურქლებსაო.

სწორედ იმ დროს, როდესაც უკვე დამარცხებული. ერთგან შემწყვდეული ეგონათ აჯანყება, მრავალგან აღმოჩნდა ამგვარი ნიშნები. თავს ველარ იკავებდა გავირება. აქა-იქ ავარდებოდა ალი და თავზე გადაუვლიდა იმ სასოწარკვეთილ და აჯანყებაში გამოსაყენებელ ხალხს, რომელსაც პარიზის გარეუბანი ჰქვია. ძალიან შეაფიქრინა ამ ნიშნებმა სამხედრო პირნი და აჩქარებით შეუდგნენ აჯანყების დასაწყისშივე ჩაქრობას. ჯერ ასე განცალკევებულ, უმნიშვნელო ალის ჩაქრობას შეუდგნენ; მობუეს, შანვრერის და სენმერის ბარიკადების აღებას შემდეგში აპირებდნენ. როდესაც აქა-იქ დაფანტული წვრილმანის შიში აღარ ექნებოდათ, მაშინ მოიცილდნენ ბარიკადისთვის და უცბად აღგვიდნენ მიწის პირიდან. საცა კი მღელვარების შიში რამ ჰქონდათ, ყველა ქუჩაში ჯარი შეგზავნეს; გაწმინდეს ქუჩები, ზოგან ნელ-ნელა და ფრთხილად, ზოგან იერიშის სისწრაფით და სიმკაცრით. კარებს ამტვრევდა ჯარი იმ სახლისას, საიდანაც თოფი გავარდებოდა, და შიგ შედიოდა. იმავე დროს ცხენოსანი ჯარი დანავარდობდა ბულვარებზე და მათრახის ცემით ერეკებოდა, საცა კი ორ-სამ კაცს ნახავდა ერთად. ისე არ ჩაივლის ამგვარი საქციელი მთავრობისა, რომ აღშფოთება არ გამოიწვიოს ხალხისა და დაბეჩავებულთა ღრიალი, აუცილებელი ბანი მთავრობის და ხალხის შორის ბრძოლისა. სწორედ ეს ბანი მოესმა ანკორასს, როდესაც ცოტახნით შეწყდა ზარბაზნის და თოფის სროლა. გარდა ამისა, დაინახა, რომ ქუჩის ბოლოში დაჭრილები გაატარეს საკაცეებით და კურფიერაკს უთხრა: ხედავ, სხვაგანაც იბრძვის ქალაქი. ეს დაჭრილები ჩვენი მხარისა არ არიან.

სწრაფწარმავალი გამოდგა ეს იმედი. არ გასულა ნახევარი საათი, ჩაქრა და განიავდა, რაც ჰაერში იყო, თითქოს ელვა ყოფილიყოს უმეზო, და კარგად ივრძნეს აჯანყებულებმა, რომ ისევ ის მძიმე, ტყვიის სუდარა დააწვათ გულზე, რომელსაც ხალხის გულგრილობა აფარებს ხალხისთვის თავგანწირულ მოღვაწეთ.

ხალხის საერთო მღელვარება, რომელსაც თითქოს უნდა გარკვეული სახე მიეღო, უღდეური გამოდგა. სამხედრო მინისტრის და მთავარი გენერლების ყურადღება შეიძლებოდა მთავარი ბარიკადისაკენ მიქცეულიყო. სულ სამი თუ ოთხი ბარიკადიდა იყო ჯერ ისევ ცოცხალი.

მზე ამოდიოდა პორიზონტზე.

ერთმა ბარიკადელმა მიმართა ანჟოლრასს:

— პური გვშია. ნუთუ მართლა ასე მშვივრები უნდა დავიზოცნეთ?

ანჟოლრასი თავის ადგილს არ შორდებოდა, ქუჩის ბოლოს გასტკეროდა ჯარს და ზარბაზანს. თანხმობის ნიშნად მხოლოდ თავი დაუქნია.

თ ა ვ ი მ ე თ ო თ ხ მ ა ბ ო

ამა სახელი ანჟოლრასის საუპარელინა

კურფერიაკი იქვე იჯდა, მიწაზე, ანჟოლრასის გვერდით, ისევ ზარბაზანს ლანძღავდა და მასხარად იგდებდა, როგორც გადაისრიალებდა თავისი შავი ღრუბლით ეს ფინდიხად წოდებული ზარბაზნის ტყვია, ის მაშინვე ლანძღვას და დაცინვას მიაყოლებდა უკან:

— ფილტვებს წაიხდენ შე გამოპენტერებულო! ხომ ხედავ, ყურს აღარავინ უგდებს მაგ შენს ღრიანცელს. გინდა სქექავდე და ძლივსლა ახველებ, შე ხრინწიანო.

და სიცილი გაისმოდა ბარიკადში.

კურფერიაკი და ბოსუე მით უფრო მსიარულად ხუმრობდნენ, რამდენადაც უფრო მწვავედებოდა მდგომარეობა, ქალბატონ სკარონივით იქცეოდნენ: პური რომ არა. ჰქონდათ. ხუმრობით ძლებოდნენ და ღვინის ნაცვლად ხუმრობას სვამდნენ.

— საკვირველი რამ არის ჩვენი ანჟოლრასი, — ამბობდა ბოსუე, — განცვიფრებული ვარ იმის ურყევი გამბედაობით. მარტოდ-მარტო ცხოვრობს და ალბათ ამიტომ არის ასე გულდაღვრემილი, სულ იმასა ჩივის საწყალი ბიჭი, მდგომარეობა მაიძულებს და იმიტომ ვარ დაქვრივებულიო — ჩვენ უბრალო მომაკედავნი ვართ და ყველასა გყავს გულის სატრფო, რომლებიც გვაგიყებენ, ესე იგი გვაგმირებენ. რომ შეიყვარებს ბიჭი და ვეფხვივით გახელდება, ლომივით იბრძვის ყველგან. ეს გახლავთ ერთგვარი საშუალება შურისძიებისა ჩვენს საყვარლებზე მათი ღალატისათვის. როლანდმა თავი მოაკლევინა იმისთვის მხოლოდ, რომ სინანული ეგრძნო ანჟელიკას. ჩვენი ვაჟკაცობა, მამაცობა, დევგმირობა სულ ქალისაგანა გვჭირს. კაცს რომ სატრფო არა ჰყავდეს, იგი დამბაწაა უჩინამაზო. ქალია ჩვენი ბატონი და ჩვენი სულის პატრონი. ჰოდა ანჟოლრასს კი არც ქალბატონი გააჩნია და არც სულის ჩამდგმელი. სიყვა-

რულისა არა იცის რა, და მაინც ასე მედგრად, მამაცად იბრძვის ყველგან. არსად მინახავს და არც გამიგონია, რომ ყინულივით გულცივი იყოს კაცი და თან ცეცხლივით ფიცხი.

ესე იდგა ანჟოლრასი, თითქოს არა ესმის რა ამ სიტყვისაო; მაგრამ ახლო რომ სდგომოდა ვინმე, გაიგონებდა ჩურჩულით წარმოთქმულ სიტყვას.

— Patria¹.

ჯერ ისევ იცინოდა ბოსუე, როდესაც კონფერაცია წამოიძახა:

— ვილაც მობრძანდება!

და ბოქაულის ხმით და მოწიწებით, მინისტრს რომ მოახსენებს, დაუმატა:

— სამკილოგრამიანი ზარბაზანი გახლავთ.

და მართლაც ერთი ახალი მოქმედი პირი გამოჩნდა სცენაზე, მეორე ზარბაზანი ბარიკადის დასანგრევად.

არტილერიისტებმა სწრაფად დააყენეს ეს ზარბაზანი და ბარიკადისკენ უყვეს პირი.

ეს უნდა ყოფილიყო დასაწყისი დასასრულისა.

რამდენიმე წუთის შემდეგ ორი ზარბაზნის სროლა გაისმა ერთად. ზარბაზნის სროლას თან მოჰყვა ჯარის და გვარდიელების თოფის ტყვია.

პატარა მანძილით დაშორებულ უბნიდანაც ისმოდა ზარბაზნის სროლა. ორი ზარბაზანი რომ ცეცხლს აყრიდა შანერერის ბარიკადს, ორი კიდევ სხვა სენ-მერის ბარიკადს ესროდა ფინდიხს, ერთი სენდენის და მეორე ობრი-ლე-ბუშეს ქუჩიდან. საზარელ ბანს აძლევდნენ ერთმანეთს ეს ზარბაზნები.

ომის შეზღუდული ძალების ყეფა იყო აქაც და იქაც.

შანერერის ქუჩის ბარიკადს ერთი ზარბაზანი ყუმბარით სცემდა, მეორე ფინდიხით.

ყუმბარას რომ ისროდა, პირი ცოტა ზევით ჰქონდა აწეული და ისე იყო მომართული, რომ ბარიკადის ქვაყრილს ზემოდან დასცემოდა, დაენგრია, ძირს ჩამოეშალა და ბარიკადში მყოფთ მოხვედროდა ეს ნანგრევი.

ამგვარად, სროლის მიზანი იყო ქვაყრილის ზემოდან ძირს ჩაერეკა აჯანყებულები, რომ ზემოდან სროლა აღარ შეძლებოდათ და, მამასადამე, უზიანოდ მისულიყო ჯარი ბარიკადზე იერიშით.

ყუმბარას ბარიკადის კედლიდან უნდა გაერეკა აჯანყებულები,

¹ სამშობლო.

ფინდიხს დუქნის ფანჯრებიდან. მერე კი მიეპარებოდნენ. აძვრებოდნენ ქვაყრილზე და ხელთ იგდებდნენ ბარიკადს.

— უნდა შევამციროთ როგორმე ამ ზარბაზნების ძალა, — თქვა ანჟოლრასმა და დაიყვირა:

— ცეცხლი არტილერიას!

მხოლოდ ამ ბრძანებას ელოდნენ. დიდი ხანი იყო პასუხს არ აძლევდა ბარიკადი, ახლა კი ზედისზედ მოჰყვა შვიდი თუ რვა სროლა, სიხარულით და ცოფით მიძღვნილი. კვამლით აივსო ქუჩა, ორნაბიჯზე აღარაფერი ჩანდა, და ცოტა ხანს უკან, როდესაც გაიფანტა კვამლი და მტრის ბუნავი გამოჩნდა, დაინახეს ბარიკადიდან, რომ ზარბაზნის მსროლელების ორი მესამედი მაინც მიწაზე ეყარა, ვინც დარჩენილიყო, ზარბაზნებს სტენიდა სასროლად.

— ძალიან მოვცხეთ, — უთხრა ბოსუემ ანჟოლრასს, — სრული გამარჯვებაა!

თავი დაღუნა ანჟოლრასმა და უპასუხა:

— ერთი თხუთმეტი წუთი კიდევ ამისთანა გამარჯვებისა და ათი ვაზნა აღარ გვექნება მთელ ბარიკადში.

ეტყობა გავროშმა ყური მოჰკრა ამ სიტყვას.

თ ა ვ ი მ მ თ ხ უ თ მ მ ტ ა

გ ა ვ რ ო შ ი ბ ა რ ი კ ა დ ის წ ი ნ

კურფეირაკმა ქუჩაში ვილაც დაინახა, იქვე ბარიკადის იქით, სადაც ზუზუნი გაჰქონდა ტყვიას.

ბოთლების საზიდი კალათი გამოეტანა დუქნიდან გავროშს, ქუჩაში გავარდნილიყო და უშიშრად, დამშვიდებით აგროვებდა თხვის კალათში მოკლული გვარდიელების ვაზნით სავსე ჩანთებს.

— მანდ რა გინდა, ბიჭო? — შეჰყვირა კურფეირაკმა.

ცხვირი აიწია გავროშმა:

— კალათს ვავსებ, მოქალაქევე.

— ზარბაზნის სროლა არ გეყურება?

გავროშმაც კითხვით უპასუხა:

— დიახ, ძალიანა წვიმს, მერე რა?

კურფეირაკმა ბრძანებით დაუყვირა:

— დაბრუნდი!

— ახლავე, ახლავე, — უპასუხა გავროშმა დასამშვიდებლად და სწრაფი ნახტომით შუა ქუჩაზე აღმოჩნდა.

მკითხველს ეხსომება, რომ ფანიკოს რაზმმა, უკან რომ მიდი-
ოდა, მრავალი მკვდარი და დაჭრილი დატოვა ქუჩაში.

ოცამდე მკვდარი კაცი ეგდო მიწაზე, ოცამდე ვაზნით სავსე ჩან-
თა. ამაზე უკეთეს მარაგს სად იშოვნინდნენ იმ გასაჭირში?

სქელი ღრუბელივით იდგა ქუჩაში კვამლი. ვინც მთაში ყოფილა
და უნახავს სადმე ვიწრო ხეობაში ორ მაღალ ციცაბო მთის მწვერ-
ვალს შუა რომ ჩაიკედება ღრუბელი, ადვილად წარმოიდგენს იმ
კვამლს, მრავალსართულიან მაღალ სახლებს შუა მოგროვილს და
შესქელებულს, რომელიც ნელ-ნელა იწვედა ზევით ცისკენ, მაგრამ
ძირიდან ახალ-ახალი ემატებოდა და ამიტომ იყო, რომ თანდათან
იკრიბებოდა და უფრო და უფრო აბნელებდა ქუჩას. ხომ მოკლე
იყო შანვრერის ქუჩა, და ძლივძლიობით ხედავდნენ ერთმანეთს ბა-
რიკადი და ზარბაზნები.

ალბათ სასურველი იყო ეს სიბნელე ჯარის უფროსთათვის, რო-
მელთაც დავალებული ჰქონდათ ბარიკადის აღება, რომ განზრახ
ნაგულისხმევით ცდილობდნენ კვამლის შესქელებას. გავროშის-
თვისაც ხელსაყრელი იყო ასეთი სიბნელე.

ბნელში იყო ჩამძვრალი და ისე მიფოფხავდა. თვითონაც ტან-
დაბალი იყო პატარა ბიჭი და ისე შიიწვედა იმ ჩანთებისკენ, რომ
ძნელი იყო მისი დანახვა. შვიდი თუ რვა ჩანთა დაცალა თავის კალ-
ათში ისე, რომ შიში არ განუცდია.

გულდაღმა იწვა და ისე მიხობხავდა ოთხი ფეხით. კალათს კბი-
ლებით მიათრევდა. იკრუნჩხებოდა, მიცურავდა, მიცოცავდა, მიგო-
რავდა. ერთი მკვდრისაგან მეორისკენ გადადიოდა და ისე სცლიდა
ჩანთებს, როგორც მაიმუნი, კაკალს რომ შეექცევა.

ჯერ ახლო იყო ბარიკადთან, მაგრამ იქიდან ყვირილს ვერა ბე-
დავდნენ, რომ უკან დაბრუნებულიყო, რადგან მტერი გაიგონებდა
და ახლა იმას აუტენდა სროლას.

ერთ მკვდარ ათისთავს თოფისწამლით სავსე პარკი უპოვა.

— გაჭირვებისას გამომადგება, — წამოიძახა სიხარულით და ჯი-
ბეში ჩაიღო.

ასე მიჰყვა ქუჩას და იქ აღმოჩნდა, სადაც ნაკლებად ტრიალებ-
და კვამლი.

დაინახა ჯარმა, დაინახეს მსროლელებმა, რომლებიც თავიანთი
ქეაყრილის უკან ჩასაფრებულიყვნენ და იქიდან ისროდნენ, დაი-
ნახეს გვარდიელებმა, ქუჩის კუთხეში რომ იდგნენ, და ერთმანეთს
ეკითხებოდნენ:

— რა არის იმ სიბნელეში რომ დაცოცავსო.

ერთ ათისთავთან მიცოცდა გავროში, ჩაცალა კალათში მისი ვაზნები და ტყვიაც მოხვდა მკვდარ ათისთავს.

— აი, ეშმაკმა დალახვროს! — შეჰყვირა გავროშმა. — მკვდრებს მიხოცავენ!

მეორე ტყვია ქვას ეცა, იქვე იმის გვერდით. მესამემ კალათი გადაუბრუნა.

გადაიხედა გავროშმა, გადახედა ჯარს და ზარბაზნებს, წელში გასწორდა. თმას ქარი უთამაშებდა, დოინჯი შემოიყარა, გადახედა მთავრობის ძალებს, რომლებიც ისევ ისროდნენ, და დასძახა:

მახინჯად იქცნენ ნანტერის მკვიდრნი,
ვოლტერის ბრალია,
გამოთაყვანდნენ პოლესოს მკვიდრნი,
სულ რუსოს ბრალია.

მერე აიღო თავისი კალათი, შიგ ჩააწყო დაბნეული ვაზნები ისე, რომ ერთი არ დაეწყებია, წინ წაიწია ზარბაზნებისაკენ და ახლა იქ დასწვდა ჩანთას. აქაც დაუმიზნეს, მაგრამ არც ეს მეოთხე მოხვდა და მხიარულად შესძახა:

ვერაფრით წინ ვერ წავედი,
ესეც ვოლტერის ბრალია,
ჩემს ბედს გაუტყდა ბორბალი,
ესეც სულ რუსოს ბრალია.

მეხუთე ტყვიაც ასცდა და მესამე ხანა ამღერა:

გაბლენძილებს რომ სულაც ვერ ვბაძავ,
ვოლტერის ბრალია,
სილარიბე რომ ბურთად მაგორებს,
სულ რუსოს ბრალია.

• გავროში მღეროდა, ისინი ესროდნენ.

საშინელი იყო ეს სურათი და თანაც მომხიბლავი. გავროში დასახვრეტად ჰყავდათ მიზანში ამოღებული და ის კი მხიარულად აღიზიანებდა თავის დამხვრეტელებს. ეტყობოდა, ძალიან სასიამოვნოდ ეჩვენებოდა ეს ბრძოლა, ხარობდა ბიჭი. ბელურა ჩიტი იყო, რომელიც აკენკვას უქადადა მონადირეებს. როგორც კი ესროდნენ, მაშინვე სიმღერით უპასუხებდა. სულ იმას უმიზნებდნენ და სულ აცდენდნენ. ჯარისკაცები და გვარდიელები იცინოდნენ და ისე სტენავდნენ თოფს. ისიც დაეცემოდა ხოლმე მიწაზე. მერე ისევ წამოვარდებოდა, სადმე ალაყაფის კარებთან მიიკუნჭებოდა, ისევ ჭუ-

ჩაში ჩახტებოდა, სადღაც გაქრებოდა, ისევ გაჩნდებოდა, მიიმალებოდა, ფინდიხით სროლას ცხვირს უჩვენებდა, ოღონდ ხელის მაგივრად ფეხს უქნევდა, და ამასობაში აგროვებდა ვაზნას და ავსებდა თავის კალათს. ბარიკადიდან შეჰყურებდნენ აჯანყებულები და გული უწუხდებოდათ შიშით. ბარიკადი კანკალებდა, გავროში კი მღეროდა. ეს არ იყო პატარა ბიჭი, ეს არც კაცი იყო, უცნაური გამენი იყო, ქაჯი; იტყოდით, ქონდრის კაცია ბრძოლაში ტყვეისთვის მიუწვდომელი. ტყვია დასდევდა პატარას, მაგრამ ის უფრო ცქვიტი იყო და გაუბროდა. საშინელ ძალასაც ეთამაშებოდა, სიკვდილს, — თუ ბიჭი ხარ, დამეწვევიო! — და როგორც კი მიუახლოვდებოდა ცხვირჩაყლებილი პირისახე სიკვდილისა, გამენი წიპურტსა ჰკრავდა შიგ შუბლში.

ერთი ტყვია კი, უფრო უკეთ დამიზნებული, ან უფრო ვერაგი, მაინც მოხვდა პატარა ბიჭს, ამ ცთომილ ვარსკვლავს. დაბარბაცდა გავროში, ძირს დაეშვა. ერთად შეჰყვირა მთელმა ბარიკადმა, მაგრამ დევგმირი ანტეოსი იყო ეს ჯუჯა პიგმეი, გამენი რომ ქვაფენილს შეეხება, ისე გამოცოცხლდება, როგორც ბუმბერაზი, მიწას რომ შეეხება. გავროში იმისთვის წაიქცა მხოლოდ, რომ უფრო მარჯვედ ამდგარიყო. იქვე წამოდგა ფილაქანზე. თავიდან სისხლი სდიოდა. ორივე ხელი ზევით აიწია, გაიხედა იქით, საიდანაც ეს ტყვია ეწვია, და ისევ სიმღერა დასძახა:

მე რომ უმწეო ჩიტი ვარ,
ესეც ვოლტერის ბრალია.
ყველა აღვილად დამიქვრს,
ესეც სულ...

ველარ გაათავა. მეორე ტყვია მოხვდა, ალბათ იმავე მსროლელისა, და ხმა ჩააწყვეტინა საწყალ ბიჭს. ახლა კი წაიქცა, პირაღმა დაეშვა მიწაზე და აღარც კი გაინძრა. ზეცას გაფრინდა ეს პატარა ღიღებუი სული.

თ ა ვ ი მ ე თ ი მ მ ს მ ე ბ ა

როგორ განდა ძმა მამად

სწორედ იმ დროს იყო ლუქსემბურგის ბაღში, — მწერლის თვალი ხომ ყველაფერს უნდა მისწვდეს, — ორი ბავშვი ხელიხელჩაკიდებული რომ მიდიოდა. უფროსი შვიდი წლისა იქნებოდა, მეორე

ხუთისა, წვიმას დაესველებინა და ცდილობდნენ მზეზე ევლოთ, რომ გამშრალიყვნენ. ფერმკრთალი ბავშვები იყვნენ ორნოვე, დახეული ტანისამოსი ეცვათ. გარეულ ჩიტებსა ჰგავდნენ. — ძალიან მშოაო, — იძახდა უმცროსი.

უფროსი მფარველობას უწევდა პატარას, მარცხენა ხელი იმისთვის ჩაევლო და მარჯვენაში წკებლა ეჭირა.

მარტონი იყვნენ დაცარიელებულ ბაღში. კარები დაკეტილი იყო პოლიციის განაკარგულებით აჯანყებულთა გამო. შიგ მყოფი ჯარი საბრძოლად გაეყვანათ.

როგორ გაჩნდნენ იქ ეს ბავშვები? იქნებ პოლიციაში ჰყავდათ, როგორც უპატრონონი და გამოიპარნენ; ღია დახვდათ შემთხვევით ბაღის კარი და იქ შევიდნენ; იქნებ იქვე ახლოს, დანფერის სადარაჯოსთან, ობსერვატორიის მოედანზე, ან მახლობელი ქუჩების მეზობლირზე, რომელსაც ზემოდან დასცქერის ერთი მაღალი სახლი ლათინური წარწერით: „Invenerunt parvulum pannis involutum“¹ — ფარდული იყო სადმე მოწიალე მასხარებისა და იქედან გამოქცეულიყვნენ; იქნებ წინაღამეს შეეპარნენ ბაღში პოლიციას დაკეტვის დროს და იქ გაატარეს ღამე სადმე პავილიონში, საცა გაზეთებს კითხულობს ხალხი. უპატრონოდ დაყილებდნენ და თავისუფლებს ჰგავდნენ. ასე მოყიალე, რომელიც თავისუფალსა ჰგავს, დაკარგულია და მართლაც დაკარგულები იყვნენ ეს საწყალი ბავშვებიც.

ეს ორი პატარა ბიჭი იყო, რომ ისე კარგად მოუარა ერთ ღამეს გავროშმა. მკითხველს ეხსომება ეს ამბავი. ტენარდიეს შვილები იყვნენ, მანონთან ცხოვრობდნენ, რადგან ბ. ჟილნორმანს აბრალებდა მანონი მათ მამობას და ახლა კი ქარით ხიდან ჩამოვარდნილი ფოთლები იყვნენ, რომლებსაც ქარი მიაქროლებდა, საითაც ნებავდა.

ტანისამოსი ამ ბავშვებს სუფთა ჰქონდათ მანონის დროს. ამ ტანისამოსის წყალობით იყო, რომ ბ. ჟილნორმანი წესიერად იხდიდა „თავისი შვილების“ საცხოვრებელ ფულს. დღეს კი, კუჭყიანი, დაგლეჯილი ტანისამოსი ეცვათ.

ამიერიდან ეს ბავშვები ეკუთვნოდნენ „უპატრონოდ მიტოვებულ ბავშვთა სიას“, რომელთა სტატისტიკას ადგენს პოლიცია; აგროვებს, ჰკარგავს და ისევ პოულობს პარიზის ქუჩებში.

იმდღევანდელი არეულობა უნდა ყოფილიყო ქალაქში, რომ ბაღში შესულიყვნენ ეს ბავშვები. მეთვალყურეს რომ დაენახა, მაშინვე გამორეკავდა ამ დაგლეჯილტანისამოსიანებს, — თუ ღარიბად არის ჩაცმულნი ბავშვი, არც სახალხო ბაღში შეესვლება. —

¹ ჩერებში შეხვეული ახალშობილი ნახეს (ლათ.).

არავინ ფიქრობს, რომ მათ, როგორც ბავშვებს, აქეთ უფლება იყვანენ ყვავილებს შორის.

ბალში იყვნენ იმიტომ, რომ კარები დაკეტილი იყო და გამოსვლა არ შეეძლოთ. როგორღაც შეძრწუნენ ბალში და იქვე დარჩნენ. დაკეტილი კარები არ აძლევს მეთვალყურეს შევებულებას. ის იქვე უნდა იყოს და თავის მოვალეობას ასრულებდეს, ოღონდ შემცირებით და დასვენებით. მაგრამ აჯანყება იყო ქალაქში. აღელვებული იყვნენ მეთვალყურეებიც. მათ უფრო აინტერესებდათ ის, რაც ბალის გარეთ ხდებოდა და არა ბალში. ასე რომ, ბალიც უყურადღებოდ იყო და აღარც ორი პატარა ბოროტმოქმედი შეუმჩნევია ვისმე.

წვიმდა იმ ღამეს, ცოტად წვიმდა იმ დილითაც, მაგრამ თიბათვე იდგა და მზე სჯობნიდა წვიმას. ერთი საათი არ გავა კარგი წვიმის შემდეგ, რომ უკვე გაშრება ყველაფერი, და ვერც კი შენიშნავს კაცი, რომ ცხარე ცრემლით უტირია ამ მშვენიერ ნათელ მზეს. ისე მალე აშრება დედამიწას ეს წვიმა, როგორც ცრემლი ბავშვის ლოყას.

თავის მოქცევის დროს ისე კაშკაშებს შუადღისას მზე, რომ სწვავს ქვეყანას; ამრობს და თან სწვავს; ზედ ეწაფება, რასაც სველს ნახავს და სწოვს და სწუწნის, თითქოს სწყურია. შხაპუნა წვიმა ერთი ჭიქა პირის გასასველებელი. წვიმას უცბად გადაყლაპავს გახურებული მზე და დილით რომ კოკისპირული წვიმა მოდის, შუადღის შემდეგ მტვერი ასდის დედამიწას.

საგანგებო სანახავია წვიმით პირდაბანილი და მზით პირშეწმენდილი მდელი თავისი სიგრილით. ბაღსა და მინდორს ფეხქვეშ წყალი უდგას, ყვავილში მზე ციალებს, მუჯამარს წარმოადგენს გუნდრუქისას მიწა და თავისი მრავალგვარი სურნელებით ავსებს ჰაერს. იციანის ყველაფერი, მღერის, ხარობს და იწვევს თავისკენ. ტკბილი თრობა ერევა ადამიანს. გაზაფხული წინასწარი სამოთხე არის საიქიოსი; მზე ეხმარება ადამიანს, რომ მოთმინებით ელოდოს საიქიოს ნეტარებას.

ბევრია იმგვარი არსება, რომ ამაზე მეტი არა უნდა რა. ბევრია ისეთი, რომ ცის ლაქვარდით ხარობს და იძახის, — ეს საკმარისიაო; — სასწაულებრივი ოცნებით არის გატაცებული; ბუნებისადმი კერპთაყვანისმცემლობით დაბრმავებული ველარ არჩევს ავსა და კარგს და ვერ წარმოუდგენია, როგორ შეიძლება სხვისი შიმშილი აწუხებდეს კაცს, სხვისი წყურვილი, ღარიბის სიტიტველე ზამთარში, მოზარდი თაობის გაჭირვების გამო მისუსტება და ავადობა, მუშური ქოხი და მიწური სახლი, საპატიმრო, ყმაწვილი ქალების

დაგლეჯილი კაბა და სიცივით კანკალი, როდესაც შეიძლება ხის ჩრდილში წამოწვეს ადამიანი და ბუნების ნეტარებით დატყბეს? ბევრია ამგვარი მშვიდობიანი, მაგრამ საზიზღარი არსება, უღმობელი კმაყოფილებით აღსავსე. უცნაური ის არის, რომ სრულიად საკმარია იმათთვის უსაზღვრო, აუცილებელი საჭიროება ადამიანისა, საზღვარდებული, რომელსაც სწამს შეერთება, პროგრესი, წმინდა შრომა, უაზრო ლაყობად მიაჩნია და ყურადღებას არ აქცევს იმ ნაყოფს, რომელსაც გვაძლევს ღვთისმიერ უსაზღვროს და ადამიანის მიერ საზღვარდებულის შეხამება. ოღონდ შეჭხაროდნენ უსაზღვროს და სხვა არა უნდათ რა. სიხარული არ იცის, რადგან სულ აღტაცებული არის. უსაზღვროში შთაინთქება, აი მისი სიცოცხლე. კაცობრიობის ისტორია მას ნაწილობრივად მიაჩნია; — აქ არ არის „სრულიო“. ჭეშმარიტი „სრული“ გარეთ დაგრჩენიათო. რა საჭიროა ასეთი ცხოვრების წვრილმანის ძიება, როგორც ადამიანი არისო. შეიძლება იტანჯებოდეს ადამიანი, მაგრამ აბა ვარსკვლავ აღდებარანს შეხედეთ როდესაც ამოდის. დედას რძე გაუშრა. ძუძუმწოვარი შიმშილით კვდება? ჩვენ მაგისი არა ვიცით რა, მაგრამ აბა დააკვირდით იმ საკვირველ მრგვალ სარკმელს, რომელსაც მიკროსკოპში გვაძლევს ნაძვის ნაქურთენი, შეადარეთ იმას უმშვენიერესი თქვენი მაქმანიო! სფყვარულს ავიწყებს ამას ოცნება. იმდენად აყრუებს ზოდიაქი, რომ ჩვილის ტირილიც კი აღარ ესმის, სულს უბნელებს მას ღმერთი. გონებიანი არის და იმავე დროს უმნიშვნელო და დიდებული. პორაციუსი ამგვარი იყო, გოეთეც, შეიძლება ლაფონტენიც; დიდებული ეგოისტები იყვნენ უსაზღვროისა, გულგრილი მაცურებლები ბოროტების და ვაებისა, რომლებიც ნერონს ვერა ხედავდნენ თუ კარგი დარი იყო, ხალხის ქლეტას ვერა ხედავდნენ, თუ მზე კამკამებდა, გულდამშვიდებულნი დააქტერდებოდნენ გილიოტინას, რომ ენახათ როგორ სცემდა მზე მას სხივს; არ ეყურებოდათ არც ყვირილი, არც ქვითინი, არც კვნესა, არც განგაში, რადგან იმათთვის სასიკეთოდ იყო მოწყობილი ქვეყნიერება; იმათთვის იყო მათის თვე და მანამ ზეცაზე მეწამულის და ოქროს ღრუბელი ექნებოდათ განსაქვრეტად, სრულიად კმაყოფილნი იქნებოდნენ. გადაწყვეტილი ჰქონდათ ბედნიერნი ყოფილიყვნენ, მანამ არ დაბნელდებოდა ცაზე მნათობი და არ მოისპობოდა ბუღბუღლის სტვენა.

ეს გახლავან ბნელოვანი ბედნიერები და ფიქრდაც არ მოსდით, რომ საცოდავნი არიან. და მართლაც საცოდავნი არიან, საბრალისნი. ვინც არ ტირის, მაშ ვერცა ხედავს. სათაყვანონი არიან და შესაბრალისნი, როგორც შეიძლება თაყვანსა ვცემდეთ და ვიბრალედეთ

რაიმე არსებას. ერთსა და იმავე დროს ბნელსა და ნათელს. რომელსაც წარბის ქვეშ თვალები არ აქვს და შუბლზე კი უბრწყინავს ვარსკვლავი.

ამ ბედნიერთა გულცივობა, ზოგიერთის თქმით, არის უმაღლესი ფილოსოფია, ძალიან კარგი. მაგრამ ამ უმაღლესობაში რომ დიდი ავადობაც არის ჩარეული? შეიძლება უკვდავი იყოს კაცი და თანაც კოჭლი; როგორც ვულკანი იყო. შეიძლება ზეადამიანი იყოს კაცი და იმავე დროს ადამიანის მცირე ნაწილი. უსრული დიდია ბუნებაში. ვინ იტყვის, ვიცი, რომ მზე ბრმა არ არისო?

კარგია, მაგრამ, მაშ ვიღას მივხედოთ? *Solem quis dicere falsum audeat?*¹ მაშ შეიძლება გენიოსები იყვნენ, დიდებულები. ადამიან-ვარსკვლავები, მაგრამ მაინც ტყუულებოდნენ? მაშ ვერაფერსა ხედავს ის, ვინც ზევით არის, უმაღლეს მწვერვალზე, ზენიტზე? ის, ვინც ამოდენა სინათლეს უგზავნის დედამიწას? ვერაფერსა ხედავს ან ცუდად ხედავს? მაშ დაღუპული ყოფილა ქვეყნიერება! არა. მერე ის რაღა არის იქ, მზის ზემოდან? ღმერთი.

1832 წ. ივნისის ექვსს, შუადღის მოახლოებისას მშვენიერი რამ იყო ცარიელი, ხალხის მიერ მიტოვებული ლუქსემბურგი. მზის სხივით გაბრწყინებული ყვავილები და ხეები ერთმანეთს სთავაზობდნენ სურნელებას და ნეტარებას. შუადღის სხივით გახლებული ხის ტოტები ცდილობდნენ ერთმანეთს გადაჰხვეოდნენ. ალიაქოთი იდგა ნეკერჩხლის ტოტებში მგალობელი ჩიტებისა. ყვავილები ერთხმად სცნობდნენ თეთრი ზამბახის მშვენიერებას და აღიარებდნენ, რომ უწმინდეს სურნელებას სპეტაკი თეთრი იძლევა. ცხარე სურნელოვანი მიხაკის სუნი ტრიალებდა ჰაერში. მზე ოქროდ ჰფერავდა, აწითლებდა და აალისფერებდა ტიტას, რომელიც ცეცხლის ალის ყოველგვარ ფერს წარმოადგენს ყვავილად შეერთებულს. ყვავილებს თავს დასტრიალებდა ფუტკარი, ამ ყვავილების ერთგული მიჯნური. ყველგან მშვიდობა იყო და ნეტარება, თვით მოსალოდნელი წვიმაც კი, რომელსაც ხარბად დაეწაფებოდნენ შრომანი და სირვაშლა, საშიშარს არას წარმოადგენდა. მერცხალი თავისებურად აცნობებდა ავდრის მოახლოებას და ძირს ფრინავდა, მიწის პირად. ყველაფერი, რაც კი რამ იყო, სავსე იყო ნეტარებით; სიცოცხლე საამოდ ფშვინავდა. თვით ბუნება აფრქვევდა ღმობიერებას, სიყვარულს, ალერსს, განთიადს. ციდან ჩამოვარდნილი ზრახვა ისევე ტკბილი და ნაზი იყო, როგორც ჩვილი ბავშვის ხელი, რომელსაც კოცნი.

¹ ვინ გაბედავს მზეს მატყუარა უწოდოს (ლათ.). ვირგილიუსი, გეორგია.

ხეების ქვეშ აქა-იქ მდგომ ტიტველ თეთრ ქანდაკებებს მზის სხივი ეფინებოდა. ისე მოჩანდნენ ისინი, თითქოს მზეს დაეხიოს ამ ღმერთქალთა კაბები. დიდი აუზის ირგვლივ იმდენად გამშრალიყო მიწა, რომ დამწვარს ჰგავდა. პატარა ქარი ჰქროდა და აქა-იქ მტვერს ათამაშებდა. გამხმარი, გაყვითლებული ფოთლები მისდევდნენ სიხარულით ქარს და ცელქობდნენ.

რალაც დამამშვიდებელი ჰქონდა უხვად მოფენილ სინათლეს. სიცოცხლის ძალა, სითბო და ნოყიერება მოჩანდა ყველგან. სიცოცხლე დულდა და გადმოდიოდა. დიდებული იყო ბუნება და უფრო დიდებული მისი შემქმნელი ძალა. რაც კი სუნთქავდა, სიყვარულით სუნთქავდა, და გულუხვობა მოჩანდა ყველგან ქვეყნის შემოქმედისა. ამ ბრწყინვალეების უკან, როგორც ცეცხლის ალის ფარდის უკან, ღმერთს გრძნობდა კაცი, ამ მილიონერ ვარსკვლავთა პატრონს.

ქვიშის წყალობით ტალახი არსად ჩანდა. წვიმის წყალობით ერთბეწო მტვერი არსად იყო. თაიგულთ ეს არის პირი დაებანათ. უმწიკვლო იყო ყოველი ხავერდი, ყოველი სტავრა, ყოველი ოქრო, რომელიც ყვავილად ამოდის მიწიდან. მთელი ეს მშვენიერება სპეტაკი იყო. ბედნიერი ბუნების დიდი ღუმილი ავსებდა ბაღს, ზეციური ღუმილი ათასგვარ მუსიკასთან შეგუებული, — ბუდეში ღულუნთან, ხის ტოტზე გალობასთან, ჰაერში ჭიკჭიკთან, ფუტკრის ბზუილთან, ქარის შრიალთან. მთელი მშვენიერება გაზაფხულისა აღმოჩენილიყო ერთ გულისწარმტაც შეერთებაში; წესიერების დაცვით მომხდარიყო მოსვლა და წასვლა გაზაფხულისა, იასამანი თავდებოდა, ჟამინი იშლებოდა; ზოგ ყვავილს დაჰგვიანებოდა, ზოგი მწერი ნაადრევად გამოსულიყო, ნაადრევად გამოსული წითელი პეპლები ძმურად ექცეოდნენ ნაგვიანევ მაისის თეთრ პეპლებს. ახალ კაბას იცვამდა ჭადარი, ქარი არხვედა და ტალღას ჰქმნიდა წაბლის ხეების დაბურულ ტოტებში. მშვენიერება იყო და ერთმა მოხუცებულმა ჯარისკაცმა რომ შემოიხედა მოაჯირის გარედან ბაღში, წამოიძახა:

— აი, გაზაფხული, წესიერად შეიარაღებული, სრული თავისი ფორმით!

საუზმეს მიირთმევდა მთელი ბუნება, სუფრას მისჯდომოდა ყველა ქმნილება. საუზმის დრო იყო, დიდი ლურჯი სუფრა გადაშლილიყო ცაზე და დიდი მწვანე სუფრა მიწაზე. მზე სხივსა სცემდა და აბრწყინებდა ყველაფერს. ღმერთი უძღვნიდა ქვეყნიერებას საჭირო საზრდოს. ყოველ არსებას ჰქონდა თავისი საძოვი ან თავისი სახრავ-საყენი. მტრედს კანაფის თესლი ეშოვებოდა, სკვინჩას ფეტ-

ვი, ჩიტბატონას ცხრაფეხა, გულწითელას მატლი, ფუტკარს ყვაველის ნექტარისთვის მიეგნო, ბუზს ინფუზორია ენახა და იადონს ბუზი. ერთმანეთსა სჭამდნენ, მართალია, მაგრამ ეს არის საიდუმლოება სიკეთესთან შეერთებული ბოროტებისა, არც ერთი არსება არ იყო, რომ გამაძღარი არა ჰქონოდა კუჭი.

ორი პატარა, უპატრონოდ მიტოვებული ბავშვი დიდ აუზთან მივიდა. იქ ისეთი სინათლე იდგა, რომ შეკრთნენ ბიჭები და ეცადნენ მიმალულიყვნენ. — ალღო ღარიბისა და სუსტისა დიდებულის წინაშე, თუნდა უპიროვნოც იყოს ეს დიდებული. გედებისთვის აგებულ ფარდულის უკან მიიმალნენ.

ხანდახან, დროგამოშვებით, როდესაც ბალისკენ მიჰქროდა ქარი, ყრულ ისმოდა რაღაც ყვირილი, რაღაც ხმაური, ტყაცა-ტყუცი თოფის სროლისა და გრიალი ზარბაზნისა. ბაზრისკენ სახლებს კვამლი ეფარებოდა ზემოდან, შორს სადღაც ერთი ზარი რეკავდა, თითქო ხალხს უძახისო.

ამ ბავშვებს ეტყობოდათ არც კი ესმოდათ ეს ხმაური. უმცროსს თავისი დარდი აწუხებდა და ჩუმი ხმით იმეორებდა ხანდახან: — მშა!

თითქმის იმ დროსვე, როდესაც ეს ბიჭები მივიდნენ დიდ აუზთან, ერთი კაცი მოდიოდა აუზისკენ და თან პატარა ბიჭი მოჰყავდა. კაცი ორმოცდაათი წლისა იქნებოდა და ხელდაქერილი მოჰყავდა პატარა ექვსი წლის ბიჭი. მამა და შვილი უნდა ყოფილიყვნენ, ეტყობოდათ. პატარა ბიჭს დიდი ნაზუქი ექირა ხელში.

იმ დროს ბალის გასაღები ჰქონდა ზოგიერთი მახლობელი ქუჩების სახლს და ამ გასაღებით სარგებლობდნენ მცხოვრებნი, როდესაც ხალხისთვის დაკეტილი იყო ბაღი. შემდეგში მოსპეს ეს მდიდართ უპირატესობა. ეს მამა-შვილიც ერთ-ერთ ამ სახლში მცხოვრებნი უნდა ყოფილიყვნენ.

პატარა ბიჭები ფარდულის უკან ატუზულიყვნენ. იქიდან უყურებდნენ „იმ ბატონს“ და უფრო იმალებოდნენ.

ბურჯუა იყო ეს ბატონი. იქნება იგივე, რომლის ნათქვამს ყური მოჰკრა ერთხელ მარიუსმა აქვე, ამ დიდ აუზთან, თავის შვილს რომ ურჩევდა, — ფრთხილად იყავ, სიფრთხილეს ჯიბე არ დაეცლებაო. — გულებით კაცს ჰგავდა, მაგრამ ამპარტავანს და იმნაირი პირი ჰქონდა, რომ ვერ კუმავდა და სულ იცინოდა. ეს ნაძალადევი სიცილი შედეგი იყო მეტად დიდი ყბის და მეტად მცირე კანისა და კბილებს უფრო დასანახავად ხდიდა, ვიდრე სულს. პატარა ბიჭს ერთი მოეკბინა ნაზუქისთვის და აღარ ჰამდა, ეტყობოდა ძალზე გამაძღარი იყო. ბავშვს ეროვნული გვარდის ფორმის ტანისამოსი

ეცვა აჯანყების გამო. მამას კი ბურჟუის ტანისამოსი სიფრთხილისა გამო.

აუხთან მივიდნენ და იქ გაჩერდნენ. აუზში ორი გედი ცურავდა. ეს ბურჟუა, ეტყობოდა, თაყვანისმცემელი უნდა ყოფილიყო გედებისა და ჰგავდა კიდეც გედს; სწორედ ისე ირხეოდა სიარულში, როგორც გედები. ამჟამად გედები ცურავდნენ, ეს არის მათი უმთავრესი ნიჭი და საგანგებო სანახავს წარმოადგენდნენ.

პატარა ბიჭებს რომ შეძლებოდათ მოახლოება და მოსმენა, ან იმ ხნისა ყოფილიყვნენ. რომ შეეგნოთ კიდეც, ამ გონიერ სიტყვას გაიგონებდნენ ხნიერი ბურჟუისას. მამა არიგებდა შვილს:

— ჰკვიანი ის არის, ვინც ცოტათი კმაყოფილდება და ისე ცხოვრობს. აი, შემომხედე, შვილო, მე მედიდური არა მიყვარს რა. ჩემს დღეში არ ჩამიცვამს ოქროთი და თვალმარგალიტით მორთული ტანისამოსი, ეს ყალბი ბრწყინვალება გონებით ნაკლებად განვითარებულებისა.

ბაზრის მხრიდან უცბად მოისმა ყვირილი, ზარბაზნის სროლის ხმა და ზარის რეკვა.

— ეს რა არის? — ჰკითხა პატარამ.

— სატურნალი არის, შვილო.

ამ დროს თვალი მოჰკრა ორ პატარა ბავშვს, საცოდავად ატუზულებს, დაგლეჯილ-დაკონკილებს და წამოიძახა:

— აი, დასაწყისი!

ცოტა ხანს გაჩუმებული იდგა. დაღვრემილი, მერე დაუმატა:

— ბაღში შემოპარულა ანარქია.

პატარამ ერთხელ კიდეც უკბიჩა ნაზუქს, გადააფურთხა და უცბად ტირილი ატეხა.

— რა გატირებს, შვილო?

— აღარ მშოი, — მიუგო ბავშვმა.

მამის ღიმილმა იმატა:

— განა უთუოდ უნდა გშიოდეს, რომ ნაზუქი შეჰკამო?

— მომწყინდა ეს ნაზუქი, ხმელია.

— მაშ აღარ გინდა?

— არა.

გედები დაანახვა პატარას:

— მაშ ამ ლერლეტა გედებს გადაუგდე.

შეჩერდა ბავშვი: მე ჩემი ნაზუქი აღარ მინდა, მაგრამ სხვას რად უნდა მივცეო?

მამამ თავისი ურჩია:

— გულკეთილ ადამიანად მოიქეც. უნდა გებრალეობდეს ცხოველი. — გამოართვა ბიკს ნაზუქი და გედებს გადაუგდო.

ნაზუქი იქვე ახლო ჩავარდა წყალში.

გედები შორს იყვნენ, აუზის შუაგულში და რაღაცას სკამდნენ. არც ბურკუა დაუნახავთ, არც მისი ნაზუქი.

ნახა ბურკუამ, რომ შეიძლებოდა დაჰლუპოდა ის მშვენიერი ნაზუქი, დაენანა ამოდ დაკარგვა თავისი საკუთრებისა, და ტელეგრაფული ნიშნებით აცნობა გედებს, რომ უკან მოეხედათ და ღირსეულად მიეღოთ ბურკუას საჩუქარი.

მოიხედეს გედებმა. დაინახეს რაღაც წყალზე მცურავი, გემისებურად იბრუნეს პირი, — თვითონაც ხომ გემები არიან, — და ნელ-ნელა, თავისებურ დიდებულებით, როგორც შეეფერება თეთრ ცხოველს, წამოვიდნენ ნაზუქისკენ.

— კარგად გაიგეს ჩემი ნიშნები, — თქვა გონივრული მოხერხებით აღტაცებულმა ბურკუამ.

ამ დროს მეტი სიმძლავრით გაისმა შორეული ყვირილი და ზარბაზნის სროლის ხმა. საშინელების მომასწავებელი იყო ეს სროლა. ხანდახან ისე დაჰქროლავს ხოლმე ქარი, რომ იტყვიან, — ენა აქვს და ცნობას გვაწვდისო. — ამ წამს რომ შემოთებრა ქარმა, ცხადად მოიტანა ნაღარის გრიალი, ყვირილი, თოფებისა და ზარბაზნების გატეცხლებული კამათი. ამავე დროს შავი ღრუბელი აეფარა მზეს და დააბნელა ქვეყანა.

ჯერ შორს იყვნენ გედები.

— წავიდეთ, შვილო, ეტყობა მეფის სასახლეს მიესივნენ.

ხელი დაუჭირა პატარას და განაგრძო:

— სასახლიდან ამ ბალამდე ერთი ბეწო მანძილია, სწორედ ის მანძილი, რომელიც შუა უდევს მეფის ტახტს და დიდებულთა კრებულს. ერთი ბეწო მანძილია. ახლა უყურე შენ აქ თოფის სროლას. ღრუბელს ახედა.

— იქნებ წვიმაც მოვიდეს. ზეცაც ერევა ამ საქმეში. მეფის გვარის უმცროსი შტო მსჯავრდებულთა, ეტყობა. აბა, ჩქარა, შინსკენ!

— ვნახოთ, როგორ შესკამენ გედები ჩემს ნაზუქს, — სთხოვა ბიკმა.

— ეს გაუფრთხილებლობა იქნება.

ხელი სტაცა პატარას და ჩქარი ნაბიჯით გაეშურა სამშვიდობოსკენ. მისდევდა ბიკი და სულ უკან იყურებოდა. გედების და თავის ნაზუქისკენ, მანამ სხვა ხეივანში არ შევიდნენ.

მამა-შვილი რომ ხეივნების ლაბირინთში ჩაიმაღლნენ, აუზთან

მიიღბინა უფროსმა ბიჭმა. კედელზე დაწვა გულდაღმა. მარცხენა ხელი კედელს მოსჭიდა, წყალში ჩაყო მარჯვენა, ხელშიც წკეპლა ეჭირა, გაიწია წყლისკენ, რამდენადაც კი შეიძლებოდა, რომ არ ჩავარდნილიყო, და წკეპლით ნაზუქის დაჭერას ცდილობდა. მტერი რომ დაინახეს გედებმა, ფრთა გაშალეს, წყალს დაჭკრეს და რაკი პირი ბიჭისკენ ჰქონდათ, კედლისკენ წამოვიდა აღელვებული წყლის ნაკადი. ნაზუქიც იქით გამოავლო. მოუახლოდნენ ბიჭს გედები, მაგრამ ნაზუქიც მოუახლოვდა წკეპლას. ერთი მაგრად დაჭკრა ბიჭმა წყალს თავის წკეპლა, შეაშინა გედები, თავისკენ გამოაცურა ნაზუქი, სტაცა ხელი და წამოვარდა.

დასველებულიყო ნაზუქი, მაგრამ შიმშილთან ერთად წყურვილსაც გრძნობდნენ ბიჭები. ორ ნაჭრად გადატეხა პატარამ, დიდი ნატეხი უმცროსისთვის, პატარა თავისთვის. მისცა თავის ძმას დიდი ნაჭერი და უთხრა:

— აბა, გატენე შენი ზარბაზანი.

თ ა ვ ი მ ი ჩ ვ ი ლ მ ი ბ ი

MORTUUS PATER FILIUM MORITURUM EXPECTAT¹

მარიუსი გამოვარდა ბარიკადიდან და კომბფერიც თან დაედევნა, მაგრამ დააგვიანდათ. გავროში უკვე მკვდარი იყო. ვაზნებით საფეხკალათი კომბფერმა აიტაცა, მარიუსმა ბავშვი.

„აჰ, — ფიქრობდა მარიუსი, — როგორც მამაჩემს დაეხმარა ამისი მამა, ისე მე ვეხმარები იმის შვილს. ოღონდ ტენარდიემ ცოცხალი გაიყვანა ბრძოლის ველიდან მამაჩემი, მე კი მკვდარი მიმყავს“.

ბარიკადში რომ შევიდნენ, მარიუსსაც დასისხლიანებული ჰქონდა თავი, როგორც გავროშს.

რომ დაიხარა გავროშის ასაყვანად, შუბლი გაუჟაწრა ტყვიამ. მაგრამ მარიუსმა ვერც კი იგრძნო.

კურფერიაკმა თავისი ყელსახვევი მოიხსნა და იმით შეუხვია კრილობა.

გავროშიც იმავე მაგიდაზე დაასვენეს, საცა მამეფი იყო და ორივეს ერთად გადააფარეს შავი შალი. ორივეს ეყო, მოხუცებულსაც და პატარა ბიჭსაც.

¹ მკვდარი მამა დასალუპად მიმავალ შვილს ელის (ლათ.).

კონბფერმა ვაზნები დაურეგა ამსანაგებს. თხუთმეტი ცალი შეს-
ვდა თითო მსრიალელს.

ყან ვალყანი ისევ იქ იჯდა უძრავად. კონბფერმა რომ ვაზნები
შეაძლია, იმან თავი გაიქნია, — არ მინდაო.

— უცნაური კაცი ყოფილა ეს ბებერი, — წასჩურჩულა კონ-
ბფერმა ანჟოლრასს, — იშვიათი სანახაეი. ბარიკადში არის კაცი, და
ბრძოლა კი არ ნებავს.

— ბრძოლა არა ნებავს და ბარიკადს კი იცავს, — მიუგო ანჟოლ-
რასმა.

-- გმირობასაც აქვს თავისი უცნაურობა, — თქვა კონბფერმა.

კურფეირაკმა გაიგონა ეს სიტყვა და თქვა:

— ეს სულ სხვა ჯურისა არის, ვიდრე მამეფი.

ერთი გარემოებაც არის აღსანიშნავი. იმოდენა ფინდიხი და ყუმ-
ბარა ხვდებოდა ბარიკადს, მაგრამ თითქმის არავითარ აღელვებას
არ იწვევდა მის შინა მხარეში. ვინც თავის დღეში არ ჩარეულა ამ-
გვარი ბრძოლის ჭექა-ქუხილში, ვერც კი წარმოიდგენს რამდენი სიმ-
შვიდე ერთვის თან ამ საშინელ სისხლისღვრას. სროლაა დიდი, მაგ-
რამ ბარიკადში მიდი-მოდინან, ბაასობენ, ხუმრობენ, ლაზლანდარობენ.

ერთმა ჩვენმა ნაცნობმა გადმოგვცა მეზობლის სიტყვა, რომ-
ლითაც მას მიმართა გაცეცხლებული ბრძოლის დროს ერთმა ამხა-
ნაგმა, — სწორედ ისე ვართ აქ, თითქოს ძმები შეყრილან საქე-
ფოლო. — შანერერის ბარიკადი, კიდევ, ვიმეორებთ ამას, მეტად
დამშვიდებულსა ჰგავდა. ამ ტრაგედიის ყოველი საშინელება გა-
დაიტანა და კიდევ უნდა გადაეტანა, მდგომარეობა საზარელი იყო,
ცოტა ხანს იქით უიმედო შეიქმნებოდა და რამდენადაც ხდებოდა და
სუსტდებოდა ბარიკადის სიმაგრე, უფრო და უფრო მეტად ბრწყინ-
ავდა გმირული სხივიდ გაშუქებული ბარიკადი. ჩაფიქრებული იყო
ანჟოლრასი და ისე იდგა, როგორც ახალგაზრდა სპარტანელი, რომ-
მელმაც თავისი ქარქაშიდან ამოღებული ხმალი ეპიდოტასის პირ-
ქუმ გენიას შესწირა.

კონბფერს წინ ტილო აეფარებინა და დაქრილებს უვლიდა. ბო-
სუე და ფეილი ვაზნებს აკეთებდნენ გავროშის მიერ ნაპოვნი თო-
ფის წამლით.

— მალე დავიქერთ დილიყანსს მეორე პლანეტისაკენ გასამგზავ-
რებლად, — ეუბნებოდა სიცილით ბოსუე.

კურფეირაკი ანჟოლრასის ახლოს იდგა და იარაღს ალაგებდა,
რაც კი მოეპოვებოდა, — თავის ხმლიან ჯოხს, ორ დამბაჩას და ხე-
ლის საჯიგველს; ალაგებდა იქვე დაწყობილ ქვებზე და იმგვარი
სიფრთხილით, როგორც ყმაწვილმა ქალმა იცის, თავისი ნივთების

კარადას რომ ალაგებს. უან ვალყანი მუნჯივით გაჩუმებული იჯდა და იმის პირდაპირ ამართულ მაღალ კედელს შესცქეროდა. ერთ მუშას სადღაც უშლუს ქერივის ჩალის ქუდი ეპოვა და ცდილობდა ბაწრით მიემაგრებინა თავზე — მზემ არ დამკრასო. ექსელი ყმაწვილი ბიჭები მხიარულად ლაპარაკობდნენ თავიანთ კუთხურ ენაზე, თითქოს ისწრაფოდნენ უკანასკნელად ეხმარათ დედაენა. ყოლის სახლისპატრონის სარკე ჩამოელო და ენას ისინჯავდა. ზოგს კიდევ გამსმარი, დაობებული პური ეპოვა სადღაც და გულიანად ილუქნებოდა. მარიუსი კი სულ იმის ფიქრში იყო, რას ეტყოდა მამა.

თ ა ვ ი მ ე თ ვ რ ა მ ე ბ ა

ნ ა დ ა ვ ლ ა დ მ ე უ ლ ი მ ო რ ი

ბარიკადების ერთ ფსიქოლოგიურ გარემოებას უნდა მივაქციოთ ყურადღება. არ უნდა გამოგვრჩეს არავითარი წვრილმანი, რითაც კი შეიძლება ამ ქუჩის და მთავრობის ბრძოლის სრული დახასიათება.

რაც უნდა დიდი ყოფილიყო აჯანყებულების ვაჟაკობა და უშიშრობა, რომელიც ეს არის მოეუთხრეთ მკითხველს, მაინც უნდა ვთქვათ, რომ არავითარი იმედი არა ჰქონდათ გამარჯვების და თავის დაღწევისა.

აპოკალიპსი ერევა მოქალაქეობრივ ბრძოლაში. ამ საშინელ გაცოფებულ სისხლის ღვრას ერთვის მრავალი მოულოდნელი და სფინქსადა ხდის რევოლუციას. ვინც კი ბარიკადს გადარჩენილა, ჰგონია სიზმარში ნახა ყველაფერი.

რასა გრძნობს ამ მდგომარეობაში მყოფი ადამიანი, ეს უკვე აღვნიშნეთ მარიუსის შესახებ და ამის შედეგსაც ვნახავთ ცოტა ხანს უკან. ეს მდგომარეობა სიცოცხლეზე მეტიც არის და თან ნაკლებიც. ბარიკადიდან რომ გამოვა კაცი, ძნელადლა მოიკრებს გონებით იქ განცდილ გრძნობებს. საშინელი იყო, იქ რომ იყო, და ეს აღარ ახსოვს. გარს სხვადასხვაგვარი, ერთმანეთის მებრძოლი იდეები ეხვეოდნენ ადამიანის სახით; თავი მომავლის ბრწყინვალეობაში ჰქონდა და გარშემო კი მკედრებსა ხედავდა, ძირს რომ ეყარნენ, და ცოცხალ აჩრდილებს, მის ირგვლივ რომ იძვროდნენ. საათი მთელი საუკუნის ხანგრძლივობისად გამსდარიყო და მარადისობის აღმნიშვნელად. ცოცხალი იყო კაცი, მაგრამ მკედრეთში. გვერდით გაუარეს აჩრდილებმა, რა იყო ეს? ზოგს სისხლიანა ხელი უჩანდა. სა-

შინელი დუმილი იდგა და თან ვილაცანი იყვნენ, პირლიანი და რალაცას გაჰყვიროდნენ. იქვე სხვანი იყვნენ, პირლიანი, მაგრამ ხმას ვერ იღებდნენ; შავ კვამლში იყვნენ ყველანი, კვამლში, თუ ბნელ ღამეში? უცნობ მომავლის სიღრმესთან იდგა. კაცი, მის განჭვრეტას ცდილობდა, მოახლოებას, და აღარა ახსოვდა რა ამისი. რალაცას დააკვირდებოდა ადამიანი წითელს თავის ფრჩხილში და აღარ ახსოვს. დავუბრუნდეთ შანვრერის ქუჩას.

ერთ წამს შეწყდა სროლა და საათის რეკვა მოისმა შორეული.

— შუადღე ყოფილა, — თქვა კონბფერმა.

ის იყო დაჰკრა მეთორმეტემ, რომ წამოიწია ქვაყრილზე ანეოლრასმა და ეს ბრძანება გადმოსძახა ამხანაგებს:

— სახლში აიტანეთ ქვები. ფანჯრების რაფაზე დააგროვეთ და აგრეთვე ბანზე, მსროლელთა ნახევარი თოფით, ნახევარი ქვით. აბა ჩქარა!

ქუჩის ბოლოში გამოჩნდა მეხანძრეთ რაზმი, სამხედრო მწყობრად მომავალი. ცული ეჭირა ხელში ყველას.

ეს თავი უნდა ყოფილიყო ბარიკადისკენ გამოგზავნილი ჯარისა, რომელიც ცხადი იყო იერიშით მოდიოდა. მეხანძრეთ დავალებული ჰქონდათ ბარიკადის დანგრევა, რომ უფრო ადვილად დასცემოდა აჯანყებულებს იერიშით მიმავალი ჯარი.

ეტყობოდა უახლოვდებოდა ბარიკადებს ის საბედისწერო წამი, რომელსაც კლერმონ-ტონერმა 1822 წ. „ყელში წაჭერა“ უწოდა.

სისწრაფით იქნა ასრულებული ანეოლრასის ბრძანება, იმ სისწრაფით და გულმოდგინებით, რომელიც მარტო გემმა იცის და ბარიკადმა, ამ მარტოდმარტო ორმა ბრძოლის ველმა, საიდანაც ყოველად შეუძლებელია გაპარვა, ან გაქცევა. ერთი წუთიც არ გასულიყო, რომ ანეოლრასის ბრძანებისამებრ „კორინთის“ დუქნის კართან მოგროვილი ქვა სახლში აიტანეს, მეორე სართულში და ბანზე, და ჯერ მეორე წუთი არ გასულიყო, ხელოვნურად დაალაგეს ეს ქვა ფანჯრის სიმაღლის ნახევრამდე. ქვებს ალაგებდნენ და ფეილი შიგ წვრილ მილებს სტოვებდა თოფის ლულის შესაყოფად. მთავარ მშენებლად ფეილი ჰყავდათ და დიდი ცოდნით და მოხერხებით ამაგრებდა ფანჯრებს თავის უკირო ქვებით. მით უფრო, რომ ამჟამად შეწყდა თოფის სროლა და საშიში არა იყო რა. ზარბაზნები კი, ორივე, ყუმბარას ესროდნენ ბარიკადის ქვაყრილს შიგ შუაგულში, რომ შეენგრიათ როგორმე და, თუ შესაძლებელი იქნებოდა, კარი გაეპოთ ბარიკადში შესასვლელად.

რაკი ნახა ანეოლრასმა, რომ კარგად იყო ფანჯრები გამაგრებული, მეორე სართულში აიტანა ის ბოთლები, მაგიდის ქვეშ რომ დაა-

ლაგებინა, მამუფი განისვენებდა ამ მაგიდაზე და იმასთან ერთად პატარა გავროში.

— ვინ გადაჰკრავს ამ ღვინოს? — ჰკითხა ბოსუემ.

— ისინი გადაჰკრავენ, — მიუგო ანჟოლრასმა.

მერე კარგად გაამაგრეს ჭვემო სართულის ფანჯრები, რკინის ურდული დაადეს კარებს, როგორც ღამით იცოდა მდღეუქნემ.

ნამდვილ ციხე-სიმაგრეს წარმოადგენდა ბარიკადი: ღუქანი ციხე იყო და ბარიკადი სანგარი.

ქვა ბევრი ჰქონდათ და ნაპრაღი გაამაგრეს.

ბარიკადის მცველები იძულებულნი არიან, რაც შეიძლება მეტად გამოიზოგონ თოფის წამალი და ვაზნა. ეს ძალიან კარგად იციან მთავრობის ჯარებმა და ცდილობენ ისე მოაგვარონ საქმე, რომ ამოდ დაახარჯვინონ ტყვია-წამალი, განზრახ აყოვნებენ ბრძოლას, ცდილობენ ისე მოაწყონ საქმე, რომ სროლა დააწყებინონ, მაგრამ არ მოიხვედრონ და მოთმინებით ელიან ბარიკადის შესუსტებას. ცხადია, უნდა დაეტაკნენ ბარიკადს, მაგრამ მეთოდური დაყოვნებით ემზადებიან, რომ გული გაუწყალონ აჯანყებულთ და მერე უცბად მეხივით დაეცნენ.

ამ დაყოვნებამ მისცა ანჟოლრასს დრო, რომ გაეთვალისწინებინა ყოველგვარი მოსალოდნელი და მოულოდნელი. გრძნობდა, რომ უნდა მომკვდარიყვნენ ისა და იმისი ამხანაგები და უნდოდა დიდებული და სასახლო ყოფილიყო ეს სიკვდილი.

მარიუსს მიმართა:

— მე და შენა ვართ აქ უფროსები. მე შევალ, უქანასკნელ განკარგულებას მოვახდენ „კორინთში“; შენ გარეთ იყავ და თვალი ადევნე.

ქვაყრილზე ავიდა მარიუსი და მზერა დაუწყო ჯარს.

ანჟოლრასმა მაგრად ჩააქეტინა სამზარეულოს კარები, სადაც დაჭრილები ჰყავდათ:

— დაჭრილებს რომ არა მოხვდეთ რა.

უქანასკნელი თავისი ბრძანება გასცა დაბალ დარბაზში, მოკლედ, მაგრამ სრული სიმშვიდით. ფეილი წინ ედგა, ისმენდა და პასუხს აძლევდა ყველას მაგივრად.

— მეორე სართულში ცულები გქონდეთ მზად, რომ კიბე გადასჭრათ, არის ცულები?

— არის, — უპასუხა ფეილიმ.

— რამდენია?

— ორი ცული და ერთი ცუასბისა.

— კმარა. ოცდაექვსი კაცი გვყავს მებრძოლი. თოფი რამდენი გვაქვს?

— ოცდათხუთმეტი.

— რვა თოფი მეტი გვქონია. ეგეც გატენილი გქონდეთ და ყოველთვის ხელქვეშ; ქამარზე ხმალი და დამბაჩა. ოცი კაცი ბარიადზე. ექვსი კაცი ზევით ბანზე და მეორე სართულის ფანჯარაში, რომ სროლა აუტეხონ მოახლოებულ ჯარს ქვეების უკანიდან. უსაქმური აქ არავინ დარჩეს. იერიშის ნალარის ხმა რომ მოგესმათ, ოცი კაცი ბარიადს ეცეს, ვინც წინ მივა, უკეთეს ადგილსაც ის დაიჭერს.

ესა თქვა და ყავერს მიუბრუნდა:

— არც შენ დამვიწყებინარ.

მაგიდაზე დადო დამბაჩა და ამხანაგებისკენ მიბრუნდა:

— ვინც უკანასკნელი გავა აქედან, შიგ თავში უთავაზოს ტყვია ამ ჯაშუშს.

— აქვე? — გაისმა ვიღაცის კითხვა.

— არა, ჩვენს მკვდრებს ნუ ჩაფურევთ ამ წუბაკს. პატარა ბარიკადიდან შეიძლება მონდეტურის ქუჩაში გასვლა. ადვილად გადაძვრებით. ეს კაცი მაგრად არის შებოჭილი. იქ ჩაიყვანოს და იქ მოკლას.

სრულიად დამშვიდებული იყო ამას რომ ამბობდა ანჟოლრასი. იმაზე მეტად დამშვიდებული იყო ყავერი, ამას რომ ისმენდა.

ამ დროს გამოჩნდა ჟან ვალჟანი.

აჯანყებულთა ჯგუფში ყოფილიყო. წინ წამოიწია და ანჟოლრასს მიმართა:

— უფროსი თქვენა ბრძანდებით?

— დიახ.

— წედან მადლობა მითხარით, გეხსომებათ...

— რესპუბლიკის სახელით. ორი მხსნელი ჰყავს ბარიადს: მარიუს პონმერსი და თქვენ.

— დამეთანხმებით, რომ ღირსი ვარ საჩუქრისა.

— რა თქმა უნდა.

— ჰო, მინდა საჩუქარი გთხოვოთ.

— სახელდობრ?

— მე დავანთხვევინო სისხლი ამ კაცს.

თავი წამოიწია ყავერმა, დაინახა ჟან ვალჟანი, შეინძრა შეუმჩნეველად და თქვა:

— სამართლიანი იქნება.

ანჟოლრასმა ამ დროს თავისი თოფი გატენა; თვალი გადაავლო ამხანაგებს და ჰკითხა:

— წინააღმდეგი ხომ არავინ არის?

მერე ჟან ვალჟანს მიუბრუნდა:

— მაშ თქვენთვის მოგვინდვია ეს ჯაშუში.

და ჟან ვალჟანმაც სწორედ რომ მიიღო თავის განკარგულებაში ეს ჯაშუში: იქვე ჩამოჯდა მაგიდის ბოლოში. ხელში აიღო დამბა-ჩა და პატარა ჩხაკუნით აცნობა ბარიკადელებს, რომ ჩახმახი ასწია. ამ დროს საყვირის ხმა გაისმა.

— ჩქარა! — გაისმა ბარიკადიდან მარიუსის ძახილი.

ჟავერმა სიცილი დაიწყო თავისებური უხმო სიცილით, თვალი გადაავლო აჯანყებულებს და გული მოიფხანა:

— არც თქვენ ბრძანდებით უკეთეს დღეში!

— აბა, ჩქარა! — შეჰყვირა ანჟოლრასმა.

გარეთ გაცვივდნენ ამხანაგები. მიმავლებს პირდაპირ ზურგში დაუშინეს — მოგვიტევეთ და ჟავერმა სიტყვა დაადევნა:

— იქ შევხვედროდეთ ერთმანეთს!

თ ა ვ ი მ ე ც ხ რ ა მ ე ბ ი.

ჟან ვალჟანის უზრისძიება

მარტონი რომ დარჩნენ ოთახში, ჟან ვალჟანმა მაგიდის ქვეშ გახსნა ნასკვი, რომლითაც მაგიდაზე იყო მიკრული ჟავერი, და ანიშნა — ადექიო.

ჟავერი ადგა, დაემორჩილა ღიმილით. ბრბოს გაებაწრა დიდებულის მთავრობა და რალა დარჩენოდა, მედიდური ღიმილის მეტი?

კისერზე ისევ ება თოკი. ჟან ვალჟანმა ეს თოკი დაიჭირა ხელში, წინ გაუძღვა და ისე წაიყვანა ჟავერი, როგორც დასაკლავი რამ საქონელი. ნელი ნაბიჯით, რადგან დიდი ხანი იყო შეკრული და ძლივს ადგამდა ფეხს. დუქნიდან გაიყვანა.

დამბაჩა ხელში ეჭირა.

გარეთ გავიდნენ, ბარიკადი გაიარეს. აჯანყებულები მათკენ მიმავალი ჯარის მოლოდინში უკან აღარ იხედებოდნენ.

მხოლოდ მარიუსმა დაინახა, რადგან ბარიკადის მარცხენა მხარეს იდგა, როგორ გაატარა ჟან ვალჟანმა თავისი საკლავი. მიმავალნი ეჩვენა მას განათებული იმ სამარისებრი მკრთალი სინათლით, რომელიც მის სულში იყო გამეფებული.

ჟან ვალჟანმა დიდი გაჭირვებით აიყვანა და გადაალახვინა პატარა ქვაყრილი ბარიკადისა, რომ მონდეტურის ქუჩაში გაეყვანა.

თან თვალს არ აშორებდა, თოკს არ უშვებდა. დამბაჩა მზად ჰქონდა სასროლად.

პატარა კედელი რომ გადაიარეს, მარტონი იყვნენ ქაჩაში. არავინ იყო იქ იმათ გარდა. სახლის კუთხე იყო წინ წამოწეული და აჯანყებულებიც ვეღარ დაინახავდნენ. იქვე რამდენიმე ნაბიჯს იქით დაელაგებინათ ბარიკადზე დახოცილები.

მკვდრებშივე მოჩანდა გრძელთმაგაშლილი, ხელგახვრეტილი, ოდნავ გულმკერდგადაღედილი დედაკაცი. ეს იყო ეპონინი.

ქავერი დააცქერდა უბედურს და სრულიად მშვიდად, ხმადაბლა თქვა:

— მგონია, ვიცნობ ამ კახპას.

მერე ჟან ვალჟანს შეხედა.

ჟან ვალჟანმა იღლიაში ამოიღო დამბაჩა და თვალი თვალში გაუყარა. ესეცა კმაროდა, საჭირო არ იყო ძახილი, — ჰა, ქავერ, ეს ხომ მე ვარო!

ქავერმაც უპასუხა:

— ახლა შენ იცი.

ჟან ვალჟანმა ჯიბიდან დანა ამოიღო და გახსნა.

— ბებუთიცა გაქვს? — შეჰყვირა ქავერმა, — მართალი ხარ, შენ ბებუთი უფრო შეგშვენის.

ჟან ვალჟანმა გაჭრა ის თოკი, კისერზე რომ ეხვია ქავერს, მერე ის თოკიც რომლითაც ხელები ჰქონდა შეკრული. მერე დაიკუზა, მუხლზე მოხვეული თოკი გაუჭრა, წელში გასწორდა და უთხრა:

— თავისუფალი ბრძანდებით.

ადვილი არ იყო ქავერის გაკვირვება. საკვირველად კარგად იცოდა თავისი-გრძნობების დამორჩილება, მაგრამ აქ კი გაშტერდა და პირღია იდგა.

ჟან ვალჟანმა განაგრძო:

— არა მგონია აქედან ცოცხალი გავიდე. მაგრამ, თუ 'შეძთხვევით ცოცხალი გადავრჩი, ლ-ომ-არმეს ქუჩაზე ვდგავარ, ნომერი შვიდი, გვარად ფოშლევანს ვატარებ.

ვეფხვივით დააკრატუნა ქავერმა კბილები და ჩუმად წაიბუზღუნა:

— მიფრთხილდი!

— მიბრძანდით, — გაუმეორა ჟან ვალჟანმა.

ქავერს მაინც არ სჯეროდა:

— მაშ ფოშლევანი ხარ, ლ-ომ-არმეს ქუჩაზე მცხოვრები?

— ნომერი შვიდი.

და ჩუმი ხმით გაიმეორა ქავერმა.

— ჰო, ნომერი შვიდი.

სერთუკი შეიკრა, წელში გასწორდა მხედრულად, მიტრიალდა, ოდნავ გულხელი დაიკრია, მარჯვენა ხელზე ნიკაპი დაუშვა და ბაზრისკენ წავიდა. ჟან ვალჟანი თვალს არ აშორებდა. რამდენიმე ნაბიჯი რომ გაიარა ჟავერმა, გაჩერდა, მიუბრუნდა და ჟან ვალჟანს შემოსძახა:

— თავი მომაბეზრეთ! მომკალით, რაღა!

ჟავერმა თავისდა შეუმჩნეველად თქვენობით მიმართა ჟან ვალჟანს.

— წადით-მეთქი, — უთხრა ჟან ვალჟანმა.

ნელი ნაბიჯით წავიდა ჟავერი, ცოტა ხანს უკან პრეშერის ქუჩაში ჩაუხვია.

ჟავერი რომ აღარ ჩანდა, ჟან ვალჟანმა ზევით აისროლა დამბაჩა, მერე ბარიკადში შევიდა და დაიძახა:

— მორჩა და გათავდა!

აი რა მოხდა ამ დროს:

მარიუხი ბარიკადის გარეთ უფრო უყურებდა, ვიდრე დუქნის ოთახებს და აქამდე ხეირიანად არც კი შეეხედა ჯაშუშისათვის, ბოძზე მიკრული რომ ჰყავდათ დაბალ დარბაზში.

გარეთ რომ დაინახა, დღის სინათლეზე, ბარიკადის ეზოში, მოსაკლავად რომ მიჰყავდა ჟან ვალჟანს, მხოლოდ მაშინ იცნო. უცაბედმა მოგონებამ გაურბინა გონებაში. მოაგონდა პონტუაზის ქუჩის პოლიციის ინსპექტორი, იმისგან მოცემული ორი დამბაჩა, რომლებიც ჯერაც არ დაებრუნებინა, და იქ, ბარიკადში ჰქონდა. ახლა არა მარტო კაცი, მისი სახელიც კი გაახსენდა.

მაგრამ მოღრუბლული იყო ეს მოგონება, როგორც ყოველი მისი ფიქრი და გრძნობა და ეჭვი ერეოდა, ვერ ბედავდა ეთქვა. — ის არისო, და თავის თავს ეკითხებოდა, — განა ეს პოლიციის ინსპექტორი არ არის, ჟავერი რომ ჰქვიაო?

იქნება ჯერ დაგვიანებული არ ყოფილიყო მისი ჩარევა და კაცის გადარჩენა. მაგრამ დანამდვილებით უნდა გაეგო, — მართლა ჟავერი იყო ის კაცი?

ამ დროს ანჟოლრასი დაინახა, ბარიკადის მეორე მხარეს გამოქიმული.

— ანჟოლრას?

— რაო!

— ვინ არის ის კაცი?

— ვინ კაცი?

— აი ის, ჯაშუში, რა გვარია, იცი?

— როგორ არა, თვითონვე გვითხრა თავისი გვარი.

— რა გვარია?

— ჟავერი.

წამოვარდა მარიუსი.

ამ დროს დამბაჩა გავარდა იქვე ქუჩაში.

ჟან ვალჟანი შემოვიდა ბარიკადში და დაიძახა:

— მორჩა და გათავდა.

მარიუსს გულზე სიცივემ გადაუარა.

თ ა ვ ი მ ე ო ც ა

მართალ არიან მკვდარნი და არც ცოცხალნი ტყუიან

იწყებოდა სულთმობრძობა ბარიკადისა.

ტრაგიკულად დიდებული იყო ეს წმინდა წამი და ყველაფერი ხელს უწყობდა მის სიდიადეს. ათასობით ტრიალებდა რაღაც საიდუმლო ხმაურობა ჰაერში, ქუჩებში შეიარაღებული ხალხი იძვროდა, ისმოდა მხედრების ცხენის ქენება, ტლანქი გრიალი ზარბაზნებისა, თოფისა და ზარბაზნის სროლა პარიზის ლაბირინთში, სროლის კვამლი მზის შუქით შეოქროვილი სახლების ბანებზე, რაღაც შორეული საშინელი ყვირილი, მუქარის ელვა ყველგან და ყოველმხრივ, სენ-მერის განგაში, რომელშიაც უკვე ქვითინი ისმოდა, სიტკბოება გაზაფხულისა, ბრწყინვალეობა მზისა და აქა-იქ ღრუბლით მორთული ცა, მშვენიერება დღისა და საზარელი დუმილი სახლებისა.

მიჩუმებული იყო შანვრერის ქუჩა, რადგან გუშინდელს აქეთ ქუჩის ორივე მხარეს მაღლად ამართული სახლები ციხისებრ მიუვალ კედლებს წარმოადგენდნენ, თითქოს აღარც კარი შერჩენოდათ და აღარც სადმე ფანჯარა. ჩაკეტილი იყო ყველაფერი.

დიდად განსხვავდებოდა ის დრო ჩვენი დროისგან. რომ დაჰკრავდა საათი, როდესაც ბოლო უნდა მოელო ხალხს რაიმე უკვე დრომოკმული ბოროტებისთვის, რაიმე კანონისთვის, რაიმე გადასახადისთვის, მთელი ხალხის გრგვინვით ივსებოდა ჰაერი, მთელი ქალაქი თანაუგრძნობდა ქუჩების აჯანყებას, რომელიც ღიმილს ჰგვრიდა ბურჟუას, ყურში რომ ჩასჩურჩულებდა თავის პაროლს; მთელი ქალაქი გამსჭვალული იყო ამ მოძრაობით, დახმარებას უწყევდა მებრძოლთ და ყოველ სახლს თავის ძმად მიაჩნდა ქუჩაში აგებული ბარიკადი. მაგრამ თუ ჯერ არ მომწიფებულყო რაიმე განზრახვა და დანამდვილებით არ შეეძლო მთელი ქალაქის თანაგრძნო-

ბა მოეპოვებინა. წასული იყო მებრძოლთა საქმე. აჯანყების გარშემო ქალაქი უდაბნოდ ხდებოდა, მცხოვრებთა სული იყინებოდა, თავ-შესაფარი იკეტებოდა და ქუჩა ეხმარებოდა ბარბაკადის ასაღებად მიმავალ მთავრობის ჯარს.

ხალხს ვერ აშლით თქვენი რჩევით და ვერ ააშფოთებთ, თუ თვი-ფონ არა გრძნობს, თავისი გულით, ამ აღშფოთებას. ვაი იმას, ვინცა სცდის ძალდატანებით ააღებინოს იარაღი! ხალხს თოკს ვერ მოაბამ და თან ვერ წაიყვან თუ არადა თვითონვე მიანებებს თავს აჯანყე-ბას და დაიშლება; აჯანყებულებს. როგორც ჭირიანებს, ახლო აღა-რავეთ ეკარება. სახლი იკეტება, კარი აღარ იღება, მიუვალი კედე-ლია ქუჩის ორივე მხრივ და — არაერთარი დანმარება აჯანყებას. კარგადა ხედავს ეს კედელი, კარგად ესმის და აჯანყებისა კი აღარა უნდა რა. ადვილად შეუძლია გაიღოს ოდნავ და განსაც-დელს გადაგარჩინოს; მაგრამ არა. ეს კედელი დღეს მსაჯულია. გიჟვრეტთ და გსჯით თქვენ ეს კედელი. რა საშინელებაა ამ დროს ეს მიყრუებული კედლები! მკვდარსა ჰკვანან და ცოცხლები არიან. სიცოცხლისა აღარა ეტყობათ რა და ცოცხალნი კი არიან. არავეთ გამოსულა ამ სახლებიდან არც დღეს, არც გუშინ, ოჯახს არავეთ დაჰკლებია. ამ სახლებში, ამ ფსკერში მშვიდობიანი ცხოვრება სუ-ფევს იმ დროს, როდესაც იბრძვის ხალხის თანაგრძნობის უქონელი ბარბაკადი; მიდი-მოდინ ამ სახლებში, წვებიან, დგებიან, სკამენ, სვამენ და ეშინიან! აი რა არის საზარელი. ამ შიშის ბრალია, რომ ასე ერიდებიან აჯანყებას. გულს უხეთქავს ეს შიში. ხანდახან მოხდე-ბა ხოლმე, გაგიყებულება ამ შიშით აღამიანი. შიში სიგიყედ ხდება, როგორც სიფრთხილე ლაჩრობად და აქედან ეს ღრმავაროვანი სიტყვაგაშმაგებული ზომიერება. შიშმაც იცის, იმისთანა ალში გახ-ვევს აღამიანს, რომ გაშმაგებულ რისხვას ამოადენს გულიდან: — რა უნდათ ამ აჯანყებულთ? სულ რომ გუნდრუკი უკმიოს მთავრობამ, მაინც თავისას არ იშლიან! ისინი არცხვენენ და თავსა სჭირან მშვი-დობის მოყვარესა. ნუთუ არ გვეყო ამოდენა რევოლუციები? ახლა რადა ნებავთ? არ იშლიან და ჯანდაბას იმათი თავი! სულ იმათი ბრალია და სხვას ნურავის გაამტყუნებენ. წავიდნენ და მომკონ, რაც დაუთესიათ! ჩვენ კი, ეს ჩვენი საქმე არ არის. აგერ, თოფის ტყვიით არის დასერილი ჩვენი ქუჩის კედლები. არამზადა მაწანწალები! ჰა, კარი არ გაუღოთ! და აკლდამად ხდება ცოცხალი სახლი. ამ სახლის კართან გდია სულთმობრძავი აჯანყებული, ხედავს, როგორ უახ-ლოვდება წვეტიანი შუბი და ბასრი ხმალი; კიდევ რომ დაიყვიროს, იცის, არავეთ მოეშველება. გაიგონებენ იმის ყვირილს, მაგრამ არა, არ დაიძვრიან. ქუჩაში კედლებია, რომ თავი შეაფაროს სადმე, სახ-

ლებში ადამიანები, რომ უშველონ რამე, მაგრამ ამ კედლებს ყურა არა აქვთ და ადამიანებს გაქვავებით გული.

ვის გაამტყუნებთ?

არავის და ყველას.

ნაკლით სავსეა ჩვენი დროება.

უტოპია რომ აჯანყებოდ გარდაიქმნება, დიდ გამბედაობას იჩენს და განსაცდელის მივიწყებას. ფილოსოფიური პროტესტი შეიარაღებულ პროტესტად იქცევა და მინერვა პალადად. მოუთმენლობა რომ მოერევა უტოპიას და აჯანყებოდ იქცევა, თვითონვე იცის, რაც მზღლის, რადგან მეტად ადრე მოდის ყოველთვის და ადრე მოსული ემორჩილება გარემობას და გამარჯვების ზეიმის მაგივრად სტოიკურად უხვდება და ითმენს დამარცხებას. არასა ჩივის, იმათვე ემსახურება და ამართლებს კიდევ, ვინ უარჰყოფს მას, უტოპიას, და იმდენად დიდსულვანია, რომ ხანდახან სულ მარტო რჩება: ყველასგან მიტოვებული. შეუპოვარი არის დაბრკოლებასთან და ღმობიერი უმადურობასთან.

და განა უმადურობა კი არის მართლა?

ჰო, კაცობრიობის თვალსაზრისით.

და არა ადამიანის თვალსაზრისით.

პროგრესი ბუნებრივი თვისება არის ადამიანისა. კაცობრიობის საერთო ცხოვრებას ჰქვია პროგრესი, ნაბიჯს კაცობრიობისას ჰქვია პროგრესი. ადამიანურ და მიწიერ მგზავრობას ზეციურისკენ ეწევა და ღვთიურისკენ; თავისი გაჩერება აქვს, რომ წაიყოლიოს დაგვიანებული ნახირო; თავისი სადგურები აქვს, რომ თვითონაც დაესწროს რაიმე ხანაანის ბრწყინვას, რომელიც უცბად ანათებს პროგრესის პორიზონტს. თავისი ღამეები აქვს, რომ დაიძინოს და გულსაკლავი მწუხარება ერევა ბრძენს, როდესაც ამ ჩრდილსა ნახავს, ადამიანის სულზე დაცემულს, თათვას დაუწყებს ბნელში მიძინებულ პროგრესს და გაღვიძებით კი ვერ გააღვიძებს.

— იქნება მოკვდა ღმერთი, — უთხრა ერთხელ ამ სტრიქონების დამწერს ჟერარ დე ნერვალმა; ალბათ ღმერთად ეჩვენებოდა პროგრესი და პროგნოსის მსვლელობის შეწყვეტა თვით ღვთის სიკვდილად.

სცდება, ვინც სასოწარკვეთილებას მიეცემა. პროგრესი უთუოდ გამოიღვიძებს და რომ დაუფიქრდეს კაცი, შეიძლება ვთქვათ, რომ პროგრესი თავის მსვლელობას არა სპობს თუნდა ჩასძინებოდეს კიდევ, რადგან გაზრდილა თავისი ძილის დროს და რომ წამოდგება უფრო მაღლად ეჩვენება ყველას. ყოველთვის მშვიდობიანად დარჩენა არ შეუძლია პროგრესს, რადგან ეს იმაზე არ არის დამოკიდე-

ბული, როგორც მდინარეზე არ არის დამოკიდებული მისი წყალდიდობა. ნუ აუშართავთ საეგუბარს, ნუ ჩაყრით შიგ კლდის ქვას; დაბრკოლება აქაფებს წყალს და აღელვებს კაცობრიობას; აქედან გამომდინარეობს არეულობა, მაგრამ არეულობის შემდეგ ცხადად მოჩანს გავლილი გზა. და მანამ დამყარდებოდეს წესიერება, რომელიც საზოგადო მშვიდობიანობა არის, მანამ გამეფდება ერთობა და თანხმობა, პროგრესის საფეხურად იქნება რევოლუცია.

მაშ რა არის პროგრესი?

აკი ვამბობთ, — ხალხთა უწყვეტი სიცოცხლე.

და მოხდება ხოლმე ხანდახან, გარდამავალი სიცოცხლე ინდივიდისა წინააღმდეგობას უწევს კაცობრიობის მარად სიცოცხლეს.

უნდა ვაღიაროთ უგულისტივილოდ, რომ ინდივიდს თავისი განკერძოებული ინტერესი აქვს და შეუძლია იზრომოს და დაიცვას ეს ინტერესი. აწმყოს ბლომდა აქვს ეგოიზმის შესაწყნარებელი თვისებები. დროებით სიცოცხლეს თავისი უფლება აქვს და არ შეიძლება მოვთხოვოთ, რომ მარტოდენ მომავალს შესწიროს თავისი დღენი. ის თაობა, რომელსაც უფლება აქვს დღეს გაიაროს წუთისოფელი, ვალდებული არ არის შეამოკლოს თავისი დღენი იმ თაობათა, თავის თანასწორ თაობათა სასარგებლოდ, რომელთ შემდეგში ერგებათ რიგი წუთისოფლის ცხოვრების განცდისა. — ვარ და ვარსებობ! — იძახის ის ვიღაც. რომელსაც „ყველა“ ეწოდება. — ყმაწვილი ვარ და სიყვარულით მიძგერს გული; მოხუცებული ვარ და მოსვენება მინდა. მამა ვარ წვრილშვილისა, ვზრომობ, წარმატებას ვიძენ, სიკეთეს ვთესავ, სახლები მაქვს. გასაჭირავებელი, ფული მაქვს მთავრობის სალაროში შეტანილი, ბედნიერი ვარ ცოლით და შვილით. მიყვარს ყოველივე ეს, სიცოცხლე მინდა და თავი დამანებეთ, ნუ მიმღვრევთ მშვიდობიანობას. — და აქედან ზოგჯერ სრული გულცივობა კაცობრიობის თავგანწირულ წინამძღვართადმც.

მაგრამ ამაშიც შევთანხმდეთ, — უტოპია არღვევს თავის ბრწყინვალე სფეროს საზღვრებს, ომს რომ კადრულობს. უტოპია, ხეაღინდელი ჭეშმარიტება, თავის სახსრად ომსა ხმარობს, გუშინდელ ტყუილს; ისე იღწვის ეს მომავალი, როგორც წარსული; წმინდა იდეა არის და ძალმომრეობად იქცევა, თავის გამირობას უმატებს ძალმომრეობას და ამ მხრივ პასუხისმგებელიც თვითონ უნდა იყოს. შემთხვევისა გამო ნახმარი, პრინციპის დამრღვევი ძალმომრეობა დაუსჯელად ვერ გადაარჩება. აჯანყებული უტოპია მუშტითა და იარაღით ებრძვის ძველ ომიანობას, თოფითა ხერკეტს ჯაშუშებს, ხოცავს მოღალატეთ, ქლეტს ცოცხალ არსებათ, რაღაც უცნობ წყვდიადში, სიკვდილის საშუალებით იღწვის, და ეს არის მისი ცო-

ღვა; ისე იქცევა, თითქოს იმედი არა ჰქონდეს თავისი სიწმინდისა, თავისი უძლევი და უანგარო ძლიერებისა. მახვილითა სცემს და მახვილი ორპირია ყოველთვის. ვინც ერთით განგმირავს, მეორით თვითონვე განგმირულია.

დაურიდებლად გადაქუშალეთ უტოპიას თავისი ცოდვა და მაინც შეუძლებლად მიგვაჩინა თაყვანი არა ვცეთ მის მქადაგებელთ. გამარჯვებულნი იქნებიან ისინი; თუ დამარცხებულნი სახელოვან მებრძოლთ მომავლისას, თავგანწირულ მოწმეთ უტოპიისას. თუნდა სულაც ვერა გაარიგონ რა, მაინც თაყვანსაცემნი არიან, რადგან ამ ამაო თავგანწირვაში უფრო დიდებულნი არიან. გამარჯვებას, თუ იგი შეეფერება პროგრესს, აჯილდოებს ხალხთა ტაშისცემა; მაგრამ გმირულად მებრძოლის დამარცხებას მეტი მოელის, — ხალხთა გულთადი თანაგრძნობა. ერთი საუცხოო არის, მეორე დიადი. ჩვენთვის კი, ვინაიდან ჩვენ წამებული უფრო გეწამს, ვიდრე გამარჯვებული, ჯონ ბრაუნი უფრო დიდია, ვიდრე ვაშინგტონი და პიზაკანი უფრო დიდი, ვიდრე ჰარიბალდი.

ხომ უნდა იყოს ვინმე მომხრე დამარცხებულებისა.

უსამართლოდა ვსჯით ამ დამარცხებულთ, რომლებიც სულ იმას ცდილობენ, რომ იდეალური მომავალი მოგვიახლოონ.

ბრალსა სდებენ რევოლუციონერებს, — საშიშროებით ავსებთ ქვეყანასაო. — ბოროტმოქმედებად მიაჩნიათ ყოველი ბარიკადი, უწუნებენ რევოლუციურ თეორიებს, ეკვის თვალთ უყურებენ რევოლუციის მიზანს, ეშინიათ ფარული განზრახვისა. სულ იმას უსაყვედურებენ, — გამეფებული საზოგადოებრივი წესწყობილების წინააღმდეგ ურიცხვი გაპირვება გამოგყავთ, ბოროტება, უთანასწორობა, ჩაგვრა, სასოწარკვეთილება და საზოგადოების ძირისძირიდან, ღრმა წყვედიდან იკრებთ ძალას, რომ დაიხმაროთ და იმით იბრძოლოთ; ჯოჯოხეთის ქვაფენილიდან მოგაქვთ ქვებიო. — და ისინიც კარგს იზამენ, რომ უპასუხონ, — ამიტომ არის სწორედ ჩვენი ბარიკადი კეთილი განზრახვით აგებულიო.

თქმა არ უნდა, უკეთესი არის მშვიდობიანად გადაწყვეტა საკითხისა. საერთოდ იქამდე მივიდა საქმე, რომ რიყის ქვას რომ ხედავენ, მაშინვე დათვი აგონდებათ და სწორედ ეს არის, რომ აშინებს საზოგადოებას. მაგრამ რატომ არ აგონდება საზოგადოებას, რომ იგი თვით არის თავისი თავის მხსნელი? ამიტომ პირდაპირ საზოგადოებას მივმართავთ ამ ჩვენი სიტყვით: არავითარი იძულებითი საშუალება არ არის საჭირო; უნდა შევისწავლოთ და გამოვიკვლიოთ ყოველი სენი გულდამშვიდებით და ერთმანეთის დახმარებით;

აღნიშნოთ და მერე განვკურნოთ. — აი საითკენ მოვუწოდებო ჩვენ საზოგადოებას.

რაც უნდა იყოს, დამარცხებულნიც რომ იყვნენ და მეტადრე, როდესაც დამარცხებულნი არიან, სახელოვანნი არიან ეს მოღვაწენი. რომლებიც მთელ ქვეყნიერებას მოსდებიან. თვალს არ აშორებენ საფრანგეთს და იდეალის ურყევი ლოგიკით იბრძვიან ბრწყინვალე მომავლისათვის; სიცოცხლეს სწირავენ პროგრესს წმინდა მსხვერპლად. სარწმუნოებრივი ალტაცებით ემსახურებიან პროგრესს. და დანიშნულ დროს, ისევე გულწმინდად, როგორც მსახიობი გადის სცენაზე. ემორჩილებიან ღვთიურ განრიგებას და სამარეში ჩადიან. და იმიტომ ეწევიან ამ იმედმიხდილ ბრძოლასაც. ამ სტოიკურად სიცოცხლის განწირვასაც, რომ მიალწევიან კაცობრიობას 1789 წ. 14 ივლისს დაწყებულ ხალხის მოძრაობის უმაღლეს ბრწყინვალე შედეგამდე. ქურუმები არიან ეს რევოლუციის მებრძოლნი. საფრანგეთის რევოლუცია ბრძანება არის ღვთისა.

მაგრამ არის, — და კარგი იქნება აქვე მივუმატოთ ეს განსხვავება სხვა ამგვარსავე: უკვე აღნიშნულს ამას წინათ, — არის აჯანყება მისაღები, რომელს რევოლუცია ეწოდება; და არის რევოლუცია მიუღებელი, რომელს ამბოხება ეწოდება. აჯანყება რომ იფეთქებს, ეს არის იდეა, რომელიც ხალხის წინაშე აბარებს გამოცდას, თუ ხალხმა შავი კენჭი მისცა, უნაყოფოა იდეა, უაზრო არის თვით აჯანყებაც.

ყოველთვის არ ემორჩილება ხალხი უტოპიის სურვილს. რომ იარაღით ხელში ჩაერიოს ბრძოლაში. ყოველთვის არ არის მზად ერი, რომ გმირობა და თავგანწირვა შეძლოს.

თვით ერი დადებითი არის. მას ეჯავრება ამბოხება. პირველი იმიტომ, რომ თითქმის ყოველთვის უბედურებით სავსე ცვლილება მოსდევს შედეგად და მეორე იმიტომ, რომ თავის გამოსავალ წერტილად ყოველთვის განყენებული საგანი აქვს.

სწორედ ის გახლავთ მშვენიერი, რომ იდეალისათვის მხოლოდ და მხოლოდ იდეალისათვის სწირავენ თავს, თუკი აქვთ იმისი უნარი, რომ თავი გასწირონ. აჯანყება ენთუზიაზმი არის. ენთუზიაზმი შეიძლება აღშფოთდეს; და აქედან იარაღის ტრიალი; მაგრამ ყოველ აჯანყებას, რომელიც იარაღით ებრძვის მთავრობას, ან რაიმე წესწყობილებას, ამ უახლოესის გარდა შორეული მიზანიცა აქვს. 1932 წელს, მაგალითად, — ამას ხაზგასმით ვამბობთ, მეფე ლუი ფილიპსი არ ებრძოდნენ აჯანყების მოთავენი და მეტადრე შანვრერის ბარიკადის ჭაბუკი ენთუზიასტები, უმრავლესობა ხმამაღლა აღიარებდა და ამ მონარქიისა და რევოლუციის მომხრე მეფის სასიკეთო თვი-

სებებს. არავინ იყო, რომ სძულებოდა ლუი ფილიპე. ისინი ებრძოდნენ არა ლუი ფილიპეს, არამედ „ნებითა ღვთისათა“ სამეფო გვარის უმცროს შტოს, როგორც ებრძოდნენ და დასცეს კიდევ შარლ მეათე, წარმომადგენელი სამეფო გვარის უფროსი შტოსა. საფრანგეთში მეფობის მოსასპობად რომ იბრძოდნენ, — ეს უკვე ვთქვით, — იბრძოდნენ იმისთვის, რომ მოესპოთ დედამიწაზე ადამიანისაგან ადამიანის დამონაგება და უპირატესობისაგან უფლების შელახვა; პარიზს მეფე აღარ ეყოლებოდა და დედამიწას მტარვალები. ასე მსჯელობდნენ იმ დროის მოღვაწენი. ექვი არ არის, მეტად შორეული იყო მათი მიზანი, შეიძლება ბუნდოვანიც, მაგრამ დიადი.

ეს ასეა, თავს გასწირავს კაცი თავისი ოცნებისთვის. თავგანწირულთათვის ეს ოცნება თითქმის ყოველთვის ლანდი არის, მაგრამ ლანდს არსებითად ერთვის რწმენა ადამიანისადმი. აჯანყებულნი აპოეტურებს და ოქროთი ჰვერავს აჯანყებას. თავდავიწყებით ერთვიან ამ ტრაგიკულ მოძრაობას თავისი მიზნით აღტაცებულნი. ვინ იცის, იქნება კიდევ გაიმარჯვონ. ცოტანი არიან რიცხვით. მთელი ლაშქარი გამოდის მათ წინააღმდეგ, მაგრამ ისინი იცავენ უფლებას. ბუნებრივ კანონს, ყოველი ადამიანის თავისუფლებას, მართლმსაჯულებას, სიმართლეს და თუ საჭიროება მოითხოვს, მოკედებიან, როგორც სამასი სპარტელი, დონ კიხოტის ნაცვლად ლეონიდი უდგათ თვალწინ. წინ მიდიან; და რაკი მიდიან, უკან დახევა აღარ იციან; ერთადერთი იმედი აქვთ — შორეული გამარჯვება, დამთავრებული რეგოლუცია, თავისუფლად მავალი პროგრესი, განათლება ადამიანისა, თავისუფლება კაცობრიობისა. უარეს შემთხვევაში თერმოპილში ცვივიან თავდაღუნულნი.

ეს იარაღით აღჭურვა პროგრესის დისამყარებლად ხშირად მარცხდება, როგორც ზემოთაც ვთქვით და მიზეზიც აღვნიშნეთ ამისი. არც აგრე ადვილად აპყვება ხალხი დევგმირების აღტაცებას. ხალხს, ხალხის სიმრავლეს, მეტად მძიმეს და ამის გამო მეტად მყიდვს, ეშინიან მოულოდნელისა; იდეალის მისაღწევად ბრძოლაში კი მრავალია მოულოდნელი.

ესეც რომ არ იყოს, — ამას ნუ დავივიწყებთ, — ინტერესიც თანა აქვს ყოველთვის ადამიანს და ინტერესს არც ისე ძალიან მოსწონს იდეალი და ოცნებრივი. ხშირად მოხდება ხოლმე, კუჭი აჩუმებს გულს. დიდება და მშვენება საფრანგეთისა ის არის, რომ ჩვენი სამშობლო უფრო ნაკლებად ემორჩილება კუჭს, ვიდრე სხვა ქვეყნები; ძალიან ადვილად შემოიჭერს ხოლმე მუცელზე თოკს და ძალიან მაგრადაც. საფრანგეთია, რომ ყველაზე ადრე იღვიძებს და ყველაზე გვიან იძინებს. საფრანგეთი მიუძღვის წინ კაცობრიობას.

იგი ჰემარიტების მაძიებელია. ეს ამიტომ, რომ საფრანგეთი ხელოვანია.

იდეალი უმაღლესი წერტილი არის ლოგიკისა ისე, როგორც მშვენიერება უმაღლესი მწვერვალი არის ჰემარიტებისა.

ხალხი ხელოვანი თანმიმდევრობით არის. ვისაც მშვენიერება უყვარს, მას სინათლე სწყურია. ამიტომაც, რომ ევროპის ჩირალდანი, ესე იგი ჩირალდანი ცივილიზაციისა, ჯერ ეჭირა საბერძნეთს, რომელმაც იტალიას გადასცა, ხოლო იტალიამ საფრანგეთს უძღვნა. ღვთაებრივი ნათელმოსილი ხალხი! *Vitaī lampada tradunt!*

კარგი ის არის, რომ პოეზია რომელიმე ხალხისა ერთი ფუძეთაგანია იმის პროგრესისა. ცივილიზაციის ოდენობა გაიზომება მისი წარმოსახვის ოდენობით. ოღონდ თუ განათლების გამავრცელებელი არის ხალხი, ვაუკაცობასაც უნდა ინარჩუნებდეს. კორინთი ასეთი იყო, სიბარისი კი არა, ვანც გადაიცილება, გადაგვარდება. არც დილეთანტობა ვარგა, არც ვირტუოზობა, საჭიროა ხელოვანობა. რაც შეეხება ცივილიზაციას, არ ვარგა მისი განათიფება; საჭიროა მისი განდიდება. მხოლოდ ამ პირობით მიიწევეს კაცობრიობა იდეალისკენ.

ჩვენს თანამედროვე იდეალს ხელოვნებაში ჰყავს თავისი ტიპი და მეცნიერებაში საშუალებანი. მეცნიერების საშუალებით განხორციელდება მაღალი ოცნება პოეტებისა, საზოგადოებრივი წყობილების მშვენიერება. ედემს A+B-ს საშუალებით გადააკეთებენ. დღეს იმ წერტილამდე მიადწია ცივილიზაციამ, რომ სიზუსტე გახდა სიდიადის უსაჭიროესი შემადგენელი და მეცნიერება არა მარტო ემსახურება არტისტულ გრძნობას, არამედ ავსებს კიდევ. ოცნებამაც უნდა იტოდეს ანგარიში. ხელოვნებას, როგორც დამპყრობს, თავის საყრდენ წერტილად უნდა ჰქონდეს მეცნიერება, მოძრავი ძალა. უმთავრესია ამ ნაგებობას სიმაგრე ჰქონდეს. თანამედროვე ჩვენს შემეცნებას შეადგენს საბერძნეთის გენია, რომელსაც თავის ეტლად ინდოეთის გენია გაეხადა; ალექსანდრე მაკედონელი, ამხედრებული სპილოზე.

რაიმე დოგმატში გაქვავებულ ხალხს ან ფუფუნებით მისუსტებულს, არ შეუძლია ცივილიზაციის გაძლოლა. კერპის წინაშე მუხლის მოყრა, ან ფულის გაღმერთება აქცნობს და ჰკლავს ფეხის ძალასაც და წინსვლის წადილსაც. ფარისევლური ან მეწვერილმანური გატაცება ამცირებს ხალხის შუქოსნობას, ამდაბლებს მის ჰორიზონტს, რადგან ძირსა სწევს მის დონეს, ხელიდან აცლის ღვთი-

¹ გადასცემენ სიკოცხლის ლამპარს (ლათ.). ლუკრეციუსი

ურს და აგრეთვე ადამიანურ შეგნებას კაცობრიობის მიზნისას, რომელიც წინასწარმეტყველად ჰქმნის ზოგ ხალხს. ბაბილონს არა ჰქონდა იდეალი, კართაგენს არა ჰქონდა იდეალი. ათენს და რომს ჰქონდა იდეალი და საუკუნეთა სიბნელის განმავლობაში შეინარჩუნეს ცივილიზაციის შარავანდელი.

საფრანგეთიც იმავე თვისების მატარებელია, როგორც საბერძნეთი და იტალია. საფრანგეთი ათენელი არის მშვენიერებით, რომელი თავისი სიდიადით და გარდა ამისა, გულკეთილია, გულუხვად აფრქვევს, რაცა აქვს. საფრანგეთი უფრო სწორად არის მსხვერპლის გამღები და თავგანწირული, ვიდრე სხვა რომელიმე ხალხი. ოლონდ ხან მოიცავს მას ეს სულიერი განწყობილება, ხან მიატოვებს. დიდ განსაცდელს წარმოადგენს ეს გარემოება იმ ხალხისათვის, რომლებიც გარბიან, როდესაც საფრანგეთს მხოლოდ ნელი სიარული ნებავს, ან იმათთვის, ვინც ფრთხილად შიღის და საფრანგეთს კი გაჩერება ნებავს. საფრანგეთს ხანდახან მოერევა ხოლმე მატერიალიზმი და იმნაირი იდეები ეფარება მის ბრწყინვალე აზროვნებას, რომ მთლად მალავენ მის სიდიადეს, როგორც მისურის და სამხრეთის კაროლინის მოდიდება. რას იზამთ? ბუმბერაზი ქონდრის კაცობას თამაშობს. დიად საფრანგეთს ყინი მოუვლის ხოლმე პატარაობისა. აი განმარტება.

ამის გამო ვერაფერს ვიტყვით. ხალხსაც, როგორც ცის მნათობს, აქვს უფლება დაბნელებისა. ეს არაფერი, ოლონდ ისევ განათდეს და მნათობის დაბნელება ღამედ არ გადაიქცეს. განთიადი და მკვდრეთით აღდგომა სინონიმები არიან. ხელახლა გამოჩენა სინათლისა იგივეა, რაც განგრძობა სიცოცხლისა.

დამშვიდებით განვიხილოთ აჯანყებულთა საქციელი. ბარეკადში იქნება მოკლული, თუ უცხოეთში ჰპოვებს საფლავს განდევნილი, თავგანწირულისათვის შემთხვევაზე არის დამოკიდებული. ნამდვილი სახელი თავდადებული ერთგულისა არის უანგარობა. რა გაეწყობა? ხალხის დაუხმარებლად დარჩეს ასე მიტოვებული. განდევნილად დარჩეს ასე დასჯილი. ჩვენ მარტო ძლიერ ხალხებს მივმართავთ. მეტისმეტად ნუ დაიხვევენ უკან, როდესაც უკან იწევენ. არ ვარგა, დაიძახოს, გონებაზე მოვედიო და ძირს დაეშვას იდეალისკენ მიმავალი.

არსებობს ნივთიერება, არსებობს წუთი, არსებობს მრავალი ინტერესი, არსებობს მუცელი, მაგრამ არ ივარგებს. რომ მარტო მუცელი გავხადოთ სიბრძნედ. ჩვენი სიცოცხლის ყოველ უამს, — გვწამს და ვადიარებთ, — თავისი უფლება აქვს; მაგრამ სხვა სიცოცხლეს არსებობს, მარადიული და იმასაცა აქვს თავისი უფლება.

რას იზამთ? ძალიან ზევითაც რომ ავიდეს კაცი, მაინც შეიძლება ჩამოვარდეს. ამას ისტორიაში ვხედავთ; ვხედავთ უფრო ხშირად, ვიდრე ჩვენ გვინდა. დიდებულთა ერი, უგემოა იდეალი, მაგრამ, აგერ, წუმპეში წევს და ეს მოსწონს კიდევაც; რომ ჰკითხოხონ: — რად არის, რომ სოკრატს ივიწყებ და ფალსტაფს შესტრფიო? — გიპასუხებთ: — ეს იმიტომ, რომ სახელმწიფო მოღვაწეები მიყვარსო.

ერთი სიტყვა კიდევ, ვიდრე ბრძოლას დაეუბრუნდებით.

ეს ბრძოლა, რომელსაც ჩვენ მოგიტხოვრებთ ამ წამს, კონკრულსიური აღმაფრენა არის იდეალისკენ. პროგრესს რომ დაბრკოლება რამ აღუდგება წინ, დაავადდება და მაშინ დაემართება ხოლმე ეს ტრაგიკული სულისკვეთება. ეს ავადობა პროგრესისა, სამოქალაქო ომი ჩვენი მოთხოვნის მიმდინარეობას შეხვდა გზაზე. საშინელია ეს ბრძოლა, საბედისწერო შემთხვევა, მოქმედება და ანტრაქტი ერთ და იმავე დროს, დრამისა, რომლის მოქმედი პირი საზოგადოების მიერ განკიცხული არის და რომლის ნამდვილი სახელი „პროგრესია“.

პროგრესი!

ამას გავიძახით ყოველთვის. ეს არის მთელი ჩვენი მისწრაფება. ამ დრამის იდეას ჯერ კიდევ ბევრი განცდა მოელის და იქნებ ნება მოგვცენ, თუ სულ მთლად არა, ოღნავ მაინც ავწიოთ ფარდა, რომ დავინახოთ მისი სინათლე.

ეს წიგნი, რომელიც თვალწინ უდევს ამწამს მკითხველს, თავიდან ბოლომდე საერთოდ და ყოველგვარ წვრილმანში, რაც უნდა ხარვეზი იყოს შიგ, გამონაკლისი, ან შეცდომა, არის მისწრაფება ავისა კარგისკენ, უსამართლობისა სამართლიანობისკენ, ყალბისა ჭეშმარიტებისკენ, ღამისა დღისკენ, მადისა სინდისისკენ, ხრწნობისა სიცოცხლისკენ, მხეცობისა მოვალეობისკენ, ჯოჯოხეთისა ზეცისკენ და არარაობისა ღმერთისკენ. ამოსავალი წერტილი, საიდანაც იწყება ეს მისწრაფება, არის ნივთიერება; წერტილი, სადაც გაჩერდება ეს მისწრაფება, არის სული. გველვეშაპი დასაწყისში და ანგელოზი დასასრულში.

თ ა ვ ი ო ც ღ ა მ ა ე რ თ ი

ზ მ ი რ ე ბ ი

იერიშის ნალარა გაისმა უცბად.

იერიში ნამდვილ გრიგალს წარმოადგენდა. წინა ღამეს იმ სიბნელეში, ბარიკადს გაჩუმებული ეპარებოდა ჯარი, თითქო გველი ყოფილიყოს. ამ დილას კი მზის სინათლეზე ყოვლად შეუძლებელი

იყო მიპარვა: საბურავი ჩამოიხადა ჯარში. ზარბაზანიც კარგად მოხანდა და ჯარის სიმრავლეს. ზარბაზანმა სროლა დაიწყო. ჯარი ბარიკადს მიესია. გაცოფებას განედევნა სიფრთხილე და მოხერხება. ქვეითი ჯარის რაზმი მიბრბოდა ბარიკადისკენ, გვარდიელები მოსდევდნენ, უკან კიდევ უღვეველი ლაშქარი იდგა ამათ გასამაგრებლად და სირბილით, ფეხის ტლანქი ბრახუნით, ნაღარის ცემით, საყვირის ძახილით, ხიშტის თამაშით მიისწრაფოდა, თითქოს მართლა მტერი შემოსეოდა და განსაცდელს უქაღდა სამშობლოს. წინ მესანგრეები მოუძლოდნენ. აღარ დაერიდა ეს ჯარი ბარიკადიდან მომავალ ყუმბარას და პირდაპირ მიადგა ბარიკადის ქვაყრილ კედელს.

ძველებურ კედლისსამტკრვე რკინის ბოძივით დაჰკრა ამ ბარიკადს, მაგრამ ისიც მაგრად დაუხვდა.

აჯანყებულებიც შეუწყვეტილვ ისროდნენ თოფს. ბარიკადზე ჯარი ძვრებოდა, მაგრამ ცეცხლისმფრქვეველი ფაფარი გამხდარიყო. იმდენად მძლავრად დაეტაკა ჯარი, რომ ერთ წამს ზედ ბარიკადზე გაჩნდნენ ჯარისკაცები, მაგრამ კისერი მოიქნია ლომმა და ქაღვებივით ძირს ჩაყარა თავისი მტრები, კლდე იყო ზღვიდან ამოვარდნილი და რომ გადაუვლიდა ზვირთი, ერთ წამს დამალავდა წყალქვეშ, მაგრამ ისიც მაშინვე ამოიწვედა და ისევ მედიდურად. იდგა ამართული, პირქუში და საშიშარი.

უკან დაიხია ჯარმა და იძულებული იყო იქვე შეჯგუფებულიყო, ქუჩაში, დაუფარავად. ბარიკადი ესროდა და ჯარმაც საშინელი სროლა აუტეხა. ვინ იქნება, რომ არ ენახოს ხელოვნური გაჩაღება ქალაქისა? უთუოდ ძნასავით შეკრული ელვა ეგონება, თაიგულს რომ ეძახიან. ეს მეხივით მცემი ელვის თაიგული წარმოიდგინოს მკითხველმა, ოღონდ ზეცისკენ მიმავალი კი არა, მიწისპირ თარაზულად ნასროლი ურჩის დასამორჩილებლად.

ერთი და იგივე ვადაწყვეტილება მიეღო ორივე მხარეს, თითქმის ბარბაროსულად გამხდარიყო ვაჟაკობა. იგი რთულდებოდა ერთგვარი გმირული მძვინვარებით, რომელიც თავგანწირვით იწყებოდა და იმითვე უნდა გათავებულიყო. ჯარს გათავება ნებავდა, ბარიკადს — ბრძოლა, ყმაწვილი კაცი, სისხლით და ჯანმრთელობით სავსე, რომ თანახმაა მოკვდეს, — მძვინვარებად გარდაიქმნება მისი ძალა. დიდებული მძვინვარებით იბრძოდა ამ შეტევის ყოველი მონაწილე. ქუჩა მკვდრებით იყო მოფენილი.

ბარიკადის ერთ ნაპირს ანეოლრასი იდგა, მეორე ნაპირს მარიაუსი. ანეოლრასს თვალწინ ედგა ბარიკადის ყოველი წვრილმანი. ცდილობდა ამოჰფარებოდა რასმე, დიდხანს გაეძლო როგორც, იმას, ისე ბარიკადს. სამი ჯარისკაცი მოკლა თოფით და ისე ესროლა, რომ

ვერც კი დაინახეს. ვინ იყო მსროლელი. მარიუსი კი არაფერს ეფარებოდა, ჯარის თოფების მიზნად გამხდარიყო; ბარიკადის ქვაყრილის ზევით იდგა და კარგად უჩანდა თავი და გული. არავინ იქნება იმისთანა უხვად მფლანგავი; როგორც კრიჟანგი, აღვირს რომ მოიხსნის. ამგვარადვე საშინელია ბრძოლაში ოცნების კაცი. ამგვარი იყო მარიუსი. ისე იბრძოდა თითქოს სიზმარში არისო. იტყვიot; აჩრდილი არის თოფს ისერისო.

ვაზნების მარაგი ელეოდათ ბარიკადელებს, მაგრამ სარკახმისა კი არა. ცალი ფეხით საფლავში მდგარნი, ხარხარებდნენ.

თავშიშველი იყო კურფეირაკი.

— რა უყავ შენი ქული? — ჰკიოხა ბოსუმე.

გაეცინა კურფეირაკს:

— დაბოლოს ქული მაინც მომანდევინა ზარბაზნების ტყვიამ.

თან კიდევ ადამიანის ლაჩრობასა სჩიოდნენ:

— ვინ წარმოიდგენდა, — იძახდა სიმწრით ფეილი, — რომ ის... (და ცნობილ გვარებს ასახელებდა, სახელოვან გვარებს. ზოგს წინანდელი ლაშქრის მოხელეს). ვინ წარმოიდგენდა, რომ იმოდენ დაპირების შემდეგ, ფიცის შემდეგ, პატიოსან სიტყვით აღთქმულ დახმარების შემდეგ, ისე გვიმტყუნებდნენ და გვიღალატებდნენ? მერე ვინ არიან ეს ჩვენი მოღალატენი? ვინა და ჩვენი უფროსები და ჩვენი გენერლები.

კონბფერმა დარბაისლური ღიმილით მხოლოდ ეს უპასუხა:

— ისევე შორს უტყვერს ზოგი კეთილშობილების წესებს, როგორც შორეულ ზეციურ მნათობს.

ისე იყო ყუმბართ მოფენილი ბარიკადის ეზო, თითქოს თოვლი მოსულიყო.

ჯარი რიცხვით იყო ძლიერი, აჯანყებულები თავისი ადგილმდებარეობით, კედლის მადლობზე იდგნენ, კედელს ამოფარებულნი და ზემოდან ესროდნენ იქვე კედელთან მკვდრებში და დაჭრილებში შეჯგუფებულ ჯარს. კარგად იყო აშენებული ბარიკადი და იმ სიმაგრეს წარმოადგენდა, რომელშიაც ერთი მუჟა მაგარი ბიჭი ებრძვის და არ ნებდება მთელ ლეგიონს. მაგრამ უბედურება ის იყო, რომ ჯარს ერთის მაგივრად ასი ემატებოდა, ნელ-ნელა უფრო აწვებოდა ბარიკადს და ჭახრავს უჭერდა.

ალარ ისვენებდა ჯარი.

მაშინ ატყდა ამ ქვაფენილამილილ ქუჩაში, ამ შანვრერის ქუჩაზე ის საშინელი ბრძოლა, რომელიც ღირსია მოხსენებულ იქნეს ტროის ბრძოლასთან ერთად. ბუმბერაზებად გადაიქცნენ ეს კაცები, დაქანცულები. მთელი დღელამის მშვიერნი, უძილონი, რომელთ რამდე-

ნიმე სროლა დარჩენოდათ თოფისა და ჯიბეებს ისინჯავდნენ, — იქნება ვაზნა დაგვრჩენოდეს სადმეო; თითქმის ყველანი დაჭრილები იყვნენ. თავი ან ხელი შეხვეული ჰქონდათ ჭუჭყიანი დასისხლიანებული ჩვრებით; დახვრეტილი ჰქონდათ ტანისამოსი და იქიდან სისხლი სდიოდათ; ძველი, უვარგისი თოფი ჰქონდათ, ჩლუნგი ხმალი და მიუხედავად ამისა, გმირულად იბრძოდნენ ყველანი. ათჯერ დაეტაკა იმოდენა ჯარი ბარიკადს, ქვაყრილზე აძვრნენ ჯარისკაცები და მაინც შიგ ვერ შევიდნენ.

ამ ბრძოლის ზუსტად დასახატავად კარგი იქნება წარმოვიდგინოთ დიდ, გამოუვალ ხანძარში ჩარჩენილი ჯგუფი გმირ-ვაჟაკებისა. აქაც ისე იყო; ავარვარებულ საკირეში ჩარჩენილიყვნენ და მედგრად იბრძოდნენ, ცეცხლით სუნთქავდნენ; გააფთრებული სახის გამომეტყველება ჰქონდა ყველას; გარეგნობაც აღარ შერჩენოდათ ადამიანური. ალში ტრიალებდნენ გაცოფებულნი და საზარელი სანახავი იყო ამ ცეცხლში და მზით გაშუქებულ თოფისწამლის კვამლში ამ განწირულთა მედგარი ბრძოლა. ჩვენ ვერ შევძლებთ ამ საშინელი ომის და კაცთახოცვის სცენის თანმიმდევრობით დახატვას. მარტო ეპოპეასა აქვს უფლება თორმეტი ათასი ლექსით გამოსახოს ერთი რამ ბრძოლა.

იტყოდით ბრაჰმანიზმის ჯოჯოხეთითაო ეს ბარიკადი, ჩვიდმეტ უფსკრულთაგან ყველაზე საშინელი, რომელსაც „ხმალთა ტყეს“ უწოდებს ვედა.

ბოლოს ხელჩართული ბრძოლა ატყდა, მუშტითა სცემდნენ ერთმანეთს, ფეხით, დამბაჩის და თოფის კონდახით: ახლოდან სცემდნენ ერთმანეთს, შორიდან, ყოველმხრიდან, სახლის ბანიდან, დუქნის ფანჯრებიდან, სარდაფის სარკმლიდან, სადაც ჩამძვრალიყო რამდენიმე ბარიკადელი. აჯანყებულები თითო კაცი იყო სამოცის წინააღმდეგ. საზარელი სანახავი იყო „კორინთის“ შენობის ზედაპირი, უკვე ნახევრად დანგრეული; ფანჯრები ჩანგრეული ჰქონდა ფინდიხით, აღარც შუშა შერჩენოდა, აღარც ჩარჩო და ორმოებადღა მოჩანდნენ კედელში.

მოკლული იყო ბოსუე; მოკლული იყო ფელი, მოკლული იყო კურფერიაკი; მოკლული იყო ყოლი; კონბფერს სამჯერ ჩასცა ჯარისკაცმა გულში ხიშტი სწორედ იმ დროს, როდესაც დაჭრილ ჯარისკაცს შველოდა, რომ ამდგარიყო, და ისე უცბად გამოეთხოვა წუთისოფელს, რომ მხოლოდ ზეცის შეხედვა მოასწრო.

მარიუსი ისევ იბრძოდა; მრავალი ჰკრილობა მიეღო, მეტადრე თავში, და მთლად სისხლით იყო მოსვრილი, თითქოს წითელი საბურავი მოუხვევია თავზედაო.

მართო ანეოლრასი იყო ჯერ უვნებელი. იარაღი რომ შემოაკლ-
დებოდა, ხელს გაიშვერდა მარჯვნივ ან მარცხნივ და ამხანაგები
უდებდნენ ხელში თოფს ან დამბაჩას. ოთხი ხმალისა ერთი ნატეხილა
შერჩენოდა, ერთით მეტი, ვიდრე ფრანსუა პირველს მარინიანოში.

ჰომეროსი ამბობს, — „დიომედი ახრჩობს აქსილეს, ტევფრა-
სის შვილს, რომელიც ბედნიერ არისბეში ცხოვრობდა; ევრია-
ლე, მექისტეს შვილი, ჰკლავს დრეხოსს, ოფელტიოსს, ესეპს და
პედასთს, რომელიც აბარბარეს ეყოლა უმწიკვლო ბუკოლიონისა-
გან; ოდისევსმა დასცა იპიდიტ პერკოსელი, ანტილოქემ აბლერი.
პოლიპეტემ — ასტიალე, პოლიდამსმა — კოლენეელი ოტოსი, ტევ-
კერმა — არეთაონი. მეგანთიოსი კვდება ევრიპილეს შუბით განგმი-
რული; აგამემნონი, მეფე გმირებისა ამარცხებს ელატოსს, დაბადე-
ბულს იმ ციცაბოვან ქალაქში, რომელსაც ამშვენებს ტკბილხმოვანი
მდინარე საფნოსი“.

ჩვენს ძველებურ გმირულ პოემებში რაინდი ესპლანდიანი რკი-
ნის ორთითით დაეტაკა ბუმბერაზ მარკიზ სვანტიბორს, რომელიც
თავს იცავს მიწიდან ამოგლეჯილი კოშკებით. ჩვენი ძველებური:
კედლებზე დარჩენილი მხატვრობა ბრეტანის და ბურბონის დუქებს
გვისახავს შეიარაღებულს თავიანთ ღერბებით; ცხენზე სხედან
ორივე, შუბნაჯახით, რკინის ნიღაბით, რკინის ფეხსაცმელით, რკინის
თათმანით, ერთის ცხენი მოსილია ყარყუმით და მეორესი ცისფერი
ქსოვილით; ბრეტონელს ლომი აქვს თავისი გვირგვინის ორ რქის
შუა ჩაჭედილი; ბურბონს ერთი უშველებელი შროშანი ახატია მუ-
ზარადზე, მაგრამ ადამიანის დიდება არ საჭიროებს დუქის ზუჩს,
რომელსაც არ იშორებდა ივონი, არც ესპლანდიანივით ხელის მტე-
ვანზე დახატულ ცეცხლის ალს, ან კიდევ იმით მოხვეჭილ დიდებას,
რომ პოლიდამის მამის, ფილესივით ეთერიდან წამოედოს საგანგე-
ბო, ხალხთა მეფის ევფეტის მიერ მიძღვნილი იარაღი. დიდებისთვის
სრულიად საკმარისია, რომ კაცმა თავი გასწიროს რაიმე იდეისთვის,
რაიმე მრწამსისთვის. აი უბრალო გულუბრყვილო ჯარისკაცი, გუ-
შინ ბორელი ან ლიმუზელი გლეხი თავის მოკლე ხმლით ლუქსემ-
ბურგის ბაღში რომ დაწიალებს ბავშვების მეთვალყურე გოგოების
ახლოს; ან ეს ფერმკრთალი ყმაწვილი სტუდენტი, თავდადუნული
რომ დასცქერის წიგნს, წაიყვანეთ ორივე, ჩაპბერეთ სული მოვალე-
ობისა, დააყენეთ ერთმანეთის პირდაპირ ბუშერას მეზობირში, ან
პლანშმიბრეის ჩიხში ისე, რომ ერთი იბრძოდეს თავის დროშისთვის
და მეორე თავის იდეალისთვის, ოღონდ წარმოიდგინონ ორივემ,
რომ სამშობლოსთვის იბრძვიან, და სამკვდრო-სასიცოცხლო ბრძო-
ლა ატყდება, ნახავთ, რომ უბრალო ჯარისკაცის და ყმაწვილი კაცის

ჩრდილი იმ მოედანზე, სადაც კაცობრიობა იბრძვის, იმ სიდიდისა
იქნება, როგორც იყო ვეფხვებით სავსე ლაციის მეფის მეგარიონის
ჩრდილი, რომელიც თავის ხელით აღრჩობდა ღმერთების თანასწორ
უშველებელ აიაქსს.

თ ა ვ ი ო ც ლ ა მ ე ო რ ა

ფ ე ხ ლ ა ფ ე ხ

ერთ მხარეს ანჟოლრასი იდგა, მეორეს მარიუსი: ბარიკადის შუა
კურფიერაკი, უფროსობდა ყოლი, ბოსუე, ფეილი და კონბფერი.
ესენი რომ დაიხოცნენ, აქ ცუდი მდგომარეობა შეიქმნა. ზარბაზანს
ბარიკადი ვერ შეერღვია, რომ შიგ შევარდნილიყო ჯარი, მაგრამ
კარგად დაეზიანებინა შუა ნაწილი ქვაყრილისა; ძირს დაიწია აქ
კედელმა, ქვაყრილი ზოგი გარეთ გადავარდა, ზოგი თვით ბარიკა-
დის ეზოში და ისე აგროვდა ორივე მხარეს, რომ კიბესავით მიეკრა
კედელს.

უკვე გზა გაეხსნა ჯარს, რომელმაც ისარგებლა კიდეც ამით,
მთელი თავისი ძალით დაეტაკა ბარიკადს და შიგ შევარდა. ფაფარ-
აყრილი ამართული ხიშტებით მორბოდა ჯარი, ავარდა ბარიკადზე.
თოფის წამლის კომლში ჩაიმაღა წინა ნაწილი. ახლა კი წასული იყო
აჯანყებულების საქმე. ბარიკადის შუა ნაწილის არეული მცველი
ჯგუფი უკან დაიწია.

და მაშინ აღიგზნა ზოგში სიცოცხლის მძლავრი სიყვარული. ხიშ-
ტების მეტს ველარასა ხედავდნენ, მაგრამ ცდილობდნენ სიკვდილის
აცდენას. ეს არის ის წუთი ადამიანის სიცოცხლისა, როდესაც თავ-
დაცვის ალღო იმარჯვებს და მხეცი იღვიძებს ადამიანში. ბარიკადის
უკანა მხარეს მაღალ, შვიდსართულიან სახლს მისცვივდნენ; თუ
უშველიდა რამე, ეს სახლი უშველიდა; მაგრამ ეს სახლიც გაემაგ-
რებინათ მცხოვრებთ და ღია ფანჯარა არსად იყო ზემოდან ქუჩის
პირამდე. ამ სახლის კარი რომ გაეღოთ სულ ერთი წამით, შიგ შე-
ვარდებოდნენ აჯანყებულები. სახლის ეზოთი მეორე ქუჩაში გავი-
დოდნენ და იქნებ გადარჩენილიყვნენ როგორმე. აკაკუნებდნენ კა-
რებს მუშტით, ფეხით, კონდახით, იძახდნენ, ყვიროდნენ. ვილაცას
ევედრებოდნენ, ხელებს იმტვრევდნენ, კარი არავინ გაუღო. მეოთხე
სართულის სარკმლიდან მათ დასჩერებოდა მკედარი თავი.

კიდეც კარგი, რომ დაეხმარნენ შეშინებულთ ანჟოლრასი, მარი-
უსი და იმასთან ერთად შვიდი-რვა კაცი. ანჟოლრასმა მრისხანედ

შესძახა ჯარისკაცებს — არ მოხვიდეთ! — ერთმა ოფიცერმა არ დაი-
ჯერა ეს გაფრთხილება და იქვე დაეცა ანჟოლრასის ტყვიით განგმი-
რული. ბარიკადის პატარა ეზოში იდგა ანჟოლრასი „კორინთის“
კედელზე მიყრდნობილი. ერთ ხელში ხმალი ეჭირა, მეორეში თოფი.
დუქნის კარი გაეღო, ხელით ეჭირა და ცდილობდა შიგ არ შეეშვა
ჯარისკაცები.

— აქეთ წამოდით! — დაუყვირა ამხანაგებს, — კარი ღია არის!
წინ დაუდგა ჯარს, თვითონ ებრძოდა, ვინც წინ წაიწვედა და მოა-
ხერხა, თავისი ამხანაგები ყველანი შეიყვანა დუქანში. თვითონაც
შეჰყვა მათ. შეჰყვა და ახლა კარს მიაწვა ჯარი. საშინელება დატრი-
აღდა ამ კართან. ჯარისკაცები „კორინთში“ შესვლას ცდილობდნენ,
აჯანყებულები კარის დაკეტვას. ბოლოს, როგორც იყო, მოკეტეს
კარი და ისე მძლავრად მოაჯახუნეს, რომ ერთ ჯარისკაცს, რომელიც
ჩარჩოს დასჭიდებოდა, ხუთივე თითი ჩასჭრა. ეს თითები იქვე დარჩა
ჩამოკიდებულნი. მარიუსი გარეთ დარჩა, თოფის ტყვიამ ლავიწი ჩაუშ-
ტვრია. დაბარბაცდა, გრძნობდა გული მისდიოდა და ფეხზე ველარ
იდგა. თვალი დახუჭა და იგრძნო, რომ ვიღაცამ სტაცა ხელი, მაგრამ
გული უწუხდებოდა და ისლა მოასწრო, რომ კოხეტი მოიგონა და
თან ფიქრმა გაუელვა — დამატყვევეს და დამხვრეტენო.

ანჟოლრასმა მარიუსი რომ ვერ დაინახა დუქანში შევარდნილ
ამხანაგებში, სწორედ იგივე გაიფიქრა იმის შესახებ, მაგრამ იმ წუთს
საკუთარი სიკვდილის მეტი არა აწუხებს რა აღამიანს, ანჟოლრასმა
მაგრა ჩაქეტა დუქნის კარი და რკინის ურდულით გაამაგრა; ამ
დროს გარედან თოფის კონდახსა სცემდნენ ჯარისკაცები და ცულის
ყუას მესანგრეები. იმ კართან მოგროვილიყო მთელი ჯარი, ახლა
„კორინთის“ დუქანი ჰქონდა ჯარს ასაღები.

ჯარიც ძალიან გაბრაზებული იყო, ამასაც ნუ დავივიწყებთ.

ჯერ არტილერიის ათისთავი მოუკლეს, მერე — ეს იყო უფრო
აღმაშფოთებელი, — რამდენიმე საათის წინ ბარიკადის აღებამდე,
ხმა გავრცელდა ჯარში, რომ აჯანყებულები ასახიჩრებენ მკვდრებს
და დუქანში ერთი ჯარისკაცი გდია თავმოჭრილი. ამგვარი შემძრ-
წუნებელი ჭორი ყოველთვის თან სდევს მოქალაქეობრივ ომს და
სწორედ ამ ჭორის და ცილისწამების ბრალი იყო, რომ ტრანსნონე-
ნის ქუჩის ბარიკადი დამარცხდა.

დუქნის კარი რომ კარგად გაამაგრეს, ამხანაგებს მიმართა ან-
ჟოლრასმა:

— ვეცადოთ ძვირად დაუჯდეთ ჩვენი სიკვდილი!

მერე იმ მაგიდასთან მივიდა, რომელზედაც მახეფი და გავროში
ესვენა. შავი შალის ქვეშ ჩანდა ორი ცხედარი, ერთი დიდი, მეორე

პატარა და ორი პირისახე ოდნავ იხაზებოდა შავი სუდარის ქვეშ. ერთი ხელი ძირს ჰქონდა ჩამოშვებული მამფეს.

დაიღუნა ანჟოლრასი და ემთხვია ამ ხელს ისევე მოწიწებით, როგორც წინადლით მის შუბლს.

ეს იყო და ეს, ეს ორი კოცნა. ანჟოლრასს თავის დღეში არავალთუვის ეკოცნა.

მოკლედ მოგვკრათ. ბარიკადმა იბრძოლა, როგორც თებეს კარმა; „კორინთის“ დუქანმა იბრძოლა, როგორც სარაგოსას ხალხმა. საზარელი იყო აჯანყებულების მდგომარეობა. არავითარი შებრალება. არავითარი შუამავალი და მოლაპარაკება. — სიკვდილი გვინდა, მაგრამ კიდევაც უნდა დავხოცოთ. — სუშე რომ იტყვის, — დაგვენბდითო, — პალაფოქსი უპასუხებს: — ზარბაზნით ბრძოლის შემდეგ დანითაც კარგად ვიბრძვითო. — უშლუს დუქნის აღებას იმავე ძალით შეუდგა ჯარი, როგორც ბარიკადისას და აჯანყებულებმაც არა დააკლეს რა, არც ფანჯრებიდან და ბანიდან ჩმოტყორცნილი ქვით, რომლითაც დიდ ზიანს აყენებდნენ ჯარს და დიდადაც აბრაზებდნენ, არც სარდაფიდან და ბანიდან თოფით გამოსროლილი ტყვიით. ცოფიანივით დაეტაკა ჯარი და არანაკლებ გაცოფებული იყო ბარიკადი. კარი რომ შეამტვრიეს და დუქანში შეცვივდნენ, ცარიელი დახვდათ დარბაზი. ერთიც არ იყო იქ მებრძოლი. ზევით ასულიყვნენ, მეორე სართულში ასასვლელი კიბე გაეჩხხათ ცულით, რომ ასვლა შეუძლებელი გამხდარიყო. რამდენიმე კაცი იყო დაჭრილი, სულთმობრძავი. ვინც კი დაჭრილი არ იყო და ბრძოლა შეეძლო, მეორე სართულში ავარდნილიყო და კიბისთვის გაჭრილ იატაკის პირას მოგროვილიყვნენ. ჯარი რომ შევარდა ქვემო დარბაზში, ფეხებში დაყრილი ქვა მოედო და ზემოდან თოფის ტყვია. უკანასკნელი იყო ეს სროლა, ტყვია-წამალი აღარა ჰქონდათ ბარიკადელებს. რაკი აღარა ჰქონდათ რა თოფის სასროლად, ახლა ანჟოლრასის მიერ შენახული ბოთლები აიღეს ხელში და იმასა სცემდნენ თავში, ვინც კი ზევით აძრომას მოახერხებდა. ბოთლებში აზოტის მჟავა იყო. ბოთლით იბრძოდნენ და კარგა ხანსაც შეაჩერეს ჯარი ქვემო დარბაზში. გვინდა დანამდვილებით ავწუშოთ ეს საზარელი სისხლის ღვრა და ისე ვხატავთ ყველაფერს, როგორც იყო. ასეა, ყველაფრით იბრძვის, ყველაფრის გამოყენებას ცდილობს იმედმიხდილი. ბერძნულმა ცეცხლმა, წყალშიც რომ არ ქრება, არ შეარცხვინა არქიმედი. მდულარე ფისმა არ შეარცხვინა ბაიარდი. სიკვდილ-სიცოცხლის ბრძოლაში ყველაფერს გამოიყენებს კაცი, რასაც კი მისწვდება. ზემოდან ესროდნენ. ჯარს, ქვემოდან ჯარი ისროდა, მაგრამ ერთი ესროდა მრავალს და მრავალი სჯობნიდა. დან-

გრეულ კიბის თავზე მკვდრები ეყარა, ბოლოშიც გრგვინავდა „კორინთი“, კვამლის ბუღით იყო გაქედნილი და ისე აბნელებდა იქაურობას, როგორც უმთვარო ღამე. სიტყვა აკლდება კაცს, რომ შესაფერად ასახოს ამ ჯოჯოხეთის საშინელება. ადამიანი კი ღღარ იყო ამ ბრძოლაში, არამედ დევგმირები იყვნენ ბუმბერაზების წინააღმდეგ მებრძოლნი; ეს ბრძოლა მილტონისა და დანტეს მიერ აღწერის ღირსი უფრო იყო, ვიდრე ჰომეროსისა. დემონი დასტაკებოდა აჩრდილს და ისიც იბრძოდა თავის დასაცავად.

. ეს იყო გმირობა, მაგრამ შესაზარი:

თ ა ვ ი ო ც ღ ა მ ი ს ა მ ი

მზიარი ორნსტი და მთვრალი პილადი

ბოლოს კედლებზე აძვრნენ ჯარისკაცები, ჰერს დაეკიდნენ, რაღაც ააყუდეს, დაპობილ კიბის ბოძები გამოიყენეს, დახოცეს და გაფანტეს, თუკი იყო ვინმე მებრძოლი, და ოცამდე კაცი, ჯარისკაცები, მესანგრეები, გვარდიელები ავარდა ზემო სართულის დარბაზში. ერთი არ იყო იმათში, რომ დაჭრილი არ ყოფილიყო, მეტადრე თავ-პირში, სისხლი სდიოდა ყველას და მით გაშმაგებული, გამხეცებული იყვნენ ყველანი. აცვიდნენ და ერთის მეტი ფეხზე მდგომი ვერავინ ნახეს. ანჟოლრასი დახვდათ, აღარც ტყვია-წამალი ჰქონდა, აღარც ხმალი, ხელში ცარიელი ლულა ეჭირა თოფისა, რომლის კონდახით თავში სცემდა ზევით ამძრომ ჯარისკაცებს. ბილიარდის უკან იდგა, დარბაზის კუნჭულში, მედიდური თვალებით, ამაყი გამომეტყველებით, თოფის ლულით და იმდენად საშიში იყო, რომ ვერავინ უბედავდა მიახლოებას.

ვილაციის ყვირილი გაისმა:

— ეგ არის უფროსი! მაგან მოჰკლა არტილერისტი. რაკი მანდ არის, კარგად არის და მანდვე ბრძანდებოდეს. მანდვე დავხვრიტოთ!

— დამხვრიტეთ! — მიუგო ანჟოლრასმა.

თოფის ლულა გადაავდო, გულხელი დაიკრიფა და გული მიუშვირა.

ვაჟკაცურ სიკვდილს ყოველთვის პატივისცემით ეკიდება ადამიანი.

ასე გულხელდაკრეფილი, ამაყად გამოჰიმული რომ დაინახეს, უცბად შეწყდა გამაყრუებელი ბრძოლის გრგვინვა, მიყუჩდა და სამარისებური დუმილი დადგა დარბაზში. ისე მიჩუმდა ყველაფერი, თითქოს უიარაღო, უშიშარი მედიდურება დააწვა და ჩააქრო ის

ლრინანცელი. თავის დამშვიდებული სახით და ბრწყინვალე თვალით დაიმორჩილა ამ ყმაწვილმა კაცმა, მშვენიერმა, მომხიბლავმა, სიკვდილის წინ გულმაგარმა, იმოდენი ჯარი აიძულა პატივისცემით მოჰქცეოდნენ თავიანთ მსხვერპლს. ანეოლრასის სილამაზეს ამ წამს მეტად ამშვენებდა ვაჟკაცობა. შუქოსანად იდგა თავის მკვლელთა წინ. ოცდაოთხი საათი იყო ბრძოლაში, მაგრამ არც დაღლა ეტყობოდა, არც უძილობა, არც შიმშილი და მაინც მაისის ვარდივით მშვენიერი იდგა სიკვდილის წინ. ალბათ იმის შესახებ იყო ერთი მოწმის მიერ თქმული სამხედრო სასამართლოში გამოძიების დროს, — ერთი ყმაწვილი კაცი იყო აჯანყებულებში, რომელსაც ჩემი ყურით გავიგონე, აპოლონს უწოდებდნენო. — ერთმა გვარდიელმა თოფი დაუმიზნა ანეოლრასს და ვეღარ ესროლა: — ასე მგონია ყვავილს ვხვრეტო.

ანეოლრასის პირდაპირ გამწკრივდა თორმეტი ჯარისკაცი და სრული დუმილით მოამზადეს სასროლად თოფები.

მერე ბრძანება გასცა ათისთავმა:

— დაუმიზნეთ!

ერთი ოფიცერი ჩაერია:

— მოითმინეთ!

და ანეოლრასს მიმართა:

— გნებავთ, თვალებს აგიხვევთ?

— არა.

— მართლა თქვენ მოჰკალით ზარბაზანზე ის ათისთავი?

— ღიახ.

ამ ბაასის დროს გამოვიდა გრანტერი.

მკითხველს. ეხსომება, გუშინ ძალიან გადაჰკრა გრანტერმა და მერე ტკბილად ჩაეძინა ერთ სკამზე, ხელით მაგიდაზე დაყრდნობილს და ისე ეძინა, რომ ბრძოლისა ვერა გაიგო რა.

გრანტერი ახორციელებდა ძველ ანდაზას, — მთვრალია და მკვდარიაო. — საზიზღარი რამ არის აბსინტ-ლუდ-ალკოჰოლი. სალათას ძილი მოჰგვარა კაცს. მეტად პატარა იყო ეს მაგიდა, რომელზედაც თავი დაედო მძინარეს, არაფრად გამოადგებოდით აჯანყებულებს და გარეთ არ გაეტანათ. როგორც ჩაეძინა, ისევე დარჩა იმავე მდგომარეობაში, მკერდი მაგიდაზე დაყრდნო, ხელი თავქვეშ ამოედო, სუფრაზე მის გარშემო ცარიელი ჭიქები ეწყო, სასმისები და ბოთლები. ის ძილი მორეოდა ნასევამს, რომელიც დათვს ერევა ზამთარში, ან სისხლით გაბერილ წურბელას. ვერაფერმა მიაღწია იმის ყურთასმენამდე და შეგნებამდე: ვერც თოფის სროლამ. ვერც ყუმბარამ და ფინდისმა, რომელიც ხანდახან იმ დარბაზსაც ეწვეოდა,

სადაც მთვრალს ეძინა, ვერც იერიშით მიმავალ ჯარის ღრიანცელმა. ზარბაზნის ღრიალს ხვრინვით უპასუხებდა, იჯდა და ეძინა, თითქოს თავისდათავად გამოღვიძება ეზარება და ელის — ტყვია გამაღვიძებსო. — რამდენიმე მკვდარი მოგროვილიყო იმის სკამთან და ერთი შეხედვით ის, მძინარი არაფრით განირჩეოდა საუკუნოდ მიძინებულთაგან.

ხმაური ვერ გამოაღვიძებს მთვრალს, და ღუმილი კი ძალიან ადვილად. ესეც ერთგვარი უცნაური შედეგია სიმთვრალისა და არაერთხელ არის აღნიშნული. ინგრეოდა ყველაფერი გრანტერის ირგვლივ და ილეოდა ამ მძინარის შემგრძნობლობა, თითქო აკვანს ურწევს ეს ნგრევავო. უცბად რომ მიყუჩდა ყველა, ალბათ ეს ღუმილი იუცხოვან იმისმა ღრმა ძილმა. დიდი სისწრაფით მიმავალი ეტლი რომ გაჩერდება უცბად, მაშინვე გამოიღვიძებენ მიღუღული მგზავრები. ასევე უცბად გამოეღვიძა გრანტერს, წამოვარდა, თვალები მოიფშენიჭა, გადახედა იქაურობას, გულიანად დაამტენარა და ყოველივე შეიგნო. მთვრალის გამოფხიზლება ფარდის დახვევასა ჰგავს. დაიხა ფარდა და უცბად გამოჩნდა, რასაც კი ჰფარავდა ერთად ყველაფერი, ერთი შეხედვით. მთელი დღე-ღამე რომ ეძინოს მთვრალს და არ იცოდეს, რა მოხდა ამ ღროის განმავლობაში, როგორც კი გაახელს თვალს, მაშინვე მიხვდება მისგან დაუნახავს და გაუგონარს. სიმთვრალე რომ გაუვლის, მაშინვე გაუქარდება მძიმე ბურუსივით მოკიდებული თვალის და გონების მახნელებელი ალი და ადგილს უთმობს სინათლეს და გონებრივ მხედველობას.

ისიც ბილიარდის უკან იჯდა მძინარე, მაგრამ ჯარი რომ ავარდა დარბაზში, ანჟოლრასს შესცქეროდნენ ყველანი და ის ვერც კი შენიშნეს. ის იყო უნდა გაემეორებინა ათისთავს ბრძანება — დაუმზინეთო, რომ გაისმა ყვირილით წარმოთქმული.

— რესპუბლიკას გაუმარჯოს. მეც მასთანა ვარ!

წამომდგარიყო გრანტერი.

ბრძოლის ბრწყინვალეობა გამოსჭვიოდა თვალთაგან, იმ ბრძოლისა, რომელსაც თვითონ დააკლდა და რომელშიაც ვერ მიიღო მონაწილეობა. მთლად გარდაქმნილსა ჰგავდა ლოთი.

ერთხელ კიდევ დაიძახა:

— რესპუბლიკას გაუმარჯოს!

მტკიცე ნაბიჯით მივიდა ანჟოლრასთან, გვერდზე მიუდგა და დაიძახა:

— ერთად დაგვხვრიტეთ ორივე!

მერე ანჟოლრასს შეხედა და ტკბილად ჰკითხა:

— ნებას მომცემ?

ანჟოლრასმა გაიღიმა და ხელი ჩამოართვა.

ჯერ ისევ იღიმებოდა, რომ გავარდა თორმეტი თოფი.

რვა ტყვია მოხვდა ანჟოლრასს და ისე მიეყუდა კედელს, თითქოს ტყვიამ ზედ მიაქვდაო. თავი დალუნა მხოლოდ. გრანტერი მის ფერხთით გაიშხლართა.

რამდენიმე წუთის შემდეგ დანარჩენებიც იპოვეს ჯარისკაცებმა, ზოგი ბანზე, ზოგი სარდაფში, და ახლა აქ ატყდა სროლა. ფანჯრებიდან ქუჩაში ისროდნენ მკვდრებს, ზოგჯერ მკვდრად მიღებულ დაჭრილებსაც. ორი კაცი ცდილობდა ბარიკადიდან ომნიბუსის წამოყენებას და იქვე დარჩა ორივე, ბანიდან ჩამოსროლილ თოფის ტყვიით. მკვდრები ეყარა ყველგან, დაჭრილები, ერთი ჯარისკაცი და ერთი ბარიკადელი დატურებულიყვნენ ბანის ფერდობზე და მაინც ხელს არ უშვებდნენ ერთმანეთს. ასეთივე ბრძოლა იყო სარდაფშიც. ყვირილი იყო ყველგან, სროლა და მერე დუმილი. ბარიკადი აიღო ჯარმა.

ჯარისკაცები მეზობელ სახლებში შეცვივდნენ, რომ იქ აღმოეჩინათ გაქცეული აჯანყებულები.

თ ა ვ ი ო ც ლ ა მ ი თ ხ ა

ტ ლ ვ ე ჯ მ ნ ი ლ ი

სინამდვილეში მარიუსი ტყვედ გამხდარიყო, ოღონდ ჟან ვალჟანის ტყვედ.

როდესაც ბარბაცებდა დაჭრილი, წაქცევას ლამობდა, გული უწუხდებოდა და გონებას ჰკარგავდა, ხელი მიაშველა ვილაც კაცმა, ეს ჟან ვალჟანი იყო.

ბრძოლაში იყო ჟან ვალჟანი, არ იმალებოდა, მაგრამ მონაწილეობას კი არ იღებდა. ის რომ არ ყოფილიყო, არავის მოაგონდებოდა იმ სამკვდრო-სასიცოცხლო ბრძოლის დროს, დაჭრილების დახმარება. რაც უნდა გაშმაგებული ყოფილიყო სროლა, ის სულ დადიოდა, მკვდრებს სინჯავდა, და როგორც კი შეხვდებოდა, ასწევდა დაჭრილს, შეიყვანდა დაბალ დარბაზში და კრილობას შეუხვევდა. გაათავებდა და ისევ გარეთ გარბოდა, ისევ დაჭრილებს ეძებდა, ან ბარიკადის ქვაყრილის შეკეთებას ცდილობდა, თვითონ კი არავის ესროლა თოფი, არც არავის დასტაკებია, არც თავდაცვისთვის გაუჩქრევია ხელი. იყო თავისთვის მიჩუმებული და დაჭრილებს შველოდა. თვითონაც კარგად გადარჩა იმ ბრძოლას, წვრილ-წვრილი ნახვასი კქონ-

და ცოტა, კრილობა კი არავითარი. არ ისურვეს ტყვიებმა მისი შეხება, თუ იმიტომ წამოსულიყო ბარიკადისკენ, რომ თავის მოკვლის მაგივრად აქ მოეპოვა სიკვდილი. ვერ აუსრულდა ეს წადილი; მაგრამ ეჭვი გვაქვს: არა გვეგონია ამ განზრახვით წამოსულიყო, რადგან თვითმკვლელობა დარღვევა არის სარწმუნოების წესისა.

ბრძოლისა და ვაივაგლახის დროს ისე იყო ჟან ვალჟანი, თითქოს ვერც კი ხედავს მარიუსსაო, მაგრამ სულ იმას უყურებდა. რომ წაბარბაცდა დაპირილი მარიუსი, ვეფხვის სიჩაუქით მივარდა ჟან ვალჟანი, ხელი სტაცა, როგორც თავისი ნადავლი, აიტაცა და გაიყვანა.

ამ წამს მთელი ჯარის ყურადღება წარეტაცა ანჟოლრასს და დუქნის შესავალ კარს და ვერავეინ დაინახა ჟან ვალჟანი, რომელსაც ბავშვივით გულში ჩაკრული მიჰყავდა გულწასული მარიუსი. გაიარა მოხუცებულმა ეზო და „კორინთის“ სახლის კუთხეს ამოეფარა.

ეს კუთხე ერთგვარ კონცხს წარმოადგენდა ქუჩაში, ეს უკვე ვთქვით. კუთხეში ამოფარებულს არც ტყვიის შიში ჰქონდა, არც ფინდიხისა და არც ვისიმე დანახვისა, პატარა ადგილი იყო მოფარებული. ასეა ხოლმე ხანძარშიც: სახლი იწვის, და ერთი ოთახია სადმე, რომ ცეცხლი არ ეკიდება, და აგრეთვე ადელვებულ ზღვაში, — პატარა კონცხის უკან, ამართულ კლდეების უკან ყოველთვის მოიპოვება მშვიდობიანი პატარა კუთხე. ამგვარი მშვიდობიანი კუთხე ჰქონდა ბარიკადს და იქ იყო სწორედ, სადაც სულსა ლევდა ეპონინი.

ამ კუთხეს ამოეფარა ჟან ვალჟანი, მიწაზე დაუშვა მარიუსი და თვალი გადაავლო იქაურობას.

მდგომარეობა საშინელი იყო.

ბრძოლის დროს, თოფის სროლისაგან თავის დასაცავად, რამდენიმე წუთით იქ დგომა იქნება ძალიან კარგიც ყოფილიყო, მაგრამ იქ დარჩენა კი არა. იქიდან გასვლა უნდოდა ჟან ვალჟანს და დაპირილის გაყვანა. საქმე ის იყო, რომ გასულიყო როგორმე ამ თავშესაფრიდან. მოაგონდა ის მწუხარება, რომელიც განიცადა ამ რვა წლის წინათ პოლონსოს ქუჩაში რომ მოიმწყვდიეს და როგორ გაიპარა იმ განსაცდელიდან. მაშინ ძნელი იყო გაპარვა. დღეს კი შეუძლებელი. თვალწინ მალლა ამართული, მიყრუებული, გულქვა შვიდსართულიანი სახლი ედგა, რომელშიაც ადამიანის ჭაჭანება არსად იყო. ერთადერთი კაცი იყო და ისიც მკვდარი თვალებით დასცქეროდა ბარიკადს თავის სარკმლიდან. მარჯვნივ ბარიკადი ჰქონდა საკმაოდ დაბალი, რომელიც პატარა დრუანტერის ქუჩას ჰკეტავდა. ამ დაბალ ბარიკადის გადალახვა ძნელი არ იყო, მაგრამ კედლის იქით ბურვილი ტყე მოჩანდა ხიშტებისა. ჯარი იდგა ბარიკადის იქით და დარა-

ჯობდა, — აქეთ არავენ გამოიქცესო. — ცხადი იყო, ვინც გაბედავდა და ამ ბარიკადის დაბალ ქვეყრილს გადასცდებოდა, სამოცი თოფის მიზნად გახდებოდა, მარცხნივ ბრძოლის ველი იყო. სახლის კუთხესთან სიკვდილი ჩასაფრებოდა.

რა მოეხერხებინა?

მხოლოდ ფრინველი იხსნიდა აქედან თავს.

დაყოვნება კი შეუძლებელი იყო. უნდა გადაეწყვიტა რამე, გზა აერჩია. ბრძოლა იყო გაჩაღებული იქვე, იმის გვერდით, კიდევ კარგი, რომ ერთ წერტს მისდგომოდა მთელი ჯარი, „კორინთის“ კარს; მაგრამ რომელიმე ჯარისკაცს, ერთადერთს რომ მოსვლოდა აზრად — ერთი ამ სახლს შემოუაროო, ან სახლის გვერდს დასძგერებოდა ჯარი, დაიღუპებოდა უან ვალჟანიც და მარიუხიც.

უყურა თავის პირდაპირ ამართულ სახლს, მის გვერდით აგებულ ბარიკადს; მერე მიწას დააცქერდა უაღრეს გაჭირვების მკაცრი დაკვირვებით, თითქოს ცდილობდა თვალთ გაეხვრიტა მიწა და შიგ ჩამალულიყო.

მიწას დასცქეროდა და რაღაც ბუნდოვანი მოეჩვენა საფლავის კარს მიმდგარს, თითქოს იმის თვალს შეეძლო გაეჩინა სანატრელი. იქვე თავის გვერდით, სულ რამდენიმე ნაბიჯზე, პატარა ქვეყრილის ძირში რკინის ცხავური დაინახა მიწაზე დადებული. ბარიკადის აგების დროს ქვაფენილი რომ აშალეს, ამ ცხავურისთვისაც ქვა მიეყარათ, რადგან სწორედ მის გვერდზე აგებდნენ ქვეყრილს და ძლივს და ჩანდა ამ ქვების ქვევიდან. მსხვილი, მაგარი რკინისა იყო, იმდენად მაგარი, რომ ყოველგვარ ეტლს გადაევიდა ზედ და იმდენად წვრილ-უჯრებიანი, რომ წვიმის წყალი ჩაეშვა ქუჩიდან ძირს, მიწაში გაყვანილ მილში. ქუჩის პირად იყო, გარშემო ქვიტკირის ჩარჩო ეკრა, მაგრამ ქვაფენილი რომ აეყარათ აჯანყებულებს, ეს ჩარჩო და შიგ გამაგრებული ცხავური ცოტა ამაღლებულად დარჩენილიყო. სამოცდაათ სანტიმეტრამდე იქნებოდა მისი სიგრძე-სიგანე. უჯრების ქვემოთ რაღაც ბნელი მილი მოჩანდა ბუხრისა თუ წყალსადენისა. ამ ცხავურს ეცა უან ვალჟანი. ძველებური მოხერხება გაპარვაში რომ გამოადგებოდა ხოლმე, ეხლაც კარგად მოაგონდა და კარგადაც გაპოიყენა. სწრაფად გადაყარა ქვა, ასწია რკინის ცხავური, აიკიდა მკვდარივით გულწასული მარიუხი, ჩაძვრა ორმოში თავის მუხლების და ზურგის დახმარებით, ცხავური ისევ დახურა ორმოს და მიწის ქვეშ, სამი მეტრის სიღრმეში, ფეხი დაადგა ფილაქანს. ისე სწრაფად მოაგვარა ყველაფერი, თითქო ორბი ყოფილიყო თავის სისწრაფით და ბუმბერაზი თავის ძალ-ღონით. რამდენიმე წუთი მონდობა ასე დამალვას.

ერთ ბნელ, გრძელ, მიწისქვეშ გათხრილ ტალანში იყო ჟან ვალ-
ჟანი და ხელში ეჭირა მარიუსი, რომელიც ჯერაც უგრძობლად
იყო და თვალს არ ახელდა.

წყვედიადში იყო ჟან ვალჟანი, სამშვიდობოში, სრულ დუმბილში.
იმასვე გრძობდა იმის გული, რაც მაშინ განიცადა, ქუჩიდან მონას-
ტერში რომ გადავიდა. ოღონდ დღეს აყვანილი ხელში მარიუსი ეჭი-
რა და არა კოზეტი.

ზემოდან თითქმის აღარა ისმოდა რა: „კორინთის“ კარის მტვრე-
ვაც კი ძლივსღა ხვდებოდა ყურს.

წიგნი მეორე
ნაწლავები ლევიანისა

თ ა ვ ი კ ი რ ვ ე ლ ი

ზღვის მიერ გაღატაკებული მიწა

პარიზი წელიწადში ოცდახუთ მილიონ ფრანკსა ჰყრის წყალში. მეტაფორად არ მიიღოთ ეს სიტყვა.

როგორ ჰყრის? — დღისით და ღამით.

რა მიზნით? — სრულიად უმიზნოდ.

რა განზრახვით? — უგანზრახვოდ.

რა მოსაზრებით? — დაუფიქრებლად. თავისდაშეუმჩნევლად.

რის საშუალებით? — თავის ნაწლავების საშუალებით.

რა არის პარიზის ნაწლავები? — პარიზის წყალსადინარი მიწები.

ოცდახუთი მილიონი, ეს გახლავთ მეტად ზომიერი, სპეციალური მეცნიერების მონაცემების შედეგი.

დიდი ხნის კვლევა-ძიების შემდეგ დღეს უკვე იცის მეცნიერებამ, რომ საუკეთესო გამაპოხიერებელი მიწისა, სხვადასხვაგვარ პატივისაგან, დიახ საუკეთესო ადამიანის განავალი არის. ჩინელებმა, — ესეცა ვთქვათ ჩვენდა სამარცხვინოდ, — ჩვენზე ადრე მიაგნეს ამ ჭეშმარიტებას — ისე არ დაბრუნდება თავის დღეში ქალაქიდან ჩინელი, — ამას ეკებრგი ამბობს, რომ თავის ბამბუკის ჯოხის თავსა და ბოლოზე ორი ვედრო არა ჰქონდეს სავსე იმითი, რასაც ჩვენ სიბინძურეს ვუწოდებთ. ადამიანის განავალის წყალობით ისეთივე ნორჩია და ნაყოფიერი ჩინეთში დედამიწა, როგორც აბრაამის დროს იყო. პურეული ჩინეთში ერთი ასოცად მეტს იძლევა. არავითარი გუანო არ იძლევა იმას, რასაც აძლევს ჩინელს ადამიანის განავალი. დიდი ქალაქისთანად ვერაფერი გააპოხიერებს მიწას. ქალაქი უნდა გამოვიყენოთ ჩვენი მიწის გასაპოხიერებლად, რომ უზრუნველვყოთ ჩვენი ცხოვრება. თუ ხელის ჭუჭყი არის ოქრო, სამაგიეროდ ოქრო არის ადამიანის განავალი.

მერე რას ვუშვრებით ამ განავალ ოქროს?
უფსკრულში ვყრით.

დიდ ფულსა ვხარჯავთ, გემებსა ვგზავნით სამხრეთ პოლუსის-
კენ, რომ მოვხილოთ ჩვენი მიწის გასააოხიერებლად სკორე ფრინ-
ველებისა და მეტადრე პინგვინებისა და იმავე დროს წყალში ვყრით
აურაცხელ სიმდიდრეს, რომელიც აქვე გვაქვს და ვერ გამოგვიყენე-
ბია. საქონლის და ადამიანის პატივი რომ მთლად მიწის გასააოხიე-
რებლად ვიხმაროთ და არა წყალში ჩასაყრელად, იმდენი მო-
სავალი გვექნებოდა, რომ კაცობრიობის გამოსაყვებად გვეყო-
ფოდა.

იცით, რა არის ქუჩაში ალაგ-ალაგ მოგროვილი და ურმებით მი-
მავალი ნაგავი, ღამით რომ მიეზიდებიან გადასაყრელად, საზარელი,
საზიზღრობით სავსე კასრებით, ეს მყრალი, მიწისქვეშ გათხრილ
რუში მიმავალი ნაკადული ყოველგვარ უწმინდურობისა? ეს გახ-
ლავთ მწვანე ბალახით და ყვავილებით მობიბინე მინდორი, საქონ-
ლის საძღობი სათიბი, მრავალი სამკურნალო მცენარე, კარგი ნადი-
რი, მაძლარი საქონელი, ხარების კმაყოფილებით სავსე ბღავილი,
სურნელოვანი თივა, ოქროსფერი პურის თავთავი, გემრიელი პური
თქვენს სუფრაზე, კარგი სისხლი თქვენს ძარღვებში, თქვენი ჯანსა-
ლობა, თქვენი მხიარულება, თქვენი სიცოცხლე. ამას მოითხოვს ეს
საიდუმლოებით სავსე ბუნება, რომელიც წარმოადგენს გადახალი-
სებას დედამიწაზე და გარდაქმნას ზეცაში.

დაუბრუნეთ თავისი ამ დიდ ბრძმედს და იქიდან გამოვა თქვენი
ბარაქა. გააძღეთ მიწა, რომ სამაგიეროდ მიწამ მოგცეთ ყოველივე
თქვენს გასაძღომად.

ბატონი ბრძანდებით, წყალში გადაყარეთ თქვენი სიმდიდრე და
თან მასხრად ამიგდეთ ამისი მთქმელი. ამით საბოლოოდ დაამტკი-
ცებთ თქვენს სრულ უმეცრებას.

სტატისტიკამ გამოიანგარიშა, რომ ჯერ მარტო საფრანგეთი
ატლანტიკის ოკეანეს თავის მდინარეების შესართავით ხუთასი მი-
ლიონის სიმდიდრეს აძლევს. დაუფიქრდით: ეს ხუთასი მილიონი
ჩვენი ხარჯთაღრიცხვის მეოთხედს შეადგენს, მაგრამ იმდენად
დაუფიქრებელნი ვართ, რომ ამ ხუთასი მილიონის ქვეყნის საე-
თილდღეოდ გამოყენების მაგივრად აუარებელ ხარჯს ვეწევით,
აქაოდა თავიდან მოვიშოროთ, წყალში ჩავყაროთო. ხალხის უსა-
ჭიროესი საზრდო ზღვისკენ მიექანება აქ წვეთ-წვეთად, იქ დიდრონ
რუებად საზიზღარი ნარწყევი ჩვენი მიწისქვეშა მიწებისა მდინა-
რეებში ჩადის, მდინარეები კი ზღვაში. ყოველი ბოყინი ჩვენი კლო-
აკებისა ათასობით ფრანკს გვაკარგვინებს და ამის შედეგი არის ჩვე-

ნი მიწის უნაყოფობა, მდინარეების გაბინძურება. სახნავი შიმშილს-
და გვაძლევს და მდინარე ავადმყოფობას.

ცხადზე უცხადესია მაგალითისთვის, რომ ამჟამად მდინარე ტე-
მზა სწამლავს ლონდონს.

რაც შეეხება პარიზს, ამ უკანასკნელ დროს, იძულებული გავხ-
დით იმდენად გაგვეგრძელებინა ჩასადენი მილები, რომ წყალში, შიგ
ქალაქში კი არა, ქალაქგარეთ, უკანასკნელ ხიდის ქვემოდან ჩაგვექ-
ცია ქალაქის განაევალი.

ორმაგი წყობა რომ გვექონდა მილებისა „სარქველით და რაბით,
რომ მილებაც შეეძლოს და გაღებაც, როგორც ადამიანის ფილტვები
არის მოწყობილი, ეს იკმარებდა, რომ ჩვენს ქალაქებს წმინდა
წყალი ჰქონოდა, მოუწამლავი. და მინდვრისთვის გაეგზავნა პატივით
სავსე ქალაქის წყალი, ამგვარი მოწყობილობა უკვე არსებობს ინგ-
ლისში ზოგიერთ კომუნაში. ეს უბრალო, მარტივი მოწყობილობა -
რომ გვექონოდა, სხვა საჭიროებათათვის დაგვრჩებოდა ხუთასი მი-
ლიონი, ისე დაუნანებლად რომ ვისვრით წყალში. მაგრამ ვისა სცა-
ლია ამის მოსაფიქრებლად?

ისე არის დღეს ეს საქმე მოწყობილი, რომ განზრახულ სიკეთის
წილ ავით ავსებს ქალაქს. განზრახვა კარგი იყო, შედეგი ავი მოჰ-
ყვა. ჰგონიათ ქალაქსა ვწმინდავთო და მოსახლეობას კი აავადებენ.
ჩასადენი მილი ქალაქიდან უწმინდურობის გასაყვანად, დიდი შეც-
დომა არის. როდესაც ყველგან მოვაწყობთ ღრენაქს თავის ორმაგ
მილებით, რომ ჩვენვე გვასარგებლოს იმითი. რაც ჩვენგან მიაქვს,
და აღარსად იქნება ეს დღევანდელი ცალმაგი მილი, რომელსაც
მარტო მიაქვს და მით აღარიბებს მიწას, ამ ღრენაქს საზოგადოებ-
რივი ეკონომია დაემატება, მიწის მოსავალი ერთიანად მეტი გვექნე-
ბა და შესამჩნევად შემცირდება ხალხის გაჭირვება. გაჭირვების
შემცირებას თან მიჰყვება პარაზიტების მოსპობა.

მანამდე კი წყალს მიაქვს საზოგადოებრივი სძმდიდრე, ჟონავს
ჩვენი კასრი, და თუ ჟონავს, მაშ გვეკარგება. ამგვარად სუსტდება
და ღარიბდება ევროპა.

რაც შეეხება საფრანგეთს, ეს არის ახლა ციფრებით აღვნიშნეთ
ჩვენი ზარალი. და რადგან პარიზში ცხოვრობს საფრანგეთის მოსახ-
ლეობის ერთი ოცდამეხუთედი და პარიზული გუანო ყველა სხვაზე
უკეთესია, ნამდვილზე გაცილებით ნაკლები არის ეს ოცდახუთი
მილიონის წლიური ზარალი, როდესაც მთელი საფრანგეთი ხუთას
მილიონს იძლევა. ეს ოცდახუთი მილიონი რომ გაჭირვებულთა და-
სახმარებლად და მშენებლობისთვის მოგვეხმარა, ერთიორად დავამ-
შვენებდით ჩვენს დედაქალაქს. ჩვენ კი ნარცხის ორმოში ვყრით

ამოდენა ფულს. ისე რომ შეიძლება ვთქვათ, ჩვენი ქალაქის ამგვარად ფულის ფლანგვა, იმისი ზეიმური მხიარულება, იმისი ბოკონის უბანი, იმისი ქეიფი, იმისი ოქროთი სიმდიდრე, იმისი მშვენიერება, იმისი ბრწყინვალეობა — ეს ყველაფერი არის იმისი ჩასადენი მილი.

ასე არის იმ უვარგისი პოლიტიკური ეკონომიის დაბრმავების გამო, რომ წყალში ვყრით ხალხის კეთილდღეობას. კარგი იქნებოდა აქაც გვექონოდა საზოგადო კეთილდღეობისთვის სენკლუს მოწყობილობა.

ეკონომიური თვალსაზრისით შეიძლება ასეთი დასკვნა გამოვიყვანოთ ნათქვამიდან: პარიზი გახვრეტილი კალათი არის.

პარიზი — ეს მთელი ქვეყნის მისაბამი ქალაქი, ეს საგანგებოდ აგებული ნიმუში, რომლის ასლის შექმნას ნატრობს ყველა ერი, ეს დედაქალაქი იდეალისა, ეს უწმინდესი სამშობლო ყოველ ახალი იდეებისა, ცლისა და განხორციელებისა, ეს ბუდე მეცნიერებისა და სიბრძნისა, ეს თავშესაფარი ჩაგრულთა და დევნილთა, ეს სკა მომავალის განხორციელებისა, ეს საკვირველი შერთულება ბაბილონის და კორინთისა, — პარიზი რომ ჩვენ მიერ აღნიშნულ თვალსაზრისით გასინჯოს ერთმა უბრალო ჩინელმა, ფო-კიანელმა გლეხმა, მხრებს აიჩეჩავს განცვიფრებული.

პარიზს რომ მიჰბაძოთ ხელცარიელი დარჩებით.

თუმცა ისიც უნდა ვთქვათ, რომ ასე ამაოდ თავის ქონების ფლანგვა ძველისძველია და ამ მხრივ პარიზიც სხვას ჰბაძავს.

ძველისძველია ეს სისულელე, დიდი ხნით გამოყრუებული და დაბერებული. ძველებიც ასევე ჰყრიდნენ თავიანთ სიმდიდრეს, როგორც ახლები. რომში რომ ნარცხის ორმოები იყო, — ამბობს ლაზიხი, — სულ იქ ჩადიოდა რომაელ გლეხკაცების ავლადიდებაო. — როდესაც რომის ჩასადენ მილებმა მთლად გააღატაკეს ქალაქის ხვედრი მინდვრები, მერე იტალიას მიმართეს, ისიც თავის ნარცხის ორმოში ჩაძირეს, ზედ მიადევნეს სიცილია, მერე სარდინია და აფრიკა. რომის ჩასადენმა მილმა შთანთქა ლათინების ქვეყანა, ნარცხის ორმომ შთანთქა ქალაქიც და ქვეყანაც. Urbi et orbi¹. მარადიული ქალაქი უძირო ნარცხის ორმო აღმოჩნდა.

ამ მხრივ და მრავალ სხვა მხრივაც, რომი გახდა ქვეყნის მაგალითად და ამ მაგალითით ყოველად სულელურად ისარგებლა პარიზმა, როგორც შეეფერება გონებით და ცოდნით აღჭურვილ ქალაქს.

თავის მყრალ სიმდიდრის მოსაშორებლად პარიზს მთელი პარი-

¹ ქალაქს და ქვეყანას (ლათ.). ე. ი. ყველას გასაგებად.

ზი აქვს თავის ქვეშ. მიწაში ჩაგებული. — მიღების ქალაქი, ქვედა ქალაქი თავისი ქუჩებით, მებოძირებით, მოედნებით. ქუჩაბანდებით; თავისი მიმოსვლა აქვს ამ ქვედა პარიზს, ლაფის მიმოსვლა, ოლონდ ადამიანის გარეშე.

ამას იმიტომ ვამბობთ, რომ არ ვარგა კაცმა პირფერობით მოის-სენიოს რამე. თვით დიდი ერიც კი. საცა ყველაფერია, იქ დიდებასთან ერთად ბილწიც მოიპოვება და თუ პარიზში აღმდგარა ათენი, — ქალაქი განათლებისა, ტიროსი — ქალაქი ძლიერებისა, სპარტა — ქალაქი სათნოებისა, ნინევი — ქალაქი სასწაულისა, პარიზშივე მოიპოვება აგრეთვე ლუტეცია — ძველი ქალაქი ლაფისა.

მაგრამ ამ ქვედა ქალაქსაც ამჩნევია პარიზის ძლიერება და ეს ბუმბერაზული შენობა ახორციელებს იმ უცნაური დიდების იდეალს, რომელსაც კაცობრიობაში ახორციელებდა რამდენიმე იმგვარი ადამიანი, როგორც იყვნენ მაკიაველი, ბეკონი და მირაბო, — საზარელ უშეერებას.

პარიზის ქვედაქალაქის ზემოპირს რომ ჩასწვდეს ადამიანის თვალი, უზარმაზარ ვარსკვლავისებურ მარჯნად ეჩვენება იქაურობა. ღრუბელს არ ექნება იმდენი ხვრელი და ფორი და იმდენი ფერი, რაც აქ მიწასა აქვს ოცდაექვს კილომეტრის სიგრძე-სიგანისას, რომელზეც აგებულია ეს ძველი ქალაქი. კატაკომბებს რომ თავი დავანებოთ, რომლების ანგარიში ცალკე წარმოებს, თავი რომ დავანებოთ გაზის გამყვან მიღების ქსელს და სასმელი წყლის მიმწოდებელ მიღებს. რომლებიც შეადრევენად ადიან ქალაქში, მარტო განავალის გამყვანი მიღები შეადგენენ სენის ორსავ მხარეზე ერთ თვალგადაუწვდენელ საზარელ ჩაბნელებულ ქსელს, ლაბირინთს, რომლის სადენ გზად დადმართი არის გამოყენებული.

და აქა ჩნდება, ამ მყარალ სველ ჯანყში ვირთავვა, რომელიც მიწისქვეშა პარიზის მშობიარობის ნაყოფს წარმოადგენს.

თ ა ვ ი მ ე ო რ ა

ძველი ისტორია ქვედაქალაქისა

ამ ქვედაქალაქს, რომ თავისი სარქველი ავხადოთ და ზემოდან დავხედოთ, ცაში აფრენილ ჩიტის სიმაღლიდან, სენის გაღმა-გამოდმა ერთ ბუმბერაზ ტოტს დავინახავთ, მდინარეზე მიმყნობილს. სენის მარჯვენა მხარეზე მთავარი სადენი მილი ღერი იქნება ამ ტოტისა და მეორე ხარისხის მილები — ნამყენის ტოტები.

დაწვრილებით ვერ ასახავს ეს შედარება, და ვერც სიზუსტით, რადგან ამგვარ შენობების ტოტების განშტოებაში ყოველთვის სწორკუთხოვნობას ცდილობენ, რაც ძალიან იშვიათია მცენარეთა სამეფოში.

უფრო მეტად მიმსგავსებულ სურათს დავინახავთ იმ უცნაურ გეომეტრიულ გეგმისას, თუ წარმოვიდგინოთ, რომ გულადმა ყრია ბნელ სივრცეზე რაღაც უცნაური აღმოსავლური ანბანი, ქართით მიტანილ ფოთოლივით და ანბანის ასოები სრულიად უწესურად უერთდებიან ერთმანეთს, არეულად, უბრალო შემთხვევით. ხან თავიანთ კუთხეებით და ხან კიდევ წვერიით.

დიდი მნიშვნელობა ჰქონდა ამ სიბინძურის გამტან მილებს საშუალო საუკუნეებში, ბიზანტიაში და აღმოსავლეთში. ჰირი იქა ჩნდებოდა და მტარვალეებიც იქ იხოცებოდნენ. ხალხი თითქმის სარწმუნოებრივ შიშით შეჰყურებდა ამ ხრწნობის მილებს, ამ საზარელ აკვანს სიკვდილისას. ბენარესის მატლებით სავსე ორმო არა ნაკლებ საშიში იყო, ვიდრე ლომების ორმო ბაბილონში. რაბინების ნაწერებს რომ დაუფჯეროთ, თიგლატ ფილესარი ნინევის ნარცხის ორმოს ჰფიცავდა. მუნსტერის მილების დახმარებით იყო, რომ ჟანდე ლეიდი ამოიყვანდა თავის ყალბ მთვარეს, და კეკშების ჰა — ჩასადენით იყო, რომ იმის ორეულს აღმოსავლეთში, მოკანას ხორასანის წინასწარმეტყველს ამოჰყავდა ხოლმე თავისი ყალბი მზე.

კაცობრიობის ისტორიის ანასახს გვაძლევს ამ ნარცხის ორმობის ისტორია. გემონის კიბე მოგვითხრობს რომის ისტორიას. პარიზის ჩასადენი მილებიც ერთი ძველისძველი საშინელება იყო, — ის იყო საფლავი და ის იყო თავშესაფარი. დანაშაული, გონიერება, პროტესტი, საზოგადოებრივ წყობილების წინააღმდეგ თავისუფლება, სინდისი, ფიქრი, ქურდობა, ყველაფერი, რასაც კი სდევნის, ან სდევნიდა ადამიანის კანონმდებლობა, ამ სიმყარაღეში იმალებოდა; მეთოთხმეტე საუკუნეში იქ იმალებოდნენ აჯანყებული ხისჩაქუჩოსნები, მეთხუთმეტეში მაწანწალა ღამის ქურდები; მეთექვსმეტეში — ჰუგენოტები; მორენის მომხრე ნათლად მხილველები მეჩვიდმეტეში, და მდიდრების ფეხისმწველი ქურდები, მეთვრამეტეში, ამ ასი წლის წინათ იქიდან ამოვარდებოდა ხოლმე ღამით ხანჯალი; იქ ჩაიმალებოდა ხოლმე დევნილი ქურდი. ტყეს თუ ხევი ჰქონდა, პარიზს ნარცხის ორმო ჰქონდა. ღარიბ-ღატაკი, ეს გალური ძველებური პიკარერია, *Picareria* ¹, თავს აფარებდა ამ მილებს. როგორც სასწაულის სასახლის კარიბჭეს, და, რა ბინდდებოდა, და-

¹ გაიძვერები, თაღითები, ყალთახანდები (ესპ.).

ღვრეწილი და გაბრუნებული ძვრებოდა მობუეს გულისამრევში, როგორც საწოლ ოთახის წალოში.

მაშინ სად წავიდოდნენ ღამით ის ქურდბაცაცები, რომლებიც მთელ ღამეს — „ჯიბე ვაწმინდეს“ ყრუ ქუჩაბანდში დაძრწოდნენ, ან „ყელი გამოჭერის“ ქუჩაში, თუ „მწვანე გზის“. და ურეპუას ჩამყვან მიღებში არ ჩაძვრებოდნენ? მრავალგვარი აჩრდილი ავსებს ამ გრძელ განმარტოებულ ტალანებს; ყველგან ღჭობაა ამ მიღებში და ხრწნის სუნი, აქა-იქ სასულე აქვს დაყოლილი, სადაც ერთმანეთს ებაასებიან შიგნიდან ვიონი და გარედან რაბლე.

ეს ჩასაყვანი მილი იყო ძველ პარიზში, სადაც ერთმანეთს ხედდოდნენ ყველა იმედმიხდილი და ყველა ბედისმცდელი. პოლიტიკური ეკონომია იქ ხედავს მარტო ნაძირალს და სოციალური ფილოსოფია ნალექს.

ეს ნარცხის ორმო სინდისი არის ქალაქისა. იქ ჩადის ყველაფერი და პირისპირ უდგას ერთმანეთს. ბნელი სუფევს ამ საყვდრეთში, მაგრამ საიდუმლო კი აღარაფერია. ყოველ საგანს თავისი ნამდვილი ფორმა აქვს, ან თავისი საბოლოო ფორმა მაინც. ამ ზვინად მიმავალ ბინძურობას ისა აქვს კარგი, რომ სიყალბისა აღარა სჭირს რა. აქ ჩამალულა ზემოდდეგნილი მიამიტობა; იქვე არის დონ ბაზილიოს ნილაბი, მაგრამ მუყაოც კარგადა ჩანს, ზონარიც, შინამხარეც და გარემხარეც; დამალული აღარა აქვს რა და ზედ პატიოსანი ტალახი სცნია; გვერდზე უდევს ყალბი ქუდი სკაპენისა; ყოველი ქუჭყი ცივილიზაციისა, უკვე გამოყენებული და იმიტომ უსარგებლოდ ცნობილი, იძირება ამ სიმართლის ორმოში, სადაც თავდება დიდი სასხლტომი საზოგადოებრივ ცხოვრებისა. აქ იძირება ყველა, მაგრამ კარგადა ჩანს, რადგან აქ დამალვას აღარა ცდილობს. ერთად არის ყველა არეული, და ეს არის აღსარება. აქ აღარ არის არავითარი ყალბი იერი, არავითარი ფერისცვლა, სიბილწე იხდის თავის პერანგს, სრულიად ტიტვლდება, განაქარვებს ტყუილ იმედს და ტკბილ ლანდს, და აღარაფერი რჩება, გარდა სინამდვილისა, რომელიც მოღუშული სახით გრძნობს თავის ბოლოს. სინამდვილე და გაქრობა. აქ არის, რომ გატეხილი ბოთლის ძირი აღიარებს ლოთობას, კალათის ყური მოგვითხრობს მსახურთ შესახებ, ვაშლის ნარჩენი, რომელიც ლიტერატურულ აზროვნებას იჩემებდა, აქ უბრალო ვაშლის ნარჩენად გდია; სუ-ს ხელოვნურ გამოსახულებას აშკარად ეფარება ქანგი, კაიაფის ფურთხს წინა ხედება ფალსფატის ნარწყევი; ორფრანკიანი ოქრო, ყომარბაზების სახლიდან გამომავალი აქა ხედება ლურსმანს და თოკის ნაგლეჯს, რომლითაც თავი ჩამოიხრჩო თავისმკვლელმა; მუცლის წახდენით მოწყვეტილი ბავშვი

გდია გალურჯებული, იმ სამკაულიან კაბის ნაჭერში შეხვეული, რომელიც ეცვა ქალბატონს ალების ღამეს ლხინში რომ ცეკვავდა; მსაჯულის წამოსასხამთან ერთადა გდია რაღაც ჩამყაყებული კაბა ქუჩის გოგოსი. აქ უფრო მეტია, ვიდრე ძმობა. ყველა შენობით ელაპარაკება ერთმანეთს. რაც კი თავს იმშვენებდა ფერუმარილით, აქ ისვრება. უკანასკნელ პირბადესა გლეჯს ეს ნარცხის ორმო ცინიზმით სავსე. ის ხმამაღლა ღაღადებს.

მოგვწონს ეს გულწრფელობა სიბინძურისა და გულს გვიმშვიდებს. როდესაც ადამიანი თავის სიცოცხლეში გაბლინძულ უვიცობით და ანგარებით სავსე მოღვაწეთა გარდა სხვას ვერას ნახავს არც სახელმწიფოს გამგებლობაში, არც ფიცის დადებაში, არც პოლიტიკურ აზროვნებაში, არც მართლმსაჯულებაში, არც პროფესიულ პატიოსნებაში, არც საზოგადოებრივ ვალდებულებაში, მას გულს უმშვიდებს ამ ნარცხის ორმოში შესვლა და ნილაბჩამოხსნილი საბილწის ნახვა.

იმავე დროს მრავალ ფიქრს აღუძრავს ამ სურათის ნახვა. წელან ვთქვით, ისტორია სიბინძურის გამყვან მიღებში გადისო. წმ. ბართლომეს დამე წვეთწვეთად ჩადის ქუჩიდან ამ მილში. ხალხის უღეტა, ხალხის სისხლის ღვრა, პოლიტიკური და სარწმუნოებრივი, გასკვამს იმ ქვესკნელს ცივილიზაციისას და შიგ სტოვეებს თავის მკედრებს. მოაზროვნე კაცის თვალი აქ ხედავს ყოველ ისტორიულ კაცისმკვლელს, ამ საზიზღარ ჩრდილში მუხლმოყრილს სუდარის ნაჭერით წელზე და დაღვრემილი სახით რომ ცდილობს თავის ბოროტების მიჩქმალვას. აქ არის ლუი მეთერთმეტე თავის ტრისტანით; აქ არის ფრანსუა პირველი თავის დიუპრათი; შარლ მეცხრე თავის დედით, რიშელიე ლუი მეცამეტით; აქ არის ლუივუა, აქ არის ლეტელიე, აქ არის ჰებერი და მიაარი, — ჰფხეკენ ქვებს და ცდილობენ წაშალონ კვალი თავიანთი მოღვაწეობისა. ორმოს თადის ქვეშ ისმის ამ აჩრდილთა სამურგელების ხმა. აქ ისუნთქავენ საზოგადოებრივ კატასტროფების საზარელ სიმყარაღეს. აქა-იქ კუნჭულში მოჩანს მოწითალო ანაბზინი. აქ საშინელი წყალი სდის გაწითლებული, რომელშიაც სისხლიანი ხელები უბანიათ.

საზოგადოების ცხოვრების გამომკვლევით თვითონ უნდა შევიდეს ამ ფარულ სიღრმეში, ეს მის საკვლევ ლაბორატორიის ნაწილს შეადგენს. ფილოსოფია მიკროსკოპი არის ფიქრისა. ყველა იმას ცდილობს თავი დააღწიოს ამ ფილოსოფიას და თავის დაღწევას კი ვერ ახერხებს. ამოა დამალვა. რას ამქდავენებს, ვინც დამალვას ცდილობს? თავის შერცხვენას. ფილოსოფია თავისი პატიოსანი თვალთ სდევნის ყოველ ბოროტებას და უსპობს მას დამალვის

საშუალებას; წარსულის, უკვე გამქრალის, წაშლაში, მოვლენათა დამცირებაში, რომლებსაც ნელ-ნელა ეხვევა დავიწყება, ყველაფერს ხედავს და სცნობს. ფილოსოფია ძოწეულს აღადგენს პატარა გასვრილ ნაფხრეწის საშუალებით და ქალბატონს — დაგლეჯილი ძონძით. სიბინძურეთა ორმოს დახმარებით აღადგენს ქალაქს და ნაგვის დახედვით — ქალაქის ზნეჩვეულებას; თიხის ნატეხის მიხედვით სცნობს საღვინეს და ტოლჩას; ეტრატზე რომ ფრჩხილით ნაკაწრი დაინახოს, იმით აღადგენს განსხვავებას, რომელიც არსებობდა ებრაელების უბნების და უუდენგასის გეტოს შორის. ნაშთში ჰპოვებს ყოველთვის, რაც კი ყოფილა, კარგსაც და ავსაც, ყალბსაც და ნამდვილსაც, სისხლით შესვრილ სასახლესაც და მელნის ლაქით ბნელ მღვიმესაც, ქონით საროსკიბო სახლსაც, განცდილ წამებასაც და ტყბილ ცთუნებასაც, ამორწყეულ ლხინსაც, მლიქვნელობით შერცხვენილ სახელსაც. გაზრწნილებით დატოვებულ კვალსაც ადამიანის სულში და მესაღინას ნიდაყვის კვალს რომაელ ტვირთის მზიდავის ხალათზე.

თ ა ვ ი მ ე ს ა მ ე

ბ რ უ ნ ზ ო

საშუალო საუკუნეებში საზღაპრო იყო პარიზის ჩასადენი მილები. მეთექვსმეტე საუკუნეში ანრი მეორემ სცადა მათი გამოკვლევა, მაგრამ ვერ შესძლო. ამ ასი წლის წინათ ამას ამტკიცებს მერსიე, უპატრონოდ იყო მიგდებული ნარცხის ორმო და ნელ-ნელა იქცეოდა იმათ, რადაც უნდა გადაქცეულიყო.

ასეთი იყო ძველი პარიზი, სადაც მძვინვარებდა უთანხმოება, გაუბედაობა და ხელისცეცება. კარგა ხანს იყო ამ სულელურ მდგომარეობაში, მხოლოდ 1789 წელმა გვაჩვენა, როგორ ეხსნება ქალაქს გონება. წარსულში ძალიან სუსტი თავი ჰქონდა ჩვენს დედაქალაქს; თავის საქმეების მოწესრიგებისა არა იცოდა რა, ვერც ზნეობრივად, ვერც მატერიალურად. ვერც ბოროტებას სპობდა, ვერც ნაგავს ჰკვიდა. დაბრკოლებას ხედავდა ყველგან და ძნელად გადასაჭრელ საკითხს. ჩასადენი მილებიც, მაგალითად, წინააღმდეგობას უწევდა ყოველ მიმართულებას, რომელსაც ქალაქი სთავაზობდა. ველარც მილების წყობილება გაერჩიათ, ველარც ქალაქის საქმეები; ზემოთ შეუფენებლობა სუფევდა, ქვემოთ არეულდარეულობა. ენის არევა ზემოთ და მილების არევა ქვემოთ. ლაბირინთი იყო ბაბილონით გაორკეცებული.

ხანდახან მოვარდებოდა ხოლმე ეს ჩასადენი მილი, თითქოს შეურაცხყოფილი და ანაზღვეულად განრისხებული ნილოსი ყოფილიყოს. მაშინ საშინელება ხდებოდა, — ქალაქშივე იშლებოდა ეს სიბინძურე, ზოგჯერ ცივილიზაციის ეს კუჭი ცუდად ინელებდა საქმელს. გული ერეოდა და პირიდან ამოსდიოდა რაც ჩაეყლაპა, შიგ ქალაქშივე პარიზი იძულებული იყო თავისი განავლის გემო პირში ეგრძნო. სინდისის მხილებას წააგავდა და თავისი კარგი მხარე ჰქონდა მას; გაფრთხილება იყო ერთგვარი ქალაქისთვის, რომელიც თუმცა ძალიან ცუდად იღებდა ხოლმე ამას. შეურაცხყოფილი თავისივე სიბინძურის თავხედობით, ბრძანებდა უკანვე განედევნათ.

1802 წლის წყალდიდობა ეხლაც კარგად ახსოვთ ოთხმოცი წლის პარიზელებს. გამარჯვების მოედანზე ამოვარდა ნარცხის ორმოდან ეს საზიზღრობა და ჯვარედინად გაიშალა იქ, სადაც ლუი მეოთხთმეტის ძეგლი დგას, სენ-ონორეს ქუჩაში გადავარდა, ელისეს მინდვრების ორი ჩაჭრილიდან, პიერ-ა-პუასონის ქუჩაში სონერის ჩაჭრილიდან, პოპენკურის ქუჩაში დელაპის ქუჩის ჩაჭრილიდან, ელისეს მინდვრების ქვაფენილი დაფარა ოცდათხუთმეტი სანტიმეტრის სისქეზე და სენის ახირებით, რომელიც გაგიყებულ ქვევით კი არა, ზევით მოიწვევდა, მაზარინის ქუჩაში ამოვარდა და ეცა ეშოდეს ქუჩას, მარეს ქუჩას და იქ დადგა ას ცხრა მეტრის სიგრძის განიერ ლაფის გუბედ. შეჩერდა სულ რამდენიმე ნაბიჯის მანძილზე იმ სახლიდან, რომელშიაც რასინი ცხოვრობდა, რადგან მეთვრამეტე საუკუნის პოეტისა და უფრო მეტი პატივისცემა ჰქონდა; ვიდრე მეფისა. თავის უაღრესი ორმოცდაცხრამეტი სანტიმეტრის სისქით სენ პიერის ქუჩაში მოიკალათა და უაღრესი სივრცით — სენსაბენის ქუჩაში, სადაც ორას ოცდათვრამეტი მეტრის სიგრძით გაიჭიმა.

მეცხრამეტე საუკუნის დასაწყისში, პარიზის ჩასადენი მილები ჯერ ისევ საიდუმლო ქვეყანას წარმოადგენდა. ბინძურობას თავის დღეში არა ჰქონდა კარგი სახელი და აქ კი ეს ავი სახელი საშინელებამდე იყო გაზვიადებული. იცოდა პარიზმა, რომ რალაცა აქვს თავის ქვევიდან, მაგრამ სახელდობრ რა? — ეს კი ძალიან ბუნდოვანადა ჰქონდა წარმოდგენილი. ისეთივე შიშით და ზიზღით ახსენებდნენ ხოლმე ამ მილებს, როგორც თებეს წუმპეს, რომელშიაც დაფუთფუთებდნენ ხუთი მეტრის სიგრძის ცხრაფეხა კიები და საბანაოდ გამოადგებოდა ბინძურ ბეჭემოტს. ამ მილებს მიჩენილი ჰყავდათ მაღალყელიან წაღებიანი მუშები, მაგრამ შორს შესვლას ისინიც ვერა ბედავდნენ; ჯერ ყველას ახსოვდა ის დრო, როდესაც ქუჩაში მოგროვებულ ნაგავს ჩასადენ მილში ჰყრიდნენ. რაც შეეხება

მოვლას და წმენდას, ეს თანამდებობა შხაპუნა წვიმას ჰქონდა მინდობილი და ისიც უფრო აგუბებდა, ვიდრე ჩარეცხავდა და თან წაიღებდა. რომი ამ მიღებში ცოტა რამ პოეტურსაც ჰპოვებდა და სახელად გემონის უწოდებდა; პარიზი ლანძღავდა თავისას და სახელად მყრალ ორმოს უწოდებდა; მეცნიერება და ცრუმორწმუნეობა შეთანხმებულ იყვნენ და ზიზლით იხსენიებდნენ იმას; ჰიგიენასაც ისე ეჯავრებოდა ეს მყრალი ორმო, როგორც ლეგენდას. მუფლტარის ნარცხის ორმოში გაჩნდა თურმე ბუაბერი. მკვლარი მარმუშები ჩაყარეს ბარილერის ჩასადენ მილში. ფაგონი ამტკიცებდა, — 1685 წლის საშინელი ჭირიანობა მარეს ჩასადენი მილის განიერ ჩასაყრელ პირის ბრალი იყო; ეს განიერი პირი მილისა ასე დაუფარებლად დარჩა 1833 წლამდე სენ ლუის ქუჩაში. მარტელერის ქუჩაში რომ დიდი ორმო იყო განიერი, მილში ნაგვის ჩასაყრელად, სახელგანთქმული იყო იქიდან ამომავალი გადამდები სენის გავრცელებით; რკინის ლურსმები უჩანდა ზემოთ ამოშვერილი, თითქო პირდაღრენილი გველუშაპი ყოფილიყო, რომელმაც თავისი სუნთქვით გაჟლიტა ხალხი. ხალხის წარმოდგენით ჩასადენი მილები პარიზისა ამიერჯოჯოხეთს წარმოადგენდა; ამ ორმოს, ხალხის თქმით, ძირი არა ჰქონდა; იგი უფსკრული იყო უძირო, ძველი ბარათრუმი. აზრად არავის არ მოსდიოდა, გაესინჯათ ეს ჭირის ბუდე — ქვედაქალაქი, თვით პოლიციასაც კი. ვინ გაბედავდა მიახლოვებოდა ამ უცნობს, ზონდი ჩაეშვა ამ წყვილიადში, რისამე აღმოსაჩენად ჩამძვრალიყო ამ უფსკრულში? ვინ იქნებოდა თავზე ხელაღებული? მაინც გამოჩნდა ერთი გამბედავი. ნარცხის ორმოსაც გამოუჩნდა თავისი ქრისტეფორე კოლუმბი.

ერთ დღეს, 1805 წელს, პარიზს ეწვია ნაპოლეონი, რაც იშვიათად ხდებოდა ზოლმე. ამით ისარგებლა შინაგან საქმეთა მინისტრმა ვინმე დეკრემ თუ კრეტემ და დილითვე მივიდა იმპერატორთან. კარუსელის მოედანი სავსე იყო დიდი რესპუბლიკის და დიდი იმპერიის სახელოვანი ჯარით; გმირები შეგროვილიყვნენ ნაპოლეონის კართან, იმასთან ნამყოფნი რაინის, ლესკოს, ლ-ადიზის, ნილოსის ნაპირებზე; თანამოღვაწენი ყუბერისა, დეზესი, მარსოსი, ჰოშისა, კლებერისა, ფლერუსის ცადმავალნი, მაიანსის გრენადერები, გენუის ბონდის მკეთებელნი, პირამიდების მნახველი ჰუსარები, ყუნოსთან ნამყოფი არტილერისტები, კირასირები, ზუდერზეს ნავსადგურში მოგროვილი გემები რომ დაიმორჩილეს. ზოგი ნაპოლეონთან ერთად ყოფილიყო ლოდის ხიდზე, ზოგი მარატთან ერთად მანტუს სანგრებში, ზოგი ლან-ის წინ ავარდნილიყო მონტებელღს უგზო მთებში. აქ, ტუილრის სასახლეში შეგროვილიყო ყოველი ლაშქრის

წარმომადგენელი, პატარა რაზმებით წარმოდგენილი, ნაპოლეონის დამცველი ჯარი მშვიდობიანობის დროს. ბრწყინვალე იყო ეს დრო, როდესაც დიდებულ ლაშქარს გუშინ მარენგოს გამარჯვება ასახელოვნებდა და ხვალ არა ნაკლებ სახელოვანი აუსტერლიცი.

— თქვენო დიდებულებავ, — მოახსენა მინისტრმა ნაპოლეონს, — გუშინ ვნახე ყველაზე გულადი კაცი თქვენს სახელმწიფოში...

— ვინ არის? რა კაცია? — ჰკითხა ხელმწიფემ. — რა გულადობა გამოიჩინა?

ერთი განზრახვა აქვს...

— რა განზრახვა?

— პარიზის ჩასადენი მილების ქსელის გამოკვლევა.

სინამდვილეში არსებობდა ეს კაცი და ბრუნზო ერქვა.

თ ა ვ ი მ ე ო თ ხ ა

უცნობი წვრილმანი

დაიარა, ნახა ბრუნზომ პარიზის ნარცხის ორმო და იმისი მილები. საზიზღარზე უარესი იყო ეს კვლევა: წყვედიადში ბრძოლა გადამდებ სენთან და მახრჩობელ აირთან. ნახა და მრავალი რამ აღმოაჩინა ღირსშესანიშნავი. ეს კვლევა რომ დაიწყო, ოცი კაცი შველოდა, ერთი მათგანი, — მუშა, განვითარებული ყმაწვილი ბიჭი იყო. ამ რამდენიმე წლის წინათ ბევრ რასმე ამბობდა საინტერესო წვრილმანს ისეთს, რაც ბრუნზომ შეუძლებლად სცნო დაეწერა პრეფექტისადმი მირთმეულ მოხსენებაში, რომ არ შეემწიკვლა მთავრობის მიმოწერაში მიღებული აღმატებული ენა. ამ დროს დეზინფექცია წარმოებდა მეტად პრიმიტიულად. ის იყო გასცდა ბრუნზო და იმისი მუშები პირველ განშტოებას ამ მილებისას, რომ რვა კაცმა გამოუცხადა, — ჩვენ ველარ მოგყვებითო. — ძალიან რთული იყო ეს გამოკვლევა. სინჯვას და კვლევას წინ უნდა წასძლოლოდა დეზინფექცია, საჭირო იყო მილების ერთმანეთისგან დაშორება, წყლის ჩასასვლელი გზის გაწმენდა, აღრიცხვა ცხავურების და წყლის ჩასაყალ ორმოებისა, აღრიცხვა განშტოებისა, გამოკვლევა განშტოებაში წყლის მიმდინარეობისა, დაგეგმვა აუზების სიგრძე-სიგანის და დიამეტრისა, ზონდვა პატარა მილებისა, რომლებიც დიდი მილის განშტოებას წარმოადგენდნენ, აღრიცხვა ყოველი მილის სიმაღლის და სიგრძე-სიგანისა, მოკლედ რომ ვთქვათ, საჭირო იყო ისე საფუძვლიანად შესწავლა ამ ორმო-მილებისა, რომ შესაძლებელი

ყოფილიყო მისი შეკეთება უწმინდურობის ამოვარდნის თავიდან ასაცილებლად.

დიდი გაკვირვებით იძროდნენ ბრუნზო და მისი მუშები. ხშირად მოხდებოდა ხოლმე, რომ მთელი მეტრის სიღრმით ლაფში იფლობოდა ჩასაშვები კიბე. სულთმობრძავებივით თრთოდნენ იმ მიაზმებით გაქლენთილ ჰაერში პატარა სანათები. რიგრიგობით გაჰყავდათ გულშეწუხებული მუშები. ალაგ-ალაგ ღრმა ქანჭრობი ხედებოდათ: მიწა გამსკდარიყო, ფილაქანი ჩაწეულიყო, მილი ჰად გადაქცეულიყო და ძირი აღარ უჩანდა. ერთი მუშა ჩაუვარდათ უცაბედად ამგვარ ჰაერში და ძლიერ ამოიყვანეს. ფურკრუას რჩევით ალაგ-ალაგ, საცა უფრო ადვილად შეიძლებოდა სუნთქვა, ჩაფისულ ჩალას სწვავდნენ. ალაგ-ალაგ სოკო მოჰფენოდა კედლებს, თითქოს კედლებიც კი დაავადებული იყო იქ, სადაც სუნთქვა შეუძლებელი გამხდარიყო.

ბრუნზომ თავისი კვლევა სათავიდან დაიწყო და ნელ-ნელა წავიდა შესართავისკენ. იმ ადგილს, სადაც მთავარი მილი ორ ტოტად შტოვდება გრანურლერში, ერთ წინგამოწეულ ქვაზე გაარჩია ამოჭრილი თარიღი 1550 წ. ეს ქვა შეადგენდა საზღვარს; აქამდე მოსულიყო ფილიბერ დელორმი, რომელიც ანრი მეორის ბრძანებით ამოწმებდა ამ მილებს; მეთექვსმეტე საუკუნეში პარიზის ნარცხის ორმოს მილების ბოლო ამ ქვამდე აღწევდა. მეორე ნიშანიც აღმოაჩინა ბრუნზომ, ნიშანი მეჩვიდმეტე საუკუნისა, პონსოს და ვიეილდე-ტანპლის ქუჩების მილებში, რომლებიც თაღებით დაეფარათ 1600—1650 წ., და ბოლოს ერთი ნიშანიც მეთვრამეტე საუკუნისა, 1740 წ. შემკრებ მილის მარცხენა ნაწილში, რომლის თაღი 1740 წ. იყო აგებული. ეს უკანასკნელი თაღი, 1740 წ. აშენებული უფრო მეტად იყო დამსკდარი და დაზიანებული, ვიდრე წინანდელი, 1412 წ. შენობა, იმ დროისა, როდესაც მენილმონტანის წყალს მიანიჭეს დიდებული თანამდებობა პარიზის სიბინძურის გაწმენდისა, ისეთივე დიდი ღირსება, როგორიც გლეხი კაცის წარმატება არის მეფის მსახურად რომ დანიშნავენ, ან სახელის გრო-ჟანის ლეზელად შეცვლა.

აქა-იქ, სახელდობრ მთავარ სასამართლოს სასახლის ქვეშ, პატიმრების პატარ-პატარა საკანები იყო დატანებული, შიგ მილში, შემადრწუნებელი „განისვენე“ — in pace. ერთ ამგვარ საკანში კედელზე რკინის საყელო ეკიდა ჯაჭვზე. ეს საკანები ქვიტკირით ამოავსეს. ზოგი რამ უცნაურიც იპოვეს, სხვათა შორის, ერთი ორანგუტანის ჩონჩხი; 1800 წელს გაიპარა ეს ორანგუტანი პარიზის ბოტანიკური ბაღიდან და აღბათ ამ გარემოებამ შექმნა უეჭველ ჰუმარიტებად მიღებული თქმულება, რომ მეთვრამეტე საუკუნის უკანას-

კნელ წელს ბერნარდენების ქუჩაში ეშმაკი დანავარდობდაო. საწყალი ეშმაკი საბინძურეში ჩამხრჩვალყო.

გრძელი თაღით დაფარებულ ტალანში, რომელიც არშ-მარიონს უერთდება, მეძონძის გუდა იპოვეს, სრულიად წაუმხდარი, რამაც მკოდნეთა გაკვირება გამოიწვია. საცა კი საზიზღრობას აშლიდნენ მუშები, ყველგან პოულობდნენ ძვირფას ნივთებს, ოქროს და ვერცხლისას, თვალ-მარგალიტს, ფულს. რომ ყოფილიყო ვინმე ბუმბერაზი და დაეწურა პატივი, საუკუნეთა სიმდიდრით სავსე დარჩებოდა საწურავი. ორ ტოტად რომ იყოფა მილი ტანპლის და სენტ-ავუას ქუჩების მიმართულებით, სწორედ ამ განშტოების წერტში იპოვეს თითბერის მედალი ჰუგენოტისა, რომლის ერთ პირზე ღორის თავი იყო გამოსახული კარდინალის თავსახურით და მეორეზე — გველი პაპის თავსახურით.

მაგრამ ყველაზე განსაცვიფრებელი რამ დიდი მილის შესავალში იპოვეს. ამ შესავალს უწინ მოაჯირი ჰქონდა აფარებული, რომელსაც აქა-იქ ქარშიკი დარჩენოდა. ერთ ქარშიკზე რაღაც ფართლის ნაჭერი ეკიდა, გასვრილი; ეტყობოდა ქარშიკის კარს მოსდებოდა წყალდიდობისას და ზედ დარჩენილიყო. ახლო მივიდა ბრუნზო, სანათის შუქზე გასინჯა; ძვირფასი წმინდა ბატისტი იყო და ერთ კუთხეში, ნაკლებად დაზიანებულში მოჩანდა ამოქარგული დიდებული გვარის გვირგვინი და ასოები L, A, U, B, E, S, P. გვირგვინი მარკიზის გვარისა იყო და შვიდი ასო ნიშნავდა Laubespine-ს. აღმოჩნდა, რომ ეს იყო მარატის სუდარის ნაჭერი. სიყმაწვილეში ერთი მიჯნური ჰყავდა. ეს იმ დროს, როცა დიდებულ არტუას საჯინიბოს ექიმად იყო და ერთი დიდებული ქალბატონი უყვარდა. ეს ისტორიულად იყო დამტკიცებული, და ამ ქალისაგან ჰქონდა ძვირფასი ზეწარი; ვინ იცის, სახსოვარი იყო, თუ მასთან დავიწყებული. მარატი რომ მოკვდა, სუდარად შესაფერი ამის მეტი ვერა იპოვეს რა ამის სახლში და ბებერმა დედაკაცებმა გაახვიეს სწორედ იმ ზეწარში, რომელზედაც სიყვარულის ეინს იკლავდა ტრაგიკული მეგობარი ხალხისა.

იქვე დატოვა ბრუნსომ მარატის სახსოვარი, საცა ეკიდა, წყალს არ გააყოლა. ზიზღით მოუვიდა თუ პატივისცემით? მარატი ღირსი იყო ზიზღისაც და პატივისცემისაც. გარდა ამისა აქ ბედისწერის დადი იგრძნობოდა და მეტი იქნებოდა იმის ხელის ხლება. ესეც რომ არ იყოს, იქ უნდა დარჩეს აკლდამის ნივთი, სადაც თვითონვე მოუსურვებია. ერთობ კი უცნაური რამ იყო ეს ზეწარის ნაშთი. მარკიზის ცოლს ეძინა ზედ; მარატი ლპებოდა შიგ; პანთეონი გამოეცლო, რომ ვირთაგვებთან ერთად ნარცხის არმოში მოხვედრილიყო.

ვატოს რომ შეხვედროდა ეს წალოს ტილო, ხელოვნურად სიხარულით დახატავდა ყოველ მის ნაწიბურს და აქ კი იმ მდგომარეობაში ჩაყარდნილიყო, რომ თვალს აღარ მოაშორებდა დანტე.

სრული შვიდი წელიწადი მოუხდა პარიზის ქვედაქალაქის შემოწმებას, 1805-დან 1812-მდე. წინ მიიწვედა ბრუნზო, აღნიშნავდა სად რა უნდა გაკეთებულიყო და დაუყოვნებლივ აყენებდა მუშებს. 1808 წ. საქირობისამებრ ძირს დასწია ქვიტკირის იატაკი პონსოს მილისა, რომ თავისუფალი გასავალი მიეცა წყალისაკენ. ახალ-ახალი მილები გაიყვანა ყველგან 1809 წ. მთავარი მილი სენ-დენის ქუჩის ძირში გაატარა ინოსანის შადრევანამდე; 1810 წ. ფრუადმანგოს და სალპეტრიერის ქვეშ; 1811 წ. ეშარპის ქუჩის და სამეფო მოედნის ქვეშ; 1812 წ. პესა და ანტენის ქუჩების ქვეშ. იმავე დროს აწარმოებდა მთელი ქსელის გასუფთავებას და დეზინფექციას.

საქმის დაწყების ერთი წლის შემდეგ თავისი სიძე ნარგოც ჩააბა მუშაობაში.

ასე გაწმინდა მეცხრამეტე საუკუნის დასაწყისში ჩვენმა ძველმა საზოგადოებამ თავისი დედაქალაქი და მოაწესრიგა ამ ქალაქის მიწები. ეს მაინც გასუფთავება იყო.

დაკლანძვილი, დამსკდარი, ფილაქანაშლილი, ორმოებიანი, საფლობიანი, უსაფუძვლოდ აღმართ-დაღმართიანი, მყრალი, საზიზღარი, საზარელი, ბნელით მოცული, კრილობებიანი კედლებით, ადამიანის თავზარდამცემი, — ასეთი იყო წარსულში პარიზის ჩასადენი მილების ძველი ქსელი. ყოველმხრივ განშტოებული იყო იქაურობა, მიწები ერთმანეთს კრიდნენ, მათი წყობა ზოგან ბატისფეხურს ჰგავდა, ზოგან ვარსკლავისებურს, როგორც საფარში იციან, ბრმანაწლავიან ჩიხის მსგავსად გვარჯილით დაფარული თაღებით, კირისბუდე ორმოებით, კედლებზე ნაჟონი ქეცის წვეთებით, თალიდან წვეთ-წვეთად მცემი ხრწნილით და წყვდიადით. არა იქნებოდა რა ამნაირი ბილწი, როგორც ეს ძველი აკლდამისებური კირის ბუნაგი იყო, ბაბილონის საკმლის მომწელებელი აპარატი, ორმო, უფსკრული ქუჩით გადაჭრილი, უზარმაზარი ბუდე თხუნელისა; ბნელ-მყრალით იყო სავსე ეს ბუდე, სავსე სიბინძურით, რომელიც ოდეს-ღაც დიდებულად ყოფილა. გეგონებათ, ცხადადა ვხედავ იმ უზარმაზარ ბრმა თხუნელას — წარსულსაო.

ასეთი იყო, ვიმეორებთ, ძველებური ჩასადენი მილის ქსელი პარიზისა.

თანამედროვე პროგრესი

ახლა კი გასუფთავებულია ეს ქსელი, გასწორებული, საჭიროებისამებრ ამსრულებელი თავის მოვალეობისა და თითქმის წარმოადგენს იმ ჯურის ნაგებობას, რომელსაც ინგლისში აღნიშნავენ სიტყვით „პატივისაცემი“. უკადრისი აღარა ეტყობარა და გარუხებუ-ლია მთლად; სიმივით არის გაჭიმული და, შეიძლება ვთქვათ, კოხ-ტად მოსილია. ჰგავს გუშინდელ ვაჭარს, რომელიც დიდი ბობოლა გამხდარა. აღარც ის სიბნელე არის. მართებულად იქცევა ბინძურო-ბა. ერთი შეხედვით ადვილად შეიძლება იმ მიწაში ჩამალულ ტალა-ნად ეჩვენოს ადამიანს, ისე გავრცელებულს და ისე სასარგებლოს მეფეების და ბატონების დასამალავად და გასაქცევად იმ ძველ ტკბილ დროში, „როდესაც ხალხს ისე ძალიან უყვარდა თავისი მე-ფეები“. აწინდელი ჩასადენი მიღები კარგად არის მოწყობილი; ნა-გებობის სტალი ყველგან მკაცრი და მარტივია. კლასიკური ალექ-სანდრიული სწორხაზოვანი, რომელიც, პოეზიიდან განდევნილა; არ-ქიტექტურაში გამეფებულა, აქ ემჩნევა ყოველ ქვას ამ გრძელ მიბ-ნელებულ თაღისას. თაღად არის ამოყვანილი ყოველი პირი მილი-სა. საერთოდ კი, თუ სადმე გეომეტრიულად წესიერ წრეხაზს აქვს მნიშვნელობა, სწორედ აქ ამ დიდი ქალაქის ჩასადენ მიღების წყო-ბაში. ისეა აქ საქმე, რომ ყოველი მილი უნდა ემორჩილებოდეს უმოკლეს გასაავალ გზას. ამ უკანასკნელ ხანს ერთგვარი ოფიცია-ლური იერი მიიღო ამ ქსელმა, ისე რომ თვით პოლიციის მოხსენე-ბაც კი, — როდესაც მას ეხება, თითქოს მორიდებით ახსენებს მის სახელს; ადმინისტრატიულ ენით რომ დასწერენ მის სახელს, ცდი-ლობენ პატივისცემით და ღირსეულად მოიხსენიონ. რასაც უწინ ნაწლავს ეძახდნენ, დღეს ტალანს უძახიან; რასაც უწინ ორმოს ეძახდნენ, დღეს ჭად არის მონათლული. ვიღონი ვეღარ იცნობდა თავის ძველ გაჭირვების ბინას. ამ სარდაფების ქსელს იმთავითვე მრავალი მცხოვრები ჰყავდა, მღრღნელები, ისინი ახლა უფრო სწრა-ფად მრავლდებიან, ვიდრე ოდესმე; ხანდახან ერთი ჭალარა ულვა-შიანი ვირთავის თავი გამოჩნდება ხოლმე ჭის ფანჯრიდან. დაათვა-ლიერებს პარიზელებს, მაგრამ ეტყობა მოშინაურებულა და ისევ ქვევით ძვრება კმაყოფილი, რომ იმასაც აქვს ქვედაქალაქში თავისი სასახლე. ამ მიღებს აღარა შერჩენიათ რა თავისი ძველებური საში-ნელებისა. წვიმა, უწინ რომ ქალაქში ამოაგდებდა ხოლმე ბინძურს, დღეს რეცხავს და ასუფთავებს მიღებს. მაგრამ ნურც აგრე მიენ-დობით: მიაზვებით ჯერ ისევ სავსე არის იქაურობა; თუ მართალი

გნებავით. ეს კლოაკ-მილი უფრო პირმოთნე გახლავთ. ვიდრე უნაკლო. ცალკე პოლიცია იღწვის, ცალკე ჯანსაღობის დამცველი კომისია, მაგრამ მიუხედავად ყოველგვარ ნახმარ საშუალებათა, ქვედაქალაქი მაინც ჯერაც არ არის გაწმენდილი და რაღაც საეჭვო სუნი ამოსდის, როგორც ტარტიუფს აღსარების შემდეგ.

ახლა ამაშიც შევთანხმდეთ: კარგად რომ დაუკვირდეს კაცი, ნაგავს გატანით. სიბინძურების გარეცხვით და წმენდით დიდ სამსახურს უწევს ეს მიღების ქსელი ცივილიზაციას და რადგან ამ მხრივ ტარტიუფის სინდისი უფრო წმინდა არის, ვიდრე ავგიას თავლა, ცხადია, რომ პარიზის ქვედა ქალაქიც დღეს წინანდელზე უკეთესია.

პროგრესზე მეტია ეს გაუკეთესობა, გარდაქმნა არის. ძველგებურმა მთელი რევოლუცია გამოიარა, რომ ეხლანდებურად მოწყობილიყო.

მერე ვინ გარდაქმნა, ვინ მოახდინა ეს რევოლუცია?

ერთმა კაცმა, რომელიც დავიწყებული ჰყავს ქვეყანას, იმ კაცმა, რომელიც ჩვენ გავიხსენეთ, ბრუნზომ.

თ ა ვ ი მ ე ი ა ვ ს ე

მომავალი პროგრესი

ადვილი საქმე არ არის პარიზის ჩასადენი მიწების თხრა და აშენება. ათი საუკუნის განმავლობაში აშენეს და ვერ გაათავეს, ვერც გაათავებდნენ, როგორც ვერ გაათავებდნენ პარიზის შენებას. ქვედაქალაქიც ისევე იზრდება, როგორც თანდათან იზრდება და ფართოვდება თვით ქალაქი. დედაქალაქში არის ერთგვარი ათას საცეციანი პოლიპი, რომელიც ისევე იზრდება თავის ქვეშეთში, როგორც ქალაქი. როგორც კი ქალაქი გაიყვანს ახალ ქუჩას, ქვედაქალაქიც ყოველთვის იმის ქვეშ სჭიმავს თავის ხელს. ძველმა მონარქიამ სულ ოცდასამი ათასი და სამასი მეტრის სიგრძის მიწები გაიყვანა ქალაქის ქვეშ; ესა ჰქონდა პარიზს 1806 წ. პირველ იანვარს. ამ ხნის შემდეგ კი, — ეხლავ შევეხებით ამ ხანასაც.— დიდ ყურადღებას აქცევდნენ ქვედაქალაქს, ზრუნავდნენ მის კარგად მოწყობაზე; ნაპოლეონმა გაიყვანა—საინტერესო არის ეს ციფრები—ოთხი ათას რვაასოთხი მეტრის საკანალიზაციო მიწები, ლუი მეტრამეტე ხუთი ათას შვიდას ცხრა; შარლ მეათემ ათიათას რვაას ოცდა თექვსმეტი, ლუი ფილიპმა — ოთხმოცდა ცხრა ათას ოცი; 1848 წლის რესპუბლიკამ ოცდასამი ათას სამას ოთხმოცდაერთი, თანამედროვე მთავრობამ

სამოცდა ათი ათას ხუთასი, სულ დღევანდელ დღეს¹ ორას ოცდა-
ექვსიათასექვსას ათი მეტრია. ამ სიგრძის ნაწლავები აქვს დღეს პა-
რიზს, შეუწყვეტლივ მომუშავე ბნელი ქსელი, უზარმაზარი, ყველა-
სათვის უცნობი ნაგებობა.

როგორც ეს რიცხვები გვიმტკიცებენ, ქვედა ლაბირინთი პარიზი-
სა დღეს ერთიათად მეტია, ვიდრე მეცხრამეტე საუკუნის დასაწყის-
ში იყო. ძნელი წარმოსადგენია ის ურიცხვი ხარჯი და შრომა, რაც
მას დასჭირდა შესაკეთებლად და ისე მოსაწყობად. როგორც დღეს
არის. დიდი შრომა დასჭირდა ძველ მონარქიას და მეთვრამეტე საუ-
კუნის უკანასკნელ ათ წელიწადს რევოლუციურ მთავრობას, რომ
გაეთხარა ცხრამეტი ათასი მეტრი, რომელიც 1806 წლამდე არსე-
ბობდა. ყოველგვარი დაბრკოლება ეღობებოდა წინ ამ საქმეს, ზოგი
დღემიწის ბუნების თვისებისა, ზოგი კი პარიზელ მუშახალხის
კრუმორწმუნეობისა. პარიზი იმგვარ ნიადაგზე დგას, რომელიც
ძნელად ემორჩილება ბარსა და წერაქვს. ძალიან ძნელი ჩასათხრე-
ლია ეს გეოლოგიური ფენა, რომელს ზემოდან დასწოლია სავანგე-
ბო ისტორიული ფენა, სახელად პარიზად წოდებული; როგორც კი
მოხვდება ბარი ამ მონაყარ ფენას, მაშინვე მრავლად აღმოჩნდება
მიწისმხრივი დაბრკოლებანი; ხან წყალში გახსნილი თიხა არის, ხან
წყაროები, ხან მკვრივი კლდეები და ის ლბილი და ღრმა ნალექი, რო-
მელსაც სპეციალური მეცნიერება „მდოგვს“ უწოდებს. წერაქვი გა-
ჭირებითა სჭრის კიროვან ფენს, რომელსაც წვრილი ფენა მოსდევს
თიხისა და ფიქალისა შიგ ჩამჯდარ ოსტრიის ლოკოკინებით. რომ-
ლებითაც სავსე იყო წინაისტორიული ოკეანე. უცბად გაარღვევს
ხანდახან წყარო ერთ უკვე თითქმის დამთავრებულ თაღს და თავზე
დასდის მუშებს. ან კიდევ ტკილი გამოჩნდება უცბად, ჩამოიშლება
და ისე არღვევს კედელს ან მსხვილ ქვიტკირის ბოძს; როგორც უზ-
რალო მუშას. ამას წინათ ვიეტში სენმარტენის გემსავალ არხის ქვეშ
გაპყავდათ ჩასადენი მილი, ოღონდ ისე, რომ არ შეწყვეტილიყო
არხში ნაოსნობა. რაღაც გასკდა არხის პირში და წყლით გაივსო მი-
ლი; რომ ვერ მიაგნეს არხში გამსკდარ ადგილს, იძულებული გახლ-
ნენ წყალში ჩაეშვათ მყვინთავეები და ამგვარად ძლივს შეწყვიტეს
წყლის დენა. ერთგან კიდევ, სენის ახლოს და ძალიან მოშორებითაც
ამ მდინარისგან, როგორც მაგალითებრ ბელვილში. გრანდრუში და
ლუნიერის გასავალში, ქვიშა არის მოგროვილი. უძიროდ დაზვინე-
ბული, იმდენად შთანმთქავი ყველაფრისა. რაც კი მოხვდება, რომ
სწრაფად ილუპება შიგ ადამიანი. ამას მიუმატეთ მიაზმებით გაულენ-

¹ დაწერილია 1862 წელს.

თილი ჰაერის სუნთქვით გამოწვეული გულისწუხილი, ზემოდან ჩამოწოლილის დაცემა, მიწის დაწვეა და მისი ღრმა ორმოს ჩათხრა; მიუმატეთ სახადი, რომლითაც ავადდებიან მუშები. ჩვენს დროში კლიშის ქვეშ გათხარეს ტალანი, რომ ურკის მდინარის წყალი მიეღოთ; მიწისქვეშ წარმოებდა მუშაობა, ათი მეტრის სიღრმეში; გაუძღეს როგორც იყო მიწის ჩამოწოლას, თალი გაუკეთეს მიწებს ოპიტალის ბულვარიდან სენამდე, პარიზის გადასარჩენად მონმარტრის წყალდიდობისაგან და მარტირის საბაჟოსთან ჩაწუმპებულ ცხრა ჰექტარის სივრცის გუბის გასაშრობად გაიყვანეს მიწები ბლანშის საბაჟოდან ობერვილიერის გზამდე; და ოთხ თვეში გაათავეს ამოდენა საქმე, რადგან შეუწყვეტლივ მუშაობდნენ დღე და ღამე თერთმეტი მეტრის სიღრმე მიწის ქვეშეთში; მშენიერად გააკეთეს მიწის ქვეშ ბარ-დე-ბეკის ქუჩის მილი, მიწაში ექვსი მეტრის სიღრმეზე. ამ საქმეებს მონო აწარმოებდა და თავიც შეაკლა საბრალომ. სამი ათასი მეტრის სიგრძე მიწებს დაათარეს თალი. ქვედაქალაქის ყველა უბნებში ტრავერსიერის ქუჩიდან ურსინის ქუჩამდე წვიმის წყალდიდობისაგან იხსნეს მეზობირი სანსიე-მუფტარი. მილი გაიყვანეს სენჟორჟისა ქვიტკირის საძირკველით მოძრავ ქვიშაში და ძირს დასწიეს მილის დონე ნაზარელ ღვთისმშობლის ქვეშ, რაც ძალიან საშიში და პასუხსაგები იყო. ამას აწარმოებდა ინჟინერი დულო, რომელიც მოკვდა. ამ ქვეყნისთვის სასარგებლო საქმეში გამოჩენილი დიდი ვაჟკაცობა და თავგანწირვა, უფრო სადიდებელი, ვიდრე ბრძოლაში ხალხის ჟღერა, არ იწვევს ყურადღებას, ამის შესახებ ბიულეტენებს არ უშვებენ.

ისე კარგად არ იყო მოწყობილი პარიზის წყალსადინარი 1832 წ, როგორც დღეს არის. ბრუნზომ ბიძგი ჰკრა და წინ წასწია საქმე, მაგრამ საჭირო იყო ხოლერის მძვინვარება, რომ ღირსეულად დაემთავრებინათ ეს დიდი ხნის წინათ დაწყებული სრული გადაკეთების საქმე. უცნაური იყო, მაგალითებრ, რომ 1821 წ. ერთი ნაწილი ეგრეთწოდებულ მთავარმილისა, რომელიც მთელ ქალაქს უვლის გარშემო, როგორც ვენეციაში, ისევ თავლია იყო გურდის ქუჩაზე; და მხოლოდ 1823 წ. იპოვა ქალაქმა თავის ქისაში ორას სამოცდა ექვსათასოთხმოცი ფრანკი და ექვსი სანტიმი რომ თალით დაეხურა ეს საზიზღრობა. სამი შთანთქავი ჰა — კუნეტის, კონბას და სენმანდესი, — მთელი თავის მოწყობილობით ააშენეს მხოლოდ 1836 წელს. პარიზის მიწისქვედა ნაწილი სრულიად ახლად იყო გაშენებული უკანასკნელ ოცდახუთი წლის განმავლობაში და, როგორც უკვე აღვნიშნეთ ათჯერ მაინც გადიდებული, ვიდრე მანამ იყო.

ამ ოცდაათი წლის წინათ, ხუთ და ექვს ივნისის აჯანყების წელს

ბევრგან ჯერ ისევ ძველებურად იყო მოწყობილი ეს მიწები. ძალიან ბევრი ქუჩები იყო, სრულიად მოუკირწყლავი და წყლის და ნაგვის მიწებში ჩასადენი ორმოებით დათხრილი. საცა კი წყალი გროვდება ახლო ქუჩებიდან ან მებოძირზე, გათხრილი იყო განიერი ორმო, მიწში ჩამავალი და ზედ რკინის ცხავეური ჰქონდა დაფარებული, ფართო უჯრებიანი, გამვლელთა ფეხით გაბრწყვიალებული, საშიშარი ეტლებისთვის, რადგან ზედ ფეხი უსხლტებოდათ ცხენებს. გზების და ხიდების გამგეობის ოფიციალურ ენით ამ დღემართ წერტებს და ზედ დადგმულ ცხავეურს უცნაური სახელი ერქვა *cassis* (შავი მოცხარი). 1832 წ. მრავალი ქუჩა იყო, როგორც ეტუალისა, სენ-ლუისა, ტანპლისა, ვაიელ-ტანპლისა. ნაზარეთელ ღვთისმშობლისა, ფორი-მერიკურისა, ფლერის სანაპიროსი, პტიმუსკისა, ნორმანდისა, პონტო-ბიშისა, მარესი, სენ-მარტენის უბნისა, ნოტრდამ-დევეტუარისა, მონმარტრის უბნისა, გრანდ-ბატელიერისა, ელისეს მინდვრებისა, იაკობისა, ტურნონისა, — რომ ძველი გოთური მილი ჰქონდა თავის ქვეშიდან და ურცხვად დაედო ხახა მიწში ჩასადენ ორმოს. მოაჯირიანი ორმოები იყო ყველგან, ქვიტკირით ირგვლივ შემოვლებული, თავხედი და ურცხვი.

1806 წ. პარიზს ჯერ ისევ თითქმის იგივე ოღენობა ჰქონდა მიწებისა, რაც 1663 წ., ათიათას ექვსასი მეტრი. ბრუნზოს შემდეგ 1832 წ. უკვე ორმოციათას სამასი მეტრი იყო. 1806 წლიდან 1831 წლამდე საშუალოდ ყოველწლივ შვიდას ორმოცდაათ მეტრს აშენებდნენ, მერე წელიწადში რვა და ხშირად ათი ათას მეტრის მიწებს და ტალანებს, რომელთაც საძირკველად ბეტონი ედო და ნაშენი იყო ჰიდრაულური კირისაგან. ორას ფრანკად რომ ვიანგარიშოთ მეტრი, დღეს პარიზის ჩასადენი მიწების ღირებულება ორმოცდარვა მილიონს უდრის.

ეკონომიურ პროგრესის გარდა, რომელიც უკვე აღვნიშნეთ, ამ საქმესთან, პარიზის წყალსადინარის მოწყობილობასთან, მტკიცე კავშირი აქვს აგრეთვე საზოგადოებრივ ჰიგიენას და ხალხის ჯანსაღობას.

ორი სტიქიონის შუა არის აგებულე პარიზი, ძირიდან წყალი აქვს, ზემოდან ჰაერი. წყალი დიდ სიღრმეში არის ჩამალული, უკვე აღმოჩენილი ბურღვით, მომდინარეობს მწვანე ქვიშნარ ფენიდან, რომელიც ცარკის და ჟურულ კირნარის შუა დევს; ეს ფენა წარმოადგენს დისკოს, რომლის რადიუსი ას კილომეტრს უდრის; მრავალი მდინარე გამოდის ამ ფენიდან და მრავალი წყარო; სენასაც იქიდან ვსვამთ, მარნსაც, იონსაც, უაზსაც, ესნსაც, შერსაც, ვინსაც და ლუარსაც. გრენულის ჰიდან ამოღებულ ერთ ჰიქა წყალს რომ დავე-

ლევთ. წყალი მანებელი არ არის; ჯერ ციდან მოდის, მერე მიწიდან ამომდინარეობს. ჰაერი კი მანებელია და დამაავადებელი, რადგან ბინძურ მიწებიდან ამოდის; რაც კი მიზანშეწონილი ნარცხის ორმოში, სულ ყველა ერევა პარიზის ჰაერს და აქედან არის, რომ ასე ცუდია ქალაქის ჰაერი. პატივი ეყარა ერთგან მრავლად მოგროვილი და აქ აღებული ჰაერი უფრო წმინდა აღმოჩნდა, — ეს დამტკიცებული იყო მეცნიერულად, — ვიდრე პარიზში აღებული ჰაერი. ამ ახლო მომავალში პროგრესის დახმარებით, მექანიზმის გაუმჯობესებით და ადამიანის განათლებით, წყლის საშუალებით გავწმინდავთ ჰაერს, ესე იგი გავრეცხავთ და გავაკრიალებთ მიწებს. ვიმეორებთ, მიწების გარეცხვას რომ ვამბობთ, ვგულისხმობთ მიწისადმი დაბრუნებას მიწებით გამავალ პატივისას; მიწაში უნდა ჩადიოდეს ეს ძვირფასი განძი და არა წყალში და ზღვაში. დიდი მნიშვნელობა ექნება ამ სრულიად უბრალო ბუნებრივ საჭირო გაპოხიერებას ხალხის ცხოვრებისათვის; გაჭირვებასაც შეამცირებს და ჯანსაღობასაც შესძლენის პარიზელებს. დღეს კი პარიზის ირგვლივ ავადმყოფობათა გავრცელების სივრცე კარგა დიდია, და ლუვრი რომ ამ ჰაერით ბორბლის მორგვად ჩავაგდოთ, ორას კილომეტრამდე ასენიანებს ჰაერს.

თამამად შეიძლება ვთქვათ, რომ ათი საუკუნის განმავლობაში სწამლავდა ეს ნარცხის ორმო პარიზის ჰაერს. ჩასადენი მილი სენი არის, რომელიც სისხლში უდგას ქალაქს. ხალხის ალლო თავის დღეში არ მოტყუვდება ამგვარ საკითხში; წყალსადინარში მუშაობა და ამ მუშაობის ხელობად გახდა ისევე საზარელი იყო და თითქმის ისევე საზიზღარი და უკადრისი ხალხისთვის, როგორც ხელობა გამტყავებელისა, რასაც ხშირად ჯალათს ანდობდნენ. ძალიან დიდი ხელფასის გაღება იყო საჭირო, რომ ეპოვათ სადმე კალატოზი და ამ სიმყარალით სავეს საფარში ჩაეგზავნათ სამუშაოდ; ჰის მთხრელის კიბეც კი ბევრს ყოყმანობდა, ვიდრე გაბედავდა შიგ ფეხის ჩადგმას: ანდაზად ამბობდა ხალხი, მყარალ მილში ჩასვლა საფლავში ჩასვლააო; — გავრცელებული იყო მრავალი თქმულება, დაუნდობელ საშინელებად ხატავდნენ ამ ბუმბერაზულ ნაგებობას, ჰირის ბუნაგს, რომელსაც ზედ ამჩნევია კვალი დედამიწის რევოლუციისა, როგორც ადამიანთა რევოლუციისა და რომელშიაც მოიპოვება ნაშთი ყოველგვარ კატაკლიზმისა, — წარღვნის ლოკოკინიდან მარატის სუდარამდე.

წიგნი მესამე

წუხვება, მამრამ სულით ძლეული

თ ა ვ ი პ ი რ ვ ე ლ ი

ნარცხის ორმო და შიგ ნახული მოულოდნელობა

პარიზის ქვედაქალაქში ჩავიდა ჟან ვალჟანი. ერთი მსგავსება კიდევ პარიზისა ზღვასთან. შესაძლებელია ისევე დაიდუპოს აქ მყვინთავი, როგორც ოკეანეში.

უცნაური იყო ეს ერთი ნაბიჯი. შუაქალაქში იყო ჟან ვალჟანი და ქალაქგარეთ გაჩნდა უცბად, თვალის დახამხამების უმალ, ერთი წამის განმავლობაში, როდესაც ცხვეური ახადა და ისევ დახურა. ერთი წამი კმაროდა, რომ მზით გაკაშკაშებულ ღლიდან ღამის სიბნელეში აღმოჩენილიყო, შუადღიდან შუალამეში, ქალაქის ხმაურობიდან დუმბილში, ზარბაზნის სროლძს გრვეინვიდან სამარისებურ მყუდროებაში და გარემოებათა ერთგვარ გადაკვანძვით, უფრო საკვირველით, ვიდრე პოლონსოს ქუჩაში იყო, უადრეს განსაცდელიდან სრულ სამშვიდობოში ამოეყო თავი.

უცბად ჩავარდა ორმოში კაცი და პარიზის სავიწყარში ჩაიმალა. მიატოვა ის ქუჩა, სადაც ყველგან სიკვდილი დაფრინავდა და რაღაც აკლამაში ჩავიდა, სადაც სიცოცხლე ელოდა. ერთი წუთის საქმე იყო ეს ჩამალვა, უცნაური და მოულოდნელი. გაშტერებულივით იდგა ცოტა ხანს; ყურს უგდებდა განცვიფრებული; უცბად გაიხსნა მის ფეხქვეშ კარი, მისი მხსნელი. შეეწია ზეციური მადლი და პატარა ღალატით განსაცდელს გადაარჩინა. ბედისწერასაც ჰქონია თავანსაცემი საფარი.

ოღონდ დაჭრილი ისევ უძრავად იყო და არ იცოდა ჟან ვალჟანმა, რა უნდა გაეყვანა ამ მილით სამშვიდობოში, ცოცხალი თუ მიცვალებული?

პირველი გრძნობა ჟან ვალჟანისა, ორმოში რომ ჩაძვრა, სრული დაბრმავება იყო. ჩავარდა და ველარა დაინახა რა. გარდა ამისა, ისიც ეჩვენა, რომ უცბად. ერთი წამის განმავლობაში დაყრუებულყო ორივე ყურით, აღარა ესმოდა რა. საზარელი ბრძოლა იყო მის ზემოდან, თოფისა და ზარბაზნების სროლა; მაგრამ ისე ბუნდოვანად ჩამოდიოდა, ისე მიმქრალად და გაუგონრად. რომ აღარა ესმოდა რა. თითქო უძირო ორმოში ჩავარდნილიყო. გრძნობდა, რომ ფეხქვეშ მაგარი საყრდნობი ჰქონდა. ამის მეტი ჯერ არა იცოდა რა თავის სამალავისა, მაგრამ ესეც საკმარისი იყო. ხელი გაიშვირა ერთმხრივ და კედელს შეეხო; მეორე მხრივაც კედელს შეეხო; ორივე მხარეს კედლები ჰქონდა. ერთი ვიწრო გასავალში იჩყოფებოდა: ფეხი წაუსხლტა და დარწმუნდა, რომ სველი იყო ფილაქანი, ფრთხილად გადადგა ერთი ნაბიჯი; ეშინოდა ორმო არსად იყოს, ან ნაპრალიო. დარწმუნდა, რომ ფილაქანი ეგო იმ მილში. საზარელი მყრალი სუნია რომ ეცა ცხვირში, მაშინ მიხვდა სად ჩავარდნილიყო.

რამდენიმე წუთის შემდეგ იგრძნო, რომ ბრმა აღარ იყო: პატარა სინათლე ჩამოდიოდა ცხავურით დაფარულ ორმოს პირიდან, საიდანაც ის იყო მილში ჩაძვრა და თვალის შეაჩვია იმ ღრმა სარდაფის სიბნელეს. უკვე არჩევდა ცოტა რამ მის ახლო მდებარეს. მილი, რომელშიაც ჟან ვალჟანს დაემარხა თავი — სხვა სიტყვა არ არის, — ამაზე უკეთ გამოსახოს მისი მდგომარეობა, — ერთი იმ ჩიხთავანი იყო, რომელს სპეციალურ ენით შტოს ეძახიან. მის უკან კედელი იყო და წინ ბნელი გასავალი. ორმოს სარქველში ჩამომავალი სინათლე იქვე ქრებოდა, ათი-თორმეტი ნაბიჯის მანძილზე; მერე კი სრული წყვდიადი იდგა. საშინელებას მოასწავებდა იქ ჩასვლა, უძირო ორმოში ჩავარდნას, მაგრამ სხვა გზა არ იყო და უნდა შესულიყო იმ სიბნელეში, უნდა შესულიყო და რაც შეიძლება საჩქაროდაც. მაშინ მოაგონდა ჟან ვალჟანს რომ ის მოაჯირიანი სარქველი, რომელიც იმას ეცა თვალში ქვების ქვეშიდან, შეიძლებოდა ჯარისკაცებსაც დაენახათ და ახლა ყველაფერი დამოკიდებული იყო უბრალო შემთხვევაზე. თუ დაინახეს, შეიძლება რისიცი ჩამოვიდნენ ამ მილში და გაჩხრიკონ ჟან ვალჟანიც და ეს დაჭრილიც. სასწრაფოდ უნდა წასულიყო იქიდან. დროს დაკარგვა აღარ შეიძლებოდა. მარიუსი ძირს დაუშვა წელან. ახლა ისევ აიყვანა, ზურგზე წამოიკიდა, ესეც შესაფერი გამოთქმა არის და გზას გაუდგა. გაბედულად შევიდა იმ წყვდიადში.

სინამდვილეში ისე კარგად არ იყო საქმე, როგორც ჟან ვალჟანს ეგონა. გამსაცდელი ახლა სხვაგვარი და არანაკლებ საზარელი. ვიდრე ზევით იყო, ვინ იცის აქაც. მოელოდა: ბრძოლის კექა-ქუხილის

შემდეგ მიაზმებით და მრავალ ხაფანგებით სავსე ნაპრაღში ჩავარდა კაცი, ქაოსიდან ნარცხის ორმოში, ჯოჯოხეთის ერთი წრიდან მეორეში.

ორმოცდაათი ნაბიჯი გაიარა და გაჩერდა. ერთი საკითხი ჰქონდა გადასაწყვეტი: ეს ვალუანის მილი მეორე მილს ერთვოდა განივად და ახლა ორი გზა ედო თვალწინ. საით წასულიყო? მარჯვნივ გაბრუნებულყო თუ მარცხნივ? როგორ გადაეწყვიტა ეს, რაზე დაემყარებინა თავისი არჩევანი ამ ბნელ ლაბირინთში? ამ ლაბირინთს, როგორც ვთქვით, ერთი მიმართულება აქვს დადმართისკენ. დადმართს რომ გაჰყვება კაცი, მდინარესთან მივა.

ეს ვალუანმაც მაშინვე მოისაზრა ეს გარემოება.

ალბათ ბაზრის ქვედა მილში ვარო, — იფიქრა, — და მარცხნივ რომ წავიდე და ამ დადმართს დავყვე, ერთი დხუთმეტი წუთის შემდეგ სენის ნაპირთან გავალ დე შანყის და ახალ ხიდის შუა, ესე იგი შუადღისას გამოვჩნდები პარიზის ხალხით სავსე უბანში. იქნებ სწორედ იქ გამოძვრეს ამ მილიდან, სადაც ყოველთვის მრავლად დაწრიალებს ხალხი. განცვიფრებული დარჩება ვინც კი დაინახავს, რომ ორი გასისხლიანებული კაცი ამოძვრა მიწიდან, სწორედ ამ ხალხის ფეხქვეშიდან. პოლიციელების მოსვლა, ჯარისკაცების დახმარება. ჯერ მილიდან გასულიც არ იქნება რომ ხელს სტაცებენ და გაბაწრავენ. ისევ ისა სჯობდა, შესულიყო ამ ლაბირინთში, მინდობოდა ამ სიბნელეს და, რაც შეეხებოდა გასვლას, ეს თავის ბედისწერისთვის მიენდო.

აღმართს აჰყვა და მარჯვნივ წავიდა.

გაიარა ტალანის კუთხე და ის პატარა სინათლეც გაუქრა, რომელიც აქამდე ჰქონდა. შავი პირბადე აეფარა თვალებზე და კვლავ დააბრმავა კაცი. მაინც მიდიოდა და იმდენად ჩქარი ნაბიჯით, რამდენადაც კი შეიძლებოდა სვლა ამ ქვესკნელში. მარიუსის ორივე ხელი კისერზე ჰქონდა შემოხვეული და ფეხები ძირს დაშვებული. ერთი ხელით მარიუსის ხელები ეჭირა, მეორეს კედელზე აფათურებდა. მარიუსის ლოყა ედო ლოყაზე და ზედ ეკვროდა, რადგან დასისხლიანებული იყო. გრძნობდა, რომ პატარა, თბილი ნაკადი დასდიოდა მარიუსისაგან, ტანისამოსი უსველდებოდა; სველი, თბილი ჰაერი ხედებოდა ყურში, მარიუსის ამონასუნთქი, მაშასადამე ცოცხალი იყო იგი. ახლა უკვე განიერ ტალანში შესულიყო ეს ვალუანი, ვიდრე პირველი იყო. დიდი გაჭირვებით მიდიოდა. გუშინდელი წვიმა ჯერაც არ გასულიყო მილებიდან და მდინარედ მიდიოდა შუა ტალანში. ეს ვალუანი იძულებული გახდა კედელს გაჰყოლოდა, რომ წყალში არ შეეტოპა. მიდიოდა ამ წყვილიაღში და ღამის არსე-

ბას ჰგავდა, რომელიც ხელს აცეკვებს უხილავში და მ-წის ქვესიყლის სიბნელეში იფლობა.

მაგრამ შორეულ ორმოს პირიდან ჩამოსული სინათლე მაინც სჭრიდა ამ მკვრივ სიბნელეს და ისიც ცდილობდა, რაც შეიძლება შორს წასულიყო მიღებში. თვალის მიჩვივა ამ ბნელს და ბუნდოვნად, მაგრამ მაინც არჩევდა თავის გზას, უკვე ხედავდა იმ კედელს, რომელსაც ხელით ეხებოდა და იმ თაღს, რომლის ქვეშ უნდა გაევილიოთ. იზრდება თვალის კაკალი, ბნელში რომ მოჰყვება და სინათლეს ჰპოვებს ბნელში, როგორც ადამიანი დიდსულოვნდება უბედურებაში და ღმერთსა ჰპოვებს.

ძნელი იყო გზის გაგნება.

ქვედაქალაქის მიღების გეგმა იგივე არის, რაც ქალაქის ქუჩებისა, მილი ქუჩის ქვეშ არის გაყვანილი. იმდროინდელ პარიზში ორიათას ორასი ქუჩა იყო და ახლა წარმოიდგინეთ ამ ქუჩების ქვეშ ბნელში გათხრილი მიწები და იმათი განშტოებანი. რომ იანგარიშოთ სიგრძე იმ დროის მიწებისა, ორმოც კილომეტრამდე იქნებოდა. ზევით აღვნიშნეთ უკვე, რომ დღევანდელი ქსელის მიწების სიგრძე იქნება არა ნაკლებ ორასორმოცი კილომეტრისა.

გზა აერია ჟან ვალუანს. ეგონა, სენ დენის ქუჩის ქვეშ ვიძყოფებო, — და საუბედუროდ სულ სხვაგან იყო. სენ-დენის ქუჩის ქვეშ ერთი ძველისძველი ქვიტყირის მილი არის. ლუი მეცამეტის დროისა, რომელიც პირდაპირ მთავარ მილის შემკრებ მილისკენ მიდის; ერთადერთი მოსახვევი აქვს ამ მილს, ძველ სასწაულთკარის ახლოს უხვევს მარჯვნივ და ერთადერთი ტოტი, სენ მარტინის მილი. მაგრამ პატარა ტრუანდერის ქუჩის მილი, რომლის ჩასავალი „კორინთის“ დუქნის ახლოს იყო ჩათხრილი, თავისდღეში არ ყოფილა შეერთებული სენ-დენის ქუჩის ქვედა მილთან; ის მონმარტრის მილს ერთვს და ჟან ვალუანიც სწორედ ამ გზით მიდიოდა. აქ სულ ადვილი იყო გზის არევა. ძველი მიწების ქსელში არც ერთი არ არის ისეთი დაკლავნილი და მიწებით გადაჭრილი, როგორც მონმარტრის მილი. კიდევ კარგი, რომ ჟან ვალუანმა უკან დატოვა ბაზრის მილი, რომლის თვით გეგმაც კი საშინლად არეულ-დარეულია, მაგრამ არჩეულ გზაზედაც მრავალი გაჭირვება დახვდებოდა წინ და მრავალი ქუჩის კუთხე. ეს მიწები ხომ ქვედაქალაქის ქუჩები არის, რომლებიც კითხვის ნიშანივით აეტუზებოდა წინ, — ახლა საით წავიდეთ? — ჯერ პირველი, მარცხნივ დიდი მილი ედო პლატრიერი-სა, ჩინურ თავსამტკრევის მსგავსი მრავალ ერთმანეთში შერთულ T-სა და Z-ის მსგავს მიწებით ფოსტის სასახლის და პურის მოედნის ქვეშ სენის მდინარემდე, სადაც Y-ის მსგავსად მთავრდება და

წყალში ჩადის; მეორე, მარჯვნივ მომრგვალო ტალანი კადრანის ქუჩისა თავის სამი კბილით, რომლებიც სამ განუვალ წერტს წარმოადგენენ; მესამე, ისევ მარცხნივ, მაილის ტოტი, გართულებული თითქმის დასაწყისშივე განშტოებით, კლაკნილად მიმავალი ლუვრის აუზამდე და თან ყოველმხრივ განშტოებული; და ბოლოს ენერის ქუჩის ყრუ მილი თავის მილებიდან აქეთ-იქით გამავალი პატარა ტოტებით. ეს ვალჟანისათვის კი საჭირო იყო, რაც შეიძლება მალე მიეღწია მთავარ მილამდე, რომელიც პარიზს ირგვლივ უვლის, რომ იქიდან სადმე მიყრუებულ ალაგს სამშვიდობოში გასულიყო.

ცოტად მაინც რომ სცოდნოდა ეს ვალჟანს ამ მილების მდებარეობა, რომელიც ჩვენ აღვნიშნეთ, მაშინვე მიხვდებოდა მარტო კედლებზე ხელების ცეცებითაც, რომ ის სენ-დენის ქუჩის ქვედა მიწურ ტალანში არ იმყოფებოდა. ნაცვლად ძველებური გათლილი ქვისა, ნაცვლად ძველი, საფუძვლიანი, ქვედაქალაქის წყალსადინარშიაც კი გამოხატულ დიდებული ხუროთმოძღვრებისა, ქვიტყირის საძირკველით, რაც ოთხას ფრანკად უჯდებოდა მთავრობას თითო მეტრი, ახლა ხელის შეხებითაც იგრძნობოდა დღევანდელი იაფფასიანი ბეტონის საძირკველზე უბრალო წისქვილის ქვით აგებული, რომლის ფასი თითო მეტრზე ორას ფრანკს არ აღემატებოდა, — ბურჟუაზიული მშენებლობა „წვრილმან მასალით“. მაგრამ ამისი არა იცოდა რა ეს ვალჟანმა.

წინ მიიწევდა მწვავე ნაღველით აღსავსე, მაგრამ დამშვიდებული, არც რასმე ხედავდა, არც რამე იცოდა თავისი გზისა. მიდიოდა შემთხვევის ანაბარად, ესე იგი განგების იმედით.

ხანდახან,—ესეც იყოს აღნიშნული,—შიში მოერეოდა ხოლმე. წყვდიადი, რომლის გარემოცვაშიაც იყო, გონებას უბნელებდა. მიდიოდა ალაღბედზე. მართლაც საშინელი რამ არის ეს ნარცხის ორმოს წყალსადინარი. ურიცხვი განშტოება აქვს ყველგან და ვაი იმისი ბრალო, ვინც ამ ქვედაპარიზის წყვდიადით სავსე ქუჩებში ჩავარდება! ეს ვალჟანი იძულებული იყო ეძებნა და თვითონვე აღმოეჩინა იმ წყვდიადში თავისი გზა. ბნელ მილში უხდებოდა სიარული და ყოველი ნაბიჯი შესაძლებელი იყო უკანასკნელი გამხდარიყო. როდის და სად უნდა გასულიყო ამ ჯურღმულიდან? სად ეპოვა გასავალი? დროზე კი იპოვიდა? ქვესკნელში ჩავარდნილიყო, უზარმაზარ ღრუბელის ქვიურ ნაპრალში და მოახერხებდა კი ამ ნაპრალიდან ამოძრომას, ან კლდოვან ღრუბლის გახვრეტას? თუ სადმე კვანძში მოკვებოდა ამ წყვდიადში და შიგ ჩარჩებოდა განუბობელში და განუვალში? მერე მარიუსი? გაუძლებდა კი ეს საცოდავი ამოდენა სისხლის დენას? თვითონ შიმშილს? ნუთუ აქ დაიღუპებოდნენ

ორნივე და ორ ჩონჩხად იქცეოდნენ ამ სიმყრალეში? აღარა გაეგებოდა რა კაცს. თავში უტრიალებდა ეს კითხვები და პასუხი კი არსად იყო. უფესკრული არის პარიზის შიგნეულობა. წინასწარმეტყველოვით, ჟან ვალჟიანი ურჩხულის წიაღში იმყოფებოდა.

უცბად სრულიად მოულოდნელი რამ შენიშნა. როცა სასოწარკვეთილი მიაბიჯებდა მილში, და თვითონაც არ იცოდა, სად მიდიოდა, დარწმუნდა, რომ ახლა აღმართის მაგივრად დაღმართს დაეშვა იმისი მილი. წყალი ფეხის თითებში კი არა სცემდა, როგორც აქამდე, არამედ ქუსლებში. ქვევით ეშვებოდა იმისი მილი. რატომ? იქნება ცოტა კიდევ და სენას მისდგომოდა. ეს საშინელი იყო. მაგრამ რას იზამდა. უკან დაბრუნება უარესს უქადდა. ისევ დაჰყვა თავის მილს.

მაგრამ იგი სენისკენ არ მიდიოდა. სენის მარჯვენა ნაპირი ერთმხრივ მდინარისკენ ეშვება, მეორე მხრივ მთავარ წყალსადინარისაკენ. მწვერვალი იმ ფერდობისა, რომელიც ორადა ჰყოფს წყლის მიმდინარეობას, ძალიან დაკლაკნილ გზას წარმოადგენს. უმაღლესი წერტილი ამ წყალგამყოფისა სენტ-აგუას წყალსადინარში არის, მიშელ-ლე-კონტის ზემოდან, ლუვრის ნარცხის ორმოში ბულვარის ახლოს და მონმარტრის მილზე ბაზრის ახლოს; სწორედ ამ უმაღლეს წერტილს მიაღწია ჟან ვალჟიანმა, საიდანაც იწყება წვიმის წყლის ორად განაწილება და ახლა მთავარ მილისკენ მიდიოდა, რომელიც გარს უვლის პარიზს. სწორ გზას მისდევდა, მაგრამ არც ამისი იცოდა რა.

ყრველთვის, როდესაც კი განშტოებას მიაღებებოდა, ხელის ცეცებას დაუწყებდა კუთხეებს და თუ ახალ მილს უფრო ვიწროდ ჰპოვებდა, ვიდრე თავის გზისას, არ შედიოდა ამ ვიწროში და ძველ გზას ირჩევდა, რადგან სრულიად სამართლიანად სჯიდა, რომ ვიწრო მილი, ამ განიერში ჩამომავალი, ჩიხით გათავდებოდა; და მაშასადამე, თავის გზას და მიზანს დააშორებდა. ამ მოსაზრებით იყო; რომ გადაურჩა ორ მახეს, რომელსაც უშხადებდა ამ სიბნელეში ზემოთ აღნიშნული ოთხი გადაჯვარედინებული მილი.

ერთხანად იგრძნო, რომ უკან დატოვა აჯანყებული პარიზი, რომელშიაც ყოველი მოძრაობა შეწყვეტილი იყო ბარიკადების აგების გამო და ახლა იმყოფებოდა ნორმალურ ცოცხალ პარიზის ქვედა ნაწილში. უცბად ზემოდან რაღაც გრიალი მოესმა შორეული ქუხილის მსგავსი, მაგრამ ხანგრძლივი. ეს იყო ეტლების მოძრაობის ხმა.

ნახევარ საათზე მეტი იქნებოდა იმის ანგარიშით, რაც ასე მოდიოდა, მაგრამ აზრადაც არ მოსდიოდა დასვენება; ოღონდ ხელი გა-

მოიცვალა. როპლითაც მარიუსი ეჭირა. აქ უფრო ბნელოდა, მაგრამ ეს ვანუჭკრეტელი სიბნელეც საიმედოდ მიაჩნდა.

უცხად თავისი ჩრდილი ეცა თვალში. ეს ჩრდილი პატარა, თითქმის განურჩეველი სინათლის შედეგი იყო, რომელიც ფილაქანს ხედებოდა იმის ფეხქვეშ, თაღს იმის ზემოდან და მარჯვენე და მარცხენე ტალანის სველ კედელზე მიცურავდა, თითქოს წინ უძღვის ეს ვალქანსაო. განცვიფრდა კაცი, უკან მიიხედა.

იმის უკან მიღის იმ ნაწილში, რომელიც ის იყო გამოიარა და ახლა მეტად შორეულად ეჩვენა, ეღვარებდა და თავის სხივით ბნელსა სჭირდა რაღაც საზარელი ვარსკვლავი, რომელიც ეტყობოდა, ეს ვალქანს უყურებდა.

ეს იყო გლოვის ვარსკვლავი პოლიციისა, რომელიც პარიზის ქვედაქალაქში ჩამოსულიყო.

ამ ვარსკვლავის უკან ბნელად მოჩანდა რვა, თუ ათი შავი სულდგმული, გაკვირული, ერთმანეთში განურჩეველი, საზარელი.

თ ა ვ ი მ ე ო რ ა

გ ა ნ მ ა რ ტ ე ბ ა

6 ივნისს გასცეს ბრძანება; — პოლიციამ შეამოწმოს წყალსადინარიო. მთავრობას ეშინოდა იქაც არ იყვნენ ჩამალული აჯანყებულებიო. — პრეფექტ ყისკეს ქვედაქალაქი უნდა გაეწმინდა აჯანყებულთაგან, და გენერალ ბუჟოს ზედაქალაქი; ეს იყო ორმაგი დავალება, ერთმანეთზე დამოკიდებული და ორმაგ ძალის დახმარებას მოითხოვდა, ზემოთ ჯარისას, და ქვემოთ პოლიციისას. სამი რაზმი პოლიციელებისა და წყალსადინარის მოხელეებისა ჩავიდა ქვედაქალაქში და დაიწყო აჯანყებულების ძებნა, ერთი სენის გაღმა, მეორე გამოღმა და მესამე ძველ ქალაქში.

შაშხანებით იყვნენ შეიარაღებულნი აგენტები, საჯიგველებით, ხმლებით და ხანჯლებით.

ეს ვალქანისკენ რომ მიემართათ სანათი, მარჯვენა მხარის მზვერავები იყვნენ.

ის იყო დაეთვალეირებინათ მრუდი ტალანი და სამი გაუვალი ტალანი, რომლებიც კადრანის ქუჩის ქვეშ არის მოწყობილი. ისინი რომ თავის უშველებელ სანათით ამ ჩიხებს აშუქებდნენ, ეს ვალქანი თავის გზაზე ტალანის შესავალთან მივიდა, უფრო ვიწროდა სცნო, ვიდრე ის ტალანი, რომლითაც მოდიოდა, და იქ არ შევიდა.

გვერდი აუხვია, პოლიციელები რომ კადრანის ტალანიდან გამოვიდნენ, რაღაც ხმა მოესმათ, თითქოს ფეხის ხმის მსგავსი, მთავარ მილისკენ მიმავალისა. მართლაც ეს უნ ვალუანის ფეხის ხმა იყო. ათისთავმა, იმ პოლიციელების სარდალმა, მაშინვე ზევით ასწია თავისი სანათი, გაჩერდნენ ყველანი, ყური მიუგდეს, საიდანაც წელახ ფეხის ხმა მოვლანდათ.

რას გაჩივდა ამ დროს უნ ვალუანი, შეუძლებელია ამის გადმოცემა. მისდა საბედნიეროდ კარგად ხედავდა პოლიციელების სანათს, სანათი მას ვერ ხედავდა. სანათი სინათლე იყო და ის კიდევ ჩრდილი. შორს იყო იმათგან და მილის ბნელი ჰფარავდა. კედელს აეკრა და უძრავად დადგა.

არ იცოდა რა ხდებოდა იქ, მის უკან. უძილობა ცალკე აწუხებდა, დაღლა ცალკე, ახლა შიმშილი. იმოდენა მღელვარება და ისე იყო მოქანცული და ღონემიხდილი, რომ აჩრდილსა ჰგავდა. შორს სანათი დაინახა. ამ სანათის ირგვლივ რაღაც მოძრავი ჭუპრები. რა უნდა ყოფილიყო? ვერ გაეგო.

დადგა უნ ვალუანი და ფეხის ხმაც შეწყდა.

იდგნენ მზვერავები ყურთასმენად გადაქცეულნი, მაგრამ აღარა ესმოდათ რა; შეპყურებდნენ იმ სიბნელეს და ვერას ხედავდნენ. შეჯგუფდნენ, ბჭობა დაიწყეს.

მონმარტრის წყალსადინარის იმ ადგილს, სადაც უნ ვალუანი და პოლიციელები იყვნენ, ერთი მებოძირი რამ იყო, სადარაჯოდ წოდებული; შემდეგში მოშალეს, რადგან, როგორც კი ადიდდებოდა წყალი, მაშინვე მთელი ტბა დადგებოდა ხოლმე ამ სადარაჯოში. მთელი მზვერავთა რაზმი თავისუფლად ეტეოდა აქ.

უნ ვალუანი იმათ შეპყურებდა. დაინახა, პატარა რგოლი შეკრეს ამ ჭუპრებმა, ერთმანეთს უახლოვდებოდნენ მეძებრების თავებით და ჩურჩულდებდნენ. დასკვნა ამ ბჭობისა ის იყო, რომ ისინი მოტყუებულები იყვნენ, არავითარი ფეხის ხმა არ იყო, აქ არავინ იყო მათ გარდა და სრულიად უსარგებლო იქნებოდა დიდ მილში შესვლა, ამაოდ დროს დაკარგვა, მით უფრო, რომ საჭირო იყო საჩქაროდ წასულიყვნენ სენ-მერისკენ, რადგან, თუ საქმე იყო სადმე პოლიციისათვის და „ბუზენგოს“ დაჭერა, სწორედ იმ უბანში დაიჭერდნენ, და არა აქ.

გავა რამდენიმე ხანი და ახალ ლანჩას მიიკრავენ ძველ ფეხსაცმელზე ჩვენი პარტიები. 1832 წ. სიტყვა „ბუზენგო“ სახელი იყო, რომელმაც შეცვალა „იაკობინელი“, „დემავაგი“ ჯერ თითქმის არც კი ისმოდა, თუმცა მას შემდეგ ძალიან გაიმარჯვა და გავრცელდა:

ათისთავმა ბრძანება გასცა წასულიყვნენ მარცხნივ, სენისკენ

ჩამავალი ფერდობის მიმართულებით. — აზრად არავის მოუვიდა, თორემ ორივემხრივ რომ დაეწყოთ ძებნა, ველარსად წაუვიდოდათ ეს ვალუანი. იქნებ ბრძანებაც კი ჰქონდათ პოლიციელებს პრეფექტურიდან, — ვაი თუ მრავლად იყვნენ იმ მიწებში აჯანყებულები და ბრძოლა აგვიტეხნონო, — ერთად ეართ და არ დანაწილებულიყვნენ. პოლიციელები თავის გზას გაუდგნენ, ისე, რომ უკან დარჩათ ეს ვალუანი. ამ მოძრაობისა სრულიად ვერა შეიგნო რა ეს ვალუანმა, გარდა იმ წვრილმანისა, რომ უცბად ჩაქრა სანათი, რომელმაც პირი იბრუნა.

მანამ წავიდოდნენ, ათისტავმა თავისი პოლიციური სინდისის დასამშვიდებლად თოფი გაისროლა იმ მიმართულებით, საიდანაც ფეხის ხმა მოესმათ, ეს ვალუანისკენ. სროლის ხმას თავისი გამოძახილი მისცა ამ მიწისქვეშა მღვიმის თაღებმა, თითქოს ამ ტიტანური სტომაქის ყუყუნიაო. პატარა კირი ჩამოვარდა თალიდან, რუში ჩავარდა, ეს ვალუანის გვერდით, წყალი შეაშხაპუნა და მით აცნობა, რომ თოფის ტყვია თაღს ეცა სწორედ იმის ზემოთ.

ცოტახანს კიდევ ისმოდა მწყობრი ფეხის ხმა მიმავალი პოლიციელებისა, უფრო და უფრო მეტად მიყრუებული მანძილის ზრდით; ბოლოს ბნელეთში ჩაიმაღნენ მიმავალნი. ერთხელ კიდევ შეანათეს თავისი სანათი თაღს, სხივის რკალით შეამკეს თალი. მერე ისიც დაიღია ნელ-ნელა. ისევ ის წყვედიადი და დუმილი დააწვა ქვესკნელს, ისევ ის სიყრუე გამეფდა კვლავ თავის სამფლობელოში. ეს ვალუანი კი ჯერაც იქ იდგა. ვერა ბედავდა ფეხის გადადგმას; კედელს მიჰყუდებოდა, ყურს უგდებდა პოლიციელების წასვლას და თვალბდაპყეტელი შესცქეროდა მიმავალი მზვერავეების აჩრდილებს.

თ ა ვ ი მ ე ს ა მ ე

ღ ე ვ ნ ი ლ ი

სამართლიანობა მოითხოვს ვთქვათ, რომ იმდროინდელი პოლიცია, რაც უნდა ძალიან გამწვავებულიყო საზოგადოებრივი მდგომარეობა, მაინც კეთილსინდისიერად ასრულებდა თავის მოვალეობას და თვალყურს ადევნებდა ყველაფერს. შეიძლება აჯანყება მძვინვარებდეს ქვეყანაში, მაგრამ ამ დროსაც თავისას არ უნდა ივიწყებდეს პოლიცია და ნებას არ აძლევდეს ქურდებს, თავისუფლად იქურდონ და გაძარცვონ ხალხი; შეიძლება საშიშ მდგომარეობაში იყოს მთავრობა, მაგრამ საზოგადოებასაც უნდა ჰყავდეს მე-

თვალყურე, რომ ქურდების და ყაჩაღების ასაკლები არ გახდეს. მართალია, პოლიციას თავისი პირდაპირი მოვალეობის გარდა მრავალი საქმე დააწვა ამ აჯანყების გამო. მაგრამ თავის ჩვეულებრივ საქმეს არა დალატობდა და ძველებურად ემსახურებოდა საზოგადოებრივ კეთილწყობილებას. თვით პოლიტიკური მოძრაობის აღში პოლიცია თავისას არ იშლიდა. მოვალეობას ვერც აჯანყება ავიწყებდა, ვერც ბარიკადი და ქურდბაცაცას ძველებურად უკან სდევდა.

სწორედ ერთი ამგვარი რამ მოხდა ექვს თიბათვეს ნაშუადღევს მდინარე სენის მარჯვენა ნაპირის ფერდობზე, ინვალიდების ხიდის ცოტა ქვევით.

დღეს აღარ არის ეს ფერდობი. სახე შეიცვალა მას შემდეგ აქაურობამ.

ორი კაცი მიდიოდა იმ ფერდობის გზაზე, საკმაოდ დაშორებულნი ერთმანეთისაგან, ერთმანეთის მზვერავნი. წინ მიმავალი ცდილობდა გაჰპარვოდა როგორმე მეორეს; უკან მიმავალი ცდილობდა ხელიდან არ გაეშვა პირველი.

ჭადრაკის თამაში იყო ერთგვარი, ოღონდ შორიშორს უდგნენ ერთმანეთს მოთამაშენი და ხმას არ იღებდნენ. არც ერთს ეტყობოდა აჩქარება, არც მეორეს, ნელ-ნელა მიდიოდნენ ორნივე, თითქო ეშინოდათ, რომ ავჩქარდე, ჩემს მოქიშპესაც ავანჩქარებო.

რომ გენახათ, იტყოდით, — დამშეული შადა მისდევს თავის ნადირსაო, — თუმცა ისეთი იერით მიდიოდა, თითქოს სასეირნოდ გამოსულიყო, მაგრამ ნადირიც გამოცდილი იყო და ფრთხილად მიაბიჯებდა.

მანძილის ოდენობა, დადებული დევნილ კვერნის და მდევარ მწევარს შორის, მტკიცედ იყო დაცული. დევნილი ღარიბ კაცსა ჰგავდა, გამხდარი იყო და საეჭვო სახისა; იმისი მდევარი კი მაღალი ტანის კაცი იყო, მკაცრი შეხედულებისა და იმასთან შებრძოლება კარგს არას მოასწავებდა.

წინ მიმავალი თვითონვე გრძნობდა თავის სისუსტეს და ცდილობდა თავი დაეძვრინა. საშინლად იყო გაბრაზებული, რომ დასცქერებოდა ვინმე, ბნელ ცოფს დაინახავდა იმის თვალეში. ცოფს დევნილისას და იმ მუჭარას, რომლით სავსე არის ყოველი შიში.

მიყრუებული იყო ფერდობი. გამვლელი არსადა. ჩანდა. აქა-იქ სენაში ნავები იდგა, ნაპირზე მიბმული და არც სადმე მენავე იყო, არც გადმომტვირთავი მუშები.

ამ ორი კაცის კარგად დანახვა მარტო ბულვარიდან შეიძლებოდა და ამ მანძილიდან რომ ესინჯა ვისმე, წინ მიმავალი მაწანწალად

ეჩვენებოდა; დაგლეჯილი ტანისამოსი ეცვა, გულგახეთქილი იყო და მთლად ცახცახებდა თავის დაფლეთილ ხალათში; მეორე კი, დიდებული წარმომადგენელი მთავრობისა, სერთუკით იყო მორთული, როგორც შეეფერება კარგ მოხელეს და თავით ბოლომდე შეკრული ჰქონდა ღილები.

ახლო რომ ენახა, იქნება კიდევ ეცნო ჩემს მკითხველს ეს ორი კაცი.

რა განზრახვა უნდა ჰქონოდა უკანას, მდევარს?

ალბათ უნდოდა ცოტა თბილად შეემოსა წინ მიმავალი ღარიბ-ღატაკი.

მთავრობის მიერ კარგად ჩაცმული რომ დაინახავს ასე ძონძებით მოსილს, სულ იმას ცდილობს, ის უბედურიც მთავრობას შეამოსინოს; ოღონდ აქ ფერისა გამო აღიძვრის საკითხი: ვინც ლურჯით არის მოსილი, დიდებულია, ვინც წითლით, ვაი მისი ბრალი.

საზოგადოების მიერ განდევნილთათვისაც არსებობს მეწამული.

ალბათ სწორედ ამ მეწამულს და მასთან დამოკიდებულ ვაებას გაუბოდა ის მაწანწალა.

ცხადი იყო, რაღაც განზრახვა უნდა ჰქონოდა მდევარს, რომ წინ გაეშვა კაცი, უკან მისდევდა და არ იჭერდა. ალბათ ფიქრობდა, — წავიდეს, იქნება თავისი ბინა მაჩვენოს, ან თავის ამხანაგებთან შევიდეს და ერთის მაგივრად ბევრი მოვიინადიროო. — ამ ოსტატობას „თვალთვალი“ ჰქვია.

ეს მოსაზრება სრულიად საფუძვლიანი უნდა იყოს, რადგან ერთი ცარიელი ეტლი დაინახა მდევარმა ფერდობზე და თვალი უყო მეეტლეს; ისიც მიხვდა, ალბათ მაშინვე იცნო სერთუკიანი და ნელი ნაბიჯით შორიანლო მიჰყვა მათ. ეს ვერ შენიშნა საეჭვო კაცმა, რომელიც წინ მიდიოდა გაცეცხლებული.

ელისეს მინდვრების დაჩრდილული ხეივნის გასწვრივ მიდიოდა ეტლი. მეეტლის და მისი მათრახის ჩრდილი იძვროდა მოაჯირის ზევით და თან მისდევდა ეტლს.

პოლიციის საიდუმლო ინსტრუქციაში ერთი ასეთი მუხლი არის: „მუდამ ახლო გყავდეთ დაჭირავებული ეტლი ყოველ შემთხვევისათვის“.

საკვირველი სიფრთხილით და სტრატეგიული მოხერხებით მიდიოდა ეს ორი კაცი და დაღმართის ნაწილს მიადგნენ. რომელიც ნელ-ნელა ეშვებოდა წყალმდე და პასიდან მიმავალ ეტლს საშუალებას აძლევდა წყალზე ჩაეყვანა ცხენები. რომ წყალი დაეღვივებინა. ეს ადგილიც ჩათხარეს შემდეგ, რომ სიმეტრიით დაემშვე-

ნებნათ სენის ნაპირი. მართალია ცხენები წყურვილით კვდებიან, სამაგიეროდ თვალი ღამაში ნაპირის ცქერით ტკბება.

მოსალოდნელი იყო, რომ დევნილი აღმართზე ავიდოდა, რომ ელისეს მინდვრებზე დამალვოდა მტერს. იქ ხეები ბევრი არის, სამაგიეროდ პოლიციელებიც მრავლად არიან, ასე, რომ იქ დამხმარე ბევრი ეყოლებოდა მზვერავს.

სენის ნაპირის ეს ადგილი ძალიან ახლო არის 1824 წ. პოლკოვნიკ ბრაკის მიერ მორედან პარიზში მიტანილი სახლიდან, რომელსაც ფრანსუა პირველის სახლს ეძახიან. იქვე პოლიციის სადარაჯო იყო. ძალიან განცვიფრდა მღევარი, როდესაც დევნილი აღმართს კი არ შეუდგა, არამედ ისევ თავის გზას მიჰყვა, სენის სანაპიროს.

ეტყობოდა ცუდად იყო იმისი საქმე.

ერთადერთილა დარჩენოდა, სენაში ჩავარდნა, მეტი რა უნდა ექნა?

იმოდენა გაიარა, რომ აღარავითარი საშუალება არა ჰქონდა ბულვარზე ასულიყო. აღარც გზა იყო, აღარც კიბე. იმ ადგილს მიახლოვებოდა, სადაც მდინარე მიმართულებას იცვლის და იენის ხიდისკენ ბრუნდება, სადაც უფრო და უფრო ვიწროვდება ფერდობი და წყალში ჩადის. იქ კი ალყაშემორტყმული აღმოჩნდა უპედურნი: მარჯვნივ აუვალი ფერდობი იყო, მარცხნივ და პირდაპირ მდინარე და უკან მთავრობა.

ეს მართალია, რომ ფერდობის ბოლო დაფარული იყო გამვლელთ თვალთაგან მოგროვილ ნაგავით, რომლის სიმაღლე ორ მეტრზე მეტიც იქნებოდა. რაღაც დაენგრიათ და იქ დაეყარათ ნანგრევები. თუ იმის იმედი ჰქონდა იმ კაცს, ამ ნაგავს ამოვეფარები და ჩავიშალე როგორმეო, — ამო იქნებოდა ეს ოცნება, რადგან ნაგავის გარშემოც კარგად გაივლიდა მღევარი. ბავშვური იქნებოდა ასე დამალვა. არა, ეტყობოდა სხვა რამ უნდა ჰქონოდა განზრახული. არც ასე მიამიტები არიან ქურდები.

მდინარის ნაპირზე ეყარა ნაგავი პატარა ბორცვად და ერთი მხრით წყლამდე ჩადიოდა.

ეს ბორცვი გადაიარა დევნილმა და თვალიდან მოეფარა მღევარს. ველარ ხედავდა მონადირე თავის ნადირს, და რაკი ველარც ნადირი დაინახავდა, მთლად დაივიწყა თავისი სიფრთხილე და ჩქარი ნაბიჯით გასწია იმ კაცისკენ, საჩქაროდ მივიდა ნაგავთან. გარს შემოუარა და განცვიფრებული გაჩერდა. აღარსად იყო იმის ნადირი, ამოდ ჩაუარა ამოდენა დევნამ.

აღარსად იყო ის კაცი, — ცას ჩაეყლაპა ან დედამიწას.

ნაპირზე დაყრილ ნაგავს დაეფარა მიწა და პატარა ვიწრო კონ-

ცხადლა ჩადიოდა წყალში, სულ ოცდაათი ნაბიჯის სიგრძისა ძლივს იქნებოდა.

გაპარული ვერც წყალში გადავარდებოდა, რომ მდევარს არ დაენახა, ვერც ფერდობზე ავარდებოდა, მაშ სად დაიმალა, სად გაქრა?,

სერთუქმეკრული ფერდობის ბოლოში გავიდა და ცოტა ხანს იქ იდგა ჩაფიქრებული, თვალდაშტერებული, კონვულსიით ეძვროდა ხელა. მერე უცბად თავში შემოიკრა, ერთბაშად შენიშნა ის ადგილი, სადაც მიწა თავდებოდა და იწყებოდა წყალი. დაინახა რკინის მოაჯირი, საკმაოდ განიერი, დაბალი რკინის კოქაქებით დამაგრებული და უშველბებელ კლიტით დაკეტილი. ეს მოაჯირი ერთგვარი კარი იყო მილიდან გამოსავალი, რომ პირდაპირ წყალში ჩასულიყო მთლად მომავალი ბინძურობა და სენის ნაპირზედაც გამოდიოდა, პირდაპირ წყალშიც. მოაჯირის ქვეშიდან წყალი გამოდიოდა და იქვე ეშვებოდა სენაში.

ამ დაქანგებულ მოაჯირის უკან ტალანი ჩანდა თალიანი და ბნელი.

გულხელი დაიკრიფა სერთუქიანმა და საყვედურით დაჰყურებდა მოაჯირს. ეს არ იქმარა და შეანძრია. შესაძლებელი იყო, რომ ვიღაცამ გააღო ეს მოაჯირის კარი, მაგრამ ჰრიალის ხმა რომ არ ყოფილა? უცნაური იქნებოდა ამ დაქანგებულ კარისთვის, რომ გაეღოთ და ჰრიალი არ დაეწყო. და თუ გააღეს, მაშინვე იქვე დაკეტეს. ცხადი იყო, რომ იმ კაცს, რომლის წინაშე ასე შორჩილად ბრუნავდა ეს კარი, ჯიბეში ნამდვილი გასაღები უნდა სდებოდა და არა ქურდის პირმოკაყული ლურსმანი.

შეანძრია მოაჯირი, მაშინვე გაუელვა თავში ამ აზრმა და გაბრაზებით წამოიყვია:

— კარგია, თქვენმა მზემ, ქურდსა ჰქონია მთავრობის გასაღები!

მაგრამ მაშინვე დამშვიდდა და მთელი ქვეყნის გულნადები აზრები წარმოთქვა იმ ორმარცვლოვან სიტყვით, რომელს თითქმის ირონიულად იძახდა:

— ჰხედავთ! ჰხედავთ! ჰხედავთ! ჰხედავთ!

გული მოიჯერა ამ ძახილით. მერე, ეტყობოდა, რაღაც მოისაზრა საიმედო, — ან გამოვა და ხელსა ვტაცებ, ან სხვა დააპირებს შესვლას და იმასაც დავიჭერო, — ნაგვის გროვის უკან გამოიჭიმა დარაჯად იმ იშვიათ მოთმინებით, რომელიც მხოლოდ მეძებარ ძაღლსა აქვს.

თავის მხრივ მეეტლეც გაჩერებულიყო, რადგან იმ პოლიციელის ნაბიჯს მისდევდა და ისიც აწვენებდა ცხენებს, რომ დაინახავდა გაჩერებულს. იმანაც ისარგებლა ამ გაჩერებით, გრძნობდა, რომ დიდი ხანი მოუხდებოდა იქ ლოდინი, კისერზე ჩამოჰკიდა ცხენებს დასველებული შვრიით ნახევრად სავსე თოფრა, ასე კარგად ცნობილი პარიზელთათვის, — ამას ისე ვამბობთ გაკვრით, რადგან სიტყვამ მოიტანა, — რომელთ ხშირად ამნაირ თოფრას ჩამოაცვამს ხოლმე მთავრობა; იენის ხიდზე ბევრი არავინ იყო ამ დროს გამვლელი, მაგრამ ვინც კი იყო, გაჩერდებოდა ხოლმე ერთ წამს, დააცქერდებოდა ამ სანახაობის ორ უძრავ წვრილმანს, — ნაგავთან ატუზულ წესრიგის მცველს და ზევით ბულვარზე იმის ეტლს, — და მერე თავის გზას გაუდგებოდა.

თ ა ვ ი მ ი ო თ ხ ე .

ისიც ეწევა თავის უღელს

პოლიციელები რომ მოიშორა, ისევ გზას გაუდგა ჟან ვალჟანი და აღარსად გაჩერებულა.

მიდიოდა, მაგრამ უფრო და უფრო უძნელდებოდა სიარული. ერთგვარი არ არის სიმაღლე ამ თაღით დაფარულ მიწებისა; საშუალო სიმაღლე თითქმის ორი მეტრი იყო, ადამიანის სიმაღლის მიხედვით დადებული; მაგრამ ყველგან არ იყო დაცული ეს საშუალო და ჟან ვალჟანი იძულებული ხდებოდა წელში მოღუნულიყო, რომ თაღს არ მოხვედროდა მარიუსის თავი. ყოველ წამს უნდა დაკუზებულიყო და მერე წელში გასწორებულიყო, შეუწყვეტლად ხელით მოეხინჯა კედელი. ლორწოიანი იყო კედლები და ხელს ვერაფერს მოავლებდა კაცი, რომ თავი შეემაგრებინა; ძირს ფეხი უხსლტებოდა და საყრდნობი კი არსადა ჰქონდა. მიდიოდა და ბარბაცებდა ქალაქის საზიზღარ სიბინძურეში. მიღში დატანებული ცხავურები მეტად შორიშორს იყო და ისე მცირედ ანათებდა ამ ჯურღმულს, რომ გაკავშავებულნი მზის სინათლე იქ მხოლოდ ბუნდოვან მთვარის შუქად ჩადიოდა, ისიც ალაგ-ალაგ. საერთოდ კი მარტო წყვილიადი იყო, მიაზმები, გაუმქვირვალობა და შავბნელება. ამასთან შიმშილი ცალკე აწუხებდა, წყურვილი ცალკე, მეტადრე წყურვილი და სწორედ იქ იყო, როგორც ზღვაში, წყლის სამეფოში და წყლის დაღვევა კი არ შეეძლო. ძალიან ღონიერი კაცი იყო, — ეს უკვე მოეხსენება მკითხველს, — სიბერეს არაფრით შეემცირებინა მისი ღონე, რად-

გან ძალიან თავშეკავებული იყო, ზომიერების დამცველი თავის ცხოვრებაში; მაგრამ აქ, ეტყობოდა, ძლივსღა უძლებდა თავის ტვირთს. დაღლა ემატებოდა, ძაღლონე ელეოდა და უფრო და უფრო ამძიმებდა ზურგზე აკიდებულ დაკრილს. მარიუსი იქნებ უკვე მკვდარიც იყო; ისე აწვებოდა, როგორც ყველა ინერტული საგანი. ისე ეჭირა ჟან ვალუანს, რომ გული სულ თავისუფლად სდებოდა და სუნთქვა, რაც შეიძლება, დაუბრკოლებლივი ჰქონოდა. მიდიოდა და გრძნობდა, რომ ვირთაგვები ედებოდნენ ფეხებში. ერთმა შეშინებულმა ვირთაგვამ კინალამ უკბინა. ხანდახან მილის ცხავურიდან სინათლესთან ერთად ჰაერსაც ეღირსებოდა ხოლმე და იქ მოითქვამდა სულს.

სამი საათი იქნებოდა ნაშუადღევისა, როცა შევიდა მთავარ მილში, რომელიც გარს უვლის ქალაქს.

განცვიფრებული დარჩა ჟან ვალუანი, მოულოდნელი გაგანიერება რომ ნახა მილისა. უცბად შევიდა ერთ ტალანში, რომლის კედლებს ვერა სწვდებოდა იმის გაწვდილი ხელი, და იმდენად მაღლა იყო თალი, რომ წელში გაკიმულიც კი ვერ სწვდებოდა თავით; მართლაც დიდ მილს ორი და ოთხი მეათედი მეტრი სიმაღლე აქვს და ორი და შვიდი მეათედი სიგანე.

მონმარტრის მილი რომ მთავარ მილს ერთვის, სწორედ იქვე ერთვის ორი კიდევ სხვა მილი, ერთი პროვანსის ქუჩისა და მეორე აბატუარისა, ისე რომ მებოძირს ჰქმნიან ამ ოთხ მიმართულუბისას. გამოუცდელი კაცი ყოყმანს დაიწყებდა. ჟან ვალუანმა კი ის ამოიჩინა, რომელიც ყველაზე განიერი იყო. ესე იგი მთავარი მილი. მაგრამ აქაც გადასაწყვეტი ჰქონდა, აღმართით თუ დაღმართით? საჭირო იყო საჩქაროდ გადაწყვეტა საკითხისა და საჩქაროდ მისვლა მდინარემდე. მაშასადამე, დაღმართით განგრძობა თავის გზისა, და იმანაც მარცხნივ ჩაუხვია.

კიდევ კარგი, რომ ასე მოიქცა. დიდი შეცდომა იქნებოდა ეფიქრა, რომ ქალაქის გარშემომვლელ მილს ორი გასავალი აქვს, ერთი ბერსისკენ, მეორე კასისკენ, და ვითომც ეს მილი, როგორც თვით მისი სახელიც აღნიშნავს, პარიზის მარჯვენა ნაპირს გარს უვლის. მთავარი მილი, რომელიც, — ეხსომება მკითხველს, — არის ძველი მენილმონტანის წყარო, ისე, რომ, თუ ზევით ავყევით, ის ერთი ჩიხით თავდება, ისევ თავის ძველ სათავით მენილმონტანის ბორცვთან. ამ მილს უშუალო დამოკიდებულება არა აქვს იმ განშტოებასთან, რომელიც პარიზის წყლებს აგროვებს პოპენკურის უბნიდან დაწყებული და სენაში ჩადის ამლოს გასავალით ძველი კუნძულის ლუფიეს ზემოდან. ეს განშტოება მთავარი მილის შესავსებად არის აგე-

ბული და განცალკევებული მისგან სწორედ მენილმონტანის ქუჩის ქვეშ. პატარა კედლით, რომელიც თავთავის გზას აძლევს აქეთ და იქით მომავალ წყალს. ზევით რომ აპყოლოდა ტალანს, მრავალი ტანჯვა-წვალების შემდეგ ერთ ყრუ კედელს მიადგებოდა და დაილუპებოდა კაცი.

მაგრამ ცოტა რომ უკან დაბრუნებულიყო და ფილ-დე-კალვერის მილში შესულიყო, ოღონდ ბატის ფეხივით განიერ მებოძირში არ შემცდარიყო, ბუშერის ქვემოდან რომ არის მიწაში, სენ-ლუის ტალანს გაპყოლოდა, მერე მარცხნივ სენ-ჟილის შტოს, მერე მარჯვნივ გაბრუნებულიყო, ოღონდ ისე, რომ სენ-სებასტიანის ტალანს ასცდენოდა, ამელოს მილში შევიდოდა და იქიდან, თუ გზა არ აერეოდა იმ ასო T-სავით მოწყობილ მილებში, რომელიც ბასტილის ქვეშ არის, სენაში გასავალთან მივიდოდა, არსენალის ახლოს. მაგრამ ამისათვის ძირითადად უნდა სცოდნოდა ამ მილების სრული განშტოება, მათი შესავალ-გასავალი და ცხავურები, უშველებლად განშტოებული დედაქალაქი პარიზისა. და ჟან ვალჟანმა კი, — ამას ვიმეორებთ, — არა იცოდა რა ამ საშინელი მილების სიმრავლის და დახლართულობის შესახებ, სადაც ჩავარდნილიყო და ვედარ გამოსულიყო. რომ ეკითხათ, — სადა ხარო? — ერთი სიტყვითღა უპასუხებდა, — წყვიდადშიო.

აღლო კარგი ჰქონდა და ისა შველოდა; სამშვიდობოში დაღმართი გაიყვანდა და არა აღმართი.

მარჯვნივ დატოვა ორი მილი, რომლებიც მარწუხად მიდიან ლაფიტის და სენ-ჟორჟის ქუჩებს ქვეშ, და ანტენის გზატკეცილის ქვეშ გაყვანილი გრძელი ორტოტიანი მილი.

პატარა ტოტი გადაიარა მადლენისა და გაჩერდა დასასვენებლად. ძალიან დაღლილიყო. საკმაოდ განიერი ცხავური ჰქონდა იქ მილს, ალბათ დ-ანჟუს ქუჩისა, და თითქმის დღის სინათლეს აძლევდა ამ ჯურღმულს. ფრთხილად, ნაზად დაუშვა ძირს მარიუსი, თითქო საკუთარი ძმა პყოლოდეს მძიმედ დაჭრილი; მთლად დასისხლიანებული ჰქონდა მარიუსს თავპირი და ისე მოჩანდა ამ სინათლეში, როგორც მკვდარი სამარეში. თვალები დახუჭული ჰქონდა, თმა საფეთქლებზე დაჰკროდა, როგორც წითელ ფერადში ჩარჩენილი გამშრალი ფუნჯი, ხელები მკვდარივით ძირს დაეშვა, ტანი გაცივებული, პირთან შედედებული სისხლი; ყელსახვევის კვანძიც სისხლით ჰქონდა სავსე; პერანგი ჩასვლოდა ჭრილობაში და ტანისამოსის მათედი სცემდა დასისხლიანებულ კისერს. დიდი სიფრთხილით, თითების წვერებით გაუხსნა ჟან ვალჟანმა ღილები და ხელი დაადო გულ-

ზე. დაჭრილს ჯერ ისევ უცემდა გული. თავისი პერანგი დახია ჟან ვალჟანმა, შეუხვია, რამდენადაც შეეძლო ჭრილობები და შეაყენა სისხლისდენა. მერე წელში მოიღუნა და საშინელი სიძულვილით დააქტერდა მარიუსს, რომელიც ჯერაც გულწასული იყო და ძლივს-ლა სუნთქავდა.

ჭრილობის შესახებ ვად ტანისამოსს რომ უხსნიდა და უკრავდა, ჯიბებს მოჰკრა ხელი. ჯიბეში პური ედო მარიუსს, რომელიც გუშინ-დელს აქეთ ჰქონდა დავიწყებული, და საფულე. პური მაშინვე გადაყლაპა ჟან ვალჟანმა, მერე საფულე გადაშალა. პირველ ფურცელზევე თვალში ეცა მარიუსის ხელით დაწერილი ოთხი სტრიქონი; მკითხველს ეხსომება, — „მარიუს პონმერსი ვარ. პაპაჩემ ბ. ჟილნორმანთან მიმიტანეთ, ფილ-დე კალვერის ქ. № 6, მარეს უბანში“.

საკმაო სინათლე ჩამოდიოდა ცხავურიდან და კარგად წაიკითხა ეს სიტყვები ჟან ვალჟანმა. ერთ წამს გაშტერებული იდგა და ჩუმი ხმით იმეორებდა, — ფილ-დე კალვერის ქ. № 6, ბ. ჟილნორმანი. — საფულე ისევ ჯიბეში ჩაუდო მარიუსს. დანაყრდა პურით და ცოტა მოღონიერდა. აიყვანა მარიუსი. დაჭრილს თავი მარჯვენა მხარეზე დაადებინა და ისევ გზას გაუდგა.

დიდი მილი მენილმონტანის წყალს მისდევს და სიგრძით რვა კილომეტრი იქნება. ფილაქანით არის მოკირწყლული უმეტესი ნაწილი ამ სიგრძისა.

ეს ჩირადანი ქვედაპირიზის მიღების სახელებისა, რომლითაც სინათლეს ვაწვდით მკითხველს ჟან ვალჟანის გზის გასაკვლევად, სრულიად უცნობი იყო თვით ჟან ვალჟანისათვის. მიდიოდა და ისიც კი არ იცოდა, ქალაქის რომელი ქუჩა იყო იმის ზემოდან, რა გაიარა და რა ჰქონდა გასავლელი. ხედავდა, რომ სულ უფრო და უფრო კლებულობდა ცხავურებში ჩამავალი მზის სინათლე; ეტყობოდა მზე ჩასვლას აპირებდა და მთლად ჩამობნელდებოდა ეს ქვედაქალაქი. გარდა ამისა, აღარ ესმოდა ზემოდან შეუწყვეტელი გრიალი ეტლებისა და აქედან ის დასკვნა გამოიყვანა, რომ ალბათ უკვე ქალაქგარეთ ვარ გასული და მიყრუებულ რამე უბანს ვუახლოვდებიო, ქალაქგარეთ ბულვარის მეზობელს, ან სენის შორეულ ნაპირს, საცა სახლებიც ცოტა არის და ქუჩებიც ნაკლებად, მილსაც ნაკლებად აქვს დატანებული სასულეები. უფრო და უფრო ბნელდებოდა გზა, მაგრამ ხელის ცეცებით სულ წინ მიდიოდა.

უცბად საშინელმა წყვილიდმა მოიცვა.

მ ვ ი ზ ა ქ ა ლ ი ვ ი თ ც ბ ი ე რ ი ა , რ ა მ დ ე ნ ა ლ ა ც მ ი მ ზ ი დ ვ ე ლ ი ა ,
ი ნ დ ე ნ ა ლ ს ა შ ი შ ი

გრძნობდა, რომ წყალში ტოპავდა, ფეხქვეშ ფილაქანი კი არა, ტლაპოლა ჰქონდა.

მოხდება ხოლმე ხანდახან ბრეტანის, ან შოტლანდიის ზოგიერთ ზღვის პირას, მოდის კაცი, მგზავრი, ან მეთევზე, ზღვის უკუქცევის ღროს ზღვის პირიდან შორს მდებარე ქვიშაზე, და უცბად იგრძნობს, რომ რამდენიმე წუთია, გაჭირვებით სძრავს თავის ფეხს. ზღვის პირის ქვიშა ისე ეკვრის იმის ფეხს, როგორც ფისი; წალის ლანჩა ქვიშას ეკვრის, თითქოს ფეხქვეშ წებო ჰქონდეს კაცს და არა ქვიშა. სრულიად მშრალი არის ზღვის პირი. მაგრამ როგორც კი ამოაძვრენს ქვიშიდან ფეხს, მაშინვე წყლით ივსება იმისი ღრმა ნაფეხური. თვალი კი არავითარ ცვლილებას არ ხედავს. დამშვიდებულია თვალგადაუწვდენელი ზღვის პირი, ერთნაირად მოჩანს ყველგან ეს ქვიშა და არაფრით განირჩევა მკვრივი ქვიშა იმ ქვიშისაგან, რომელშიაც ფეხი ეფლობა. ფეხებში პატარა გუნდი სცემს ზღვისპირის ბუზები-სა და თან მისდევს მზიარული ბზუილით. კაციც თავის გზას მისდევს. ცდილობს მალე გავიდეს დედამიწაზე. საშიშს არაფერს ხედავს, ან რა უნდა იყოს აქ საშიში? მაგრამ გრძნობს, რომ როგორღაც უმძიმდება ფეხი. მიდის, მაგრამ ყოველ ნაბიჯზე გრძნობს, რომ რაღაც მძიმე ეკვრის ფეხებზე და უცბად იფლობა! იფლობა ქვიშაში, სანტიმეტრის სიღრმით. არა, ცუდ გზაზე არის, რაღა თქმა უნდა. დგას და საზრავს საით წავიდეს. ძირს რომ დაიხედავს, თავის ფეხს ველარა ხედავს, — ქვიშაში ჩამალულა ორივე ფეხი. ცდილობს ამოძვრეს ქვიშიდან, უკანვე მიდის, და უფრო ღრმად იფლობა. კოკამდე აღგას ქვიშა. ამოვარდება, როგორც კი მოახერხებს, მარცხნივ იწევს, იქ უარება. მარჯვნივ გადავა, მუხლამდე იფლობა ქვიშაში, მაშინ მიხვდება უბედური, დაუძლეველი შიშით გულგახეთქილი, რომ მოძრავ ქვიშაზედა დგას და ფეხქვეშ ის საზარელი ნიადაგი აქვს, რომელზედაც ისე ვერ გაივლის ადამიანი, როგორც ვერ იცურავენს თევზი. აქვე გადაისვრის თავის ტვირთს, თუ თანა აქვს რამე, ისევე მსუბუქდება, როგორც დაღუპვის კარს მიმდგარი გემი, მაგრამ გვიანდა არის, მუხლზევით აღგას ქვიშა.

ყვირის, ქუდს იქნევს ან ცხვირსახოცს, — მიშველეთო! — ქვიშა კი უფრო და უფრო ძირსა სწევს და ადამიანი ღრმად იფლობა. თუ არავინ არის ზღვის პირას, თუ ძალიან შორს არის დედამიწა, თუ ამ

ადგილის ქვიშას ავი სახელი აქვს გავარდნილი, თუ გმირები არავინ არის იმ მხარეს, წასული არის იმისი საქმე, მსხვერპლი არის მომზღვლევისა. დამიწება მოელის უბედურს ხანგრძლივი, აუცდენელი, უღმობელი, რომლისა არც დაგვიანება არის შესაძლებელი და არც აჩქარება, გრძელი და გაუთავებელი, რომელიც ხელთ იგდებს ჯანსაღ ადამიანს, თავისუფლად მავალს, ფეხებში წაეჭიდება, სულ ძირძირსა სწევს და რამდენადაც მედგრად ცდილობს კაცი თავის დაღწევას, იბრძვის და ყვირის, იმდენად უფრო ღრმად იფლობა. ქვიშა თითქოს ცდილობს დასაჯოს ეს ურჩი, სიცოცხლისათვის მებრძოლი. ნელ-ნელა ითრევს თავის წიაღში და თან საშუალებას აძლევს გულისწუხილით გრძნობდეს, რომ საუკუნოდ ეთხოვება ამ პორიზონტს, ხეებს, მწვანე მინდვრებს, სოფლის საკვამურებიდან ამოშვალ კვამლს, გემების იალქანს ზღვაში, მფრინავ მაგლობელ ჩიტებს, ქვეყნის სულის ჩამდგმელ მზეს და მზის სხივით გაკაშქაშებულ ცას. ქვიშაში იფლობა კაცი. ეს სამარე არის ზღვის მოქცევით გამოტანილი ადამიანის დასაღუბავად. ნელ-ნელა სუდარაში ეხვევა ცოცხალი კაცი. ხან დაჯდება უბედური, ხან დაწვება, — იქნება ამით მეშველოს რამეო. — ხან მიხობავს ქვიშაზე, მაგრამ დამამიწებელია ყოველი მისი მოძრაობა; წამოდგება და უფრო ღრმად იფლობა, გრძნობს, რომ იღუპება, ბლავის, ღმუის, შეპყვირის ზეცას, ხელებს იმტვრევს სასოწარკვეთილი. აგერ წელამდე ქვიშაშია უკვე... გულამდე ჰფარავს ქვიშა, ზედატანი მოჩანს მხოლოდ, ხელს იქნევს, ღმუის, გაპყვირის გაცოფებულო, ფრჩხილებით ჰკაწრავს ქვიშას, ცდილობს თავი შეიმაგროს ამ ნაცარივით ფხვნილ მიწაში, იდაყვებზე ეყრდნობა, რომ ამოძვრეს როგორმე ამ რბილ კუბოდან, ქვითინებს მწარედ... და ქვიშა კი ქვევითა სწევს უბედურს და ჩამალვას უქადის. აგერ მხრებს მიადგა ქვიშა, კისერს შეეხო; ადამიანის სახელა მოჩანს მხოლოდ. პირი გაპყვირის, ქვიშა პირს უვსებს და მით აჩუმებს. ღუმელია სრული. თვალიდა იყო ცოცხალი, ზეცას შესცქეროდა; ქვიშამ დაახუჭინა. დაბნელდა. მერე ნელ-ნელა მცირდება შუბლი, პატარა თმის მოძრაობა მოჩანს, ნიავით აღძრული; ქვიშის ზემოდან. ხელი ამოდის ძირიდან, საყრდნობს ეძებს მისუსტებული და ისიც ქვიშით იფარება. საზარელი გაქრობა ადამიანისა!

ხანდახან მხედარი გაქრება ხოლმე ასე თავისი ცხენით, ხანდახან მთელი ეტლი თავის მეეტლით. ყველაფერს სძირავს ეს მოძრავი ქვიშა. იგივე დახრჩობა არის ადამიანისა, ოღონდ სხვანაირი, ვიდრე წყალში. აქ მიწა ახრჩობს ადამიანს. ოკეანით რომ გაიჟღინთება დედამიწა, ხაფანგად ხდება, ბარად ეჩვენება ადამიანს და შთანთქავს, როგორც ზღვა. უფსკრულსაცა აქვს თავისი სიმუხთლე.

ამგვარი საზარელი დაღუპვა, ყოველთვის მოსალოდნელი, საღმე ზღვის პირას, შესაძლებელი იყო აგრეთვე ამ ოცდაათი წლის წინათ პარიზის ქვედაქალაქშიც.

1833 წ. დაიწყო და კარვად შეაკეთეს მიწისქვეშა პარიზი, მანამდე კი ხშირი იყო მოულოდნელი ჩაზვავება.

მილის ქვეშ მიწა, მეტადრე ფხვიერი, ზოგან წყლით გაიჟღინთება. ფილაქანით იყო მოკირწყლული მილი, როგორც უწინდელ დროში იცოდნენ, თუ ჰიდრავლურ კირის ბეტონზე, როგორც ეხლა აკეთებენ ახალ მილებში, რაკი ძირიდან ნიადაგი გამოეცლებოდა, ძირს ეშვებოდა. ერთი ნაპრალი ამგვარ ნიადაგში მოასწავებს კარგა დიდ მანძილზე ჩანგრევას ფილაქანისას. ამ ნაპრალს, ამ სახას ბინძურების ჯურღმულისას სპეციალური ენით თავისი სახელი ჰქონდა მინიჭებული — fontis (ხნარცი). რა არის ეს ხნარცი? ეს იგივე მოძრავი ქვიშაა ზღვის პირისა, რომელსაც შეიძლება მყარ მიწის ქვეშაც შეხვდეს ადამიანი. ეს არის სენ მიშელის მთიდან ჩამორეცხილი ქვიშა, წყალსადინარის მილებს ქვეშ მისული. წყლით გაიჟღინთილი ნიადაგი იშლება; მიწის ყოველი მოლეკული მოძრავ სისველეში იხსნება; მიწად აღარ ითქმის ეს ნიადაგი, მაგრამ ჯერ არც წყალია, სიღრმით კი ხანდახან ძალიან ღრმაა. საშინელებაა ამ ხნარცის შეხვედრა. თუ წყალი მეტობს, სიკვდილი სწრაფია, — ჩაძირვა და ჩამიწება, თუ მიწა მეტობს, სიკვდილი ხანგრძლივია, ნელი ჩაფლობა და ცოცხლად ჩამარხვა.

წარმოგიდგენიათ, ამგვარი სიკვდილი? თუ საშინელებაა ასე დაღუპვა ადამიანისა საღმე ზღვის პირას, რა უნდა იყოს ამ ხნარცეში ჩავარდნა ჩასადენ მილებში? — აღარც ჰაერი, აღარც სინათლე, აღარც მზე და მოწმენდილი ცა, აღარც სიცოცხლით სავსე ბუნების ხმაური, აღარც შორს საღმე თავისუფლად მოძრავი ღრუბელი, სიცოცხლით რომ რწყავს ქვეყანას, აღარც შორეული გემები, აღარც მოსალოდნელი შველის იმედი, აღარც გამვლელთა დახმარების მოლოდინი სიკვდილის სულ უკანასკნელ წამამდე, აღარაფერი.

ყოველივე ამის მაგივრად დუმილი, წყვდიადი, მიყრუება, დაბრმავება, შავი თალი, მზა აკლდამაში სვლა, ბინძურობის ორმოში ჩავარდნა, ნელნელი ხრჩობა სიმყრალით სავსე ქვის ყუთში, სადაც მყრალში ჩამალული ასფიქსია თავის ბრჭყალებით შიგ ყელში სწვდება მის ხელთ ჩავარდნილს, სიმყრალით შეზავებული გმინვა უბედურისა, ლაფი ქვიშის მაგივრად, გოგირდოვანი მჟავებადი ქარის გრიალის მაგივრად, სიბინძურე ოკეანის მაგივრად! და თან ყვირილი,

კბილების ღრქენა, ხელების მტვრევა, ამაოდ ბრძოლა თავის გადასარჩენად და ნელი სიკვდილი, როდესაც განწირულის ზემოდან უზარმაზარი ქალაქი არის, რომელმა ამისა არა იცის რა.

სიტყვით გამოუთქმელი საშინელებაა ასე სიკვდილი. ხანდახან სიკვდილი თვითონვე გამოისყიდის ხოლმე თავის სიმკაცრეს ერთგვარი პირქუში ღირსსიდიადით. კოცონზე ან გეშზე დაღუპვის ქამს, შეიძლება დიდებულად დახვდეს სიკვდილს; ცეცხლის ალში იქნება, თუ ზღვის ზვირთის ქაფში, შესაძლებელია ვაჟკაცურად დაიღუპოს კაცი, თითქოს გარდაიქმნა იმ განსაცდელში ჩავარდნილიო. მაგრამ აქ კი არა, აქ სიკვდილი ბრძნურია, საზარელის მეტს ვერასა ხედავს მომაკვდავის თვალი. ლაფი სინონიმი არის სირცხვილისა, უშვერი ბილწი შერცხვენა არის აღამიანისა. მუსკატის ღვინის კასრში რომ ჩაიხრჩოს კაცი, როგორც კლარენსს მოუვიდა, ეს დასაშვებია, მაგრამ ნაგვის ორმოში, როგორც ესკუბლოს, ეს კი საზარელია. რას შეექიდება ამ ყოფაში მყოფი მყრალ წუმპეს? სულთმობრძავია აღამიანი და მყრალ ბრძნურებას ექიდება. იმდენად ბნელია იქაურობა, რომ ჯოჯოხეთად ეჩვენება იქ ჩავარდნილს, და იმდენად მყრალია. ლაფი, რომ ბრძნურ წუმპეში იგრძნობს თავს, და აღარ იცის მომაკვდავმა, რა მოელის სიკვდილის შემდეგ: — აჩრდილად გარდაიქმნება თუ ჯოჯოღ?

სხვაგან ყველგან საშინელია სიკვდილი, აქ კი უშვერი.

სხვადასხვა ზომისა იყო სიღრმე ხნარცვისა, მისი სიგრძე და სისქე. ეს დამოკიდებული იყო ქვენიადგის ხარისხზე. ხანდახან მეტრისა და უფრო მეტის სიღრმეცა ჰქონდა ხნარცეს, ხან კიდევ ორ ნახევარ და სამი მეტრისაც; ზოგჯერ იმდენად ღრმა იყო, რომ შეუძლებელი ხდებოდა ფსკერის პოვნა. ხან თითქმის მკვრივი იყო ტალახი, ხან ცარიელი ლაფი. ლუმირის ხნარცეში მთელი დღის განმავლობაში ძლივს ჩაიმალებოდა კაცი, და ფელიპოსაში კი ხუთი წუთი კმაროდა, რომ ჩაფლულიყო იგი და ჩაძირულიყო. თუ მკვრივია შლამი, დიდ სიმძიმესაც უძლებს. თუ არა და, მალე შთანთქავს ყველაფერს. მკვრივს რომ მოხვდეს ბავშვი, შეიძლება გადარჩეს, თხიერში კი ვაჟკაციც მაშინვე ჩაიფლობა. თუ უბედურება შეემთხვა კაცს და ხნარცეში მოჰყვა, საჩქაროდ უნდა მოიშოროს, რაც კი ამძიმებს; შორს უნდა გადააგდოს თავისი იარაღით სავსე აბჯა, ზურგიდან მოსაკიდი მოიხსნას. ამით იწყებს თავის ხსნას ამ მილების მუშა, როგორც კი იგრძნობს, ხომ ხნარცეს შეახო ფეხი და მიწა იძვრის მის ფეხქვეშ.

სხვადასხვა მიზეზი ჰქმნის ამ მოძრავ ტლაპოს: ფხვიერება მი-

წისა; სადმე მიწის წიაღში ფენის ჩანგრევა; კოკისპირული წვიმა ზაფხულში; შეუწყვეტელი წვიმა ზამთარში, ხანგრძლივი პატარა წვიმა ზაფხულში. მოხდებოდა ხოლმე, თუ ქვიშნარ ან ქაობიან ადგილის ზედაპირზე მრავალი დიდრონი სახლები იდგა, ეს სიმძიმე აწვებოდა ჩასადენ მილებს, ამრუდებდა, ფილაქანს უმტვრევდა. ამ ასი წლის წინათ პანთეონის ძირს დაწევამ ჩაანგრია სენ-ჟენევიევის მთის მილების ნაწილი. როდესაც ქალაქის შენობები მეტად დააწვებოდა ხოლმე ქვედა ქალაქის მილებს და ჩაანგრევდა, ზოგჯერ ქალაქის ქუჩაც სკდებოდა და ხერხივით კბილოვან, გველივით დაკლაკნილ ნაპრალს იძლეოდა. მიზეზი უბედურებისა ცხადი იყო და მაშინვე შეუდგებოდნენ ხოლმე ნანგრევის შეკეთებას. მაგრამ ისიც მოხდებოდა, რომ ქვედაქალაქში ჩანგრეული მილი არავითარ ზიანის ნიშანს არ აძლევდა ქუჩას, და ამ შემთხვევაში ვაი მილების მუშების ბრალი! შეიძლებოდა ჩვეულებრივად გაუფრთხილებლად შესულიყვნენ დაზიანებულ მილში და ვეღარც კი გამოსულიყვნენ. ძველ საქმეებში რამდენიმე შემთხვევა არის აღნიშნული ამგვარად ხნარცვში ცოცხლად ჩამარხულ მუშების დაღუპვისა; დაღუპულების გვარიც არის მოხსენებული; სხვათა შორის, იქვე არის დასახელებული ერთი ქვედა ქალაქის მუშა, ბლეზ პუტრენი, რომელიც კარემპრენანის ქუჩის ქვედა მილის დაწევას მოჰყვა და იქ დაიღუპა. ეს ბლეზ პუტრენი ძმა იყო ნიკოლა პუტრენისა, რომელიც უკანასკნელი საფლავის მთხრელი იყო 1785 წ. გაუქმებული უბიწოთა სასაფლაოსი.

იქვე იყო მოხსენებული ყმაწვილი, მეტად მშვენიერი ვიკონტი დ-ეს-კუბლო, რომელიც ამასწინათ ვახსენეთ, ერთი გმირთაგანი ლერიდის გარემოცვის და აღებისა, იმ დროის გმირი, როდესაც საბრძოლველად ისე მორთულნი მიდიოდნენ, თითქო მეჯლისზე მიდიან, სადად მორთული ლამაზი ქალებით სავსე არის დარბაზი, აბრეშუმის წინდებით და ვიოლინოს მუსიკით. თავის დეიდამშვილთან იყო იმ დამეს, დუკის დესურდის ცოლთან, და ქმარმა რომ მოასწრო, ბოტრეილის მილში ჩაიმალა, მაგრამ ხნარცვში მოხვდა და დაიღუპა. ქალბატონ სურდის რომ მოახსენეს იმის საყვარლის ასე დაღუპვა, მაშინვე სუნამო მოითხოვა და იმდენი ისუნთქა, რომ ტირილი გადაავიწყდა. ამგვარ შემთხვევაში, სიყვარულიც კი უძლურია, რადგან სიბინძურე აქრობს სიყვარულს. ჰერო უარს ამბობს — მე ლეანდრეს გვამს არ გავრეცხავო. — პირამეს რომ დინახავს თისზე, ხელს მოიჭერს ცხვირის ნესტოებზე და დაიძახებს: — ფუ!

FONTIS

სწორედ fontis — ხნარცეთან მისულოყო ჟან ვალჟანი.

ამგვარი დაწვევა მიწისა ხშირი იყო მაშინ ელისეს მინდვრების ქვემოთ გაყვანილ მიწების ქვემოდან, რადგან მოძრავ ფენზე იყო აგებული ქვედა ქალაქის ეს ნაწილი, და ამავე მიზეზის გამო არც ძალიან მკიდროდ იყო წარმოებული ჰიდრავლური სამუშაოები. იმდენად დიდი იყო ამ ფენის მოძრაობა, რომ ამ მხრივ გადააჭარბა სენ-ჟორჟის უბნის ქვიშნარსაც კი, რომელიც მით დაიმორჩილეს მხოლოდ, რომ ყორე გაუკეთეს ბეტონის საძირკვლიანი, და მარტირის უბანსაც, სადაც თიხნარი ფენებია აირით გაყდენთილი, იმდენად თხიერი, რომ მარტირის ტალანის ქვეშ გასავალის გასაკეთებლად თუჯის მილები იხმარეს. 1836 წ. სენტ-ონორეს უბნის ქვეშ ძველი ქვიტკირის მილი რომ დაანგრეეს, — ამ მილში გახლდათ ამჟამად ჟან ვალჟანი, — მკიდროდ შესაკეთებლად ელისეს მინდვრებიდან სენის ნაპირამდე მდებარე ქვედა ნიადაგის ქვიშნარმა იმდენად დააბრკოლა მშენებლობა, რომ ექვს თვეს მოუდნენ ამ საქმეს, რამაც დიდი უკმაყოფილება და საყვედური გამოიწვია ამ უბნელებისა. მეტადრე საკუთარი სახლის და ეტლების პატრონებისა. მეტად მძიმე იყო ეს სამუშაო და საშიშარიც, თუმცა, — ესეც უნდა დავუმატოთ, — საქმეს ხანგრძლივი ოთხთვე ნახევრის წვიმაც აბრკოლებდა და სამჯერ კიდევ სენის წყალდიდობა.

ჟან ვალჟანი რომ ხნარცეს მიადგა, ის წინაღლის კოკისპირული წვიმის შედეგი იყო. ფილაქანს ძირს დაეწია, რადგან ქვემოდან მერყევი ქვიშნარი აქონდა და წვიმის წყალი ჩაეშვა ქვიშაში. წყალი ჩადიოდა და თან ნგრევა მოსდევდა. ძირს დაიწია დაშლილმა ფილაქანმა. რამდენად დაიწია და რა სიგრძით, შეუძლებელია ამის თქმა. მილი აქ უფრო მეტად იყო ჩამობნელებული, ვიდრე სხვაგან სადმე. ორმო იყო ტალახისა დამის მღვიმეში.

ჟან ვალჟანმა იგრძნო, რომ ფილაქანი ეძვროდა ფეხქვეშ, როგორც კი შეტოპა ამ წუთში. ზემოდან წყალი იყო და ქვემოდან ტალახი. რაღას იზამდა? უნდა გაევილო. შეუძლებელი იყო უკან დაბრუნება. მარიუსი მომაკვდავი იყო და თვითონ მეტად დაქანცული. ან სადღა წავიდოდა? და მიჰყვა ამ გზას, მით უფრო, რომ პირველ ნაბიჯებით არც ძალიან ღრმად ეჩვენა ეს ტალახი. მაგრამ რამდენადაც წინ მიდიოდა, იმდენად მეტად ეფლობოდა ფეხი. ცოტა ხანს უკან ფეხი ნახევრად ტალახში ედგა და მუხლამდე სცემდა წყალი.

მიდიოდა და სულ იმას ცდილობდა მალლა აეყვანა მარიუსი, რამდენადაც კი ღონე შესწევდა, რომ წყალს არ დაესველებინა იმისი ფეხი, მაგრამ რას იზამდა? ფეხი მუხლამდე ტალახში ჰქონდა და წყალი წელამდე ხვდებოდა. უკან ველარც კი დაბრუნდებოდა და უფრო და უფრო ღრმად იფლობოდა. საკმაოდ მკვრივი იყო ეს ტალახი ერთისთვის, მაგრამ ორის სიმძიმეს კი ველარ უძლებდა. ცალ-ცალკე რომ ყოფილიყვნენ, ჟან ვალჟანიც გადაარჩებოდა და მარიუსიც. და მაინც წინ მიდიოდა და თან მიჰყავდა ეს მომაკვდავი, რომელიც იქნებ ცოცხალიც აღარ იყო.

ილლიამდე სწვდებოდა წყალი, გრძნობდა, რომ ცოტა კიდევ და წაიქცეოდა; ძლივსღა იძვროდა იმ სიღრმე ტალახში და იმ სიღრმე წყალში. კარგი, რომ მკვრივი იყო წყალქვეშ ტალახი, მაგრამ სიბრტულს კი უძნელებდა. მაინც მალლა ჰყავდა აყვანილი მარიუსი. მიდიოდა და თან ტალახში იფლობოდა. უკვე მთლად წყალში იყო, თავიღა ჰქონდა მშრალი და ორი ხელი ზევით აწეული მარიუსით. წარდენის ძველებურ სურათებში ერთი დედაა დახატული,—იმასაც ასევე უჭირავს თავისი შვილი.

წყალში იყო, უკან გადაიღო თავი, რომ წყალს მორიდებოდა, სუნთქვა შესძლებოდა. რომ დაენახა ვისმე ამ სიბნელეში, იტყოდა, ნიღბი აუტივტივებია წყალს და იმას მოაქანებსო. ძლივს ბუნდოვნად არჩევდა თავის ზემოდან მარიუსის ძირს დაკიდებულ თავს და ფერმიხდილ სახეს. ბოლოს მოიკრიბა, რაც ძალი ჰქონდა, და ერთი ფეხი წაჰკრა წინ, თითქო საყრდნობს ეძებს რასმეო. რაღაცას მკვრივს მოსდო ფეხი. საყრდნობის იმედს, და სწორედ დროზე.

წელში გასწორდა, გამაგრდა და გაშმაგებული ავარდა ამ საყრდნობზე, ეს იყო პირველი საფეხური, რომელიც სიცოცხლესთან დამაკავშირებელი კიბის პირველ საფეხურად ეჩვენა.

განწირული იყო ადამიანი, ეს საყრდნობი რომ არ შეხვედროდა. ეს იყო დასაწყისი წვიმის წყალსადენის მეორე შტოისა, რომლის ქვაფენილი არ დამტვრეულიყო, მაგრამ მოკაქულიყო, როგორც თხელ ფიცარს მოუფა ხოლმე. კარგად დაწყობილმა ფილაქანმა იცის, რგოლად ამოიწვეს და სიმაგრეს კი არ ჰკარგავს. საფეხურად გამოიყენა ჟან ვალჟანმა ეს საყრდნობი, წყალში დამალული, მაგრამ მაგარი, აძვრა ზედ და ხნარცვის მეორე მხარეს გადავიდა. ახლა კი შიში აღარ ჰქონდა.

წყლიდან რომ გამოვიდა, ქვას მოხვდა და მუხლზე დაეცა. სწორედ დრო არისო,— იფიქრა და ცოტა ხანს ისე დარჩა მუხლმოყრილი, სულით ღვთის განგების თაყვანისმცემელი.

მერე წამოდგა გაყინული. აკანკალებული, მოსვრილი. წელში მოხრილი, თავის მომაკვდავ ტვირთით, ლაფში მოსვრილი, უცნაური ნათელით აღსავსე სულით.

თ ა ვ ი ბ ე შ ვ ი ლ ე

იმედის გაცრუება სამშვიდობოში გასვლისას

ერთხელ კიდევ გაუდგა თავის გზას.

თავისი სიცოცხლე არ დატოვა ხნარცში, მაგრამ მთელი თავისი ძალ-ღონე კი იქ დარჩა. მეტისმეტი გაჭირვება გამოიარა და იმას შეალია, რაც კი შეეძლო: იმდენად იყო წელმოწყვეტილი, რომ სამიოთხი ნაბიჯის შემდეგ იძულებული გახდა გაჩერებულიყო. ერთხელ ქვაზედაც კი ჩამოჯდა, რომ უფრო კარგად აეყვანა მარიუსი, და რომ დაჯდა, — მე აქედან ვეღარ ავდგებო, — იფიქრა. ძალა შემოლევოდა, მართალია, მაგრამ ენერგია კი შეენარჩუნებინა, წამოდგა კიდევ.

იმედმიხდილი მიდიოდა თავდალუნული, ჩქარი ნაბიჯით, რამდენადაც კი შეეძლო. ასე გაიარა ერთი ასი ნაბიჯი; ჩაფიქრებული მიდიოდა, თითქმის აღარც კი სუნთქავდა და უცბად კედელს დაეჯახა. მილის მოსაბრუნეს მიაღწია და ვერც კი შენიშნა, რომ კედელი დაუდგა წინ. გადახედა იქაურობას და მილის ბოლოში, ქვევით, თავის პირდაპირ, შორს, ძალიან შორს, სინათლე დაინახა. ახლა კი საიშედო იყო ეს სინათლე; კარგი თეთრი სინათლე იყო, სინათლე დღისა.

მილიდან გასავალს ხედავდა.

ცოდვილი სული რომ დაინახავს უცბად ცეცხლის ალიდან, თავის ჯოჯოხეთიდან გასავალს, იმასვე იგრძნობს, რასაც ჟან ვალუანი გრძნობდა. ცოდვილი სულიც იმ გასავლისკენ გაფრინდებოდა თავის დამწვარ ფრთებით, რომ გარეთ გაეარდნილიყო. დალღაც გადაავიწყდა ჟან ვალუანს, სისუსტეც, მარიუსის სიმძიმეც და ისევ თავისი ფოლადის სიმაგრე იგრძნო. უფრო გარბოდა, ვიდრე მიდიოდა, უახლოვდებოდა უფრო და უფრო, კარგად ხედავდა თავის მხსნელ გასავალს. გასავალს ზემოდან თალი ეფარა, უფრო პატარა და უფრო დაბალი, ვიდრე მილის თალი იყო; სივანითაც უფრო ნაკლები, ვიდრე მილი, რომელიც თანდათან ძირს ეშვებოდა და თან ვიწროვდებოდა. მილი დიდ ძაბრში ჩადიოდა. უვარგისი იყო ეს დავიწროება მილისა, მაგრამ საპატიმროების მიბაძვა იყო. საფუძვლიანისა სატუხალოსთვის, და უსაფუძვლოისა ჩასადენი მილისთვის. ეს ნაკლიც გამოასწორეს შემდეგში.

გასავალთან მივიდა ჟან ვალუანი.

და გაჩერდა.

ღიას! გასავალი იყო, მაგრამ გასვლა კი არ შეიძლებოდა.

დიდი, მაგარი მოაჯირი ჰქონდა აფარებული. ისეთი მოაჯირი, რომელიც, ეტყობოდა, ძალიან იშვიათად იძვროდა თავის დაქანგებულ კოჭაკებზე, და გამაგრებული იყო თავის ქვიტიკრის ჩარჩოში. ზედ დიდი, სქელი კლიტე იდო, ჟანგით გაწითლებული, და აგურს უფრო ჰგავდა, ვიდრე კლიტეს. გასაღების ჩასაღებ ნახვრეტში მსხვილი კბილი ჩანდა კლიტისა, რკინის რკალში ჩამაგრებული. გასაღების ორჯერ გადატრიალებით უნდა ყოფილიყო დაკეტილი. ერთი იმ ძველი დროის ციხეების კლიტეთაგანი უნდა ყოფილიყო, რომლებსაც ისე უწვად აჩიგებდა ძველი პარიზი.

მოაჯირის იქიდან თავისუფალი ჰაერი, მდინარე, მზიანი დღე, სენის ნაპირი, ძალიან ვიწრო, მაგრამ საკმარისი ადამიანის გასასვლელად, ნაპირის ქუჩები, პარიზი, ეს ჯურღმული, სადაც ისე ადვილად იმალება ადამიანი, ფართო ჰორიზონტი, თავისუფლება. მარჯვნივ, წყალღამა, იენის ხიდი მოჩანდა, და მარცხნივ. წყალღამა, ინვალიდების ხიდი. ძალიან კარგი ადგილი იყო, რომ დაღამებამდე იქ დარჩენილიყო და მერე გაპარულიყო კაცი. იქნება ბევრი არა ყოფილიყო პარიზში ასე მიყრუებული კუთხე. ბუზები შედიოდნენ და გამოდიოდნენ ამ ადამიანისთვის დაკეტილ მილში.

ცხრის ნახევარი იქნებოდა, ღამდებოდა.

მარიუსი მშრალ კედლის ძირას მიაწვინა ჟან ვალუანმა, მერე გასავალთან მივიდა, ორივე ხელით მოეჭიდა მოაჯირს და შენძრევა სცადა. ცდა დიდი იყო, ნაყოფი არავითარი; მერე მოაჯირის ჭალებს დაუწყო სინჯვა, ცალ-ცალკე; სტაცებდა ხელს, ანძრევდა, — იქნება ერთი მაინც ამოვაძრო, ლომად ვიხმარო და გავარღვევ როგორმე ამ რკინის ქსელსაო, — მაგრამ ერთიც ვერ შეანძრია. ვეფხვის კბილი არ იქნება ისე მაგრად ჩამჯდარი თავის ბუდეში, როგორც ეს ჭალები იყო. ლომი არა ჰქონდა და ხელით ვერ დაამტვრევდა. გაუვალი იყო ეს გასავალი, უძლველი იყო ეს მოაჯირი. შეუძლებელი იყო კარის გაღება.

მაშ ამითი უნდა გათავებულებიყო ამოდენი ტანჯვა და წვალება? რა ჰქნას? უკან დაბრუნდეს? ხელმეორედ შეუდგეს იმ გზას, რომელსაც ძლივს დააღწია თავი? არა ეს აღარ შეეძლო. ან როგორღა გაივლის იმ ხნარცვს, რომელს ერთხელ გადარჩა ღვთის განგებით და სასწაულით? და ხნარცვის შემდეგ ხომ პოლიციის ხელში ჩავარდებოდა. წედან ხელიდან გამოუსხლტა, მართალია, მაგრამ ახლა? ახლაც გამოუსხლტება? ან სადღა წავიდეს? რა მიმართულებით? დაღ-

მართს დაჰყვეს? განა სამშვიდობოში გაიყვანდა დაღმართი? იქაც რომ ასევე რკინის მოაჯირით იყოს გამაგრებული გასავეალი? განა ცხადი არ იყო, რომ ქვედაქალაქიდან გარეთ გასავეალი ყველა ასე იქნებოდა გამაგრებული? ალბათ შემთხვევით იყო, რომ ღია დარჩენოდათ მილის ცხაური და ისე ჩამოძვრა ამ ჯანდაბაში. ახლა სადღა ეძებოს შემთხვევით დაუკეტავი გასავეალი? ბარკადიდან გამოექცნენ გამარჯვებულ ჯარს და საპატიმროში ამოჰყვეს თავი.

გათავებული იყო, ამოდ ჩაუარა ჟან ვალუანს ამოდენა წვალე-ბამ. დამარცხებულია კაცი, როდესაც საშუალეა აღარა აქვს ბრძოლის განგრძობისა.

სიკვილის განუვალ, ბნელ ქსელში იყვნენ ორნივე და ცხადად ეჩვენებოდა ჟან ვალუანს ბნელი ქსელიც და, ზედ რომ დაცოცავდნენ და ქსელს ანძრევდნენ, ის ობობებიც.

ისევე მარიუსისკენ წავიდა, რომელიც ჯერაც არ იძლეოდა სიცოცხლის ნიშანს და ძირს დაეცა იმედმიხდილი. გასავეალი არ იყო. ეს იყო უკანასკნელი მომაკვდინებელი წვეთი იმის ვაებისა.

ვისზე ფიქრობდა ამ ღრმა მკუმუნვარებაში? არც თავისთავზე, არც მარიუსზე. ის კოზეტზე ფიქრობდა.

თავი მეხუთე

მოგლუჯილი კალთა

ასე სევდით მოცულმა ვიდაცის ხელი იგრძნო მხარზე და ჩუმი ხმით ნათქვამი სიტყვა:

— სანახევროდ.

მაშ იყო ვინმე ამ სიბნელეში? სასოწარკვეთილებისთანა კარგად არაფერი ჰგავს სიზმარს და ჟან ვალუანსაც სიზმარში ეგონა თავი.

ფეხის ხმა არ გაუგონია. იქნებ მოელანდა?

ზევით აიხედა.

კაცი იდგა იმის წინ.

ხალათი ეცვა ამ კაცს, ფეხშიშველი იყო; წაღები მარცხენა ხელში ეჭირა, ალბათ გაიხადა, რადგან უნდოდა ისე მიჰპარვოდა, რომ ჟან ვალუანს არ გაეგონა მისი სიარული.

წამიერი ეჭვიც კი არ აღძვრია ჟან ვალუანს. მოულოდნელი იყო შეხვედრა, უეცარი, მაგრამ მაინც მაშინვე იცნო ის კაცი.

ეს კაცი ტენარდიე იყო.

თუმცა ისე იყო ჟან ვალუანი, თითქოს ტკბილად ეძინა და უცბად

ხელი ჰკრეს და გამოადვიძქნო, მაინც არ შეკრთა; მიჩვეული იყო ამგვარ ბიძგებს. გამაგრებული ჰქონდა ხელიც და გულიც მოულოდნელის სწრაფად მოსაგერებლად და მაშინვე დამშვიდდა და მოიკრიფა გონება. ან რაღა ჰქონდა საშიში? რაც მოუვიდა, იმაზე მეტს რაღას უზამდა ბედი? უარეს წერტილამდე მიაღწევს ადამიანის ბედშავობა და გაჩერდება, რადგან უბედურობასაც აქვს თავისი საზღვარი. თვითონ ტენარდიეც კი ვერ მიუმატებდა სიბნელეს ამ ღამეს.

ერთწამს გაჩუმებულნი შესცქეროდნენ ერთმანეთს.

მარჯვენა ხელით შუბლი დაიჩრდილა ტენარდიემ, თვალები მოჭუტა, წარბი შეიკუმუნა,—უტყუარი ნიშანი იმ დაკვირვებისა, რომლითაც ცდილობს კაცი ვისიმე ცნობას, მაგრამ ვერ იცნო. ჟან ვალჟანს ზურგში სცემდა გარედან სინათლე და გარდა ამისა, ისე იყო გაწეწული და დასისხლიანებული, რომ შუადღის მზეზედაც ძნელი საცნობი იქნებოდა. ტენარდიეს კი შიგ პირში სცემდა მოაჯირით შემომავალი სინათლე, სუსტი, მართალია, მილის სიბნელით მიკნინებული, მაგრამ მაინც იმდენად კარგა ჩანდა კაცი, რომ ენერგიული მეტაფორისა არ იყოს, მაშინვე თვალში ეცა ჟან ვალჟანს. თანასწორ პირობებში არ იყვნენ ამ საიღუმლო დუელში ჩვენი მებრძოლნი, ცოტა რამ უპირატესობა ჰქონდა ჟან ვალჟანს. წინ უდგნენ ერთმანეთს ნიღაბიანი ჟან ვალჟანი და ნიღაბამოხსნილი ტენარდიე.

ჟან ვალჟანი მაშინვე მიხვდა, რომ ტენარდიემ ვერ იცნო.

ერთმანეთს შესცქეროდნენ, სინჯავდნენ. ძალ-ლონეს უზომავდნენ შესაბრძოლებლად. მერე ტენარდიემ მიმართა კითხვით:

— ახლა როგორ უნდა გაბრძანდე?

პასუხი არ მისცა ჟან ვალჟანმა.

და ისევ ტენარდიემ განაგრძო:

— შენ შენი გამღებით, ამ კარს ვერ გააღებ და გასვლა კი ძალიან გინდა.

— მართალია, — დაეთანხმა ჟან ვალჟანი.

— ჰოდა, მაშ სანახევროდ.

— რა გინდა სთქვა?

— შენ კაცი მოჰკალ? ძალიან კარგი, მე კიდევ გასაღები მაქვს.— მოჰკალიო, რომ თქვა, თითოთ მარიუსი ანიშნა და განაგრძო: — არ ვიცი ვინა ხარ, მაგრამ მაინც მინდა დაგეხმარო. გეტყობა, ჩვენი უნდა იყო.

ახლა კი მიხვდა ჟან ვალჟანი. კაცისმკვლელად მიიღო ტენარდიემ.

ტენარდიე თავისას გაიძახოდა:

— მაშ ასე, ამხანაგო. თუ კაცი მოჰკალ, ისიც იცოდი რა ჰქონდა ჯიბეში, განა? ნახევარი მე მომეცი და კარს გაგიღებ.

დაფხრეწილი ხალათის ქვეშიდან ნახევრად გამოაჩინა ერთი უზარმაზარი გასაღები და დაუმატა:

— გინდა ნახო, როგორია თავისუფლების გასაღები? აი, უყურე.

სახტად დარჩა ჟან ვალჟანი. ეს სიტყვა ბებერი კორნელისა არის და აღნიშნავს ეჭვს ადამიანისას, როდესაც ხელში უჭირავს დიდი ხნის ნანატრი, და არ იცის, სიზმარშია, თუ ცხადში. განგება იყო რომ ეხმარებოდა, მაგრამ საზიზღარი კაცის ხელით; კეთილი ანგელოზი იყო, ცით მოვლენილი, მაგრამ ბნელ ჯურღმულიდან ამომძვრალ ტენარდიეს სახით.

ხელი ჩაიყო ტენარდიემ ხალათის ქვეშ მიმალულ დიდ ჯიბეში, ბაწარი ამოიღო და ჟან ვალჟანს გაუწოდა:

— დაიჭი, ეს ბაწარიც შენთვის შემომიწევია.

— ბაწარი რაღად მინდა?

— ქვაც გინდა, მაგრამ ქვას წყალთან იპოვი, რამდენიც გინდა.

— ქვა რაღად მინდა?

— რა სულელი ხარ! წყალში არ უნდა ჩააგდო ეს ლეში? თუკი წყალში ჩააგდებ, ქვაც უნდა მოაბა, თორემ არ ჩაიძირება.

ბაწარი გამოართვა. ვინ იქნება, რომ ასე თავისდა შეუნიშნავად, მანქანურად არ გაეშვიროს ხელი უვარგისის მისაღებად?

ამ დროს რაღაც აზრმა გაუელვა ტენარდიეს და თითები გაატკაცუნა ალტაცებულმა:

— მართლა, ამხანაგო, იმ ხნარცვს როგორ გადარჩი? მე კი ვერ გავბედე. ფუ! რა აყროლებული ხარ!

პატარა ხანს გაჩუმდა და მერე დაუმატა:

— მე რაღაცას გეკითხები და შენ კი... არა, მართალი ხარ, რომ პასუხს არ მაძლევ, გეტყობა, ეხლავე გინდა ისე მოიქცე, როგორც შეჰფერის ჰკვიან კაცს, გამომძიებელი რომ დაუწყებს კითხვას. ესეც არ იყოს, ვინც ხმას არ იღებს, არც დაიყვირებს, მაშასადამე, არც იმისი შიში აქვს, — მიპოვიან და დამიჭერენო. — შენ რა გგონია? აქაოდა ჩემს სახეს ვერა ხედავს, და ჩემი სახელი არ იცის, მაშ ვერც მიცნობსო? სცდები, ძმობილო, ძალიან კარგადა ვხედავ, ვინცა ხარ, და რაცა ხარ. ვხედავ, ამხანაგო. ეს ბატონი შემოგაკვდა, განა? ახლა გინდა ჩამალო სადმე. მდინარეს ეძებ, ჰო, დიდებული მფარველია საიდუმლოებისა. ჰოდა მე დაგეხმარები ამ გაჭირვებაში. ძმა-ბიჭს შევხვდე გაჭირვებულს და ხელი არ გავუშართო?

თვითონვე მოუწონა ჟან ვალჟანს დუმილი და მაინც ცდილობდა, ხმა ამოეღებინა როგორმე. მერე მხარში სწვდა, თავისკენ უნდოდა

მიებურენებინა კაცი, რომ კარვად დაენახა პირისახე, და შეჰყვირა, იმავე ჩუმი ხმით როგორც აქამდე ლაპარაკობდა: — მართლა ტყის ნადირი ხან ნამდვილი! არა, ი ხნარცვში ვერ ჩააგდებდი ამ ტვირთს?

ჟან ვალუანი სდუმდა.

იმან კი ყანყარატომდე აიწია მჩვარი, კისერზე რომ ეხვია ყელსახვევად თავისი შორსმჭკრეტელობის და სიბრძნის დასამტკიცებლად, და უთხრა:

— რომ ჩაუკვირდეს კაცი, იქნებ სწორედ აგრეც უნდა მოქცეულიყავი. ხვალ დილით, მუშები რომ მოვიდნენ წამხდარის შესაკეთებლად, რაღა თქმა უნდა, იქვე ნახავდნენ მიგდებულ გორგალს, დაშლიდნენ, ძაფს წამოჰყვებოდნენ კვალდაკვალ და ჩაგბოჰავდნენ. ვილაცას გაუვლია მილში. ვინ უნდა ყოფილიყო? საიდან უნდა შესულიყო? დაინახა ვინმემ, მილიდან რომ გადიოდა? თვალიც კარგად უჭრის პოლიციას, ყურიც და გონებაც. მილი გილალატებდა და გაგცემდა. ეგეთი ნაპოვარი იშვიათი რამ არის, ის მთავრობის ყურადღებას იქცევს. ან ვინ იქნება ხნარცვში დატოვოს მკვდარი, როდესაც ცხვირწინ უდევს დიდი მდინარე? ამ მილით ბევრი არავინ სარგებლობს თავის საქმისთვის და მდინარე კი ყველასია. ნამდვილი საფლავი თუ გინდა, სწორედ მდინარე არის. გავა ერთი თვე და, ვნახოთ, სენ-კლუში მეთევზეები დაიჭერენ დაშლილ გვამს. მერე შენ რა? ვინ მოჰკლა ეს კაცი? — პარიზმა. გამოძიებასაც კი არ აწარმოებს მთავრობა. კარვად მოქცეულხარ რომ იქ არ დაგიტოვებია.

რამდენადაც მეტს ყბედობდა ტენარდიე, იმდენად დამუნჯებულნი იყო ჟან ვალუანი. ერთხელ კიდევ სწვდა მხარში ტენარდიე და შეანძრია.

— ახლა კი მოვრიგდეთ. სანახევროდ იყოს, ხომ გაჩვენე ჩემი გასაღები. ახლა შენ მაჩვენე ფული.

სასტიკი გამომეტყველება ჰქონდა სახისა, მხეცური, საეჭვო. თითქოს ემუქრებოდა კიდევაც და ამავე დროს მეგობრულადაც ექცეოდა.

ერთი რამ იყო უცნაური: ჩვეულებრივ ადამიანური არა ჰქონდა რა ამ კაცს, ეტყობოდა რაღაც აწუხებდა. შეუწყვეტილად ლაპარაკობდა, ცდილობდა ჩაეგონებინა ჟან ვალუანისათვის, რომ საიდუმლო არა ჰქონდა რა, და მაინც ჩუქად ამბობდა თავისას, ხანდახან თითს მიიდებდა ხოლმე ტუჩზე და ჩურჩულთ იტყოდა: — ჩუმად. მიზეზი ძნელი გამოსაცნობი იყო. იმათ გარდა იქ არავინ იყო. ყურს არავინ უგდებდა. ჟან ვალუანს კი ეგონა, — აქ სადმე სხვა ყაჩაღე-

ბიკ არიან დამალული, არც ძალიან შორს. და ტენარდიე იმასა ცდილობს, იმათ წილი არ დაუდოსო.

ტენარდიე კი აჩქარებდა:

გავათათო, რაღა! რამდენი ჰქონდა ამ მკვდარს? ჯიბეში ჩაიყო ხელი ჟან ვალეანმა.

მკითხველს ეხსომება, ჩვეულებად ჰქონდა უფულოდ არსად წავიდოდა, ვაებითა და მოულოდნელი განსაცდელით სავსე იყო იმისი სიცოცხლე და ისიც ცდილობდა, ამ მხრივ მაინც დახვედროდა შეიარაღებული და ამ შემთხვევაში კი მოულოდნელად სახტად დარჩა. წუხელის რომ გვარდიელის ფორმის ტანისამოსს იცვამდა, ისე იყო გატაცებული სევდიანი ფიქრებით, რომ დაავიწყდა საფულის ჯიბიდან ამოდება. ცოტა რამ ჰქონდა ყილეტის ჯიბეში, ის ამოიღო, მერე ლაფიანი ჯიბეები გადმოიბრუნა და სულ ერთი ოქრო იპოვნა ოცფრანკიანი, ორი ხუთ-ხუთი ფრანკიანი ვერცხლი და ხუთი თუ ექვსი სუ.

ტენარდიემ წინ წამოსწია ქვემო ტუჩი, თავი შეიქნია და უთხრა:

— სულ იაფად მოგიკლავს კაცი.

მისდგა და კარგად გასინჯა ჟან ვალეანისა და მარიუსის ჯიბეები. დაურიდებლად სჩხრეკდა ორივე ხელით და ჟან ვალეანიც ნებდებოდა, რადგან არ უნდოდა მობრუნებულიყო და იმ მკრთალ სინათლეში სახით სჩვენებოდა ამ ქურდს. მარიუსის ჯიბეებს რომ სინჯავდა, ტენარდიემ ოინბაზის ოსტატობით ჩამოაგლიჯა სერთუქს უკანა კალთა და ჯიბეში ჩაიდო, ხალათის ქვეშ, ალბათ ფიქრობდა, — ამ მონახევით მაინც გავიგებ, — ვინ არის მოკლულიც და მკვლელიცო... — ჯიბეებში იმ ოცდაათი ფრანკის მეტი ვერა უპოვა რა.

— ეჰ! რა გაეწყობა? ერთიმეორეს აპკიდებიხართ და ჯიბეში კი არა გიღვეთ რა.

დაავიწყდა თავისი სიტყვა, — სანახევროდაო, — და ჯიბეში ჩაიდო ოცდაათი ფრანკი.

ცოტა ხანი ყოყმანობდა შავი ფულის გამო. მერე იმასაც ხელი წამოავლო და თან ბუზღუნებდა:

— არა, ასე იაფად კაცს არ მოვკლავდი.

მერე ისევ გასაღები დაანახვა ხალათის ქვემოდან და უთხრა:

— ახლა კი უნდა წახვიდე, მეგობარო. აქაც ისეა, როგორც ბაზარში, ფულს გადაიხდი და მშვიდობით! ფული ხომ გადაიხადე, ახლა გასწი.

სიცილი დაიწყო.

ასე რომ ეხმარებოდა უცნობს და ცდილობდა. მილიდან თვითონ კი არა, სხვა გაეტარებინა იმ მოაჯირში, ნუთუ წმინდა, უანგარო

განზრახვა ჰქონდა დახმარებოდა კაცის მკვლელს? ეჭვის შეტანა აქ კანონიერია.

თვითონვე უშველა, მარიუსი ააყვანინა და ფეხაკრეფით, თითის-წვერებზე, ხმის ამოუღებლივ მივიდა მოაჯირთან; მიდიოდა და თან ჟან ვალუანს ანიშნებდა, ჩუმად მომყეო. — მივიდა, გარეთ გაიხედა, თითი მიიღო პირზე და ცოტა ხანს შეყოყმანდა. მერე ამოიღო გასაღები, კლიტეში ჩადო, კარი გააღო. კარს ხმა არ გაუღია, არც ჰრიალი, არც ჰრაჰუნე, თითქო ხელი არავის უხლიაო. ცხადი იყო, კარგადა ჰქონდა ამ კარის რაზას და კოჭაკს წასმული ზეთი და უფრო ხშირად იღებოდა და იკეტებოდა, ვიდრე ეს პოლიციას ეგონა. საზარელი იყო ამ მოაჯირის ასე იღუმილად ტრიალი, რადგან უტყუარი ნიშანი იყო იმისი, რომ ჩუმად შემოდოდნენ და გადიოდნენ ღამის რაინდები. ცხადი იყო, ეს მილი თავის ბუნაგად გაეხადა ყაჩაღების ბრბოს. ეს უსიტყუო ცხავური მალავდა მათ.

გააღო კარი ისე, რომ ჟან ვალუანი გაეტარებინა, მიკეტა, ორჯერ გადაატრიალა გასაღები და მიიმალა წყვილიადში, როგორც აჩრდილი. ისე მიდიოდა, თითქოს ვეფხვის ხვევრიანი თათი აქვს ფეხის მაგივრად. ერთი წამი კმაროდა, რომ უხილავში შემალულიყო ეს განგებით მოვლენილი საზიზღარი მხსნელი.

ჟან ვალუანი გარეთ იყო.

თ ა ვ ი მ ე ც ხ რ ა

მკვლარი ჰგონია მარიუსი ამ საქმის მცოდნეს

მარიუსი მიწაზე მიაწვინა.

გარეთ იყო.

უკან დარჩა მიაზმები, წყვილიადი, საზიზღროება. ადამიანის სულისჩამდგმელ ჰაერზე იყო, წმინდა, გულის გამხარებელ ჰაერზე და თავისუფლად სუნთქავდა. აქაც მიჩუმებული იყო მის ირგვლივ ყველაფერი, მაგრამ ეს იყო მზის ჩასვლის შემდგომ დამყარებული მომხიბლავი, ტკბილი სიჩუმე. ბნელოდა უკვე, ღამე მოიპარებოდა, გაჰკირვებულთა განმათავისუფლებელი, გულითადი მეგობარი ყველა იმისა, ვისაც ჩრდილის მანდილი სჭირია, რომ თავი დააღწიოს ვარამს. მის წინ ყოველმხრივ იშლებოდა ზეცა, უსაზღვრო მშვიდობის განსახიერება, მის ფეხთით მიდიოდა მდინარე კოცნის ნელი ხმაურით, ელისეს მინდვრების ხეივნებიდან ჩიტების ჰაეროვანი ბაასი ისმოდა — თელეზე გაკეთებულ ბუდეებში მკვლარნი მშვიდობის

ტამეს რომ უსურვებდნენ ერთმანეთს. აქა-იქ ვარსკვლავი მოჩანდა, რომლის სხივი ძლივს სჭრიდა მკრთალ ლაქვარდს და პატარა წერტილად კრთოდა მიბინდულ ცაზე. საღამო თავს ადგა ჟან ვალჟანს და ზედ აფრქვევდა უსაზღვროის ყოველგვარ ნეტარებას.

გაურკვეველი, თან წარმტაცი წუთი იყო, რომელიც არც ჰოს ურჩევს ადამიანს, არც არას. იმდენად დაღამებულიყო უკვე, რომ შეიძლებოდა ცოტა მოშორებით დაგეკარგათ კაცი, მაგრამ ჯერ ცოტა დღის ნაშთიც დარჩენილიყო, რომ გეცნოთ თქვენს ახლოს მდგომი.

ამ წარმტაც მშვენიერებით და მყუდროებით თავდავიწყებით ტკებოდა ჟან ვალჟანი. არის ხოლმე რამდენიმე წუთი, როდესაც ყველაფერი ავიწყდება ადამიანს, თვით სვედაცა სტოვებს განწირულს; სულყველაფერი ბნელდება გონებაში. მშვიდობა ღამესავით მოიცავს ტანჯულს. ბინდსაც კი შუქი ეფინება ამ დროს და გაშუქებული ზეცის მსგავსად ვარსკვლავდება ადამიანის სული. ჟან ვალჟანი უნებური აღტაცებით შეჰხაროდა უსაზღვრო ნათელი მწუხრით მოცულ მის ზემოთ ცას; ჩაფიქრებული ერთვოდა მარადიული ზეცის დიად მშვიდობასთან ლოცვასა და ექსტაზში. მერე უცბად, თითქოს გულის კენესამ მოაგონა თავისი მოვალეობაო, მარიუსთან მივარდა, მუჭით წყალი ამოიღო მდინარიდან და ფრთხილად ასხურა სახეზე. წარბიც არ შეანძრია მარიუსმა. პირი კი ოდნავ ღია ჰქონდა და სუნთქავდა.

ის იყო ხელმეორედ უნდოდა წყლის ამოღება, რომ შედგა უცბად, იგრძნო, რომ უკანიდან ვიღაც უყურებდა.

ჩვენ უკვე აღვნიშნეთ ეს შეგრძნობა, რომელიც ერთხელ მაინც ყველას განუცდია.

ჟან ვალჟანი მიბრუნდა.

წელანდელივით ვიღაც უდგა უკან და უყურებდა.

მაღალი კაცი იყო, გრძელი სერთუკით მოსილი, გულხელდაკრეფილი. მარჯვენა ხელში მაგარი ტყვიის თავიანი ხელკეტი ეჭირა. რამდენიმე ნაბიჯით უდგა უკან და თვალს არ აშორებდა ჟან ვალჟანს, რომელიც ჯერაც დახრილი იდგა და მარიუსს უყურებდა.

ბინდ-ბუნდში მოჩვენებასა ჰგავდა. ცრუმორწმუნეს შეეშინდებოდა ამ მოჩვენებისა; გამოცდილს შეეშინდებოდა იმისი ხელკეტისა.

ჟან ვალჟანმა, მაშინვე იცნო ქავერი.

მკითხველი, რა საჭიროა ამის თქმა, მიხვდებოდა, რომ ტენარდიეს მდევარი ქავერი იყო. ბარბადიდან რომ გამოვიდა, ასე მოულოდნელად და უვნებლად, მაშინვე პოლიციისში გამოცხადდა და პი-

რადღ პრეფექტს სიტყვიერად მოახსენა, რაც ენახა; მერე მაშინვე თავის სამსახურს შეუდგა, რომელიც ავალეზდა, თანახმად მის გაჩხრეკის დროს აღმოჩენილ ბრძანებისა, რომ თვალი სჭეროდა ელისეს მიწვდებთან მდებარე სენის მარჯვენა ნაპირისთვის, რომელიც კარხანი იყო, საექვოდ გამხდარიყო მთავრობისთვის. იქ ტენარდიე დაინახა და უკან მიჰყვა... დანარჩენი ვიცით. ისიც უნდა ვიცოდეთ, რომ ტენარდიეს მხრივ ცხავურის გაღება, ჟან ვალჟანის დახმარება ერთგვარი ხერხი იყო. ტენარდიე გრძნობდა, რომ იქა ტრიალებდა ჟავერი; დევნილ ადამიანს ისეთი ალლო აქვს, რომელიც არ მოატყუებს. ტენარდიეც გრძნობდა, რომ ძვალი უნდა მიეგდო ამ მეძებრისთვის. კაცის მკვლელი მიუგდო, მეტი რა უნდოდა? ცეცხლსაც უნდა თავისი წილი და არც დაეჭირება. თავის მაგივრად ჟან ვალჟანი გაუშვა ტენარდიემ, ამით ნადავლი მისცა პოლიციას, დაავიწყა ჟავერის მიერ დევნილი, მიღში შეპარული, კაცის მკვლელის დაჭერით დაავიწყა თავისი კვალი, დააკმაყოფილა ჟავერის ხანგრძლივი დარაჯობა მილის გასავალთან, რაც ძალიან უყვარს ჯამუშს. ჯიბეში ჩაიდო ოცდაათი ფრანკი, თანაც დარწმუნებული იყო, რომ საშიში აღარა მოელოდა რა, რადგან ჟავერი კაცის მკვლელს მოუზღებოდა და იმის გამოძიებას.

ვაის გაეყარა და ვუის შეეყარა ჟან ვალჟანი.

უბედურება იყო სწორედ ამ ორი კაცის, ჯერ ტენარდიესი და ახლა ჟავერის შეხვედრა.

ჟავერმა ვერ იცნო ჟან ვალჟანი, რომელიც როგორც უკვე აღვნიშნეთ, თავის თავს აღარ ჰგავდა. ისევ ისე გულხელდაკრეფილი იდგა ჟავერი, ოღონდ შეუმჩნეველ მოძრაობით მოიმარგრა ხელში თავისი ხელკეტი და მოკლედ დაუსვა კითხვა, მშვიდობიანი კილოთი:

— ვინა ხართ?

— მე გახლავართ!

— ვინ თქვენ?

— ჟან ვალჟანი.

ხელკეტი კბილებს მიანდო. მუხლი მოკეცა, დაიღუნა, თავისი ღონიერი ხელები მხარზე დაადო ჟან ვალჟანს და მუხბრუჭივით მოუჭირა, დააცქერდა და იცნო. ერთმანეთს ეხებოდა თითქმის იმათი სახე. საზარელი თვალთ შესცქეროდა ჟავერი.

წარბიც არ შეუხრია ჟან ვალჟანს. პოლიციელის მიერ შეპყრობილი ლომს ჰგავდა, რომელიც არ უძალიანდებოდა ფოცხვერის ბრჭყალებს.

— თქვენ ხელთა ვარ, ინსპექტორო ჟავერ! დღეის დღიდან მე ჩემ თავს თქვენ პატიმრად ვთვლი. იმიტომ კი არ მოგეცით, ჩემი

მისამართი, რომ გაგქცეოდით და დაგმალვოდით. აი, ტუსალი ვარ თქვენი, ოღონდ ერთი სათხოვარი მაქვს და ის ამისრულეთ.

ისეთი გამომეტყველება ჰქონდა ჟავერს, თითქოს არაფერი ესმისო. დაშტერებით შესცქეროდა ჟან ვალჟანს. ნიკაპი შეეკუმმა, ტუჩები ცხვირისკენ აემართა, — ეს იყო ნიშანი საზარელ ფიქრებისა. — ბოლოს გაუშვა ჟან ვალჟანი, უცბად გასწორდა წელში, ხელკეტი ხელში მოიმარჯვა და, თითქოს სიზმარში ყოფილიყოს, წაიბუტბუტა:

— აქ რა გინდათ? ეს კაცი ვინ არის?

ახლაც თქვენობით მიმართა ჟან ვალჟანს.

პასუხი მისცა ჟან ვალჟანმა და ამან გამოადგინა ჟავერი:

— სწორედ ამ უბედურის შესახებ მინდოდა მეთხოვა. თქვენი გარ, ბატონო, თქვენი ტუსალი. ოღონდ მიშველეთ რამე, რომ სახლში მივიყვანო ეს დაჭრილი. სხვას აღარაფერსა გთხოვთ.

სახე დაედრიჯა ჟავერს, ასე მოუვიდოდა ხოლმე ყოველთვის, როცა სთხოვდნენ რასმე, და ეგონათ, — შეიწყნარებს ჩვენს თხოვნასო. — სახე დაედრიჯა, მაგრამ უარი კი მაინც არ უთხრა.

ისევ დაიღუნა, ჯიბიდან ცხვირსახოცი ამოიღო, წყალში დაასველა და სისხლი მოსწმინდა მარიუსს შუბლზე.

— ეს კაცი ბარიკაღზე იყო, — თქვა ჩუმი ხმით, თითქოს თავის თავს ელაპარაკებო. — ის არის, მარიუსს რომ ეძახდნენ.

პირველხარისხოვანი ჯაშუში იყო; ბარიკაღშიც კი, სასიკვდილოდ განწირული, თვალს ადევნებდა ყველაფერს, ყველაფერს ისმენდა და იხსომებდა. სულთმობრძავი მაინც ჯაშუშად რჩებოდა და სამარის კარს მდგომი გულში იწერდა პოლიციისათვის საჭირო ცნობებს.

ხელი აიღო მარიუსისა, მაჯა უპოვა.

— დაჭრილია, — უთხრა ჟან ვალჟანმა.

— მკვდარია, — უპასუხა ჟავერმა.

არ დაეთანხმა ჟან ვალჟანი:

— არა, ჯერ არა.

— მაშ ბარიკადიდან აქ გამოიყვანეთ? — შენიშნა ჟავერმა.

აღბათ ღრმად იყო მოცული თავის ფიქრებით, რომ ერთ წამსაც არ შედგა ამ უცნაურ გარემოებაზე, რასაც დაჭრილის ამ გზით გამოყვანა წარმოადგენდა; ყურადღება არ მიაქცია არც იმას, რომ ჟან ვალჟანი უპასუხოდ სტოვებდა იმის კითხვას.

ჟან ვალჟანსაც თავის მხრივ თავისი ფიქრი ჰქონდა, ერთადერთი, და კიდევ მიმართა ჟავერს:

— მარეში ჯგას. ფილ-დე-კალვერის ქუჩაზე, თავის პაპასთან... სახელი აღარ მაგოსდება.

ხელი ჩაუყო უბეში მარიუსს. საფულე ამოიღო. გადაშალა მარიუსის ხელით ფანქრით დაწერილი და ქავერს გაუწოდა.

ცოტა სინათლე კიდევ კრთოდა ჰაერში, საკმარი ამ მისამართის წასაკითხავად, ესეც რომ არ ყოფილიყო, ქავერს თვალში ედგა ფოსფორული შუქი ღამის ფრინველებისა. წაიკითხა რამდენიმე სიტყვა მარიუსის მისამართისა და დაიბუზღუნა: — ეილნორმანი, ფილ-დე-კალვერის ქ. № 6.

მერე დაიყვირა:

— შეეტლევ!

ეტლი ისევ იქ ელოდა.

მარიუსის საფულე ჯიბეში ჩაიღო ქავერმა.

ცოტა ხანს უკან ეტლიც ჩამოვიდა დაღმართით. მარიუსი უკან დააწვინეს, თვითონ წინ დასხდნენ ერთად და ბასტილიისკენ გაქანდა ეტლი.

ბულვარიდან ქუჩებში შევიდნენ. შავ აჩრდილად გამოჰიმული მეეტლე მათრახს სცემდა თავის გამხდარ ცხენებს. გამყინავი დუმილი სუფევდა ეტლში. უძრავად იწვა კუნძულს მიყუდებული მარიუსი, თავი მხარზე დაეშვა, ხელები ძირს ჩამოეყარა, ფეხები გაეჭიმა, მკვდარსა ჰგავდა, რომელიც კუბოს მეტს არას ელოდა. უან ვალუანი ჩრდილად ქცეულიყო და ქავერი ქვად. ამ ბნელით საესე ეტლში, რომელსაც სინათლეს ჰფენდა აქა-იქ ქუჩის სანათი, გამოჩნდებოდა ხოლმე ხანდახან შემთხვევით პირისპირწყენებული სამი ტრაგიკული გაქვავება: ცხედარი, აჩრდილი და ქანდაკება.

თავი მეთექვსმეტი

დაბრუნება უძლევი ზვილისა, სიცოცხლე რომ გაუფლანგავს

როგორც კი შეირყეოდა ქვაზე ეტლი, წვეთწვეთად სისხლი სდიოდა მარიუსს თავიდან.

ღამე იყო უკვე, როდესაც ეტლი ფილ-დე-კალვერის ნომერ ექვს სახლს მიადგა.

პირველად ქავერი ჩამოხტა, თვალი გადაავლო სახლის ნომერს. მერე ზედ ჩამოკიდებული რკინის ჩაქუჩი აიღო, ძველებურად პატარა მხატვრობით დამშვენებული და მაგრად დააკაკუნა კარი. გაუღეს მიაწვა, შეაღო. მეკარე გამოჩნდა ნამძინარევი, მწარე მთქნარებით; ხელში შანდალი ეჭირა.

ყველას ეძინა სახლში. ადრე წვეებიან მარეს უბანში, მეტადრე აჯანყების დროს. ძველებური მყუდრო უბანი არის, შიშისზარდაცემული რევოლუციით, და ძილს ეფარება, როგორც ბავშვი, რომ ეტყვიან ბუა მოდისო, და უტბად საბანს წაიხურავს თავზე.

ამასობაში ჟან ვალჟანმა და მეეტლემ მარიუსიც გამოიყვანეს ეტლიდან. ჟან ვალჟანს იღლიებში ამოედო ხელი, ზურგით დაედო გულზე, მეეტლეს მუხლები ეკირა დაქრილისა..

ასე მისვენებული რომ ჰყავდა მარიუსი, ტანისამოსის ქვეშ გულში შეუყო ხელი ჟან ვალჟანმა, ზედ დაადო და დარწმუნდა, რომ დაქრილს ჯერ ისევ უცემდა გული. უფრო მეტიც, აქ უფრო მაგარი იყო გულისცემა, ვიდრე წინათ, თითქოს წმინდა ჰაერმა და ეტლის მოძრაობამ ცოტაოდნავ განუცხოველა სიცოცხლის ძალა.

იმ კილოთი მიმართა მეკარეს ჟავერმა, რომელიც შეეფერება მთავრობის წარმომადგენელს, როდესაც აჯანყებულის მეკარეს ჰკითხავს რასმე:

- აქ ჟილნორმანი დგას ვინმე?
- დიახ, რა გნებავთ?
- შვილი მოვუყვანეთ.
- ბატონის შვილი? — წამოიძახა გაკვირვებით მეკარემ.
- მკვდარი.

ჟან ვალჟანი უკან უდგა ჟავერს. გასვრილი ჰქონდა ტანისამოსი, ლაფში ამოწუწული, და შიშით შესცქეროდა იმას მეკარე. თავით ანიშნა მეკარეს, — არა, ცოცხალი არისო.

მეკარეს ეტყობოდა, ვერც ჟავერის ნათქვამი შეეგნო, ვერც ჟან ვალჟანის ნიშანი.

ჟავერმა განუმარტა:

- ბარიკადში იყო და აგერ...
 - ბარიკადშიო? — შეჰყვირა მეკარემ.
 - იქ მოჰკლეს. მამა გააღვიძეთ.
- მეკარე არ იძვროდა.
- წადით, რაღას უყურებთ?

და დაუმატა:

- ხვალ დაასაფლავებენ.

რაც კი რამ მოხდებოდა ჩვეულებრივი ცხოვრების მიმოსვლის გზებზე, ყველაფრისთვის. საკუთარი კლასი ჰქონდა ჟავერს; ეს გახლავთ დასაწყისი წინასწარგათვალისწინებისა და თვალყურის დევნის, და ყოველ შემთხვევას თავისი უჯრა ჰქონდა ამ კლასიფიკაციაში. მოხდებოდა რამე თავის კლასში, უჯრაში აღინიშნებოდა, და იქ იყო, ვიდრე საქიროება მოითხოვდა და რაიმე რაოდენობით ამოვი-

დოდა. იყო უჯრა ქუჩისა, ხმაურისა, ამბოხებისა, კარნავალისა. დასაფლავებინა...

მეკარემ ბასკი გააღვიძა და ამით გაათავა თავისი. ბასკმა ნიკოლეტი გააღვიძა, ნიკოლეტმა დეიდა ყილნორჰანი. რაც შეეხება პაპას, ის არ შეაწუხებს, — დაე ეძინოს, რაც უფრო გვიან გაიგებს, ის აჯობებსო.

ისე აიყვანეს მარიუსი მეორე სართულზე, რომ სხვას არავის გაუგია რა, და ბ. ყილნორჰანის ბინის შესავალ ოთახში დააწვინეს მერხზე. ბასკი მაშინვე ექიმის მოსაყვანად გაიქცა. ნიკოლეტი საცვლების ძებნას შეუდგა. ჟან ვალჟანმა ჟავერის ხელი იგრძნო თავის მხარზე. მიხვდა და წამოვიდა. ჟავერი უკან მოსდევდა.

მეკარე უყურებდა, როგორ ჩასხდნენ ეტლში. ჯერაც არ გამოფხიზლებულიყო მეკარე, თვალი ებლიტებოდა.

ეტლში რომ ჩასხდნენ და მეეტლე თავის ალაგას გამოიჭიმა, ჟან ვალჟანმა მიმართა ჟავერს:

— ინსპექტორო ჟავერ! ერთი რამ კიდევ მინდა გთხოვოთ.

— რა გნებავთ? — ჰკითხა უკმეხად ჟავერმა.

— ნება მიბოძეთ ერთ წამს ჩემს სახლში ავიდე. მერე კი თქვენი მონა-მოსამსახურე გახლავართ.

ცოტ ხანს ჩუმად იჯდა ჟავერი, ნიკაპი სერთუკის საყელოში ჩაეყო, დაფიქრებულიყო. მერე წინა სარკმელი ძირს დაუშვა და დაიძახა:

— მეეტლევ, ლ-ომ-არმეს ქუჩა, № 7.

თ ა ვ ი მ ა თ ი რ თ მ ა ბ ა

შეურახველის რუხვა

ხმა აღარ ამოუღიათ, ისე გაიარეს მთელი გზა.

რა უნდოდა ჟან ვალჟანს? უნდოდა გაეთავებინა ის, რაც დაეწყო. კოხეტი გაეფრთხილებინა, ეთქვა, სად არის მარიუსი. იქნება სხვა რამ საჭირო და სასარგებლო ცნობაც მიეცა, ან დარიგება, გადაეწვიტა მომავლის შესახები საკითხები და განკარგულება დაეტოვებინა. რაც შეეხებოდა თვით მას, პირადად მას და მის მომავალს, გათავებული იყო ყველაფერი; დაქერილი ჰყავდა ჟავერს, რომელსაც არავითარ წინააღმდეგობას არ უწევდა. სხვა რომ ყოფილიყო ამ მდგომარეობაში, იქნებ მოჰკონებოდა ის თოკი, ტენარდიემ რომ მისცა და რკინის ცხავურები საპატიმროსი, სადაც იმასაც

ჩაამწყვდევდნენ; მაგრამ ეპისკოპოსის შემდეგ ყოველგვარი ხელის შემართვა, თავის თავის წინააღმდეგაც კი, დაუშვებელი იყო იმისთვის.

თავის მოკვლა, ეს ძალმომრეობით შელახვა იდუმალ მომავლისა, რომელშიაც შეიძლებოდა რამოდენიმე ნაწილი სულისაც მოკყოლოდა, შეუძლებლად ეჩვენებოდა ჟან ვალუანს.

ლ-ომ-არმეს ქუჩის შესავალთან გაჩერდა ეტლი, რადგან მეტად ვიწრო იყო ქუჩა, რომ აქ გავლა შესძლებოდათ ეტლებს. ჟავერი და ჟან ვალუანი ჩამოვიდნენ.

მეეტლემ თავმდაბლად მოახსენა „ბატონ ინსპექტორს“, რომ უტრეხტულ ხავერდით აქვს ეტლი მორთული და მთლად გასვრილია იმ მოკლული კაცის სისხლით და კაცისმკვლელის ლაფით. მეეტლეს ასე გაეგო ამ საქმის ვითარება და სთხოვა ზარალი აენაზლაურებინათ. იმავე დროს ჯიბიდან ამოიღო თავისი წიგნაკი და სთხოვა ბატონ ინსპექტორს, — იქნება კეთილინებოთ და ზედ დამიწეროთ ორი სიტყვა, რომ ერთგულად გემსახურეთო.

ჟავერმა არ ჩამოართვა წიგნაკი, მხოლოდ ჰკითხა:

— რამდენი გერგება იმისი, რაც ხანი მოგაციდინეთ და წამოსაყვანი?

— შვიდი საათი გახლავთ და თხუთმეტი წუთი, — მიუგო მეეტლემ, — და ჩემი ხავერდი ხომ სულ ახალი იყო. ოთხმოცი ფრანკი მერგება, ბატონო ინსპექტორო.

ჟავერმა ოთხი ნაპოლეონდორი ამოიღო ჯიბიდან და გაუსწორა და მეეტლეს.

ალბათ ფეხით მიმიყვანს ბლან-მანტოს, ან არქივის პოლიციის სადარაჯომდეო — იფიქრა ჟან ვალუანმა, რადგან ერთიც ახლო იყო და მჭორეც.

შევიდნენ ვიწრო ქუჩაში. როგორც ყოველთვის, ესლაც არავინ ჩანდა მიმავალი. ჟავერი უკან მისდევდა ჟან ვალუანს. მეშვიდე ნომერთან მივიდნენ. კარი დააკაკუნა ჟან ვალუანმა, გაუღეს.

— კარგი, — უთხრა ჟავერმა, — აბა, აღით.

და დაუმატა უცნაური გამომეტყველებით, თითქოს ძალას ატანს თავის თავსაო: — მე აქ მოგიცდით.

ჟან ვალუანმა შეხედა ჟავერს: იმის ჩვეულებრივ ქცევას არ შეეფერებოდა ეს სიტყვა, მაგრამ არც ძალიან გაიკვირვა, რადგან გრძნობდა, რომ ცოტა რამ მედიდურ ნდობით ექცეოდა ჟავერი და პატარა თავისუფლებასაც კი აძლევდა, როგორც კატა დაჭერილ თავს, — გაუშვებს, და ისე ახლო ჰყავს, რომ ყოველ წამს შეუძლია გაჰკრას ბრჭყალი, მით უფრო, რომ გადაწყვეტილი ჰქონდა, დამორ-

ჩილებოდა ჟავერს და გაეთავეებინა თავისი ტანჯვა, კარი შეაღო, შევიდა სახლში. დაუძახა მეკარეს, რომელიც უკვე ლოგინში იწვა და თავის საწოლიდან თოკის გამოწვევით გაუღო კარი, — მე ვარო, — და კიბეზე ავიდა.

მეორე სართულზე რომ ავიდა, ცოტა ხანს გაჩერდა. ყოველ მწუხარების გზას აქვს თავისი სადგური. აქ კიბის ბაქანს ფანჯარა ჰქონდა, გილიოტინასავით ასაწევ-დასაწევი, და ღია იყო. როგორც ბევრ უწინდებურ სახლში, კიბეს სინათლე ქუჩიდან შესდიოდა. ქუჩის სანათი სწორედ ამ ფანჯრის პირდაპირ იდგა, სინათლესა სცემდა კიბის საფეხურებს და ამცირებდა განათების ხარჯს.

ჰაერის ჩასაყლაპავად იყო, თუ ანგარიშმიუტეგლად, ჟან ვალჟიანი ფანჯარასთან მივიდა, თავი გადაყო ქუჩისკენ. მოკლე იყო ეს ქუჩა და თავით ბოლომდე ანათებდა სანათი. განცვიფრებული დასცქეროდა იქაურობას, არავინ ჩანდა ქუჩაში.

ჟავერი წასულიყო.

თ ა ვ ი მ ე თ ო რ მ ე ბ ე

წინაპარი

ბასკმა და მეკარემ დარბაზში შეიყვანეს მარიუსი. იმავე მერხით, ისევე უძრავად მწოლარე. ექიმი მაშინვე მოვიდა. დეიდა ჟილნორმანიც აბრძანებულყო.

მიდიმოდოდა დეიდა ჟილნორმანი გულგახეთქილი, ხელებსა შლიდა და — სხვას რას იზამდა? — წუწუნებდა: — ღმერთო, ნუთუ ეს უბედურება შესაძლებელია! — ხანდახან კიდევ მეტიც წამოსცდებოდა ხოლმე: — სისხლით გაისვრება აქაურობა. — პირველმა შიშმა რომ გაუარა, ამ უბედურების ერთგვარმა ფილოსოფიურმა აზრმა შეაღწია მის გონებაში და ამ სიტყვით გამოითქვა და გამოისახა: — ამით უნდა გათავებულიყო საქმე! ეს კი არ მიუმატა, — განა მე კი არ ვიცოდით, — ფრიადმნიშვნელოვანი და აუცილებლად ხმარებული ამ შემთხვევაში.

ექიმის მოთხოვნით მერხის გვერდით საეცი საწოლი დადგეს. გასინჯა დაჭრილი და, რაკი ნახა, რომ მაჯა შეუწყვეტლივ უცემდა და გულში არავითარი ჰერილობა არა ჰქონდა საშიში, მით უფრო რომ პირთან მოგროვილი შედედებული სისხლი ცხვირის ნესტოებისა იყო, პირადმა დააწვინა ლოგინზე უბალიშოდ, ისე, რომ თავი იმავე დონეზე სდებოდა, როგორც მთელი ტანი, ცოტა უფრო დაბლა, და გულმკერდი გაუტიტვლა, რომ სუნთქვა გაეადვილებინა.

ქალბატონმა ყილნორმანმა დაინახა. რომ გულს შტიტვლებდნენ იმის დისწულს და მაშინვე გავიდა ოთახიდან. შევიდა თავის ოთახში და ლოცვა დაიწყო.

ტანზე მარიუსს ისეთი ჭრილობა არსად ჰქონდა, რომ ღრმად ჩასულიყო აგებულებაში. ერთი ტყვია საფულეს მოხვედროდა, იქიდან მისუსტებული ნეკნებს სცემოდა; ძალიან დაეჭრა რბილი, მაგრამ ღრმად არსად შესულიყო და, მაშასადამე, არც საშიში იყო. ლავიწი ჰქონდა გატეხილი. დიდხანსა ჰყავდა აყვანილი ჟან ვალუანს იმ მილებში სიარულის დროს, ლავიწის ნაწილები ძალიან ჩამოშორებოდნენ ერთმანეთს და, თუ იყო რამ საშიში, მარტო ეს. ხელები დაჭრილი ჰქონდა, სახეზე არავითარი ჭრილობა, მაგრამ თავი კი თითქოს სულ დასერილი ჰქონდა. მარტო თავის კანი იყო დასერილი, თუ თავის ქალაც დაზიანებული იყო? ჯერ ამის თქმა შეუძლებელი იყო. ცუდი ის იყო, რომ თავის ჭრილობებს გამოეწვია გულწასულობა. ასეთ შემთხვევებში ხანდახან გონს ველარც კი მოვა აღამიანი. გარდა ამისა, სისხლს ედინა ამდენი ხნის განმავლობაში და ამასაც ძალიან დაესუსტებინა დაჭრილი. წელქვევით კი ბარიკადის კედლის წყალობით სრულიად უვნებლად. გადარჩენილიყო.

ბასკი და ნიკოლეტი საცვლებსა ხეგდნენ, რომ ჭრილობის შესახვევი ტილო ჰქონოდათ. ნიკოლეტი კერავდა, ბასკი ახვევდა. ფილთა არა ჰქონდათ და სისხლის დენის შესაყენებლად ექიმმა დროებით ბამბა იხმარა. საწოლთან მაგიდა იდგა, ზედ სამი სანთელი ენთო და იქვე ეყარა ყველაფერი, რაც ექიმს დასჭირდებოდა. ექიმმა ცივი წყალი მოითხოვა, თავი და პირისახე მობანა მარიუსს; წყლით სავსე გოვზა უცბად გააწითლა ჩამონაბანმა. შეკარეც იქვე იდგა, სანთელი ეჭირა და ექიმს უნათებდა.

დაღონებულსა ჰგავდა ექიმი, რალაც აწუხებდა, ეტყობოდა. ხანდახან თავს გაიქნევდა ხოლმე უარყოფით, თითქო ეკითხება თავის თავს და საიმედო პასუხს ვერა ჰპოვებო. ავი ნიშანია ავადმყოფისთვის ეს საიდუმლო კითხვა-პასუხი ექიმისა.

სახეს უწმენდა მარიუსს ექიმი, თითით ოდნავ შეხებოდა ჯერაც დახუჭულ თვალის წამწამს და ამ დროს ერთმა მაღალ-მაღალმა, გაყვითლებულმა კაცმა შემოაღო კარი.

ეს მარიუსის პაპა იყო.

ორი დღე იყო, აჯანყებულსა ხედავდა ქალაქს. და მეტად გაჯავრებული იყო, აღშფოთებული და შეწუხებული. წინა ღამეს არც კი სძინებია და მერე სიცხე ჰქონდა მთელ დღეს. წუხელის ძალიან აღრე დაწოლილიყო, ოღონდ ებრძანებინა — კარგად, მაგრად დაკეტეთ კარებიო, — და მაშინვე ჩასძინებოდა.

ძილგამკრთალი არის მოხუცებულობა. ბ. ჟილნორმანის ოთახი დარბაზის გვერდით იყო და, თუმცა ძალიან ცდილობდნენ, — არ გავადვიძოთ, ცოტა შეუძლოდ არისო, — მაინც გამოაღვიძა ამ არეულობამ. პატარა სინათლე შეპარულიყო იმის საწოლში, გაკვირვებული წამოვარდნილიყო ლოგინიდან და ის იყო შეაღო დარბაზის კარი.

გაკვირვებული იდგა კარებში, ხელი ჯერ ისევ რაზაზე ედო, თავი წინ წამოეწია, ტანზე თეთრი ხალათი ეცვა ფეხთამდე გრძელი, უნაეცო, აჩრდილსა ჰგავდა, რომელიც საფლავს ჩასცქერის.

ღანინახა საწოლი, ლეიბზე დასისხლიანებული ყმაწვილი კაცი, ცვილივით გაყვითლებული, თვალდახუჭული, პირღია, მკვდრისფერი ბავით, წელამდე ტიტველი, დაქრილი, დასისხლიანებული, უძრავი, გულწასული, სანთლებით განათებული.

თავით ფეხამდე შეყრყოლდა მოხუცებული, რამდენადაც კი შეყრყოლდება ძვლადქცეული აგებულება; ხნიერებისა გამო ჩაყვითლებულ თვალს ჩაუქრა ჩინი, თითქოს შუშისა გაუხდა; მთლად გამოეცვალა პირისახე ასე უცბად და ჩონჩხად გარდაიქმნა; ხელები ძირს დაუცვივდა, თითქოს ზამბარა გაუწყდაო; ხელის თითები გაეშალა და გაციებულებით ცახცახებდა. წინ წამოიწია ოდნავ. მუხლი გამოუჩნდა ხალათის ქვეშიდან თეთრი ბალნით მოსილი, წინ წამოიწია და წაილულლულა:

— მარიუს!

→ დიახ, ბატონო. მარიუსი გახლავთ. ეს არის მოიყვანეს. ბარიკადში ყოფილა და...

— მკვდარია! -- შეჰყვირა მოხუცებულმა საზარელი ხმით. — აჰ, ეს საძაგელი!

წელში გასწორდა ასი წლის მოხუცი, როგორც სიკვდილის უამს ხდება ხოლმე, ყმაწვილი ბიჭივით გამოიჭიმა და ექიმს მიმართა:

— ბატონო, ექიმი თქვენა ხართ. მოდიოთ, პირდაპირ მითხარით და გაათავეთ. მკვდარი არის, განა?

ექიმიც შეწუხებული იყო და პასუხი არ მისცა.

ხელები მოიკრუნჩხა ბ. ჟილნორმანმა და საზარელი ხარხარი დაიწყო:

— მაშ მკვდარია, მკვდარი? ბარიკადს შეაკლა თავი? ჩემი ჯიბრით? ჩემ მოსაკლავად ჩაიდინა ეს საზიზღრობა? აჰ, ის სისხლის მსმელი, ისა! ასე დამიბრუნდა მე ჩემი შვილი? ო, უბედურო სიცოცხლე! მკვდარია, მკვდარი!

ფანჯარასთან მივიდა, მთლად გამოაღო, თითქოს სული ეხუ-

თებო, იდგა ატუზული და მოთქვამდა ღამის წყევლიადით მოცულ ქუჩის მიმართ:

— ხიშტით განგმირული, ხმლით დაჭრილი, დასერილი, აკუწული! ვერა ხედავთ ამ უმადურსა? კარგად იცოდა, რომ სულ იმის ლოდინში ვიყავი, მოვართვევინე იმისი ოთახი, ჩემ საწოლის თავით იმისი სურათი ჩამოვიკიდე, იმ დროინდელი, როდესაც ჯერ ისევ პატარა ბიჭი იყო. კარგად იცოდა, რომ უნდა მოსულიყო, რადგან სულ იმას ვეძახდი. რამდენი ხანია გაშტერებული ვიჯექ ბუხართან და სულ იმას ვფიქრობდი, — რა ვქნა, რა მოვახერხო, რომ დამბრუნდეს-მეთქი? ოჰ, რა სულელი ვიყავი. ხომ იცოდი, ბიჭო, ხომ კარგად იცოდი, როგორ მიგიღებდი! ოღონდ მოსულიყავ, ოღონდ დაბრუნებულყავ შენს სახლში და გეთქვა, — მე ვარო, — შენ განაცვალელებდი ქვეყანას, დაგემორჩილებოდი შენი გადაყრუებული პაპა. ხომ იცოდი, კარგად იცოდი, მაგრამ სხვაფრივ განსაჯე, განა? — არა, მეფის მომხრეა პაპაჩემი, მე იმასთან ვერ მივალო, განა? ბარკადზე ახვედი და ჩემს მოსაკლავად გასწირე თავი! ნეტავი რა დაგიშავე? დუკა დე-ბერის შეგვხე ერთხელ და არ მოგეწონა ჩემი ნათქვამი? და ხედავთ, როგორ გადამიხადა? მოკვდა? აი ჩემი გაღვიძება!

აქამდე დაჭრილი აწუხებდა ექიმს, ახლა ბ. ჟილნორმანიც ზედ დაერთო. ცოტა ხნით მიატოვა მარიუსი. მივიდა მოხუცებულთან. ხელი დაუჭირა. მობრუნდა ბ. ჟილნორმანი, დაჰყეტილ, სისხლმორეულ თვალით შეხედა ექიმს და დამშვიდებული კილოთი უთხრა:

— გმადლობთ, ბატონო, აი, დავმშვიდდი. მე მამაკაცი ვარ. ლუი მეთექვსმეტეს სიკვდილი ვნახე, და, მგონია, ვიცი უბედურების ატანა. ოღონდ საშინელი ის არის, ჩემო ბატონო, რომ სწორედ თქვენი გაზეთები ჰქმნიან ცხოვრებას ასე აუტანელად. ყველა თქვენ გეყოლებათ მჯღაბნელები, მროშავები, ვეჭილები, ორატორები, ტრიბუნები, პაექრობა, პროგრესი და განათლება, თან ადამიანის უფლებათ, სიტყვის თავისუფლებათ და აი, როგორ მოგიყვანენ შვილებს ოჯახში. ოჰ, მარიუს! საშინელებაა! მარიუსი მკვდარი მყავს და მე კი ცოცხალი ვარ? ბარკადში! ეს საძაგელი, ესა! თქვენ ჩვენს უბანში უნდა ცხოვრობდეთ, ექიმო, ჰა? ვიცი, კარგად გიცნობთ. ჩემი ფანჯრიდან გხედავთ ხოლმე ეტლით მიმავალს. და აი, რა მიინდა მოგახსენოთ: სცდებით, თუ ფიქრობთ, რომ გაჯავრებული ვარ. გიჟი უნდა იყოს კაცი, რომ სიკვდილს გაუჯავრდეს. ეს ბიჭი კი მე გამოვზარდე. უკვე მოხუცებული ვიყავ, როდესაც ის სულ პაწია იყო. ტუილრიში ჩავიყვანდით ხოლმე სათამაშოდ თავის პატარა ბარით და პატარა სკამით. ბადის ზედამხედველი რომ არ გავგჯავრდნოდა, მე ჩემი ჯოხით ვასწორებდი ბავშვის ბარით ათხრილ მიწას.

ერთხელ დაიძახა, — ძირს ლუი მეთვრამეტეო! — და გაიქცა სახლიდან. ჩემი ბრალი არ იყო, მერწმუნეთ. ისეთი ლამაზი ფერის ბიჭი იყო, ვარდისფერი და თან თეთრი. დედა მოუყვდა. თქვენც შენიშნავდით, ბატონო, რომ პატარა ბავშვები თეთრყირმიზნი არიან? რა უნდა იყოს ამის მიზეზი? ეს ერთი იმ ლუარის ყაჩაღთაგანის შვილი არის, მაგრამ შვილი ხომ უმანკოა თავის მამის აკაცობაში. — მახსოვს პატარა რომ იყო, აი, ამ სიმაღლე, „ღ“ ვერ გამოეთქვა. ისე ტკბილად ჰიკვიკებდა, ისე გაუგებრად, რომ ჩიტუნია გეგონებოდათ. ერთხელ, მახსოვს, ფარნულ ჰერკულესის ძეგლთან ხალხი შემოგვეხვია ჩემი ბიჭიკოს სილამაზით აღტაცებული, იმდენად მშვენიერი იყო ეს ბავშვი. მხოლოდ მხატვრობაში ნახავს კაცი ისეთ ლამაზ თავს. ბოხი ხმით შეევუტევედი ხოლმე ხანდახან, ჯოხს დავანახებდი მუქართ, მაგრამ იცოდა პაწიამ, რომ ვეზუმრებოდი. დილით რომ შემოვარდებოდა ჩემს ოთახში, ბუზღუნს დავიწყებდი ხოლმე, მაგრამ ის ჩემი მზე იყო, ან როგორ მოიშორებთ თქვენსკენ მომავალ ბუთხუზას? მოგვარდებათ, გულში ჩაგეკვრით, ხელს ყელზე მოგხვევთ, აღარ გშორდებათ. თუ მართალი გნებავთ, ამ ბავშვზე კარგი და საყვარელი არა იყო რა, და ახლა რას იტყვით თქვენი ლაფაიეტების, თქვენი ბენჟამენ კონსტანების და სხვებისას, რომლებიც შვილს მიკლავენ? შეუძლებელია ასე დატოვება ამ საქმისა.

მარიუსი ისევ თვალდახუჭული იწვა. უძრავად. ექიმი დაქრილს დასტრიალებდა. პაპაც იმასთან მივიდა, დასცქეროდა და ხელებს იმტვრევდა. თითქო მაშინალურად იძვროდა მისი გაცრეცილი ტუჩები და აქა-იქ სიტყვას ისროდა ჩუმად, თითქმის გაუგებარს ყურისთვის. — აჰ, შე გულქვავ!.. შე კლუბისტო!.. შე ავგულო!.. რევოლუციონერო!..

ასე ესაყვედურებოდა სუსტი ხმით სულთმობრძავი ცხედარს.

მაგრამ მშვიდდებოდა ნელ-ნელა, რადგან დიდ მღელვარებასაც მოსდევს ბოლო და უფრო დალაგებულად დაიწყო აზროვნება, ოღონდ, ეტყობოდა, იმოდენი ძალა არა ჰქონდა, რომ გამოთქმა შეძლებოდა და ისე მისუსტებული და ყრუ ხმით ლაპარაკობდა, თითქოს უფსკრულის გაღმა დგას და იქიდან გამოიძახისო:

— ეჰ, ჩემთვის სულ ერთია! მე თვითონ მოკვდები მალე. არა, იფიქრეთ, ხომ არ გაწყდა პარიზში ლამაზი გოგო, რომელიც სიხარულით გააბედნიერებდა ამ უბედურს? ამ სულელმა დროსგატარების და სიცოცხლის ნეტარებით დატკბობის მაგივრად, ბარიკადში ამოყო თავი და ასე უდროოდ გამოეთხოვა წუთისოფელს? მერე ვისთვის? და რისთვის? რესპუბლიკისთვის?! იმის მაგივრად, რომ ყმაწვილ ბიჭებში ჩარეულიყო და შომიერში წასულიყო საქეიფოდ

და საცეკვაოდ! ოცი წლისა ვიყო და არ ვისარგებლო ჩემი სიყმაწვილით? დიდი რამ არ არის თქვენი სპხელოვანი რესპუბლიკა! საწყალი დედები! შობეთ ამის შემდეგ ლამაზი ბიჭები. მერე რისთვის? მაშ მოკვდა ბოკი? ჰოდა, ორი კუბო გაასვენონ, თუ აგრეა. მაშ აგრე იმიტომ დამშვენდი ემაგ კრილობით, რომ გენერალი ლამარკი გესიამოვნებინა? მერე რით მოგხიბლა აგრე ძალიან შენმა ლამარკმა? მორკინალი, ყბედი! მკედრისთვის როგორ გასწირე თავი? მოდი შენა და გაუძელ ამოდენ უბედურებას! არა, გაიგეთ, ოცი წლის იყო ერთხელ მაინც მოეხედა უკან, ენახა, ხომ არავის სტოვებდა აქ. წავიდა და მარტო დატოვა გადაყრუებული ბებრები, რომ ობლად დაიხოცნენ და სიკვდილის ქამს გვერდით საყვარელი არავინ ჰყავდეთ! ჯანდაბას შენი თავი, ბებერო კოტო! ჰოდა, ძალიან კარგის სულ იმასა ვნატრობდი, უცბად მოვმკვდარიყავ და უცბადაც მოვკვდები. როგორ გავუძლებ ამ უბედურებას? მეტად მოვხუცდი, ასი წლისა ვარ, ასი ათასი წლისა ვარ! დიდი ხანია უფლება მაქვს სიკვდილისა, ჰოდა, კიდევ მოვკვდები, ეს გადამიტანს! მაშ მორჩა, გათავდა? ოჰ, მადლობა ღმერთს! რაღად უნდა, ბატონო, თქვენი ამონიაკი, აგრე რომ ასუნთქებთ, და ეგ წამლები? ტყუილად ირჯებით, სულელო ექიმო! იგი მკვდარია, ნამდვილი მკვდარი. მე ამაში არ მოვტყუვდები, რადგან მე თვითონაც მკვდარი ვარ. თუ სიკვდილი უნდოდა, კიდევ მოკვდებოდა, შუაგზაზე არ უყვარდა გაჩერება! ოჰ, რა სამარცხვინო დრო დაგვიდგა! სამარცხვინო, სამარცხვინო, და აი, პირდაპირ გეუბნებით ჩემს აზრს, თქვენც შეგეხებათ ეს ჩემი აზრი, თქვენს იდეებს, თქვენს სისტემას, თქვენს დიდებულებას, თქვენს ორაკულებს, თქვენს მეცნიერებას, თქვენს არამზადა მწერლებს, თქვენს გაიძვერა ფილოსოფოსებსაც და ყველა თქვენ რევოლუციებსაც, რომლებიც სამოცი წელიწადია მოსვენებას აღარ აძლევს ტულიერს ხეებში დაბუდებულ ყვავ-ყორანს. და რაკი აგრე გულქვა ყოფილხარ, რომ არც კი მოგაგონდი, თავს რომ აკვლევინებდი, მეც აღარად ჩავაგდე შენს სიკვდილს, გეყურება, კაცის მკვლელო?!

ამ დროს მარიუსმა ნელა გაახილა თვალი და ლეტარგიული განცვიფრებით, დაბინდული მზერით დააქჳერდა ბ. ჟილნორმანს.

— მარიუს! — შეჰყვირა მოხუცებულმა, — შვილო, მარიუს! ჩემო ბიჭიკო! ჩემო საყვარელო შვილო! თვალი გაახილე? კიდევ გადმომხედე პაპაშენს? ცოცხალი ხარ, შვილო, ცოცხალი ხარ! ოჰ, გმადლობ...

და ძირს დაეშვა გულწასული.

წიგნი მეოთხე

ბზა პერია შაჰვარს

ნელი ნაბიჯით მიდიოდა ქავერი ლ-ომ-არმეს ქუჩიდან.

თავდაღუნული მიდიოდა. პირველი იყო იმის სიცოცხლეში თავის დაღუნვა, და ისიც პირველი იყო, რომ ზურგზე შემოეწყო ხელები.

აქამდე ნაპოლეონს მარტო ერთში ჰბაძავდა: გადაწყვეტილების მიღების გამოსახატავად გულხელს დაიკრეფდა და როდესაც უჭირდა რაიმე საკითხის გადაწყვეტა, ყოყმანს გამოხატავდა. ნაპოლეონის მეორე ჩვეულება — ხელების ზურგზე დადება — უცნობი იყო ქავერისთვის და დღეს პირველად იყო, რომ ამაშიაც მიბაძა. რაღაც ცვლილება მომხდარიყო მასში, რაღაც მწუხარებით იყო მოცული მთელი მისი არსება, კუშტი და ტლანქი.

მიყრუებულ ქუჩაში შევიდა.

მაინც ერთი მიმართულებით მიდიოდა.

მოკლე გზით ჩაიარა სენისკენ, ორმის სანაპიროზე გავიდა, გაპყვა სანაპიროს, გაიარა გრევი და შატლეს პოლიციის ახლო დადგა, პატარა მანძილის დაშორებით, ნოტრ-დამის ხიდის კუთხესთან. წინ მიუდიოდა სენა, ნოტრ-დამის და შანჟის ხიდებს შუა ერთი მხრივ და მეყისერის და ფლერის ქუჩებშუა მეორე მხრივ, — ერთგვარი კვადრატული ტბა ჩქარი მდინარით გადაჭრილი.

მეტად საშიშია ნაოსნობისთვის ეს ნაწილი სენისა, რადგან მდინარის სიჩქარით გავლას აბრკოლებდა და აშფოთებდა წისქვილების ხიმინჯები, რომლებიც ხიდებთან იყვნენ აშენებული და დანგრეულ იქმნენ შემდეგში. მეტად ახლოა ერთმანეთთან ეს ორი ხიდი და ეს გარემოებაც კმატებს წყალს საშიშროებას. ხიდის თაღებს რომ მიუახლოვდება მდინარე ქვეშ გასავლელად, ცოფი ერევა, ისე ბრაზდება. ჯერ მოგროვდება. თითქო დაგუბებას აპირებდეს, მერე ეცემა თავის ზვირთებით. ხიდის ბურჯს დაჰკრავს მძიმე უროს, თითქო დანგრევას უპირებდეს თავის გზის გასაკვეთად. დაიღუპება,

ვინც აქ ჩაეარდება, და, ძალიან კარგადაც რომ იცოდეს ცურვა, იქიდან ველარ გამოვა.

წყალს დასცქეროდა ჟავერი. მოაჯირზე დაეწყო ხელები, ნიკაპით დაყრდნობოდა თავის ხელს, თითებით თავისდა შეუმჩნეველად წვერს იწიწქნიდა და ღრმა ფიქრს გაჰყოლოდა.

რადაც ახალი მოხდა იმის არსებაში, გარდაქმნა, რომელიც კატასტროფით გათავდა. ჩასათფიქრებელი იყო. საშინელ მუუხარებას განიცდიდა.

რამდენიმე საათი გავიდა და მთლად გამოიცვალა კაცი; აღარსად იყო მარტივი ჟავერი. შეცბუნებული იყო. მის ტვინს, ისე ცხადს თავის სიბრმავეში, დაეკარგა ეს გამჟვირვალეობა, ზედ ღრუბელი გადააფარებოდა. გრძნობდა, რომ მოვალეობის გრძნობა გაორებულიყო და არ შეეძლო ეს არ შეეგნო. წელან სენის ნაპირას რომ დაინახა ჟან ვალუანი, უცბად აღიძრა მის არსებაში მგელი, რომელმაც ხელთ იგდო თავისი ლუქმა, და იმავე ღროს ძაღლი, რომელმაც ისევ იპოვა თავისი პატრონი.

ორი გზა გადაჭიმულიყო მის თვალწინ; ორივე სწორი, მაგრამ ორივეს ხედავდა და ეს აძრწუნებდა, რადგან თავის ღღეში არა სცოდნია რა, გარდა ერთი პირდაპირი გზისა. საშინელება ის იყო, რომ ერთმანეთის უარყოფელი იყო ეს ორი გზა; ერთმანეთს აბათილებდნენ ეს გზები. რომელი იყო ამ ორში ჭეშმარიტი?

მდგომარეობა აუტანელი ჰქონდა.

თუ ცოცხალი გადარჩა, ჟან ვალუანის წყალობით გადარჩა, და საზოგადოებიდან განდევნილის, გმობილის წყალობით იყო ცოცხალი; კატორღელის ვალი დაედო და იძულებული იყო, თავისდაუნებურად ვალი გადაეხადა ამ მართლმსაჯულებისაგან რამდენჯერმე დასჯილ ყაჩაღისთვის. კატორღელისგან, რომელიც მთავრობას ემალებოდა. მიელო ბრძანება, — გასწი. წადიო, — და ახლა თვითონაც იგივე უნდა ეთქვა, — თავისუფალი ხარო, იმ ღროს, როდესაც კარგად იცოდა, რომ მთავრობა დასასჯელად დაექმდა ამ კაცს. თავის პირადი კეთილდღეობის გამო უნდა ელაღატა თავის მოვალეობისთვის, უნდა ელაღატა საზოგადოებისთვის და საშინელი ის იყო, რომ თავისთვის სამსახურის დალატში რაღასაც გრძნობდა უმადლესს და წმინდას. საზოგადოებას ჰლაღატობდა, რომ უმწიკვლო დარჩენილიყო თავის სინდისის წინაშე. მთელი ეს განხორციელებული შეუსაბამობა, რომელიც დასტყდომოდა თავზე, აფორიაქებდა და თავზარს სცემდა. ანცვიფრებდა ის გარემოება, რომ ჟან ვალუანმა დაინდო და აძრწუნებდა ის, რომ იმანაც, ჟავერმაც არ გასწირა ჟან ვალუანი.

ახლა სად იყო იგი? ეძებდა და თავის თავი ველარ ეპოვა ჟავერს.

როგორ მოიქცეს? გასცეს ჟან ვალჟანი? ეს ცუდი იქნება. თავისუფლად გაუშვას? ესეც ცუდი იქნება. პირველ შემთხვევაში მთავრობის ერთგული მოხელე უფრო მეტ საზიზღრობას აჩადის, ვიდრე კატორღელი. კატორღელი კანონზე მალა დგება და ფეხითა სთელავს კანონიერებას. ასე იქნება, თუ ისე, თავლავს დაისხამს ჟავერი. ცუდი ის იყო, რომ საითაც უნდა წასულიყო. შერცხვენილი დარჩებოდა, მიწასთან გასწორებული. ბელისწერაა თავისი მწვერვალი აქვს. ამ მწვერვალით თავდება სიცოცხლის შესაძლებლობა. მხოლოდ უფსკრული არის მწვერვალის გადაღმა.

ყველაზე მეტად ის აწუხებდა, რომ იძულებული იყო ეფიქრა. ფიქრი კიდევ სრულიად უცხო რამ იყო ჟავერისთვის, სრულიად უჩვევი და ამიტომ მტკივნეულად მოქმედებდა იმაზე.

ფიქრის პროცესში მოიპოვება შინაგანი წინააღმდეგობა. ამასაც გრძნობდა და ეს უფრო ახელებდა.

თავის სამსახურის ვიწრო ფარგლებში ფიქრი თავის დღეში არ დასკირებია და სამსახურის გარეშე რაზედმე ფიქრი უსარგებლოც იქნებოდა იმისთვის და ამოდ დაღლია. და აქ კი დღევანდელი დღის ფიქრი აღარ ეშვებოდა და მწარედ ჰქენჯნიდა. მაგრამ ერთხელ მაინც უნდა ჩაეხედა ამოდენ სულიერ რყევათა შემდეგ თავის სინდისში და თავის საქციელის გამო ანგარიში მიეცა თავის. თავისთვის.

თავისი საქციელის მოგონებაზე აკანკალებდა. ვერ გაეგო, როგორ მოხდა, რომ იმან, ჟავერმა, შესაძლებლად სცნო კაცის გაშვება, როდესაც პოლიციის დებულებაც სულ სხვას უბრძანებდა, საზოგადოებრივი წესწყობილებაც, მართლმსაჯულებაც და კანონიერებაც? იმითომ, რომ პირადად იმისთვის იყო სასარგებლო? თავის პირადს ანაცვალა საზოგადოებრივი? განა ეს ეპატიება პატიოსან კაცს? თავით ფეხამდე თრთოდა, როგორც კი წარმოიდგენდა ამ სამარცხვინო თავის საქციელს, რომლისთვის შესაფერი სახელიც კი ვერ ეპოვა. რომელ გზას დადგომოდა? ერთადერთი და რჩენოდა, — დაბრუნებულიყო ლ-ომ-არმეს ქუჩაზე და დაეტუსალებინა ჟან ვალჟანი. ცხადი იყო, რომ ასე უნდა მოქცეულიყო. ცხადი იყო, მაგრამ არ შეეძლო.

რალაც უკრავდა გზას იქით მიმავალს.

რა უკრავდა გზას? განა არსებობდა რამე ამ ქვეყნად გარდა სასამართლოსი, გარდა მსაჯულთა დადგენილებისა, გარდა პოლიციის და მთავრობისა?

ჟავერი თავზარდაცემული იყო.

კატორღელი დაინდო! მთავრობის მიერ დადგენილი სასჯელი ააცდინა მას. მერე ვინ ჩაიდინა ეს? ქავერმა!

როგორ წარმოიდგენდა, რომ ქავერი, რომელიც არსებობს იპი-სათვის, რომ სჯიდეს და ჟან ვალჟანი იმისათვის, რომ დაისაჯოს, ეს ორი კაცი, რომლებიც: ერთიცა და მეორეც კანონის საკუთრებას წარმოადგენდნენ. იქამდე მისულან, რომ კანონს გაუბრბიან? განა შეიძლება მეტი საშინელების წარმოდგენა?

როგორ? ამგვარი საზიზღრობა მოხდეს და არავინ დაისაჯოს? მაშ ჟან ვალჟანმა, რომელიც უფრო ძლიერი აღმოჩნდა, ვიდრე მთელი ჩვენი საზოგადოებრივი წესწყობილება, თავისუფლად უნდა იპარპაშოს? თვით ქავერმა კიდევ ძველებურად განაგრძოს მთავრობის ხარჯზე ცხოვრება?

თანდათან გაგიჟებამდე მიჰყავდა ამ ფიქრებს.

ისე მორეოდა ეს ფიქრები, ერთხელაც არ მოჰგონებია, რომ დაეხმარა ჟან ვალჟანს ბარიკადში დაჰრილი, აჯანყებული მთავრობის მტერი გადაერჩინა და ფილ-დღე-კალვერის ქუჩაზე დაებინაგებინა, აღარა აგონდებოდა რა, მით უფრო, რომ მის პატარა დანაშაულს დიდი ჰფარავდა. ეგეც რომ არ იყოს, აჯანყებული უკვე მოკვდებოდა, თუ მკვდარი არ იყო და კანონის მიხედვით კი სიკვდილით ისპობა დამნაშავის დევნა.

უმთავრესი ჟან ვალჟანი იყო, რომ მძიმედ აწვა გულზე.

თავგზა აუბნია ჟან ვალჟანმა, ძირს დანარცხა და საფუძველი გამოაცალა მის ყოველ უტყუარ ჰუმარიტებას, რომლითაც ხელმძღვანელობდა თავის სიცოცხლეში. დიდსულოვნება გამოიჩინა მის მიმართ ჟან ვალჟანმა და ეს იყო რომ სტანჯავდა. სხვაც ბევრი აგონდებოდა წარსულიდან, რაც მაშინ სისულელედ და სიყალბედ მიაჩნდა და ახლა კი სრულ სიმაართლედ ეჩვენებოდა. ჟან ვალჟანის უკან ბ. მადლენს ხედავდა და გრძნობდა, მართო ახლა გრძნობდა. რომ ერთი იყო ეს ორი კაცი, და სათაყვანებელი იყო მადლენ-ვალჟანი. გრძნობდა ქავერი, რომ რაღაც საშინელება უძვრებოდა გულში, კატორღელისადმი თაყვანისცემა. პატივს სცემდა კატორღელს. განა ეს შესაძლებელი იყო? თრთოდა აღშფოთებულნი, შერცხვნილი, რადგან ხედავდა, რომ ამის წინააღმდეგ იბრძოდა. იძულებული იყო ეღიარებინა თავის გულის სიღრმეში, რომ დიდსულოვანი კაცი იყო ის განწირული. დამარცხებული იყო ქავერი და ვერ აეტანა ეს დამარცხება.

ბოროტმოქმედი იყოს კაცი და მაინც კეთილისმყოფელი? კატორღელი და ლმობიერი? საკვირველება იყო. შეუძლებელი! ბოროტებას სიკეთით უხდიდა თავის მტერს, სიძულვილის წინ სიყვა-

რელით ხვდებოდა თავის მდევნელს. ჯავრის ამოყრის წილ სიბრა-
ლულით იცავდა თავის სისხლისმსმელს. თვითონ იღუპებოდა, რომ
თავისი მტერი არ დაეღუპა. სიკვდილიდან იხსნიდა ჯაშუშს, თავის
უბედურების მიზეზს. განხორციელებულ სათნობად გარდაქმნი-
ლიყო კაცი, უფრო ანგელოზი გამხდარიყო, ვიდრე ადამიანი. სა-
კვირველება იყო წარმოუდგენელი, და ქავერი იძულებული გახდა
ელიარებინა, რომ არსებობდა ამნაირი საკვირველება.

როდემდე უნდა ყოფილიყო ამ ტანჯვა-ვაებაში?

თქმა არ უნდა, დიდი ბრძოლა განიცადა ქავერმა, მანამ ასე დაე-
მორჩილებოდა ამ ურჩხულს. ამ საზარელ ანგელოზს; ამ საზიზღარ
გმირს, რომლის საქციელით განცვიფრებული იყო და არა ნაკლებ
აღშფოთებული. ერთად რომ იხსდნენ ეტლში და ჟან ვალჟანის სახ-
ლისკენ მიდიოდნენ, თუნდა ოჯჯერ მაინც შეინძრა მის გულში ვეფ-
ხვი, ორჯერ მაინც წამოიწია, უნდოდა ხელი ეტაცა და შთაენთქა.
ესე იგი პოლიციისათვის გადაეცა. რა იქნებოდა ამაზე ადვილი? პო-
ლიციის ახლო რომ იქნებოდა ეტლი, გააჩერებდა, დაუძახებდა პო-
ლიციელებს და იმათ ჩააბარებდა. აი ამ კაცს კატორღა აქვს გადა-
წყვეტილი და დააპატიმრეთო. — ან ჟანდარმებისთვის დაეძახა, —
დაიჭირეთ, სასჯელს გაუბრძის, მთავრობას ემალეზო, — დაეპერი-
ნებინა და მერე თავის გზას გასდგომოდა. შარშანდელ თოვლივით
დაევიწყა ისიც და იმის დასჯაც, განზე გასდგომოდა, აღარ ჩარე-
ულიყო მის საქმეში. უნდა ეთქვა, რომ ის კაცი კანონის პატიმა-
რი არის სამუდამოდ და, როგორც უნდა, ისე დასაჯოს კანონმა. აი
როგორ უნდა მოქცეულიყო.

ყოველივე ეს მრავალჯერ უთხრა თავის თავს ქავერმა, მაგრამ
ვერ შესძლო ამის ასრულება; ვერ შესძლო თავისებურად მოქცეუ-
ლიყო, — დაეჭირა ჟან ვალჟანი, აესრულებინა თავისი მოვალეობა,
მაგრამ ვერც მაშინ შესძლო და ვერც ახლა შესძლებდა. როგორც კი
აიწვედა ქავერის ხელი, რომ ყელში სწვდომოდა ჟან ვალჟანს, ძირს
ეცემოდა მაშინვე, თითქოს ისეთი სიმძიმე აწევს, რომ ვეღარ უძ-
ლებსო. და იმავე დროს თავის ფიქრებით დაწყულულებულ გულის
ძირიდან ხმა ესმოდა უცნაური, რომელიც უძახდა: — ძალიან კარგი,
გაეცი შენი მხსნელი! მერე პონტიუს პილატეს მსგავსად მოატანინე
წყალი და დაიბანე შენი ხელები.

მერე თავის საქციელს არჩევდა. თავის თავს უკვირდებოდა და
განდიდებულ ჟან ვალჟანის გვერდით დამცირებულ, შერაცხვენილ
ქავერს ხედავდა.

კატორღელი იყო იმისი კეხილისჰყოფელი!

ან რად დაემორჩილა კატორღელს, რად მიიღო იმისი წყალობა?

რატომ არ უარჰყო იმისაგან მონიჭებული სიცოცხლე? ბარიკადზე უფლება ჰქონდა, მოკლული ყოფილიყო, რატომ არ ისარგებლა ამ უფლებით? განა სხვა აჯანყებულთ ვერ დაუშახებდა, რომ მოშველებოდნენ, ჟან ვალჟანის ხელიდან დაეხსნათ და დაეხვრიტათ? ეს უკეთესი იქნებოდა.

უდიდესი უბედურება ის იყო, რომ თავისიც წაიარა სწამდა რა. გრძნობდა, რომ ნიადაგი გამოსცლოდა და თუ შერჩენოდა რამე, პატარა ნატეხად შერჩენოდა ხელში კანონიერება. სინდისი ასჯანყებოდა და ჯერედ უცნობ სინანულს უშლიდა გულში. აქამდე კანონის მეტი არა სწამდა რა და კანონი უწევდა ტვინის და სინდისის სამსახურს; ახლა კი რაღაც ახალი, უცნობი იძვროდა მის გულში, ლმობიერი, სრულიად განსხვავებული კანონიერების უგრძნობლობისგან. გრძნობდა, რომ აღარ იკმარებდა იმისთვის ძველებური კანონიერი უმწიკვლობა. სრულიად უცნობს, ახალს ხედავდა იმისი სული, — მიღებულ და გადახდილ სიკეთეს, თავგანწირვას, შესრულებას, ავის დაეიწყებას, შეწყყნარებას, მიუღდომლობას, გარემოებათა გავლენას, საბოლოო დასჯის და ადამიანის საუკუნოდ განწირვის უარყოფას, შესაძლებლობას, რომ ქვის გულის პატრონსაც ვეროდეს ხანდახან ცრემლი. რაღაც მართლმსაჯულებას ხედავდა ღვთიურს, ძირიანად განსხვავებულ ადამიანურ მართლმსაჯულებისაგან. ბნელში იყო და ზნეობის უცნობ მზეს ხედავდა შორს ამომავალს; შიშსა სცემდა ეს მზე და თან თვალს უბრმავებდა. ჭოტი იყო, რომელსაც აიძულებდნენ არწივის მხედველობა ჰქონოდა.

მაშ მართალი ყოფილა, — ფიქრობდა ჟავერი, — რომ არსებობს გამონაკლისი, რომ შეიძლება ზოგჯერ შემცდარი იყოს მთავრობა; რომ შეიძლება მოკლე იყოს წესი და ყოველგვარ საქციელს ვერ მისწვდეს. რომ შეუძლებელია სულ ყველაფერი ჩაეტოთ კანონის დებულებაში; რომ მოულოდნელსაც უნდა მივიღებდეთ მხედველობაში; რომ შეიძლება, განწირულის სათნოება უფრო წმინდა იყოს, ვიდრე სათნოება მთავრობის მოხელისა; რომ შეიძლება საზარლად გეჩვენოთ კაცი და ნამდვილად კი ღვთიური მადლით იყოს აღსავსე; რომ ბედისწერამ იცის ხოლმე ამგვარი მახის დაგება და გრძნობდა, რომ თვითონ ის იყო სწორედ ასეთ მახეში გაბმული.

იძულებული იყო ეღიარებინა, რომ არსებობს სათნოება, სათნოებით სავსე იყო ის კატორღელი და თვითონ ისიც, — რას წარმოიდგენდა ამას? — თვითონ ისიც სათნოიანად მოექცა ღღეს. მაშ ირყვნებოდა კაცი, თავის მოვალეობას ღალატობდა.

მხდალად ეჩვენებოდა თავისი თავი, საზიზღრად.

ჟავერს თავისი იდეალი ჰქონდა; არც კაცობრიული სიწმინდე

სწამდა, არც დიდებულება, არც სახელოვნება. იმისი იდეალი იყო კანონის წინაშე უმწიველობა.

და აი, წაიბოროძიკა და სწორედ ამ იდეალს უღალატა.

რა დაემართა, რომ თავისი აღარა ახსოვდა რა? ამას თვითონაც ვერ გეტყვოდათ. ხელს იცემდა თავში, მაგრამ ამოი იყო ეს ყველაფერი, თვითონაც ვერ გაეგო, როგორ მოუვიდა ეს.

ყოველთვის ჰქონდა განზრახვა კანონისათვის ჩაებარებინა ეს ვალჯასი, რადგან იგი კანონის ტყვე იყო და თვით თავივე კანონის მონა. მანამ თავისთან ჰყავდა, ერთხელაც არ უფიქრია — გავუშვებო. — ან როგორ გაბედავდა ამის ფიქრს ან თქმას? იმისდა შეუძრნეველად მოხდა როგორღაც, რომ ხელი გაუშვა და წავიდა კაცი.

მრავალგვარი ახალი რამ ერეოდა თვალწინ, უცნობი, გამოსაცნობი, მრავალი საკითხი აღძრულიყო მის გონებაში, რაზედაც პასუხს თვითონვე აძლევდა და ეს პასუხი მას არწმუნებდა.

ისე ეკითხებოდა თავის თავს: — რა ჰქნა ამ კატორღელმა, სასოწარკვეთილმა, რომელსაც ასე ვდევნიდი და სიცოცხლეს ვუმშარებდი? ხომ ხელთა ვყავდი და შეეძლო ჯავრი ამოეყარა და თავიდანაც მოვეცილებინე, რომ დამშვიდებულყო მისი სიცოცხლე? რატომ არ მომკლა? თავისი მოვალეობა აასრულა? არა უფრო მეტი, ვიდრე მოვალეობა. მე რაღა ჩავიდინე, რომ არ დავაჰკერინე? ჩემი მოვალეობა ავასრულე? არა, უფრო მეტი, ვიდრე მოვალეობა. მაშ რაღაც ყოფილა უფრო მეტი, ვიდრე მოვალეობა არის? აქ კი შიში ერეოდა და სასწორს უშლიდა. ერთი ჯამი სასწორისა უფსკრულში ვარდებოდა, მეორე ზეცისკენ მიიწევდა და ისიც არანაკლებ უხეთქავდა გულს თავის. ვოლტერიანობისა არა ეცხო რა, არც ფილოსოფოსი იყო, არც ღვთის უარმყოფელი, პირიქით, ინსტინქტით იყო ეკლესიის თაყვანისმცემელი, რადგან საზოგადოებრივი წესწყობილების ერთ მნიშვნელოვან ნაკვთად მიაჩნდა. წესიერება იყო იმისი მრწამსი და სხვა არა უნდოდა რა. რომ დავაჟკაცდა და სამსახურში შევიდა, პოლიციაში ჰპოვებდა თითქმის მთელ თავის სარწმუნოებას. ჯაშუში იყო, — ისე ვხმარობთ ამ სიტყვას, რომ ირონია იგულისხმოს მკითხველმა, ვხმარობთ თავისი ნამდვილი მნიშვნელობით, — დიახ, იყო ჯაშუში, მაგრამ ისევე გულწრფელად ასრულებდა თავის მოვალეობას, როგორც მღვდელი. თავის უფროსად ბ. ჟისკე ჰყავდა. დღევანდლამდე არც კი აგონდებოდა, რომ უზენაესი უფროსიც ჰყავდა, ღმერთი.

ეს ახალი უფროსი, ღმერთი იგრძნო უცბად და შეუფოთდა.

მოულოდნელად ჩამოერია ღმერთი მის ცხოვრებაში. არ იცოდა თავიერმა როგორ მოჰქცეოდა ამ ახალ უფროსს. კარგად იცოდა, რომ

უფროსის წინაშე ქედმოხრილი უნდა მდგარიყო მორჩილი მოხელე, რომ შეუძლებელი იყო ურჩობა, ბრძანების დაწუნება და განკიცხვა, იცოდა, რომ თუ მეტისმეტად აკვრებდა უფროსი, ერთაღებრათი საშუალება ჰქონდა დამშვიდებისა, — სამსახურიდან უნდა წასულიყო.

ძალიან კარგი, მაგრამ როგორ მოეხსენებინა ღმერთისთვის, — ნება მიბოძეთ სამსახურიდან გადავდგეო.

ფიქრები ერეოდა, მაგრამ რაც უნდა შორს გაეტაცათ, მაინც ერთს უბრუნდებოდა, თავის საქციელს, რომლითაც დაარღვია კანონიერება, და, მაშასადამე, საშინელი დანაშაული ჩაიდინა. თვალი აარიდა კატორღელს, რომელსაც კატორღავე მიუსაჯა კანონმა და ველარ დაიჭირა. კატორღელი გააქცია. კანონს მოჰპარა კაცი, რომელიც სასჯელისა უნდა ყოფილიყო მანამ არ მოკვდებოდა. იმან ჩაიდინა ყოველივე ეს და ველარა გაეგო რა თავისი. აღარც კი იცოდა ისევ ის იყო, რაც აქამდე, თუ სხვა, გარდაქმნილი? თავის საქციელის საფუძვლებიც კი გაჰპარვოდა და ისე იყო გაშტერებული, თითქოს თავბრუ ესხმისო. დღევანდლამდე ბრმადა სწამდა თავისი და პატიოსან კაცად მიაჩნდა თავი. ახლა ეს რწმენაც აღარა ჰქონდა, თავისი პატიოსნებისაც აღარა სწამდა რა. თვალწინ უქრებოდა ყოველივე, რაც კი აქამდე სწამდა. ახალი ქვეშაირიტებანი უდგნენ თვალწინ. ცდილობდა მოეგერებინა, მაგრამ აღარ შორდებოდნენ. გრძნობდა, რომ ამიერიდან სულ სხვა ადამიანად უნდა გარდაქმნილიყო. გული უწუხდა ტანჯულს, რომლის სინდისს უცბად აუხილეს თვალი. დღეს იმას ხედავდა, რაც ქორივით ეჯავრებოდა. გამოფიტულად გრძნობდა თავის თავს, უსარგებლოდ, თავის წარსული სიცოცხლის უარყოფელად, ჩამორჩენილად, დაშლილად. მთავრობის წარმომადგენელი მომკვლარიყო ჟავერში. საფუძველი აღარ ჰქონდა იმის სიცოცხლეს.

საზარელ მდგომარეობაში იყო. :

კლდე იყოს კაცი და ეჭვი ერეოდეს? ქანდაკება იყოს კანონიერ სასჯელისა, ლითონით ჩამოსხმული, და უცბად იგრძნოს, რომ ბრინჯაოს მკერდქვეშ რაღაც ფეთქავს ურჩი და უაზრო, რომელიც თითქოს გულსა ჰგავს? აქამდე დაეცეს კაცი, რომ სიკეთე სიკეთით გადაუხადოს, თუმცა დღევანდლამდე ავზე უარესად მიაჩნდა ეს სიკეთე? მოდარაჯე ძალი იყოს და ხელს ულოკავდეს პატრონის მტერს? ყინული იყოს და ასე უცბად დადნეს? მარწუხი იყოს და ხელად იქცეს? თავისდაუნებურად ხელიდან გაუშვას თავისი ნანადირევი? ეს საშინელება იყო. ყუმბარა იყო თავის მიზნისკენ მსრბოლი, და გზა აერია, უკან დაიხია.

იქამდე მივირდა, რომ აღიარა, — შეუცდომელი არ არის შეუცდომლობა, შეიძლება თვით მრწამსში ერიოს შეცდომა; კანონს ბევრობამ რჩება განუხილავი, ბევრი რამ აკლია საზოგადოებრივ განვითარებას; მთავრობამაც იცის რყევა; უცვლელ მყარში შეიძლება გასკდეს რამე; მსაჯულნიც ადამიანია, შეიძლება კანონიც შეცდეს და შესცდნენ მსაჯულებიცო. — ყოველივე ეს ისეთი საზარელი იყო, როგორც უსაზღვრო ცის ლაყვარდზე ნაპრაღის დანახვა.

ის სულიერი ბრძოლა, რომელიც ქავერში ხდებოდა, სიკვდილი იყო იმ სწორხაზოვან სინდისისა, თავის მიმართულებიდან სხვა გზად გადაყვანასულისა, სწორხაზით მიმავალ პატიოსნების ღმერთზე დაჯახება და დაღუპვა. უცნაური იყო, რაღა თქმა უნდა, რომ მეცეცხლური საზოგადოებრივი წესწყობილებისა, მემანქანე მთავრობისა, რკინის ბრმა ცხენზე ამხედრებული და გატკეპნილ გზით მიმავალი, ცხენიდან გადმოვარდნილიყო ახალი სხივით თვალახვეული. უცნაური იყო, რომ ირყეოდა ურყევი, სწორხაზოვანი, წესიერი, გეომეტრიული, პასიური, სრულყოფილი.

იციოდა კი ქავერმა, რომ ნამდვილი სინდისი ადამიანისა — ღმერთი უფლობს ყოველთვის ადამიანში და არ ურიგდება არავითარ ყალბს? რომ ის არის მბრძანებელი, — არ გაქრეს ნაპერწყალი, არ დაივიწყოს სხივმა მისი გამჩენი მზეო; — ის არის, რომ აფრთხილებს სულს, — არ უღალატო ნამდვილ სიმართლეს, როდესაც ნამდვილთან ერთად ყალბიც წარმოგიდგებაო; ის არის, რომ ბრძანებს, — უსაზღვრო არის მოყვასისადმი სიყვარული და უღვეელი არის გუელი ადამიანისა, ეს უწმინდესი ძალი, უბრწყინვალესი ნიჭი ჩვენი სულის სასწაულებრივობისა? — შეეგნო ქავერს, შეეძლო ქავერს ამის შეგნება? ცხადია, რომ არა. მაგრამ გულზე აწვა შეუგნებელი, უცილობელი და გულს უკლავდა.

გარდაქმნილი კი არა, უფრო მსხვერპლი იყო ამ სასწაულისა. ემორჩილებოდა გაშმაგებულს. სიცოცხლის სიმწარის მეტს არასა ხედავდა თავის თავგადასავალში. გრძნობდა, რომ ამიერიდან თავისუფლად სუნთქვასაც ვეღარ შესძლებდა.

გულზე გამოუცნობი აწვა; მიჩვეული არ იყო ამ ტვირთის ზიდვას.

რასაც კი ხედავდა აქამდე თავის ზემოდან, უბრალო მოწმენდილ, ნათელ ფართობად მიაჩნდა; არასა ხედავდა იქ შეუგნებელს, ბნელს; არაფერი იყო, რომ გარკვეული არ ყოფილიყო, განწესებული, შეზღუდული, ზუსტად დასახელებული, შემოფარგლული, თავის საზღვრებში ჩამაგრებული; გათვალისწინებული იყო ყველაფერი; მთავრობაც მოშანდაკებულ საგნად მიაჩნდა; არავითარი

ბორძიკი მასთან, არავითარი შეცდომა. უცნობი ქავერს მარტო ძირს ენახა; უწყესური, მოულოდნელი, უმსგავსად წამრწევა ქაოსისა, ღია უფსკრული და შესაძლებლობა შიგ ჩავარდნისა; — ყოველივე ეს დამახასიათებელი იყო ქვედა წრეებისა, უკმაყოფილო, უვარგის, გახრწნილ ავკაცობისა და ახლა კი ზურგზე დაცემულიყო ქავერი და გულგახეთქილი შესცქეროდა საშინელ მოვლენას: ზევითაც უფსკრულს ხედავდა.

სულითგულამდე შეირყა კაცი! საზარელ შეცდომად ეჩვენებოდა, რაც კი სწამდა. მაშ რაღა ეწამა? წაიშალა ყოველივე, რაც კი სწამდა!

როგორ? საზოგადოების აბჯარს ნაკლი აქვს რამე და ამ ნაკლს ვიღაც განკიცხული დიდსულოვანი გვიჩვენებს? როგორ? პატიოსანი მოსამსახურე იყოს კაცი თავის მთავრობისა და უცბად იგრძნოს, რომ ცოდვა არის დამნაშავეის დაპატიმრებაც და იმის გაშვებაც? მაშ ყველაფერი არ ყოფილა კარგად გამორკვეული მთავრობისაგან მის მოხელეთაღმი გაცემულ ბრძანებაში. მაშ შეიძლება, თავის მოვალეობის ასრულებაში. შეუძლებელს წააწყდეს კაცი. და ყოველივე ეს იმას გადახდა, ქავერს. ნუთუ მართლა ვიღაც ქურდი, ყაჩაღი, სასჯელით მოღუნული უცბად წელში გასწორდა, და ცხადად დაანახვა, რომ ის მართალი იყო? ნუთუ შეიძლება იმდენად გარდაქმნილიყო დასჯილი, რომ კანონმა ბოღიში მოიხადოს მის წინაშე და თავისი შეცვალოს?

ღიახ, ასე იყო და ქავერი ხედავდა, ქავერი შიგ ერია ამ გარდაქმნაში, ამის უარყოფა არ შეეძლო, რადგან თვითონაც მონაწილე იყო ამ საკვირველებისა. სად წაუვიდოდა ამ სინამდვილეს? საზარელი ის იყო, რომ ნამდვილად მოხდა ეს ყველაფერი და ქავერიც შიგ ჩაითრია.

თავისი ვალდებულებანი რომ კარგად აესრულებინა ცხოვრებას ამ შემთხვევაში, კანონიერებამ გასამართლებელ საბუთად გამორღებოდა. ღვთის განგებით მოხდებდა, რაც მოხდებდა ჩვენს ცხოვრებაში და ნუთუ ახლა ანარქიას გვიმზადებს განგება ციდან ჩამოსახვენად?

უფრო და უფრო ემატებოდა და იზრდებოდა მის გულში კაეშანი. უფრო და უფრო იზრდებოდა მის თვალწინ ეს ზნეობრივი შეუთანხმებლობა. ქრებოდა სულყველაფერი; რასაც კი შეეძლო შეემცილებინა და შეესწორებინა იმისი შთაბეჭდილებანი და ამიერიდან საზოგადოებრივი ცხოვრებაც, კაცობრიობაც და მთელი ქვეყნიერებაც განსხვავებულ მიმართულებათა ნარევიად ეჩვენებოდა; და, მაშასადამე, არარაობა ყოფილა, არეული ზვინი, მხოლოდ ქაოსი ყო-

ფილა დანაშაულის გამსჯა და დასჯა, კანონმდებლობის ძლიერება, უმაღლეს სამსჯავროთა დადგენილებანი, მართლმსაჯულება. მთავრობა, არეულობათა წინასწარ შესუსტება და სპობა, მთავრობის შორსმხედველობა, კანონიერების შეუცდომლობა, პრინციპი ხელისუფლებისა. არარაობა ყოფილა და ქაოსი ყველა ის დებულებანი, რომელზედაც დამყარებულია საზოგადოებრივი და პოლიტიკური მშვიდობიანობა, ხელმწიფება, მართლმსაჯულება, კანონიერებიდან გამომავალი ლოგიკა, საზოგადოებრივი ძლიერება, საზოგადოებრივი ქვემარტება. თვით ის, თვით ყავერი, უმწიკვლო მუშა პოლიციისა, დარაჯი წესიერებისა, ერთგული ძალის საზოგადოებისა, ისიც დამარცხებულია და ძირსა გდია წაქცეული. და ამოდენ დიდებულ ნანგრევზე ერთი კაცი გამოქიმულა კატორღელის მწვეანე ქუდით და ზეციურ მადლის სხივით მოსილი. აი, რა მრწამსის ძვრას განიცდიდა იმისი ფიქრის აი რა საშინელებას განიცდიდა იმასი გული!

შესაძლებელი იყო განა ამის ატანა? არა..

გამოსავალი? ორი გზა ჰქონდა გამოსავალი: ერთი ძველებურად გაბედვით მისულიყო ყან ვალუანთან და ციხეში ჩაეგდო კატორღაში გასაგზავნად. მეორე...

თავი მალა აიღო ყავერმა, წელში გაიმართა და მტკიცე ნაბიჯით გასწია სანათით გაშუქებულ პოლიციისკენ შატლეს მოედანზე. მივიდა, ფანჯარაში შეიხედა. ერთი მოხელე დაინახა, ათისთავი, და შევიდა. კარს რომ შეაღებს ვინმე, პოლიციელი მაშინვე მიხვდება, იმისი თანამოსამსახურე პოლიციელი არის მომავალი, თუ უცხო. შევიდა ყავერი, უთხრა თავისი გვარი და თანამდებობა, პირადობის ბარათი აჩვენა და მაგიდასთან დაჯდა სანთელთან ახლო. კალამი იყო მაგიდაზე, ტყვიის სამელნე და ქაღალდი, რომ საქიროებისამებრ საჩქაროდ შეედგინათ ოქმი და განწესება ღამის დარაჯების მორიგეობისა. ეს მაგიდა, თავის ჩალის სკამით დასრულებული, მთელ დაწესებულებას წარმოადგენდა და ყველა პოლიციას ჰქონდა; ყველგან ერთნაირად იყო შემკული პატარა ნახერხით სავსე ლამბაქით, და დაღმქვილ კოლოფით, რომელშიაც ცომი იყო ქაღალდების მისაკრავად და დასაბეჭდად. ეს მაგიდა იყო ქვემო სართული ოფიციალური სტილისა. ამ მაგიდიდან იწყება მწერლობა მთავრობისა. კალამი; აიღო ყავერმა და დაიწყო წერა. აი რა დაწერა:

რამდენიმე შენიშვნა პოლიციის სამსახურის უკეთ მოსაწყობად

პირველი: ბატონ პრეფექტსა ვთხოვ თვალი გადაავლოს.

მეორე: გამომძიებლისაგან რომ დაბრუნდებიან ტუსაღები, ფეხსაცმელს იხდიან და ფეხშიშველი დგანან ფილაქანზე, მანამ ვაე-

ჩხრიკავთ. ბევრნი ახველებენ საპატიმროში რომ შევიყვანთ. ხარჯს გვიმატებს იმათი წამლობა.

მ ე ს ა მ ე: პოლიციელების დაყენება ერთმანეთისაგან ერთგვარ მანძილზე კარგი არის, მაგრამ იმდენად ახლო უნდა იდგნენ, რომ ორნი მაინც ხედავდნენ ერთმანეთს და თუ რაიმე მიზეზისა გამო ერთმა უმტყუნა თავის სამსახურს, მეორე თვალყურს ადევნებდეს და წესიერებას იცავდეს.

მ ე ო თ ხ ე: რა მიზეზია, რომ მაღელონეტის საპატიმროს განკერძობულ დებულებით ტუსალა უფლება არა აქვს სკამი იქონიოს, თუნდა თავის ხარჯითაც უნდოდეს შეძენა?

მ ე ხ უ თ ე: მაღელონეტში სულ ორი კადონით არის გადალობილი დუქანი და მდუქნე ქალი ხელს ართმევს ტუსადებს.

მ ე ე ქ ვ ს ე: ეგრეთწოდებული „ძყეფარი“ ტუსადები, რომლებიც ტუსალს ეძახიან, — შენ სანახავად მოსულანო, — ორ სუს ართმევენ სულზე, რომ უფრო გარკვევით დაიყვირონ იმისი გვარი. ეს ქურდობა არის.

მ ე შ ვ ი დ ე: საფეიქროში ათ სუს უკერეზ ტუსალს, თუ ძაფი გაუწყდა. ეს ბოროტმოქმედება არის საფეიქროს გამგისა, რადგან ამით ფართალს არა აკლდება რა.

მ ე რ ვ ე: საწყენია, რომ ლა-ფორსში მიმავლებმა მუმეების ეზოში უნდა გაიარონ, თუ წმ. მარიამ-ეგვიპტელის საპატიმროში მიდიან.

მ ე ც ხ რ ე: ყველამ იცის, რომ ქანდარშები ხმამალლა ყვებიან პრეფექტურის ეზოში, რაც გამომძიებელმა ჰკითხა ტუსალს და აგრეთვე იმის პასუხს. ქანდარში წმინდად უნდა იცავდეს საიდუმლოს და სხვის გასაგონად გამეორება იმისა, რაც გამომძიებლის კაბინეტში გაეგონა, დიდ დანაშაულად უნდა ჩაითვალოს.

მ ე ა თ ე: ქალბატონი ანრი პატოსანი ქალია, ძალიან სუფთალა აქვს თავისი სავაჭრო, მაგრამ ის კი არ ვარგა, რომ სწორედ საიდუმლო განყოფილების კარებთან აქვს დუქანი. ეს არ შეშვენის დიდი ცივილიზაციის კონსიერჟერის“.

სრულიად მშვიდად, წყნარად დაწერა ქავერმა ეს სტრიქონები, თავის კარგი ხელით, ერთი მძიმე არსად გამოჰპარვია, და ისე აჭერდა კალამს, რომ ქალაღდს აწრიპონებდა. უკანასკნელი სტრიქონის ქვეშ მიაწერა:

„ქავერი

ინსპექტორი 1 კლასისა

შალტეს მოედნის პოლიცია.

7 ივნისს 1832 წ. დაახლოებით საშუა-
ლამევის პირველ საათზე“.

გააშრო, დაკეცა. როგორც წერილი დაბეჭდა, ზედ დააწერა: „ენობა პოლიციის გამგეობისთვის“, იქვე დაროვა მაგიდაზე და ქუჩაში გავიდა.

გადაჭრა შატლეს მოედანი, სანაპიროზე გავიდა, სწორედ იქ, სადაც წელან იყო, ტენარდიეს გამოსვლას რომ ელოდა და ისე დადგა, თითქოს ფეხი არ მოეცვალოს იქიდან.

ბნელი დასწოლოდა აქაურობას, ის სამარისებური სიჩუმის ყაბი, რომელიც უკან მოსდევს შუალამეს. მოღრუბლული იყო ცა, ვარსკვლავი არსად ჩანდა. მოქურთმებული იყო ზეცა. სანთელი არსად ენთო სახლებში, გამვლელის ჭაჭანება არ იყო, სადამღისაც კი თვალი მისწვდებოდა, მიყრუებული იყო სენის სანაპირო და მახლობელი ქუჩები. პარიზის ღვთისმშობლის ტაძრის და მართლმსაჯულების პალატის კოშკების მოხაზულობა მოჩანდა. ერთი სანათი აწითლებდა ნაპირის კედელს, წვიმის წყალს აედიდებინა სენა.

ის ადგილი, სადაც ყავერი იდგა, ეს მკითხველსაც კარგად ეხსოვება. სწორედ მორევის ზემოდან იყო, სადაც დიდი სისწრაფით მიილტვის სენა და სპირალურად ათამაშებს თავის ზვირთებს, თითქოს ხრახნი იყოს დაუსრულებელი.

მოაჯირს დაეჭრდნო და წყალს გადახედა. ჩამუქებული იყო წყალი, არა ჩანდა რა. ქაფის ხრიალი ისმოდა, მაგრამ მდინარის ზედაპირი კი არა ჩანდა. ხანდახან ამ საზარელ სიღრმეში სინათლე გამოჩნდებოდა ხოლმე და ბუნდოვანად გველივით იკლაკნებოდა, რადგან წყალმა იცის, როდესაც მეტისმეტად ჩამობნელდება, საიდანაც კპოვებს სინათლეს და გველივით ასრიალებს თავის სიღრმეში; მაგრამ სწრაფადვე ქრება ეს სინათლე და ისევე ბნელდება სულ-ყველაფერი. უსაზღვროება მოქცეულიყო ყავერის ფეხქვეშ, პირდაღრენილი. წყალი კი არ იყო მის ფეხქვეშ, უფსკრული იყო მდინარის პირს ციცაბოდ ამართული კედლით და დაღრენილი სახით.

არაფერი ჩანდა გარკვევით, მაგრამ ყველა იგრძნობდა წყლის მტრულ სიციფეს და დასველებულ ქვების უგემურ სუნს. საზარლად სუნთქავდა პირლია უფსკრული და საზარელი იყო სენის ნაპირი მოვარდნილი წყლით, ტალღების ტრაგიკული ჩურჩული. ხიდის უზარმაზარი თაღების გროვა, ამ შავ უფსკრულში ჩავარდნის წარმოდგენა.

ცოტა ხანს უძრავად იდგა ყავერი. დაშტერებოდა ამ წყვილიდის პირს. ისე შესცქეროდა უხილავს, თითქოს ყურადღებებს წარმტაცსა

ხედავს რასმეო. შხუოდა წყალი. უცბად მოიძრო ქუდი, მოაჯირზე დაკიდა. იმ დროს რომ დაგვიანებული მიმავალი ყოფილიყო ვინმე, შავ, მაღალ აჩრდილად მოელანდებოდა ჟავერი. მოაჯირს დაეყრდნო, დაიხარა, ისევ გასწორდა და უცბად თავდაყირა დაეშვა წყალში. მიყრუებული ჭყაპანი მოისმა წყალში. მხოლოდ ერთი ღამის წყვედიადი გახდა საიდუმლო შოწამე შავი ლანდის ტალღებთან კონველსიური ბრძოლისა, სანამ წყალი შთანთქავდა.

წიგნი მეხუთე პაპა და უვილიუვილი

თავი პირველი

დაავადებული წაბლი

პატარა ხანი გავიდა ნამბობის შემდეგ.

მონფერმეილის გზაზე იჯდა და გზატკეცილისთვის ქვას ამტვრევდა ბულატრუელი, რომელსაც უკვე შეეხვედრივართ ამ წიგნის ბნელ კაბადონზე. დიდ საგონებელში ჩაეარდნილიყო. მკითხველს ეხსომება, რომ სხვადასხვა საქმეს ეჭიდებოდა ეს კაცი და არც ავკაცობაზე ამბობდა უარს. გზატკეცილისთვის ამტვრევდა ქვას და არც მგზავრებს დაინდობდა, თუ ხელსაყრელ შემთხვევას ნახავდა. ქვას ამტვრევდა, ქურდობდა და სულ იმას ფიქრობდა, რომ მონფერმეილის ტყეში დიდი განძია დაფარული და უნდა მოვახერხო როგორმე, მივაგნო და ამოვთხაროო. დიდი იმედი ჰქონდა ამ სიმდიდრისა, რომელიც იმის აზრით რომელიმე ხის ძირში უნდა ყოფილიყო ჩაფლული, და მანამ ამ ფულს მიაგნებდა, სხვის ჯიბეში ძვრებოდა და შოულობდა ფულს.

ამჟამად კი ფრთხილად იყო. საშინელ განსაცდელს დააღწია თავი: ის შეიპყრო პოლიციამ ჟონდრეტის ბუნაგში. მაგრამ სარგებლობა ბიწიერებისა: ლოთობამ იხსნა კაცი, რადგან ვერა და ვერ გამოარკვიეს, რად იყო ბულატრუელი იმ სახლში. გაქურდული იყო, თუ სხვის გასაძარცვავად მოსული? მთვრალი ეგდო, გაღეშილი, ტენარდიეს ამხანაგები რომ ჟან ვალუანის ჯიბის დაპატრონებას ცდილობდნენ; პოლიციამაც სიმთვრალის მეტი ვერა დაუმტკიცა რა და გაათავისუფლა. ისიც ისევ ტყეს დაუბრუნდა. მუშაობდა შარა გზაზე ლანიდან განამდე, ქვას ამტვრევდა მთაწრობის ხარჯით იმისივე ზედამხედველობით; თავდაღუნული იჯდა ხოლმე, ძალიან ჩა-

ფიქრებული, ცოტად გულნაწყენი ქურდობაზე, რომელმაც კინაღამ საუკუნოდ დაღუპა, სამაგიეროდ მეტი თაყვანისმცემელი გახდა ღვინისა, რომელმაც ის განსაცდელს გადაარჩინა.

დაუბრუნდა კაცი თავის ქოხს და ქვის მტკრევას და საგონებელში ჩავარდა მოულოდნელად.

ერთ დილას, სამუშაოდ რომ მიდიოდა ჩვეულებისამებრ სამტკრევი ქვებისკენ, ან იქნება გზის პირად ჩასასაფრებლად, რადგან ჯერ არ გათენებულყო, კაცი დაინახა ბუჩქებში; სახე არ დაუნახავს, ზურგსა ხედავდა მარტო კარგა მოშორებით და ისიც ბინდბუნდად, მაგრამ რალაც ნაცნობი იერი ჰქონდა იმ კაცს. ლოთი იყო ბულატრუელი, მაგრამ კარგი მეხსიერება ჰქონდა, უცთომელი და ნათელი, რაც აუცილებელი იარაღია თავდაცვისა ყველა იმისათვის, ვინც ვერ ურიგდება კანონიერ წესწყობილებას.

— სად ეშმაკებში მინახავს ამ კაცის მსგავსი? — იძახდა ბულატრუელი.

ცდილობდა გახსენებას, მაგრამ ვერას გახდა. ვილაცას ჰგავდა ეს კაცი, ვილაც ნაცნობს, თუკი თვით არ იყო ნაცნობი. მაგრამ ვისა ჰგავდა, სად ენახა, ამისი კი ვერა უთხრა რა მეხსიერებამ.

მეხსიერება რომ არ დაეხმარა და არავის მიახსენებდა ის კაცი, ბულატრუელმა ანგარიშს მიჰყო ხელი და წარსულში ნანახის დაკავშირებას. ეს კაცი აქაური არ უნდა ყოფილიყო. საიდანღაც მოსულიყო. ფეხით, ცხაღია; ამ დროს მონფერმეილში არც ომნიბუსი გაივლის, არც რამე ეტლი. მაშ მთელი ღამე უვლია. საიდან მოსულა? შორიდან არ უნდა იყოს. არც გუდა აქვს, არც რამე ჩანთა; პარიზიდან, რაღა თქმა უნდა. მერე აქ რა უნდა, ამ დაბურულ ტყეში? ან რა უნდა ამ დილაადრიანად, რომ ჯერ არც კი გათენებულა? რა საქმე უნდა ჰქონდეს პარიზელს ღამე ამ ტყეში?

და მაშინვე განძი მოაგონდა, ტყეში დაფლული. იმდენი ჩიჩქნა თავისი მეხსიერება, რომ ბუნდრვენად მოაგონდა რამდენიმე წლის წინათ განცილილი სწორედ ამისთანავე საგონებელი. ამ კაცის მსგავსი ენახა ვილაცა ტყეში და როგორღაც გაჰპარვოდა.

ისე გაეტაცა ამ ფიქრებს, ისე დამძიმებოდა თავი, რომ თავჩაქინდრული იდგა ამ ამოცანის გადასაწყვეტად. ბუნებრივია თავის ჩაქინდრვა, მაგრამ სარგებლობას მოკლებული. რომ წამოიწია ბულატრუელმა, — აღარსად ჩანდა ის კაცი. ტყეს შერეოდა კაცი და იმის სიბნელეს.

— დასწყევლა ღმერთმა! — წამოიძახა ბულატრუელმა, — შერცხვენილი ვიყო, თუ არ ვიპოვო! მღვდელსაც ვიპოვი და იმის სამწყსოსაც. სასიეროდ კი არ მობრძანდებოდა ეს ვაჟბატონი. განზ-

რახვა აქვს რამე და ახლა მე მიყუროს! ჩემს ტყეში მოხდეს რამე და მე არ ვიცოდე?

კარგი წვეტიანი გაღესილი წერაქვი ჰქონდა, აიღო ხელში მუქარით და დაიძახა:

— მე ამით კაცსაც მოვერევი და მიწასაც!

და უკან გაეკიდა იმ კაცს, ცდილობდა იმ გზას მიჰყოლოდა, რომლითაც იმას უნდა გაეგლო.

ერთი ასი ნაბიჯი გაიარა და დილის სინათლემაც ხელი შეუწყო. აქა-იქ მიწაზე წალის ნაფესური ემჩნეოდა. გათელილი ბალახი, გასრესილი ველისთაფლა, მოკაკული ტოტები ბუჩქისა, რომლებიც ნელ-ნელა კოხტად ცდილობდნენ გასწორებას, როგორც ლამაზი ქალის ხელები გაღვიძებისას რომ მოხდენილად გაიშლება. მისდია ამ კვალს, მაგრამ ჩქარა დაკარგა. დრო გადიოდა, ბრაზი ერეოდა. აჩქარებით ავარდა მადლობზე. შორს სადღაც ბილიკზე ადრე გამოსული მონადირე დაინახა, რომელიც მიდიოდა და გილერის სიმღერას უსტვენდა. ამ მონადირის დანახვამ მოაგონა, რომ კარგი იქნებოდა მაღალ ხეზე ასულიყო და ისე ეძებნა უცნობი კაცი. თუმცა ბებერი იყო, მაგრამ ჯერ ისევ ჰარშაგი. იქვე ერთ მაღალ წიფელს მიაღდა, ტიტირუსისა და ბულატრუელის საკადრისს. აძვრა, რამდენადაც კი შეიძლებოდა მაღლა და თვალი გადაავლო იქაურობას.

კარგი აზრი იყო ხეზე ასვლა. ტყის დაბურულ ნაწილთან დაინახა უცნობი.

თვალი მოჰკრა და მაშინვე დაკარგა, ტევრს შეეფარა ის კაცი.

ტევრში შევიდა, უფრო შეძვრა შიგ და პატარა ველობისკენ გასწია, რომელსაც გარს ბუჩქები შემოჰხვეოდა და ზემოდან დიდრონი ხეების ერთმანეთში გადაშლილი ტოტები. ამ ველობსაც კარგად იცნობდა ბულატრუელი, რადგან წისქვილის ქვები ეყარა მრავლად, ერთი დაავადებული წაბლიც იღგა, დაჰკრილი. და ჰკრილობაზე თუთიის ფირფიტა ჰქონდა მიკრული. ეს ველობი იყო რომ უწინდელ დროში ბლარუს უსიანს უძახდნენ. წისქვილის ქვები რომ ეყარა უსიანში ამ ოცდაათი წლის წინათ, ვინ იცის რისთვის და რა განზრახვით მოგროვილი, უეჭველია ჯერაც იქვე ყრია. არაფერი შეედრება თავის ხანგრძლიობით ქვას, გარდა კარგი ფიცრული ღობისა. „ღრობებითა“ ორივე. აი სად არის ხანგრძლიობის მოზეზი!

გახარებული ბულატრუელი სწრაფად ჩამოვარდა ხიდან, ჩამოფრინდა. ხომ დაინახა, იპოვა თავისი ნადირი, მაშ არც დაჰქერა გაუქპირდებოდა. იქ უნდა ყოფილიყო მისი ამდენი ხნის ოცნების საგანი — განძი.

ადვილი არ იყო იმ მდებლობედ მისვლა, ბილიკს რომ გაჰყოლოდა,

ათასი მისახვევ-მოსახვევი დასხვებოდა გულისგამაწყვალებელ ამას ერთი თხუთმეტი წუთი მაინც დასჭირებოდა. პირდაპირ რო წასულიყო, შემძვრალიყო ბუჩქნარში, რომელს ჯერ ადამიანის არც ცული ენახა, არც წალდი, და კარგი ეკლებით იყო აღჭურვილი, იქნება ნახევარი საათიც არ ჰყოფნოდა. ეს ვერ მოისაზრა ბულატრუელმა, პირდაპირ უფრო მოკლედ ეჩვენა. ოპტიკური ცდომილება გახლავთ ეს, ადვილად დასაშვები და ამიტომ არასაგმობი რომელიც ბევრს ჰლუპავს. გაუვალი ეკლიანი ბუჩქნარი მოკლე გზად მიიღო.

— მოდი, მგლების რივოლით გავივლიო, — თქვა.

ყოველთვის შორიდან შემოვლას მიჩვეულმა, აქ პირდაპირი გზა აირჩია და შეცდა.

თავდავიწყებით შევარდა ბუჩქნარში.

წინ კვრინჩხი დახვდა ეკლიანი, ჭინჭარი, კუნელი; ასკილი, ნარეკალი, მყვალნი და ისე დაკაწრა, თავბედი აწყვევლინა.

უცბად წყალს მიაღდა, კარგად ღრმას. ახლა აქ უნდა გადასულიყო.

ბოლოს ბლარუს უსიანთან მივიდა. ორმოცი წუთი იარა კაცმა ამ ბუჩქნარში, ოფლი სდიოდა წურწურით, სუნთქვა ეკვროდა, ნაკაწრიდან სისხლი სდიოდა, ცოფი ერეოდა.

იქ აღარავინ იყო.

მაშინვე ქვებისკენ გაიქცა. ისევ იქ ეყარა წისქვილის ქვები. ჯერ არავის წაეღო.

ის კაცი კი არსად ჩანდა, გამჭრალიყო ტყეში, გასულიყო. მაგრამ საით, საით უნდა მიმალულიყო? მოდი და გამოიცანი. გულსაკლავი ის იყო, რომ ქვებთან რომ დაავადებული წაბლი იდგა, თუთიის ფიფიტი შეხვეული, მის გვერდით ახლად ამოთხრილი მიწა ეყარა, მოჩანდა პატარა ორმო და დავიწყებული თუ მიტოვებული წერაქვი.

ორმო ცარიელი იყო.

— ქურდი! ქურდი! — შეჰყვირა ბულატრუელმა და თან ორივე მუშტს უღერებდა ცარიელ სივრცეს.

თ ა ვ ი მ ი ო რ ა

სამოქალაქო ომის უმედეგ სახლში აპირებს ომს მარიუსი

დიდხანს ბეწვზე ეკიდა მარიუსის სიცოცხლე. დიდი სიცხე ჰქონდა რამდენიმე კვირის განმავლობაში, ბოდავდა, საშიში ნიშნები ჰქონდა ტენის დაავადებისა, რაც შედეგი უნდა ყოფილიყო თავის

ჭრილობებისაგან გამოწვეული შერყევისა და არა თვით ქრილობებისა.

სულ კოზეტის სახელს გაიძახოდა, დიდი სიციხით გამოწვეული გულსაკლავი ალტაცებით და სულთმობრძავის დაჟინებით. ზოგი ქრილობის სიგანე საშიშროებას წარმოადგენდა; განიერი ფართო ქრილობის ჩირქი შეიძლებოდა ტანს გასჯდომოდა, სისხლში ჩარეულიყო და ატმოსფეროს გავლენისა გამო მოეკლა ავადმყოფი. დარის ოდნავი შეცვლა, სულ მცირე ავდარის ლოდინი აშინებდა ექიმს, სულ იმას სთხოვდა. — გაფრთხილდით, არაფრით ააღელვოთ დაჭრილიო. — ქრილობის გაკერვა და შეხვევა მეტად რთული იყო და ძნელი. მაშინ ჯერ არსად იყო საღებუნი. ნიკოლეტმა მთელი ზეწარი დახია, „ქერის ოდენი“, რომ ფილთა საკმაოდ ჰქონოდა. დიდხანს ეწვალა ექიმი, ბევრი ქლოროვანი ხსნარი დახარჯა ქრილობის მოსაბანად, ვიდრე დაწყებულ განგრენას შეაჩერებდა. მანამ საშიში იყო ავადმყოფის მდგომარეობა, ბ. ჟილნორმანი გვერდით უჯდა თავის შვილიშვილს; ისიც ისევე, როგორც მარიუსი, არც ცოცხალი იყო, არც მკვდარი.

ყოველდღე და ხანდახან დღეში ორჯერაც, ერთი მოხუცებული, ქაღარა კაცი, ძალიან კარგად ჩაცმული, — ასე აღწერა ამ კაცის აღნაგობა მეკარემ. — მოდიოდა დაჭრილის მდგომარეობის გასაგებად და ქაღალდში შეხვეულ ფილთასა სტოვებდა ქრილობის შესახვევად.

ბოლოს, 7 სექტემბერს, სწორედ ორი თვე გასულიყო მას შემდეგ, რაც მარიუსი გულწასული მოიყვანეს თავის პაპასთან, — ექიმმა გამოაცხადა, რომ საშიში აღარა იყო რა და ამიერიდან უკეთობა დაეტყობოდა ავადმყოფს. და ეტყობოდა კიდევ, მაგრამ ორ თვეზე მეტ ხანს იწვა კიდევ უნძრევლად, რადგან ლავიწი ჩატეხილი ჰქონდა, და ვეღარ მთელდებოდა. ასე მოხდება ხოლმე ყოველთვის, გაჯიუტდება უკანასკნელი ქრილობა, არა მთელდება და გაუთავებლად სტანჯავს ავადმყოფს იარის წმენდით და შეხვევით.

ერთი მხრივ სამსახური გაუწია ამ ხანგრძლივმა ავადმყოფობამ და გამოკეთებამ, — მთავრობის დევნა და დასჯა ააციდინა. რაც უნდა დიდი იყოს აღშფოთება საფრანგეთში, თუნდა საზოგადოებრივი, ექვს თვეს ვერ გასტანს და ნელ-ნელა ქრება. სახელმწიფოში რომ აჯანყება მოხდება, სადაც შეგნებული საზოგადოება არსებობს, ეს აჯანყება ყველას ბრალია და საჭიროდ ხდება თვალი აარიდოს მთავრობამ და მივიწყებას მისცეს.

ამას დაუღმეტოთ აგრეთვე უშვირი ბრძანება უსიკესი, რომელიც ავალეზდა ექიმებს დაჭრილების დაბეზლებას, ამ ბრძანებამ ისე აღა-

შფოთა საზოგადოება და არა მარტო საზოგადოება, უპირველესად ყოვლისა თვით მეფე, რომ სულ წინააღმდეგი გავლენა იქონია და სასჯელს გადაარჩინა დაქრილები. სამხედრო სამსჯავრომ მარტო ისინი დასაჯა, ვინც ბრძოლის დროს შეიპყრო და სხვა არავინ შეუწყუხებია. მარიუსიც გადაარჩა.

დიდი მწუხარება გადაიტანა ბ. ჟილნორმანმა და მერე დიდი სიხარული. მთელი ღამე ავადმყოფთან იჯდა, ყოველღამ, უკლებლივ, ძალიან ცდილობდნენ, მაგრამ ეს ვერ მოაშლევინეს, თვალს არ აშორებდა მარიუსს; თავისი დიდი სავარძელი დაადგმევინა ავადმყოფის ლოგინთან; თავის ქალს უბრძანა, — რაც საუკეთესო ზეწრები იყოს სახლში, სულ კრილობის შესახებვეად დასჭერიო. — ქალბატონი ჟილნორმანი სიბერით და სიბრძნით იყო აღსავსე და თავისებურად მოახერხა: მამას მოახსენა, — საუკეთესო ეს არისო, — და სწორედ ის საუკეთესო დატოვა ხელუხლებლად; უნდოდა აეხსნა მამისათვის, რომ ფილთად უბრალო ტილო უფრო გამოსადეგია, ვიდრე ბატისტა; რომ ძველი, ნახშიარი სჯობია ახალს, უხმარს, მაგრამ ბ. ჟილნორმანმა მოკლედ მოუჭრა სიტყვა და თავისი ბრძანება განუმეორა; მოხერხებით მაინც აჯობა ქალმა. კრილობას რომ უხვევდნენ მარიუსს, პაპა უთუოდ იქ იყო ხოლმე; დეიდას კი რცხვენოდა, — ტიტველი არა დაინახო რაო, — და გადიოდა. მაკრატელს რომ აიღებდა ექიმი და წანახედს სჭრიდა, პაპას უფრო სტიკოდა, ვიდრე დაჭრილს და სულ ვაი, ვაის იძახდა. საგანგებო სანახავი იყო, რომ აიღებდა თავის, სიბერისაგან აკანკალებული ხელით ფინჯანს მოხარშული ბალახების წვენი და ავადმყოფს მიართმევდა. ექიმს მოსვენებას არ აძლევდა თავის კითხვებით და ვერც კი ამჩნევდა, რომ ერთი და იმავე კითხვით იწყებდა ბაასს და მრავალჯერ ნათქვამს იმეორებდა.

ექიმმა რომ თქვა, — ახლა კი საშიში აღარა აქვს რა ჩვენს ავადმყოფსაო, — მთლად გადაირია მოხუცებული. გახარებულმა სამი ოცფრანკიანი ოქრო აჩუქა მეკარეს. საღამოზე თავის ოთახში რომ შევიდა, ცეკვა დაიწყო, ჩაღანის მაგიერ თავის ცერს და სალოკ თითს ატაკუნებდა. გავოტს ცეკვავდა და თან მღეროდა:

ბუღა ყველა მწყემსი გოგოსი,
ქანაც მკვიდრია სწორედ ბორდოსი —
თუ ერთხელ მაინც შენ ქანა ნახე,
მისი მშენება გაქცევა მახედ.

ქანას თვლებში მიმალულია
ამური,

იქ გაუწლია ოავს ბადე
გულთა საღერო.

მკერცხლს. დაუღიგარს,
საყვარელ ჟანას
ისე ვუმღერო
როგორც დიანას.
რომ შეაბერდე მშვენიერ ჟანას
ბედნიერება არ არის განა?

მერე მუხლი მოიყარა დაბალ სკამზე და — ბასკმა შეამჩნია ოდ-
ნავ გაღებული კარიდან, რომ ლოცულობდა ბატონი.

აქამდე ბ. ჟილნორმანს არა სწამდა რა ღვთისა.

როგორც ცოტა რამ უკეთობა დაეტყობოდა ავადმყოფს, ნეტა-
რებით გაგეღებოდა ხოლმე მოხუცებული. სიხარულით გატაცებუ-
ლი ივიწყებდა ხოლმე სიბერეს, ვეღარ ისვენებდა, ადიოდა კიბეებ-
ზე. ჩადიოდა, თვითონაც არ იცოდა რისთვის ფუსფუსებდა, რას
არიგებდა. ერთი მეზობელი, ძალიან ლამაზი ქალი, განცვიფრებული
დარჩა, როდესაც თავიგული მიიღო ბ. ჟილნორმანისაგან; ქმარს კი-
დევ ეპვი მოერია და ცუდი დღე დააყენა საწყალ ქალს, ხან კიდევ
ხელსა სტაცებდა ბ. ჟილნორმანი ნიკოლეტს და ცდილობდა მუხ-
ლებზე დაესვა. მარიუსს „ბატონ ბარონს“ უწოდებდა, და ყვირო-
და: რესპუბლიკას გაუმარჯოს!

წამდაუწუმ ჰკითხავდა ექიმს: — მაშ საშიში აღარაფერია, განა?
და დიდიდღის სიყვარულით სავსე თვალით დასცქეროდა თავის
შვილიშვილს და თვალს არ აშორებდა, როცა მარიუსი პურსა სჭამ-
და. თავის თავს ვეღარა სცნობდა, თავი დავიწყებოდა. დღეს სახლის
ბატონ-პატრონი მარიუსი იყო. სიხარულით გატაცებული პაპა თავის
პირადობის უარყოფამდე მისულიყო; დღეს მარიუსის შვილიშვი-
ლი გამხდარიყო ბ. ჟილნორმანი.

ამ სიხარულში საუცხოო ბავშვად გარდაქმნილიყო. ეშინოდა, არ-
დავღალო ავადმყოფი, თავი არ მოვაბეზროო, — და უკან დაუდგე-
ბოდა ხოლმე და ისე უღიმოდა. ბედნიერი იყო. კმაყოფილი, მხიარ-
ული, აღტაცებული, მომზიბლავი, გაყმაწვილებული. სახეზე ნეტა-
რების სხივი უთამაშებდა და თოვლივით თეთრი ქაღარა უფრო ატკ-
ბობდა ამ ნეტარების სხივს. მომზიბლავია, ოდეს დამქცნარს ნეტა-
რება დაერთვის; ვარდივით გაშლილ სიბერის მხიარულებას დილის
რიყრაყის შუქი დაჰკრავს.

რაც შეეხება მარიუსს, მოთმინებით იტანდა წამლებსაც, კრი-

ლობის შეხვევასაც, მაგრამ მისი გონება კოზეტთან იყო, კოზეტის მეტი არა ახსოვდა რა.

იმის შემდეგ, რაც სიცხე გამონელდა და აღარა ბოდავდა, კოზეტის სახელი არ უხსენებია; შეიძლებოდა ეფიქრათ, რომ აღარც კი აგონდებოდა, მაგრამ გაჩუმებული სწორედ იმიტომ იყო, რომ სულით კოზეტთან იყო.

არ იცოდა როგორ არის კოზეტი, რა მოუვიდა მას. თვით შანვრების ქუჩის ბარიკადი და ბრძოლაც კი ბუნდოვან სიზმრად აგონდებოდა; ერთმანეთისაგან განურჩეველ აჩრდილებად ეჩვენებოდნენ ეპონინი, გავროში, მახეფი, ტენარდიე, ყველა თავისი ამხანაგები, ბარიკადის კვამლთან ერთად გამქრალი გულითადი მეგობრები; უცნაურად ეჩვენებოდა ბ. ფოშლევიანის ჩარევა ბარიკადის ბრძოლაში, როგორც რაღაც გამოცანა ქარიშხლის დროს. თავისიც არაფერი იცოდა; არ იცოდა, ვინ იყო ღვთისნიერი, რომ დაეხმარა და სიკვდილს გადაარჩინა, არც თვითონ იცოდა და არც მისმა მახლობლებმა ბ. ჟილნორმანის სახლში, თუ იცოდნენ რამე, მხოლოდ ის, რომ შუალამისას მოიყვანეს ეტლით ფილ-ლე-კალვერის ქუჩაზე. წარსული, აწმყო, მომავალი არეულიყო ერთმანეთში ერთ ბუნდოვან ფიქრად, მაგრამ ერთი რამ იყო ურყევი ამ ბუნდოვანში, ნათელი, მაგრად ხაზგასმული, კლდის ქვასავით მკვრივი, ერთი გულითადი გადაწყვეტილება, — კოზეტის ნახვის სურვილი. მარიუსისათვის ცნება „სიცოცხლე“ იგივე იყო, რაც ცნება „კოზეტი“. უკვე დაედგინა თავის გულში, რომ არავითარ შემთხვევაში არ მიიღებდა ერთს უმეოროდ, და საბოლოოდ ჰქონდა გადაწყვეტილი, რომ ვინც უნდა ჩასციებოდა და ძალა დაეტანებინა, — კაცი ხარ, ვაჟკაცურად აიტანე უბედურებაო, — პაპა იქნებოდა, ბედი თუ ჯოჯოხეთი, ის მაინც თავისი დაკარგული ედემის აღდგენას მოითხოვდა.

ისიც იცოდა, რომ მრავალი დაბრკოლება მოელოდა იმ განზრახვის განხორციელებას.

აქ ხაზი გავუსვათ ერთ წვრილმანს. თავს ევლებოდა მარიუსს პაპა, იმის მორჩენის და სიცოცხლის მეტი აღარა ახსოვდა რა, და მაინც ვერ მოეგო მისი გული. ჯერ იმიტომ, რომ მრავალი რამ მოხდა, რომლისა მან არა იცოდა რა: მერე კიდევ იმიტომ, რომ ავადმყოფის სიცხით აღძრულ ფიქრებში ეჭვი ერეოდა და ვინ იცის, არც ენდობოდა პაპის გულჩვილობას, როგორც უცნობ ხილს, რომლის დანიშნულება შეიძლება მარიუსის დამორჩილება იყო, და ძველებურად გულგრილად რჩებოდა. ამოდ ხარჯავდა პაპა თავის მკრთალ ბებრულ ღიმილს და ალერსს. — ასე იქნება, — ფიქრობდა მარი-

უსი, — მანამ ასე გაჩუმებული ვარ და არასა ვთხოვ, მაგრამ კოზეტზე რომ მივა საქმე, სულ სხვა კაცად დამენახებება პაპა და ნილაბჩამოხსნილი გამოჩნდება მისი სიყვარულიც და ბრძანებლობაცაო. — საშინელება იქნება მაშინ ეს ბრძოლა: მაშინვე გამოტყვერება ძველი შთამომავლური დიდებულება, ერთმანეთის ვინაობის შედარება, ყოველგვარი დაცინვა და მასხარად აგდება, ფოშლევიანის კუპლევანად გადაქცევა, ქალის სიღარიბე, სიღატაკე, მომავალი. მაგრად დაუდგება მარიუსი და მტკიცე უარს ეტყვის. წინასწარ ემზადებოდა მარიუსი ცხარე ბრძოლასათვის.

გარდა ამისა, უკეთ რომ ხდებოდა და უფრო და უფრო აგონდებოდა პაპის ძველი შეურაცხყოფა, წარსულს უბრუნდებოდა, თავის და პაპის შუა თავის მამას ხედავდა და დასკვნა გამოჰყავდა, რომ ორავითარი საფუძველი არა აქვს იმედი იქონიოს იმ კაცისა, რომელიც ისე გულქვად და უსამართლოდ მოექცა იმის მამას; უბრუნდებოდა ჯანმრთელობა და ამასთან ერთად რაღაც გაათვრება პაპის წინააღმდეგ. მოხუცი ჩუმად იტანჯებოდა.

ბ. ჟილნორმანი სულ იმის ფიქრში იყო, თუმცა ეს არაფრით გამოუთქვამს, რომ იმდენი ხანი იყო, შინა ჰყავდა თავისი შვილი-შვილი და ერთხელ არ მიუმართავს მარიუსს სიტყვით „მამაჩემო“. მართალია, არც ბატონს უძახდა, მაგრამ ცდილობდა ისე მოეგვარებინა ბაასი, რომ არც ერთი წარმოეთქვა და არც მეორე.

ცხადი იყო, ბრძოლა ატყდებოდა. დღეს იქნებოდა თუ ხვალ.

როგორც ყოველთვის მოხდება ხოლმე ამგვარ შემთხვევაში, მარიუსმა საცდელად წინათვე აღძრა რამდენიმე უთანხმოების გამომწვევი საკითხი. ამასა ჰქვია ნიადაგის მოსინჯვა. ერთ დილას ბ. ჟილნორმანმა, გაზეთს რომ კითხულობდა, თავისებურად უკმეხად მოიხსენია კონვენტი და როიალისტური გუნდრუკი უკმია დანტონს, სენ-ჟუსტს და რობესპიერს.

მარიუსმა გაიგონა და მკვახედ მოუჭრა:

— ბუმბერაზები იყვნენ ოთხმოცდაცამეტის მოღვაწენი.

მოხუცებულმა ხმა არ ამოიღო და ასე გაჩუმებული იყო იმ დღეს.

მარიუსს თავისი ძველი, ახირებული, უჯიათი პაპა ახსოვდა, ახლაც ისეთი ეგონა და. — გაჯავრებულიაო, — თქვა, — ბრაზს იგროვებს, მაშ უფრო მკაცრი იქნება ჩემი შეტაკებაო და თავის მხრივ თვითონაც ძალ-ღონეს იკრეფდა თავისის გასატანად.

საბოლოოდ ჰქონდა გადაწყვეტილი, თუ ახლაც უარი მითხრა, სახვევს შეზოვიგლეჯ, ლავიწს მოვინძრევ, კრილობებს გავიარჯლებ და ლუქმას აღარ ჩაეიღებ პირშიო. — იარაღად ამ ბრძოლაში

თავისი ჭრილობები უნდა ეხმარა. გათავებული იყო: ანკოზეტი, ან სიკვდილი.

და შესაფერ დროს ელოდა ავადმყოფი გულჩახვეული მოთმინებით.

ეს დროც მოვიდა.

თ ა ვ ი მ ე ს ა მ ი

მარიუსი იერიუზე გალადის

ერთხელ, როდესაც ჟილნორმანის ქალი კამოდის მარმარილოს ზედა ფიცარზე ალაგებდა წამლების უშუშებს და ფინჯნებს, მოხუცებული მარიუსისკენ დახრილიყო და ნაზი ალერსით ეუბნებოდა:

— რა გიბნობს, ჩემო პაწია მარიუს, მე რომ ვიყო, ამჟამად ხორცს უფრო ვიგემებდი, ვიდრე თევზს. კარგი რამ არის შემწვარი ქამბალა, ძალიან შევლის ავადმყოფს, მაგრამ, თუ გინდა, რომ ფეხზე წამოაყენო კაცი, კარგი კატლეტი უნდა აჭამო.

კარგად იყო უკვე მარიუსი, თითქმის მთლად მოეკრიფა ძალღონე, წამოიწია ბალიშზე, ორი ხელით, მუშტად შეკუმშული ხელით, ლოგინს დაეყრდნო, თვალი თვალში გაუყარა თავის პაპას და მრისხანე გამომეტყველებით უთხრა:

— თუ აგრეა, მინდა ცოტა რამ მეც მოგახსენოთ.

— რა უნდა მომახსენო?

— მინდა მოგახსენოთ. რომ. ცოლის შერთვას ვაპირებ.

— უშენოდაც კარგად ვიცოდი, — უთხრა პაპამ და სიცილი წასკდა.

— როგორ თუ იცოდი?

ჰოდა, ვიცოდი. ღმერთმა შეგაბეროთ შენ და შენი გოგონა.

განცვიფრებული შეჰყურებდა მარიუსი, დამარცხებული და თავით ფეხებამდე თრთოდა.

ბ. ჟილნორმანმა განაგრძო თავისი:

— ჰოდა ღმერთმა შეგაბეროთ შენ და შენი პატარა კოპწია გოგონა. ყოველდღე მოდის ბებერი კაცის სახით, რომ შენი ამბავი გაიგოს. შენ რომ დაგკრეს, მას აქეთ ზის და ტირის საწყალი გოგო და ფილთას გიმზადებს შესახვევად. მეც მივდექ, მოვდექ, ცოტა რამ გავიგე. ლ-ომ-არმეს ქუჩაზე დგანან. შვიდ ნომერში. ნახე, როგორ გაგაბი! მამ გინდა? გინდა და შენი იყოს. მოგხვდა, თუ არა! რაღაც შეთქმულებას კი მიმზადებდი, განა? ფიქრობდი: „შიგ პირში ვახლი ამას პაპაჩემს, ამ მეფობას და დირექტორიის შემურვილ ნაშთს. ამ

ძველებურ სალუქს, ამ დორანტს, ერონტად ქცეულსაო, განა? პა-
პაჩემიც ყმაწვილი იყო ერთ დროს, იმასაც უყვარდა ქალებში გაკე-
რა-გამოკვრა, იმასაც ჰყავდა თავისი სულის კოკობი გრიზეტები და
კოზეტები, იმასაც ესხა სიყმაწვილის ფრთები, იმანაც მიირთვა გა-
ზაფხულის ტკბილი ლუჯმა; ახლა ჩემ თავს მოვაგონებ თავის წარ-
სულს. ვნახოთ როგორ დამიდგებაო“, — საბრძოლველად იწევდი,
არა? მაჟაური გიჭირავს და შუბად მიგაჩნია, ძალიან კარგი. მე კატ-
ლეტს გთავაზობ და შენ კი მიპასუხებ: — მართლა, ცოლის შერთვას
ვაპირებო. — სად კატლეთი, სად გოგონა? ჩემს უარს მოელოდი და
კამათს, განა? ვერ მოგართევს. არ იცოდი განა, რომ ლაჩარი არის
სიბერე? ახლა რაღას იტყვი? ჯავრობ! არ მოელოდი, განა, რომ პა-
პაშენი უფრო სულელი იქნებოდა, ვიდრე შენ, და ამოდ ჩავიარა
იმისთვის მომზადებულმა სიტყვამ. ბატონო ვექილო. პა? მართლა
რომ გასაჯავრებელია ასე გაცრუება იმედისა. ჰოდა, გაჯავრდი,
ცოფი ჰყარე! მე ის მინდა, რაც შენ გსურს, შე საძაგელო, შენა. ყუ-
რი დამიდგედ. ცნობები შეგვირიბე. შენა გგონია მე კი არ მახლავს გა-
იძვერობა. მომხიბლავი რამ არის შენი კოზეთი, ჰკვიანი, ზრდილი.
ის ვილაც ოფიცერია, ჰორებია, სხვა არაფერი. რაც იმან ფილთა
შემოგაწია. ანგელოზია სწორედ, ობოლი მარგალიტია. გაღმერთებს,
ისე უყვარხარ. რომ მომკვდარიყავ, სამნი ვიქნებოდით მკვდარი.
იმის კუბოც გვერდით მოუდგებოდა ჩემსას. ერთხანად მინდოდა,
რაკი უკეთობა დაგეტყო, აქ შემომეყვანა და აქ დამესვა, შენ თავით;
მაგრამ ეგ მართო რომანებში არის ხოლმე, რომ ასე, შინაურულად
შეიყვანენ ლამაზ ქალს და გვერდზე მოუსვამენ დაჭრილ ლამაზ
ბიჭს. სულ სხვას გვეუბნება ჩვენი ცხოვრება. ან რას იტყოდა დეი-
დაშენი? სულ ტიტველი იყავ, მანამ ცუდად იყავ, ჩემო ბიჭიკო, აბა
ნიკოლეტსა ჰკითხე, რომელიც სულ აქ გიჯდა დღე და ღამე; აბა
ჰკითხე, — შეიძლებოდა აქ ქალის შემოყვანა? ახლა ექიმი. ის რა-
ღას იტყოდა? დაჭრილი რომ არის კაცი და დიდი სიცხე აწუხებს,
იმას ლამაზი ქალი ვერ განკურნავს. ჰო, ვერ მოხერხდა და ამითი
გავათავოთ. მაშ ვთქვით, შევთანხმდით, დავადგინეთ, და შეირთე.
ხედავ, რა უჯიათი, უხიაკი ვარ. იცი, ვხედავდი, კარგად ვხედავდი,
რომ არ უყვარდა მარიუსს თავისი პაპა, და აღვძარი კითხვა: რა ვქნა,
რა მოვახერხო, რომ თავი შეეყვარო ამ საძაგელს-მეთქი? მერე აზ-
რად მომივიდა: — ბიჭოს, კოზეთი ხომ აქა მყავს. ავდგები და დავუ-
ლოცავ. არც მაშინ შემეყვარებს? ცოტად მაინც. თუ არადა, თქვას
მაინც, რას მემღურება. პა, მაშ გეგონა, ვაივავლახს ასტეხდა ბებერი,
ყვირილს დაგიწყებდა და ჯოხის ქნევას? სრულიადაც არა. კოზეთი
გნებავს? ღმერთმა გაგზნედნიეროს. სიყვარულია? მით უკეთესი. მე

ამაზე მეტი არა მინდა რა. ჯვარი დაიწერე. საყვარელო შვილო. და იყავ ბედნიერი!

ესა თქვა და ქვითინი წასკდა მოხუცებულს.

ხელები წაავლო მარიუსს თავში, ბებერ მკერდზე მიიკრა და ორივე ატირდნენ.

მოხდება ხოლმე, ტკბილი ცრემლით გამოითქმის უაღრესი ბედნიერება.

— მამაჩემო! — შეკვირა მარიუსმა.

— მაშ გიყვარვარ, შვილო?

ერთ წამს გაჩუმდნენ ორივე. სული უკუბუდბოდათ, ხმა ველარ ამოელთ.

ბოლოს მოხუცებულმა წაილულლულა.

— ძლივს. ძლივს ველირსე. — მამაჩემო, — მითხრა.

თავი გამოაძვრინა მარიუსმა პაპის ხელებიდან და ჰკითხა:

— ახლა ხომ კარგადა ვარ, მამაჩემო, მე მგონია, რომ შეიძლება ბოდა მენახა.

— ეგეც მზად გახლავთ, ჩემო ბატონო. ხვალ აქა ნახავ.

— მამაჩემო...

— კიდევ გნებაჟს რამე?

— რატომ დღეს არა?

— ჰოდა, დღეს იყო. დღესა სჯობია. დღეს სამჯერ მითხარი, — მამაჩემო. — მაგასაც უნდა თავისი ჯილდო. მაშ ეხლავე შეეუღლები საქმეს. დღესვე მოგვერია. აკი გეუბნები, ეგეც მზად იყო. ლექსადაც კი იყო ნათქვამი. ეს გახლავთ დაბოლოება ანდრე შენიეს ელეგიისა, „ავადმყოფი ყმაწვილი ბიჭი“, ანდრე შენიესი, რომელსაც ყელი გამოჰლადრეს იმ სისხლით გაუმაძღ... იმ ოთხმოცდაცამეტის ბუმბერაზებმა!

ბ. უილნორმანმა თვალი მოჰკრა, — თითქოს წარბი შეარხნია მარიუსმა, ეწყინა ჩემი სიტყვაო, — ნამდვილად კი არაფერი სწყენია მარიუსს, რადგან ყურს აღარ უგდებდა თავის პაპას. სიხარულით იყო გატაცებული და კოხეტის მეტი არა ახსოვდა რა, არც პაპა და არც ოთხმოცდაცამეტი. საწყალი მოხუცებული კი კანკალებდა შიშით, — რა ღმერთი გამიწყრა, რა დროს ანდრე შენიეს ხსენება იყო, — და თავის მართლება სცადა:

— არა, ყელის გამოლადვრა მეტისმეტი იქნებოდა. თუ მართალი გინდა, მართალი ის არის, რომ რევოლუციის დიდებულმა გენიოსებმა, რომლებიც ავი კაცები არ იყვნენ, ეს ექვმიუვალი ქეშმეპრიტება არის, პირიქით სულ გმირები იყვნენ, ნახეს რომ... რცხვენოდათ ანდრე შენიესი და გილიოტ... სხვაფრივ რომ ვთქვათ, იმ დიდებულმა

მოღვაწეებმა შვიდ თერმოდორს. საზოგადოებრივი კეთილდღეობისთვის, სთხოვეს ანდრე შენიეს, — კეთილინებეთ და...

ყელზე დაადგა ბ. ჟილნორმანს თავისი სიტყვა და კინალამ დააბრჩო; ველარც დაბოლოება მოახერხა, ველარც შესწორება, და მისი ქალი რომ ბალიშს უსწორებდა მარიუსს, ველარ გაუძლო ამოდენ მღელვარებას მოხუცებულმა, დიდი სისწრაფით, რამდენადაც კი ნებას აძლევდა მისი სიბერე, ეცა კარს, გავარდა ოთახიდან, კარი მიაჯახუნა და ჰარხალივით გაწითლებული, ოფლში გაწურული, თვალებდაჭყეტილი შეხვდა შესავალ ოთახში ბასკს, რომელიც წაღებსა სწმენდა. კისერში წაუჭირა ხელი და შიგ პირში ჩასძახა გაბრაზებულმა:

— ასიათასი ყბედი ქალის ქაჯჯ გამიწყრეს, თუ მართალს არ ვამბობდე. ყელი გამოლადრეს იმ...

— ვისა, ბატონო?

— ანდრე შენიეს!

— დიახ, ბატონო, დიახ, — დაეთანხმა შეშინებული ბასკი.

თ ა ვ ი მ ი ო თ ხ ი

ქალგატონი ჟილნორმანი საძრახისაღ ალარა სცნობს ბ. ფოფლავანის მიღებას, თუნდა კიდეც ეჭიროს რამე ხელში

ძლივს ეღირსათ კოზეტს და მარიუსს ერთმანეთის ნახვა.

როგორ შეხვდნენ ერთმანეთს? შეუძლებელი არის იმის გამოთქმა. ბევრი რამ არის, რომ არც კი უნდა ვცადოთ იმის დახატვა; მზეც შათ რიცხვში არის.

მთელი ოჯახი იქ იყო, მარიუსის ოთახში, ბასკი და ნიკოლეტიც. როდესაც კოზეტი მივიდა.

შეალო კარი და გაჩერდა. ისე იდგა, თითქოს შარავანდელით მოსილაო.

სწორედ იმ დროს აპირებდა ბ. ჟილნორმანი ცხვირის მოხოცვას და სახტად დარჩა; ცხვირი ცხვირსახოცში ჩაედო, ხელით ეჭირა და კოზეტს შეჰყურებდა.

— მომხიბლავია! — დაიძახა პაპამ და ხმაურით მოიხოცა ცხვირი.

აღტაცებული იყო კოზეტი, თან შეშინებული, კდემამოსილი, ცას ეწეოდა სიხარულით და გული უძაგდაგებდა შიშით, რამდენადაც კი შეიძლება შიში მოერიოს ბედნიერებას. ფერმიხდილი იყო, ხმის ამოღებას ვერ ახერხებდა, წითლდებოდა, ყვითლდებოდა, უნ-

დოდა მარიუსს მოხვეოდა, გულში ჩაეკრა და სირცხვილი ერეოდა, რცხვენოდა, რომ თავის სიყვარულს ამხელდა იმოდენა ხალხის წინაშე. არ ვიცით ბედნიერ შეყვარებულთა შებრალება. სწორედ იმ დროს შემოვხვებვით ხოლმე, როდესაც მარტო დარჩენა უნდათ, თავისუფლად მოლაპარაკება და სრულიადაც არ საჭიროებენ მაყურებელთ და მსმენელთ.

კოხეტს უკან მოსდევდა ერთი მთლად ქალარა კაცი, დარბაისელი, დადონებული, ბუნდოვანი ღიმილით სახეზე. ბატონი ფოშლევანი იყო, ესე იგი ჟან ვალჟანი.

„ძალიან კარგად იყო ჩაცმული“, როგორც მეკარემ თქვა. ახალი შავი ტანისამოსი ეცვა და თეთრი ყელსახვევი ეკეთა.

რას წარმოიდგენდა მეკარე; რომ ეს ღირსეული ბურჟუა, ეს დიდებული ბატონი, ის საზარელი კაცი იყო, რომელმაც 7 ივნისს, კარი დაუთქაუნა შუალამისას და ხელში მიაჩეხა მკვდარი მარიუსი. საზიზღარი რამ იყო მაშინ, ლაფში ამოწუწული, ბინძურობით გასვრილი, დაგლეჯილი ტანისამოსით მოსილი, პირქუში, უშვერი; სისხლით მოსვრილი ცხვირ-პირით. მაგრამ აქაც არ უმტყუნა თავისმა მეკარულმა ალლომ და ჩუმად წასჩურჩულა თავის ცოლს:

— არ ვიცი, რად მგონია, რომ სადღაც მინახავს ეს კაცი.

ბ. ფოშლევანი შევიდა მარიუსის ოთახში, მაგრამ უკან დადგა, ცალკე, იქვე კარებთან. იღლიაში პაკეტი ეჭირა, დიდი წიგნის მსგავსი. ქალაღში შეხვეული ჩამწვანებულსა ჰგავდა ქალაღი, ოღნავ ობიანი.

— ნუთუ ყოველთვის თან დაათრევს თავის წიგნებს ეს ვაჟბატონი? — ჩუმად ჰკითხა ნიკოლეტს ქალბატონმა ჟილნორმანმა, რომელსაც ჰირივით ეგავებოდა წიგნის კითხვა.

— თქვენ რა? — ისევე ჩუმად ჩაერია ბ. ჟილნორმანი, რომელმაც ყური მოჰკრა ნიკოლეტის სიტყვას. — მეცნიერია კაცი და წიგნიც თან წამოუღია. ეგეც ცოდვა არის, თუ რა? ბატონი ბულარი, ჩემი კარგი ნაცნობი, უწიგნოდ თავის დღეში არსად წავიდოდა, ისიც ამისავეით სულ გულში იკრავდა.

მერე გადახედა ჟან ვალჟანს და მიესალმა:

— ბატონ ტრანშლევანს...

განზრახ არ დაუშვა ეს შეცდომა ბ. ჟილნორმანმა, მაგრამ ეს კი უნდა აღვნიშნოთ, რომ იმასაც სჭირდა ეს არისტოკრატიული ჩვეულება, სხვისი გვარის თავისუფლად შეცვლა.

— ბატონო ტრანშლევან, იქნება კეთილ ინებოთ და ჩემი შვილიშვილსთვის, ბატონ ბარონ მარიუს პონმერსისთვის, მოგვცეთ თქვენი ასული.

თავი დაუყრა „ბატონმა ტრანშლევანმა“.

— გმადლობთ, — დაუმატა პაპამ, მერე მარიუსთან და კოზეტთან მივიდა, აკუროთხა ორივე ხელით და უთხრა:

— ნება გეძლევათ აღმერთოთ ერთმანეთი.

ამის განმეორება საჭირო არ იყო ყმაწვილებისთვის. რას იზამდნენ? დაიწყეს ჭიკჭიკი, ჩუმად ლაპარაკობდნენ. მარიუსი წამოწოლილი იყო მერხზე, კოზეტი იქვე იდგა.

— ღმერთო ჩემო. — ჩუმი ხმით ეუბნებოდა კოზეტი, — კიდეც მელირსა მე თქვენი ნახვა? შენა ხარ, შენა გხედავ? არა, რაა ფიქრობდი, რომ აგრე ჩაერიე იმ სისხლის ღვრაში? ან რისთვის? საშინელებაა. ოთხი თვის განმავლობაში მკვდარი ვიყავი. ნეტავი რა დაგიშავე, რომ იმ ბარკადში შევარდი? ეს ერთი მიპატიებია, მაგრამ შემდეგში კი ამას აღარ იზამთ, ჩემო ბატონო. წელან, კაცი რომ მოვიდა თქვენგან, — მობრძანდითო, — კინალამ მოგკვდი, მაგრამ ეს სიხარულის ელდა იყო. რომ იცოდე, როგორ შედონებული ვიყავ. ისე მოვეშურებოდი, რომ ტანისამოსის ჩაცმაც კი დამავიწყდა. წამოვედი, როგორც ვიყავი. ვინ იცის, რასა ვგეგვარ? რას იტყვიან თქვენები, ასე რომ მნახვენ, დაქმუქნული გულისპირით? რა ვქნა, მითხარით რამე, რას გაჩუმებულხართ? სულ ხომ მე არ მალაპარაკებთ. ისევ იქა ვდგევართ, ლ-ომ-არმეს ქუჩაზე. ძალიან უნდა ყოფილიყავით დაქირილი მხარში. იმოდენა არის, რომ კაცის ნუშტი ჩაეტევა შიგაო, — მითხრეს, — მაკრატლით სჭრიდნენ ხორცსაო. — საშინელება არის, საშინელება! იმდენი ვიტირე, იმდენი, თვალები გავიწყალე. საკვირველი არ არის, რომ ამოდენა სევდას უძლებს ადამიანი? ძალიან გულკეთილი უნდა იყოს პაპათქვენი. ჰა. ნუ, ნუ სწუხდებით, ნუ დაეყრდნობით იდაყვს, არა იტკინოთ რა! ოჰ, რა ბედნიერი ვარ! მაშ გათავდა, მოგვმორდა უბედურება. რა სულელი ვარ. იმდენი რამ მინდოდა მეთქვა და აღარა მაგონდება რა. მაშ ისევ გიყვარვართ? ლ-ომ-არმეს ქუჩაზე არის ჩვენი სახლი. ბაღი კი არა აქვს. ღმერთო, რამდენი ფილთა დაგიმზადეთ! ვტიროდი და ფილთას ვამზადებდი. დიახ, ბატონო, აი, შემომხედეთ, თქვენი ბრალია, რომ ბებერები მაქვს თითებზე.

— ანგელოზო, — ეუბნებოდა მარიუსი.

ანგელოზი, — ეს არის ერთადერთი სიტყვა ენისა, რომელიც თავის დღეში არა ცვდება; ისე ხშირად იმეორებენ შეყვარებულნი ამ სიტყვას, რომ სხვა ვერ გაუძლებდა ამას.

მერე კი გაიაზრეს, რომ მარტონი არ იყვნენ, მიჩუმდნენ და ერთმანეთის ხელის ოდნავი შეხებით შეცვალეს სიტყვა.

ბ. ჟილნორმანი მიუბრუნდა იქ მყოფთ და შესძახა:

— ხმამალა ილაპარაკეთ, ახმაურდით, ამღერდით! აბა, ჰა! ე-ვილ-ხივილი, პატარა ყაყანი, რომ თავისუფლად იღუღუნონ იმ გვრიტებმა!

მერე მარიუსთან და კოზეტთან მივიდა და ჩუმად უთხრა:

— შენობით ილაპარაკეთ, რისა გრცხვენიათ?

დეიდა ყილნორმანიც იქ ბრძანდებოდა და განცვიფრებული შეს-ცქეროდა ამ სინათლის ბრწყინვას თავის მიბერებულ ბინაში. ამ განცვიფრებას არა ჰქონდა რა გაჯავრებისა; არც ბებერი ჭოტის კვალი ჰქონდა, შურით რომ უყურებს ორ-ქედანს; ეს იყო თვალი საბრალო ორმოცდაჩვიდმეტი წლის, გაუთხოვრად დარჩენილი ქა-ლისა. მწარედ განვლილი სიცოცხლე შეჰყურებდა სიყვარულით სულდგმულ გამარჯვებას.

— ქალბატონო ყილნორმან-უფროსო, — მიმართა მამამ,—ხომ ხედავთ, რა კარგად ასრულდა ჩემი ნათქვამი.

ცოტა ხანს მიჩუმდა და მერე დაუმატა:

— სხვისი ნეტარებით მაინც დატკობით.

მერე კოზეტთან მივიდა:

— რა ლამაზია! რა მშვენიერია! გრეზესაც კი არ დაუხატავს ამის მსგავსი მშვენიერება. ხედავთ, როგორ უღიმის ბედი ამ საძა-გელს, ამასა! მარტო შენ დატკბები, განა? შენი ბედი, გეყურება, შენი ბედი, რომ ერთი თხუთმეტი წლით ნაკლები არ არის ჩემი. სი-ბერე, თორემ ბრძოლას ვერ ავცდებოდით, ხმალი გადაწყვეტდა ვი-სი უნდა ყოფილიყო ეს ცუგრუმელა. აბა, რა ჩემი ბრალია? გაგი-ყებულები გახლავართ, ქალბატონო, თქვენი სიყვარულით: ეგ გახ-ლავთ თქვენი უფლება; ახლა მიყურეთ, რა საგანგებო ქორწილი გვექნება. სენ-დენის სამწყსოს ვეკუთვნივთ, მაგრამ ნებართვას ავი-ღებ, რომ სენ-პოლის ეკლესიაში დაიწეროთ ჯვარი. იქა სჯობია, იეზუიტების მიერ არის აშენებული, უფრო კოხტად არის მოწყო-ბილი, კარდინალ, დე-ბირაგის შადრევანის პირდაპირ. მაგრამ საუ-კეთესო ნიმუში იეზუიტების ხუროთმოძღვრების ნამურში არის, სახელად სენ-ლუ ჰქვია. ერთხელ ჩადით, ნახეთ, ჯვარს რომ დაი-წერთ. ღირს სამგზავროდაც და სანახავადაც. მე, ქალბატონო, თქვე-ნი მხარე მიჭირავს სულით და გულით; მე მინდა, რომ თხოვდებოდ-ნენ ქალები, იმიტომ, რომ ქალი ამისთვის არის გაჩენილი. წმ. ეკა-ტერინე ხომ წმინდაა, და მე კი სიამოვნებით ვნახავდი თმაგაშლილს. გაუთხოვრად რომ დარჩება ქალი, იქნება კარგიც იყოს, მაგრამ გამ-ყინავი. დაბადება ბრძანებს, — გამრავლდითო. — ხალხის განსაც-დელისაგან დასახსნელად საჭირო არის ჟანა დ, არკი; მაგრამ ხალხის

შესაქმნელად საჭირო არის დედა ჟიგონი თავისი შვილებით. მაშასადამე, გათხოვდით, ლამაზებო, გათხოვდით, კოპწიებო! ვერც კი წარმომიდგენია, რა საჭიროა გაუთხოვრად დარჩენა. ვიცი, რომ დიდი პატივისცემა აქვს ეკლესიაში, ვინც არ გათხოვდება, წმ. ქალწულის საზოგადოების წევრად ითვლება; მაგრამ, რომ ჩამომახრჩონ, მე მაინც ვიტყვი, ერთი კარგი ქმარი, კოხტა ბიჭი, და ერთი წლის შემდეგ პატარა ანგელოზი რომ ჩაგეკვრით გულში, ხარბადა სწოვს და თან ვარდივით ლამაზი ხელით ათამაშებს ძუძუს და განთიადივით ტკბილად გიციინით, ეს უფრო კარგი უნდა იყოს, ვიდრე წირვაზე დგომა წმინდა სანთელით და Turris eburnea-ს გალობა.

მერე კოხტად, ყმაწვილკაცურად შემოტრიალდა ქუსლებზე, რამდენადაც ნებას აძლევდა თავისი სიბერე, და მოჰყვა თავისას:

ასე დაგიმსხვრევ ფიქრთა მწვერვალებს,
შენ იქორწინებ, ალკიპო, მალე.

- მართლა, ბიჭო...
- რა გნებავთ, მამაჩემო?
- კარგი მეგობარი არავინა გყავს?
- მყავდა, კურფეირაკი.
- მერე?
- თქვენი ჰირი წაიღო.
- კარგი უქნია.

ყმაწვილებთან დაჯდა, თავისი ჩამომხმარი ხელები მოაელო იმათ ხელებს და განაგრძო ქება:

— მომხიბლავი არის ეს კოხტა-კოპწია, ნამდვილი სრულყოფილი ბუნების ხელოვნებისა ეს პატარა კოხტე-ქალი! ძალიან პატარა ქალი გახლავთ და ძალიან დიდი ქალბატონი ბრძანდება. ბარონის მეუღლე იქნება და დაბადებით კი მარკიზის მეუღლედ არის დაბადებული. თქვენ ამის წარბ-წამწამს შეხედეთ, ერთი! ჰოდა კარგად ჩაინერგეთ გონებაში, გვრიტებო, რომ სიცოცხლის ნამდვილ გზაზედა ხართ. გიყვარდეთ ერთმანეთი და ხარბად დაეწაფეთ მაგ ნეტარებას. გახელებამდე თუ შეგიძლიათ! სიყვარული გახელება არის ადამიანისა და სული ღვთისა. დატკბით ერთმანეთის თაყვანისცემით!

აქ უცბად დაიდგრიმა ბ. ჟილნორმანი და მწუხარებით საგსე ხმით წარმოთქვა:

— მაგრამ ვაი, რომ ბედნიერებას უბედურებაც თანა სდევს! თუ მაქვს რამე, ნახევარზე მეტი მხოლოდ ჩემ სიკვდილამდე არის ჩემი.

მანამ ცოცხალი ვარ, არც თქვენ გაგიჰირდებათ, მაგრამ ჩემს შემდეგ, დღეიდან ერთი ოცი წლის შემდეგ, ოჰ, გროში არ გექნებათ, ჩემო გვრიტებო. იქნება ისე გაგიჰირდეთ, ქალბატონო, რომ თქვენი ფუნთუშა თეთრი ხელი ეშმაკს მოავლოთ კუდში, რომ ტალახიდან ამოათრიოთ.

ამ დროს უკნიდან ხმა გაისმა მშვიდი, დარწმუნებული:

— ქალბატონ ევფრაზ ფოშლევენს ექვსასი ათასი ფრანკი აქვს თავისი.

ჟან ვალჟანის ხმა იყო, უკან რომ იდგა.

ხმა არ ამოედო აქამდე. აღარც კი ახსოვდათ, რომ ისიც იქ იყო, და იდგა უძრავად ამ ბედნიერი ხალხის უკან მივიწყებული.

— ქალბატონ ევფრაზს რა უნდა ამ ჩვენ საქმეში? — ჰკითხა გაკვირვებულმა პაპამ.

— ეს მე გახლავართ, ბატონო, — მიუგო კოზეტმა.

— ექვსასი ათასი ფრანკი? — გაიკვირვა ბ. ჟილნორმანმა.

— შეიძლება ექვსას ათასს ოთხმეტი, ან თხუთმეტი ათასი აკლდეს, — დაუმატა ჟან ვალჟანმა.

და მაგიდაზე დადო ის პაკეტი, რომელიც სქელ წიგნად ეჩვენა დეიდა ჟილნორმანს.

თვითონვე გახსნა ჟან ვალჟანმა პაკეტი. მთელი ოზმა იყო ბანკის ბილეთებისა. აიღეს, დათვალეს. ხუთასი ბილეთი ათას ფრანკიანი იყო და ას სამოცდარვა — ხუთას ფრანკიანი. სულ ხუთას ოთხმოცდაოთხი ათასი ფრანკი იყო.

— აი წიგნიც ასეთი უნდა! — შეჰყვირა ბ. ჟილნორმანმა.

— ხუთას ოთხმოცდაოთხი ათასი ფრანკი, — ბუტბუტებდა დეიდა.

— მაშ შიში აღარაფრისა-აქვთ, არა, ქალბატონო ჟილნორმან-უფროსო? — დაიწყო ისევ პაპამ. — ქაჯი ყოფილა სწორედ ეს ბიჭი! არა, სად მიაგნო, ოცნების ხეზე მიმალულ ბუდეში ჩამალულ მილიონის პატრონ გოგონას? ეგეც თქვენი სიყვარული! სტუდენტო სტუდენტ ქალს ხვდება ექვსას ათასიანს! ქერუბინი უკეთ იღწვის, ვიდრე როტშილდი.

— ხუთას ოთხმოცდაოთხი ათასი. — გაიძახოდა ჩუმი ხმით ქალბატონი ჟილნორმანი. — ხუთას ოთხმოცდაოთხი ათასი! ბარემ ექვსასი ათასი ვთქვათ, რაღა? გასაოცარი!

მარიუსი და კოზეტი კი ერთმანეთს შეჰყურებდნენ ამ დროს და თითქმის არც კი შეუნიშნავთ ეს წვრილმანი.

**ტაეზი ღაჳფალით თჳვენი ფული, სჯოგია, ვიღრა
ნოტარიუსს მიაგაროთ**

ეჭვი არ არის, მკითხველი თვითონვე მიხვდებოდა, ვიღრე დაწვრილებით ავუწერდით ყველაფერს, რომ ეს ვალყანი, შანმატიეს საქმე რომ გათავდა და რამდენიმე დღით გაეპარა ესევე, მაშინვე პარიზში წავიდა. ლაფიტის ბანკიდან გამოიტანა თავისი ფული, რომელიც შეძენილი ჰქონდა მონრეილში ყოფნის დროს, ბატონ მადლენის სახელით. რადგან ეშინოდა, — დამიკერენო, — და დაიჭირეს კიდევ რამდენიმე დღის შემდეგ, ადგა და თავისი ფული მონფერმეილის ტყეში დაფლა ბლარუს უსიანად წოდებულ ნაწილში. სულ ექვსას ოცდაათი ათასი ფრანკი იყო, ბანკის ბილეთებით, დიდი მოცულობა არა ჰქონდა და პატარა კოლოფში იყო ჩალაგებული; ოღონდ ნესტისაგან დაცული უნდა ყოფილიყო და ამიტომ კოლოფი მუხის ყუთში ჩადო და გარშემო წაბლის ბურბუშელა შემოახვია. იმავე ყუთში ჩადო თავისი მეორე განძი, ეპისკოპოსის შანდლები. მონრეილიდან რომ გამოიქცა, თან მარტო ეს შანდლები წამოიღო. ეს ვალყანი იყო, ბულატრუელმა რომ დაინახა ერთ საღამოს ტყეში. შემდეგში, როდესაც კი ფული შემოაკლდებოდა ეს ვალყანს, მაშინვე ბლარუს უსიანში მიდიოდა თავისი განძის ამოსაღებად. ამიტომ იყო, რომ ხანდახან პარიზიდან სხვაგან წასვლა დასჭირდებოდა ხოლმე რამდენიმე დღით. წერაქვიც იქვე ჰქონდა, ტყეში სადღაც დამალული, რომ იმის მეტი ვერავინ მიაგნებდა. მარიუსის გადარჩენა რომ ნახა და დარწმუნდა. — უკეთ არის და ამ ფულის საჭიროებაც მალე აღიძვრისო, — ტყეში წავიდა და ეხლაც ეს ვალყანი იყო, ტყეში რომ დაინახა ბულატრუელმა, ოღონდ დილით იყო ეს შეხვედრა, და არა ბინდისას. ამ განძისა ბულატრუელს მემკვიდრეობად მარტო წერაქვი დარჩა.

სულ კოლოფში ხუთას ოთხმოცდაოთხიათას ხუთასი ფრანკი იყო. ხუთასი ფრანკი თავისთვის გადადო ეს ვალყანმა, — „შემდეგ ვნახოთ“.

თავდაპირველად კოლოფში ექვსას ოცდაათიათასი იყო. ლაფიტისაგან გამოტანილი და ამ ჯამების განსხვავება წარმოადგენდა ათი წლის, 1823 — 1833 წ. დანახარჯს. ხუთი წელიწადი რომ მონასტერში ცხოვრობდნენ, სულ ხუთი ათასი ფრანკი დაუჯდათ.

ორი ვერცხლის შანდალი ბუხრის თავზე დადგა ეს ვალყანმა. მათი ბრწყინვით აღტაცებული იყო ბებერი ტუსენი.

ისიც იცოდა უკვე ჟან ვალჟანმა, რომ ჟავერისა შიში აღარ ჰქონდა. ყური მოჰკრა ვილაციის ნათქვამს და მერე „მონიტორში“ — წაიკითხა ახალი ამბავი, რომ „ერთი ინსპექტორი პოლიციისა, გვარად ჟავერი, მრეცხავების ნავის ქვეშ იპოვეს დამხრჩვალ შანყის და ახალ-ხიდის შუა, და ამ კაცის, სრულიად უმწიკვლო მოსამსახურის და უფროსთაგან პატივცემულის პატარა მოხსენება, იმ დამესვე დაწერილი, საფუძველს გვაძლევს ვიფიქროთ, რომ გონება* დაკარგა და თავი დაიხრჩო“.

— და მართლაც, — ფიქრობდა ჟან ვალჟანი, — შეშლილი უნდა ყოფილიყო უბედური, თორემ ძლივს დამიჭირა და ასე თავისუფლად გამიშვებდა?

თ ა ვ ი მ ე ე მ ვ ს ა

ორი მოხუცი ცდილობს, ორივე თავისიგზურად, კოზებინს ბედნიერებას

სულყველაფერი მოამზადეს, რაც კი საჭირო იყო ქორწილისთვის. ექიმს მოელაპარაკნენ და თანახმად იმის რჩევისა, თებერვალში დანიშნეს ჯვარისწერა. დეკემბერი იყო, რამდენიმე კვირა გავიდა სრული ნეტარებით სავსე.

არც პაპა განიცდიდა ყმაწვილებზე ნაკლებ ნეტარებას. საათობით იდგა და შეჰხაროდა კოზეტს.

— რა ლამაზია, რა მშვენიერი, — იძახდა აღტაცებული, — გულჩვილი და გულტკბილი. ამგვარი მომხიბლავი ქალი ჩემს დღეში არსად მინახავს. დღეს გახელებული სიყვარულია, მერე იის სურნელებით ნაპყურ სათნოებად გადაიქცევა. გრაცია არის ხორცშესხმული. ამგვარ გულისწარმტაც არსებასთან მხოლოდ პატიოსნად, ერთგულად უცხოვრება არის შესაძლებელი. მარიუსს, ჩემო ბიჭიკო, ბარონი ხარ, მდიდარი ხარ და აბლაკატობას ნუ დაიწყებ, გემუდარები!

აკლდამიდან უცბად სამოთხეში გადასულიყვენ კოზეტი და მარიუსი და ტრფიალების მეტი არა აგონდებოდათ რა. მეტისმეტად სწრაფი და მოულოდნელი იყო ეს გადასვლა და განცვიფრებული იქნებოდნენ, ასე აღტაცებული რომ არ ყოფილიყვენ სიყვარულით.

— გეყურება რამე შენ ჩვენი ბედისა? — ჰკითხავდა მარიუსი კოზეტს.

— არა. არაფერი. ალბათ, ღმერთი ჩამოერია თავისი მადლიანი თვალით.

ყველაფერი გაარბა ეს ვალუანმა. მოაგვარა, მოარიგა, გააადვილა ყველაფერი. ერთი შეხედვით ისე მიეჩქარებოდა კოზეტის ბედნიერებისაკენ, როგორც თვით კოზეტი, და ტკებოდა კოზეტის სიხარულით და ნეტარებით.

მერად ნამყოფი იყო და ადვილად მოახერხა აცილება რამდენიმე გარემოებისა, რომლის საიდუმლოება მარტო თვითონ იცოდა; ეს იყო კოზეტის მოქალაქეობრივი მდგომარეობის აღნიშვნა. დაურიღებლივ რომ ეთქვა, ვინ იყო კოზეტი, ვინ იცის, იქნებ სულაც ჩაეშალა ეს ქორწინება. ისე მოახერხა, რომ ყოველგვარი დაბრკოლება და უსიამოვნება ააციდინა. მთელი ოჯახი შეუდგინა, ოღონდ სულ მკვდრები იყვნენ ამ ოჯახის წევრები, რომ არავითარი საკითხის აღძვრა არ შესძლებოდა მთავრობის წარმომადგენელს. ერთადერთი კოზეტი იყო იმ გამქალაქი ოჯახის შვილი. კოზეტი მისი შვილი კი არა, მეორე ფოშლევიანის შვილი იყო. ორნი ძმანი იყვნენ ფოშლევიანები, ორივე მებაღეები პატარა პიკუუსის მონასტერში. ამის შესამოწმებლად ცნობები შეკრიბეს იმ მონასტერში და საუკეთესო დახასიათება მიიღეს ორთავესი. საქები და პატივსაცემი. ღვთისნიერ მოლოზნებს ფიქრადაც არ მოუფიქროდათ გამოეძიათ, ვისი შვილი იყო კოზეტი, მით უფრო, რომ საეკვოს ვერაა ხედავდნენ, და ერთერთის შვილად მიაჩნდათ; ერთისა შვილი იყო, მეორისა — ძმისწული. იმათაც ისა თქვეს, რაც ეს ვალუანს უნდოდა, და თქვეს სიამოვნებით, ფოშლევიანების ქებით და მადლობით. ამ მასალის წყალობით შეადგინეს ოქმი და კოზეტი ამ ოქმის. ძალით გახდა ქალბატონი ეფერაზ ფოშლევიანი. ობოლი იყო ეს ქალი, არც დედა ჰყავდა, არც მამა. ეს ვალუანმა ისე მოახერხა, რომ ისიც ფოშლევიანად იქნა აღნიშნული და კოზეტის მზრუნველად. მეორე მზრუნველად ბ. ეილნორმანი ჩაწერეს.

რაც შეეხება ხუთას ოთხმოცდაოთხი ათას ფრანკს, ეს ფული კოზეტს ერთმა მიცვალებულმა ნათესავმა უანდერძა, რომელმაც უცნობად დარჩენა ისურვა. ეს მემკვიდრეობა ხუთას ოთხმოცდაოთხთმეტი ათას ფრანკს უდრიდა თავდაპირველად. მაგრამ ათი ათასი ფრანკი ქალბატონ ეფერაზის აღზრდაზე დაიხარჯა, რომელთაგან ხუთი ათასი პიკუუსის მონასტერმა მიიღო. ეს მემკვიდრეობა ერთ სანდო კაცს ჰქონდა მინდობილი და უნდა ჩაებარებინა კოზეტისათვის, როდესაც სრულწლოვანი გახდებოდა. ყოველივე ეს სრულიად მისაღები იყო, მით უფრო, რომ თან ნახევარი მილიონი ფრანკი მოჰქონდა. აქა-იქ შეიძლება წვრილმანი ყოფილიყო რამე, კითხვის აღ-

მძვრელი, მაგრამ იმისთვის აღარავისა სცალოდა. საქმე მარიუსს შეეხებოდა და მის ოჯახს; მარიუსს სიყვარული აჰყარებოდა თვალეზზე და მის ოჯახს ნახევარ მილიონი ფრანკი.

გაიგო კოზეტმა, რომ მისი მამა არ იყო ეს ბერიკაცი, რომელსაც ამოდენა ხანი მამას ეძახდა. მამა კი არა, ბიძა იყო მისი; სხვა იყო მისი ნამდვილი მამა, სხვა ფოშლევაანი. სხვა დროს რომ გაეგო ეს გარემოება, შეაწუხებდა, მაგრამ ისე იყო თავისი ბედნიერებით მოხიბლული, რომ ველარას ხედავდა; ესეც პატარა, უმნიშვნელო ჩრდილად მოხვდა მის ნეტარებას და ეს ჩრდილიც მალე დაავიწყდა სიყვარულმა. მარიუსი ჰყავდა, ყმაწვილი კაცი ჩრდილავდა ბერიკაცს. ასეა ჩვენი ცხოვრება.

გარდა ამისა, დიდი ხანი იყო, მიჩვეულიყო კოზეტი ყოველგვარ გამოცანებრივს თავის ცხოვრებაში. ვისაც საიდუმლოებით საეხსებოდა პატარაობა, გულგრილად ხვდება რაიმე საწყენს.

მაინც თავისი არ დაიშალა და ძველებურად მამას უწოდებდა ჟან ვალჟანს.

ბედნიერი იყო კოზეტი და აღტაცებული პაპა ჟილნორმანით, რომელიც აღარ ასვენებდა თავისი საჩუქრებით და ხოტბით. ჟან ვალჟანი წესიერ მოქალაქეობრივ მდგომარეობას უმზადებდა და ეკონომიურ უზრუნველყოფას. ბ. ჟილნორმანი მზითვს კალათს უესებდა პატარძალს; გულიანად მაშინ ხარობდა მარტო, როდესაც დიდებულად ასაჩუქრებდა მას. ერთი კაბა მიაართვა, აბრეშუმის ბინშურ მაქმანისა, რომელიც თავის დიდიდედისაგან დარჩენოდა. — ძველ ხმარებაში შემოდის ეს ძველებური, — იძახდა ბ. ჟილნორმანი, — ძველებური აღტაცებას იწვევს. ჩემი სიბერის დროის ყმაწვილი ქალები სწორედ ისე ირთვებიან, როგორც ჩემი პატარაობის დროის ბებერი ქალები.

ძველებური კამოდები ჰქონდა, გამობერილ უჯრებიანი, კორომანდელური სანდალოზის, რომლებიც მრავალი წელიწადი იყო არ გაეღო. კოზეტის დანაშენა და იმ კამოდების გაღება ერთი იყო. — უნდა ვათქმევინო ამ ქვრივებს, — იძახდა ხუმრობით, — რამ გაბერა ასე ძალიან! — კამოდები გატენილი იყო მისი ცოლების. საყვარლების, ბებების ძველებური, კარგად შენახული ჩინური, პეპინური მერდინით, ლობდანიით, ჩინური აბრეშუმის ქსოვილით, ზუფით, ყოველნაირი დიბაატლასით, შეკერილი კაბებით, ოქრომკედლით, ამოქარგული ქირმანის შალებით, რომლების რეცხვაც შეიძლებოდა, გენუური და ალანსონური მაქმანით, ძველებური ოქრომკედლის ხელოვნური სამკაულებით, სპილოს ძვლის კოლოფებით, შაქრეულისთვის; რომელზედაც მიკროსკოპული სურათები იყო

გამოხატული თვალმარგალიტით: ყოველივე ამას სულ კოზეტს უძღვნდა. ალტაცებული იყო კოზეტი, გაგუებულნი მარტუსის სიყვარულით, გაშტერებული ბ. ჟილნორმანის გულუხვობით და მომავალი სრული ბედნიერება ედგა თვალწინ, სტაერით და ხავერდით მოსილი. შეჰხაროდა თავის მზითვის კალათს, რომელიც მის ოცნებით ანგელოზებს ეჭირათ. თვითონ კი მილანური მაქმანის ფრთები შეეხსა და ზეციურ ოცნებაში დაციალებდა.

გახელებულნი იყვნენ შეყვარებულნი, და არა ნაკლებ ალტაცებული იყო თვითონ ბ. ჟილნორმანიც, ეს უკვე აღვნიშნეთ; ფილ-დე კალვერის ქუჩაზე დაუსრულებელი ლხენა გამეფებულიყო.

გათენდებოდა და ყოველ დილას მზად იყო საჩუქარი კოზეტისათვის. ნაირნაირი საუცხოო სამკაული იშლებოდა კოზეტის ირგვლივ.

მარიუსი ბედნიერი იყო, მაგრამ სიამოვნებით ლაპარაკობდა მამინდელ ჭირ-ვარამზე. ამგვარ ბაასში იყო ერთხელ, რომ თქვა:

— იმდენად დიდებულნი არიან რევოლუციის მოღვაწენი, რომ უკვე მოხვეჭილი აქვთ საუკუნეთა თაყვანისცემა, როგორც კატონსა და ფოკიონს და ისევე მოჩანან ყველანი, როგორც ანტიკური კაცობრიობის მანათობელნი.

— ო, ანტიკური მუარო! — შეჰყვირა პაპამ, — გმადლობ, ჩემო ბიჭიკო, შესაფერ სიტყვას ვეძებ და შენ მომაგონე.

მეორე დღეს ერთი ძველებური საკაბე კიდევ მიემატა კოზეტის კალათს, ძვირფასი, ჩაისფერი ანტიკური მუარისა.

ამ ჩვრებზე ბაასის დროსაც ახერხებდა პაპა ბრძნული რამ ეთქვა:

— კარგია სიყვარული. მაგრამ ამის მიმატებაც არ არის მეტი. კარგია ბედნიერება, მაგრამ უსარგებლოც სჭირდება. ბედნიერება მარტო სასარგებლოთი ვერ კმაყოფილდება. ბედნიერებას საამურიტ და გასახარით უნდა შეზავება. შეადარეთ: სასახლე და სატრფოს გული, მისი გული და ლუვრი, მისი გული და ვერსალის შადრევნები. ერთი მწყემსი გოგო მომიყვანეთ და ეცადეთ დიდებულს გახდეს, მომიყვანეთ ფილისი ლილილოს ყვავილების გვირგვინით, ოღონდ ერთი ასიათასი ფრანკის შემოსავალიც გამოატანეთ, ბუკოლიკური სურათი გადამიშალეთ თვალგადაუწევდენელი, ოღონდ მარმარილოს სვეტებით იყოს დამშვენებული. დიახ, ბატონო. არც ბუკოლიკურ ცხოვრებას დაეიწუნებ, ოღონდ უკლებად მქონდეს ოქრო და დიბა-სტაგრა. ხმელი ბედნიერებო გამხმარ პურსა ჰგავს. მას გიახლებით, მაგრამ ეს სადილი როდია. მე თაყვანისმცემელი გახლავართ უსარგებლო, მაგრამ საამო დანამატისა, რომელს ვერა-

ფერში გამოიყენებს ადამიანი, მაგრამ თვალს ახარებს და გულსა
ჭიბლავს. მახსოვს, სტრასბურგის ტაძარში ერთი საათი ვნაზე,
ოთხსართულიანი სახლის სიმაღლე. საათს აღნიშნავდა ეს შენობა.
იგი მოწყალეებას იღებდა და აღნიშნავდა, მაგრამ არ იმჩნევდა, რომ
მხოლოდ საათის აღსანიშნავად იყო აგებული; დარეკავდა შუადღეს,
ან შუალამეს; შუადღეს — დროს მზისას და შუალამეს — დროს
სიყვარულისას; ან სხვა რომელსამე საათს, და გარდა ამისა, მთვარეს
გაჩვენებდათ, ვარსკვლავებს, დედამიწას და ზღვას, ფრინველებს
და თევზებს, ფებოსა და ფებეს და მრავალს კიდევ სხვას, რომელიც
ბაქნიდან გამოდიოდა, თორმეტ წინასწარმეტყველს, ხელმწიფე
შარლ მეხუთესს, ეპონინს, საბინუსს და პატარ-პატარა მოოქროვილ
კაცუნებს, რომლებიც ბუკს უკრავდნენ. საგანგებო, საამო ზარის
ხმით ავსებდა ჰაერს, თუმცა არავინ იცოდა, რის მომასწავებელი
იყო ეს ზარი, რამ გამოიწვია ზარის რეკვა. ახლა მიბრძანეთ, ნუთუ
ამ მშვენიერების მნახველი, ერთი მკვდარი ფიცრით უნდა დავკმა-
ყოფილდე. რომელზედაც ციფრები სწერია და ისარი იძვრის.
ღმერთმა დამიფაროს! მე სტრასბურგის საათის თაყვანისმცემელი
გახლავართ, ნამდვილ საათად ის მინდა და შვარცვალდის გუგულს
მას ვამჯობინებ.

სულ იმის ფიქრში იყო, როგორ მოეწყო, უწინდებურად, დიდე-
ბულად ქორწილი და მის ნათქვამში, ხოტბაში ცხადად იხატებოდა
მეთვრამეტე საუკუნის ჩვეულებანი:

— ქორწილი დიდებული უნდა, ზეიმური, და თქვენ კი ამისი
არა იცით რა. მზიარული ნეტარების დღე უნდა იყოს ქორწილი და
თქვენ კი ვალდებულების ასრულების მეტი არა გახსოვთ რა. უძ-
ლური გახლავთ თქვენი მეცხრამეტე საუკუნე. გაქანება აკლია.
ალარც მდიდარს იცნობს, ალარც დიდებულს. გარანდულ-გაშანდა-
კებულია ყველაფერში. უგემოვნო გახლავთ თქვენი მესამე წოდე-
ბა, უფერული, უსურნელებო, უფორმო. თქვენი ბურჟუაზიული
საზოგადოების ქალის ოცნება არის, რომ გათხოვდება, — ერთი პა-
ტარა, ლამაზად მოწყობილი ოთახი, პალისანდრის დგამი და მიტ-
კალი. აბა განი! ბატონი უნიფხო ირთავს ქალბატონ წუწურაქს!
ბრწყინვალეებაა და ფუფუნება! ერთი ოქრო მიაკრეს წმინდა სან-
თელს! მეტი რა გნებავთ? რა დროს შევესწარიოთ! რომ შეიძლებო-
დეს, გადავიკარგებოდი სადმე. სარმატებს იქით. ეჰ! 1787 წელს ვი-
წინასწარმეტყველე, რომ დაღუპული იყო ქვეყანა იმ დღიდან, რო-
დესაც ჰერცოგი დე როანი, ბატონიშვილი ლეონი, ჰერცოგი დე-
შაბო, ჰერცოგი დე-მონბაზონი, მარკიზი დე-სუბეზი, გრაფი დე-
ტუარი რადაც ურმით მიდიოდნენ ლანშანს. ამან მოიტანა თავისი

ნაყოფი. დღეს მხოლოდ ფულში არის დიდება! საქმედ მარტო ის მიაჩნიათ, რაც ფულს შესძენს: დღევანდელი ცხოვრება ბირჟაზე ფულის მოგება არის და კრიჟანგობა. გარეგნულად ბრწყინვალეა დღეს ადამიანი, გასაპნული, გაბანილი, გაწმენდილი, გაფხეკილი, დავარცხნილი, გაპარსული, ცვილწასმული, რიყის ქვასავით გათლილი და გარანდული, და იმავე დროს, — ჩემი საყვარლების უმანკოებას ვფიცავ! — ისეთი ბინძურება უდევთ სინდისის წილ, ისეთ სანაგვედ გახდომიათ გული, რომ შორს გაექცევა მწყემსი დედაკაცი, რომელიც ცხვირს ხელით იხოცავს. თუ ღროსაც უნდა ჰქონდეს თავისი დევიზი, ორ სიტყვას ვინმარებდი ჩვენი დროის დევიზად — ბინძური სისუფთავე! ჰა, არ გაჯავრდეს, ჩემო მარიუს! მოდი ჩემი მათქმევი. ხომ ხედავ, მე ხალხს. არ ვეხები, არც რასმე ვემდური, მაგრამ ბურჟუაზიას რომ მათრახი არ გადავკრა, ეგ კი არ შემიძლია. მეც ამნაირი ვარ. ვისაც ძალიან უყვარს, ის უფრო მაგრად სცემს. ჰოდა, გულახდილად მოგახსენებთ, რომ დღეს ქორწინდება კაცი და ქორწინებისა კი არა გაეგება რა. ოჰ, როგორ მენანება უწინდელ ჩვეულებათა სიამტკბილობა! ყველაფერი დასანანია უწინდელი: ის კონტაობა, ის რაინდობა, ის თავაზიანი ზრდილობა, მხიარული დროსგატარება, ქორწილის მუსიკა: სიმფონია მაღალ ფენებში და დოლი და თამაში ქვევით, მოხდენილი ცეკვა, უხვად გაშლილი სუფრა, მხიარული შექიფიანებული სტუმრები, თავსამტვრევი გამოცანების და ლექსების პაექრობა, გულწმინდა სიხარული, ჩირადდნები და მაშხალები, ხუმრობა, ოხუნჯობა, უზარმაზარი ფურგონები და მსხვილკვანძიანი ბაფთები. რა დიდი რამ იყო, რომ იცოდეთ, პატარძლის წვივსაკრავი. პატარძლის წვივსაკრავი დობილი გახლავთ ვენერას სარტყელისა. რაზე ატყდა ომი ტროისა? ვფიცავ, ელენეს წვივსაკრავისთვის. რად იბრძვის ადამიანი, რად დაამტვრია თავზე ღვთაებრივმა დიომედემ მერიონესს სპილენძის ჩაჩქანი? რად ებრძვიან ერთმანეთს აქილევსი და ჰექტორი? იმიტომ, რომ ელენემ პარისს დაუთმო თავისი წვივსაკრავი. პომეროსს რომ ენახა კოხეტის წვივსაკრავი, „ილიადას“ შექმნიდა, თავის პოემაში ერთ ჩემსავით ბებერ ყბედს დაგვიხატავდა და სახელად ნესტორს უწოდებდა. დიახ, ჩემო მეგობრებო, უწინდელ დროში, იმ ბედნიერ, ტკბილ უწინდელ დროში, ღირსეულად იცოდნენ ქორწინება. ჯერ ერთ კარგ პირობის წერილს შეადგენდნენ; მერე ერთ კარგ სუფრას გაშლიდნენ და ძალიანაც წაიჭიფებდნენ. როგორც კი გაბრძანდებოდა კანონიერების კუყა, შემოვარდებოდა მოქიფე ქამაჩო და — ჰა. სუფრა გაშლილია? — ყვიროდა. ნურც ძალიან იუცხოვებთ. კუჭი, ბატონებო, საამო ცხოველი გახლავთ, რომელიც ყოველთვის

მოითხოვს თავისას და ქორწილით დატკობაც ძალიან უყვარს. კარგი სუფრა, კარგი ლხინი, გვერდზე კარგი ლამაზი ქალი, რომელსაც მოლოზანივით არ ჰქონდა გული შეკრული და ზომიერად გატკობდათ თავის გულმკერდით, სიცილი, ხარხარი და უსაზღვრო მხიარულება; ყმაწვილკაცობა ნამდვილ თაიგულს წარმოადგენდა. ყველას ამკობდა იასამნის აყვავებული ტოტი, თაიგული ვარდ-ყვავილისა; მხედარიც რომ ყოფილიყო, იქ მწყემსად ხდებოდა. კაპიტანი რომ ყოფილიყო დრაგონებისა, იქ მჭევრმეტყველ მეიგავე ფლორიანად იქცეოდა; ყველა ცდილობდა ლამაზი, მოხდენილი ყოფილიყო; ტანსაცემელს იქარგავდნენ ქორწილისთვის, თავს იმშვენებდნენ, ილამაზებდნენ. ბურჟუისთვის რომ შეგეხებათ, იტყოდით, — ვარდიო, — და მარკიზი კიდევ თვალ-მარგალიტად გეჩვენებოდით. მაშინ არც ყელიანი წაღები ვიცოდით, არც პაჰანავი. სალუქად მორთული იყო ყველა, მოკაზმული, კოხტა. მხიარულობდა ყველა. მღეროდა, ცეკვავდა, ეტრფოდა, თრთოდა და ეს ლხინი სრულიად არავის უშლიდა ხელს, რომ წელზე ხმალი ჰქონოდა. პატარა რამ არის ჩიტი კოლიბრი, მაგრამ იმასაცა აქვს ნისკარტი და კლანჭი. ზრდილიც იყო ჩვენი დრო და ძლიერიც, მშვენიერიც იყო ჩვენი დრო და მხიარულიც, და ძალიან მხიარულად ვატარებდით დროს, მერწმუნეთ, დღეს მეტად დარბაისლად იქცევა ყველა. ბურჟუა კრიჟანგია, ბურჟუა ქალი ფრთხილი. ბედუკულპართია თქვენი დროება! დღეს რომ გრაციები ყოფილიყვნენ, განდევნიდით, — აგრე რად გიჩანთ გულ-მკერდით! უბედურებაც ის არის თქვენი, რომ ისე ჰფარავთ მშვენიერებას, როგორც სიმახინჯეს. რევოლუციამ ყველას შარვალი ჩააცვა, მოცეკვავე ქალებსაც კი; მასხარა გოგოც კი დარბაისელი უნდა იყოს; თქვენი საცეკვაო სიმღერაც ჭკუის სასწავლებელი. თქვენ დროს გაბღინძული უნდა იყოს კაცი, და დიდი უბედურია, ვისაც იმოდენა ყელსახვევი არა აქვს, რომ შიგ ჩაიმალოს ნიკაპი. ოცი წლის ბიჭი რომ ცოლს ირთავს, სულ იმას ცდილობს, ბატონ როიე-კოლარს დაემსგავსოს. და იცით, სად მიჰყავხართ ამ დარბაისლობით გატაცებას? დაკნინებისაკენ. ეს იცოდეთ და ნუღარ დაგავიწყდებათ. სიხარული მარტო მხიარულება კი არ არის, იგი დიადიც არის. ჰოდა, თქვენ რომ გიყვართ და სიყვარულით ტკბებით, გამხიარულდით, ცას დაეწიეთ, დაივიწყეთ ყოველი ჭირ-ვარამი. ცოლს რომ ირთავთ, გაგიყებით შეირთეთ. აღტაცებით და ნეტარების ხმაშაღალი ყიჟინით. დარბაისლობა საყდარშიაც კმარა; მაგრამ როგორც კი გამოხვალთ ეკლესიიდან, მხიარულ ტკბილ სიზმარში ჩაადგეთ თქვენი დედოფალი. ქორწილი დიდებული უნდა იყოს და თან ქიშკრული და მაყრანნი. რეიმსის ტაძარში დაიწყოს

და შანტლუს საეკრპეში გათავდეს. ქორწილს და დაფიქრებული, მოღუშული? ნეფე-დედოფალი ხართ, არა? ამ დღეს მაინც ადით ოლიმპზე, გახდით ღმერთებად! შეგიძლიათ სიღვებში იყვნეთ, მხიარულების და ნეტარების განხორციელება, არაფრასპიდეზივით მორთულნი. მაგრამ ქვემძრომი კი არა! ეს იცოდეთ, ბატონებო, ჯვარს რომ დაიწერს ბიჭი, მეფე ხდება, დიდებული აღდობრანდინი, თქვენც ისარგებლეთ იმ წუთით მეფობისა, რომელსაც ერთხელ მოგანიჭებთ თქვენი კეთილი ბედი და გედებთან და ორბებთან ერთად ზეცას აფრინდით, თუნდ იცოდეთ, რომ ხვალ ბურჟუაზიის ბაყაყების ჭაობში გაიღებთ ტყაპანს. ქორწილს ხელის მოკერა და ყაირათი არ უხდება; ნუ ჩამოაჭრით თავის დიდებას, ყაირათი არ დაიწყით იმ დღეს. როდესაც მეფე ხართ და მხესავით ბრწყინავთ. ქორწილი ოჯახი როდია. მე რომ ჩემებურად მომეწყო, მაშინ ნახავდით, რა იყო უწინდელი დრო. ზეებში სულმე გაისმოდა უცბად ტკბილი ვიოლინოს ხმა. მაინც აი ჩემი პროგრამა: ცნის ლაყვარდის ფერი და ვერცხლი. მე ქორწილს შემოკუერთებდი უწინდელ ღვთაებებს, ტრიალებს, ნერეიდებს, ამფიტრიდის ქორწილს გავაჩაღებდი ვარდისფერი ღრუბლებით, თავდავარცხნილი ტიტველი ნიმფებით. ერთი აკადემიკოსით, რომ ლექსით მიმართოს ღვთაებას და ზღვის ვეშაპებით შავალ დიდებულ ეტლს.

ზღვის ნიყარაზე მჯდარი ტრატონი
საყვირს უკრავდა,
ისე უკრავდა, დატყვევებული
სულყველა ჰყავდა.

აი, ჩემი ქორწილას პროგრამა და ამაზე უკეთესს ვერას იტყვიით, თუ მართლა ჩერჩეტად არ მთვლიით.

და მანამ პაპა ტკებებოდა მქვერმეტყველი ლირიზმით წარმოთქმული სიტყვიით. კოზეტი და მარიუსი ერთმანეთს შეჭხაროდნენ და ტრფობით თვრებოდნენ.

დეიდა ყილნორმანი თავის ურყევე სიმშვიდით შეჰყურებდა ამ სანახაობას. ხუთი, თუ ექვსი თვე იყო მრავალი მღელვარება გადაიტანა საბრალო ქალმა. მარიუსის დაბრუნება, დაქრილი მარიუსის მოყვანა, — მარიუსის ბარიკადზე ბრძოლა აჯანყებულებთან ერთად; მარიუსის სიკვდილი, მერე გაცოცხლება. მარიუსის პაპასთან შერიგება, მარიუსის ვიდაც ღარიბ გოგოზე დანიშვნა, მარიუსის დანიშნულის მილიონერად გამოცხადება! ეს ექვსასი ათასი ფრანკი იყო, რომ ასე მოულოდნელად მოხვდა გულში, მერე კი ისევ ის უყურადღებობა მოერიო ყველაფრიადმი, რასაც განიცდის ყმა-

წელი ქალი, პირველი ზიარებისთვის რომ ემზადება. წირვა-ლოცვას არსად აკლდებოდა, თავის კრიალოსანს მარცვლავდა, თავის ლოცვანს კითხულობდა, სადმე მიკუნჭული Ave-ს, ჩურჩულებდა — ლოცულობდა იმ დროს; როდესაც იაევე სადმე მიკუნჭულები, კოზეტი და მარიუსი ერთმანეთს ეჩურჩულებოდნენ: I love you !! ჩრდილებად ეჩვენებოდა კოზეტი და მარიუსი, ჩრდილი კიდევ თვით ის იყო.

ხანდახან ისე მიუყრდებოდა ხოლმე უქმი ასკეტიზმი, რომ გაცბუნებული არის სული, განზე უდგას ცხოვრების ავსა და კარგს, და, თუ გრძნობს რასმე ადამიანის ტანჯვა-წამების, ან სიხარულისას, მიწისძვრა უნდა იყოს საშინელი, ან იმგვარი რამ მოვლენა, რომ ერთ წამს მაინც მოაგონოს, რომ ისიც ცოცხალი არსება არის. ხშირად ეტყოდა ხოლმე ბ. ჟილნორმანი თავის ასულს:

— ეგ შენი ღვთისმოსაობა, შვილო, სურდო არის და სხვა არაფერი. შენ ჩვენი ცხოვრების სურნელებისა არა იცი რა, ცუდ სუნს ერიდები, მაგრამ კარგსაც ვერა გრძნობ.

ექვსასათასმა ფრანკმაც იქონია გავლენა ქალბატონ ჟილნორმანზე და მიუღებელი მიაღებინა. ბ. ჟილნორმანი ჩვეულებრივ არაფერში ეკითხებოდა თავის ქალს და არც მარიუსის დანიშვნის და ქორწილის შესახებ უთქვამს რამე. თავისებურად მოიქცა აქაც, აჩქარებით და ერთადერთ განზრახვითა ხელმძღვანელობდა, — მარიუსის გულის მოგება უნდოდა. აქამდე მტარვალის უცბად ყურმოჭრილ მონად გადაიქცა. არც კი მოჰგონებია, რომ მის გარდა დეიდაც არსებობდა, რომ შეიძლება დეიდას სხვა აზრი ჰქონდეს რამე; და თუმცა ბატკანივით მორჩილი იყო დეიდა, მაინც ეწყინა; გაჯავრებული იყო, მაგრამ არ იმჩნევდა უკმაყოფილებას. ფიქრობდა: — მამაჩემმა უჩემოდ გადაწყვიტა მარიუსის ცოლის შერთვა; მაშ მეც უიმისოდ გადაწყვეტ ჩემი ქონების მემკვიდრის დასახელებასაო და, მართლაც, იგი იყო მდიდარი და არა მამა; გადაწყვეტილება ჰქონდა და ჩუმად იყო. კოზეტი რომ უმზითვო ყოფილიყო, ცხადია, თავისას არას მისცემდა; ახია იმის სულელ დისწულზე! ღარიბ გოგოს ირთავს, მაშ თვითონაც ღარიბად დარჩეს! — მაგრამ კოზეტის ექვსასმა ათასმა შეაცვლევინა ბებერ დეიდას ეს გადაწყვეტილება. ფულსაც პატივს უნდა ვცემდეთ, რაღა თქმა უნდა და, რაკი ფულის ყადრი სკოდნია მარიუსს და აღარც უჭირს, მაშ დეიდის ქონების მემკვიდრედაც ის იყოსო.

1 მიევაზხარ. (ინგლ.).

ისიც დაადგინეს, რომ ჯვარდაწერილები ბ. ჟილნორმანთან დასახლდებოდნენ. დაიყინა პაპამ: --- ამ სახლში ყველაზე კარგი ჩემი ოთახი არის და იქ მოვათავსოთ მარიუსი და კოზეტი. ეს მე გამაყმაწვილებს. ძველისძველი განზრახვაა ჩემი, სულ იმასა ვფიქრობდი, რომ ნეფე-დედოფლისათვის დამეთმო ჩემი ოთახი. — საუცხოოდ მორთო თავისი ოთახი, სულ იქ დააწყო, რაც კი რამ მოეპოვებოდა კოხტა სამშვენი. ჭერი რაღაც ძვირფასი უშოვარი ფართლით დაამშვენიებინა, რომელიც თავის კამოდში ჰქონდა და უტრეხტულად მრჩნდა; ატლასი იყო ოქრო-მკედით ამოქარგული, ყვავილებით დამშვენიებული. — სწორედ ამნაირი ატლასით იყო მოფენილი დუკ დანვილის მეუღლის ლოგინი ლა-როშ-გიონშიო, — იძახდა თავმოწონებით ბ. ჟილნორმანი. ბუნრის თავზე პატარა ქანდაკება დაადგმევინა საქსონური ფაიფურის, მუცელზე დაშვებულ ხელსათბურიანი ტიტველი გოგოსი.

ბ. ჟილნორმანის ბიბლიოთეკა ვეჭილ მარიუსის კაბინეტი გახდა, რადგან, თანახმად დებულებისა, ვეჭილს უთუოდ უნდა ჰქონოდა ცალკე სამუშაო ოთახი.

თ ა ვ ი მ ე შ ვ ი ლ ე

ზ მ ა ნ ე ბ ი ს ნ ა შ ო ზ ი ს ჩ ა რ ე ვ ა ბ ე ლ ნ ი ე რ ე ბ ა შ ი

ყოველდღე ხედავდნენ ერთმანეთს კოზეტი და მარიუსი. კოზეტი და ბ. ფოშლევანი მიდიოდნენ მარიუსთან.

— აღარც სირცხვილი, აღარც მორიდება, — იძახდა ბებერი დეიდა. — პატიოსანი ქალი ვიყო და მე თვითონ დავდიოდე ჩემს დანიშნულთან?

მაგრამ მაინც გრძნობდა, რომ ავად იყო დანიშნული და ეს ავადმყოფობა ამართლებდა კოზეტს. კიდევ გამოკეთდა ავადმყოფი, მაგრამ ჩვეულება გამაგრებულიყო და უცვლელად რჩებოდა სხვათა შორის იმიტომაც, რომ ფილ-დე-კალვერის ქუჩის სავარძლები უფრო მეტ განცხრომას აძლევდა დანიშნულთ ტრფობას, ვიდრე ლ-ომარმეს ჩალის სკამები. ყოველდღე ერთად იყვნენ მარიუსი და ბ. ფოშლევანი. მაგრამ ერთმანეთს იშვიათად ელაპარაკებოდნენ, თითქოს შეთანხმებულანო. გასათხოვარ ქალს ყოველთვის სჭირდება გამყოლი და კოზეტსაც ყოველთვის თანა ჰყავდა ბ. ფოშლევანი. მარიუსისთვის ბ. ფოშლევანი აუცილებელი დამატება იყო, ურომლისოდ კოზეტის ნახვაც შეუძლებელი იქნებოდა, და რა გაეწყობოდა, ამ დამატებასაც ურიგდებოდა. ერთხელ ბაასი ჩამოვარდა მთავ-

რობის საჭირო პოლიტიკის შესახებ; რა ღონისძიებანი იყო სასურველი, რომ გაუმჯობესებული ყოფილიყო ერთობ ყველას მდგომარეობა და ამ ბაასში ცოტა რამ მეტი თქვეს ორთავემ, ვიდრე ჩვეულებრივი „დიახ“ და „არა“. ერთხელ კიდევ ხალხის განათლებას შეეხო ბაასი; მარიუსის აზრით, ხალხის განათლება სავალდებულო უნდა ყოფილიყო და უსასყიდლო, ყოველმხრივი და ყოველგვარი საშუალებით მიმზიდველი, ყველასთვის ადვილად მისაწვდომი, როგორც მზე და ჰაერი; ერთი სიტყვით, ხალხის აუცილებელ კუთვნილებად გარდაქმნილი. ამ ბაასში სრული თანხმობა გამომყდავინდა მარიუსის და ბ. ფოშლევეანისა და ეს იყო პირველი მათი ბაასი. მარიუსს ის შთაბეჭდილება დარჩა, რომ ბ. ფოშლევეანი კარგად ლაპარაკობდა, განვითარებული კაცის ენით, ოღონდ რაღაც აკლდა, საზოგადოებაში ნამყოფს არა ჰგავდა, თუმცა საერთოდ გაცილებით უკეთ ასაბუთებდა თავისას, ვიდრე საზოგადოების უმრავლესობა.

მრავალი უთქმელი კითხვა უტრიალებდა გულში და ფიქრის ძირში მარიუსს ბ. ფოშლევეანის შესახებ. რომელიც ზრდილობიანად ექცეოდა, მაგრამ გულცივად; ხანდახან, წარსული რომ მოაგონდებოდა, ეჭვი აღედგროდა ხოლმე. არსებობდა ერთი ორმო იმის მეხსიერებაში შავით დაფარული, ერთი ჯურღმული ოთხი თვის ავადმყოფობით ჩათხრილი. ბევრი რამ ჩავარდნილიყო იმ ჯურღმულში. ეჭვი ერეოდა ხანდახან და თავის თავს ჰკითხავდა, — ნუთუ მართლა ბ. ფოშლევეანი იყო ბარიკადზე? როგორ წარმოვიდგინო, რომ ეს მოხუცებული, დამჯდარი, დარბაისელი, წყნარი კაცი ბარიკადზე ყოფილიყო?

ამ კითხვასთან ერთად სხვაც ბევრი აწუხებდა თავისი წარსულით აღძრული. წარსულის სურათები წარმოუდგებოდა ხოლმე ხან მკრთალად, ხან ისე ცხადად, თითქოს ხელახლა განიცდის მის ვაებასაო. ან როგორ შეიძლება მთლად დაივიწყო. ვანდევნო მეხსიერებიდან ის საშინელება, რომელიც გაიძულეს დაღონებით გადახედო წარსულს თვით სრული ბედნიერების და კმაყოფილების უამს? გამჭრალ ჰორიზონტს რომ თვალს აარიდებს კაცი. აღარც ფიქრი შერჩება, აღარც სიყვარული. მოხდებოდა ხოლმე, რომ მარიუსი ხელებს აიფარებდა სახეზე და ბინდით მოკულ თვალწინ წარმოუდგებოდა ის საშინელი დრო, როდესაც თავგანწირვით იწევდა სიკვდილისაკენ. თვალწინ ედგა ბარიკადი. მახეფის სიკვდილი. მომღერალი გავროში ვაზნებს რომ აგროვებდა ზარბაზნის სროლაში; თავის ტუჩზე გრძნობდა ეპონონის გაცივებულ შუბლს. ანჟოლრასს ხედავდა, კურფეირაკს, უან პრუვერს. კონბფერს, ბოსუეს. გრანტერს. თვალწინ გამოეჭიმებოდნენ ხოლმე უცბად თავისი ამხანაგები და უცბად-

ვე გაქრებოდნენ ყველანი. ნუთუ სიზმარი იყო მისი წარსული? ნუთუ სიზმარში ნახა ეს საყვარელი, პატიოსანი, თავგანწირული არსებანი? ნუთუ მართლა იყვნენ და აღარ არიან? აჯანყებამ სულყველაფერი წაღეკა, თავის ზარბაზნის კვამლში გაახვია. ისე იყო იმ დროს მარიუსი, თითქოს დიდი სიციხე აქვს და ველარ უძლებსო. დიდმა სიციხემ ზმანებაც იცის. თავის თავს ეკითხებოდა, იგონებდა, თავბრუ ესმოდა, მიწისპირიდან ასე საშინლად აღგვილ წარსულს რომ წარმოიდგენდა. მაშ აღარ არიან? სულ დაიხოცნენ? ნუთუ მართლა დაიხოცნენ? ერთი ნაბიჯი ბნელში და იმოდენა ხალხის სიკვდილი? ყველანი დაიხოცნენ, იმისი, მარიუსის გარდა! ხანდახან ისე მკრთალად ეჩვენებოდა ყოველივე ეს, თითქო თეატრში ჩამოუშვეს ფარდა და სცენა მიმაღესო. ზოგჯერ ცხოვრებაშიაც ეშვება ხოლმე ამგვარი ფარდა.

მერე თვითონ? განა დღესაც იგივე იყო? ღარიბი იყო. დღეს მდიდარია; მარტოღმარტო იყო, დღეს თავის ოჯახში შემოსულიყო; იმედმიხდილი იყო, დღეს კოზეტს ირთავდა. წარმოუდგებოდა ხოლმე, სამარეში იყო და იქედან გამოვიდა. შავი იყო. რომ შევიდა და იქედან კი გათეთრებული გამოვიდა, — სხვები კი სულ იქ დარჩნენ. ამგვარი ფიქრების დროს გარს შემოეხვეოდნენ ხოლმე წარსულის აჩრდილები და გულს უღონებდნენ. ერთადერთი წამალი იცოდა ამ გულსაკლავის ასაცილებლად, — კოზეტს გაიხსენებდა და ჩამოიშორებდა მწუხარებას. ამ ნეტარების გახსენება იყო საჭირო, რომ დავეიწყებინა წარსულის საშინელება.

დახოცილთა რიცხვში ჰყავდა ხანდახან ფოშლევიანიც. ვერა და ვერ წარმოედგინა მარიუსს, რომ კოზეტის ფოშლევიანი იგივე იყო, რომელიც ბარიკადზე შეელოდა, ახლა კი მარიუსთან იყო და გვერდით უჯდა კოზეტს. არა, ბარიკადელი ფოშლევიანი მოჩვენება უნდა ყოფილიყო, ავადმყოფობის დროს სიციხით აღძრული და მერე გამქრალი. ამ ბნელის განათებაც ვერ მოხერხდებოდა, რადგანაც ისე ერიდებოდნენ ორივენი ერთმანეთთან დაახლოებას, რომ შეუძლებლად მიაჩნდათ რაიმე კითხვის აღძვრა. მარიუსიც ვერასა ჰკითხავდა. ფიქრადაც არ მოუვიდოდა რისამე კითხვა. ჩვენ უკვე აღვნიშნეთ ეს დამახასიათებელი წვრილმანი.

ორ კაცს რომ ერთი და იგივე საიდუმლოება აწუხებდეს და რაღაც უსიტყვო შეთანხმებით ერთმანეთს არაფერს ჰკითხავდნენ, ეს შემთხვევა უფრო ხშირია, ვიდრე ჩვენ გვგონია.

ერთხელ იყო მხოლოდ, რომ მარიუსმა სცადა, ლაპარაკში შანვრერის ქუჩა ახსენა და ბ. ფოშლევიანს მიუბრუნდა:

— უნდა იცნობდეთ თქვენ ამ ქუჩას?

— რა ქუჩას?

— შანვრერის ქუჩას.

— სახელიც კი არსად გამიგონია. — მიუგო სრულიად ბუნებრივი კილოთუ ბ. ფოშლევანმა.

პასუხი ქუჩის სახელს შეეხებოდა და არა თვით ქუჩას და უფრო დამაკმაყოფილებლად ეჩვენა მარიუსს, ვიდრე ნამდვილად იყო.

— არა, — იძახდა გულში მარიუსი, — ალბათ, მომელანდა. ვიღაც სხვა იყო ბარიკადზე და ძალიანა ჰგავდა ამას. ბ. ფოშლევანი იქ არ ყოფილა.

თ ა ვ ი მ ე რ ვ ე

ორი კაცია, რომ ველარსად უპოვიათ

აღტაცებული იყო სიყვარულით მარიუსი, მაგრამ ნელ-ნელა სხვა საქმეებზე აგონდებოდა.

საქორწინოდ რომ ემზადებოდნენ და ჯერ დღე არც კი დაენიშნათ, იმან რამდენიმე კაცს დააგალა ზოგი რამ საქმის კვლევა-ძიება:

რამდენიმე კითხვა ჰქონდა გამოსარკვევი; ჯერ თავის გამისადმი ვალი აწუხებდა და მერე თვითონ თავისი გუშინდელი.

მამის მხრივ ტენარდიე იყო; თავის მხრივ, ვიღაც იყო უცნობი, რომელმაც ბ. უილნორმანს მიჰგვარა დაქრილი მარიუსი.

მარიუსს ძალიან უნდოდა ამ ორი კაცის აღმოჩენა; ვერ წარმოედგინა, როგორ შეიძლებოდა ჯვარი დაეწერა, ბედნიერი ყოფილიყო და ისინი კი დაეიწყებოდა; ეშინოდა, რომ გადაუხდელი ვალი ჩრდილს მიაყენებდა მის შუქმფინარ მომავალ ნეტარებას. შეუძლებლად იმიაჩნდა გამორუტკვევლად დაეტოვებინა ეს გარემოებანი, თვით თავის გზას დასდგომოდა და ისინი უკან დაეყარა; ცდილობდა, ჯერ წარსულს გასწორებოდა, სანამ სიხარულით მომავლისაკენ იზამდა პირს.

საზარელი რამ იყო ტენარდიე, მაგრამ ეს არაფრით ამცირებდა იმის ღვაწლს. სიკვდილს რომ ხელიდან გამოჰკვლიჯა პოლკოვნიკი პონმერსი. ტენარდიე ავაზაკი იყო მთელი ქვეყნისთვის და მარიუსისთვის კი არა.

მარიუსმა არ იცოდა, რაღა თქმა არის საჭირო, რაც ნამდვილად მოხდა ვატერლოოს ბრძოლის ველზე; არ იცოდა, რომ ტენარდიესი არა ემართა რა მის მიცვალეზულ მამას, თუმცა სიკვდილს კი მისი წყალობით გადაარჩა.

რამდენიმე კაცი ეძებდა ტენარდიეს. მაგრამ კვალსაც ვერსად მიაგნეს. ეტყობოდა, აღარ იყო. ტენარდიეს ცოლი საპატიმროში მოკვდა, სანამ გამოძიება სწარმოებდა. ტენარდიე და იმისი ქალი აზელმა, ეს ორნი გადარჩენილიყვნენ იმ უბედური ოჯახიდან, და ან აღარ იყვნენ, ან იმალებოდნენ სადმე. საზოგადოების ქვედა ნაწილის ჯურღმულმა შთანთქა ალბათ მამაც და შვილიც. ჯურღმულის თავზე აღარც ქავლი ჩანდა, აღარც კონცენტრული რგოლები, რომლებიც აღნიშნავენ, რომ რაღაც ჩაყარდა სწორედ იმ ალაგას, და საქირაოა იქ ძებნა.

ტენარდიეს ცოლი მომკვდარიყო, ბულატრუელი გაამართლეს და გაუშვეს, კლასუ სადღაც გაიპარა, უმთავრესი ბრალდებულნი როგორღაც გაქრნენ ციხიდან და გორბოს სახლში მოწყობილ ხაფანგის საქმეც თითქმის რომ მოისპო. სასამართლოს წინ წარდგნენ საქმეში ოდნავ ჩარეული პანშო, პრენტანიეს რომ უძახდნენ, ან კიდევ ბიგრნაილს, და ორგ-ლიარი, ორ მილიარდას რომ ეძახდნენ, რომლებსაც ათი წლის კატორღა მიუსაჯეს დანაშაულის გაზვიადებით. ციხიდან გამოპარულებს მათ დაუსწრებლად უვადო კატორღა მიუსაჯეს. ტენარდიეს, ამ საქმის მომწყობს და უფროსს, სიკვდილით დასჯა. ამის მეტი არაფერი დარჩენილიყო ამ კაცისა, ამ სასჯელის მეტი, რომელიც ისე ამშვენებდა მის სახელს, როგორც ანთებული სანთელი მიცვალებულს და იმის კუბოს.

სიკვდილის განაჩენმა აიძულა ისეთ სიღრმეში ჩამალულიყო, რომ შეუძლებელი გახდა მისი დაჭერა.

რაც შეეხება მეორეს, რაც შეეხება იმ უცნობს, რომელმაც ბარიკადიდან გააპარა დაქრილი მარიუსი, თავდაპირველად თითქოს რაღაც კვალი იპოვეს მისი, მაგრამ გაუტრუევდათ იმედი. ეტლი იპოვეს, რომლითაც ბ. ჟილნორმანთან მიიყვანეს გულწასული მარიუსი ექვსი ივნისის ღამეს. მეეტლემ გამოაცხადა, რომ ექვს თიბათვეს, თანახმად პოლიციის ერთი მოხელის ბრძანებისა, ნაშუადღევის სამი საათიდან სრულ დაღამებამდე უძრავად იდგა ელისეს მინდვრების სანაპიროზე სწორედ მთავარი მილის გამოსავალთან. რომ საღამოს ცხრა საათზე მთავარი მილის მოაჯირი გაიღო, ერთი კაცი გამოვიდა იქიდან და გამოიყვანა ხელში აყვანილი ყმაწვილი, რომელიც მკვდარსა ჰგავდა; პოლიციის მოხელეც იქვე იდგა და, ეტყობოდა, იმათ ელოდა; გამოვიდნენ თუ არა, მაშინვე დაიჭირა ცოცხალი კაცი და ხელი დაადო მკვდარს. მერე იმავე პოლიციელის ბრძანებით თავის ეტლში ჩასვა „იმოდენა ხალხი“, ჯერ ფილ-დე-კალვერის ქუჩაზე მიიყვანა და იქ დატოვეს ის მკვდარი კაცი. ის მკვდარი კაცი შატონი მარიუსი იყო, რომელიც მეეტლემ ძალიან კარგად იცნო, თუმცა

„მზნად“ მკვდარი არ იყო. შერე ისევ ეტლში ჩასხდნენ; ძალიანაც გაშოლტა თავისი დაქანცული ცხენები და არქივის კარის ახლო-გააჩერებინეს; გააჩერა ცხენები, იქვე ქუჩაში მისცეს, რაც ერგებოდა და პოლიციელმა სადღაც წაიყვანა მეორე კაცი. ამის მეტი არა იცოდა რა მეეტლემ; დამეც მეტად ბნელი იყო.

თვითონ მარიუსს, როგორც უკვე ვთქვით, აღარა ახსოვდა რა ახსოვდა მხოლოდ ის, რომ დაბარბაცდა ბარიკადზე, ის იყო პირაღმა უნდა წაქცეულიყო, რომ ამ დროს ვიღაცამ ძლიერი ხელი მიაშველა უენიდან. ეს იყო და ეს, სხვა არაფერი ახსოვდა. მოსულიერდა მარტო მაშინ, როდესაც ბ. ჟილნორმანის სახლში მიიყვანეს.

ფიქრობდა და ვერ გაეგო, ვინ უნდა ყოფილიყო მისი მხსნელი.

თავის თავის იგივეობაში ხომ ეჭვი არ ექნებოდა, მაგრამ ვერ წარმოედგინა, როგორ მოხდა, რომ შანვრერის ქუჩაზე დაცემული დაჭრილი პოლიციელმა სენის პირას დაიჭირა, ინვალიდების ხიდთან? მაშ ვიღაც იყო, რომ ბაზრის უბნიდან ელისეს მინდვრებამდე მოიყვანა დაჭრილი. მაგრამ როგორ? ნუთუ წყალსადინარი მიღებით? მერე ვინ უნდა ყოფილიყო ასე თავგანწირული?

ვიღაც იყო, მაგრამ ვინ იყო, ვინ?

ამ კაცს დაეძებდა მარიუსი.

არავითარი კვალი ამ კაცისა, იმის მხსნელისა, არავითარი ნიშანი!

იქამდე მივიდა მარიუსი, რომ პოლიციასაც მიმართა ამ კაცის ძიებით, თუმცა დიდი სიფრთხილე მართებდა, რომ სასამართლოს ხელში არ ჩავარდნილიყო. იქაც, როგორც სხვაგან, არაფერი მისცა შეკრებილმა ცნობებმა. პოლიციამ უფრო ნაკლები იცოდა, ვიდრე მეეტლემ. პოლიციამ არაფერი იცოდა ექვს თიბათვეს პოლიციელის მიერ დაჭერილი კაცისა, რომელიც ვითომ მთავარი მილიდან გამომძვრალიყო. ეს რომ მართალი ყოფილიყო, პოლიციაში მოხსენება იქნებოდა ამ კაცის დამჭერი მოხელისა... პოლიციის აზრით, ცარიელი ზღაპარი იყო ეს ცნობა. ამგვარი არაფერი მომხდარიყო და ვერც მოხდებოდა; მეეტლის მოგონილი უნდა ყოფილიყო ეს ზღაპარი. მეეტლეს საჩუქრის იმედით მოუგონებია ყველაფერი, მარიუსისათვის კი სრულ ქეშმარიტებას წარმოადგენდა მეეტლის ზღაპარი და, როგორც თავის ვინაობის ეჭვი არა ჰქონდა, ისე ამ ნაამბობის სიმართლისა.

უცნაური გამოცანა იყო, გამოურკვეველი.

რა მოუვიდა, სად მიიმალა ის იღუშალი კაცი, რომელიც მეეტლემ დაინახა, დიდი მილიდან რომ გამოვიდა და ხელში აყვანილი გამოიყვანა მარიუსი? რა უყო იმ კაცს პოლიციის მოხელემ, მილის გამოსვალთან რომ იდგა, მთავრობის წინააღმდეგ მებრძოლი, აჯან-

ყებული დაინახა იმ კაცის ხელში და ორივე დაიჭირა? ან თვით პოლიციის მოხელეს რა მოუფიქრა, რომ მისი არც მოხსენება ჩანს და არც ვინაობა? რატომ არ მოახსენა მოხელემ აჯანყებულის დაჭერის შესახებ? ვთქვათ ხელიდან გაუსხლტა ის კაცი, ან მოისყიდა იმ კაცმა პოლიციელი და მარიუსიც გააპარა? რატომ ერთხელაც არ მოიკითხა მარიუსი, რომელიც ისე თავგანწირვით გადაარჩინა ცალკე სიკვდილს და ცალკე მართლმსაჯულებას? საკვირველი იყო ამ კაცის თავდადებული დახმარება და საკვირველი იყო აგრეთვე მისი უნაგარობა. რაღად იმალებოდა ამდენი სიკეთის შემდეგ? იქნება არც უნდოდა ჯილდოს მიღება, მაგრამ როგორ შეიძლებოდა მადლობის მიღებაც არ ნდომოდა? იქნებ მოკვდა? ნეტავი ვინ იყო? რა კაცი იყო? არავის ენახა, არავინ იცოდა. მეეტლე კი იძახდა, — მეტად ბნელი ღამე იყო. — ისე შეშინებულ იყვნენ ბასკი და ნიკოლეტი, რომ თავის ბატონის, დაჭრილი, დასისხლიანებული მარიუსის გარდა არავისთვის შეუხედიათ. მარტო მეკარეს დაენახა ის კაცი, ისიც იმიტომ, რომ სანთელი ეჭირა ხელში და გზას უნათებდა, და აი, როგორ აღნიშნავდა იმ კაცის გარეგნობას: — საზარელი შესახედი იყო.

მაინც იმედს არ ჰკარგავდა მარიუსი და შენახული ჰქონდა ის დასისხლიანებული ტანისამოსი, რომელიც დაჭრილს ეცვა, თავის პაპასთან რომ მიიყვანეს... გასინჯეს ტანისამოსი და ნახეს, რომ სერთუქს მოხეული ჰქონდა უკანა კალთა, ერთი ნაჭერი აკლდა.

ამ უცნაურ გარემოებას შეეხო ერთ საღამოს მარიუსი; ჟან ვალჟანი და კოზეტეც იქ იყვნენ; თქვა, რამდენი კვლევა-ძიება სწარმოებდა ყველგან მისი დავალებით, მაგრამ სრულიად უნაყოფოდ და ამოდ.

ბატონი ფოშლევანის გულგრილობამ მოთმინება დააკარგინა მარიუსს. აღელვებული კილოთი, თითქო შიგ ბრაზიც ჩაუტრიაო. წამოიძახა: — დიახ, დიდსულოვანი არის ის კაცი, ვინც უნდა იყო! იცით, ბატონო, რა მადლიანად მოიქცა? ბრძოლაში ჩაერია, როგორც მთავარანგელოზი ბრძოლის დროს! ბრძოლის დროს უნდა ჩარეულიყო მებრძოლთა შორის, რომ ავეყვანე და გამოვეყვანე. უნდა გაეღო და აეხადა მილში ჩასავალი ცხაური, შიგ ჩავეყვანე. ექვს კილომეტრამდე სიგრძის აყროლებული, სიბინძურით სავსე მილი უნდა გაეარა წელში მოხრილს იმ ბნელში, მყრალ ორმოში და ამოდენა მანძილი უნდა გაეგლო, როდესაც ზურგზე მკვდარი ეკიდა. რად? რისთვის? რა უნდოდა? რა მიზანი ჰქონდა? ერთადერთი მიზანი, — გადაერჩინა როგორმე ის მკვდარი. და ეს მკვდარი მე გახლდით, დამინახა დაჭრილი, ხელი მომაშველა, არ წამაქცია და თქვა, — იქნებ კიდევ ღვიოდეს იმ კაცში სიცოცხლის ნაპერწკალიო. მოდი,

ჩემს სიცოცხლეს გავწირავ, რომ ეს ნაპერწკალი არ ჩაქრესო.—
და ამისთვის ერთხელ კი არა, ოცჯერ მაინც გასწირა თავისი სი-
ცოცხლე. განსაცდელს უქადადა ყოველი ნაბიჯი. დასამტკიცებლად
ამისა ისიცა კმარა, რომ გამოვიდა მილიდან და ხელი სტაცა პოლი-
ციამ. წარმოგიდგენიათ, ბატონო, რა ზეციური მადლით უნდა ყოფი-
ლიყო აღსავესე კაცი, რომ ეს ჩაედინა? და ამასთან არავითარ სას-
ყიდელს არ მოელოდა. ვინ ვიყავ მე მისთვის? ერთი აჯანყებული.
რა ვიყავ? დამარცხებული. ოჰ, კოზეტის ექვსი ათასი ფრანკი რომ
ჩემი იყოს...

— და განა თქვენი არ არის? — შეაწყვეტინა ჟან ვალუანმა.

— ჰოდა, — განაგრძო მარიუსმა, — ამ ექვსი ათას ფრანკს დავ-
ხარჯავ, ოღონდ ის კაცი ვიპოვო სადმე.
გაჩუმებული იჯდა ჟან ვალუანი.

წიგნი მეექვსე უძილო ღამე

თ ა ვ ი ა ი რ ვ ა ლ ი

1833 წლის 16 თებერვალს

დალოცვილი ღამე იყო 1833 წ. თებერვლის ჩვიდმეტის გათენებამდე. ღამის სიბნელეს მოწმენდილი ცა დაკაშკაშებდა და აბრწყინებდა. იმ დღეს დაიწერეს ჯვარი კოხეტმა და მარიუსმა.

დღეც მშვენიერი დაუდგათ.

ისე არ იყო მოწყობილი ქორწილი, როგორც მოხუცებული პაპა ოცნებობდა, ვერ მოიწვიეს ქერუბინები, კუპიდონები არ დასტრიალებდნენ თავზე ნეფე-დედოფალს, მაგრამ მაინც მეტად ტკბილი და მხიარული ზეიმი იყო.

ქორწილის ჩვეულებანი სულ სხვა იყო მაშინ, ვიდრე დღეს არის. საფრანგეთს ჯერ არ მიებაძა ინგლისისათვის და არ იცოდა ჯერ ის მორიდება, რომელიც აიძულებს ნეფე-დედოფალს მიიმალნენ საღმე, როგორც კი ეკლესიიდან გამოვლენ. შორს წავიდნენ, დაჰფარონ თავისიანებისაგან თავისი მორცხვი ბედნიერება და გაკოტრებულ-გაპარულ ბანკირს დაემსგავსონ დროებით, თუმცა გული უხარით და სულით ტკებებიან. ჯერ არ იცოდნენ რა უბიწოება, სიფაქიზე და კეთილშესაფერია ფოსტის ეტლით სახალხოდ ნჯღრევა თავის სიყვარულისა, განხორციელებულ ოცნების აღტაცებაში პირველ დღესვე მეეტლის და მგზავრების ხმაურის ჩარევა, ნეფე-დედოფლის პირველი ღამის ერთად გატარება სადღაც სასტუმროს ნაქირავებ ლოგინში და ამ უწმინდეს. უფაქიზეს მოგონებასთან ერთად დილიყნის კონდუქტორების და სასტუმროს მოახლეების მოგონება.

დღეს კი, მეცხრამეტე საუკუნის მეორე ნახევარში, საკმარისად არ მიგვაჩნია მერი თავისი ფორმით, მღვდელი თავისი ანაფორით, კანონი და ღმერთი; ეს არა კმარა და უნდა შეივსოს ფოსტის

ეტლით და ფოსტალიონით, მისი გრძელი შოლტით, კუდ-დაწნული ცხენების ცემითა და გინებით. ჯერ ვერ მიუღწევია იმ სალუქობამდე საფრანგეთს, რომ მიჰბაძოს ინგლისის nobility-ს და ნეფედოფლის სადღაც წამყვან დილიჟანს. ძველი ფოსტლები და დაფხრეწილი ფეხსაცმელი დაუშინოს, როგორც ინგლისელ დიდებულებს სჩვევიათ ჩერჩილის, შემდეგში მალბოროდ თუ მალბრუკად წოდებულის სახსოვრად. რომელსაც ასევე წასვლა ნებავდა ქორწილის შემდეგ და გაბრაზებულმა დეიღამ სეტყვასავით დაუშინა ძველი ფოსტლები, თუმცა მოუხდა ჩერჩილს ეს განრისხება; ჯერჯერობით ჩვენებური ქორწილის კუთვნილებად არ შემოგვიღია ძველი ფეხსაცმელი და ფოსტლებ-ჩუსტები, მაგრამ მოთმინება: კარგი ნელ-ნელა ვრცელდება ყველგან და ჩვენამდეც მოაღწიეს.

1833 წ. ისე, როგორც ამ ასი წლის წინათ, ნეფე-დედოფლის სადღაც წასვლისა ჯერ არა იცოდნენ რა ჩვენში.

მაშინ ჯერ კიდევ ღრმად სწამდათ, ოი, საკვირველებავ, რომ ქორწილი არის ოჯახის და საზოგადოებრივი დღესასწაული; რომ ერთი კარგი სუფრა და ძველებური ლხინი არაფრით შებღალავს ქორწინების სიწმინდეს; რომ მხიარულება, თუნდა მეტისმეტად; არ დაჩრდილავს ამ დღესასწაულის ბედნიერებას, ოღონდ ურიგო არა ჩაერიოს რა მასში. სასურველია, რომ ოჯახშივე მოხდეს შეერთება ამ ორი ბედნიერებისა, რომელმაც უნდა შექმნას ახალი ოჯახი და ამიტომ ნეფე-დედოფალს პირველი ღამე მშობლიურ ოჯახში უნდა გაეტარებინა, როგორადაც ფუძე ოჯახის ძლიერებისა.

ღიახ, იმდენად ურცხვნი იყვნენ მაშინ, რომ თავის სახლშივე ქორწინდებოდნენ.

კოზეტის და მარიუსის ქორწილიც ძველებურად მოაწყეს, უწინდებური, აწ გადავარდნილი მოდის მიხედვით, ბ. ჟილნორმანის სახლში.

სულ მარტივი, უბრალო საქმეა ქორწილის მოწყობა, — განცხადების გაცემა, აქტის შედგენა, მერიაში მისვლა, ეკლესიაში ჯვარისწერა, მაგრამ ამ წვრილმანსაც მოსდევს თავისი გართულება და თებერვლის თექვსმეტისთვის ძლივს გაარიგეს, რაც საჭირო იყო.

თებერვლის თექვსმეტს, — ამასაც აღვნიშნავთ, რომ სიმართლეს არსად ავცილდეთ, ყველიერის სამშაბათი იყო. ყოყმანი დაიწყეს, — ვის გაუგონია ყველიერის სამშაბათ ღამეს ქორწილიო. — იძახდა დეიდა ჟილნორმანი.

— ყველიერის სამშაბათ ღამეო! — შეჰყვირა წინაპარმა, — მით უკეთესი! ნათქვამია:

აღების ღამის ქორწილი,
შვილი ღელ-მამის მორჩილი.

ნეტავი თქვენა! მაშ თქვესმეტს იყოს. იქნება, გინდა, გადადო, ჰა, მარიუს?

— აბა რას ბრძანებთ?

— მაშ დავქორწინდეთ თქვესმეტ თებერვალს.

თქვესმეტ თებერვალს დაიწერეს ჯვარი იმისდა მიუხედავად, რომ ეს დღე სახალხო მხიარულების დღეა. წვიმა იმ დღეს, მაგრამ ზეცაში ყოველთვის მოიპოვება პატარა მოკრიალებული სივრცე შეყვარებულთა დასატკობად, თუნდა დიდით პატარამდე სულ ქოლგებით დადიოდეს ხალხი.

წინა დღეს ჟან ვალჟანმა ჩააბარა მარიუსს ბ. ჟილნორმანის დასწრებით ხუთას ორმოცდაოთხიათასი ფრანკი.

ქორწინების პირობით საკუთრება საერთო იყო ცოლისა და ქმრის. ასე, რომ დიდხანს არ მოუნდნენ აქტის შედგენას.

ტუსენი აღარ ესაჭიროებოდა ჟან ვალჟანს: იგი კოზეტს ხედა მექვეიდრობით და გახდა მისი მოსამსახურე.

რაც შეეხება ჟან ვალჟანს, იმისთვის მოეწყოთ და მოეკაზმათ ერთი კარგი ოთახი. იმდენი ეხვეწა კოზეტი „მამა, მე შენ გთხოვო“, რომ უარის თქმა ვერ მოახერხა და დაჰპირდა, — მეც აქ გადმოვალ.

რამდენიმე დღის წინათ ქორწილამდე რაღაც მარცხი მოუვიდა ჟან ვალჟანს, მარჯვენა ხელის ცერი გაიჭრა. საშ-ში არაფერი იყო და თვითონვე შეიხვია, მალამოც თვითონ დაიდო: არავინ შეაწყუბა. კოზეტსაც კი არ აჩვენა გაჭრილი თითი, მაინც მაგრად შეიხვია მარჯვენა ხელი და ჩამოიკიდა ისე, რომ ხელს ვეღარ ხმარობდა. ქორწინების აქტებზე მხოლოდ ბ. ჟილნორმანმა იოაწერა ხელი, როგორც კოზეტის მეორე მეურვემ.

მერაში არ წავიყვანთ მკითხველს, არც ეკლესიაში. მიღებული არ არის შეყვარებულთა ბოლომდე უკან დევნა, ჩვეულების მიხედვით ზურგს შეეპატკვეთ ამ აშბავს და უკან დავბრუნდებით. როგორც კი თითო ყვავილს მივიღებთ ნეფე-დედოფლის თაიგულიდან. ერთ შემთხვევას აღვნიშნავთ მხოლოდ, საქორწინოდ სენ-პოლის ტაძრისაკენ მიმავალთათვის შეუმჩნეველს. რომელიც გზაში მოხდა ფილ-დე-კალვერის ქუჩიდან ეკლესიამდე.

იმ დროს სენ-ლუის ქუჩის ჩრდილოეთ ნაწილს ჰკირწყლავდნენ

და სამეფო პარკიდან ეტლების მიმოსვლა. შეწყვეტილი იყო. ქორწილის ეტლები იძულებული იყვნენ გზა შეეცვალათ და სენ-პოლის ტაძარში მისასვლელად ბულვარი აერჩიათ. ერთმა სტუმართაგანმა შენიშნა, რომ რადგან ყველიერის სამშაბათია, ეს ქუჩა სავსე იქნება ეტლებითაო.

— რა ეტლებით? — ჰკითხა ბ. ჟილნორმანი.

— კარნავალის მონაწილე ეტლებით.

— მით უკეთესი, — დაიძახა მოხუცებულმა. — მაშ იქეთ წავიდეთ. ეს ყმაწვილები ჯვარს იწერენ და ნამდივლ დარბაისელ ცხოვრებას იწყებენ. მასკარადის ნახვა გამოადგებათ.

ბულვარისკენ წავიდნენ. პირველ ეტლში კოხეტი იჯდა, დეიდა ჟილნორმანი, ბ. ჟილნორმანი და ჟან ვალჟანი. მარიუსი ჩვეულების მიხედვით ჯერ განცალკევებული უნდა ყოფილიყო თავის დანიშნულისაგან და მეორე ეტლში იჯდა. მაყრონი გავიდა ფილდე კალვერის ქუჩიდან და ჩაერია იმ ეტლებში, რომელნიც გაუთავებელ ჯაჭვად გაკიმულიყვნენ მადლენიდან ბასტილიამდე და ბასტილიიდან მადლენამდე.

ნიღაბოსნებით სავსე იყო ბულვარი. ხან წვიმდა, მაგრამ წვიმისა არ ეშინოდათ პაიასებს, პანტალონებს და ქილებს. კარგ გუნებაზე მყოფ 1833 წ. ზამთარს პარიზი ვენეციად გადაექცია. დღეს სადღა ნახავთ ძველებური ყველიერის სამშაბათს, კარნავალად გადაქცეულა მთელი ჩვენი ცხოვრება და კარნავალი აღარ არის.

ხალხით სავსე იყო ბულვარის გვერდის ხეივნები. ფანჯრებიდან ხალხი იყურებოდა. თეატრის შესავალის თავზე აივნები გაჰედლია იყო მაყურებლებით. უყურებდნენ ნიღაბოსნებს, ხალხის მოძრაობას, ყოველგვარ ახალ და ძველებურ ეტლებს. რომლებიც მწყობრად მისდევდნენ ერთმანეთს: ყველგან მოჩანდნენ პოლიციელები, რომელნიც აწესრიგებდნენ მოძრაობას. ეტლით მოსიარულენი ამ დღეს მაყურებელნიც არიან და სხვისი საყურებელნიც. პოლიციელები იდგნენ და ცდილობდნენ, არაფერი დაბრკოლება არ ჰქონოდა ერთმანეთის მოწინააღმდეგე ორ მიმართულებას, ამ ეტლების ჯაჭვივით გაბმული ხაზებისა. ერთი რიგი წინ მიდიოდა. მეორე უკან, ერთი ანტენის შარავზისკენ, მეორე სენტ-ანტუანის უბნისკენ: საფრანგეთის დიდებულების და უცხო ქვეყნელი ელჩების ღერბიანი ეტლები ამ ორი მიმართულების შუა მიდი-მოდოდა თავისუფლად, საითაც ნებაედათ. ასეთივე თავისუფლებით მიდი-მოდოდა რამდენიმე მშვენივრად მორთული მხიარული პროცესია, როგორც მაგალითად, ყველიერის ხარისა.. ამ პარიზის მხიარულებაში შოლტის ტყლაშუნით ერეოდა ინგლისიც. ლორდ სე-

იმურის ტლანქ ეტლს საშინელი ბრახუნი გაჰქონდა, ხალხის დამცინავი შენიშვნები თან სდევდა.

ხშირი იყო ძველებური, შორს სამგზავროდ მოწყობილი, დიდრონი საოჯახო ეტლი, გატენილი დიდედებით, ბებიებით და კარნავალისთვის მორთული ბავშვებით, — შვიდი წლის პიეროებით და ექვსი წლის ლამაზი პიერეტებით, — მომნიბლავი ლამაზი ბავშვებით, რომლებიც გრძნობდნენ, რომ ისინიც ნამდვილ მონაწილეობას იღებდნენ საზოგადო მხიარულებაში და გამსჭვალულნი იყვნენ თავიანთი მასხრული ღირსებით ცალკე და საზოგადოებრივი ვალდებულების აღსრულებით ცალკე.

ზოგჯერ ცოტა ხნით შეირყეოდა ხოლმე წესიერი მოძრაობა ეტლებისა. როგორც კი მოხდებოდა რამე ამგვარი, გაჩერდებოდა ეტლი და გაჩერდებოდა მის უკან მომავალი მთელი რიგი ამ განუწყვეტელი ჯაჭვისა. ვიდრე დაბრკოლებას მოიშორებდნენ, მერე ისევ ისე განახლდებოდა ეს მოძრაობა.

ნეფე-დედოფლის და სტუმრების ეტლებიც იმ რიგში მოჰყვა, რომელიც ბასტილიისკენ მიდიოდა, და ბულვარის მარჯვენა მხარეს მისდევდა. პონტ-ო-შუს ქუჩასთან რომ მივიდნენ, ცოტა ხანს დადგნენ, — რაღაცას შეეყენებინა წინ მიმავალი ეტლები. თითქმის იმ დროსვე გაჩერდა აგრეთვე იმათ პირდაპირ ბასტილიიდან მადლენისკენ მომავალი მეორე წყება ეტლებისა; სწორედ ბ. ყილნორნანის ეტლის პირდაპირ გაჩერდა მეორე მხარეს ერთი ნილაბიანებით სავსე ეტლი.

პარიზი კარგად იცნობს ამ ნილაბიან მოსეირნეებს. ყველიერის სამშაბათს ან მარხვაში რომ ისინი არ გამოჩნდნენ, მაშინვე რამე ეშმაკობას იგულისხმებს ხალხი და, აქ რაღაც უნდა იმალებოდეს, ვინ იცის, მინისტრების გამოცვლას გვიპირებენო, — დაიწყებს ხუმრობას. აქა გროვლებიან კასანდრები, არლეკინები, კოლომბინები, ეტლებიდან დასცქერიან ხალხს სასაცილოდ მოსილნი: ოსმალოსაც ნახავთ აქ, პირვანდელ ველურსაც, ჰერაკლეებსაც, რომლებიც მხარში ამოსდგომიან მარკიზის ქალებს, ბაზრის გამყიდველ დედაკაცებსაც, რომლების ენას თვით რაბლეს ყურიც კი ვერ გაუძლებდა, როგორც ბახუსის ქურუმში ქალების ურცხვობას ვერ უძლებდა არისტოფანე. აქ არის ფთილის პარიკები, ვარდისფერი ტრიკოები, ქარაფშუტას ქუდი, პირმოთნეს სათვალე, ხეპრეს სამკუთხა ქუდი, რომელსაც არ შორდება ერთი პეპელა, ფეხითმავალთადმი მიმართული ხუმრობა, ძახილი, მოღერებული მუშტი, თავხედური პოზები, ტიტველა გულ-მკერდი. გადაჭარბებული ურცხვობა, აქ არის მთელი ქაოსი ურცხვი თავხედობისა, რომელსაც მიაქა-

ნებს ყვაილები გვირგვინით მორთული მეეტლე, აი, რა არის ჩვენი კარნავალი.

საბერძნეთს ესაჭიროებოდა თესპისის ოთხთვალა და საფრანგეთს ვადეს ეტლი.

ყველაფერს აიგდებს კაცი მასხარად, თვით მასხრობასაც. სატურნის დღეობა, ეს ავი ნაშთი ანტიკური მშვენიერებისა, ნელ-ნელა ხდებოდა, ირყენებოდა და გახდა ყველიერის სამშაბათად. ბახუსობა, ოდესღაც ვაზის ტოტებით დამშვენიებული, მზით გაბრწყინებული, გადადღეილ მარმარილოს გულმკერდიანი ქალებით, დღეს ჩრდილოეთის ძველი ნაფხრეწებით არის მოსილი, წაბილწული და სახელიც კი აღარა აქვს. ყველიერის ნიღაბოსანის სახელს ატარებს.

ეტლით მიმავალი ნიღაბოსნები ძველისძველი კუთვნილება არის ჩვენი ისტორიის მონარქიული დროებისა. ლუი მეთერთმეტის ხარჯთაღრიცხვით, სასახლის მსაჯულს ეძლეოდა „ოცი სუ სამი სამას-კარადო ეტლისთვის“. ჩვენს დროში ძველს, მიგდებულ რამე ეტლს გამოსძებნის ამ მყვირალა არსებათა მთელი ხროვა, შიგ ჩასხდებიან, ჩაიჭედებიან, ექვსი კაცის ალაგს ოცი სხდებიან, ზოგი მეეტლესთან ზის, ზოგი საფეხურებზე, საღაც კი მოხვდებათ; ზოგი დამჯდარა, ზოგი დგას, ზოგი წევს, ზოგს ფეხები ჩამოუკიდია, მუხლებში მოკეცილა. ქალები მუხლებზე უსხედან კაცებს. მძვინვარე პირამიდად მოჩანს შორიდან ეს დიდი ეტლი ზღვა ხალხის თავზე. ხალხით სავსეა აქაურობა და ხუმრობა, ოხუნჯობა, მასხარობა, ლაზღანდარობა იძვრის თავისი ეტლით და ხალხს აცინებს. კოლეს, პანარის და პირონის არგოთი შეზავებული ლექსი გამოდის ეტლიდან. იქიდანვე გადმოდის უხვად ხალხური ლექსი და მოსწრებული სიტყვა. ხმაურობაა ყველგან, ყვირილი, სიცილი, ხარხარი, სიმღერა. მხიარულია ყველა, ბედნიერია ყველა. მხიარულება სუფევს, მასხარობა ბრწყინავს, სიხარული ეფინება ყველას და ყველგან. ორი მკვდარი ჯაგლაგი ცხენი ძლივს მოათრევს აპოთეოსად გაშლილ ფარსს. ეს გახლავთ ეტლი გამარჯვებული სიცილისა.

მეტისმეტად ურცხვია ეს სიცილი და მაშ არც გულწრფელი არის. საექვო არის ამისთანა თავაშვებული სიცილი. ერთი დანიშნულება აქვს ამ სიცილს, — დაუმტკიცოს პარიზელებს კარნავალის მხიარულება.

ღრმად ჩააფიქრებენ ფილოსოფოსს ეს მდაბიური, მოურიდებელი ლაზღანდარობით სავსე ეტლები. მთავრობაც აქ არის ალბათ, ამ ნიღაბიან მასხარებს შორის. ახლო რომ მიუდგეს ვინმე, მთავ-

რობის მოხელეებსა და გარყვნილ ქალებს შორის საიდუმლო მსგავსებას ნახავს ამ კარნავალში.

როგორ არა ვთქვათ, რამდენად სავალალოა ეს კარნავალი? აცინებს ხალხს, მაგრამ წარმყენელ საზიზღრობებს ავრცელებს ხალხში; ახარებს ხალხს ქალის მიერ მორცხვობის დაკარგვით და ნამუხის თავზედად გამობით. თვალს უხვევს ეტლით მიმავალი თაღლითი ბრწყინვალეებით, რომელსაც ადამიანური არა გააჩნია რა და გარყვნილებით არის სულდგმული; ტაშს უკრავს ხალხი და შეჭხარის ეტლით მიმავალ დიდებას, რომელსაც გარყვნილების და ბიწიერების მეტი არაფერი აქვს. და ყოველივე ამას ხედავს მთავრობა. ყოველ დღეობას, საცა კი ხალხი იკრიბება, ესწრება მთავრობის წარმომადგენელი პოლიცია, შიგ ერევა მხიარულად და სასაცილოზე ისიც იცინის. მაგრამ რას იზამთ? ეს ეტლით მომავალი, ყვავილებით და ბაფთებით მორთული ტლაპო ხალხის სიცილით არის შეურაცხყოფილი, მაგრამ მაინც მიღებული. საყოველთაო გახრწნილების თანაზიარია ეს ხალხის სიცილი. ზოგი უქმე არის ზნეობის დამკვიდრე, რომ რყვნის ხალხს და ბრბოდა ჰქმნის. და ბრბოს, როგორც მტარავალს, მასხარები ესაჭიროება. მეფეს როკლორი ჰყავს, ბრბოს — პაიასი. პარიზი დიდი გაფი ქალაქია, მანამ რამე დიდებული არ გაიტაცებს მას. კარნავალი ნაწილი არის პოლიტიკისა. ოღონდ კი გულიანად გაიცინოს პარიზმა, და თუნდა სრული გახრწნილება აჩვენეთ, კომედიად გარდაქმნილი. სულ იმასა სთხოვს თავის ხელოვნებს, როცა კი ჰყავს ვინმე ხელოვანი, — ფერუმაირი წაუსვით წუმპესაო. — ძველი რომიც ამ გუნებისა. იყო. უყვარდა ნერონი. ნერონი იყო, რომ უწმაწური ბინძურობით აცინებდა ხალხს.

ისე მოაწყო შემთხვევამ საქმე, რომ სწორედ ჩვენი მაყრიონის პირდაპირ გაჩერდა იმავე დროს ერთი ეტლი. ეტლი სავსე იყო ნიღაბიანი ქალებით და კაცებით. ეს ეტლი ბულვარის მარცხენა მხარეს გაჩერდა, ბ. ჟილნორმანის ეტლი მარჯვენა მხარეს იყო, ერთმანეთის პირდაპირ. ნიღაბიანებმა მაშინვე შენიშნეს საქორწილოდ მიმავალი ეტლები და ყურება დაუწყეს.

— შეხედეთ! — წამოიძახა ერთმა ნიღაბიანმა, — ქორწილი!

— ხუმრობით მოწყობილი, — გაუსწორა მეორემ, — ნამდვილი ქორწილი და ქეიფი მარტო ჩვენა გვაქვს.

შორს უდგნენ ერთმანეთს, რომ ლაზღანდარობა დაეწყოთ, პოლიციელიც იქვე ატუზულიყო და სხვას გადაავლეს თვალი.

ამ დროს ხალხი შემოეხვია ნიღაბიანების ეტლს; ეტუობა, არ მოეწონა და დაცინვა დაუწყო. ხალხი რომ მასხარად აიგდებს

ნიღაბს, ეს ალერსად მიაჩნია ნიღაბიანს და თვითონაც დაცინვით უალერსებს. დასცინოდა ხალხი, ქუჩური სიტყვა-კაზმულით ამკობდა, მასხარას ამასხარავებდა, ხუმრობით ლაფს ასხამდა; ისინიც წესაფერ პასუხს აძლევდნენ. ბრძოლა ატყდა ხალხის და ნიღაბები-სა. თოფ-იარაღად მახვილ სიტყვას ხმარობდნენ.

მაგრამ ორი ნიღაბოსანი იყო იმ ეტლში, რომ მონაწილეობას არ იღებდა ბრძოლაში. ერთი ესპანურად აყო მოსილი, უშველებელი ცხვირით, ბებრული სახე ჰქონდა და შავი უღვაში. მეორე კიდევ ფევზის გამყრდელი გოგო იყო გამხდარი, შავი ხავერდის მოკლე ნიღაბიანი. იმათაც შენიშნეს მაყრიონი და მანამ ხალხთან კამათით იყვნენ გართული მათი ამხანაგები, ჩუმი ხმით გააბეს ლაპარაკი.

ჩუმად ლაპარაკობდნენ, ხალხის ყრიამული ჰფარავდა მათ ხმას. წვიმას დაესველებინა ფარღალა ეტლი, არც თებერვლის ქარი უწყობდათ ხელს და პასუხს აძლევდა გოგო ესპანელს, მაგრამ გულლია იყო, სციოდა, კანკალებდა, იცინოდა და ახველებდა...

აი მათი დიალოგიც:

— გესმის?

— რა, შამა?

— აი იმ ბებერსა ხედავ?

— ვინ ბებერს?

— აგერ, საქორწინო პირველ ეტლში, ჩვენსკენ რომ ზის?

— აი, შავით რომ აქვს ხელი აკრული?

— ჰო.

— მერე რა?

— ვიცნობ მე მაგ კაცს.

— იცნობ და იცნობდე.

— ეს უღვაში მომკრიჭონ, თავი მომქრან, თუ სადღაც არ მენახოს ეს პარიზელი.

— სწორედ დღეს არის პარიზელების დღეობა.

— ცოტა რომ დაიხარო, დედოფალს ვერ დაინახავ?

— ვერა.

— ნეფესა?

— ამ ეტლში არა ზის ნეფე.

— აბა, რა იცი?

— მაშ ნეფე ის მეორე ბებერი ხომ არ იქნება?

— მოიკუნტე, გოგო. და დედოფალი დაინახე როგორმე...

— რა ვქნა, რომ არ შემიძლია?

— სულ ერთია. რომ დამახრჩონ. მაინც ვიტყვი, სადღაც მინახავს ის ბებერი, ხელი რომ აუხვევია.

— შენ ეს მითხარ. რას გარგებს იმისი ცნობა?

— ვინ იცის? შეიძლება მარგოს კიდევ.

— კარგი ერთი! რაღა სულ გადაყრუებულ ბებრებს მასინჯებ!

— ვიცნობ-მეთქი, გეუბნები...

— იცნობ და ღმერთმა შეგარგოს.

— აი, დასწყევლა! ამ ქორწილში როგორღა ჩაერია?

— ჩვენ კი ქორწილში არა ვართ?

— საიდან მოდის ეს მაყრიონი?

— აბა, მე რა ვიცი?

— ყური მიგდე.

— რაო?

— უნდა დამეხმარო.

— რაში? როგორ?

— ძირს ჩახტი და იმ ეტლს მისდიე, ნახე სად მივა.

— რისთვის?

— ერთი ვნახოთ, სად მიდიან, ვინ არიან? აბა ჩქარა, ჩახტი და გამიგე. ჩქარა, გოგო! ყმაწვილი ხარ, არა გიშავს რა.

— მე ამ ეტლიდან ვერსად წავალ.

— რატომ?

— იმიტომ, რომ ასე ვართ გარიგებული.

— დალაზვროს ეშმაკმა!

— დღეს მთელი დღე პოლიციისა ვარ, თევზის გამყიდველის თანამდებობას ვასრულებ.

— ჰო, ვიცი.

— ჰოდა, რომ ჩავხტე, მაშინვე დამიჭერს. პოლიციელი, ხომ იცი?

— ვიცი, ვიცი.

— დღეს მე მთავრობამ მიყიდა, ღიახ!

— ჰო, მაგრამ სად მინახავს მე ის ბებერი? გული გამიწყალა!

— გული გაგიწყალა ბებერმა? შენც ხომ ყმაწვილი გოგო არა ხარ?

— პირველ ეტლში ზის.

— მერე რა?

— დედოფლის ეტლში.

— მერე?

— მაშ მამა ყოფილა.

— მერე მე რა?

— გეუბნები, მამა ყოფილა-მეთქი.

— მამა იყოს, რა ექნა?

— გესმის?

— რაო?

— მე რომ ჩავიდე, ნილაბს ხომ ვერ მოვიხსნი? ეს ნილაბი მმალავს. ვინ იცის, ვინა ვარ? მაგრამ ხვალ კი ნილაბი აღარავის ექნება და, შეიძლება, კიდევ დამიჭირონ. მე ჩემ სოროში. დამალული უნდა ვიყო და შენ კი თავისუფალი ხარ.

— არც აგრე ძალიან.

— მაინც უფრო მეტად, ვიდრე მე.

— კარგი, და მერე?

— უნდა გამიგო, სად მივიდა ეს მაცრიონი.

— სად მივა?

— ჰო.

— და განა არ ვიცი, სადაც მივა?

— იცი? სად მივა?

— კარგ რესტორანში. კადრანში.

— კადრანი ხომ აქეთ მხარეს არის.

— ჰოდა, მაშ რაპეში...

— ან სხვაგან სადმე, განა?

— თავისუფალია, საითაც ნებავს, იქით წავა, თავისუფალია ქორწილი.

— ეჰ, რომ არ გეყურება ჩემი? გეუბნები, უნდა გამიგო, ვისია ეს ქორწილი? რა უნდა ქორწილში იმ ბებერს? სადა დგანან ნეფე-დედოფალი?

— ეგ უკეთესი. უცნაური რამა ხარ, მამა. ნუთუ ადვილი გგონია, მიაგნო როგორმე ნეფე-დედოფლის ბინას, რომლებმაც ამას წინათ ეტლით გაიარეს. პარიზის ბულვარზე? წადი შენა და ბზით სავსე საბძელში იპოვე ნემსი. ადვილი გგონიათ?

— უნდა გამიგო როგორმე! უთუოდ! გეყურება, აზელმა?

ამ დროს დაიძრა ეტლების მწყობრი ბულვარის ორივე მხარეს და ნილაბოსნებს განშორდა ქორწილის ეტლი.

თ ა ვ ი მ ე ო რ ა

ისევ შეხვეული აქვს ხელი ჟან ვალჟანს

ჩვენი ოცნების განხორციელება! ვის ეღირსება ხოლმე ეს ნეტარება? ალბათ ზეცა ირჩევს ღირსეულთ და ამით აჯილდოებს. ჩვენ ყველანი სიაში ვართ, თუმცა ამისა არა ვიცით რა. ანგელოზები

გვიყრიან კენჭს. ანგელოზებმა ღირსად სცნეს კოზეტი და მარიუსი. მერიამიცი და ეკლესიამიცი მძვენიერი იყო კოზეტი. ტუსენმა მორთო დედოფალი და ნიკოლეთიც ეხმარებოდა.

წმინდა მერდინის თეთრი ჯუბა ეცვა ზედ, აბრეშუმის მაქმანის კაბა, ინგლისური პირბადე, მარგალიტის ძეწკვი უმშვენებდა გულ-მკერდს და ფორთხლის ყვავილების გვირგვინი შუბლს. თეთრი იყო ეს ყველაფერი და მზესავით ბრწყინავდა პატარძალი სითეთრეში. უმანკოება იყო და წმინდად ბრწყინავდა, იტყოდით, ეს ქალწული ღვთაებად უნდა იქცესო.

მარიუსის ლამაზი თმაც ნაკჷური იყო და კოხტად დავარცხნილი, მაგრამ აქა-იქ მაინც უჩანდა ბარიკადზე მიღებული კრილობების ნაქდევი.

დიდებულად იყო გამოიწყობილი ბ. ჟილნორმანი. თავი მაღლა ეჭირა მედიდურად და ღღეს უფრო თვალსაჩინოდ შეეერთებინა თავის ტანისამოსში და მიხვრა-მოხვრაში ბარბას დროინდელი კოხტობა. კოზეტი იმას მიჰყავდა, რადგან ჟან ვალჷანს ხელი ახვეული ჰქონდა და ხელს ვერ მისცემდა დედოფალს.

ჟან ვალჷანი შავით მოსილი, უკან მისდევდა ღიმილით.

— ბატონო ფოშლევან. — ეუბნებოდა მარიუსის პაპა, — ბედნიერია დღევანდელი დღე. მე კენჭს ვაძლევ ყოველგვარი დარდის და მწუხარების მოსპობას. დღეიდან აღარსად იყოს არც სევდა და არც ჰმუნვარება, სიხარული მოედოს ქვეყნიერებას. აი, ჩემი დადგენილება. დარდს, მწუხარებას, მოწყენილობასაც კი არა ჰქონდეს უფლება არსებობისა. არა, როგორ არა რცხვენია ზეცას, რომ უბედურებიც მოიპოვებიან ჩვენს წუთისოფელში? ადამიანისაგან კი არა ჩნდება ბოროტება; ადამიანი ბუნებით კეთილი არის; ყოველი უბედურება და ყოველი ბოროტება ადამიანისა ჯოჯოხეთიდან მომდინარეობს; ჯოჯოხეთი არის ჩვენი ცხოვრების ჩამწარების დედაქალაქი და ბოროტების მთავრობის ბუდე. სხვაფრივ რომა ვთქვათ, ჯოჯოხეთი ტუილერი არის ეშმაკისა. მეტი რა გნებავთ? ჰხედავთ, როგორ დემაგოგიურ სიტყვას გავიძახი ამ სიბერის დროს. რაც შეეხება ჩემს მიმართულებას, მე პოლიტიკური აზრი არა მაქვს. მე ის მინდა, რომ ყველანი უკლებლივ მდიდრები იყვნენ, ესე იგი მხიარულნი. ესეც მეყოფა.

ხანგრძლივი იყო ქორწინების წესების ასრულება ჯერ მერთან და მერე ეკლესიამი. მრავალჯერ წარმოთქვა ნეფე-დედოფალმა თავიანთი თანხმობა; ხელი მოაწერეს რაღაც წიგნებში მერთან ცალკე და მღვდელთან ცალკე; ბეჭდები შეუტყვალეს ერთმანეთს; დაჩოქილნი იდგნენ ერთად საკმევლის კვამლში, მუხლებით ეხე-

ბოდნენ ერთმანეთს, თავზე აბრეშუმის ოლარი ეფარათ და ბოლოს კანონიერად შეერთებულნი გაემართნენ ეკლესიის კარისკენ. აღტაცებით და თან შურითაც შესცქეროდნენ ნეფე-დედოფალს, მარიუსს, შავით მოსილს, კოზეტს თოვლივით თეთრს. წინ ეკლესიის მეკარე მიუძღოდათ მსხვილი ეპოლეტებით და აფთსა სცემდა იატაკს, — მოვდივარ, გზა მოგვეციოთ. ორ წყებად იდგა საყდარში ხალხი, რომ ნეფე-დედოფალი გაეტარებინათ. გავიდნენ, ეტლებში ჩასხდნენ. გათავებული იყო ყველაფერი და კოზეტს კი არა სჯეროდა, უყურებდა მარიუსს, უყურებდა ხალხს, უყურებდა ცას; ისე იყო, თითქოს სძინავს და ეშინია, არ გამომღვდიძოსო; გაკვირებული იყო, ოდნავ შემკრთალი და ეს უფრო ამშვენებდა მის მომხიბლავ სიტუარფეს. შინ მისასვლელად ერთად ჩასხდნენ ეტლში მარიუსი და კოზეტი. იმათთან ჩასხდნენ ბ. ჟილნორმანი და ჟან ვალჟანი. დეიდა ჟილნორმანი უკან დარჩა ცოტად და მეორე ეტლში ჩაბრძანდა.

— აბა, ჩემო საყვარელო შვილებო, — ეუბნებოდა პაპა, — მორჩა, გათავდა. თქვენ, ბატონი ბარონი პონმერსი ბრძანდებით, და თქვენ, ქალბატონო, ბარონის მეუღლე. ოცდაათიათასი ფრანკი გაქვთ წლიური შემოსავალი.

კოზეტმა ტუჩი მიადო მარიუსის ყურს და ჩასჩურჩულა ანგელოზის ხმით: — მაშ მართლა? მე მარიუსის მეუღლე ვარ?

ბრწყინადნენ სიხარულით. იმ ნეტარებას განიცდიდა ორივე, რომელიც მხოლოდ ერთხელ ეღირსება ადამიანს, როდესაც ერთმანეთს ერთიან სიყმაწვილედ და ბედნიერებას განხორციელებას წარმოადგენდნენ ჟან-პრუვერის ლექსისა: ორივეს ერთად ჯერ ორმოცი წელიწადი არ შესრულებოდათ. წმინდა რამ იყო ეს ქორწინება; ბავშვები იყვნენ ორივე, შროშანივით წმინდანი, ერთმანეთს კი არ უყურებდნენ, შეჰხაროდნენ. კოზეტი რალაც დიდებაში ხედავდა მარიუსს; მარიუსი კოზეტს — საკურთხეველზე, — და ამ საკურთხეველს და დიდებაში ერთად ირეოდა ორი გაღმერთება, მორცხვობის ბურუსით ჰფარავდა კოზეტს, ცეცხლის ალს უკიდებდა მარიუსს და იდეალივით ნეტარს, მაგრამ არსებულს აღუთქვამდა, ნეფე-დედოფლის ბალიშს და სიყვარულის განხორციელებას.

ტკბილად ეჩვენებოდათ ღღეს წარსულის ვაება. ისე გრძნობდნენ წარსულის მწუხარებას, სევდას, ძილგამკრთალ ღამეებს, ცხარე კრემლს, გულისკვნების შიშსა და სასოწარკვეთილებას, თითქოს ეს მწარე სიტკბოებას კმატებდა მათ ბედნიერებას; თითქოს წარსული მწარე მოახლედ გახდომოდა მათ ნეტარებას და სიხა-

რულით ამკობდა. რა კარგია, რომ ჯერ ის სამსალა იგემეს! უბედურება სხვიით მოსავდა მათ ბედნიერებას. დიდხანს იყო სულთმობრძავი მათი სიყვარული და აი, აღსდგა და ბრწყინავს.

ერთნაირად აღტაცებულნი იყვნენ ორნივე, ოღონდ მარიუსს ვნება ერეოდა, კოზეტს მორცხვობა და ჩუმად ეუბნებოდნენ ერთმანეთს:

— წავიდეთ. ჩვენი ბაღი ვნახოთ პლუმეს ქუჩაზე.

კოზეტის კაბის ქობა მარიუსის ფეხსა ჰფარავდა.

ამგვარი ბედნიერი დღე. წარმოდგენს ოცნების და სინამდვილის სიტყვით გამოუთქმელ შეერთებას. აი, მიაღწია კაცმა თავისას და მაინც ოცნებაც არ შორდება; ჯერ კიდევ აქვს დრო, რომ ნაუფიქრდეს და გამოიცნოს, რას მიაღწია გამარჯვებულმა. ჯერ შუადღეა და გულის ფანქვალით მოელის შუადამეს. გახარებულნი იყვნენ ორნივე, გარს იფრქვეოდა მათი სიხარული და ახარებდა მათ ახლო ყველას.

სენ-პოლის ტაძართან სენ-ანტუანის ქუჩაში გაჩერდებოდნენ ზოლმე გამვლელნი და ეტლის ფანჯარაში იყურებოდნენ, რომ კოზეტის მშვენიერებით დამტკბარიყვნენ, და მისი თეთრი ფოტოხლის ყვავილების გვირგვინით.

ბოლოს შინ მივიდნენ, ფილ-დე-კალვერის ქუჩაზე. მარიუსს გვერდით ჰყავდა თავისი კოზეტი და აღტაცებული, სხივმოსილი ავიდა იმ კიბეზე, რომელზედაც მომაკვდავი აიყვანეს ამასწინათ. ქუჩის კარებთან მათხოვრები მოგროვილიყვნენ მრავლად, მიღებულ მოწყალებას იყოფდნენ და ნეფე-დედოფალს ლოცავდნენ. ყვავილებით იყო მორთული ყველაფერი. სახლიც არა ნაკლებ სურნელოვანი იყო, ვიდრე საყდარი, საკმევლის შემდეგ ვარდი მეფობდა. ისე იყვნენ ორნივე, თითქოს შორიდან, უსაზღვროდან მოესმოდათ ტკბილი სიმღერა. ღმერთი ჰყავდათ გულში, მომავალი ვარსკვლავებით მოქედილ ცის კამარად ეჩვენებოდათ, მზის ამოსვლის შეტი აღარა აკლდათ რა. და უცბად დაჰკრა საათმა. მარიუსმა გადახედა კოზეტის ლამაზ ხელს, ვარდის კოკორს, რომელიც ბუნდოვნად მოჩანდა გულისპირის მაქმანის ქვეშიდან. კოზეტი თან მისდევდა მარიუსის თვალს და ერთბაშად გაწითლდა, თვალის კაკალიც კი გაუწითლდა.

ჟილნორმანის ოჯახის ყველა მახლობელი მოეწვიათ ქორწილში, მრავლად ჰყავდათ სტუმრები, ყველა კოზეტს ეხვეოდა და ბარონის მეუღლეს უწოდებდნენ.

ოფიცერი თეოდულ ჟილნორმანიც იქა ბრძანდებოდა, უკვე კაპიტანი იყო; შარტრში მსახურობდა გარნიზონის უფროსად და

იქიდან მოსულყო, რომ თავის ნათესავის, პონმერსისთვის ბედნიერება მიელოცა. კოზეტმა იგი ველარ იცნო.

ის კიდევ დარწმუნებული იყო, რომ ყველა ქალს მოსწონდა თავისი სილამაზით, და ყველას ხომ ვერ დაიხსომებდა, ისე აღარ ახსოვდა კოზეტი, როგორც სხვები.

— მაშ მართალი ვიყავ, რომ ყურადღება არ მივაქციე იმ ქორს, — იძახდა გახარებული ბ. ჟილნორმანი.

თავის დღეში არ ყოფილა ისე ტკბილი და ალერსიანი კოზეტი ჟან ვალჟანის მიმართ, როგორც იმ დღეს იყო. ისიც მოხუცებული ჟილნორმანივით იქცეოდა; პაპა სხარტული აფორიზმებით გამოთქვამდა თავის სიხარულს; კოზეტი კი სიყვარულს და ლმობიერებას აფრქვევდა, როგორც სურნელებას. ბედნიერებას უნდა, რომ ბედნიერი იყოს ყველა, უკლებლივ.

ჟან ვალჟანს რომ ელაპარაკებოდა, იმ დროის კილოს აძლევდა ხმას, როდესაც პატარა გოგო იყო და თავისი ღიმილით უაღერსებდა მას.

სუფრა გაშლილი იყო სასადილო დარბაზში.

თუ დიდებული დღეა, მაშ სახლიც დიდებულად უნდა იყოს განათებული. ბინდი და ბნელი არა სწამს რა ბედნიერებას და ჭირივით ერიდება ბუნდოვანს და შავს. ღამე იყოს, ძალიან კარგი, მაგრამ წყვილი კი არა. თუ მზე არ ადგას ბედნიერებას, თვითონვე შექქმნის თავის მზეს.

მხიარულებისთვის და ლხინისთვის იყო მორთული დარბაზი. თოვლივით თეთრ სუფრას ზემოდან ვენეციური ჭალი ანათებდა თავის ჩიტების გუნდით, რომლებიც სანთლებშუა ისხდნენ; ზოგი ლურჯი იყო, ზოგი იისფერი, წითელი, მწვანე, მაგრამ ჭალი არ იკმარებდა და ამიტომ გარშემო კიდევ თაიგულად მოწყობილი სანთლები ენთო. კედლებიც ამგვარივე „კანკელებით“ დაემშვენებინათ. შუშა, ბროლი, სასმისი, კურკელი, ფაიფური, ქაშანური, ვერცხლეული — ბრწყინავდა ყველაფერი და გულს ახარებდა. კანკელებს შუა კედლებზე თაიგულები მოჩანდა ყველგან, და ამგვარად, საცა სინათლე არ იყო, ყვავილები იყო და სურნელება.

შემოსავალ ოთახში მემუსიკენი მოეთავსებინათ. სამი ვიოლინო და ერთი ფლეიტა ნელი ხმით უკრავდა ჰაიდნის კვარტეტს.

ჟან ვალჟანი კარებთან იჯდა, ისე, რომ კარის გაღება თითქმის მალავდა მას სტუმართაგან. ის იყო სუფრაზე უნდა მოეწვია ბ. ჟილნორმანს სტუმრები. რომ უცბად თავის მამობილს მიუახლოვდა კოზეტი, დიდი რევერანსით მიესალმა, თან ორივე ხელით

აქეთ-იქით ეწეოდა თავის დედოფლურ კაბას და ეშმაკური ნაზი ღიმილით ჰკითხა:

- მამა, კმაყოფილი ხართ?
- ჰო, შვილო, კმაყოფილი ვარ.
- მაშ გაციინეთ.

სიცილი დაიწყო ჟან ვალჟანმა.

რამდენიმე წამის შემდეგ ბასკმა მოახსენა მასპინძელს, რომ სუფრა მზად იყო.

ხელი მისცა კოზეტს ჟილნორმანმა და სტუმრებს წინ წაუძღვა. შევიდნენ სასადილო დარბაზში და წესისამებრ მოუსხდნენ სუფრას.

ორი დიდი სავარძელი იდგა დედოფლის სკამის მარჯვნივ და მარცხნივ: პირველი ბ. ჟილნორმანისთვის, მეორე ჟან ვალჟანისთვის. პაპა თავის სავარძელში გამოიქიმა. მეორე ცარიელი იყო.

თვალთ დაუწყეს ძებნა ჟან ვალჟანს.

ის აღარ იყო.

ბ. ჟილნორმანმა ბასკს დაუძახა:

— ხომ არ იცი, სადა ბრძანდება ბ. ფოშლევანი?

— დიახ, ბატონო, სწორედ ეგ მინდოდა მომეხსენებინა. ბატონმა ფოშლევანმა მიბრძანა, — „მოახსენე ბატონს, რომ ხელი ძალიან მაწუხებს და ვერ შევძლებ სადილად დარჩენას ბატონ ბარონთანო. დიდი ბოდიში მოიხადა და — ხვალ მე თვითონ გეახლებითო“, — თქვა. ეს არის წაბრძანდა.

ამ ცარიელმა სავარძელმა ცოტა ხანს შეამცირა ქორწილის სიხარული, მაგრამ თუ ჟან ვალჟანი არ იყო, ბ. ჟილნორმანი ხომ იქ იყო, და ისეთ კარგ გუნებაზე, რომ მისი მხიარულება ორივესას უდრიდა. მან გამოაცხადა, — ძალიან კარგი უნებებია, რომ ადრე დაწოლილა. თუ მართლა შეუძლოდ არის; თუმცა პატარა „ფუფუა“ სტკივა და საშიში არა სჭირს რაო. ამ მოსაზრებამ იკმარა და ესეც რომ არ ყოფილიყო, რა მნიშვნელობა უნდა ჰქონოდა ერთ ცარიელ სავარძელს ამ სიხარულის მოვარდნილ ზღვაში. იმ ეგოისტურ, კურთხეულ ნეტარებაში იყვნენ კოზეტი და მარიუსი, როდესაც თავის ბედნიერების მეტს არაფერს ხედავს ადამიანი. და ერთხელ კიდევ იელვა ბ. ჟილნორმანის მკვერ მოსაზრებამ: „—აბლა, ასე უპატრონოდ ხომ არ დარჩება ეს უბედური? — მიმართა მარიუსს, — მოდი, მარიუს, შენ დაბრძანდი აქ. უფლება დეიდაშენს ეკუთვნის. მაგრამ სიამოვნებით დაგითმობს, ვიცი. მოდი. კანონიერიც იქნება და მოხდენილიც. დაე ბედნიერი ბედნიერთან იყოს“. ტაში დაჰკრა მთელმა დარბაზმა. მარიუსი გვერდზე მიუჯდა კოზეტს. ჟან ვალჟანის ალაგი იმას ერგო და ისე მოილხინა სტუმარ-მასპინძელმა,

რომ კოზეტიც კი, ცოტა არ იყოს მწუხარე, რომ ჟან ვალეანი იქ არა ჰყავდა, კმაყოფილი შეიქნა. მას ღმერთიც დაავიწყდებოდა, ოღონდ მარიუსს დაეკავებინა მისი ადგილი. ადგა და თავისი ბაწია ფეხი, თეთრი აბრეშუმის ფეხსაცმლიანი, ფეხზე დაადო მარიუსს.

მარიუსს ერგო სავარძელი და მაშინვე მიივიწყეს ბ. ფოშლევა-ნი. ხუთი წუთის შემდეგ მთელი სუფრა ხარხარებდა, თავიდან ზოლომდე, იმ წმინდა ალტაცებით, რომელიც ცხოვრების ვაივაგ-ლანს ავიწყებს ადამიანს.

ხილი რომ მოართვეს სტუმრებს, წამოდგა ბ. ყილნორმანი, ხელში სასმისი აიღო, შამპანურ ღვინით ნახევრად სავსე, რომ ოთხ-მოცდათოთხმეტი წლის მოხუცის ხელის კანკალს არ დაეღვარა, და ნეფე-დედოფალი აღღვარძელა:

— ძალიანაც რომ არ გნებავდეთ, მაინც ვერ გადარჩებით ორ ქადაგებას. ერთი უკვე მოისმინეთ დღეს დილით მოძღვრისაგან, სალამოს მეორე ინებეთ, თქვენი პაპისაგან. ყური დამიგდეთ, მინდა ერთი რამ გირჩიოთ: ისე გიყვარდეთ, რომ აღმერთებდეთ ერთმანეთს, ნუ გეშინიათ, არც ძალიან გავჭიმავ ჩემ სიტყვას, პირდაპირ დავასკენი: იყავით ბედნიერნი, ბევრი რამ გაუჩენია იმ ყოვლად-შემძლებლად წოდებულს. მაგრამ გვრიტისთანა ბრძენს ვერასა ნახავთ; ფილოსოფოსები ბრძანებენ, ზომიერ იყავით თქვენს სიხარულშიო. — მე კი სულ სხვას გირჩევთ, — მიუშვით ადვირი თქვენს სიხარულს. ისე იყავით სიყვარულით გაგიყებულნი, როგორც ქაჯები, გაგიყებულნი, გაშმაგებულნი; რას მიედ-მოედებიან ფილოსოფოსები? ხელში რომ ჩამივარდებოდნენ, ყელში ჩაგჩრიდი იმათ ფილოსოფიას, განა შეიძლება მეტისმეტი სურნელება ჰქონდეს ვარდს, ან მეტისმეტი ესხას გაშლილი ვარდი? განა შეიძლება მეტისმეტი იყოს ბულბულთ გალობა? მეტისმეტი იყოს მწვანე ფოთოლი, ან განთიადი? განა შეიძლება მეტისმეტი სიყვარული? განა შეიძლება მეტისმეტად მოსწონდეთ ერთმანეთი? ჰა, ფრთხილად იყავ, ესტელ, მეტისმეტად ლამაზი ხარ. გაფრთხილდი, ნემორენ, მეტისმეტად კოხტა ბიჭი ხარ. აი, სისულელე ამასა ჰქვია, როგორ შეიძლება მეტისმეტად მოიხიბლოს კაცი, მეტისმეტად იქნას ალტაცებული? ნუთუ შეიძლება მეტისმეტად ცოცხალი იყოს კაცი? ნუთუ შეიძლება მეტისმეტად ბედნიერი იყოს? ზომიერად დაეწაფეთ თქვენს ნეტარებასაო. აბა რა სათქმელია! — ძირს ფილოსოფოსები! სიბრძნე — ლხინი არის. მაშ მოილხინეთ, მოვილხინოთ! ბედნიერნი ვართ იმიტომ, რომ კეთილნი ვართ, თუ კეთილნი ვართ იმიტომ, რომ ბედნიერნი ვართ? სანსის ეს სახელი იმიტომ ჰქვია, რომ არღვი სანსის ეკუთვნის; თუ იმიტომ, რომ ექვსას

ყირატს იწონის? მე ამისი არა ვიცი რა. ის ვიცი მარტო, რომ ჩვენი ცხოვრება სავსე არის ამისთანა გამოცანებით. უმთავრესი ის არის, რომ ეს სანსი ჰქონდეს ადამიანს და ბედნიერება. მაშ ვეცადოთ ბედნიერნი ვიყვნეთ. ბრმად დავმორჩილდეთ მზეს. რა არის მზე? მზე სიყვარული არის და ვინც ამბობს „სიყვარული“, ის ამბობს „ქალი“. ოო, თუ ყოვლადძლიერი გნებავთ, მხოლოდ ქალი არის ყოვლადძლიერი. აბა ჰკითხეთ მარიუსს, ამ დემავოგს, — უურმოჭრილი მონა არის თუ არა კოხეტის, ამ ცუგრუმელა მტარვალისა. მერე როგორ? სრული შეგნებით, და თავის ნებისყოფით. ქალი? რობესპიერი კი არა, ქალი მეფობს. მე თუ მეფე მწამს; მხოლოდ ეს მეფე. რა იყო თქვენი ადამი? მეფობა იყო ევასი. და ვერავითარი რევოლუცია; თუნდა ოცხმოცდაცხრა წლისა, ვერ დასცემს ქალის მეფობას. იყო სკიპტრა მეფისა და თავზე შროშანა ყვავილი აჯდა ოქროსი; იყო სკიპტრა ხელმწიფისა და თავზე ქვეყანა აჯდა, ისიც ოქროსი. იყო სკიპტრა კარლოს დიდისა, რკინისა, იყო სკიპტრა ლუი-დიდისა, ოქროსი; რევოლუციამ ცერი და სალოკი თითი მოუჭირა და გასრისა, როგორც მატლი. გათავდა და მორჩა! გასრისა, გაკულიტა, ძირს დასცა და მიწასთან გაასწორა; აღარც სკიპტრა არის, აღარც მეფე, აღარც ხელმწიფე, მაგრამ აბა ერთი მოაწყეთ რევოლუცია აი იმ პატარა ცხვირსახოცის წინააღმდეგ, პაჩულის საპუტრის სურნელებას რომ აფრქვევს, აბა სცადეთ! მაშინა ვნახავთ, რა ბიჭები ხართ! რად არის მაგარი ეს მეფობა? იმიტომ, რომ ჩვარია. რა, თქვენ მეცხრამეტე საუკუნის შვილნი ბრძანდებით? ძალიან კარგი, მერე რა? ჩვენ კიდევ მეთვრამეტე საუკუნისანი ვიყავით. და ისეთივე სულელები ვიყავით, როგორც თქვენა ხართ. ის კი არა თქვათ, დიდებულად გარდაქმენით ქვეყნიერებაო. რით გარდაქმენით, ერთი მიბრძანეთ? იმიტით, რომ ხოლერას სახელი გამოუცვალეთ? და ძველებურ საცეკვავს ბურეს ახლა კაშუშა დაარქვით? აკი გეუბნებით, ყოვლადშემძლებელი მხოლოდ ქალია და ის უნდა გვიყვარდეს. ვინ იქნება, რომ — ქალი არა მწამსო — თქვას? ეს ქაჯები ხომ ჩვენი ანგელოზები არიან? დიახ, სიყვარული, ქალი, ალერსი. ეს იმგვარი წრე გახლავთ, რომ ჩასვლით შიგ ვცვივით და გამოსვლით კი ვერავინ გამოვა. რაც შემეხება პირადად მე, ნეტავი შეიძლებოდეს ერთხელ კიდევ მოვყვე იმ წრეში. ვის გინახავთ, როგორ ამოდის უსაზღვროში, თან სულყველაფერს ამშვიდებს თავის გზაზე და ქალივით გაპყურებს ზღვას, როგორც სარკეს, ვარსკვლავი ვენერა, სახელოვანი კეკლუცი უფსკრულისა, სელიმენი ოკეანისა? ნამდვილი უხიაკი ალსესტია არის ოკეანე. პოდა, ძალიანაც რომ ღრინავდეს ოკეანე, როგორც

კი გამოჩნდება კოპწია ვენერა, სიხარულით აევსება გული: ეს შხეცი ოკეანეც კი დამონებული ჰყავს ქალბატონს და ჩვენც ასევე ვართ ყველანი. გაბრაზება, გაათრება, გაცოფება, ქექა-ქუხილი... და ამ დროს ქალი გამოდის სცენაზე, ვარსკვლავი ბრწყინავს და... მუხლს იყრის მძვინვარება. ამ ექვსი თვის წინათ იბრძოდა მარიუსი. დღეს კი ცოლს ირთავს და ძალიან კარგსაც შერება. ჰო, ჩემო მარიუს, ჰო, ჩემო კოზეტ. მოგხედათ ღმერთმა; მაგრად იყავით, ისე გიყვარდეთ ერთმანეთი, რომ შურით გავსკდეთ — რატომ ჩვენ კი არ გვეღირსა ეს სიყვარულიო? კერპად ვაიხადეთ ერთმანეთი და თაყვანსაცემად. მერცხალივით აქენკეთ, საცა კი ტკბილ მარცვალს შეხვდებით ბედნიერებისას და ტკბილი ბუდე გაიკეთეთ. მთლიანად გამოიყენეთ თქვენი სიყმაწვილე. გიყვარდეთ, უყვარდეთ. სიყმაწვილე სასწაულია, რის ახალგაზრდა ხარ! ის კი არ იფიქროთ, ჩვენ აღმოვაჩინეთ სიყვარულიო. მეც თქვენსავით ყმაწვილი ვიყავ, ვოცნებობდი, ვნატრობდი, ვოხრავდი, მეც შევხაროდი მთვარის შუქს. სიყვარული ექვსი ათასი წლის ყმაწვილი არის და სრული უფლება აქვს ერთი კარგი თეთრი წვერი დაიშვას. მათუსალემი ბაღლია კუპიდონთან შედარებით. სამოცი საუკუნეა ერთად ეწევიან უღელს სიყვარულით ქალი და კაცი. ცბიერი არის ეშმაკი და მტრად გადაეკიდა კაცს; კაცი უფრო ცბიერი გამოდგა და ქალი შეიყვარა. ამგვარად უფრო მეტი სიკეთე შეიძინა, ვიდრე ეშმაკი ავს უპირებდა. სამოთხე დააკარგვინა კაცს ეშმაკმა, მაგრამ იმანაც არა ნაკლებ ტკბილი სამოთხე შეიძინა. ძველისძველია ეს შენაძენი, მაგრამ სულ ახალი ყველგან და ყოველთვის. იგი თქვენც გამოიყენეთ. დაფნისი და ქლოე გახდით, ვიდრე ფილემონ და ბაკიდად იქცეოდეთ. ისე გიყვარდეთ ერთმანეთი, რომ აღარა გაკლდეთ რა, თუ ერთადა ხართ. კოზეტი მზე იყოს მარიუსისათვის და მარიუსი მთელი ქვეყნიერება კოზეტისთვის. კოზეტისთვის ტკბილი დარი იყოს მარიუსის ღიმილი და მარიუსისთვის შხაპუნა წვიმა იყოს კოზეტის ცრემლი. ოღონდ ისე მოაწყეთ ყველაფერი, რომ თავის დღეში წვიმა არ იყოს თქვენს ბუდეში. ძალიან კარგი ნომერი ამოიღეთ ლოტორეიდან, — დალოცვილი სიყვარული; დიდი განძი გერგოთ და გაუფრთხილდით, დაეცეტილი გქონდეთ, ნუ გაჟღვლანგავთ, ერთმანეთს ეთაყვანეთ და სხვა ნურაფერი გინდათ. მერწმუნეთ, რასაც ვამბობ, საღი მსჯელობის ნაყოფს ვამბობ და საღმა მსჯელობამ ტყუილი არ იცის. წმინდა სარწმუნოება იყავით ერთმანეთისთვის. ყველა თავისებურად აღმერთებს ღმერთს, მაგრამ დამიჯერეთ, საუკეთესოდ ის აღმერთებს ღმერთს, ვისაც თავისი ცოლი უყვარს. ჩემი კათექიზმისი გნებავთ? ერთი სიტყვაა, —

მიყვარხარ! თუ უყვარს, — მაშ მართლმადიდებელიც არის ადამიანი. ანრი მეოთხის დაფიცება სარწმუნოებას ქეიფსა და ლოთობაში რევდა; მე ამ სარწმუნოებისა არა მწამს რა, რადგან აქ დავიწყებული არის ქალი და ძალიანაც მიყვირს ანრი მეოთხისაგან. მაშ ასე, მეგობრებო, გაუმარჯოს ქალს. მე მოვხუცებულვარ, როგორც ამბობენ, მაგრამ ვერ წარმოიდგენთ როგორ ყმაწვილ კაცადა ეგარძნობ თავს. მზადა ვარ მთაში ავეარდე, რომ მესტირე ვნახო სადმე. ამ ყმაწვილებს რომ ვხედავ, მშვენიერებს, ბედნიერებს, სიყმაწვილე მერევა და რომ ვინმე მოისურვებდეს, დღესვე ქორწილს გავაჩაღებდი. შეუძლებელია სხვა რამე დანიშნულებით გავეჩინეთ ღმერთს, გარდა მისი წმინდა მცნებასა: გიყვარდეთ, თაყვანსა სცემდეთ, ლულუნებდეთ, იქცეთ მტრედად, მამალად, კენკავდეთ სიყვარულს დილით საღამომდე, სარკედა გყავდეთ თქვენი ცოლი, ამაყად იყოთ, გამარჯვებულად, გულმხიარულად, — აი მიზანი ჩვენი სიცოცხლისა. აი, ბატონო, იქნება არც კი მოგვიწონოთ, რა აზრისანი ვიყავით ჩვენს დროს, როდესაც ჩვენც ყმაწვილები ვიყავით. ოჰ, ქეიფის გუნებავ. რამდენი ლამაზი ქალი იყო ჩვენს სიყმაწვილეში, კოპწია, მომხიბლავი! დავერეოდი ხოლმე, ვიკლებდი ჩქაურობას! მაშ დატკბით სიყვარულით. თუ სიყვარული არ იქნება, ვერ წარმომიდგენია, რა საჭიროა მაშინ გაზაფხული? მე რომ მკითხონ, დღესვე მივართმევდი იმ დალოცვილ ღმერთს ერთ არხას, რომ უკანვე წაიღოს თავისი ყოველი სათნო და ჩვენ მარტო ყვავილები დაგვიტოვოს, მგალობელი ჩიტები და ლამაზი ქალები. შვილებო, მიიღეთ კურთხევა თქვენი ბებერი წინაპრისა.

მხიარულად გაატარეს საღამო, საამოდ, კარგ გუნებაზე იყო მღვხუცებული პაპა, ბედნიერი, გახარებული და სტუმრებმაც მოილხინეს. ბევრი იცინეს, ცოტა იცეკვეს, იმხიარულეს, ძველებური ლხინი განაახლეს, მით უფრო, რომ იქვე ჰყავდათ ძველებურის წარმომადგენელი ბ. ჟილნორმანი.

ხმაური იყო და მერე მიჩუმდა ყველაფერი.

სადღაც გამქრალიყო ნეფე-დედოფალი.

შუალამის შემდეგ ტაძრად გადაიქცა ბ. ჟილნორმანის სახლი.

აქ უნდა გავჩერდეთ. ნეფე-დედოფლის საწოლი ოთახის კარს ერთი ანგელოზი იცავს. დგას კარებთან, იღიმება და თითო მიუღვია პირზე.

საკურთხეველი არის ნეფე-დედოფლის საწოლი. იქ არავის შეუშვებს ეს დარაჯი.

სხივი უნდა ადგეს ამ სახლს. ნეფე-დედოფლის ნეტარება არ უნდა ეტეოდეს იქ, ქვიტკირს უნდა არღვევდეს და თავისი სინათლით

ანათებდეს ღამის სიბნელეს შეუძლებელია. რომ წმინდა დღესასწაულს ზეციერი სხივი არ შეეძღვნას უსაზღვროსთვის. სიყვარული ბრძმედი არის წმინდა, რომელშიაც ერთდებიან ქალი და კაცი. სიყვარული ჰქმნის სამებას ადამიანისას. ეს შერთვა ორი სულისა ერთ სულად წმინდაა და მღვლევარების აღმძვრელი. ნეფე მოძღვარი არის და დედოფალი შიში და მორცხვობა. სიხარულია ეს შეერთება და ცოტა რამ ამ სიხარულისა ზეცამდეც აღწევს. სადაც ნამდვილი ქორწინება არის, ესე იგი, სადაც სიყვარული არის, იქ იდეალიც ურევია ამ სიყვარულში. ნეფე-დედოფლის საწოლი სინათლის კუთხესა ჰქმნის ღამის სიბნელეში, რომ შეეძლოს ადამიანის თვალის კაკალს ზენასიცოცხლის საშინელი და მომხიბლავი აჩრდილების დანახვა, შესაძლებელია დაინახოს უხილავი ჩვენთვის არსებანი, უცნობი ფრთოსანნი, უხილავში მავალნი, რომლებიც ყოველმხრივ მოფენიებიან ნეფე-დედოფლის ბრწყინვალე სახლს კმაყოფილნი, დამლოცველნი. აღტაცებულნი პატარძლის კდემამოსილებით და ადამიანური სიხარულით თავიანთ ღვთიურ სახეზე. ამ დროს რომ თავის ნეტარებას გამოუსხლტებოდნენ ცოლი და ქმარი და ყურს მიუგდებდნენ ერთ წამს, ცხადად გაიგონებდნენ საწოლ ოთახში, თუმცა მარტოდმარტონი არიან, ფრთების არეულ შრიალს და რაღაც ჩუჩუნს. სრულ ბედნიერებას თან ახლავს თანაგრძნობა ანგელოზებისა. ამ პატარა საწოლს მთელი ზეცა დაჰყურებს ჰერად. სიყვარულით დალოცვილი ორი ბაგე ერთდება წესაქმნელად. შეუძლებელია ამ კოცნამ ვარსკვლავთ საიდუმლო უსაზღვროებამდე არ მიაღწიოს.

ეს არის ჰუმანიტეტი ბედნიერება. აქ არის მარტო ნამდვილი ბედნიერება. ერთადერთი აღტაცება აქვს ადამიანს — სიყვარული. სხვა ყველაფერი ტირილი არის.

გიყვარდეთ ან გიყვარდათ, ეს კმარა. სხვას ნულარ მოითხოვთ. ჩვენი ცხოვრების ბნელ ნაკეცებში სხვა ამნაირ მარგალიტს ვერას ეზოვით. სიყვარული აღსრულება არის ადამიანის დანიშნულებიას.

თ ა ვ ი მ ე ს ა მ ი

გ ა ნ უ შ ო რ ა მ ბ ე ლ ი

რა მოუვიდა უან ვალჟანს?

კოზეტმა რომ სთხოვა, გაიცინეო, — და გააცინა კიდეც, მერე ისიც მარტო დარჩა, ყურადღებას არავინ აქცევდა; წამოდგა და

შეუმჩნევლად გავიდა შესავალ ოთახში. ის ოთახი იყო სწორედ, რომელშიაც რვა თვის წინათ შევიდა ლაფში ამოზუნხული, სისხლით და ბინძურებით მოსვრილი, შვილიშვილი რომ მოუყვანა მოხუცებულ პაპას. ძველებურ დგამს ყვაილები ეფინა და მწვანე ფოთოლი. მუსიკოსები ისხდნენ იმ მერხზე, რომელზედაც მაშინ მარიუსი დააწვინეს. ბასკს შავი სერთუკი ჩაეცვა, მოკლე შარვალი, თეთრი წინდები, თეთრი თათმანები და ყვაილების გვირგვინს ახვევდა სასადილო დარბაზში შესატან საკმელს. ეან ვალუანმა თავისი ახვეული ხელი დაანახვა, სთხოვა მოეხსენებინა მიზეზი იმის წასვლისა, და წავიდა.

სასადილო დარბაზის ფანჯრები ქუჩაში გადიოდა. განათებული მხიარული ფანჯრების ქვემოთ დადგა ცოტა ხანს სიბნელეში და ყურს უგდებდა. არეული ხმაურობა მოესმოდა ლხინისა. ხმამაღალი, მედიდური სიტყვა ესმოდა პაპისა, ვიოლინოს ხმა, თეფშების და ჭიქების წკარუნი, მხიარული სიცილი და ამ მხიარულ ყრია-მულში ცხადად არჩევდა თავის კოზეტის ნაზ ბედნიერ ხმას.

მერე ნელ-ნელა შინისკენ წავიდა.

სენ-ლუის ქუჩით წავიდა, სენ-კატერინის და ბლან-მანტოს ქუჩებით. ცოტა შორს მოვლა დასჭირდებოდა, მაგრამ სამი თვე იყო ამ გზით დადიოდნენ ისა და კოზეტი, რომ ვიელ-ტანპლის ქუჩის კედლაში არ ჩარეულიყვნენ, მარიუსის ამბის გასაგებად რომ წავიდოდნენ ხოლმე ყოველ დღე.

ამ ქუჩით დადიოდა კოზეტი და ამიტომ ეან ვალუანისთვის სხვა გზა აღარ არსებობდა.

შინ მივიდა, სანთელი აანთო, კიბე აიარა, შევიდა თავის ბინაში, ცარიელი დახვდა სახლი, ტუსენიც კი აღარ იყო. ჩვეულებისამებრ დადიოდა ოთახებში, მაგრამ საშინლად ეჩვენებოდა თავისი ფეხის ხმა. სულ ღია დახვდა კამოდის და განჯინის უჯრები. კოზეტის ოთახში შევიდა. ზეწარი აღარ ეფარა ლოგინს. ბალიშები, — აღარც მითელი ჰქონდათ, აღარც ბალიშის პირი, — დაკეცილ საბანზე ელაგა ლეიბის ბოლოს ფეხთით. წვრილმანი ნივთი ქალისა, რაც კი საამოდ მიაჩნდა, თან წაეღო კოზეტს. სახლში აღარა მოიპოვებოდა, გარდა მსხვილი დგამისა და ოთხი კედლისა. აღარც ტუსენის ლოგინი იყო. ერთადერთი ლოგინი იყო გაშლილი, თითქოს ელოდა ვისმე, და ეს ლოგინი ეან ვალუანისა იყო.

კედლები დაათვალიერა, განჯინების კარები მიხურა და სიარული დაიწყო ერთი ოთახიდან მეორეში.

მერე თავის ოთახში შევიდა, შანდალი მაგიდაზე დადგა.

გაიხსნა შეხვეული. ხელი და ისე ჩმარობდა მარჯვენას. როგორც ყოველთვის; სრულიად უმტკივნეულოდ, თითქოს არც კი სტიკებოდეს.

თავის ლოგინთან მივიდა და შემოსხვევით იყო თუ განზრახ, თვალში ეცა „განუშორებელი“ პატარა ჩანთა, ჟან ვალჟანი ხომ არსად იშორებდა და კოზეტსაც კი ექვს აღუძრავდა. თიბათვის ოთხს, ამ ახალ სახლში რომ გადმოვიდნენ, ლ-ომ-არმეს ქუჩაზე. ის ჩანთაც პატარა მაგიდაზე დადო თავის ლოგინთან. სწრაფად მივარდა, ჯიბიდან გასაღები ამოიღო და ჩანთა გახსნა.

ნელ-ნელა ამოალაგა ის ტანისამოსი, რომლითაც ათი წლის წინათ მონფერმეილიდან წამოიყვანა პატარა კოზეტი; ჯერ პატარა შავი კაბა ამოიღო, მერე შავი ზედატანი, უხეში ფეხსაცმელი ზავშვისა, რომელიც დღესაც კარგად მოუვიდოდა კოზეტს, რადგან მეტისმეტად პატარა, კოპწია ფეხი ჰქონდა; ბამბაზის ჯუბა, ჯიბიანი არდაგი და წინდები. ამ წინდებს ჯერაც ეტყობოდა პატარა გოგოს ფეხის მოყვანალობა. შავი იყო ყველაფერი. ჟან ვალჟანმა მოუტანა კოზეტს ეს ტანისამოსი, მის წამოსაყვანად რომ მივიდა მონფერმეილში. იღებდა ჩანთიდან, თავის ლოგინზე შლიდა. ფიქრობდა წარსულზე და წარსული ედგა თვალწინ. ზამთარი იდგა, დეკემბერი, მეტად ცივი, კაქალუბდა საწყალი გოგო, რადგან ტიტველი იყო თითქმის; ტიტველი, გაწითლებული ფეხი ედგა გაყინულ ხის ქოშში. ეს შავები ჩააცვა ჟან ვალჟანმა, რადგან ობლად დარჩენილიყო ბავშვი; ის იყო მოჰკედომოდა უბედურს დედა. კმაყოფილი უნდა ყოფილიყო მიცვალებული თავის საფლავში, რომ მისი შვილი გლოვის ტანისამოსით იყო მოსილი, მეტადრე უფრო იმით, რომ ტიტველი აღარ იყო და თბილი ტანისამოსი ეცვა. მერე ტყე მოაგონდა მონფერმეილისა, ერთად რომ გაიარეს იმან და კოზეტმა, მოაგონდა მაშინდელი სიცივე, ტყე, რომელსაც აღარც ფოთოლი შერჩენოდა, აღარც ფრინველი, მოქურუშებული ცა; ცუდი დარი იდგა, მაგრამ მაინც მშვენიერება იყო. გაშალა კოზეტის ტანისამოსი, თავის ლოგინზე დაალაგა და თვალი ველარ მოაშორა. ჯერ მიწას არ ასცილებოდა მაშინ კოზეტი, დიდი დედოფალაც ხელში ეჭირა, ოცფრანკიანი ოქრო არდაგის ჯიბეში ჰქონდა და იცინოდა. ერთად მიდიოდნენ ორნი. ხელი ეჭირა ამ მადლიანი კაცისა პატარას. მის მეტი არავინ ჰყავდა ამქვეყნად.

ლოგინზე დაუშვა თავისი თოვლივით თეთრი თავი; ველარ გაუძლო ამოდენ ვარამს მისმა დიდგამძლე გულმა, სახე დამალა კოზეტის ტანისამოსში და, იმ დროს რომ გაეარა ვისმე კიბეზე, მწარე ქვითინს გაიგონებდა.

„IMMORTALE JECUR“¹

ისევ დაიწყო ძველი საზარელი ბრძოლა, რომლის სახეცვალება ჩვენ რამდენჯერმე ვიხილეთ.

იაკობს კიდაობა მოუხდა ანგელოზთან მარტო ერთ ღამეს, ვაი რომ ბევრჯერ გვინახავს ჩვენ ეს ვალყანი თავის სინდისთან შექიდებული მედგარ ბრძოლაში.

საზარელი რამ იყო ეს ბრძოლა. მოხდებოდა ხოლმე. ფეხი უსხლტებოდა ეს ვალყანს; ხან კიდევ ეგონა, რომ ნიადაგი ეცლებოდა ფეხქვეშ. რამდენჯერ ყოფილა, რომ მის სინდისს, კეთილით განხლებულს, დაუმარცხებია და ძირს დაუცია მისი განზრახვა. რამდენჯერ ყოფილა, რომ უღმობელი ქეშმარიტება გულზე დასცემია და მუხლი დაუჭერია დავარდნილისთვის, რამდენჯერ ყოფილა, რომ ქეშმარიტების მიერ ძირს განრთხულს შეწყალება უთხოვია, რამდენჯერ ყოფილა, რომ ეპისკოპოსის მიერ მასში ანთებულ უბიწო სანთელს თვალი აუხელია მისთვის სწორედ მაშინ, როდესაც ის დაყინებით დაბრმავებას ცდილობდა, რამდენჯერ ყოფილა, რომ წამოვარდნილა ამ ბრძოლაში დაცემული, კლდეს მიპყრდნობია, სოფიზმზე შემდგარა მტკვარში ნათრევი, ხან ძირს დაუცია თავისი სინდისი, ხან ქვეშ მოჰყოლია. რამდენჯერ ყოფილა, რომ ორაზროვანი დებულებით, ბედასლ ეგოისტურ აზრით გატაცებულს თავისი სინდისის ხმა მოსმენია, რომელიც შიგ ყურში ჩასძახოდა: — ვის ატყუებ, ვის, შე უბედურო? — რამდენჯერ ყოფილა, რომ მის ურჩს, ახირებულ აზრს ხიხინი დაუწყია კონველსიურად, როდესაც წინ აღდგომია აუცილებლობა მოვალეობის ასრულებისა. ღვთის წინააღმდეგობა ნებავდა. ჭირის ოფლში იწურებოდა. დაჭრილი ჰქონდა გული, დასერილი და მარტო თვითონ გრძნობდა მის დაწყულულებას. სულიერი ტანჯვა იყო მისი სიცოცხლე. რამდენჯერ წამომდგარა დასისხლიანებული, მომკვდარებული, ღონემიხდილი, სასოწარკვეთილებით აღსავსე გულით და ნათელი სულით, დამარცხებულს გამარჯვებულად უცვნია თავი. ასე დაამტკრევდა მას, მუხრუჭით სცემდა და ძირს დასცემდა მისი ნათელი, წმინდა სინდისი, მერე თვითონვე წამოაყენებდა და ამშვიდებდა: — წადი და მშვიდობით იარეო.

¹ სამარადისო ტანჯვანი.

მაგრამ რა დამშვიდებულა შეიძლებოდა ამგვარი საზარელი ბრძოლის შემდეგ?

იმ დამეს კი გრძნობდა ჟან ვალჟანი, რომ უკანასკნელად უბედავდა ბრძოლას თავის სინდისს. მრისხანე საკითხი წამოჭრილიყო მის წინ.

თავისი დანიშნულების ასასრულებლად პირდაპირი გზით არ მიდის ბედისწერა, სწორი გზით არ მიეშურება; ხან ჩიხს მიაღდება, ან ქუჩაბანდს. ბნელ მისახვევ-მოსახვევს, ხან გზის მრავლად-გამყოფ მებოძირს. ჟან ვალჟანიც ამ წამს ერთ მებოძირს მისდგომოდა და აღარ იცოდა, საით წასულიყო.

კეთილის და ბოროტის უაღრეს შეჭიდებასთან მისულიყო. თვალწინ ედგა ორივე, ერთმანეთის მოსისხლე მტერი ეხლაც, როგორც წინათ, ყოველთვის, როცა ამგვარ სამწუხარო მდგომარეობაში ჩავარდებოდა. ორი გზა გამოჩნდებოდა ხოლმე მის თვალწინ: ერთი მიმზიდველი, მეორე საზარელი. რომელი აერჩია?

საზარელ გზას უჩვენებდა თითოთ ის იღუმალი ჩვენი წინამორბედი, რომელს ყოველთვის ვხედავთ, როდესაც კი ბნელში ვართ და გზა ვერ ვაგვიგნია.

ერთხელ კიდევ უნდა ამოერჩია ჟან ვალჟანს. ერთი მხრივ საშინელი ნავმისადგომი იყო და მეორე მხრივ — ტკბილად მცინარი მახე.

მაშ მართალია? სულის განკურნება შეიძლება, და ბედისწერისა კი არა? საშინელება არის განუკურნ-ევი, უცვლელი ბედი. აი, რა ჰქონდა გადასაჭრელი ჟან ვალჟანს:

რა დამოკიდებულება ექნებოდა კოზეტის და მარიუსის ბედნიერებასთან? თვით ისურვა მათი ბედნიერება, დაეხმარა და მოაგვარა; თვითონვე გაიგმირა გული და ახლა, მათ ბედნიერებას რომ უყურებდა, ისეთივე კმაყოფილება უნდა ეგრძნო, როგორსაც უნდა გრძნობდეს მესაჭურვლე, რომელსაც დანა დასცეს გულში და ამოღებისას თავის ვაკეთებულად იცნობს იმ დანას.

კოზეტს მარიუსი ჰყავდა, მარიუსს — კოზეტი. სულყველაფერი ჰქონდათ იმათ, სიმდიდრეც კი და ყოველივე ეს იმის წყალობით.

ღიახ, ბედნიერები იყვნენ კოზეტი და მარიუსი. უკვე არსებობდა ეს ბედნიერება. მაგრამ რა უნდა ყოფილიყო ჟან ვალჟანისთვის მათი ბედნიერება? ისიც ჩაერევა და დატკბება ამ ბედნიერებით, როგორც თავის ხელით შექმნილით? მართალია, კოზეტი სხვისი იყო, მაგრამ ძველებურად ისარგებლებს კოზეტის სიყვარულით? ძველებურად დარჩება კოზეტის მამად, პატივცემულად, როგორც აქამდე იყო? თვითონაც შევა გულდამშვიდებით კოზეტის სახლში?

შესძლებს, რომ ხმის ამოუღებელი შეუჩიროს თავისი წარსული ამ ტკბილ მომავალს? შესძლებს, ისე შევიდეს კოზეტის ოთახში, როგორც უფლების მქონე, და დამშვიდებული გამოიქიმოს თავის უხილავ ნიღაბით იმათ ნათელ ბუხართან? შესძლებს კი, რომ ღიმილით ხელი ჩამოართვას ამ ორ ანგელოზს თავის სამარცხვინო დადიანი ხელით? შესძლებს კი ყილნორმანის დარბაზში ბუხარზე გაითბოს ფეხები, რომელთაც თან სდევთ მომაკვდინებელი დადგენილება კანონისა? ნუთუ წილს დაიდებს კოზეტის და მარიუსის ბედნიერებაში? ნუთუ კიდევ უფრო მეტად გაიზვიადებს თავის ნაღველს და მით მოღრუბლავს მათ ნეტარებას? ნუთუ ამ ბედნიერ სიყმაწვილეში ის, მესამე პირად, თავის უბედურებას ჩარევს? როდემდის უნდა იყოს ასე მალული? ერთი სიტყვით, ნუთუ კოზეტის და მარიუსის ბედნიერებაში ჩარევს თავის ბედის სირცხვილს, დღეს ღრმად ჩამალულს?

მიჩვეული უნდა იყოს ადამიანი ავბედითს და მის ხშირად ნახვას, რომ გაბედოს და თვალი არ მოარიდოს, როდესაც გატიტვლებულ საშინელებით წამოიჭრება ჩვენ წინ რაიმე კითხვა. ავიც და კარგიც უკან უდგანან ამ საშინელ წერტს კითხვისას. — აბა, რას აპირებ? — გვკითხავს სფინქსი.

მიჩვეული იყო ჟან ვალჟანი ავ ბედთან შეყრას და თვალი თვალში გაუყარა სფინქსს.

დააცქერდა თავის საბედისწერო საკითხს და ეცადა დაწვრილებით კარგად გაესინჯა იგი ყოველმხრივ.

კოზეტი, ეს მომხიბლავი არსება, წამოიჭრა მის წინ ტივის მსგავსად, როდესაც ის წყალწადებულ იყო. ახლა როგორ მოიქცეს? ტივს დაეკიდოს, თუ მიჰყვეს თავის ბედისწერას?

ტივზე რომ აძვრეს, უბედურებას აიცილენს, მზის სხივით დატკბება, თავის თმიდან და ტანისამოსიდან ამ ჩამწარებულ წყალს მოიშორებს, ცოცხალი დარჩება.

რომ არ ისარგებლოს ტივით?

დაიღუპება კაცი.

ასე ეკითხებოდა გულის ფანცქალით თავის გონებას, ანუ, უკეთ რომ ვთქვათ, ასე ებრძოდა თავის თავს. გაცოფებული დაეტაკებოდა ხოლმე ხან თავის ნებას, ხან თავის რწმენას.

ბედი ეწია სწორედ, რომ ტირილი შესძლო. იქნება ამან ჩამოაშორა გონებას ბინდი. მაინც საშინელი იყო დასაწყისი ამ სულიერი ბრძოლისა. ბორკვა მოერია, უფრო დაუცხრომელი, ვიდრე წინანდელი, რომელმაც არასში მიიყვანა, და უფრო მეტად აწამებდა, ვიდრე მაშინ. წარსული წარმოუდგა, როდესაც აწმყო ჰქონდა გადა-

საწყვეტი; აღარებდა და ქვითინებდა. საგუბარს რომ მოხსნით ცრემლს, მერე ძლივსღა შეაყენებთ. ტიროდა იმედმიხილი და ხელებს იმტვრევდა.

გრძნობდა, რომ ამას ველარ გაუძლებდა.

რას იზამთ? სიკვდილ-სიცოცხლეზე რომ მივარდება ბრძოლა ჩვენი ეგოიზმის და ჩვენი ვალდებულებისა, როდესაც ნელ-ნელა ვლაღობთ ჩვენს იდეალს, და გაშმაგებულნი, გადარეულნი სასო-წარკვეთილებით კვალდაკვალ ვიცავთ ჩვენს სასურველს, და მაინც ვმარცხდებით, ვცდილობთ გაქცევას, გასავალს ვეძებთ, აუვალ კლდეს გვიდგამს ყოველმხრივ ჩვენი სინდისი და გვიმორჩილებს.

კლდე თუ არა, აჩრდილი არის წმინდა ჩვენს წინააღმდეგ.

უხილავი, უღმობელი სინდისი და მისი ბრძანება.

სინდისი იბრძვის და არ ათავებს ბრძოლას, მანამ თავისას არ გაიტანს. ეს გახსოვდეს, ბრუტუს, გახსოვდეს, კატონ! სინდისი უძირო არის, რადგან ღმერთია. და ამ ჭაში ყრიან მთელი სიცოცხლის ნაშრომს, შიგა ყრიან თავის ბედს, შიგა ყრიან თავის ქონებას, შიგა ყრიან თავის გამარჯვებას, შიგა ყრიან თავის თავისუფლებას, ან თავის სამშობლოს, თავის კეთილდღეობას, თავის მშვიდობას, თავის ბედნიერებას. კიდევ ჩაყარეთ! კიდევ! დაცალეთ კალათი დააპირქვავეთ კოკა! ბარემ თქვენი გულიც შიგ ჩაისროლეთ და გაათავეთ!

ძველ ჯოჯოხეთის მიყრუებულ სადმე კუთხეშიც უნდა ყოფილიყო ამის მსგავსი რამ.

განა გასაკიცხია, ვინც ვერ გაუძლებს? განა განუშრეტელსაც უნდა ჰქონდეს უფლება? განა უბოლოო ჯაჭვს გაუძლებს ადამიანი? ვინ გაამტყუნებს სიზიფს და ყან ვალყანს, რომ თქვან, — კმარა, მეტი არ შეგვიძლიაო.

მასალის მორჩილებას ხახუნნი საზღვრავს. ნუთუ სულის დამორჩილებას კი არ უნდა ჰქონდეს თავისი საზღვარი? თუ შეუძლებელია მუდმივი მოძრაობა, ნუთუ შესაძლებლად უნდა მიგვაჩნდეს მუდმივი თავგანწირვა?

პირველ ნაბიჯს, კიდევ ჰო, — გაუძლებს ადამიანი; მაგრამ აუტანელი არის უკანასკნელი! რას წარმოადგენდა შანმატიეს საქმე კოზეტის გათხოვებასთან და იმის შედეგებთან შედარებით? რა იყო ის ბრძანება — კატორღას დაუბრუნდიო, — ამ ბრძანებასთან შედარებით: არარაობაში დაიღუპეო.

ოჰ, რა ბნელი იყო პირველი საფეხური ძირს დაცემისა, და რა შავი არის ეს მეორე საფეხური განქრობისა!

ნუთუ ახლაც დაემორჩილება ამ მომაკვდინებელ ბრძანებას?

მოწამეობა მწვავე ნაროვილია, ტანჯვაა. რომელიც მბრონ-
ცხებულად ჰქმნის ადამიანს. დასაწყისში შეიძლება კიდევ და-
თანხმდეს კაცი. გავარვარებულ რკინის ტანტზე გამოიჭიმოს, თავზე
გავარვარებული რკინის გვირგვინი დაიდვას, ერთ ხელში გახურე-
ბული რკინის გლობუსი აიღოს, მეორეში — გავარვარებული სკიპ-
ტრა რკინისა, მაგრამ ეს არა კმარა; ახლა ცეცხლის ალის წამოსას-
ხამში უნდა გაეხვიოს და ნუთუ არ აღმოჩნდება ის წამი, როდეს-
საც აჯანყდება ტანჯული ხორცი და უარპყოფს კაცი თავის
წამებას?

ბოლოს ეან ვალჟანიც დაიღალა, დამშვიდდა მისუსტებული.

იფიქრა, სინჯა. აწონ-დაწონა საიღუმლო სასწორით შედეგები
სინათლის და სიბნელისა.

თავის კატორღული დაღით შეუერთდეს ამ წმინდა ყმაწვილების
ბედნიერებას, თუ თვითონვე განშორდეს და თავისი ნებით აუცი-
ლებლად დაიღუპოს? ერთი მხრივ კოზეტს ინაცვლებს, მეორე
მხრივ თავს გასწირავს.

რა გადაწყვიტა?

რა დადგენილება მიიღო ამ ბრძოლის შედეგად? რა საბოლოო
პასუხი მისცა თავის გულში ამ უწყალო ბედისწერის დაკითხვას?
რომელი კარი აირჩია გასაღებად? თავის სიცოცხლის რომელი
ნაწილი გასწირა მეორის გასახარებლად? ციცაბო კლდის მწვერ-
ვალზე მდგომმა რომელი მხარე აირჩია გადასაყარდნად? რომელ
უკიდუროსობას მიმართა? რომელ უფსკრულს დაუქნია თავი, —
შენკენ მოვდივარო?

ამ თავბრუდამხვევ ბოდვაში გაათენა ღამე.

ასე გაატარა მთელი ღამე ერთ და იმავე მდებარეობაში. ორად
მოკეცილიყო თავის ლოგინზე. სასტიკი ბედისწერის მიერ გათე-
ლილი და წამებული, მუშტმეკრული. ხელებგაშლილი, როგორც
ჯვარცმული. რომელიც ჯვარიდან ჩამოუხსნიათ და ისე მიუგდიათ.
თორმეტი საათი. გაატარა, თორმეტი საათი ზამთრის ღიდი ღამისა
ისე, რომ გაყინულივით არც თავი გაუნძრევია, არც სიტყვა წა-
მოსცდენია. უძრავი იყო, როგორც მკვდარი, როდესაც მისი ფიქ-
რი დედამიწას ეკვროდა, ან ზეცისკენ იწევდა ხან როგორც შეიდ-
თავა ჰიდრა და ხან როგორც არწივი. რომ დაენახა ვისმე ასე
უძრავი, იტყოდა. — მომკვდარა კაციო. -- და უცბად შეხტა, აკან-
კალდა და კოცნა დაუწყო კოზეტის ტანისამოსს. — არა, ჯერ
კოცხალი ყოფილაო, — იტყოდა.

ვინა? ვინ იტყოდა? სხვა იქ არავინ ყოფილა.

იტყოდა ის, ვინც წყვდიადიდან უცქერის ადამიანს.

წიგნი მეშვიდე

უკანასკნელი წვეთი სიმწარისა

თ ა ვ ი პ ი რ ვ ე ლ ი

მეშვიდე წრე და მერვე წეცა

განმარტოებული არის ქორწილის მეორე დღე, — მარტოობა ესაჭიროებათ ნეფე-დედოფალს და აგრეთვე ძილი, მოსვენებაო. — სტუმრების მოსვლა და მოლოცვა მერე იქნება. ჩვიდმეტ თებერვალს შუადღე გადასული იყო, ბასკი შესავალ ოთახს ალაგებდა, როდესაც კარი დაუკაკუნეს ქუჩიდან ოდნავ, ფრთხილად; ვილაც იმდენად მორიდებული იყო, რომ ზარი არ დააწკარუნა, — ჯერ ისევ ეძინებათო. — კარი გაუღო ბასკმა. ბ. ფოშლევანი აღმოჩნდა. მსახურმა დარბაზში შეიყვანა, ჯერ ისევ არეულ-დარეულში, თითქოს ბრძოლის ველი ყოფილიყოს წუხანდელი ლხინის და მზიარულეებისა.

— უკაცრავად, ბატონო, — ბოდიში მოიხადა ბასკმა, — ძალიან გვიან გამოგვეღვიძა ამ დილას.

— თქვენი ბატონი ადგა? — ჰკითხა ჟან ვალეანმა.

— ხელი როგორა გაქვთ, ბატონო? — უპასუხა ბასკმა.

— უკეთ. ადგა თქვენი ბატონი?

— რომელი? წინანდელი, თუ ახალი?

— ბატონი პონმერსი.

— ბატონი ბარონი? — გაუსწორა ბასკმა და წელში გაიჭიმა.

ბარონი რომ არის კაცი, მეტადრე თავის მსახურთათვის არის ბარონი, რადგან ცოტა რამ ერგებათ ხოლმე მის დიდებულებებისაგან, ის, რასაც ფილოსოფოსი ბრწყინვალეების შხეფს დაარქმევდა. ეს მათთვის სასიამოვნოა. მარიუსი, — სიტყვამ მოიტანა და ესეცა ვთქვათ, — რესპუბლიკის მომხრე იყო, რესპუბლიკისთვის მებრძოლი და, თუ ბარონად გამხდარიყო, ეს მისდაუნებურად. პატარა

რევოლუცია გამოიწვია ოჯახში ამ საპატიო წოდებამ: ბ. ყილნორ-მანი მაგრად ეჭიდებოდა მარიუსის ბარონობას და თვით მარიუსს კი არაფრად მოსწონდა; მაგრამ მიცვალებულ პონმერსის ანდერძში ეწერა: — ჩემმა შვილმა ჩემი საპატიო წოდება უნდა ატაროსო. — და მარიუსიც დაემორჩილა ამ ანდერძს. კოზეტში კიდევ უკვე ისახებოდა დედაკაცი, ასე რომ, იგი აღტაცებული იყო თავისი ბარონობით.

— ბატონი ბარონი? — გაიმეორა ბასკმა, — ახლავე ვნახავ, მოვახსენებ, რომ 'აქა ბრძანდება ბატონი ფოშლეფანი.

— არა, ნუ ეტყვი, რომ მე ვარ. უთხარით, რომ ერთ კაცს უნდა მისი ნახვა, ცალკე მოლაპარაკება, და გვარი კი არ უთხრაათ.

— ჰოო? — გაიკვირვა ბასკმა.

— მინდა, მოულოდნელით გავახარო.

— ჰოო? — გაიმეორა ბასკმა და ამ გამეორებით აუხსნა თავის თავს პირველის გაკვირვებით წამოძახილის მნიშვნელობა, და გავიდა.

მარტო დარჩა ჟან ვალჟანი.

მთლად არეული იყო დარბაზი, როგორც უკვე ვთქვით. ისე იყო იქაურობა, თითქოს ჯერაც ქორწილია და, ცოტა რომ ყური მიუგდოს კაცმა. ლხინის მხიარულ ჟრიამულსაც გაიგონებსო. იატაკი ყოველგვარი ყვავილებით იყო მოფენილი, თაიგულებიდან და გვირგვინებიდან დაცვივნულით. სანთელი მთლად ჩამწვარიყო შანდლებში და ცვილიდა დაეტოვებინა თავის მაგიერ. ერთი სკამი არ იყო, რომ თავის ალაგას მდგარიყო. კუნჭულში ყველგან სამიოთხი სავარძელი იყო ერთმანეთზე მიკრული პატარა წრედ, თითქოს ეხლაც განაგრძობენ მხიარულ ბაასსაო. მხიარულად იყო არეული დარბაზი. ცოტა რამ საამოსაც სტოვებს გათავებული ლხინი, და ეს ლხინი კი ბედნიერების ლხინი იყო. ამ არეულ-დარეულ სკამებზე, ამ ყვავილებში, რომლებსაც ჭკნობა ეტყობოდა, ამ ჩამქრალ ჭაღების ქვეშ მხიარულება მეფობდა წუხელის და ბედნიერება. ჭაღების წილ ახლა მხიარული მზე ანათებდა დარბაზს.

რამდენიმე წუთი გავიდა. ისევ იქ იდგა ჟან ვალჟანი, უძრავად, სადაც ბასკმა დატოვა. მეტად ფერმიხდილი იყო, იმდენად ჩასცვივნოდა თვალები უძილობით, რომ ძლივსდა ჩანდნენ თვალებუდემი. იმის დაქმუქნულ შავ სერთუკს ეტყობოდა, რომ მთელი დამეტანზე ყოფილიყო. ლოგინის ზეწარზე ხახუნით გათეთრებოდა სახელო. ჟან ვალჟანი იდგა თავდალუნული და ფანჯრის ჩრდილს დასცქეროდა თავის ფეხთან, მზის მიერ გამოსახულს.

კარის გაღება მოესმა და მიიხედა.

მარიუსი შეშოვიდა, თავი მაღლა აეწია. პირი უცინოდა. სახეზე სინათლე მოჰქვენოდა, თვალი გამარჯვებით უბრწყინავდა. არც იმას სძინებოდა.

— ეს თქვენა ბრძანდებით, მამა? — შეჰყვირა სიხარულით, ჟან ვალჟანი რომ დაინახა. — აი რატომ მითხრა ისეთი საიდუმლოებით იმ სულელმა ბასკმა, — თქვენი ნახვა უნდათო! — ძალიან ადრე გარჯილხართ, ჯერ პირველის ნახვეარია და კოზეტს ისევა სძინავს.

ეს სიტყვა — მამა, — მარიუსის მიერ ნათქვამი, ნიშნავდა უადრეს ბედნიერებას. ერთმანეთს ყოველთვის ერიდებოდნენ, როგორც ვიცით, მარიუსი და ჟან ვალჟანი. მთა იყო ამართული მათ შუა, ცივი მორიდება, ყინული ან დასამტვრევი, ან დასადნობი. მაგრამ იმდენად აღტაცებული იყო მარიუსი თავისი ნეტარებით, რომ მთა აენგრია, ყინული დაედნო, და ბ. ფოშლევეანი იმასაც მამად მიაჩნდა, როგორც კოზეტს.

და განაგრძო. დუღდა და გადმოდრიოდა მისი სიტყვა, უტყუარი ნიშანი ზეციური ნეტარებით დამტკპარისა:

— ძალიან მიხარია თქვენი ნახვა. რომ იცოდეთ, როგორ დავგაკლდით წუხელის. დილა მშვიდობისა, მამა. ხელი როგორა გაქვთ? უკეთ, არა?

და კმაყოფილი უკეთობის პასუხით, რომელსაც თვითონვე აღევდა თავის თავს, ისევე განაგრძო:

— სულ თქვენზე ვლაპარაკობდით მე და კოზეტი. ძალიან უყვარხართ კოზეტს, მეტი რომ არ შეიძლება. კი არ დავაგიწყდეთ, რომ აქა გაქვთ თქვენი ოთახი. აღარ გვინდა თქვენი ლ-ომ-არმეს ქუჩა, ამაზე ლაპარაკიც მეტია! არა, იმ ქუჩაზე როგორ დადექით, ჯანმრთელობისთვისაც მავნებელია, კუშტი, უშნო, ბნელი, თანაც პირდაპირ ჩიხისკენ მიდის. გაყინულია თქვენი ქუჩა, კარჩაკეტილი. ისე რომ, აქ უნდა გადმოსახლდეთ, ჩვენსა. დღესვე, ბატონო, თორემ გავიწყრებათ კოზეტი და ვაი თქვენი ბრალი! კოზეტი იმ აზრისა გახლავთ, — აი, გაფრთხილებთ, — რომ ჩემ ნებისად ვატარებ დიდსა და პატარასაო. — ხომ ნახეთ თქვენი ოთახი, იქვეა, ჩვენი ოთახის ახლოს და ფანჯრებით ბაღში გადის. კარის კლიტე შევაკეთებინეთ, ლოგინი გაშლილი გახლავთ, მზად არის ყველაფრით და თქვენს გადმოსვლასა ელის. კოზეტმა თქვენ ლოგინთან ერთი ძველი რბილი სავარძელი დადგა, უტრეხტულ ხავერდისა, და უბრძანა, გულში ჩაიკარ მამაჩემიო. ბულბულის გალობა დაგატკობთ ყოველ გაზაფხულს; თქვენ ფანჯრებთან რომ აკაციებია ხშირი, ის უეუარს ბულბულს და იმას ეწვევა ხოლმე. ერთი-ორი

თვის შემდეგ აღარ მოგასვენებთ ბულბულის გალობა. მარცხნივ იმისი ბუდე გექნებათ და მარჯვნივ — ჩვენი. ღამე ის იგალობებს და დღე კოზეტი იკიკვიკებს. სამხრეთისკენ არის თქვენი ოთახი. კოზეტი დაგილაგებთ თქვენს წიგნებს, კაბიტან კუკის მოგზაურობას, კიდევ მეორეს — ვანკუვერისას და სხვებს. ჰო, პატარა ჩანთა თურმე გაქვთ, რომელსაც ძალიან უფრთხილდებით; იმისთვის ერთი კუნჭული გახლავთ დანიშნული, პატივსაცემი. ძალიან მოსწონხართ პაპაჩემს, ძალიან. მაშე ერთად ვიცხოვრებთ. ვისტა თამაშობთ? ნეტარებით აავსებთ პაპაჩემს, თუ ვისტი იცით. მე რომ სასამართლოში ვიქნები, თქვენ წაიყვანთ ხოლმე კოზეტს სასაქონლოდ, როგორც წინათ იცოდით, გახსოვთ, ლუქსემბურგის ბაღში რომ დაგყავდათ. ჩვენ გადაწყვეტილი გვაქვს, საბოლოოდ უცვლელად დავდგინდით, რომ ბედნიერები უნდა ვიყვნეთ, და თქვენც ჩვენთან უნდა იყოთ, გესმით. მამა, თქვენც ჩვენთან უნდა იყოთ ამ ბედნიერებაში. მართლა, საუზმეს ჩვენთან მიირთმევთ, რალა თქმა უნდა.

— ერთი რამ მინდა მოგახსენოთ, ბატონო. მე ძველი კატორღელი ვახლავართ.

მკვეთრი ბეგრების საზღვარს შეიძლება ისევე ადვილად გადასცდეს გონება, როგორც ყური. ეს სიტყვა, — მე ძველი კატორღელი ვახლავართ, — რომ წარმოთქვა ჟან ვალჟანმა და ყურში გაუარა მარიუსს, გასაგონის და შესაგნების საზღვარს გადასცილებოდა. გაუგონრად დარჩა მარიუსს. ხედავდა, რომ რალაც უთხრეს, მაგრამ ის კი არ იცოდა, რა უთხრეს. პირლია შეპყურებდა ჟან ვალჟანს.

და მაშინ შენიშნა, რომ მომაკვდავსა ჰგავდა კაცი, იმას რომ ელაპარაკებოდა; დაბრმავებულივით იყო თავისი ბედნიერებით და მხოლოდ ეხლა დაინახა ჟან ვალჟანის სახის ცვლილება.

იმან კი ამასობაში შავი სახვევი მოიხსნა, მარჯვენა ხელი გაითავისუფლა. გაიხსნა შეხვეული ცერი და მარიუსს დაანახვა:

— მე ხელი არა მტკივა.

დახედა ცერზე მარიუსმა.

— არცა მტკიებია, — განაგრძო ჟან ვალჟანმა.

და მართლაც არავითარი ნიშანი არა ჰქონდა თითს გაჭრისა.

ჟან ვალჟანი განაგრძობდა:

— მართებული იყო, რომ მე არ დავსწრებოდი თქვენს ქორწილს, და არც ვესწრებოდი, რამდენადაც კი შეიძლებოდა. მიზეზად ეს ხელის ტკივილი გამოვიყენე, რომ სხვა, უფრო საძრახი სიცრუე არ ჩამედინა: არ შემეტანა სიყალბე ქორწინების საბუთებში და ხელის მოწერა არ დამჭირებოდა.

გამტერებული შესტკეროდა მარიუსი, ძლივს წარმოთქვა რამდენიმე სიტყვა:

— ვერ გამიგია, რას მეუბნებით?

— იმას გეუბნებით, — უპასუხა ჟან ვალუანმა, — რომ მე კატორლაში ვიყავი.

— მე თქვენ გამაგიჟებთ! — შეჰყვირა მარიუსმა.

— ბატონო პონმერსი, თვრამეტი წელიწადი გავატარე კატორლაში, ქურდობის გამო. მერე სამუდამო კატორლა მომისაჯეს. მე ვემალები ამ სასჯელს.

ძალიანაც რომ ნდომებოდა მარიუსს, არ დაენახა, რასაც თვალწინ უშლიდნენ, უარეყო ნამდვილი, გაკმაგრებოდა ცხადს, მაინც ფაქტს უნდა დამორჩილებოდა. დაიწყო შეგნება საქმისა და, როგორც ყოველთვის მოხდება ხოლმე ამგვარ შემთხვევაში, იმანაც გაზვიადებულად შეიგნო. რაღაც საზარელმა გაუელვა გონებაში და აათრთოლა. მომავალში თავისთვისაც ხედავდა რაღაც საზარელს.

— მაშ მითხარით ყველაფერი, დაწვრილებით! — შეჰყვირა ჟან ვალუანს. — თქვენ მამა ხართ კოზეტისა?

შიში მოერია. უკან დაიწია.

წამოიწია ჟან ვალუანმა, წელში გასწორდა და დიდებულებით სავსე სიტყვით უპასუხა:

— აქ საჭირო არის სრული ნდობა ჩემი სიტყვისა. და თუმცა ჩვენი ფიცი, ჩემსავით განწირულების ფიცი, უარყოფილია სასამართლოში...

გაჩუმდა, მერე ზეადამიანურ, აკლდამიდან გამომავალის შთაგონებით, სიტყვების გაგრძელებით და საჭირო მარცვლების ხაზგასმით უთხრა:

— უნდა მენდოთ. მე, კოზეტის მამა? აი, ღვთის წინაშე ვფიცავ, მე კოზეტის მამა არა ვარ. მე, ბატონო პონმერსი, ერთი უბედური ფავროლელი გლეხი გახლავართ. ხეებსა ვსხლავდი და იმით ეცხოვრობდი. ჩემი გვარი არ არის ფოშლევანი. მე ჟან ვალუანი გახლავართ. კოზეტისა არაფერი ვარ, დამშვიდდით ბატონო.

მარიუსმა წაიდუღუნა:

— ვინ დამიმტკიცებს?

— მე, რაკი გეუბნებით, მაშ კიდევ გიმტკიცებთ.

დაატკერდა მარიუსი. სევდით იყო კაცი მოცული, მაგრამ დამშვიდებული. არავითარ სიცრუეს არ იკადრებდა ეს მშვიდობიანი თავგანწირვა. გულწრფელი არის, რაც გაყინულია. სრული სიმართლე უციალებდა სახეზე საფლავის სიცივით გაყინულს.

— გენდობით, მჯერა თქვენი, — უთხრა მარიუსმა.

უან ვალუანმა თავი დაუკრა, — დარწმუნებული ვიყავ. რომ აგრე იქნებოდა, — და განაგრძო:

— რა ვარ მე კოზეტისა? არაფერი, სრულიად უცხო. ამ ათი წლის წინათ არც კი ვიცოდი, რომ არსებობდა პატარა გოგო. ძალიან მიყვარს, აი ეს მართალია. პატარა ბავშვს რომ ნახავს ბებერი და თვითონ გაზრდის, შეილივით შეუყვარდება. რაკი დაბერდება კაცი, პაპად უხდება პატარა ბავშვებს. მე მგონია, შეგიძლიათ წარმოიდგინოთ, რომ მეც უნდა მქონდეს რალაცა, ადამიანის გულის მაგვარი. ობოლი იყო კოზეტი, არც ღედა ჰყავდა, არც მამა. ჩემი დანმარება ესაქიროებოდა. ამიტომ არის, რომ ასე ძალიან შემეყვარდა. ისეთი სუსტი რამ არის ბავშვი, რომ ვინც გნებავთ, აი ჩემისთანა კაციც კი, შეიძლება დაენმაროს და მფარველობა გაუწიოს. მეც ეს ვალდებულება ავუსრულე კოზეტს. არა მგონია, ეს პატარა დანმარება დიდ, კეთილ ღვაწლად ჩაითვლებოდეს; მაგრამ თუ აქ ცოტა რამ სიკეთე მოიპოვება, ამოდენა ავთან ეს კარგიც ჩამითვალეთ; აღნიშნეთ ეს ავის შემამცირებელი გარემოება. დღეს კოზეტი მშორდება; სულ სხვადასხვა მიმართულებით მიდის ჩვენი ორი გზა. დღეიდან მე კოზეტისთვის აღარა შემიძლია რა. დღეს კოზეტი ბარონ პონმერსის მეუღლე არის... შეიცვალა მისი ბედი და ძალიან სასარგებლოდაც კოზეტისთვის. ძალიან კარგად არის ყველაფერი. რაც შეეხება ექვსას ათას ფრანკს, თქვენ ამისას არას მეუბნებით, მაგრამ მე წინ ვუბნებები თქვენს ფიქრს. ეს ფული კოზეტისთვის იყო გადადებული. როგორ ჩავაბრუნა ჩემს ხელში? ამას თქვენთვის არავითარი მნიშვნელობა არა აქვს. მებარა და ანაბარი ჩავაბრუნეთ. სხვას, მგონია, ვერაფერს მომკითხავთ. თქვენ თქვენსას გაბარებთ და თან ჩემ ნამდვილ გვარს და სახელს გაცნობებთ. ეს ჩემი საქმეა. მე მინდა, რომ იცოდეთ, ვინა ვარ და რა ვარ.

ეს უთხრა და დააცქერდა მარიუსს.

ველარა გაეგო რა მარიუსს. ბუნდოვანი იყო, გამოურკვეველი ყოველი მისი განცდა. ბედისწერამ იცის, ხანდახან ამგვარ ქარიზხალს აღძრავს ხოლმე ადამიანის სულში.

ჩვენ ყველას გვქონია ეს საზარელი სულისკვეთება, როდესაც აზრი გვერევა და გვიბნელებს; რალაცას ვიძახით, რაც პირზე მოგვადგება, და მდგომარეობას კი ზუსტად ვერა ვსახავთ. არის ხოლმე ანაზღეული მოულოდნელი გამოცხადება, რომელსაც ვერ უძლებს კაცი. და ისე ბარბაცებს, როგორც მაგარი ღვინით ნასვამი. გაშტერებული იყო მარიუსი ამ მოულოდნელი აღსარებით

და ისე ელაპარაკებოდა ჟან ვალჟანს, რომ ეტყობოდა, ჯავრობდა, — რად მეუბნები მაგას, ვინ გეხვეწებაო?

— ერთი მითხარით, რად მიაგობთ მე თქვენს თავგადასავალს? ძალას ვინ გატანთ? თქვენს საიდუმლოს თქვენად ვერ იქონიებდით? არც არავის დაუბეზლებიხართ, არც გღვევით ვინმე, არც დაგეძებენ. ცხადია, განზრახვა გაქვთ რამე, რომ ასე ადვილად აღიარებთ ყველაფერს. მაშ თქვით და გაათავეთ, რამ გამოიწვია თქვენი აღსარება? რა მოსაზრებამ?

— რა მოსაზრებამ? — უპასუხა ჟან ვალჟანმა ისეთი ჩემი, მიყრუებული ხმით, თითქოს მარიუსს კი არა, თავის თავს ელაპარაკებოდა. — და მართლაც, რა მოსაზრება უნდა ჰქონდეს ამ კატორღელს, რომ მომვარდეს და დამიძახოს, — მე კატორღელი ვარო? — დიახ, ბატონო, მართალი ხართ, მოსაზრებას უცნაურია ჩემი მოსაზრება. პატიოსნების მოთხოვნილება არის. ჩემი უბედურებაც ის არის, რომ რაღაც თოკი მიდევს გულში და იმ თოკითა ვარ დაბმული. საშინელი რამ არის ეს თოკი, მეტადრე, როდესაც დაბერდება კაცი, რადგან თანდათან მაგრდება; მთელი სიცოცხლე იშლება და იფუშება და ის კი სულ მაგრდება და მაგრდება. რომ შემეძლოს და ამოვიგლიჯო გულიდან, დავწყვიტო, გავხსნა კვანძი, ან ჩამოვიჭრა და ისე მოვიშორო, გადავიკარგებოდი სადმე, თავს გავარიღებდი აქაურობას, თავს ვუშველიდი; აგერ აქვე, ბულუას ქუჩაზე დგას დილიყანსი. თქვენი ბედნიერება უკვე ვიცით ამ მხრივ ფიქრი არა მაქვს, და მივდივარ. განა არა ვცადე, ამომეწყვიტა როგორმე ის თოკი, გამეწყვიტა მაინც, მაგრამ ვერას გავხდი; მეტად მაგარია და გულიც თან ამოჰყვებოდა, კიდევ რომ მეჯობნა. და რას ვიზამდი? დავნებდი და ვთქვი, — თუ აქ არა, მე სხვაგან ვერსად ვიცხოვრებ-მეთქი... დიახ, სწორედა ბრძანეთ, მართლა და სულელი ვარ. ვინ მატანს ძალას? რატომ არ დავჩუმდები? რატომ არ გავჩერდები ჩემთვის? დამშვიდებული? თქვენ ოთახს მთავაზობთ ამ სახლში. ბარონ პონმერსის მეუღლეს ვიცი, ვუყვარვარ, ამ სავარძელსაც კი უთხრა. — გულში ჩაიკარო; პაპათქვენსაც ნებაეს ჩემი აქ ყოფნა, მოვწონვარ, ეტყობა, ერთად ვიცხოვრებთ ყველანი, საერთო სადილ-ვახშმით, სასეირნოდ ვატარებ კოზეტს... უკაცრავად, ბარონ პონმერსის მეუღლეს, ეს ჩვეულების ბრალია; ერთი ქერი გვექნება, ერთი სუფრა, ერთი ბუხარი. იგივე სკამი ბუხართან ზამთარში, იგივე სასეირნო ბეივანი ზაფხულში. ეს იქნება სიხარული, ნეტარება. ერთად ვიქნებით, ერთ ოჯახად...

ცეცხლი წაუქიდა ამ სიტყვამ ჟან ვალჟანს. გულხელი დაიკრი-

ფა, იატაკს დააქვრდა თავის ფეხქვეშ. თითქოს უფსკრულის ჩიხბრას ცდილობსო, და უცბად დაიქექა:

— ოჯახი? არა! მე ოჯახი არა მაქვს! მე თქვენი ოჯახისა არა ვარ! მე ადამიანის ოჯახისა არა ვარ! სახლში, სადაც ყველა შინაურად გრძნობს თავს, მე მეტი ვარ! ოჯახი არის, მაგრამ ჩემთვის კი არა! მე უბედური ვარ, განდევნილი! არც კი ვიცი, დღე-მამა მყავდა? ლამის აქაც კი ექვი მომერიოს. ჯვარი დავწერე ჩემ გოგონას და ამით გათავდა ჩემი სიცოცხლე. ვნახე, რომ ბედნიერია, ვნახე რომ იმასთან არის, ვინც უყვარს, რომ იქვე არის ერთი კარგი მოხუცებული, რომ ორი ანგელოზი შეერთდა ოჯახის დასაფუძნებლად. ბედნიერება ვნახე ამ სახლისა და, — კმარა-მეთქი! — ვუთხარი ჩემს თავს. — კმარა, შენ ამ სახლში აღარ შეხვიდე! — შეიძლებოდა დამემალა, რასაც თქვენ გეუბნებით, მომეტყუბინეთ ყველანი. ბატონ ფომლევიანად დავრჩენილიყავ. მანამ კოხეტისთვის იყო ეს საჭირო, ვმალავდი, ვტყუოდი, და კარგადაც ვტყუოდი. მაგრამ ესლა კი ეს სიცრუე ჩემთვისდა იქნება, მარტო ჩემთვის, და არ შემიძლია და არც უნდა შემეძლოს. საკმარისი იყო გავჩუმებულიყავ, რომ ძველებურად წასულიყო ყველაფერი. მეკითხებით, ვინ გატანთ ძალას, რომ თქვენ ცოდვას აღიარებთო. ვინ მატანს ძალას? ერთი რამ არის, სულელად წოდებული, ის მაიძულებს, ეს ჩემი სინდისი გახლავთ. გაჩუმება მიჯობდა, განა? უფრო ადვილიც იყო. სულ იმასა ვცდილობდი წუხანდელ ღამეს, რომ ჩამეგონებინა როგორმე ჩემი თავისთვის, დამერწმუნებინა, რომ გაჩუმება მიჯობდა. ჩემს აღსარებას თქვენ ისმენთ და იმდენად უცნაურია ჩემი ნათქვამი, რომ უფლება გაქვთ მეტიც მკითხოთ. დიახ, მთელი ღამე არ მძინებია, ვცდილობდი დამესაბუთებინა დაშალვა; ძალიან კარგი საბუთებიც შეეკრიბე, ვიბრძოლე, რამდენადაც კი შემეძლო. მაგრამ ორი რამ არის, რასაც ვერ მოვერიე. ვერც ის თოკი გავწყვიტე. გულზე რომ მაქვს მოკერილი, და აქ დაბმულად, დამწყვდეულად ვყავარ, და ვერც ის ხმა დავაჩუმე, რომელიც ჩუმად მელაპარაკება, როდესაც მარტოსა მნახავს. აი, ამიტომ იყო, რომ ამ დილითვე წამოვედი; გადავწყვიტე თქვენთვის მეთქვა ყველაფერი. ყველაფერი, ან თითქმის ყველაფერი. ზოგი რამ არის სათქმელად უსარგებლო, რადგან მარტო მე შემეხება; იმას ჩემთვის ვინახავ. რაც უმთავრესი არის, ის უკვე იცით. დიახ, ავიღე ჩემი საიდუმლოება და თქვენთან მოვიტანე. რომ თქვენ წინ გადამეშალა, თქვენ წინ გამომეწლა. ადვილი არ იყო ამ გადაწყვეტილების მიღება. თვალი არ მომიხუჭავს მთელ ღამეს, ისე ვიბრძოდი. განა არ ვუმტყიცებდი ჩემ თავს, რომ დღეს სულ სხვა მდგო-

მარეობაში ვიყავ, ვიღრე შანმატიეს საქმეში; რომ ჩემი ვინაობის დამალვით მე არავის რას ვუშავებდი; რომ გვარი ფოშლევანი მე თვით ფოშლევანისგან მაქვს მიღებული, იმ დახმარების სამაგიეროდ, რომელიც მე გავუწიე; რომ საგმობი არაფერი იქნებოდა, კიდეცა რომ შემენარჩუნებინა ეს გვარი; რომ ბედნიერი ვიქნებოდი იმ ოთახში, რომელსაც თქვენ მითმობთ; რომ მე აქ არავის შევაწუხებდი, ჩემს კუნჭულში ვიქნებოდი ჩემთვის მიმალული და, თქვენ რომ კოზეტს გაახარებდით, მე კიდეც ის ფიქრი გამახარებდა, რომ მეც იმ სახლში ვარ, სადაც ჩემი კოზეტი არის. ყველას ექნებოდა თავისი წილი ბედნიერებისა, ისევ რომ ბატონ ფოშლევანად დავრჩენილიყავ, დამშვიდებული იქნებოდა ყველაფერი. დიახ, ყველაფერი, გარდა ჩემი სინდისისა. ყველგან სიხარული იქნებოდა ჩემს ირგვლივ და მხოლოდ ჩემ სულში იქნებოდა წყვილიადი. ბედნიერება არა კმარა ადამიანისთვის; საჭირო არის, რომ კმაყოფილიც იყოს. ისევ ისე ბატონ ფოშლევანად დავრჩებოდი, დავმალავდი ჩემს ნამდვილ სახეს, თქვენი ნეტარების მაყურებელს მე პირზე ნიღაბი მექნებოდა აფარებული, საიდუმლოება მექნებოდა დამალული, და თქვენთან მყოფს დღისითაც კი წყვილიადით სავსე მექნებოდა გული. მაშ ასე, ჰა? შემოვიდოდი თქვენს ოჯახში, თან შემოვიტანდი კატორღის დაღს, გვერდზე მოგიჯდებოდით სუფრაზე და სულ იმის ფიქრში ვიქნებოდი, რომ პანღურსა მკრავდით, რომ გკოდნოდათ ჩემი ვინაობა; რომ თქვენი მსახურიც კი, სუფრაზე რომ გემსახურებათ, ისიც კი აღშფოთდებოდა, რომ გაეგო, ვის ემსახურება ასე თავმდაბლად. შეგეხებოდით ხელით და ზიზღს აღვიძრავდი თქვენში. ერთნაირ პატივისცემით მოექცეოდით სათაყვანო ჭადარას თქვენი პაპისას, და შერცხვენოდა ჭადარას ფოშლევანისას. და ერთად რომ შევიყრებოდით ოთხნი, პაპათქვენი. თქვენ ორნი და მე, ერთმანეთის სიყვარულით ინტიმურად დროს გასატარებლად და გულწრფელად ჩავუშვებდით ერთმანეთს ჩვენი გულისგულამდე, ერთი იქნებოდა თქვენში უღირსი, ფლიდი უცნობი. თქვენთან რომ დავრჩე და ჩავერიო თქვენს ცხოვრებაში, ერთი რამ მექნება საზრუნავი, ფრთხილად ვიყო, რომ არავინ ჩაიხედოს ჩემ შემარცხვენელ, შავბნელ წარსულში. ამგვარად, მე რომ თქვენი წინადადება მიმელო, მკვდარი კაცი ჩამოგერეოდით სიცოცხლით სავსე ცოცხლებს. სინდისის ქენჯნას ვერ გავუძლებდი, რომ ახე ვატყუებ კოზეტს. თქვენთან რომ დავრჩე, ერთი ქული გვეხურება სამთავის. — კოზეტს, თქვენ და მე — ქული კატორღელისა. ნუთუ არ აგაჟყოლათ ამნაირმა სურათმა? დღეს მეტისმეტად უბედური კაცი ვარ, და თქვენთან რომ შემოვ-

ზარულიყავ, უსაზიზღრესი ვიქნებოდი, და ამ საძაგლობას ერთხელ კი არა, ყოველდღე გავიმეორებდი, ერთი და იმავე სიცრუით შეგხედებოდი ყოველდღე. მარტო ღამე ვიქნებოდი, ჩემ ლოგინში, წიღობასწილი. შერცხვენილი, თავლაფდასხმული ჩამოვერეოდი თქვენში და ჩემ ლაფს შემოგაპარებდით თქვენ წილად ნელ-ნელა, ყოველდღე, ყოველდღე. თქვენ შემოგაპარებდით, ჩემს გულით საყვარლებს, თქვენ, ჩემ შვილებს, თქვენ, უბიწო ყმაწვილებს! მამ ადვილი გეგონათ თქვენ გაჩუმება? ადვილი გეგონათ ამის დამალვა? არა, ადვილი არ გახლავთ. შეუძლებელია. სიცრუე იქნებოდა აქ გაჩუმება. ნელ-ნელა უნდა მესვა, წვეთ-წვეთად ჩემი სიცრუე, ჩემი სიყალბე, ჩემი სიბილწე, ჩემი ლაჩრობა, ჩემი ღალატი; მესვა გულისრევით და კვლავ დამელია გულარეულის ამონაღები. შუაღამისას გამითავდებოდა ეს ტანჯვა და ხვალ დილით კვლავ იმავე წამებაში უნდა ჩავეარდნილიყავ. და ჩემი დილამშვიდობისაც ყალბი უნდა ყოფილიყო. ჩემი ღამემშვიდობისაც. სიცრუეზე უნდა დამემყარებინა თქვენი ჩემდამი პატივისცემა, სიცრუეზე მძინებოდა, სიცრუით მეჭამა პური, სიცრუით სავსე თვალთ შემეხედა ეოზეტისთვის, და ანგელოზის ღიმილისთვის შემეგებებინა შერცხვენილის ყალბი ღიმილი. ოჰ, არა! ადამიანი კი არა, გველზე უარესი საზიზღარი რამ ვიქნებოდი. მერე რისთვის? რომ ბედნიერება მომეპოვა? მე და ბედნიერება? განა მაქვს მე უფლება, რომ ბედნიერი ვიყო? არა, ბატონო, მე ცხოვრების გარეთ ვარ განდევნილი და ბედნიერებას ვეღარ ვეღირსები.

გაჩუმდა ჟან ვალჟანი, მაროუსი ყურს უგდებდა, რადგან ამგვარი წყობა ფიქრის და სევდისა ასე მოულოდნელად არ შეწყდებოდა. ისევ ჩუმი ხმით დაიწყო ჟან ვალჟანმა, ოღონდ წელანდელივით მიყრუებულთ კი არა, ავბედითი ჩურჩულთ.

— ძალას ვინ მატანს, რომ მე ასე ვამბობ? დიახ, ბატონო, არც დაბეზღებული ვარ, არც დევნილი, არც სადმე მიმწყვდეული, მართალია, მაგრამ ნამდვილად კი დაბეზღებულიცა ვარ, დევნილიც, მიმწყვდეულიც. ვინ არის, რომ ასე მდევნის და მაწამებს? ეს მე გახლავართ. მე ვარ, რომ გზას ვუკრავ ჩემ თავს, სულ თან დაყვები, სულ გულს ვუჩხრაკავ და დაჭერილი მყავს. კაცი რომ თვითონ დაიჭერს თავის თავს, ისე ჩაჰბოკავს, რომ ვეღარსად გაეპარება.

მერე ხელი წაავლო თავის საყლოს, მაგრად მოუჭირა და განაგრძო:

— ამ მუშტსა ხედავთ? დამეთანხმებით. მაგრად უჭირავს საყლო და აღარც გაუშვებს. ჰო, მეც ერთ სხვა მუშტს ვუჭერივარ,

სინდისს. სინდისს არ უნდა იცნობდეს, ვისაც ბედნიერება უნდა. ნუ ჩაუტყვირდება მოვალეობას ადამიანისას, თორემ რაკი გაიცინობს, მკაცრად, უღმობლად ხდება სინდისი, და ისე გტანჯავთ, თითქოს დასჯა უნდა თქვენი, — როგორ გაბედე ჩემი შეგნებაო? — მაგრამ არა, ამ სასჯელთან ჯილდოსაც დიდს განიჭებთ, რადგან წამების ჯოჯოხეთში ჰყავხართ დამწყვედეული, და იქ თქვენთანვე, თქვენს გვერდით გრძნობთ ღმერთს. გულს რომ შემოიღადრის კაცი თავის ფრჩხილებით, ბოროტების დასაგმობად, მარტო მაშინ შეურიგდება თავის თავს და დამშვიდდება.

და დაუმატა სიტყვების გულსაკლავი ხაზგასმით:

— ბატონო პონმერსი, ჩემს წარსულს, დიდხნის მკვდარს, მნიშვნელობა არა აქვს. მე პატიოსანი კაცი გახლავართ. თავს ვიმცირებ თქვენს წინაშე, მაგრამ ჩემთვის ამალეობა არის ეს დამცირება. ერთხელ, უწინაც შემემთხვა ამგვარი დამცირება, ოღონდ ასე მწარე კი არა. დიახ, ბატონო, პატიოსანი კაცი ვარ. პატიოსანი კაცი არ ვიქნებოდი, რომ დამეშვა შეცდომა, არა მეთქვა რა თქვენთვის, და ძველებურად მესარგებლა თქვენი პატივისცემით. და ახლა კი, რაკი შეგეძაგეთ, პატიოსანი ვარ. ეს არის ჩემი ბედუკუღმართობა: სხვის პატივისცემას მე მარტო სიცრუით ვიძენ, ქურდულად, ნიღაბის აფარებით, ასე მოპოვებული პატივისცემა კი მამცირებს და შეურაცხმყოფს სულიერად. მე ჩემი თავის პატივისცემის დაკარგვა არ მინდა და არც შემიძლია. მე მინდა, რომ პატივისცემელი ვიყო ჩემი თავისა და ამისთვის საჭიროა, რომ საზიზღრად მივაჩნდე სხვებს. ამაყადა ვარ. კატორღელი ვარ. კატორღელი ვარ, მაგრამ ჩემს სინდისს ვემორჩილები. ვიცი, რომ სიმართლედ არ მიიღებთ ჩემ სიტყვას. მაგრამ, რა გაეწყობა? ასე არის და მეც ასე მოგახსენებთ. ჩემმა სინდისმა დამავალა. ასრულება ვიკისრე და აი, ვასრულებ კიდევ. არის ხოლმე გარემოება, რომელიც გვიმორჩილებს. არის ხოლმე შემთხვევა, რომელიც ჩვენი მოვალეობის ასრულებას გვაიძულებს. იცით, ბატონო პონმერსი, ამგვარი რამ მეც გადამხდენია ჩემ სიცოცხლეში...

გაჩერდა, ძლივძლიობით ჩაყლაპა ნერწყვი, თითქოს მწარე გემოსი ყოფილიყოს, და თქვა:

— ასეთი საზარელი სევდა რომ აწევს ადამიანს და გულს უღრღნის, სხვას არ უნდა გაუზიაროს თავისი ვარამი; თუ მართალი არ გააგებინა, სხვას არ უნდა გადასდოს თავისი ჭირი; სხვა არ უნდა ჩაითრიოს თავის ჯურღმულში მისდა შეუმჩნეველად; სხვას არ უნდა წამოაცვას თავისი წითელი კატორღული ხალათი, სხვის ბედნიერებას არ უნდა დაურთოს ფარულად თავისი უბედურება.

ნუთუ შეიძლება ისე დაეცეს ადამიანი, რომ ჯანმრთელთ მიუახლოვდეს ღამის სიბნელეში და შეეხოს თავისი უხილავი დაჩირქებული ხელით? მართალია, ფოშლევანმა დამითმო თავისი გვარი, მაგრამ მე უფლება არა მაქვს ამით ვისარგებლო. იმას შეეძლო მოეცა, მე კი არ უნდა ამეღო; გვარი და სახელი პიროვნება არის ადამიანისა. დიახ, ბატონო, მართალია, გლეხი კაცი ვარ, მაგრამ ცოტა რამ ნაფიქრი მაქვს, ცოტა რამ ნაკითხი და, მგონია, დამეთანხმებით, რომ მართებულად ვამბობ ჩემს სათქმელს. ვცდილობ, შევივგნო ყველაფერი და ღირსეულად მოვექცე ცხოვრების ავს და კარგს. მე თვითონ ვცდილობ ჩემს განათლებას. და აი, კიდე ვიტყვი, სხვისი სახელის მიჩემება და მით სარგებლობა საზიზღრობაა, ისეთივე ქურდობა არის ანბანიდან ზოგიერთი ასოებისა, როგორც ვისიმე ჯიბიდან ქურდულად ამოღება ქისის ან საათისა. განხორციელებული სიყალბე იყოს ხელისმოწერა, ყალბი გასაღებით იყოს სულდგმული, პატიოსან სახლში შევიდეს თავისი გასაღებით, თვალი ვერავის გაუხსნოროს, ყველას თვალს არიდებდეს, სირცხვილით ეწვოდეს გული! არა! არა! არა და არა! ის მირჩევნია, ვიტანჯებოდე, სისხლი მდიოდეს, ცრემლს ველარ ვიშორებდე, ფრჩხილებით ვიგლეჯდე ხორცს. სევდით მოცული ვიკრუნხებოდე უძილოდ მთელ ღამეს, გული მელეოდეს, ოღონდ ნიღაბი ნუ მეფარება და მით შეძენილი პატივისცემა! აი, რამ მაიძულა, რომ გიახელით და რად გიამბეთ ჩემი უბედურება.

ღრმად, გულიანად ამოისუნთქა და უკანასკნელი სიტყვა წარმოთქვა:

— რომ ცოცხალი დავრჩენილიყავ, პური მოვიპარე ერთხელ. დღეს, რომ ცოცხალი დავრჩე, მე სხვის სახელს ვერ მოვიპარავ.

— რომ ცოცხალი დარჩეთ? — შეაწყვეტინა მარიუსმა, — რა საჭიროა აქ ეგ სახელი? უმაგისოდაც ცოცხალი დარჩებით.

— ეჰ, ვიცი, ბატონო, რასაც ვამბობ, — უპასუხა ჟან ვალჟანმა და რამდენჯერმე ნელ-ნელა დააქნია თავი.

გაჩუმდნენ. ფიქრის ჯურღმულში ჩაცვენილიყვნენ ორივე. მარიუსი მაგიდასთან იჯდა, ზედ ნიდაყვით დაჰყრდნობოდა და მოკაკულ თითზე დაეშვა პირი. ჟან ვალჟანი ბოლოსასა სცემდა. მერე სარკესთან გაჩერდა და იქვე დარჩა უძრავად. შეჰყურებდა სარკეს, თუმცა იქ თავის თავს ვერა ხედავდა, და წამოიძახა:

— ამჟამად დიდ შეებასა ვგრძნობ.

და ისევ სიარული დაიწყო. დარბაზის ბოლოსკენ წავიდა; რომ გამობრუნდა, შენიშნა, მარიუსი თვალს ადევნებდა იმის სიარულს, და გამოუთქმელი სიმწარით უთხრა:

— ცუდად დავათრევ ამ ფესს. ახლა ხომ იცით ამის მიზეზი. მერე ისევ თავისას დაუბრუნდა:

— და ახლა, წარმოიდგინეთ, ჩემო ბატონო, რომ არა მითქვამს რა. ისევ ისე ბ. ფოშლევანი ვარ, თქვენში ჩავერიე, დავიჭირე თქვენში ჩემი ადგილი, ჩემს ოთახში ვარ, დილით სასაუზმოდ გამოვდივარ ჩემი ფოსტლებით, სალამოზე თეატრში მივდივართ სამივე ერთად, მე დამყავს ბარონ პონმერსის მეუღლე ტუილრიში, ერთად ვართ, თქვენსავით კაცად მიგაჩნევიან... და ერთ მშვენიერ დღეს, მეც თქვენთანა ვარ, ტკბილად ვბაასობთ, მხიარულად ვიცინით, და უცბად ხმა შემოგვესმათ, ვილაცის ძახილი: — ჟან ვალჟან! — და აგერ საიდანლაც, სიბნელიდან მოგვადგა პოლიცია, შემოვარდა თქვენსა, უცბად ჩამომავლიჯა ნილაბი...

გაჩუმდა. შიში მოერია მარიუსს, წამოვარდა. და პირდაპირ მიმართა კითხვით ჟან ვალჟანმა:

— ამისას რაღას იტყვით?

მარიუსის დუმილი იყო ამის პასუხი.

ჟან ვალჟანმა განაგრძო:

— ხომ ხედავთ, რომ სრულიად საფუძვლიანი არის ჩემი გადაწყვეტილება, გაჩუმება შეუძლებელია. ჰოდა, ღმერთმა გაგაბედნიეროთ, ციური ნეტარება მოჰფინოს თქვენს სიცოცხლეს, ანგელოზებად გარდაგქმნათ ერთმანეთისთვის, მზიური სხივით გაგაბრწყინოთ. ამით დაკმაყოფილდით, და ყურადღებას ნუ მიაქცევთ ერთ საწყალ საბრალოს, რომელიც იძულებულია გული გადაგიშალოთ და ამით თავისი მოვალეობა ასრულოს. თქვენ წინაშე, ბატონო, განწირული ადამიანი არის.

ნელი ნაბიჯით გაიარა მარიუსმა დარბაზი, ჟან ვალჟანთან მივიდა, ხელი გაუწოდა.

მაგრამ ჟან ვალჟანი არ იძვროდა და მარიუსმა თვითონვე დაუჭირა ქვასავით უგრძნობი ხელი.

— ბევრი მეგობრები ჰყავს პაპაჩემს, — უთხრა მარიუსმა, — მე მოგიხერხებთ, რომ გაპატიონ.

— საჭირო არ არის, ბატონო, — მიუგო ჟან ვალჟანმა. — მე მკვდრად ვითვლები და ეს კი საკმარისია. მკვდრები განთავისუფლებულნი არიან პოლიციის ზედამხედველობისაგან. მკვდარს უფლება აქვს თავისუფლად ჩაღპეს მიწაში. სიკვდილი იგივე არის, რაც პატიება.

მარიუსს ჯერაც ისევ ეჭირა მისი ხელი. ჟან ვალჟანმა ხელი გაითავისუფლა და ღირსეულად უთხრა:

— მოვალეობის ასრულება. აი ეს არის ჩემი ერთადერთი მეგობარი; მე შენდობა არავისი მინდა, გარდა ჩემი სინდისისა.

ამ დროს დარბაზის მეორე მხარეს კარი გაიღო ოდნავ და კოზეტის თავი გამოჩნდა. მარტო ლამაზი თავი ჩანდა, დაუვარცხნელი, მშვენიერი თმა, ნამძინარევი თვალებით. თავი შეანძრია ჩიტივით, რომელიც ბუდიდან ძირს გადახედვას ცდილობს. ჯერ მარიუსს გადახედა, მერე უან ვალუანს, გაიცინა მშვენიერი გაშლილი ვარდის სიცილით და დაუყვირა:

— დაგენაძლევებით, რომ პოლიტიკაზე ლაპარაკობთ. არა გრცხვენიათ, რომ მარტო მტოვებთ?

უან ვალუანს გაარყოლა.

— კოზეტ! — წამოიძახა მარიუსმა, და იქვე ჩაჩუმდა. რომ ენახა ვისმე, იტყოდა, — დამნაშავენი არიან ორივენიო.

კოზეტი კი მხიარულად შემოსცქეროდა ხან ქმარს, ხან მამობილს. სამოთხის სხივით უბრწყინავდა თვალი.

— დაგიჰირეთ, ზედ მოგასწარით! ეს არის, ყური მოგვკარ მამა-ჩემის სიტყვას, — სინდისიო... მოვალეობის ასრულებაო... ეს პოლიტიკა არის და მე კი არ მინდა თქვენი პოლიტიკა. ვის გაუგონია, პოლიტიკური ბაასი ქორწილის მეორე დღეს? ეს უსამართლობაა.

— სცდები, კოზეტ, — უპასუხა მარიუსმა. — საქმეზე ვლაპარაკობდით. შენს ექვსას ათასს შეეხებოდა ზვენი ბაასი, სად შევიტანოთ, რომ სარგებლობა რამე ვნახოთ.

— ნეტავი თქვენა! — შეაწყვეტინა კოზეტმა. — ეს მიბრძანეთ, აი, აქა ვარ. ჰა, გინდივართ, თუ არა?

სწრაფად შემოაღო კარები და შემოვიდა. თეთრი განიერი ხალათი ეცვა, ათასი ნაკეცით, ფართო სახელოებით, მხრებიდან ფეხამდე სცემდა.

ძველებურ გოთურ ნახატებში თუ ნახავს კაცი ამგვარ სხივით მორთულ ანგელოზს.

სარკესთან დადგა. თავით ფეხამდე აათვალიერ-ჩაათვალიერა თავისი თავი სარკეში და წამოიძახა აღტაცებულმა:

— იყო და არა იყო რა, ერთხელ თურმე მეფე და მისი დედოფალი ცხოვრობდნენ ამქვეყნად. ოჰ, რა მოხარული ვარ!

შემდეგ რევერანსი გაუკეთა მარიუსს და უან ვალუანს.

— ძალიან კარგი, აქვე დავბრძანდები, თქვენთან, ამ სავარძელში, ნახევარი საათის შემდეგ საუზმე გვექნება: მანამ კი ბრძანეთ, რაც გენებოთ. ძალიან კარგად ვიცი, რომ მოლაპარაკება გინდათ. ჭკვიანად ვიქნები, არას დაგიშლით.

ხელი დაუჭირა მარიუსმა და ალერსით უთხრა:

— საქმე გვაქვს გადასაწყვეტი.

— მართლა? — შესძახა კოზეტმა. — ჩემი ფანჯარა გავალე და ბელურებით სავსე არის ჩვენი ბაღი. დღეს ოთხშაბათია, პირველი დღე დიდმარხვისა. მაგრამ ბელურებისთვის მარხვა არ უნდა იყოს.

— კოზეტ, გეუბნები, საქმე გვაქვს მოსათავებელი. წადი, პატარავ, ცოტა ხანს მოუწოდებით ამ საქმეს. სულ ციფრებს გავიძახით და თავს შეგაწყენთ.

— მშვენიერი ყელსახვევი მოგიხვევია ამ დილას, გიხდება, მარიუს. ძალიან სალუქობთ, ბატონო. არა, ციფრები იყოს, რა შენალვლება?

— გული გადაგელევა, გარწმუნებ. *

— არა, არა, რადგან თქვენა ხართ. თქვენი ციფრებისას ვერას გავიგებ, მაგრამ თქვენთან ვიქნები, თქვენი ხმით დავტყებები. ის ხმა რომ გესმის, საყვარელი ხმა, საჭირო არც კია სიტყვების შეგნება. მე თქვენთან ყოფნა მინდა, სხვა არაფერი. აქა ვარ და აქა ვრჩები, მორჩა და გათავდა.

— შეუძლებელია. თუ ჩემი საყვარელი კოზეტი ხარ!

— შეუძლებელიაო?

— დიახ.

— ძალიან კარგი. მინდოდა თქვენთვის ახალი ამბები მეთქვა, მინდოდა მეთქვა, რომ პაპას ჯერ ისევ სძინავს; რომ დეიდათქვენი წირვაზე წავიდა, რომ მამაჩემის, ფოლშევანის, ოთახის ბუხარს კვამლი გამოსდის; რომ ნიკოლეტმა საკვამურის მწმენდავი მოაყვანინა; რომ ტუსენს და ნიკოლეტს უკვე ჩხუბი მოუვიდათ; რომ ნიკოლეტი დასცინის ტუსენს, — ენაბლუ ხარო. — ჰოდა, რაკი აგრეა, უკანვე წავიღებ ჩემს ახალ ამბებს. დამრჩებით ცარიელი! ჰოო? მაშ შეუძლებელია? ჩემი რიგიც მოვა და ახლა მე ვიტყვი, შეუძლებელი არის მეთქი. ვნახოთ, ვინ უფრო მეტს წააგებს? ჩემო მარიუს, მე თქვენთან მინდა ვიყო, ორივესთან.

— გეფიცებო, საქმე გვაქვს და მარტონი უნდა ვიყენეთ.

— და განა მე უცხო ვარ?

ქან ვალყანი ხმას არ იღებდა. ახლა იმას მიუბრუნდა კოზეტი:

— უპირველესად ყოვლისა, მამა, მე მინდა, რომ მოხვიდეთ და ზაკოცოთ. და ახლა მეორე: არა, რას გაჩუმებულხართ და ხმას არ იღებთ, როდესაც საჭირო არის ჩემთვის თქვენი გამოსარჩლება? ნეტავი ვინ მიძღვნა ამისთანა გულცივი მამა? ხომ ხედავთ, რა

უბედური ვარ ჩემი ქმრის ხელში? იგი მცემს, ჰო, აბა მაკოცეთ, ჩქარა!

მიუახლოვდა ჟან ვალჟანი.

კოზეტე კი მარიუსს მიუბრუნდა:

— ჰე, ხომ ცარიელი დამრჩით!

და შუბლი მიუშვირა ჟან ვალჟანს.

მივიდა ჟან ვალჟანი, უნდა ეკოცნა.

ჟკან დაიწია კოზეტმა:

— რა მოგივიდათ, მამა! რამ გაგაყვითლათ აგრე? იქნება ხელი გაწუხებთ?

— არა, მიმირჩა, — უპასუხა ჟან ვალჟანმა.

— ცუდად გეძინათ?

— არა.

— გაწუხებთ რამე?

— არა.

— მაკოცეთ. თუ კარგადა ხართ, კარგადა გძინავთ და არა გაწუხებთ რა, არც მე გაგიჯავრდებით.

და შუბლი შეუშვირა.

აკოცა ჟან ვალჟანმა ციური სხივით მოფენილ შუბლზე.

— ახლა გამიცინეთ.

დაემორჩილა ჟან ვალჟანი. აჩრდილისა იყო მისი სიცილი.

— და ახლა მიშველეთ რამე, თორემ ავად მექცევა ჩემი ქმარი.

— კოზეტ! — შეაწყვეტინა მარიუსმა.

— გაჯავრდით, მამაჩემო! უთხარით, რომ შეიძლება მეც აქ დავრჩე. ლაპარაკი ჩემთანაც შეიძლება. მაშ სულელად მიგაჩნევართ? დიდი რამა გგონიათ თქვენი გადასაწყვეტი? ფული უნდა შეიტანოთ ბანკში, ხუმრობა კი ნუ გგონიათ? ყველაფერი საიდუმლოებად უნდა გახადონ კაცებმა. მე ვარ და ვრჩები! ძალიანა ვშვენი ამ დილას, არა? ერთი შემომხედე, მარიუს.

კოხტად აიჩეჩა მხრები, — გაბუტული ვარო, — და მარიუსს გადახედა. იელვა და ელვა მოედო ორივეს. აღარც კი ახსოვდათ, რომ მარტონი არ იყვნენ.

— მიყვარხარ! — შეჰყვირა მარიუსმა.

— გაღმერთებ! — მიუგო კოზეტმა.

და მოეხვივნენ ერთმანეთს.

— ახლა კი ვრჩები. — თქვა კოზეტმა გამარჯვებული სახით და თან ხალათს ისწორებდა.

— არა, ეგ კი არა, — მიმართა ხვეწნით მარიუსმა. — გასათავე-
ბელი გვაქვს საქმე.

— მაშ მინც არა?

საქმის კაცის იერით აღიჭურვა მარიუსი:

— გარწმუნებ, კოზეტ. შეუძლებელია.

— ოჰო, რა კილოთი მიბრძანებს და! ძალიან კარგი! აი მივედივარ,
თქვენ, მამაჩემო? თქვენც კი არ მომეშველეთ. მტარვალები ხართ,
ბატონო ჩემო მეუღლე, და თქვენც ბატონო მამაჩემო. წაველ და
პაპას ვეტყვი. იქნება გგონიათ, რომ ეხლავე დავბრუნდები და
შეგეხვეწებით? სცდებით, ბატონო. ჩვენცა გვაქვს თავმოყვარეობა
და სიამაყე. ახლა თქვენ მომძებნეთ. ნახავთ, როგორ მოიწყენთ
უჩემოდ. აი, წავედი. ახია თქვენზე!

და გავიდა.

ორი-სამი წუთის შემდეგ ისევ შემოიღო კარი, თავი შემოყო
და დაუძახა:

— ძალიან გაჯავრებული ვარ!

მოხურა კარი და ისევ მიბნელდა იქაურობა.

მზის სხივი იყო, გზა დაჰკარგვოდა, თავისდა შეუმჩნევლად და
სწრაფად გადაიარა ღამის სიბნელეზე.

კარი გასინჯა მარიუსმა. დარწმუნდა, რომ კარგად იყო მიხუ-
რული.

— საბრალო კოზეტი, — წაიჩურჩულა სინანულით, — ახლა ამას
გაიგებს და...

ამ სიტყვამ თავით ფეხამდე ააყრუოლა ჟან ვალჟანი. შეშინებუ-
ლი თვალით დააცქერდა მარიუსს.

— კოზეტი! ოჰ, მართალია, თქვენ კოზეტს უამბობთ. მართალი
ხართ. ჩემი დაუღვევრობა! ამაზე კი არ მიფიქრია, თუ როგორ მიი-
ღებდა ამას კოზეტი. ერთს გაუძლებს როგორმე კაცი, მეორისათვის
ალარ შესწევს ძალა. გვედარებით, ბატონო, გემუდარებით, შემომ-
ფიცეთ. პატიოსანი სიტყვა მომეცით თქვენი, რომ კოზეტს არას
ვტყვი. ნუთუ არა კმარა, რომ თქვენ იცით. მე თვით ვიტყოდი
ყველაფერს. მთელ ქვეყანას ვაცნობებდი, არავის დავერიდებოდი,
მაგრამ კოზეტმა არ იცის ეს რა არის და შეეშინდება. რაო! კა-
ტორღელი? — უნდა აუხსნათ, რა არის კატორღელი. ერთხელ
ჯაჭვებით შეკრულები მიჰყავდათ... კოზეტმა ნახა, ოჰ, ღმერთო
ჩემო!

იქვე სავარძელზე დაეშვა და ხელები აიფარა სახეზე. აღარა
ისმორდა რა მისი, მაგრამ მხრების მოძრაობა ამტკიცებდა, რომ
ჩუმად ტიროდა. ჩუმი ცრემლები საშინელი ცრემლებია.

გული მისდიოდა მტირალს. კრუნჩხვა მოერია; ველარ გაუძლო, სავარძლის ზურგს მიეყრდნო, თითქოს სუნთქვა შეეკრაო, მკვდარივით ჩამოყარა ხელები, ველარ დაემალა მარიუსისთვის ცრემლით სავსე თვალები. ძლივს მოესმა მარიუსს, ჩუმად წარმოთქმულა, თითქოს უძირო უფსკრულიდან ყოფილიყოს: — იპ, ნეტავ მოვკვდე!

— დამშვიდდით, — მიმართა მარიუსმა, — თქვენი საიდუმლოება ჩემს მეტს არავის ეცოდინება.

ისე არ ებრალებოდა მარიუსს საწყალი კაცი, როგორც უნდა შეპბრალებოდა. ერთი საათი იყო ჟან ვალჟანს შეკაჟურებდა და ამ მოულოდნელ გარემოებას; ხედავდა, როგორ იცვლებოდა ბ. ფოშლევანი კატორღელად; ნელ-ნელა მასაც ერეოდა მისა მწუხარება, მდგომარეობის ბუნებრივ დაღმართს დაპყლოდა და უფრო და უფრო განუვალად ეჩვენებოდა ნაპრალი, რომელიც ამ კაცს აშორებდა. მის დამშვიდებას ცდილობდა ალბათ.

— შეუძლებელია, ცოტა რამ იმ ანაბარის შესახებაც არა ვთქვათ, რომელიც ასე ერთგულად და პატიოსნად ჩააბარეთ კოზეტს. ძალიან პატიოსნად მოექცით, და საცა სამართალია, თქვენი ღვაწლიც დაჯილდოებული უნდა იყოს. თქვენ თვითონ მითხარით, რამდენი გნებავთ და ეხლავე მოგართმევთ. ნუ მომერიდებით, თუ დიდი თანხის თქმა გინდოდეთ.

— მაღლობას მოგახსენებთ, ბატონო, — მიუგო ჟან ვალჟანმა ტკბილად.

ცოტა ხანს გაჩუმებული იყო, ცერის ფრჩხილით სალოკი თითის წვერს იფხანდა თავისდა შეუმჩნეველად. მერე მარიუსს შეხედა:

— ყველაფერი ვთქვით თითქმის, რაც სათქმელი გვქონდა... ერთი რამ დაგვრჩა, უკანასკნელი...

— რა გნებავთ?

ვერა ბედავდა ჟან ვალჟანი, ყოყმანობდა, და როგორც იყო წაიბუტბუტა, თითქმის უხმოდ, რადგან სუნთქვა ეკვროდა:

— ანლა რაკი ვაგაგებინეთ... თქვენ გეკითხებათ აქ ყველაფერი, და როგორ იტყვათ, მამ აღარა ვნახო ჩემი კოზეტი?

— მე მგონია, რომ ეგრე ემჯობინება, — მოუჭრა ცივად მარიუსმა.

— აღარა ვნახავ, — ამოიკვნესა ჟან ვალჟანმა.

კარის რაზან დაადო ხელი, გაალო ოდნავ, რომ ვასვლა შესძლებოდა, ერთ წამს უძრავად იდგა კარებთან, მერე ისევ მიხურა და მარიუსთან მივიდა.

უკვე გაყვითლებული კი არა, გალუჯებული იყო, სამარიდან.

ამოღებულსა ჰგავდა. ცრემლი შეშრობოდა, რაღაც ტრაგიკული აღი ჩადგომოდა თვალში. საოცრად დამშვიდებოდა ხმა:

— რა მოგახსენოთ, ბატონო, იცით? თუ ინებებთ, მოვალ ხოლმე კოზეტის სანახავად. გარწმუნებთ, ძალიან მინდა. მე რომ კოზეტის ნახვა არ მდომებოდა, არც იმას გაგაგებინებდით, რაც გაგაგებინეთ; ავდგებოდი და წავიდოდი სადმე. მაგრამ რა ვქნა, რომ სწორედ იქ მინდა სიცოცხლე, სადაც კოზეტი მყავს და კოზეტსა ვხედავ? იმიტომ გაგენდეთ ასე გულწრფელად, რომ აქ დარჩენა მინდა, არ შემიძლია კოზეტის მოშორება. ხომ გასაგებია ჩემი მსჯელობა. უნდა მეღიარებინა ჩემი წარსული, რომ აქ დავრჩენილიყავი. ცხადია, სხვაფრივ ვერ მოვიქცეოდი. აი, ბატონო, ცხრა წელიწადია ჩემთანა მყავს ქალი. ჯერ ბულვარზე ვცხოვრობდით ერთ პატარა სახლში, მერე მონასტერში, მერე ლუქსემბურგის ახლოს. იქ იყო რომ პირველად ნახეთ ჩემი კოზეტი. გახსოვთ მისი ცისფერი ხავერდის ქუდი? მერე ინვალიდების უბანში გადავედით; იქ ბალი გექონდა ქუჩის მხრივ, მოაჯირით შემოღობილი, პლუმეს ქუჩაზე. ჩემი ოთახი უკანა ეზოში იყო და იქედან ვისმენდი კოზეტის პიანინოს ხმას. აი, ჩემი სიცოცხლე. სულ ერთად ვიყავით, არა ვშორდებოდით ერთმანეთს. ცხრა წელიწადი ვიყავით ასე და რამდენიმე თვე. მე ისე ვიყავ, როგორც კოზეტის მამა, და ის — როგორც ჩემი შვილი. არ ვიცი, ბატონო პონმერსი, გასაგებია თქვენთვის თუ არა ჩემი სიტყვა, მაგრამ მეტად ძნელი იქნება ახლა ჩემი ასე წასვლა. კოზეტს ვეღარ ვხედავდე, კოზეტს ვეღარ ველაპარაკებოდე, აღარაფერი გამაჩნდეს ჩემ სიცოცხლეში. მეტად ძნელი იქნება. თუ ავად არ მიგაჩნიათ, ხანდახან მოვალ ხოლმე კოზეტის სანახავად. ხშირად არ ვივლი, არც დიდხანს დავრჩები. თქვენ უბრძანეთ, რომ ქვემო სართულში მიმიღონ ხოლმე, პატარა დარბაზში. უკანა კარიდან შემოვალ ხოლმე, მსახურთათვის რომ არის, მაგრამ ვაითუ ესეც სალაპარაკოდ გამიხადონ. არა, ისევ ძველებურად, ზარი დავაწკარუნო ხოლმე, ისა სჯობია, როგორც ყველანი დადიხართ. კოზეტის ნახვა მინდა ხანდახან, ბატონო. ისე იშვიათად, როგორც თქვენ ინებებთ. წარმოიდგინეთ, რომ თქვენა ხართ ამ მდგომარეობაში. რა ვქნა, რომ ამის მეტი აღარა დამრჩენია რა? და გარდა ამისა, ცოტა უვარგისიც იქნება, მე რომ ფეხი ამომაკვეთინოთ. უცნაური იქნება და მითქმა-მოთქმას გამოიწვევს. აი, მაგალითებრ: თუ გნებავთ, მარტო ბინდისას მოვალ ხოლმე, როცა ბნელდება.

— ყოველ საღამოს მობრძანდით, კოზეტიც იქ დაგხვდებათ.

— გულკეთილი ბრძანებულხართ, ბატონო, გმადლობთ.

მარიუსმა კარამდე მიაცილა ჟან ვალჟანი. — ბედნიერება კარამდე მიაცილებდა სასოწარკვეთილებას. ასე გასშორდა ერთმანეთს ეს ორი კაცა.

თ ა ვ ი მ ე ო რ ი

წყვილია, რომელიც შესაძლებელია გამოცხადებას შეიტაცდეს

აფორიაქებული დარჩა მარიუსი.

ახლა კი მიხვდა, რა იყო მიზეზი, რომ ისე შორს ედგა იმ კაცს, თავის საყვარელ კოზეტთან რომ ხედავდა ყოველთვის განუშორებლად. რაღაც იყო იმ კაცში გამოცანებრივი და ამიტომ იყო, რომ ალღო აფრთხილებდა მარიუსს. კატორღა ყოფილა ის გამოცანა, უადრესად შემარცხვენელი რამ ადამიანისა. ბატონი ფოშლევანი თურმე კატორღელი ჟან ვალჟანი იყო.

ზეციურ ნეტარებაში იყო კაცი და უცბად ამ საზიზღარ საიდუმლოს წააწყდა. ეს გვრიტების ბუდეში მორიელის აღმოჩენას ჰგავდა.

ნუთუ მარიუსის და კოზეტის ბედნიერებას ამიერიდან ეს სამსალა უნდა ჩარეოდა? ნუთუ არ შეიძლებოდა ამის აცდენა? ნუთუ კოზეტის შერთვა ამ კაცის ოჯახში შეყვანას მოასწავებდა? ნუთუ აღარაფერი ეშველებოდა ამ უბედურებას?

ნუთუ კატორღელიც შეირთო მარიუსმა?

შეიძლება სხივმოსილი იყოს ადამიანი თავისი ბედნიერებით; შეიძლება სიცოცხლის იშვიათი ნეტარება რგებოდეს წილად, ბედნიერი სიყვარული, და იმითი ტკბებოდეს, მაგრამ ამგვარი მუჯლუგუნი რომ მოხვდება, შედრკება, თუნდა მთავარანგელოზი იყოს აღტაცებული, ან ნახევრად ღმერთი განდიდებული.

როგორც ყოველთვის ამგვარ მოულოდნელ შემთხვევაში, მარიუსს აწუხებდა ფიქრი, — იქნებ თვით ის იყო საყვედურის ღირსი? იქნებ დაუფიქრებლად მოიქცა და ვერ შენიშნა ის, რაც ადვილად დასანახი იყო. იქნებ თავისდა უნებურად დახუჭა თვალი. შეიძლება, ასეც ყოფილიყო, ცოტად მაინც. ხომ მართალია, რომ კოზეტის სიყვარულით გაგიჟებულს აზრადაც არ მოსვლია, გაეგო რამე კოზეტისა. ან იმისი მამის შესახებ, ცოტაოდენი სიფრთხილე გამოეჩინა, და მერე ჯვარი დაეწერა. ახლა კი მიხვდა, თუმცა

აქამდისაც მრავალი შემთხვევა ჰქონდა დარწმუნებულიყო, რომ ცხოვრება გვაიძულებს ჩვეულებრივად ჩვენ თავს და ჩვენ თავზე დამტყდარ შემთხვევებს და ამით ნელ-ნელა კეჟას გვასწავლის; დიახ. მიხვდა, რომ თვითონაც უფრო ოცნებით იყო სულდგმული, ვიდრე სინამდვილით, ერთგვარი შინაგანი ღრუბლით, რომელიც იმდენად იზრდება, ბედი ეწევა, თუ უბედურება, რომ მთლად იმონებს ადამიანს, ავიწყებს დანარჩენ ყველაფერს, და ბურუსით მოსაგს მის სინდისს. ჩვენ რამდენჯერმე აღვნიშნეთ ეს დამახასიათებელი თვისება მარიუსისა. თვითონვე აგონდებოდა, როგორი მთვრალი იყო სიყვარულით; აღარას ხედავდა, თითქოს დაბრმავებულიყო, და მთელი ექვსი, თუ შვიდი კვირის განმავლობაში, პლუმეს ქუჩაში, ერთი სიტყვაც არ უთქვამს კოზეტისთვის მომხდარი ღრამის შესახებ გორბოს სახლში, სადაც ისე უცნაურად იქცეოდა ეს ხაფანგში გაბმული კაცი; გაჩუმებული იყო ბრძოლის დროს, ხმა არ ამოუღია, — მიშველეთო, — და ისე გაიპარა. რად იყო, რომ ამისი არა უთხრა რა კოზეტს? მაშინ ხომ ისე ახალი და მწვავე იყო მოგონება იმ ამბის შესახებ?! რად იყო, რომ არა უთხრა რა ტენარდიებზე. მეტადრე იმ დღეს, როდესაც ეპონინს შეხვდა. მაშინდელ თავის ღუმილს ამ საქმის შესახებ ძლივს უძებნიდა საფუძველს მარიუსს, მაინც ხედავდა თავის შეცდომას; აგონდებოდა, რომ გაგიჟებული იყო სიყვარულით, გახელებული. სიყვარულს შთაენთქა სხვა ყველაფერი, იდეალისკენ წარეტაცათ ერთმანეთი იმას და კოზეტს; და გარდა ამისა, ცოტა რამ სხვაც უნდა ყოფილიყო; ერთიბეწო, შეუმჩნეველი მოსაზრება გონებისა უნდა შერეოდა მის ძლიერ სულიერ ნეტარებას, ბუნდოვანი, ჩუმი ალღო, რომელიც ურჩევდა დაემალა, განედევნა თავისი მესხიერებიდან ის საზიზღარი საღამო, რომლის გახსენებაც კი ზიზღსა ჰგვრიდა, რომელსაც ემალებოდა, როდესაც მოაგონდებოდა, რომ შეიძლება კიდევ ჩამრიონ იმ საძაგელ საქმეში, და თუ ჩამრიეს, არც მოამბეთ ჩავერევი, არც მოწმედ, არამედ მარტო ბრალმდებელად. და ეგრეც რომ არ იყოს, ელვასავით სწრაფი იყო ის ბედნიერი დრო, ის რამდენიმე კვირა. სიყვარულით იყვნენ გართულნი; სადღა სცალოდათ სხვა რამე საქმისთვის. დიდი ფიქრის, დიდი ჩაკვირებების და აწონ-დაწონის შემდეგ ისიცა თქვა, რომ ამოა იქნებოდა ამის თქმა, და მით კოზეტის სიყვარულის დროებით მაინც გამწარება: კიდევ რომ ეცნობებინა კოზეტისთვის გორბოს სახლის ხაფანგი, კიდევ რომ დაესახელებინა ტენარდიე, კიდევ რომ გამოეძია, რომ კატორღელი არის უან ვალუანი, რაში შესცვლიდა ყოველივე ეს მარიუსს და მის სიყვარულს? ან შესცვლიდა

განა კოზეტს? განა უკან დაიწვედა მარიუსი? შეუმცირდებოდა კოზეტისადმი სიყვარული და თაყვანისცემა? განა აღარ შეირთავდა კოზეტს? მაინც შეირთავდა. რას გამოსცვლიდა მათ დამოკიდებულებაში? სრულიად არაფერს. მაშ რა იყო აქ სანანებელი? არც სანანებელი ჰქონდა რამე და არც სასაყვედურო. არაფერი დაუშავებია. თავისი ღმერთი ჰყავთ ან მთვრალებს, შეყვარებულთ რომ ვუწოდებთ. დაბრმავებული იყო სიყვარულით მარიუსი და იმ გზას მიჰყვა, რომელსაც თვალხილული აირჩევდა. სიყვარულმა აუბა თვალები, რომ თავის გზით წაეყვანა და საღ? სამოთხეში.

მაგრამ ამ სამოთხეს ამიერიდან ჯოჯოხეთის მეზობლობა ართულებდა.

უწინაც ერიდებოდა მარიუსი ამ კაცს, ამ ფოშლევანს, რომელიც ჟან ვალჟანი ყოფილა, მაგრამ უწინდელ მორიდებას დღეს შიშით ერთვოდა.

ამ შიშში, ბარემ ესეც აღვნიშნოთ, სიბრალულიც იყო ჩარეული და ერთგვარი გაოცებაც.

ეს ქურდი, ქურდი-რეციდივისტი ასე პატიოსნად აბარებს პატრონს იმის ანაბარს? მერე რა ანაბარს? ექვსას ათას ფრანკს. მხოლოდ მან იცოდა ამ ფულის საიდუმლოება. მას შეეძლო სულ დაემალა, იმან კი მთლად მისცა.

გარდა ამისა, თვითონვე აღიარა თავისი წარსული. რამ აიძულა? ძალას ვინ ატანდა? თუ გავიგეთ, ვინ არის, თვით იმისაგან. თუ გამოტყუდა და უთხრა მარიუსს თავისი ვინაობა, ძალიან კარგად იცოდა, რომ ამ აღსარებით თავსაც იმცირებდა და განსაცდელსაც ემზადებდა. განწირულისთვის ნილაბი მარტო ნილაბი კი არა, თავშესაფარიც არის, და იმან კი უარჰყო ეს თავშესაფარი. ყალბი სახელი ჰქონდა, ეს იფარავდა სასჯელისაგან: მან უარჰყო ეს ყალბი სახელიც. ძალიან კარგად შეეძლო კატორღელს სამუდამოდ დამალულიყო მარიუსის პატიოსან ოჯახში; და ამ ტკბილ ცთუნებასაც კი არ დაემორჩილა. მერე რატომ? იმიტომ, რომ სინდისის ქენჯნისა ეშინოდა. თვითონვე აუხსნა მარიუსს, ექვს გარეშეა, გულწრფელი კილოთი. ბოლოს და ბოლოს, რაც უნდა ავიკაცი ყოფილიყო ოდესღაც ეს ჟან ვალჟანი, ცხადი იყო, რომ სინდისი გაღვიძებოდა. ერთგვარი ზნეობრივი გარდაქმნა სწარმოებდა ამ ადამიანში, და ეტყობოდა, დიდი ხანი იყო უკვე, რაც სინდისიერება დაჰპატრონებოდა მის სულს და გულს. ქვემარტივი და კეთილი, ამგვარად მხოლოდ დიდებულს იმორჩილებს. სინდისის გაღვიძება არის დიდება სულისა.

გულწრფელი იყო ჟან ვალჟანი. ცხადი იყო მისი გულწრფე-

ლობა, ხელშესახები, უძლეველი. უეჭველი. უცილობელი; ცხადი, რადგან გულს უკლავდა თვითონ იმასვე, და სრულიად უმართებლო იქნებოდა კვლევა და ძიება მისი ნათქვამის სიმართლისა, რადგან თვით ეს გულწრფელობა ამტკიცებდა მის სიმართლეს.

და აქ სავსებით გამოიცვალა მარიუსი ამ კაცის მიმართ. როგორ უყურებდა აქამდე ბ. ფოშლევანს? უნდობლად. რა გამოიწვია მასში ახლა ჟან ვალჟანმა? სრული ნდობა.

ჟან ვალჟანის ავისა და კარგის შედარებას ცდილობდა ჩაფიქრებული მარიუსი, სასწორის თეფშებზე აწყობდა მის აქტივს და პასივს, უნდოდა წონასწორობა აღმოეჩინა. მაგრამ ისე იყო, თითქო ქარიშხალი სცემს და სასწორს ურუყვესო. ცდილობდა, ნათელი აზრი შეედგინა ამ კაცის შესახებ, ძირისძირამდე ჩაჰყოლოდა მის საქციელს და აზროვნებას, მაგრამ იქ საბედისწერო ბურუსით მოცულს ხედავდა ჟან ვალჟანს და ხანდახან სულაც ჰკარგავდა.

ანაბარი ჰქონდა და პატიოსნად ჩააბარა; თავისი ავი აწუხებდა და აღიარა; ძალიან კარგი. ამას ელვარება შეჰქონდა ღრუბელში, მაგრამ მყისვე შავად რჩებოდა ღრუბელი.

ბუნდოვანი იყო, რაც კი აგონდებოდა მარიუსს, მაგრამ ცოტა რამ მაინც ირკვეოდა.

ბოლოს და ბოლოს, რა იყო ჟონდრეტის მახე, ჟან ვალჟანი რომ მოიმწყვდიეს? რად იყო, რომ პოლიციის მოსვლით არ ისარგებლა ჟან ვალჟანმა, და იმის მაგივრად, რომ ჩივილი დაეწყო, ადგა და გაიპარა? აქ მარიუსი პასუხსაც ჰპოვებდა: იმიტომ, რომ ამ კაცს პოლიცია დაეძებდა, როგორც კატორღიდან გამოპარულს.

მეორე კითხვა: რისთვის მივიდა ჟან ვალჟანი ბარიკაღზე? ახლა კი ცხადად დაინახა მარიუსმა, მეხსიერების თვალწინ დაუდგა ეს წოგონება, თითქოს სიმპატიკური მელნით ყოფილიყოს დაწერილი, რომ ცეცხლზე გამოჩენილიყო. ისიც ბარიკაღზე იყო. ის იქ არ იბრძოდა. მაშ რისთვის მოსულიყო? ამ კითხვის წინაშე ჟავერის ჩრდილი აიმართებოდა ხოლმე და პასუხსაც ის იძლეოდა. ახლა კი მშვენივრად აგონდებოდა საზარელი სურათი, — გაბაწრული ჟავერი და უკან დამბაჩით ხელში ჟან ვალჟანი, ბარიკადიდან გასვლა და — ეხლაც ყურში ედგა მონდეტურის ქუჩის კუთხიდან გავარდნილი დამბაჩის საშინელი ხმა. — ადვილი წარმოსადგენია, რომ ერთმანეთის ჯავრი სპირდათ იმ კატორღელს და პოლიციელს, მოსისხლე მტრები იყვნენ ერთმანეთისა. ჟან ვალჟანიც იმიტომ მივიდა ბარიკაღზე, რომ ჟავერის ჯავრი ამოეყარა. გვიან მივიდა; ალბათ იცოდა, რომ დაპატიმრებული ჰყავდათ ჟავერი. კორსიკუ-

ლი სისხლის ძიება შემოკპარვოდა ხალხის ქვედა ფენას და კანონად გამხდარიყო; იმდენად მარტივი არის ეს სისხლის ძიება, რომ საძრახად არ მიაჩნია გაუნათლებელ შეგნებას, თუნდა უკვე სიკეთისკენაც ჰქონდეს პირი. ამგვარი შეგნების ადამიანი შეიძლება სირცხვილით იწვოდეს, საქურდავად რომ მიდის, მაგრამ თამამია, როდესაც სისხლის ძიება უნდა. ჟან ვალუანმა მოკლა ჟავერი. ეს ცხადად ეჩვენებოდა მარიუსს.

ერთი უკანასკნელი კითხვაც, მაგრამ ამის პასუხს კი ვერა კპოვებდა. ეს კითხვა იყო, რომ მარწუხივით ჩასჭიდებოდა მარიუსს. როგორ მოხდა, რომ ამდენი ხნის განმავლობაში ერთად ცხოვრობდნენ ჟან ვალუანი და კოზეტი? რას წარმოადგენდა ეს ავბედითი წადილი განგებისა, რომელმაც ამ კაცს მისცა გამოსაზრდელად პატარა ბავშვი? ნუთუ ზეცაშიც მოიპოვება ორადქვდილი ჯაჭვი და თვით ღმერთს მოსწონს დაახლოება ანჯელოზის და მავნე სულისა? მაშ შეიძლება დაძმობილდნენ და ერთად ცხოვრობდნენ გაჭირვების იდუმალ კატორღაში ჩავარდნილი ბოროტება და უმწიკვლოება? მაშ შეიძლება იმ განწირულთა რიცხვში, რომელსაც ადამიანის ბედისწერა ეწოდება, ერთად იყოს ორი არსება — ერთი უმანკო, მეორე საზარელი, ერთი ამომავალი მზის სხივით მოსილი და მეორე მარადიული მეხით საბოლოოდ დამწვარი და ჩაშავებული? ვინ იქნებოდა, რომ განემარტა ეს უცნაური შერჩევა? როგორ მოხდა, რა სასწაულის შედეგად მოხერხდა ერთად ცხოვრება ამ ნორჩი უმანკოების და ბებერი ბოროტებისა? ვინ იქნებოდა, რომ მგლისთვის ჩაებარებინა კრავი, და — ეს უფრო მეტად ძნელია შესაგნებლად, — როგორ მოხდა, რომ ასე უსაზღვროდ შეუყვარდა მგელს პატარა კრავი? რადგან, ცხადი იყო, მგელს უყვარდა კრავი; ცხადი იყო, საშინელება თაყვანსა სცემდა ამ სუსტ არსებას. ცხრა წელიწადი იყო, ანჯელოზს ურჩხული ჰყავდა თავის მფარველად. პატარაობა და მომწიფება კოზეტისა, მისი განვითარება, მისი ქალობრივი მისწრაფება სიცოცხლის და სინათლისაკენ უზრუნველყოფილი იყო ამ უგვანო თავგანწირულების წყალობით. აქ კი განშტოებას იჩენდა კითხვა. თუ შეიძლება ასე თქმა, და მრავალ გამოცანად ნაწილდებოდა, უფსკრულის ძირში უფსკრული ჩნდებოდა და ისე ვერ დააქცერდებოდა ჟან ვალუანს მარიუსი, რომ თავბრუ არ დაჰხვეოდა. მაშ რა უნდა ყოფილიყო ეს დაცემული ადამიანი?

უკვდავი არის ძველი სიმბოლონი დაბადებისა. საზოგადოებრივ ცხოვრებაში როგორიც დღეს არსებობს, ვიდრე სხვა. უფრო ნათელი სსივი არ დაადგება და არ გამოსცვლის, არის და იქნება ორი

ადამიანი, ერთი კეთილი, სინათლის შვილი, მეორე ბოროტი, ბნელეთის შვილი. სინათლის შვილი აბელი არის, ბნელეთის შვილი — კაენი. და ეს ლმობიერი კაენი რაღა არის? რა არის ეს ყაჩაღი, რომ თაყვანსა სცემს ქალწულს, როგორც ღვთაებას, ზედ დაჰხარის, ზრდის და იფარავს მის სათნოებას, როდესაც თვით ბიწიერებით აღსავსეა! რა არის ეს ბინძურების ორმო, რომელიც აღმერთებს უბიწოებას და ცდილობს, რომ სულ უმცირესი ლაქაც კი არ მოხვდეს მას? რას წარმოადგენს ეს ჟან ვალჟანი, ასე წმინდად აღმზრდელი კოზეტისა? რა არის ეს ბნელეთის შვილი, რომელს თავის დანიშნულების ერთადერთ მიზნად გაუხდია ყოველი ჩრდილი და ღრუბელი ააშოროს ამომავალ ვარსკვლავს?

აქ იყო საიდუმლოება ჟან ვალჟანისა. აქვე იყო საიდუმლოება ღვთისა.

ამ ორმაგი საიდუმლოების უკუიქცეოდა მარიუსი. ერთი მონაწილე ამ საიდუმლოებისა ერთგვარი თავდები იყო მეორისა. ამ საქმეში ღმერთიც ისევე ცხადად მოჩანდა, როგორც ჟან ვალჟანი. ღმერთს თავისი საშუალებანი აქვს და იმ საშუალებას ხმარობს, რომელიც ნებაგს. ღმერთი პასუხისმგებელი არ არის ადამიანის წინაშე. განა არ ვიცით, როგორ და რა განზრახვით ხმარობს ღმერთი თავის იარაღს? ჟან ვალჟანმა აღზარდა კოზეტი, განანათლა სულიერად. ეს უეჭველი სიმართლე იყო. კარგი, და მერე? მუშა საზარელი იყო, და ნაყოფი კი თაყვანსაცემი. ღვთის განგებით ხდება ამგვარი სასწაული. ღმერთმა შექმნა სათნოებით სავსე კოზეტი და მის აღსაზრდელად ჟან ვალჟანი გამოიყენა. ღმერთმა ინება ამ უცნაური თანამშრომლის ამორჩევა. კითხვას ხომ არ დავუწყებთ ღმერთს, ეს რა ჰქმენიო? განა აქამდის არსად გვინახავს, რომ პატივი მიშველებოდეს გაზაფხულს მაისის ვარდის აყვავებაში?

ამ პასუხს აძლევდა თავის კითხვებს მარიუსი და თვითონვე უცხადებდა თავის თავს, რომ კარგად პასუხობდა. იმდენი რამ აწუხებდა კაცს და ვერ გაბედა, ერთი კითხვითაც კი ვერ მიმართა ჟან ვალჟანს, თუმცა თავის წინაშეც კი არ გამოტყდებოდა, რომ ვერ ბედავდა. აღმერთებდა კოზეტს. თავისად ჰყავდა კოზეტი. ანგელოზივით წმინდა იყო კოზეტი. მარიუსისთვის ეს კმაროდა. სხვა რაღა უნდა გაეშუქებინა, როდესაც თვით კოზეტი იყო გაშუქებული? განა შუქსაც განათება უნდა? სულყველაფერი ჰქონდა, რაც კი უნდოდა. რაღა უნდა მოსურვებოდა? სულყველაფერი. განა ეს საკმარისი არ არის? მას სულ არ ეხებოდა ჟან ვალჟანის პირადი საქმეები და რომ დააკვირდებოდა ხოლმე ამ განწირულის

ავბედით აჩრდილს, მაშინვე ხელს ჩასკიდებდა იმის მწარე კენესით წარმოთქმულ სიტყვას, — მე კოზეტისა არაფერი ვარ. ამ ათი წლის წინათ არც კი ვიცოდი, რომ ის არსებობდაო.

ჟან ვალუანი უცხო იყო კოზეტისთვის. ეს თვითონვე თქვა. ჰოდა, თუ უცხო იყო, გათავებულა მისი როლი. ამიერიდან მარიუსი არის, რომ განგების მოვალეობა აასრულოს კოზეტის მიმართ. კოზეტმა ის ლაყვარლში იპოვა, თავისი სწორი, თავისი სატრფო, თავისი მეუღლე, თავისი ზეციური ქმარი. ზეცას ასვლისას ფრთაშესხმულმა და გარდაქმნილმა, იქვე დატოვა ცარიელ და ბინძურ დედამიწაზე თავისი ქუპრი — ჟან ვალუანი.

რაც უნდა ღრმა ფიქრების წრეში ყოფილიყო მარიუსი, მაინც არ შორდებოდა ერთგვარი შიში ჟან ვალუანისა. იქნება წმინდაც იყო ეს შიში, რადგან, უკვე აღვნიშნეთ, რომ რაღაც quid divinum-ს¹ გრძნობდა ამ კაცში. მაგრამ რაც უნდა ცდილიყო, რაც უნდა ბევრი მოეძებნა მისი გამამართლებელი გარემოება, ბოლოს მაინც ერთ დებულებას მიაღგებოდა:

— ჟან ვალუანი კატორღელი იყო, ესე იგი არსება, რომელსაც საზოგადოებრივი ცხოვრების კიბეზე თავისი ალაგიც კი არ გააჩნია, რადგან უკანასკნელი საფეხურის ქვემოთ არის სადღაც. უკანასკნელ ადამიანს უკან სდევს კატორღელი. კატორღელი, თუ შეიძლება ასე ვთქვათ, ცოცხალ ადამიანად აღარ ითვლება. კანონმა ჩამოართვა ყოველი ადამიანური უფლება, სულ ყველაფერი, რაც კი მოეპოვებოდა ცოცხალ კაცს, და მკვდართა სიაში ჩარიცხა ცოცხალი. რაც შეეხება დამნაშავეთა დასჯას, დემოკრატი მარიუსი მომხრე იყო დამნაშავის სასტიკად დასჯისა, და ისევე მკაცრად სჯიდა ყოველ დანაშაულს, როგორც კანონი. ჯერჯერობით კიდევ დარჩენოდა, — ესეცა ვთქვათ, — საბოლოოდ პროგრესის მისაღწევად გასავლელი გზა. ჯერ ვერა ხედავდა, რომ ადამიანის დადგენილება არც აგრე ძალიან ეთანხმება ღვთის განგებას; ვერა ხედავდა, რამდენად განსხვავდებიან ერთმანეთისაგან კანონი და უფლება. ჯერ არ გამოეცვლია და არ დაფიქრებოდა საფუძვლიანობას იმ უფლებებისას, რომლითაც სარგებლობს ადამიანი და გამოაქვს საბოლოოდ შეუცვლელი დადგენილება. სიტყვა vindicte² ჯერ აღმაშფოთებლად არ მიაჩნდა. სრულიად ბუნებრივად თვლიდა, რომ გამოცხადებული კანონის დარღვევა ზოგ შემთხვევაში სიკვდილამდე წამებით, ტანჯვით უნდა ყოფილიყო დასჯილი, და განათლების საშუალებად

1 რაღაც ღვთაებრივს (ლათ.).

2 სასჯელის დადება (ლათ.).

მიანდა საზოგადოებრივი განკიცხვა; ჯერ ისევ სწამდა, თუმცა შემდეგში ნელ-ნელა უთუოდ შეიცვლიდა ამ აზრს, რადგან ბუნებით კეთილი იყო და ნელი პროგრესის თაყვანისმცემელი.

ამ აზრებით მოცულს, საზიზღრად ეჩვენებოდა ეს ვალჟანი და მიუღებლად გამოპარული კატორღელი! ისე სცემდა გულში ეს სიტყვა, თითქოს საყვირი ყოფილიყოს მართლმსაჯულებისა.

დიდხანს სინჯა და იკვლია ის კაცი და იმით გაათავა, რომ ზურგი შეაქცია მას. *Vade retro!*

აქ ისიც უნდა აღვნიშნოთ ხაზგასმით, რომ ეს ვალჟანს რომ ჰკითხავდა მარიუსი, და ჰკითხავდა ისეთი დაჟინებით, რომ იგი იძულებული იყო ეთქვა, — თქვენ მე აღსარებას მათქმევეინებთო, — მაინც ვერ გაებედა და ვერა ჰკითხა ორი-სამი რამ ყველაზე მნიშვნელოვანი. იმიტომ კი არა, რომ არ მოჰგონებოდა, არა, აგონდებოდა, მაგრამ შიში ერეოდა. ჟონდრეტის ხაფანგი? ბარიკადი? ქავერი? ვინ იცის, სად მიიყვანდა მარიუსს ეს ვალჟანის განმარტებანი? ეტყობოდა, იმნაირი კაცი არ იყო ეს ვალჟანი, რომ მართალს მორიდებოდა და, ვინ იცის, თვით მარიუსს მოსურვებოდა მისი შეჩერება. ზოგჯერ იმგვარ მნიშვნელოვან გარემოებაში ჩაეხარდებოდა კაცი, რომ საქმის გამოსაკვლევად იძულებულია კითხვა რამ აღძრას; მაგრამ ისეთ პასუხს მიიღებს, რომ თითო იცობს ყურში, — ეს საშინელება არ გავიგონოო. — ამ ლაჩრობას მეტადრე მაშინ გამოიჩენს ხოლმე კაცი, როდესაც გაგიჟებულია სიყვარულით. ამიტომ არის, გაჭირვებულ მდგომარეობაში მყოფ ადამიანისათვის არ ვარგა დაჟინებით აღძვრა კითხვისა, მეტადრე თუ იმ კითხვასთან დაკავშირებულია ჩვენი სიცოცხლის რაიმე განუყრელი მხარე. ეს ვალჟანის სასოწარკვეთილი განმარტებებიდან შეიძლებოდა გამოვარდნილიყო მოულოდნელი რამე სინათლე და, ვინ იცის? — იქნება თვით კოზეტსაც შეჰხებოდა მისი ნათქვამი. ხომ შეიძლებოდა ისეთი რამ გაეგო მარიუსს, რომ საუკუნო შემარცხვენელ დაღად დასჩნეოდა კოზეტის ანგელოზის შუბლს. ელვის ნაპერწკალიც ხომ მეხია. ბედისწერამ იცის, თვით უმანკობას დაჩნევს ხოლმე ამ სამარცხვინო დაღს სხვის მიერ ჩადენილ უშვერობისას. შეიძლება უმწიკვლო იყოს ადამიანი და საუკუნოდ შერჩეს დაღი ბიწიერებასთან მეზობლობისა. მართალი იყო თუ სცდებოდა, შიში ერეოდა მარიუსს. მეტისმეტი იყო ეს შიში, და მარიუსი უფრო განდევნას ცდილობდა ამ ფიქრებისას, ვიდრე

¹ სატანა (ლათ.).

დამოკვლევას. გონმიხდილი იყო და იმასღა ცდილობდა, ხელში აეყვანა კოზეტი და გადაკარგულიყო სადმე, რომ ჟან ვალჟანის ხსენებაც აღარა ყოფილიყო.

ბნელეთი იყო ის კაცი, საზარელი, ცოცხალი ბნელეთი. ვინ იქნება იმდენად გამბედავი, რომ ამ ბნელეთის ძირამდე ჩავიდეს? განა საშინელება არ არის, კითხვა დაუწყოთ წყვილიად? ვინ იცის, რა პასუხს მიიღებთ თქვენ შეკითხვაზე? შეიძლება საუკუნოდ ჩაგიჩრდილოთ თქვენი განთიადი.

ამ დასკვნამდე მისულიყო მარიუსი და ახლა გულს უწყლავდა ფიქრი, რომ კოზეტს ჯერ კიდევ ექნებოდა დამოკიდებულება ამ კაცთან. თავს იდანაშაულებდა, რომ არ მისცა ისეთი საბედისწერო კოთხეები, რომელთა გამორკვევით შეიძლებოდა საბოლოო გადაწყვეტილება მიეღო რამე. ესეც სანანებლად გაუხდა,— მეტად ღმობიერი ვარ, მეტად გულკეთილი, მეტად სუსტიო, — უსაყვედურებდა თავის თავს. ამ სისუსტის ბრალი იყო, რომ ბოლომდე არ გამოარკვია, რაც საჭირო იყო, და დათმობის გზას დაადგა. სიბრალული მოერია და შეცდომა დაუშვა. ეს რომ არა ყოფილიყო, თავიდან მოიშორებდა ჟან ვალჟანს, ძალიან ადვილად. ცეცხლი იყო ჟან ვალჟანი და ყოველი ღონისძიება უნდა ეხმარა, რომ მოეშორებინა იგი თავის სახლიდან. ნანობდა, თავის სისუსტეს აბრალეზდა, მოულოდნელ მღელვარებას, რომელიც მძაფრ ქარიშხალივით მოედო, დააყრუა, დააბრმავა და გადარია კაცი. კმაყოფილი არ იყო თავის თავისა.

ახლა როგორღა გამოესწორებინა თავისი შეცდომა? ჭირივით ეჯავრებოდა ჟან ვალჟანის სტუმრობა. რად უნდა მოდიოდეს? რა უნდა, რა საქმე აქვს ჩვენთან? და აქ კი თავებრუ ეხვეოდა. არც ჩაფიქრება უნდოდა, არც ჩაღრმავება კითხვისა; თავისი გულის სიღრმეში ჩახედვაც კი ეზარებოდა. დაჰპირდა ჟან ვალჟანს, აქაც სისუსტე გამოიჩინა. ჟან ვალჟანს ნებართვა ჰქონდა მარიუსისა, იმისი სიტყვა. რაკი სიტყვა მისცა, კატორღელსაც კი, მეტადრე იმიტომ, რომ კატორღელია, უნდა აუსრულოს კიდევ თავისი დაპირება. მაგრამ უმთავრესი ვალდებულება მარიუსისა კოზეტის ბედნიერება იყო. ზიზღს გრძნობდა ამ კაცისადმი და ეს აბრაზებდა.

თავში ერეოდა ეს ფიქრები, ხან ერთს წაებლაუჭებოდა, ხან მეორეს, და გამოსავალს ვერსად ჰპოვებდა. ღრმად იყო აღღვებულნი და შეწუხებულნი. ძნელი იყო კოზეტისაგან დამალვა თავისი სულიერი მდგომარეობისა, მაგრამ დიდი ნიჭია სიყვარული და შესძლო, კოზეტს არა გააგებინა რა.

მაგრამ მაინც ცოტა რამ გამოჰკითხა კოზეტს, ისე, თითქოს არავითარი მიზანი არა ჰქონდა. თეთრი მტრედით წმინდა კოზეტს, რომელსაც არავითარი ეჭვი არ აღძვრია. კოზეტის პატარაობას შეეხნენ, მის აღზრდას, და თანდათან დარწმუნდა მარიუსი, რომ რამდენადაც კი შეიძლება ტკბილი იყოს ადამიანი, კეთილი, მშობელივით თავდადებული და პატივსაცემი, სწორედ ასეთი ყოფილიყო კოზეტისთვის ეს კატორღელი. მართალი გამოდგა სულცველაფერი, რაც კი ეგონა და წარმოედგინა მარიუსს. ამ თვალბედით ჰინჰარს უყვარდა ეს შროშანი და უფრთხილდებოდა მას.

წიგნი მეორე

დაღამება

თავი პირველი

ქვემო ოთახი

მეორე დღეს ბინდისას ჟან ვალჟანი ალაყაფის კარს აკაკუნებდა ჟილნორმანის სახლში. ბასკმა გაუღო. სწორედ დანიშნულ დროს ჩამოსულიყო ეზოში, თითქოს ამის შესაფერი ბრძანება ჰქონოდა წიღებულს. მოხდება ხოლმე ხანდახან, მსახურს ეტყვიან წინათვე, — თვალი გეჭიროს, ბატონი... უნდა მოვიდესო.

დინახა თუ არა ბასკმა, მაშინვე მოახსენა:

— ბატონმა ბარონმა დამავალა გკითხოთ, ზევით ინებებთ აბრძანებას, თუ აქ დარჩებით, ქვემო ოთახში.

— ქვემო ოთახში, — მიუგო ჟან ვალჟანმა:

ბასკმა ზრდილობიანად გაუღო ოთახის კარი და უთხრა:

— გიახლებით, ქალბატონ ბარონის მეუღლეს მოვახსენებ.

შევიდა ჟან ვალჟანი. თალიანი ოთახი იყო, ნოტიო, საჭიროები-სამებრ საკუქნაოდ ხმარებული. ფანჯრით ქუჩაში გადიოდა, წითელი აგური ჰქონდა. იატაკის მაგივრად და ოდნავ იყო განათებული, რადგან მოაჯირი ეკრა ერთადერთ პატარა საარკმელს.

იმ ოთახთაგანი არ იყო ეს საკუქნაო, რომელსაც გულს უწყალებს ცოცხი და სველი ტილო. მშვიდად იყო მტვერი. ობობებს არავინ სდევნიდა. ერთი ლამაზი აბლაბუდა, განივრად გაშლილი, კარგად ჩაშავებული, მკვდარი ბუზებით დამშვევებული, მთლად ჰფარავდა ფანჯრის ერთ შუშას. დაბალი ოთახი იყო. პატარა და ავეჯეულობის მაგივრად ცარიელი ბოთლები ეყარა ერთ კუნჭულში. კედელი შედებილი იყო ყვითელი ჟანგმიწით, და ალაგ-ალაგ ეს საღებავიც ჩამოშლილიყო. ოთახის ბოლოს ბუხარი იყო, შეშით ასანთებად. შავად შეღებილ ბუხარში ცეცხლი ენთო, რაც უტყუარი

ნიშანი იყო იმისი, რომ იმედი ჰქონდათ, ქვემოთ დარჩენას ირჩევდა ჟან ვალუანი.

ბუხართან ორი სავარძელი იდგა. სავარძლებს შუა ხალიჩის ნაცვლად გაშლილი იყო ძველი პატარა ქეჩა, რომელს გახეხილი ბაწრის მეტი აღარა შერჩენოდა რა.

გასანათებლად საკუქნაოს ბუხარში ცეცხლი ჰქონდა და პატარა მოაჯირიანი ფანჯარა.

დადლილი იყო ჟან ვალუანი. რამდენიმე დღე იყო, აღარც ეძინა, აღარცა სჭამდა. შევიდა და მაშინვე სავარძელზე დაეცა.

ბასკიც დაბრუნდა. ბუხარზე ანთებული სანთელი დადგა და გავიდა. თავი ძირს დაეშვა ჟან ვალუანს, ნიკაპი გულზე და ვერც ბასკი დაინახა, ვერც სანთელი.

უცბად წამოხტა, თითქოს შეეშინდა რისამეო, — უკან კოზეტი ედგა.

კოზეტის შემოსვლა არ შეუნიშნავს, მაგრამ გრძნობდა კი, რომ კოზეტიც იქვე იყო.

მიბრუნდა, იდგა და შესცქეროდა. თაყვანსაცემი იყო ქალი თავისი სილამაზით. მაგრამ ჟან ვალუანი მის სილამაზეს კი არა, მის სულს ჩასცქეროდა.

— უცნაური კაცი ხართ, მამა, ვიცი, მაგრამ ამას კი ვერ წარმოვიდგენდი. არა, რა დაგემართათ? მარიუსმა მითხრა, თვითონ მამაშენმა მოისურვა, რომ ქვემო ოთახში მიიღო ხოლმეო.

— დიახ, მე მოვისურვე.

— ვიცოდი, რომ მაგას მიპასუხებდით. რა გაეწყობა? აი, გაფრთხილებთ, მინდა დღეს ჩხუბი აგიტეხოთ. და მაშ დასაწყისიდან დავიწყეთ. აბა, ჯერ მაკოცეთ.

და ლაწვი მიუახლოვა.

უძრავად იდგა ჟან ვალუანი.

— არ იძვრით? ცოდვა აღიარებულო! მაშ დამნაშავედა გრძნობთ თავს? ეგ არაფერი, მიპატიებია: იესო ქრისტემა ბრძანა, — ახლა მეორე მიუშვირეთ. აბა!

მეორე ლაწვი შესთავაზა.

არ გაინძრა ჟან ვალუანი. ისე იდგა, თითქოს მილურსმული ჰქონდა ფეხები ფილაქანზე.

— ეს კი აღსანიშნავია! — წამოიძახა კოზეტმა. — რა დაგიშავეთ, ნეტავი ვიცოდე! გაჯავრებული ვარ და ქრთამი უნდა მომცეთ, თუ შერიგება გწადიათ: სადილად ჩვენთანა ბრძანდებით.

— სადილი ვჭამე.

— ეგ მართალი არ არის. ბ. უილნორმანს ვეტყვი, რომ ასე

უკმეხად შექცევით. პაპა იმისთვის არის გაჩენილი, რომ მამას სტუქსავდეს. აბა, წავიდეთ! ზემოთ, დიდ დარბაზში, ჩქარა!

— შეუძლებელია.

აქ კოზეტს ნიადაგი შეერყა ფეხქვეშ ცოტახნით. ბრძანების მაგივრად კითხვა დაუწყო.

— რა ვქნა, რაღა, მამიკო? რაღა ეს საზარელი ოთახი ამოირჩიეთ ჩემ სანახავად? საშინელება არის აქაურობა!

— იცი, შვილო...

და შეჩერდა, გაისწორა:

— იცით, ქალბატონო, მართლა უცნაური კაცი ვარ, გადავირევი ხოლმე ხანდახან.

ხელი ხელსა ჰკრა კოზეტმა.

— ქალბატონო?... იცით?... ეგ რაღა არის? მე მელაპარაკებით აგრე?

სევდით სავსე თვალით დააშტერდა ჟან ვალჟანი, როგორც ხანდახან იცოდა.

— თქვენ გნებავდათ ქალბატონობა და აგისრულდათ.

— ოღონდ თქვენთვის კი არა, მამა.

— მამას ნულარ მეძახით.

— როგორ?

— ბატონი ჟანი დამიძახეთ, ან, თუ გნებავთ, ჟანი.

— მაშ მამაჩემი აღარა ხართ? მე კოზეტი აღარა ვარ? ბატონო ჟან, რა დაგემართათ, რა ვქნა? რევოლუციას ხომ არ მიპირებთ? რა მოხდა, განა? ერთი შემომხედეთ, თვალი გამისწორეთ. მაშ ჩვენთან ცხოვრება არ გნებავთ? არც ჩემ მიერ თქვენთვის ამორჩეული ოთახი გნებავთ? რა დაგიშავეთ ისეთი, მითხარით მაინც, რა დაგიშავეთ? რაღაც მოხდა, ცხადია.

— არაფერი.

— მაშ აგრე რაღა ხართ?

— მე ისე ვარ, როგორც ყოველთვის.

— მაშ სახელს რად იცვლით?

— თქვენც ხომ გამოიცვალეთ.

ღიმილი მოუვიდა, როგორც წელან და დაუმატა.

— თუკი თქვენ ქალბატონი პონმერსი ბრძანდებით, რატომ მე კი არ შემიძლია ბატონი ჟანი ვიყო?

— აღარა გამეგება რა! სისულელეა ეს ყველაფერი! მტკნარი სისულელე. ჩემ ქმარსა ვთხოვ ნებართვას, რომ ბატონი ჟანი ბრძანდებოდეთ. იმედი მაქვს, არ დამეთანხმება. არა, რაზედ მაჯავრებთ, ნეტავი? შეიძლება კარგად არ იყოს კაცი, როგორცა ბრძა-

ნეთ, მაგრამ თავის პაწია კოზეტს კი არ აჯავრებდეს. რასა ჰგავს თქვენი საქციელი? თქვენ უფლება არა გაქვთ ავად მომექცეთ, რადგან ბუნებით გულკეთილი ხართ.

პასუხი არ გასცა ჟან ვალჟანმა.

ორივე ხელი დაუჭირა კოზეტმა, ალერსით აუწია ზევით, ყელზე მოიხვია ნიკაპის ქვეშ და ცდილობდა ამ ტკბილი ალერსით გული მოეღობო ჟან ვალჟანისთვის.

— ოჰ, მამაჩემო, სად არის თქვენი ალერსი?

და რაკი ვერას გახდა, განაგრძო:

— იცით, რას ვეძახი მე კეთილს? ჩემი თხოვნა ამისრულოს, გადმოვიდეს აქ, ჩვენთან იცხოვროს, — აქაც ბევრია ბაღში ფრინველი, როგორც პლუმეს ქუჩაზე, — ჩვენთან იყოს, გამოვიდეს იმ ორმოდან, ლ-ომ-არმეს ქუჩაში რომა აქვს, გამოცანები და შარადები აღარ გაგვიშალოს გამოსაცნობად, ისე იყოს, როგორც ყოფილა, სადილიც ჩვენთან მიირთვას, საუზმეც და ისევ მამაჩემი გახდეს.

ხელი გამოაცალა ჟან ვალჟანმა:

— თქვენ ახლა მამა აღარ გესაჭიროებათ, ქმარი გყავთ.

გაბრაზდა კოზეტი:

— მამა აღარ მესაჭიროება? ამნაირ უაზრობას რომ გაიგონებს ადამიანი, არც კი იცის, ღმერთმანი, რა პასუხი მისცეს!

— ტუსენი რომ აქ ყოფილიყო, — დაიწყო ისევ ჟან ვალჟანმა, რომელსაც საფუძველი ელეოდა და წყალწაღებულებით ხავსს ეჭიდებოდა, — ტუსენი რომ აქ ყოფილიყო, ისიც დამემოწმებოდა, რომ სრული კემშარიტება ვთქვი; ყოველთვის მქონდა და მაქვს რაღაც უცნაურობა; აქ ახალი არაფერია. მე ყოველთვის ჩემ ბნელ კუნჭულში ვიმალებოდი.

— კარგი, მაგრამ ცივა ამ სარდაფში, არაფერი ჩანს, საძაგლობაა. დაგიყინიათ, მამა კი არა, ბატონი ჟანი ვარო. არ მინდა, თქვენობით ნუ მელაპარაკებით!

— ეს არის ახლა, აქეთ რომ მოვდიოდი, — უპასუხა ჟან ვალჟანმა, — სენ-ლუსის ქუჩაზე ერთი რამ ვნახე, სწორედ საუცხოო. — მე რომ ლამაზი ქალი ვყოფილიყავ. უთუოდ ვიყიდდი და ჩემს ოთახს დავიმშვენებდი. ერთი კარგი ტუალეტია, ღღევანდელი გემოვნების მიხედვით გაკეთებული, ვარდისხისას რომ ეძახით. საკმარისად დიდი სარკე აქვს, უჯრები, მშვენიერი რამ არის.

— საძაგელი დათვი!

კბილები დააკრაქუნა, ტუჩი აიწია და ჟან ვალჟანს შეუბერა. გრაცია იყო და კატას აჯავრებდა.

— აღშფოთებული ვარ. — დაიწყო კოზეტმა, — ლამის გამაგიჟოთ, სულ ყველანი მაჯავრებთ გუშინდელს აქეთ! გული გამიწყალეთ! ველარა გამიგია თქვენი! მარიუსი მაწუხებს, თქვენ არ მექომაგებით; თქვენ მაჯავრებთ, მარიუსი არასა მშველის. მარტოდ-მარტო ვარ, არავინა მყავს. ერთ ოთახს ვამზადებ მამიჩემისთვის. რომ შემძლებოდა, ღმერთსაც კი იქ მოვათავსებდი. — არ გვინდა თქვენი ოთახიო, — მეუბნებიან. არც კი უნახავს და ისე მიწუნებს ოთახს ჩემი მდგმური. ნიკოლეტს ვავალებ, ერთი კარგი სადილი გაგვიკეთოს. — არა, ქალბატონო, მე თქვენი სადილი არ მინდაო. — და მამაჩემი ფოშლევანი ჩამცივებია, — ბატონი ჟანი დამიძახეო, — და სახლში კი არა, ძველ საზარელ სარდაფში მიმიღე ხოლმე, რომ ნესტიანი კედლების ობით დავტკბე, ბროლის მაგივრად ცარიელი ბოთლებით და ფარდების მაგივრად აბლაბუდითაო. — უცნაური კაცი ხართ, გეთანხმებით, მაგრამ ცოტა რამ დასვენებაც უნდა იცოდეთ ახლად ჯვარდაწერილებისა. განა არ შეიძლებოდა, ასე ჩქარა არ გამოგეჩინათ ეგ თქვენი უცნაურობა? მაშ აგრე მოგწონთ თქვენი საზიზღარი ლ-ომ-არმეს ქუჩა? მე კი გული მელეოდა; იქ რომ ვიყავი. ჰო, ერთი მითხარით, რა გაქვთ ჩემს წინააღმდეგ? რად მიჯავრდებით? რად მიწყულულებთ გულს? ფუ!

დააქკერდა, ხუმრობისა აღარა ჰქონდა რა და მწუხარედ ჰკითხა:

— მაშ იმიტომ მიჯავრდებით, რომ ბედნიერი ვარ?

გულუბრყვილობა თავისდა შეუმჩნევლად ღრმად ჩავა ხოლმე ხანდახან. ამ კითხვამ, სულ უბრალომ კოზეტისთვის, ღრმად ჩაჰკრა შიგ გულში ჟან ვალჟანს. კოზეტს უნდოდა, ოდნავ გაეფხაქნა, მაგრამ გული გაუპო.

ფერი ეცვალა ჟან ვალჟანს. პატარა ხანს ისე დარჩა, პასუხს ვერ აძლევდა, მერე სიტყვით გამოუთქმელი კილოთი, თითქოს თავის თავს ელაპარაკებო, წაიბუტბუტა:

— ამის ბედნიერება იყო მიზანი ჩემი სიცოცხლისა. და ახლა კი შეიძლება ღმერთმა ნება მომცეს განსვენებისა. შვილო კოზეტ, შენ ბედნიერი ხარ და დრო არის ჩემი... წასვლისა.

— ჰოო? მაშ ისევ შენობით მომმართეთ? — შეჰყვირა კოზეტმა და კისერზე მოეხვია.

გულში ჩაიკრა ჟან ვალჟანმა. გიჟივით იყო გახარებული, ისე ეჩვენებოდა, თითქოს დაებრუნებინოს თავისი კოზეტი.

— გმადლობთ, მამა, გმადლობთ!

ეს აღტაცება შეიძლებოდა ჩამწარებოდა ჟან ვალჟანს. ტკბილად, ნაზად ჩამოიშორა კოზეტის ხელები და ქუდი აიღო.

— რას შერებთ, მამა? — შეჰყვირა კოზეტმა.

და უცნაური პასუხი მიიღო:

— უნდა წავიდე, ქალბატონო, თქვენ გელიან.

და კარებთან რომ მივიდა, იქიდან უთხრა:

— შენობით მოგმართეთ. უთხარით თქვენს ქმარს, რომ მე ეს შეცდომა აღარ მომივა. მაპატიეთ.

გავიდა ჟან ვალუანი. განცვიფრებული დარჩა კოზეტი ამ უცნაური გამოთხოვებით.

თ ა ვ ი მ ი ო რ ა

კიდეგ უპან რამდენიმე ნაბიჯით

მეორე დღეს იმავე დროს მივიდა ჟან ვალუანი კოზეტის სანახავად. აღარაფერი ჰკითხა კოზეტმა, აღარაფერი გაიკვირვა, აღარა თქვა, — აქა ცივად, აღარც დარბაზი ახსენა ზემო სართულისა. ეცადა არც მამა ეთქვა, არც ბატონო ჟან. თქვენობით ელაპარაკებოდა ჟან ვალუანი და არც ეს იუცხოვა, მაგრამ ცხადად ეტყობოდა, ცოტად დაჰკლებოდა სიმბიარულე. დაღონებული იქნებოდა, დაღონება რომ შესძლებოდა.

აღბათ საუბარი ჰქონდა მარიუსთან, ის საუბარი, რომელშიც საყვარელი ქმარი ამბობს, რაცა სურს, არც რასმე განმარტავს, არც დაასაფუძვლიანებს, და მინც აკმაყოფილებს საყვარელ ცოლს. შეყვარებულთა ცნობისმოყვარეობა სიყვარულს იქით შორს ვერსად წავა.

ოდნავ მიელაგებინათ ქვემო ოთახი. ბასკს ბოთლები გაეწყო და ნიკოლეტს ობობები და აბლაბუდა.

და მას შემდეგ ყოველდღე ერთ და იმავე დროს მივიდოდა ხოლმე ჟან ვალუანი კოზეტის სანახავად. ყოველდღე დადიოდა, რადგან იმდენი ძალა არა ჰქონდა, რომ მარიუსის სიტყვის ნამდვილი აზრი გაეგო. მარიუსმა ისე მოაგვარა საქმე, რომ სწორედ იმ დროს უნდა გასულიყო სახლიდან, როდესაც ჟან ვალუანი უნდა მოსულიყო. სახლიც მიეჩვია ბ. ფოშლევიანის ამ ახალ მოთხოვნისას. ტუსენიც დაეხმარა, — ბატონი ყოველთვის ასე იქცეოდა, — გაიძახოდა ხშირად. ბ. ჟილნორმანმაც შემდეგი დადგენილება გამოაქვეყნა: — თავისებური კაცი ყოფილა. — სულყველაფერი გამოთქვა ამ ერთმა სიტყვამ — თავისებურიო, — და გარდა ამისა, ოთხმოცდათორმეტი წლის კაცისთვის შეუძლებელია ახალი მეგობ-

რის გაჩენა, უკვე მჭიდროდ განწყობილი აქვს ყველაფერი და ახალი კაცის მიღება ჩვეულებრივის არევა იქნება; მეტი ალაგი აღარ არის; ჩვეულება არის გამეფებული. მოხუცებულ ჟილნორმანს თუ უნდოდა რამე, სწორედ ამ ბ. ფოშლევიანის თუ ბ. ტრანშლევიანის მოშორება და ასაბუთებდა კიდევ თავისას: — ემაგისთანა თავისებურები, რამდენიც გნებავთ იმდენია! რა უცნაურობა გინდა, რომ ზათ არ ჰქონდეთ და სულ უსაფუძვლოდ. მარკიზ დე კანაპლზე უარესი არავინ იყო: მშვენიერი სასახლე იყიდა, რომ სხვენზე წოლილიყო. დიდი ახირებულების ნიშნები აქვს ამ ხალხს.

აზრადაც არავის მოუვიდა ამ უცნაურობის მიზეზს ჩაჰკვირებოდა. ან როგორ მიაგნებდნენ ნამდვილ მიზეზს, რომ მარიუსის მეტმა არავინ იცოდა საქმის ვითარება. ჭაობები არის ინდოეთში; ზებუნებრივად ეჩვენება ხალხს წყალი, განუმარტებლად, ის მღელვარეა, თუმცა ქარი კი არა, ნიავიც არსად იძვრის; სწორედ იქ ხედავს მღელვარებას ხალხი, სადაც უძრავად უნდა იდგეს წყალი; დასცქერიან ამ მღელვარების ზედაპირს და საკვირველებად მიაჩნიათ, რადგან ვერა ხედავენ ჭაობის ძირში მოძრავ გველვეშაპს.

ადამიანსაც ბევრსა აქვს ამისმაგვარი გულსაწყლავი საიდუმლოება, ჭირი, რომელსაც თვითონ ასაზრდოებს, გველვეშაპი, რომელიც გულს უღრღნის, სასოწარკვეთილება, რომელიც მათი რამის სტუმარია. შეხედავთ, ადამიანია, როგორც ყველა სხვა, მიდის, მოდის; ვინ წარმოიდგენს, რომ გულში სევდა ჩასძრომია, ათასკბილიანი პარაზიტი, სისხლსა სწოვს და სიკვდილს უმზადებს? ვინ წარმოიდგენს, რომ ჯურღმული არის ეს კაცი, ჭაობი მდგარი. მაგრამ ფრიად ღრმა? ხანდახან, დროგამოშვებით, გარეგანი მღელვარება ეტყობა უბედურს, მაგრამ ვინ იქნება, რომ მიხვდეს ნამდვილ მიზეზს? სახე ელრიჯება ტკივილით, გული მისდის, ძლივსა სუნთქავს. ბევრი არაფერია თითქოს, მაგრამ საშინელია. ეს არის სუნთქვა უხილავი გველვეშაპისა.

და მართლაც, ბევრი რამ სჭირდა უცნაური ჟან ვალჟანს. სწორედ იმ დროს მივიდოდა, როდესაც სხვანი წასასვლელად ემზადებოდნენ; გაიპარებოდა, როდესაც სხვანი იკრიბებოდნენ; ყოველთვის მზადა ჰქონდა თავისი წამოსასხამი; მიყრუებულ ქუჩებს ირჩევდა, თუ მიდიოდა სადმე; საუბარში არ ჩაერეოდა; ერიდებოდა დღეობებს და შეკრებებს ხალხს; შეძლებულს ჰგავდა და ღარიბად ცხოვრობდა; თავის ბინის გასაღები სულ თანა ჰქონდა, ჯიბეში, და სანთელს კი მეკარეს აბარებდა, რომ ღამე კიბეზე ასვლა არ გასჭირებოდა; სახლში ფარული კართით შედიოდა; თავის ბინაში უკანა მხარის კიბით აღიოდა. წვრილმანი იყო ყოველივე

ეს, უმნიშვნელო, ოდნავი დეღვა, გარდამავალი ჰავლი ზედაპირი-
სა, მაგრამ ხშირად საშინელი სიღრმიდან მომავალი.

რამდენიმე კვირა გავიდა ასე. ახალი ცხოვრება აპყრობდა ნელ-
ნელა კოზეტს. გათხოვდა ქალი, თავის ქმრის ოჯახში შევიდა,
ახალი ცხოვრება დაიწყო, ახალი მიმსვლელ-მომსვლელი, ოჯახის
მოვლა, დროს გატარება, — ეს ამდენი ახალი საქმე! ბევრი არა-
ფერი იხარჯებოდა კოზეტის დროს გატარებაზე; იმის დროს გატა-
რება ის იყო, რომ მარიუსთან ყოფილიყო. თუ წავიდოდა სადმე,
უთუოდ მარიუსთან ერთად; შინ იყო და, ისევ იმასთან; ეს იყო
უმთავრესი მოთხოვნილება მისი სიცოცხლისა. გახარებულნი
იყვნენ ორივენი, როდესაც ხელიხელგაყრილნი წავიდოდნენ სა-
სეირნოდ, მზეს შეჰხაროდნენ, და მარტონი იყვნენ ხალხით სავსე
ქუჩაში, ერთმანეთის მეტს ვერავის ხედავდნენ. პატარა უსიამოვნე-
ბაც ჰქონდა კოზეტს. ვერ მორიგდნენ ტუსენი და ნიკოლეტი.
წეუძლებელი იყო თურმე ორი ბებერი, გაუთხოვარი ქალის ერთად
ცხოვრება, და ტუსენი წაუვიდა. პაპა კარგად ბრძანდებოდა; მარი-
უსს ხანდახან მოუხდებოდა ხოლმე სასამართლოში საქმეების დაც-
ვა; დეიდა ჟილნორმანიც იქვე იყო, განზე ედგა ახალ ოჯახს და
სრულიად კმაყოფილი იყო თავისი მდგომარეობით. ჟან ვალუანის
ყოველ საღამოს მოდიოდა.

შენობით ლაპარაკი გამქრალიყო. ახლა „თქვენ“ — ისმოდა.
„ქალბატონო“, „ბატონო ჟან“, და ყოველივე ეს სულ სხვა, უცხო
კაცად ჰქმნიდა კოზეტისთვის ჟან ვალუანს. კაცი თვითონვე ცდი-
ლობდა, შეემცირებინა კოზეტის მისდამი სიყვარული, განეშორე-
ბინა თავისგან, და აისრულა კიდევ ეს წადილი. უფრო და უფრო
მხიარულად ეჩვენებოდა თავისი შვილობილი; ის ნაზი, ალერსიანი
კოზეტი აღარ იყო. მაგრამ მაინც ძალიან უყვარდა თავისი მამობი-
ლი და ამას კარგადა გრძნობდა ჟან ვალუანი. ერთხელ ანაზღად
ასე მიმართა ჟან ვალუანს:

— მამა იყავით ჩემი და მამა აღარა ხართ; ბიძა იყავით ჩემი
და ბიძა აღარა ხართ; ბატონი ფოშლევეანი იყავით და ახლა
ბატონი ჟანი ხართ. მამ ვინა ხართ? არა, არ მომწონს ეს ყველა-
ფერი. ასე კეთილად რომ არ გიცნობდეთ, შეემშინდებოდა თქვენი.

ბინა ისევ იქა ჰქონდა, ლ-ომ-არმეს ქუჩაზე, რადგან ვერა შორ-
დებოდა იმ უბანს, სადაც კოზეტი იდგა.

კოზეტის სანახავად რომ მივიდოდა, თავდაპირველად დიდხანს
არა რჩებოდა, რამდენიმე წუთი კმაროდა, ნახავდა, მოიკიოსჯვდა
და გამოეთხოვებოდა.

მაგრამ გადიოდა დრო და ისიც უფრო და უფრო მეტხანს რჩე-

ბოდა. ისე იქცეოდა, თითქოს დღის ხანგრძლიობით სარგებლობდა: — დღემ იმატა და მეც პატარა ხანს კიდევ დავრჩები კოზეტ-თანაო.

ერთხელ ძველებური წამოსცდა კოზეტს, — მამა! — და უცბად გაბრწყინდა ბებერი, დაღვრემილი სახე ჟან ვალჟანისა. მაინც შეუსწორა:

— ჟანი დამიძახეთ.

სიცილი წასკდა კოზეტს:

— აჰ, მართლა, ბატონო ჟან!

— კარგი.

თქვა და იქით მიბრუნდა, რომ არ დაენახა კოზეტს, როგორ მოიწმინდა ცრემლი.

თ ა ვ ი მ ე ს ა მ ე

პლუმეს ჭურიხის ბაღიც არ დავიწყებიათ

ეს უქანასკნელი იყო. ამ უქანასკნელი სხივის შემდეგ ჩაქრა ყველაფერი. აღარც ალერსი, აღარც კოცნა მისალმების დროს, აღარც ეს ტკბილი სიტყვა, — მამა, მამაჩემო. — თვით ითხოვა და ხელი შეუწყო, რომ ნელ-ნელა განდევნილი ყოფილიყო თავის ყოფილ ბედნიერებიდან. უბედური იმითაც იყო, რომ ერთ დღეს დაჰკარგვოდა მთლად თავისი კოზეტი, და ახლა ის თანდათანობით ხელახლა უნდა დაეკარგა.

თვალისჩინმა იცის, სარდაფის სიბნელესაც მიეჩვევა. ყოველ-დღე შეეძლო ცოტა ხნით ენახა კოზეტი და იმითიც კმაყოფილი იყო. მთელი თავისი სიცოცხლე შეეკუმშა ამ პატარა ხანში. გვერდზე მიუჯდებოდა. შეჰხაროდა გაჩუმებულს. ან არადა წარსულს მოაგონებდა, უამბობდა კოზეტს იმის ბავშვობას, მონასტერში ცხოვრებას, მის მაშინდელ მოწაფე-ამხანაგებს.

ერთ საღამოს, აპრილის დამდეგს, მშვენიერი დარი იდგა, თბილი, თუმცა ჯერ ისევ გრილი, როდესაც სიხარულით ბრწყინავდა ზამთარზე გამარჯვებული მზე, და კოზეტის და მარიუსის ფანჯრები-დან გაშლილი ბაღები ცივი ძილის შემდეგ სიცოცხლის გაღვიძებით ტკბებოდნენ; კუნელი გაშლას აპირებდა, ძველი კედლები ჯერ გაუშლელი ყვავილებით ამწვანებულყო, დამსკდარ ქვებში ვარდისფრად მოჩანდა დეკისპირა; თეთრი პეპლები დაფრინავდნენ და ქარი, ეს მესტირე ბუნების მუდმივი განახლებისა, ცდი-

ლობდა ხეების ტოტებში დაეკრა ის დიადი სიმფონია გაზაფხული-
სა, რომელს ძველი დროის პოეტები განახლებას უწოდებდნენ, და
მარიუსმა მოაგონა კოზეტს:

— აკი ვთქვით, წავიდეთ პლუმეს ქუჩის ბაღი ვნახოთ. მოდი,
წავიდეთ, უმადურები არ უნდა ვიყვნეთ!

თქვეს და გაფრინდნენ, როგორც ორი მერცხალი გაზაფხული-
საკენ. ისე აგონდებოდათ ეს ბაღი, როგორც ტკბილი გათენება.
კოტა რამ უკვე ჰქონდათ ამ ყმაწვილებს უკან დატოვებული, რო-
გორც გაზაფხული იმათი სიყვარულისა. პლუმეს ქუჩის სახლი
ვადით ექირა ჟან ვალჟანს და ვადის გასვლამდე სახლიც კოზე-
ტისა იყო და ბაღიც. მივიდნენ, სახლიცა ნახეს, ბაღიც. ისევ თა-
ვიანთ მესაიდუმლე ბაღში იყვნენ და გადაავიწყდათ სულყველა-
ფერი.

იმ საღამოს, დანიშნულ დროს მივიდა ჟან ვალჟანი კოზეტის
სანახავად. ბასკი დახვდა:

— ქალბატონი და ბატონი ერთად წაბრძანდნენ და ჯერ არ
დაბრუნებულან.

შევიდა, ჩუმად დაჯდა. მთელი საათი გაატარა კოზეტის ლო-
დინში. აღარ დაბრუნდა კოზეტი. თავი დაღუნა ჟან ვალჟანმა და
შინ წავიდა.

კოზეტი კი ისე იყო აღტაცებული ამ სეირნობით და „ჩვენი ბა-
ღის“ ნახვით, ისეთი ბედნიერი იყო თავის წარსულის ამ ერთი დღის
განახლებით, რომ მეორე დღეს სალაპარაკოდ სხვა აღარაფერი აგონ-
დებოდა. ისიც კი ვერ შენიშნა, რომ წინა საღამოს არ ენახა ჟან ვალ-
ჟანი.

— როგორ მიხვედით პლუმეს ქუჩაზე? — ჰკითხა ჟან ვალჟანმა.

— ფეხით.

— იქიდან როგორღა დაბრუნდით?

— ეტლით წამოვედით.

კარგა ხანი იყო აწუხებდა ჟან ვალჟანს ფიქრი, რომ მეტად გან-
ცალკევებულად ცხოვრობდნენ კოზეტი და მარიუსი. მეტად ხელ-
მოჭერილი კაცი იყო მარიუსი, და ეს აკვირვებდა ჟან ვალჟანს.
კიდევ გაბედა და ჰკითხა:

— რატომ ერთ ეტლს არ გაიჩენთ? ერთი კოხტა ეტლი რომ
იყიდოთ, ბევრი, ბევრი თვეში ხუთასი ფრანკი დაგიჯდეთ. ხომ
გაქვთ, ღვთის მადლით, და ბევრიცა გაქვთ.

— არ ვიცი, — უპასუხა კოზეტმა.

— იმ ტუსენისა არ იყოს. დედაკაცი წავიდა, რატომ სხვას არ
დაიჭერთ?

— ნიკოლეტიცა კმარა.

— პირადად თქვენ კი არ უნდა გყავდეთ მოახლე?

— მარიუსი იქ არა მყავს?

— საკუთარი სახლი უნდა გქონდეთ, საკუთარი მსახური, ერთი კარგი ეტლი, თეატრში ლოჟა. რატომ არ სარგებლობთ თქვენი სიმდიდრით? სიმდიდრე ზრდის და ჰმატებს ბედნიერებას.

არა უპასუხა რა კოზეტმა.

მივიდოდა ჟან ვალჟანი და იჯდა, შემოკლების მაგივრად უფრო და უფრო მეტ ხანს რჩებოდა. რას იზამთ? რომ დაქანდება გული, ძნელია შეყენება.

რომ უფრო დიდხანს დარჩენილიყო და საათის დავიწყება მოეხერხებინა, მარიუსის ქებას მოჰყვებოდა ხოლმე. მშვენიერიც იყო მარიუსი, დიდებულიც, გულადიც, კეკიანიც, მკვერმეტყველიც, გულკეთილიც, კოზეტიც თავისას უმატებდა და გრძელდებოდა ბაასი. დაუმრეტელი იყო ეს სიტყვა „მარიუსი“. მრავალტომიანი თხზულება იყო ამ შვიდ ასოში. და ამგვარად ახერხებდა ჟან ვალჟანი ცოტა ხნით მაინც განეგრძო კოზეტთან დარჩენა. კოზეტს ხედავდა, ყველაფერს იფიწყებდა, გვერდზე რომ ეჯდა, სიცოცხლის სიტკბოებას მართო აქა ჰპოვებდა. დაჭრილი ჰქონდა გული და ამით იხვევდა თავის ჭრილობას. რამდენჯერმე მოხდა, რომ ერთხელ კი არა, ზედიზედ ორჯერ მოახსენა კოზეტს ბასკმა:

— ბატონმა ჟილნორმანმა გამომგზავნა, მოგახსენოთ, რომ სუფრა გაშლილი გახლავთ.

ღრმად ჩაფიქრებული მიდიოდა შინისკენ იმ დღეს ჟან ვალჟანი.

ნუთუ სიმართლე მოიპოვებოდა მარიუსის მიერ დასახულ შედარებაში, — კოზეტის ქუბრი არის ეს კაციო. — ნუთუ მართლა ქუბრი იყო ჟან ვალჟანი და ახირებით მიდიოდა თავის პეპლის სანახავად?

ერთხელ კიდევ დიდხანს მოუხდა ჟან ვალჟანს დარჩენა, ჩვეულებრივზე მეტად. მეორე დღეს ბუხარში ცეცხლი აღარ აენთოთ.

— ვაი, ცეცხლი არ ანთია! — იფიქრა ჟან ვალჟანმა და თვითონვე უპოვა ამ გარემოებას სულ უბრალო განმარტება: — ან რაღა საჭიროა? აპრილი დადგა, თბილა.

— ოჰ, ღმერთო, რა ძალიანა ცივა! — დაიძახა კოზეტმა, როგორც კი ოთახში შემოვიდა.

— სად არის სიცივე? — უთხრა ჟან ვალჟანმა.

— მაშ თქვენ უბრძანეთ ბასკს, რომ ცეცხლი არ აენთო?

— დიახ, ხვალ-ზეგ მაისი დადგება.

— მაისი კი არა, თუნდა თიბათვე იყოს, თუკი ცივა, ცივა. მეტადრე ამ სარდაფში. ზამთარ-ზაფხულ უნდა ენთოს აქ ცეცხლი.

— მე კი მეგონა, რომ უსარგებლო იქნებოდა ბუხრის ანთება.

— ეგეც ერთი თქვენებური უცნაურობა! — დაასკვნა კოზეტმა. მეორე დღეს ცეცხლი ენთო ბუხარში. მაგრამ ორი სავარძელი ოთახის მეორე მხარეს გადაეტანათ, სწორედ კარებთან.

— ეს რაღას მოასწავებს, ნეტავი? — ფიქრობდა ჟან ვალჟანი.

ასწია სავარძლები და ისევ ჩვეულებრივად დააწყო, ბუხართან.

რაკი ცეცხლი აუნთეს, ცოტა გაბედულებაც მოემატა. ისე გააბა ბაასი, რომ ჩვეულებრივს გადააცილა. რომ წამოდგა წასასვლელად, კოზეტმა უთხრა:

— უცნაური რამ მითხრა ამ დილას ჩემმა ქმარმა.

— რა გითხრათ მაგისტანა?

— აი, რა: კოზეტ, წელიწადში ოცდაათიათასი ფრანკი გვაქვს შემოსავალი. ოცდაშვიდიათასი შენია და სამი ათასი მე მაქვს პაპიჩემისაგან. ახლა ეს მითხარ: შეიძლება თუ არა, რომ მარტო სამიათასით ვიცხოვროთ? — მე ვუპასუხე: — რითაც გინდა, თუნდა სულ არაფრით, ოღონდ კი შენთან ვიყო. — მერე მე ვკითხე: — რა არის? რად მკითხავ მაგას? — და მიპასუხა — ისე, მინდა ვიცოდყო.

ხმა ველარ ამოიღო ჟან ვალჟანმა, ცხადი იყო, კოზეტი იმისგან მოელოდა ამის განმარტებას. დაღვრემილი ღუმილით მოუსმინა კოზეტს და ვერა თქვა რა. მაშინვე გამოეთხოვა. იმდენად ღრმად იყო ჩაფიქრებული, რომ კარები აერია და თავის სახლის მაგივრად სხვა სახლში შევიდა. მესამე სართულს მიაღწია, როდესაც შეცდომა იგრძნო და უკან დაბრუნდა.

გონებას ველარ იმორჩილებდა, ისე ერეოდა ფიქრები. ცხადი იყო, რომ მარიუსს ეჭვი აღძვროდა ექვსასი ათასი ფრანკის შეძენის შესახებ, და ეშინოდა, ბიწიერი რამ საშუალებით არ იყოს მონაპოვარი ეს ფულიო. ვინ იცის, იქნებ კიდევ ეძია და დარწმუნდა, რომ ჟან ვალჟანისა იყო, და არა რაღაც მემკვიდრეობა, და ახლა უკადრისად ჰპოვებდა ამ ფულით სარგებლობას? არ უნდოდა ბოროტებით შენაძენით გამდიდრება და თავისი და კოზეტის პატიოსანი სიღარიბე უფრო ღირსეულად მიაჩნდა, ვიდრე ეს სიმდიდრე.

გარდა ამისა, გრძნობდა ჟან ვალჟანი, თუმცა ბუნდოვნად, რომ კარს უკეტავდნენ ნელ-ნელა.

მეორე დღეს რომ მივიდა, განცვიფრებული დარჩა. სავარძლები აღარსად იყო. სკამიც კი არ იდგა სავარძლების მაგივრად.

— აჰა, ღმერთო! — შეჰყვირა კოზეტმა, როგორც კი შევიდა ოთახში, — სავარძლები? სად არის სავარძლები?

— აღარ არის, — უპასუხა ჟან ვალუანმა.

— ეს კი მეტისმეტია!

და ისევ ჟან ვალუანმა წაილულლულა:

— მე ვუთხარი ბასკს, რომ გაეტანა.

— და საფუძველი ამ ბრძანებისა?

— დღეს მალე წავალ. რამდენიმე წუთი მხოლოდ...

— რამდენიმე წამიც რომ იყოს, რას გიშლიდათ ის სავარძლები?

— მე მგონია, დიდ დარბაზში უნდა აეტანა ბასკს.

— რისთვის?

— ალბათ სტუმრები გყავთ, ამ საღამოს.

— არაფერ! სრულიად არაფერ!

ხმა ველარ ამოიღო ჟან ვალუანმა.

გაჯავრება ეტყობოდა კოზეტს:

— იმ დღეს ცეცხლი არ აანთებინეთ ბუხარში. დღეს სავარძლები გაატანინეთ. რას შვრებით, რა ვქნა? ველარა გამიგია რა თქვენი.

— მშვიდობით, — წაილულლულა ჟან ვალუანმა.

ვერა თქვა, — მშვიდობით, კოზეტ. — მაგრამ ვერც ისა თქვა, მშვიდობით, ჭალბატონო.

გულმოკლული წავიდა შინისკენ.

ახლა კი მიხვდა ყველაფერს.

მეორე დღეს აღარ მივიდა. კოზეტს მხოლოდ ღამე მოაგონდა, რომ იმ დღეს არ ენახა მამობილი.

— ნეტავი რა მოხდა? დღეს არ მოსულა ბატონი უფანი.

რალაც ტკივილი იგრძნო გულში, მაგრამ მარიუსის კოცნამ გაუქარვა და დაავიწყა.

არც მესამე დღეს მივიდა.

კოზეტმა ვერც კი შენიშნა. კარგად გაატარა საღამო, კარგად ეძინა, როგორც ყოველთვის და, რომ გამოეღვიძა დილით, მაშინ მოაგონდა ჟან ვალუანი. თავის ბედნიერებით თვრებოდა. მაშინვე დაგზავნა ნიკოლეტი ბატონ უფანთან, — იკითხეთ, ავად ზომ არ არის და წუხელის რატომ არ მოვიდაო? — ნიკოლეტმა ბატონი უფანის პასუხი მოუტანა, — ავად არ ყოფილა. საქმეები ჰქონდაო. მალე გაიხლებათ. მაშინვე, როგორც კი შესძლებს, და გარდა ამისა, ჰატარა ხნით სხვაგან წასვლასაც აპირებდა. უნდა ახსოვდეს ჭალბატონს, რომ ჩვეულებადა ჰქონდა ხანდახან, დროგამოშვებით,

სამგზავროდ მიდიოდა ხოლმეო. დაე იმაზე ნუ ფიქრობენ, და ნუ შეწუხდებიანო.

ნიკოლეტი რომ უან ვალუანთან მივიდა, სიტყვასიტყვით გაუმეორა თავისი ქალბატონის ნათქვამი: — ქალბატონმა გამომგზავნა ვიკითხო, ავად ხომ არ არის და წუხელის რატომ არ მოვიდაო?

— წუხელის კი არა, ორი დღე არის, მე იქ აღარა ვყოფილვარ, — თქვა გულისკვნესით უან ვალუანმა.

მაგრამ ამ ამონაკვნესისა ვერა გაიგო რა ნიკოლეტმა და ქალბატონსაც არა უთხრა რა.

თ ა ვ ი მ ე ო თ ხ ე

მიზიდვა და განზიდვა

1833 წლის გაზაფხულის ბოლოს და ზაფხულის დასაწყისში მარეს უბნელები, ვაჭრები და ქუჩის კარებთან მოგროვილი უსაქმურები ერთ მოხუცებულს, შავტანისამოსიან კაცს ხედავდნენ ერთ და იმავე დროს ყოველ საღამოს. ლ-ომ-არმეს ქუჩიდან გამოდიოდა, სენტ-კრუა-დე-ლა-ბრეტონერის მხრიდან, ბლან-მანტოს წინ გაივლიდა, სენტ-კატერინის ქუჩაში შედიოდა, ეშაპრის ქუჩასთან რომ მივიდოდა, მარცხნივ შეუხვევდა და სენ-ლუის ქუჩაზე გადიოდა.

იქ კი ნელი ნაბიჯით მიდიოდა. თავი წინ ჰქონდა წაწეული, არც რასმე ხედავდა, არც რამე ესმოდა, თვალი ყოველთვის მიმართული ჰქონდა ერთ და იმავე წერტილისკენ, რომელსაც იმისთვის ბრწყინვალე ვარსკვლავის მნიშვნელობა უნდა ჰქონოდა. მიდიოდა ფილ-დე-კალვერის ქუჩის კუთხისკენ. უახლოვდებოდა ამ ქუჩის კუთხეს და ნელ-ნელა სინათლე ედებოდა იმის მიმკვდარებულ თვალს; რაღაც სიხარული გამოსჰვიოდა იმის თვალთაგან, თითქოს სულიერ განთიადს განიცდისო. სახე მოხიბლულისა ჰქონდა იმ წამს; ტუჩები ეძვროდა, თითქო ვილაც უხილავს ელაპარაკებო, ილიმებოდა და ნელი ნაბიჯით მიდიოდა, რამდენადაც კი შეიძლებოდა. იტყოდით, სულთ მიისწრაფის იმ წერტილისაკენ, მაგრამ ეშინია იმ წამისა, როდესაც სასურველს მიაღწევსო. და როდესაც პატარა მანძილია დარჩებოდა იმასა და იმ ქუჩის შუა, რომელიც ასე იზიდავდა საბრალოს, სულ რამდენიმე სახლი, იმდენად ნელი იყო მისი ნაბიჯი, რომ შეიძლებოდა გეფიქრათ, — მცდის ეს კაცი, თუ აქავე დგასო? — თავი უკანკალებდა, თვალი გაშტერებით

შესცქეროდა ერთ წერტილს და ისარს მოგაგონებდათ, რომელიც თავის პოლუსისკენ მიიწევს. რაც უნდა დაეგვიანებინა თავის მიზანთან მისვლა, ბოლოს მაინც უნდა მისულიყო; მივიდოდა ფილდე-კალვერის ქუჩასთან, გაჩერდებოდა, კანკალებდა, უკანასკნელი სახლის კუთხიდან გაუგებარი შიშით გასცქეროდა ამ ქუჩას, და რაღაც ესახებოდა მწუხარე თვალში, ნეტარება მიუღწეველისა და ანარეკლი სამოთხის დაკეტილი კარისა. მერე ცრემლი გამოუჩნდებოდა ხოლმე ქუთუთოებში, ნელ-ნელა გროვდებოდა, და რომ ვეღარ დაეტეოდა, ნელ-ნელა ჩამოჰყვებოდა ლოყას და პირზე მიაღგებოდა ხოლმე. ამ ცრემლის სიმწარეს იგრძნობდა მოხუცებული. პატარა ხანს იდგა ასე უძრავად, თითქოს გაქვავებული ყოფილიყო; მერე გაბრუნდებოდა, უკან მიდიოდა იმავე გზით, იმავე ნაბიჯით, და რაც უფრო და უფრო შორდებოდა იქაურობას, მით უფრო უქრებოდა თვალში სიცოცხლე.

მერე, ვეღარ შესძლო აღბათ, და ვეღარ მიდიოდა ფილდე-კალვერის ქუჩის კუთხემდე. შუაგზაში გაჩერდებოდა ხოლმე, სენ-ლუის ქუჩაში; ხან უფრო მეტად მიუახლოვდებოდა თავის მიზანს, ხან ნაკლებად. ერთხელ სენტ-კატერინის ქუჩას ვეღარ გასცდა და იმ სიშორიდან გასცქეროდა ფილდე-კალვერის ქუჩას. მერე თავი გააქნია, თითქოს უარს ეუბნება თავის თავსაო, და უკან გაბრუნდა.

მერე სენ-ლუის ქუჩამდეც ვეღარ მიდიოდა; პავეს ქუჩამდე მივიდოდა, თავს გაიქნევდა და უკან ბრუნდებოდა. ცოტა ხანს შემდეგ ესეც ვეღარ შესძლო და ტრუა-პავიონის ქუჩას ვეღარ აჯობა; მერე ბლან-მანტომდეც ძლივს მიდიოდა. მოუმართავ საათის ქანქარას ჰგავდა, რომლის რხევა თანდათან მცირდება და აგერ-აგერ სულაც გაჩერდება.

ყოველდღე ერთ და იმავე დროს გამოდიოდა თავის სახლიდან და სულ იმავე გზას მისდევდა, მაგრამ ბოლომდე ვეღარ აღწევდა და იქნება თავისდა შეუმჩნეველად უფრო და უფრო ამცირებდა გავლილ მანძილს. მხოლოდ ერთი ფიქრი ისახებოდა იმის სახეზე: რისთვის? — თვალი ჩამქრალი ჰქონდა; სიცოცხლისა აღარა ეტყობოდა რა; ცრემლი ჩაშრობოდა და ქუთუთოების კუნჭულში ვეღარ გროვდებოდა; გამშრალი ჰქონდა ჩაფიქრებული თვალი, თავი ისევ წინ ჰქონდა წაწეული; ნიკაპი ენძრეოდა ხანდახან; დანაოკებული ჰქონდა გამხდარი კისერი. თუ ავი დარი იდგა, ქოლგა ეჭირა ხელში, მაგრამ კი არ გაშლიდა.

შესცქეროდნენ დედაკაცები და, — შეშლილიაო, — იძახდნენ. ბავშვები გამოეკიდებოდნენ ხოლმე სიცილით.

წიგნი მეცხრე

სრული წყვდიადი და წმინდა განთიადი

თ ა ვ ი პ ი რ ვ ი ლ ი

წვიბრაღეთ უბედურნი, წვიწყნარეთ ბედნიერნი

რა საზარელი რამ არის ბედნიერება! როგორ აკმაყოფილებს ადამიანს! როგორ უვსებს გულს! როგორ ათრობს სიცოცხლის თაღლითი მიზნით — ბედნიერებით და ავიწყებს ჭეშმარიტ მიზანს — ვალდებულებას!

მაგრამ მაინც ვიტყვი, მართალი არ იქნება, ვინც მარიუსს გაამტყუნებს.

მარიუსს, — ეს ზევითაცა ვთქვით, — ჯვარის დაწერამდე არავითარი კითხვა არ მიუცია ბ. ფოშლევანისთვის და შერე კი, ჟან ვალჟანთან საუბრის შემდეგ, კითხვების აღძვრას ველარ ბედავდა. ძალიან ნაზობდა, რომ დაჰყვა ჟან ვალჟანს და მისი ვედრების ასრულება აღუთქვა. — არ უნდა დამეთმო მისი მწუხარებისთვის, არ უნდა შემბრალებოდაო, — იძახდა სინანულით. ამიტომ ის იკმარა ჯერჯერობით, რომ სახლიდან ითხოვდა ნელ-ნელა ჟან ვალჟანს, და ცდილობდა, რამდენადაც კი შეიძლებოდა, კოზეტის გულიდან ამოეგდო მისი მამობილი. თითქოს კოზეტის და ჟან ვალჟანის შუა იდგა ყოველთვის დარწმუნებული, რომ, თუ მარიუსი გვერდით ეყოლება, კოზეტი უჟან-ვალჟანობას ველარ შენიშნავს და მიეჩვენება. ეს იყო უფრო მეტი, ვიდრე მოშორება, ეს სრული დაჩრდილება იყო.

საჭიროდ მიაჩნდა ეს ღონისძიება მარიუსს და სამართლიანად ჟან ვალჟანის მოსაშორებლად, არა უკმეხად, პანღურის ცემით, მაგრამ მაინც უნდა მოეშორებინა. დარწმუნებული იყო და საფუძვლიანი საბუთებიც აქონდა, რომლებიც გავაცანით მკითხველს. სხვაც კიდევ, რომლებსაც მომავალში გავაცნობთ.

რალაც საქმეს იცავდა სასამართლოში; ლაფიტის ბანკის ერთი ძველი მოსამსახურე შეხვდა და იმისაგან გაიგო სრულიად შემთხვევით ზევრი რამ ისეთი, რომლის ძიებას ვერ დაიწყებდა, რადგან სიტყვა მისცა ჟან ვალჟანს, — ჩემს მეტს არავის ეცოდინება ეს საიდუმლოებაო, — და გარდა ამისა, ეწინოდა კიდევ, რომ უფრო მეტად არ წაეხდინა ჟან ვალჟანის მდგომარეობა. ამ დროს სულ იმის ცდაში იყო მარიუსი, რომ გაეგო როგორმე, ვისი იყო ის ექვსასი ათასი ფრანკი და პატრონისთვის ჩაებარებინა. ამ ფულის დაბრუნება თავის უწმინდეს მოვალეობად მიაჩნდა და ჩუმად, ფრთხილად ეძებდა პატრონს. მანამდე კი ხელუხლებლად ინახავდა ბანკში.

კოზეტმა ამ საიდუმლო გარემოებისა არა იცოდა რა. მაგრამ ნურც გავამატყუნებთ: როგორ მიხვდებოდა, რომ ექვიც არაფრისა ჰქონდა.

მარიუსიდან გამომავალი ყოვლადშემძლებელი დენი სცემდა მაგნეტიზმისა და ისიც ისე იქცეოდა, ინსტინქტურად და თითქმის შეუგნებლად, როგორც მარიუსს სურდა. „ბატონი ჟანის“ შესახებ მარიუსის სურვილსა გრძნობდა და ამ სურვილს ეგუებოდა. მარიუსის თქმა საჭირო არ იყო; იმის ფარულ წადილის ძაბვას ემორჩილებოდა ბრმად. იმდენად მორჩილი იყო თავისი ქმრის სურვილისა, რომ თვითონაც არ იხსენებდა იმას, რისი დავიწყებაც უნდოდა, არავითარი ძალდატანება არ სჭირდებოდა ამისთვის. თვითონაც არ იცოდა, როგორ მოხდა, რომ ისე მჭიდროდ შეუერთდა იმისი სული მარიუსისას: პატარა ჩრდილი რომ მოხვდებოდა მარიუსის ფიქრს, იგი ბნელით მოსავდა კოზეტის გონებასაც.

მაგრამ ნურც ძალიან შორს წავალთ. ჟან ვალჟანის ასე მივიწყება და თითქმის განშორება მართო გარეგანი იყო. ამ მხრივ კოზეტს გარინდება მორეოდა და არა დავიწყება. ისევ ისე გულით უყვარდა ის კაცი, რომელსაც იმდენი ხნის განმავლობაში მაშას ეძახდა. მაგრამ თავისი ქმარი უფრო უყვარდა; ეს იყო მიზეზი, რომ უფრო მარიუსისკენ იწევდა კოზეტის გულის სასწორის ჯამი.

ხანდახან ლაპარაკს დაიწყებდა ჟან ვალჟანის შესახებ და გაკვირვებას გამოთქვამდა; მარიუსი ამშვიდებდა:

— ალბათ წავიდა სანდმე. აქი თქვა, — წასვლას ვაპირებ, პატარა მგზავრობა მომიხდებო.

და კოზეტიც ეთანხმებოდა:

— მართალია, ჩვეულებადა ჰქონდა, გაქრებოდა ხოლმე ხანდახან, მაგრამ დიდი ხნით კი არა.

ორჯერ-სამჯერ გაგზავნა ნიკოლეტი ლ-ომ-არმეს ქუჩაზე:

— მიდით და იკითხეთ, — დაბრუნდა ბ. ჟანი, თუ ჯერ არაო.

ჟან ვალუანიც შეუთვლიდა ხოლმე პასუხს, — ჯერ არ დაბრუნებულაო.

ეს იემარა კოზეტმა. იმას ამქვეყნად მარიუსის ძეტი აღარავინ ესაჭიროებოდა.

ისიცა ვთქვათ, რომ თავის მხრივ მარიუსი და კოზეტიც წასულიყვნენ პარიზიდან; ვერნონში იყვნენ; მარიუსს თავისი მამის საფლავის სანახავად წაეყვანა კოზეტი.

მარიუსმა ნელ-ნელა ჩამოაცილა ჟან ვალუანს კოზეტი და კოზეტიც დაჰყვა ნებას.

ერთი რამ არის, რომ არ უნდა ვივიწყებდეთ: ზოგ შემთხვევაში მეტისმეტად მკაცრი მნიშვნელობით აღენიშნავთ ხოლმე შვილების უმადურობას. ყოველთვის არ არის ისე განსაკიცხი ეს უმადურობა, როგორც ჩვენ გვგონია. ეს არის უმადურობა ბუნებისა. ბუნება, — ეს სხვაგანაც გვითქვამს, — წინ იცქირება. ბუნება ჰყოფს ცოცხალ არსებათ; ერთ ნაწილში მომავალნი ჰყავს, მეორეში მიმავალნი; მიმავალთ პირი ბნელისკენა აქვთ, მომავალთ კი ნათელისკენ. და აქედან — განშორება, რომელიც მოხუცებულების მხრივ აუცილებელია და ყმაწვილების მხრივ — უნებური. ეს განშორება, ძნელად საგრძნობი თავდაპირველად, თანდათან იზრდება, როგორც ყოველი განშტოება: დედა ხეზე არიან ტოტები, მაგრამ უფრო და უფრო შორდებიან; ეს იმათი ბრალი არ არის. სიყმაწვილე იქით მიდის, სადაც სიხარულია, მხიარულება, ტკბილი სინათლე, სიყვარული; სიბერე კი — განსვენებისკენ. ერთად არიან, თვალს არ აშორებენ ერთმანეთს; მაგრამ ის სიყვარული კი აღარ არის. სიყმაწვილეს სიცოცხლის სიცივე ერევა, სიბერეს — აკლდამის სიცივე. ნუ გავამტყუნებთ ჩვენ საწყალ შვილებს.

თ ა ვ ი მ ე ო რ ა

უკანასკნელი ბეჭეტი ნაპოქამწვარი ლამპრისა

ერთ საღამოს კიდევ ჩამოიარა ჟან ვალუანმა თავისი კიბე, სამი ნაბიჯი გადადგა ქუჩაში და ბოწკინტზე ჩამოჯდა, იმ ბოწკინტზე, რომელზეც ხუთი ივნისის ღამით გავროშმა ნახა ჩაფიქრებული. ცოტა ხანს უკან ისევ შინ ავიდა. ეს იყო უკანასკნელი რხევა ქანქარასი. მეორე დღეს შინიდან ველარ გამოდიოდა; მერე კი ლოგინიდანაც ველარ ადგა.

სადილს მეკარე უმზადებდა; კარტოფილს გაუკეთებდა, ან კომბოსტოს ცოტა რამ ღორის ქონით.

დახედა თეფშებს მეკარემ და შესძახა:

— გუშინ არაფერი გიჭამაათ, საბრალოვ!

— როგორ არა? — უთხრა ჟან ვალყანმა.

— ეს თეფში კი ხელუხლებელია და.

— აბა, ლიტრა ნახეთ, ცარიელია.

— ეს იმას ამტკიცებს, რომ წყალი გისვამთ, და არა იმას, რომ გეჭამოთ რამე.

— რა ექნა, რომ წყლის მეტი არა მშოიდა რა.

— მაგას წყურვილი ჰქვია. და თუ გწყურიათ და კი არა გშოიათ, ეგ ის არის, რომ სიცხე გაქვთ.

— ხვალ კარგი მადან მექნება.

— ან სამებობას. რატომ დღეს არა? ვინ იტყვის, ხვალ ვკამო? ხელი არ გიხლიათ ჩემი ნამზადისთვის. მერე რა კარგად მოვხრაყე.

ხელი დაუჭირა ბებერ დედაკაცს ჟან ვალყანმა.

— აი, პირობას გაძღვეთ, რომ შეევკამ, — უთხრა ალერსიანად.

— ძალიან მაჯაფრებთ, ბატონო, — უპასუხა მეკარემ.

ამ კეთილი დედაკაცის გარდა სხვა ვერავის ხედავდა ჟან ვალყანი. მრავლად მოიპოვება პარიზში იმგვარი ქუჩა, სადაც არავინ გაივლის; და იმგვარი სახლი, სადაც არავინ შედის. ამგვარი ქუჩათაგანი იყო ლ-ომ-არმეს ქუჩა და ამგვარი სახლთაგანი იყო მისი სახლი.

მანამ სიარული შეეძლო და ქუჩაში გადიოდა, ერთი პატარა ჯვარცმა ეყიდა თითბრისა და ლურსმანზე დაეკიდა თავის ლოგინის პირდაპირ. ჯვარცმა ყოველთვის თვალწინ უნდა ჰქონდეს ადამიანს.

ერთი კვირა ისე გავიდა, რომ ფეხი არ ჩამოუდგამს კიბეზე. იწვა, ველარ დგებოდა. მეკარე შესჩიოდა თავის ქმარს:

— ველარ დგება ის საბრალო კაცი. აღარც სკამს, დიდხანს ველარ იცოცხლებს. ეტყობა, დარდი აქვს რამე. თუნდა დავიფიცავ, რომ ცუდად გაათხოვა იმ უბედურმა ქალი.

ქმარმა იმ კილოთი უპასუხა, რომელიც შეშვენის ქმრის უპირატესობას:

— თუ შეძლება აქვს, ექიმი მოიწვიოს. თუ არა აქვს, უექიმოდ იყოს. თუ ექიმი არ ეყოლება, მოკვდება,

— ექიმი რომ მოიყვანოს? — ჰკითხა ცოლმა.

— მაინც მოკვდება.

ძველი დაქანგული დანა ეჭირა მეკარის ცოლს და მისი ოთახის წინ „თავის ქვაფენილზე“ ამოსულ ბალახს გლეჯდა, ქვებზეა სჭრიდა, თან ბუტბუტებდა:

— საწყალი კაცი. მოსუცებულია და ისეთი სუფთა. თეთრია, როგორც წიწილა.

ამ დროს თვალი მოჰკრა ქუჩაში მიმავალ იმ უბნის ექიმს. წინ მიეგება და სთხოვა ავადმყოფი ენახა.

— მესამე სართულზე, ბატონო. პირდაპირ შებრძანდით. ფეხზე ველარა დგება ის საწყალი და გასაღებიც იქვე გახლავთ, კარის კლიტეში.

ავიდა ექიმი, ნახა ჟან ვალუანი, მოელაპარაკა.

რომ ჩამოდოდა, წინ დაუხვდა მეკარე.

— ნახეთ, ბატონო?

— ძალიან ცუდად არის თქვენი ავადმყოფი.

— რა სჭირს, ბატონო?

— სულყველაფერი და არაფერი. როგორც ეტყობა, უბედურს, საყვარელი არსება დაუქარგავს. ესაა, რომ ჰკლავს.

— მერე რა გითხრათ?

— ის მითხრა, რომ მე ავად არა ვარო.

— კიდევ მობრძანდებით, ბატონო?

— დიახ, მაგრამ საჭირო არის, რომ ჩემს გარდა, ვინმე სხვაც მოვიდეს.

თ ა ვ ი მ ი ს ა მ ი

კ ა ლ ა მ ი ე მ კ ი მ ე ბ ა ფ ო ლ ე ვ ა ნ ი ს ტ ვ ი რ თ ი ს ა მ ფ ე ვ ს

ძლივძლიობით წამოიწია ერთ საღამოს ჟან ვალუანმა, ნიდაყვზე დაეყრდნო, მაჯის გასინჯვა უნდოდა, მაგრამ ვერ იპოვა. სუნთქვა მოკლე ჰქონდა და ხან სულაც ეკვროდა. თვითონვე ხედავდა, რომ ასე მისუსტებული თავის დღეში არ ყოფილა. მაშინ, რაღაც წმინდა მოვალეობის ასასრულებლად, — უეჭველია, ასე უნდა ყოფილიყო, — მოიკრიბა ძალა, წამოჯდა და ჩაიცვა თავისი ძველი, მუშის ტანისამოსი. რაკი სახლიდან აღარ გადიოდა, ძველი მოაგონდა და ის ირჩია. ჩაცმის დროს რამდენჯერმე შეისვენა, ისე იყო მისუსტებული. ხალათში ხელების გაყოფა ისე გაუჭირდა, რომ ოფლი დაასხა შუბლზე.

რაკი ავად იყო და ველარ დგებოდა, თავისი საწოლი წინა

ოთახში გადაატანინა, რომ რაც შეიძლება იშვიათად ენახა თავისი უკვე ცარიელი ბინა.

პატარა ჩანთა გახსნა და კოზეტის ტანისამოსი ამოალაგა. თავის ლოგინზე გაშალა.

ეპისკოპოსის შანდლები თავის ალაგას ჰქონდა, ბუხრის თავზე, უჯრიდან ორი წმინდა სანთელი ამოიღო და შანდლებში ჩადო. ზაფხული იყო, ჯერ ისევ ღდე, არა ბნელოდა, მაგრამ ორივე ანთო. ხანდახან ესევე ანთებულ სანთლებს თუ დაინახავს ადამიანი საღმრეთოთახში, — ეს უტყუარი ნიშანია, რომ იქ მიცვალებული ასვენია.

ძლივს დადიოდა, დგამს ეჭიდებოდა, წამდაუწუმ სკამზე ეშვებოდა, რომ არ წაქცეულიყო. ეს არ იყო ჩვეულებრივი დაღლა, რომელიც ხარჯავს ძალას, რომ დაუყოვნებლივ განიახლოს; ეს იყო ნაშთი შესაძლებელი მოძრაობისა; ეს იყო აპოწურული სიცოცხლე, რომელიც წვეთ-წვეთად იშრითებოდა ამ ძალისხმევაში და ველარ განახლდებოდა.

ერთ სკამზე დაეშვა კიდევ. სარკის პირდაპირ. ამ სარკეში იყო, რომ საშრობიდან უკულმა მოჩანდა კოზეტის წერილი; წაიკითხა და განსაცდელს გადაარჩინა მარიუსი. ხედავდა სარკეში თავის თავს და ველარა სცნობდა. ოთხმოცი წლისას დაჰგვანებოდა. მარიუსის ქორწინებამდე ორმოცდაათი წლის ჰარმავსა ჰგავდა. ოცდაათი წლის ვარამი მიეყენებინა ამ ერთ წელიწადს. შუბლი რომ დანაოკებულ ჰქონდა, სიბერისა კი არა, ეს იყო იღუმბალი ნიშანი სიკვდილისა. პირდაპირ ეტყობოდა, რომ ნესტარი ერკო უწყალო და ის უჩიჩქნიდა გულს. ლოყა ძირს დაშვებოდა. ის ფერი ადგა სახეზე, რომ ძტყოდით, — ამ კაცს უკვე მიწა აყრიაო. ძირს დაშვებოდა პირის კუთხე სწორედ ისე, როგორც უწინდელები საფლავის ქვაზე სახავდნენ მიცვალებულს. საყვედურით შესცქეროდა სიცარიელეს. დიდებულ, ტრაგიკულ არსებას ჰგავდა, რომელსაც მრავალი უბედურება უნახავს და ჩივილის უფლება აქვს.

იმ მდგომარეობაში იყო საწყალი, ღონემიხდილის უკანასკნელ წამში, როდესაც აღარ იძვრის გულისტივილი, თითქო შედედებულაო, და ლოდივით აწევს სასოწარკვეთილს.

დადამდა, ბუხართან მიათრია დიდი გაჭირვებით მაგიდა, ერთი ძველი სავარძელი, მაგიდაზე საწერ-კალამი და ქალღმერთი დალაგა. დალაგა და გული წაუვიდა. ცოტა ხანს უკან რომ მოსულიერდა, წყურვილი იგრძნო; წყლით სავსე გოვზა რომ ველარ ასწია, დაიჩოქა, დაეწაფა და პირი გაისველა.

მერე ისევ თავის ლოგინთან მიცოცდა, ფეხზე დგომა აღარ შეეძლო, კოზეტის კაბას დააცქერდა და სხვა მის ტანისამოსს.

რამდენიმე საათი გაატარა ასე. თავის შვილობილის, პატარა გოგონას ტანისამოსს შეჭხაროდა, და იმას კი რამდენიმე წუთად ჩევენა. და უცბად შეაყრუოლა, სიცივე იგრძნო, ისევე მაგიდას მიუჯდა, ეპისკოპოსის შანდლებით განათებულს, და კალამი აიღო.

დიდხნის უხმარი იყო კალამი, წვერი მოკაკული ჰქონდა, საწერელში მელანი გამშრალიყო; წაშოდგა, როგორც იყო, საწერელში რამდენიმე წვეთი წყალი ჩაასხა, ისიც დიდი წვალეებით, კინალამ წაიქცა. კალმის გასწორება შეუძლებელი იყო, გადააბრუნა და ზურგით იხმარა. სწერდა და თან შუბლს იწმენდდა. წურწურით სდიოდა ოფლი.

ხელი უკანკალებდა. ნელა სწერდა, დიდი გაჭირვებით: „დაგლოცავ, კოზეტ, მინდა ავიხსნა. შენი ქმარი მართალი იყო, რომ შემამგნებინა. იყო ჩემი განშორების საჭიროება. ცოტა რამ შეცდომა იყო ამ საქმეში, რომელიც ვერ შენიშნა, თორემ სრულიად მართალი იყო. კარგი რამ არის შენი ქმარი. გიყვარდეს, როგორც ეხლა გიყვარს, შვილო, ყოველთვის, როდესაც მე აღარ ვიქნები. ბატონო პონმერსი, აგრეთვე გიყვარდეთ ჩემი საყვარელი შვილი. აი, ამ ქაღალდს იპოვით. აი, რა მინდა გითხრათ. ციფრებს მოვიყვან თუ ღონემ არ მიმტყუნა და მომაგონდა. ყური დამიგდე. ეს ფული შენია, შენი საკუთრება არის. აი, როგორ იყო საქმე. ქარვა ნორვეგიიდან მოდის, გიშერი ინგლისიდან, შავი შინა გერმანიიდან. გიშერი უფრო მსუბუქი არის, უფრო ძვირფასი. საფრანგეთში შეიძლება გიშერის მაგვარის გაკეთება, როგორც გერმანიაში აკეთებენ. საჭიროა პატარა გრდემლი ხუთი სანტიმეტრის სიგრძე-სიგანისა და სპირტის ლამპა ცვილის დასალბობად. ცვილს უწინ რეზინისას აკეთებდნენ და მჭვარტლისას და რვა ფრანკად ღირდა კილოგრამი. მე მოვახერხე ამ ცვილის სხვაფრივ გაკეთება, მასალად ფისი და ბელეკონი ვიხმარე, და კილო ფრანკანახევარი მიჯდებოდა. ღილებს იისფერი შუშისას აკეთებენ, პატარა რკინაზე დააკრავენ ამ ცვილს. თუ რკინისას აკეთებენ რასმე, შინა იისფერი უნდა და თუ ოქროსას, შინა შავი უნდა იყოს. ესპანეთში ძალიან გასაუვალი აქვს ამ საქონელს. გიშერის ქვეყანა არის სწორედ...“

შეწყვიტა წერა, კალამი გაუვარდა ხელიდან. ქვითინი წასკდა უცბად, იმედმიხდილი, გულის სიღრმიდან ამომავალი მწარე ქვითინი. ხელებზე დაუშვა თავი და ფიქრებს გაჰყვა.

— ოჰ, — შეჰყვირა გულში.

საზარელი არის ეს ყვირილი, ღმერთის მეტს რომ არავის ესმის, — გათავდა, მორჩა, ველარა ვნახავ!

— იგი. როგორც ღიმილი, ერთ წამს შექვეყნა და მიმეტოვა. ეჰ, ისე გავალ წუთისოფლიდან, რომ ვერც კი გამოვეთხოვები. ოჰ, ერთ წამს მენახა! ერთი კიდევ გამეგონა მისი ხმა! ერთხელ კიდევ მენახა ჩემი ანგელოზი და მერე თუნდა სიკვდილი! სიკვდილი არაფერია. საშინელი ის არის, რომ იმის უნახავად ვკვდები! ერთხელ კიდევ შემოეხედა ჩემსკენ ღიმილით, ერთხელ კიდევ ეთქვა რამე მომაცდავისთვის! ნუთუ საწყენი იქნებოდა ვისთვისმე? არა, გათავებულის, მე იმას ვეღარა ვნახავ! მარტომმარტო ვარ, ძივიწყებულნი. ოჰ, ღმერთო ჩემო, ვეღარა ვნახავ!

ამ დროს კარი დააკაკუნეს.

თავი მეოთხე

ერთი ზოთელი მელანი, რომელიც მხოლოდ ათეიტრებს

სწორედ იმ დღესვე, უკეთ რომ ვთქვათ, იმ საღამოსვე, სადღის უკან, თავის კაბინეტში რომ შევიდა მარიუსი, ბასკმა წერილი მიართვა და მოახსენა:

— ამ წერილის დამწერი წინა ოთახში გახლავთ.

კოზეტი და ბ. ჟილნორმანი ხელიხელგაყრილი ბაღში ჩასულიყვნენ სასეირნოდ.

წერილსაც, როგორც აღამიანს, შეიძლება ცუდი იერი ჰქონდეს.

სქელი ქაღალდი, დასრესილი, კუჭყიანი, — შეხედავთ და შეგეზარებათ. სწორედ ამნაირი იყო ბასკის მიერ მორთმეული წერილი.

აილო მარიუსმა. თამბაქოს სუნითა ყარდა. სუნისთანა კარგად არაფერი აცოცხლებს დავიწყებულს. მარიუსმაც მაშინვე იცნო ეს თამბაქო. მერე მისამართს დახედა, — „ბატონ ბარონ პონმერსის, საკუთარ სასახლეში“ — თამბაქო რომ იცნო, თამბაქომ კიდევ დამწერის ხელი მოაგონა. შეიძლება ვთქვათ, განცვიფრებასაც აქვს თავისი ელვისებური სინათლე. ერთმა ამგვარმა ელვამ გაურბინა თვალწინ მარიუსს. ყნოსვამ, მეხსიერების იღუმალმა თანაშემწემ, მთელი ქვეყანა მოაგონა. ისეთივე ქაღალდი იყო. ისევე დაკეცილი, ისეთივე ბაცი მელანი, იგივე ნაცნობი ხელი და მეტადრე იგივე თამბაქო. ჟონდრეტის ბუნავი წარმოუდგა თვალწინ.

ესეც მოულოდნელი ქამანდი იყო შეშთსვევისა. მარიუსი თვითონვე დაეძებდა ორი კაცის კვალს. ყოველ ღონისძიებას ხმარობდა,

გაეგო რამე და ვერას გახდა. საბოლოოდ დაკარგულად მიაჩნდა იმათი კვალი და აი, ერთი იმათგანი თვით მოსულიყო მის სანახავად.

სწრაფად გახსნა წერილი და წაიკითხა:

„ბატონო ბარონო,

უმაღლესი არსება რომ დამხმარებოდა და ჩემთვისაც მოეცა ნიჭი, დღეს ბარონი ტენარი ვიქნებოდი, წვერი ინსტიტუტისა (სამეცნიერო აკადემიისა); მაგრამ მე ის არ გახლავართ. იმისი გვარის კაცი გახლავართ, და ბედნიერი მით, რომ იმის სახელი გამიადვილებს თქვენი გულკეთილობის ყურადღების მოპოვებას. თქვენი წყალობა მინდა და მინდა ღირსეულადაც გადაგიხადოთ. მე მივაგენ ერთი კაცის საიდუმლოებას, რომელიც მახლობელია თქვენი, ვიცი, ვინ არის, რა არის, ყოველივე ამას თვალწინ გადაგიშლით, რადგან მინდა გემსახუროთ რითიმე. სულ უბრალო საშუალებას მოგართმევთ, რომ გაადლოთ თქვენი პატივცემული ოჯახიდან ის კაცი, რომელსაც არავითარი უფლება არა აქვს იქ იმყოფებოდეს, რადგან ქალბატონი თქვენი მეუღლე უმაღლესი შთამომავლობისა ბრძანდება. სათნოების საკურთხეველს არ შეუძლია დიდხანს იყოს ერთად ბოროტმოქმედებასთან და უნდა მოიშოროს დაუყოვნებლივ.

შემოსავალ ოთახში ველდ ბატონ ბარონის ბრძანებას.

პატივისცემით“.

ამ წერილის ხელს აწერდა „ტენარი“.

ყალბი არ იყო ხელნაწერი. შემოკლებული იყო ცოტად. თვით შინაარსი წერილისა და მართლწერაც კი ძველს აგონებდა მარიუსს. ეჭვი შეუძლებელი იყო.

ღრმა მღელვარება მოერია მარიუსს. წერილმა გააკვირვა და მეტად გაახარა. ეს ერთი ხომ იბოვა, ისე გულმოდგინედ რომ დაეძებდა. ახლა მეორეც რომ ებოვა როგორმე, ვინც ბარიკადიდან გამოიყვანა დაჭრილი და სიკვდილს გადააჩჩინა, სანატრელი აღარა ექნებოდა რა.

გააღო უჯრა, გამოსწია, რამდენიმე ბანკის ბილეთი ამოიღო, ჯიბეში ჩაიდო, უჯრა ისევ დაკეტა და დააწკარუნა.

ბასკმა შემოაღო კარი.

— შემოიყვანეთ ის კაცი!

ცოტა ხნის შემდეგ კარი გააღო ბასკმა და მოახსენა:

— ბატონი ტენარი.

შევიდა ბატონი ტენარი.

ახლა კიდევ განცვიფრება მოელოდა მარიუსს! სრულიად უცნობი იყო მისთვის ეს ბატონი ტენარი.

ბებერი კაცი იყო, დიდცხვირიანი, ნიკაბი ყელსახვევში ჰქონდა ჩამალული; მწვანე სათვალე უმაღლავდა თვალებს და ზემოდან კიდევ ორმაგი მწვანე მერდინის შუქფარი; ჰალარა თმა შუბლზე ჰქონდა ჩამოვარცხნილი წარბებამდე, მდიდარი ინგლისელების მეეტლეების პარიკით; შავი ტანისამოსი ეცვა თავით ფეხამდე, ძალიან გახეხილი, მაგრამ სუფთა; პატარა ძეწკვი მოჩანდა, საათი უნდა ჰქონოდა ჯიბეში; ხელში ძველი ქუდი ეჭირა, მოღუნული დადიოდა და, სალამი რომ მისცა მარიუსს, მაშინ ხომ მთლად მოიხარა.

თვალში ეცემოდა, ვინც კი შეხედავდა, რომ ეს ტანისამოსი, მეტად განიერი, თუმცა თავით ბოლომდე შეკრული, ამ კაცისთვის არ უნდა ყოფილიყო შეკერილი. აქ საჭირო არის ერთი გარემოების აღნიშვნა.

პარიზში, იმ დროს ერთ საეკვო სახლში, არსენალის ახლოს, ბორეილის ქუჩაზე, ერთი მოხერხებული ებრაელი იყო და ხელობად ისა ჰქონდა, რომ ყველა მაწანწალას პატიოსან კაცად გარდაქმნიდა, ცოტა ხნით, რაღა თქმა უნდა. ტანისამოსის გამოცვლა და გაპატიოსნება ერთი-ორი დღით ხდებოდა, ფრანკნახევრის გადახდით დღეში; კაცის მკვლელი ყაჩაღი რომ ყოფილიყო, იმ ტანისამოსს ჩააცმევდა, რაც ყველას ეცვა და იმასაც ყველას ამსგავსებდა. ებრაელს სახელად „გადამცვლელი“ უწოდეს პარიზელმა ქურდ-ბაცაცებმა და ამ სახელით იცნობდა ყველა. ტანისამოსი ბლომადა ჰქონდა, ძველი, ნახმარი, მაგრამ ჯერ კიდევ გამოსადეგი. ყოველგვარ სპეციალობას და მდგომარეობას თავისი შესაფერი ტანისამოსი ჰქონდა ამ ებრაელთან; იმის მაღაზიაში ყოველ ლურსმანზე ეკიდა რაიმე გახეხილი, გაცვეთილი საზოგადოებრივი მდგომარეობა; ერთზე დიდებული მოხელისა, მეორეზე მღვდლისა, მესამეზე ბანკირისა, სამსახურიდან გამოსული მხედრისა; ერთ მხარეს მწერლის ტანისამოსი მოჩანდა, მეორე მხარეს არტიტისა. ეს ებრაელი განაგებდა იმ საზარელ დრამის მოქმედი პირების შემოსვას, რომელსაც ავკაცობა თამაშობდა პარიზში. იმისი ბუნაგი წარმოადგენდა კულისებს, საიდანაც გამოდიოდა ქურდობა და სადაც შედიოდა ვერაგობა. დაგლეჯილ-დაფლეთილი ქურდი შედიოდა ებრაელთან, ფრანკნახევარს მისცემდა და ირჩევდა ტანისამოსს, იმ როლისთვის შესაფერს, რომლის ასრულებას იმ დღეს აპირებდა; ჩაიცვამდა და ქურდი უკვე პატიოსან კაცად გადაცმულიყო, ამაყად გამობრძანდებოდა ქუჩაში. ტანისამოსს მეორე დღეს უკლებლივ აბარებდნენ პატრონს. არ ყოფილა შემთხვევა, რომ ვინმე ქურდს ავად ესარგებლოს ებრაელის ნდობით. ერთადერთი წუნი ჰქონდა ამ ტანისამოსს, არ უხდებოდა იმას, ვისთვისაც არ იყო შეკერილი; ზოგისთვის ვიწრო იყო, ზოგისთვის განიერი,

გრძელი და კარგად არავის ადგა. თუ საშუალო აგებულებისაზე ცოტა მეტი იყო ქურდი, ან ცოტა ნაკლები, ცუდადა გრძნობდა თავს ამ ნაქირავებ ტანისამოსში. არც ძალიან მსუქანი უნდა ყოფილიყო კაცი, არც მეტად გამხდარი. ებრაელს ყველაფერი საშუალო ტანის ადამიანისთვის ჰქონდა. კარგად მაშინ უხდებოდა ქურდს ეს ტანისამოსი, თუ არც სქელი იყო, არც წვრილი, არც ღიდი, არც პატარა. ამ ნაკლს შეძლებისდაგვარად ამცირებდა ებრაელი, მაგრამ ტანისამოსს კი არაფერს უცვლიდა. იმისი რა ბრალი იყო? წესიერისთვის ჰქონდა, გამონაკლისისთვის კი არა. სახელმწიფოს მოხელის ტანისამოსი, მაგალითებზე, თავით ბოლომდე შავი და, მაშასადამე, ვარგისი, ძალიან განიერი იქნებოდა ინგლისელი პიტისთვის და მეტად ვიწრო იქნებოდა კასტელჩიკალასთვის; მთავრობის მოხელის ტანისამოსი ასე იყო აღნიშნული ებრაელის კატალოგში, სიტყვასიტყვით გადმოვწერთ: „შავი მაუდის სერთუკი, შავი ტილოს შარვალი, აბრეშუმის ჟილეტი, წადები, საცვალი“ და იქვე მინაწერი ჰქონდა „ელჩად ყოფილის ტანისამოსი“. ერთს კიდევ ამოვწერთ ამ კატალოგიდან: „ცალკე უჯრაში, ერთი კარგად, სუფთად დახუჭუჭებული პარიკი, მწვანე სათვალე, საათის ძეწკვი, შანები და ორი პატარა მილი ბატის ფრთისა, სანტიმეტრის მეოთხედის სიგრძისა, ბამბაშემოხვეული“. მთავრობის მოხელის, ელჩად სადმე ნამყოფისა უნდა ყოფილიყო ეს ტანისამოსი; თავისი დღენი მოეჭამა, თუ შეიძლება ასე თქმა, ნაწიბური გასთეთრებოდა, ღილის კილოს ღია დარჩენოდა პირი, სწორედ გულზე აკლდა ღილი სერთუკს; მაგრამ ეს ხომ უმნიშვნელო წვრილმანი არის: მთავრობის მოხელეს ყოველთვის გულზე უნდა ედოს ხელი და აასრულოს პირდაპირი თავისი მოვალეობა, — დამალოს აწყვეტილი.

მარიუსს რომ სცნობოდა პარიზელი ქურდების და ჯიბგირების საიდუმლო დაწესებულებანი, მაშინვე მიხვდებოდა, როგორც კი დაინახავდა ამ კაცს, რომ ქირით აღებული ტანისამოსი ეცვა, ებრაელ გადამცველის მაღაზიისა.

ეწყინა მარიუსს, როდესაც ნახა, რომ სხვა იყო და არა ის, ვისაც ეძებდა, ცუდად დაუხვდა ტენარს და უკმეხად ჰკითხა:

— რა გნებათ?

იმან ზრდილობიანად უპასუხა, ღიმილით და ისე დაალო აღერსით პირი, რომ ნიანგს უფრო ჰგავდა, ვიდრე ადამიანს.

— შეუძლებლად მიმაჩნია, ბატონო, ვიფიქრო, რომ უწინაც არსად მენახოს საზოგადოებაში ბატონი ბარონი. მე მგონია, ამ რამდენიმე წლის წინათ შევხვდით ერთმანეთს კენინა ბაგრატიონთან და აგრეთვე საფრანგეთის დიდებულ ვიკონტ დანბრეისთან.

გაიძვერების ტაქტიკა გახლავთ, ძალიან კარგი და მოხერხებული: ისე ეჩვენებიან სრულიად უცნობს, თითქოს დიდი ხნის ნაცნობები იყვნენ.

დიდი ყურადღებით ისმენდა მარიუსი ამ კაცის ყოველ სიტყვას. არ გამოეპარა არც იმისი კილო, არც მოძრაობა, მაგრამ ველარა სცნობდა ამ კაცს, იმას, ვისი ნახვაც უნდოდა. პირით კი არ ამბობდა, ცხვირით ღუღღუნებდა, ვიღაც იყო, სულ სხვა ხმიანი, ვიდრე ის. ვისაც მარიუსი შოელოდა. არა, ეს ის არ იყო.

— მე არც კნეინა ბაგრატიონს ვიცნობ, — უთხრა მარიუსმა, — არც დანბრეის. ჩემს დღეში არა ვყოფილვარ არც ერთთან და არც მეორესთან.

უკმეხი იყო პასუხი. ზრდილობას არ უმტყუნა ტენარმა და ერთხელ კიდევ სცადა თავისი გაეყვანა:

— მაშ ალბათ შატობრიანთან განახვდით, ბატონო. ძალიან კარგად ვიცნობ შატობრიანს. რა ზრდილი და გულკეთილი კაცია! ხელს-წამკრავს ხოლმე და მეკითხება: — პა, ტენარ, მეგობარო!.. მაშ თითოჯერ არ გადავკრათ?

ბრაზი ერეოდა მარიუსს.

— არც ვიცნობ, არცა ვყოფილვარ ბატონ შატობრიანთან. გავათათო. რა გნებავთ?

შეტვეისა იყო კილო და უფრო ღრმად დაუკრა თავი ტენარმა.

— კეთილინებეთ, ბატონო ბარონ, და მომისმინეთ. ამერიკაში, პანამის მხარეს, ერთი სოფელი გახლავთ, უიად წოდებული. ერთადერთი სახლი გახლავთ ამ სოფელში, დიდი, ოთხსართულიანი სახლი, მზეზე გამომწვარი ალიზით აშენებული, სრული ოთხკუთხი. სიგრძით ასსამოცდახუთი მეტრი გახლავთ, სიგანითაც ამდენივე. ყოველი სართული ოთხი მეტრით უფრო ვიწროა, ვიდრე ქვემო სართული, ისე რომ თავისი ერდო აქვს ყოველ სართულს, როგორც კარგ კოშკს შეეფერება. შენობის შუა ეზოში ალაგია სურსათი და იარაღი. ფანჯრების მაგივრად დოლაბები აქვს, კარების მაგივრად — კიბეები. ამ კიბით აღიან ქვემოდან მეორე სართულში, მეორედან მესამეში, მერე მეოთხეში. კიბეებითვე ჩადიან შუა ეზოში. კარებების მაგივრად ოთახებს სანათურები აქვთ შიგ ჩამალული კიბეებით. რომ დაბინდდებ, დაჰკეტავენ სანათურებს, აალაგებენ კიბეებს; დოლაბებში თოფებს აწყობენ გარეთ სასროლად. ყოვლად შეუძლებელი გახლავთ იქ შესვლა; დღე სახლი გახლავთ, ღამე მიუვალი ციხე-სიმაგრე. რვაასი სული მცხოვრები ჰყავს, და ეს სახლი გახლავთ მთელი სოფელი. რა საჭიროა ამდენი სიფრთხილე? საშიში არის ის ქვეყანა. სავსე გახლავთ კაციჭამიებით. მაშ რიდასთვის მიდიან? იმიტომ მი-

დიან, რომ სასწაულებრივ მდიდარია ის ქვეყანა. ოქროს ზოდებს პოულობენ.

— არ იტყვი, რა გნებავთ ჩემგან? — შეაწყვეტინა მარიუსმა, რომელსაც მოთმინება ეკარგებოდა.

— ახლავე, ბატონო. მე ერთი ძველებური დიპლომატი გახლავართ, დაღლილი. თავი მოშაბეზრა ჩვენმა ბებერმა ცივილიზაციამ. ახლა მინდა იქა ვცადო ჩემი ბედი, იმ ველურებში.

— მერე?

— ეგოიზში გახლავთ, ბატონო, კანონი ჩვენი ცხოვრებისა. დღე-ურად რომ მუშაობს სხვის ყანაში სოფლელი დედაკაცი, დგას და შესცქერის მიმავალ დილიყანსს; ყანის პატრონი დედაკაცი კი თავის საქმეს აკეთებს და დილიყანსისთვის არა სცალია. ღარიბის ძალი ყეფით მისდევს მდიდარს, მდიდრის ძალი ყეფით მისდევს ღარიბს. ყველა თავისთვის! ადამიანის სიცოცხლის მიზანი შექმნა გახლავთ და ოქრო — ძალ-ღონის აღმძვრელი მავნიტი.

— მერე? დასკვნა?

— მინდა ავიყარო და ჟოიაში გადავიდე. სამნი გახლავართ, მე, ჩემი მეუღლე და ჩემი ასული; ძალიან ლამაზი ქალი მყავს, დიდხანს მოგვიხდება მგზავრობა და კარგი ფულიც დაგვეხარჯება. ცოტა ფული მიჭირს, ბატონო.

— და მე რა შუაში ვარ?

უცნობმა კისერი ამოყო ყელსახვევიდან, როგორც ქორმა იცის, და უფრო მეტი დიმილით უპასუხა:

— მაშ ბატონ ბარონს არ წაუკითხავს ჩემი წერილი?

ეს თითქმის მართალი იყო. წაკითხვით წაიკითხა, მაგრამ სხვას ეძებდა იქ მარიუსი და არა შინაარსს. ნაწერის ხელსა სინჯავდა და არა კითხულობდა. შინაარსი აღარც კი ახსოვდა. ახლა ერთი ნიშანი კიდევ აღმოაჩინა, ძველის მომგონებელი; ყურადღება მიაქცია იმის ნათქვამს, — ჩემი მეუღლე და ჩემი ქალი, — დააცქერდა უცნობს, თვალი თვალში გაუყარა; გამომძიებელი არ დააცქერდებოდა ასე დამნაშავეს. სასამართლოს გამომძიებელივით ადგა თავზე. მხოლოდ მოუჭრა:

— მოკლედ, რა გნებავთ?

ტენარმა ორივე ხელი ჯიბეში ჩაიყო, თავი მალა აიღო, ოღონდ ისე, რომ წელმოხრილი დარჩა, და თვითონაც გამომცდელი თვალით შეჰყურებდა მარიუსს თავის მწვანე სათვალისა.

— ძალიან კარგი, ბატონო ბარონო. მე მინდა ერთი საიდუმლო მოგყიდოთ.

— საიდუმლო?

- დიახ, ბატონო.
- რომელიც მე შემეხება?
- ცოტად, ბატონო.
- რა საიდუმლო?

ყურს უგდებდა მარიუსი და თვალს არ აშორებდა.

— აი, უსასყიდლოდ ვაწყებ, ბატონო. ნახავთ, როგორი საინტერესო კაცი გახლავართ.

— თქვით!

— ბატონო ბარონო, თქვენ თქვენთანა გყავთ ერთი ქურდი და კაცისმკვლელი.

აკანკალდა მარიუსი.

— ჩემთან? არა!

უცნობმა სრულიად დამშვიდებით ნიდაყვი გადაუსვა თავის ქუდს და განაგრძო:

— კაცისმკვლელი და ქურდი! გთხოვთ მხედველობაში იქონიოთ, ბატონო, რომ მე აქ არაფერს მოგახსენებთ ძველს, წინანდელს, დროწარსულს, რომელიც შეიძლება წაშლილი იქმნას კანონის ბრძანებით, ან ღვთის წინაშე ცოდვის მონანიებით. მე მოგახსენებთ აწინდელს, სულ ახალთ-ახალს, ჯერ კანონისაგან გამოუძიებელს. დიახ, განვაგრძოთ. ამ კაცმა როგორღაც მოიპოვა თქვენი ნდობა და თქვენს ოჯახშიც კი შემოძვრა, ყალბი სახელით. აი, მე მოგახსენებთ იმის ნამდვილ სახელს. ამასაც უსასყიდლოდ მოგართმევთ.

— გისმენთ!

— ის გახლავთ ჟან ვალჟანი.

— ვიცი.

— აგრეთვე უსასყიდლოდ გაცნობებთ, ვინც არის ის კაცი.

— თქვით.

— კატორღელი გახლავთ.

— ესეც ვიცი.

— იცით მის შემდეგ, რაც მე პატივი მქონდა მომეხსენებინა.

— არა, თქვენამდეც ვიცოდი.

მარიუსის მკვახე კილომ, ორჯერ გაშეორებულმა სიტყვამ — ვიცი, — იმისმა უხიაკმა ლაკონიზმმა, პატარა ბრაზი აღძრა უცნობში. შეუძრწნევლად გადახედა მარიუსს ცოფიანის თვალთ, მაგრამ მაშინვე შეიკავა თავი. სწრაფი იყო ეს გადახედვა, წამიერი, მაგრამ ისეთი, რომელსაც მაშინვე იცნობს კაცი. თუ წინათაც მოხვედრია. და არც მირიუსს გამოეპარა ეს. ცოფით სავსე აღს მარტო ზოგი ადამიანის სული სცემს ვისმე; თვალის კაკალს, ამ სარკმელს აზროვნებისას,

ცეცხლი ეკიდება. სათვალე ვერას დამალავს. წაათვარეთ შუშა ჯოჯოხეთს!

უცნობმა განაგრძო:

— მე ისე არ გავბრიყვდები, რომ არ დავეუჯეროთ ბატონ ბარონს. ასე თუ ისე, დამეთანხმებით, რომ საჭირო ცნობები მაქვს და რასაც ახლა მოგახსენებთ, ის მარტო მე ვიცი, სხვამ არავინ. ეს შეეხება ქალბატონ თქვენი მეუღლის სიმდიდრეს. დიდი საიდუმლოება გახლავთ და მინდა კარგ ფასადაც გავეყიდო. აი, ბატონო, ინებეთ. ძვირად არ დაგიფასებთ. ოცი ათასი ფრანკი მეყოფა.

— ეგ საიდუმლოც ვიცი, როგორც სხვები.

ტენარმა იგრძნო, რომ საჭირო იყო ფასის დაკლება:

— ათიათასი მიბოძეთ, ბატონო, და მოგახსენებთ.

— კიდევ გეუბნებით, თქვენ მე ახალს ვერაფერს შემატყობინებთ. ვიცი, რის თქმასაც აპირებთ.

ერთხელ კიდევ წაეკიდა თვალში ალი უცნობს და შეჰყვირა:

— რა ვქნა! მაშ დღეს უსადილოდ ხომ ვერ დავრჩები! გეუბნებით, დიდი საიდუმლო არის-მეთქი. ბატონო ბარონო, აი მოგახსენებთ, ინებეთ, ერთი ოცი ფრანკი მაინც მიბოძეთ.

დააცქერდა მარიუსი:

— ეგ თქვენი დიდი საიდუმლოც ვიცი, როგორც ვიცოდი ჟან ვალეინის სახელი და როგორც ვიცი თქვენი სახელიც.

— ჩემი სახელი?

— დიახ.

— და რა არის მანდ საკვირველი, ბატონო ბარონო. მე თვითონ მოგწერებ და მერეც მოგახსენებთ, მგონია, ტენარი.

— დიე.

— ჰაა?

— ტენარდიე.

— ვინა?

განსაცდელს რომ იგრძნობს, ყალყზე დაუდგება ხოლმე ზღარბს ეკლები, ბოსტანა ჭია თავს იმკვდარუნებს. ძველი მხედრები მწყობრად დგებიან და ამ კაცმა სიცილი დაიწყო.

მერე წკიპურტით პატარა მტვერი მოიშორა სახელოდან.

მარიუსმა კიდევ დაუმატა:

— თქვენა ხართ აგრეთვე მუშა ჟონდრეტი, არტისტი ფაბანტუ, პოეტი ჟანფლო, ესპანელი დონ ალვარესი და ბალიზარის ცოლი.

— ვისი ცოლიო?

— დუქანი გქონდათ მონფერმეილში.

— დუქანი? თავის დღეში!

— გეუბნებით, თქვენა ხართ ტენარდიე.

— უარს ვაცხადებ.

— ტენარდიე ხართ და არამზადა. გაიგონეთ?

ჯიბიდან ამოიღო ბანკის ბილეთი და პირში ახალა.

— გმადლობთ, უკაცრავად. ხუთასი ფრანკი? ბატონო ბარონო! გიყვივით მოუარდა ფულს, აიტაცა, თავს უკრავდა მარიუსს, ბილეთს სინჯავდა.

— ხუთასი ფრანკი? — წამრიძახა განცვიფრებულმა. — აი, საჩუქარი ასეთი უნდა!

მერე სწრაფად წამოისროლა:

— ჰოდა რა, მოდი, ისევ შინაურულად გამოვიჭიმები!

მაიმუნის სისწრაფით გადაიწია შუბლიდან თმა, ჩამოიძრო სათვალე, ცხვირის ნესტოებიდან ფრთის მილები გამოიძრო, ბამბა რომ ჰქონდა შემოხვეული, და ისე მოიხსნა პირიდან სხვისი სახე, თითქოს ქული მოიხადაო.

თვალი აენტო, გამოუჩნდა დანაოჭებული, ხორკლიანი შუბლი, ჩისკარტივით მოეკეცა ცხვირი; ისევ გამოჩნდა სახე მოხერხებული მხეცისა.

— რაც მართალია, მართალია, ბატონო, — მოახსენა თავისი ბუნებრივი ხმით, რომელშიაც ცხვირისა აღარა ერია რა, — ტენარდიე გახლავართ, — და წელში გაიჭიმა.

ტენარდიე, რადგან ტენარდიე იყო ეს ტენარი, ეს უცნობი, განცვიფრებული იყო, დაირცხვენდა, ამის უნარი რომ შერჩენოდა. კაცი იმით მივიდა, რომ გაეკვირვებინა და თვით დარჩა გაკვირვებულა. ამ დამკირების დასაკმაყოფილებლად ხუთასი ფრანკი მისცეს და, რა გაეწყობოდა, იმანაც აიღო, მაგრამ მაინც განცვიფრებული იყო.

პირველად ხედავდა ამ ბარონ პონმერსის და მიუხედავად იმისა, რომ ასე მშვენიერად იყო გადაცმული, ბარონმა მაშინვე იცნო და ძალიან საფუძვლიანადაც იცნო. ამ ბარონმა მშვენიერად იცოდა ტენარდიეს მოღვაწეობაც და ჟან ვალეანისაც. ვინ იყო, რა იყო ეს ყმაწვილი კაცი, თითქმის უწვერ-ულვაშო, ასე ყინულივით მშვიდი და ასე გულუხვი, რომ ყველას სახელებიც იცოდა, თავის ქისასაც უხსნიდა, მსაჯულივით უკმეხად უტევდა ქურდებს და მოტყუებულებით უხვად აჯილდოებდა?

მკითხველს ეხსომება, ტენარდიე მეზობელი იყო მარიუსისა, მაგრამ ერთხელ არსად შეხვედრია, რაც ძალიან ხშირია პარიზში. თავის ქალებისგან ჰქონდა გაგონილი, რომ იმის მეზობლად იმავე სახლში ცხოვრობდა ერთი ძალიან ღარიბი ყმაწვილი კაცი, სახელად მარიუსი. წიგნი ისე მისწერა, რომ არ ენახა, არ იცნობდა მაშინ, დახ-

მარება რომ სთხოვა. რას წარმოიდგენდა, რომ მაშინდელი მარიუსი იქნებოდა ეს ბატონი ბარონი პონმერსი.

რაც შეეხება გვარს, — პონმერსი, — მკითხველს ეხსომება, ვატერლოოს ბრძოლის ველზე დაჭრილისაგან ტენარდემ მარტო ორი უკანასკნელი მარცვალი გაიგონა სიტყვისა, ესე იგი მერსი; ამ სიტყვას კი — გამდლობთ, — არავითარ . ყურადღებას არ აქცევდა. რადგან საყურადღებო იმისთვის ფული იყო და არა ცარიელი მადლობა.

შემდეგ თავის ქალს, აზელმას, უჩვენა მაყრიონის კვალი და დაავალა, — გამიგე რამე ამ ბებერი კაცისაო. — თვითონაც შეუდგა ძიებას, ბებერი რამ გაიგო, ამ ბნელი სიღრმიდან ამოალაგა საჭირო მასალა და საიდუმლო ცნობები. თავიდან აღარა შორდებოდა თექვსმეტ თებერვალს ნახული ქორწილი; გრძნობდა, რომ შეიძლებოდა ხელი მოეთბო, და იმდენი იფიქრა, იმდენი იძია, რომ მიხვდა, ვინ იყო ის კაცი, მთავარ ჩასადენ მილში რომ შეხვდა რამდენიმე თვის წინათ. კაცი რომ იცნო, სახელის გახსენებაც ძნელი არ იყო. შეიტყო, რომ ქალბატონი პონმერსი კოზეტი იყო. მაგრამ ამ მხრივ, გადაწყვეტილი ჰქონდა, ძალიან ფრთხილად ყოფილიყო. ვინ იყო კოზეტი? დანამდვილებით არ იცოდა. ნაბიჭვარი უნდა ყოფილიყო, ცხადია, მაგრამ ვისი? საერთოდ გაუგებლად და საეჭვოდ მიაჩნდა ფანტინის ამბავი, მაგრამ რა საჭირო იყო ამის გამჟღავნება, რას შესძენდა? ფული, თორემ ყვირილს. დავიწყებო? დარწმუნებული იყო, რომ ამაზე უკეთესი ფულის მისაღებად სხვა ჰქონდა. ან რა საბუთი ჰქონდა, კიდევ რომ შეხებოდა კოზეტს? რით დაამტკიცებდა თავის სიტყვას? უსაბუთოდ რომ ეთქვა ბარონ პონმერსისთვის — თქვენი მეუღლე ნაბიჭვარი არისო, — პანდურსა ჰკრავდა ნაბიჭვარის ქმარი და კიბეზე ჩააგორებდა. ტენარდიეს აზრით ჯერ არ დაწყებულიყო იმისი საუბარი მარიუსთან. იძულებული იყო უკან დაწეულიყო, შეეცვალა თავისი სტრატეგია, მიეტოვებინა თავისი სიმაგრე, შეეცვალა წინა ხაზი თავისი შეტევისა, მაგრამ ჯერჯერობით მნიშვნელოვანი არაფერი ჰქონდა წაგებული და ხუთასი ფრანკი კი ჯიბეში ედო. გარდა ამისა, ცოტა რამ ჰქონდა, ფრიად მნიშვნელოვანი სათქმელი, რომლითაც თვით ბატონ ბარონსაც კი წაჰკრავდა ლამაზად, იმ ბარონს, ასე კარგად რომ იცის ყველაფერი და ასე უკმუნად რომ ექცევა: ტენარდიეს ბუნების კაცისთვის ყოველი საუბარი ბრძოლა არის. აი, ახლავე დაიწყებოდა საუბარი და ჯერაც არ იცოდა, რა მდგომარეობა აერჩია, რომ გამარჯვებული გამოსულიყო. იცოდა, რაზე იქნებოდა საუბარი, მაგრამ ის კი არ იცოდა, ვისთანა ჰქონდა

ეს საუბარი. სასწრაფოდ გადასინჯა თავისი იარაღი, თავისი მდგომარეობა, თავისი საშუალებანი, — „ტენარდიე ვარო“, თქვა და ლოდინი ირჩია.

საგონებელში ჩავარდა მარიუსი. ტენარდიე ხელში ჰყავდა. ძლივს! ისე ენატრებოდა აქ კაცის ნახვა და ესაა იპოვა. მაშასადამე, შეეძლო აესრულებინა თავისი მიცვალებული მამის სურვილი, მაგრამ შეურაცხყოფილად გრძნობდა თავს; ვერ წარმოედგინა, რა სამსახური უნდა გაეწია ამ ქურდს, ამ ავაზაკს იმის მამისთვის. სწუხდა, რომ ამდენი ხანი იყო, ეძებდა ამ კაცს თავისი მამის საფლავიდან ამოძახილი ანდერძის ასასრულებლად, და ახლა, როდესაც წინ ედგა ეს კაცი, დაჯილდოების მაგივრად ექვე ერეოდა, — შეუძლებელია, ისე არ დამცირდებოდა მამაჩემი, რომ მისი დახმარება დასჭირებოდაო. — ტენარდიეს შესახებ ისე ერეოდა ფიქრები, რომ ისიც კი იფიქრა, — მამაჩემის უბედურების ჯავრს, როცა ამ საზიზღრის დახმარება დასჭირდა, მე ამოვიყრი ამაზედაო. ფიქრები ერეოდა, მაგრამ მაინც კმაყოფილი იყო; ძლივს ეღირსებოდა გაეთავისუფლებინა ამ საზიზღარი მოვალისგან თავისი მამის სახელი. ისე უწუხდა გული, თითქოს ციხეში დაპატიმრებული ჰყოლოდა ხსოვნა თავისი მამის ამ ვალის გადაუხდელობის გამო, და ახლა ვალს იხდიდა და მიცვალებულის ხსოვნასაც მწიკვლს აცილებდა.

ამ მოვალეობასთან ერთად მეორეც ჰქონდა; უნდოდა გამოეძია წყარო კოზეტის სიმდიდრისა. შემთხვევა კარგი იყო და უნდა ესარგებლა, იქნება იცოდა რამე ტენარდიემ, და კარგი იქნებოდა იმის გულის სიღრმეშიც ჩაეხედა.

ტენარდიემ ჯიბეში ჩაიღო ხუთასი ფრანკი და ტკბილად, თითქმის ალერსიანად შეჰყურებდა მარიუსს.

დუმილი დაარღვია მარიუსმა:

— ტენარდიე, თქვენი სახელი გითხარით, გინდათ ახლა თქვენი საიდუმლო გითხრათ, რომელსაც მე მთავაზობდით. მეცა მაქვს ცნობები, და აი, დაინახავთ, რომ მე უფრო მეტი ვიცი, ვიდრე თქვენ. ჟან ვალჟანი, როგორც თქვენა სთქვით, არის ქურდი და კაცისმკვლელი. ქურდი არის, რადგან მოჰპარა, რაც კი ჰქონდა, ერთ მდიდარ ქარხნის პატრონს ბ. მადლენს. კაცისმკვლელია, რადგან მილიციის მოხელე ჟავერი მოკლა.

— ვერა გამიგია რა, ბატონო, თქვენი.

— აი, გაგაგებინებთ. ყური დამიგდეთ. პა-დე-კალეს ერთ მაზრაში, დაახლოებით 1822 წ., ერთი კაცი აყო, რომელსაც რალაცა საქმე ჰქონდა ოდესღაც სასამართლოსთან და მერე კი გამოსწორებულიყო და მოეცილებინა ყოველი ბრალდება. ბ. მადლენი ერქვა

თურმე. ეს კაცი იმდენად ვარდაქმნილიყო, რომ იშვიათი გულკეთილი, პატიოსანი გამხდარიყო, ერთი მართალთაგანი. წარმოება გაეჩაღებინა შავი მინისა და ფეხზე წამოეყენებინა მთელი ქალაქი. თვითონ თავისთვისაც შეეძინა ცოტა რამ, მაგრამ უმთავრესად ხალხისთვის ზრუნავდა და თავისი პირადი სიმდიდრე შემთხვევით შეეძინა. მამა იყო ღარიბებისა. ის აცხოვრებდა გაჭირვებულთ, საავადმყოფოებს აშენებდა, სკოლებს, ავადმყოფებთან დაიარებოდა დასახმარებლად, მზითევს აძლევდა ქალებს, ეხმარებოდა ქვრივებს, საკუთარ შვილებივით ზრდიდა ობლებს, მფარველი იყო ქვეყნისა. ჯვარით რომ დააჯილდოვეს, უარი განაცხადა და მერად დანიშნეს. ოდესღაც რაღაც დაეშავებინა კანონის წინააღმდეგ და ეს გარემოება თურმე იცოდა ერთმა კატორლიდან გათავისუფლებულმა; დააბეზლა, დააჭერინა. ისარგებლა იმით, რომ დაჭერილი იყო ბ. მადლენი, მოვიდა პარიზში და ლაფიტის ბანკიდან გაიტანა ბ. მადლენის ფული, იმის სახელით ისარგებლა და ხელიც მადლენად მოაწერა. მე ის თვით ლაფიტის ბანკის მოლარისაგან ვიცი. ნახევარ მილიონზე მეტი გაიტანა, მადლენის საკუთრება. ეს კატორღელი, ბ. მადლენს რომ ფული მოჰპარა, არის ჟან ვალჟანი. რაც შეეხება მეორე საქმეს, იმისასაც ვერას მეტყვი, რომ უთქვენოდაც არ ვიცოდე. ჟან ვალჟანმა მოჰკლა პოლიციელი მოხელე ჟავერი; მოჰკლა დამბაჩით, მე თვითონ იქ ვიყავი.

მედიდურად გადახედა ტენარდიემ მარიუსს, როგორც გადახედავდა დამარცხებული, რომელმაც უცბად ხელთ იგდო გამარჯვება, და სწრაფად აინაზღაურა, რაც კი წაგებულად მიანდა. მაგრამ შინც იღიმებოდა. დიდებულის წინაშე იდგა პატარა კაცი, და როგორ გაბედავდა, რომ მოწიწება და პირმოთნეობა არ ეჩვენებინა? და მოწიწებით მოახსენა:

— ბატონო ბარონო, გზა აგცდენიათ.

და ხაზიც კი გაუსვა ამ სიტყვებს, თითზე დაიხვია საათის ძეწკვი.

— რაო? — შეეკითხა მარიუსი, — უარპყოფთ ამას? სრული სიმართლეა!

— „ქიმერა“ გახლავთ! ვხედავ, რომ ნდობით მისმენს ბატონი ბარონი და ეს გარემოება ვალდებულად მხდის მოვახსენო სრული სიმართლე. არ შემიძლია, ბატონო, ვერ ავიტან კაცის უსაბუთოდ გამტყუნებას. ბატონო ბარონო, ჟან ვალჟანს არაფერი მოუპარავს ბ. მადლენისთვის, ჟან ვალჟანს ხელი არ უხვლია ჟავერისთვის.

— კარგია, თქვენმა მზემ! მერე საბუთი?

— ორი, ბატონო.

— აბა თქვი!

— აი, პირველი, ბ. მადლენს ვერას მოჰპარავდა. რადგან თვითონ
ქან ვალუანი გახლავთ ბ. მადლენი.

— რას მიედ-მოედები?

— და აი მეორე. ყავერს ვერ მოჰკლავდა, რადგან თვითონ ყა-
ვერმა მოიკლა თავი.

— მეც ველარა გამიგია რა!

— ყავერმა თავი მოიკლა.

— დაამტკიცეთ! დაამტკიცეთ! — შეჰყვირა გაბრაზებულმა მ-
რიუსმა.

ტენარდიემ ხაზგასმით გაუმეორა თავისი ნათქვამი და ისე წარმო-
თქვა, თითქოს ძველებური ალექსანდრიული ლექსი ყოფილიყო:

— პოლიციის მოხელე ყავერი დამხრჩვალ იპოვეს შანყის ხიდ-
თან ერთი ნავის ქვეშ.

— დაამტკიცეთ-მეთქი, გეუბნებით!

უბის ჯიბიდან ერთი დიდი კონვერტი ამოიღო ტენარდიემ,
ლურჯი, დაკმუჭნული, რომელშიაც, ეტყობოდა, სხვადასხვა ზომის
ქალაღი უნდა ყოფილიყო.

— აი, „საქმეში“ გავსინჯოთ, — უპასუხა დამშვიდებით.

მერე დაუმატა:

— ბატონო ბარონო, თქვენდა სასიამოვნოდ, გადაეწყვიტე, კარ-
გად შემესწავლა ქან ვალუანი. მოგახსენებთ, რომ ქან ვალუანი გახ-
ლავთ მადლენი, ერთი და იგივე კაცია ქან ვალუანი და მადლენი.
მოგახსენეთ, რომ ყავერს ყავერის მეტი მკვლელი არავინ ჰყავდა.
ყავერმა მოჰკლა ყავერი. და მე რომ ვამბობ რამეს, დასამტკიცებე-
ლი საბუთიც თანა მაქვს. აი ამ საქმეში. ხელნაწერი საბუთები კი
არა, საეჭვო გახლავთ ხელნაწერი, ადვილად გამოსაყენებელი, შაამე-
ბელი გახლავთ ხელნაწერი. მე დაბეჭდილი საბუთები მაქვს.

ამბობდა და თან საქმეში რაღასაც ეძებდა. ბოლოს ორი ნომერი
გაზეთი ამოიღო, ძველი, ჩაყვითლებული, დაკმუჭნული, თამბაქოს
სუნით გაჟღენთილი. ერთი ნომერი დიდი ხნის ჯიბით თრევის გამო
ნაკეცებად დახეულიყო და წვრილ-წვრილ ნაჭრებად იშლებოდა.

— ორი გარემოება, ორი საბუთი, — თქვა ტენარდიემ და ორი
გაშლილი გაზეთი მიართვა მარიუსს.

მკითხველი იცნობს ამ ორ გაზეთს. ერთი, უფრო ადრინდელი, „
„დრაპო ბლან“¹ — ის ნომერი იყო 1823 წ. 25 ივლისისა და ამტკი-
ცებდა, რომ ქან ვალუანი და ბ. მადლენი ერთი და იგივე კაცი იყო.
მეორე „მონიტორი“ იყო 1832 წ. 15 ივნისისა, ყავერის თავის დახრ-

¹ „თეთრი დროშა“

ჩობას აცხადებდა და თანაც უმატებდა: პრეფექტთან იყო აჯანყების დღეს ჟავერი და სიტყვიერად მოახსენა, რომ ბარეკადში იყო შანგრერის ქუჩაზე, იქ დააპატიმრეს, სიკვდილი მიუსაჯეს; ცოცხალი გადარჩა ერთი დიდსულოვანი აჯანყებულის წყალობით, რომელსაც მიანდეს მისი მოკვლა. იმან კი პაერში აისროლა დამბაჩა, იმის მაგივრად რომ გულში ესროლა პოლიციელისთვის.

წაიკითხა მარიუსმა. ცხადი იყო ყველაფერი, უეჭველი ქეშმარიტება. განგებ იმისთვის კი არ იყო დაბეჭდილი ეს ორი ნომერი, რომ მარიუსისთვის წარედგინათ და მით დაესაბუთებინათ ტენარდიეს სიტყუე. „მონიტორში“ დაბეჭდილი ცნობა პოლიციის პრეფექტისაგან გამომდინარეობდა. ეჭვის შიტანა შეუძლებელი იყო. ტყუილი იყო ბანკის მოლარისაგან მიღებული ცნობა და მარიუსიც მოტყუვდა. განდიდებულად წარმოუდგა მარიუსს ღრუბლიდან უცბად გამოსული ჟან ვალჟანი. სიხარული ველარ შეიკავა და შეჰყვირა:

— მაშ საკვირველი კაცი ყოფილა ის უბედური! მთელი ის ქონება მართლა მისი ყოფილა. მადლენი ყოფილა, ნუგეშის მცემელი მთელი ქვეყნისა. ჟან ვალჟანი ყოფილა, ჟავერის მხსნელი. გმირი ყოფილა! წმინდანი!

— არც გმირი გახლავთ და არც წმინდანი, — მიუგო ტენარდიემ. — ჯაცისმკვლელა გახლავთ და ქურდი.

და იმ კილოთი მიუმატა, რომლითაც აღსავსე არის ხელისუფლების მქონე ადამიანი:

— დავმშვიდდეთ.

ჯაცისმკვლელი, ქურდი!.. ეს სიტყვები გამქრალად მიაჩნდა მარიუსს და ხელმეორედ რომ გაიგონა, ისე მოხვდა, როგორც ყინულივით ცივი შხაპი.

— მაინც მაგას იძახით?

— დიახ, მაინც. — უთხრა ტენარდიემ, — ჟან ვალჟანმა არ გაქურდა მადლენი, მაგრამ მაინც ქურდია. ჟან ვაჟანმა არ მოკლა ჟავერი, მაგრამ მაინც ჯაცისმკვლელია.

— რაზე ამბობთ მაგას? ის ქურდობა გაქვთ მხედველობაში, ორმოცი წლის წინათ რომ ჩაიდინა და მერე მოინანია? ამას თქვენი მოტანილი გაზეთებივე ამტყიცებენ, მოინანია თავის თავგანწირული სიცოცხლით, ქველმოქმედებით და სათნოებით.

— მე ვთქვი, ბატონო ბარონო, ჯაცისმკვლელი და ქურდია-მეთქი. და კიდევ მოგახსენებთ, მე აწმყოს ვეხება, დღევანდელს და არა წარსულს. სრული საიდუმლო გახლავთ, რასაც მე მოგახსენებთ. ამისი ქვეყნად არავინ არაფერი იცის და იქნება ჩემს საიდუმლოში იპოვოთ წყარო, იმ ქონებისა, რომელიც ისე ოსტატურად უძღვნა

ჟან ვალჟანმა ქალბატონ პონმერსის. ოსტატურად-მეთქი, იმიტომ ვთქვი, რომ მართლა ოსტატური მოხერხება უნდა ჰქონდეს კაცს, რომ ამგვარი მიძღვნით შეძერეს პატიოსან სახლში, ისარგებლოს ამ სახლის კეთილდღეობით და იმავე დროს დამალოს თავისი ავკაცობა, იხაროს თავისი ნაქურდალით, ჩაჩქმლოს თავისი სახელი და ოჯახი გაიჩინოს.

— შეიძლებოდა, შემეწყვეტინებინა აქ თქვენი სიტყვა, მაგრამ განაგრძეთ.

— ბატონო ბარონო, სულ ყველაფერს მოგასხენებთ და თქვენ გულუხვობას ვანდობ ჩემს გასამრჯელოს. ოქროს ზოდადა ღირს ეს საიდუმლო. შეიძლება მითხრათ, — რატომ ჟან ვალჟანს არ მიმართავო? — სულ უბრალო მოსაზრებით, ბატონო: ვიცი, რომ იმას აღარათფერი გააჩნია. მან ყველაფერზე უარი თქვა თქვენს სასარგებლოდ და ძალიანაც მომწონს მასი ბრძნული მოხერხება. დიახ, იმას აღარა აბადია რა და იმისთვის რომ მიმემართა, გახვრეტელ ჯიბეებსღა დამანახვებდა. მე ძალიან მიჭირს, ფული მიჭირს ამერიკაში გადასასახლებლად და თქვენ მიჩვევნიხართ, რადგან თქვენა გაქვთ და იმას კი არა აქვს... ცოტა დაღლილი გახლავართ და ნება მიბოძეთ სკამზე დავჯდე.

დაჯდა მარიუსი და ანიშნა, დაჯექითო.

რბილ სკამზე დაჯდა ტენარდიე, თავისი გაზეთები აიღო, დაკეცა, კონვერტში ჩადო, მანამ ჩადებდა, თითი წაჰკრა „დრაპო ბლან“-ს და წაიბუტბუტა: — რამდენი ვეწვალე, მანამ ამას ვიშოვიდი — მერე ფეხი ფეხზე გადადო, მიესვენა სკამის ზურგს, როგორც შეეფერება ადამიანს, რომელსაც ჭეშმარიტებად მიაჩნია თავისი სათქმელი, და დარბაისლურად ხაზგასმით მოჰყვა თავისას:

— ბატონო ბარონო, 1832 წლის ექვს ივნისს, ამ ერთი წლის წინათ დაახლოებით, აჯანყების დღეს, ერთი კაცი იყო ქსელის დიდ მილში, იმ მხარეს, სადაც მილი სენაში ჩადის, ინვალიდების და იენის ხიდებშუა.

მარიუსმა ტენარდიეს გვერდით მიიდგა სწრაფად თავისი სკამი. ტენარდიეს ესიამოვნა ეს მოახლოება თავის მსმენელისა და ნელი სიტყვით განაგრძო თავისი სათქმელი, როგორც შეეფერება ორატორს, რომელსაც ხელთა ჰყავს მოსაუბრე და გრძნობს, როგორი შიშით უცემს გული მის მსმენელს.

— ეს კაცი იძულებული იყო სულ დამალული ყოფილიყო. ამის მიზეზებს არავითარი დამოკიდებულება არა აქვს პოლიტიკასთან. საცხოვრებლად ის მილი ამოირჩია და გასაღებიცა ჰქონდა მილის კარისა. ეს გახლდათ, ვიმეორებ, ექვს ივნისს. რვა საათი იქნებოდა

საღამოსი, მიღში რაღაც ხმაურობა მოესმა. გაუკვირდა, მოიკუნტა და ყურები ცქციტა. ფეხის ხმა იყო. ვიღაც მოდიოდა ბნელ მიღში, იმისკენ მოდიოდა, ვიღაც იყო. უცნაური ის იყო, რომ კიდევ ვიღაც სხვა იყო მიღში. მილიდან გასავალი კარი შორს აღარ იყო. პატარა სინათლე შემოდიოდა იმ კარის. მოაჯირიდან და მიღში მყოფს საშუალებას აძლევდა ეცნო ის ვიღაც კაცი და დაენახა, რომ იმ კაცს ზურგზე რაღაც მძიმე ეკიდა. ტვირთს მოეხარა კაცი. ის მომავალი, წელში მოხრილი, გახლდათ ერთი ძველი კატორღელი და, ზურგზე რომ მძიმე ტვირთი ეკიდა, ეს იყო მკვდარი კაცი, უტყუარი საბუთი, რომ კაცი მოკლა. რაც შეეხება ქურდობას, ქურდობა თუ არა, გაძარცვა ხომ იყო, — ადამიანს მუქთად არაეინ მოჰკლავს. გაეძარცვა კაცი, მოეკლა და სენისკენ მიჰქონდა წყალში ჩასაგდებად. ვინ იყო მკვლელი? ერთი ძველი კატორღელი. ერთი გარემოებაც გახლავთ აღსანიშნავი... შორიდან მოდიოდა მიღში ის კატორღელი და გზაში საშინელი ორმო შეხვედროდა გამოსაველელი; სხვა რომ ყოფილიყო, იქვე დატოვებდა იმ მკვდარს; მაგრამ მეორე დღეს დილით მუშები ჩავიდოდნენ ორმოს შესაკეთებლად, მოკლულ კაცს ნახავდნენ და ეს კი სასურველი არ იყო კაცისმკვლელისთვის. საშიში იყო. ისიც ჰკვიანად მოიქცა, ბინძური ორმო გადმოიარა, როგორც იყო, და თავისი ტვირთიც გადმოიტანა. საშინელი უნდა ყოფილიყო მასი გზა; შეუძლებელია, წარმოუდგენელია ამგვარი თავგანწირვა ადამიანისა და ახლაც არ ვიცი, როგორ მოახერხა, რომ თავი დააღწია განსაცდელს.

უფრო მეტად მიუახლოვდა ტენარდიეს მარიუსის სკამი. ამით ისარგებლა ტენარდიემ და ღრმად ამოისუნთქა. მერე განაგრძო:

— ჩასადენი მილი, ბატონო, მარსის მოედანი კი არ არის. აქ არაფერი მოეპოვება კაცს და, ასე გასინჯეთ, სამყოფი ადგილიც კი არა აქვს. თუ ორი კაცი არის მიღში, უთუოდ შეხვდებიან ერთმანეთს. და აქაც ასე მოხდა. იქ მცხოვრები და გამვლელი იძულებული იყვნენ საღამომშვიდობისა ეთქვათ ერთმანეთისთვის, თუმცა გულით სულ სხვას ნატრობდნენ. მომავალმა უთხრა იქ მცხოვრებს: — ხომ ხედავ, რა ტვირთი მაწევს ზურგზე. უნდა გავიდე აქედან. გასაღები ხომ გაქვს, გამიღე კარი. — საშინელი ძალ-ღონის კაცი იყო ის კატორღელი. შეუძლებელი იყო უარის თქმა. მაგრამ მაინც ლაპარაკი დაუწყო გასაღების პატრონმა, მხოლოდ იმიტომ, რომ თვითონაც თვალი გაეხილა: სინჯვა დაუწყო მკვდარს, მაგრამ ვერა დაინახა რა, გარდა იმისა, რომ ყმაწვილი კაცი იყო უბედური, კარგად ჩაცმული, მდიდარსა ჰგავდა, და სისხლში იყო მთლად ამოსვრილი. ელაპარაკებოდა მკვლელს და ჩუმად, მკვლელის შეუნიშ-

ნავად, სერთუკის უკანა კალთა ჩამოახია შკვდარს, — ნივთიერი დამამტიცებელი საბუთი, ბატონო; საშუალება, რომლის დახმარებით შეიძლება კვალი გაიგნოს კაცმა და დაუმტიციოს ავკაცობა. ეს ნივთიერი საბუთი ჯიბეში ჩაიდო იქ მცხოვრებმა. მერე კარი გაუღო, გარეთ გაუშვა ის კატორღელი თავისი ტვირთით, დაკეტა მთაჯირი და მიიშალა, რადგან არ უნდოდა ამ საქმეში ჩაერიათ, მეტადრე არ უნდოდა იქ ყოფილიყო, როდესაც კაცისმკვლეელი წყალში ჩააგდებდა მკვდარს. ახლა ხომ ხედავთ? მკვდარი რომ ეკიდა ზურგზე ის გახლდათ ჟან ვალეანი. გასაღები რომ ჰქონდა ჯიბეში, ის გახლდათ, ვინც თქვენთან არის ეხლა და თქვენ გელაპარაკებათ.

ეს ფრაზა რომ გაათავა ტენარდიემ, ხელი ჩაიყო ჯიბეში, შავი მაუდის ნაჭერი ამოიღო, დაქმუჭნული, შავი ლაქებით მოსვრილი. გაშალა, ორივე ხელის ცერებით და სალოკი თითებით ეჭირა თვალწინ.

ფერმიხდილი წამოდგა მარიუსი, გული მისდიოდა, სუნთქვა ეკვროდა, თვალს ვეღარ აშორებდა იმ მაუდის ნაგლეჯს. ხმის ამოუღებლად წავიდა უკან, ისე რომ თვალი არ მოეშორებინა მაუდისთვის, კედელთან მივიდა, მაზჯვენა ხელით სინჯვა დაუწყო კედელს, რომ იქვე ბუხართან განჯინის კარი ეპოვა და შიგ დატოვებული გასაღები. იპოვა გასაღები, გააღო განჯინის კარი, შეყო შიგ ხელი. განციფრებული იყო კაცი, თვალი ისევ იმ მაუდზე ეჭირა, რომელიც ტენარდიეს გაეშალა და ნივთიერ საბუთად აჩვენებდა.

ტენარდიე კი თავისას ამბობდა:

— ბატონო ბარონო, დარწმუნებული გახლავართ და საფუძველიცა მაქვს ამისა, რომ ის ყმაწვილი კაცი, მდიდარი უცხოელი, ჟან ვალეანმა შეიტყუა სადმე მახეში, მოკლა და დიდი ფულიც ამოაცალა.

— ის ყმაწვილი კაცი მე ვიყავი და ვარ, აი, თვით სერთუკიც. — შეპყვირა მარიუსმა და წინ დაუგდო ერთი ძველი შავი სერთუკი, მთლად სისხლში მოსვრილი.

მერე ხელიდან გამოგლიჯა მონახევი ნაჭერი, დააკერდა, სერთუკი გაშალა, ნაჭერი თავის ალაგას მიაღო. ამ სერთუკისა იყო ნაჭერი, ეს ცხადი იყო.

გაქვავებული იყო ტენარდიე — ეს რა ღმერთი გამიწყრაო! — იძახდა გულში.

წამოიწია მარიუსი. თრთოდა კაცი, ცოფი ერეოდა და თან სიხარული.

ხელი ჩაიყო ჯიბეში, გაშმაგებული მივარდა ტენარდიეს, კინა-

ლამ პირში ჩაჰკრა ბანკის ბილეთებით სავსე მუშტი და ლანძღვა დაუწყო:

— შეგარცხვინათ ღმერთმა! განხორციელებული ბოროტება ხართ, ცრუ, ცილისმწამებელი, ბილწი, უშვერი! იმ საწყალი კაცის შერცხვენა გინდოდათ და გაამართლეთ. დალუპვა გინდოდათ და დიდებით აღადგინეთ. ქურდი ის კი არა, თქვენა ხართ! კაცისმკვლელი ის კი არა, თქვენა ხართ! მე თქვენა განხეთ, ტენარდიე-ჟონდრეტ, თქვენს სოროში ოპიტალის ბულვარზე. ბევრი რამ ვიცი თქვენი, სრულიად საკმარისი, რომ კატორღაში ამოგაყოფინოთ თავი, და უფრო შორსაც, მე რომ მინდოდეს. დაიჭით აი ათასი ფრანკი, მკვებარავ, და გაეთრიეთ აქედან! ვატერლომ გინსნათ.

— ვატერლოო! — წამოიძახა გულგამკლარმა ტენარდიემ და ჯიბეში იკრა ათასი ფრანკი.

— ჰო, კაცის მკვლელი, ჰო! თქვენ იქ სიკვდილს გადაარჩინეთ პოლკოვნიკი...

— გენერალი. — წამოიძახა ტენარდიემ და მალა აიღო თავი.

— პოლკოვნიკი-მეთქი! — შეუტია მარიუსმა, — გენერლისთვის ერთ სუ-საც არავის მივცემდი. და აქ იმიტომ მოხვედით, რომ სამარცხვინო საქმე გაგერიგებინათ. განა იქნება კიდე ვინმე თქვენისთანა ბედასლი, ფლიდი? გასწით აქედან, მოშშორდით! წადით! ღმერთმა გიშველოთ. სხვა არა მინდა რა თქვენთვის. ოჰ, რა საზიზლარი ხართ! აი, სამი ათასი ფრანკი კიდევ. დაიჭით! ხვალვე წადით ამერიკაში. ხვალვე, თქვენი ქალით, რადგან თქვენი ცოლი ცოცხალი აღარ არის, ვერაგო მატყუარავ! მე ყურს ვუვადებ თქვენს გამგზავრებას და წასვლისას მოგცემთ ოციათას ფრანკს, რომ სხვაგან ჩამოგახჩონ.

— ბატონო ბარონო, საუკუნოდ დავალეებული გახლავართ თქვენი მონა-მოსამსახურე, — უთხრა ტენარდიემ და კინალამ მუხლი მოიყარა.

გავიდა ტენარდიე, აღარა ეყურებოდა რა, აღფრთოვანებული იყო და თან დარტყანებული ამ ოქროს წვიმით და მეხით, ბანკის ბილეთების სახით რომ დაეცა თავში.

გამტერებული იყო, მაგრამ კმაყოფილი. კიდევ კარგი, რომ მენამრიდი არა ჰქონდა, თორემ თან გადაჰყვებოდა ჯავრს.

აქვე გავათავოთ ამ კაცის ამბავი. ორი დღის შემდეგ, მარიუსის დახმარებით ამერიკისკენ გაემგზავრა; თავისი ქალი, აზელმაც, თან წაიყვანა. სახელი გამოიცვალა. ნიუ-იორკში რომ მივიდოდა, ბანკიდან მიიღებდა ოცი ათას ფრანკს. განუკურნავი ჭირი სჭირდა უხეირო ბურჟუისა. ამერიკაში იგივე იყო, რაც ევროპაში. რაც უხდა

უმწიკვლო წმინდა იყოს განზრახვა, თუ ბოროტი სულის კაცი შეეხოს, მაშინვე წარყენის და გააგესლიანებს. ასევე მოუვიდა მარიუსის წმინდა განზრახვას: ტენარდიემ მარიუსის ფულით ზანგებით ვაჭრობას მიჰყო ხელი.

როგორც კი მოიშორა ტენარდიე, მაშინვე ბაღში ჩავარდა მარიუსი; კოზეტი ჯერ ისევ ბაღში დასეირნობდა.

— კოზეტ! კოზეტ! — დაუყვირა შორიდან, — აბა, ჩქარა! მივდივართ. ბასკ, ჩქარა ეტლი! მოდი, კოზეტ! ოჰ, ღმერთო! თურმე იმან გადამარჩინა! ჩქარა, ნუ მაგვიანებ. შალი წამოისხი.

„ქმარი გამიგულდაო“, — გაიფიქრა კოზეტმა, მაგრამ შაინც დაემორჩილა.

გული უცემდა მარიუსს, ხელი ეღო ზედ, რომ გულისფანცვლილი შეეყენებინა, ძლივსა სუნთქავდა, მიდი-მოდიოდა ჩქარი ნაბიჯით, კოზეტს ეხვეოდა: — აჰ, კოზეტ! რომ იცოდე, რა საზარელი შეცდომა მომივიდა.

გულგახეთქილსა ჰგავდა, სინანული ერეოდა. ახლა სულ სხვაფრივ ესახებოდა ჟან ვალუანი, — სათაყვანებელ წმინდა არსებად. დიადი სათნოება ეჩვენებოდა. ღმობიერი და ტკბილი, უსაზღვრო და თან თავმდაბალი. იესო ქრისტედ გარდაქმნილიყო კატორღელი. ამ სასწაულის სხვის ვეღარ უძლებდა მარიუსის თვალი. დანამდვილებით არც კი იცოდა, რასა ხედავდა, მაგრამ გრძნობდა, რომ წმინდანს ხედავდა, ანგელოზად გარდაქმნილ ადამიანს.

ჩასვა ეტლში კოზეტი, თვითონაც ავარდა:

— აბა, ჩქარა. ლ-ომ-არმეს ქუჩა, ნომერი შვიდი.

წავიდნენ.

— ოჰ, რა კარგი ხარ! — შესცინა კოზეტმა, — რა ბედნიერი ვარ, რომ იქით მიგყავარ. რამდენი ხანია მინდოდა, მაგრამ ვერ გიბედავდი. მამ ბატონ ჟანს ვნახავთ?

— შენს მამას ვნახავთ, კოზეტ. დღეს უფრო მეტად მამას, ვიდრე ოდესმე ყოფილა. ეხლა კი მივხვდი, კოზეტ. გახსოვს, მითხარი, გავროშს რომ წერილი გამოატანე, მე არ მიმიღიაო. ალბათ მამამშენს ჩაუყვარდა ხელში. ის ბარეკადში მოვიდა ჩემს გადასარჩენად. ანგელოზია, დალოცვილი, და არა ადამიანის სხვის დასახმარებლად მოვიდა და, საცა კი გაჭირვებული ნახა, ყველას ხელი გაუწოდა. სხვებიც გადაარჩინა სიკვდილს. მოსაკლავადა გვეყავდა ჟავერი და ისიც კი იხსნა. ჯურღმულიდან ამომიყვანა, რომ მოვეყვანე და შენთვის დაველოცე. ზურგზე ამიკიდა დაჭრილი და ისე გამატარა ჩასადენს ქსელის მილებში.

ოჰ, რა უმადური მხეცი ვარ! ჯერ შენი მფარველი ანგელოზი

იყო, კოზეტ. და მერე ჩემი. წარმოიდგინე, ერთი საშინელი ბინძური ორმო შეხვდა თურმე იმ ქსელში, რომ ყოველ ნაბიჯზე დახრჩობა მოელოდა და ბინძურებაში ჩაძირვა. და ზედ გადამატარა. გულწასული ვიყავ, ვერასა ვხედავდი, არა მესმოდა რა, არაფერი ვიცოდი ჩემი თავგადასავლისა. ეხლავე შინ წავიყვანოთ, ჩვენსა გადავიყვანოთ. უნდა, თუ არ უნდა, ეგ სულ ერთია! ჩვენსა უნდა იყოს და ჩვენი იყოს! ნეტავი კი შინ დაგვიხვდეს. იმის თაყვანისცემაში გავატარებ ჩემს სიცოცხლეს. ასეა, ასე, არა, კოზეტ? გავროშმა იმას ჩააბარა ჩემი წერილი. ცხადია სულყველაფერი, არა კოზეტ?

ყურს უგდებდა კოზეტი და არ იცოდა, რას ამბობდა მისი ქმარი.

— მართალი ხარ, — უპასუხა კოზეტმა.

ეტლი მიჰქროდა.

თ ა ვ ი მ ე ხ უ თ ე

ღამე, რომლის უკან უკვე აღე გრწყინავს

კარი რომ დაუკაკუნეს ჟან ვალჟანს, გაიგონა და მისუსტებული ხმით უპასუხა:

— მობრძანდით.

კარი გააღეს. გამოჩნდნენ კოზეტი და მარიუსი.

კოზეტი გიჟივით შევარდა ოთახში. მარიუსი კარებთან დადგა.

— შენა, კოზეტ? — წამოიძახა სკამიდან ჟან ვალჟანმა, წამოიწია, გაშალა აკანკალებული ხელები. დაღონებული იყო, ფერმიხდილი, სასიკვდილოდ განწირული, მაგრამ სიხარულით უბრწყინავდა თვალი.

გული მისდიოდა კოზეტს, ისე იყო აღელვებული. მივარდა, გულში ჩაეკრა ჟან ვალჟანს.

— მამა! — ამოიკვნესა კოზეტმა.

გაგიჟებულსა ჰგავდა ჟან ვალჟანი.

— კოზეტ! შვილო! თქვენ ბრძანდებით, ქალბატონო? შენა ხარ შვილო? ოჰ, ღმერთო!

კოზეტი კი გულში ეკვროდა და გულში იკრავდა.

— მაშ აქა ხარ, შვილო? შენა ხარ? მაშ მაპატიე!

— მამა!..

— თქვენცა, ბატონო, თქვენც მაპატიებთ?

ხმა ველარ ამოელო მარიუსს. შენიშნა ჟან ვალჟანმა და უთხრა:
— გამდლობთ.

შალი ჩამოიგლიჯა კოზეტმა, ქუდი სკამზე მიაგდო:

— გული გამიწვრილა!

მუხლებზე დაუჯდა მამობილს, ალერსით სავსე მოძრაობით გადაუწია თმები და შუბლზე აკოცა.

ხმას არ იღებდა ჟან ვალჟანი, თავგზააბნეული ემორჩილებოდა კოზეტს.

საქმისა არა იცოდა რა კოზეტმა, მაგრამ გრძნობდა ბუნდოვნად, რომ რაღაც აწყენინეს მოხუცებულს, და უფრო და უფრო შეტად უაღერსებდა. ცდილობდა მარიუსის დანაშაულის შენდობა მიეღო.

ჟან ვალჟანი კი ბუტბუტებდა:

— რა სისულელე მოუვლის ხანდახან ადამიანს! მე კი შეგონა, ველარა ვნახავდი. წარმოიდგინეთ, ბატონო პონმერსი, სწორედ იმ დროს, როდესაც თქვენ ჩემ კარებთან იყავით, — გათავებულა, ველარ ვნახავ-მეთქი, — ვიძახდი. — აი, იმისი პატარა კაბა. უბედური ვარ, განწირული, მე კოზეტის ნახვას ველარ ველირსები. — სწორედ იმ დროს მოვთქვამდი, თქვენ რომ კიბეზე ამოდიოდით. რა სულელი ვარ! აი, როგორი გამოყეყეჩებულია ხანდახან ადამიანი. ეს იმიტომ მოსდის, რომ ღვთის განგებას ივიწყებს იმ დროს. გულთამხილავია ღმერთი და ეუბნება:

— შენ გგონია, დავიწყებული ხარ, შე საწყალო. არა, ნუ გეშინია. საწყალ კაცს ანგელოზი სჭირია ნუგეშის საცემად. და ანგელოზიც გაჩნდება. გაჩნდება ანგელოზი. თავის კოზეტსა ხედავს იმედმიხდილი. თავის პატარა კოზეტსა ხედავს განწირული. ოჰ, რა უბედური ვიყავ, რა უბედური!

ცოტა ხანს დადუმდა, ღონე მოიკრიბა და განაგრძო!

— უნდა მოგახსენოთ, მართლა ძალიან მესაჭიროებოდა ხანდახან, დროგამოშვებით, კოზეტის ნახვა. გული ხომ გულია, და იმასაც კი უნდა ჰქონდეს გამოსახრავი ძვალი. მაგრამ კარგადა ვგრძნობდი, რომ მე შეტი ვიყავი. ამას მე თვითონ ვუმტკიცებდი ჩემს თავს: — შენ იმით აღარ უნდინხარ, ეგდე ემაგრე შენს ოთახში. რა უფლება გაქვს, რომ გამარადისება გინდა. ოჰ, ღმერთო გულთამხუთავო, კიდევ მაღირსე ჩემი კოზეტის ნახვა! კოზეტ, იცი, რა მშვენიერი ბიჭია შენი ქმარი! რა ლამაზად არის ამოქარგული შენი საყელო. შენმა მეუღლემ ამოგირჩია, განა? რა გითხრა, იცი? კარგს იზამ, რომ ქიშმირი შეიძინო. ბატონო პონმერსი, კი არ გაჯავრდეთ, შენობით ველაპარაკები. დიდხანს აღარ გასტანს ეს ჩემი თავხედობა.

საყვედურით მიმართა კოზეტმა:

— არა, რა მოგივიდათ, რომ ისე მიგვატოვეთ უცბად და ფეხი ამოიკვეთეთ? სად იყავით? სად აპირებდით წასვლას? ასე დიდხანს რად დარჩით? წინათ სულ სამ-ოთხ დღეს მოანდომებდით ხოლმე თქვენს მგზავრობას. რამდენჯერმე გამოგვზავნენ ნიკოლეტი. ერთ და იმავე პასუხს აძლევდნენ ყოველთვის, — ჯერ არ დაბრუნებულაო. როდის დაბრუნდით? რატომ არ შეგვატყობინეთ? იცით, როგორ ძალიანა ხართ გამოცვლილი. აჰ, საძაგელი მამაჩემი! ავად იყო და ჩვენ კი არაფერი შეგვატყობინა. მოდი, მარიუსს, ერთი ეს ხელი ნახე, ნახე როგორ გაჰყინვია.

— ოჰ, ბატონო პონმერსი. მაშ მამატიეთ?

ეს მეორედ მიმართა ამ სიტყვით მარიუსს. ბევრი რამ ჰქონდა გულში მარიუსს, ამ სიტყვამ გაუხსნა გამოსავალი და იმანაც თავისუფალი გზა მისცა თავის გულნადებს:

— გეყურება, კოზეტი! იქამდის მისულა კაცი, რომ მე მთხოვს შენდობას, და იცი, რა მიყო, რა ვალი დამდო? სიკვდილს გადამარჩინა. უფრო მეტიც, კოზეტი მომცა. და მერე? მე რომ სიკვდილისგან მიხსნა და კოზეტი მიძღვნა, მერე? რა უყო თავის თავს? თავი გასწირა. აი ნამდვილი ადამიანი. და ახლა მე მომმართავს, მე უმადურს, მე უღმობელს, მე დამნაშავეს და მადლობას შეუბნება. კოზეტი, მე რომ ჩემი სიცოცხლე ამ კაცის ფერხთწინაშე გავატარო, იმითაც კი ვერ გადავუხდი სიკეთეს. ჯერ ბარიკადი, მერე ის ბინძურების მიღები, ის ნარცხის ორმო, თავის ფეხით გადმოიარა ეს ყველაფერი მამაშენმა ჩემთვის და შენთვის, კოზეტი. ზურგზე ამიკიდა და მოვყავდი, თან სიკვდილს მიგერებდა, რომელიც თავს არ მანებებდა, თან მომდევდა. ახლა იმას ძივარდა გაშქაგებული. კოზეტი, ანგელოზი არის ეს კაცი და ამ ანგელოზში არის მოგროვილი ყოველი სიკეთე, ყოველი სათნოება, ყოველი უმწიკვლოება და სიწმინდე.

— კარგი, გეყოფათ, — უთხრა ჩუმი ხმით ქან ვალყანმა. — რა საჭიროა რომ მაგას იძახით?

— და თქვენა, — შეჰყვირა მარიუსმა გაბრაზებით, რადგან თაყვანისცემისა იყო ეს გაბრაზება, — რატომ თქვენ არა თქვით? ეგეც თქვენი შეცდომა. კაცს სიკვდილისაგან იხსნით და თქმით კი არაფერს ეუბნებით. უარესსაც სჩადიხართ; აღსარების თქმა გნებავთ და ცილსა სწამებთ თქვენ თავს. საშინელებაა თქვენი საქციელი.

— მე ჭეშმარიტების მეტი არა მითქვამს რა.

— არა, — მიუგო მარიუსმა, — ჭეშმარიტება მაშინ არის ჭეშმარიტება, როდესაც სრულად არის აღიარებული. თქვენ კი ნაწილი სთქვით და უმთავრესი დამალეთ. ბ. მადლენი ყოფილხართ. რატომ

არ მითხარით? უავერი სიკვდილს გადაარჩინეთ. რატომ არ მითხარით? თქვენ რომ არ დამხმარებოდით, მე მკვდარი ვიქნებოდი. რატომ არ მითხარით?

— იმიტომ, რომ მეც ისევე ვფიქრობდი, როგორც თქვენ. ვფიქრობდი, რომ მართალი იყავით. ვხედავდი, რომ საჭირო იყო ჩემი წასვლა. თქვენ რომ გცოდნოდით იმ მილის საქმე, თქვენგან აღარსად გამიშვებდით. მეც გაჩუმებული ვიყავი. მე რომ მეთქვა, შევაღვიწროვებდი ყველას.

— ვის შეაღვიწროებდით? რას? — შეეკითხა მარიუსი. — იქნება გგონიათ, რომ ისევე აქ დარჩებით. ეხლავე თან წავიყვანთ. ღმერთო, ღმერთო! რომ მომაგონდება, რა შემთხვევით გავიგე ყველაფერი? ეხლავე წავიყვანთ. თქვენ წვერი ხართ ჩვენი ოჯახისა. თქვენ მამა ხართ კოზეტისა და მით მამა ხართ ჩემი. ერთ დღესაც აღარ დაგტოვებთ ამ საძაგელ სახლში. ხვალ აქ აღარ იქნებით.

— ხვალ აქ აღარ ვიქნები, — მიუგო ჟან ვალჟანმა, — მაგრამ არც თქვენსა ვიქნები.

— მამ რას აპირებთ? — ჰკითხა მარიუსმა, — მართლა, თქვენი მგზავრობა? აღარსად გაგიშვებთ, აღარავითარი მგზავრობა ამიერიდან! თქვენ ჩვენი ხართ და ჩვენთან იქნებით.

— ჰოდა რა? — ჩაერია კოზეტი. — აქვე ახლო, ქუჩაში, გველის ეტლი. გტაცებთ ხელს და მოგიტაცებთ. თუ გაკირდა, ძალას ვიხმართ და ისე წავიყვანთ.

სიცილი წასკდა და მივარდა მოხუცებულს, თითქოს მართლა ხელში უნდა აიყვანოსო.

— თქვენი ოთახი ისევე ისე მორთულია ჩვენს სახლში. — განაგრძო კოზეტმა. — რომ იცოდეთ, რა მშვენიერია ახლა ჩვენი ბაღი. ოელი საუცხოოდ ჰყვავის; ხეივნებში ყველგან ქვიშა დავაყრევინეთ, მდინარის ქვიშა ამოვიტანეთ, შიგადაშიგ ლოკოკინებია. ახლა ჩემი მარწყვი სთქვით თქვენა. ერთი გემო ნახეთ! მე თვითონა ვრწყავ ყოველთვის. და ეს იცოდეთ ჩემგან, აღარც თქვენი ქალბატონო მინდა, აღარც ბატონო ჟან! ნუ დაგავიწყდებათ, რომ რესპუბლიკაში ვცხოვრობთ, შენობით ლაპარაკობს მთელი ქვეყანა, არა, მარიუს? დიახ, შეცვლილი გახლავთ თქვენი განრიგება. ოჰ, რომ იცოდეთ, რა უბედურება მეწია ამას წინათ. ერთმა გულწითელამ ბუდე გაიკეთა კედელში. მიეპარა ერთი საზარელი კატა და შეძიჭამა ჩემი ჩიტუნია. გამოჰყოფდა ხოლმე ბუდიდან თავს საწყალი და სულ მე შემომცქეროდა. რამდენი ვიტირე! მოვკლავდი იმ კატას, ხელში რომ ჩამვარდნოდა. მაგრამ ეხლა აღარავინ ტირის. სულ იცინიან, ყველანი. ბედნიერია მთელი ქვეყანა. მაშ ერთად შივიდი-

ვართ? როგორ ესიამოვნება ბატონ ჟილნორმანს. თუ გნებავთ, რამდენიმე კვალი დამითმია თქვენთვის ბალში. თქვენ მოუარეთ და, აბა, ვნახოთ, ვისი მარწყვი ემჯობინება, ჩემი თუ თქვენი? მერე, ყველაფერს გაგიგონებთ, რასაც კი დამავალებთ. ჩემებურად იქნება სულ ყველაფერი, მე დამემორჩილებით, უჩემოდ ფეხს არსად გასდგამთ.

ყურს უგდებდა ჟან ვალჟანი და აღარ ეყურებოდა. კოზეტის ხმის მუსიკა ესმოდა უფრო, ვიდრე მნიშვნელობა მისი სიტყვისა. ერთი მსხვილი ცრემლი უგროვდებოდა თვალში, მოღრუბლული სულის მარგალიტი, და სიამოვნებით წარმოთქვა ჩუმი ხმით:

— დასამტკიცებლად იმისა, რომ კეთილი არის ღმერთი, ისიცა კმარა, რომ კოზეტსა ვხედავ.

— მამაჩემო! — შესძახა კოზეტმა.

ჟან ვალჟანმა განაგრძო:

— მართლდა კარგი რამ იქნებოდა ერთად ცხოვრება. ამათი ბაღი სავსეა ჩიტებით. ხშირად ვისეირნებდით იქ მე და კოზეტი. ტკბილი უნდა იყოს ერთად ცხოვრება, ერთმანეთის პატივისცემა, ერთმანეთის სიყვარული. დილიდანვე ერთად არიან, ერთმანეთს ხედავენ. პატარა კვალს ამოვიჩვენებდით ბალში, ჩვენ მოვუვლიდით. კოზეტი თავის მარწყვს მაჭმევდა, მე ჩემს ვარდებს მივართმევდი. ბედნიერება იქნებოდა, მომხიბლავი ბედნიერება, ოღონდ...

შეწყვიტა თავისი. მერე ტკბილად დაუმატა:

— ეჰ, რა გაეწყობა?

არ ჩამოვარდა ის ცრემლი, თვალშივე მიიშალა. ცრემლის მაგივრად ღიმილი მოერია ჟან ვალჟანს.

მოხუცებულის ხელებს მივარდა კოზეტი, ხელში აიღო:

— აჰა, ღმერთო! — შეჰყვირა შეშინებულმა, — გაყინული გაქვთ ხელები. ავად ხომ არა ხართ? ხომ არა გტკივათ რა?

— მე, არა, — უპასუხა ჟან ვალჟანმა, — ძალიან კარგადა ვარ, ოღონდ... გაჩუმდა.

— ოღონდ რა?

— ახლა მოკვდები.

ათრთოლდნენ მარიუსიც და კოზეტიც.

— ღმერთმა დაგიფაროთ! რა დროს სიკვდილია?

— სიკვდილი არაფერია, — მიუგო ჟან ვალჟანმა.

გულიანად ამოისუნთქა, გაიღიმა და კოზეტს სთხოვა:

— განაგრძე, შვილო, შენი ამბავი. მამ გულწითელა კატამ შეგიქამა? განაგრძე, მითხარ რამე, გამაგონე შენი ხმა.

გაქვავებულივით იდგა და შესცქეროდა მარიუსი.

კოზეტმა შეჰკივლა.

— მამა! მამაჩემო! ნუ გამაგონებთ! მე რაღას მიპირებთ? არა, მამა, იცოცხლეთ, რომ ჩვენც ბედნიერნი ვიყვნეთ.

წამოიწია ჟან ვალუანმა. თაყვანებით შესცქეროდა კოზეტს.

— ჰო, შვილო, ჰო! ამიკრძალე სიკვდილი. ვინ იცის, იქნება კიდევ დაგემორჩილოთ. ვკვდებოდი, თქვენ რომ მოხვედით. ვკვდებოდი და თქვენ მომასულიერეთ.

— რა დროს სიკვდილია, რას ბრძანებთ? — შეჰყვირა მარიუსმა, — ძალ-ღონით სავსე კაცი ხართ. როგორ წარმოიდგინეთ, რომ აგრე უმიზეზოდ კვდებოდეს ჯანსალი კაცი? სევდა გაწუხებდათ. სევდა კი არა, საფიქრებელიც აღარა გექნებათ რა. მე ვინძი ბოლიშს, აი, მუხლმოყრილი გთხოვთ მაპატიოთ ჩემი დანაშაული. ჩვენთან იქნებით და დიდხანსაც იცოცხლებთ. ჩვენსა გადაგიყვანთ. აი, ორნი ვართ აქა და გარწმუნებთ, თქვენი მშვიდობის და კეთილდღეობის მეტი სხვა ჩვენს დღეში არა გვექნება რა.

— აი, ხომ ხედავთ, — მიმართა ტირილით კოზეტმა, — მარიუსიც იმას იძახის, სასიკვდილო ჯერ არა აქვს რაო.

ჟან ვალუანი ისევე ტკბილად იღიმებოდა.

— ეჰ, კიდევ რომ გადამიყვანოთ თქვენსა, ბატონო პონშერსი, განა მაგით ისე გარდამქმნით, რომ ის აღარ ვიყო, რაცა ვარ? არა, ბატონო, ღმერთმაც განიხილა ჩემი საქმე, როგორც თქვენ და მე, და აღარა სცვლის თავის ნებას; ძალიან კარგი იქნება, რომ გამოვეთხოვო ამ წუთისოფელს. სიკვდილისთანა კარგად არავინ არიგებს საქმეს. ღმერთმა უკეთ უწყის, ვიდრე ჩვენ, რასაც გვიბრძანებს. ღმერთმა გაგაბედნიეროთ, ბატონო პონშერსი და კოზეტ. დატკბით ერთმანეთით, დატკბით სიყმაწვილით და სიყვარულით, ბუნების მშვენიერებით, ზეციური სიწმინდით, გამრავლდით და ბედნიერი იყავით თქვენი შვილებით. მე კი, მე დღეს აღარად ვარგივარ და, დრო არის, წარვიდე. ამაზე უკეთესს ვერას მოიფიქრებდით: დამშვიდდით, დღეს შესაძლებელი აღარაფერია, მე ვგრძნობ, რომ გათავებულა ყველაფერი. ამ ერთი საათის წინ გული წამივიდა და წუხელის კიდევ სულ გამოვცალე რაც კი წყალი მოიპოვებოდა ჩემ სახლში. რა გულკეთილია შენი ქმარი, კოზეტ. მაგასთან გაცილებით უფრო ბედნიერი ხარ, ვიდრე ჩემთან.

კარი შემოაღეს ამ დროს. ექიმი შემოვიდა.

— დილა მშვიდობისა და მშვიდობით, ბატონო ექიმო. — მიმართა ჟან ვალუანმა. — აი, საწყალი ჩემი შვილები.

მარიუსი მაშინვე ექიმს მივარდა. ერთადერთი სიტყვა ჰკითხა, — ბატონო?, მაგრამ ცხადადა ჩანდა ამ სიტყვაში მოქცეული კითხვა.

ექიმმაც თვალი გადაჰკრა მარიუსს მნიშვნელოვნად და მით უკა-
სუხა:

— შეიძლება იყოს რამე ისეთი, რომ არ მოგვწონდეს, მაგრამ
აქედან ის არ გამოდის, რომ ღმერთს ვემდუროდეთ და ღმერთს
გამტყუნებდეთ, — თქვა ჟან ვალუანმა.

სიჩუმე ჩამოვარდა. ყველა გულდამძიმებული იყო.

ჟან ვალუანი კოზეტისკენ მიბრუნდა და ისეთი თვალით დაუწყო
განჭვრეტა, თითქოს უნდოდა თან წაეღო მისი სურათი მარადისო-
ბაში. სიკვდილის ხელთ იყო, ეფინებოდა იმის ბნელი, მაგრამ ჯერ
კიდევ შეეძლო აღტაცებული თვალით ეცქირა კოზეტისთვის. კოზე-
ტის უმანკო სახის ანარეკლი სცემდა და ანათებდა მომაკვდავის
გულს. საფლავსაც შეიძლება ჰქონდეს თავისი მშვენიერება.

მაჯა გაუსინჯა ექიმმა.

— მაშ თქვენა ხართ, რომ ასე საჭირო იყავით ამისთვის? —
წარმოთქვა ჩუმად ექიმმა და მარიუსს და კოზეტს გადახედა.

მერე მარიუსისკენ მიბრუნდა და ყურში ჩასჩურჩულა:

— გვიანდა არის.

ჟან ვალუანი თვალს არ ამორებდა კოზეტს, მაგრამ ერთ წამს
მაინც გადახედა მარიუსს და ექიმს. სრულიად დამშვიდებული იყო,
ისე ჩუმი ხმით წარმოთქვა რამდენიმე სიტყვა, რომ ძლივს ისმოდა
იმ სიჩუმეში:

— რომ მოკვდება კაცი, ეგ არაფერია. საშინელი ის არის, რომ
არ ცოცხლობს.

უცბად წამოდგა. ასე ძალ-ღონე რომ დაუბრუნდება მისუსტე-
ბულს, ხანდახან სულთმობრძაობის ნიშანი არის. მაგრამ ნაბიჯით
მივიდა კედელთან, მოიშორა მარიუსი და ექიმი, რომლებიც ცდი-
ლობდნენ მიშველებოდნენ, კედლიდან თითბერის ჯვარცმა ჩამოი-
ღო, ლურსმანზე რომ ეკიდა, მივიდა ისევ თავის სკამთან ჯანსაღი
კაცის სრული თავისუფლებით, ჯვარცმა მაგიდაზე დადო და მალა-
ლი ხმით წარმოთქვა:

— აი, დიადი წამებული.

მერე გული ჩაუვარდა, თავი შეენძრა, თითქოს საფლავის სიმ-
თვრალე მოერიო, და ორი ხელით მუხლებზე დაყრდნობილმა
ფრჩხილით ფხეკა დაუწყო შარვლის მაუღს.

კოზეტი ქვითინებდა. ცდილობდა მხრები დაეჭირა მომაკვდავის-
თვის, ცდილობდა კიდევ ეთქვა რამე, მაგრამ ქვითინმა სძლია. იმის
ტირილში ძლივს ისმოდა თითო-ოროლა სიტყვა: — მამა! ნუ დაგვ-
ტოვებთ! ნუთუ იმიტომ გიპოვეთ, რომ საუკუნოდ დაგვკარ-
გოდით?

შეიძლება ვთქვათ, რომ გველივით იკლავება სულთმობრძაობა. მიდის, მოდის, საფლავისკენ მიისწრაფის, უკანვე ბრუნდება სიცოცხლისკენ. სიკვდილსაც სცოდნია ხელის ცეცებით სინჯვა. გულწასულივით იყო ცოტა ხანს უან ვალყანი. მერე მოსულიერდა. შიამაგრდა, თავი შეიქნია, თითქოს ბნელის ჩამოშორებას ცდილობდა, თითქმის გამოცოცხლდა. კოზეტის სახელო მიიღო პირზე და კოცნა დაუწყო.

— გამობრუნდა, ექიმო, გამობრუნდა! — შეჰყვირა მარიუსმა.

— გულკეთილები ხართ ორივე, — უთხრა უან ვალყანმა, — მოდით, იმასაც გეტყვით, რაზე მწყდებოდა გული. გულს შიკლავდა, ბატონო პონმერსი, რომ თქვენ არა გნებავდათ იმ ფულის ხელის ხლება. ეს ფული სრული საკუთრება არის თქვენი შეუღლისა, აი ახლავე აგისნით. სწორედ ამიტომა ვარ ასე კმაყოფილი, რომ თქვენა გხედავთ. შავი გიშერი ინგლისიდან შემოაქვთ, თეთრი გიშერი — ნორვეგიიდან. ეს ყველაფერი აი, აქ არის, ამ ქალაქში, თქვენ წაიკითხავთ. სამაჯურისთვის მე სხვა რამ მოვიგონე. შევამცირე ხარჯი წარმოებისა. ჩემი გამოგონებით გავაუმჯობესე ნაწარმი, გავალამაზე და გავაიაფე. წარმოგიდგენიათ, რამდენის მოგება შეიძლება, ასე რომ მოეწყობა საქმე. ამნაირად არის შეძენილი კოზეტის ფული და, მაშასადამე, მის საკუთრებას შეადგენს. ამას იმიტომ გეუბნებით ასე დაწვრილებით, რომ გული დაიმშვიდოთ.

მეკარეს ცოლი ამოსულიყო, კარი შემოეღო და ოთახში იყურებოდა. ექიმმა ანიშნა, — საჭირო არა ხარო, — მაგრამ გაჩუმებით კი ვერ გააჩუმა. პატივსა სცემდა ავადმყოფს და შემოსძახა, ვიდრე წავიდოდა:

— მღვდელი არა გნებავთ?

— მღვდელი აქა მყავს, — უპასუხა უან ვალყანმა.

და თითი აიშვირა მადლა კედლისკენ, თითქოს იქ ეგულებოდა და ხედავდა ვისმე.

და მართლაც შეიძლება, იქა ბრძანდებოდა იმ დროს ეპისკოპოსი.

კოზეტმა ბეჭებქვეშ ბალიში ჩაუღო ფრთხილად.

უან ვალყანი ისევ ფულს დაუბრუნდა:

— ბატონო პონმერსი, ფიქრი ნუ გაქვთ, დამიჯერეთ. ექვსასი ათასი ფრანკი კოზეტისა გახლავთ. ამოღო დაკარგულად ჩამივლიდა ჩემი ცხოვრების შრომა, თუ იუკადრისებდით მაგ ფულს. ძალიან კარგად მოვაწყეთ ჩვენი ქარხანა. ვექიშპებოდით უცხოელების ნაწარმს და, წარმოიდგინეთ, ბერლინურ საქონელსაც კი ვგობნიდით.

სამ ფრანკად ღირდა კოლოფი, რომელშიაც ათასორასი მძივი იყო კარგად გათლილი.

საყვარელი რომ გვიკვდება ვინმე, ისე დავცქერით ყველანი, თითქოს გვინდა მზერით ჩავებლაუჭოთ და არსად გავუშვათო. კოზეტი და მარიუსიც ასევე იყვნენ. იდგნენ მწუხარებით დამუნჯებულნი, აღარ იცოდნენ რა ეთქვათ მომავლადვისათვის, თრთოდნენ იმედმიხდილნი და თვალს აღარ აშორებდნენ. კოზეტს მარიუსის ხელი ეჭირა.

თანდათანობით სუსტებოდა ჟან ვალჟანი, ძირს ეშვებოდა, უახლოვდებოდა შავბნელ პორიზონტს. ნაწყვეტ-ნაწყვეტად სუნთქავდა, ხანდახან სუნთქვას ხრიალი ერეოდა. ხელს ძლივსღა სძრავდა, ფეხს მოძრაობა დაკარგოდა, სისუსტეს ემატებოდა, და ამავე დროს შუბლზე ეფინებოდა სულიერი სიწმინდე და ბრწყინვალეობა. არაამქვეყნიური ნათელი უღვიოდა თვალში.

ფერი მისდიოდა, სახე უღიმოდა. სიცოცხლე წასვლოდა, სხვა რაღაც დარჩენოდა მის ნაცვლად. სუნთქვა ეკვროდა, თვალი უელავდა, ეს იყო ცხედარი, რომელსაც ფრთები შესხმოდა.

კოზეტს ანიშნა, — მომიახლოვდიო, — მერე მარიუსს. უკანასკნელი წამი უნდა ყოფილიყო სიცოცხლის უკანასკნელი ჟამისა და ჩუმად დაუწყო მათ ლაპარაკი, ისეთი სუსტი ხმით, რომ შორიდან მომავალს უფრო ჰგავდა, ვიდრე იქვე ნათქვამს, თითქოს კედელი ყოფილიყო მათ შორის ამართული:

— ახლო მოდი, კოზეტ, ახლო მოდით ორივე. რომ იცოდეთ, როგორ მიყვარხართ. ოჰ, კარგი რამ არის ასე სიკვდილი. შენ გიყვარვარ ვიცი, ჩემო კოზეტ. კარგად ვიცი, რომ ყოველთვის გიყვარდა შენი ბებერი მამა. რა კარგად ჩამიდე ბეჭებქვეშ ეს ბალიში დაგნანდები, შვილო, ვიცი, დამიტირებ, ცოტად მაინც, ჰა? ძალიან კი არა, არ მინდა, რომ ნამდვილი მწუხარება გამოსცადო. გაიხარეთ, გამხიარულდით, შვილებო! ის კი დამავიწყდა შეთქვა, რომ თუ აბზინდას სარკი არა ჰქონდა, უფრო მეტ მოგებას იძლეოდა, ვიდრე სხვა რამე. ერთი კოლოფი, თორმეტი თორმეტეული ათი ფრანკი გვიღირდა და სამოცად იყიდებოდა. საუცხოო ვაჭრობა გვქონდა. მაშ ნურც გაიკვირებებ, ბატონო პონშერსი, ექვსასი ათასი ფრანკი ჰატიოსანი შრომით არის შექმნილი. შეგიძლიათ სრულიად დამშვიდებული ფლობდეთ სიმდიდრეს. ერთი კარგი ეტლი გინდათ, ხანდახან ლოჟა თეატრში, კარგი საზეიმო ტანისამოსი, ჩემო კოზეტ, და კარგი მასპინძლობა, რომ მოალხინოთ თქვენი მეგობრები და აქვენც მოილხინოთ. ეს არის ახლა მივწერე კოზეტს. აქვე იპოვით ჩემ წერილს. კოზეტს ვუტოვებ ორ შანდალს, ბუხარზე რომ მიდ-

გას. ვერცხლისა არის ორივე. ჩემთვის კი ოქროსია, აღმასისა, სან-
თელს რომ აანთებთ ამ შანდლებით, წმინდა სახთლად იქცევა. არ
ვიცი, რამდენად კმაყოფილია ჩემით იქ ზევით ის, ვინც ეს 'შანდ-
ლები მიბოძა. რაც კი შემეძლო, ვეცადე გამეკეთებინა. არ დაგავი-
წყდეთ, ჩემო კარგებო, რომ მე ერთი ღარიბი კაცი ვარ და სულ
უბრალოდ დამმარხეთ, საცა მოგხვდეთ, ერთი ქვის ქვეშ, რომ ნი-
შანი მაინც იყოს. ეს არის ჩემი ანდერძი. ქვაზე ჩემი სახელი არ
იყოს. ხანდახან რომ მოვიდეს ხოლმე კოზეტი, ძალიან მასიამოვ-
ნებს და თქვენც, ბატონო პონმერსი. ერთშიც უნდა გამოგიტყდეთ,
კაი თვალთ არ გიყურებდით წინათ; გთხოვთ, ესეც შემინდოთ. ახლა
კი, თქვენ და ჩემი კოზეტი, ორნი კი არა, ერთი ხართ ჩემთვის.
დიდი მადლობელი ვარ თქვენი. ვგრძნობ, რომ გამიბედნიერებთ
კოზეტს. რომ იცოდეთ, ბატონო პონმერსი, როგორ მახარებდა კო-
ზეტის წითელი ლოყები! ცოტაც არის რომ ფერმკრთალი მენახა,
შეეწუხდებოდი. კამოდში ერთი ბილეთი დევეს, ხუთასფრანკიანი;
ჯერ ამისთვის ხელი არ მიხლია. ეგ ღარიბებისთვის იყოს. კოზეტ,
ხედავ შენ პატარა კაბას, აგერ ჩემ ლოგინზე? იცანი, თუ არა? სულ
ათი წელიწადია მას აქეთ. როგორ გარბის დრო! რა ბედნიერები ვიყა-
ვით! გათავდა და მორჩა! ნუ, ნუ იტირებთ! არც ისე შორს მივდი-
ვარ. იქიდანაც კარგად დაგინახავთ. თქვენ ამოიხედეთ ხოლმე და-
მით, მაშინვე დამინახავთ მხიარული ღიმილით. კოზეტ, კიდევ გახ-
სოვს მონფერმელი? გახსოვს ტყეში რომ იყავ, შიშით გული გისკ-
დებოდა? გახსოვს, მე რომ ხელი წავავლე შენს გოვზას, წყალი რომ
მიგქონდა? მაშინ იყო, რომ პირველად შევეხე შენს პაწია ხელს.
გაყინული გქონდა ხელი. ოჰ, რა წითელი ხელები გქონდათ მაშინ,
ქალბატონო, და რა თეთრი ხელები გაქვთ ახლა! დიდი დედოფალა?
გახსოვს? კატერინი რომ დაარქვი? როგორ ნანობდი, რომ მონას-
ტერში ვერ შეიყვანე. ღმერთო, როგორ მაცინებდი ხოლმე ხანდა-
ხან, ჩემო ტკბილო ანგელოზო! როგორც კი გაავდრდებოდა, ჩაპყ-
რიდი ხოლმე წყალში ჩალას და უყურებდი, როგორ მიაქანებდა
წყალი, ერთხელ ტირიფის ჩოგანი გაჩუქე და ბუმბულიანი გორგო-
ლაქი, ზოგი ყვითელი იყო ბუმბული, ზოგი მწვანე, ზოგი ლურჯი.
დაგავიწყდა, განა? იმისთანა ანცი რამ იყავ პატარაობისას, რას არა
შერებოდი. ალუბალს რომ ჩამოიკიდებდი ხოლმე ყურებზე? ეჰ,
წავიდა, გაქრა. მხოლოდ ჩრდილივით დამრჩა ის ტყე, ერთად რომ
გავიარეთ მე და პაწიამ; ის ხეები ერთად რომ დავსეირნობდით,
მონასტერი, სადაც დამალული ვიყავით, თამაშობა, ტკბილი სიცილი
ბავშვისა. მე კი მეგონა, ჩემი საკუთრება არის მეთქი ის მოგონება.
რა საძაგლები იყვნენ ის ტენარდიები! უნდა შევუნდოთ, კოზეტ,

ახლა კი დრო არის, დედაშენის სახელი გითხრა. ფანტინი ერქვა. დაიხსომე ეს სახელი, — ფანტინი. მუხლი მოიყარე ხოლმე ყოველთვის, როცა კი დედაშენის სახელი ახსენო. წამებული იყო საწყალი, ძლიერ უყვარდი. იმას უბედურებად გაუხდა ყველაფერი, რითაც შენ აგრე ბედნიერი ხარ. ეგეც ღვთის ნებაა. ის იქ არის, ზევით, იქიდან დაგვეყურებს და ძალიან კარგად იცის. რაც ნებაეს, ამოდენა ვარსკვლავებით გარშემოხვეულს. მაშ მივდივარ. გიყვარდეთ ერთმანეთი. ამქვეყნად სხვა არა არის რა, გარდა სიყვარულისა. ხანდახან ის საწყალი ბებერიც მოიგონეთ ხოლმე, აქ რომ კვდება. ოჰ, ჩემო კოზეტ! ჩემი ბრალი კი არ არის, რომ ველარა გნახე, ამოდენა ხანია. გულს მიწყლავდა უშენობა, თქვენი ქუჩის კუთხემდე მოვდიოდი, იქიდან შემოვცქეროდი თქვენ სახლს. უცნაურად ვეჩვენებოდი, ვინც დამინახავდა თქვენსკენ მომავალს. გიყვი ვეგონებოდი, და გიყვიც ვიყავ მართლა; ერთხელ თავშიშველი გავედი ქუჩაში, შვილებო! ძლივსდა გხედავთ. რამდენი მქონდა კიდეც სათქმელი? ეჰ, სულ ერთია. მომიგონეთ ხოლმე ხანდახან. დალოცვილები ხართ ორივე! არ ვიცი, რა მემართება. სინათლეს ვხედავ. ახლო მოდით. ბედნიერი კვდები. თქვენი ძვირფასი თავები მომიანლოვეთ, რომ ხელი დაგადოთ ზედ.

დაიჩოქეს კოზეტმა და მარიუსმა. გონმიხდილი იყვნენ ორივე. ცხარე ცრემლით ტირიოდნენ. მომაკვდავის ხელი ედო ორივეს თავზე, უკვე აღარ იძროდა ეს ხელები.

უკან გადაწოლილიყო და ისე დაელია სული. ბუხარზე ორ შანდალში სანთელი ენთო და მისი სინათლე უნათებდა სახეს. პირისახე ზეცისკენ მიემართა, ხელები კოზეტისთვის და მარიუსისთვის მიეტოვებინა საკოცნელად. იგი მკვდარი იყო.

ბნელი დამე იყო, ვარსკვლავი არსადა ჩანდა. უეჭველია, იმ ბნელში იდგა სადმე რომელიმე დიადი ანგელოზი, ფრთავაშლილი, მიცვალებულის სულის მოლოდინში.

თ ა ვ ი მ ე მ ა მ ს ე

ბალახი ჰუბარავს და ზვიმა ულის

ცალკე უბანი არის პერ-ლაშეზის სასაფლაოზე მდიდრების დასამარხავად, სადაც მარადისობის თვალწინ ადამიანს გამოუფენია მრავალგვარი, სიკვდილის უგევანო მოდის მიხედვით აგებული ძეგლები, მდიდრად მორთული და დამშვენებული. ამ მიცვალებულთა

ქალაქში ცალკე უბანი არის ღარიბებისთვის, საერთო საფლავში დასამარხავად.

მიყრუებულ კუნჭულში, ძველი კედლის გასწვრივ, დიდი ურთხმელის ქვეშ, რომელზედაც ხავსსა და ბალახს შორის ხვართქლა აცოცებულა, არის ერთი ცალკე საფლავის ქვა. არც ამ ქვას დაუღწევია თავი დროთა მსვლელობის კეთროვანებისაგან, როგორც ყველა სხვას, მასაც ზედ ადევს ხავსი, და ფრინველთ სკორე. წყალი ამწვანებს, ჰაერი აშავებს. ახლო არა აქვს არც გზა, არც ბილიკი და არავენ დადის ამ მხარეს, რადგან მაღალია აქეთ ბალახი და ფეხს უსველებს კაცს. თუ მზემ გამოაჰყიტა, ხვლიკები ესტუმრება იქაურობას. ირგვლივ ყველგან მაღალი შვრია შრიალებს. გაზაფხულდება და კიოტის გალობა ისმის ურთხმელის ტოტებიდან.

მართო ქვა ადევს საფლავს, ტიტველი ქვა, რომ სთლიდნენ ამ ქვას, საფლავისთვის საჭიროს, გულისხმობდნენ ერთი კაცის დაფარვის საჭიროებას. გრძელი ვიწრო ქვა დაადეს.

ქვაზე არა სწერია, ვინ განისვენებს მის ქვეშ.

მაგრამ დიდი ხანია მას შემდეგ, ერთ ხელს დაეწერა ფანქრით იმ საფლავის ქვაზე შვადი სტრიქონი, რომელსაც ნელ-ნელა შლიდა წვიმა და მტვერი. დღეს იქნება ნატამალიც აღარ აჩნდეს ქვას იმ წარწერისა:

მას სძინავს.

თუმცა უბელობა ენახა ბევრი,

მაინც ცხოვრობდა.

განუტევა აწ უკვე სული.

ჩვეულებრივად მოუვიდა სიკვდილის ჯერი,

როგორც მწუსრის ეაშს დღის ნათელს სცვლის

სიბნელე სრული.

ილილია ალუმეს ქუჩისა და ეპოქაა
სან-დენის ქუჩისა

გვ. 8. პრუსიასში გასცელის თავის კეისარს და პატარა მეფე ივეტოში თავის ნაპოლეონს. პრუსიას I (მეორე საუკუნე ჩვენს ერამდე) ბითვინიელთა მეფე, რომელთა ერთგული მომხრე, რომელმაც 183 წელს ხელთ ჩაუგდო რომაელებს ჰანიბალი).

მეფე ივეტო — პოპულარული ზღაპრული მეფე საფრანგეთში, ქალაქის ჩაჩიანი, კეთილი და მშვიდობისმოყვარე პიროვნება.

მირაბო ონორე — გაბრიელ რიკეტი (1749—1791) მეთვრამეტე საუკუნის დასასრულის საფრანგეთის ბურჟუაზიული რევოლუციის ცნობილი მოღვაწე და ორატორი.

რობესპიერი მაქსიმილიან მარი იზიდორი (1758 — 1794) მეთვრამეტე საუკუნის დასასრულის საფრანგეთის ბურჟუაზიული რევოლუციის გამოჩენილი მოღვაწე. იაკობინთა ერთი ბელადთაგანი; იაკობინური რევოლუციური მთავრობის ხელმძღვანელი.

სტიუარტები — სამეფო დინასტია, რომელიც ვანაგებდა შოტლანდიას (1371 წლიდან) და ინგლისს (1603 — 1649 და 1660 — 1714 წლებში), 1660 წელს ინგლისის სამეფო ტახტზე ავიდა ჩარლზ მეორე სტიუარტი.

გვ. 10. 9 თერმიდოროი (1794 წლის 27 ივლისი) მეთვრამეტე საუკუნის დასასრულის საფრანგეთის ბურჟუაზიული რევოლუციის კონტრრევოლუციური გადატრიალების დღე, როდესაც რობესპიერი და მისი მომხრენი სიკვდილით დაისაჯნენ; იაკობინური დიქტატურა დაემხო. გაბატონდა კონტრრევოლუციური ბურჟუაზია, რომელმაც სისხლში ჩაახშო სახალხო მოძრაობა და საშუალება მისცა ნაპოლეონს ტახტზე ასულიყო.

მარენგო — იხ. პირველი ტომის 355 გვ. შენიშვნა.

გვ. 11. შარლ პირველი, უფრო სწორედ ჩარლზ პირველი სტიუარტი. ინგლისის მეფე, რომელიც ტახტზე ავიდა 1625 წელს, 1649 წლის ბურჟუაზიული რევოლუციის დროს თავი მოჰკვეთეს.

...მოაგონდა და გამოიყენა გილიომ დე-ვერის კეთილშობილებით აღსავსე სიტყვები მთელი დღის ბარბაკეტებში ბრძოლის შემდეგ ნათქვამი — ბარბაკეტების დღე — პარიზის საზოგადოების დაბალ ფენათა აჯანყება 1588 წლის 12 მაისს. მათ მეფე ანრი მესამეს მოსთხოვეს ქალაქის უფლებების აღდგენა. დაშინებული მეფე გაიქცა. მეუფება რამდენიმე ხნით გადავიდა ქალაქის თვითმმართველობის ხელში, რომელიც ხელოსნებისა და წვრილი ვაჭრებისაგან შედგებოდა. აჯანყებით დაშინებულმა შეძლებულმა ნაწილმა ქალაქის ალაყაფის კარი გაუღო ანრი ბურბონის — შემდეგში ანრი მეოთხედ წოდებულის ჯარის ნაწილებს, გილიომ დე-ვე-

რი — ფრანგი მწერალი — მორალისტი და პოლიტიკური მოღვაწე, რომელმაც ხელი შეუწყო ანრი მეოთხის გამეფებას.

გვ. 18. ავი სული არ იყო მაკიაველი — ნიკოლო მაკიაველი (1469 — 1527) აღორძინების ეპოქის იტალიელი მწერალი და სახელმწიფო მოღვაწე. იგი ცდილობდა იტალია უძლიერეს სახელმწიფოდ ექცია, მისი აზრით. საბოლოო მიზანი ამართლებს ყოველგვარ საშუალებას, ამიტომაც ხელმწიფემ ყველაფერი უხდა ილონოს ურჩი ქვეშევრდომების მოსათვინიერებლად და მოწინააღმდეგეების თავიდან მოსაშორებლად.

გვ. 14. მექსიკის ხელმწიფედ გამოაცხადებული ესპანელი იტურბიდე.

იტურბიდე ავგუსტინი — მექსიკელი რეაქციონერი პოლიტიკური მოღვაწე, ინდიელთა ამბოხების ერთი ჩამქრობთავანი. ბოროტად გამოიყენა რა ხალხის ეროვნულ-განმათავისუფლებელი მისწრაფებანი, 1821 წელს მექსიკა იმპერინდელი რევოლუციური ესპანეთიდან დამოუკიდებელ ქვეყნად გამოაცხადა (აღრე მექსიკა ესპანეთის კოლონია იყო). ერთხანს იტურბიდე რესპუბლიკურ მთავრობას ედგა სათავეში, მაგრამ 1822 წელს საკუთარი თავი მექსიკის იმპერატორად გამოაცხადა ავგუსტინ პირველის სახელწოდებით. მალე ჩამოაგდეს ტახტიდან და გააძევეს სამშობლოდან. ხოლო როცა შემდეგ იტურბიდემ სცადა იმპერიის აღდგენა, შეიპყრეს და დახვრიტეს.

ოლივერ კრომველი (1599 — 1658) მეჩვიდმეტე საუკუნის ინგლისის ბურჟუაზიული რევოლუციის უდიდესი მოღვაწე, რევოლუციური მთავრობის მეთაური; იცავდა საშუალო სავაჭრო-სამრეწველო ბურჟუაზიის და გაბურჟუებული საშუალო აზნაურობის ინტერესებს.

გვ. 15. ჰერკულესი — ბერძნული მითოლოგიური გმირის ჰერაკლეს რომაული სახელი. ჰერაკლე ბერძნულ მითოლოგიაში ერთი ყველაზე მეტად პოპულარული სახელთავანია. გადმოცემის თანახმად, იგი არის შვილი ზევსისა და მოკვდავი ქალის ალკმენასი. მის სახელთან დაკავშირებით შექმნილია მრავალი ზღაპრული თქმულება, რომელთა მიხედვითაც ჰერკულესი დიდი ძალის პატრონი გმირია.

1830 წელმაც სწორედ ეს ხელოვნება გამოიყენა, უკვე ნაცადი ინგლისში 1688 წელს. 1688 წლის ინგლისის ე. წ. უსისხლო, ანუ „სახელოვანი“ რევოლუციის შედეგად ტახტზე დასვეს ბურჟუაზიის წარმომადგენელი მეფე უილიამ III (1688—1702), ხოლო 1830 წლის საფრანგეთის რევოლუციის შედეგად გამეფდა ფინანსური ოლიგარქიის ინტერესების გამომხატველი ლუი ფილიპე (1773 — 1850).

გვ. 16. 221 ხმით მეფის წოდება მიანიჭეს ლუი ფილიპეს. — 1830 წლის 15 მარტს დეპუტატთა პალატამ ხმათა უმრავლესობით (402-დან 221 ხმით) მიიღო გადაწყვეტილება, რომელიც გამოხატავდა შარლ მეათისადმი ოპოზიციურ სულისკვეთებას. ეს გადაწყვეტილება ივლისის რევოლუციის პროლოგად იქცა.

ლაფაიეტმა იკისრა მეფის კურთხევა და სახელიც ღირსეული უწოდა. მარი ჟოზეფ პოლ ლაფაიეტი (1757 — 1834) ფრანგი პოლიტიკური მოღვაწე. ამერიკის რევოლუციისა და საფრანგეთის დიდი ბურჟუაზიული რევოლუციის მონაწილე. ზომიერი ლიბერალი. ივლისის რევოლუციის დღეებში ხელი შეუწყო ლუი ფილიპეს გამეფებას.

რემისის ტაძრის ალაფი ქალაქის თვითმმართველო-

ბ ა მ დ ა ი ქ ი რ ა — საფრანგეთის პირველ ბურჟუაზიულ რევოლუციამდე ამ ქვეყნის მეფეები გვირგვინს იღვამდნენ რეიმსის ტაძარში.

გვ. 18. მედგრად ებრძოდა ავსტრიელებს ანკონაში, არ შედრკა ინგლისელების წინაშე ესპანეთში, ყუმბარა დაუშინა ქ. ანტვერპენს და ფულს აძლევდა პრიჩარდს.

ანკონა — ციხე-სიმაგრე იტალიაში ადრიატიკის ზღვის ნაპირას. 1832 წელს იგი დაიპყრეს ლუი ფილიპეს ჯარებმა, რადგან მას არ სურდა იტალიაში ავსტრიის გავლენის გაძლიერება. საფრანგეთის მთავრობის პოლიტიკის შეცვლასთან ერთად, მეცხრამეტე საუკუნის 30-იან წლებში გაუარესდა დამოკიდებულება ინგლისთან. კონფლიქტების მიზეზად ესპანეთისა და ბელგიის საქმეები იქცა. 1844 წელს საფრანგეთის მთავრობამ დააპატიმრა პრიჩარდი, ინგლისელთა კონსული კუნძულ ტაიტზე (იგი ამჟამად საფრანგეთის კოლონია იყო). ბრალად დასდეს ადგილობრივ მცხოვრებთა ავღლიანება და წაქეზება საფრანგეთის წინააღმდეგ. რაკი საქმე მეტად სერიოზულ ხასიათს იღებდა და ინგლისთან შეიარაღებულ კონფლიქტის საშიშროება იქმნებოდა, ლუი-ფილიპემ ამჯობინა საქმე ფორმალური მობოდიშებით მოეგეარებინა და პრიჩარდისათვის ფულადი ჯილდო მიეცა.

უტოპია — ფანტაზია, მონავონი, განუხორციელებელი ოცნება. თავდაპირველად უტოპია დაერქვა ზღაპრულ კუნძულს, რომელზედაც ვითომ განხორციელებული იყო კომუნისტური წყობილება. ასე იყო მოთხრობილი ცნობილი ინგლისელი ჰუმანისტი მწერლის თომას მორის (1478 — 1535) ამავე სახელწოდების წიგნი.

უბრალო მებრძოლი ქემაპში და გენერალი ვალმ-შხ. — ვალმი — ფრანგული სოფელი. 1792 წლის 20 სექტემბერს მის მიდამოებში ურთიერთს შეებრძოლნენ რევოლუციური საფრანგეთისა და მოკავშირეთა მონარქისტული არმიები. მთელი დღის საარტილერიო ბრძოლის შემდეგ მონარქისტებმა დაიხიეს, რამაც დიდი აღფრთოვანება გამოიწვია რევოლუციის ჯარებში. თვენახევრის შემდეგ, სახელდობრ 1792 წლის 6 ნოემბერს ფრანგებმა სძლიეს ინგლისელთა ჯარებს ბელგიაში ქემაპთან.

გვ. 19. ალექსანდრე მაკედონელი (356 — 323 ჩვენს ერამდე) მაკედონის მეფე, ძველი დროის უდიდესი მხედართმთავარი და პოლიტიკური მოღვაწე.

გვ. 20. უნდობლობა მაროკოელ აბდულ-კადერისადმი, ემირი აბდ-ელ-კადერი საფრანგეთს ებრძოდა ალჟირის დამოუკიდებლობისათვის, 1847 წელს ოჯახითურთ ტყვედ ჩაიგდეს ფრანგებმა.

ყიდვა ბლესის და დეიციისა, პრიჩარდის ფულით დაჯილდოება — ბლეი — ციხე-სიმაგრე ბისკაის ყურესთან. მასში 1832 წელს ლუველის მიერ მოკლული ბერის პერცოგის ქვრივი გამოამწყვედიეს. ეს პერცოგი პრეტენზიას აცხადებდა საფრანგეთის მეფის ტახტზე, რომელიც საკუთარი შვილისათვის უნდოდა. დეიცი — ბერის პერცოგის მუფლის ერთი მომხრეთაგანი, რომელმაც შემდეგ ქვრივს ულაღატა და ივლისის მონარქიის ერთ-ერთ მინისტრს ჩაუბგდო ხელთ. ამაში მან დიდი თანხა მიიღო. პრიჩარდი — იხ. გვ. 18. შენიშვნა.

გვ. 21. ქანაღ'არკი — იხ. პირველი ტომის 54 გვერდის შენიშვნა.

მეტერნიხი კლემენს (1773 — 1859), თავადი, ავსტრიელი სახელმწიფო მოღვაწე და დიპლომატი. უკიდურესი რეაქციონერი, ვენის კონგრესის მონაწილე და რეაქციული „სადეთო კავშირის“ ორგანიზატორი.

ფილიპე „ეგალიტი“, ანუ — ფილიპე „თანასწორობა“ — მეფე ლუი-

ფილიპეს მამა. ამ სახელით იგი მონაწილეობდა საფრანგეთის პირველ ბურჟუაზიულ რევოლუციასში. მას დააბრალეს როიალისტური გადატრიალების თაოსნობა, რის გამოც 1793 წელს სიკვდილით დასაჯეს.

მონსენ მიშელის რკინის გალია. ნორმანდიის სანაპიროზე კლდოვან კუნძულზე აღმართული ძველისძველი მონასტერი. მეჩვიდმეტე საუკუნის დასასრულიდან იგი გადააკეთეს სახელმწიფო საპატიმროდ, რომელშიც ხშირად შუასაუკუნეებში გავრცელებულ წამების მეთოდებს იყენებდნენ. პატიმრებს აქ (ზოგჯერ მთელი წლობით) ათავსებდნენ რკინის ვიწრო და დაბალ საკანში, რომელშიც მათ არც გამართვა შეეძლოთ, არც მოძრაობა.

გვ. 22. კაპეტი — ლეი მეთექვსმეტის ოფიციალური გვარი. ტანტიდან ჩამოვდების შემდეგ 1792 წლის 10 აგვისტოს წინადადება მისცეს თავისი გვარი ეტარებინა.

სახელოვანმა მკაცრმა ისტორიკოსმა ლუი ბლანმა. ლუი ბლანი (1811 — 1882) ფრანგული უტოპიური სოციალიზმის ერთ-ერთი უკანასკნელი წარმომადგენელთაგანი, 1848 წლის რევოლუციის მოღვაწე. იგი მთელი რიგი ისტორიული შრომების ავტორია, მათ შორის „ათი წლის ისტორია“. 1848 წლის რევოლუციის დღეებში ბურჟუაზიასთან შეთანხმების ტაქტიკას ატარებდა, რის გამოც მუშათა კლასის ინტერესების მოღალატის სამარცხვინო მკვდომარეობამდე მივიდა.

გვ. 23. კაზიმირ პერიე (1777—1832) საფრანგეთის ბურჟუაზიული პოლიტიკური მოღვაწე, მსხვილი ბანკირი, ფინანსური ოლიგარქიის წარმომადგენელი. ივლისის რევოლუციის დღეებში დროებითი მთავრობის წევრი იყო. ხოლო 1831 წლის მარტიდან მთავრობის თავმჯდომარე და შინაგან საქმეთა მინისტრი. იგი სისხლში ახშობდა რესპუბლიკურ გამოსვლებს, განსაკუთრებით მკაცრად გაუსწორდა 1831 წლის ლიონელი მუშების აჯანყების მონაწილეებს.

გვ. 24. ბეკარია — იხ. პირველი ტომის 37 გვერდის შენიშვნა.

ფიესკის მანქანას რომ გადაარჩა — რესპუბლიკელმა ფიესკომ თანამოაზრე შეთქმულებთან ერთად 1835 წელს მოაწყო თავდასხმა მეფე ლუი-ფილიპეზე — გზაში დაუგო ჯოჯოხეთის მანქანა.

გვ. 25. როდოსის ქანდაკება კი არ არის უფლება, რომ ერთი ფეხი წყალგაღმა ედგას და მეორე გამოღმა. როდოსის ქანდაკება 32 მეტრის სიმაღლის ბრინჯაოს ძეგლი, რომელიც ანსახიერებდა მზის ღმერთს ჰელიოსს. იგი აღმართეს 280 წელს ჩვენს ერამდე საბერძნეთის კუნძულ როდოსზე. დაინგრა 224 წელს მიწის ძვრის დროს. იგი ითვლებოდა ქვეყნიერების შვიდთაგან ერთ საოცრებად.

გვ. 27. პაუპერიზმი — მშრომელი მასების სიღარიბე კაპიტალიზმის ქვეყნებში. ეს არის მუშათა მზარდი ექსპლოატაციისა და უმუშევრობის შედეგი.

კრედიტი — ნანდობი, სესხი, სესხად გაცემული თანხა, ან გარკვეული ხარჯების გასაწვეად ასიგნებული ფული.

გვ. 28. კოსმოგონია — მეცნიერება საერთოდ სამყაროს და კერძოდ — ჩვენი მზის სისტემის წარმოშობაზე.

მისტიციზმი — ზებუნებრივისა და საიდუმლოს, ღვთაებრივის და ზეგარძნობიერის რწმენა. „ზებუნებრივი“ ძალებისადმი ადამიანის უშუალო დაკავშირების შესაძლებლობის რწმენა. იგი არის ყველა რელიგიური სარწმუნეობის არსებითი და განუყოფელი ნაწილი. მისტიციზმი მტრულადაა განწყობილი მეცნიერებისადმი და მეცნიერული მსოფლმხედველობის წინააღმდეგ ბრძოლაში იგი ფართოდაა გამოყენებული რეაქციონერი იდეოლოგების მიერ.

გვ. 81. ესპანელი ფერდინანდი და პორტუგალიელი მიგელი. ფერდინანდ მეშვიდე — ესპანეთის მეფე იყო, რომელიც ნაპოლეონმა აიძულა თავისი ტახტი დაეთმო ეოზეფ ბონაპარტესათვის. როცა ნაპოლეონის დამარცხების შემდეგ ფერდინანდ მეშვიდე ესპანეთში დაბრუნდა, ეს ქვეყანა მთლიანად იეზუიტებსა და ბერებს ჩაუგდო ხელში. 1823 წელს იგი თავის მოჯანყე ხალხს ებრძოდა „საღვთო კაჟშირის“ დახმარებით. პორტუგალიელმა მიგელმა 1828 წელს ძალით წაართვა ტახტი თავის ძმას მეფე ღონ პედროს; განადგურა ლიბერალური კონსტიტუცია და შემოიღო უმკაცრესი ტერორი. ქვეყნად დაიწყო სამოქალაქო ომი, რის შედეგადაც მიგელი იძულებული გახდა 1834 წელს გადაშლადგარიყო ტახტიდან.

გვ. 81-82. პერების სასამართლო ბეკარიას ეფარებოდა, რათა ოთხი სიციცხლე დაეცვა კანონიერად მისჯილი სიკვდილისაგან. ივლისის რევოლუციის შემდეგ, 1830 წლის დეკემბერში პარიზში სასამართლო პროცესი მიმდინარეობდა. ასამართლებდნენ ტახტიდან ჩამოგდებულ მეფე შარლ მეათის მინისტრებს. პროგრესული საზოგადოება მოითხოვდა, მსჯავრდებულთაგან ოთხისათვის სასიკვდილო განაჩენი გამოეტანათ; პიუგო, რომელიც საერთოდ ადამიანის სიკვდილით დასჯის წინააღმდეგი იყო, შეუერთდა საზოგადოების მოთხოვნას. მაგრამ პერების სასამართლომ მინისტრებს მთელი სიციცხლით პატიმრობა მიუსაჯა. რამდენიმე წლის შემდეგ ისინი გაათავისუფლეს ამნისტიის საფუძველზე.

გვ. 82. ბენეჟამენ კონსტანი — იხ. პირველი ტომის 739-ე გვერდის შენიშვნა.

გვ. 88. ფრანკ-მასონები — სიტყვასიტყვით „თავისუფალი კალატონები“. ფართული რელიგიურ-მისტიკური საზოგადოების წევრები. საზოგადოება შეიქმნა მეთვრამეტე საუკუნის ინგლისში, შემდეგ გაფართოვდა და გავრცელდა ევროპის სხვა ქვეყნებში.

ეისკე — ივლისის მონარქიის ერთი უდიდესი ფინანსისტი და მრეწველი. 1831 წელს პოლიციის მოხელე.

გვ. 48. ძალიან კარგად ვიცი „საზოგადოებრივი ხელშეკრულება“ და ზეპირად ვიცი რესპუბლიკის მეორე წლის კონსტიტუცია. „საზოგადოებრივი ხელშეკრულება“ ეან ეაკ რუსომ დაწერა 1762 წელს. მეთვრამეტე საუკუნის დიდი ფრანგი განმანათლებელი მასში აყალიბებს ბურჟუაზიულ-დემოკრატიული სახელმწიფოს საკუთარ თეორიას. ეს ტრაქტატი არის კონსტიტუცია იმ სახელმწიფოსი, რომელშიც პიროვნებისათვის უზრუნველყოფილია თავისუფლება და თანასწორობა. ჟღამიანი, — რუსოს აზრით, — „ქვეყანაზე იბადება თავისუფალი, და ამასთანავე ყველგან ბორკილებშია“. იგი ამბობს, რომ საჭიროა შეიქმნას ისეთი სახელმწიფოებრივი წყობა, რომელშიც ადამიანი შეინარჩუნებს თანდაყოლილ თავისუფლებას და თავიდან აიცილებს ბორკილებში ჩავარდნის საფრთხეს. „საზოგადოებრივი ხელშეკრულება“ გამსკვალულია დემოკრატიული იდეებით, გლეხთა იმ მასების სულისკვეთებით, რომელნიც ისწრაფოდნენ ფეოდალიზმის დამხობისაკენ და კაპიტალისტური მსხვილი მესაეუთრეების აღაგმისაკენ. რუსოს ამ ტრაქტატის ბევრი იდეა საფუძვლად დაედო 1793 წელს იაკობინელების მერ მიღებულ კონსტიტუციას, სხვათაგან ვერც მოხდებოდა, რადგან იაკობინეებმა მასში თავიანთი ძირითადი პოლიტიკური პრინციპების თეორიული დასაბუთება ამოიკითხეს.

ჰებერტისტი — მიძღვევარი ჰებერისა. საფრანგეთის პირველი ბურჟუაზიული რევოლუციის პერიოდში იგი იყო საზოგადოების დაბალი ფენების ბე-

ლადი. უშეებდა გაზეთ „მამა დუშენს“ (იხ. პირველი ტომის 67 გვერდის შენიშვნა).

გვ. 53. გადაქარბებულ ოცნება კქმნის ესკუსებს და ლებრაებს. ვიქტორ ესკუსი და ოგიუპტ ლებრა მეცხრამეტე საუკუნის პირველი ნახევრის ფრანგი პოეტები არიან. თვითნატი შემოქმედებითი სულისკეთებით ახლოს იდგნენ პროგრესულ რომანტიზმთან; იყვნენ ივლისის რევოლუციის უშუალო მონაწილენი. როდესაც 1832 წელს მათმა პიესამ „რაიმონმა“ წარმატება ვერ მოიპოვა, 18 თებერვალს თავები დაიხოცეს. იმჟამად ლებრა მხოლოდ 16 და ესკუსი 19 წლის იყო. ეს მოხდა ბურჟუაზიულ რეაქციის პირველი შეტევების დროს; ბურჟუაზიულმა კრიტიკამ უტიფრად სცადა ამ პოეტების თვითმკვლელობა აეხსნა რომანტიზმის ცული გავლენით; „რომანტიული მოღისადმი“ უგუნური მიბაძვით.

გვ. 55. რეისდალი იაკობი ვან (დაიბადა 1628, ან 1629 წელს, გარდაიცვალა 1682 წელს). გამოჩენილი ჰოლანდიელი ფერმწერი და გრაფიკოსი, მეჩუდმეტე საუკუნის უდიდესი პეიზაჟისტთაგანი.

გვ. 64. სახელოვანი კამათი, რომელიც გაჩაღებულიყო ჰანსსა და სავანს შორის, ედუარდ ჰანსი (1798 — 1839) ჰეგელის მიმდევარი და თავისუფალი მოაზროვნე, გერმანელი იურისტი, რომელსაც 1826 წელს ბერლინის უნივერსიტეტში პროფესორის თანამდებობა ეკავა. ფრიდრიხ კარლ სავინი (1779 — 1861) აგრეთვე გერმანელი იურისტი, სამართლის ისტორიული სკოლის მოთავე. ჰანსი ებრძოდა სავინის შეხედულებებს. ისტორიული სკოლის წარმომადგენლებმა სამართალს მიანიჭეს უმაღლესი გონიერების სახე, მასში დაინახეს ხალხური სულის გამოხატულება. აკანონებდნენ გარემომცველ ჩაგვრასა და უთანასწორობას. შრომაში „სამართლის ისტორიული სკოლის ფილოსოფიური მანიფესტი“ მარქსმა სასტიკად გააკრიტიკა სავინის, აგრეთვე ამ სკოლის სხვა წარმომადგენლების, რეაქციული შეხედულებანი.

გვ. 68. „კოტიდიენი“, ანუ „ყოველდღიური გაზეთი“ — რესტავრაციის პერიოდის რეაქციული გაზეთი, რომელიც აღიღებდა მეფის ტახტსა და ეკლესიას.

გვ. 81. ბ. თავმჯდომარეს და მის მებაღეს — ბატონს ლამუანიონის დარად მიიჩნდა თავი, მებაღეს — ლენოტრის დარად — შეელამაზებინათ ბაღი. ლამუანიონ გიიომი — პარიზის პარლამენტის პრეზიდენტი. ლენოტრი — მეჩვიდმეტე საუკუნის მებაღე-დეკორატორი, რომელმაც ვერსალის, ფონტენბლოს და მეფის სხვა სასახლეო ბაღები გააშენა. მან დაადგინა ე. წ. „ფრანგული“ პარკების სტილი.

გვ. 108. „ფორანი განიერი იყო, დიდი რიკულიანი, დაუხურავი — იგულისხმება ფორანი, რომელშიც აბამდნენ ცხენებს და რომლითაც ათრევდნენ დასჯილ დამნაშავეთა და თვითმკვლელთა გვამებს.

გვ. 106. სიმღერა დე-ზოეიეს ოპერიდან „ვესტალი“, „ვესტალი“ არის დე-ზოეიეს (იხ. პირველი ნაწილის 168 გვერდის შენიშვნა) სასატილო მიბაძვა სპონტინის იმავე სახელობის ოპერაზე. გასპარესპონტინი (1774—1851) იტალიელი კომპოზიტორი. 1803—1820 წლებში ცხოვრობდა პარიზში, სადაც 1807 წელს დაიდგა მის ოპერათაგან საუკეთესო — „ვესტალი“, წილად ხვდა უდიდესი წარმატება.

გვ. 154. კალო ხატავდა. კალო ეაკ მეჩვიდმეტე საუკუნის ფრანგი გრაფიკოსი და მხატვარი; თავისებური, რეალისტური გროტესკის ოსტატი.

გვ. 155. ედილი — არჩეული თანამდებობითი პირი ძველ რომში, ედილებს ევალეზობადთა ქალაქის კეთილმოწყობის და სანახაობათა ორგანიზაცია.

გვ. 163. პოლ დე კოკი (1794 — 1871) ფრანგი მწერალი, წერილი ბურჟუაზიის ცხოვრებაზე დაწერილი განმარტებული რომანების ავტორი.

გვ. 184. პლავტე. იხ. პირველი ტომის 601 გვერდის შენიშვნა.

გვ. 188. ოდესლაც ვიიონი ლაპარაკობდა ამ ენაზე. ფრანსუა ვიიონი (დაიბადა დაახლოებით 1431 წელს, გარდაცვალების თარიღი უცნობია) შუასაუკუნეების უდიდესი ფრანგი პოეტი. დაკავშირებული იყო ქალაქის დეკლასირებულ ფენებთან.

გვ. 191. არგოტუნისა, ე. ი. ტუნის სამყაროს თავისებური მეტყველება. ტუნის სამყაროდ შუასაუკუნეობრივ პარიზში იხსენებოდა პროფესიული მათხოვრებისა და ქურდების თავისებური ძმობა, რომელიც საკუთარ მოთავეს ირჩედა.

გვ. 194. ანდრომედა — ძველბერძნულ მითოლოგიაში ეთიოპიის მეფე კეფესის და კასიოპეას ასული; იგი მსხვერპლად მიეცა ზღვის ურჩხულს, რომელიც ქვეყანას ანადგურებდა. კლდეს მიჯაჭვული ანდრომედა განთავისუფლა გმირმა პერსევსმა.

გვ. 196. ფიზიოკრატები და მკითხველი მოთავე ტიურგო. ფიზიოკრატები — მეფერამეტე საუკუნის მეორე ნახევრის ფრანგი ბურჟუაზიული ეკონომისტები. მათ საფუძველი ჩაუყარეს პოლიტიკურ ეკონომიას, როგორც მეცნიერებას. ფიზიოკრატები ცნობდნენ მხოლოდ მიწას და მიწათმოქმედებას ალიარებდნენ სიმდიდრის ერთადერთ წყაროდ. ამ სკოლის დამაარსებელია კენე, ხოლო ტიურგო იყო ერთი დიდი წარმომადგენელთაგანი. მარქსმა ტიურგო თანამედროვე პოლიტიკური ეკონომიის მამად მოიხსენია.

გვ. 197. რეტიფ დე-ლა ბრეტონ — (1734—1806) ფრანგი მწერალი.

გვ. 198. ეაკერია, ფეოდალების წინააღმდეგ გლეხთა უდიდესი ამბოხება საფრანგეთში ასწლიანი (1336 — 1453) ომის დროს. ეაკერია დაიწყო 1358 წლის მაისს და გაგრძელდა ივლისამდე. ამბოხება, რომელიც მოედო ჩრდილო-აღმოსავლეთ საფრანგეთის რამდენიმე პროვინციას, შემდეგ სისხლში ჩაახშეს დიდი სისასტიკით. თავისთავად სიტყვა „ეაკერია“ წარმოსდგება სახელწოდება „ეაკ ბონომიდან“, ე. ი. „ეაკ რეგენი“, „ეაკ ყყეჩი“, რომლითაც საფრანგეთში აზნაურები იხსენიებდნენ მათთვის საქულველ გლეხებს.

გვ. 200. ბრიარესავით ასი ხელი გამოეზებათ. ბრია, უფრო სწორედ, ბრიაროსი ძველრომაული მითოლოგიის მიხედვით იუპიტერის წინააღმდეგ ამხედრებული გიგანტი; ურანის — ცისა და გეას მიწის შვილი, რომელსაც ასი ხელი და ორმოცდაათი თავი ჰქონდა.

გვ. 220. ფობლაზები და პრიუდომე ბი. ფობლაზი — მეფერამეტე საუკუნის ფრანგი მწერლის ლიუვე დე კუერეს რომანის — „კავალერი ფობლაზის თავგადასავლის“ — გმირი, უსულგულო და გარყვნილი ადამიანი, ეოზეფ პრიუდომე — ანრი მონიეს წიგნის „ეოზეფ პრიუდომის მეგობარების“ პერსონაჟი, თვითმკაუფილი და შეზღუდული ბურჟუას ტიპი, ფობლაზი და პრუდომე იქცა საზოგადო სახელებად.

გვ. 227. ტიბერიუსი — იხ. პირველი ტომის 664 გვერდის შენიშვნა.

გვ. 231. „ევრიანტა“ გამოჩენილი გერმანელი კომპოზიტორისა და დირიჟორის კარლ მარია ვებერის (1786 — 1826) ოპერა, რომლის პრემიერა ვენაში 1823 წელს შედგა.

გვ. 240. პეპენა, ან მორე, ამთგან პირველი წერილი ვეპარია, მეო-

რე — მუშა-მეუნეაგირე. მონაწილეობდნენ საფრანგეთის 1830 და 1832 წლის რევოლუციებში. შემდეგ მიემხრნენ ფიესკის შეთქმულებას, რის გამოც 1836 წელს სიკვდილით დაისაჯნენ.

გვ. 247. გენერალი ლამარკი. ნაპოლეონის ჯარის პოპულარული გენერალი იყო. ახლოს იდგა რესპუბლიკელებთან. ლამარკის დასაფლავება ლიბერალურმა ბურჟუაზიამ მანიფესტაციად აქცია, რომელიც 1832 წლის 5-6 ივლისის სახალხო აჯანყებაში გადაიზარდა. ამ საბარეკადო ბრძოლების ჩახშობა მხოლოდ რევლარული ჯარებისა და ეროვნული გვარდიის მეშვეობით გახდა შესაძლებელი.

გვ. 252. შინ რომ მივიდა, ერთი „აღდუსი“ მიიტანა, რომელშიც ორი ფრანკი მიეცა გრეს ქუჩაზე. აღდუსი მანუციუსი (1449 — 1515) — იტალიელი წიგნის მბეჭდავი. „აღდუსი“ — მისი და მისი გვარის გამომცემელთა მიერ დასტამბული წიგნი. ფრანკი — ფულადი ერთეული საფრანგეთსა, ბელგიასა და შვეიცარიაში.

გვ. 255. ფილინტი ალცესტის წინააღმდეგ. მეჩვიდმეტე საუკუნის ფრანგი კომედიოგრაფის — მოლიერის პიესა „მიზანთროპის“ გმირებაა ფილინტი და ალცესტი. ამათგან პირველი შეგუებულია სასახლის საზოგადოებასთან, ხოლო მეორე — მტრულადაა განწყობილი იმავე საზოგადოებისადმი.

გვ. 256. ერთხეან შუანი ჰყავს, მეორესეან. მეთვრამეტე საუკუნის დასასრულის საფრანგეთის ბურჟუაზიული რევოლუციის დროს პროვინცია ბრეტანში, — მდებარეობს საფრანგეთის ჩრდილო დასავლეთით, ბრეტანის ნახევარკუნძულზე, — თავი იჩინა შუანების კონტრევიოლუციურმა აჯანყებამ. ამბოხებულებს, ე. წ. შუანებს ხელმძღვანელობდნენ საფრანგეთის საერო და სასულიერო არისტოკრატები და ხელს უწყობდნენ ინგლისელები. ეან შუანი იყო ამ აჯანყების ერთი მონაწილეთაგანი, მენახშირე და კონტრაბანდისტი. ეან — 1830 და 1832 წლების აჯანყებათა პოპულარული მონაწილე; პარიზის საბარეკადო ბრძოლების მოთავე.

გვ. 258. ზარბაზანი, რომელიც მიმართული იყო ხალხისაკენ 10 აგვისტოს — უსამართლოდ მოქმედებდა, იგივე ზარბაზანი 14 ვანდემიერს უფლებამოსილი იყო. 1792 წლის 10 აგვისტო სახალხო აჯანყების დღეა, რომლის შედეგადაც საფრანგეთი რესპუბლიკად გამოაცხადეს. 14 ვანდემიერს (1795 წლის 6 ოქტომბერი) კონვენტის არმიამ პარიზში მეფის მომხრეთა აჯანყება ჩაახშო.

ერთი და იგივე გააფთრება კანონიერი ტერების წინააღმდეგ და უსაფუძვლო და უაზრო ტერგოს წინააღმდეგ. ტერეი აბატია. იყო საფრანგეთის ფინანსების გენერალური კონტროლიორი, ხალხსათვის საძულველი პიროვნება, თანამდებობაზე პროტექციით დანიშნული. როცა 1774 წელს ტერეი ტერგომ შეცვალა (იხ. 196 გვერდის შენიშვნა), პარიზის ქუჩებში საძულველი აბატის ფიქტული დაწვეს.

მოსწავლეების მიერ რამუსის მოკვლა. პიერ რამუსი (ან რამე) იყო მეთექვსმეტე საუკუნის ფრანგი სწავლული და ფილოსოფოსი (1515—1572), რწმენით კალვინისტი, განიცდიდა დენესაშუასუკუნეობრივი სქოლასტიკური მეცნიერების წინააღმდეგ გალაშქრების გამო. 1572 წლის ბართლომეს ღამეს მხეტრად მოკლეს თავისსავე სამუშაო ოთახში. მკვლელობაში, ჩანს, მონაწილეობდა მისი ერთი მოწინააღმდეგეთაგანი — სორბონის უნივერსიტეტის პროფესორი — ეან შარპანტიე.

შვეიცარიიდან ქეებით განდევნა რუსოსი. 1765 წელს

რუსო შვეიცარიამი, სოფელ მოტიეში ცხოვრობდა. მის წინააღმდეგ რეაქციული სამღვდლოების მიერ შეგულიანებულმა გლეხებმა ქვები დაუშინეს და სახლის კარ-ფანჯრები ჩაუმტკრიეს.

ათენი წინააღმდეგ ფოკიონისა, რომი წინააღმდეგ სციპიონისა. ფოკიონი — იხ. პირველი ტომის 704 გვერდის შენიშვნა. პუბლიუს კორნელიუს სციპიონ აფრიკელი (მეორე საუკუნე ჩვენს ერამდე) — რომაელი მხედარაიმთავარი, რომელმაც მესამე პუნიკური ომი კართაგენის დანგრევით დაამთავრა (146 წელს ჩვენს ერამდე); მანვე გაანადგურა ესპანეთში კართაგენელთა ციხე-სიმაგრე ნუმანცია. მისმა მტრებმა რომში აღძრეს პოლიტიკური პროცესი, რაკი სციპიონ აფრიკელს ბრალად ფულის დამალვას სდებდნენ.

გვ. 259. ლამბელის მკვლელნი. ქალბატონი დე ლამბელი 1792 წელს მოკლა ხალხის ბრბომ. იგი იყო როიალისტური ინტრიგების მომხრე და მონაწილე.

კლიონის მკვლელნი. იხ. პირველი ტომის 704 გვერდის შენიშვნა.

გვ. 260. იუვენალი — იხ. პირველი ტომის 686 გვერდის შენიშვნა.

„Annales“ — იგულისხმება რომაელი ისტორიკოსის ტაციტუსის (I — II საუკუნეები) მთავარი ნაწარმოები, რომელშიც მოთხრობილია რომელი იმპერატორების ცხოვრება ავგუსტუსის გარდაცვალებიდან ნერონის გარდაცვალებამდე.

პათმოსში გაანდევნილი. იგულისხმება იონანე ლვისმეტყველი, რომელიც საეკლესიო გადმოცემის თანახმად ქრისტიანობის ქადაგებისათვის დაისაჯა და გადასახლებული იქნა კუნძულ პათმოსზე.

ნიქეია. ასირიის სახელმწიფოს დედაქალაქი (დაახლოებით XIV — VII საუკუნეებში ჩვენს ერამდე). ძველად ეს ქალაქი ცნობილი იყო სიმდიდრითა და გარყვნილებით.

ბაბილონი — ბაბილონეთის ერთი უძველესი ქალაქთაგანი.

სოდომი — ბიბლიის თანახმად, ქალაქი მდინარე იორდანის ნაპირზე, მისი მაცხოვრებლები გამოირჩეოდნენ საოცარი გარყვნილებით. ამის გამო სოდომელები, ისევე როგორც ბინადარი მეორე ასეთივე ქალაქის გომორასი, იმით დაისაჯნენ, რომ მათი ქალაქები ღვთაებრივმა ცეცხლმა შთანთქა.

გვ. 261. ციცირონის სიტყვის საქცევი — ძლივს საკმარისი ვერესისათვის — მთლად მიჩლუნგდებოდა კალიგულას ხელში.

ვერესი — (I საუკუნე ჩვენს ერამდე) რომელი მეფის დიდი მოხელე სოცილიაში. ხელისუფლებას იყენებდა პირადი ანგარებისათვის. კალიგულა გაიუს კეისარი — რომელი იმპერატორი (37 — 41), რომელმაც რომი საგრძობლად გააღატაკა უსაფუძვლო და დიდი გადასახადებით. იგი თავისივე მეომრებმა მოკლეს.

მთელი ეს დიდება ჰფარავს რუბიკონს. 49 წელს ჩვენს ერამდე იულიუს კეისარმა პომპეუსის და რესპუბლიკის წინააღმდეგ ლაშქრობის წამოწყების მიზნით ციზალპინის გალიაში გადალახა მდინარე რუბიკონი, რომელიც იტალიისა და გალიის საზღვრად ითვლებოდა. ამით კეისარმა აშკარა ომი გამოუცხადა რომის რესპუბლიკას.

რომი ქიტელიუსის დროს უფრო ჰყარდა, ვიდრე სულას დროს. ვიტელიუსი — რომის ერთი იმპერატორთაგანი, გამოირჩეოდა უადრესი ამორალობით, რის გამოც ტახტზე ასვლიდან რამდენიმე თვის შემდეგ 69 წელს მოკლეს. სულა — იხ. პირველი ტომის 163 გვერდის შენიშვნა.

კლავდიუსისა და დომიციანეს დროს ზნეობრივი დაცემის საზიზღროება შეესაბამებოდა თვით მტარვალის სიმახინჯეს. კლავდიუსი — რომელი იმპერატორი (41 — 54), იგი მოწამლა საკუთარმა ცოლმა, რათა მეუფება გადასულიყო მათვე შვილის ნერონის ხელში. დომიციანე — რომელი იმპერატორი (81 — 96 წლებში), რომლის მეუფება უმკაცრესი დესპოტიზმით აღინიშნა.

გვ. 201 — 202. ასეა კარაკალას დროს. ასეა კომოდის დროს. ასე დარჩა ჰელიოგაბალის დროს. კარაკალა — მარკუს ანტონიუს ავრელიუს — რომელი იმპერატორი (III საუკ. დასაწყისი), ცნობილია თავისი სისასტიკით დაპყრობილ ხალხთა შორის. მოკლა საკუთარი ძმა და დახოცა ძმის მომხრე ოცი ათასი მოქალაქე. იგი მოკლეს საკუთარმა ჯარისკაცებმა. კომოდი — რომელი იმპერატორი (II საუკუნის დასასრული), ცნობილი უსაზღვრო სიძვარით. სენატის განაჩენის საფუძველზე იგი დაახრჩეს გლადიატორებმა. ჰელიოგაბალი — რომელი იმპერატორი (III საუკ. დასაწყისი) ისტორიაში ცნობილი გახდა როგორც გარყვნილი დესპოტი. მოკლეს შეთქმულუბის მონაწილეებმა.

გვ. 202. ამბობება — ეს არის მაზანიელო; აჯანყება — ეს არის სპარტაკი. მაზანიელო შემოკლებული სახელია თომაზო ანიელოსი (1623 — 1647). იგი იყო იტალიაში, ნეაპოლში, 1647 წლის სახალხო აჯანყების ბელადი. ერთხანს გამარჯვებასაც მიადწია; მეფისნაცვლის ნეაპოლიდან გაქცევის შემდეგ ამ მეთევზემ გააუქმა ყველა გადასახადი; იგი მეფის ნაცვალის მოსყიდულებმა მოკლეს. ნეაპოლის რესპუბლიკად გამოცხადებამ 1647 წელს დიდი გავლენა მოახდინა ინგლისზე, სადაც იმ დროს სამოქალაქო ომი სწარმოებდა, აგრეთვე საფრანგეთზე, სადაც მალე დაიწყო ანტიაბსოლუტური მოძრაობა ე. წ. ფრონდა. სპარტაკი (დაბადების წელი უცნობია, მოკლულ იქნა ბრძოლაში 71 წელს ჩვენს ერამდე). იგი არის იტალიაში ჩვენს ერამდე 74 — 71 წლების მონათა უდიდესი ამბოხების ბელადი; გლადიატორი; წარმოშობით თრაკიელი. თრაკიასთან რომელთა ომის დროს ტყვედ ჩაუკარდათ რომაელებს. დიდი თავდასავლების შემდეგ აღმოჩნდა ქალაქ კაპუას გლადიატორთა სკოლაში; აქ მოაწყო მონა-გლადიატორთა შეთქმულება, რომელმაც სათავე დაუდო მისივე მეთაურობით მონათა აჯანყებას.

გვ. 205. ის იყო გრაფ ქერარ და დრუესთან ერთად ნაპოლეონის... გრაფი ქერარი — ნაპოლეონის გენერალი; რესტავრაციის დროს ლიბერალთა დეპუტატი; 1830 წლის რევოლუციის შემდეგ — სამხედრო მინისტრი და მარშალი. გრაფი დრუე დ'ერლონი — ნაპოლეონის მარშალი; ვატერლოოს მონაწილე, 1834 წ. დაინიშნა ალჟირის გენერალ-გუბერნატორად.

გვ. 207. ჰერცოგი რაიხსშტადტელი — ავსტრიის იმპერატორის ფრანც მეორის ქალიშვილის, მარია ლუიზას და ნაპოლეონის ერთადერთი მემკვიდრე. დაბადებინათანავე მიიღო რომის მეფის ტიტული. ნაპოლეონის დამხობის შემდეგ ბავშვი დედასთან ერთად გაამწყესეს ავსტრიის ციხე-კოშკ შენბრუნში, ვენის მახლობლად, სადაც რაიხსშტადტელი ჰერცოგის სახელით ცხოვრობდა (1811 — 1832).

გვ. 208. ვანდომის სექტი — 1806 წელს ნაპოლეონის სამხედრო გამარჯვებათა უკვდავსაყოფად პარიზში, ვანდომის მოედანზე აღმართეს.

ჰერცოგი ფიცუემსი დაინახეს... ქვეები ესროლეს — ჰერცოგი ფიცუემსი ეღუარდა — ფრანგი არისტოკრატი, უკიდურესი რეაქციონერი.

ერთ დროსას ზემოდან გალუკი მამალი ეკრა, ჩამოგლიჯეს და ტალახში ჩააგდეს — გალური მამალი — საფრანგეთის ერთი ქორონული ემბლემათაგანი. საფრანგეთის პირველი ბურჟუაზიული რევოლუციის დროს იგი გამოხატული იყო სახელმწიფო აღმებზე. 1830 წელს შრომანის ნაცულად სახელმწიფო ღერბად სცნეს. მეორე იმპერიის დროს შეიკვალა არწივის გამოსახულებით.

ექსელმანმა თავი გააარდა იქაურობას. ექსელმანი — ნაპოლეონის გენერალი, ასი დღის განმავლობაში მიემხრო იმპერატორს; რესტავრაციის დროს განდევნილი იყო; ივლისის მონარქიის დროს — მარშალი და საფრანგეთის პერი.

გვ. 200. მონაწილეობას იღებდა 1776 წლის ომში, ტრენტონის ბრძოლაში ვაშინგტონთან ერთად და ბრანდივილში ლაფაიეტთან ერთად. ტრენტონი — ქალაქი ამერიკის შეერთებულ შტატებში, რომელთანაც 1776 წლის 21 სექტემბერს დამოუკიდებლობისათვის ამერიკის ბრძოლის დროს ვაშინგტონმა გაიმარჯვა ინგლისელებზე. ბრენდივანი — მდინარე, რომლის ნაპირებთანაც 1777 წლის 11 სექტემბერს ვაშინგტონმა მარცხი განიცადა, ამ ბრძოლაში ამერიკელთა მხარეზე იბრძოდა ლაფაიეტი. იხ. 16 გვერდის შენიშვნა.

გვ. 270. ლუვიეს კუნძული — გასული საუკუნის ორმოციან წლებამდე პარიზში მდინარე სენის პატარა განტოტება ჰქმნიდა ლუვიეს კუნძულს. დღეს იგი აღარ არსებობს.

გვ. 272. უანსა და იმის ასექეს ამხანაგს. უან — 1830 და 1832 წლის სახალხო აჯანყებათა ერთი პოპულარული მონაწილე. საბარკადო ბრძოლების მოთავე და სულისჩამდგმელი.

გვ. 278. ამბობდნენ. — აჯანყების ხელმძღვანელობა სენტ-ავეუს უბანში „ხალხის მეგობართა“ საზოგადოებაში იტვირთათ. „ხალხის მეგობრები“ — ივლისის მონარქიის პერიოდში იყო ერთი განსაკუთრებით ცნობილი რესპუბლიკური საზოგადოებათაგანი. იგი აერთიანებდა წერილობით ბურჟუაზიულ რევოლუციონერებს.

გვ. 274. კურ ბატავი — სავაჭრო ქუჩები პარიზში.

მარშალი დე ლობო და მისი ხელქვეითი გენერალი ბუჟო. მარშალი დე ლობო ერთხანს ხელმძღვანელობდა პარიზის ნაციონალურ გვარდიას. გენერალი ბუჟო — ადრე ნაპოლეონის ოფიცერი; ივლისის მონარქიის დროს — 1834 წლის სახალხო აჯანყების მთავარი ჯალათი; მემბოხეთა ქლების მოთავე.

გვ. 275. უკეთე გაისმოდა სენ-მერიის განგაში — სენ-მერიის მონასტრის სამრეკლოდ ზარების რეკვა იქცა 1832 წლის სახალხო აჯანყების ნიშნად.

გვ. 277. არმან კარელი — ეურნალისტი და რამდენიმე ისტორიული ხასიათის ნაშრომის ავტორი. თანარედაქტორებთან ერთად უშვებდა გაზეთ „ნაციონალს“, რომელიც მეტად პოპულარული იყო რესპუბლიკური ბურჟუაზიის წრეებში.

მარშალ კლოზელი — ასი დღის განმავლობაში იბრძოდა ნაპოლეონის მხარეზე; რესტავრაციის დროს სიკვდილი მიუსაჯეს, მაგრამ შემდეგ შეიწყნარეს 1827 წლიდან პარლამენტში შევიდა; ივლისის მონარქიის დღეებში ალჟირის ერთი კოლონიზატორთაგანი გახდა.

ანა რატკლსფი (1764 — 1823) ინგლისელი მწერალი ქალი. მის ნაწარ-

მოებებში აისახა ბრძოლა ბურჟუაზიული განმანათლებლობის წინააღმდეგ და რომანტიზმზე გადასვლის დასაწყისი. განმანათლებელთა რეალისტურ, საყოფაცხოვრებო რომანს დაუპირისპირა ფანტასტიკური რომანი, რომელსაც მკითხველი გადაჰყავს თანამედროვეობიდან წარსულში, რეალობიდან ზღაპრულ სამყაროში.

გვ. 282. „შენ... რომელს მეფობა გეღის“ — სიტყვები შექსპირის ტრაგედია „მაკბეთიდან“. ამ წინასწარმეტყველებით კუდიანები მაკბეტს უღვიძებენ პატივმოყვარეობის გრძნობას და უბიძგებენ დანაშაულებათა ჩადენისაკენ.

გვ. 287. პოლონეთს გაუმარჯოს! — გამომხაურება 1830 წლის პოლონეთის აჯანყებაზე.

გვ. 295. ბებერი თეოფილე — თეოფილ გოტიე (1811 — 1872), ფრანგი პოეტი, რომანისტი და კრიტიკოსი. ფრანგული რომანტიზმის ერთ-ერთი თვალსაჩინო წარმომადგენელი.

რენიე მატურენ. — იხ. პირველი ტომის 619 გვერდის შენიშვნა.

გვ. 300. დებრიელსა და სოვალს მთელი სია აქვთ შედგენილი ამ მონასტრებისა და აგორთვე ბ. ლევეფს. დებარიელი ეაკი (1528 — 1614) ფრანგი ისტორიკოსი. სოვალი ანრე (XVII საუკუნე), ისტორიკოსი. აბატი ჟან ლებეფი (1687 — 1760), ფრანგი ისტორიკოსი.

გვ. 301. გალებს თავისად უნდათ კლუზიუმი.

კლუზიუმში — ქალაქი ეტრურიაში, რომელსაც დაახლოებით 390 წელს ჩვენს ერამდე ალყა შემოარტყეს გლეხებმა. ქალაქმა დასახმარებლად მიიხმო რომაელები. ამ მიზეზით გალებმა თავიანთი მეფის ბრენის მეთაურობით მოაწყვეს ლაშქრობა რომაელთა წინააღმდეგ. მათ დაარბიეს და იავარქმნეს ქალაქი რომი.

გვ. 302. გამხდარი მამლის თაყვანისმცემლები ხართ, როგორც ურის კანტონი, თუ მსუქანი მამლისა, როგორც გლარის კანტონი. აქ ნართაულითაა მინიშნებული იმ რელიგიურ მტრობაზე, რომელიც ურთიერთის მიმართ შვეიცარიის ორ — კათოლიკურსა და პროტესტანტულ — კანტონს ჰქონდა.

გვ. 312. ლეონიდესთან რომ ყოფილიყო თერმოპილში, მასთან ერთად მოკვდებოდა. კრომველთან ერთად დროჰედას გადასწვამდა. თერმოპილე — გასასვლელი თესალიიდან შუა საბერძნეთში, სადაც სპარტის მეფე ლეონიდემ მცირე რაზმით შეაჩერა სპარსელების უზარმაზარი არმიის მიძალება, 480 წელს ჩვენს ერამდე. დროჰედა — ქალაქი ირლანდიაში. 1649 წელს იგი იერიშით აიღო კრომველმა და მოსპო მეციხოვნეთა თითქმის მთელი შემადგენლობა.

გვ. 318. ფოლარი — იხ. პირველი ტომის 351 გვერდის შენიშვნა.

გვ. 327. ანტიკური თემიდა — თემიდა, ბერძნული მითოლოგიის თანხმად, მართლმსაჯულების ღმერთქალი.

გვ. 339. ეს არ არის მონმირაილი და არც შამპობერი. მონმირაილი და შამპობერა არის ის ადგილები, სადაც 1814 წლის 9 და 11 თებერვალს ნაპოლეონმა მოკავშირეთა ჯარები დაამარცხა.

გვ. 340. ლეონიდე უცხოელთ ებრძოდა, ტიმოლეონტი მტარვალს — ლეონიდე — იხ. 312 გვერდის შენიშვნა. ტიმოლეონტი (IV — V საუკუნეები ჩვენს ერამდე) ძველი საბერძნეთის მხედართმთავარი და პოლიტიკური მოღვაწე.

მარსელ ეტიენი — 1357 — 1358 წლების აჯანყების მოთავე პარიზში.

ამბიორიქსი — 54-50 წლებში (ჩვენს ერამდე) მოთავე გალების აჯან-

ყებისა, რომლის შედეგადაც განადგურებული იქნა ბელგიის გალიის რომაელთა მთელი გარნიზონი.

ა რ ტ ვ ე ლ დ ი ი ა კ ბ (დაახლოებით 1285 — 1345). მეთაურობდა გენტის ეპარქიისა და ხელოსნების მთავრობას.

მ ა რ ნ ი ქ ს ი ფ ი ლ ი პ ე (1538 — 1598) ესპანეთის მეუფების წინააღმდეგ ნიდერლანდების აჯანყების მონაწილე.

პ ე ლ ა ი ო (დაბადების წელი უცნობია, გარდაიცვალა დაახლოებით 737 წელს) ასტურიის პირველი მეფე. მან გააერთიანა ვესტგოთების ფეოდალთა ძალები ესპანეთზე მოძალებული სარკინოზების წინააღმდეგ.

გვ. 841. „მიჯაქვეული პრომეთე“ იწყებს და არისტოგოტონი ათავებს. „მიჯაქვეული პრომეთე“ — ესქილეს (V საუკუნე ჩვენს ერამდე) ტრაგედია — აღსავსე ანტიტირანული სულიკვეთებით. არისტოგოტონი — იხ. პირველი ტომის 682 გვერდის შენიშვნა.

ე ს ქ ი ლ ე ს თ რ ა ზ ი ბ უ ლ ე შ ო ს დ ე ვ ს, თ რ ა ზ ი ბ უ ლ ე — (IV საუკუნე ჩვენს ერამდე), გამოჩენილი ათენელი მხედართმთავარი, რომელმაც ტრანები დაამხო და დემოკრატიული წყობილება აღადგინა.

ჟან ვალჟანი

გვ. 387. 1848 წლის იენისის საბედისწერო აჯანყება. იგულისხმება ბურჟუაზიის წინააღმდეგ პარიზელი პროლეტარიატის გამოსვლა ბარიკადებზე.

ო ხ ლ ო კ რ ა ტ ი ა ა ჯ ა ნ ყ ე ბ ი თ მიიწევს დემოსზე. ოხლოკრატია — სიტყვასიტყვით — ბრბოს მეუფება. ამ სიტყვით ძველად იგულისხმებოდა ანტიკური დემოკრატიის დაშლა და გადაგვარება.

გვ. 388. გეზებმა შექმნეს კოლანდია. გეზები — ებრძოდნენ ფილიპე მეორე ესპანელის ტირანიის მეთექვსმეტე საუკუნის დასასრულის ნიდერლანდის რევოლუციის დროს. ეს სახელი იქცა ამ რევოლუციაში მონაწილე ნიდერლანდების მეტსახელად. „გეზი“ სიტყვასიტყვით ნიშნავს მათხოვარს.

გვ. 389. ს-ზიფეს იქ დაეგდო თავისი კლდე. სიზიფე — ძველბერძნული ზღაპრული მეფე, სიბრჩნისა და ცბიერების განსახიერება. მან დანაშაული ჩაიდანა ღმერთების წინაშე, რის გამოც მიესაჯა მძიმე და უაზრო საქმის კეთება. საიქიოს მთის თხემზე აქონდა დიდი ლოდი, რომელიც უმაღვე ძირს გორდებოდა.

გვ. 390. მოგაგონებდათ პელიონის მთის მწვერვალზე ოსას მთის დადგმას. ოსა და პელიონი მთებია ოლიმპის მთის მიდამოებში. ბერძნული მითების თანახმად ზევსისადმი მტრულად განწყობილმა ტიტანებმა ცაში ასვლის მიზნით ოლიმპს დაადგეს ოსას და პელიონის მთები.

ო ც დ ა ე რ თ ი ა ნ ვ ა რ ს მ ო ჰ ყ ვ ა თ ვ რ ა მ ე ტ ი ბ რ ი უ მ ე რ ი — პ რ ე რ ი ა ლ ს მ ო ჰ ყ ვ ა ვ ა ნ დ ე მ ი ე რ ი. 1793 წლის 21 იანვარს სიკვდილით დაისაჯა მეფე ლუი მეთექვსმეტე; 1799 წლის 9 ნოემბერს, ანუ მეჩვე წლის 18 ბრიუმერის ნაპოლეონმა მოაწყო სახელმწიფო გადატრიალება, რის შედეგადაც საფრანგეთის მბრძანებლად იქცა; ჯერ პირველ კონსულად, მერე — იმპერატორად. პ რ ე რ ი ა ლ ი — იგულისხმება 1795 წლის 20 მაისის ხალხის მასების აჯანყება თერმიდორული კონვენტის წინააღმდეგ. ვ ა ნ დ ე მ ი ე რ ი — 1795 წლის 6 ოქტომბერი, როდესაც კონვენტის არმიამ პარიზში მეფის მომხრეთა აჯანყება ჩაახშო.

გვ. 391. კარმანიოლი ებრძოდა მარსელიეზას. კარმანიოლი — საფრანგეთის ბურჟუაზიული რევოლუციის დღეებში ფრანგი ხალხის მიერ შეთხზული რევოლუციური სიმღერაა. 1830 და 1848 წლების რევოლუციათა დღეებში იგი იქცა სოციალურად დაბალი ფენების საბრძოლო სიმღერად. მარსელიეზა — იმავე ხანებში შეთხზული რევოლუციური სიმღერაა, რომელიც მომდევნო ათეულწლებში ბურჟუაზიულ-რესპუბლიკური შოპრობის პიზნად იქცა; ხოლო პარიზის კომუნის შემდეგ ბურჟუაზიული საფრანგეთის ოფიციალურ პიზნად აღიარეს.

გვ. 398. პარმოდოსი და არისტოგიტონი, ბრუტუსი, ხერეა, სტეფანუსი, კრომველი, შარლოტა კორდე, ზანდი. პარმოდოსი და არისტოგიტონი — იხილეთ პირველი ტომის 682 გვერდის შენიშვნა.

ბრუტუს მარკუს იუნიუსი — (85 — 42 წლები ჩვენს ერამდე) რომაელი არისტოკრატების შეთქმულების მოთავე, რომელმაც იულიუს კეისარი მოკლა. მეფერამეტე საუკუნის დასასრულის ბურჟუაზიული რევოლუციის დღეებში მასზე ლაპარაკობდნენ როგორც რესპუბლიკური სიკეთის განსახიერებაზე. კასიუსი ხერეა — პრეტორიანელი, რომელმაც რომში რესპუბლიკის აღდგენის მიზნით, მოკლა კალიგულა (იხ. 261 გვერდის შენიშვნა). შარლოტა კორდე ახალგაზრდა არისტოკრატი ქალიშვილი, რეაქციონერთა შეგულანებით მან 1793 წლის 13 ივლისს მარტი მოკლა. ზანდი კარლ — გერმანელი სტუდენტი, რომელმაც 1819 წლის 23 მარტს ჯაშუშობაში ეკვპიტანილი რეაქციონერი გერმანელი მწერალი კოცებუა მოკლა.

ვერგილიუსის „გეორგიკა“ — ვერგილიუსი (70 — 19 წლები ჩვენს ერამდე) ძველი დროის რომაელი პოეტი; მას ეკუთვნის დიდაქტიკური ხასიათის პოემა მიწათმოქმედებაზე — „გეორგიკა“.

ძოლოსი რომ ლანძღავს პომპროსს, მევიუსი — ვერგილიუსს, ვიზე—მოლიერს, პოპი — შექსპირს, ფრერონი—ვოლტერს. ძოლოსი (IV—III საუკუნეები ჩვენს ერამდე) ან ზოილი—ბერძენი ორატორი და ფილოსოფოსი, ცნობილი გახდა პომპროსის პოემების წვრილმანური და გესლიანი კრიტიკით. ვიზე—მოლიერის დროინდელი ფრანგი ჟურნალისტი, და მისი მტერი. პოპი ალექსანდრე (1688—1744) ინგლისური კლასიციზმის დიდი პოეტი; უარყოფითი აზრისა იყო შექსპირზე. ფრერონი — ვოლტერის დაუძინებელი მტერი, ფრანგი რეაქციული ჟურნალისტი.

გვ. 408. სენ-ლაზარი — ქალთა საპყრობილე და საავადმყოფო. მასში ათავსებდნენ მიუსაფარ, მაწანწალა, მეძვე და სისხლის სამართლის დამნაშავე ქალებს.

გვ. 408. ბევრი რამ ჰქონდა სენ-ეიუსტიისა და ცოტა რამ ანახარსის კლოოცისა. სენ ეიუსტი — იხ. პირველი ტომის 682 გვერდის შენიშვნა. ანახარსის (ნამდვილი სახელი ეან ბატისტ) კლოოცი (1755 — 1794) საფრანგეთის დიდი ბურჟუაზიული რევოლუციის პერიოდის ფილოსოფოსი, პუბლიცისტი და პოლიტიკური მოღვაწე.

გვ. 408. წელიწადში ორჯერ იკრიბებოდნენ ამფიქტიონები, ერთხელ — დელფში — ღმერთების სამეფოში და მეორედ — თერმოპილში — გმირების სამეფოში. ამფიქტიონები — ძველ საბერძნეთში ურთიერთთან ფიცით შეკრული ტომების კავშირი. მისი წარმომადგენლები დროდადრო იკრიბებოდნენ რომელიმე ტაძარში

საერთო საქმეების მოსაგვარებლად და საღაო საკითხების გადასაწყვეტად.
თ ე რ მ ო პ ი ლ ე — იხ. 312 გვერდის შენიშვნა.

გვ. 429. პეტროვ სენ-სიმონის მოგონებანი. სენ-სიმონი (1675 — 1755) ფრანგი მწერალი, დიდი სოციალისტ-უტოპისტის მოგვარე.

გვ. 483. ქალბატონ სკარონივით იქცეოდნენ: პური რომ არა ქქონდათ, ხუმრობით ძღებოდნენ და ღვინის ნაცვლად ხუმრობას სევამდნენ. ქალბატონი სკარონი, იგივე ქალბატონი დე მენტოხი, მიწვეული მეთოხმეტის ჯერ სატრფო, ხოლო შემდეგ ხასა. უფრო ადრე იყო მეჩვიდმეტე საუკუნის ფრანგი კლასიციტი მწერლის პოლ სკარონის (1610 — 1660) მეუღლე. მატერიალური ხელმოკლეობის მიუხედავად მწერლის ბინაზე ხშირად იკრიბებოდნენ მაღალი საზოგადოების წარმომადგენლები. მათ ხიბლავდათ პოლ სკარონის და მისი მეუღლის მახვილგონიერება.

როლანდმა თავი მოაკვლევინა იმისათვის მხოლოდ, რომ სინანული ეგვრძნო ანეელიკას. აღორძინების ხანის დიდი იტალიელი პოეტის ლოდოვიკო არიოსტოს (1474 — 1533) პოემა „შმაგ როლანდში“ გამოყვანილია ფრანგული საგმირო ეპოსის ტრადიციული გმირი როლანდი. მაგრამ თუ „სიმღერაში როლანდზე“ როლანდს სძულს წარმართები და არაფერს ამბობს თავის სატრფო ქალზე, სამაგიეროდ არიოსტოს პოემაში როლანდი გახელებულია სწორედ ქალის, და ისიც წარმართი ქალის, ანეელიკას სიყვარულით.

გვ. 488. ანტეოსი იყო ესჯუჯა პიგმეი. ანტეოსი — მიითური გადმოცემით — პოსეიდონის — ზღვათა ღმერთის და გეას—მიწის ქალღმერთის შვილი. საკუთარ ძალას იკრებდა, როდესაც მიწას ეხებოდა, თავის დედას. მისი სუსტი მხარე მიწისგან რამენაირად მოწყვეტის საშიშროება იყო. მისმა მტერმა ჰერაკლემ გაითვალისწინა ეს. მოსწყვიტა ანტეოსი მიწას, აიყვანა ჰერაში, დაუქარგა მიწასთან შეხების საშუალება და ამგვარად დასუსტებული ჰერაში დაახრჩო.

გვ. 441. ალდებარანი — კუროს თანავარსკვლავედის პირველი სიდიდის მოწითალო ფერის ვარსკვლავი.

გვ. 442. შეიძლება უქვდავი იყო კაცი და თანაც კოქლი; როგორც ვულკანი იყო. ვულკანი — ძველრომაულ მითოლოგიაში ცეცხლისა და სამქედლო ხელოვნების ღმერთი, იგივეა, რაც ძველებრძნულ მითოლოგიაში ჰეფესტოსი. ჰეფესტოსი, რაკი იგი ულამაზო დაიბადა, დედამ ზღვაში გადაადგო, მაგრამ ღმნოსის კუნძულზე დაეცა და მას შემდეგ დაკოქლდა.

გვ. 445. სატურნალი — ძველ რომში ზეიმი ღმერთი სატურნუსის პატივსაცემად.

გვ. 448. ჩაფიქრებული იყო ანეოლრასი და ისე იდგა, როგორც ახალგაზრდა სპარტანელი, რომელმაც თავისი ქარქაში დან ამოღებული ხმალი ეპადოტასის პირქუშგენიას შეუხსწორა. ეპიდოტასი — ბერძნული მითოლოგიით ზევსის ერთი სახელთაგანი.

გვ. 450. კლერმონ-ტონერი — რესტავრაციის პერიოდის საფრანგეთის რეაქციონერი პოლიტიკური მოღვაწე 1823 წლიდან სამხედრო მინისტრი; 1827 წელს მკაცრად ჩაახშო მუშათა მღელვარება პარიზის ერთ-ერთ უბანში.

გვ. 458. ეერარ დე ნერვალი (1808—1855) ფრანგი პოეტი — რომანტიკოსი.

გვ. 455. სოკრატს ივიწყებ და, ვოლსტაფს შესტრფი. სოკრატე (469 — 399 ჩვენს ერამდე) ძველებრძენი დიდი ფილოსოფოსი,

იდეალისტი. დემოკრატიის მტერი. ფოლსტაფი — შექსპირის რამდენიმე პიესის პერსონაჟი. მახვილგონიერი ცინიკოსი და ლორმუცელა.

გვ. 468. ველა — ძველი ინდოელების საღვთო წიგნები, შიოთების და ჰიმნების კრებულები.

გვ. 469. ფრანსუა პირველი მარინიანოში. მარინიანო — სოფელი ლომბარდიაში, რომლის მიდამოებშიც 1515 წელს საფრანგეთის მეფემ ფრანსუა პირველმა ორდონიანი ბრძოლის შემდეგ შევიცარიელთა ჯარები სძლია.

გვ. 470. აიაქსი — ტროას ბრძოლების გმირი, რომელმაც ტროელებს აქილევსის ცხედარი გამოსტავა. როდესაც აქილევსის იარაღი ოდისევსს მიაკუთვნეს, შეურაცხყოფილი აიაქსი საკუთარ მახვილზე დაეგო.

გვ. 472. სარაგოსა — ქალაქი ესპანეთის ჩრდილო აღმოსავლეთში, რომლის მიდამოებშიც კარლოს დიდ ბრძოლას აწარმოებდა ბასკების წინააღმდეგ.

გვ. 472. ბერძნულმა ცეცხლმა, წყალშიც რომ არ ქრება, არ შეარცხვინა არქიმედა. მდუღარე ფისმა არ შეარცხვინა ბაიარდი.

ბერძნული ცეცხლი — ნივთიერებათა ისეთი ნაზავი, რომელსაც ცეცხლი ადვილად ეკიდება. ძველი ბერძნები მას იყენებდნენ სამხედრო მიზნებისათვის. ამავე ნაზავით იცავდნენ თავს რომაელებით გარემოცული სირაკუზის მცხოვრებლები, რომელთა შორის სწავლული არქიმედი იყო. მან მონაწილეობა მიიღო მშობლიური ქალაქის დაცვაში. ბაიარდი — საფრანგეთის ლეგენდარული გმირი. უშიშარი და უსპეტაკესი რაინდის სახელით ცნობილი პიროვნება.

გვ. 480. ლევიათანი — ბაბლიის თანანამდ, ზღვის საშინელი ურჩხული.

გვ. 484. ლუტეცია — პარზის ძველი სახელწოდება. წარმოსდგება კელტური სიტყვიდან, რაც ნიშნავს კაობიანს, ტალახიანს.

გვ. 485. თიგლატ ფილესარი (VIII საუკუნე ჩვენს ერამდე) ასურეთის მეფე. სარდნაპალის შემკვიდრე.

ჟან დე ლეიდი, იგივე იოჰან ლაიდენელი (1510 — 1536) ანაბაპტიტების პლებური სექტის ბელადი. მიუნსტერის კომუნის გმირულად დაცვის მოთავე. სოციალური გამათანაბრებლობის იდეებს უგუებდა რელიგიურსა და მისტიკურ ფანტაზიას.

„ხისჩაქუჩოსნები“ (მაიოტენები) პარიზის უღარიბესი მოსახლეობის აჯანყების მონაწილენი მეთოთხმეტე საუკუნის დასასრულს. 1382 წელს ხანგრძლივი ბრძოლის შემდეგ „ხისჩაქუჩოსნებმა“ დაიკავეს პარიზი, დახოცეს გადასახადების ამკრფნი და ციხეებიდან გაანთავისუფლეს პატიმრები.

მორენი — მისტიკოსი, რელიგიური სექტის ერთ-ერთი წარმომადგენელი, როგორც ერეტკოსი 1663 წელს ცოცხლად დაწვეს პარიზში.

გვ. 487. ტრისტანი — ტრისტან განდგილი — ლუი მეთერთმეტის მსაჯული. გამორჩეულად უკიდურესი სიმკაცრით.

დიუპრა — კარდინალი, მეფე ფრანსუა პირველის მთავარი მინისტრი, ატარებდა აბსოლუტიზმის განმტკიცების მკაცრ პოლიტიკას.

ლუეუა, ლეტელიე, მაიარი — იხ. პირველი ტომის 67 გვერდის შენიშვნები.

გვ. 488. მესალინა, რომის იმპერატორის კლავდიუსის მეუღლე, ცნობილი თავმჯებული და გარყვნილი ცხოვრებით; გარყვნილი ქალი.

გვ. 490. მარმუზები (სიტყვისიტყვით — უმნიშვნელო არსებანი, უბადრუენი) საფრანგეთის მეფის შარლ მეექვსის (1380 — 1422) მრჩეველთა მეტსახელი. როცა ეს მეფე კჟუაზე შეცდა და მეუფება ხელთ იგდეს მისმა ბიძებმა,

მარშულების ერთი ნაწილი განადგურდა. მეორე ნაწილი — საპყრობილეში აღმოჩნდა, ხოლო მესამე ნაწილი სამშობლოდან განიდევნა.

ქ რ ი ს ტ ე ფ ო რ ე კ ო ლ უ მ ბ ი — (1451 — 1506) გამოჩენილი ზღვაოსანი, წარმოშობით გენუელი. მან აღმოაჩინა ამერიკა.

ფ ლ ე რ უ ს ი ს ც ა დ მ ა ვ ა ლ ნ ი — ბელგიის სოფელ ფლერუსთან 1794 წლის 26 ივნისს გამართულ ბრძოლაში საფრანგეთის რესპუბლიკური არმიის ჯარისკაცებმა გამოიყენეს ცაში აშვებული საპაერო ბუშტები, რომელთა მეშვეობითაც ზევიდან უთვალავლებდნენ მოწინააღმდეგის ჯარის ნაწილების მოძრაობას. რაზმს, რომელიც ემსახურებოდა ბუშტებს, შეერქვა ფლერუსის ცათმავალი რაზმი, ხოლო მის მონაწილეებს ჰაერონაოსნები.

გვ. 521. მ უ ს კ ა ტ ი ს ლ ვ ი ნ ი ს კ ა ს რ შ ი რ ო მ ჩ ა ი ხ რ ჩ ო ს კ ა - ც ი . რ ო ზ ო რ ე კ ლ ა რ ე ნ ს ს მ ო უ ე ი დ ა . ო რ კ ი ს ჰ ე რ ც ო გ მ ა კ ლ ა რ ე ნ ა მ ა (XV საუკუნე), ინგლისის მეფე ედუარდ მეოთხის ძმამ, რომელსაც პარლამენტმა სიკვდილი მიუსაჯა, გადმოცემის თანახმად ისურვა მუსკატის ლვინის კასრში დასჯა.

გვ. 522. კ ე რ ო უ ა რ ს ა მ ბ ო ბ ს — მ ე ლ ე ა ნ დ რ ე ს გ ვ ა მ ს ა რ გ ა ე რ ე ც ხ ა ვ ო . პ ი უ გ ო ს ა ქ მ ხ ე დ ე ე ლ ო ბ ა შ ი ა ქ ე ს ც ნ ო ბ ი ლ ი ბ ა ლ ა დ ი ს ჰ ე რ ო დ ა ლ ე ა ნ დ რ ე ს ს ი უ ე ე ტ ი . ამ ბალადის თანახმად მშვენიერ ასულ ჰეროს და ჰაბუკ ლეანდრეს ერთმანეთი უყვართ და ღამობით ხედებიან. მათ საცხოვრებელ ადგილებს ჰყოფს ზღვა — როცა სიბნელე ჩამოწვება, ვაჟი ქალაქ აბიდოსიდან ჰელესპონტის გადასერვით მიტურავს ქალაქ სესტოსისაკენ, სადაც ჰერო ეგულება. მას გზას უნათებს ქალიშვილის მიერ ანთებული ჩირაღდანი. მაგრამ ერთხელ ამოვარდნილმა ქარიშხალმა ჩირაღდანი ჩააქრო, ლეანდრემ ნაპირისაკენ გზა ველარ გაიკვლია და ზღვის სტიქიაში დალია სული. როცა მეორე დღით იგი ჰერომ იხილა ნაპირზე გაპირიკული, ქალიშვილმა მწუხარებას ველარ გაუძლო და თვითონაც გადაეშვა ზღვის უფსკრულში.

პ ი რ ა მ ე ს რ ო მ დ ა ი ნ ა ხ ა ვ ს თ ი ს ბ ე ხ ე ლ ს მ ო ი ჰ ე რ ს ც ხ ე ი რ ი ს ნ ე ს ტ ო ე ბ ზ ე . პ ი რ ა მ ე დ ა თ ი ს ბ ე ო ვ ი დ ი უ ს ი ს მიერ სოტბაშესმული, გამიჯნურებული წყვილია. პირამეს ეგონა, თისბე ლომმა შექვაო, მან თავი მოიკლა, რაკი სატრფოს დაღუპვის შემდეგ სიცოცხლე აღარ ისურვა. თისბემ როცა პირამეს სიკვდილის მიზეზი შეიტყო, იმავე ხანჯლით მოიკლა თავი.

გვ. 550. პ ო ნ ტ ი უ ს პ ი ლ ა ტ ე ს მ ს გ ა ვ ს ა დ მ ო ა ტ ა ნ ე ნ ე წ ყ ა ლ ი დ ა დ ა ი ბ ა ნ ე შ ე ნ ი ხ ე ლ ე ბ ი . ხ ე ლ ე ბ ი ს დაბანვა ნიშნავს რაიმეზე პასუხისმგებლობის მოხსნას. მათეს სახარებაში (თავი 27, მუხლი 24) მოთხრობილი აპოს თანახმად პილატე პონტოელი (ანუ პონტიუსი) იყო მსაკული, რომელსაც ხალხის მოთხოვნით სასიკვდილო განაჩენა უნდა გამოეთანა შეპყრობილი ქრისტესათვის. თავით პილატეს ქრისტე დამნაშავედ არ მიაჩნდა, მაგრამ რაკი ეწინააღმდეგებულ ხალხისათვის წინააღმდეგობის გაწევისა, წყალობა მოატანიდა და დაიბანა ხელები იმის ნიშნად, რომ უდანაშაულო ქრისტეს ჯვარზე გაკვრისათვის ყოველგვარ პასუხისმგებლობას იხსნიდა.

გვ. 552. გ ი ლ ე რ ი ს ს ი მ დ ე რ ა — პ ო პ უ ლ ა რ უ ლ ი ფ რ ა ნ გ უ ლ ი ხ ა ლ ხ ე რ ი ს ი მ დ ე რ ა „ნათლია გილერი“.

ტ ი ტ ი რ უ ს რ ო მ ა ე ლ ი — ჰ ე ლ ი პ ო ე ტ ი ს ვ ე რ გ ი ლ ი უ ს ი ს ერთ-ერთი ნაწარმოების პერსონაჟი.

გვ. 370. დ ო რ ა ნ ტ ი , ე რ ო ნ ტ ა დ ქ ე ე უ ლ ი . მ ო ლ ი ე რ ი ს კ ო მ ე დ ი ს პ ე რ ს ო ნ ა ე ბ ი . დ ო რ ა ნ ტ ი — თ ა ვ ა ზ ი ა ნ ი მიჯნურია, ხოლო ე რ ო ნ ტ ი — ბ უ ზ ლ ე ნ ა მ ო ხ ე უ ი .

გვ. 588. ფეზოსა და ფეხე ს. რომაული მითოლოგიის თანახმად მზისა და მთვარის განსახიერებანი.

უკონინი, საბინუსი. საბინუსი რომაელთა ძეგობის წინააღმდეგ აჯანყებული ვალების ბელადი. ეპონინი მისი თანამეცხედრეა. როცა რომის იმპერატორმა ვესპასიანემ საბინუსს ამბოხებისათვის სიყვილი მიუსაჯა, ეპონინი საკუთარი ნებასურვილით გაჰყვა ქმარს სასჯელის მისაღებად.

გვ. 584. ნესტორი — პომეროსის — ილიადის ერთი გმირთაგანი, ბრძენი მოხუცი, პილოსის მეფე.

როგორც კი გაბრძანდებოდა კანონიერების კუთხა, შემოვარდებოდა მოქეიფე ქამაჩო. ეაკ კუთხა — მეთექვსმეტე საუკუნის ფრანგი სწავლული იურისტი. ქამაჩო — დიდი ესპანელი ჰუმანისტი მწერლის სერვანტესის „დონ-კიხოტის“ პერსონაჟი. ქამაჩო მდიდარი გლეხია, რომელმაც დიდი საქორწინო ნაღიმი მოაწყო (იხ. „დონ-კიხოტი“, ტ. 11, გვ. 165 — 182, 1953): „ქამაჩოს ქორწილი“ საფრანგეთში ფართოდ გამოთქმად იქცა.

გვ. 597. მალბორო — ჯონ ჩერჩილ მალბორო (1650 — 1722), ინგლისელი გენერალი, ლეი მეთოთხმეტის წინააღმდეგ ბრძოლების მონაწილე.

გვ. 601. საბერძნეთს ესაქიროებოდა თესპიდის ოთხთვალა და საფრანგეთს ვადეს ეტლი. თესპიდი — ძველი ბერძენი დრამატურგი (VI საუკუნე ჩვენს ერამდე), რომელიც სამართლიანად ითვლება ტრაგედიის მამამთავრად. 534 წელს მან დიონისიების დღესასწაულზე პირველი ატიკური ტრაგედია დადგა. მისმა თეატრალურმა რეფორმებმა დასაბამი დაუდო ბერძნულ ტრაგედიას. რომლის გამსცენიურებელი მსახიობები ოთხთვალა უარმებზე იდგნენ. ვადე — მეთვრამეტე საუკუნის მსუბუქი სიმღერების და მუსიკალური კომედიების ავტორი.

კოლეს, პანარის და პირონის არგოთი შეზავებული ლექსი გამოდის ეტლიდან. კოლე (1709 — 1783) და პანარი (1674 — 1765) თავის დროს ცნობილ ფრანგი პოეტები და ვოლფელისტები. პირონ ალექსის (1689 — 1773) ფრანგი პოეტი და კომედიოგრაფი. ვოლტერისა და ენციკლოპედისტების მტერი იყო.

გვ. 609. ჰაიდნი იოსები (1732 — 1809) დიდი ავსტრიელი კომპოზიტორი, ვენის კლასიკური სკოლის წარმომადგენელი. მის მუსიკას ღრმად აქვს გადგმული ფესვი ხალხურ შემოქმედებაში.

გვ. 612. სელიმენი, ალესტი — მოლიერის კომედია „მიზანთროპის“ გმირები.

გვ. 618. დაფნისი და ქლოე — გამიჯნურებული მწყემსი ქალ-ვაი, ბერძენი მწერლის (II — III სს. ახ. წ.) ლონგოსის ამავე სახელწოდების რომანის პერსონაჟები.

ფილემონი და ბაკვიდე — ფრიგიაში მცხოვრები ზღაპრული ცოლ-ქმარი, რომელთაც ურთიერთისადმი უნაზესი და უღრმესი სიყვარულის გრძნობა შეიჩინეს ღრმა მოხუცებამდე. მათ უმღერა ოვიდიუსმა „მეტამორფოზებში“. ფილემონისა და ბაკვიდეს ლეგენდის საფუძველზე შეიქმნა ლიტერატურისა და ხელოვნების რამდენიმე ნაწარმოები, მათ შორის შარლ ფრანსუა გუნოს ამავე სახელწოდების ოპერა, იგი დაიდგა 1860 წელს.

დოც. შ. რევიშვილი •

შ ი ნ ა რ ს ი

ნაწილი მდომხე

ილილია პლუმეს ქუჩისა და ეპოპეა სენ-დენის ქუჩისა

წ ი გ ნ ი პ ი რ ვ ე ლ ი. ისტორიის რამდენიმე ფურცელი

თავი პირველი — კარგად იყო გამოკრილი	7
თავი მეორე — კარგად არ იყო შეკერილი	13
თავი მესამე — ლუი ფილიპე	17
თავი მეოთხე — დამსკდარი საძირკველი	24
თავი მესხეთე — დასაწყისი ისტორიისა, ისტორიის მიერ არცნობილი	32
თავი მეექვსე — ანჟოლრასი და მისი თანამოაზრენი	44

წ ი გ ნ ი მ ე ო რ ე. ეპონინი

თავი პირველი — ტოროლას ველი	50
თავი მეორე — ციხე არის ბუდე ბოროტების ჩანასახის განვითარებისა	56
თავი მესამე — მადეფის ჩვენება	60
თავი მეოთხე — მარიუსის ჩვენება	64

წ ი გ ნ ი მ ე ს ა მ ე. სახლი პლუმეს ქუჩაზე

თავი პირველი — მიმალული სახლი	70
თავი მეორე — ჟან ვალჟანი ეროვნულ გეარდიაში	75
თავი მესამე — <i>Foliis ac frondibus</i>	77
თავი მეოთხე — მოაჯირის შეცვლა	81
თავი მესხეთე — ვარდი ამჩნევს, რომ ომის იარაღი გამხდარა	86
თავი მეექვსე — დასაწყისი ბრძოლისა	91
თავი მეშვიდე — სეველას სევედა ერთვის	94
თავი მერვე — კატორღის ბორკილები	100

წ ი გ ნ ი მ ე ო თ ხ ე. ქვემოდან შველა შეიძლება ზეგარდმო შველად იქცეს

თავი პირველი — ხორციელად დაკრილი, სულით განკურნებული	110
თავი მეორე — ყველაფერს აგინხნით ძალუა პლუტარქე	113

წ ი გ ნ ი მ ე ხ ე თ ე. რომლის ბოლო თავს არა ჰგავს

თავი პირველი — განმარტობა და კაზარმა	122
თავი მეორე — კოხეტის შიში	124
თავი მესამე — ტუსენის განმარტებებით მდიდარი თავი	127
თავი მეოთხე — ქვის ქვეშ მოქცეული გული	130

თავი მეხუთე — წაკითხვის შემდეგ	134
თავი მეექვსე — მოხუცი იმისთვის არსებობს, რომ დროზე მილიოდეს სახ- ლადან	137

წიგნი მეექვსე. პატარა გავროში

თავი პირველი — ქარის ბოროტი ცელქობა	141
თავი მეორე — დიდი ნაპოლეონო სარგებლობს პატარა გავროში .	144
თავი მესამე — გაპარვის ამბავი	157

წიგნი მეშვიდე. არგო

თავი პირველი — წარმოშობა	181
თავი მეორე — არგოს ფესვი	188
თავი მესამე — არგო ტირის და არგო იცინის	195
თავი მეოთხე — ორი ვალდებულება: სიფხიზლე და იმედიაობა	199

წიგნი მერვე. ალტაცება და მწუხარება

თავი პირველი — სრული ბედნიერება	205
თავი მეორე — ბედნიერებით მაკრალნი	211
თავი მესამე — ცა იღრუბლება	213
თავი მეოთხე — კები ინგლისურად ეტლია და არგოთი კი ძალი	217
თავი მეხუთე — ღამის ბნელში	224
თავი მეექვსე — ცხოვრების ვაებას დაუბრუნდა მარიუსი და თავის მისა- მართს აძლევს კოზეტს	225
თავი მეშვიდე — მოხუცებულის და ყმაწვილის გულის უთანხმოება .	231

წიგნი მეცხრე. საღ მიდიან?

თავი პირველი — ეან ვალეანი	245
თავი მეორე — მარიუსი	247
თავი მესამე — ბ. მანბეი	249

წიგნი მეათე. 1882 წლის ხუთი ივნისი

თავი პირველი — ზედაპირი საკითხისა	254
თავი მეორე — ფუძე საკითხისა	258
თავი მესამე — დასაფლავება — საბაბი ხელახლა 'დაბადებისა	264
თავი მეოთხე — განვლილი მღელვარებანი	270
თავი მეხუთე — თავისებურება ჰარისისა	275

წიგნი მეთერთმეტე. ატომის და ქარიშხლის დამშობილება

თავი პირველი — ცოტა რამ განმარტება გავროშის პოეზიის შესახებ და აკადემიკოსის გაელენა ამ პოეზიაზე	279
თავი მეორე — გალაშქრებული გავროში	281
თავი მესამე — დალაქის სამართლიანი აღშფოთება	285
თავი მეოთხე — მოხუცის მიერ გაკვირვებული ყმაწვილი	286
თავი მეხუთე — მოხუცებული	288
თავი მეექვსე — მოხალისენი	291

წიგნი მეორე. კორინთი

თავი პირველი — „კორინთის“ ისტორია დღიდან მისი დაარსებისა	293
თავი მეორე — წინასწარი მხიარულება	299
თავი მესამე — ღამე ეპარება გრანტერს	307
თავი მეოთხე — ცდილობენ უშლუს ქვრივის ნუგეშისცემას	313
თავი მესხეთე — მზადება	317
თავი მეექვსე — მოლოდინში	319
თავი მეშვიდე — ბიეტის ქუჩაზე შემოერთებული კაცი	322
თავი მერვე — რამდენიმე კითხვითი ნიშანი ვილაც კაბუჯის შესახებ, რომელიც იქნებ კაბუჯი არც კი იყო	325

წიგნი მეცამეტე. მარიუსი წყევლიაღში ზედის

თავი პირველი — პლუმეს ქუჩიდან სენ-დენის უბნისკენ	331
თავი მეორე — პარიზი ბუს ფრენის სიმაღლიდან	334
თავი მესამე — უკიდურეს წერტილზე	336

წიგნი მეოთხეტე. სასოწარკვეთილების სიღაღე

თავი პირველი — დროშა. პირველი აქტი	343
თავი მეორე — დროშა. მეორე აქტი	346
თავი მესამე — კარგს იზამდა გავროში, რომ ანეოლრასის შაშხანა აელო.	348
თავი მეოთხე — თოფის წამლის კასრი	349
თავი მესხეთე — ეან პრუვერს ლექსის ბოლო	352
თავი მეექვსე — მწარე სიცოცხლე, მწარე სიკვდილი	354
თავი მეშვიდე — გავროშიმაც კარგად იცის მანძილის გამოანგაროება	358

წიგნი მეხუთეტე. შეიარაღებული კაცის ქუჩა

თავი პირველი — ყბედი საშრობი ქალაღი	363
თავი მეორე — სინათლის მტერი გამენი	372
თავი მესამე — როცა კოზეტსა და ტუსენს სძინავთ	376
თავი მეოთხე — გავროშის გადაქარბებული თავგამოდება	378

ნაწილი მესამე

ჟან პალშანი

წიგნი პირველი. ბრძოლა ოთხ კედელს შუა

თავი პირველი — სენტ-ანტუანის უბნის ქარბდა და ტანპლის უბნის სკოლა	387
თავი მეორე — ბასით მაინც გაერთოს, ერც უფსკრულში ჩავარდნილა	395
თავი მესამე — გამოდარება და მოქურუხება	399
თავი მეოთხე — ხუთით ნაკლები და ერთით მეტი	401
თავი მესხეთე — რა პორიზონტი იშლება ბარიკადის სიმაღლიდან	408
თავი მეექვსე — დაღვრემილი მარიუსი და სხარტად მოქმელი ჟავერი	412
თავი მეშვიდე — მდგომარეობა მწვეედება	414
თავი მერვე — არტილერისტები არ ხუმრობენ	418
თავი მეცხრე — კარგი სროლა, რამაც თავისი გავლენა იქონია 1796 წ. დაღვნილ სასჯელზე	421

თავი მეათე — განთიადი	423
თავი მეთერთმეტე — ტყვია, რომელ-ც მიზანს არ ასცდება და ადამიანს კი არ მოკლავს	426
თავი მეთორმეტე — წესიერების დამხმარე უწყესურობა	427
თავი მეცამეტე — სწრაფწარმავალი სინათლე	431
თავი მეოთხმეტე — აქა სახელი ანჟოლრასის საყვარელისა	433
თავი მეხუთმეტე — გავროში ბარკიადის წინ	435
თავი მეექვსმეტე — როგორ გახდა ძმა მამად	438
თავი მეჩვიდმეტე — Mortuus pater filium moriturum expectat	447
თავი მეთვრამეტე — ნადავლად ქცეული ქორი	447
თავი მეცხრამეტე — ჟან ვალჟანის შურისძიება	453
თავი მეოცე — მართალ არიან მკვდარნი, და არც ცოცხალნი ტყუიან	456
თავი ოცდამეერთე — გმირები	465
თავი ოცდამეორე — ფეხდაფეხ	470
თავი ოცდამესამე — მშვიერი ორესტი და მთვრალი პილაღე	473
თავი ოცდამეოთხე — ტყვექმნილი	476

წიგნი მეორე. ნაწლავები ლევიათანისა

თავი პირველი — ზღვის მიერ გალატაკებული მიწა	480
თავი მეორე — ძველი ისტორია ქვედაქალაქისა	484
თავი მესამე — ბრუნზო	488
თავი მეოთხე — უცნობი წერილმანი	491
თავი მეხუთე — თანამედროვე პროგრესი	494
თავი მეექვსე — მომავალი პროგრესი	496

წიგნი მესამე. წუმბეა, მაგრამ სულით ძლეული

თავი პირველი — ნარცხის ორმო და შიგ ნახული მოულოდნელობა	501
თავი მეორე — განმარტება	507
თავი მესამე — დევნილი	509
თავი მეოთხე — ისიც ეწევა თავის უღელს	514
თავი მეხუთე — ქვიშა ქალივით ცბიერია, რამდენადაც მიმზიდველია, იმდენად საშიშია	518
თავი მეექვსე — Fontis	523
თავი მეშვიდე — იმედის გაცრეება სამშვიდობოში გასვლისას	525
თავი მერვე — მოგლეჯილი კალთა	527
თავი მეცხრე — მკვდარი ჰგონია მარიუსი, ამ საქმის მცოდნეს	532
თავი მეათე — დაბრუნება უძღვები შეილისა, სიცოცხლე რომ გაუფლანგავს	536
თავი მეთერთმეტე — შეურყეველის რყევა	538
თავი მეთორმეტე — წინაპარი	540

წიგნი მეოთხე. გზა აერია უავერს

წიგნი მეხუთე. პაპა და შვილიშვილი

თავი პირველი — დაავადებული წაბლი	561
თავი მეორე — სამოქალაქო ომის შემდეგ სახლში აპირებს ომს მარიუსი	563
თავი მესამე — მარიუსი იერიშზე გადადის	569

თავი მეოთხე — ქალბატონი ეილნორმანი საძრახისად აღარა სცნობს ბ. ფოშ- ლევიანის მიღებას, თუნდა კიდევ ეჭიროს რაშე ხელში	572
თავი მეხუთე — ტყეში დაძვალთ თქვენი ფული სჯობია, ვიდრე ნოტა- რაუსს მიაბაროთ	578
თავი მეექვსე — ორი მოხუცი ცდილობს, ორივე თავისებურად, კოზეტის ბედნიერებას	579
თავი მეშვიდე — ზმანების ნაყოფის ჩარევა ბედნიერებაში	588
თავი მერვე — ორი კაცია, რომ ვეღარსად უპოვიათ	591

წიგნი მეექვსე. თეთრი ღამე

თავი პირველი — 1833 წლის 16 თებერვალს	496
თავი მეორე — ისევ შეხვეული აქვს ხელი ჟან ვალუანს	605
თავი მესამე — განუშორებელი	615
თავი მეოთხე — Immortale jecur	618

წიგნი მეშვიდე. უკანასკნელი წვეთი სიმწარისა

თავი პირველი — მეშვიდე წრე და მერვე ზეცა	623
თავი მეორე — წყვილია, რომელიც შესაძლებელია გამოცხადებას შეიცავ- დეს	642

წიგნი მერვე. დაღამება

თავი პირველი — ქვემო ოთახი	652
თავი მეორე — კიდევ უკან რამდენივე ნაბიჯით	657
თავი მესამე — პლუმეს ქუჩის ბალიც არ დავიწყებიათ	661
თავი მეოთხე — მიზიდვა და განზიდვა	665

წიგნი მეცხრე. სრული წყვილი და წმინდა განთიადი

თავი პირველი — შეიბრალები უბედურანი, შეიწყნარეთ ბედნიერანი	667
თავი მეორე — უკანასკნელი ბუტუტა ნავთჩამწვარი ლამპრისა	669
თავი მესამე — კალამი ემძიმება ფოშლევიანის ტვირთის ამწევს	671
თავი მეოთხე — ერთი ბოთლი მელანი, რომელიც მხოლოდ ათეთრებს	674
თავი მეხუთე — ღამე, რომლის უკან უკვე დღე ბრწყინავს	693
თავი მეექვსე — ბალახი ჰფარავს და წვიმა შლის	703
შენიშვნები (შ. რევიშვილი)	705

Виктор Гюго

Отверженные

том II

(На грузинском языке)

Государственное издательство

«Сაბჭოთა საქართველო»

Тбилиси

1963

რედაქტორი ე. გოგოლაშვილი
მხატვრები: ბ. ხავთასი, ჯ. ყავლაშვილი
მხატვრული რედაქტორი დ. ღუნდუა
ტექნიკური რედაქტორი შ. ძოწენიძე
კორექტორი ო. ცინცაძე

ბელმოწერილია დასაბეჭდად 12/IX-63 წ. ქალაღდის
ზომა 60×90 1/16. ნაბეჭდი თაბახი 45,5. სააღრ.-
საგამომც. თაბახი 40,06. სააეტორო თაბახი 39,05.
ტორაჟი 30.000. შეკვ. № 114.

ფახი 1 მან. 35 კაპ.

საქართველოს სსრ კულტურის სამინისტროს
მთავარპოლიგრაფიამომცემლობის ბეჭდვითი სიტყვის
კომბინატი. თბილისი, მარჯანიშვილის ქ., 5.

Комбинат печати Главполиграфиздата
Министерства культуры Грузинской ССР,
Тбилиси, ул. Марджанишвили, 5.